

ఓమ్
వాసిష్ఠ రామాయణము

అను

శ్రీ యోగ వాసిష్ఠము.

(తాత్పర్యప్రకాశికయను అంధ్రానువాదసహితము.)

వ-౪

మహర్షివాల్మీకి ప్రణీతము.

ఉత్తరార్థము.

అనువాదకుడు :— శ్రీపూర్ణానంద.

సంపాదకులు:

శ్రీవ్యాసాశ్రమము, (పర్చేడు P. O., చిత్తూరుజిల్లా)

1940 డి. ౪.

౧౯౬౩ వ. ౪.

జిల్లెల్ కాపీరైట్

విషయానుక్రమణిక .

నిర్వాణప్రకరణము (పూర్వార్థము.)

—:O:—

సర్గ.	విషయము .	పుట.
1.	దివస వ్యవహారవర్ణనము	1995
2.	విశ్రాంతి సుదృఢీకరణము ...	2001
3.	బ్రహ్మైక్య ప్రతిపాదనము ...	2009
4.	చిత్తాభావ ప్రతిపాదనము ...	2012
5.	రాఘవ విశ్రాంతి వర్ణనము ...	2014
6.	మోహమాహాత్మ్యము ...	2016
7.	అజ్ఞాన మాహాత్మ్యము ...	2024
8.	అవిద్యాబలావిలాసోపదేశము ...	2032
9.	విద్యానిరాకరణము ...	2037
10.	అవిద్యా చికిత్సావర్ణనము ...	2042
11.	జీవన్ముక్తి నిశ్చయ యోగోపదేశవర్ణనము ...	2048
12.	జీవన్ముక్త సంతయ నిరూపణము ...	2063
13.	జ్ఞానవిచార యోగోపదేశము ...	2067
14.	భుశుణ్డోపాఖ్యాన మేరుశిఖరవర్ణనము ...	2069
15.	,, భుశుణ్డ దర్శనము	2073
16.	భుశుణ్డోపాఖ్యాన వసిష్ఠభుశుణ్డ సమామోగము ...	2078
17.	,, భుశుణ్డస్వరూప వర్ణనము ...	2081
18.	,, మాతృవ్యవహార వర్ణనము ...	2082
19.	,, ఆలయలాభము ...	2087
20.	,, భుశుణ్డ స్వరూపనిరూపణము	2094
21.	,, చిరంజీవితవృత్తాంత కథనము ...	2099
22.	,, చిరజీవిత వర్ణనము ...	2107
23.	,, సమాధాన సంకల్ప నిరాకరణము ...	2114
24.	,, ప్రాణవిచారణము	2119
25.	,, సమాధివర్ణనము ...	2124
26.	,, చిరజీవిత హేతుకథనము ...	2134
27.	,, భుశుణ్డోపాఖ్యాన సమాప్తి ...	2139
28.	,, పరమార్థ యోగోపదేశము	2142
29.	జగత్తుయొక్క పరమార్థ మయత్వవర్ణనము ...	2154

ఓమ్.

విషయానుక్రమణిక.

నిర్వాణప్రకరణము (పూర్వార్థము)

సర్గ.	విషయము.	పుట.
30.	శివపూజోపాఖ్యానమున చేత్యోన్ముఖ చిద్విచారవర్ణనము	2171
31.	మనఃప్రతిపాదనము ...	2184
32.	దేహపాత విచారము ...	2192
33.	ద్వైతైక్య ప్రతిపాదనము ..	2200
34.	శ్రీపరమేశ్వరోపదేశము ...	2207
35.	మహాదేవుని పూజ్యసీమాంతర్వకథనము ...	2212
36.	పరమేశ్వర వర్ణనము ...	2216
37.	నియతినృత్య వర్ణనము ...	2220
38.	బాహ్యపూజనము ...	2225
39.	దేవార్చనవిధివర్ణనము ...	2229
40.	దేవతాతత్త్వవిచారము ...	2238
41.	జగన్నిధ్యాత్వ ప్రతిపాదనము ...	2241
42.	పరమాత్మాభిధానము ...	2249
43.	విశ్రాంతి వర్ణనము ...	2254
44.	చిత్తసత్తా సూచనము ...	2259
45.	లింగోపాఖ్యానము ...	2263
46.	శిలాకోశోపదేశము ...	2268
47.	చిద్భునోపదేశము ...	2274
48.	బ్రహ్మైకాత్మప్రతిపాదనము ...	2279
49.	సంస్మృతివిచారయోగము ...	2283
50.	అక్షుసంవేదన విచార యోగోపదేశము ...	2288

(ii)

51.	ఇద్రియాద్ధోపలమ్భవిచారము	...	...	2294
52.	అర్జునోపాఖ్యానమున నరనారాయణావతార కథనము			2304
53.	“ అర్జునోపదేశము	...		2310
54.	“ ఆత్మజ్ఞానోపదేశము	...		2319
55.	“ జీవతత్త్వనిర్ణయము	...		2324
56.	“ చిత్తవర్ణనము	...		2331
57.	“ అర్జున విశ్రాంతి వర్ణనము	...		2336
58.	“ అర్జున కృతార్థతా వర్ణనము	...		2338
59.	“ ప్రత్యగాత్మావబోధము	...		2341

ఓమ్.

విషయానుక్రమణిక.

నిర్వాణప్రకరణము (పూర్వార్థము)

సర్గ.	విషయము.	పుట.
60.	అర్జునోపాఖ్యానమున విభూతియోగోపదేశము	2348
61.	జగత్స్వప్నకథనము ...	2352
62.	జీవతోపాఖ్యానమున భిక్షుకసంసారోదాహరణము	2357
63.	స్వప్న శతరుద్రీయ కథనము ...	2363
64.	గణత్వ ప్రాప్తి వర్ణనము ...	2374
65.	విద్యోత్తర విస్మయ వర్ణనము ...	2380
66.	భిక్షు సంస్కృతికథనము ...	2383
67.	బ్రహ్మైక్య ప్రతిపాదనము ...	2387
68.	మహామాన యత్నోపదేశము ...	2394
69.	ప్రాణమనస్సంద్యోగ విచారణము ...	2400
70.	వేతాలోపాఖ్యానమున వేతాల ప్రశ్నము ...	2410
71.	వేతాల ప్రథమ ప్రశ్నోత్తరవర్ణనము ...	2413
72.	వేతాల ప్రశ్న భేదము ...	2417
73.	వేతాలాఖ్యానము ...	2419
74.	భగీరథోపాఖ్యానమున భగీరథోపదేశము ...	2421
75.	భగీరథనిర్వాణము	2427
76.	గజ్జావతరణము	2431
77.	చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజ విలంబకథనము	2434
78.	చూడాలా ప్రబోధము	2442
79.	చూడాలాత్మ లాభము	2450
80.	పంచకవిలాసము	2455
81.	అగ్నిషోమవిచారణము	2468
82.	అణిమాది లాభయోగోపదేశము	2486
83.	కిరాటోపాఖ్యానము	2491
84.	శిఖిధ్వజ ప్రవ్రీజ్య వర్ణనము ...	2496
85.	సుఖవిచార యోగోపదేశము ...	2505

విషయ సూక్త మణి క .

నిర్వాణప్రకరణము (పూర్వార్థము)

సర్గ	విషయము	పుట
86.	చూడాలో పాఖ్యానమున కుంభజనన కథనము.	2525
87.	శిఖిర్వజావ బోధనము	2530
88.	మణికాచో పాఖ్యానము	2537
89.	హస్తీపక్షి పాఖ్యానము	2541
90.	చింతామణిసాధక వృత్తాంత వివరణము	2546
91.	హస్తీకాఖ్యానము	2550
92.	సర్వత్యాగ కరణము	2554
93.	శిఖిర్వజావ బోధనము	2561
94.	“ “	2571
95.	శిఖిర్వజ విశ్రాంతి	2582
96.	శిఖిర్వజావ బోధనము	2587
97.	శిఖిర్వజ ప్రబోధనము	2595
98.	శిఖిర్వజావ బోధనము	2599
99.	“ “	2604
100.	శిఖిర్వజ పరమావ బోధనము	2609
101.	శిఖిర్వజ బోధనము	2614
102.	శిఖిర్వజ సమాధానము	2624
103.	కుమ్భపురరా గమనము	2627
104.	జీవస్మృత్య వ్యవహార ప్రతిపాదనము	2636
105.	కుంభని స్త్రీ త్వ లాభము	2643
106.	లీలా వివాహము	2649
107.	శక్రగమనము	2658
108.	చూడలా స్వరూపదర్శనము	2663

విషయ సూచిక .

నిర్వాణప్రకరణము (ఉత్తరార్థము.)

సర్గ.	విషయము .	పుట.
8.	విద్యాధరోపాఖ్యానే:— మాయామణ్డప వర్ణనము	2829
9.	చిత్త-చన యోగోపదేశము	2833
10.	స్వర్గాపవర్గప్రతిపత్తియోగోపదేశము	2836
11.	యథా భూతార్థ వేదనము	2839
12.	సంకల్ప సర్గములయొక్కప్రతిపత్తి	2842
13.	త్రసరేణ్యంతరసర్గసంఘ వర్ణనము	2850
14.	ఇంద్రాణ్యాఖ్యానే సర్గసంకల్పములయొక్క ప్రతిపాదనము	2854
15.	విద్యాధర నిర్వాణం	2859
16.	విద్యాధర నిర్వాణం	2862
17.	అహంత్యా సత్తాయోగోపదేశము	2865
18.	జగజ్జాల కోశసాధర్మ్యయోగోపదేశము	2868
19.	విరాడాత్మ వర్ణనము	2876
20.	జీవనిర్వాణ యోగోపదేశము	2882
21.	జ్ఞానవిచారము	2886
22.	సుఖయోగోపదేశము	2888
23.	మంక్రుపాఖ్యానమున మంకి నిర్వాణము	2898
24.	,, ,, మంకి వైరాగ్యము	2905
25.	,, ,, మంకి బోధనము	2909
26.	,, ,, మంకి నిర్వాణము	2914
27.	ముఖ్యయోగోపదేశము	2921
28.	శంకాతత్త్వ సిద్ధాంతప్రతిపాదనము	2924
29.	భావనాప్రతిపాదనము	2930
30.	పరమార్థోపన్యాసయోగము	2943
31.	నిర్వాణము క్లుప్తపదేశ వర్ణనము	2947
32.	సత్యవబోధనోపదేశము	2954
33.	సత్యార్థోపదేశ యోగము	2958
34.	పరమార్థ యోగోపదేశము	2966
35.	పరబ్రహ్మ స్వరూపవర్ణనము	---
36.	సంసారబీజకథనము	---

ఓం.

(శ్రీ) వాక్యైశ్వర్యము.

‘ఓం నమోస్తు మిత్రావరుణయో దుర్వశ్యాత్కృజాయ శతయాతవే వసిష్ఠాయ’

శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణము.

నిర్వాణ ప్రకరణము.

(పూర్వార్థము)

ప్రథమః సర్గః.

[మునివాక్యాదిహోతానం శ్రోత్వాణామాహిన్తీ శ్రీయా
తాత్పర్యవిస్తానిద్రాభ్యాం రాత్రియాపనమిగ్యతే.

మునివాక్యముల విని సభ్యులు లేచుట; ఆహ్నికక్రియ; వినిన యగ్గమును చింతించుట; యందును, నిద్రయందును నాటి రాత్రి గడపుట యను నీవిషయములీ సర్గయందు వర్ణింపబడినవి.]

(శ్రీ) వాల్మీకి రునాచ :—

ఉపశమప్రకరణాదనంతర మిదం శృణు

త్వం నిర్వాణప్రకరణం జ్ఞాతం నిర్వాణదాయకమ్.

1

(శ్రీవాల్మీకి:- రామా! నీ వింతవరకు ఉపశమప్రకరణము వింటివి. ఇక నిర్వాణప్రకరణమును వినుము; దీనిని విన్న నిర్వాణము లభింపగలదు.

కథయత్యేవముద్దామ వచనే మునిసాయకే

శ్రవణైకరసే మానస్థితే రాజకుమారకే.

2

మునివాగరనిష్ఠిప్త మనస్యస్త తపఃక్రియే

రాజలోకే గతస్పదే చిత్రార్చిత ఇన సిత్తే.

3

వస్థివచసామర్థం విచారయతి సాదరమ

లసదజ్ఞులిభజ్జేన మునిసారే స్ఫురద్భువి.

4

విస్మయాలోకనోల్లాస ప్రోత్సల్లనయనాలిస

పురస్థివగ్గే గమిభరతరుమజ్జరితాం గతే.

5

- భే వాసరచతుర్భాగదేశే దినకరే స్థితే
కించిజ్ఞనోదయాత్సమ్యే కించిచ్ఛమముపేయమ్. 6
- శ్రవణాయేన సంశాస్తే వితానస్పందమాలితే
మానం మరుతి మద్దార మధురామోదదాయని. 7
- పుష్పదామ సుషుప్తాసు మహాభ్రమరపక్షిషు
జ్ఞాతజ్ఞేయతయా నూనం సమ్యగ్ద్యానవతీప్సివ. 8
- ముక్తజాలకలపా నర్గతాస్వనరభూమిషు
కచత్యపగతస్పందం తోయే శ్రోతు మివాస్థితే. 9
- గృహాంతరం ప్రవిష్టేషు గవాక్షే దూరమంశుషు
విశ్రామాథి మివాద్ధిరం నభః పానేషు శీతలమ్ 10
- ముక్తజాల ప్రభాజాల భస్మనోద్ధూలితాత్మని
శంసతీవ శమం శామ్యద్దినదేహే దివాతపే. 11
- కరే లీలా సరోజేషు శేఖరేషు చ భూభృతామ్
శ్రుత్వా సురసమామోదాదవృత్తిషు మనస్సివ. 12
- బాలకేష్వజ్జలోకేషు లీలాపక్షిషు సాచరమ్
భోజనార్థం వధూలోక ముపరునత్స్వనారతమ్. 13
- భ్రమద్భ్రమరవత్క్లిత వాతధూత రజస్యలమ్
కౌముదే పరివిశ్రాస్తే చామరేష్వక్షిపత్కసు. 14
- రశ్మిష్వగగుహోన్మృక్త చ్ఛాయాజాలభయాదివ
గవాక్షాదిప్సివోడ్డియ ప్రవిష్టేషు గృహాంతరమ్. 15
- ఆసీద్దినచతుర్భాగ సత్తావేదన తత్పరః
భేరీపటహశజ్ఞానాం దిబ్బుఖాపూరకో ధ్వనిః. 16

మహావక్తాయను, మునిశ్రేష్ఠుడునునగు వసిష్ఠుడిట్లు ఉపదేశ మొసగుచుండ రాజహమారుడగు రామ చంద్రుడు మానమును దాల్చి, స్థిరుడైయుండెను. సభాసదులందరు గూడ స్థిరులై స్పందనరహితులై యుండిరి. వారి మనస్సులు క్రియారహితము లయ్యెను; శరీరములు జడమువలె దోపట్టుచుండెను. చూపరుల కయ్యడి దశరథుని సభవలెగాక, చిత్రపటమువలె తోచుచుండెను. మునిచర్యలు గూడ వసిష్ఠుని వాక్యముల లోలోనగ్రహించి, (వేళ్లతో నైగలానర్పుచు, కనుబొమ్మల ముడువసాగిరి. అంతః పురవాసినులుగూడ వసిష్ఠోపదేశబలమున పరమాశ్చర్యరూపమున పరమాత్మను జూచుచున్నట్లుండిరి. ఆనందమున వారి శరీర ముఖికి, గగుర్పాటు నొందుచుండెను. భ్రమరసుందరములగు వారి నయనములు ఆశ్చర్యమున విస్ఫూరితము లయ్యెను; రెప్పుసాటు పడకుండెను; శరీరము కదలకుండెను; చూపరులకు సద్యోప్రస్ఫుటితమును, నివాత నిష్కంపమును నగు తరుమంజరి కూర్చొనినట్లున్ను, అందు భ్రమర ద్వయము మూత్రితమైనట్లును తోచుచుండెను. ఇట్లు, దినమంతయుగడచి సాయం సమయమవ నూర్చు డస్తదేశమును జేరుకొనెను. వసిష్ఠుడేవుని ఉపదేశవాక్యములను విని, (ప్రియవస్తువుల అనిత్యత్వమును

వియోగమును గ్రహించి, జ్ఞానోదయ మన, మూర్ఖుడు తీవ్రత్వమును బరిత్యజించి, సామ్యరూపమును ధరించి, ఒకింత శాంతిని బడసినట్లుండెను. క్రమముగ సాంధ్యవాయువును నీనదోడగను. వాటి స్పృశ తగూడ తగ్గువడెను. ఉపదేశశ్రవణముననే వాటికిగూడ, మందగమనము, మానభావము అన్నినట్లుండెను. మెల్లగ, సభాస్థల - విశాన - పుష్పములను గదలపొగెను. నలువైపుల మందగ పుష్ప సౌగంధ్యము క్రమమొదలగును. భ్రమరములు శ్రేణీబద్ధములై, పుష్పమాలా సమూహముల నిద్రితము లయ్యెను; అవి జగత్తున దెలిసికొనదగినదానిని దెలిసికొనియే, ధ్యానమగ్నము లైనట్లుండెను. ముగ్ధాంగులముల ఆవరితములగు క్రీడాపుష్కరిణీజలముగూడ మధుర - ఉపదేశమును వినగోరియే, ఆచంచలములైనట్లు ఉండెను. నేడందఱును శాంతికాములు మూర్ఖు డంతులేని ఆకాశమాన్యమున ఆనందకాలము తిరుగాడి, నేడు శాంతినిగోరి, గవాక్షపథమున సుశీతలమగు గృహమధ్యమున బ్రవేశించుచుండెను. సాంధ్యకరముల ఉజ్వలమధుర దేహమును నైకొని, దినముక్తాశుభ్ర శాంతియును భిన్నమును అలముకొని, ఆ ప్రశాంతమూర్తి నలుదిక్కుల శాంతివార్తను, వెదజల్లుచున్నట్లుండెను. రావాల, వాస్తవ, మస్తకస్థితములగు లీలాపద్మములు, ఉపదేశ శ్రవణమునందినవారి మనస్సులనలి. నిమిలితములనొసాగెను. బాలురు, మూర్ఖులు, పరిజరమునందలి పక్షులు, ఆహారాగ్ధము వధువుల నీడించునాగిరి. కుటుంబ పుష్పముల పరాగము, ఇటునటు శంచరించు భ్రమరముల పక్షవాతములను ఆంశక్రిత మవనోదగెను. రజము * తొలగిన, తత్సంబంధమగు అశాంతిగూడ తొలగిపోవును; వాటి ఆశాంతిగూడ సోలగిపోవ, అవి విశ్రామసుఖము నందదొడగెను. సభాసరాజగణము బాహ్యవైతస్యగోళమగుటవలన, చామగోష్ఠ్య జన ముగిపోయెను. దృష్టి స్థిరము- నేత్రపల్లవములుగూడ నేడు విశ్రాంతి నందినను. మూర్ఖుని ప్రబలప్రతాపమునజేసి, అంధకారమంతయు అంతనజట పర్వతగుహల దాగియుండెను; సంధ్య ఆయుధ విజేత * దుర్బలు డయ్యెను. సమయమును గనిపెట్టి అవి తీణశక్తియును మూర్ఖశీలముల వాగ్ర మించెను. అవి నిరుపాయములై, గవాక్షమును వీడి, గృహభ్యంతరమును బ్రవేశించుదొడగెను. అప్పుడు దిక్కుల నావరించుచు, భేరిపటహశంఖముల మహచ్ఛబ్దము లేవదొడగెను; జనులు గోజాముగియుట కొక జామున్నదని గ్రహించిరి.

తేన తత్తారమప్యశు వహోఽస్త్రరానమాయగహా

మోనం జలదనాదేన మాయూర ఇవ నిఃస్వనః. 17

మహర్షియొక్క ఉచ్చైస్వర మా మహాధ్వనియందు మేఘగర్జనమున ఇశీగమమున, అంతర్నితమయ్యెను.

ఆత్మబా యుబధపక్షాలిః పజ్జరసా ఖగావలీ
భూకమ్పే తరసా తాలీపల్లవేన వనావలీ. 18

ఆయయర్భయవిత్రస్తా బాలా ధాత్రీకుచాస్తరమ్
సారవం పావృషీవాబ్దాః ప్రోన్నతా శృజ్జకోటరమ్. 19

ఉత్తమరవతుసేభ్యో భూభృతాం భ్రమరస్రజః
ఈషత్కరాలవాహాభ్యః సరిద్యోఽమ్ముకణా ఇవ. 20

* రజము:- పుష్పపత్యమున పుపొడి, అన్యత్ర రజోగుణము. విజేత-అను మూర్ఖుడు, జయము నందిన వాడు, అని ద్వ్యర్థి.

ఏవం ప్రక్షుభితే తస్మిన్సహ దాశరథే తదా

ప్రాప్తే వాసరవృద్ధత్వే శాంతశఙ్ఖస్వనే శనైః.

21

సంహరన్నస్తుతం వస్తు వచో మధురవృత్తిమత్

ఉవాచ మునిశార్దూలః సభామధ్యే రఘూద్వహమ్.

22

హఠాత్తుగకలిగిన భూకంపమున కంపిత తాలవృక్షమగు ననావళివలె, పంజరస్థములగు పక్షిసమూహములు సంచలిత గాత్రము లయ్యెను. వర్షాకాలమున మేఘములు గర్జనమొనర్చుచు, ఉన్నత గిరిశిఖర ద్వయ మధ్యమును ఆశ్రయించునట్లు, ఆ శబ్దమును విని బాలకులు, భయవ్యాకులైతలై ఏడ్చుచు, ధాత్రీస్తునయుగళ మధ్యమున మర్తకముల దాచుసాగిరి, మరుద్వేగమున ఈషత్రవకంపితమగు సరోవరము నుండి, జలబిందువులులేచి ఇటనటు బడునట్లు, రాజుల పుష్పాభరణముల నిద్రించు భ్రమరములు ఆ వికటశబ్దమునకు ఉలికిపడి లేచి, పుష్పపరాగరంజితములగు శుభ్రశరీరముల విహరింపసాగెను. ఇట్లు, దశరథుని సభాగృహము సాంధ్యధ్వనుల విచలితమవ, శంఖధ్వనులు నెమ్మదిగ ఆగిపోవుటను గ్రహించి వసిష్ఠుడు సంధ్యయగుటవలన ఉపదేశవాక్యముల నుపసంహరించెను. మఱియు, రామచంద్రు నుద్దేశించి ఇట్లు మధురముగ పల్కదొడగెను:—

రాఘవానఘ వాగ్జాలం మయైతత్ప్రవిసారితమ్

తేన చిత్తఖగం బద్ధావ్ కోడికృత్యాత్మతాం నయ.

23

రాఘవా! ఆనఘా! నేనింతవఱకు విస్తరింపజేసిన వాగ్జాలమున, నీచిత్త-విహంగమును బంధించి, హృదయ-పంజరమున నుంచి, వశమొనర్చుకొనుము.

కచ్చిద్దృహీతో భవతా మద్గిరామర్థో యద్యతః

త్యక్త్వా దుర్బోధమక్షీణో హంసేనేవామ్భునః పయః.

24

హంస నీటినుండి పాలను వేలుపరచి గైకొనునట్లు, నీవు నా దుర్బోధవాక్యముల విడచి సారమును గ్రహింపగలిగితివా?

విచారైత ద శేషేణ స్వధియైవం పునఃపునః

అనేనైవ పథా సాధో గత్తవ్యం భవతాధునా.

25

నేను ఉపదేశించిన, ఈ వాసనాక్షయ, మనోనాశ, ప్రాణసంగోధ, జ్ఞానాభ్యాసపథమును జక్కగ స్వబుద్ధితో పరిశీలించి, అనుగమింపవలెను.

అనయైవ ధియా రామ విహరన్నైవ బధ్యసే

అన్యథాధః పతస్యాశు విన్యఖాతే యథా గజః.

26

ఈ పథము ననుసరించిన బద్ధుడవుగావు; అనత్ర పతన మనివార్యము. అయ్యది, వింధ్యగర్జమున గజపతనమును బోలునది.

సుగృహీతం ధియా రామ మద్వచో న కరోషి చేత్

తత్పుతస్యవతే త్యక్తదీపో వాన్థో నిశాస్వివ.

27

నా వచనముల జక్కగా గ్రహించి, అనుసరింపనిచో, నీవు, అంధుడు లేక, దీపరహితుడు గాడాంధకారమున గర్జపతితుడగునట్లు, పతనము నందెడవు.

అసక్తేన యథా ప్రాప్తో వ్యవహరోఽస్య సిద్ధయే
ఇత్యేవ శాస్త్రసిద్ధాంత మాదాయోదారవాన్భవ.

28

అసంగచిత్తమున యథాప్రాప్తములగు లోకవ్యవహారముల నాచరించుటయే, శాస్త్రసిద్ధాంతము. దీనిని గ్రహించి ఉదారచిత్తుడవు కమ్ము.

హే సభ్యా హే మహారాజ రామలక్ష్మణభూమిపాః
సర్వ ఏవ భవంతోఽద్య తావద్వాన్తపారమాహ్నిగమ్.
కుర్వన్త్యయం హి దివసః ప్రాయః పరిణామకృత్తిః
తేషం విచారయిష్యామో విచార్యం ప్రాశరాగణాః.

29

30

సభ్యులారా! మహారాజా! రామలక్ష్మణులారా! భూపతిలారా! నివాంశ్చిన్మిదం, హం ధ్యకృత్యము లానర్పయెండు! మిగిలినది శేష విచారంతము.

శ్రీ వాల్మీకి రువాచ :—

ఇత్యుక్తా మునినా తేన సా సర్వైవ తదా సభా
ప్రోత్తఫా పద్మవదనా సవికాశేవ పద్మినీ.

31

వాల్మీకి:- ముని ఇట్లుపల్క సభాసదులందరు సహస్యవిరిజిత పద్మవదనయై, శేరిరి.

రాజానః స్తుతరాజానః కృతరాఘవవర్షనాః
పరిష్టుతే వసిష్ఠే తే జగ్గురాత్మనివేశనమ్.

32

దశరథుని, రామచంద్రుని, వసిష్ఠుని స్తుతించుచు, జనులందరు స్వగృహముల కరిగిరి.

విశ్వామిత్రేణ సహితో వసిష్ఠో గన్తుమాశ్రమముమ్
ఉత్తనావాసనాచ్ఛ్రీమాన్నమస్కృత నభశ్చరః.

33

వసిష్ఠుడు గూడ దేవగణమునకు వందనమొనర్చి విశ్వామిత్రసహాభ్యుగ్తుడై, శాశ్వతము గమనోద్యతుడయ్యెను.

దశరథప్రభృతయో రాజానో మునయస్తభా
యథానురూపం వక్తారమనుగమ్య మునిం చిరమ్.

34

ఆపృచ్ఛ్య కేచిద్దగనం యయుం కేచిద్వనాశ్రమమ్
కేచిద్రాజగృహం సంతో భృక్తాః పద్మోత్థితా ఇవ.

35

దశరథప్రభృతులు మునినొకింత అనుసరించి, యథానురూపము పల్కి, కొందఱు గగన దేశమును, కొందఱు వనదేశమును, కొందఱు రాజగృహమును, పద్మోత్థిత భృంగములవలె, ప్రవేశించిరి.

వసిష్ఠపాదయో స్త్యక్త్యా పుష్పాఞ్జలిమనావిలమ్
దారై రనుగతో రాజా ప్రవివేశ గృహానరమ్.

36

వాసిష్ఠ పాదపద్మముల నిర్మల పుష్పంజలి నర్పించి, దశరథుడు పత్నులతోగూడి గృహమును బ్రవేశించెను.

రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నః ప్రాప్తస్య నావీశ్రమం గురోః

అభ్యర్చ్య చరణౌ భక్త్యా త్యాజగ్మర్షపమద్ధిరమ్.

37

రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నులు ఆశ్రమగతుడగు గురుని చరణముల నర్చించి, రాజమందిరమున కరుదెంచిరి.

సదనాని సమాసాద్య శ్రోతారః సర్వ ఏవ తే

సన్నురానర్చురభ్యేయ ద్వేవాన్విప్రాన్విత్తాంస్తథా.

83

(శ్రోతలందఱును గృహముల కటిగి, దేవ బ్రాహ్మణ పితృదేవతా, అతిథి పూజలనొనర్చిరి.

యథాక్రమం స్వభృత్యాన్వైర్విప్రాద్వైశ్చ పరిచ్ఛదైః

సమం బుభుజిరే భోజ్యం వర్ణధర్మకమోదితమ్.

39

పిదప, వర్ణధర్మకమము ననుసరించి, భృత్యుల నాదరించి, తాముగూడ భుజించిరి.

అస్తం గతే దినకరే సమం దివసకర్మభిః

అభ్యాగతే రాత్రికరే సమం రజనికర్మభిః.

40

దినకర్మల వెంటనిడికొని నూర్యుడస్తమించెను; చంద్రుడు రాత్రికర్మల వెంటనిడికొని అరుదెంచెను.

స్థిత్యా తల్పేసు కాశేయశయనేష్వాసనేషు చ

భూచరా మునిరాజానో రాజపుత్రా మహర్షయః.

41

సంసారోత్తరణోపాయం వసిష్ఠవదనేరితమ్

యథావదేకాగ్రధియశ్చిన్తయామాసురాదృతాః.

42

అప్పుడు, తల్పి, కాశేయ, శయన, ఆసనములనుండియే, మునులు, రాజులు, రాజపుత్రులు, మహర్షులు, వసిష్ఠప్రాక్తమగు సంసార తరణోపాయమును ఏకాగ్రచిత్తమున, ఆదరముతో, చింతింప సాగిరి.

తతః ప్రహరమాత్రేణ నిద్రామాముద్రితాననాః

ఉత్స్వప్నుసుందరీమీయుః పద్మా ఇవ దినార్థినః.

43

అనంతరము, శేషప్రహరమున వారు ఉత్స్వప్నుసుందరమును, దినార్థమునునగు పద్మము వలె, నిద్రాభిభూతులైరి.

రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నః ప్రహరత్రయమేవ తత్

వాసిష్ఠముపదేశం తే చిన్తయామాసురక్షతమ్.

44

రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నులు ప్రహరత్రయము ఎడతెగకుండ వసిష్ఠోపదేశమును జింతించిరి.

ప్రహరస్వార్థమాత్రం తే తత ఆముద్రితేక్షణాః

ఉత్స్వప్నునూయయుర్నిద్రాం క్షణాద్విద్రావిత్తమామ్.

45

వారర్థప్రహరము మాత్రమే సుఖస్వప్నుముతోగూడిన నిద్రనుబొందిరి; దాన వారి శ్రమ మారమయ్యెను.

ఇతి శుభమనసాం వివేకభాజా
మధిగతసారలయోదితాశయానామ్
అభజత విరతిం తదా త్రియామా
మలిననిశాకర వక్తృతాం జగామ.

46

ఇత్యార్థే శ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే దివసవ్యవహారవర్ణనా నామ
ప్రథమః సర్గః || 1 ||

ఇట్లు, వారి కాత్మజ్ఞానోదయమవ, అంతఃకరణము విమలమయ్యెను. మనస్సు నిష్క్రియమయ్యెను. వివేకము లభించెను. ఏ రాత్రి వారికి బ్రహ్మజ్ఞానము లభించినో, ఆ రాత్రిగూడ విరతి సందేను; దాని కుందరముఖచంద్రుడు మలిన వక్త్రమును దోపింపజేసెను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
ప్రథమ సర్గము || 1 ||

ద్వితీయః సర్గః.

[ఇహ రామాదిభిః ప్రాతర్వసిష్ఠస్య సభానయః

ఉత్తర్థస్మరణాత్తత్త్వే విశ్రామశోచవర్ణ్యతే.

రామాదులచే శ్రీవసిష్ఠమనీంద్రులు సభకుగూనిరాబడుట; పూర్వార్థే అర్థమును స్మరించుట వారి తత్త్వయందు విశ్రాంతియను నీవిషయములీ సర్గయందు వర్ణింపబడినవి.]

శ్రీ వాల్మీకి రువాచ :—

తతః క్లిష్టేన్ద్రవదనా పర్యాకులతమఃపదా

క్షీయమాణా బభౌ శ్యామా వివేక ఇవ వాసనా.

1

శ్రీ వాల్మీకిః— వివేకోదయమైన వాసనలు క్షీణమగునట్లు, రాత్రిగూడ ఆదుఃఖోదయమగుచుండ క్షీణదశ సందసాగెను. ముఖచంద్రుడు క్షీణింప, అంగములు అవశమై శరీరహీనము లయ్యెను.

పూర్వే ధ్వస్తతయాలోకం దృశ్యమానే పరేఽచలే

శయాలీకావతంసాభం తాపకో నికరో దధౌ.

2

కరములజాపి కూర్చుండు పూర్వగిరిని నిలచెను. సహస్రకరణుడా మహోన్నత పర్వతమును హస్తముల ధారణమొనర్చి నట్లుండెను. ఆతని కిరణకాంతి అస్తాచలమున గూడ ఒకింత ప్రసరించెను.

అవశ్యామకణాకర్షీ పరామృష్టేన్ద్రమణ్డలః

జ్యోతస్సంకవలనాలోకో బభౌ ప్రాభాతికోఽనిలః.

3

సూర్యకిరణము లరుదెంచి, ప్రాభాతవాయువుల మీద బడెను; మృదుల వాయువు, అల్పతేజమునకు గూడ భయపడెను. సూర్యుడు త్రాపమును బోగొట్టుకొనగోరి సుశీతలహిమకణము శరీరమున నలముకొనసాగెను. క్షుత్తిపాసల డౌంటిని గోటి, క్షీణచంద్రుని వెన్నెలను పిండి త్రాసాగును.

రామలక్ష్మణశత్రుఘ్న ఉత్థాయానుచరైః సహ
యయుర్వద్దితసంధ్యాస్తే పుణ్యం వాసిష్ఠమాశ్రమమ్.

రామలక్ష్మణ శత్రుఘ్నులును, వారి అనుచరులును శయ్యలను వీడి, స్నానమొనర్చి, సంధావందనాదికృత్యముల నాచరించి, వసిష్ఠాశ్రమమున కటిగిరి.

తత్ర వద్దితసంధ్యస్య నిర్గతస్యాపి సదృశః
మునేర్వద్దితే పాదౌ పద్మోర్త్యుర్వ్యసంతతిమ్.

అట, సంధ్యావందనాదికము నాచరించి, బయటకురుదెంచుచున్న మునిసాదముల అర్ఘ్యదానమొనర్చి, వందనముల నర్పించిరి.

క్షణాత్తత్సదనం మానం మునిభౌహ్యణరాజభిః
హస్త్యశ్వరథయానైశ్చ శనై ర్నిరర్థితాం యయా.

ఒక్కనిముసములో, నిశ్చలముగనున్న ఋష్యాశ్రమము, రామచంద్రుని వెంట నరుదెంచి పరివారముతో క్రిక్కిరిసి పోయెను.

అథాసౌ మునిశార్దులస్తయైవ సహ సేనయా
గృహం దాశరథం కాలే రామాద్యనుగతో యయా.

అనంతర మా మునిపుంగవుడు, రామాదులు వెంటనంటిరా, యథాసమయమున దశరథుని గృహమున కేగెను.

తత్రైనం పూర్వసంబద్ధః కృతసంధ్యో మహీపతిః
దూరమార్గం వినిర్గమ్య పూజయామాస సాదరమ్.

సంధ్యాదికృత్యముల నిర్వర్తించి, దశరథుడు మునికభిముఖముగ నేగుదెంచి, అభ్యంగనమొనర్చి పూజించెను.

పుష్పముక్తామణివ్రాతైర్భూయోఽత్యధికభూషితామ్
సభాం ప్రవిశ్య తే సర్వే వివిశుర్విష్టరాలిషు.

పుష్పములతోడను, మణులతోడను, ముత్యములతోడను మిక్కుటముగ నలంకరింపబడిన సభాభవనమును బ్రవేశించి, వారు ఆసనముల నుపవిష్టలైరి.

అథ తస్మిన్నవసరే హ్యస్తనాః సర్వఏవతే
శ్రోతారః సముపాజగ్ము ర్నభశ్చరమహీచరాః.

పూర్వదిన మరుదెంచిన నభశ్చర మహీచరజాతీయులగు శ్రోతలందఱును మరల నరుదెంచి వివేశ. సా సభా సామ్యా కృతాన్యోన్యభివందనా బభౌ రాజసమాభోగా శాంతవాతేవ పద్మినీ.

సుందరమగు ఆ సభను బ్రవేశించి, పరస్పరాభినందనముల నొనర్చుకొని, నిర్వాణప్రకరణమును పద్మమునలె, దళదళము ననుసరించి కూర్చొనిరి.

యథాప్రదేశమేవాశు నివిష్టేషు యథాసుఖమ్
తేషు తద్దేశయోగేషు విప్రస్థిమునిరాజసు. 12

మృదుని స్వాగతరవే శనైః శమముపాగతే
సభాకోణోపవిష్టేషు శాస్త్రజ్ఞేషు బన్ధిషు. 13

తరనైవోదితేష్వాశు శ్రోతుమభ్యాగతేష్వివ
గవాక్షాదివ జాతేషు ప్రవిష్టేష్వర్కరశ్శిషు. 14

సత్త్వర ప్రవిశచ్ఛోత్పహస్త స్ఫుర్భముహోద్భవే
ముక్తజాలర్పణత్కారే నిద్రాయామివ శామ్యసి. 15

కుమారః శంకరస్యేవ కచో దేవగురూరివ
ప్రహ్లాద ఇవ శుక్రస్య సుపర్ణ ఇవ శార్ఙ్గిణః. 16

వసిష్ఠస్యాననే రామః శనైర్దృష్టిం స్యవేశయత్
భ్రమస్తేమమ్బురోపాస్తే ఫుల్లపద్మ ఇవాలినీమ్. 17

విఘ్నలు, ఋషులు, మునులు, రాజులు వారివారి అగ్రతల ననుసరించి తమతమ ఆసనముల కూర్చొనిరి. మృదు స్వాగతరవములు క్రమముగ కట్టువడిపోయెను. సభాకోణములనున్న కందిమంగళముల శబ్దములుగూడ ఆగిపోయెను. సూర్యకిరణములు మున్ముఖదేశమును విన ద్వారములుగా వాతములుగూడ లోనబ్రవేశింపదొడగెను. సత్త్వర ప్రవేశకాముల శరీరాలంకార శబ్దములువశమిందెను. సుమారుడు శిశువుని, కనుడు బిచ్చును, ప్రహ్లాదుడు శుక్రుని, గరుడుడు విష్ణుని గాంచునట్లు, భ్రమరమాలాశముల తరుగాడి పృథ్విపద్మమున స్థిరముగకూర్చుండునట్లు, శ్రీరాముడు వసస్థునిపై చూడుకొల నిగిగిల్గును.

మునిస్త్యనుజ్ఞితేనాథ తేనైవ రఘునందనమ్
క్రమేణోవాచ వాక్యజ్ఞో వాక్యం వాక్యార్థకోవిదమ్. 18.

వాక్యజ్ఞుడగు మహర్షి తద్ద్రవిణపటువగు శ్రీరామచంద్రునితో, వెనుకటిసీమగనే ఇట్లు పల్కుచొడగెను.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

కచ్ఛిత్స్మరసి యత్రోక్తం హ్యాయ మయా రఘునందన
వాక్యమత్యంతగుర్వర్థం పరమారావభోధనమ్. 19

శ్రీవసిష్ఠుడు:- రఘునందనా ! పరమార్థబోధకములును, గంభీరములును, పూర్వోక్తములును నగునా పల్కులు జ్ఞప్తియందున్నవా ?

ఇదానీమవబోధార్థ మన్యచ్చ రిపుమర్దన
ఉచ్యమానం మయేదం చ శృణు శాశ్వతసిద్ధయే. 20

రిపుమర్దనా ! ఇప్పుడు శాశ్వతసిద్ధిని లభింపజేయు ఈక్రొంగొత్త పల్కుల వినుము.

వైరాగ్యాభ్యాస వశతస్తథా తత్త్వావబోధనాత్
సంసారస్తీర్యతే తేన తేష్వేవాభ్యాసమాహర. 21

అభ్యాస వైరాగ్యములవలనను, తత్త్వచింతనవలనను సంసారము తరింపబడుచున్నది. అందు వలన వీటిని బలపరచుకొనుము.

సమ్యక్తత్త్వావబోధేన దుర్బోధే త్తయమాగతే
గలితే వాసనావేశే విశోకం ప్రాప్యతే పదమ్. 22

తత్త్వమును చక్కగగ్రహించిన, దుర్బోధ్యమగు వాసనావేశము త్తయమంది, తొలగిపోవును. అప్పుడు, విశోకమగు పదము లభింపగలదు.

దిక్కాలాద్య నవచ్ఛిన్న మదృష్టోభయకోటికమ్
ఏకం బ్రహ్మైవ హి జగత్స్థితం ద్విత్వముపాగతమ్. 23

దేశకాల నిమిత్త పరిచ్ఛేదశూన్యమగు బ్రహ్మమే ఈజగద్రూపమున వెలయుచు, ద్వైత భ్రాంతిని గలుగజేయుచున్నది.

సర్వభావానవచ్ఛిన్నం యత్రబ్రహ్మైవ విద్యతే
శాంతం సమసమాభాసం తత్రాన్యత్వం కథం భవేత్. 24

నిర్వికేమమును, సమమును, శాంతమును నగు బ్రహ్మయొక్కటియే వెలయుచున్నది; అన్యత్వమునకు తావెక్కడ ?

ఇతి మత్వాహమిత్యన్తర్ముక్త్యా ముక్తవపుర్మహాన్
ఏకరూపః ప్రళాంతాత్మా సాక్షాత్స్వత్మసుఖో భవ. 25

దీనిని గ్రహించి, అహంకారమును సంపూర్ణముగ పరిత్యజించి, అశరీరాభ్యమును, ఏకరస స్వరూపమును, ప్రశాంతమును, అపరోక్షముననగు ఆత్మసుఖమును అనుభవింపుము.

నాస్తి చిత్తం న చావిద్యా న మనో నచ జీవకః
ఏతాః స్వకలనా రామ కృతా బ్రహ్మణ ఏవ తాః. 26

వాస్తవమునకు చిత్తముగాని, అవిద్యగాని, మనస్సుగాని, జీవుడుగాని లేవు; ఇవన్నియును ఆ బ్రహ్మయొక్క కల్పనలే.

యాః సుపదో యాశ్చ దృశో యాశ్చితో యాస్తదేవణాః
బ్రహ్మైవ తదనాద్యన్త మభివత్ప్రవిజృమ్భతే. 27

భోగములు, తద్వృత్తులు, తత్ప్రకాశము, తదాస్క్తి - ఇవన్నియును బ్రహ్మమువలె అనాద్యవంతములు; సముద్రమున లె విజృంభించుచున్నవి.

పాతాలే భూతలే స్వర్గే తృణే ప్రాణ్యమ్భరేఽపి చ
దృశ్యతే తత్పరం బ్రహ్మ చిద్రూపం నాన్యదస్తి హి. 28

స్వర్గము ర్గ్యపాతాలాని దేశములయందును, అబ్రహ్మస్థంబపర్యంతమును, భూతభవిష్య ద్వర్తమానకాలములయందును చిద్రూపమగు ఆ పరబ్రహ్మ యొక్కటియే వెలయుచున్నది. తద్భిన్న మేమియును లేదు,

ఉపేక్ష్య హేయోపాదేయబద్ధవో విభవా వపుః

బ్రహ్మైవ విగతాద్యస్త మభీవత్ప్రవిజృమ్భతే.

29

హేయ, ఉపాదేయములనక, బంధువులనక, విభవములనక, శరీరమనక — సర్వత్ర, ఆద్యం తరహితమగు సముద్రమువలె ఆ బ్రహ్మవస్తువు విజృంభించుచున్నది.

యావదజ్ఞానకలనా యావదబ్రహ్మభావనా

యావదాస్థా జగజ్జాలే తావచ్చిత్తాదికల్పనా.

30

అజ్ఞాన-కల్పన తొలగనంతవఱకు, ఆ బ్రహ్మభావన పోనంతవఱకు, జగజ్జ్ఞాన నమ్మకము నీగ నంతవఱకు — చిత్తసర్పము ఈ తీరుగ నేకకల్పనల నొనర్చుచుండును.

దేహే యావదహంభావో దృశ్యేఽస్మిన్యావదాత్మతా

యావన్మమేదమిత్యాస్థా తావచ్చిత్తాదివిభ్రమః.

31

దేహాత్మబుద్ధియును, దృశ్యసత్యత్వభ్రాంతియును, అహంమమభావమును, తొలగనంత వఱకు ఈ చిత్తకల్పన ఇట్లేయుండును.

యావన్నోదిత ముచ్చైస్త్యం సజ్జనాసజ్జసజ్జతః

యావన్మార్భ్యం న సంక్షీణం తావచ్చిత్తాదినిమ్నతా.

32

సజ్జన సాంగత్యమొనర్చి పూర్ణత్వము నందనంతవఱకు, అజ్ఞానము క్షీణింప నంతవఱకు చిత్తమిట్లు నీచత్వమును బొందుచుండును.

యావచ్చిథిలతాం యాతం నేదం భవనభావనమ్

సమ్యగ్దర్శనశక్త్యాస్తస్తావచ్చిత్తాదయః స్ఫుటాః.

33

సమ్యగ్దర్శనమున ఈ విశ్వభ్రాంతి శిథిలికృత మననంతవఱకు, చిత్తమిట్లు స్ఫురించుచునే యుండును.

యావదజ్ఞత్వ మస్థత్వం వైవశ్యం విషయాశయా

మార్భ్యాన్మోహసముచ్చాయస్తావచ్చిత్తాదికల్పనా.

34

అజ్ఞానమను గ్రుడ్డితనమునను, మార్భ్యమునను, మోహమువలనను గలుగు విషయ-ఆశయ వైవశ్యము (వైపు) తగ్గనంతవఱకు, చిత్తము విజృంభించుచునేయుండును.

యావదాశావిషామోదః పరిస్ఫురతి హృద్వనే

ప్రవిచారచకోరోఽన్తర్న తావత్ప్రవిశత్యలమ్.

35

ఆశయ విషగంధము హృద్వనమున విస్తరించు చున్నచో, ఆత్మవిచార — చకోరమందు ప్రవేశింపదు.

భోగేష్వనాస్థమనసః శీతలామలనిర్వృతేః

భిన్నాశాపాశజాలస్య క్షీయతే చిత్తవిభ్రమః.

36

భోగముల నాశింపక, ఆశాపాశముల భిన్నమొనర్చిన సమచిత్తుని ధ్రువయే క్షీణించును.

తృష్ణామోహపరిత్యాగాన్ని శీత్యతలసంవిదః

పుంసః ప్రశాంతచిత్తస్య ప్రబుద్ధా త్యక్తచిత్తభూః.

37

తృష్ణామోహపరిత్యాగమున నిత్యశీతలమనస్కుడైన పురుషునకే ప్రబోధము :

అసంస్తుతమివానాస్థమవస్తు పరివశ్యతః.

దూరస్థమివ దేహం స్వమసంతం చిత్తభూః కుతః.

ఎదుటనున్న వస్తువులను లేనివానివలెను, దగ్గర నేయున్న శరీరమును దూరస్థమవారికి, చిత్తమెట్లు ఉత్పన్నమవగలదు ?

భావితాన నచిత్త త్వరూపరూపా న్తరాత్మనః

స్వానైవావలీనజగతః శాన్తో జీవాదివిభ్రమః.

(శరణమనననిధిధ్యాసనా భావనల ఆత్మస్వరూపమును సాక్షాత్కరింపజేసుకొని తరముననే శాంతించు చున్నది; జీవాది భ్రమ తొలగుచున్నది.

అసమ్యగ్దర్శనే శాన్తే మిథ్యా భ్రమకరాత్మనః

ఉదితే పరమాదిత్యే పరమాంతరేకదర్శనే.

అపునర్దర్శనాయైవ దగ్ధసంశుష్కపర్ణవత్

చిత్తం విగలితం విద్ధి వహ్నా ఘృతలవం యథా.

మిథ్యా భ్రమలను గల్పించు అజ్ఞానము శాంతించి, పరమార్థదర్శనమను నూరి ఎండుటాకు మండి మరల నగుపడనట్లు, నిష్ప్రయందు నేతివలె, చిత్తము కఱగిపోవుచునగుపడదు.

జీవన్ముక్తా మహాత్మానో యే పరావరదర్శినః

తేహం యా చిత్తపదవీ సా సత్త్వమితి కథ్యతే.

పరావరదర్శనులును, జీవన్ముక్తులును, మహాత్ములును నగువారికి శుద్ధసత్త్వము ముండును. అది, నీరెండిపోవ ఇసుకయందుండు నీటిజాడ వంటిది.

జీవన్ముక్తశరీరేషు వాసనా వ్యవహారిణీ

న చిత్తనామ్నీ భవతి సా హి సత్త్వపదం గతా.

సత్త్వనామమును బొంది జీవన్ముక్తుల శరీరమందుండు వాసన వ్యవహారమూ చిత్తమన జెల్లదు.

నిశ్చేతనో హి తత్త్వజ్ఞా నిత్యం సమపదే స్థితః

లీలయా ప్రభ్రమన్తిహం సత్త్వసంస్థితీహేలయా.

సమపదవి నలంకరించిన తత్త్వజ్ఞులు అమనస్కులు ; చిత్తములేకున్నను ఉక్రీడించుచున్నారు.

శాంతా వ్యవహారంతోపి సత్త్వస్థాః సంయతేంద్రియాః

నిత్యం పశ్యన్తి తజ్జ్యోతిర్న ద్వైతైకేయ వాసనా.

శుద్ధులును, సంయతేంద్రియులును, శాంతులును నగు మహాత్ములు లోకవ్యసంబుచున్నను, అద్వైత-జ్యోతిని నిత్యము దర్శించుచున్నారు. అందువలన, వారికి ద్వైత-వాసనలు కలుగజాలవు.

అస్తర్మఖతయా సర్వం చిద్వహ్నా త్రిజగత్ప్రణమ్
జహ్వతో = స్తర్మివ ర్తస్తే మునేశ్చిత్తాది విభ్రమాః

46

వీరు అంతర్మఖలై చిదగ్నియందు జగత్ప్రణములను ప్రేల్చుచున్నారు; అందువలన, వీరి
చిత్తభ్రమలు తొలగి పోవుచున్నవి.

వివేకవిశదం చేతః సత్వమిత్యభిధీయతే

భూయః ఫలతి నో మోహం దగ్ధబీజమివాఙ్మరమ్.

47

వివేకోదయ మైన చిత్తము సత్త్వమనబడుచున్నది, దగ్ధబీజమున అంకురము జన్మింపజాలనట్లు,
అందు మరల మోహముద్భవింపజాలదు.

యావత్సత్త్వం విమూఢాన్తః పునర్జననధర్మిణీ

చిత్తశబ్దాభిధానోక్తా విపర్యస్యతి బోధతః

48

చిత్తశబ్దమున వ్యవహృతమగునది 'మూఢులకు మరల జన్మమును గలుగజేయునదై యున్నది;
జ్ఞానోన్మేషమున నియ్యది విపరీతధర్మమై జన్మరాహిత్యము నందించుచున్నది.

ప్రాప్తప్రాప్యో భవాన్నామ సత్వభావముపాగతమ్

చిత్తం జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధం న భూయః పరిరోహతి.

49

జ్ఞానాగ్నిదగ్ధమై, సత్వభావమునంది, కృతకృత్యత నందిన చిత్తము మరల సుద్భవింపదు.

సంరోహతీవణావిధ్ధం యయా పరశునాగ్నినా

నతు జ్ఞానాగ్నినిర్దగ్ధం ప్రబోధవిశదం మనః.

50

ఏవణాత్రయవిధమగు చిత్తము, బీజక్షయమవని పచ్చికవలె, మరల లేచుచున్నది; కాని,
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధమై, ప్రబోధమునందిన చిత్తము మరల సుద్భవింపదు.

బ్రహ్మబృంహైవ హి జగజ్జగచ్చ బ్రహ్మబృంహణమ్

విద్యతే నానయోర్భేదశ్చిద్బ్రహ్మణోరివ.

51

బ్రహ్మముయొక్క విస్తృతియే జగత్తు; జగత్తు బ్రహ్మముకంటె వేరుకాదు. ఈ రెంటికిని,
కుద్రచిత్త బ్రహ్మములవలెనే అభేదము.

చిదస్తరస్తి త్రిజగన్మరిచే తీక్షణతా యథా

నాతశ్చిజ్జగతీ భిన్నే తస్మాత్సదసతీ ముధా.

52

మిరియమున కారమున్నట్లు, త్రిజగత్తుల చిదస్తవ్యువున్నది; అవి బ్రహ్మముకంటె వేరుకావు.
నాటి ఉత్పత్తిప్రశయములు కాలపనికములు.

శబ్దశబ్దార్థిసంకేతా వాసనేహ స సంవిదా

చిదోవ్యయత్యామభే భాతస్త్యజాతః సదసన్మతీ.

53

సదసదస్త్యవహారము-ఉన్నది, లేదు, అను లోకికవ్యవహారము మన ఖండజ్ఞానముయొక్క కల్పన.

అచిన్మయత్వాన్నాసి త్వం స్వాత్మా కిమివ రోదిషి

అచిన్మయత్వే జగతామభావే కల్పనం కుతః.

54

ఈ భ్రాంతికల్పన వలననే చైతన్యమున జడభ్రాంతి కలిగి దుఃఖించుచున్నాడవు. జడ జగత్తు వాస్తవము కానందువలన, కల్పనకు తావేలేదు.

చిన్మయం చేత్సదా సర్వం తచ్చిత్త్యం ప్రవిచారయ

శుద్ధం సత్త్వమనాద్యంతం తత్రాజ్ఞ కల్పనా కుతః.

55

వత్సా! దీనినంతటిని చిన్మయముగ భావింపగలిగిన చిత్తము శుద్ధమైనదని గ్రహింపుము ఇక నటు కల్పనలకు చోటులేదు.

చిదాత్మాసి నిరంశోఽసి పారావారవివర్జితః

రూపం స్మర నిజం స్ఫారం మాఽస్మృత్యా సంమితో భవ.

56

నీవు చిదాత్ముడవు; నీవు నిరంకుడవు; ఆద్యంత రహితుడవు. నీ స్వరూపమును స్మరించుకొనుము. విస్మరణమున అల్పత్వము నందకుము.

తాం స్వసత్తాం గతః సర్వమసర్వం భావయోదయా

తాదృగ్రూపోఽసి శాంతోఽసి చిదసి బ్రహ్మరూప్యసి.

57

నీవు నీ పరిపూర్ణతా స్వరూపమును స్మరించుకొని శాంతుడవై అంతట నద్దానినే పరికింపుము.

విచ్ఛిలోదరమేవాసి నాసి నానాస్యభావ్యసి

యోసి సోసి న సోసీవ సదస్యసదసి స్వభాః.

58

నీవు స్ఫటికశిలవలె శుభ్రుడవు. నీవే ఈ సంస్కృతిరూపమున బరిలక్షింపబడుచున్నావు.

యః పదార్థవిశేషోఽన్తర్న త్వం నహ్యేవ సోఽస్తితే

తదస్యతదసి స్వస్థశ్చిద్ధనాత్మన్నమోస్తు తే.

59

ఈ పదార్థములు నీవుకావు. అవి నీయందున్నవి. అవ్యక్తస్వరూపా! చిద్వనాత్మా! నీకు నమస్కారము.

ఆద్యంతవర్జిత విశాలశిలాన్తరాల

సంపీడ చిద్దనవపుర్ణగనామలస్వమ్

స్వస్థో భవాజతరపల్లవ కోశలేఖా

లీలాసితాఖిల జగజ్జయ తే నమస్తే.

60

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే విశ్రాంతిసుదృఢీకరణం నామ
ద్వితీయః సర్గః ॥ 2 ॥

ఆద్యంతవివర్జితా! చిద్దనవపు! సర్వవ్యాపీ! శుద్ధస్వరూపా! స్వాంతరస్థిత జగత్స్వల్లివా!
జగదను ప్రవిష్టా! జయ! నమస్కారము.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
విశ్రాంతి - సుదృఢీకరణమును

ద్వితీయ సర్గము ॥ 2 ॥

తృతీయః సర్గః.

[బ్రహ్మజీవ మనోదేహ జగతామైక్యదర్శనాత్
సర్వదైవతభ్రమే కాస్తే పుణ్యకస్థితిరుచ్యతే.

[బ్రహ్మ, జీవ, మనో, దేహ, జగత్తుల యైక్యప్రదర్శనముచే సర్వదైవతభ్రాన్త్యోపశమన
మీ సర్గయందు వర్ణింపబడినది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

భావిభూరితరక్తాణాం పయోవృద్ధ మినామ్బుధౌ
యా చిద్యహత్యనన్తాని జగన్త్యనఘ సో భవాన్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుః—సముద్రమున ఆనంతములగు తరంగములు లేచుచున్నట్లు నీయందు ఈజగత్తులు
కలుగుచున్నవి.

భవభావనయాముక్తో భావాభావవివర్జితః
చిదాత్మస్సంస్థితః క్వేవ వద తే వాసనాదయః.

2

అదైవతభావనవలన భావాభావవివర్జితుడవై ముక్తస్థితిని వెలసిన, వాసనలెటు కలుగునో,
ఎవరు చెప్పగలరు?

జీవోఽయం వాసనాదీదమితి చిత్కచతి స్వతః
ఇతరోక్త్యర్థయోరత్ర కః ప్రసజ్గోఽజ్ఞ కథ్యతామ్.

3

వత్సా! జీవుడు, జగత్తు - ఇవియే చిత్తకల్పనలన్న, ఇక మిగిలినవాటిమాట వేఱుగ చెప్ప
వలయునా?

మహాతరజ్గగమ్భీర భాసురాత్మచిదర్ణవః
రామాభిఘోర్మిస్తమితః సమ సౌమ్యాఽసి వ్యోమవత్.

4

ప్రకాశాత్మా! చిత్తముదా! శమాతరంగ గంభీరా! ఆత్మారామా! వాసనలు ఊణమందిన
నీవు ఆకాశమువలె సౌమ్యుడవగలవు.

యథా న భిన్నమనలాదాష్ట్యం సౌగంధ్యమమ్బుజాత్
కార్ణ్యం కజ్జలతః శౌక్ల్యం హిమాన్మాధుర్యమిక్షుతః.

5

ఆలోకశ్చ ప్రకాశాజ్ఞా దనుభూతిస్తథా చితేః
జలాద్యచిర్యథాఽభిన్నా చిత్స్వభావాత్తథా జగత్.

6

అగ్నినుండి తాపమును, పుష్పమునుండి సుగంధమును, కాటుకనుండి నలుపును, మర్చునుండి
తెలుపును, చెఱుగునుండి తీపియు, లేజమునుండి వెలుతురును, జలమునుండి తరంగములును వేఱుగానట్లు,
చిత్తమునుండి జగత్తుయు వేఱుకాదు.

చిత్తో న భిన్నోఽనుభవో భిన్నో నానుభవాదహమ్
న మత్తో భిద్యతే జీవో న జీవాద్భిద్యతే మనః.

7

మనసో నేన్ద్రియం భిన్నం పృథగ్దేహశ్చ నేన్ద్రియాత్
న శరీరాజ్జగద్భిన్నం జగతో నాన్యదస్తి హి.

8

చిత్తమునుండి అనుభవము వేరుకాదు; 'అహం' ప్రత్యయము అనుభవాత్మకము. 'మత్' ప్రత్యయముకంటె జీవుడు వేరుకాదు. మనస్సు జీవునికంటె అన్యముకాదు. మనస్సునుండి ఇంద్రియములు వేరుకావు; శరీరము ఇంద్రియభిన్నముకాదు. జగత్తు శరీరముకంటె నితరముకాదు; జగత్తు శరీరముకాక అన్యముకాదు.

ఏవం ప్రవర్తితుమిదం మహచ్ఛక్రమిదం చిరమ్
నచ ప్రవర్తితం కించిన్న చ శీఘ్రం చ నో చిరమ్.

9

ఈ మహచ్ఛక్రము - ఈ పరంపర - ఇట్లు ప్రవర్తితమగుచున్నది. జ్ఞానదృష్టికియ్యది కల్పితము. ఇది తొందరగాని, ఆలస్యముగాని, అసలేగాని తిరుగుటలేదు.

స్వవేదన మనస్తం చ సర్వమేవమఖణితమ్
విద్యతే వ్యోమని వ్యోమ న కస్మింశ్చిన్న కించన.

10

అఖండమగు ఆత్మజ్ఞానము లభించిన, ఆకాశ స్వరూపమగు పరబ్రహ్మమొక్కటియే తన యందు తాను వెలయుట కనబడగలదు. ఇతర మగపడదు.

శూన్యం శూన్యే సమూచ్ఛానం బ్రహ్మ బ్రహ్మణి బృంహితమ్
సత్యం విజృంభతే సత్యే పూర్ణే పూర్ణమివ స్థితమ్.

11

అప్పుడు, శూన్యము శూన్యమునను, బ్రహ్మ బ్రహ్మమునను, సత్యము సత్యమునను, పూర్ణము పూర్ణమునను దోచును.

రూపాలోకమనస్కారానుభవస్త్వపి న కించన

జ్ఞః కరోత్యనుపాదేయాన్న జ్ఞస్త్వైవ హి కర్తృతా.

12

జ్ఞాని లోకవ్యవహారముల నన్నిటిని ఆచరించుచున్నను, ఉపాదేయబుద్ధి అనగా ఆసక్తిలేదు. అందువలన నెనికి కర్తృత్వము లేదు, భోక్తృత్వముగూడ లేదు, అందుచే నతడొనర్చియు ఒనర్చుచుండుటలేదు.

యదుపాదేయ బుద్ధ్యా చ తద్దుఃఖాయ సుఖాయ తే

భావాభావేన నాదేయమకర్తృ సుఖదుఃఖయోః.

13

ఉపాదేయబుద్ధితో నొనర్చినదే, సుఖదుఃఖములకు గారణమగుచున్నది. అదిలేకున్న, కర్తృత్వములేను. సుఖదుఃఖములేవు.

యథా నానావ్యనానైవ ఖంభే ఖానీతి వాగ్దాః

సార్థకోఽప్యతిశూన్యాత్మా తథాత్మజగతోః క్రమః.

14

అనంతాకాశమే వివిధవాక్యవ్యవహారమునకు లోనగుచున్నట్లు, బ్రహ్మమే జగత్పద వాచ్యమగుచున్నది.

అస్త్రోవ్యమామలో బాహ్యే సమ్యగాచారచఇచ్చరః

హర్షామర్షవికారేషు కాష్ఠలోప్తసమస్థితిః.

15

య ఏవాతితరాం శత్రుః సత్వరం మారణోద్యతః
తమేవాకృత్రిమం మిత్రం యః పశ్యతి స పశ్యతి.

16

ఎవ్వనిచిత్తము ఆకాశమువలె శుద్ధమైనదో, ఎవడుసదాచారపరాయణుడో, హర్షామర్షముల
కాంతలోప్తములవలె అవిచలితుడో, తన్ను జంపవచ్చిన శత్రునిగూడ అకృత్రిమస్నేహముతో
నాదరించునో, అతడే ఈ సత్వదర్శనమున కర్హుడు.

సమూలకామం కషతి నదీతట ఇవ ద్రుమమ్

యః సౌహృదం మత్సరం చ స హర్షామర్షదోషహః.

17

తటద్రుమమును నదివలె, సౌహృదమును మాత్సర్యమును సమూలమున్నూలినపగలవాడే
హర్షామర్షాతీతుడగును.

రాగద్వేషవిచారాణాం స్వరూపం చేన్న భావ్యతే

తతః సంతోఽప్యసద్రూపాః సేవితా అప్యసేవితాః.

18

రాగద్వేషములను, వాటి వికారములను విచారించి ఉన్నూలినపనివారు, 'సాధువు' లైనను
'అసాధువులు; సేవితులైనను అసేవితులే.

యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య స లిప్యతే

హత్వాపి స ఇమాల్లోకాన్ హన్తి స నిబధ్యతే.

19

ఎవ్వనికి కర్తృత్వాభీమానములేదో, ఎవ్వని బుద్ధి నిర్లిప్తమో, అతడు ఈలోకమును జంపియు
జంపుచుండుటలేను.

యన్నాస్తి తస్య సద్భావప్రతిపత్తిరుతాహృతా

మాయేతి సా పరిజ్ఞానాదేవ నశ్యత్యసంశయమ్.

20

లేనిదానికి సద్భావము కల్పింపబడుటయే మాయ; ఈ అహంకారము పరిజ్ఞానమున నశింపగలదు.

నిఃస్నేహదీపవచ్చాన్తో యస్యాస్తర్వాసనాభరః

తేన చిత్రకృతేనేవ జితం జ్ఞేనావికారిణా.

21

అవికారియును, జ్ఞానియునగు ఏ పురుషుని హృదయమున వాసనలు నిఃస్నేహదీపకలిక
వలె నగునో, అతడే నిత్యసిద్ధమగు ఆత్మవస్తువును, చిత్రపటమునందలి రాజు చిత్రమునందలి శత్రువును
నశింపజేసి జయమును బొందునట్లు, పొందుచున్నాడు.

యస్యానుపాదేయమిదం సమస్తం

పదార్థజాతం సదసద్దశాసు

స దుఃఖదాహాయ సుఖాయ నైవ

విముక్త ఏవేహ సజీవ ఏవ.

22

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే చాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధికే బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనం నామ
తృతీయః సర్గః ॥ 3 ॥

ఎవ్వనికీ జగత్తునను సదసద్విదార్థములన్నియును, సుఖదుఃఖముల కొఱకుగాక, అనుపాదేయములగుచున్నవో - అవిర్భావతొకోభావముల, వైభవదాడిద్రవ్యముల, ఆరోప అపవాద దశల అనుపాదేయములగుచున్నవో, వియోగ సంయోగములు సుఖదుఃఖముల నొసగజాలకుండునో - అతడు జీవన్ముక్తుడు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనమను
తృతీయ సర్గము || 3 ||

చతుర్థః సర్గః

[నిరస్యాన్యః పరాద్వైతేర్వసిష్ఠేనేహ రాఘవః
ప్రత్యక్షుష్టే శ్చిరీకృత్య పుష్టః సంశయ శాంతయే.

ఇందు శ్రీవసిష్ఠులు అన్యథాహ్యద్వైతముల నిరసించి అన్తర్ముఖద్వైతీయందు శ్రీరాముని శ్చిరమైనట్టి సంశయరాహిత్యమునకై ప్రశ్నించుట వర్ణింపబడినది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

మనో బుద్ధిరహంకార ఇన్ద్రియాది తథానఘ

అచేత్య చిన్మయం సర్వం క్వ తే జీవాదయః సితాః.

1

వసిష్ఠుడు:- అనఘా! మనోబుద్ధి అహంకారములు, ఇన్ద్రియసమూహము, జీవులు -

ఇవి ఆ చిన్మయసత్తనత్రికమించి ఎటునుండగలవు?

ఏకేనైవాత్మనా దత్తా నానాతేయం మహాత్మనా

యథైకేనైవ చన్ద్రేణ తిమిరాచ్ఛాత్రదర్శణైః.

2

బృహత్స్వరూపమగు ఆ ఆత్మయే ఈ నానాత్వమును దోషింపజేయుచున్నది. సేత్ర గోగము దర్పణప్రతిఫలిత - విషయములగుగాని, చంద్రునిగాని నానావిధముల దోషింపజేయుచుండునుగదా?

భోగతృష్టావిషావేశో యదైవోపశమం గతః

తదైవమస్తమజ్ఞానమాన్ధ్యం ధ్వాంతక్షయాదివ.

3

అంధకారము తొలగిన, తత్కల్పితమగు అంధత్వము తొలగునట్లు, విషమవలె మూర్ఛను గల్పించు భోగవాసనలు ఉపశమించిన, అజ్ఞానముగూడ వినష్టమైపోవును.

అధ్యాత్మశాస్త్రమన్త్రేణ తృష్టావిషవిఘాచికా

క్షీయతే భావితేనాన్తః శరదా మిహికా యథా.

4

శరత్తున హిమము తొలగిపోవునట్లు, అంతరమున అధ్యాత్మశాస్త్ర మంత్రమును భావించిన తృష్టా-విషవిఘాచిక క్షీణింపగలదు.

మార్త్యే క్షీణే తుతం విద్ధి చిత్తం రామ సబాన్ధవమ్

విలీనాముబ్ధరే వ్యోమ్ని జాడ్యం శామ్యత్వవిఘ్నతః..

5

రామా! ఆకాశమునందలి మేఘములు తొలగిన, నిర్విఘ్నముగ చలి తొలగునట్లు, అజ్ఞానము తొలగిన, చిత్తము సబాంధవముగ అనగా, వాసనలతోగూడ క్షీణించును.

అచిత్తత్వం గతే చిత్తే క్షీయతే వాసనాభ్రమః

హారముక్తా సమావేశశ్శిన్నే తన్తావివానఘః.

6

అనఘా! దారము తునిగిన, దాన గ్రుచ్చబడిన ముత్యములు తునిగిపోవునట్లు, చిత్తము అచిత్తత్వము (అమనస్కత్వము) ను బొందిన, దానినంటియున్న వాసనలుగూడ చెదరిపోవును.

రఘునాథ విఘాతాయ శాస్త్రార్థం భావయన్తి యే

కృమిక్షీటత్వ యోగ్యాయ చేతసా సంమిలన్తి తే.

7

రఘునాథ! శాస్త్రముయొక్క ఈ ప్రకృతమర్మమును గ్రహింపక, అన్యవిధమున గ్రహించు శాస్త్ర-హంతలు క్రిమిక్షీటకములను బోలు నీచమనస్సును బొందుచున్నార.

నవతామరసాకార కాన్తలోచనలోలతా

శాన్తే మార్తేక్షతా వాతే చలతా సరసా యథా..

8

గాలితగ్గిన పద్మాకరము నిశ్చలమగునట్లు, అజ్ఞానము క్షీణించిన, పద్మపత్రసుందరములగు సేత్రములు గూడ (అనగా స్త్రీలుగూడ అనుట) చంచలత నొసగజాలవు.

సీరతాముపయాతోఽసి భావాభావవివర్జితః

పదే పరమవిస్తారే నభసీవ ప్రభజ్జనః.

9

మహాకాశమున వాయువు స్థిరత్వమునందునట్లు, నీవు నావాక్యములను విని, హేయోపాదేయములను విసర్జించి, స్థిరత్వము నందినాడవు.

మన్యే మద్వచనై ర్బోధ మాగతోఽసి రఘూద్వహా

విగతాజ్ఞాననిద్రోఽస్తర్నృపతిః పటహారివ.

10

రఘు! కేవల! అంశఃపురమున నిద్రించు వృషభి భేర్యాది శబ్దములవిని నిద్రనుండి లేచునట్లు, నీవు నా ఉపదేశవాక్యములను విని అజ్ఞాననిద్రనుండి మేల్కొంటివని తలచుచున్నాడను.

సామాన్యే చ లగన్త్యేవ జనే కులగురోర్గిరః

అత్యుదారమతౌ రామ స లగన్తి కథం త్వయి.

11

రామా! సామాన్యుల హృదయమున గూడ కులగురుని వాక్యములు హత్తుకొనిపోవును; అత్యుదారహృదయదేవగు నీవట్లు, నావాక్యములు వ్యర్థములగునా?

యత్రోపదేయవాక్యత్వం భావితం స్వేన చేతసా

మద్వచోఽస్తర్విశత్యుచ్చైస్తపే క్షేత్రే యథా వయః.

12

మిక్కుటముగ నెండిన నేల నీరింకునట్లు, ఆప్తబుద్ధి నంకించిన నీ హృదయమున నావాక్యములు జొచ్చినవి.

వయమిహ హి మహానుభావ నిత్యం
కులగురవో భవతాం రఘూద్వహానామ్
మదుదితమిదమాశు ధార్యమార్య
శుభవచనం హృది హరవత్ప్రయేతి.

13

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాక్యీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చిత్తాభావప్రతిపాదనం నామ
చతుర్థః సర్గః || 4 ||

మహానుభావా! ఇత్యావైకువంశీయులగు రఘుశ్రేష్ఠులకు మేమే కులగురువులము. అందు
వలన, నాశుభవచనములు విశేషముగ శిరోధార్యములగుచున్నవి, ఆర్యా! వీటిని హృదయమున
ధరింపుము (అనగా చింతింపుము).

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చిత్తాభావప్రతిపాదనమును
చతుర్థ సర్గము || 4 ||

ప జ్ఞాప మః స ర్గః .

[ఇహ పృబుద్ధః శ్రీరామో విశ్రాంతః పరమే సుఖే
గురోః పురః స్వానుభవం వర్ణయామాస విస్తరాత్.

జ్ఞానయుక్తుడగు శ్రీరామచంద్రుడు పరమసుఖమున విశ్రాంతి నొంది గురుసమ్ముఖమున
తన స్వానుభవమును విస్తారముగ వర్ణించుట.]

శ్రీ రామ ఉవాచ :—

అహో అహం గతశ్చిత్త్యం భవద్వాక్యార్థభావనాత్
శాంతం జగజ్జాలమిదమగ్రసమపి నాథ మే.

1

రాముడు:— ప్రభూ! నేను మీ వాక్యార్థములను జింతించి చిత్తస్వరూపమును బొంది
నాడను, జగత్తులు శాంతించి పోయినవి.

పరామ న్తః ప్రయాతోఽస్మి పరమాత్మని నిర్వృతిమ్
దీరావగ్రహసంతప్తం వృష్యేవ వసుధాతలమ్.

2

అనావృష్టిచే కుష్కమైన భూమి వర్షపాతమున అనందము నందునట్లు, మీవచోధారల
నభిషిక్తమైన నామనస్సు పరమానందము నందుచున్నది.

శామ్యామి శీతలాకారః సుఖం తిష్ఠామి కేవలమ్
ప్రసాదమనుయాతోఽహం సరో నిర్వారణం యథా.

3

గజరహితమగు సరోవరమువలె, నేను నిశ్చలసుఖమును, శాంతిని ఆనభవించుచున్నాడను.

సమ్యక్ప్రసన్నముఖిలం దిబ్బజ్జలమిదం మునే
యథాభూతం ప్రపశ్యామి నిర్వీహారమివాధునా.

4

మునీ! మంచుతోలిగిన, అంతయు చక్కగ నగుపడునట్లు, నాదృష్టికి యథాభూతశస్త్రువగు బ్రహ్మముగపడుచున్నది. దిబ్బండులము ప్రసన్నముగ దోచుచున్నది.

జాతోఽస్మి గతసందేహః శాంతాశామ్యగతృస్థిక్ః
రాగనీరాగనిర్ముక్తో మృష్టజ్జలశీతలః.

5

ఆత్మనైవాస్తరానందం తత్ప్రాప్తోఽస్మ్యస్తవర్జితమ్
రసాయనరసాస్వాదో యత్ర నాథ తృణాయతే.

6

ఆశలను మృగతృష్ణ లంతరించినవి. సందేహములు తోలగినవి, ఆసక్తియును మంచు లిచ్చిపోయినది. శరద్వనమువలె తృప్తిపండితిని. అమృతాస్వాదనముగూడ తృణీకృతమగు నిరవధికమగు ఆత్మానందమును బొందితిని.

అద్యాహం ప్రకృతిస్థోఽస్మి స్వస్థోఽస్మి ముదితోఽస్మి చ
లోకారామోఽస్మి రామోఽస్మి నమో మహ్యం నమోస్తు తే. 7

నేడు ప్రకృతిస్థుడనైతిని. స్వస్థతను గంటిని. ఆనందమును బొందితిని. లోకారాముడనైతిని. ఆత్మారాముడనైతిని; ఇట్టి నాకు నమస్కారము. ఈ ఆనందమును బ్రసాదించిన మీకు నమస్కారము.

తే సంశయాస్తాః కలనాః సర్వమస్తం గతం యమ
రాత్రివేతాలసంసారః ప్రభాత ఇవ భాస్కరే.

8

(ప్రభాతమున భాస్కరోదయమున భూతములు మాయమగునట్లు, (జ్ఞానోదయమున) నా సంశయములు, కల్పనలు శాంతించినవి.

నిర్మలే హృది విస్తీర్ణే సంపన్నే హిమశీతలే
మనో నిర్వృతిమాయాతం సరసీ శరదీవ మే.

9

శరత్కాల సరోవరమువలె నాహృదయము నిర్మలమును, అనంతమును, శాంతమునునగు ఆనందము నందినది.

కలజ్జ ఆత్మనః కస్మాత్కథం చేత్యాది సంశయః
నూనం నిర్మూలతాం యాతో మృగాజ్ఞాగ్రే యథా తమః.

10

చంద్రోదయమున చీకట్లు నశించునట్లు, ఆత్మయందు కళంకము ఎటునుండి, ఎట్లుకచ్చినది? మున్నగు సంశయములు తోలగిపోయినవి.

సర్వమాత్మైవ సర్వత్ర సర్వదా భావితాకృతిః
ఇదమన్యదిదం చాన్యదిత్యసత్కలనా కుతః.

11

సర్వము, సర్వదా, సర్వత్ర, ఆత్మయే, అగుచో, ఇది వేరు, అది వేరు, మిథ్యాకల్పనలకు తావెక్కడ?

కోఽభవం ప్రాగహం తాదృక్ప్రస్థానిగడయన్ప్రీతః
అస్తరాత్మానమేవేతి విహసామి వికాసవాన్.

12

అస్తరాత్మానమేవేతి విహసామి వికాసవాన్.

తస్థాయంత్రకర్షితమగు నాపూర్వపుష్టితిని — అశనాయాద్యతీతమగు నా ప్రస్తుతపు
టానందమును తలచుకొని జ్ఞానినగు నేను సప్రవృత్తమున నున్నాడను.

ఆ ఇదానీం స్మృతం సమ్యగ్యథైవ సకలోఽస్మృతా
యస్త్వద్వాగమృతాపూరస్నా తేనాయమహం స్థితః. 13

నీ వాగమృత ధారల స్నానమునర్చి, ఇప్పుడే నా సర్వాత్మభావమును సంపూర్ణముగ
గ్రహించితిని.

అహో ను వితతాం భూమిమధిహృథోఽస్మి పావనీమ్
ఇహస్థ ఏవ యత్రారో న పాతాలమివ స్థితః. 14

నేడు బ్రహ్మభూమి నధిరోహించితిని, ఇటు సూర్యప్రకాశమునకు చావులేదు, ఇటునుండి
తన్మండలము పాతాళమువలె దూరస్థము.

మహ్యం సత్తామువేతాయ భావాభావభవార్ణవాత్
సమీ నిత్యం సమస్యాయ జయామ్యాత్మానాత్మని. 15

హయోపాదేయ—సమద్రమునుండి లేచి, స్వస్వరూపప్రతిఘటనై స్వమహిమయందు
సర్వోత్కృష్టరూపమున వర్తిలు నేను సర్వలకు సమస్యడను; ఇట్టివాకు సమస్కారము.

అనుభవవశతో హృదబ్జకోశే
స్ఫుటమలితాం సముపాగతేన నాథ
తవ వరవచసేహ వీతశోకాం

చిరముదితాం చ దళాముపాగతోఽస్మి. 16

ఇత్యాదే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకేయే దేవదూతాక్తే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే రాఘవవిశ్రాంతివర్ణనం నామ
పంచమః సర్గః || 5 ||

ప్రభూ! నీ వచనములు నా హృదయపద్మకోశమున ప్రవేశించి, అనుభవ జ్ఞానమునొసగినవి,
దాన, శోకరహితమును, నిత్యానంద స్వరూపమునునగు జీవన్ముక్తిస్థితిని బొందితిని.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
రాఘవ విశ్రాంతివర్ణనమును
పంచమ సర్గము || 5 ||

షష్ఠః సర్గః

[దేహాత్మప్రవివేకోఽత్ర దుఃఖం దేహాత్మదర్శనాత్
మూఢానామజ్ఞానానాన్తా నోహవృద్ధిశ్చ వర్ణితే.

దేహాత్మల వివేకము, దేహమందాత్మబుద్ధిచే దుఃఖము, శ్రీసంగముచే యజ్ఞానులకు
మోహవృద్ధి మున్నగు విషయము లీసర్గయందు వర్ణింపబడినవి.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

భూయ ఏవ మహాబాహు! శృణు మే పరమం వచః

యత్తే ౭ హం ప్రీయమాణాయ నత్యామి హితకామ్యయా. 1

వసిష్ఠుడు:— మహాబాహు! నే చెప్పవాక్యముల నింకను వినుము; ఇవి నీప్రీతికిని, మంచి కని దోడ్పడగలవు.

భేదమభ్యుపగమ్యాపి శృణు బుద్ధివివృద్ధయే

భవేదల్పప్రబుద్ధానామపి నో దుఃఖతా యథా. 2

నీకు భేదబుద్ధి తొలగిపోయినను, జ్ఞానాభివృద్ధికై ఈ వాక్యముల నాలింపుము; తత్త్వమును, చక్కగ గ్రహింపనివారి దుఃఖముగూడ తొలగిపోగలదు.

యస్యాజ్ఞానాత్మనో ౭ జ్ఞస్య దేహ ఏవాత్మభావనా

ఉచితేతి రుషేవాక్షురివనో ౭ భిభవన్తి తమ్. 3

ఏ అజ్ఞాని దేహమునం దాత్మభావనను నిలుపుచున్నాడో, అతని ఇంద్రియము లీ అసదాత్మ భావనకు రోషమునంది అతనిని పరాభవించుచున్నవి.

యస్య జ్ఞానాత్మనో జ్ఞస్య సత్యేవాత్మని సంస్థితః

సంతుష్టేవాక్షుసుహృదో న ఘ్నన్తి తమనిధితమ్. 4

అత్మజ్ఞానపరాయణుడై అత్మత్వపుడైన వానిని ఇంద్రియములు మిత్రునిగ భావించి హింసించుచుండుటలేదు.

పదారే స్ఫురతో యస్య న స్తుభిర్నిన్దనాదృతే

స దేహం దేహదుఃఖారంభ మాదత్తే కేన హేతునా. 5

ఎవ్వడీ పదార్థ-జాలముల హేయముగాక ఉపాదేయమును గాంచుచుండుట లేదో, అతనికి దేహంతర ప్రాప్తియగుటకు తగుమైన కారణ మేమియును లేదు.

నాత్మా శరీరసంబంధీ శరీరమపి నాత్మని

మిథో విలక్షణవేతో ప్రకాశతమసీ యథా 6

అత్మకును శరీరమునకును సంబంధమే లేదు. శరీరమునకును అత్మకును గూడ సంబంధము లేదు. ఈ రెండును చీకటి వెలుగులవలె పరస్పర విరుద్ధములు.

సర్వైర్భావవికారైస్తు నిత్యోన్ముక్తస్త్వలేపకః

నాత్మాస్తమేతి భగవన్న చోదేతి సదోదితః. 7

ఈ అత్మ వికారరహితము, నిర్లేపము, అనుచ్ఛిత్తిభక్తి; దీని కుదయాస్తమయములు లేవు. సర్వశక్తి మంతము.

జడస్యాజ్ఞస్య తుచ్ఛస్య కృతఘ్నస్య వినాశినః

శరీరకోపలస్యాస్య యద్భవత్యస్తు తత్తథా. 8

జడమును, అజ్ఞమును, తుచ్ఛమును, వినాశీలమును, కృతఘ్నమును నగు ఈ శరీరశిలకేమి కానున్నదో అదియే కానిమ్ము.

ఆదత్తే తత్కథం నిత్యం చిన్మయత్వం సదోదతమ్
యయోరేకపరిజ్ఞానే జడతైవాపరస్థితా.

9

జడమగు ఈ శరీరము నిత్యోదితమగు చిన్మయత్వము పెట్టు పొందగలదు? చిన్మయత్వమును భావించిన జడత్వము పారిపోవును.

తయోః కీదృగ్విధా భూతా సమానసుఖదుఃఖతా
యో సమాసమధర్మాణౌ న కదాచన తౌ కథమ్.

10

లోకవ్యవహారము పరస్పరాధ్యాసము లోనై జరుగుచున్నను, వాస్తవమునకు ఈ రెండును విరుద్ధమవులు. వీటి భర్మములు వేరు.

యావప్యసక్తావనోన్యం మిథః సంనమితౌ కథమ్

కథం స్థూలోఽణురూపః స్వాదణుః స్థూలః కథం భవేత్.

11

అత్యంత నూత్నమగు ఆత్మకును, అత్యంత స్థూలమగు శరీరమునకును సంయోగమే ఆసంభవము; ఇవ యెక్కువెక్కు సిద్ధింపగలదు?

ఏకోదయే ద్వితీయస్య న సత్తా దివరాత్రయోః

జ్ఞానం నాజ్ఞానతామేతి చ్ఛాయా నాయాతి తాపతామ్.

12

రాత్రింబవళ్లు, జ్ఞానాజ్ఞానములు, ఛాయాతాపములు ఒకేచోటనుండ జాలవు ఒకటి ఉండిన మరొకటి ఉండజాలదు.

సద్భ్రహ్మ నాసద్భవతి విచిత్రాస్యపి దృష్టిషు

మనాగపి న సంశ్లేషః సర్వగస్యాపి దేహీనః.

13

సద్విస్తువగు బ్రహ్మము జడమగు శరీరము కాజాలదు. అధ్యస్తదృష్టికి విరుద్ధముగ కనుపించినను సర్వవ్యాపియగు ఆత్మకు శరీరముతో సంబంధము లేదు.

దేహేన దేహగస్యాపి కమలస్యేవ వారిణా

మనాగపి న సంశ్లేషో బ్రహ్మణో దేహసత్తయా.

14

నీటితో తామరపువ్వునకు సంబంధములేనట్లు దేహముతో దేహికి (ఆత్మకు) సంబంధము లేదు. దేహముండుటవలన బ్రహ్మమున కొకింతయు దోషమంటుటలేదు. (ఏలయన, అధిష్ఠానమును అధ్యస్తవస్తువుయొక్క గుణదోషములు స్పృశింపవు.)

తద్గతస్యాప్యసదస్త్వైతేర్హృరస్యేన వాయుతః

జరామరణమాపచ్ఛ సుఖదుఃఖే భవాభవా.

15

మనాగపి న సస్తీహ తస్మాత్త్వం నిర్వృతో భవ

స్థితో దేహతయాప్యవైః సాతోత్పతమయో భ్రమః.

16

దృశ్యతే కేవలం బ్రహ్మణ్యపు ఏచిచయో యథా

ఆత్మసత్తోపజీవిత్యా దాత్మానుభవతీమా హి.

17

ఆకాశమున వాయుకల్పితములగు రజోకంపాదిదోషములు లేనట్లు శరీరముయొక్క గుణములగు జరామరణములు, సుఖదుఃఖములు, హేయోపాదేయములు ఆత్మయందు లేవు. శరీరమున్నను

జరామరణాదికము బ్రహ్మసముద్రమునందు లేదు అలలని భావించి, పరమానందమునందును, ఆత్మస్వత్వముందే ఇవి పరికల్పితములగుచున్నవి.

దేహాయస్త్రం పయఃసత్తామాత్రాదూర్ఘమిన సితమ్

ఆధారస్పృశనేనాజ్ఞ యథా త్తోభో న నా భవః.

18

సూర్యాదేః ప్రతిబిమ్బస్య తథా దేహేన దేహినః

సమ్యగ్దృష్టే యథాభూతే వస్తున్యేవాభిజాయతే.

19

నీరు కదలినను సూర్యుడగు కదలికలేనట్లు ఈ శరీరము తోభించినను ఆత్మకాంతి తోభియును లేదు; సమ్యగ్దృష్టికి భ్రమ నశించి సత్యవస్తుజ్ఞానము అభించును.

సిత్తిరేహమయో జ్ఞానవిభ్రమో లయమేతి చ

దేహదేహవత్తోరానాద్యథా భూతారయోః స్పృశి.

20

దేహోత్పలయొక్క వాస్తవికజ్ఞానమువలన, దేహమయమగు అజ్ఞానభ్రమ లయమంగును

సత్తాసత్తాత్మికోదేతి దీపాద్దీపపదారయోః

అసమ్యగ్దర్శినో దేహస్యావర్తపరివర్తనైః.

21

అస్తఃశూన్యః స్ఫురన్తిహ తే మోహజ్ఞానసాదనాః

అపర్యాలోచితాత్థారా అపరామృష్టసంపదః.

22

స్పృశన్తే చేతితోన్మృక్తాస్తృణవన్మూఢబుధయః

అనాస్వాదితచిత్తత్వాజ్ఞాదాః సర్వే ఖనాయుభిః.

23

యత్ర తత్రోచితాక్రాంతా రటన్తి ప్రస్ఫురన్తి చ

తృణకాష్ఠాదికం సర్వమాహరన్తి త్యజన్తి చ.

24

సశబ్దస్పర్శరూపాధ్యాస్తరజ్జతరల్పాజ్ఞకాః

జడాః సస్తః స్ఫురద్రూపా భృశం స్ఫురరసానవాః.

25

ప్రకాశభావమే అంధకారమయినట్లు అజ్ఞానమే దేహపరికల్పన. దీనివలననే సారభూషణమగు మోహమను బూరుగచెట్టు లేచుచున్నది. ఆత్మస్వభావమును, జ్ఞానముయొక్క రీతిని గ్రహింపని వారికే ఈ విపత్తు. బ్రహ్మస్వరూపము నాస్వాదించని ఆ జడమతులు ఇటునటు సంచరించుట వారి గొప్పతనముగాదు. వనమునందలి వెదుళ్ళుమున్నగునవి గాలిచే కంపింపబడునట్లు ఇంద్రియవ్యాధులనుండి వెలువడు ప్రాణవాయువువలన చాలితులై వారు గ్రహణ విసర్జన అలాపాదికృత్యముల నొనర్చుచున్నారు. శబ్దస్పర్శరూపాది తరంగాభూతముల వారి అవయవశక్తి షీణించినది. వాటి రసాస్వాదనమున వారున్నతులైనారు.

సవిహారాగమాపాయా మహాభూ ఇవ దుర్భయః

సర్వేషామేవ చైతేషాం సితైవైషా చిదవ్యయా.

26

వీరిట్లు ఆగమాపాయప్రవాహమునబడి కొట్టుకొనుట అజ్ఞానమువలననే; నదీప్రవాహము చేతనవంతములగు వాటివలననే నాటుబడునట్లు, చిదవస్తుప్రభావముననే వీరిట్లొనర్చుచున్నారు.

కింత్వబోధవశాదస్యాః పరాం కృపణతాం గతా
శ్వాససంతతయో హ్యజ్ఞాల్లోహకారదృతేర్యథా.

27

కాని అజ్ఞానమువలన వీరు అత్యంతము నీచదశను బొందినారు; కమ్మరివాని తిత్తినుండి గాలి వెలువడునట్లు వీరియందుగూడ ప్రాణము సంచరించుచున్నది, (అనగా, వీరు జీవన్ముతులు అని భావము.)

స్వప్నమాత్రార్థమేవాశు దృశ్యస్తే నార్థకారిణః
తర్జనం గర్జనం మూఢాద్ధనుర్దణగుణాదివ.

28

వీరి చలనాలు వ్యర్థములు. (కూరమును, మూఢునినునగు వింటివారినుండి తర్జనభర్జనములు వివబడుచుండుటలేదా !

శ్రూయతే మరణాయైవ చిద్బోధపరివర్జితమ్
ఫలభోగో ౭ పి యో మూఢాత్తదరణ్యతరోరివ.

29

వ్యర్థమగు ఫలభక్షణము మృత్యుకారణమగునట్లు, అత్యజ్ఞానములేని ఫలభోగము మరణ కారణమని వివచించుచున్నది. (అనగా, వేదోక్తము.)

తస్మిన్విశ్రమణం యత్తచ్చిలాఫలహకే యథా
తేన యత్సంగమః సస్యాత్థానా భువి జగ్గలే.

30

అజ్ఞానమున విశ్రమించుట (అనగా తృప్తినందుట) తత్ప్రళయందు కూర్చొనుట; అజ్ఞానితో గూడుట, అరణ్యమున మోడువారిని చెట్టుకడకేగుట.

తదర్థం యత్క్రొతం కించిత్తద్వ్యోమ లక్ష్మైర్హతమ్
తస్మిన్యదధమే దత్తం తత్త్వకం కిం న కర్దమే.

31

అజ్ఞానికి ఉపకరించుటయన్న, ఆకాశమును అట్టలతో మోడుట; అతనికి ఒసగుటయన్న, బురదలో పారవేయుట.

తేన సార్థం కథా యత్తత్కలేయాహ్వనమమృరే
అజ్ఞానమాపదాం నిష్ఠా కా హి నాపదజానతః

32

అజ్ఞానితోటి సంభాషణ ఆకాశమున కుక్కలు మొఱగుట; అజ్ఞానమే అపదలకు పుట్టిల్లు. దీని కలుగని అనర్థమేమున్నది?

ఇయం సంసారసరణిర్వహత్యజ్ఞ ప్రమాదతః
అజ్ఞస్యోగ్రాణి దుఃఖాని సుఖాన్యపి దృఢాని చ
పునః పునర్నివర్తస్తే యుగం ప్రత్యచలా ఇవ
శరీరధనదారాదావాసాం సమనుబధ్నతః.

34

ఈ సంసారసరణి అజ్ఞాని ప్రమాదమువలననే కలుగుచున్నది. దుర్లంఘ్యనీయములగు సుఖ దుఃఖములు నిష్ఠురత్వముతో దృఢముగ నతనిని బంధించుచు శరీర, ధన, దారాదులయందు నమ్మకమును గలిగించుచున్నది.

ఇదం దుర్దుఃఖమజ్ఞస్య స కదాచన శామ్యతి
అనాత్మని శతే దేహే ఆత్మభావముపేయుషి. 35

అనాత్మయగు ఈ జడశరీరమున ఆత్మబుద్ధినుండు మూఱ్ఱునకు ఈ దుఃఖ మెన్నటికిని పోదు.

అసద్బోధమయీ మాయా కథం నామాపి నశ్యతి
దుర్భావస్వజ్ఞాతధియో వస్తుస్థస్థస్య దుర్మతే. 36

సద్భావము (ఆత్మభావము)ను వీడి, దుర్భావమున (అనాత్మబుద్ధిచే) సంధుడైన మూఱ్ఱుని మాయ ఎట్లు నశింపగలదు?

అవస్తుని సనేత్రస్య లుతతశ్చ పదేపదే
విషముత్పద్యతే చంద్రాదామోదః కుసుమాదివ. 37

అనాత్మదర్శనమున పునఃపునః పదస్థులనమగు అంధుడు, పుష్పమునుండి గంధము వెలువడునట్లు చంద్రునినుండి విషమును వెలువరించుకొనుచున్నాడు.

కణ్ఠకశ్చైతి పయసో దూర్వాజ్కుర ఇవ స్థలాత్
దేహశాల్మలిభోగినోఽమనోమాతృజృంభణాః. 38

అజ్ఞస్యాశః ప్రసూయంతే సుకృష్టాదివ శాలయః
సరకశ్రీహంజ్ఞానం దుష్కృతవ్యాలవేష్టితమ్. 39

పరిశాలయతి ప్రీతా మయూరీ వారిదగి యథా
నేత్రలోలాలినిలోలా స్ఫురితాధరపల్లవా. 40

మూర్ఖారాఘేవ వికసత్యజ్ఞా విషవల్లరీ
అజ్ఞస్య హృది సద్భూమావేవ వేలవపల్లవా. 41

విద్యతే పతగచ్ఛాయో రాగవిద్రుమదుద్ద్రుమః
తరుచ్ఛదలసద్ధూమః శత్రుజాలరదోబ్దుకః. 42

జ్వలతి ద్వేషదావాగ్నిర్హృన్మరౌ కాయతాపదః
అజ్ఞమాత్సర్యమనసి పరాపవదనచ్ఛదా. 43

ఈర్ష్యాకమలినీ చింతాషట్పదా విలసత్యలమ్
ప్రతిజన్మప్రమృష్టోగ్రదుఃఖకల్లోలవిభ్రమమ్. 44

జడమేవ సమభ్యేతి పునర్మరణవాడవః
జన్మ బాల్యం ప్రజత్యేతద్వ్యావసం యువతా జరామ్. 45

జరామరణమభ్యేతి మూఢస్యైవ పునఃపునః
జగజ్జీర్ణారఘుప్తేఽస్మిన్జ్వాల సంస్మృతిరూపయా. 46

మజ్జనోన్మజ్జనైరజ్ఞో యంత్రే కలశతాం గతః
యదేవ గోష్పదాపూరం జ్ఞధియః వేలవం జగత్. 47

తదేవాపారపర్యస్తమగాధమనుహత్యనః
ధియో దృశ ఇవాజ్ఞస్య దీర్ఘం జతరకోటరాత్. 48

చక్కటి నేలమీద దుర్వాంశరములు లేచునట్లు శుభస్వర్గులనుండి అతనికి దుఃఖకంటకములు గలుగుచున్నవి. దేహమును కాల్రాలీ (బూరుగు) వృక్షమునుండి వాసనలను పాములులేచి అతని మనస్సును మదగజమును బంధించుచున్నవి. చక్కగా దున్నిన పొలమున వరి లేచునట్లు, అజ్ఞాని హృదయమున ఆతలు లేచుచున్నవి. దుష్కృతములగు పాములచే సంరక్షితమగు నరక మాతనిని మయూరము మేఘమును ప్రతీక్షించునట్లు ప్రతీక్షించుచున్నవి. లోలనేత్ర-భ్రమరియును స్ఫురితాధర-పల్లవమును నగు అంగనాలిమ-లత మూర్ఛనికొరకే పెంపొందుచున్నది. అజ్ఞాని హృదయమున అసక్తియను జీర్ణవృక్షమున్నది. అందు నిరంతరము నిశ్వాసధామములు లేచుచున్నవి. దంతములను శస్త్రములు ఖండించుచున్నవి. ఈ శరీరవృక్షమును ద్వేషిగ్ని దహించుచున్నది. అజ్ఞాని మత్సర పూర్ణ హృదయమున పరనిందయును ఈర్ష్యా-పద్యమున్నది. అందు చింతయును వట్టుదము విలసిల్లుచున్నది. పూర్వపూర్వ జన్మలయందు సంపాదించబడిన కేశములను తరంగములతో గూడిన పృథ్వీవన బడబాగ్ని శరీరమును దహించుచున్నది. మాధుడు జగత్తు అను పాతిగిలకయందలి సంస్కృతి (సంచరణము) అను రజ్జువు నధిరోపించి మరల మరల జన్మించి బాల్యయావనజరామరణములను బొందుచున్నాడు. ఈ సంసారయంత్రమును బట్టుకొని మరల మరల ముణుగుచు లేచుచు అజ్ఞాడు కలశమువలెనైనాడు. జ్ఞానులకీ సంసారము గోష్మదప్రాయము; అన్నపానాసక్తినిగొని కుక్షింభరుడగు అజ్ఞానకీ జగత్తు అంతములేనిది.

న ప్రయాన్త్యపరం పారం విహజ్యః పజ్జరాదివ

భావమాత్రపరావృత్త వాసనాభరనాభయః

49

స్పష్టికర్తుం న శక్యస్తే జన్మచక్రస్య నేమయః

అజ్ఞేనేన్ద్రియగృధ్ధార్థ. రాగాన్మృగయుణా తనుః.

50

సంసారారణ్య ఆస్తీర్ణా దూరాదామిషపిణ్డవల్

భూతశైలమయీ దృష్టిర్మూలసలవమాత్రికా.

51

మోహాత్సౌలత్యతే చిత్రపదార్థాన న్దరజ్జనః.

జయత్యనల్పసంకల్పకల్పనా కల్పపాదపః.

52

పంజరాబద్ధమగు పక్షివోలే, బాహ్యవస్తుపరివృత - చిత్తవృత్తులై, వాసనాభరమున క్రుంగిన అజ్ఞులు ఒకింతయు కదలజాలకున్నారు; జన్మచక్రముయొక్క నాభిని స్పృశింపజాలకున్నారు; వ్యాధుడు గృధ్రాదిపక్షులను బట్టుకొన మాంసపిండము నెరగ నుంచునట్లు, అజ్ఞులు ఇంద్రియముల కొరత శరీరమును అర్పించుచున్నారు. ఇంద్రియభోగోన్మత్తులైన వారు మోహమున గో, ఆశ్వ, పురుష, మాతా, భ్రాతా, హిమవంత, మలయపర్వతాది భేదకల్పనలకు లోనగుచున్నారు. అందువలన, కల్పనాప్రసవగు కల్పవృక్షము, విచిత్రపదార్థములను దోపింపజేయుచు అభీష్టసిద్ధి నొసగుచున్నది.

అజ్ఞానాత్ప్రసృతా యస్మాజ్జగత్పరపరమృరాః

యస్మిన్త్రిషన్తి రాజస్తే విశేన్తి విలసన్తి చ.

53

ఈ అజ్ఞాన - కల్పవృక్షమునుండియే జగత్తు నాచ్ఛాదించియుండు పల్లవములు జన్మించి, స్థితిపంది, లీనములగుచున్నవి.

- విచిత్ర రచనోపేతా భూరిభోగి విహజ్జమాః
యత్ర జన్మని పర్ణాని కర్మజాలం చ కోరకమ్. 54
- ఫలాని పుణ్యపాపాని మజ్జారోవిభవశ్చయః
అజ్ఞానేంద్రాదయే నైతా యోషిదోషధయః స్ఫుటమ్. 55
- సంసారవసఖణ్డేఽస్మిన్నరాం శోభాముపాగతాః
జన్మజాలకలాపూర్ణస్తమః కాలకృతోదయః. 56
- శూన్యోదితాత్మా దోషేశో జయత్యజ్ఞానచంద్రమాః
అజ్ఞానేంద్రోః ప్రసాదేన వాసనామృతశాలినా. 57
- తర్పితాశాచకోరేణ చిత్రరత్నరసైషిణా
రాజహంసవిలాసిన్యః ప్రావేయశిశిరాక్షకాః. 58
- భాన్తి కాన్తాకుముద్వత్సో లోలలోచనవట్టుదాః
ధమ్మిల్లతిమిరోల్లాసా లసత్పాణ్డపయోధరాః. 59
- రామారజన్యో రాజస్తే తన్మోర్ధ్వేణ విజృంభితమ్. 60

ఈ విచిత్ర కల్ప - వనమున నానావిధములగు భోగాభిలాషలను పట్టలు నివసించు చున్నవి. ఉత్పత్తియే దీని పర్ణములు; కర్మసమాహములు దీని మొగ్గలు. పుణ్యపాపములే దీని ఫలములు. భోగములే దీని పూలగుత్తులు. అజ్ఞాన - చంద్రునివలన పరిపుష్టములై, ఇందు స్త్రీలను లలిలు ఒప్పారుచున్నవి. అజ్ఞానకళాపరిపూర్ణుడగు చంద్రునకు జన్మలే పూర్ణాంగములు. సూర్యాస్తమయమై అంధకారమైన చంద్రోదయమగునట్లు, జ్ఞానములేక అవివేకమున్నప్పుడే అజ్ఞానమువచ్చి, చంద్రుని వలెనే శూన్యమున మసలుచున్నది. చంద్రుడు దోషేశుడు (అసగా, నికానాగుడు); అట్లే అజ్ఞానము గూడ దోషముల కాకరము. ఈ అజ్ఞాన - చంద్రుని వాసనా - సుధను ఆకా - చకోరకములు నిరంతరము పానమొనర్చుచున్నవి. చంద్రకాంతమణివలె మూర్ఖుని హృదయము సంపూర్ణముగ కఱగి పోవుచున్నది. ఇందు తిరుగాడు కామినులు రాజహంసలవలె (మూర్ఖులకు) అగుపించుచు, నలు దిక్కుల కుముదోదయమైనట్లు లోపింపజేయుచు, నేతముల చంచలభ్రమరములనిపింపజేయుచున్నారు; వారి స్వర్గ అత్యంతసుఖకరము! ధమ్మిల్లముల తిమిరమును వెదజల్లించు, పాండుర పయోధరములతో జలించుచు, శుభ్రమేఘఖండములవలె వారు తేలిపోవుచున్నారు. ఇది అజ్ఞానాంధకారము యొక్క లీల!

ఆపాతమాత్రమధురత్వ మనర్థసత్త్వ
మాద్యస్తవత్త్వమఖిల స్థితిభజ్జురత్వమ్
అజ్ఞానశాఖన ఇతి ప్రస్ఫుతాని రామ
నానాకృతీని విపులాని ఫలాని తాని.

61

ఇత్యాశ్చే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాశ్చే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాశ్చే మోహమహత్త్వం నామ

రామా! అపాతమాత్ర మధురత్వము, మిథ్యాత్వము, ఆద్యంతవత్వము, భంగురత్వము, అజ్ఞాన వృక్షముయొక్క కాళిలు. వీనినుండియే నానావిధములగు జగత్తులను ఫలము బుద్ధులించుచున్నవి. (అందువలన నీవు అజ్ఞానమును సమూలముగ విచ్ఛేద మొనర్చుము.)

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
మోహమహత్మ్యమును
షష్ఠి సర్గము || 6 ||

సప్తమః సర్గః.

[కామాదిభిరసర్గాదివ్యర్థతా రమ్యతావహః

విస్తరేణాత్ర వర్ణ్యస్తే హ్యజ్ఞానస్య విభూతయః.

కామాది పురుషార్థములచే అనర్థములందు తారతమ్యమును వహించు అజ్ఞానవిభూతి ఈసర్గ యందు విస్తారముగ వర్ణింపబడినది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :-

యన్ముక్తానలితా రత్నభూషితా భాన్తి యోషితః

మదేన్ద్రావుదితే క్షుబ్ధకామక్షీర్ణార్ణవోర్మయః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ముక్తాహారముల నలంకరించుకొని ప్రకాశించుచున్న కామినులు, మదచంద్రో దయమున ఉబురులాడు కామమను క్షీరసముద్రముయొక్క తరంగములు.

సౌవర్ణామౌఘజకోశస్థ లోలాలిపటలశ్రియమ్

ధారయన్తి దృశః స్త్రీణాం కపోలతలదోలితాః.

2

లక్ష్మీతస్యకపోలతలములగు స్త్రీల దృక్కులు సువర్ణపద్మకోశముల సంచరించు చంచల భ్రమరములవలె నున్నవి.

ఉద్యానవనఖణ్డేషు భూమా కృతమదా మథౌ

హృద్యాః సుమనసో భాన్తి దాసా ఇవ మనోభవః.

3

కామినులు వసంతవనభూములయందు, కామకుల కున్యాదమును గొల్పుచు, మన్మథుని అజ్ఞానిర్వహణమొనర్చు అంతరంగిక - దాసికలవలె దోచుచున్నారట.

క్రవ్యాదగృధ్రగోమాయు కౌలేయకవలాఙ్గికాః

స్త్రీయః సముపమీయన్తే చన్ద్రచన్దనపక్షుజైః.

4

చనిపోయిన వీరి శరీరములు కుక్కలు, గద్దల కెఱయగును; ఇట్టివి చంద్ర, చందన, పంకజ ములతో బోల్చబడుచున్నవి!

సౌవర్ణకలశామౌఘజకలికామాతులుజవత్

దృశ్యతే స్త్రీస్తనశ్రేణీ రక్తపూతిసుగంధికా.

5

స్త్రీ స్తనముల సుగంధమా, రక్తపూతియుతము. ఇవి సువర్ణకలశ, పద్మకలికా, మాతులుంగములతో బోల్పబడుచున్నది.

రసాయనేనునిస్యస్త మధుబిమ్బాసవద్రవై:

ఓష్ఠాభిధో మాంసలవో లాలాక్త ఉపమీయతే.

6

ఓష్ఠముల భేదించు రక్తమయమాంసలవము, రసాయనముతోడను, అమృతముతోడను బింబఫలము (దొండపండు) తోడను, మధువుతోడను, ఆసవముతోడను బోల్పబడుచున్నది.

లల్పాల్పాస్థీవదాకారా భుజాక్రూరాసిశేజవః

మహాబాహులతాశబ్దైర్వర్ణ్యై కవిభిః శుభైః.

7

చేతులు అల్పములగు కణుపులతో, కఠినములగు ఎముకలతో గూర్చబడినవి; కవులు వీటిని మహాబాహులతలని వర్ణించుచున్నారు.

కదలీ స్తమ్భసమ్భరసుందరీభిస్తథా భృతా

కుచశోభోచితానన్దా తోరణాలిర్విరాజతే.

8

కదలీస్తంభమును బోలు రమణి ఊరువులే మన్మథుని గృహస్తంభములు; ఈ మన్మథగృహము చూపరుల కనులకు విందొనర్చు స్తనతోరణములతో నలంకరింపబడియున్నది.

ఆపాతమస్తమధురా మధ్యే ద్వంద్వానుబన్ధినీ

శీఘ్రావసానవిరలా లక్ష్మీరవ్యభివాఞ్ఘ్యతే.

9

ఆరంభమున ఒకింత ఆనందము నొసగునదియును, వ్యయకాలమున రాగద్యేషాదుల గల్పించునదియును, శీఘ్రముగ వ్యయమందునదియును, అతిసామాన్యమునునగు లక్ష్మీగూడ కోరిబడుచున్నది!

సమువైతి మతిర్దుఃఖం సుఖం చ శతశాఖతామ్

దుఃఖశాఖాస్తు జాయతే నానాకర్మఫలాః శ్రియః.

10

మతి దుఃఖమును బొందుచున్నది. శతవిధములగు సుఖములు లభించుచున్నవి. నానాకర్మఫలములతో గూడిన దుఃఖశాఖ లుద్భవించుచున్నవి.

బద్ధజాలఘనాకారాః కారారమివ రజ్జవః

దచ్చదఃసదృశా వాచః ప్రతానగహనే స్థితాః.

11

కావ్యకర్తృలు అగ్రవాదవాక్యములను ఖతలనుబన్ని మాయారణ్యమున బంధింప, నిలబడి యున్నవి.

సంతతా మోహమిహికా కార్యాసారవిసారిణీ

యమునా ప్రావృషీవైతి తిమిరశ్యామలా చిరమ్.

12

మోహమును మంచు, తిమిరశ్యామలమై వర్ష కాలమున బ్రవహించు యమునానదివలె, నిరంతరము ప్రవృత్తిని గలుగజేయుచున్నది.

కటూక్యతాస్త్రకరణో నానాసుఖవిశారదః

వర్ధతే హి గతస్నేహం జన్మప్రతివిపారసః.

13

ప్రతివిషయమును మొదట సుఖమును, పిదప రాగద్వేషములను గల్గించుచున్నది. అప్పుడు స్వాదయ మెండి, కటువగుచున్నది; ప్రతివిషయమును విమలతారసమువలె రోగకారణముగచున్నది.

వ్యామోతజర్జరాకీర జనతాపర్జరాజయః

స్వకర్మవచనా వాన్తి నానావకర రేణవః.

14

జరాశీర్ష్ణులగు స్వజనులను జీర్ణపత్రములను బడవేయు స్వకర్మ-వాయువులు లేచి, వివేకాంధ్యమును గల్గించు భూతికణముల లేవదీయుచున్నవి.

కాలః కవలితానస్తజగత్పక్ష్యఫలోఽప్యయమ్

ఘస్మరాచారజరః కల్పైరపి న తృప్యతి.

15

జగత్తులను పక్ష్యఫలముల కడుపార మెసవి, నిష్ఠూరకార్యముల మెండివారిన కాలుడు కల్పములు దాటుచున్నను, తృప్తినందుట లేదు.

మోహమారుతమాషీయ త్వచా విషమచారిణః

స్ఫురన్తి హాహయశ్చిత్రాః శీతలాచలదీప్తయః.

16

అజ్ఞ-సర్పములు మోహ-మారుతమును బీల్చి త్రివిధతాపశూన్యముగు బ్రహ్మముయొక్క శీతలత్వము నొకింత దోపింపజేయుచు, శరీర-చర్మములను విడచుచు, పునర్జన్మలను వక్రగమనముల నొనర్చుచున్నవి.

చిన్తాపిశాచోపహతా వివేకేన్ద్రాదయం వినా

తమసేవ నిరాలోకా యాతి యశావనయామిసీ.

17

యావన-రాత్రి, వివేకవైరాగ్యశ్రవణములను చంద్రోదయములేకుండ, చింతా-పిశాచాప హతమై అంధకారరాత్రివలె వ్యర్థముగ గతించుచున్నది.

జిహ్వ జర్జరతామేతి ప్రాకృతానునయజ్వరైః

పద్మకోటరకోణసముపి సూత్రం హిమైరివ

18

పద్మకోటరకోణముననున్న దారము మంచున త్రునుగువారునట్లు, ప్రాకృతజనుల ననునయించుటతో జిహ్వ శిథిలమగుచున్నది.

దుఃఖిశోకమహాష్ఠీలః కష్టకణ్ఠకసంకటః

సహస్రశాఖితాం యాతి దారిద్ర్యదృఢశాల్యైః.

19

దారిద్ర్యమను శాల్యలీవృక్షము, దుఃఖిశోకములను కణుపులతోడను, కష్టములను కంటకములతోడను ఉద్వేగుగ నెదిగిహోవుచున్నది.

అన్తఃశూన్యోన్నతిధ్వస్త చిత్తచైత్యకృతాలయః

మాయా బహులయామిన్యాం లోభోల్లాకో వివల్లతి.

20

కట్టదిట్టములేని చిత్తప్రాసాదమున, మాయయను కాశరాత్రియందు లోభమను గ్రంథ్థగుబ సంఛరించుచున్నది.

పూర్వం గృహీత్వా కర్ణాభ్యాం స్ఫురన్తి హరినిశ్చయమ్

జరాజర్జరమూర్జారి యశావనాఖం నికృన్తతి.

21

జరయను మార్జాలము యశావనమను మూషికమును 'చెవులు సాగదీసి' చంపుచున్నది.

నిఃసారాక్రమశః క్రాంతధరాధరసమున్నతిః.

డిడ్డిరపిడ్డికేవేయం సృష్టిరాయాతి పుష్పతామ్.

22

నీటినురుగువలె అంతస్సారశూన్యమగు సృష్టి పర్వతములవలె క్రమముగ మహోన్నతి నందుచున్నది.

ఆభాసపుష్పధవలా జగత్పల్లవశాలినీ

సత్తాలతా వికసితా ధర్మార్థఫలఘారిణీ.

23

జగత్పల్లవధారిణీయును, చిదాభాస - పుష్పధవళయును, ధర్మార్థఫలప్రదాయనియు నగు వ్యవహారికసత్తయను లత వికసించినది.

సురాచలమహాస్థూణం చంద్రసూర్యగవాక్షకమ్

గగనాచ్ఛాదనం చారు ధ్రియతే తిజగద్దృహమ్.

24

ఈజగద్దృహమును గగనమాచ్ఛాదించి యున్నది. మేరుపర్వతమును మహాస్తంభము దీనిని ధరించియున్నది. చంద్రసూర్యులను గవాక్షములు వెలుతురు నిచ్చుచున్నవి.

సంసారసరసి స్ఫారే చరన్తి ప్రాణషట్పదాః

శరీరపుష్కరేష్వస్తశ్చిద్రూపరసపాయినః.

25

విశాలమగు ఈ సంసారసముద్రమున వికసించిన శరీరపద్మముల చిన్మధువును, ప్రాణషట్పదములు క్రోలుచున్నవి.

నభోమార్గమహానీలకుటీమైకాన్తశాలినీ

భువనౌదరరమ్యాన్తః స్ఫురత్పాదిత్యదీప్తికా.

26

నభోనీలమను కృత్రిమ-భూభాగమున ఆదిత్యదీప్తిమొక్కటి, భూదేశము నలంకరించుచు ఒప్పారుచున్నది.

ఆశాతన్తునిబద్ధాజ్ఞీ జాగతీ జీర్ణపక్షిణీ

స్వవాసనాశలాకేఽన్తర్నిబద్ధేన్ద్రియపజ్జరే.

27

జగత్తు అను జీర్ణపక్షి ఆశాతంతువుల బద్ధమై, వాసనలను కమ్ములతోగూడిన ఇంద్రియ - పంజరమున నున్నది.

అనారతపతజ్జాలభూతపర్ణపరమ్పరా

స్పన్దతే మరుతా మృష్టా సంస్పృతివృత్తిశ్చిరమ్.

28

సంసారమున నిరంతరము పడుచున్న (జన్మించుచున్న) భూతపరంపర ప్రాణవాయువున చలించుచున్నది.

సృష్టేః కతివయం కాలం ప్రహృష్టాః కులశాలినః

అధఃకృతోగ్రనరకపజ్జాః శజ్జోజ్ఞితాః క్షణమ్.

29

జనులు ఆధ్యాసవలన నాత్మస్వరూపమును విస్మరించి, మేము 'గొప్పవారలము' అను అభిమానముతో రక్తమాంసమలమూత్రాది దేహనరక - పంకమున బడుచున్నారు.

భుక్తేన్దుఖాణ్డాకణికా నీలనీరదశైవలే
స్వర్గమార్గసరస్వతః స్ఫురన్తి సురసా రసాః.

30

స్వర్గమార్గమును సరస్సున, నభోనీలమును శైవాలమున, ఇందుఖండలమును భక్షించిన
దేవతలను సారసపక్షులు తోచుచున్నవి.

నానాఫలాలిమలినా వాసనాజాలమాలితా
స్పృహామోదమయీ స్థితా క్రియావికసితాబ్జినీ.

31

(ప్రవృత్తి-పద్ధతి) కార్యఫలములను భ్రమరములతో మలినమై వాసనాసమూహములను
దశములతో గూడి, పరలోక - గమనాగమనములను వాసనను వెదజల్లుచు వికసించుచున్నది.

వరాకీ సృష్టిశఫరీ స్ఫురన్తి భవపల్వలే
కృతాస్తవృద్ధగృధ్రేణ శరేణ వినిగృహ్యతే.

32

భవపంకముననున్న సృష్టియను క్షుద్రమత్స్యము కృతాంతుడను వృద్ధగృధ్రమువలన
గ్రహింపబడుచున్నది.

తరజ్గఘనమాలేవ సై వాన్యేవ చ భజ్గురా
శ్వఃశోష్ణ పరేన్దులేఖేవ సముదేతి విచిత్రతా.

33

ఈ విచిత్రసృష్టి తరంగఘనమాలవలె భంగురము; చంద్రరేఖవలె దినదినాభివృద్ధిని
గాంచుచున్నది.

భూరిభూతశరావాణి క్షణభక్తాని కుర్వతా
ఇదం కాలకులాలేన చక్రం సంపరివర్త్యతే.

34

కాలుడును కుమ్మరి క్షణభంగురములగు భూతములను కుండల నొనర్చుచు ఈ (సృష్టి)
చక్రమును ద్రిష్టించున్నాడు.

అసంఖ్యాతాని కల్పాని సంజాతాన్యచలే పదే
జగజ్జలజలాని దగ్ధాని యుగవహ్నినా.

35

అచలపదమున కల్పాదిగ నుదయించిన అసంఖ్యజగత్తులను అరణ్యములూ, యుగవహ్ని
కాహుతులై పోయినవి.

భావాభావైరవర్యన్తైః సుఖదుఃఖదశాశతైః
వై పరీత్యం ప్రయాత్యేవమజస్రం జాగతీ స్థితిః.

36

ఈ జగత్తుయొక్క స్థితి, తరుగువడని హేయోపాదేయములతోడను, సుఖదుఃఖ సమూహ
ములతోడను ఎడతెగక విపరిణామము నందుచు నేయుండును.

క్షుబ్ధైర్మృగపరావరై రావసనాశృంభలోమ్భితా
మహాశనినిపాతైశ్చ న భగ్నా బుగ్ధీరతా.

37

యుగము లెడతెగకుండ క్షుబ్ధములై, వాసనావర్తముల గల్పించుచు తిరుగుచున్నవి.
అయినను మూర్ఖుల బుద్ధి చలించకున్నది.

శతశో విద్రుతార్థైర్దనుపుత్రైరభిష్టుతామ్

భవభగ్నతయామైస్త్రిం తనుం వహతి వాసనా.

38

శత్రువులను నలుదిక్కుల చిందరవందరజేసి, చించిచెండాడి, వీరులచే స్తుతింపబడు ఇంద్ర శరీరమును గూడ, ఈ వాసనయే ధరించుచున్నది. (వాసనాప్రేరేతులై వేదోక్తములగు కర్మ, ఉపాసనల నాచరించిన ఇంద్రత్వ మబ్బునని భావము.

విశత్వవిరతం భూతసర్గపాంసుపరమ్పరా

నిత్యం నియతివాత్సేయం కాలవ్యాలగలాన్తరామ్.

39

సృష్టియను ధూళికణములను లేవదీసి, నియతియను వాయువు కాలమును సర్పముయొక్క నోట ప్రవేశించుచున్నది.

పదార్థామృషి సర్వాణి ఫలఫేనాని సర్వతః

పతన్త్యవిరతాపాతమభావవడవాముఖే.

40

వస్తుభూతమంతయు పదార్థ-సముద్రమందలి నురుగువలె తోచుచు, అభావము (వినాశము) అను బడబాగ్నియందు పడుచున్నది.

స్ఫురన్త్యాకస్మికోద్ధూతా విచిత్రద్రవ్యశక్తయః

స్వభావమాత్రసంపన్నాః స్పష్టశ్రేయ ఇవామృషః.

41

అకస్మికములును, విచిత్రములును, స్వభావమాత్రములును నగు ద్రవ్యశక్తులు సముద్రతరంగములవలె తోచుచున్నవి.

భూతమాక్తికసంపూర్ణాస్త్వహతః సుబహునపి

జగత్కలభకానత్తి కృతాన్తోద్రిక్తకేసరీ.

42

కృతాంతుడను ఉన్మత్తసింహము భూతములను ముత్యములతోనిండిన జగత్తులను పెను ఏనుగుగున్నలను భక్షించుచున్నాడు.

కులశైలఫలా మేఘపక్షపుష్పాః ఫలామృజః

జాయన్తేచ మ్రియన్తేచ ధ్రియన్తేచ జగత్ఫగాః.

43

మేఘములను రెక్కలతోగూడిన జగత్తులను పక్షులు సప్తకులపర్వతములను ఉపభోగ్య ఫలముల మెసపుచు వాసనాఫలముల నన్నేషించుచు జన్మించి, ఒకింతసేపుండి, మరణించుచున్నవి.

చిద్భితౌ స్పష్టశుభ్రాయాం రజైః షణ్చభిర్ద్రియైః

ఉన్మీలయతి సంసారచిత్రాణి విధిచిత్రకృత్.

44

విధియను చిత్రకారుడు జీవుల చిత్రమను పటమున పంచేంద్రియములను రంగులతో సంసారచిత్రములను సృష్టించుచున్నాడు.

అజస్రగత్సరీం సర్వపరివర్తవిధాయినీమ్

నిమేషశతభాగాన్తేమసద్దుఃసాధితాంజ్కురామ్.

45

సూక్ష్మాం కాలస్య కలనాం స్వసముత్థానకారిణీమ్

ధ్యానేనైవాన్వవేత్త్యైతాః స్థితాః స్థావరజాతయః.

46

తొందరగ. పోవునదియును, అనేకములగు మార్పులను గలిగించునదియును, నిమేషము మున్నగు అంగములతో గూడినదియును అసత్తులనుండి సాధింపబడిన అంతురము గలదియును, నూత్నమును తన స్థూలరూపమునకు కారణమునునగు కాలముయొక్క రీతిని ధ్యానమున నశ్వేషించుచు, సావరణాతులు వెలయుచున్నవి.

రాగద్వేషసముత్థేన భావాభావమయేన చ

జరామరణరోగేణ జీర్ణా జగ్గమజాతయః.

47

రాగద్వేషజనితమును, భావాభావమయమును నగు జరామరణరోగమున జంగమజాతులు జీర్ణించినవి.

సుచుష్కతతోత్తమధ్యానచారణోఽధరణీతలే

నియత్యా నియతం కాలం పీడ్యస్తే కీటపజ్జయః.

48

క్రిమికీటకములుగూడ స్వాచరితములగు సుకృతదుష్కృతముల జీంతించుచు, పీడింపబడుచున్నవి.

క్షణేనాదృశ్య ఏవేదం నిగిరత్యఖిలం సుఖీ

సుదుర్ల త్యుచిలః కాలవ్యాలో విపులభోగవాన్.

49

అతిభోగియగు కాలవ్యాధుడు అదృశ్యచిలముననుండియే, స్థావరజంగమముల నన్నింటిని గూడ క్షణములో సుఖభక్షణమొనర్చుచున్నాడు.

కాలేన కించిదాలత్య స్వశరీరాకులీకృతాః

శీతవాతాతపప్రాధాః స్రోల్ల సత్పుష్పదీప్తయః.

50

ఫలప్రదాశ్చరస్తీహ శీలినః శ్వభృవిగ్రహః

పయఃపటలవిశాస్త్రైలోక్యామౌజకోటరే.

51

కరోతి ఘుంఘుమం భూరి భూతభృమరపేటికా

బృహ్మణ్ణభైత్యభాణ్డేయం కాలీ భగవతీ క్రియా

52

స్వయం దత్తైవ దత్తైవ భూతభిక్షాం జఘృక్షతి

తిమిరాలీకకబరీ ఇన్ద్రవర్కచపలేక్షణా.

53

బ్రహ్మోపేన్ద్రమహేన్ద్రాదిధరాగిరవరాదికా

బ్రహ్మతత్తైకపిటికా లమ్బమానపయోధరా.

54

చిచ్ఛక్తిమాతృకా సూలా తరలా ఘనచాపలా

తారకాజాలదశనా సంధ్యారుణతరా ధరా.

55

సమస్తపద్మసీహస్తా శతక్రతుపురాననా

సప్తాబ్ధముక్తాలతికా నీలామ్బురపరీవృతా.

56

జమ్బూద్వీపమహానాభిర్వనశ్రీరోమరాజికా

భూత్వాభూత్వా వినశ్యస్తే త్రిలోకీవృద్ధకామినీ.

57

అసకృజ్జాయతే నష్టా భూరివిభృమకారిణీ

మగ్గుమనైరథోన్మగ్గుం భీమే కాలమహాః వే.

58

ప్రతికల్పక్షణం క్షీణైర్భ్రహ్మణ్ణస్ఫుటబుద్ధుదైః

కాలుని కన్నొకింత మటిగి, తమ శరీరముల నేలయను పుట్టలోదాచి, శిశవాతాతపముల సహించి, తపోకృత్యములై, స్థావరములు ఫలముల నొసంగుచున్నవి. త్రిలోక - పద్మపటలమున విశ్రమించిన జీవ-భ్రమరములు ఘుంఘుమధ్వనుల నొనర్చుచున్నవి. కాలని భార్యయగు కాళి, ఈ బ్రహ్మాండమను భిక్షాపాత్రమును చేతగొని, అనేకమారులు భూతభిక్ష నొసగినను, మరల నొసగగోరుచున్నది. త్రిలోకములను ఈ వృద్ధ-వనిత, తిమిరమను కొప్పును, నూర్యచంద్రులను చంచలనేత్రములను, త్రిమూర్తులను చైతన్యమును, భూపవ్యతవాహనమును, బ్రహ్మతత్త్వమును ఒడ్డుదాణమును, మేధుములను సునములను, చిచ్ఛక్తిని, ఘ్నాలనూక్ష్మములను, తారకలను దంతములను, సంధ్యాగమను అధరమును, పద్మములను హస్తములను, వైజయంతమను మోమును, సప్తాబ్ధులను ముత్యాలహారమును, నీల ఆకాశమను అంబరమును, జంబూద్వీపమను నాభిని, వనములను గోమములను ధరించి ఒప్పగుచు, మరల మరల పుట్టుచు, మరణించుచున్నది. ఇట్లు, మరల మరల కాలమహావర్ణరమునబడి మాటిమాటికి ముణిగి తేలుచున్నది.

కాలేఽగాధరసస్యద్దే స్థిత్యాస్థిత్యా పునఃపునః.

59

కల్పమాత్రనిమేషేణోడ్ధీనాః కారణసారసాః

అగాధ-రసస్యందినియగు కాలసముద్రమున బ్రహ్మాండబుద్బుదము, కల్పమును త్రిణములూ శేచిపోవుచున్నది.

ఉత్పల్ల్యోత్పత్త్య నాశిన్యః సంతప్తాః సృష్టివిద్యుతః.

60

కాలమేఘే స్ఫురన్త్యేతాశ్చిత్రకాశవనోద్యమాః

సృష్టికి నిమిత్తభూతులగు హిరణ్యగర్భులు ఒక్కక్షణములూలేచి, సారసపక్షులవలె ఎటుగో పోవుచున్నారు.

ప్రపతద్భూతవిహగాః పతన్త్యవిరతభ్రమాః.

61

కాలతాలాత్కిలోత్తాలా ద్రుహ్మణ్ణఫలచాలయః

ఉన్మేషకృతవై రిచ్ఛసృష్టయో దేవనాయకాః.

62

నిమేషకృతసంహారాః సన్తి కేచన కుత్రచిత్

నిమేషోన్మేషసంక్షీణ కల్పజాలాః సహస్రశః.

63

రుద్రాః కేచన విద్యన్తే తస్మింశ్చిత్పరమే పునః

తేఽపి యస్య నిమేషేణ భవన్తి న భవన్తి చ.

64

తాదృశోఽప్యస్తి దేవేశో హ్యనన్తేయం క్రియాస్థితిః

అనన్తసంకల్పమేయే శూన్యే చబ్రహ్మణః పదే.

65

న సంభవన్తి కా నామ శక్తయశ్చిత్రపూరకాః

ఏవమక్షీణసంకల్పలబ్ధార్థభరభాసురా

జాగతీ కల్పనా యేయం తదజ్ఞాన విబృష్ణితమ్.

66

కాల-మేఘముల చిత్రకాశములను వనములు లేచుచున్నవి. అందు, భ్రమాత్మకములగు, భూతవిహంగములు వ్రాల బ్రహ్మాండ-కల్పనలను తాళిపోవుచున్నవి. ఒక్కనిముషములో కల్పములు గడచిపోవుచున్నవి. త్రిమూర్తులుగూడ ఒక్కనిముషములో అంతహితులగుచున్నారు. శూన్యమగు బ్రహ్మపదమున ఆసంభవమేమియునులేదు. జగత్సంబంధములగు ఈ నానావిధకల్పనలు అజ్ఞానమువలననే కలుగుచున్నవి.

యాః సంపదో యదుత సంతతమాపదశ్చ

యద్బాల్యయావనజరామరణోపతాపః

యన్మజ్జనం చ సుఖదుఃఖపరమృరాభి

రజ్ఞానతీవ్రతిమిరస్య విభూతయస్తాః.

67

ఇత్యాశ్చైశ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాశ్చై అజ్ఞానమాహాత్మ్యం నామ

సప్తమః సర్గః || 7 ||

సంపదలు, లేక ఆపదలు, బాల్యయావనజరామరణములు, ఉపతాపములు, సుఖదుఃఖనిమజ్జనము—ఇవన్నియును అజ్ఞానాంధకారముయొక్క విభూతులు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

అజ్ఞానమాహాత్మ్యమును

సప్తమ-సర్గము ||7||

అప్తమః సర్గః.

[వర్ణితా కారణావిద్యా జగద్యస్యా విభూతయః

కార్యావిద్యా భవారణ్యే లతాత్వేవేషా వ్యవృతే.

ఈ ప్రపంచ మెద్దాని విభూతియో, అట్టి కారణావిద్య వెనుకటి సర్గయందు వర్ణింపబడినది. సంసారారణ్యమున కార్యావిద్య లతారూపమున యిందు వర్ణింపబడినది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

సంసారవనఖడ్గైఃస్మింశ్చిత్పర్యతతతే సితా

కీదృశీ సృష్ట్యవిద్యాఖ్యా లతా వికసితా కదా.

1

శ్రీ వసిష్ఠాడు:— సంసారారణ్యభూమియందు చిత్రపర్యతపార్వమున కార్యావిద్య అను లత ఎప్పుడు ఎట్లు పెంపొందినది వర్ణించుచున్నాను వినుము.

బృహత్పర్యతపర్వాఖ్యా బ్రహ్మోద్భావకసమావృతా

దేహాయష్టేరియం యస్యాస్త్రిలోకీలోకా కాసిసి.

2

త్రిలోకములను దేహాయష్టితోడను, పర్యతములను గొప్ప కలుపులతోడను, బ్రహ్మాండమును బృహదుతోడను, జనులను ప్రత్రాంకురములతోడను వికసించి, ఇది విలసిల్లుచున్నది.

సుఖం దుఃఖం భవో భావో జ్ఞానమజ్ఞానమేవ చ
అత్రైతాన్యరువృత్తాని మూలాని చ ఫలాని చ.

3

సుఖదుఃఖములు, జననమరణములు, జ్ఞానాజ్ఞానములు ఇందు ప్రతీదినము పెంపొందు ఫల మూలములు.

సుఖాదవిద్యోదేత్యుచ్చైస్తదేవాస్తే ప్రయచ్ఛతి
దుఃఖాదవిద్యోదేత్యుచ్చైస్తదేవేషా ఫలత్యలమ్.

4

అనుభవించబడు సంపదలవలన సుఖబుద్ధి కలిగినను మరల అధికమగు ఆసక్తిని కలిగించును అవిద్య ఉదయించుచున్నది; అయ్యది యజ్ఞదానాదిధర్మక్రియలవలన సుఖమును ఫలించజేయుచున్నది. అయ్యదియే దుఃఖరూపమైన అవిద్యయగుచో, దుష్ప్రవృత్తిగ్రహము చార్యములవలన అధర్మప్రవృత్తిని జనింపజేసి తతోధికమగు దుఃఖమును ఫలించజేయుచున్నది. దారిద్ర్యదుఃఖమువలనగలుగు అవిద్య యొక్క మహిమ ఇట్టిది.

భవాదవిద్యోదేత్యేషా తమేవ ఫలతి స్ఫుటమ్
భావాత్పత్రానువాప్నోతి తమేవ ఫలతి క్షణమ్.

5

ఉన్నది (స్థితి) అనుకొనినందువలననే ఇది ఉదయించి, సృష్టిని కల్పించుచున్నది; ఈ భావనవలననే అయ్యది దృఢమంది పదార్థ - ఫలములఁ బ్రసాదించుచున్నది.

అజ్ఞానాద్వృద్ధిమాయూతి తదేవ స్యాత్ఫలం స్ఫుటమ్
జ్ఞానేనాయూతి సంవిత్తిస్తామేవాస్తే ప్రయచ్ఛతి.

6

అజ్ఞానమువలన వృద్ధిపంది అజ్ఞానఫలమునే ఒసగుచున్నది. ప్రత్యక్ - తత్వవిమర్శనా జ్ఞానమువలన, ఉత్తరోత్తరమున్న భూమికల నధిరోహింపజేయు బుద్ధి ఉదయించి, అంతమున సప్తమ భూమికి గొనిపోవుచున్నది.

నానావిధోల్లాసవతీ వాసనా మోదశాలిని
ఘనప్రవాలతరలా తనురస్యా విజృమ్భతే.

7

విభిన్నకల్పనలను నానావిధప్రకాశములతోడను, వాసనలను సుగంధముతోడను, దట్టములగు అనురాగపల్లవములతోడను ఇది పెరుగుచున్నది.

దివసవ్యూహకుసుమా యామినీలోలవత్పదా
అజస్రం స్పృశమానైషా ప్రపతద్భూతపల్ల వా.

8

దివసమూహములను పుష్పములతోడను, రాత్రులను భ్రమరములతోడను ఎడతెగక వాసనలతో తిరుగాడి పడుచున్న జీవులను అద్భుతపల్లవములతోడను నిది ఒప్పొరుచున్నది.

ఆగత్యాగత్య పతతి వివేకకరిణీం క్వచిత్
విధూయతే ధూతరజాః ప్రసక్తిం పునరేతి చ.

9

అధికారియగు ఒకానొక పల్లవము మరలమరల తిరిగిరచ్చిన, కర్మవాయువుచే శేషనైత్యబడి, వివేకమును ఏనుగుపాలిటు బడుచున్నది. అదియు, ఒకప్పుడు విచార - శుండాగ్రమున ఆలంబనమగు విమయతరువును విశ్లేష మొనర్చి కంపింపజేయుచున్నది. శుర్యానలను పరాగ - రజములు లేచిపోయి

నను, దురదృష్టమున నా జీవ - పల్లవము ఆ తొండమునుండి పడిపోయి, విషయతరువును మరల నాశ్రయమొనరించుకొనుచున్నది.

జాయమానప్రవాలాఘ్యా సంజాతౌజ్జ్వలదన్తురా

సర్వర్తుకుసుమోపేతా సమగ్రసశాలినీ.

10

జన్మపర్యాహినీరస్థా వివాశచ్చిద్రచఞ్చురా

భోగాభోగరసాపూర్ణా విచారైకఘృణక్షతా.

11

మిత్రప్రక్యాదులను చిగుర్చుచున్న చివుళ్లతోడను, జన్మించిన పుత్రపౌత్రులను అంకురములతో హసించుచున్నదియును, సర్వబురుగులను కుసుమములతోడను, శోకమోహాదిరసములను రసముతోడను, జన్మములను పర్యముల దట్టముగా చుట్టుకొనియున్న దుఃఖరోగములను పాములుగలదియును, మరణమున శాఖా - సంధిభాగముల బలవంతముగ జీల్చబడుచు శోకించుచున్నదియును, భాగింపబడు రాగమకరందముతో నిండినదియును నగు ఈ లత ఒక్కవిచారమును ఘృణమువలననే త్యజుమందుచున్నది.

వికసన్త్యః ప్రితిదినం చంద్రార్కవలయోఽభితః

వ్యోమ్ని వాతవిలోలాని పుష్పాణ్యస్యాః కిల గ్రహః.

12

ఇట్టి లతయందు ప్రతిదినము సూర్యచంద్రులను జ్యోతిర్వలయముతో గూడుకొనిన ఆకాశమును చోట గ్రహములను పుష్పములు, గాలిచే కదల్చబడినట్లు కదలుచున్నవి.

అస్యాః ప్రస్ఫురితాకారాః క్షీరకల్పముపాగతాః

పూరితాకాశకోశాయాస్తారకా రఘునందన.

13

రఘునందనా! ఆకాశకోశమున నిండి బాపిల్లుచున్న తారకలు దీని పూలగుత్తులు.

చంద్రార్కదహనాలోకా యస్యాస్తత్కైసుమం రజః

అనేనేయం హి గౌరాక్షీ ప్రీతవ చేతాంసి కర్షతి.

14

సూర్యచంద్రులప్రజ్వలత్ - ప్రకాశమే ఈ పువ్వుల పుష్పాడి; వీటితో గూడుకొనిన లత సుందరాంగివలె జనులు చిత్తము నాకర్షించుచున్నది.

మనోమాతృజ్యవిధుతా సంకల్పకలకోకిలా

ఇంద్రియవ్యాలసంబాధా తృష్ణాత్వగుపరజ్ఞాతా.

15

మనోమతృజ కంపితమగు ఈ లతాగ్రమున సంకల్పమును కోకిల హృదయము నూరించు కలభ్యసుల నొసర్చుచున్నది. నలువైపులు దీనిని ఇంద్రియములను సర్పము లావరించుకొనియున్నవి, తృష్ణయను త్వక్కు దీనిపైననుండి చక్కగ నగుపడుచున్నది.

నీలాకాశతమాలాజ్గసంశ్రయేణోన్నతిం గతా

రోదసీజానుసుస్తంభా భువనోద్యానభూషితా.

16

నీలాకాశమున తమాలాంగము నాశ్రయించుకొనియే ఇది పెంపొందుచున్నది. ద్యావాపు థువులను జానుస్తంభముల నిది నిలబడియున్నది. ఇట్లుది భువనోద్యానమును ఆలంకరించుచున్నది.

అధోబ్రహ్మణ్ణఖణ్డేషు స్వాల్వాలేన జాలితా
విధ్యతాశేవజలధిజలక్షీరాదిసేచనా.

17

సప్తసముద్ర అఖాతములే దీని ఆలవాలములు (బోదె.) సముద్రజలముల, క్షీరసముద్ర
పయస్సుల సేచింపబడి దీని ఊడలు పాతశలోకములకుఁగూడ దిగినవి.

త్రయీవిలోలభిమరా రమణీపుష్పపుష్పోకా
చిత్స్వస్థవాతచలితా క్రియావిమలపుత్తికా.

18

త్రయీపోక్తములగు కామ్యకర్మల నాచరించు జనులే దీని నాశ్రయించుకొనియున్న
రమణులను పుష్పములజుట్టు తిరుగాడుచున్నార. రాగిజనుల చిత్తస్పందనమును 'గాలికి' కదలుచు,
ప్రవృత్తియను పురువులచే నిది కొట్టబడుచున్నది.

కుకర్కాజగరవ్యాప్తా స్వర్గశ్రీపుష్పమణ్ణపా
జీవజీవననీరన్ధా నానామోదమదప్రదా.

19

కుకర్మలను సర్పములతో గూడుకొనియున్నను ఇది స్వర్గసంపదయను పుష్పముల శోభిల్లు
చున్నది! జీవులు జీవించు కృతమోహాయములను సంధములతో నిబిడమయ్యి, (మూర్ఖజనులకు)
ఆమోద (వాసనా) మదమును గల్పించుచున్నది.

నానోపశమవైచిత్ర్యనానాకుసుమభాసిని
నానాఫలావలీవ్యాప్తా నానావర్ష వికాసిని.

20

మరల నియ్యది విశేషుల దృష్టికి ఉపశమవైచిత్ర్యములను నానావిధకుసుమములతో
శోభిల్లుచు నివృత్తిపరమై కనబడుచున్నది. నానావిధములగు మోక్షఫలములను, బ్రహ్మానందవర్ష
మును గుఱిపించుచున్నది.

నానాలవాలవలయా నానావిహగధ్యాజీ
నానాపరాగపురుషా నానాభూధరజాలికా.

21

ఎట్లుజూచినను దీని నానావిధములగు ఆలవాలములు, విహగములు, పరాగములను యత్న
ములు, పర్వతములను చుట్టుకంచెలు కనబడగలవు.

నానాకలాకుడ్మలీనీ నానావనగణోత్థితా
నానాగిరితటూయాథా నానాదలనిరస్తరా.

22

నానావిధకళలను పత్రములలో నిది చెక్కబడియున్నది. నానావిధ (వైకృత) దర్శన
ములను వనముల నిది ఆవరింపబడియున్నది. నానాత్వమును గిరితటము నధిరోహించి, భేదదర్శనమును
దళముల నిత్యము విడుచుచున్నది.

జాతా చ జాయమానా చ మ్రియమాణా తథా మృతా

అర్థచ్ఛిన్నా తథాఽచ్ఛిన్నా నిత్యమచ్ఛేదినీ తథా.

23

ఇది పుట్టియు, మరల నొకప్పుడు పుట్టుచున్నట్లుగపడుచు, గిట్టునదై గిట్టుచున్నది. అర్థ
చ్ఛిన్నమును ఛిన్నమునునైగూడ ప్రవాహరూపమున అభేద్యమై వెలయుచున్నది.

అతీతా వర్తమానా చ సత్యేవాసత్యవత్సదా
నిత్యమత్యంతరుణీ నిత్యం శోషముపేయషీ.

24

ఇది ఒకప్పుడు తొలగిపోయియు మరల నొకప్పుడు కంటబడుచున్నది; ఉండియు లేనట్లు నటించుచున్నది. ఇది నిత్యము చిగుర్చుచు, నిత్యము (జ్ఞానవిచారమున) ఎంచుచున్నది.

మహావిషలతైషా హి సంసారవిషమూర్ఛనామ్
దదాతి రభసాశ్చిష్టా పరామృష్టా వినశ్యతి.

25

ఈ మహావిషలతను తొందరపడి 'ఎఱుంగక' ముట్టుకొనిన, సంసారమను విషమూర్ఛను గలిగించుచున్నది. కాని, వివేచనాపూర్వకముగ ముట్టిన వినశించుచున్నది!

స్థితే నైర్గలితా తస్య అజ్ఞే నైః సంసితాన్వితా
ఇతో జలమితః శైలా ఇతో నాగాః సురా ఇతః.

26

ఇతః పృథ్వీత్వమాయాతా తథేతో ద్యుతయా సితా
ఇతశ్చద్ద్యౌర్మతాం ప్రాప్తా తథేతస్తారకాకృతిః.

27

ఇతస్తమ ఇతస్తేజ ఇతః ఖమిత ఉర్వరా

ఇతః శాస్త్రమితో వేదా ఇతో ద్వయవివర్జితా.

28

క్వచిత్ గతయోక్తీనా క్వచిదేవతయోత్థితా

క్వచిత్థాస్థితయా రూఢా క్వచిత్సవనతాం గతా.

29

క్వచిన్నరకసంలీనా క్వచిత్స్వర్గవిలాసిని

క్వచిత్సురపదం ప్రాప్తా క్వచిత్కృమితయా సితా.

30

క్వచిద్విష్ణుః క్వచిద్బ్రహ్మ క్వచిద్మద్రః క్వచిద్విదిః

క్వచిద్దగ్నిః క్వచిద్వాయుః క్వచిచ్ఛద్విః క్వచిద్ద్యమః.

31

విచారపూర్వకమగు ప్రకృతాంతఃకరణమున ముట్టిన, అది అందు మాటుమణిగిపోవుచున్నది.

కాని అజ్ఞానుల అంతఃకరణముననుండి, 'ఇట నీళ్లు, అట పర్వతములు, పాములు, దేవతలు, ఇట పృథివి, అట చంద్రతారకలు, సూర్యులు లేచుచున్నవి, ఇట వీకటి, అట వెలుగు, ఇచ్చట ఆకాశము, అచ్చట మట్టి, ఇది శాస్త్రము, అవి ప్రళయసుఖపులు, ఇవి పక్షియైపుట్టినది, అది దేవతయై నది, అది స్థాణువైనది, అది గాలి, అది నరకానుభవము, ఇయ్యది స్వర్గానుభవము, అది దేవత, ఇది పురుగు, వారు త్రిమూర్తులు, అది సూర్యుడు, అది అగ్ని వాయువులు, వీరు చంద్రుడు, యముడు, అని భేదదర్శనమును దోషింపజేయుచున్నది.

యత్కించనాజ్ఞ భువనేషు మహామహిమ్నా

వ్యాప్తం జరత్ప్రణలవత్సముషాగతం వా

దృశ్యం స్ఫురన్నను హరాద్యపి తామవిద్యాం

విద్ధి క్షయాయ తదతీతతయాత్మలాభః.

32

ఇత్యాక్షే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే అవిద్యాలతావిలాసోపదేశో
నామాష్టమః సర్గః ॥ 8 ॥

కథా! ప్రభావోత్కర్షవలన జరత్పుణమునుండి అవ్యాకృతాంతమువఱకునున్న హఠా
దులతో ముగించు దృశ్యప్రపంచమును అవిద్యయని గ్రహింపుము; దీనిని నశింపజేయవలసియున్నది;
దీనిని దాటినచే ఆత్మలాభమును ముక్తి లభింపగలదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
అవిద్యాలతావిలాసోపదేశమును అష్టమ సర్గము ॥ 8 ॥

న వ మ ః స ర్గ ః .

[గుణత్రయవిభాగోచిత వారాదేః శుద్ధసత్త్వతా

విద్యావిద్యాస్వరూపం చ తదతీతం చ వర్ణ్యతే.

ఇందు గుణత్రయవిభాగము, ఈశ్వరారుల శుద్ధరూపత్వము, విద్యావిద్యల స్వరూపము,
వాటి యతీతత్వము వర్ణింపబడినవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ :—

ఆకారజాతముదితం శుద్ధం హరిహరాద్యపి

అవిద్యైవేత్యహం శ్రుత్వా బ్రహ్మస్థమమివాగతః.

శ్రీరామడు:— బ్రహ్మజ్ఞా! శుద్ధసత్త్వములగు హరిహరారుల ఆకారములుగూడ అవిద్య
యని మీరు నడుపుట విని, విభ్రాంతుడనగుచున్నాను. ఈ విషయమును చక్కగ తెలియఁజెప్పడు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

సంవేద్యేనాపరామృష్టం శాంతం సర్వాత్మకం చ యత్

తత్సచ్చిదాభాసమయమస్తేహ కలనోజ్జితమ్.

సముదేతి స్వతస్తస్మాత్కలా కలనరూపిణీ

జలాదావరతేభేవ స్ఫురజ్జలతయోదితా.

సూక్ష్మా మధ్యా తథా స్థూలా చేతి సా కల్పితే త్రిధా

పశ్చాన్ననస్తయా తేన జ్ఞాతైవ వపుషా పునః.

తిష్ఠత్యేతాస్యవస్థాసు భేదతః కల్పితే త్రిధా

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ఏషైవ ప్రకృతిః స్మృతా.

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— సంవేదనవలన స్ఫురింపబడనిదియును, శాంతమును, సర్వాత్మకమును, నగు
నదియే సచ్చిదానందపస్తువు; ఇది సృష్టికిఁ బూర్వ మిట్లున్నది. కాని, సృష్టికాలమున, సులిలరాశినుండి
ఆవర్తములులేమనట్లు దీనినుండి జగత్సంస్కారోద్భవకములగు కళలు లేచి, ఈ వత్ప్రభేదయుక్తము

లగునట్లు తోచుచు గుణ - గుణభేదవ్యవహారమునకు ఆస్పదములగుచున్నవి. ఆ కళలు, మార్గని
తేజమే మునుగుండ, లేతవిండ, నీడలవలె భావింపబడునట్లు స్థూలసూక్ష్మ మధ్యమములుగ కల్పింప
బడుచున్నవి. మనస్సే ప్రథమ అవస్థ; మధ్యస్థితి హిరణ్యగర్భుడని షేర్కొనఁబడుచున్నది. స్థూలస్థితి
విరాట్ అని గ్రహింపబడుచున్నది. ఇట్లు వెలయు ఆవ్యాకృతోపాధియగు ప్రకృతియే నూత్నోది
అవస్థలనుబట్టి మూడువిధములుగ కల్పింపబడుచున్నది. ఈ ప్రకృతియే సత్త్వరజస్తమములుగ స్ఫురింపఁ
బడుచున్నది.

అవిద్యాం ప్రకృతిం విద్ధి గుణత్రితయధర్మిణీమ్
ఏమైవ సంస్కృతీర్జన్తోరస్యాః పారం పరం పదమ్.

6

గుణత్రయధర్మములతో గూడుకొనిన ప్రకృతియే అవిద్యయని గ్రహింపుము. ఇదియే జీవుల
సంస్కృతి; దీని పారముననే పరమపదము వెలయుచున్నది.

అత్ర తే యేత్రయః ప్రోక్తా గుణస్తేఽపి త్రిధా స్మృతాః
సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ప్రత్యేకం భిద్యతే గుణః

7

కార్యకారణావిద్యల అసాధారణత్వమునుబట్టి, మైన జెప్పబడిన త్రిగుణముల మరల అనాంతర
త్రైవిధ్యమున్నది; ఒక్కొక్కటి మరల సత్త్వరజస్తమోగుణములతో గూడుకొని వెలయుచున్నది.

నవధైవం విభక్తేయమవిద్యా గుణభేదతః
యావత్కించిదిదం దృశ్యమనయైవ తదాశ్రితమ్.

8

ఈ గుణభేదము ననుసరించి అవిద్య తొమ్మిదివిధముల విభజింపబడుచున్నది. ఈ దృశ్య
ప్రపంచమంతయు దానినే ఆశ్రయించుకొనియున్నది.

ఋషయో మునయః సిద్ధా నాగా విద్యాధరాః సురాః
ఇతి భాగమవిద్యాయాః సాత్వికం విద్ధి రాఘవ.

9

సాత్వికస్యాస్య భాగస్య నాగవిద్యాధరాస్తమః
రజస్తమ మునయః సిద్ధాః సత్త్వం దేవా హరాదయః.

10

రాఘవా! ఋషులు, మునులు, నలుగురు విద్యాధరులు, సురులు వీరులు - అవిద్యయొక్క
సాత్వికభాగమని గ్రహింపుము. ఈ సాత్వికభాగమున మరల నలుగురు, విద్యాధరులు తమోగుణ
మునకును, మునులు, సిద్ధులు రక్షోగుణమునకును, చారాదులగు దేవతలు సత్త్వగుణమునకును జెందుచున్నారు.

సత్త్వజాతౌ దేవయోనావవిద్యా ప్రాకృతైర్గుణైః
నిర్మలం పదమాయాతాః సత్త్వం హరిహరాదయః.

11

దేవయోనుల సత్త్వముతో నుదయించినవారి అవిద్య ప్రాకృతగుణరహితము; అందువలన
హరిహారులు నిర్మలసత్త్వపదమున వెలయుచున్నారు. *

* ఏలేన విధిహరయో రాజసతామ్ సశరీరత్వేన మూఢజనప్రసిద్ధిః నిరస్తా; ఇతి ఆనంద
భోధః.

సాత్వికః ప్రాకృతో భాగో రామ తజ్ఞో హి యో భవేత్
న సముత్పద్యతే భూయస్తేనాసౌ ముక్త ఉచ్యతే.

12

రామా! సాత్వికమగు ప్రాకృతియొక్క ఆంశమును గ్రహించినవారలు అనగా తిమూర్తును ఉపాసించినవారలు మరల జన్మించరు; అందువలననే ముక్తులనంటడుచున్నాడు.

తేన రుద్రాదయో హ్యేతే సత్యభాగా మహామతే
తిష్ఠన్తి ముక్తాః పురుషా యావద్దేహం జగత్ప్రీతౌ.

13

కాన సత్వాంశమునకు జెందిన రుద్రాది దేవతలు ముక్తపురుషులు; వీరు ప్రపంచమున్నంత వజరు వెలయుచుందురు.

యావద్దేహం మహాత్మానో జీవన్ముక్తా వ్యవస్థితాః
విదేహముక్తాః దేహే నై స్థాస్యన్తి పరమేశ్వరే.

14

వీరు శరీరమున్నంతవజరు జీవన్ముక్తస్థితులందురు; దేహాంశమున విదేహమున్నట్లై శుద్ధబ్రహ్మ స్వభావులగుదురు.

భాగ ఏష త్వవిద్యాయా ఏవం విద్యాత్వమాగతః
బీజం ఫలత్వమాయాతి ఫలమాయాతి బీజతామ్

15

ఈ భాగము అవిద్యయేయైనను విద్య కాధారమగుచున్నది ఫలభూతమగు కార్యావిద్య నశించి, బీజభూతమగు కారణావిద్య యగుచున్నది; బీజమే అనగా కారణావిద్యయే మరల ఫలము అనగా కార్యమగుచున్నది!

ఉదేత్యవిద్యా విద్యాయాః సలిలాదివ బుద్బుదః
విద్యాయాం లీయతే విద్యా పయసీన హి బుద్బుదః.

16

కారణావిద్యాంతర్గతమగు శుద్ధసత్త్వభాగమగు విద్యయను సలిలములనుండి, కార్యావిద్య యగు సృష్టియను బుద్బుదములేచి మరల నండే లీనమగుచున్నది.

పయస్తరజ్యయోర్ద్విత్వభావనాదేవ భిన్నతా
విద్యావిద్యాదృశోర్భేదభావనాదేవ భిన్నతా.

17

ఈ విద్యావిద్యల భేదభావనగూడ, నీరు - అలలభేదమువలె కల్పితమేయని గ్రహింపుము; ద్విత్వభావన, భేదభావనలవలననే ఇట్లుగుపడుచున్నవి.

పయస్తరజ్యయోరైక్యం యథైవ పరమార్థః
నావిద్యాత్వం న విద్యాత్వమిహ కించన విద్యతే.

18

వాస్తవమునకు నీటికిని అలలకును భేదములేనట్లు, పరమార్థద్వైతి విద్యాత్వ, అవిద్యాత్వ భేదమేలేదు.

విద్యావిద్యాదృశౌ త్వత్వా యదస్తీహ తదస్తి హి
ప్రతియోగివ్యవచ్ఛేదవశాదేతద్రూపూర్వహ.

19

విద్యావిద్యాదృశౌ నస్త్రః శేషే బద్ధపదో భవ
నా విద్యాస్తి న విద్యాస్తి కృతం కల్పనయానయా.

20

రఘువరా! విద్యావిద్యల దాటిన మిగులనదేదియో, అదియే మిగిలియున్నది. అది జ్ఞానా
జ్ఞానముల కతీతము. అయ్యది ప్రతియోగివ్యవచ్ఛేదక మగుటవలన ఇంతకెక్కుడు జెప్ప వీలుపడదు.
దీనికి ప్రతిరూపము శబ్దముగాని, చిహ్నముగాని, సంకేతముగాని లేదు. జ్ఞానాజ్ఞానము లభునవే లేవు.
విద్యావిద్యలే లేవు. తుదకు కల్పననుగూడ దాటి మిగిలిన దానియందే స్థిరపడుచున్నది.

కించిదస్తి న కించిద్యచ్ఛిత్సంవిదితి తత్త్వితమ్
తదేవావిదితాభాసం సదవిద్యేత్యుదాహృతమ్.

21

వాస్తవమున కేమియునులేదు; కాని ఉన్నట్లుగపడునదంతయు ఆ చిద్యస్తువు నాశ్రయించు
కొనియే యున్నది - ఉపాధిమయము! కాన మరల నయ్యది సామాన్యవస్తువులవలె తెలియబడుట
లేదు; కాని, దాని ఆభాసవలననే వస్తువులన్నియును తెలియబడుచున్నవి. అందువలన నవిద్యను
సతే అని కూడ చెప్పుచున్నారు.

విదితం సత్రదే దమవిద్యాక్షయసంజ్ఞితమ్
విద్యాభావాదవిద్యాఖ్యా మిత్యైవోదేతీ కల్పనా.

22

సదే వాచకమగు ఈ అవిద్య క్షయమందునదై యున్నది; విద్యవలన తొలగిపోవుచున్నది.
అందువలన నియ్యది మిథ్యయే.

మిథః స్వానే తయోరస్తశ్చాయాతపసయోరివ
అవిద్యాయాం విలీనాయాం క్షీణే ద్వే ఏవ కల్పనే.

23

అంతరమున, ఎండారీదలవలె నుండు ఈ విద్యావిద్యలలో అవిద్యాకల్పన క్షీణించిన,
ద్విత్వకల్పనకూడ తొలగిపోవును.

ఏతే రాఘవ లీయేతే అవాప్యం పరిశిష్యతే
అవిద్యాసంక్షయా త్తీణో విద్యాపక్షోఽపి రాఘవ.

24

రాఘవా! అప్పుడు, అనగా అవిద్యాసంక్షయమన, విద్యాపక్షముకూడ తొలగిపోయి, విద్యా
ఫలాభివ్యక్తమును, పూర్ణానందరూపమును న గు ఉపాధిసాన్యవస్తువు, అవాప్యమగునది మిగిలియుండును.

యచ్ఛిష్టం తన్న కించిద్వా కించిద్వాపీదమాతతమ్
తత్రైవం దృశ్యతే సర్వం న కించన చ దృశ్యతే.

25

అప్పుడు సర్వబాధకమగు పరమార్థ సద్రూప మొక్కటియే మిగిలియుండును; తద్దర్శనమే
సర్వదర్శనము. ఇది తాత్త్వికస్థితి. మాయాకస్థితిలోగూడ నేమియు మిగులదు.

వటశ్చ పటధానాయామివ పుష్పఫలాదిమాన్
సర్వశక్తిరి కించిత్త్వం సర్వశక్తిసముద్గమమ్.

26

ఘోలసూక్ష్మములగు వ్యాకృతావ్యాకృత అస్థులుగూడ, వటబీజమున పుష్పఫల
ప్రసవశక్తి అడగియుండునట్లు, అజ్ఞానమున నిమిడియున్నవి. అందువలన నియ్యది సర్వశక్తిసముద్గమము.
తత్త్వదర్శనమైన ఇదికూడ ఉండదు.

నభసోఽవ్యధికం శూన్యం సచ శూన్యం చిదాత్మకమ్
సూర్యకాంతే యథా వహ్నిర్యథా క్షీరే ఘృతం తథా. 27

తత్రేదం సంస్థితం సర్వం దేశకాలక్రమోదయే
యథాస్ఫులిక్లా అనలాభ్యథా భాసో దివాకరాత్. 28

తస్మాత్తథేమా నిర్వాన్తి స్ఫురన్త్యాః సంవిదశ్చితః
యథామౌఘాధిస్తరక్లాణాం యథామలమణి స్త్విపామ్. 29

కోశో నిత్యమనన్తానాం తథా తత్సంవిదాం త్వీపామ్
సబాహ్యభ్యంతరే సర్వం వస్తున్యస్త్యేవ వస్తు సత్. 30

ఇది ఆకాశముకంటె గహనము, శూన్యము; శూన్యమన సర్విశూన్య మనుకొనరాదు. చిదాత్మకము. చిదాత్మకమన మరల ఉపాధియుక్తమని భావింపఁగూడదు. శూన్యత్వనిరసనకై ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది. సూర్యకాంత మణియందు అగ్ని, పాలలో నేతలవలె దేశకాలనిమిత్తములు, అగ్ని నుండి స్ఫులింగములు, మాయనినుండి ప్రకాశమువెలువడుచున్నట్లు వెలువడుచున్నవి. సముద్రమునుండి తరంగములు, మణినుండి శుభ్రకాంతులు వెలువడునట్లు గీనినుండియే సంవిత్కాంతులు వెలువడి నలువైపుల ప్రకాశమునందుచున్నది. కోశమున నానావిధవస్తువుల కాకరమగునట్లు, ఇయ్యది నానావిధభ్రమలకు కారణమగుచున్నది. కాని, జగత్తును బ్రహ్మముకంటె వేఱని తలపరాదు. లోపల వెలుపల బ్రహ్మముగాక వేరొండు వస్తువేరేదు.

సర్వదైవా వినాశాత్మ కుమ్భానాం గగనం యథా
యథా మణేరయఃస్పృందే అయస్కాంతస్య కర్తృతా. 31

అకర్తురేవ హి తథా కర్తృతా తస్య కథ్యతే
మణిసన్నిధిమాత్రేణ యథాయః స్పృందతే జడమ్
తత్సత్తయా తథైవాయం దేహాశ్చేతత్యచిద్యపుః. 32

అవినాశమగు ఈ ఆత్మవస్తువు త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితము. ఘటాకాశము కదలిన, ఆకా శముయొక్క కదలిక బొంబవారికమైనట్లు, మణి స్పందించిన, అయస్కాంతమునకు కర్తృత్వమున్నదను కొనునట్లు, ఆకర్తయగు ఈ ఆత్మవస్తువునకు కర్తృత్వము చెప్పబడుచున్నది అయస్కాంత సహపమున నున్న లోహము కదలునట్లు, జడములగు ఈ దేహజాలములన్నియు దానితలననే స్పందించుచున్నవి.

తత్ర స్థితం జగదిదం జగదేకబీజే
చిన్నామ్ని సంవిదితకల్పితకల్పనేన
లోలోర్విజాలమివ వారిణి చిత్రరూపం
ఖాదవ్యరూపవతి యత్ర న కించిదస్తి. 33

ఇత్యాదౌ ఊ వాస్థిమమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే విద్యానిరాకరణం నామ
నవమః సర్గః ॥ 9 ॥

సంగిత్కల్పనల నుదయించిన ఈ జగత్తు ఏకమాత్రబీజమగు చిద్వస్తువుననే వెలయుచున్నది.
లోలోక్విసమూహములు జలముయొక్క విచిత్రరూపములుగాక అన్యములుగావు; వాస్తవమునకు
ఆకాశముకంటె అరూపమగు ఆ మూర్తామూర్తరూపశూన్యవస్తువున, అన్యమేమియును లేదు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
అవిద్యానిరాకరణమును నవమ సర్గము || 9 ||

ద శ మ : స ర్గ : .

[అవిద్యాబద్ధవిభ్రాంతిః స్థావరేషు మనఃస్థితిః

బుద్ధిపూర్వాద్విచారాచ్చ బద్ధమౌషః ప్రపశ్యన్తి తే.

అవిద్యచే బంధభ్రమ, స్థావరములందలి మనఃస్థితి, బుద్ధిపూర్వకమగు విచారముచే బంధ
విముక్తియను నీవిషయము లీసర్గయందు వర్ణింపబడినవి.]

శ్రీ వాసిష్ఠ ఉవాచ :—

తస్మాన్న కించిదేవేదం జగత్సావరజంగమమ్

న కించిద్బాధితం ప్రాప్తం యత్కించిదితి విద్ధి హే.

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— హేరామా! అందువలన నీ కగపడు స్థావరజంగమాత్మకమగు జగత్తుయొ,
భూతముల రూపముదాల్చిన సమగ్రజగమును వాస్తవమునకు లేనివానిగా గ్రహింపుము.

యత్ర కాచిన్న కలనా భావాభావమయాత్మికా

తదితం రామ జీవాది సర్వం వ్యర్థం కిమీహసే.

‘శ్రుట్టుట, పోవుట’ అను జీవకల్పనమే వాస్తవమునకు లేదు. రామా! అందువలన జీవాది
భావము వ్యర్థమైనది; దీని నీవేమి బడయగోరుచున్నావు?

సంబద్ధోఽయమసావస్తర్హృది యో వ్యపదిశ్యతే

న తం లభామహే సర్వం రజ్జుసర్పభ్రమాదివ.

దేహసంధమున కలుగు అహంభావమున దోచు బాహ్యభోగముల అహంకర్తయే, సరిగ
విమర్శించిన, రజ్జువునందు సర్పమువలె నగపడకున్నాడు.

అపరిజ్ఞాత ఆత్మైవ భ్రమితాం సముపాగతః

జ్ఞాత ఆత్మత్వమాయాతి సీమాంతః సర్వసంవిదామ్.

తెలియబడినచో ఇదంతయు ఆత్మయగుచున్నది; ఇదియే జ్ఞానములన్నిటి యొక్క పరాకాష్ఠ.
అవిద్యోత్పచ్చ్యతే లోకే చిచ్ఛేద్యమలమాశ్రితా

చేత్యాతీతాత్మతామేతి సర్వోపాధివిర్జితా.

చైతన్యము స్వసత్తాగోపితమగు మలినతా - బీజము నాశ్రయించి, అవిద్యయని నుడువబడు
చున్నది. ఈ అవిద్యను దాటిపోయిన, సర్వోపాధివిర్జితమగు ఆత్మత్వమే లభించుచున్నది.

చిత్తమాత్రం హి పురుషస్తస్మిన్నప్తే చ నశ్యతి
స్థితే తిష్ఠతి చాత్మాత్మయం ఘటే సతి ఘటామృతమ్.

6

అవిద్యా - కార్యోపాధియగు చిత్తతావాత్మ్య - అధ్యాసవలననే, అనగా చిత్తమువలన ఈ భ్రాంతియంతయును తటస్థించుచున్నది; అందువలన ఇది నశించిన, భ్రాంతియు నశించును. ఘటమున్న, ఘటాకాశముకూడ అనివార్యమైయుండునుగదా!

గచ్ఛన్నశ్యతి గచ్ఛంతం స్థితం తిష్ఠన్భిష్యతా
భ్రాంత మేవమిదం చేతః పశ్యత్యాత్మానమామలమ్.

7

శిశువు కొనిపోవబడుచు, తనతోబాటు అందఱును నడచుచున్నారనియు, కూర్చొన అందఱును కూర్చొనియుండిరనియు తలచునట్లు, భ్రాంతచిత్తమే ఆత్మయందీ కల్పనల కల్పించి, వ్యాకులపఱచుచున్నది.

కోశకారవదాత్మానం వాసనాతనుతన్మభిః

వేష్టయచ్చైవ చేతోఽన్తర్బాలత్వాన్నావబుధ్యతే.

8

పట్టుపురుగుగూడువలె తన్నుతాను వాసనాతంతువుల నాబద్ధమొనర్చుకొని, చిత్తము అంతర్బాలకత్వమును అనుభవించుచు ఈవిషయమును గ్రహింపజాలకున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచ :—

మార్ఘమత్వస్తథునతామాగతం సమవస్థితమ్

స్థావరాది తను ప్రాప్తం కీదృశం భవతి ప్రభో.

9

శ్రీరామడు:—ప్రభో! సునిభవించిన మార్ఘత్వమనునట్లు, అవివేకపరమావధిని ప్రాప్తించి, వెలయు స్థావరాది - శరీరములను గురించి ఏమి చెప్పెదరు?

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

అమనస్తస్త్వి మసంప్రాప్తం మనస్తాద్విచి చ చ్యుతమ్

తటస్థం రూపమాశ్రిత్య స్థితేషా స్థావరేషు చిత్.

10

శ్రీ వసిష్ఠడు:—ఈ స్థావరముల జీవవైతన్యము, సుషుప్తియందువలె సుఖదుఃఖముల గ్రహించు యోగ్యతను గూడ కోలుపోయి, పూర్వాపరముల జింతించు మననశక్తినుండి విచ్యుతమై, ముగ్ధరూపము నాశ్రయించి వెలయుచున్నది.

తత్ర దూరస్థితా ముక్తిర్మనో వేద్యవిదాం వర

సుప్తపుర్యష్టకా యత్ర చిత్త్వితా దుఃఖదాంబుని

మూకాన్ధ జడవత్తత్ర సత్తామాత్రేణ తిష్ఠతి.

11

బుద్ధిమంతుడా! ఈ యోగులు ముక్తినుండి చాలదూరముగ నున్నవని ఎంచుచున్నాను. ఇంద్రియములన్నియు నిట నిద్రాణములు. ఇట్టి దుఃఖమునకు ప్రతీకారమొనర్చు శక్తిలేకుండుటవలన, ఇది శత్రుంత దుఃఖకరమగు స్థితి. కర్మేంద్రియములు, జ్ఞానేంద్రియములు, మనస్సు కూన్యములగుటవలన, మూకాంధజడములవలె, నివి సత్తామాత్రములై యున్నవి.

ఇదం దుర్దుఃఖమజ్ఞస్య స కదాచన శామ్యతి
అనాత్మని శతే దేహే ఆత్మభావముపేయసి. 35

అనాత్మయగు ఈ జడశరీరమున ఆత్మబుద్ధినుంచు మూర్ఖునకు ఈ దుఃఖ మెన్నటికిని పోదు.

అసద్బోధమయీ మాయా కథం నామాపి నశ్యతి
దుర్భావస్వజ్ఞతథియో వస్తున్యస్థస్య దుర్మతే. 36

సద్భావము (ఆత్మభావము)ను వీడి, దుర్భావమున (అనాత్మబుద్ధిచే) నంధుడైన మూర్ఖుని మాయ ఎట్లు నశింపగలదు?

అవస్తుని సనేత్రస్య లుతతత్త్వ పదేపదే
విషముత్పద్యతే చంద్రాదామోదః కుసుమాదివ. 37

అనాత్మదర్శనమున పునఃపునః పదస్థలనమగు అంధుడు, పుష్పమునుండి గంధము వెలువడునట్లు చంద్రునినుండి విషమును వెలువరించుకొనుచున్నాడు.

కణ్డకశ్చైతి పయసో దూర్వాఙ్ముర ఇవ సలాత్
దేహశాల్మలిభోగినో మనోమాతృశృజ్ఞలాః. 38

అజ్ఞ స్యాశః ప్రసూయ నే సుకృష్టాదివ శాలయః
నరకశ్రీరిహాజ్ఞానం దుష్కృతవ్యాలవేష్టితమ్. 39

పరిచాలయతి ప్రీతా మయూరీ వారిదగ యథా
నేత్రలోలానిసిలోలా స్ఫురితాధరపల్లవా. 40

మూర్ఖారమేవ వికసత్యజ్ఞానా విషవల్లరీ
అజ్ఞస్య హృది సద్భూమావేవ పేలవవల్లవా. 41

విద్యతే పతగచ్ఛాయో రాగవిద్రుమదుద్ధ్రీమః
తరుచ్ఛదలసద్భూమః శస్త్రజాలరదోట్కుకః. 42

జ్వలతి ద్వేషదావాగ్నిహ్నస్మరౌ కాయతాపదః
అజ్ఞమాత్సర్యమనసి పరాపవదనచ్ఛదా. 43

ఈర్ష్యాకమలినీ చింతాషట్పదా విలసత్యలమ్
ప్రతిజన్మప్రమృష్టోగ్రదుఃఖకల్లోలవిభ్రమమ్. 44

జడమేవ సమభ్యేతి పునర్మరణవాడవః
జన్మ బాల్యంక్రవజత్వేతద్వ్యావనం యువతా జరామ్. 45

జరామరణమభ్యేతి మూఢస్త్వేవ పునఃపునః
జగజ్జీరణఘట్టేఽస్మిన్జీవా సంస్మృతిరూపయా. 46

మజ్జనోన్మజ్జనైరజ్ఞో య నే కలశతాం గతః
యదేవ గోష్పదాపూరం జ్ఞానియః పేలవం జగత్. 47

తదేవాపారపర్యస్తమగాధమమహాత్మనః
థియో దృశ ఇవాజ్ఞస్య దీర్ఘం జతరకోటరాత్. 48

శ్రీరామ ఉవాచ :—

సత్రాదైవతతయా యత్ర సంస్థితా సావరేషు చిత్
తత్రాదూరస్థితా ముక్తిర్మన్యే వేద్యవిదాం వర.

12

శ్రీరామడు— జ్ఞానకరేంద్రియవ్యాపారశూన్యమై చైతన్యమట నున్నచో నయ్యది శిష్యులుగ వాసనాత్మయ మనోనాశనముల బడయజేయు, యోగిలభ్యమగుస్థితి, అగుచో ముక్తిదూరమని నడుపు చున్నారేల ?

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

బుద్ధిపూర్వం విచార్యేదం యథావ స్త్వవలోకనాత్
సత్రాసామాన్యబోధోయః స మోక్షశ్చేదన స్తకః.

13

శ్రీ వసిష్ఠుడు: శాస్త్రవిహితములగు కర్మానుష్ఠానమున చిత్తశుద్ధిని సంపాదించి, సాధనచతుష్టయ సంపత్తి నార్జించి, శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనముల బడసిన శత్రుసాక్షాత్కారముననే, వాసనలు సమూలముగ నశింప, మనస్సు త్మయమగును; అప్పుడు లభించు సత్రాసామాన్యస్థితియే మోక్షమనంబడును. కాని స్థావరయోనియన్న అనంత దుష్కృతములవలనను, దుర్వాసనలవలనను లభించినది. దానికి శాస్త్రాధికారయోగ్యమగు జన్మ దుర్లభతరము. వీట, బుద్ధిపూర్వకమగు విచారమే లేదు.

పరిజ్ఞాయ పరిత్యాగో వాసనానాం య ఉత్తమః
సత్రాసామాన్యరూపత్వం తత్రైవల్యపదం విదుః.

14

అత్యంతత్వమును జక్కగగ్రహించి, భిన్నభేదము వాసనాపరిత్యాగమే ఉత్తమము; అప్పుడు లభించు సత్రాసామాన్యరూపమే కై వల్యపద మనంబడుచున్నది.

విచార్యారైః సహలోక్య శాస్త్రాణ్యధ్యాత్మభావనాత్
సత్రాసామాన్యనిష్ఠత్వం య త్తద్భవ్యం వరం విదుః.

15

అత్యంతతో విచారించి, సహధ్యాయంతో పరామృశించి, అధ్యాత్మభావనతో శాస్త్రముల పరికింప, లభించు సత్రాసామాన్యనిష్ఠయే బ్రహ్మపదమనంబడుచున్నది.

అస్తః సుప్తా స్థితౌ మందా యత్ర బీజ ఇవాఙ్మురః
వాసనా తత్సుఖ ప్రత్యం విద్ధి జన్మప్రదం పునః.

16

బీజమున అంకురమువలె వాసనలు అంతఃసుప్తములై యుండు స్థితియే సుఖప్త; ఇదియే మరల జన్మ (జాగ్రత్స్థితి) ప్రదము అగుచున్నది. అగుచో, స్థావరములకు పునర్జన్మ లేకుండుటెట్లు సంభవము ?

అస్తః సంలీనమననం పరితః సుప్తవాసనమ్
సుఖప్తం జడధర్మాపి జన్మ దుఃఖశతప్రదమ్.

17

సుప్తవాసనతోగూడి, మనోధర్మరహితమై, జడధర్మము నాశ్రయించి వెలయు స్థావరాది యోనులుగూడ, సుఖప్తములవలె శతసంఖ్యాకములగు (అనేకములగు) జన్మదుఃఖముల నొనగుచున్నవి.

సావరాదయ ఏతే హి సమస్తా జడధర్మిణః
సుఖప్తపదమూయాథా జన్మయోగ్యాః పునఃపునః.

18

జడధర్మములగు ఈ స్థావరాదులన్నియు తప్పక మగల ముఖప్తిధర్మమును వహించి మోక్ష ప్రాప్తముల నుపేంచుచున్నను, జన్మింపవలసియున్నవి.

యథా బీజేషు పుష్పాది మృదో రాశౌ ఘటో యథా

తథాస్తః సంస్థితా సాధో స్థావరేషు స్వవాసనా.

19

బీజముల పుష్పములు. మృత్తికందు ఘటము, అంతఃస్థితములై యున్నట్లు, వీటియందు వాసనలు వెలయుచున్నవి, *

యత్రాస్తి వాసనాబీజం తత్పుష్పం న సిద్ధయే

నిర్బీజా వాసనా యత్ర తత్పుర్యం సిద్ధిదం స్మృతమ్.

20

వాసనాబీజము ముఖప్తమైనపట్ల, సిద్ధిప్రదముకాదు; వాసనలు నిర్బీజములై - సమూలముగ నశించినపట్ల తురీయమనియు, సిద్ధిప్రదమనియు వాకొనబడుచున్నది.

వాసనాయాస్తథా వహ్నీ ఋణవ్యాధిద్విషామపి

స్నేహవైరవిషాణాం యః శేషః స్వల్పోఽపి బాధతే.

21

వాసన, అగ్ని, ఋణము, వ్యాధి, శత్రువు, అనురాగము, వైరములు ఒకరినొకరి మిగిలియు న్నను, క్రిమాభివృద్ధినిపొంది, మహానర్థక కారణములగుచున్నవి. అందువలన, వాటిని నిశ్చేదముగ రహితమొనర్పవలెను.

నిర్ధగవాసనాబీజసత్తాసామాన్యరూపవాన్

సదేహో వా విదేహూ వా న భూయో దుఃఖభాగ్భవేత్.

22

నిర్ధగవాసనాబీజమై, సత్తాసామాన్యరూప స్థితనందినవాడుకలిగియుండెనను, అశరీరుడైనను మరల జన్మింపడు; దుఃఖముల బడయడు.

చిచ్ఛక్తిర్వాసనాబీజరూపిణీ స్వావధర్మిణీ

స్థితా రసతయా నిత్యం స్థావరాదిషు వస్తుషు.

23

చిచ్ఛక్తి, మరల నుత్పత్తినందు రసముతో, నక్షయమవని వాసనాబీజములతో గూడుకొని, స్థావరాది వస్తువుల నిడించుచున్నది.

బీజేషూల్లాసరూపేణ జ్యాడేన జడరూపిషు

ద్రవ్యేషు ద్రవ్యభావేన కాతన్యే సేతరేషు చ.

24

భస్మవ్యథానిత్యరూపా పాంసుష్వప్యణరూపిణీ

అసితేష్వసితస్థిత్యా సితధారతయాసిషు.

25

అత్మా శక్తిః పదార్థేషు తథా ఘటపటాదిషు

సర్వత్ర సత్తాసామాన్యరూపమాశ్రిత్య తిష్ఠతి.

26

* వ్యావహారిక వేదాంతము సద్వాదము నొకింత అవలంబించి, ఘటోత్పత్తికి పూర్వము ఘటము మృత్తననున్నదనియు, ఉత్పత్తి కేవలము అవరణభంగమనియు నిరూపించుచున్నది. చూ. బృ అ ఘటభాష్యము.

ఆవృతచిద్రూపముగ్నవాసనాబీజశక్తియే, బీజముల భూజలములు లభింప వికాసమునందు తీరున నిలచియున్నది. జడముల జడరూపమునను, ద్రవ్యముల స్పృహజీయములగు భవరత్నభావమును కల్పించు తీరునను, ఇతరములకాతివ్యమును వహించియు, భస్మపాంసువుల పూర్వ-అకారములగు కాన్తలోష్ణధ్వంసరూపమునను, అసి (కత్తి) మొదలగు నల్లటి వుస్తువుల ప్రకాశవంతముగు పదునునలైన, ఘటపటాదుల జలాహరణ, శీతనివారణశక్తిరూపముగను, ఆత్మశక్తి వెలయుచున్నది.

ఇతీయమఖిలా దృశ్యదశామాపూర్య సంస్థితా

యథా ఘటపటా ప్రావృడమ్బురాలమ్బినీ తథా.

27

ఆకాశము నవలంబించుకొనియుండు వర్ష ఋతువు (అనగా రూపహీనమైన వర్ష ఋతువు అనుట) మేఘములను ఆచ్ఛాదనతోగూడి కనబడునట్లు, ఇట్లు ఈ ఆవృత-చైతన్యమే దృశ్యదశను పొంది కనుపించుచున్నది.

స్వరూపమస్యాశ్చైవైతత్కథితం ప్రవిచారితమ్

అసర్వం సర్వతో వ్యాపి సదివాసన్మయాత్మకమ్.

28

ఈ అజ్ఞానావృత చిచ్ఛక్తియొక్క స్వరూపము చక్కగ విచారించి చెప్పబడినది. అసన్మయమగు ఈ నిస్సారపక్షపు సర్వత్రవ్యాపించి, సదృస్తువునలై, భ్రాంతబుద్ధికి తోచుచున్నది.

ఆత్మదృష్టిరదృష్టైషా సంసారభ్రమదాయినీ

దృష్టా సతీ సమగ్రాణాం దుఃఖానాం క్షయకారిణీ.

29

ఆత్మదృష్టితో దీనిని గాంచకపోయిన, నియ్యది సంసారభ్రమను కలిగించుచున్నది; ఆత్మదృష్టితో నరసిన సర్వదుఃఖములు నశించుచున్నవి.

అస్యాస్తవదర్శనం యత్తదవిద్యేత్యుచ్యతే బుధైః

అవిద్యా హి జగద్ధేతుస్తతః సర్వం ప్రపరతే.

30

ఈ ఆత్మదృష్టికి విరోధియగు ఆవరణమును గల్పించుటవలన దీని నవిద్యయని బుద్ధులు నుడువుచున్నారు. ఈ (దృశ్య) జగత్తునకు ఆవిధ్యయే కారణము. దానినుండియే అన్నియు కలుగుచున్నవి.

అవిద్యారూపరహితా యావదేవావలోక్యతే

తావదేవ గలత్యాశు తుహినాఞ్చర్యథాతపే.

31

స్వరూపశూన్యమగు ఈ అవిద్య, ఎంతగ చూడబడిన (విచారింపబడిన), అంతగ, మంచు తుంపురులు ఎండకు కరుగునట్లు, కరిగిపోవుచున్నది.

యథా నరో గల్గ్నిద్రో యావత్కులనయా మనాక్

విమృశత్యాశయం తావన్నిద్రా తస్య విలీయతే.

32

యథా కీదృగవస్త్యేతదితి యావద్వికల్ప్యతే

అవిద్యా క్షీయతే తావదాలోకేనాన్ధతా యథా.

33

నిద్రనుండి తేరుకొనుచున్న మనుష్యుడు ఎంతగ తన చిత్తవృత్తులను లేవదీసిన అంతగ నిద్ర తేలిపోవునట్లు, ఇదెట్టివస్తువు, అని విమర్శింపఁబూనుకొనిన, వెలుతురువలన దర్శనశక్తి-ప్రతిబంధక మగు తమస్సు దూరమవునట్లు, అవిద్యకూడ జీణించిపోవుచున్నది.

దీపహస్తో యథాభ్యేతి తమోరూపదిదృశ్యయా
తథా విలీయతే సర్వం తమస్తాపైర్ఘృతం యథా.

34

నచ సంలక్ష్యతే దీపే తమసో మాపనిశ్చయః
ఉదేశి కేవలం ధ్వాస్తధ్వంసో విమలమూర్తిమాన్.

35

ఏవమాలోక్యమానైషా క్వాపి యాతి పలాయతే
అసద్రూపా హ్యవస్తుత్వాద్దృశ్యతే హ్యవిచారణాత్.

36

అలోక ఆగతే యాదృక్తమస్తద్దృశ్యతే తథా
యా వస్తుత్వే త్వవిద్యాయాస్త్యవస్తుత్వం ప్రతీయతే.

37

యావన్నాలోక్యతే తావన్న కించిదపి దృశ్యతే
అలోకితే యథా విద్యా తత్తథా ప్రతిపద్యతే.

38

దీపమును చేబూని అంధకారమును వెదుకగోరి అరుదెంచిన, వేడికి నెయ్యి కరిగిపోవునట్లు, అదంతయు విలీనమైపోవుచున్నది. దీపసహాయమున తమస్సుయొక్క రూపము నిశ్చయింపబడుట లేదు; కాని, ధ్వాంతధ్వంసమున విమలమూర్తి ఒక్కటియే ఉదయించుచున్నది. అట్లే, అవిద్య గూడ సంపూర్ణముగ విచారింప దొరకొనిన, ఎక్కడికో పారిపోవుచున్నది; ఒకింత విచారించిన ఒకింతయే తొలగుచున్నది. అసద్రూపయును, అవస్తువునునగు ఇయ్యది విచారింపకున్న, కనంబడుచున్నది. దీప మరుదెంచిన తమస్సు అవస్తువుని తెలియబడునట్లు, జ్ఞానాలోకమున అవిద్యయొక్క అవస్తుత్వము గ్రహింపబడుచున్నది. చక్కగా విచారించి చూడనంతవఱకు అది అతీతుగనే కనంబడుచున్నది; విచారించిచూచిన దాని తత్త్వము (అనగా అవస్తుత్వము) ఉన్నదున్నట్లు తెలియబడుచున్నది.

రక్తమాంసాస్థియస్త్రైస్త్రిన్కః స్వామహమితి స్వయమ్
యావద్విచార్యతే తావత్సర్వమాశు విలీయతే.

39

ఈ రక్తమాంసాస్థియంత్రము (శరీరము)న, నేనెవ్వడను? అని విచారింప దొరకొనిన కార్యమగు నదంతయు విలీనమగుచున్నది.

అద్యస్తయోరసద్రూపే నూనం పరిహృతే హృదా
సర్వస్త్రిన్నేవ యః శేషస్తమవిద్యాక్షయం విదుః.

40

ఇట్లు అద్యంతవంతములగు అసద్రూపముల చక్కగ విచారించి, హృదయపూర్వకముగ నన్నిటిని త్యజించిన, మిగులు చిదాత్మనే అవిద్యాక్షయమందురు. (అద్యస్తవస్తువు బాధింపబడిన అధిష్ఠానవస్తువు బాధింపబడజాలదుకనుక ఆత్మమిగులును. సర్వకూల్యమగునని భావింపరాదు.)

తన్న కించిచ్చ కించిద్వా తత్సద్భవైవ శాశ్వతమ్
తద్వస్తు తదుపాదేయం యదవిద్యా నివర్తతే.

41

ఈ అవిద్యాక్షయశేషముననుండు వస్తువు వేటొకటేమియునుకాదు; అది అంతయు శాశ్వతమును సద్రూపమును అగు బ్రహ్మవస్తువేయైయున్నది. ఈ వస్తువొక్కటే జగత్తున నుపాదేయమైయున్నది; దీనివలననే అవిద్య నివర్తించుచున్నది.

రూపం స్వనామ్న ఏవాస్యా జ్ఞాయతే నిఃస్వభావకమ్

సహి జిహ్వగతస్వాద్యస్వాదోఽన్యస్మాత్ప్రతీయతే.

42

వర్ణించి చెప్పటకు దీనికి రూపములేదు; నిఃస్వభావకమగు ఆ వస్తువు తనపేరిటనే తెలియబడుచున్నది. జిహ్వగతమగు ఆస్వాదమును వేటొకరికిగల చెప్పబలము.

నా విద్యా క్వచిదప్యస్తి బ్రహ్మేదేదమఖణ్డతమ్

సదసత్కలనాస్ఫారమశేషం యేన మణ్డితమ్.

43

అవిద్యయనునదే వాస్తవమునకు లేదు; ఇదంతయును ఆ అఖండితబ్రహ్మమే. సదసత్కలనసరిన్నియు దానిని జుట్టియే కలుగుచున్నవి.

ఏతావదేవావిద్యాయా నేదం బ్రహ్మేతి నిశ్చయః

ఏతదేవ త్తయో యస్యా బ్రహ్మేదమితి నిశ్చయః.

44

ఇది బ్రహ్మయకాదను నిశ్చయమే అవిద్య; ఇదంతయు బ్రహ్మమే అను నిశ్చయమే అవిద్యాక్షయము.

ఘటపటశకటావభాసజాలం

న విభురితీక్రుదితేహ సా త్వవిద్యా

ఘటపటశకటావభాసజాలం

విభురితి చేద్దలితైవ సా త్వవిద్యా.

45

ఇత్యాశ్చే శ్రీ నాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాశ్చక్రే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాశ్చే అవిద్యాచికిత్సానామ
దశమః సర్గః || 10 ||

ఘట, పట, శకటాదుల ఆవభాస బ్రహ్మము కాదని తోచుట అవిద్య; ఘట, పట, శకటాదుల ఆవభాస బ్రహ్మమని తోచిన, అవిద్య తొలగిపోయినదన్నమాటయే.

ఇది శ్రీనాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమునః

అవిద్యావిచిత్సయను

దశమ సర్గము || 10 ||

ఏ కా ద శః స ర్గః

[జీవన్ముక్తాయయా దృష్ట్యాస్థితా హరిహరాదయః

సర్వం బ్రహ్మేతి సా దృష్టి రామాయత్రోపదిక్యతే.

జీవన్ముక్తులగు హిమరానులెట్టి దృష్టిగర్భియున్నారో అట్టి 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' - ఇదంతయు బ్రహ్మమే యను దృష్టి యిందు శ్రీరామునకుపదేశింపబడినది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

పునఃపునరిదం రామ ప్రబోధార్థం మయోచ్యతే
అభ్యాసేన వినా సాధో నాభ్యుదేత్యాత్మభావనా.

1

శ్రీ వసిష్ఠః—రామ! నీ ప్రబోధముకొఱకు మరలమరల ఒకే విషయమును శిష్యు చున్నాను. సాధో! శ్రవణాది అభ్యాసము లేకున్న ఆత్మభావన ఉదయించదు.

అజ్ఞానమేతద్బలవదవిద్యేతరనామకమ్

జన్మానరసహస్రోత్థం ఘనం సితిముపాగతమ్.

2

అవిద్యయనబడు ఈ అజ్ఞానము, అనంతకోటిజన్మముల నార్జింపబడిన దైవైతవాసనవలన బలమునుగూర్చుకొని, దట్టముగ పెనవేసుకొనినది. (ఒకేతడవ వినన తొలగజాలదు.)

సభాహ్యభ్యస్తరం సర్వైరిన్ద్రియైరనుభూయతే

భావాభావేషు దేహస్య తేనాతిఘనతాం గతమ్

3

ఇంద్రియది, చక్షురాది బాహ్యభ్యంతరప్రమాణములవలనను, జీవిత, జాగ్రదాదిఅవస్థలలో ఇంద్రియములవలనను, మరణ, ప్రళయావస్థలయందు సాక్షిచైతన్యమువలనను అనుభవింపబడి, అత్యంత ప్రాబల్యము నందుచున్నది.

ఆత్మజ్ఞానం తు సర్వేషామిన్ద్రియాణామగోచరమ్

సత్రాం కేవలమాయాతి మనఃషష్ఠ్త్వియక్షయే.

4

ఇక, ఆత్మజ్ఞానమన్ననో సర్వేంద్రియముల కగోచరమై, షష్ఠేంద్రియమగు మనస్సు త్తయ మందిన, కేవలము సత్రామాత్రమై వెలయుచున్నది.

ప్రోల్లఘ్నేన్ద్రియజాం వృత్తిం యత్స్థితం తత్కథం కిల

యాతి ప్రత్యక్షతాం జన్తోః ప్రత్యక్షాతీతవృత్తిమత్.

5

ఇంద్రియజన్యములగు వృత్తులన్నిటిని అతిక్రమించి, ప్రత్యక్షాతీతవృత్తి స్వభావమై (కేవల మనుభవాత్మకమనుట) వెలయునది నరునకెట్లుప్రత్యక్షమవగలదు?

త్వమవిద్యాలతామేతాం ప్రరూఢాం హృదయద్వమే

జ్ఞానాభ్యాసవిలాసాసిపాతైచ్చిన్ద్రి స్వసిద్ధయే.

6

హృదయ - వృక్షమున చక్కగ పెనవేసికొనిపోయిన ఈఅవిద్యాలతను, పునఃపునః జ్ఞానాభ్యాసమున కత్తివేటులతో త్రుంపివేసి, స్వస్వరూపమును సిద్ధింపజేసికొనుము.

యథా విహరతి జ్ఞాతజ్ఞేయో జనకభూపతిః

ఆత్మజ్ఞానాభ్యాసపరస్తథా విహర రాఘవ.

7

రాఘవా! జ్ఞానియగు జనకభూపతి ఆత్మ - జ్ఞానాభ్యాసపరుడై విహరించుతీయగ, నీవును విహరింపుము.

నిశ్చయోఽయమభూత్తస్య కార్యాకార్యే విహారిణః
జాగ్రత్స్వితో వాపి తజ్జ్ఞానాం తేన సత్యతా.

8

కర్మరతుడును, విరతుడునునగు ఆ జనకుడు జాగ్రదవస్థయందున్నను, ఇట్టి నిశ్చయయే
(జ్ఞానమే) అభ్యాసఫలముగ లభించినది.

నిశ్చయేన హరిర్యేన వివిధాచారకారిణా

యోనిష్ఠవతరత్పుర్వాస్యం తత్తజ్జ్ఞానముదాహృతమ్.

9

ఇట్టి జ్ఞాననిశ్చయముగల హరి, గర్భవాసాది దుఃఖములతో గూడుకొనిన వివిధయోనుల
జన్మించుచు, వివిధములగు కృత్యముల నాచరించుచు, నిర్దిష్టదైయున్నాడు.

నిశ్చయో యస్మినేత్రస్య కాస్తయా సమా తిష్ఠతః

బ్రహ్మణో వాప్యరాగస్య స తే భవతు రాఘవ.

10

సర్వదా సతితో గూడుకొనియున్న శివునకును, రాగహినుడై సరస్వతితో వెలయుచున్న
బ్రహ్మకును గల నిశ్చయమే నీకును కలుగుగాక!

యో నిశ్చయః సురగురోర్వాక్పతేర్భార్గవస్య చ

దివాకరస్య శశినః పవనస్యానలస్య చ.

11

నారదస్య పులస్త్యస్య మమ చాశ్శరసస్తథా

ప్రచేతసో భృగోశ్చైవ క్రతోరత్రే శుకస్య చ.

12

అన్యేషామేవ విప్రేంద్రా రాజర్షీణాం చ రాఘవ

యో నిశ్చయో విముక్తానాం జీవతాం తే భవత్వసా.

13

సురగురులగు బృహస్పతికిని, ఆసురగురుడగు భార్గవునకును, సూర్యచంద్రులకును, అనిలానలు
లకును, నారద, పులస్త్య, అంగిరస, ప్రచేతస భృగు, క్రతు అత్రి, శుకాదులకును, నాకును, జీవన్ము
క్తులై వెలయుచున్న బ్రహ్మబుద్ధి, రాజర్షులకును గల నిశ్చయమే నీకును గలుగుగాక!

(శ్రీ) రామ ఉవాచ :—

యేనైతే భగవన్ధీరా నిశ్చయేన మహాధీయః

విశోకాః సంస్థితాస్తస్మై బ్రహ్మప్రబ్రూహి తత్త్వతః.

14

శ్రీరాముడు:—భగవంతుడా! బ్రహ్మజ్ఞా! ఏనిశ్చయము ననుసరించి, ఈ మహాజ్ఞానులంద
ఱును విశోకమగు పదము నధిరోహించిరో, నాకు చక్కగ తెలియజెప్పము.

(శ్రీ) వసిష్ఠ ఉవాచ :—

రాజపుత్ర మహాభాషా విదితాఖిలవేద్య హే

స్ఫుటం శృణు యథా పృష్టమయమేషాం హి నిశ్చయః.

15

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— రాజపుత్రా! మహాభాషా! బుద్ధివంతుడా! నీ వడిగినదానిని వివరించి
చెప్పుచున్నాను, వినుము,

యదిదం కించిదాభోగి జగజ్జాలం ప్రదృశ్యతే
తత్సర్వమమలం బ్రహ్మ భవత్స్యేతద్వ్యవసితమ్.

16

ఈ కనబడు జగత్తులన్నియు, మాయీకవ్యకథ సమసరించుచున్నవి. వీటిని త్యజించిన, పారమార్థికమగు పవిత్ర-బ్రహ్మస్వరూపమే వెలయగలదు.

బ్రహ్మ చిద్బ్రహ్మ భువనం బ్రహ్మ భూతపరమ్పరాః
బ్రహ్మహం బ్రహ్మ మచ్ఛత్రుర్బ్రహ్మ సన్నితబాన్ధవాః.

17

బ్రహ్మమే జీవచైతన్యము; బ్రహ్మమే చైతన్యసభాసకములగు భువనములు; బ్రహ్మమే వాటియందు నిండియున్న జీవులు బ్రహ్మమే నేను; నా శత్రువుగూడ బ్రహ్మమే; నాబంధుమిత్రులుగూడ బ్రహ్మమేయైనారు.

బ్రహ్మ కాలత్రయం తచ్చ బ్రహ్మణ్యేవ వ్యవసితమ్
తరజ్గమాలయా మ్భౌగిర్యథాత్మని వివర్ధతే.

18

భూతభవిష్యద్వర్తమానములను త్రికాలములుగూడ బ్రహ్మమే; ఇవి బ్రహ్మముననే వెలయుచున్నవి. తరంగములు సముద్రమున విజృంభించుచున్నట్లు, ఇవి బ్రహ్మమున విజృంభించుచున్నవి.

తథా పదార్థలక్ష్మ్యేతద్ధిదం బ్రహ్మ వివర్ధతే
గృహ్యతే బ్రహ్మణా బ్రహ్మ భుజ్యతే బ్రహ్మ బ్రహ్మణా.

19

ఇట్లు పదార్థ-లక్ష్మిని గోపింపజేయుచు బ్రహ్మ విజృంభించుచున్నది. బ్రహ్మము బ్రహ్మమువలననే గ్రహింపబడుచున్నది. బ్రహ్మము బ్రహ్మమువలననే భుజింపబడుచున్నది.

బ్రహ్మ బ్రహ్మణి బృంహభిర్బ్రహ్మశక్త్యేవ బృంహతి
బ్రహ్మ మచ్ఛత్రురూపం మే బ్రహ్మణోఽప్రియకృద్యతి.

20

బ్రహ్మ తనయందుతానే తన మాయాశక్తివలన, వివర్తనములను ఆవర్తము (గుడ్డు) లను లేవదీయుచు వర్ధిల్లుచున్నది. నాశత్రువుగూడ బ్రహ్మమే; బ్రహ్మమునకు నేనప్రియమొనరింపకుండునుగాక !

తద్బ్రహ్మణి బ్రహ్మనిష్ఠం కిమన్యత్క-స్యచిత్కృతమ్
రాగాదీనామవస్థానం కల్పితానాం ఖపృక్షవత్.

21

బ్రహ్మమున ((బ్రహ్మ) నిష్ఠుడై యుండువానికి ఎవరేమి యొనర్చును? అగుచో, రాగాది కల్పితావస్థలకు ఆకాశ-వృక్షమునకువలె తానేలేదు.

అసంకల్పేన నష్టానాం కః ప్రసజ్గోఽత్ర వర్ధతే
బ్రహ్మణ్యేవ హి సర్వస్మింశ్చరణస్పందనాదికమ్.

22

సంకల్పములన్నియు నశించినవారికి, మరల రాగాది సంకల్పము లుద్భవించు ప్రసంగమెట్లు? మన గమనాగమనములకు కారణములగు చరణస్పందనాదికముగూడ, సర్వత్ర పూర్ణమై వెలయుచున్న బ్రహ్మముననే; ఇక రాగాదు లెవరితో ?

స్ఫురతి బ్రహ్మ సకలం సుఖతానఃఖలే కుతః.

బ్రహ్మ బ్రహ్మణీ సంతృప్తం బ్రహ్మ బ్రహ్మణీ స్పృశితమ్. 23

సుఖైకసమగు బ్రహ్మమే అన్నిట, అన్నియడల ప్రకాశించుచున్నది; సాక్షికములగు సుఖ-
దుఃఖములెటనున్నవి ? బ్రహ్మ బ్రహ్మముననే సంతృప్తమై, తనయందు తానే తెలియుచున్నది.

స్ఫురతి బ్రహ్మణీ బ్రహ్మ నానామస్తోతరాత్మకః

ఘటో బ్రహ్మ పటో బ్రహ్మ బ్రహ్మహంతునమాతతమ్. 24

బ్రహ్మ బ్రహ్మముననే వీటిల్లుచున్నది; నేను బ్రహ్మమునందు భక్తములుగాను, ఘటమే
బ్రహ్మము, పటమే బ్రహ్మ; నేనును ఇదంతయును గూడ బ్రహ్మమే !

అథో రాగవిరాగాణాం మృషేవ కలనేహా కా

మరణబ్రహ్మణీ వైరం దేహబ్రహ్మణీ సాతే. 25

అందువలన రాగవిరాగముల కల్పనలే మిథ్య; మరణబ్రహ్మమును దేహబ్రహ్మమును వ్రేచి
శించుచున్నది. అందువలన, మరణమున భయపడ వలసములేదు.

నఃఖతానామ స్తవ స్యాద్విజ్ఞానర్షభ మౌనమా

సంభోగానాం సుఖం బ్రహ్మగ్యాప్తినే దేహబ్రహ్మణి. 26

సంపన్నమేతన్న ఇతి ముఖా స్యాత్కలనా కుతః

వీచ్యమృతాః స్మృతవతోన్న త్వవ్యవస్థానో యథా 27

త్వత్తామత్తే తథా జప్తి బ్రహ్మణీ స్మృతసాపిణి

యథావర్తన్తునే తోయే వ కించిత్ప్రయతే గ్యదిన్. 28

మృశిబ్రహ్మత్వమాచూషే దేహబ్రహ్మణి వై తథా

యథా చూషతే తోయే త్వత్త్వమత్తే వ త్విషకః. 29

తథా జహజడే చూషే వ స్థితే పరమాత్మని

కటకత్వం యథాపీమ్నో యథావర్తే జలస్య చ. 30

తదతద్భావనూపేయం తథా ప్రకృతీరాత్మకః

ఇదం హి జీవభూతాత్మ జడరూపవిభవ భవేత్. 31

సుఖదుఃఖముల వనుభవించువాడెవరైన ఉన్నారనుకొనిం, అది విజ్ఞానమును తోలు
భ్రమయే; సంభోగాదులగు సుఖమును, దేహబ్రహ్మమున బ్రహ్మము వాక్రియించుకొనినట్లు జరుగు
చున్నది; అందువలన 'వీటిని 'నేక'రించిగిని' అని భావించుటవలన ప్రయోజనములేదు. తరంగముల
ముక్కు కదలిక, నీటిముక్కు కదలికగాక జేయించుకొను. నీటిముక్కు కదలిక లేకున్న, తరంగ
ములే లేకుండునట్లు, స్పందనరూపగురు బ్రహ్మమే లేకున్న, ఈ సుఖదుఃఖములే యుండడివికావు;
మరియు, అవర్తముగాక నీటిలయమగునది జేయించులేదు. అట్లే, దేహబ్రహ్మము మరణబ్రహ్మమున
బ్రవేశించుచున్నను బాహ్యమునకు మరణించునదేమియు, లేక తరుగునదనునదేమియు లేదు. చలించు
నీరు (తరంగములు) తమ చలనమును వీటి నిజస్వభావమున వెలయునట్లు, జడస్వభావమును త్యజించి
స్వస్వరూపమున తత్త్వభావమున వెలయుట జరుగుచున్నది. అట్లే, అతత్త్వమును జడరూపమును

బరిత్యజించి, తద్వ్యతిరేకుగు తత్త్వభావమున పరమాత్మయందు, ఆభరణము సువర్ణమున, తరంగము జలముల వెలయుట జరుగుచున్నది. దీనికి వ్యతిరేకమైన భావమే, ప్రకృతి, మాయ అనంబడుచున్నది; ఇయ్యదియే జీవ, జడరూప భేదాదికల్పనల గల్గించుచున్నది.

ఇత్యజ్ఞానాత్మనో మోహా నచ జ్ఞానాత్మనః క్వచిత్
అజ్ఞస్య దుఃఖాఘమయం జ్ఞస్యానస్తమయం జగత్.

32

ఇట్టి అజ్ఞానముననుండువారలకే మోహము (దుఃఖము); కాని జ్ఞానులకుగాదు. అజ్ఞులకే జగత్తు దుఃఖమయము; జ్ఞానులకియ్యది ఆనందరసైకపూర్ణము.

అన్ధం భవనమన్ధస్య ప్రకాశం తు సుచక్షుషః
జగదేకాత్మకం జ్ఞస్య మూర్ఖస్యాతీవ దుఃఖదమ్.

33

అంధున కీ జగమంతయు అంధకారమయము; సచక్షువునకు ప్రకాశమయము అట్లే అజ్ఞాని కిదంతయు దుఃఖప్రదమును, జగదేకాత్మజ్ఞానమున్నవానికి ఆనందప్రదముననై నెగడుచున్నది.

శిశోరీవ స్ఫురద్యతా నిశా పుంసస్తు కేవలా
అస్మిన్ప్రహ్లాఘుతే నిత్యమేకస్మిన్ననర్వతః స్థితే.

34

శిశువే రాత్రిభూతమును జూచి భయపడుచున్నాడు, ప్రాప్తవయస్కుడగు పురుషుడు కాదు; అట్లే బ్రహ్మమును పూర్ణామృతఘటస్థితుడైన పాప్రజ్ఞానికి భయదుఃఖములులేవు.

న కించిన్నియతే నామ నచ కించన జీవతి
యథోల్లాసవిలాసేషు న నశ్యతి న జాయతే.

35

తరంగములు 'లేదుట, పోవుట' అనునది మిథ్యయగునట్లు, జననమరణములుగూడ మిథ్యలు; జీవించునదిలేక మరణించునది అనునదే లేదు. ఇయ్యది భ్రాంతికల్పన.

తరక్లాది మహామ్బాభౌ భూతవృన్దం తథాత్మని
ఇదం నాస్తీదమస్తీతి భ్రాన్తిర్నామాత్మనాత్మని.

36

సముద్రమున తరంగభ్రాంతివలెనే, ఆత్మయందు జీవభ్రాంతి; ఇదియున్నది, అదిలేదు, అను భ్రాంతిగూడ అట్లే ఆత్మయందు ఆత్మచే పరికల్పితము.

శక్తిర్నిర్దేతుకైవానః స్ఫురతి స్ఫటికాంశువత్
జగచ్ఛక్త్యాత్మనాత్మైవ బ్రహ్మ స్వాత్మని సంస్థితమ్.

37

స్ఫటిక-మణికిరణములకక్తి నిర్దేతుకముగనే ప్రసరించి పదార్థముల ప్రతిబింబింపజేయునట్లు జగత్తు నుద్దీపింపజేయు మాయకశక్తి బ్రహ్మమునుండియే స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లాత్మకక్తిని బ్రహ్మము స్ఫురింపజేయుచున్నను, అయ్యది తనయందు తానే వెలయుచున్నది.

తరగ్గణజాలేన పయసీవ పయో ఘనమ్

శరీరనాశేన కథం బ్రహ్మణో మృతేధీర్భవేత్.

38

తరంగగణ-సమూహముల ఘనీభవించిన నీరే ఘనము. అది మరల తునిగిపోయినను నీరే యగును. అట్లే ఏదోకారణమువలన కల్పితమైన శరీరముపోగా బ్రహ్మమే మిగులును. శూన్యమగునని తలపరారు,

బ్రహ్మణో వ్యతిరిక్తం హి న శరీరాది విద్యతే
పయసో వ్యతిరేకేణ తరజ్ఞాది మహార్ణవే.

39

సముద్రమున నీరులేకున్న తరంగాదులుండజాలనట్లు, ఈ బ్రహ్మమే లేకున్న శరీరాదులుండజీవికావు.

యః కణో యా చ కణికా యా వీచిర్యస్తరజ్ఞకః

యః ఘోనో యా చ లహరీ తద్యథా వారి వారిణి.

40

యో దేహో యా చ కలనా యద్దృశ్యం యా ష్టయాష్టయా

యా భావరచనా యోఽర్థస్తయా తద్రబ్ధహ్మ బ్రహ్మణి.

41

సముద్రము (పశాంతమైన) కణములు, కణికలు, వీచికలు, తరంగములు, ఘనము, లహరులు, స్వాభావికముగ నీరేయగుటవలన నీట (బ్రవేశించునట్లు శరీరము, ఇంద్రియవ్యాపారములు, భోగ్యరస్తువులు, విపత్సంపదలు, వార్షవిమధభావముల యత్నము, ధర్మార్థకామములను పురుషార్థములు, బ్రహ్మముననే బ్రవేశించుచున్నవి.

సంస్థానరచనా చిత్రా బ్రహ్మణః కనకాదివ

నాన్యరూపా విమూఢానాం మృషైవ ద్విత్వభావనా.

42

(బ్రహ్మమున జగత్తుయొక్క ఉనికి కనకమున ఆభరణాదుల గల్పించుటవంటిదే; ఈ చిత్రమింతకంటె వేటొండుకాదు. ద్విత్వభావన పుష్కయే; ఇది మూఢులు కల్పించుకొనినది.

మనోబుద్ధిరహజ్జారస్తన్మాత్రాణీన్ద్రియాణి చ

బ్రహ్మైవ సర్వం నానాత్మా సుఖం దుఃఖం న విద్యతే.

43

మనోబుద్ధ్యహంకారములు, తన్మాత్రలు, ఇంద్రియములు, సర్వము బ్రహ్మమే; బహు ఆత్మలుగాని, సుఖదుఃఖములుగాని లేవు.

అయం సోఽహమిదం చిత్రమిత్యాద్యోత్తరయా గిరా

శబ్దప్రతిశ్రవేణాద్రావివాత్మాత్మని జృమ్భతే.

44

కొండగుహయం దొనర్పబడిన ధ్వని (పతిధ్వనినీనుచు ద్విత్వభ్రాంతిని కలింగించునట్లు ఇది, నేను, ఆ చిత్రము మున్నగు వ్యర్థవాక్యములు (వాచారంభము) ఆత్మయందు ద్వైత భ్రాంతిని గల్పించుచు లేచుచున్నది.

బ్రహ్మైవాజ్ఞాతమజ్ఞత్వమభ్యాగత ఇవ స్థితమ్

తథా హి దృశ్యతే స్పష్టే చేతనాత్మాత్మనాత్మనః

45

ఎఱుంగబడని బ్రహ్మమే జీవజగద్భావము నందినట్లు కనంబడుచున్నది; ఇట్లు బహుత్వము నందుట అప్రసిద్ధముకాదు. స్పష్టమున ఒకే ఆత్మ తనంతట తానే బహురూపములవాల్చి, పరిభ్రమించుచు, కనంబడుచున్నది.

అభావితం బ్రహ్మతయా బ్రహ్మజ్ఞానమలం భవేత్

అభావితం హేమతయా యథా హేమ చ మృద్భవేత్.

46

బ్రహ్మమని భావింపకున్న, బ్రహ్మమే (జ్ఞానమే) అజ్ఞానమగుచున్నది. (ప్రక్కనే బుర
దలా పడియున్న) సువర్ణమును సువర్ణమని భావింపకున్న, కర్దమమే యగుచున్నది.

స్వయం ప్రభుర్మహాత్మైవ బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో విదుః
అపరిజ్ఞాతమజ్ఞానమజ్ఞానమితి కథ్యతే.

47

ఉపద్యక్తమగు భావన అజ్ఞాలకే కలుగుచున్నది. కాని, తత్త్వజ్ఞులీ బ్రహ్మమును 'స్వయం
(ప్రభువు)' (స్వయంజ్యోతిష్ట స్వభావము), 'మహాత్మ' అని ఎఱుగుదురు. అజ్ఞులే అజ్ఞాన మజ్ఞానమని
వాకోనుచున్నారు.

జ్ఞాతం బ్రహ్మతయా బ్రహ్మ బ్రహ్మైవ భవతి క్షణాత్
జ్ఞాతం హేమతయా హేమ హేమైవ భవతి క్షణాత్.

48

బ్రహ్మమని ఎఱుగబడిన తక్షణమే, అయ్యది బ్రహ్మమగుచున్నది; స్వర్ణమని గ్రహింప
బడిన వెంటనే అయ్యది స్వర్ణమేయగుచున్నది.

బ్రహ్మాత్మా సర్వశక్తిర్హి తద్యథా భావయత్యలమ్
నిర్వోతుకః స్వయం శక్త్యా తత్తథాశు ప్రపశ్యతి.

49

బ్రహ్మము సర్వశక్తిమంతమగుటవలన, అయ్యది తన్నుదానెట్లు భావించుకొనిన, అట్లే
తనశక్తివలన తన్నుదా, అన్యకారణము లక్కఱలేకుండగ కాంచుచున్నది.

అకర్మకర్తృకరణ మకారణమనామయమ్

స్వయం ప్రభుం మహాత్మానం బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో విదుః.

50

కర్మ, కర్తృ, కరణ, కారణరహితమును, అనాచమమును నగుటవలన, మహాత్మమగు ఈ
బ్రహ్మమును బ్రహ్మవేత్తలు స్వయంప్రభువు (తనయంతటదానే ప్రభవించునది)గ గ్రహించుచున్నారు.

అపరిజ్ఞాతమజ్ఞానమజ్ఞానమితి కథ్యతే

పరిజ్ఞాతం భవేజ్ఞాన మజ్ఞానపరినాశనమ్.

51

అపరిజ్ఞాతమగు బ్రహ్మమే అజ్ఞానమనంబడుచున్నది; పరిజ్ఞాతమైన, జ్ఞానమనంబడుచున్నది.
అజ్ఞానమును నాశనమొనర్చుచున్నది.

బద్ధురేవాపరిజ్ఞాతో హ్యబద్ధురితి కథ్యతే

పరిజ్ఞాతో భవేద్బద్ధురబద్ధభ్రమనాశనాత్.

52

మిత్రునే మిత్రుడని గ్రహింపకున్న శత్రునివలె భావింపబడుచున్నాడు; గ్రహింపబడిన
శత్రుభ్రమ (యను అజ్ఞానము) తొలగిపోయి మిత్రుడగుచున్నాడు.

ఇదం త్వయ్యుక్తమిత్యన్తరాతే సోదేతి భావనా

యస్మాదయుక్తాదైవరస్యాద్యయా కిల విరజ్యతే.

53

కాని, సామాన్యముగ జీవజగత్తులలేని బ్రహ్మభావన విచారవైరాగ్యములు లేకుండుట
వలన కలుగుచుండుటలేదు. జీవజగద్రూపము అయ్యుక్తము, విచారానహము (విచారించిన నిల
బడదు), అని గ్రహించిన బ్రహ్మభావన ఉదయించును. శుక్తియందు రజతముండుట అసంభవమని

గ్రహించునట్లు జగత్తు బ్రహ్మముననుండుట అసంగతమని గ్రహించిన, భోగ్యవస్తువులనుండి విరతి నందును.

ద్వైతం త్వసత్యమిత్యస్త్రాతే సోదేతి భావనా

తస్మాద్వైతాచ్చ వైరన్యాయా కిల విరజ్యతే.

54

ద్వైత మసత్యమని గ్రహింపబడినయెడలనే, బ్రహ్మభావన ఉదయించును; విదప ఇది సత్యము, అది మిథ్య అనుద్వైతభావననుగూడ వీడి పరమవైరాగ్యము నాశ్రయించును.

అయం నాహమితి జ్ఞాతే స్ఫుటే సోదేతి భావనా

మిథ్యాహంకారతా తస్మాద్వాయా నూనం విరజ్యతే.

55

ఈ కార్యకరణసంఘాతమగు శరీరమును నేనుకాను, అని గ్రహించిన బ్రహ్మభావన ఉదయించి, గ్రహణాగ్రహణకారణమగు అహంకారమును గూడ మిథ్యయని తోసింపజేయును. అప్పుడు, పురుషుడు పరమవైరాగ్యము నాశ్రయించును.

బ్రహ్మోవాహమితి జ్ఞానే సత్యే సోదేతి భావనా

తస్మిన్నతే నిజే రూపే యథాస్తః పరిలీయతే

సతి విస్తారజే తస్మిన్ప్రహేదమితి వేద్వ్యహమ్.

56

'నేనే బ్రహ్మమును' అను జ్ఞానమున్న కలుగు భావనవలన మనుషుడు తనలోతాను విలీనమై పోవును.

త్వమహంత్యాదిబాధే తత్పదిత్యాది జగద్గతమ్

సత్యం సర్వప్రకారాధ్యం బ్రహ్మేదమితి వేద్వ్యహమ్.

57

న మే దుఃఖం న కర్మాణి న మే మోహో న వాఙ్మితమ్

ఇదంతయు బ్రహ్మమేయను భావనయొందిన, నీవు, నేను అను భోధ భాధింపబడును. అప్పుడు, అస్తి, భూతి, ప్రియము, నామము, రూపము అని పంచవిధముల జెప్పబడు జగత్తును, తదంతర్గతములగు వస్తుజాలములును, ఏకరసమగు బ్రహ్మముగనే దోచును; పూర్వమువలె దుఃఖరూప ముండదు. అప్పుడాతడు దుఃఖము, కర్మలు, మోహము లొలగిపోయినవానిగా గ్రహించును.

సమః స్వస్థో విశోకోఽస్మి బ్రహ్మహమితి సత్యతా.

58

కలాకలజ్కముకోఽస్మి సర్వమస్మి నిరామయః

సమత్వము నందితిని; స్వస్థుడను; శోకరహితుడను; వాస్తవమునకు నేనే బ్రహ్మమును; కల్పనలను కళంకమునుండి విముక్తుడై, నిరామయుడనై, సర్వాత్మభావమును బొందితిని.

న త్యజామి న వాఙ్ఘామి బ్రహ్మహమితి సత్యతా.

59

అహం రక్తమహం మాంసమహమస్మిన్యహం వపుః

నే నెదానినిత్యజించుటలేదు, గ్రహించుటలేదు. నేనే బ్రహ్మమునునదియే సత్యము! ఈ శరీరముగూడ త్యాగార్హముకాదు. రక్తమాంసాస్థులు, శరీరమునుగూడ నేనే.

చిదహం చేతనం చాహం బ్రహ్మహమితి సత్యతా. 60

ద్యౌరహం ఖమహం సార్క-మహమాశా భువోఽప్యహమ్

చిత్, చైతన్యములు నేనే బ్రహ్మము నేనే. అనునది నిజము. దివి, నూర్వాయుతమగు ఆకాశము, భువిగూడ నేనే.

అహం ఘటపటాకారో బ్రహ్మహమితి సత్యతా. 61

అహం తృణమహం చోర్వీ గుల్మోఽహం కాననాద్యహమ్

శైలసాగరసార్థోఽహం బ్రహ్మైకత్వం కిల సిద్ధిమ్. 62

ఆదానదానసంకోచపూర్వికా భూతశక్తయః

సర్వమేవ చిదాత్మాస్మి బ్రహ్మణ్యాతతహపథృక్ 63

లతాగుల్మజ్జురాదీనామహంసంభవన్తేషిణామ్.

చిదాత్మాన్తర్గతం శాస్త్రం పరం బ్రహ్మ రసాత్మకమ్. 64

యస్మిన్నర్వం యతః సర్వం యత్సర్వం సర్వతశ్చ యత్.

యో మతః సర్వ ఏకాత్మా పరం బ్రహ్మైతి నిశ్చయః. 65

చిదాత్మా బ్రహ్మ సత్సత్యమృతం జ్ఞ ఇతి నామభిః

ప్రోచ్యతే సర్వగం తత్త్వం చిన్మాత్ర చేత్యవర్జితమ్. 66

ఆభాసమాత్రమమలం సర్వభూతాత్మభోధకమ్

సర్వత్రావస్థితం శాస్త్రం చిద్భ్రహ్మైత్యనుభూయతే. 67

మనోబుద్ధీన్ద్రియవ్రాత సమస్తకలనాన్వితమ్

భేదం త్యక్త్వా స్వమాభాసం చిద్భ్రహ్మహమనానుయమ్. 68

శబ్దాదీనా మశేషాణాం కారణానాం జగత్స్థితేః

తత్త్వావకాశకం స్వచ్ఛం చిద్భ్రహ్మైస్మి న మే త్మయః. 69

అనారతగలత్స్వచ్ఛచిద్ధారాగహనాత్మకమ్

ఘటపటముల ఆకారముగూడ నేనే ; బ్రహ్మయే నేననుట సత్యము. భూమి, తృణములు, పాదలు, అడవులు, శైలములు, సాగరములు, ప్రాణులుగూడ నేనే, బ్రహ్మైకత్వమును బొందిన నేనే అట్లున్నాను. ఇచ్చుట, పుచ్చుకొనుట, ముడుచుకొనుట, నింపుట, అను ప్రాణిధర్మములుగూడ నేనే. బ్రహ్మైకత్వమునంది చిదాత్మగూఢమునందిన నేనే విభినయాపముల ధరించి, అతాగుల్మంకురముల చిగుర్ప నిచ్చించుచున్నాను. ఇవన్నియును చిదాత్మాంతర్గతములే. శాంతరసాత్మకమగు పరబ్రహ్మము ననే అన్నియును వెలయుచున్నవి. అదియే, అంతటను, అన్నిటను వెలయుచున్నది. సర్వమేకాత్మ, పరంబ్రహ్మ అను నిశ్చయజ్ఞానమును బడసినవాడు, చిదాత్మ, బ్రహ్మ, సత్, సత్యము అమృతము, జ్ఞాని అను నామముల పేర్కొనబడుచున్నాడు. సర్వగమును, చిన్మాత్రమును, చేత్యవర్జితమును, ఆభాసమాత్రమును, అమలమును, సర్వభూతాత్మ భోధకమును, సర్వత్ర వెలయునదియును, శాంతమును, వాస్తవతత్త్వమును నగు చిద్భ్రహ్మ ఆతనివలన అనుభవింపబడును. మఱియు సాతకు తన్ను, మనోబుద్ధ్యాది సమస్తేంద్రియ వ్యాపారముల అనుసృతమును, బేదరహితమును, సమప్రకాశమును, శబ్దా

దులగు (అకాశాది) అశేషజగత్కారణములకు మూలమును, అక్షయమును, ఇంద్రియద్వారముల నుండి వివిష్కమించు తెంపులేని చిద్ధారలకు ఆకరమును నగు అనామయ చిద్బ్రహ్మముగ భావించుకొనును.

ఆలోకః సుమనోహానం చిద్బ్రహ్మస్యమృతం వరమ్. 70

అనారతగలద్రూపం నిత్యం చానుభవామృతమ్

అహం నిఃశేషచక్రాణి చిద్బ్రహ్మహమలేపకమ్. 71

సుషుప్తసదృశం శాస్తమాలోక విమలాత్మకమ్

సంభోగోత్తమమాభాసం చిద్బ్రహ్మస్యపవాసనమ్. 72

ఖండాదిస్వాదుసంవిత్తిరీషన్మాత్ర తు తిష్ఠతి.

చిత్రాదివ్యవబుద్ధేషు తద్ధి బ్రహ్మహమచ్యుతః. 73

కాంతాసంసక్తచిత్తస్య చన్ద్రే సముదితే సతి

చన్ద్రోద్రత్యయసత్త్వాత్మ చిద్బ్రహ్మహమనామయమ్. 74

భూమివృషరదృష్టినాం లగ్నానాం ఘోనిశాకరే

యా ఖస్థా నను చిచ్ఛక్తిస్తచ్చిద్బ్రహ్మస్తి నిర్మలమ్. 75

సుఖదుఃఖాదికలనావికలో నిర్మలస్తథా

సత్త్వానుభవరూపాత్మ చిద్బ్రహ్మత్వాస్మి శాశ్వతః. 76

అసంస్తుతాధ్వగాలోకే మనస్యన్యత్ర సంస్థితే

యా ప్రతీతిరనాగస్మా తచ్చిత్తబ్రహ్మస్మి సర్వగః. 77

భూవార్యనిలబీజానాం సంబంధేఽఙ్కురకర్మసు

శక్తిరుద్గమనీయాస్తస్తచ్చిద్బ్రహ్మహమాతత్వమ్. 78

ఖర్జూరనిమ్బలిమ్బానాం స్వయమాత్మని తిష్ఠతామ్

యా స్వాదసత్తా లీనాస్తస్తద్బ్రహ్మ చిదహం సమః. 79

ఘేదానందవిముక్తాస్తః సంవిత్తిర్మననోదయా

లాభాలాభవిఘ్నో తుల్యా చిద్బ్రహ్మస్మి నిరామయమ్. 80

నేను యోగిపుంగవుల హానమువలననే ప్రకాశింపజేయఁబడు బ్రహ్మమును; నిత్యానుభవ స్వరూపుడనగుటవలన, నా స్వరూపము నెవ్వరును తిరస్కరింపజాలరు. సమస్తకర్మచక్రములు నా వలననే ప్రవర్తింపఁబడుచున్నను, నేను నిర్లిప్తుడనగు చిద్బ్రహ్మమును, విమలమగు నా ప్రకాంత స్వరూపము, సుషుప్తిసదృశము. మనుష్యాదిగ హిరణ్యగర్భుని వఱకున్న భోగములన్నిటికంటె ఉత్తమమగుసంభోగ సుఖముగూడ ఈ ఆనందముయొక్క కణముత్రమే. ఈ నాబ్రహ్మనందమునందలి అత్యంత తుచ్ఛాంశమే దేశకాలపరిచ్ఛిన్నములగు ఖండసుఖముల ఆస్వాదనలో నొకింత ప్రతిబింబించుచున్నది. చంద్రోదయమైన, కాముకికి ఆహ్లాదకరమగు కాంతాదర్శనము, చంద్రోదర్శనముల మధ్యనుండు అవిచ్ఛిన్నసత్త్వాత్మకమగు నిర్విషయ చిద్రూప-ఆనందముగూడ నేనే రాత్రి. ఆకాశమున చంద్రోదయమైన, దానిని నేల మీదనుండి జూచు నరుల వీక్షణము, చంద్రుడు వీటి నడుమ కలుగు

నిర్విషయ చిదానందమే నేను. ఆకాశకాంతరాళమున విచ్ఛక్తి, చిద్రుహ్మము వెలయునట్లు, సుఖదుఃఖముల నుద్విగ్నమవని పట్టి, నిష్కలమగు ఆత్మస్వరూపము గోచరించుచున్నది. శాశ్వతమును, సత్యానుభవరూప చిద్రుహ్మమును నేనే. దూరముననున్న వస్తువును దర్శింపజేయు చిత్-శక్తిని నేనే. పంచభూతముల మేళవింపజేసి కార్యముల వెలువరింపజేయు చిత్-శక్తిగూడ నేనే. ఖర్జూరాది వృక్షముల అంతర్లీనమై వెలయు స్వాదు అను చిత్-శక్తిగూడ నేనే. ఏ చిత్-శక్తి సామాన్యముగ సుఖదుఃఖములన నుభవింపుచున్నచో అయ్యదియే శాస్త్రసంస్కృతమై సుఖదుఃఖవి గృక్తమైన బ్రహ్మమనంబడుచున్నది.

- యావద్భూమ్యర్కమేతావత్ప్రప్తీనూత్రం యదాతతమ్
తన్మధ్యసదృశం శాస్త్రం నిర్మలం చిదహం తతమ్. 81
- జాగ్రత్సపి నుషుప్తేఽపి తత్స్వప్నేఽపి తథోదితమ్
తుర్యం రూపమనాద్యంతం చిద్రుహ్మహమనామయమ్. 82
- పుంసాం క్షేత్రశతోతానామిక్షూణాం స్వామవత్థితమ్
సర్వేషామేకరూపం తచ్చిద్రుహస్మి సయః సితః. 83
- సర్వగా ప్రకృతా స్వచ్ఛరూపా భానోరీష పృథా
అలోక కారిణీ కాంతా చిద్రుహ్మదమహం తతమ్. 84
- సంభోగానన్దలవదమృతాస్వాదశక్తివత్
స్వానుభూత్యేకమాత్రం యచ్చిద్రుహస్మిత్తదవ్యయమ్. 85
- ప్రోతాజ్ఞమపి గుప్తాస్యం దేహే తన్మద్భిసే యథా
భేదే భేదే స్ఫురద్రూపం చిద్రుహ్మహమనామయమ్. 86
- ఆక్రాంతభవనాప్యభ్రమాలేవ స్పృశశాలిని
దుర్లభ్యాణుమయాకారా చిచ్ఛక్తిరహమాతతా. 87
- అనుభూతిమయా నన్దస్నేహమాత్రోపలక్షితా
క్షీరాద్భుతస్య సత్రేవ చిదహం క్షయవర్జితా. 88
- కటకాజ్ఞదకేయూర రచనా తదతన్మయా
హేమినివ సంసితా దేహే చిద్రుహ్మాత్మాస్మి సర్వగః. 89
- పదార్థౌఘస్య శైలాదేర్బహిర న్తచ్ఛ సర్వదా
సత్రా సామాన్యరూపేణ యా చిత్సోఽహమలేపకః. 90

లాభాలాభముల, సుఖదుఃఖముల నందక సమత్వమును వహించియుండు చిద్రుహ్మమును నేను. భూమి నూత్యలమధ్య (ఏదైన వస్తువును వీక్షింపగోరినపుడు) ఉండు దృష్టినూత్రమున వెలయు నిర్మల శాంత చిత్స్వరూపముగూడ నేనే. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులను అవస్థాత్రయముల వెలయు అనాద్యంతతురీయరూపమగు అనామయ చిద్రుహ్మముగూడ నేనే; విభిన్న క్షేత్రముల (జీవపరమున శరీరమని భవని) జనించు ఇక్షుఖండముల నొకే మాధుర్యమయసత్తయనుండునట్లు, పురుషులందఱిలోను ఒకేమాదిరిగ సమస్థితిని వెలయు చిద్రుహ్మమే నేను. నూర్యకిరణముల కాంతివలె నేను స్వచ్ఛుడనై,

సర్వగుతుడనై వెలయుచున్నాను. ప్రకాశమంతమగు నా చిద్రూప మత్యంతమనోహరము. సంభోగ సుఖలవము, అమృతాస్వాదనములవలె, ఆవ్యయమగు నా చిద్బుద్ధ్యాస్వరూపము, కేవలము ఏకమాత్ర స్వావభూతిగోచరము. తామరతూడుల సన్ననిదారము కనబడకుండనుండి దానిని నిలుపునట్లు, శరీరము నందంతట వ్యాపించి గుప్తముగనుండి; మరల తామరతూడును తుంపినదారము వెలువడునట్లు విచారించి శరీరభ్రాంతిని త్రుంపిన వెలువడు చిచ్ఛక్తిని నేనే. సమస్తభువనముల నాక్రమించుకొనియున్నను మేఘమాలను స్పందింపజేయు ఆత్మంతిమాత్మ్యమును, దుర్లభ్యమును ఆగు చిత్-శక్తిని నేనే. అనుభూతియోగ్యమును అంతఃస్నేహమాత్రోపలక్షితమునైనై శరీరమునందలి ఘృతమువలె వెలయుచు మృదులమగు పరమప్రేమాస్పదత్వమున వెలయు చిచ్ఛక్తినిగూడ నేనే. శరీరమున ఘృతము లెంపు లేకుండునట్లు, నా చిత్-సత్ర త్వయవర్జితము; హేమవికారములగు ఆభరణములు తన్మయములై కదా! పర్వతాది పదార్థముల లోపల, ఒయట, సర్వదా సర్వగమై వెలయు చిత్-సత్రగూడ నేనే.

సర్వాసామనుభూతీనామాదర్శో యో హ్యకృత్రిమః

అగమ్యో మలలేఖానాం తచ్చిత్తత్త్వమహం మహత్. 91

సర్వసంకల్పఫలదం సర్వతేజఃప్రకాశకమ్

సర్వోపాదేయసీమాంతం చిదాత్మానముపాస్మహే. 92

సర్వావయవవిశ్రాంత సమస్తావయవాతిగమ్

అనారతకచద్రూపం చిదాత్మానముపాస్మహే. 93

ఘటే పటే తటే కూపే స్పృశ్యమానం సదా తనౌ

జాగ్రత్సృషుష్ణస్తస్థం చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 94

ఉష్ణమగ్నౌ హిమే శీతం మృష్ణమన్నే శీతం తురే

కృష్ణం ధ్వజే సితం చంద్రే చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 95

అలోకం బహిరంతస్థం చిత్తం చ స్యాత్మవస్తుని

అదూరమపి దూరస్థం చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 96

మాధుర్యాదిషు మాధుర్యం తీక్ష్ణాదిషు చ తీక్ష్ణతామ్

గతం పదార్థజాతేషు చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 97

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తేషు తుర్యాతుర్యాతికే పదే

సమం సదైవ సర్వత్ర చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 98

ప్రశాంతసర్వసంకల్పం విగతాఖిలకౌతుకమ్

విగతాశేషసంరమ్భం చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 99

నిష్కౌతుకం నిరారమ్భం నిరీహం సర్వమేవ చ

నిరంశం నిరహంకారం చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 100

సర్వస్యాంతఃస్థితం సర్వమప్యపారైకరూపిణమ్

అపర్యంతచిదారమ్భం చిదాత్మాన ముపాగతః. 101

సమానసత్తనుబూని, నిర్లేపమై, సర్వానుభూతులకు ఆకరమగు ద్విదర్పణమును నేను. మాలి న్యరేఖలకు తావులేని శుద్ధచిత్ - స్వరూపుడను నేను. సర్వసంకల్పములకు (సత్యసంకల్పుడగుటవలన) ఫలింపజేయునట్టియు, సర్వతేజముల ప్రకాశింపజేయునట్టియు, సర్వలోభనీయవస్తువుల పరాకాష్ఠ యునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నాను. సర్వేంద్రియముల కాధారమును, సర్వేంద్రియముల కతీత మును, స్వరూపచ్యుతిరహితమును నగు చిదా నుపాసించుచున్నాము. ఘటపటతటకూపముల సద్రూపమున వెలయునదియును, అండజ, స్పేదజ, జరాయుజ, ఉద్భిజములను చతుర్విధప్రాణుల చలించునదియును, జాగ్రద్దశయందు గూడ నిద్రితమువలె, నిర్వికారముగ నుండునదియునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము. అగ్నియందు ఉష్ణమును, హిమమున తైత్తియమును, ఆన్నమున మధురిమయును, కత్తియందు వాడియును, చీకటియందు నలుపును, చంద్రునియందు తెలుపునునగు చిదాత్మ నుపాసిం చుచున్నారము. వెలుపల, లోపలవెలయు వెలుగును, తనయందే వెలయుచున్నదియును, దగ్గఱనే యున్నను అజ్ఞానమువలన దూరముగ తోచునదియును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము. మధు రవస్తువులలో మాధుర్యమును, తీక్ష్ణ (కారపు) వస్తువులలో తైక్ష్ణ్యమునునై పదార్థసమూహముల నన్ని టి వెలయు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము. జాగత్స్వప్నముషుప్తలయందు, తురీయతురీయాతీత ముల సర్వత్ర సమభూతమున వెలయు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నాము. సంకల్పకూన్యమును, కామ విహీనమును, క్రోధరహితమును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము. భోగాకాంతారహితమును, యత్నరహితమును, చేష్టావిహీనమును, నిరంశమును, నిరహంకారమును, సర్వమయమును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము. అన్నిట వెలయునదియు, వెలయుచున్నను నిర్లిప్తమును, ఏకరసస్వరూపమును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

త్రైలోక్యదేహముక్తానాం తన్తుమున్నతమాతతమ్

ప్రచారసంకోచకరం చిదాత్మాన ముపాగతః.

102

లీనమస్తర్బహిః సావప్తాన్రోడికృత్య జగత్థగాన్

చిత్రం బృహజ్జాలమివ చిదాత్మాన ముపాగతః.

103

సర్వం యత్రేదమస్త్యేవ నాస్త్యేవ చ మనాగపి

సదసద్రూపమేకం తం చిదాత్మాన ముపాగతః.

104

అన్నిట ప్రతిబింబించి చలంపజేయునదియును, ముక్తులై త్రిలోకముల వెలయు పురుషుల సమానామను తంతువులతో గూడినదియును, జాగత్స్వప్నముల సంచరించి, సుషుప్తియందు సంకోచ ముండునదియును, బహిరంతరముల తనచే వ్యాపింపబడిన జగత్తులను పక్షులను (కోడమున (అంతరమున) నుంచుకొని ప్రచ్ఛన్నముగ విచిత్రరూపమున పెద్దదగువలను బన్నినవానివలె వెలయు చిదాత్మను నేను బొందితిని, ఇంతయు (మాధవృష్టితో బరికించిన) దానియందున్నది; (జ్ఞానదృష్టితో బరికించిన) ఒకించుకయును లేదు.

పరమప్రత్యయం పూర్ణమాస్పదం సర్వసంపదమ్

సర్వాకారవిహారసం చిదాత్మాన ముపాగతః.

105

స్నేహాధారమథోఽశాన్తం జడవాతాహతిభ్రమైః

యుక్తం ముక్తం చ చిద్దీపం బహిరన్త ముపాస్మహే.

106

హృత్సరః పద్మినీకన్దం తన్తుం సర్వాజ్ఞసున్దరమ్
జనతాజీవనోపాయం చిదాత్మాన ముపాగతః. 107

అక్షీరార్ణవసంభూతమశశాఙ్కముపసితమ్
అహార్యమమృతం సత్యం చిదాత్మాన ముపాస్మహే. 108

శబ్దరూపరసస్పర్శగనైరాభాసమాగతమ్
తైరేవ రహితం శాన్తం చిదాత్మాన ముపాగతః. 109

ఆకాశకోశవిశదం సర్వలోకస్య రజ్జునమ్
న రజ్జునం న చాకాశం చిదాత్మాన ముపాగతః. 110

మహామహిమ్నా సహితం రహితం సర్వభూతిభిః
కర్తృత్వే వాప్యకర్తారం చిదాత్మాన ముపాగతః. 111

సృష్టికాలమున సర్వ సత్తల గల్పించు సద్రూపమున ప్రళయకాలమున అన్ని సత్తల విలోపింపజేయు అసద్రూపమున, పరమ విశ్వాసార్థమగు చిదేకరసమున, సర్వనుఖలముల కాధారమునునగు చిదాత్మత్వమును నేమ పొందితిని. సర్వరూపముల విహరించునదియును స్నేహాధారమై ఆధోభాగమున చల్లగనుండి, జడములగు వాతాదులవలన కదలింపబడి చలించుచు, అవి లేనప్పుడు చలన రహితమైయుండు దీపకళికవలె నిరుపాధికప్రేమ కాధారమై జడదేహములనుండి ప్రాణముల ఆధ్యానవలన గొట్టబడుచున్నట్లు అవివేకదృష్టి కగుపించుచు, జ్ఞానదృష్టి కనేమియులేక ముక్తస్వరూపమున గోచరించు చిద్దీపమును సర్వత్ర ఉపాసించుచున్నారము. హృత్సరోపద్మమున రహస్యముగ వెలయునదియును, ఆధారభూతిములగు హస్తవాదూలను తంతువుల సర్వాంగసూందరమును, జనులను పద్మములకు జీవన (నీరు) (పాయమైనదియునగు చిదాత్మ-త్వత్వమును బొందితిని ఈ చిదాత్మయను అమృతము, పురాణ ప్రసిద్ధమగు అమృతమువలె క్షీరసముద్రమున బుట్టలేదు; దీనిని తరచునప్పుడు చంద్రుడుదయింపలేదు; దీనిని గరుడాదులు హరింపజాలరు. ఇట్టి సత్యామృతమును ఉపాసించుచున్నారము. శబ్దస్పర్శరూపరస గంధములవలన కించిన్మాత్రముగ అభివ్యక్తీకరింపబడినదియును, తచ్ఛాన్యమున శాంతమునునగు చిదాత్మను బొందితిని. ఆకాశకోశమువలె విశదమును (బట్టబయలును), సర్వలోకముల రంజింపజేయునదియును (రంగుజేయునది), రంజనము (రంగు) కాని, ఆకాశముగాని కానిదియును నగు చిదాత్మను బొందితిని, మహామహిమశాలియయ్యు (యోగసిద్ధులగు అష్టవిధ) ఐశ్వర్యరహితమును, కర్తృయయ్యు అకర్తయనగు చిదాత్మను బొందితిని.

అఖలమిదమహం మమైవ సర్వం

త్వహమపి నాహమథేతరచ్ఛ నాహమ్,

ఇతి విదితవతో జగత్కృతం మే

సిరమథవాన్తు గతజ్వరో భవామి.

112

ఇత్యాచే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే జీవన్ముక్తినిశ్చయ యోగోపదేశో నామ

ఏకాదశః సర్గః || 11 ||

నేను నిఖిల ప్రపంచరూపుడనైనను ఇదంతయు నాదేయైనను అహంకారవిహీనుడనై నేను ఓప్పుచున్నాను; అందువలన నేనేమియును అగుటలేదు. (మొదటిది తాదాత్మ్య అధ్యాయోపము, రెండవది సంస్కారాధ్యాయోపము, మూడవది అపనాదము; ఈ మూడు విభిన్న దృష్టలు మూడు విధముల జెప్పుబడినవి అని గ్రహింపవలెను.) ఇట్లు నేను చక్కగ తత్త్వమును గ్రహించి, విగతజ్వరడనైతిని. ఈ జగత్తు కృత్రిమమగు మాయామయమే యగుగాక, లేక స్థిరమగు ఆత్మవస్తువే యగుగాక!

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
జీవన్ముక్తినిశ్చయ యోగోపదేశమును
ఏకాదశ సర్గము || 11 ||

ద్వాదశః సర్గః.

[బహిర్నిరాగనిఃసక్తామస్తాఃస్వచ్ఛాత్మభాస్వరామ్
జనకాదిస్థితం రామో గురుప్రోక్తామిహాగ్రహేత్.

బాహ్యమున రాగ, సంకరహితమును, అంతఃకరణమున స్వచ్ఛమగు ఆత్మాకారముగ ప్రకాశించునదియునగు గురుప్రోక్తమైన జనకాదుల స్థితిని శ్రీరామచంద్రుడు గ్రహించుట యందు శక్తింపబడినది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఇతి నిశ్చయవత్తస్మై మహాన్తో విగతైవసః
సత్యాః సత్యే పదే శాన్తే సమే సుఖమవసీతాః.

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—ఇట్లు జనకాదులగు జీవన్ముక్త పురుషులు నిశ్చయమొనర్చుకొని, విగతజ్వరలై, శాంతమును సత్యముననుగు సమపదమున సుఖముగ వెలయుచుచున్నారు.

ఇతి పూర్ణధియోధీరాః సమసీరాగచేతసః
స నిన్దన్తి న నన్దన్తి జీవితం మరణం తథా.

ఈ తీయగ పరిపూర్ణాత్మతన బొందిన ఆ ధీరులు సమబుద్ధులై ఆసక్తిని త్యజించి, జీవితమరణములను, నిందాప్రశంసలను నొనర్పకుండచున్నారు.

ఇత్యలక్ష్మ్యచమత్కారా నారాయణభుజా ఇవ
ఋజవః స్థలితాకారా అపరా ఇవ మేరవః.

ఇట్లు వారు, నూత్నలక్ష్మ్యముల భేదించు నారాయణుని బాహుదండములవలెనున్నను (నూత్నమగు మోక్షమును బొందుటవలన) మేరువువలె ధీరులైనను (దానినున్న జౌద్ధత్యమునుండి విడివడి) ప్రస్వభావులై వెలయుచున్నారు.

రేమిరే వసఖణ్డేషు ద్వీపేషు సగరేషు చ
దేహోపవనమాలాసు స్వర్గేషు చ నురా ఇవ.

జటి సమదృష్టిని ఆకలంబించియే వారు వనముల, దీప్తిముల, శగరముల, దేవోద్యానముల, స్వర్ణమునందలి దేవతలవలె విహరించిరి.

భేముః కుసుమపూర్ణాను దోలాన్దోలచలాను చ
విచిత్రవనలేఖాను మేరుశృంగశిఖాను చ.

5

పువ్వులతోగూడిన తూగుటుయ్యలలోను, విచిత్ర శోభితములగు వనములలోను, మేరుశిఖరముల, విహరించిరి.

చక్రుర్విజితశత్రూణి చామరచ్ఛత్రవన్తి చ
విచిత్రార్థాని రాజ్యాని చిత్రాచారమయాని చ.

6

శత్రురహితములును, చామరచ్ఛత్రాది శుభలక్షణయుతములును, ధర్మాగ్రకామములతోగూడినవియును, వివిధక్రీడలతో గూడుకొనినవియునునగు రాజ్యముల బాలించిరి.

అనుజగ్గురి మాన్సర్వాన్నానాచారవిచేష్టితాన్
శ్రుతిస్మృత్యుదితారమ్భమితికర్తవ్యతామితి.

7

వేదప్రోక్తములును, స్మృత్యుపబృంహితములును, శిష్టాచారసమ్మతములునునగు వివిధక్రియలను తాము ఆచరించుచు ఇతరుల నాచరింపజేసిరి.

ఈదృశీ రమణీయేషు లలనాహాస్యహారిషు

విహారాహారరమ్యేషు భోగాభోగేషు భూషితాః.

8

ఈ విధములగు స్త్రీృది భోగముల, తదితరములగు రమ్యభోగసమూహముల వారు విహరించిరి.

వివిశుశ్చారుచూతాసు మంద్రావలితాసు చ

అప్పరోగీతపూర్ణాసు నందనోద్యానభూమిషు.

9

వారు ఆమ్రవనములలోను, మందార - ఉద్యానవనములలోను, నందన - కాననము నను అప్పరోగీతముల వినుచు, మైమరచియుండిరి.

సచరాచరభూతేషు విశ్రాంతాఖిలజన్తుషు

యజ్ఞక్రియాకలాపేషు గార్హస్థ్యేషు యథాక్రమమ్.

10

తీభువనములనున్న స్థావరజంగమాది భూతముల సుఖమునకు గారణమగు యజ్ఞయాగాదులకు గారణమగు గార్హస్థ్యమునుగూడ నిర్వహించిరి.

తేహర్హతగజేన్ద్రాసు భ్రాస్తభూరిశివాసు చ

భేరీభాంకారభీమాసు సంగ్రామార్ణవవీధిషు.

11

మృతగజముల కాకరమై, సృగాలవిహారణమున కాస్పదమై, భేరీభాంకారములతో భయంకరములగు యుద్ధ - సముద్ర - వీధులగూడ విహరించిరి.

తస్యః పరుషచిత్తాసు హృతవిత్తోద్ధతాసు చ

సంరమ్భఖోభరాద్రీషు సర్వాసు ద్వంద్వరీతిషు.

12

సామాన్యపురుషుడైన హరింపజేయు సంరంభముతో గూడిన ద్వంద్వయుద్ధములగూడ వారాచరించిరి.

మనస్తేహంతు నీరాగమనుపాధి గతభ్రమమ్

అనంతం ముక్తమాశాంతం పరం సత్వకదం గతమ్.

13

ఇట్లు, వివిధ కార్యముల నొనర్చుచున్నను వారి మనస్సు అసక్తిరహితమై, ఉపాధి కూన్యమును, శాంతమునునగు సత్త్వపదముననే యుండిను.

న మమజ్ఞః క్వచిదపి సంకలేషు మహత్స్వపి

మహదప్యవయాతేషు కులశైలాః సరస్వీవ.

14

వారెన్నడును సంకటములగాని, మహదైశ్వర్యములగాని, కులపర్వతములు సముద్రమున మణుగనట్లు, అవి ఎంతగొప్పవైనను నిమజ్జితులు కాకుండిరి.

నోల్లలాస విలాసిన్యా శ్రియా పరమకాంతయా

పరిపూరేనులక్ష్మ్యేవ జలరాశీ రఘూద్వహ.

15

రఘూద్వహః! పూర్ణచంద్రుడగుచిన, జలరాశి ఉల్లసించునట్లు, రమణీయమును విలాస పూర్ణమునునగు రాజ్యలక్ష్మిని బొందియు వా రుల్లసించుకుండిరి.

న మల్లకా దుఃఖశోకేన గ్రీష్మేణేవ వనస్థలమ్

జహర్ష చ న భోగౌఘైరవశ్యాయైరివౌషధిః.

16

గ్రీష్మకాలమున వనస్థలి పరిష్కానమగునట్లు, దుఃఖశోకముల వారు మ్లానదశనందలేదు. తుషారపాతమున వనలతలు వికసించునట్లు, విషయభోగసమూహముల వారానందింపలేదు.

తే హి కేవలమవ్యగ్రాః కుర్వంతః కామమజ్ఞరీః

ఇష్టానిష్టఫలం రామ నాభిలేషుర్న తత్యజః.

17

రామా! ఇట్లు వారు కర్మత్వాభిమానమును త్యజించి, కామ - మంజరిని (=గెలను) వారు సంపూర్ణముగ అనుభవించిరి. ఇష్టానిష్టఫలముల త్యజింపలేదు; లేక గ్రహింపనులేదు.

నోదగుః కార్యసంపత్తావాక్రాంతా నాస్తమాయయుః

జహృషుర్న సుఖప్రాప్తౌ మమురైవ చ సంకలే.

18

(శత్రుజయది) కార్యముల నాచరించుచు వారు తానామనుబొందలేదు. లేక, శత్రువుల వలన నాకృమింపబడి కొంకునుబొందలేదు. సుఖమునుబొంది చార్జింపలేదు, విషాదమును బొంది దుఃఖించునులేదు.

ముముహుర్న విమోహేషు న మమజ్జర్విపక్రమైః

న జహర్షః శుభైఃశోకై రురుదుర్న భవానివ.

19

విపక్రమబడి మోహము నందలేదు; విపక్రమబడిని అభిభూతు లవలేదు. శుభములబొంది ఆనందింపలేదు. లేక, అశుభముల బొంది, నీవలె దుఃఖింపను లేదు.

ప్రాకృతాచారసంప్రాప్తే కుర్వంతః కర్మకేవలమ్

స్థితా విగతసంరమ్భముపరా ఇవ మేరవః.

20

తమతమ వర్ణాశ్రయములకు జెందిన కర్మల నాచరించు, నిష్క్రియమగు ఆపరమేరువువలె ధీరత్వమును వహించియుండిరి.

తాం త్వం దృష్టిమవప్తభ్య రాఘవాఽఘవినాశినీమ్

అనహంకృత్యహంకారో విహరస్వ యథాక్రమమ్.

21

రామా ! నీవుగూడ పాపనాశనమును ఆ దృష్టితో అవలంబించి, సామాన్య అహంభావమును వీడి, ఆత్మాహంకారమునుబూని, పైన జెప్పినట్లుగ విహరింపుము.

యథాభూతామిమామేవ పశ్యన్సర్గపరమ్పరామ్

మేరుస్థితోఽబ్ధిగమ్భారః సమమాస్వ గతభ్రమః.

22

ఈ సర్గపరంపరను యథార్థదృష్టితో బరికించుచు, మేరువువలె స్థిరత్వమును, సముద్రము వలె గాంభీర్యమును వహించి భ్రమరహితుడవై వెలయుము.

చిన్మాత్రం సర్వమేవేదమిత్థమాభాసతాం గతమ్

నేహ సత్యమసత్యం వా క్వచిదస్తి న కించన.

23

ప్రకాశమునంది ఈ కనబడునదంతయు, చైతన్యమాత్రమే; ఇటు సత్యాసత్యములుగాని లేక వేతొందుగాని, మతమియునుగాని లేవు.

మహత్తామలమాలమృత్య త్యక్తేదమవహేలయా

అసక్తబుద్ధిః సర్వత్ర భవ భవ్య భవత్తుయా.

24

బ్రహ్మత్వము నవలంబించి, ఈ భ్రాంత బుద్ధిని త్యజించి, అసాసక్తబుద్ధివై, సర్వత్ర పరిలక్షితమగు ఈ సంసారమును త్యజమొనర్చుము.

కిం రోదిషి ఘనోద్వేగం మూఢవచ్చాచుశోచసి

భ్రమస్యద్రాస్తృచిత్తస్య సౌమ్యావర్తే తృణం యథా.

25

సౌమ్య ! ఉద్విగుండవై నీవేల మూఢునివలె రోదించుచున్నావు? ఉద్రాంతచిత్తమున, భ్రమారముల తృణమువలె తిరుగాడుచుంటివేల?

శ్రీరామ ఉవాచ :—

అహో న భగవన్నానం సమ్యగ్జాతమలక్షయః

త్వత్ప్రసాదాత్ప్రబుద్ధోఽస్మి సూర్యసంక్లాదివామృజమ్.

26

శ్రీరామడు:—భగవంతుడా! తమ అనుగ్రహమువలన ఇప్పుడే నేను, సూర్యసంగమమును బడసిన పద్మమువలె, ప్రబోధితుడవైతిని. ఆహా! ఆశ్చర్యము! నా మోహమంతయు తొలగిపోయినది.

భ్రాన్తిరస్తంగతా నూనం మిహికా శరదీవ మే

సంశాన్తాఖిలసందేహః కరిష్యే వచనం తవ.

27

శరత్కాల - తుహినమువలె నా భ్రాంతి. అంతయు నశించినది; నా సందేహములన్నియు తొలగినవి. ఇక నీవు చెప్పినట్లునర్తును.

వ్యపగతమదమోహో మానమాత్సర్యము క

శ్చిరతరముదితాత్నా శా న శోకశిరేణ

పునరనుఖమగచ్ఛన్వచ్ఛయైకాన్తబుద్ధ్యా
యదిహ వదసి సాధో తత్కరిష్యేఽవిశంకం.

28

ఇత్యార్షే శ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే జీవన్ముక్త సంశయనిరూపణం నామ
ద్వాదశః సర్గః || 12 ||

సాధో! ఇప్పుడు నా మదమోహమాత్సర్యములన్నియు తొలగినవి; నా శోక మిన్నాళ్లకు
తీరినది; ఆత్మస్వరూపమును బొందితిని. ఇక నాకు 'బద్ధుడను' అను భ్రమలేదు. ఏకాంతబుద్ధితో
రాజ్యపాలనాదికమునుగాని, లేక, ఈ జ్ఞానమును పెంపొందింపజేసుకొనుటగాని - మీరెద్దానిని
ఆజ్ఞాపించిన దాని నొనర్చును.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
జీవన్ముక్త - సంశయనిరూపణమును ద్వాదశసర్గము || 12 ||

త్రయోదశః సర్గః .

[వృత్తస్తవ్య బోధేన వాసనావిలయక్రమః
ప్రాణరోధేన తం వత్సం పీఠికాత్రోపరచ్యతే.

వాసనాక్షయము తత్త్వజ్ఞానముచే గల్గుట వెనుక చెప్పబడెను. (ప్రాణనిరోధముచే వాస
నాక్షయమును వచించుటకిందు భూమిక యొనర్పబడుచున్నది.)

శ్రీరామ ఉవాచ :—

సమ్యగ్జ్ఞానవిలాసేన వాసనావిలయోదయే

జీవన్ముక్తపదే బ్రహ్మన్నానం విశ్రాంతవాసహమ్.

1

శ్రీరామడు: వాసనాక్షయపూర్వకముగ సమ్యక్ - జ్ఞానఫలమును జీవన్ముక్తపదమున,
నేను సంపూర్ణముగ విశ్రమించితిని.

ప్రాణస్పృహనిరోధేన వాసనావిలయోదయే

జీవన్ముక్తపదే బ్రహ్మన్వద విశ్రమ్యతే కథమ్.

2

(ప్రాణస్పృహదనమును నిరోధింపగలుగు వాసనాక్షయమునుబొంది, జీవన్ముక్తిని బొందు
తీరును జెప్పుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

సంసారోత్తరణే యుక్తిర్యోగశబ్దేన కథ్యతే

తాం విద్ధి ద్విప్రకారాం త్వం చిత్తోపశమధర్మిణీమ్.

3

శ్రీవసిష్ఠుడు: - సంసారోత్తరణోపాయమే 'యోగము' అనంబడుచున్నది. చిత్తము నుపశ
మింపజేయు ఆయోగము రెండువిధములు, (హత, రాజయోగములు.)

ఆత్మజ్ఞానం ప్రకారోఽస్యా ఏకఃప్రకటితో భవి

ద్వితీయః ప్రాణసంరోధః శృణు యోఽయం మయోచ్యతే. 4

జ్ఞానవిచారమును ఆత్మజ్ఞానోపాయము ఒకటి విశేషముగ జెప్పఁబడినది రెండవదగు ప్రాణ సంరోధమును వినుము.

శ్రీరామ ఉవాచ :—

సులభత్వాదదుఃఖత్వాత్కతరః శోభనోఽనయోః

యేనావగతమాత్రేణ భూయః క్షోభో న భాధతే. 5

శ్రీరాముడు :— ఈ రెండింటిలో (జ్ఞానవిచార, ప్రాణనిరోధములలో) నెయ్యది తేలిక? దేనియందు క్షోభములు తక్కువ? ఎయ్యది రమ్యము? దేనిని తెలిసికొనినమాత్రముననే దుఃఖము దూరమగునో? తెలియజెప్పడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ప్రకారా ద్వానపి ప్రోక్తా యోగశబ్దేన యద్యపి

తథాపి రూఢిమాయాతః ప్రాణాయుక్తావసౌ భృశమ్. 6

శ్రీ వసిష్ఠుడు :—జ్ఞానవిచారము, ప్రాణనిరోధముల రెంటిని శబ్దయోగమున వ్యవహరించినను యోగశబ్దము ప్రాణనిరోధముననే రూఢము.

ఏకో యోగస్తథా జ్ఞానం సంసారోత్తరణక్రమే

సమాప్తపాయా ద్వావేవ ప్రోక్తావేకఫలప్రదౌ. 7

సంసార - ఉత్తరణమునకు జ్ఞానము, యోగము, ఈ రెండును రెండు ఉపాయములుగ జెప్పబడినవి, ఈ రెంటిచే నొకే ఫలము చేకూరును.

అసాధ్యః కస్యచిద్యోగః కస్యచిజ్ఞాననిశ్చయః

మమ త్వభిమతః సాధో సుసాధ్యో జ్ఞాననిశ్చయః. 8

కొందఱికి యోగ మసాధ్యము; కొందఱికి జ్ఞానవిచార మసాధ్యము. (అధికారినిబట్టి ఈ రెండును చెప్పబడినవి). కాని సాధో! జ్ఞానవిచారము సుసాధ్యమేయని నా తలంపు.

అజ్ఞానం పునరజ్ఞాతం స్వప్నేష్యపి న తద్భవేత్

జ్ఞానం సర్వాస్వవసాను నిత్యమేవ ప్రవర్తతే. 9

విశేషవిచారమున అజ్ఞానమొక్క-పరి దూరమొనర్పఁబడిన, స్వప్నమునగూడ మరలనొద్ద వింపదు. జ్ఞానము సర్వాస్వఫల నిత్యమై నెఱచుచున్నది. కాన, దానికొఱకై ఎట్టి అర్పణము నొనర్పవలసిన అవసరములేదు.

ధారణాసనదేశాదిసాధ్యత్వేన సుసాధ్యతామ్

నాయాతి యోగో హ్యధవావికల్పో నైవ శోభనః. 10

ఇక యోగమన్ననో, దాన ధారణ, అసనము, పుడేశముయొక్క అనుకూల్యముమున్నగు నియమములబట్టి, సుసాధ్యముకాదు. 'తీవ్రసంకేగము' ఉన్నవారలకు ఈ రెండింటిలో నెయ్యది సుసాధ్యము, ఎయ్యది కష్టకరము అను పోల్చి యే ఉచితముకాదు.

ద్వావేవ కిల శాస్త్రోక్తా జ్ఞానయోగో రఘూద్వహ

తత్తోక్తం భవతే జ్ఞానమస్తస్య జ్ఞేయనిర్మలమ్.

11

జ్ఞానవిచారము, యోగము - ఈ రెండును శాస్త్రముల జెప్పబడియున్నవి. నీకు అంతస్థమగు నిర్మలజ్ఞానమును గుఱించి చెప్పియుంటిని.

ప్రాణాపానతయా రూఢో దృఢదేహగుహశయః

అనస్తస్థిదీదః సాధో యోగోఽయం బుద్ధిదః శృణు.

12

సాధూ! ప్రాణాపానముల సమత్వమును రూఢినిగాంచినదియును, భేదరత్నాది సిద్ధుల నొసంగునదియు, జ్ఞానకాములకు సాక్షాత్కారపాతువునునగు, దేహము నాశ్రయించి ఒనర్చబడునదియునగు యోగమును గుఱించి చెప్పుచున్నాను, వినుము.

మఖానిలస్ఫురణనిరోధసంభవ

స్థితిం గతో నృపసుత చేతసా త్వయే,

సమాహితసిత్తిరిహ యోగయుక్తితః

పరేపదే ప్రగలితగీర్నివత్స్యసి.

13

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూత్యోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే జ్ఞానవిచారయోగోపదేశో నాను

త్రయోదశః సర్గః ॥ 13 ॥

నృపసుతా! ప్రియత్నముతో ప్రాణవాయువును నిరోధించిన, వాసనాత్యయమై, యోగ శాస్త్రమున జెప్పబడినట్లు చిత్తవృత్తులు నిరుద్ధమై, వాగగోచరమగు పరమానందపదము నధిష్ఠింపగలవు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

జ్ఞానవిచారయోగోపదేశమున

త్రయోదశ సర్గము ॥ 13 ॥

చ తు ర్ద శ : స ర్గ : .

[సురసంసృచ్ఛతస్యాత్ర భుశుణ్ణస్య దిదృక్షయా

వసిష్ఠగమనం మేరుస్తచ్చృజం చాత్ర వర్ణ్యతే.

వేదాంతాది యుత్తమకథలను వినునట్టి భుశుణ్ణుని జూడ కోర్కెగల్గి వసిష్ఠుడు మేరుపర్వతముపైకి బోవుటయు, మేరుపర్వత, తచ్చిఖరవర్ణనమును యిందుగలవు.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :-

అస్థితాపదనస్తస్య తస్య క్వచిదయం కిల

జగద్రూపః పరిస్పృహో మృగతృష్ణా మరావివ.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు :- ఈ వర్ణింపబడిన పరబ్రహ్మముయొక్క ఏకదేశమున, ఎండమావి యందు పరిస్పందించు జలములవలె, జగత్తు వెలయుచున్నది.

తత్ర కారణతాం యతో బ్రహ్మ కమలసంభవః

స్థితః పితామహత్వేన సృష్టభూతభరభ్రమః.

2

ఈ సృష్టికి పితామహుడును, పద్మయోనియును, సృష్టింపబడిన జీవులే భృగువరమాలగా నొప్పువాడునునగు బ్రహ్మ వెలయుచున్నాడు.

తస్యాహం మానసః పుత్రో వసిష్ఠః శ్రేష్ఠచేష్ఠితః

ఋక్షచక్రే ద్రువధృతే నివసామి యుగం ప్రతి.

3

అతనికి నేను మానసపుత్రుడను; శ్రేష్ఠచరిత్రుడ నగుటవలన, భృగువునిచే ధరింపబడిన సప్తర్షి మండలమున వైవస్వత మన్వంత రాంతము వెలయుచును.

సోహం కదాచిదాస్థానే స్వర్గే తిష్ఠాచ్ఛతకతోః

శ్రుతవాన్నారదాదిభ్యః కథాం సుచిరజీవినామ్.

4

ఒకనాడు నేను స్వర్గముననున్న ఇంద్రసభకు వెళ్ళితిని; అటు వారదాదులు చిరజీవమును గుఱించి చెప్పవల్కుల వింటిని.

కథాప్రసక్తే కస్మింశ్చిదథ తత్రాభ్యువాచ హ

శాతాతపో నామ మునిర్మోహానీ మానీ మహామతిః.

5

ఈ ప్రసంగమును, ప్రమాణకులేందును, మానీయుడును, అల్పభాషియును నగు శతతాప డను ఒకానొకమని సల్పుచుండెను.

మేరోరీశానకోణస్థే పద్మరాగమయే దివి

అస్తి కల్పతరుః శ్రీమాఞ్ఘృణ్ణే చూత ఇతి శృత్యః.

6

(అతడు చెప్పిన దేవుని .. మేరువుయొక్క ఈశానకోణము పద్మరాగమయము; అటువై పున శోభాయుతమగు చూతమను కల్పతరువున్నది.

తస్యకల్పతరోహ్మార్ధ్వి దక్షిణస్కన్ధకోటరే

కలధౌతలతాప్రోతే విద్యతే విహగాలయః.

7

ఆ కల్పతరువు మీద, దక్షిణదిశ నొక కోటరమున్నది; దానిని బంగారు అత లల్లుకొని యున్నది; అటు పక్షుల గూడొకటియున్నది.

తస్మిన్నివసతి శ్రీమాన్భుశుణ్డో నామ వాయసః

వీతరాగో బృహత్కోశే బ్రహ్మేవ నిజపఙ్క్తే.

8

అటు భుశుండుడను కాకియొకటి, రాగవిహీనుడై బ్రహ్మ తన పద్మకోశమున నిసించు చున్నట్లు, నిసించుచుండెను.

స యథా జగతాం కోశే జీవతీహ సురాశ్చిరమ్

చిరంజీవీ తథా స్వర్గే న భూతో న భవిష్యతి.

9

దేవతలారా ! ఆ వాయసమును బోలు చిరజీవులీ ఇలలా లేరు; స్వర్గమునగూడలేరు; ఉండబోరు.

స దీర్ఘాయుః స నీరాగః స శ్రీమాన్స మహామతిః

స విశ్రాంతమతిః శాంతః స క్షాంతః కాలకోవిదః.

10

అతడు శ్రీమంతుడును, మహామతియును, ఆసక్తి - రహితుడునుగు విరంజీవి; అతడు పరమవిశ్రాంతి నందియుండుటవలన, శాంతుడును, మనోహరుడును, త్రికాలవేత్తయునునైయుండెను.

స యథా జీవతి ఖగస్తథేహ యది జీవ్యతే

తద్భవేజ్జీవితః పుణ్యం దీర్ఘం చోదయమేవ చ.

11

ఆ ఖగము జీవించుచున్నట్లు ఎవరైన జీవింపగలిగిన అతనిదే పుణ్యమునుజీవనము, పరమ పురుషార్థము అని తలపనగును.

ఇతితేన భుశుణ్డోఽసా భూయః పృష్టేన వర్జితః

యథావదేవ దేనానాం సభాయాం సత్యముక్తవాన్.

12

ఇట్లు భుశుండుని విషయమై మరల ప్రశ్నింపబడి, అతడు దేవసభయందు, ఉన్నదు పుట్టు వర్జించిచెప్పెను.

కథావసరసం శాంతావథ యాతే సురవ్రజే

భుశుణ్డం విహగం ద్రష్టుమహం యాతః కుతూహలాత్.

13

కథముగియుగనే దేవతలందఱు యథేచ్ఛ జనిరి; నేను కుతూహలముతో ఆ భుశుండుని జూడ నరిగితిని.

భుశుణ్డః సంస్థితో యత్ర మేరోః శృజ్ఞు తిగుత్తమమ్

సంప్రాప్తవాన్తేనాహం పద్మరాగమయం బృహత్.

14

భుశుండుడు నివసించు మేరుశృంగము పద్మరాగమయమని వినియుండుటవలన, నేను తేలిగనే దానిని గుర్తించి చేరుకొనగలిగితిని,

రత్నగైరికకాస్తేన తేజసా నహ్నివర్చసా

మథ్వాసవరసేనేవ రజ్జాయత్కకుభాం గణమ్.

15

కల్పాంతజ్వలనజ్వాలాపిణ్డాద్రిమివ సంచితమ్

ఇన్ద్రసిలశిఖాధూమమాలోకారుణితామ్బరమ్.

16

సర్వేషామేవ రాగాణాం రాశిమద్రావివ సితమ్

సర్వసంధ్యాభ్రజాలానాం ఘనమేకమివాకరమ్.

17

ఉత్రాంతిం కుర్వతో మేరోశ్శృహ్నాన్ద్యేవ నిర్గతమ్

మూర్ధానమాగతం కాంతం వాడవం జఠరానలమ్.

18

సుమేరువనదేవ్యేవ నవాలక్తకరజ్జితమ్

లీలయాదాతు మిన్దుం ఘే సితం హస్తశిఖాజులిమ్.

19

జ్వాలాభిరివ మాలాభిరదుణాభిః పయోముఖమ్

ఖం గన్తుమివ సస్పృశం శైలస్థమివ వాడవమ్.

20

సంగీతమును, నలుదిక్కుల పుష్పగుచ్ఛములును నెలగుచు, వసలక్ష్యమొక్క నర్తన - శాలయా యని పించుచుండెను. అటునిట తాళవృక్షముల పత్రములు విప్పారి, దంతములవలె నుంటజేసి, అది ఇతర పర్వతశిఖరములగాంచి పరిహసించు చున్నట్లుండెను. అప్పురగణము ఊయ్యెలల నూగుచుండెను. అటు సందఱును కామోన్మత్తులు. శిలాతలముల దేవతలు విశ్రమించియుండిరి కందరముల కాముక కాముకీగణముండెను. ఆ పర్వతము, ఆ కాశ - మృగాజనధారియై, శుభ్రగంగా - యజ్ఞోపవీతమును, పింగళివర్ణ - జటలను, వేణు - దండమును ధరించి, తాపసినలె నొప్పుచుండెను. ఆ పర్వతమున గాంగనిర్ద్వనము ధ్వని నొనర్చుచుండెను. దేవతలు లతాగృహములఁ బ్రవేశించుచుండిరి. గంధర్వులు గానమొనర్చుచుండిరి. వాయువు మధురగంధము నీనుచు ప్రసహించుచుండెను. హేమకమలము లొప్పారుచుండెను. తారకలను రత్నములట శోభించుచుండెను. పింగళివర్ణమగు ఆ మేరుశిఖరము గగనమును భేదించుకొనిపోయినట్లుండెను.

అమరయంత్రులకు శ్రీదాపర్వతమగు ఆ మేరువు, శ్వేత, పీత, హరిత, పాటల వర్ణములగు వికసితపుష్పములతోగూడి, ఆ కాశమండలమును విచిత్రముగ చిత్రించుచున్నట్లుండెను.

ఇది శ్రీ వాస్తిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున భుశుండోపాఖ్యానమున మేరుశిఖరవర్ణనమున చతుర్దశ సర్గము || 14 ||

పంచదశః సర్గః

[శృంగే కల్పితరుక్మాతః పుష్పపక్ష్యాదిసంపదః

స్కంధే కాకకులం తత్ర భుశుణ్డశ్చేవా వర్ణ్యతే.

ఆ పర్వతశిఖరముపై కల్పవృక్ష, చూతపుష్ప, పక్ష్యాది పదార్థముల సంపదయు, దాని కోటరమున కాకులసమూహమును గలవనుటయు, భుశుణ్డుని వర్ణనయు యిందు గలవు]

శ్రీవస్తిష్ఠ ఉవాచ :-

కుసుమాపూర్ణకల్పాభకుస్తలే తస్య మూర్ధని
కల్పాజ్జమహాను ద్రాక్షం శాఖాచక్రమివ స్థితమ్.

1

పుష్పరేణ్వభ్రవతితం రత్నస్తంభకదంతురమ్
ఉత్పేధనిర్జితా కాశం శృంగే శృంగమివార్పితమ్.

2

తారాద్విగుణపుష్పేషుం మేఘద్విగుణఫలవమ్
రశ్మిద్విగుణరేణ్వభ్రం తద్దిద్విగుణమజ్జరిమ్.

3

స్కంధేషు కిన్నరీగీతద్విగుణభ్రమరస్వనమ్
దోలాలోలాపురోలోకద్విగుణీకృతపల్లవమ్.

4

సిద్ధగన్ధర్వ సంఘాతద్విగుణోత్థ విహంగమమ్.
రత్నకాన్త్యచ్చసహదద్విగుణ త్వగ్న్వృతాంశుకమ్.

5

- చంద్రాభిమృతసమాశ్లేష ద్విగుణాజ్ఞబృహత్ఫలమ్
మూలసంలీనకల్పాభిద్విగుణీకృతపర్యకమ్. 6
- సురసంవలితస్కంధం పత్రవిశ్రాంతకిన్నరమ్
నికుజ్జకుజ్జజీమూతం కచ్చసుప్తసురాదికమ్. 7
- స్వాకారవిపులం భృశ్శానుతాన్య వలయస్వనైః
అప్పరోభ్రమరీభిశ్చ గృహీతకుసుమాన్తరమ్. 8
- సురకిన్నరగన్ధర్వవిద్యాధరవరాన్వితమ్
జగజ్జాలమివానంతం దశాశాకాశపూరకమ్. 9
- నీరన్ధ్రకలికాజాలం నీరన్ధ్రామృదుపల్లవమ్
నీరన్ధ్రవికసత్పుష్పం నీరన్ధ్రవనమాలితమ్. 10
- నీరన్ధ్రమజ్జరీపుష్పం నీరన్ధ్రమణిగుచ్ఛకమ్
నీరన్ధ్రాంశుకరత్నాభ్యం లతావిలసనాకులమ్. 11
- సర్వత్ర కుసుమాపూరైః సర్వత్ర ఫలపల్లవైః
సర్వామోదరజః పుష్టైః పరం వైచిత్ర్యమాగతమ్. 12
- తస్య కక్షేషు కుజ్జేషు లతాపత్రేషు పర్వసు
పుష్పేష్వావయసంలీనాన్విహగ్దస్త్రప్తవానహమ్. 13

(శ్రీ వసిష్ఠః) :- ఆ మేరుశిఖర శిరోభాగమును కుసుమపూర్ణములగు పృథ్వీమేఘములు కుంతలములవలె నలంకరించియుండెను; అటు, పుష్పితములును, వ్యాప్తములునునగు శాఖలతోగూడి, అర్థిజన వాంఛితముల నీడేర్చు ఆ కల్పవృక్షమును నేను కాంచితిని. అది పుష్పరేణువులను మేఘములతోగప్పబడియుండెను; రత్నమయములగు పుష్పగుచ్ఛములు దాన దట్టముగనుండెను. బౌద్ధత్యమున నది ఆకాశము నతిక్రమించుచుండెను. మేరుశృంగమున మతోక శృంగమాయనునట్లావృక్ష మొప్పుచుండెను. దాన పుష్పములు ఆకాశమునందలి నక్షత్రములకంటె అసంఖ్యముగను, పల్లవములు వర్ష కాలమేఘములకంటె నధికముగను, ఉజ్వలముగను పుష్పపరాగరాశి, చంద్రా నూర్యుల కిరణములకంటె ద్విధుణుముగను, మంజరలు మెఱుపులకంటె నెక్కుడుగను ఉండెను. ఆ వృక్షముమీదనున్న భీమరముల గుంజనధ్వని, స్కంధవాసినలుగ కిన్నరీగణముయొక్క గీతధ్వనులతోగలసి, ద్విగుణీకృతమగుచుండెను, ఆ వృక్షమున తేలి ఉయ్యెలలనుగను అప్పరసల హస్తపదపల్లవముల దాని పల్లవసమూహము ద్విగుణమగుచుండెను. కామరూపులును, విహగవేదధరులునునగు సిద్ధ గంధర్వుల ఉనికినవన, ఆ వృక్షముననున్న పక్షుల సంఖ్య రెండింత లగుచుండెను. రత్నకాంతి, నిర్మల నీహరముల దట్టమైన ఆ వృక్షముయొక్క పట్ట, దాని కట్టువస్త్రమువలె నుండెను. చంద్రానిబసమాలింగమున, అందలి అమృతమునుగోలి, దానినున్నఫలములు మఱితగ లావైనట్లుండెను; దాని మొదట కల్పమేఘము లావరించుకొనియున్నందున, అదియును లావైనట్లు కనబడుచుండెను. దాని శాఖల దేవతలును, పత్రముల కిన్నరులును ఆక్రమించుకొని విశ్రమించుచుండిరి. నికుంజగుంజముల మేఘములును, దాని రేడల సురలును నిద్రించుచుండిరి. అప్పరసలను - మధుకరములు తమ కంకణ శబ్దముల భీమములను

తరిమి, ఆ బృహద్వృక్షమునుండి పుష్పచయన మొనర్చుచుండిరి. అది జగత్సమాహములవలె దశ దిశల నాకర్షించుచు, సురకిన్నరగంధర్వవిద్యాధరశ్రేణులతో గూడియుండెను. ఆ వృక్షము ఘోరలతోడను, రేతచిగుళ్లతోడను, విషాపరుమన్న పువ్వులతోడను, పువ్వుగుత్తులతోడను, మూలతీ, లతలతోడను, మణిస్త్రుబకములతోడను, అర్థలకామమీడేర్చు దివ్యాంబరరత్నసమాహములతోడను దట్టమైయుండెను. లతలందు లాస్యనృత్యమొనర్చు (ఊగాడు) చుండెను, నలుదిక్కుల కుసుకు, ఫలఫల్లవ, సుగంధ, పుష్పరేణువులతోగూడి, ఆ వృక్ష మత్యంత విచిత్రముగ శోభిల్లుచుండెను. దాని కక్షముల, కుంజముల, లతాపత్రముల, పర్వముల, పుష్పముల పక్షులు గూండ్లు కట్టుకొని నివసించు చుండుటను నేను గాంచితిని.

నిశానాథకలాఖణ్డమృణాలశకలైధితాన్

అర్జునామ్భాజి నీకన్దకవలాస్త్రహృసారసాన్.

14

విరంచేరథ హంసానాం పోతకాన్సామగాయనః

ఓంకారవేదసుహృదో బ్రహ్మవిద్యానుశాసనాన్.

15

ఉద్గీర్ణమస్త్రనిచయాన్సా హాకారనిభస్వనాన్

అస్థినై కలడిత్పుష్పానీలమేఘసమోపమాన్.

16

దేవైర్నిరీక్షితాన్నిత్యం యజ్ఞవేదిలతాదలాన్

శుకానాగ్రానవాఞ్ఘ్రి మాఞ్ఘ్రిశూఞ్ఘ్రిఖిఖిఖాశిఖాన్.

17

శారీరక్షితబర్హాఘ్నాన్కూమారాన్వరబర్హిణః

సహస్రోపన్యస్తనిః శేషశైవవిజ్ఞానకోవిదాన్.

18

వ్యోమైవ జాతనప్తానాం మహతాం వ్యోమపక్షిణామ్

బహూనాబద్ధనిలయాఞ్ఘరదభ్రసమాకృతీన్.

19

విరించి హంసజానన్యానన్యానగ్నిశుకోద్భవాన్

కౌమారబర్హిజానన్యానన్యా నమ్బరపక్షిణాన్

20

ద్వితుణ్డాంశ్చ భరద్వాజాన్తేమచూడాన్విహంగమాన్

కలవిజ్ఞుబలాస్సద్ధ్రానోక్తిలా నౌఞ్ఘ్రికుక్కుటాన్.

21

భానచాషబలాకాదీన్ప హూనన్యాంశ్చ రాఘవ

భూతౌఘం జగతీవాహం దృష్టవాంస్తత్ర ఫక్షిణః.

22

దక్షిణస్కన్ధశాఖాయాం సితాయాంవై దవీయసి

అథాహం దృష్టవాన్పుష్పత్రాయామమ్బరసీతః.

23

కాలేకాకోలవలయం మజ్జరిజాలమాలితమ్

కోకాలోకాచలేఽరణ్యే కల్పాభ్రాఘ్నిమివ సీతమ్.

24

అందు, బ్రహ్మవాహనములగు హంసలు, చంద్రకేశలను మృణాలనాళములను మఱియు తెలితామతూండ్లను భక్షించుచు గుఱువుగనుండెను. అవి, సర్వదా బ్రహ్మదగ్గఱనుండుటవలన, బ్రహ్మ విద్యనెఱిగి, వేదమంత్రమగు ప్రణవము నుచ్చరించుచు, అనవరతము వేదగాన మొనర్చుచుండెను.

అగ్నివాహనములగు శుకములు, యజ్ఞమంత్రముల సుచ్చరించుచుండెను. ఎల్లప్పుడు స్వాహాశబ్దము సుచ్చరించుటవలన, వాటిస్వరముగూడ స్వాహాకారమయ్యెను. యజ్ఞశాలకవి అగ్నినికొనిపోయి, ప్రాంతస్థితచగు వృక్షాగ్రముల నధివసించుచుండును; హవిప్రదాయియగు అగ్నిని కొనివచ్చినవని, యజ్ఞవేదిక నుపవిష్టులైన వాడవలె టినత్యంతప్రీతితో నిరీక్షించుచుండును. అందువలన నవి నిరీక్షింప అత్యంతమనోహరములై యుండెను. కొన్ని, విద్యుత్తుంజములవలె పింగళవర్ణములును, కొన్ని జల భరిత మేఘములవలె నీలవర్ణములును నైయుండెను. కొన్ని, కుశపత్రములవలె హరిద్వర్ణములు; మస్తక శిఖలు అగ్నిశిఖలవలెనున్న శాబకము లనేకములుండెను. అట, కార్తికయవాహనములగు మయూరములుగూడ నుండెను; స్కందమాతయగు గౌరీదేవి వాటిని పాలించుచుండెను. అవిట మారస్వామి కడ శైవభగ్గముల నెఱిగి, ప్రావీణ్యమును సంపాదించెను. అట, వ్యోమపక్షులను ఒక జాతికి జేందిన పక్షులుండెను. అవి ఆకాశముననే జన్మించి ఆకాశముననే మరణించును; అవి ఎప్పుడును భూమి మీదకు దిగవు; వాటితో స్నేహముగనున్న శరదభ్రశుభ్రహంసవాహనసంతతిగూడ అట నివసించుచుండెను. అట, అగ్నివాహనసంతానములగు శుకములు, కార్తికయవాహన సంతతియగు మయూరములు, ఆకాశపక్షి సంతతులు, ద్వితుండములగు భరద్వాజపక్షులు, హేమచూడ పక్షులు, కలవింకములు, గృధ్రములు, బకములు; కుక్కుటములు, కోకిలలు, భాషములు, చామములు మొదలగు పక్షులట నివసించుచుండెను. రామా! అట నొక పక్షి జగత్తును గాంచితి నాయన్నిట్లు, పెక్కుపక్షుల జూచితిని. నేనాకాశముననుండియే, ఆవృక్షముయొక్క దక్షిణస్కంధమున, ఆకులతో దట్టమైయున్న ఒక కొమ్మమీద, కుంజరీపాలముల గూడు కట్టుకొని నివసించుచున్న ద్రోణకాకముల గుంపు నొకదానిని గాంచితిని; అది, చూచుటకు చక్రవారపర్వతారణ్యముననున్న కల్పాంతమేఘసమూహమువలె నుండెను.

తత్ర పశ్యామ్యహం యావదేకాస్తే సుస్థకోటరే

విచిత్రకుసుమాస్తీరే వివిధామోదశాలిని. 25

పుణ్యకృద్యోషితాం స్వర్గరే ప్రియస్తబకవాసితాః

లపరిక్షుభితాకారాః సభాయాం వాయసాః స్థితాః. 26

విభేద్యమేఘా వాతేన సమేనేవాపసారితాః

తేషాం మధ్యే స్థితః శ్రీమాన్పుశుణ్డః ప్రోన్నతాకృతిః. 27

మధ్యే చ కాచఖిణ్డానామింద్రానీల ఇవోన్నతః

పరిపూర్ణమనా మాపీ సమః సర్వాజ్ఞసుందరః. 28

ప్రాణస్పదైవావధానేన నిర్మయస్తర్మఖః సుఖీ

చిరంజీవీతి విఖ్యాతశ్చిర జీవితయాతయా. 29

జగద్విదితదీర్ఘాయుర్భుశుణ్డ ఇతి విశ్రుతః

యుగాగమాపాయదశా దర్శనప్రౌఢమానసః. 30

ప్రతికల్పం చ గణయన్భిన్నశ్చక్ర పరమ్పరామ్

జన్మనాం లోకపాలానాం శరవశక్రమరుత్పతామ్. 31

సంస్కర్తా సమతీతానాం సురాసురమహీభృతామ్

ప్రసన్నగమ్భిరమనాః పేశలః స్నిగ్ధముగ్ధవాక్.

32

అవ్యక్తవక్తా విజ్ఞాతా నిర్మమో నిరహంకృతిః

సుహృద్భయ స్తథా మిత్రం మృత్యుపుత్రో గురుప్రభుః

సర్వదా సర్వథా సత్యం సర్వం సర్వస్య సంస్తవే.

33

అట, విచిత్రకుసమశోభితము, వివిధకుసమసుగంధవాసితమునగు ఒక స్కంధకోట రమాన కొన్ని కాకులు సేదదీర్చియుండుట కాంచితని. ఆ చోటు పుణ్యపురుషులు అప్పురసలతో భోగించు స్వర్గమువలెనుండెను. శమదమాది పుష్పసౌగంధ్యమున ఆవాయసములు సువాసితము లగుచుండెను. వాయుతాడితములగు కృష్ణమేఘఖండములు లండు నక్కినట్లుండెను. వాటినడుమ, ఇంద్రనీలమణివలె నొప్పురు భుంకుండుడుండెను. అతడు సంపూర్ణాత్మయును, గౌరవనీయుడును, సమదర్శియును, అంత యృఖదృష్టియునై యుండెను. సర్వాంగసుందరమగు ఆవాయసము చిరజీవിയని ప్రపంచమందంతట విఖ్యాతయిండుటవలన, నతనిని అందఱు చిరజీవి భుంకుండు డందురు, అతడు యుగయుగాంతరముల ఉత్పత్తిప్రళయముల గాంచి, పరిణతబుద్ధి యయ్యెను. ప్రతికల్పముననున్న శివేంద్రచంద్రులగు లోకపాలకుల ఆయువును గుణించి విసుగునందెను. గతించిన సురాసురపాలకుల చెయిదము లాతనికి గుర్తననుండెను. అతడు సర్వదా సుప్రసన్నతను వహించి గంభీరచిత్తుడై యుండెను. సుచతురుడగు అతని భాషణములు స్నేహపూర్ణములును, మధురములును, స్పష్టములును నైయుండెను. విజ్ఞానియగు అతడు నిర్మలత్వ నిరహంకారముల దాల్చియుండెను. అతడన్నివేళల, అన్నివిధముల, అందఱి కష్టముల గ్రహించుచు, తీర్చుచుండెను. (సుహృత్, మిత్రుడు). మృత్యువుతోగూడ, అతడు కైరవి హీనుడై, ప్రియపుత్రునివలె మెలగుచుండెను. బృహస్పతితుల్యుడగు ఆ భుంకుండుడు, అన్నిటికిని అధిష్టానమగు పరమార్థసత్యవస్తువును గ్రహించి, ప్రియవాదియై యుండెను.

సౌమ్యః ప్రసన్నమధురో రసవాన్మహాత్మా

హృద్యః సరోవర ఇవాన్తరఖిల్లా శైత్యః,

హత్పుణ్డరీకకుహరం వ్యవహారవేత్తా

గామ్భీర్యమచ్ఛమజహత్ప్రకటాశయశ్రీః.

34

ఇత్యావే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతౌక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే భుశుణ్డోపాఖ్యానే భుశుణ్డదర్శనం నామ పంచదశః సర్గః || 15 ||

మహాత్ముడగు ఆ భుంకుండుడు (క్రోధాధి శౌన్దర్యములేక) అంతఃశీతలుడును. అనందరసికుడును వగుటవలన, (జలయుతమగు) సరోవరమువలె నందఱికిని ప్రియుడైయుండెను. అతడు వ్యవహారముల నన్నిటిని గ్రహించి, ఉదారచిత్తుడై యుండెను. అతని హృదయసరోజము సర్వదా సరసమై (విహ్వరి) యుండెను. తెంపులేని గాంభీర్యగుణమాతనిని సర్వదా అలంకరించుచుండెను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున, భుశుణ్డోపాఖ్యానమున భుశుండదర్శనమును పంచదశ సర్గము || 15 ||

పోడశః సర్గః

[పురః ప్రాప్తవసిష్ఠేన పూజితేనాననాదిభిః

భుశుణ్ణజన్మకర్మాదేః కృతః ప్రశోఽత్ర వర్ణ్యతే.

భుశుణ్ణుని సమాపించి, అసనాదులచే పూజితుడై వసిష్ఠుడు భుశుండుని జన్మకర్మాదులఁ గూర్చి ప్రశ్నించుట యందు వివరింపబడినది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

అథ తస్యాహమపతం దీప్యమానవపుః పురః

కించిద్విక్షోభితసభః ఖాన్సక్షత్రమివాచలే.

1

చుక్షోభ వాయసాసానం నీలాత్పలసరఃసమమ్

మత్పాతమస్తవాతేన భూకమ్పనేన సాగరః.

2

అశజ్జితమపి ప్రాప్తం దర్శనాన్తామనస్తరమ్

భుశుణ్ణస్తు వసిష్ఠోఽయం ప్రాప్త ఇత్యవబుద్ధవాన్.

3

పత్రపుష్పాత్సముత్తస్థా మేఘశాప ఇవాచలాత్

హే మునే స్వాగతమితి ప్రోవాచ మధురాక్షరమ్.

4

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—అనంతరము నేను, నలుదిక్కుల ఉజ్వల దేహకాంతిని ప్రసరింపజేయుచు, ఆకాశమండలమునుండి ఆతనిముందఁజరు దిగితిని; అప్పుడు కలిగిన శబ్దమునకు ఆ కాకు లొకింత ఉలికి పడెను. నీలాత్పల సరోవరమువలెనున్న ఆ వాయు సభ, మత్పాతసజనిత మందమారుతమున, భూకంప మున చలించు సాగరమువలె, ఒకింత చలించెను. నేనటుకఱిగినంతమాత్రముననే భుశుండుడు, వసిష్ఠు డరుదెంచినాడని గ్రహింపఁగల్గెను. పత్రపుంజములనుండి, పర్వతమునుండి లేచు నీలమేఘశకలమువలె, లేచి 'మునీ! స్వాగతము' అని యాతడు మధురాక్షులుల పల్కెను.

సంకల్పమాత్రజాతాభ్యాం కరాభ్యాం కుసుమాజ్జలిమ్

మహ్యమాశు తదైవాదాన్మేఘా హైమమివోత్కరమ్.

5

ఇదమాసనమిత్యక్త్వా సవం కల్పతరుచ్ఛదమ్

ఉపానీతపతి త్యక్తభృత్యే వాయసనాయకే.

6

భుశుణ్ణ ఉత్థితే స్వీయకలాపజ్ఞేషు షక్షిషు

ఉపవిష్టం మునిం దృష్ట్వా స్వాసనోన్ముఖదృష్టిషు.

7

సమస్తాతగవృద్ధేన భుశుణ్ణేన సమం తతః

తస్మిన్కల్పితాపుష్టే హ్యుపవిష్టోఽహమాసనే.

8

అర్హపాద్యాది సంపాద్య భుశుణ్ణస్తుప్తమానసః

మామువాచ మహాతేజః సౌహృదాన్మధురాక్షరమ్.

9

సంకల్పమాత్రజనితములగు కరముల నాకు, నీలమేఘము తుషారమును వర్షించునట్లు, పుష్పింజలి నొసగెను. తరువాత నాతడు తరుపల్లవాసమును ఒసగి, గ్రహింపమనెను. ఆప్పుడు వాయు సము లన్నియు గౌరవార్థమై లేచి, వాటి పక్షకాంతులు ప్రసరింపజొచ్చెను; అవి నేను కూర్చుండుటకు నిరీక్షించుచుండెను. ఆప్పుడు నేను, భుకుండుడు, తత్సూచకులను ఒకేతడన పుత్రలతాపుంజ మయమగు ఆసనముల గ్రహించితిమి. అర్హ్యపాద్యముల ప్రీతినిగూర్చి, మహాతేజస్వీయగు భుకుండు డిట్లు స్నేహమున మధురాక్షముల బల్కించొడగెను.

భుశుణ్ణ ఉవాచ :-

- అహం భగవతాన్మృతకం ప్రసాదో దర్శితశ్చిరాత్
దర్శనామృతసేకేన యత్నిక్తాః సద్ద్రుమా వయమ్. 10
- మత్పుణ్యచిరసంభారప్రేరేతేన త్వయాధునా
మునే మాన్యైకమాన్యేన కుతశ్చాగమనం కృతమ్. 11
- కచ్చిదస్మిన్మహామోహే చిరం విహరతస్తవ
అఖణ్డితైవ సమతా స్థితా చేతసి పావనే. 12
- కిమరమద్యాగమనక్లేశేనాత్మా కదలితః
వచనశ్రవణోత్కానామాజ్ఞాం నో వక్తుమర్హసి. 13
- త్వత్పాదదర్శనాదేవ సర్వం జ్ఞాతం మయా మునే
త్వదాగమనపుణ్యేన వయమామోజితా స్త్వయా. 14
- చిరంజీవితచర్చాభిర్వయం వః స్మృతిమాగతాః
తేనేదమాస్పదం పాదై స్త్వం పవిత్రితవానయమ్. 15
- జ్ఞాతత్వదాగమోఽప్యేవం త్వాం పృచ్ఛామిహ యన్మునే
భవద్వాక్యామృతాన్వాదవాఞ్ఛితం ప్రవిజృంభతే. 16
- ఇత్యుక్త వానసౌ పక్షీ భుశుణ్ణశ్చిరజీవితః
త్రికాలామలసంవేదీ తద్రప్తోక్తమిదం మయా. 17

భుకుండుడు:-భగవంతుడా! మీరు నేటికి మమ్ము మీ దర్శనామృత సేచనమున ధన్యుల నొనర్చితిరి. అత్యంతమాననీయములగు మీరు, నా జన్మజన్మార్జితపుణ్యఫలమై, ఎటునుండి అరుదెంచుచున్నార? మహామోహమయమగు ఈ జగత్తున పరిభ్రమించుచున్నను మీ పవిత్రోహృదయమున సమత్వ మఖండితభావమున వెలయుచున్నదికదా! మీరింత కష్టమును పొంది నేడిటకేల అరుదెంచితిరి? మేము విన నుత్సహించుచున్నాము - చెప్పుడు. మునీ! మీ చరణసందర్శనముననే నేనంతయు గ్రహించితిని, మీ శుభాగమనమున నేడు మేము ధన్యుల మైతిమి. చిరంజీవి - ప్రసంగమున మేము మీ స్మృతిపథమున బడితిమి; మీ పవిత్రపాద స్పర్శవలన మేము పుణ్యమును సంపాదించితిమి. గ్రహించియున్నను, మీ వాగమృతపానవాంఛను దీర్చుకొన్న ఇట్లుగుచుంటిని. ఇట్లు త్రికాలవేది యాను, చిరంజీవియును నగు భుకుండునిచే బ్రక్తింపబడి, నే నప్పు డిట్లు నుడివితిని.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ : —

విహంగమ మహారాజ సత్యమేతత్త్వయోచ్యతే
ద్రష్టుమభ్యాగతోఽస్మ్యద్య త్వామేవ చిరజీవితమ్. 18

ఆశీతలాన్తఃకరణో దిప్త్యా కుశలవాససి
వతితోఽసి న బుద్ధాత్మా భీషణాం భవవాగురామ్. 19

తదేతం సంశయం చిన్తి భగవన్మమ సత్యతః
కస్మిన్కులే భవాజ్ఞాతో జ్ఞాతజ్ఞేయః కథం భవాన్. 20

కియదాయశ్చ తే సాధో వృత్తం స్మరసి కించ వా
కేనాయం వా నివాసస్తే నిరిప్తో దీర్ఘ దర్శినః. 21

శ్రీవసిష్ఠుడు:- విహంగేంద్రా ! యథార్థమునే వనించితివి. నేడు మేము నిన్నుజూడ ఆరుదెం
చితిమి. నీ వాత్మతత్త్వమును గ్రహించి, శీతలాంతకరణమున వశలతను బొంది, భయంకరములగు భవ
వాగురల జిక్కుకొనకున్నావు. భగవంతుడవగు భుశుండుడా! నీ వలమెద్ది? నీవెటు జన్మించితివి?
ఆత్మజ్ఞానమును ఎట్లు బడసితివి? ఈ విషయముల వాస్తవముగ వర్ణించి, నా సంశయముల దూరీకరిం
పుము. మీ ఆయువెంత? సాధూ! జరిగిన విషయములన్నియు గుర్తున్నవా? ఇటు వాసమొనర్చు
ఎవరు చెప్పియుండిరి? నాకు దెలియజెప్పుము.

భుశుండు ఉవాచ :-

యత్ప్రచ్ఛసి మునే సర్వం తదిదం వర్ణయామ్యహమ్
అనుద్వేగితయా యత్నాత్కథా శ్రావ్యా మహాత్మనా. 22

భుశుండుడు:-మునీ! నీ వడిగినదంతయు జెప్పమన్నాను. మహాత్మా! ఉద్వేగమును వీడి
యత్నముతో (సాధనపడవై) వినుము.

యుష్మద్విధాస్త్రీ భువనప్రభుపూజ్యరూపా
ఆకర్ణయస్తి యముదారధియో మహాన్తః,
తేనాశుభం ప్రకథితేన వినాశమేతి
మేఘాస్పదేన విభవేన యథార్కతాపః. 23

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యే భుశుండ్కోపాఖ్యానే
వసిష్ఠభుశుండ్డసమాయోగోనామ షోడశః సర్గః || 16 ||

మహాత్ములును తిలోకపూజ్యులును నగు మీ వంటివారు వినగోరుదానిని జెప్పిన, మేఘా
దయమున మార్యతాపము నశించునట్లు, ఆశుభములన్నియు వినప్తములై పోవును.

ఇది వాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున భుశుండ్కోపాఖ్యానమున
వసిష్ఠభుశుండ్డసమాయోగమున

షోడశ సర్గము || 16 ||

సప్తదశః సర్గః.

[అపవర్ణ్య భుశుణ్ణోఽత్ర జీవన్ముక్తోచితైర్హజైః

పుష్కరం విస్తరాద్యత్తం ప్రవృత్త ఇతి కథ్యతే.

జీవన్ముక్తోచిత గుణములచే పుష్కరంపడిన భుశుండుడు, యశుగబడిన అర్థమును విస్తారముగ తరింప నుద్యుక్తుడగుట.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

అథ రామ భుశుణ్ణోఽసౌ న ప్రహృష్టో న వక్రధీః

సర్వాజ్ఞనుస్తరః శ్యామః ప్రావృషీవ పయోధరః.

1

స్నిగ్ధగమ్భీరవచనః స్మితపూర్వాభిభాషణః

కరస్థిబిల్వఫలవత్ప్రతోలితజగత్ప్రయః.

2

తృణవద్దృష్టసకలః ప్రమేయీకృతసంస్మృతిః

లోకాజవం జవీభావే దృష్టజ్ఞానపరావరః.

3

ధీరస్థిరమహాకాఠో విశ్రాంతిం గతమస్తరః

పరిపూర్ణమనాః శుద్ధః క్షీరార్ణవ ఇవాగతః.

4

పరివిశ్రాంతధీః శాస్త్రః పరమానందఘూర్జితః

ఆవిర్భావతిరోభావతజ్ఞః సంసారజన్మనామ్.

5

సరభ సవదనాభిరామరూపః

ప్రియమధురోచిత గానహృద్యవాక్యః

స్వయమివ నవమాశ్రితః శరీరం

సకల భయాపహరం ప్రహర్షయుక్తః.

6

ఇదమమలగిరా సమాహ శుద్ధ

మమృతమన్యుజ్ఞ త సంభ్రమక్రమేణ

కథంతుమఖిలం నిజం స్వరూపం

మధుపమివ స్తనితేన ముగ్ధమేఘః.

7

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవతూతోక్తి మోక్షోపా

యేషు నిర్వాణప్రకరణే భుశుణ్ణోపాఖ్యానే భుశుణ్ణస్వరూపవర్ణనం నామ

సప్తదశః సర్గః ॥ 27 ॥

శ్రీవసిష్ఠుడు:—రామా ! అనంతరము వర్ష మేఘశ్యాముడును, సర్వాంగసుందరుడును, సరళ బుద్ధియును, నిగ్రహుడును, స్నిగ్ధగంభీరవచస్కుడును, చిలునవ్వుతోగూడి సల్కువాడును, జగత్తుల కరతలామలకమువలె గ్రహించినవాడును, భోగములనన్నిటిని తృణమువలె పరిత్యజించినవాడును, సంసారము, జన్మలయొక్క రహస్యమును గ్రహించినవాడును, పరావరదర్శియును, ధీరుడును, స్థిరు

కును, కుహాప్యతియును, పాలసముద్రమునుండి వచ్చి విశ్రమించుచున్న మందరపర్వతమును బోలు వాడును, పరిపూర్ణమనగ్గుడును, శుద్ధుడును, విశ్రాంతబుద్ధియును, పరమానంద - ఉద్వేలితుడును, జన్మాది రహస్యజ్ఞేత్తయును, మధురమగు వీణానికృతమును బోలు వాక్కుగలవాడును, ఆత్మజ్ఞానమునుబడసి అభయమయమగు నవశరీరధారియును నగు భుశుండుడు, శుద్ధములును, అమృతోపములును నగు వాక్యముల తొట్రువపాటులేకుండ, తన చరిత్రను, మంకరందపానరసీకమగు భ్రమరమునకు మందరమేఘము గర్జనమొనర్చి పల్కునట్లు, చెప్పమొదలిడెను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భుశుండు పాఖ్యానమున భుశుండస్వరూపవర్ణనమును,
సప్తదశ సర్గము || 17 ||

అష్టాదశః సర్గః.

[స్వజన్మ వక్త్రమత్రాదా వారస్తద్గణమాత్మకాః

తాసాం పానోత్సవోన్మాదా భుశుజ్ఞేనాత్ర కర్ణితాః.

భుశుండుడు తన జన్మవృత్తాంతము తెలింగించుటకై మొమ్మొదట ఈశ్వరుని, వాని గణమును, మాత్మకలను, వారి పానోత్సవాదులను వర్ణించుట.]

భుశుండు ఉవాచ :-

అత్యస్మిజ్జగతి శ్రేష్ఠః సర్వనాకనివాసినామ్
దేవదేవో హరో నామ దేవదేవాభినదితః.

1

భుశుండుడు :- దేవతాశ్రేష్ఠుడును, దేవాభివందితుడును, దేవదేవుడునునై వారుడు ఒప్పుచుండును.

మట్టదశ్రేణినయనా యస్యోచ్చస్తబకస్తనీ
విలాసిని శరీరార్ధే లతా చూతతరోరీవ.

2

అతని శరీరార్థము నాశ్రయించి, ఆమృతరువును మాధవీలత ఆశ్రయించియుండునట్లు, భ్రమరసయనయును, విలాసినియును, ఉచ్చస్తనస్తబకయుననగు పార్వతి, వెలయుచుండును.

హిమహారినితా యస్య లహరీస్తబకోమ్మితా
ఆవేష్టితజటాజూటా గజ్ఞా కుసుమమాలికా.

3

అతని జటాజూటమును గంగయును కుసుమమాలిక, హిమకణములతోడను, లహరీస్తబకములతోడను ధవళయై అలంకరించియున్నది.

క్షీరసాగరసంభూతః ప్రస్ఫుతామృతవిర్రః

ప్రతివివృకరః శ్రీమాన్యస్య చూడామణిః శశీ.

4

క్షీరసాగరసంభూతుడును, అమృతమును బ్రహ్మహంపజేయువాడును, దర్పణభూతుడును నగు చంద్రుడాతని చూడామణి,

అనారతశిరశ్చంద్రా ప్రసవేణామృతీకృతః
యస్యేంద్రా నీలవత్కాలకూటః కణ్ఠే విభూషణమ్.

5

అనారతము చంద్రునివలన పునరింపజేయబడు అమృతముగమరిన ఇంద్రునిలమాయని
పించు, కాలకూటమాతని కంఠము నలంకరించియున్నది. (అయన నీలకంఠుడని భావార్థము.)

ధూలిలేఖామహావర్తం స్వచ్ఛపావకసంభవమ్
పరమాణుమయం భస్మ యస్య జ్ఞానజలం నితమ్.

6

భూళయకాలమున తృతీయనేత్రాగ్నినుండి లేవడియబడిన (భూతముల విలంపమున) పర
మాణుమయమైన ధూలిలేఖనుండి మాయాభస్మమునాతడు జ్ఞానజలముల నలముకొనుచున్నాడు.

నిర్మలాని జితేంద్రాని మృష్టాని ఘట్టితాని చ
యస్యాస్థినీయేవ రత్నాని దేహకాంతమయాని చ.

7

చంద్రునికంటె ధవళములును, కింబిత - రక్తరంజితములగుటవలన మణులవలె శోభిల్లు
నవియును, శరీరము నలంకరించునవియునునగు అస్థులే అతని రత్నవారములు.

సుధాకరసుధాధాతం నీలనీరదప్లవమ్
తారకాబిందుశబలం యస్య చామృతమమృరమ్.

8

సుధాకరుని సుధవలన విధాతమును, నీలమేధుములను అంచుగలదియును, తారకాబిందు
వులచే నలంకృతమునునగు ఆకాశమే అతని అంబరము.

భ్రమచ్చివాఙ్మనా పక్వమహామాంసాదనాకులమ్
బహిర్భూతం గృహం యస్య శ్మశానం హేమపాణ్డరమ్.

9

మహామాంస (నరమాంస) భోజనమొనర్చి తిరుగాడు పృథాలములతోగూడినదియును, హిమ
పాండరమును, బహిఃస్థితమునునగు శ్మశానమే అతని ఆవాసము.

కపాలమాలాభరణాః పీతరక్తవసాసవాః
ఆస్త్రస్సగ్ధామవలితా బస్థవో యస్యమాతరః.

10

కపాలమాలాభరణమును, పీత రక్తవసనధారిణులును, ఆంత్రి (పేవులు) మాలాధారిణులును
నగు మాతలాతని సఖులు.

ప్రస్ఫురన్మూర్ధమణయశ్చరన్తో మస్మణాఙ్గకాః
భుజగా వలయా యస్య ప్రకచత్కనకత్తివః.

11

తలమీదనున్న మణుల కాంతుల వెదజల్లుచు, మెత్తటి శరీరములతో కదలు భుజములే
ఆయనకు వలయుమలై, కనకదీప్తుల నీనుచున్నవి.

దృక్పాతదగ్ధశైలేంద్రం జగత్కవలలాలసమ్
భైరవాచరితం యస్య లీలాసంత్రాసితాసురమ్.

12

దృక్పాతమాత్రముననే శైలముల దహించుట, జగత్తును కబళమొనర్చుకొనగోరు ఆకాంక్ష,
అసురులను వెరపొందింపజేయు భీషణకృత్యములు, అతని లీలలై యున్నవి.

సంస్థీకృతజగజ్జాతస్యవ్యాపారస్థచేతసః

యదృచ్ఛయా కరస్పృహయోస్యాసురపురక్షయః.

13

సత్యసంకల్పుడగుటవలన ఆతడు చింతామాత్రముననే జగత్తులకు కళ్యాణమొనగూర్చి, శాస్త్రసమ్మతముండును; విలాసముగ చెయ్యి ఊపినమాత్రముననే త్రిపురములు భస్మమొనరింపబడును.

ఏకాగ్రమూర్తయః స్నేహరాగద్వేషవివర్జితాః

స్వశనా యస్యతే శైలాః సరసా అపి నీరసాః.

14

స్నేహరాగద్వేషవివర్జితమై, అశనపిపాసాద్యతీమగు ఆతని భావమూర్తిని, మృత్పర్యాయక్రమములగు పర్యతములు దోపింపజేయుచుండును.

శిరఃఖురాః ఖురకరాః కరదస్తముఖోదరాః

ఋక్షోష్ఠాజాహివక్త్రాశ్చ ప్రథమా యస్య లాలకాః.

15

ఆతని పరివారముగ మాతృగణముల శిరములత్యంత నిశితములు; వారి హస్తములు విచిత్రశిల్పనిర్వహణాసమర్థములు. వారి దంతముల కసాధారణ భక్షణ సామర్థ్యమున్నది. భల్లూక, ఉష్ణి, ఆజ, సర్పముఖములతో వారు శోభిల్లుచున్నారు.

తస్య నేత్రత్రయోద్భాసివదనస్యామలప్రభాః

యథాగణాస్తథైవాన్యాః పరివారో హి మాతరః

16

ఆ వారుని వదనము త్రినేత్రములతో నొప్పారుచు, క్యామలప్రభల నీనుచున్నది. ప్రేమభగణము, మాతృచండలము ఆతని పరివారము.

నృత్యన్తి మాతరస్తస్య పురో భూతగణానతాః

చతుర్దశవిధానస్తభూతజాతైకభోజనాః.

17

చతుర్దశభువనములందున్న అనంతప్రాణకోటిని భుజించుచు, పురోవర్తులగు భూతగణము లచే వందితులై వారు నృత్యమొనర్చుచుండును.

ఖరోష్ఠాకారవదనా రక్తమేదోవసాసవాః

దిగస్తరవిహారిణ్యః శరీరావయవస్రజాః.

18

ఖరోష్ఠావదనమును, రక్తమేదోవసరూపముగు ఆసనపానరతమును, దిగంతవిహారిణులునునగు వారి శరీరముల శతహస్తపాదాదులే మాలలుగ వెలయుచున్నవి.

వసస్తగిరికూటేషు వ్యోమ్ని లోకాస్తరేషు చ

అవతేషు శ్మశానేషు శరీరేషు చ దేహీనామ్.

19

గిరికూటముల, ఆకాశమున, లోకాంతరముల, గర్భముల, శ్మశానముల, ప్రాణిశరీరముల వారు బసించుచుండును.

జయా చ విజయా చైవ జయస్తి చాపరాజితా

సిద్ధా రక్తాలమ్బునా చ ఉత్పలా చేతి దేవతాః.

20

ఆ వారుని ఆలయమున, జయ, విజయ, జయంతి, అపరాజిత, సిద్ధా, రక్త, అలంబున, ఉత్పల అను అష్టమాతృకలు నివసించుచుండును.

సర్వాసామేవ మాత్మాణామష్టావేతాస్తు నాయికాః
ఆసామనుగతాస్తస్యాస్తాసామనుగతాః పర్యా.

21

మాత్మజేవతలందటికిని వీరే నాయకలు; తక్కినవారందఱును వీరినే అనుసరించియున్నారు, వారి ననుసరించి మఱికొందఱున్నారు. వీరి సంఖ్య అసంఖ్యము.

తాసాం మధ్యే మహార్థాణాం మాత్మాణాం మునినాయక
అలమ్బునేతి విఖ్యాతా మాతా మానద విద్యతే.

22

ముని! పరమపూజ్యులగు ఈ మాత్మజేవులందఱిలోను అలంబునయను మాననీయ ప్రసిద్ధయై యుప్పుచుండును.

వజ్రాస్థితృణ్ణృక్షాఖ్య ఇన్ద్రానీలాచలోపమః
తస్యాస్తు వాహనం కాకో వైష్ణవ్యా గరుడో యథా.

23

ఆపేతు వజ్రమును బోలు తుండము (ముక్కు) గలదియు, ఇంద్రనీలమును బోలునదియును నగు వాయుసముకటి, వైష్ణవి (లక్ష్మీ)కి గరుడునివలె వాహనమైయున్నది; దాని పేరు చండుడు.

ఇత్యష్టైశ్వర్యయుక్తాస్తా మాతరో రాద్రచేష్టితాః

కదాచిన్ద్రిలితా వ్యోమ్ని సర్వాః కేనాపి హేతునా.

24

ఒకానొకప్పుడు, రుద్రచేష్టితలును, అష్టైశ్వర్యయుతలునుగల ఆ మాత్మజేవతలందఱును, ఏదోయొక కారణమున ఆకాశమునఁ గలసికొనిరి.

ఉత్సవం పరమం చక్రః పరమార్థప్రకాశకమ్

వామస్రోతోగతా ఏతాస్తుమ్భరుం రుద్రమాశ్రితాః.

25

వారు వామభాగమునను తుంబురుడను రుద్రు నాశ్రయించి, పరమార్థప్రకాశకమగు ఉత్సవముకదానిని సర్పిరి.

పూజయిత్వా జగత్పూజ్యే దేవౌ తుమ్భరుభైరవా

విచిత్రార్థాః కథాశ్చక్రర్పదిరామదతోషితాః.

26

వారు జగత్పూజ్యుడగు తుంబురుభైరవుల పూజించి, మదిరామదతోషితలై, విచిత్రముగ ఇట్లు ప్రసంగింపవొడగిరి.

అథేయమాయయా తాసాం కథావసరతః కథా

అస్మానుమాపతిర్దేవః కిం పశ్యత్యవహేలయా.

27

సంభాషణలో, వారు ఉమాపతి తమ్ము చుల్కనగా చూచుచుండునా యను మాటవచ్చెను.

ప్రభావం దర్శయామోఽస్య పునర్నాస్మాం స్వసౌ యథా

దృష్టమాత్రమహాశక్తిః కరిష్యత్యవధీరణమ్.

28

అతనికి, మనమన శక్తుల జూపుదము; మన పరాక్రమమును గాంచి ఇక మఱియొప్పుడును అతఁడు మనల నిరసింపడు.

ఇతి నిశ్చిత్త తా దేవ్యో వివర్ణవదనాగ్నికామ్

ఉమామేవ వశీకృత్య ప్రోక్షయామాసురాదృతాః.

29

ఆ దేవు లిట్లు నిశ్చయించుకొని, వారు మంత్రబలమున దుష్ప్రకృతియగు ఉమయొక్క వదనమును ఇతరాంగములను వివర్ణ మొనర్చిరి.

మాయయావహృతాం భర్తరజ్జాద్రజ్జముపాగతామ్

తామాలోలకచాం దేవ్యః శేఫురోదనతాం గతామ్.

30

వారు, మాయాబలమున ఆలోలకుంతలయగు ఉమను శివుని ఆర్ధాంగమునుండి ఆపహరించి, తమమండలమునకు గొనివచ్చి, అవహేళనకొఱకుగాక, పరిహాసమునకాయనునట్లు తోపజేసి, ఆభిశాపబలమున వారాపెను భక్త్యముగ నొనర్చిరి.

పార్వతీప్రేక్షణాదినే తస్మింస్తత్ర మహాత్మనః

బభూవ తాసాం సర్వాసాం నృత్యగేయమనోహరః.

31

ఇట్లాడినమున వారు పార్వతిని భక్త్యముగ నొనర్చిన, నృత్యగీతమనోహరమైన ఉత్సవమును సల్పిరి.

అత్యానందమనుద్దామరవమేవామ్బరం బభౌ

దీర్ఘావయవవిక్షేపవికాసిజఘనోదరాః.

32

ప్రచండమగు ఆనందభవనులతో ఆకాశము నిండిపోయెను. వారు హస్తాది ఆవయవముల జాపుచు, జరచుచు ఆనందమును ప్రకటింపసాగిరి.

అన్యా జహసురుద్దామతాల త్వేడాఘనారవమ్

లసదజ్గవికారం చ ధ్వనత్సరికాననాః.

33

వారు పశుట్లు చరచుచు, సింహసాదమొనర్చుచు, మేఘములు గర్జించునట్లు నవ్వసాగిరి; వారి ఆనందభవనులకు కొండ గుహలు పోలి ధ్వనుల నీననాగెను.

అన్యా జగ్గుర్ధ్వనచ్చైలగృహమాపానతోషితాః

హరివ రవవద్రజ్జజగన్మణాలకోటరే.

34

కొండలు సురాపానమొనర్చి, ఆనందభవనుల కైల - గృహముల ధ్వనింపజేయుసాగిరి; ఆ ధ్వనులు చంద్రోదయమునందలి సాగర ఘోషవలెనుండెను.

అన్యాః పానం పపుః పృష్ఠచర్చితాఙ్గశిరఃఖురమ్

లీలాఘురఘురారావరణదాకాశకోటరే.

35

వారు చందనాదుల నలంకరించుకొని గుటుకలు వేయుచు, సురాపాన మొనర్చసాగిరి. వారి లీలాధ్వనులతో ఆకాశము నిబిడమైపోయెను.

పపురుదగురథోచ్చైః సత్వరా జగ్గురూచు

జహసురపురపామః పేతురుచ్చైర్వవల్లుః

సనృతురనిశమాదుః స్వాదు మాంసంచ దేవ్య

ప్రీభువనమపవృత్తం చక్రురున్మత్తవృత్తాః.

36

పపురుదగురథోచ్చైః సత్వరా జగ్గురూచు జహసురపురపామః పేతురుచ్చైర్వవల్లుః సనృతురనిశమాదుః స్వాదు మాంసంచ దేవ్య ప్రీభువనమపవృత్తం చక్రురున్మత్తవృత్తాః.

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే భుశుండ్కోపాఖ్యానే మాతృవ్యవహారవర్ణనం
నామాష్టాదశః సర్గః || 18 ||

ఉన్నతృప్తలగు ఆ మాతృదేవతలు హాస్య, నృత్య, పాన, భోజనములనొనర్చుచు, ఒకరి
నోట మఱొకరు ఆహారము నిడికొనుచు, త్రోగుకొనుచు, పట్టుకొనుచు, విచ్చలవిడిగ సంచరించు
చు, లోకమునందలి శిష్టాచారమునే తారుమారొనర్చిరి.

ఇది శ్రీవాసిష్ట తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భుశుండ్కోపాఖ్యానమున మాతృవ్యవహారవర్ణనమున
అష్టాదశ సర్గము || 18 ||

ఏకో న వింశః సర్గః

[బ్రాహ్మీ హంస్యాం చట్టయోగాత్స్విజన్య భౌత్యభిః సహ
బ్రాహ్మ్యైః ప్రసాదాజ్ఞానాప్తిః పితృః స్థానాప్తిరుచ్యతే.

[బ్రాహ్మీహంసయొక్కయు, చండయను కాకియొక్కయు సంయోగముచే సహోదరు
లతోకూడ భుశుండుని జన్మము, బ్రాహ్మీయొక్క ప్రభావముచే జ్ఞానప్రాప్తి, పితృస్థానమున కరు
దెంచుట.]

భుశుండ్డ ఉవాచ :—

ఇత్యుత్సవే వర్తమానే తాసాం వాహాస్త ఉత్తమాః
తతైవ మత్రా జహసుర్నృతృః పపురప్యస్యక్.

1

భుశుండుడు:— ఇట్లు, వారుత్సవోన్మత్తలైయుండ, ఉత్తమములగు వారి వాహనములు
గూడ, రక్తపానమొనర్చి, నృత్యమొనర్చుచున్నాము.

తత్రైకత్రాసవోన్మత్తైః కాశ్చిన్ననృతరమ్భరే
రథహంస్యః స్థితా బ్రాహ్మ్యైః కాకశ్చాలమ్బుసారథః.

2

అట, బ్రహ్మవాహనమగు హంసియును, అలంబనావాహనమగు చండుడును, పానో
న్మత్తములై నృత్యమొనర్చుచున్నాము.

నృత్యస్తీనాం చ హంసీనాం పిబస్తీనామథానవమ్
తతే చాభితటానాం తు రతిః సమ్యగజాయత.

3

ఇట్టిభితటమున పానమొనర్చి, నృత్యమొనర్చు అహంసలకు సురతేవు కలిగెను.

సంజాతరతయో మత్తైః సర్వా హంస్యః క్రమేణ తాః
రేమిరే సహ కాకేనాప్యథ మత్తాస్తదా కిల.

4

కామోన్మత్తములగు ఆ హంసలు క్రమముగా నన్నియు అన్యయోనియగు వాయుసముతో
సురతమొనర్చును.

సప్తానాం కులహాసీనాం దయితో వాయసస్త్వసా
క్రమేణారమతైకత్ర యావదన్యోన్యమిష్ఠితమ్.

5

ఆ వాయసము హంసల ఏడింటియొక్క భర్తయై, వారి ఇచ్చానుసారము క్రిడించెను.

అథ తా గర్భధారిణ్యో బభూవురతితోషితాః

దేవ్యశ్చ కృతన్యత్యాస్తాః సుప్రశాంతమథాయయుః.

6

అనంతరము రమణులు - తోషితములగు ఆ హంసలన్నియును గర్భమును వాల్చెను;
దేవులు సృశ్యోత్సవముల ముగించి ప్రశాంతచిత్తరైరి.

దదురోదనతాం యాతామిశ్వరాయ ప్రియాముమామ్

భోజనాయ మహామాయాం దేవ్యస్తాః శూలపాణయే.

7

మహామాయారూపిణులగు ఆ దేవులు, ప్రియతమయగు ఉమ నాహారముగ శూలపాణి
కర్పించిరి.

ప్రియా మే భోజనే దత్తేత్యేవం చ శశి శేఖరః

బుద్ధ్వా బభూవ రుషితో యదా మాతృగణం ప్రతి.

8

తదా తాస్తాం సముత్పద్య స్వాజ్ఞాదానేన వై పునః

దదుర్భూయో వివాహేన పార్యతీమిన్ద్రమాలయే.

9

శశిశేఖరుడు ప్రియపత్నియే ఆహారముగ నర్పింపబడినదని గ్రహించి, క్రోధింప, మాతృ
గణము మరల తమ అంగములనుండి ఉమను సృష్టించి, ఇందుమేలికి వివాహమొనర్పిరి.

తతో దేవ్యో హరశ్చైవ పరివారస్తథైతయోః

సర్వే సంతృప్తమనసః స్వాం స్వాముపయయ్యుర్దిశమ్.

10

తరువాత శివుడు, పార్యతీ, తక్కుగాగల పరివారమంతయు సంతోషింప, వారందఱును
తమ తమ సేలవులకు జనిరి.

అన్తర్వతోష్ఠ్యై బభూవుస్తాబ్రాహ్మణ్య హంస్యో మునీశ్వర

వృత్తాంతం కథమాయాసుర్రాహ్మ్య దేవ్యా యథాస్థితమ్.

11

మునీశ్వరా! బ్రహ్మణిహంసలు గర్భితులై కడకటిగి జరిగిన బ్రహ్మణి వృత్తాంతము
సంతటిని ఉన్నదున్నట్లు నివేదించెను,

బ్రాహ్మ్యవాచః—

హే వత్స్యః సాంప్రతం వత్సవత్యో మే రథకర్మణి

న సమర్థా భవన్త్యో హి సైవరం చరత సాంప్రతమ్.

12

బ్రాహ్మి:—వత్సలారా! మీరు గర్భవతులై, తొందరగ చనజాలకున్నారు. మీరిప్పుడు
స్వచ్ఛందముగ విహరింపుడు. నా రథమును లాగనక్కరలేదు.

ఇతి గర్భాలసా హంసీరుక్త్వా దేవీ దయాపరా

నిర్వికల్పసమాధానే బ్రాహ్మీ తస్థా యథానుఖమ్.

13

ఇట్లాపె గర్భాలసలగు హంసలతో దయాపరవత్తియై పల్కి నిర్వికల్పసమాధియందు ప్రవేశించి, యథానుభిముగముండెను.

అజనాభిసరోజా నైవై రిచ్ఛకమలాకరే

గర్భాలసా విచేరుస్తా రాజహంస్యో మునీశ్వర.

14

మునీశ్వరా! గర్భాలసలగు ఆ హంసలు, విష్ణుని నాభిదేశముననున్న, బ్రహ్మ - కమలాకరమున విహరింపసాగెను.

ఏవం విపక్వగర్భస్తా నాభీకమలపల్లవే

సువతేస్మ మృదూన్యణ్డాన్యథ వల్ల్య ఇవాఙ్ము-రాన్.

15

ఇట్లుచన, వారిగర్భములు పూర్ణమవ, అత అంకురముల వెలువరించునట్లు, వారు విష్ణుని నాభీకమల - పల్లవమున కోమలములగు అండముల బ్రసవించిరి.

తాని కాలం సమాసాద్య తతోఽణ్డా న్యైకవింశతిః

గర్భాక్రాన్త్యా ద్వీధా జగ్ముర్భ్రహ్మణ్డానీవ సారవత్.

16

ఆ యండములు ఇటువదియొక్కటి యుండెను; అవి పరిపక్వదశనంది, బ్రహ్మాండమువలె, రెండుగా విట్టిపోయెను.

అణ్డేభ్యస్తేభ్య ఏవం హి జాతా వయమిమే మునే

భ్రాతరశ్చణ్డతనయా వాయసా ఏకవింశతిః.

17

మునీ! చందతనయులమగు, ఇటువదియొక్క వాయసములమైన, మేము ఆ యండముల నుద్భవించితిమి.

తే సంజాతా గతా వృద్ధిం తస్మిన్కమలపల్లవే

సంజాతపత్యాః సంపన్నా గగనోడ్డయనే క్షమాః.

18

మేమా నాభీకమలముననే పెరుగజొచ్చితిమి; కొంతకాలమునకు రెక్కలురాగా మే మెగుర నేర్చుకొంటిమి.

మాతృభిః సహ హంసీభిర్బ్రాహ్మీ భగవతీ తతః

చిరమారాధితా సమ్యక్సమాధివిగతా సతీ.

19

భగవతియగు బ్రాహ్మి, మావలనను, తల్లులవలనను ఆరాధింపబడి, సమాధినుండి విరతమయ్యెను.

ప్రసాదపరయా కాలే భగవత్యా తతః స్వయమ్

తథాక్లానుగృహితా స్మో యేన ముక్తా వయం స్థితాః.

20

సమాధినుండి సద్యోవిరతయగు ఆ పెగలన మేమనుగ్రహింపబడి, ముక్తిసందితిమి.

సంశా న్తమనసః శాన్తా పరాన్తే ధ్యానసంస్థితౌ

త్విష్టామ ఇతి నిశ్చిత్త్య పితుః పార్శ్వే వయం గతాః.

21

పిదప, మేము శాంతమనస్కులమై ధ్యానమొనర్చ నిశ్చయించుకొని, పితృసమీపమున కరిగితిమి.

అలిక్ష్మితాస్తతః పిత్రా పూజితాలమ్బుసా వయమ్

తథా దృష్టాః ప్రసాదేన సంసితాస్తత్ర సంయతాః. 22

మమ్ములగాంచి, పితృదేవుడు ఆలింగనమొనర్చుకొనెను; పితృ మే మలంబున నర్పించితిమి.

అపే మాపై ప్రసన్నవీక్షణముల నిగుడ్లు, మేము మట విషయముతో నెలబడితిమి.

చణ్డ ఉవాచ :—

పుత్రాః కచ్చిదపర్యస్తవాసనాత్తుగుణితాత్

భవన్తో నిర్గతా నూనమన్మాత్సంసారజాలకాత్. 23

నో చేద్వయం భగవతీం తదిమాం భృత్యవత్సలామ్

ప్రార్థయామో యథా యాయం భవథ జ్ఞానపారగాః. 24

చండుడు :—పుత్రులారా! అంతులేని వాసనలను తంతువులతో నిర్మితమైన సంసారమను వలనుండి మీరు వెలువడితిరా? లేకున్న, భృత్యవత్సలయగు ఈ దేవిని, మీకు జ్ఞానమును ప్రసాదింప ప్రార్థింతును.

కాకా ఉవాచ :—

తాత జ్ఞాతమలం జ్ఞేయం బ్రాహ్మ్యదేవ్యాః ప్రసాదతః

కిం త్వేకా న్నిత్యేః సానమభివాఙ్ముః ఉత్తమమ్. 25

వాయసములు :—తండ్రీ! తెలిసికొనవలసిన తత్త్వమును బ్రాహ్మ్యదేవికడనుండి, తెలిసి కొంటిమి; కాని, ఏకాంతముననుండ తగు స్థానమును అభిలషించుచున్నాము.

చణ్డ ఉవాచ :—

సర్వరత్నగణాధారః సమస్తసురసంశ్రయః.

అస్తి హ్యేవ మహూత్యేథో మేరుర్నామ మహీధరః. 26

చండుడు :—సర్వరత్నములకు ఆకరమును, సమస్త దేవతలకు నెలవైనదియును, గొప్ప శిఖరములు గలదియునునగు మేరువును పర్వతమొకటి యున్నది.

లసచ్చన్ద్రార్కదీపస్య భూతవృన్దకలత్రిణః

బ్రహ్మణ్డమణ్డపన్యాస్తస్తమ్భః కకకనిర్మితః. 27

నూర్వచంద్రులను దీపములు గల్గి, పాణి సమాములను పరివారముతో నొప్పు బ్రహ్మండమండపమునకయ్యది, రత్న స్తంభమన తనరారుచున్నది.

సావర్ణచన్ద్రపీతాఢ్యో రతాఢ్యశిఖరాజ్జులిః

ధ్వనద్వీపాభివలయో భువేవోన్నమితో భుజః. 28

అయ్యది సువర్ణచంద్రునివలె తోచు సీతముతోగూడి, వసుంధరయొక్క ఉన్నమిత (లేన నెత్తబడిన) బాహువా యనిపించుచుండును; దాని రత్నమయశిఖరమలే అంగుళులవలె తోచుచు, చతుస్సముద్రవలయములును, వాటనున్న ద్వీపవలయములును, ఆ యంగుళుల కణపులోయన నొప్పుచుండును.

వృతః కులాద్రిసామన్తైర్జమ్భాద్వీపాననే స్థితః
రాజా చంద్రోర-సయనే భ్రమయత్క్లౌలసంసది.

29

అయ్యది కుల - పర్వతములను సామంతరాజులచే పరివేష్టించబడి, జంబూద్వీప - సింహా
సనమున నధిష్ఠించియున్నది; అది చంద్రార్క-సయనముల ద్రిప్తము, రాజున నొప్పారుచున్నది.

తారాఘమాలతీమాల్యో దిగ్దశై కామృరామృతః
నాగజాతిద్వయసాత్మా నాకనాయకభూషణః

30

దశదిశలను అంబరములను ధరించి, తరుసమూహములను మాలతీమాలచే భూషితమై, గజ
ములకును సర్పములకును గృహమై, దేవతలను శ్రేష్ఠభూషణముల ధరించి, అది యొప్పారుచున్నది.

దిగ్దశనాభిరభితో రమ్యాభిః పురభూషణైః
ఏష నిస్సర్పిభిః శీతైర్ద్విజితో ఘనచామరైః.

31

దాని ద్వారములను దిగంగనలు మనోహరనగరభూషణముల లలంకరించుకొని, మేఘ
ములను గొప్ప చామరములగైకొని, శీతలములగు నీటితుంపురుల జల్లుచు, వీచుచున్నది.

షోడశాస్య సహస్రాణి యోజనానామధః క్షీతౌ
స్థితాః పాదాః ప్రపూజ్యంతే నాగాసురమహారైః

32

నాగ, అసుర, మహారగములచే ప్రపూజితమగు దాని పాదములు, షోడశసహస్రయోజన
దూరము పాతాళమున వ్యాపించియున్నవి.

అశీతిశ్చ సహస్రాణి దేహోఽస్యా ర్కేంద్రలోచనః
పూజ్యతే నాకసదనే సురగన్ధర్వకిన్నరైః.

33

సుర, గంధర్వ, కిన్నర ప్రపూజితమును, సూర్యచంద్రశీతద్వయయుతమునునగు దాని
శిరము యెనబైవేల యోజనములవఱకు స్వర్గమున వ్యాప్తమైయున్నది.

చతుర్దశవిధాన్యేనం గృహసమీప బాన్ధవాః
ఉపజీవంతి భూతాని మిథో దృష్టపురాస్పదమ్.

34

బ్రహ్మర్షులు, దేవర్షులు, రాజర్షులు, దేవతలు, పితరులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు, అప్ప
రసలు, విద్యాధరులు, యక్షులు, రాక్షసులు, ప్రమథులు, గుహ్యులు, నాగులు, అను చతుర్దశవిధ
ప్రాణులు, ఒకరి కొక రగుపించకుండ గృహస్థు నాశ్రియించుకొని బండుగులవలె నివసించు
చున్నారు.

అస్య త్రీశానదిగ్భాగే పద్మరాగమయం బృహత్
విద్యతే శృజమపరో దివాకర ఇవోదితః.

35

దీని ఈశాన దిగ్భాగమున, బాలనూర్యునివలెదోచు పద్మరాగమయశృంగ మొకటి
యున్నది.

అస్యాస్తి దృష్టే భూతౌఘవృతః కల్పతరుర్మహాన్
జగతః శిఖరాదర్శే ప్రతిబిమ్బమివ స్థితః.

36

దానిమీద, ప్రాణుల కాకరమగు కల్పతరువొకటి, శిఖరమను అద్దమున ప్రతిఫలించు జగత్తువలె నున్నది.

తస్యాస్తి దక్షిణస్కంధే శాఖా కనకపల్లవా
రత్నస్తబకసీనేరస్థా చంద్రబిమ్బాల్లసత్ఫలా.

37

దాని దక్షిణస్కంధమున కనకపల్లవములతోగూడిన శాఖయొకటియున్నది. అది రత్నగుచ్ఛములతో దట్టమై, చంద్రబింబములవలె రాజిల్లు ఫలముల గల్గియున్నది.

తత్ర పూర్వం మయా నీడం కృతమాసీత్సురస్మణి
దేవ్యాం ధ్యాననిష్ణాత్యాం యస్మిన్కిల రమే సుతాః.

38

సుతులారా! అటు పూర్వము మణులతో ప్రజ్వరిల్లు గూటినొకదానిని నేను నిర్మించియుంటిని. దేవి ధ్యానమగుచున్నప్పుడు నేనా గూటికెక్కి విశ్రమించుచుంటిని.

రత్నపుష్పదలచ్ఛన్నం రసాయనఫలాన్వితమ్
చింతామణిశలాకాభిర్విహితాలిన్ద్రసంస్థితమ్.

39

ఆ కులాయము రత్న - పుష్పదళములతో గప్పబడియున్నది; దాని బహిర్ద్వారము చింతామణిశలాకలతో నిర్మింపబడినది, అటు, రసాయనఫలముల నేకములున్నవి.

బుద్ధిపూర్వసమాచారైః సంపూర్ణం కాకపుత్రకైః
శీతలాభ్యస్తరం హృద్యం పూరితం కుసుమోత్కరైః.

40

అటు, విచారపూర్వకముగ విహరించు కాకపుత్రుల నేకులు నివసించుచున్నారు. అది, శీతలపుష్పములతో గప్పబడి, హృదయమైయున్నది,

తద్గచ్ఛత సుతా నీడం దుర్గం నాకవతామపి
భోగం మోక్షం చ తత్రాస్థా నిర్విఘ్నమలమాప్సుః.

41

సుతులారా! మీ రా గూటికిఁ బొందు; అది దేవతలకుగూడ దుర్గమను, మీరటు నివసించిన భోగమోక్షముల రెంటిని నిర్విఘ్నముగ బొందగలరు.

ఇత్యుక్త్వాస్మాన్నితా తత్ర చుచుమ్భాభ్యాశీలిజ్ఞః
దదా దేవ్యా యదా సీతమస్మభ్యం చ తదామిషమ్.

42

ఇట్లు మాపిత పత్ని, ఆలింగనమలబనముల నొనర్చి, దేవికొఱకు గొనివచ్చిన మాంసమును మాకొసఁగెను.

తస్మక్త్వా చరణౌ దేవ్యాః పితుశ్చైవాభివాద్యచ
విధ్యకచ్ఛాద్యయం తస్మాత్థానాదాలమ్బసాత్ప్లుతాః.

43

దానిని భుజించి, దేవికిని, పితకును మ్రొక్కి, అలంబుసాదేవి వాసమగు వింధ్యకచ్ఛము నుండి వెలువడితిమి.

క్రమేణాకాశముల్లఘ్య నిర్గత్యామ్బుదకోటరైః
పవనస్కన్ధమాసాద్య వన్దిత్యోమచారిణః.

44

క్రమముగ ఆకాశపథము నధిగమించి, మేఘమండలమునుదాటి, వాయుమండలము నతిక్రమించి, అగపడిన దేవతలకు మొక్కితిమి.

పరిహృత్య దినాధీశం లోకాంతరపురం గతాః

స్వర్గములజ్ఞు యాతాః స్థాబ్రహ్మలోకం మునీశ్వర. 45

మునీశ్వరా! సూర్యమండలమును దాటి స్వర్గమును, ఆమరావతిని వీడి బ్రహ్మలోకమున కరిగితిమి.

ప్రణామపూర్వం తత్రైతద్యథావత్తప్తితుర్వచః

మాత్రేచ భగవత్త్యైచ బ్రాహ్మ్యే చాశు నివేదితమ్. 46

మాతకును, బ్రాహ్మికిని మొక్కి, తండ్రిపల్కులను అన్నిటిని నివేదించితిమి.

తాభ్యాం సన్నేహమాలిజ్య గచ్ఛతేత్యాజ్ఞయైధితాః

వయం కృతనమస్కారా బ్రహ్మలోకాద్వినిర్గతాః. 47

వారికడ సన్నేహసమాలింగనమునుబడసి, 'వెళ్లుడు' అని ఆజ్ఞాపింపబడి, నమస్కార మొనర్చి, బ్రహ్మలోకమునుండి వెలువడితిమి.

ఉలజ్ఞు లోకపాలానాం పురీస్తపనభాస్వరాః

ఆకాశగమినో లోలాః పవనస్కన్ధచారిణాః. 48

ఇమం కల్పతరుం ప్రాప్య నిజం నీడం ప్రవిశ్య చ

దూరస్థ బాధాస్తిష్ఠామో మునే మానమవస్థితాః. 49

మునీ! సూర్యనివలె పృథ్విశించు లోకపాలకుల పురములదాటి, వాతస్కంధము నధిరోపించి, ఆకాశపథమునంటి, ఈ కల్పతరువునుజేరి, గూటప్రవేశించి, నిర్విఘ్నముగ మానము నాశ్రయించియుంటిమి.

జాతా యథా వయమిమే సితమాగతాశ్చ

సంప్రాప్య భోధముపశాంతధియో యథావత్

ఏతత్తదుక్తమవిషఖణ్డమలం మయా తే

శేషేణ మాం సమనుశాధి మహానుభావ. 50

ఇత్యాదే శ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యే భుశుణ్డోపఖ్యానే ఆలయలాభో నామ

ఏకోనవింశతీతమః సర్గః || 19 ||

మహానుభావా! మేమెట్లు పుట్టినది, పెరిగినది, జ్ఞానమును బొంది ఎట్లు ఉపశాంతమన స్కూలమైనది, మీ కన్నదున్నట్లు జెప్పితిని; మిగిలినది కూడ జెప్ప నాజ్ఞాపించిన జెప్పెదను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

భుశుణ్డోపఖ్యానమున ఆలయలాభమున

ఏకోనవింశతీతమ సర్గము || 19 ||

వింశతః సర్గః.

[ప్రతికల్పం జగత్సమ్యం భౌత్యాణాం నిధనం తథా
ప్రలయేఽపి భుకుణ్డోఽత్ర స్వచిత్తశ్చైర్వ్యముక్తవాన్.

[ప్రతికల్పమునను జగత్తుయొక్క సామ్యము, సోదరాల మరణము, ప్రళయమందును తన
చిత్తము స్థిరముగానుండు విషయము, భుకుండుడు వర్ణించుట.]

భుకుణ్డా ఉవాచ :—

ఆసీత్కించిత్పురా కల్పే జగద్యచ్ఛిరమాస్థితమ్
సంనివేశేన చైతద్వదద్యాపి చ న దూరగమ్.

తదేతద్వృత్తమభ్యాసాద్వర్తమానేన వర్జితమ్

మయా మునీంద్ర) బోధాయ ప్రాగ్జన్మసామ్యదర్శినా.

భుకుండుడు :—మునీంద్రా ! పూర్వపూర్వకల్పములందున్నట్లే, ఇప్పుడుగూడ ఈ జగత్తు
వెలయుచున్నది. అందువలన, నేను లెక్కలేనన్ని కల్పవృక్షముల మీద నివసించియున్నను, నా మలా
యమును, ఇప్పుడున్నట్లే వర్జించుచున్నాను. ఈవర్తమానకల్పమును, పూర్వకల్పములవలెనే దర్శించు
చున్నాను.

అద్య మే ఫలితం పుణ్యైశ్చిరకాలోపసంభృతైః

నిర్విఘ్నమేవ పశ్యామి యద్భవంతం మునే తతః.

మునీ ! మిమ్ములను నిర్విఘ్నముగ దర్శించుటగూడ, మత్పురాకృతపుణ్యపుంజముల ఫల
మేయైయున్నది.

ఇదం నీడమిమాం శాఖామహం చాయమయం ద్రుమః

అద్య పావనతాం ప్రాప్తాన్యేతాని తవ దర్శనాత్.

మీ దర్శనఫలముగ, ఈ కల్పవృక్షము, దీని శాఖ, గూడు, నేనును పవిత్రులమైతిమి.

ఇదమర్ఘ్యమిదం పాద్యం గృహీత్వా విహగార్పితమ్

నూనం పావనతాం సీత్యా శేషేణాదిశ చాశు భోః.

మదర్పితములగు ఈ అర్ఘ్యపాద్యాదులను స్వీకరించి, మమ్ము ఇంకకమ్ముడుగ పవిత్రుల
నొనర్చి, మిగిలిన దానిని ఆహ్లాపింపుడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఇదమర్ఘ్యం చ పాద్యం చ భూయో దత్తవతి స్వయమ్

భుకుణ్డవిహగే తస్మిన్నిదం రామాహముక్తవాన్.

వసిష్ఠుడు :—రామా ! భుకుండుడట్లు పల్కి, మరలనొసగిన అర్ఘ్యపాద్యాదులను
గ్రహించి, నేనిట్లు ప్రశ్నించితిని.

భ్రాతరస్తే విహజ్జేశ తాదృక్సత్వా మహాధియః
ఇహ కస్మాన్న దృశ్యస్తే త్వమేవైకో హి దృశ్యతే.

పక్షిరాజా ! నిన్నుబోలిన శక్తికాలును, బుద్ధిమంతులునునగు నీ సోదరీలు అగపడకున్నా
రేమి? నీ వొక్కడవే ఏలయున్నావు?

భుశుణ్ణ ఉవాచ:—

తిష్ఠతామిహ నః కాలో మహానతిగతో మునే
యుగానాం ప జ్జయః క్షీణా దివసానామివానఘ.

8

భుశుండుడు :—ఒక దానినంటి మతోకటిగా అరుగు దినముల సమానములవలె, అనే
కయుగములు గతించినవి; చాలకాలము గడచినది; మునీ ! అప్పుడు మేమందరము కలసి ఇటునుంటిమి,

ఏతావతాథ కాలేన సర్వ ఏవ మమానుజాః
తస్మా స్తృణామివ త్వక్వా శివే పరిణతాః పదే.

9

ఈలోపున నా ఆనుజూలందఱు, శరీరమును తృణమువలె తృణించి, శివపదమును బొందిరి.

దీర్ఘాయుషో మహాన్తోఽపి సన్తోఽపి బలినోఽపి చ
సర్వ ఏవ నిగీర్యస్తే కాలేనాకలితాత్మనా.

10

బలమంతులును, దీర్ఘాయువులునునగు మహాత్ములనేకులున్నను, వారి నందఱిని అలక్షిత
స్వరూపమగు కాలము మ్రంగివైచినది.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

స్కన్ధవ్యూధారకశశిషు వహత్స్విపరతం జవాత్
వాతస్కన్ధాతినాతేషు కచ్చిత్రాత న ఖద్యసే.

11

శ్రీ వసిష్ఠుడు :—దావదశాదితులను చంద్రబింబములను కంఠహారముగ ధరించి చెల
రేగు వాతస్కంధాది ప్రళయవాయువుల నీవు క్షీణింపక ఎట్లు వెలయుచున్నాడవు?

దగ్ధోదయా స్తతై లేన్ద్రవనవ్యూహౌ రవేః కరైః
చిరమత్యస్తమాసన్దైః కచ్చిత్రాత న ఖద్యసే.

12

ఉదయాస్తమయదేశముల నుదయించుచు భూమండలమును సమీపించి, వనములనన్ని
టిని దహించు సూర్యకిరణములు నీకు కష్టమనిపింపలేదా?

ఇన్ద్రోరథ కరైః శీతైః పాపాణీకృతవారిభిః
ఆసన్నకరకాపాతైః కచ్చిత్రాత న ఖద్యసే.

13

అత్యంతశీతలములగు చంద్రుని రథ - కిరణములు నీటిని గడ్డకట్టించి, మంచుగడ్డల కుఱిపించు
నప్పుడు, నీ వెట్లు సహించియుండగలిగితివి?

అజస్రమిహ విశ్రాన్తైః కల్పజీమూతమణితైః
పరశుచ్ఛేదనీహరైః కచ్చిత్రాత న ఖద్యసే.

14

గొడ్డలి పోటుకుఁగూడ దెగని మంచుగడ్డలనదగు, పృథ్వీమేఘ సమూహము లిటు గుంపు
లుగ నివసించుచుండ, నీకు కష్టమనిపింపదా?

విషమైర్జాగతైః క్షోభైరుచ్చైస్సరపదసితః

కథం న క్షోభమాయాతి కల్పవృక్షోఽయమున్నతః.

15

జగత్తు విషమములగు క్షోభలచే దద్దరిల్లుచుండ, అత్యంత ఉన్నతమును, ఎత్తుననున్నది
యునునగు ఈ కల్పవృక్షమెట్లు నశింపకుండ నుండగలుగుచున్నది?

భువేంద్ర ఉవాచ:—

నిరాలమ్బాస్పదా బ్రహ్మస్సర్వలోకావహేలితా

తుచ్ఛేయం సర్వభూతానాం మధ్యే విహగజీవికా.

16

భువండుడు :—బ్రహ్మజ్ఞా! నిరాలంబమును (ఆకాశజీవి), సర్వజనదూషితమునునగు, ఈ
విహగజీవము అన్ని జీవములకంటె తుచ్ఛమైనది.

ఈదృశేషు చ భూతేషు నిర్జరేషు వనేషు చ

కల్పితాస్థాస్థిరాత్రా శూన్యే వా వ్యోమవర్తని.

17

ఇట్టి తుచ్ఛజీవములతోఁజు, విధాత నిర్జనములను, శూన్యమగు ఆకాశమార్గమును జీవి
కగా కల్పించినాడు.

కథమస్యాం ప్రభో జాతౌ జాతస్య చిరజీవినః

ఆశాపాశనిబద్ధస్య విహగస్య విశోకితా.

18

(ప్రభూ! ఇట్టి జాతీయందు జన్మించి, ఆశాపాశనిబద్ధుడనై, చిరజీవినగు నా దుఃఖము నెట్లు
వర్జింతును?

వయం తు భగవన్నిత్యమాత్మసంతోషమాస్థితాః

న కదాచన నీరూపే ముహ్యమౌ జాతవిభ్రమైః.

19

భగవంతుడా! మేము నిత్యము ఆత్మత్వప్రిని బొంది, నిర్వికేషవస్తువున గల్గు ఈ జన్మాది
భ్రమలకు లోనుగాకున్నాము.

స్వభావమాత్రసంతుష్టాః కష్టైర్ముక్తా విచ్ఛేషితైః

క్షీపామః కేవలం కాలమస్మిన్నప్రహ్లాన్నిజాలయే.

20

బ్రహ్మజ్ఞా! మేము స్వాభావికమగు స్వస్వరూపముననే సంతృప్తులమై, నిజగృహమున
కాలము గడుపుచున్నారము; కష్టదాయకములగు ప్రియత్నములనుండి విడిపడితిమి.

న జీవితాన్న మరణాత్కర్మదేహస్య రోధనమ్

యథాస్థితేన తిష్ఠామస్తథేవాస్తంగతేహితాః.

21

మేము జీవించి, విహికాముష్మిక కర్మల నొనరింపగోరము; మృతించి శరీరమును ద్యజింప
గోరము. ఇప్పుడున్నట్లు, నిత్యనిర్ధనిరతిశయానందస్వరూపముననే, పూర్ణకాములమై, నివసించుచు
కాలము గడుపుదుము.

అలోకతా లోకదశా దృష్టా దృష్టా న్దృష్టయః
నూనం సంత్యక్తమస్మాకం మనసా చక్షులం వపుః. 22

మేము లోకముయొక్క జననమురణముల ననేకముగ గాంచితిమి; జగన్నిత్యాత్మనిర్ణయములగు స్వప్నాద్యనేక దృష్టాంతముల నెఱిగితిమి; అందువలన మామనస్సు చంచలాకారమునువీడి, సామ్యమును బొందినది.

అనారతనిజాలోకే నిత్యం చాపరితాపిని
కల్పగస్యోపరి సదా వేద్మి కాలకలాగతిమ్. 23

మే మీ కల్పవృక్షమున, త్రితాపవిహీనముగ ఆత్మలోకముననుండి, మాత్మమగు కాలగతిని జూచుచున్నారము.

రత్నగుచ్ఛప్రకాశాఢ్యే బ్రహ్మస్కల్పలతాగృహే
ప్రాణాపానప్రవాహేణ వేద్మి తల్పమఖణ్డతమ్. 24

బ్రహ్మజ్ఞుడా! సర్వదా రత్నప్రభామండితమై, దినరాత్రివిభేదహీనముగ ఈ కల్పలతాభవముననున్నను, ప్రాణాపానవాయువుల సంచారమును బట్టి, కాలగతిని గ్రహించుచున్నారము.

అవిజ్ఞాతదివారాత్రౌ హ్యస్మిన్నయ్యైః శిలోచ్ఛయే
జానామి నిజయా బుద్ధ్యా లోకకాలక్రమసితిమ్. 25

వాస్తవమున కిటు దినరాత్రిభేదమును గ్రహింపజాలము; అయినను, స్వబుద్ధిబలమున త్రికాలముల గ్రహింపగలుగుచున్నాను.

సారాసారాపరిచ్ఛేది బోధాద్విశ్రాంతిమాగతమ్
నిరస్తచాపలం శాంతం సుస్థిరం మే మునే మనః. 26

ముని! మా మనస్సు, తత్త్వజ్ఞానబలమున, సారాసారవిభేదమును వీడి, విశ్రాంతినందుచున్నది; అందువలన, నామనస్సు శాంతము, సుస్థిరమునునైయున్నది. దుఃఖమునకు తావులేదు.

సంసారవ్యవహారోత్థైరాశాపాశైరసన్నయైః
ఉద్ధారైరివ భూకాకో న వై వశ్యం వ్రజామ్యహమ్. 27

సంసారవ్యవహారముల జనించు తుచ్ఛములగు ఆశాపాశములబడి, భూకాకములవలె ఎవరైన తుమ్మినమాత్రముననే భయపడెను.

పగోపశమధర్మిణ్యా వయమాలోకశీతయా
పశ్యంతో జాగతీం మాయాంధియా ధైర్యముపాగతాః. 28

పరమశాంతిగోగుడుకొనిన దృక్కులబరవుచు, ఈ మాయక జగత్తుల నిరీక్షించుచున్నాము; అవి, వినష్టములైనను ధైర్యమును కోలుపోకుండనున్నాము.

భీమాస్వపి మహాబుద్ధే దశాస్వచలబుద్ధయః
వినిర్మలాపలాకారాః సంప్రాప్తాసు యథాక్రమమ్. 29

మహామతి! భయంకరములగు ఆపదలొనగూడినను, సామాన్యమువలె స్థిరతనువహించి స్ఫుటికమణివలె కేవలము సాక్షిభూతులముగ వెలయుచున్నారము.

ఇయమారమ్భసుభగా తరలా జాగతీ స్థితిః

భూయో భూయః పరామృష్టా నచ కించన బాధతే. 30

ఆరంభమున సుఖకరముగ నుండునదియును, శేలవమునునగు యీ జగత్తునందలి సుఖములు మాటిమాటికి వచ్చుచుపోవుచున్నను మమ్ము బాధింపకున్నవి.

సర్వాణ్యేవ ప్రయాన్త్యేవ సమాయాన్తి చ వా నవా

భగవన్భూతజాలాని భయమస్మాకమత్ర కిమ్. 31

భగవంతుడా! ఈభూతములు జన్మించినను, మరణించినను, మరణింపకున్నను మాకేమి?

భూతజాలతరజ్జీణ్యా విశన్త్యాః కాలసాగరే

వయం సంసారసరితస్తటస్థా అవ్యనాదృతాః. 32

భూతజాలములను నదులు కాలమును సముద్రమున బ్రవేశించుచున్నవి; మేమిట తటస్థుల ముగనుండి, దానిని లెక్కగొనకున్నారము.

నోజామో నచ గృహీమ స్తిషామో నేహ చ స్థితాః

మృదుపాదా దృశా క్రూరా వయమస్మిన్ద్వమే స్థితాః. 33

మేమిట నెద్దానిని గ్రహించుచుండుటలేదు. లేక, త్యజించుచుండుటలేదు. మా పదములు సంసారమున జాగ్రత్తగా మసలుచుండుటవలన మృదులములును, దానిని జింపుటవలన క్రూరములు నునై తనరుచున్నవి. ఈ తీరున, మేమీ కల్పవృక్షమున నివసించుచున్నారము.

ఏతశోకభయాయానై స్వాదృశైః పురుషోత్తమైః

త్వమైరనుగృహీతాః స్మః సస్థితా విగతామయాః. 34

శోకభయరహితులగు వివంతి పురుషోత్తములవలన అనుగ్రహింపబడి, మాయారహితుల మై, వెలయుచున్నాము.

తతస్తతశ్చ పర్యస్తం ఋతితం నచ వృత్తిషు

నాపరామృష్టత్వాద్ధర్మస్యాకం భగవన్మనః. 35

భగవంతుడా! మా మనస్సు, ఏవైన సంసారవ్యవహారముల సరిజూడ, ఇటువంటి నణిగినను, తత్త్వము నజయుటవలన రాగాదులకు వశీభూతముకాకుండనున్నది.

నిర్వికారే గతయోభే చాత్మచ్యుపశమం గతే

చిత్తరంజాః ప్రబుద్ధాః స్మః పర్యణీవ మహాబ్ధయః. 36

మా మనస్సు, నిర్వికారమును, క్షేత్రరహితమునునగు ఆత్మయందు ఉపశమింప, చిత్-తరంగములు (సర్వత్ర బ్రహ్మకారకవృత్తి జనియించుటవలన) పర్వదినమునందలి సముద్రకెరటములవలె, లేచుచున్నవి.

భవదాగమనాద్రుహన్నిదానీం ముదితాశయాః
మందరోద్ధూతసర్వాజః క్షీరోద్ధో యేన తస్యతే.

37

బ్రహ్మజ్ఞా! అత్యంతకష్టమున మందరిగిరితః పాలనముద్రమును దరచ, లభించెను ఆనందము నే మిరాకవలన మేము పొందుచున్నాము.

నాతః పరతరం కించిన్నన్యే కుశలమాత్మనః
సంతో యదనుగమ్యంతే సంత్యక్త సకలైషణాః.

38

ఏషణాత్మాగులగు మహాత్ములరుచెంచుటకంటె, అత్యుత్కృష్టానిమింకొకటి ఉండదని ఎంచుచున్నాము.

ఆపాతమాత్రమ్యేభ్యో భోగేభ్యః కిమవాప్యతే
సత్సజ్జచింతామణితః సర్వసారమవాప్యతే.

39

ఆపాతరమ్యములగు భోగములనుండి ఏమి లభింపగలదు? సత్సంగమును చింతామణినుండి సర్వసారమగు జ్ఞానము లభింపగలదు.

స్నిగ్ధగమీభరమస్పృణమధురోదారధీరవాక్
త్రైలోక్య పద్మకోశేఽస్మిన్వమేకః పట్నదాయశే.

40

మీ వాక్యములు ధీరగంభీరములు, స్నిగ్ధకోపలములు, సుశమాధుర్యమయములునై తన రాయచున్నవి. మీరు, త్రైలోక్య - పద్మ - పట్నదాయులు. (అనగా, మీరొక్కరే సారమగు జ్ఞానమును గ్రహింపగలిగిరి, అని భావము)

అధిగతపరమాత్మనోఽపి మన్యే
భవదవలోకన శాస్త్రమష్కృతస్య
మమ సఫలమిహాద్య జన్మ సాధో
సకలభయాపహరో హి సాధుసజ్గః.

41

ఇత్యాదీ శ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధికే భుశుణ్డోపాఖ్యానే భుశుణ్డస్వరూపనిరూపణం నామ
వింశః సర్గః || 20 ||

సాధో! సాధుసంగము సకలభయాపహరము. మేమాత్మతత్త్వమును గ్రహించియున్నను, మీదర్శనమున మా దుష్కృతములన్నియు నశించి, జన్మ సఫలమైనదని తలచుచున్నాడను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భుశుండుస్వరూపనిరూపణమును వింశతితమ సర్గము || 20 ||

ఏ క వి శ : స ర్గ :

[కల్పవృక్షస్య మాహాత్మ్యం ప్రలయే ధారణాస్థితిః
నియతిర్భూచితార్థస్మృతిశ్చాత్మోపవర్ణతే.

కల్పవృక్షమాహాత్మ్యము, ప్రళయమందలి ధారణాస్థితి, నియతి, అనేక విచిత్రార్థముల స్మరించుటయను విషయములిందు గలవు.]

భుశుణ్ణ ఉవాచ :—

యుగక్షోభేషు ఘోరేషు వాక్యాసు విషయాసు చ
సుస్థిరః కల్పవృక్షోఽయం న కదాచన కమ్పతే. 1

భుశుండుడు:- ఘోరములగు కల్పాంతవిక్షోభములరుదెంచినను, విషమములగు గాలులు వీచినను, ఈకల్పవృక్షము కంపింపదు, స్థిరముగ నే యుండును.

అగమ్యోఽయం సమగ్రాణాం లోకాన్తరవిహారిణామ్
భూతానాం తేన తిష్ఠామ ఇహ సాధో సుఖేన వై. 2

సాధో! లోకాంతరముల చరించు జనులందఱికినిగూడ ఇది అగమ్యమైయున్నది; అందు వలన, నేనెట్టిబాధయు లేకుండ నిట సుఖముగనున్నాను.

హిరణ్యాక్షో ధరాపీఠం ద్వీపసప్తకవేష్టితమ్
యదా జహార తరసా నాకమ్పత తదా తరుః. 3

సప్తద్వీపములతో గూడిన ధరాపీఠమును హిరణ్యాక్షుడు ఆపహరించినను, దివ్యప్రభావము వలన ఈకల్పవృక్షము కదలకుండ నున్నది.

యదా లోలాయితవపుర్బభూవాసురపర్వతః
సర్వతో దత్తసామ్యాద్రిస్తదా నాకమ్పత ద్రుమః. 4

వరాహమూర్తి హిరణ్యాక్షవేష్టితయగు భూమండలమును మరల సరిచేసిపెట్టినప్పుడు అది కంపించినను, ఈకల్పవృక్షము కంపింపదు.

భుజావష్టమ్భువినమస్త్రేరుర్నారాయణో యదా
మన్దరం ప్రోద్దధారాద్రిం తదా నాకమ్పత ద్రుమః. 5

కూర్మమూర్తి తన భుజముల ధరించి పాలసముద్రమును తరచునప్పుడుగూడ ఈకల్పము కంపింపకుండ నుండును.

యదా సురాసురక్షోభపతచ్ఛన్ధార్యమణ్డలమ్
ఆసేజ్జగదతిష్ఠుభం తదా నాకమ్పత ద్రుమః. 6

రాక్షసులకును, దేవతలకును యుద్ధము జరుగుచుండ, సూర్యచంద్రమండలములు పడిపోయి, జగత్తు ఆత్యంతక్షోభను చెందినను, ఈకల్పవృక్షము చలంపదు.

ఉస్మీలితాద్రిన్ద్రశిలా యదోత్పాతానిలా వపుః
ఆధూతమేరుతరనస్తదా నాకమ్పత ద్రుమః. 7

ఉత్పాతముల గూర్చు ప్రళయవాయువులు శిలాఖండముల పెకలించి, ఇటునున్న ఇతర వృక్షముల నా శిలలతో బడగొట్టి వినాశమొనర్చినను, ఈకల్పవృక్షము కంపింపకుండెను.

యదా క్షీరోదలోల్లాదికన్దారానిలకమ్పితాః

కల్పాభ్ర పజ్జయశ్చేరుస్తదా నాకమ్పిత ద్రుమః

8

క్షీరసముద్రమున కంపితమగు మందరగిరికందరవాతముల చలింపబడు ప్రళయమేఘాద యమునగూడ, ఈకల్పకము చలింపకుం డెను.

యదా సమస్తతోమేరుః కాలనేమిభుజాస్తరే

కించిమన్మూలితోఽతివత్తదా నాకమ్పిత ద్రుమః.

9

కాలనేమి భుజమధ్యమున జిక్కి మేరుపర్వతమొకింత చలించినప్పుడుగూడ, ఈకల్పకము చలింపకుం డెను.

పక్షీశపక్షపవనా అమృతాక్రాంతిసంగరే

యదావపుః పతత్సిద్ధాస్తదాయం నాపతద్ద్రుమః.

10

గరుడుడు అమృతమును గొనిరా యుద్ధమొనర్చినప్పుడు అతని రెక్కలగాలికి, సిద్ధులకూడ పడిపోయిరి; కాని ఈకల్పవృక్షము చలింపకుం డెను.

యదా శేషాకృతిం రుద్రో న సమాప్తైకచేష్టితామ్

యయా గరుత్మాన్బ్రహ్మాణ్డం తదా నాకమ్పిత ద్రుమః.

11

గరుడుడు జన్మించి రథసమున ఈభూమండలమును జలమగ్నమొనర్చగోరినప్పుడు, సంగ ర్షణమద్రుడు, సమాస్రఫణముల భూమిని చాలెను; అప్పుడుకూడ ఈకల్పకము కంపింపలేదు.

యదా కల్పానలశిఖాః శైలాభిసకలోల్బణః

శేషః ఘణాభిస్తత్యాజ తదా నాకమ్పితద్రుమః.

12

శేషుడు సమాస్రఫణముల క్రిసముద్రపర్వతములకుగూడనున్నహవగు కల్పాగ్నికీలలను త్యజించినప్పుడుగూడ, ఈ కల్పద్రుమము కంపింపకుం డెను.

ఏవంయాపే ద్రుమవరే తివ్రతామాపదః కుతః

అస్మాకం మునిశార్దూల ద్వాసిత్వేన కిలాపదః.

13

ఇట్లు అచలమైయుండు కల్పవృక్షమున వసించు మా కాపద ఎటునున్నది? మునిశార్దూలా ! చెడుతావున నుండువారికే అపదలు వచ్చుచుండును.

శ్రీవివస్వ ఉవాచ :—

కల్పాన్తేషు మహాబుద్ధే వహత్సుత్పాతవాయుషు

ప్రప త్స్విన్దుభారేషు కథం తివ్రసి విజ్వరః.

14

శ్రీ వసిష్ఠుడు :—మహామతీ ! కల్పాంతమున ప్రళయవాయువులు వీచి, సూర్యచంద్రులు గూడ త్రుళ్లినప్పుడు, నీవెట్లు చలింపకుండ నుండగలుగుచున్నావు ?

భుశుణ్డ ఉవాచ :—

యదా పసాత కల్పాన్తే వ్యవహరో జగత్థితౌ

కృతస్సు ఇవ సన్నిత్రం తదా నీడం త్యజామ్యహమ్.

15

భుకుండుడు :—కల్పంతమున వ్యవహారజగత్తు మాటుమణిగిపోవునప్పుడు, నేనీ నీడమును, సన్నిత్రుని కృతఘ్నుడు త్యజించునట్లు, త్యజించుదును.

ఆకాశ ఏవ తిష్ఠామి విగతాఖిలకల్పనః

స్తబ్ధప్రకృతీసర్వాజ్ఞో మనో నిర్వాసనం యథా.

16

మనస్సు వాసనారహితమైన, శరీరాంగములు స్తబ్ధములగునట్లు, కల్పనలనన్నిటినిపీడి ఆకాశమున క్రియారహితుడనై వివసించును.

ప్రపతన్తి యదాదిత్యాః శకలీకృతభూధరాః

వారుణీం ధారణాం బద్ధ్వా తదా తిష్ఠామి ధీరధీః.

17

దావిదకాదిత్యులు ఉదయించి భూధరముల ఖండములనొనర్చుచు తాపమొసగునప్పుడు నేను వారుణీధారణమునొనర్చి, (అత్యంతశీతలుడును, సకలదిబ్బండలవ్యాపియును, అపరిచ్ఛేదాత్మయునునగు వరుణుడే నేను అని భావించి) ధీరుడనై చలించుచుండును.

యదా శకలితాద్రిన్ద్రా వాన్తి ప్రలయవాయవః

పార్వతీం దారణాం బద్ధ్వా ఖే తిష్ఠామ్యచలం తదా.

18

గిరులను పెల్లగించుచు ప్రళయవాయువులు వీచునప్పుడు నేను పార్వతీధారణనుదాల్చి, ఆకాశమున నచలుడనై యుండును *

జగద్గలితమేర్వాది యాత్యేకార్ణవతాం యదా

వాయవీం ధారణాం బద్ధ్వా సంప్రవేచలధీస్తదా.

19

మేర్వాదిపర్వతములు కఱగిపోయి, జగత్తు ఏకార్ణవమవ, నేను వాయవీయధారణలూని, ఆకాశమున వాయువునలె ప్రవహించుచుండును.

బ్రహ్మోష్ణాపారమాసాద్య తత్త్వానే విమలే పదే

సుషుప్తావస్థయా తావ తిష్ఠామ్యచలయాపయా.

20

హృలనూత్మసమిష్టలు, తదితరతత్వములు విలీనమైపోయినప్పుడు, నేనీ పరమపదమున అచలుడనై, సుషుప్తునివలె వెలయుచుండును.

యావత్పునః కమలజః సృష్టికర్కణి తిష్ఠతి

తత్ర ప్రవిశ్య బ్రహ్మోష్ణం తిష్ఠామి విహగాలయే.

21

మరల బ్రహ్మ సృష్టిని దలపెట్టునంతదనుక, అట్లేయుండి, పిదప మరల బ్రహ్మాండమున బ్రవేశించి ఈ కల్పవృక్ష - కులాయమున బ్రవేశించుచున్నాను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

యథా తిష్ఠసి పక్షీన్ద్రా ధారణాభిరఖణితః

కల్పాన్తేషు తథా కస్మాన్నాన్యే తిష్ఠన్తి యోగినః.

22

* వారుణీధారణలె తదాత్మబుద్ధియని, ఈ ధారణలన్నిటిపట్ల, గ్రాహ్యము — అను,

శ్రీ వసిష్ఠుడు :- పక్షిండా ! నీవిట్లు అఖండితముగ కల్పకలాపితముల వెలయునట్లు, ఇతర యోగులుగూడ నుండక, ఆధికారికశరీరములను, లేక ముక్తిని బ్రాపించుచున్నారు.

భుశుణ్ణ ఉవాచ :-

బ్రహ్మన్నియతిరేషా హి దురజ్ఞాన్ పారమేశ్వరీ
మయేద్యతేన వై భావ్యం భావ్యమన్యైస్తుతాద్యతైః . 23

భుశుండుడు :- పరమేశ్వరుని నియతి ఇట్టిది; ఇది అనుష్ఠంఘనీయము. బ్రహ్మజ్ఞా ! నేనీ తీరుగను, ఇతరు లారీతిగను ఉండవలెనని ఆయనచే సంకల్పితము.

న శక్యతే తోలయుతుమవశ్యం భవితవ్యతా
యద్యథా తత్తత్తత్తద్ధి స్వభావన్యైష నిశ్చయః . 24

ఏది ఎట్లు జరుగునది నిర్ణయింప శక్యముగాదు; ఏది ఎట్లుండవలెనో, అది అట్లే వెలయుచున్నది. ఇదియే స్వభావముయొక్క నిశ్చయము.

మత్సంకల్పవశేనైవ కల్పే కల్పే పునః పునః
అస్మిన్నేవ గిరేః శృంగ తరురితౌ భవత్యయమ్ . 25

నా సంకల్పమువలననే ప్రతియుగమున మరలమరల కల్పవృక్ష మీ గిరిశృంగమున జన్మించుచున్నది.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :-

అత్యంతమోక్షదీరాయుర్భవాన్ని దేశనాయకః
జ్ఞానవిజ్ఞానవాన్ధిరో యోగయోగ్యమనోగతిః . 26

శ్రీ వసిష్ఠుడు :- మోక్షముతోగూడిన అత్యంతదీర్ఘమగు ఆయువుగల్గి, యోగియోగ్యమైన మనస్సును, జ్ఞానవిజ్ఞానములను బడసి నీవు ధీరుడవైయున్నావు; పురాతనవిషయములఁ జెప్ప సమర్థుడవు.

దృష్టానేకవిధానల్పసర్గసర్గగమాగమః
కిం కిం స్మరసి కల్యాణ చిత్రమస్మిజ్జగత్రామే . 27

నీవు అనేకవిధములగు సృష్టలను, ప్రళయములను, అవాంతరప్రళయములను, మహాప్రళయములను గాంచియున్నాడవు. మంగళమహా! ఈ సృష్టలయందు నీకే చిత్రములు గుర్తననున్నవి.

భుశుణ్ణ ఉవాచ :-

బ్రహ్మతరళిలావృతౌమ జాతత్వణవీరుధమ్
అశైలవనవృక్షాం సృరామీనాం ధరామధః . 28

భుశుండుడు :- మహాత్మా ! సుమీరుహర్వతము క్రిందనున్న భూమి కృత్, శైల, తృణ కూస్యమై యుండుటను స్మరించుచున్నాను.

దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ
భస్మసారభరాపూర్ణాం సంస్మరామి ధరామధః . 29

ఈ భూమి పదునొకండువేల యేండ్లు భస్మరాశితో నిండియుండుట గుర్తువచ్చుచున్నది.

అనుత్పన్నదివాధీశామజ్ఞాతశశిమణ్డలామ్

అవిభక్తదివాలోకాం సంస్కరామి ధరామధః.

30

ఈ ధరయందు నూర్చుడులేకుండుట, చంద్రమండలము తనరకుండుట, రాత్రిందినభేద ముండకుండుట స్మరించుచున్నాను.

మేరురత్నతలోద్వోతైరర్ధప్రకటకోటరమ్

లోకాలోకమినాధ్యాద్రిభవనం సంస్కరామ్యహమ్.

31

(తరువాత) ఈ భవనము మేరుపర్వతరత్నప్రభల నర్ధప్రకాశితమై, చక్రవాళిపర్వతమువలె సగము వెలుతురులాను, సగము చీకటిలాను నుండుట, మనస్సునబడుచున్నది.

ప్రవృద్ధాసురసంగ్రామే క్షీయమాణాన్తరామిహ

షలాయమానామభితః సంస్కరామి ధరామిమామ్.

32

దేవాసురసంగ్రామమవ, జనులు భయబడి పారిపోవ, శూన్యజనమగు ఈ ధరను సంస్కరించుచున్నాను.

చతుర్భుగ్గాని చాక్రాన్తామసురైర్మత్తశాశిభిః

దైత్యాన్తఃపురతాం ప్రాప్తాం సంస్కరామి ధరామిమామ్.

33

ఒకప్పుడు చతుర్భుగకాల మీధర రాక్షసవనితలకంతఃపురమైయుండుట మనమున పాడ ముచున్నది.

అత్యన్తాన్తరితాం తాన్తసమస్తాపరమణ్డలామ్

అజదేవత్రయీశేషాం సంస్కరామి జగత్కుటీమ్.

34

సముద్రజలములు ఈ జగత్కుటీరీరమునందంతయు అనంతముగ వ్యాపింప, (త్రిమూర్తులతో) మేరుపర్వతము మిగులువడియుండెను.

చతుర్భుగార్థమపరం నీరన్ధ్రాం వనపాదపైః

అదృప్తేతరనిర్మాణాం సంస్కరామి ధరామిమామ్.

35

ఈ ధరామండల మొకప్పుడు యుగద్వయకాలము కేవలము వనవృక్షములతో నిభిడమై యుండెను; అందితరస్పష్టేమియును లేకుండెను. ఈ విషయముకూడ గుర్తుననున్నది.

ఏవం చతుర్భుగం సాగ్రం నీరన్ధ్రైరచలైర్వృతామ్

అద్రవృత్తజనాచారాం సంస్కరామి ధరామిమామ్.

36

సంపూర్ణముగ న్నాల్గయుగము లీయవనీమండలము పర్వతములతో నిండియుండెను; జనుల సస్యవ్యవసాయాది వృత్తులేమియు లేకుండెను.

దశవర్షసహస్రాణి మృతదైత్యాస్థిపర్వతైః

ఆకీర్ణాం ఖరితః పూర్ణాం సంస్కరామి ధరామిమామ్.

37

పదివేల యేండ్లు పుత్రదైత్యుల అస్థి - పర్వతముతో నంతటనిండుకొనియున్న ఈ భూమం
దలము మనస్సున నుదయించుచున్నది.

భయాదస్త్రా తా శేషవైమానికసభశ్చరామ్

ద్యాం చ నిర్వృక్షునిః శేషాం సంస్కరామి తమోమయీమ్. 38

తమము నెలకొన, సత్కృతము లాకాశమునుండి అంతర్నితమైపోవ, భయముతో విమాన
చారులగు సభశ్చరులు మాయయై పోవుటగూడ స్మృతిపథమునం బడుచున్నది.

అనగస్త్యామగస్త్యాశామేకపర్వతతాం గతామ్

మత్తే విన్ధ్యమహాశైలే సంస్కరామి జగత్కుటీమ్. 39

వింధ్యపర్వతము బలోన్మత్తమై గగనపథమును భేదించుచు, దక్షిణదిక్కును కేవలము
పర్వతమయమొనర్చెను. అప్పుడు అగస్త్యుని అట లేకుండెను. ఇట్టి జగత్కుటీరముకూడ జ్ఞప్తి
యందున్నది.

ఏతాంశ్చన్యాంశ్చ వృత్రాన్తాన్సంస్కరామి బహూనపి

కిం తేన బహునోక్తేన సారం సంక్షేపతః శృణు. 40

ఇట్టివేయగు విషయముల పెక్కింటిని గుర్తునకు గొని తేగల్గుచున్నాను, వాటి నన్నింటిని
శిష్టనవసరములేదు. సంక్షేపముగ సారమును వినుము.

అసంఖ్యాతాన్మనూన్ప్రహ్లాన్సన్సరామి శతశో గతాన్

సర్వాస్సంరమ్భబహులాంశ్చతుర్యగశతాని చ. 41

నానావిధప్రయత్నములతో గూడిన చతుర్యగశతముల స్మరింపగలుగుచున్నాను.
బ్రహ్మజ్ఞ! వందలెక్కువ మిరిస మనువులననేకుల గాంచితిని.

ఏకమేవ స్వయం శుద్ధం పురుషాసురవర్జితమ్

ఆలోకనిచయం చైకం కంచిత్సర్గం స్మరామ్యహమ్. 42

విరాట్ - బ్రహ్మాండ శరీరముత్పన్నమవ, స్వాత్మతత్త్వము నాలోచింప ఒకింత సమాహిత
చిత్తుండై నప్పుడు, ఇయ్యది ప్రకాశాత్మకములగు తేజోనిచయములతో గూడియుండెను. నరులు,
సురలు లేకుండిరి, అప్పుడు, శుద్ధుడగు విరాట్పురుషుడొక్కడే విలసిల్లుచుండెను.

సురాపం బ్రాహ్మణం మత్తం నిషిద్ధసురశూద్రకమ్

బహునాథసతీకం చ కంచిత్సర్గం స్మరామ్యహమ్. 43

ఒక సృష్టియందు మద్యపానమొనర్చు బ్రాహ్మణులు, నిషిత్తకన్యలగు శూద్రులు, దేవ
తలు, పెక్కులుగ కులటలు నుండిరి.

వృక్షనీరస్థభూషీతమకల్పితమహర్ణవమ్

స్వయం సంజాతపురుషం కంచిత్సర్గం స్మరామ్యహమ్. 44

ఒకానొకప్పుడు, భూమి (ప్రియవ్రతుడు లేనందువలన) సాగరవిహీనమై వృక్షములతో దట్టమై
యుండెను; స్త్రీపుంసంయోగములేకుండగనే, మానసికముగ, నుద్యమించిన భృగవాదిపురుషులుండిరి.

అపర్యతమభూమిం చ వ్యోమసామరమానవమ్

అచంద్రార్కప్రకాశాఢ్యం కంచిత్సర్గం స్మరామ్యహమ్. 45

అవాంతరప్రళయము తటస్థింప భూపర్యతములు నిర్మూలము లయ్యెను; అప్పుడు దేవతలు, యోగసిద్ధి నందిన మానవులు అకాశమునాశ్రయించుకొని యుండిరి; ఇది గూడ గుర్తున నున్నది.

అనిన్ద్రమమహీపాలమమధ్యస్థాధమోత్తమమ్

సమమధ్యకకుప్ చక్రం కంచిత్సర్గం స్మరామ్యహమ్. 46

ఇంద్రహిరమై, రాజశాన్యమై, ఉత్తమాధమమధ్యజనవిహీనమై ప్రళయ - సృష్ట్యలనడుమ దిక్చక్రము అంధకారమై యుండుటగూడ గుర్తునకు వచ్చుచున్నది.

సర్గప్రారమ్భకలనావిభాగో భువనత్రయే

కులపర్యతసంస్థానం జమ్బూద్వీపం పృథక్స్థితమ్. 47

వర్ణధర్మధియాం సృష్టివిభాగో మణ్డలావనేః

ఋక్షక్రకచసంస్థానం ధ్రువనిర్మాణమేవ చ. 48

జన్మేంద్రభాస్కరాదీనామింద్రోవేన్ద్రీయనస్థితమ్

హిరణ్యాక్షాపహరణం వరాహోద్ధరణం షీతేః. 49

కల్పనం పార్థివానాం చ వేదానయనమేవ చ

మందరోన్మూలనం చాబ్ధేరమృతార్థం చ మననమ్. 50

అజాతపక్షో గరుడః సాగరాణాం చ సంభవః

ఇత్యాదికా యాః స్మృతయాః స్వల్పతీతజగత్కమాః

బాలైరపి హి తాస్తాత స్మర్యన్తే తాసు కో గ్రహాః. 51

సృష్టిప్రయత్నము, భువనత్రయభేదీకరణము, కులపర్యతముల స్థితి, జంబూద్వీపనిర్మాణము, వర్ణాశ్రమధర్మబుద్ధి, భూమండలవిభాగము, నక్షత్రత్రచక్రసంస్థాపన, ధ్రువోదయము, చంద్రసూర్యుల జన్మ, ఇంద్రోక్షేంద్రుల వృత్తాంతము, హిరణ్యాక్షుని చార్యము, వరాహమూర్తి భూమ్యుద్ధరణము, దేవదానవమనుష్యుల చక్రవర్తి నిర్దేశము, మత్స్యావతారమున వేదోద్ధరణము, మందరోన్మూలనము, సముద్రమంథనము, పక్షవిహీనుడగు గరుడుని యొక్కయు, సాగరముల యొక్కయు జన్మ మున్నగు నిన్న మొన్నటి సంగతులను, ఈకల్పమువారును నాకంటె చిన్నవారును నగు మీరుగూడ స్మరింపగలుగుచున్నారు; అందువలన వాటిని నుడువుటలేదు.

గరుడవాహనం విహగవాహనం

విహగవాహనం వృషభవాహనమ్

వృషభవాహనం గరుడవాహనం

కలితవాహనం కలితజీవితే. 52

ఇత్యాదీ శ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతౌక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భుశుణ్డోపాఖ్యానే చిరజీవితవృత్తాంతకథనం నామ

ఏకవింశః సర్గః || 21 ||

చిరంజీవి నగుటవలన నేను ఒక కల్పము నందలి గరుడవాహనుడు, మఱొకకల్పమున హంసవాహనుడగుట, ఆ హంసవాహనుడు మరల పువభవాహనుడగుట, ఆపువభవాహనుడు మరల నింకొకకల్పమున విహగవాహనుడగుటను నేను నిరీక్షించితిని; ఇయ్యది అత్యతాశ్చర్యకరమగు విషయము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భుశుంఢోపాఖ్యానమున చిరంజీవితవృత్తాంతకథనమను
ఏకవింశతీతమ స్కంధము || 21 ||

ద్వావింశః స్కంధః

[వసిష్ఠస్యాష్టజన్మాది సమర్థసమస్తకాః

క్షీరోదమథనాద్యాశ్చ భూయో దృష్టా ఇహోదితాః.

వసిష్ఠుని అష్టమజన్మము, సమ, అర్థసమసృష్టి, క్షీరసాగరమథనము మున్నగు విషయము లిందు వర్ణింపబడెను.]

భుశుంఢ ఉవాచ :-

తతో జగతి జాతేషు భగవన్యుష్మదాదిషు

భరద్వాజపులస్త్యత్రినారదేన్ద్రమరీచిషు.

1

పులహణోద్దాలకాద్యేషు క్రతుభృగ్యజ్ఞిరస్తు చ

సనత్కుమారభృగ్జీశస్కన్దేభవదనాదిషు.

2

గౌరీసరస్వతీలక్ష్మీగాయత్ర్యాద్యాసు భూరిషు

మేరుమన్దరకైలాసహిమవదర్దురాదిషు.

3

హయగ్రీవహిరణ్యాక్షకాలనేమిబలాదిషు

హిరణ్యకశిపుక్రాథబలిప్రహ్లాదకాదిషు.

4

శిబిన్ద్రజుక్పృథూలాఖ్యవైన్ద్రనాభాగకేలిషు

నలమూర్ధాత్యసగరదిలీపనహుషాదిషు.

5

ఆత్రేయవ్యాసవాల్మీకిశుకవాత్సయనాదిషు

ఉపమన్యుమణీమజ్జీభగీరథశుకాదిషు.

6

అల్పకాతీతకాలేషు కించిద్దూరేషు కేఘచిత్

తథాద్యతనసగ్రేషు స్మరణే గణనైవ కా.

7

భుశుండుడు :- భగవంతుడా ! తరువాత మీరును, భరద్వాజుడు, పులస్తుడు, అత్రి, నారదుడు, ఇంద్రుడు, మరీచి, పులహుడు, ఉద్దాలకుడు, క్రతువు, భృగువు, అంగిరసుడు, సనత్కుమారుడు మున్నగు మహర్షులను శంకరుడు, భృంగి, కార్తికేయుడు, గణేశుడు మున్నగు దేవతలను, గౌరి, సరస్వతి, గాయత్రి మున్నగు దేవులను, మేరు, మందర, కైలాస, హిమాలయ, దర్ధరాదికములగు

పర్వతములును, హయగ్రీవ, హిరణ్యాక్ష, కాలనేమి, బలి, హిరణ్యకశిపు, క్రాధ, బలి, ప్రహ్లాదాది
దైత్యులును, కలి, న్యంక, పృథు, వేణు, నాభాగ, కేలి, వల, మాంధాత, సగర, దిలీప, నహుషులను
రాజులును, ఆత్రేయ, వ్యాస, వాల్మీకి, శుక, వ్యాతాస్వయినాదిగాల ఋషులును, ఉపమన్యు,
మణి, మంకి, భగీరథ, శుకాదులును, వివిధములగు జీవులును జన్మించిరి. వర్తమానకల్పమునందలి
ఈ విషయములన్నియు స్మరణయందుంచుకొనుటగూడ అనావశ్యకము; ఇవి లెక్కకు మీరినవగుట
వలన ఋషిచుటకుగూడ అసంభవము కాదు.

మునే తే బ్రహ్మపుత్రస్య జన్మాష్టకమిదం కిల

సంస్మరామ్యష్టమే సర్గే తస్మిం స్తవం మమ సంగతః. 8

మునీ! ఇట్టివేయగు జన్మ లెనిమిది గతించినవి. ఈ ఎనిమిదవ జన్మలో నీవు నాకడ కరు
డెంచితివి.

కదాచిజ్ఞాయసే వ్యోమ్నః కదాచిజ్ఞాయసే జలాత్

కదాచిద్వాముతః శైలాత్కదాచిజ్ఞాయసేనలాత్. 9

ఒకప్పుడు నీ వాకాశమునుండియు, మఱొకప్పుడు జలమునుండియు ఇంకొకప్పుడు, వాయు
వునుండియు, అన్యసమయమున పర్వతమునుండియు, తదితరసమయమున అగ్నినుండియు జన్మించితివి,
(అన్ని జన్మలలో నీవు బ్రహ్మపుత్రుడవుగా నుండలేదు.)

యాదృశో యాదృశాచారో యాదృక్స్థానదిగ్గణః

సర్గోఽయం తాదృశానేవ త్రీన్సర్గాస్సంస్మరామ్యహమ్. 10

అచ్చముగ ఈ వర్తమానసర్గమును బోలిన మూడు సర్గలను గాంచితిని; ఆచారవ్యవహార
ములు, దిక్కుల నిర్మాణము వీటి సమానమైయుండెను. (అన్నికల్పముల ఆయా అధికారిక పురుషుల
నామరూపములు విపర్యయము నందక సమానముగ నేయుండినను, అన్ని పదార్థములు, వాటి సన్నివేశము
సమానముగ నుండవలెనను నియమములేదు. ఒకప్పుడు, కాకతాళీయముగ సమానమైయుండవచ్చును;
మఱొకప్పుడు ఉండకపోవచ్చును.)

ఏకరూపాఖిలాచారసంనివేశధరామరాన్

సమకాలాన్నిరసైర్వాన్తశసర్గాస్సంస్మరామ్యహమ్. 11

పదిసర్గల సమానకాలము నిలచియుండెను; మఱియు సమానములుగూడనైయుండెను.
వాటియందు దేవతలను రాక్షసులు నిర్జంపలేదు. దేవతలయొక్కయు, తదితరులయొక్కయు ఆచార
వ్యవహారములు సమానములై యుండెను.

అన్తర్ధానం గతా ధాత్రీ వారపఞ్చకముద్ధృతా

మునే పఞ్చసు వర్గేషు కూర్మేణైవ పయోనిధేః. 12

విదుసర్గలలో పృథివి విదుమారులు సముద్రమున ములుగు, విదుమారులు కూర్మమూర్తి
వలననే యుద్ధరింపబడెను (కాని, వరాహమూర్తివలన నుద్ధరింపబడలేదు).

మన్దరాకర్షణావేగపర్యాకులసురాసురమ్

స్మరామి ద్వాదశం చేదమమృతామౌఘాధిమననమ్. 13

మందరపర్వతమున అమృతము వంద పాలసముద్రమును దేవతలు రాక్షసులు పది రెండు మారులు తీరచి, దస్సియుండుటను స్మరించుచున్నాను.

సర్వాషధిరసోపేతాం బలిగ్రాహస్తదా దివః

వారత్రయహిరణ్యాక్షో నీతవాన్వసుధామధః.

14

దేవతలనుండి గూడ కప్పుమును గ్రహించు హిరణ్యాక్షు డీవసుంధరను సర్వాషధిసమేత ముగ ముమ్మారులు పాతాళమునకుఁ గొనిపోయెను.

రేణుకాత్మజతాం గత్వా వ్యవవారమిమం హరిః

బహుసర్గాస్తరేణాపి చకార త్క్షత్రియక్షయమ్

15

హరి, రేణుకాపుత్రుడగు పరశురాముడై అఱుమారులు త్క్షత్రియక్షయ మొనర్చెను; పెక్కు సర్గలలో ఈసంహారము జరుగలేదు.

శతం కలియుగానాం చ హరేర్బుద్ధదశాశతమ్

శౌకరాజతయైవాస్తం స్మరామి మునినాయక.

16

హరి, శౌకరాజతనయుడగు బుద్ధుడై, అనేకవందల కలియుగములు జన్మించియుండుట స్మరించుచున్నాను.

త్రింశత్త్రిపురవిత్తోభాన్ద్వా దక్షాధ్వరసంక్షయా

దశశక్రవిఘ్నాతాంశ్చ చంద్రమాతేః స్మరామ్యహమ్.

17

ముప్పది త్రిపురసంహారములను, రెండు దక్షయాగధ్వంసములను, పది ఇంద్రజయములను చంద్రమాత యొనర్చినాడు.

బాణార్థమప్టే సంగ్రామాజ్ఞ్వరప్రమథమస్త్రీకాన్

విత్తోభితసురాసికాన్స్మరామి హరిశర్వయోః.

18

శివుడు బాణాసురుని కొఱకై ఎనిమిది మారులు యుద్ధమొనర్చియుండెను; హరిహరులు శైవ, వైష్ణవ జ్వర, ప్రమథ మంత్రముల బ్రయోగించి, దేవతలకు గూడ వెరపును బుట్టించిరి.

యుగంప్రతి ధియాం పుంసాం న్యూనాధికతయా మునే

క్రియాజ్ఞపాతవైచిత్ర్యయుక్తాన్వేదాన్స్మరామ్యహమ్.

19

మునీ! ప్రతియుగమున వేదమొక్కతీరుగనుండలేదు; మనుష్యుల శక్తిసామర్థ్యముల ననుసరించి, బ్రహ్మచర్య గురుశుశ్రూష భూమిశయనాదికములగు క్రియలను, శిక్షాది అంగముల జెప్పబడిన సావధానోచ్ఛారణాదికముగు పఠనములను వేఱువేఱుగ నుండెను.

ఏకార్థాని సమగ్రాణి బహుపాథాని మేఽనఘ

పురాణాని ప్రవర్తనే ప్రసృతాని యుగంప్రతి.

20

అనఘ! ప్రతియుగమున పురాణములుగూడ, ఒకే ఆర్థమును బోధించువైనను, విభిన్న పాఠములతో గూడినవగుచున్నవి.

పునస్తానేవ తానేవమన్యానపి యుగేయుగే

వేదాదివిత్తరచితానిలిహాసాన్స్మరామ్యహమ్.

21

మరలమరల, వేదవేత్తలగు వ్యాసవాల్మీక్యదులు విరచించిన భారతరామాయణాది ఇతిహాసముల జూచియుంటిని.

ఇతిహాసం మహాశ్చర్యమన్యం రామాయణాభిధమ్

గ్రంథలక్షప్రమాణంచ జ్ఞానశాస్త్రం స్మరామ్యహమ్. 22

మహాశ్చర్యకరమగు రామాయణమను ఇంకొక ఇతిహాసమును జూచియుంటిని; అది లక్ష శ్లోకములతో గూడుకొనియున్న జ్ఞానశాస్త్రము.

రామవద్యవహర్తవ్యం న రావణవిలాసవత్

ఇతి యత్ర ధియాం జ్ఞానం హస్తే ఫలమివార్పితమ్. 23

అందు, రామునివలె వ్యవహరింపవలెను, రావణునివలె కాదు; అని జెప్పబడి జ్ఞానము కరతలామలక మొనర్పబడియున్నది.

కృతం వాల్మీకినా చైతదధునా యత్కరిష్యతి

అన్యచ్చ ప్రకటం లోకే సితం జ్ఞాన్యసి కాలతః. 24

ఇప్పుడు వాల్మీకి ముప్పదిరెండువేల శ్లోకములతోగూడిన రామాయణమును యొనర్చుట గూడ, ఎఱుగుదును; అది లోకమున ప్రకటితమైయున్నది. దానిని నీవు కాలక్రమమున ఎఱుగగలవు.

వాల్మీకినామ్నా జీవేన తేనైవాన్యేన వా కృతమ్

ఏతచ్చ ద్వాదశం వారం క్రియతే విస్మృతిం గతమ్. 25

ఇంతవఱకీ రామాయణము పదునొకండుమారులు వ్రాయబడినది; దానిని వాల్మీకియే వ్రాసి నాడో లేక మఱొకరు వ్రాసిరో లోకమునకు గుర్తులేదు; సాంప్రదాయము విచ్చిన్నమైనది. మరల పండ్లెండవమారు వ్రాయబడినది.

ద్వితీయమేతస్య సమం భారతం నామ నామతః

స్మరామి ప్రాక్షనవ్యాసకృతం జగతి విస్మృతమ్ 26

దీనితో సమానమైన దింకొకటియున్నది; అది భారతము. పూర్వపు వ్యాసులు వ్రాసినది విస్మరింపబడినది; ఈ విషయమునుగూడ నేను స్మరింపగలుగుచున్నాను.

వ్యాసాభిధేన జీవేన తేనైవాన్యేన వా కృతమ్

ఏతత్త సప్తమం వారం క్రియతే విస్మృతిం గతమ్. 27

ఇంతవఱకు అఱుమారులద్దానిని వ్యాసుడో లేక మఱొకరో వ్రాసియుండిరి; అది విలువ మై పోయినది. ఇప్పుడు మరల నేడవమారు వ్రాయబడుచున్నది.

అఖ్యానకాని శాస్త్రాణి నివృత్తాని యుగంప్రతి

విచిత్రసునివేశాని సంస్మరామి మునీశ్వర 28

మునీశ్వరా! ఒక్కొక్కయుగమున ఒక్కొక్కవిధమగు కథలతోగూడిన పురాణముల గాంచి యుంటిని.

భూయస్తాన్యేవ తాన్యేవ తథాన్యాని యుగేయుగే

సాధో పదార్థజాలాని ప్రపశ్యామి స్మరామి వై. 29

మమాన్యాయేవ మిత్రాణి అన్య ఏవ చ బద్ధవః
అన్యఏవ నవా భృత్యా అన్యఏవ సమాశ్రయాః. 38

వా బంధుమిత్రులు, భృతులు, ఆశ్రయము వేరేమీయు గలదు చున్నవి.
కదాచిదహమేకాస్తే విన్ధ్యకచ్ఛకృతాలయః
కదాచిత్సహ్యానిలయః కదాచిద్దర్దురాలయః. 39

కదాచిద్ధిమవద్వాసీ కదాచిన్మలయాచలః
కదాచిత్రాప్తనేనైవ సంనివేశేన భూధరమ్. 40

చూతవృక్షే చ శాఖాయాం ప్రాప్యనీడం తరోమృహమ్
అనాద్యస్తేమ యాతేషు యుగేషు మునినాయక. 41

నేనొకప్పుడు వింధ్యశృంగమునను, మఱొకప్పుడు సహ్యాగిరియందును, ఇంకొకప్పుడు దద్దుర
పర్వతమునను, ఇంకొకప్పుడు ఒంటురిగను ఉంటిని; బంధుగులు మొదలైనవారులేరు. ఇంకొకప్పుడు
హిమాలయమున, మఱొకప్పుడు మలయపర్వతమున, మఱొకప్పుడు పూర్వనివాసమేయగు మేరువు
నందలి చూతవృక్షశాఖయందు నీడమును నిర్మింతును. మునినాయకా! ఇట్లు అసంఖ్యాకలముగు
యుగములు గడచిపోవుచున్నవి.

ప్రాకతేనైవ జాతోఽయం సంనివేశేన పాదపః
దేహం త్యక్త్వా సుఖం సాధో నాతః పరిణతిం గతః. 42

సాధూ! ఈకల్పవృక్షము పూర్వ పూర్వ శరీరముల ద్యజించుచు, మునపటియట్లే మారుచు
జెందక నిలచియున్నది.

తదీయేనైవ జాతోఽయం సంనివేశేన పాదపః
తాతే జీవతి యైవాభూచ్ఛ్చభాస్య సుతరోస్తథా. 43

మునపటియట్లే జన్మించి నిలచియున్న వృక్షము పూర్వపుశోభనే విహించి జీవించు
చున్నది.

కృతప్రాకస్సనివేశోయమహం సిత్తిమిహగతః
నేహాభూదుత్తరా పూర్వం కకుభ్నాయం చ భూధరః. 44

ఈవృక్షమిట్లే నిలచియున్నను, దిక్కులు, పర్వతము పూర్వపుతీరున లేవు.

దిగుత్తరా భూదన్యేయం పూర్వమేవ మహీధరః
ఏకైకదేహసంసారసవీతబ్రహ్మనిశాగమః. 45

పూర్వ మీ పర్వతముయొక్క ఉత్తరదిగ్భాగమింకొకతీరుననుండెను; ఆ కారమును
బట్టి ఈమారు గుర్తింపబడులేదు. కాని, నేను కల్పకల్పాంతరముల ఒకేమాదిరిగ నున్నాను.

ధ్యానాస్తే తత్త్వ ఏవై నం సర్గమాలోక్య వేద్యహమ్
అర్కాదేబుక్షసంచారాన్మోర్వాదిస్థానకా దిశః. 46

ధ్యానాంతమున యీ సృష్టిసవలోకించి, మూర్ఖచంద్రతారాది గ్రహములసంచారమును,
మేర్పాదిదిశల స్థానమును నవలోకించి గ్రహింపగల్గుచున్నాను.

సంసారమన్యథా తస్మిన్నితే యాన్తిదిశోఽన్యథా
న సన్నాసజగన్మన్యే భ్రమయన్కేవలం ధియః.

47

దిశలు, వాటియందుండు వస్తువులు తారుమారగుచున్నను నేను ప్రత్యభిజ్ఞాబలమున వాటిని గుర్తింపగలుగుచున్నాను; నాలో ఎట్టిమార్పును లేదు. మఱియు, యీ జగత్తు సదసన్మయ మనియు, ఆత్మయందు ఉద్భవించిన భ్రమయేయనియు గ్రహించుటవలనను, నాబుద్ధికెట్టి మోహమును కలుగుటలేదు.

ఆత్మస్పందచమతాగ్రవిభవోఽయం విజృంభతే
పుత్రః పితృత్వమాయాతి మిత్రం యాత్యరితాం తథా.

48

ఆత్మయొక్క మాయకళక్తివలననే, యీ పదార్థములన్నియు ఇట్లు విజృంభించుచున్నవి; దిక్కృతమగు వ్యవస్థయందు భేదముకలగునట్లు, కాలకృతములగు వ్యవస్థవలనగూడ, పుత్రుడు తండ్రి యగుచున్నాడు, మిత్రుడు శత్రువగుచున్నాడు. (కాలమహిమ ఇట్టిది.)

స్త్రీత్వం చ శతశో యాతాన్ముసశ్చైవ స్మరామ్యహమ్
కతౌ కృతయుగాచారాన్కృతే కలియుగసితిమ్.

49

పురుషులు స్త్రీత్వమును బొందుచున్నారు; ఇట్టివి సూర్యకొలది గుర్తుననున్నవి; కృతయుగ మున కలియుగ ఆచారములను, అట్లే మరల కలియుగమున కృతయుగ వ్యవహారములను గాంచియుంటిని.

త్రేతాయాం ద్వాపరే చైవ సంస్మరామి మునీశ్వర
అదృష్టవేదవేదార్థాన్స్యసంకేతవిహారిణః.

50

మునీశ్వరా! త్రేత, ద్వాపరయుగముల గూడ, ఆచారవ్యవహారములు తారుమారైనవి; వేద ములను, వేదవిధిని పేదములను దృఢించి, ఎవరికి నచ్చినట్లు వారు ఒనర్చుచుండిరి.

సర్గాన్నిరర్గలాచారాన్స్వచితాంశ్చైత్స్సరామ్యహమ్
ధ్యాతరి బ్రహ్మణోబ్రహ్మాన్ససురాసురమానుషమ్.
చతుర్వ్యగసహస్రాస్తే జగచ్ఛాన్యం స్మరామ్యహమ్
మనో మనననిర్మాణాన్పార్థివాకారపర్జితాన్
వ్యాప్తాన్వాయుమయైర్భూతైరశసర్గాన్స్మరామ్యహమ్.

52

కొన్ని కొన్ని సృష్టలలో, కృతయుగమునగూడ, సలపరాధవము మున్నగు విషయముల జరిగి, ఆచారము బెసిగిపోయెను. ఒకప్పుడు, బ్రహ్మ ధ్యానింపగూడ నాలుగువేల యుగముల గడపెను; బ్రహ్మజ్ఞా! అప్పుడు బ్రహ్మాండము సురాసురవిహీనమై వెలయుచుండెను. మఱియు, పది మానసికసృష్టులగాంచితిని; అందు పార్థివమయ శరీరములు లేకుండెను. అది వాయవీయ శరీరధారులతో నిండియుండెను.

విచిత్రసంసారవిశేషదేశా
న్విచిత్రకార్యాకులభూతికోశాన్
విచిత్రవిన్యాసవిలాసవేషా
స్మరామ్యహం బ్రహ్మది నేష్వశేమాన్.

53

ఇత్యాశ్రేణీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాశ్రేణీమోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భుశుణ్డోపాఖ్యానే చిరజీవిత వర్ణనం నామ
ద్వావింశః సర్గః ॥ 22 ॥

నేను కల్పాంతముల విచిత్రప్రదేశములతో గూడిన దేశములను విచిత్రకార్యముల
నాచరించు జీవులతో నిండిన బ్రహ్మాండములను, విచిత్రవేషభాషల నొప్పారు దేశములను గాంచి
యుంటిని; వీటి నన్నిటిని స్మరింపంబగుచున్నాను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భుశుండ్లోపాఖ్యానమున చిరజీవితవర్ణనమును
ద్వావింశ సర్గము ॥ 22 ॥

త్రయోవింశః సర్గః

[త్యక్తేషు యేషు నోషేషు నరం పృథ్వీర్న బాధ్యతే
యత్పరం చ మనఃకార్యం తత్సర్వమిహ క్షీర్త్యతే.

ఏ దోషములను త్యజించుటచే పృథ్వీవు మనుజులను బాధింపదో, దేనియందు మనస్సు
లగ్నముకావలసియున్నదో, అదియంతయు నిందు వర్ణింపబడినది]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

అథాసౌ వాయసశ్రేష్ఠో జిజ్ఞాసార్థమిదం మయా

భూయః పృష్టో మహాబాహూ కల్పవృక్షతలాగ్రకే. 1

చరతాం జగతః కోశే వ్యవహారవతామపి

కథం విహగరాజేన్ద్ర! దేహం పృథ్వీర్న బాధతే. 2

శ్రీవసిష్ఠః—మహాబాహూ! తెలిసికొనగోరి కల్పకాళివాసియగు ఆ వాయసశ్రేష్ఠుని

నేను మరల ఇట్లు ప్రశ్నించితిని - విహగరాజా! ఈ బ్రహ్మాండమున విచరణమొనర్చుచున్నను పృథ్వీ
వేల మిమ్ము బాధింపబడునది?

భుశుణ్డ ఉవాచ :—

జానన్నపి హి సర్వజ్ఞ బ్రహ్మజ్ఞానయేవ మామ్

పుచ్చసి ప్రభవో నిత్యం భృత్యం వాచాలయన్తి హి. 3

భుశుండుడు:—సర్వజ్ఞ! బ్రహ్మకేత్ర! ఎఱిగియుండియు మరల నన్నడుగుచున్నావు;
ప్రభువులు భృత్యులను వాగించి ఆనందింతురు.

తథాపి యత్పృచ్చసి మాం తత్తేప్రకథయామ్యహమ్

అజ్ఞాచరణమేవాహుర్మఖ్యమారాధనం సతామ్. 4

అయినను, మీరు నన్నడుగునది మరల చెప్పుచున్నాను. అజ్ఞాపాలనమే సత్పురుషుల
ముఖ్యారాధన.

దోషముక్తాఫలప్రోతా వాసనాతన్మసంతతిః

హృది న గ్రథితా యస్య మృత్యుస్తం న జిఘాంసతి

5

ఎవ్వని హృదయమున, వాసనా - తంతువుల దోషములను ముత్యములు గ్రుచ్చబడియుండ
వో, అతనిని మృత్యువు (అభరణహీనుని చొంగలు భాధింపనట్లు) హింసింపదు.

నిఃశ్వాసవృక్షక్రకచాః సర్వదేహాలతాఘుణాః

ఆధయో యం న భిన్నస్తి మృత్యుస్తం న జిఘాంసతి.

6

దేహాలతా - ఘూణములును, నిశ్వాస - వృక్షపరశువులునునగు మనోవా్యాధు లెవ్వని
చేదింపజాలకున్నవో, అతనిని మృత్యువు హింసింపజాలదు. (మనస్సు చంచలమైన, శ్వాసప్రశ్వాస
లెక్కుడుగ పడి వ్యయమగుట లోకప్రసిద్ధము. దాన ఆయుక్షమమగును. మఱియు, మనస్సు సరిగ
లేకున్న వ్యాధులు కలుగును అను; నీ రెండువిషయములు ఇట సూచితములని గ్రహింపనగును).

శరీరతరుసర్వాఘాశ్చిన్తార్పితశిరఃఫణాః

ఆశా యం న దహత్యన్తర్మృత్యుస్తం న జిఘాంసతి.

7

శరీరతరు - కోటరముల నివసించునవియును, చింతలను పడగలతో గూడుకొనినవియును
నగు ఆశా - సర్పము లెవ్వనిని తమ విషాగ్నివలన దహింపజాలకున్నవో, అతనిని మృత్యువు
హింసింపదు.

రాగద్వేషవిషాపూరః స్వమనో బిలమన్దిరః

లోభవ్యాలో న భుక్త్యై యం మృత్యుస్తం న జిఘాంసతి.

8

రాగద్వేషములను విషముతోనిండినదియును, మనస్సును పుట్టిలో నివసించునదియును, అగు
లోభమను పామువలన గఱువబడనివానిని, మృత్యువు హింసింపదు.

ప్రీతాశేష వివేకామ్బుం శరీరామ్భోధివాడవః

న నిర్దహతి యం కోపస్తం మృత్యుర్న జిఘాంసతి.

9

వివేకమను జలముల సంపూర్ణముగ గ్రోలునదియును, శరీరముద్ర - బాడబాగ్నియును
నగు కోప మెవ్వని దహింపజాలకున్నవో, మృత్యువతనిని హింసింపదు.

యన్త్రం తిలానాం కఠినం రాశిముగ్రమివాకులమ్

యం ఫీడయతి నానఙ్గస్తం మృత్యుర్న జిఘాంసతి.

10

ఎండునువులను గానుగ నలిపివేయునట్లు, కామమెవ్వనిని నలుపజాలకున్నవో, అతనిని
మృత్యువు హింసింపదు.

ఏకస్మిన్నిర్మలే యేన పదే పరమపావనే

సంశ్రితా త్తవిశ్రాన్తిస్తం మృత్యుర్న జిఘాంసతి.

11

అద్వితీయమును, నిర్మలమును, పవిత్రమునునగు ఆ పరమపదమును ఆశ్రయించి, ఎవ్వని
చిత్తము విశ్రాంతిపొందినదో అతనిని మృత్యువు దహింపజాలదు.

వపుఃఖణ్డాభిపతితం శాఖామృగమివోదితమ్

న చఙ్చలం మనో యస్యతం మృత్యుర్న జిఘాంసతి.

12

శరీరమను పుష్టితోద్యానమున బడిన మనస్సును కోతి చంచలముగాకున్న, మృత్యువు హింసింపదు.

వతే బ్రహ్మన్మహాదోషాః సంసారవ్యాధిహేతవః

మనాగపి న లుమ్పన్తి చిత్తమేకం సమాహితమ్.

13

బ్రహ్మజ్ఞా! సమాహితచిత్తుని, సంసారవ్యాధికి గారణములగు ఈమహాదోషము లొకింతయు ఆక్రమింపజాలవు.

ఆదివ్యాధిసముత్థాని చలితాని మహాభ్రమైః

న విలుమ్పన్తి దుఃఖాని చిత్తమేకం సమాహితమ్.

14

సమాహితచిత్తుని, మోహజనితములగు శారీరిక, మానసికములగు దుఃఖములు కలతబెట్టజాలవు.

నాస్తమేతి న చోదేతి న సంస్మృతిర్న విస్మృతిః

న సుప్తం న చ జాగ్రత్స్యాచ్చిత్తం యస్య సమాహితమ్.

15

సమాహితచిత్తునకు ఉదయాస్తవయములు లేవు; స్మృతివిస్మృతులు లేవు; జాగ్రత్సృష్టాభృతులు లేవు.

అస్థికృతహృదాకాశాః కామకోపవికారజాః

చిన్తా న పరిహింసన్తి చిత్తం యస్య సమాహితమ్.

16

హృదయాకాశమును అంధకారమయమొనర్చునవియును, కామక్రోధవికారముల జనించునవియునును చింతలేవనిని హింసింప జాలకున్నవో, అతడే సమాహితచిత్తుడనంబడును.

న దదాతి న చాదత్తే న జహతి న యాచత్తే

కుర్వదేవ చ కర్మాణి చిత్తం యస్య సమాహితమ్.

17

దానము, ప్రతిగ్రహణము, త్యాగము, యాచనలను కార్యములులేక, కర్మల నొనర్చుచుండువాడే సమాహితచిత్తుడు.

యే దురర్థా దురారమ్భా దుర్గుణా దురుదాహృతాః

దుష్ప్రమాప్తే న కృన్తన్తి చిత్తం యస్య సమాహితమ్.

18

ఎవ్వని చిత్తమును, అర్హనీయములగు ధనాదులును, కృష్కృహనిర్మాకాది కార్యములును, రాగద్వేషాది గుణములును, హృదయభేదకరములగు పల్కులును, కఠినములగు నీతులును హింసింప జాలకున్నవో అతడే సమాహితచిత్తుడనంబడును.

ఆభాన్తి విపులార్థాని మహాన్తి గుణానన్తి చ

సర్వాణ్యేవానుభావన్తి చిత్తం యస్య సమాహితమ్.

19

సమాహితచిత్తునికడకు మహత్తమగుణములతో గూడుకొనిన లాభజనములగు సుఖము లన్నియును ఆరదించును.

యదుదర్కహితం సత్యమనపాయీ గతభ్రమమ్

దురీహితదృశోన్ముక్తం తత్పరం కారయేన్మనః.

20

మనస్సును, బ్రహ్మహితమును, సత్యమును, భోగాభిలాషారహితమును, పారమార్థికసుఖమును ఖమును నగునట్లు జనర్పవలెను.

యదదృష్టమశుద్ధేన చిత్తవైధుర్యదాయినా
అనేకత్వపితాచేన తత్పరం కారయేన్ననః.

21

ఆపవిత్రదృష్టికి పరమపదము అగుపడదు, చిత్తమును పురుషార్థ - విధురమొనర్చి, నానాత్వ పితాచమును గల్పించు, ఈ ఆపవిత్రను నిర్మూలమొనర్చి, మనస్సును పరమపదమున నిల్పదగును.

ఆదౌ మధ్యే తథాస్తే చ చిరాయ పరమౌచితమ్
యచ్ఛారు మధురం పథ్యం తత్పరం కారయేన్ననః.

22

చారుసుఖారంభమును, అర్థపరిపక్వదశయందుగూడ మధురమును, అంతమున హితకరమును, సర్వదుఃఖనివర్తకమును, నిత్యమునునగు జ్ఞానమును బొందునట్లు, మనస్సును ప్రయత్నింప జేయవలెను.

యదనంత్రం మనఃపథ్యం తథ్యమాద్యస్తమధ్యగమ్
సమస్తసాధుభిర్బుష్టం తత్పరం కారయేన్ననః.

23

త్రిసత్యమును, అనంతమును, హితకరమును, సమస్తసాధుజనసేవితమునునగు పద్మాఖముగ మనస్సును ప్రవర్తిల్లజేయునది.

యద్బుద్ధేః పరమాలోకమాద్యం యదమృతం పరమ్
యదనుత్తమసాభాగ్యం తత్పరం కారయేన్ననః.

24

బుద్ధికి పరమప్రకాశమును (పరమజ్ఞానమును) అమృతసారమును, ఎవలేని సుఖమునునగు పరమపదమున మనస్సును సంలగ్నమొనర్పవలెను.

సామరాసురగన్ధర్వే సవిద్యాధరకిన్నరే
ససురస్త్రీగణే స్వగ్రే న కించిత్సుసిరం శుభమ్.

25

అమరాసుర, గంధర్వ, విద్యాధర, కిన్నర, సురస్త్రీలతో గూడిన స్వర్గమునగూడ సుఖమును, శుభమునునగు నిత్యసుఖము లేదు.

సతరా సనరాధీశే సపర్వతపురవ్రజే
సామృథౌ భూతలే తాత న కించిచ్ఛోభనం సిరమ్.

26

పుర, పర్వత, రాజ్య, వన, సముద్రలతో గూడుకొనిన ఈ మహితలము నందెచ్చటను, శోభనమును స్థిరమును నగు సుఖ మేమియును లేదు.

సనాగే సాసురవ్యూహే సాసురస్త్రీగణే తథా
సమస్త ఏవ సాతాలే న కించిచ్ఛోభనం సిరమ్.

27

నాగ, అసుర, అసురకన్యలతో గూడుకొనిన పాతాళమునగూడ శుభకరమును, నిత్యమునునగు సుఖములేదు.

సస్వగ్రే ససురాలోకే ససాతాలే సదిక్తతే
జగత్యస్మిన్తు సర్వస్మిన్తు కించిచ్ఛోభనం సిరమ్.

28

స్వస్థ, మర్త్య, పాతాళములతో గూడుకొనిన ఈ బ్రహ్మాండమునందెచ్చటను శాశ్వత
మగు ఆనందములేదు.

అధివ్యాధివిలోలాసు దుఃఖాఘవలితాసు చ

క్రియాసు నిత్యతుచ్ఛాసు న కించిత్సుస్థిరం శుభమ్.

29

అధివ్యాధులను తరంగములతో గదలుచు, దుఃఖములను నుడిగుండములనదగు క్రియలు,
అత్యంతతుచ్ఛములు, వీట, నుస్థిరమగు శుభమేమియును లేదు.

తరలీకృతచిత్తాసు హృదయానందసింహు చ

చిన్తాసు ధీవికారాసు కించిత్సుస్థిరం శుభమ్.

30

చిత్తమును తరళమొనర్చి, హృదయమున కొకింత ఆనందమును గూర్చు చిత్తవృత్తులగూడ,
స్థిరమగున దేమియును లేదు.

హృత్త్వీ రోదకసంస్పృహమన్దరేషు చలేష్వపి

స్వసంకల్పవికల్పేషు న కించిత్సుస్థిరం శివమ్.

31

హృదయమను క్షీరసముద్రమును మందరపర్వతమువలె కలచు సంకల్పవికల్పములగూడ
శాశ్వతశుభ మొనగున దెద్దియును లేదు.

అనారతాగమాపాయపరాస్వసిశిరాస్వపి

చిత్రాకారాసు చేష్టాసు న కించిత్సుస్థిరం శుభమ్.

32

అగమాపాయములును, కత్తిరించువలె పడునైనవియును, విచిత్రములునునగు ఇంద్రియ
భోగములగూడ నిత్యముఖమేమియును లేదు.

న వరమేకమహీతలరాజతా

నచ వరం విబుధామరహాపతా

నచ వరం ధరణీతలనాగతా

స్థితిముపైతి హి యత్ర సతాం మనః.

33

సాగువుల మనస్సు విశ్రాంతి నందినచో, దాన ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యము, దేవత్యము, పాశా
శరాజ్యముగూడ తులతూగజాలవు.

న వరమాకులశాస్త్ర విచారణం

నచ వరం పరకార్యవివేచనమ్

న వరమగ్ర్యకథాక్రమవర్ణనం

స్థితిముపైతి హి యత్ర సతాం మనః.

34

సాధువుల మనస్సు విశ్రాంతిసందిన శాస్త్రపాండిత్యము, పరకార్యవివేచనము వక్తృత్వాది
గుణముల పరుల నలరించుట, మున్నగువానితో నవసరముండుదు.

న వరమాధిమయం చిరజీవితం

నచ వరం మరణం దృఢమూఢతా

నచ వరం నరకో నచ విప్రవం

సితిముపైతి హి న క్వచిదాశయః.

35

వ్యాధిగ్రస్తమగు చిరజీవనము మంచిదికాదు; కాన మరణము మేలు అనియు తలపరాదు, దాన మూఢత్వమేయుండును. పాపఫలభోగ - ఫాసమగు నరకము మంచిదికాదు; అది ఎప్పుడు ముగియునో తెలియజాలము. స్వర్గముకూడ మంచిదికాదు; భోగక్షయమైన పతనమనివార్యము. ఇట్టి కోర్కెలున్న శాంతి లభింపదు.

ఇతి వివిధజగత్క్రమాః సమస్తాః

ఖలు మతిమూఢతయా సరస్య రమ్యాః

చలతరకలనాహితే పదార్థే

కథముపయాన్తి చిరస్థితిం మహాన్తః.

36

ఇత్యాన్తే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భుశుణ్డోపాఖ్యానే సమాధాన సంకల్పనిరాకరణం నామ త్రయోవింశః సర్గః || 23 ||

కాని, మూఢమతికి రమ్యములగు ఈ జగద్విషయములను మహాత్ములు అవలీలగా ఆవలట నెట్టివైవిధ్యము, ఒకింతయును అసకౌనక, పరమపదమున సుఖవిశ్రాంతి నందుచున్నారు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

భుశుణ్డోపాఖ్యానమున సమాధానసంకల్పనిరాకరణమును

త్రయోవింశ సర్గము || 23 ||

చ తు ర్వింశః సర్గః

[దేహనాడీక్రమాపేతా చట్పుకహృదయాన్వితా

ప్రాణస్పష్టవిభాగాభ్యాం ప్రాణచిన్తేహ వర్ణ్యతే.

దేహనాడీ క్రమయుక్తమును, చట్పుకహృదయసహితమును, ప్రాణస్పష్టవిభాగపూర్ణము నగు ప్రాణముయొక్క చింతన యిందు గావింపబడినది.]

భుశుణ్డ ఉవాచ :—

ఏకైవ కేవలా దృష్టిర్నిరాపాయా గతభ్రమా

విద్యతే సర్వవిత్రేష్టు సర్వశ్రేష్ఠా సమున్నతా.

1

భుశుండుడు :—భ్రమరహితమును, నిరహాయమును, సర్వశ్రేష్ఠమును, మహోన్నతమును నగు అదైవత - దృష్టియొక్కటియే జ్ఞానములన్నిటిలో శ్రేష్ఠమై నెగడుచున్నది.

ఆత్మచిన్తా సమస్తానాం దుఃఖానామన్తకారిణీ

చిరసంభృతదుఃస్వప్నసంసారభ్రమహారిణీ.

2

అత్మచింత యొక్కటియే దుఃఖముల నన్నిటిని అంతమొందించుచున్నది. అనాదికాలము నుండి అవిద్యాకామకర్మలతో కూడబెట్టబడిన దుఃస్వప్నమగు సంసారభ్రమను వారించుచున్నది.

నిష్కలజగమునోమార్గవిపులాజ్ఞాచారిణీ

తథా సమస్తదుఃఖానాం చింతానరవినాశినీ.

3

ఈ అత్మచింత ప్రశస్తమును, పవిత్రమునుగు మనస్సుననే ఉదయించుచున్నది; సామాన్యుల కియ్యది అబ్బదు. ఇయ్యది దుశ్చింతలను, అనర్థములను, సమస్తదుఃఖములను వినాశమొనర్చుచున్నది.

జ్యోత్స్నయేవాన్ధకారాణామలమస్తః ప్రజాయతే

సా స్యాత్మచింతా భగవన్నర్వసంకల్పవర్జితా

4

భగవంతుడా! సర్వసంకల్పవర్జనాపూర్వకమగు ఈ అత్మచింత, వెన్నెల చీకటినిఁ బోగొట్టినట్లు, మనస్సునందలి మకిలిని బోగొట్టి మాయ - భ్రాంతిని అణచుచున్నది.

యుష్మదాదిషు సుప్రాపా దుప్రాప్తవైవాస్మిదాదిషు

సమస్తకలనాతీతం పరాం కోటిముసాగతమ్.

5

ఈ యాత్మచింతయందెట్టి సంకల్పములును లేవు; ఇయ్యది అత్యంతశ్రేష్ఠము. మీరంటి మహాత్ములకు సులభము, మమ్ముబోలు మందమతులకు దుర్లభము.

పదమాసాదయ స్త్యేతత్కథం సామాన్యబుద్ధయః

అత్మచింతావిలాసిన్యాస్తస్యాః సఖ్యో మహామునే.

6

కించిత్సమ్యముపాయాతా విజ్ఞానశశిశీతలాః

అత్మచింతాసమానానాం వివిదానాం మనీశ్వర

7

అత్మచింతావయస్వానాం మధ్యాదేకతమా మయా

సర్వదుఃఖక్షయకరీ సర్వసౌభాగ్యవర్ధనీ.

8

కారణం జీవితస్యేహ ప్రాణచింతా సమాశ్రితా

మహామునీ! సామాన్యబుద్ధులెట్లు దీనిని బొందగలరు? మనీశ్వరా! అత్మచింతయను విలాసినికి చాలమంది సఖులున్నారు; వారుకూడ దీనికిఁ దీసిపోరు, సమానులే; అవి జ్ఞానచంద్రుని తుషారమయ శీతల - కిరణములు. కాని, అత్మచింతకంటె ఒకించుక లేరిక. ఇట్టివియగు అత్మచింత యొక్క సఖులలో నొకదానిని నేను బడసితిని; దాని పేరు ప్రాణచింత. ఈ ప్రాణచింత సర్వ దుఃఖముల క్షయమొనర్చునదియును, సౌభాగ్యవర్ధకమును, జీవితపాతువునునైయున్నది. ఈ ప్రాణ చింతవలననే నేను చిరజీవితైరి.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఇత్యుక్తవస్తం విహగం భుశుణ్డం పునరప్యహమ్

జానన్మపీదమవ్యగ్రః పృష్ఠవాస్త్రిడయా మునిమ్.

9

సర్వసంశయవిచ్ఛేదిన్నత్యస్తచిరజీవిత

యథార్థం బ్రూహి మే సాధో ప్రాణచింతా కిముచ్యతే.

10

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఇట్లు వచించు భుశుండుపక్షిని, ఎఱిగియున్నను నేను మరల కుతూహలముతో నిట్లు ప్రశ్నించితిని. సాధూ! సర్వసంశయవిచ్ఛేదీ! అత్యంతచిరజీవీ! ప్రాణవింతయననేమో యథార్థముగ నాకు జెప్పము.

భుశుండు ఉవాచ:-

సర్వవేదాస్తవేత్తాసి సర్వసంశయనాశకః

మామేతత్పరిహాసార్థం మునే పృచ్ఛసి వాయసమ్.

11

భుశుండుడు:- మునీ! మీకు వేదాంత శాస్త్రమంతయు తెలిసియున్నది; మీరందఱి సంశయములను దూరమొనర్పగలరు, అయ్యది, ఈ కాకిని కేవలము పరిహాసార్థము ప్రశ్నించుచున్నాను.

అథవా భవతామేవ భగవన్పరిశిష్యేతుమ్

పునః ప్రత్యుత్తరాణీదం కా మే క్షుతిరుపస్థితా.

12

భగవంతుడా! కాకున్న, మీకు ప్రత్యుత్తరముల నొసగినను దోషములేదు; నాకా విషయముల మరల చక్కగ నాలోచించు అవకాశ మొదవుచున్నది.

భుశుండుజీవితకరం భుశుండుస్వాత్మలాభదమ్

శృణు ప్రాణసమాధానం వక్ష్యమాణమిదం మయా.

13

భుశుండుడెట్లు ప్రాణసమాధినిబడసి చిరజీవియైనది, భుశుండుడెట్లు అత్యును బొందినది, వచించుచున్నాను; వినుము.

పశ్యేదం భగవన్సర్వం దేహగేహం మనోరమమ్

త్రిప్రకారమహానూణం నవద్వారసమావృతమ్.

14

పుర్యప్తకకలత్రేణ తన్మాత్రస్వజనేన చ

అహంకారగృహస్థేన సర్వతః పరిపాలితమ్.

15

రమణీయమగు ఈ దేహగృహమునకు వాత, పితృ, కఫములను మూడు మహాస్తంభములు, తొమ్మిది ద్వారములు, ఉన్నవి. అహంకారమను గృహ - స్వామి పుర్యప్తకమను భార్యతోడను, పంచతన్మాత్రలను స్వజనులతోడనుగూడి దీని బాగోగులను జూచుచున్నాడు. దీనిని పీక్షింపుము!

అస్తః పశ్యసి సత్కర్ణశక్నులీచన్ద్రశాలికమ్

శిరోరుహచ్ఛాదనవద్విపులాక్షిగవాక్షకమ్.

16

ఆస్యప్రధానసుద్వారం భుజపార్శ్వోపమన్దిరమ్

దంతాలికేసరస్థిరూపితద్వారకోటరమ్.

17

అనారతం రూపరసస్పర్శనద్వారపాలవత్

సుకులాలోకవలితం తారాలిన్దకృతస్థితి.

18

రక్తమాంసవసాదిగం స్నాయుసంతతివేష్టితమ్

సూలాస్థికావస్థంబద్ధం సుకుడ్యం సుసమాహితమ్.

19

ఇడా చ పిఞ్గలా చాస్య దేహస్య మునినాయక

సుస్థితే కోమలే మధ్యే పార్శ్వకోష్ఠే నిమిలితే.

20

- పద్మయుగ్మత్రయం యస్త్రమస్థిమాంసమయం మృదు
ఊర్ధ్వాఢోనాలమన్యోన్యమిలతోమలసద్దలమ్. 21
- సేకేన వికసత్పత్రం సకలాకాశచారిణా
చలత్తి తస్యపత్రాణి మృదు వ్యాప్తాని వాయునా. 22
- చలత్సు తేషు పత్రేషు స మరుత్పరివర్ధతే
వాతాహతే లతాపత్రజాలే బహిరివాభితః. 23
- వృద్ధిం నీతః సనాదీషు కృత్వా స్థానమనేకథా
ఊర్ధ్వాఢోవర్తమానాను దేహేన్ద్రిన్ద్రసరత్సృగ్. 24
- ప్రాణాపానసమానాద్వైస్తతః స హృదయానిః
సంకేతైః ప్రోచ్యతే తజ్జిర్విచిత్రాచారచేష్టితైః. 25

ఈ శరీర - గృహము నీ మనో - సేత్రమునకు బ్రత్యక్షమగుచున్నది. చక్కిలములఁబోలు చెవులే దీనిపై మిడ్డలు; కేశములను త్వణముల నిది ఆచ్ఛాదిత మైయున్నది. సేత్రములను విశాలగవాక్షములు, వదనమండలమును ప్రధానద్వారమును వెలయుచున్నవి; ఈప్రధానద్వారము దంతములను తోరణములతో నలంకృతము. భుజపార్శ్వములను ఉపమందిరమున్నది, రూపరసస్పర్శాధికములను బాహ్యవిషయవార్తలను గొనివచ్చు జ్ఞానేంద్రియములు దీని ద్వారపాలకులు. ఈ గృహము సర్వ వ్యాపియగు ఆత్మయొక్క ప్రకాశమున ప్రకాశింపఁబడుచున్నది. గృహ - యజమాని జాగ్రదవస్థయందు సేత్రతారకయును అలిందప్రదేశమున (వరండాయందు) వెలయుచుండును, * ఈ గృహము రక్త మాంసపసారూపకమగు సలిలమృత్తికాగోమయముల నలకబడియున్నది. అస్థులను కాన్తములవలనను, నరములను రజ్జువులవలనను ఈ గృహము సుదృఢభావమున సంబద్ధమై వెలయుచున్నది. ముని నాయకా! ఈదేహగృహమధ్యభాగమున, ఇడాపింగళాలను కోమలనూత్ననాడులు అప్రకాశితభావమున వెలయుచున్నవి. వీటిమధ్య, పద్మత్రయమును బోలు అస్థిమాంసయమమును, కోమలమునగు హృదయపద్మమున్నది. దీని నాళములు ఊర్ధ్వ - ఆధోభాగముల పరివ్యాప్తములైయున్నవి. దీని దళములు అంత్యతకోమలములు, పరస్పరము మిళితములునునైయున్నవి. నానాగ్రమునుండి పాదముల వజ్రకు దేహకాశమున వ్యాపించియున్న చంద్రనామకమగు అపానవాయువుయొక్క అమృతసేచనమున దీని దళములు వికసించియున్నవి. ఇవి, ప్రాణాపానవాయువుల సంఘటనమునఁజేసి ఒకప్పుడు వికసించుచు, మఱొకప్పుడు ముకుళితములగుచునుండును. అరణ్యప్రదేశమునందలి ప్రబలవాయువు లతాపత్రజాలముల ప్రతిహతమై నలుదిక్కుల పరివ్యాప్తమగునట్లు, ప్రాణాపానవాయువులు, ఈహృదయయంత్రమున వాయుపూర్ణపత్రమున ప్రతిహతమై, నలుదిక్కుల వ్యాపించి, నాడీచ్ఛిద్రముల బ్రవేశించుచు వృద్ధిపొందుచున్నది. ఇట్లభివృద్ధిపొంది, దేహగృహమున భిన్నభిన్న స్థానముల గల్పించుకొని ప్రాణాపానాది పంచనామముల బొంది, ఊర్ధ్వాఢోనాడీసమాహముల బ్రవేశించి, శరీరమున బ్రవహించుచు, విభిన్నకృత్యముల నొనర్చుచున్నది.

* ఇంధోహవై నామైష యోయం దక్షిణేక్షున్ పురుషః - సేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాత్ ఇతిచ శ్రుతిః.

- హృత్పద్మయస్త్రిత్రయే సమస్తాః ప్రాణశక్తయః
ఊర్ధ్వధః ప్రస్థతా దేహే చస్త్రీభిమ్బాదివాంశవః. 26
- యాన్త్యాయాన్తి వికర్షన్తి హరన్తి విహరన్తి చ
ఉత్పత్తిన్తి పతన్త్యాశు తా ఏతాః ప్రాణశక్తయః 28
- స ఏష హృత్పద్మగతః ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే బుధైః
అస్య కాచిన్మునే శక్తిః ప్రస్పన్దయతి లోచనే 28
- కాచిత్స్పర్శముపాదత్తే కాచిద్వహతి నాసయా
కాచిదన్నం జరయతి కాచిద్వక్తి వచాంసి చ 29
- బహునాత్ర కిముక్తేన సర్వమేవ శరీరకే
కరోతి భగవాన్వాయుర్యస్త్రేహమివ యాన్తికః. 30

చంద్రబింబమునుండి కిరణములు వెలువడునట్లు, ప్రాణశక్తియంతయు హృదయమునుండి వెలువడి దేహమధ్యమున ఊర్ధ్వోదేశముల వ్యాప్తమగుచున్నది. ఈ ప్రాణశక్తి నాడీసమాహముల బ్రవేశించి, గమన, ఆగమన, కర్షణ, హరణ, విహరణ, పతన, ఉత్థానాది వివిధక్రియల నొనర్పజేయుచున్నది. విజ్ఞాన హృదయపద్మమునందలి వాయువునే ప్రాణుని చెప్పుదురు. ఈ ప్రాణ వాయువుయొక్క ఒకానొక శక్తిలననే, కన్నులు కదలుచున్నవి. మత్రోక శక్తిలన స్పర్శ గ్రహింపబడుచున్నది. ఇంకొక శక్తి నాసానాశమున బ్రవహించుచున్నది. ఇంకొక శక్తి తినిన అన్నమును జీర్ణ మొనర్చుచున్నది. ఇంకొక శక్తిలన మాటలు వెలువడుచున్నవి. పెక్కల, యంత్ర - నిర్మాత శిచ్చానుసారము యంత్రమును జలింపజేయుచున్నట్లు, వాయుదేవుడు ఈ శరీరమున వివిధకార్యముల నొనర్చుచున్నాడు.

- తత్రోర్ధ్వధో ద్విసంకేతో ప్రస్థతావనితా మనే
ప్రాణాపానావితిఖ్యాతో ప్రకటా ద్వా వరానితా 31
- తయోరనుసరన్నిత్యం మునే గతిమహం స్థితః
శీతోష్ణవపుషోగ్నిత్యం నిత్యమమ్బురపాన్థయోః. 32
- కలేవరమహాయస్త్రీవాహయోః శ్రమహీనయోః
హృదాకాశార్కశశినోస్త్యగ్నేహోమస్వరూపయోః. 33
- శరీరపురపాలస్య మనసో రథచక్రయోః
అహంకారనృపస్యాస్య ప్రశస్యేష్టతురజ్గయోః. 34
- తయోర్మమానుసరతః ప్రాణాపానాభిధానయోః
గతిం శరీరమదుతోరాశరీరమరుదయోః. 35
- జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తేషు సదైవ సమరూపయోః
సుషుప్తసంస్థితస్యేవ బ్రహ్మన్ గచ్ఛన్తి వాసరాః. 36
- సహస్రవినికృతాజ్ఞాద్భిసతన్తులవాదపి
దుర్లభ్యా విద్యమానాపి గతిః సూక్ష్మతరానయోః. 37

మనోంద్రా! వీట, ఊర్ధ్వగమనమొనర్చు ప్రాణవాయువును, అధోగమనమొనర్చు ఆపాన వాయువును, ప్రకాశ్యభావమున వెలయుచున్నవి. నేను సర్వదా వీటి గతి ననుసరించుచున్నాను. + ఇవి శీతోష్ణములై సర్వదా ఆకాశమున దిరుగుచున్నవి శరీరయంత్రమును మోయుచున్నను వీటికి క్రమలేదు. * ఈ వాయువులు రెండును హృదయాకాశమునకు సూర్యచంద్రులు; అగ్ని, సోమస్వరూపములగు ఇవి శరీర - పురీరక్షకుడగు మనస్సు అను రథమునకు చక్రములు. ఇవి, అహంకార - స్వపతికి ప్రియకరములగు తురంగములు. బ్రహ్మజ్ఞా! నేను, జాగ్రత్స్వప్న - సుషుప్తులయందు సర్వదా సమభావమున వెలయు ఈ వాయుద్వయముల గతి ననుసరించి, సుషుప్తవ్యక్తివలె దినముల గడపుచున్నాను. యావజ్జీవమిట్లే వెలయుదును. వీటి గతి, సహస్రధా - ఖండితమగు మృణాలతంత్రపుయొక్క ఏకాంశముకంటెను దుర్బత్వనీయము. x

అవిరతగతయోగ్యతః విదిత్వా

హృది మరుతోరనుసృత్య చోదితాం తామ్

న పునరిహ హి జాయతే మహాత్మా

స్మదితమనాః పురుషః ప్రణప్తపాశః.

38

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భుశుంఢోపాఖ్యానే ప్రాణవిచారణం నామ చతుర్వింశః సర్గః || 24 ||

మహాత్మా! హృదయమధ్యమున ఈ వాయుద్వయము సర్వదా సంచరించుచున్నది. వివిధశ్రుతుల నానావిధముల వర్ణింపబడిన వాయుగతుల ననుసరించు (ఉపాసించు) పురుషుడు మృత్యుపాశములనుండి వెలువడి, పరమానందలాభమును బొంది, మరల జన్మింపడు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున భుశుంఢోపాఖ్యానమున ప్రాణవిచారమును చతుర్వింశ తితమ సర్గము || 24 ||

పంచ వింశః సర్గః

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

[ప్రాణాపానగతివ్యత్ర రేచకాదిప్రకల్పనమ్

ప్రాణాపానోదయలయస్థానం బ్రహ్మ చ వర్ణితే.

+ ... తస్మాదేకమేవ వ్రతంచరేత్ ప్రాణానిచ్చైవాపాన్యాచ్చనేత్ పాప్మామృత్యురాప్నునోతి యద్యుచరేత్ సమాపిషయశ్చేత్సో ఏతస్యై దేవతాయై సాయంజ్యం సలొకతాం జయతీతి — బృ. అ.

* తాని మృత్యుః శ్రమోభూతోపయమే అభేమమేవ నాప్నోత్ యాయం మధ్యమః ప్రాణ — శ్రుతి.

x యథా కేశః సహస్రధా భిన్నస్తావతాజిహ్నుతివృత్తీతి —

[ప్రాణాపానగతులందు రేచకాదుల కల్పన, ప్రాణాపానముల యుత్పత్తిలయములకు
బ్రహ్మమే స్థానమనుటయు యిందు గనందగును.]

ఇత్థం స కథయన్పుక్షీ పృష్టస్తత్ర పునర్మయా
కీదృశీ ప్రాణవాతస్య గతిరిత్యేవ రాఘవ.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- రాఘవా! ఇట్లు నడుపు ఆ పక్షిని నేను మరల, ప్రాణవాయువు గతి ఎట్టిది? అని ప్రశ్నించితిని.

భుశుణ్ణ ఉవాచ :-

జానన్నపి మునే సర్వం కిం మాం పృచ్ఛసి లీలయా
యథాపృష్టమహం వచ్చి శృణు తత్రాపి మద్యచః.

2

భుశుండుడు:- మునీ! అంతయు దెలిసియుండియు మరల నన్నిట్లు విలాసారము ప్రశ్నించున్నావేమి? అయినను అడిగిన దానిని జెప్పుచున్నాను. వినుము.

ప్రాణోఽయమనిశం బ్రహ్మస్పృష్టశక్తిః సదాగతిః
స బాహ్యభ్యంతరే దేహే ప్రాణోఽయముపరి స్థితః.

3

[బ్రహ్మజ్ఞా! సదాగతియగు ప్రాణవాయువు సర్వదా స్పృందశక్తిమంతము. వెనుక జెప్పినట్లు, శరీరము నందంతట లోపల, వెలుపల, పైన ప్రవహించుచున్నది.

అపానోఽప్యనిశం బ్రహ్మస్పృష్టశక్తిః సదాగతిః
స బాహ్యభ్యంతరే దేహే త్వపానోఽయమవాక్కినతః.

4

[బ్రహ్మవేత్తా! ఇట్లే స్పృందశక్తిమంతమగు అపానవాయువుగూడ శరీరమునందంతట, లోపల, వెలుపల, పైన బ్రవహించుచున్నది.

జాగ్రతః స్వప్నతశ్చైవ ప్రాణాయామోఽయము త్తమః
ప్రవర్తతే యత స్తజ్జ తత్రావచ్ఛేయసే శృణు.

5

జాగ్రత్స్వప్నావస్థలయందు రెండిటగూడ ఈ ఉత్తమప్రాణాయామము సంభవము; విజ్ఞుడా! దీనిని వినుము; ఇది శ్రేయోదాయకము.

బాహ్యాయుక్త్యంత్యం ప్రాణానాం యద్ధృదమ్బుజకోటరాత్
స్వరసేనాస్తయత్సానాం తం ధీరా రేచకం విదుః.

6

హృత్పద్మకోటరమునుండి, ప్రయత్నింపకుండగనే స్వాభావికముగ ప్రాణవాయువు వెలుపలకి వచ్చుటనే ధీయుల రేచక మందురు.

ద్వాదశాజ్ఞలపర్యంతం బాహ్యమాక్రమతామధః
ప్రాణానామజ్గసంస్ఫురో యః స పూరక ఉచ్యతే.

7

బాహ్యత్పరాపతత్యంతరపానే యత్నవర్జితః
యోఽయం ప్రపూరణః స్ఫురో విదుస్తమపి పూరకమ్.

8

నాసాగ్రమునుండి మార్గప్రదేశమువఱకును, అటనుండి ద్వాదశాంగుళములవఱకునున్న
అథోప్రదేశమునను ప్రాణవాయువు ప్రవహించుటను పూరక మందురు.

అపానేనైస్తంగతే ప్రాణో యావన్నాభ్యుదితో హృది
తావత్సా కుమ్భికావస్థా యోగిభిర్యానుభూయతే. 9

పీడప, అపానవాయువు ఉపశమింప, హృదయమధ్యమున ప్రాణవాయువు లేనంతవఱకు
కుంభకమని శిష్టబడుచున్నది. దీనిని యోగులు అనుభవించుచున్నారు.

రేచకః కుమ్భికశ్చైవ పూరకశ్చ త్రిధా స్థితః
అపానశ్శ్వాదయస్థానే ద్వాదశాన్తాదథో బహిః. 10

స్వభావాః సర్వకాలస్థాః సమ్యగ్యత్నవివర్జితాః

యే ప్రోక్తాః స్ఫూరమతిభిస్తాఞ్ఘ్ను త్వం మహామతే. 11

ప్రాణాయామమిట్లు కుంభక, రేచక, పూరక నామముల మూడువిధముల ఒప్పుచున్నది.
అపాన - ద్వారమునుండి నాసికాగ్రమువఱకునున్న ద్వాదశాంగుళప్రదేశమున నిర్వృత్తముగ నీప్రాణా
యామము జరుగుచున్నది, మహామతీ! నిర్మలబుద్ధులగు యోగులు వదించు విషయముల శిష్టచు
న్నాను; వినుము.

ద్వాదశాంగులపర్యంతాద్భావ్యోదభ్యుదితః ప్రభో
యో వాతస్తస్య తత్రైవ స్వభావాత్పూరకాదయః. 12

ప్రభో! నాసాగ్ర - బాహ్యప్రదేశమున ద్వాదశాంగుళస్థానమధ్యమున వెలయు వాయు
వున, బాహ్యప్రదేశముననే పూరకాది త్రివిధప్రాణాయామము జరుగుచున్నది.

మృదస్తరస్థానిష్పన్నఘటవద్యా స్థితిర్బహిః

ద్వాదశాంగులపర్యంతే నాసాగ్రసమసంముఖే. 13

వ్యోమ్ని నిత్యమపానస్య తం విదుః కుమ్భికం బుధాః

బాహ్యాన్ముఖస్య వాయోర్యా నాసికాగ్రావధిర్గతిః. 14

తం బాహ్యపూరకం త్వాద్యం విదుర్వ్యోగవిదో జనాః

నాసాగ్రాదపి నిర్గత్య ద్వాదశాన్తావధిర్గతిః. 15

యా వాయోస్తం విదుర్ధీరా అపరం బాహ్యపూరకమ్

బహిరస్తం గతే ప్రాణే యావన్నాపాన ఉద్గతః. 16

తావత్పూర్ణం సమావస్థం బహిష్ఠం కుమ్భికం విదుః

యత్ర దస్తర్ముఖత్వం స్యాదపానశ్వాదయం వినా. 17

తం బాహ్యరేచకం విద్యాచ్చిస్త్యమానం విముక్తిదమ్

ద్వాదశాన్తాద్యదుత్థాయ రూపపీఠతా పరా. 18

అపానస్య బహిష్ఠం తమపరం పూరకం విదుః

బాహ్యానాభ్యంతరాన్తైతాన్కుమ్భికాదీనసారతమ్. 19

ప్రాణాపానస్వభావాంస్తాన్బద్ధ్యా భూయో న జాయతే

అష్టావేతే మహాబుద్ధే రాత్రిందివమనుస్మృతాః.

20

నాసాగ్రసముఖముననున్న ద్వాదశాంగుళప్రమాణస్థానమధ్యమున అపానవాయువు, మృత్తికయందు అనుత్పన్న ఘటమువలె, ఆకాశమున వెలయుటనే బాహ్యకుంభక మందురు. బాహ్య స్మృతిమగు వాయువు నాసాగ్రవ్యంతము ప్రవహించుటనే యోగవేత్తలు, ప్రథమ బాహ్యపూరక మందురు. నాసాగ్రమునుండి వెలువడి, ద్వాదశాంగుళపరిమితప్రదేశప్రవాహమును గూడ, ధీరులు బాహ్యపూరకమని నుడువుచున్నారు. బయట ప్రాణవాయువు ప్రళమితమై, అపానవాయువు ఉదయయింపనంతవఱకు ఉండు పూర్ణ - సామ్యావస్థయే బాహ్య - కుంభక మనంబడుచున్నది; నిష్పందమగు అపానవాయువుయొక్క స్పందనప్రయత్నమే బాహ్యరేచక మనంబడుచున్నది; ఈ బాహ్యరేచకము ననుభవింపగలిగినవాడు ముక్తిని బడయును, ద్వాదశాంగుళనిర్దిష్ట - కేవలస్థానము నుండి నాసాగ్రమువఱకు జరుగు అపానవాయువుయొక్క అభివ్యక్తిగూడ మఱియొక బాహ్య పూరకము. బాహ్యభ్యంతరీణ కుంభకాదిరూపకమగు ప్రాణాపానముల అనావృతస్వభావమును గ్రహింపగలిగిన, మరల జన్మింప నవసరములేదు. మహామతీ! మహోక్తిములగు వాయవీయ - అష్టవిధావస్థల రాత్రిందినములు అభ్యసించుచురా, ముక్తిదొఱకును.

స్వభావా దేహావాయూనాం కథితా ముక్తిదా మయా

గచ్ఛత స్తిష్ఠతో వాపి జాగ్రతః స్వప్నతోఽపి వా.

21

ఏతే నిరోధమాయూన్తి ప్రకృత్యాఽతిచలూనిలాః

యత్కరోతి యదశ్నాతి బుద్ధ్యైవాలమనుస్మరన్.

22

కుమ్భకాదీన్నరః స్వాస్త్రస్త్ర కర్తా న కించన.

అన్యగ్రమస్మిన్వ్యాపారే బాహ్యం పరిజహన్మనః.

23

దిన్తైః కతిపయైరేవ పదమాప్నోతి కేవలమ్

ఏతదభ్యసతః పుంసో బాహ్యవిషయవృత్తిషు.

24

న బద్ధాతి రతిం చేతః శ్వదృతౌ బాహ్యో యథా

ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య యే స్థితాః కృతబుద్ధయః.

25

ప్రాప్తప్రాప్తవ్యమఖిలం తైరఖిన్నాస్త ఏవ హి

తిష్ఠతా గచ్ఛతా నిత్యం స్వపతా జాగ్రతా తథా.

26

ఏషా చేత్సేక్ష్యతే దృష్టిస్తన్న బద్ధనమాప్యతే

ప్రాణాపానానుసరణప్రాప్తబోధవతామలమ్.

27

సంశాస్త్రమలమోహేన స్వస్థేనాస్తరిహోష్యతే

సర్వారమ్భాన్నదా స్వచ్ఛః కుర్వన్వాపి బుధో జనః.

28

ప్రాణాపానగతిం ప్రాప్య సుస్వస్థం సుఖమేదతే

ప్రాణవ్యాభుదయో బ్రహ్మన్నద్భవత్రాద్ధృతి స్థితాత్.

29

ద్వాదశాజ్ఞులపర్యంతే ప్రాణోఽస్తం యాత్యయం బహిః
అపానస్యాదమో బాహ్యద్వాదశాంతాస్మహామునే. 30

అస్తంగతిరథామౌజమధ్యే హృదయసంస్థితే
ప్రాణో యత్ర సమాయాతి ద్వాదశాంతే నభఃపదే. 31

పదాత్తస్మాదపానోఽయం ఖాదేతి సమనస్తరమ్
బాహ్యకాశోన్ముఖః ప్రాణో వహత్యగ్నిశిఖా యథా. 32

అభ్యాసవశమున, అతిచంచలములగు ఈ దేహవాయువులు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తుల యందును, గమనాగమనావస్థలలోను, మఱియు నితరములగు అన్నికాలములలోను నిరుద్ధములన గలవు. బుద్ధిపూర్వకముగ ఈ వంధకారుల ననుష్ఠించు మనుష్యుడు, భోజనాది కార్యముల నాచరించినను, అతని మనస్సు కర్తృత్వసూక్ష్మమై వెలయును. ఈ ప్రాణచింతారతుడగు మనుష్యుడు అల్ప సమయముననే బాహ్యవస్తువుల బరిత్యజించి, కైవల్యపదమునందును. ఈ ప్రాణచింత సభ్యసించు మనుజుని చిత్తము, శావనచర్యమును బ్రాహ్మణుడేవశోనునట్లు, బాహ్యవిషయముల నేరిగొనును. మద్వర్జితమగు ప్రాణచింత సభ్యసించు కృతబుద్ధులందఱును, పొందదగినదానినంతటిని బొంది, క్లేశవిహీనులైనారు. సర్వావస్థలయందు యీ దృష్టివలంబింపగలిగిన, మరల బంధమున తగుల్కొన నవసరముండదు. ఇట్లు, ప్రాణాపానముల నిరుద్ధమొనర్చి, తత్త్వజ్ఞానమును బొందగల్గినవారి అంతఃకరణము సంపూర్ణముగ మోహమలపరిశుద్ధమగును. ప్రాణాపానవాయువుల యీదృశ నిరోధమును బొందగలిగిన తత్త్వజ్ఞవ్యక్తి, సర్వదా సర్వవిధకార్యముల నాచరించుచున్నను, నిర్మల స్వస్వభావమున వెలయుచు, సుఖముగనుండును. (బ్రహ్మజ్ఞా! హృత్పద్మదళమునుండి లేచి, బాహ్య - ద్వాదశాంగుళ భాగమువఱకు వెడలి, ప్రాణవాయువు నిశ్చలముగనుండుటే, ప్రాణముయొక్క అభ్యుదయ మనంబడుచున్నది. మనోద్రా! హృత్పద్మముయొక్క బాహ్య - ద్వాదశాంగుళస్థానశేషప్రాంతమునుండి లేచి, హృదయపద్మమున నిశ్చలముగనుండుటయే అపానవాయువుయొక్క అభ్యుదయము. ప్రాణవాయువు ద్వాదశాంగుళపరిమితసూక్ష్మస్థానమున ప్రవహించునప్పుడే, అపానవాయువు అదే మార్గము నవలంబించి లోనికి జొచ్చుచుండును. ప్రాణవాయువు బహిరకాశమువైపున ఉన్ముఖమై, అగ్ని శిఖివలె ప్రవహించుచుండును.

హృదకాశోన్ముఖోఽపానే నిష్ఠే వహతి వారివత్
అపానశ్చద్వైమా దేహమాప్యాయయతి బాహ్యతః. 33

అపానవాయువు హృదయాకాశోన్ముఖమై, నీటివలె క్రిందివైపుకు ప్రవహించుచుండును; అపానవాయువు చంద్రరూపమున బయటనుండియే దేహమును పెంపొందించుచుండును.

ప్రాణః సూర్యోఽగ్నిరథవా పచత్యస్తరిదం వపుః
ప్రాణో హి హృదయాకాశం తాపయిత్వా ప్రతిక్షణమ్. 34

ముఖాగ్రగగనం పశ్చాత్తాపయత్యుత్తమో రవిః
అపానేన్దుర్ముఖాగ్రం తుష్ణావయిత్వా హృదవృరమ్. 35

- పశ్చాదాప్యాయయత్నేష నిమేషసమనస్తరమ్
అపానశశినోఽస్తస్థా కలా ప్రాణవివస్వతా. 36
- యత్ర గ్రస్తా తదాసాద్యం పదం భూయో న శోచ్యతే
ప్రాణార్కస్య తథాస్తస్థా యత్రాపానసితాంశునా. 37
- గ్రస్తా తత్పదమాసాద్య నభూయో జన్మభాజ్నరః
ప్రాణ ఏవార్కతాం యాతి సభాహ్యభ్యస్త రేఽమృతే. 38
- అప్యాయనకరీం పశ్చాచ్ఛశితామధితిష్ఠతి
ప్రాణ ఏవేంద్రతాం త్యక్త్వా శరీరాప్యాయకారణీమ్. 39
- క్షణాదాయాతి సూర్యత్వం సంశోషణకరం పదమ్
అర్కతాం సంపరిత్యజ్య న యావచ్ఛస్తాంతాం గతః. 40
- ప్రాణస్తావద్విచార్యస్తేఽదేశకాలే న శోచ్యతే
హృది చంద్రార్కయోరాత్వా నిత్యమస్తమయోదయమ్. 41
- ఆత్మనో నిజమాధారం న భూయో జాయతే మనః
సోదయాస్తమయం సేంద్రం సరశ్శిం సగమాగమమ్. 42
- హృదయే భాస్కరం దేవం యః పశ్యతి స పశ్యతి
న క్షీణం నాశరిక్షీణం బహిష్ఠం సిద్ధయే తమః. 43
- హార్దం తు క్షపయేద్వాస్తం యత్ర యే సిద్ధిర్ధృతమా
బాప్యే తమసి సంక్షీణో లోకాలోకః ప్రజాయతే. 44

(ప్రాణవాయువు సూర్యుడు లేక అగ్నిరూపమున లోపలనుండి యీ శరీరమును పరిపక్వ మొనర్చుచున్నది. ప్రాణవాయువు తీక్షణసూర్యస్వరూపమున హృదయాకాశమును తప్తమొనర్చి, పిదప ముఖాగ్రభాగమును తప్తమొనర్చుచున్నది. అపానవాయువు చంద్రరూపమున, నిమేషమధ్య కాలముననే, ముఖాగ్రమును పరితృప్తమొనర్చి, హృదయాకాశమును గూడ పరితృప్తమొనర్చుచున్నది. ప్రాణ్యరూపుడగు సూర్యుడెట అపాన - చంద్రుని కళల గ్రసించునో, అట్టి బ్రహ్మపదమును బొందిన మరల శోకింప నవసరముండదు. అపాన - చంద్రుడెట ప్రాణసూర్యుని కళల గ్రసించునో, అట్టి పరమపదమునుబొందిన మరల జన్మింపవలసిన అవసరముండదు. ప్రాణవాయువే, బహిరంతరా కాశముల సూర్యరూపమున (బ్రహ్మసంధియందు, మరల అహోదకరమగు చంద్రస్వరూపమును ధరించుచున్నది. ఈ ప్రాణవాయువే మరల అహోదకరమగు చంద్రస్వరూపమును బరిత్యజించి, తాపయ్యుక్తమగు సూర్యపదమును బొందుచున్నది. ప్రాణవాయువు సూర్యత్వము (ఉష్ణత్వము)ను ద్యజించి చంద్రత్వమునుబొందిన, అనగా ప్రాణాపానముల ఉత్పత్తి - పూర్వసంధిక్షణమున బాహ్య ప్రాణవాయువు లయమై, ఆత్మయొక్క ఆశరీరత్వము, నిష్క్రియత్వము, నిర్మనస్కృత్వము మున్నగు వాస్తవస్వభావలక్షణములు స్పష్టముగ గోచరములైన, యోగి దేశకాలాద్యపరిచ్ఛిన్నుడై ఆత్మయందు వెలుగొందుచు దుఃఖింపడు. అప్పుడు మనస్సు హృదయమధ్యమునగూడ సూర్యచంద్రుల ఉదయాస్తమయముల గ్రసించి, స్వాధిష్ఠానమగు పరమాత్మయొక్క సంధానమును బడసిన, మరల జన్మయుండదు.

ఎరుడు హృన్మధ్యముననే, ఉదయాస్తమయ, గమనాగమనయతుడును, రశ్మిమాలాశోభితుడును, సచంద్రుడును నగు సూర్యదేవుని గాంచునో, అతడే యథార్థ - ద్రష్ట. బాహ్యంధకారము నశించినను, నశింపకున్నను లాభములేదు. హృదయాంధకారము నున్మూలించగలిగినవాడే ప్రకృతమగు సిద్ధినిబడసినవాడు. బాహ్యంధకారము త్రియమందిన, కేవలమీ జగత్తు పరిలక్షితమగును.

హార్దే తు తమసి క్షీణే స్వాలోకో జాయతే మునే

హార్దాన్ధకారక్షయదం పరిజ్ఞాతం విముక్తిదమ్.

45

సోదయాస్తమయం యత్సాత్త్వాణార్క-మవలోకయేత్

అపానేన్దుఃప్రయాత్యస్తం యత్ర హృత్పద్మకోటరే

46

పదాత్తస్మాదుదేత్యస్తః ప్రాణార్కో బహిరున్ముఖః

అపానేనైస్తంగతే ప్రాణః సముదేతి హృదమ్బుజాత్.

47

ఛాయాయాం గలితాజ్ఞాయాం తత్రైవాశు యథాతపః

ప్రాణే త్వస్తంగతే బాహ్యదపానః ప్రోదితః క్షణాత్.

48

ఆతపే పరితో నష్టే ఛాయేవానుపదం తథా

ప్రాణజన్మావనౌ నష్టమపానం విద్ధి సన్మతే.

49

అపానజన్మభూమా చ ప్రాణం నష్టమవేహి హి

అస్తం గతవతి ప్రాణే త్వపానేభ్యుదయోన్ముఖే.

50

బహిః కుమ్భకమాలమ్బ్య చిరం భూయో న శోచ్యతే

అపానేనైస్తం గతే ప్రాణే కించిదభ్యుదయోన్ముఖే.

51

అస్తఃకుమ్భకమాలమ్బ్య చిరం భూయో న శోచ్యతే

ప్రాణరేచకమాలమ్బ్య అపానాద్ధారకోటిగమ్.

52

స్వచ్ఛం కుమ్భకమభ్యస్య న భూయః పరిశోచ్యతే

అపానే రేచకాధారం ప్రాణపూరాన్తరస్థితమ్.

53

స్వస్థం పూరకం దృష్ట్వా న భూయో జాయతే నరః

ప్రాణాపానాపుభావన్తర్యత్రైతౌ విలయం గతౌ.

54

తదాలమ్బ్య పదం శాన్తమాత్మానం నానుతప్యతే

ప్రాణభక్తోన్ముఖేనైవానే దేశం కాలం చ నిష్కలమ్.

55

విచార్య బహిరన్తర్యా న భూయః పరిశోచ్యతే

అపానభక్షణపరే ప్రాణే హృది తథా బహిః.

56

దేశం కాలం చ సంప్రేక్ష్య న భూయో జాయతే మనః

యత్ర ప్రాణో హ్యపానేన ప్రాణేనాపాన ఏవచ.

57

నిగీర్ణౌ బహిరన్తశ్చ దేశకాలౌ చ పశ్యతౌ

క్షణమస్తం గతప్రాణమపానోదయవర్జితమ్.

58

అయత్నసిద్ధబాహ్యసం కుమ్భకం తత్పదం విదుః
అయత్నసిద్ధో హ్యస్తస్థకుమ్భకః పరమం పదమ్.
ఏతత్తదాత్మనో రూపం శుద్ధైషా పరమైవ చిత్

59

ఏతత్తత్తదాభాసమేతత్ప్రాప్య న శోచ్యతే.

60

మనీ ! హృదయాంధకారము క్షీణించిన ఆత్మ అలోకితమగును. ఉదయాస్తమయయుతుడగు యీ ప్రాణనూర్యుడే, హృదయాంధకారమును విదూరింప సమర్థుడు. ఇతనిని జక్కగ గ్రహింపగలిగిన ముక్తిభక్తులగును. అందువలన, ప్రయత్నించి యీ ప్రాణ - నూర్యుని దర్శనమును బడయవలయును. అపాన - శక్తి అస్తమించు హృత్పద్మకోటరముననే ప్రాణ - నూర్యుడుదయించి బహిరున్ముఖుడగును; అపానవాయు వస్తమించిన, హత్కమలమునుండి ప్రాణవాయువు ఉదయించును. నీడతొలగినచోట ఎండవచ్చునట్లును, ఎండపోయిన నీడవచ్చునట్లును, ప్రాణవాయువు తొలగిన అపానవాయువు ఆరుదెంచుచున్నది. సన్నతీ! ప్రాణవాయువు తొలగిన అపానవాయువు ఉత్పన్నమైనచోట అపానవాయువు నశించుచున్నది. అపానవాయువు జన్మించినచోట ప్రాణవాయువు నశించుచున్నదని యీ యోగరహస్యమును గ్రహింపవలెను. ప్రాణవాయు వస్తమించి అపానవాయు వభ్యుదయమందు స్థితిచే బాహ్యకుంభకమందురు; యీ బాహ్యకుంభకము నవలంబింపగలిగిన మరల శోకింప నవసరముండదు. అపానమస్తమించి, ప్రాణవాయు వోకించుక ఉదయించిన, అంతఃకుంభకమందురు. యీ అంతఃకుంభకము నవలంబింపగలిగిన మరల నింకెన్నడును శోకింపవలసిన ఆచరముండదు. అపానవాయువు ఉదయించు ద్వాదశాంగుశ్చదూరస్థితస్థానమునకు, షోడశాంగుశ్చదూరమున బ్రసరించు ప్రాణమును అంతటిని రేచక మొనర్చి, స్వచ్ఛమగు కుంభకము నభ్యసింపగలిగిన నిక దుఃఖింపవలసిన ఆచరముండదు. నాసాగ్రమునుండి అపానవాయుప్రవేశమును, బాహ్య - రేచకకారణమగు ప్రాణవాయువు లోపల బ్రవేశించుటను గాంచినవాడు మరల జన్మింపడు. ప్రాణాపానములు రెండును విలీనమందిన శాంత - ఆత్మపదమును బొందగలిగిన నిక శోకింపవలసిన ఆచరముండదు. అపానము ప్రాణమును గ్రహింప నుద్యమించినప్పుడు - బాహ్యకుంభకమే గానిమ్ము, అంతరకుంభకమే గానిమ్ము - విచారమువలన దేశకాలముల నిష్క్రమములు అనగా, చిన్మాత్రములని గ్రహింపగలిగిన మరల దుఃఖింపవలసిన ఆచరముండదు. ప్రాణమును మరల అపానము గ్రహింప నుద్యమించిన, హృదయమున లేక వెలుపల, దేశకాలముల ఆపరిచ్ఛిన్నతను గ్రహింపగలిగిన, మరల శోకింపవలసిన ఆచరముండదు. ప్రాణాపానములు రెండును పరస్పరగ్రస్తులైన, దేశకాలములుగూడ విలీనతనందునని గ్రహింపవలెను. ప్రాణవాయు వస్తమించి, అపానవాయు వుదయింపకున్న స్థితిని యోగులు ఆయత్న - సిద్ధమగు బాహ్యకుంభకమందురు. నిర్వత్నైలభ్యమగు అంతఃకుంభకమే పరమపదము. అయ్యదియే ఆత్మ స్వరూపము, అదియే విశుద్ధమును, పరమమును నగు చైతన్యము.

పుష్పస్యాస్తరీవామోదః ప్రాణస్యాస్తరవస్థిస్తమే

న స ప్రాణం న వాపానం చిదాత్మానముపాస్మహే.

61

పుష్పమున సుగంధమువలె ప్రాణమున ఈ చిదాత్మ వెలయుచున్నది; అది ప్రాణముకాదు, అపానమును గాదు. అట్టి చిదాత్మ సుపాసించుచున్నారము.

జలస్యాస్తరివాస్వాదమపానస్యా సరసితమ్

న స ప్రాణం న వాపానం చిదాత్మానముపాస్మహే.

62

జలముల వాస్వాదమువలె అపానమున వెలయునదియును, సజీవ నిర్జీవములలో నేయొక్కటియును గానిదియును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

ప్రాణక్షయస్యోపాస్తమపానక్షయకోటిగమ్

అపానప్రాణయోర్భ్యం చిదాత్మానముపాస్మహే.

63

ప్రాణలయమునకు సన్నిహితుడును, అపానలయమునకు దూరస్థుడును, ప్రాణాపానముల మధ్యస్థుడును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

ప్రాణస్య ప్రాణనం ప్రోచ్యైః పరం జీవస్య జీవనమ్

దేహస్య ధారణం ధుర్యం చిదాత్మానముపాస్మహే.

64

ప్రాణముయొక్క ప్రాణమును, జీవనముయొక్క పరమజీవనమును, దేహధారణమున సగ్ర గణ్యమును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

మనసో మననం సత్యం బుద్ధేరేకావబోధనమ్

అహంకృతేరహంకారం చిదాత్మానముపాస్మహే.

65

మనస్సుయొక్క మననమును, బుద్ధియొక్క బోధకమును, అహంకారముయొక్క అహంకారోత్పాదనాకారమునునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

యస్మిన్నర్వం యతః సర్వం యత్సర్వం సర్వతశ్చ యత్

యచ్చ సర్వమయం నిత్యం తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

66

ఎవ్వనియందంతయును వెలయుచున్నదో, ఎవ్వనినుండి అంతయును వెలువడుచున్నదో, ఎవ్వడిదంతయునై వెలగుచున్నాడో, అట్టి చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

అలోకాలోకనం పుణ్యం సర్వపాపనపాపనమ్

నచ భావనఘన్నానం తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

67

పరంజ్యోతియును, పవిత్రమును, సర్వపాపనపాపనమును, మనోబుద్ధ్యాదిభావమునందయు స్వస్వభావమృత మవనిదియునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

[అపానోఽస్తం గతో యత్ర ప్రాణో నాభ్యుదితః క్షణమ్

కలంకలజ్జ్వరహితం తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

1]

(అపానవాయు వస్తమింప ప్రాణవాయు వెవ్వనియందు ఉదయింపకుండునో, అట్టినిష్కలంక చిదాత్మమూర్తి నుపాసించుచున్నారము.) 1*

నాపానోఽభ్యుదితో యత్ర ప్రాణశ్చాస్తముపాగతః

నాసాగ్ర గగనావర్తం తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

68

అపానవాయువు ఉదయింపక, ప్రాణమస్తమింపకుండునప్పుడు నాసాగ్ర - ఆకాశపథమున వెలయు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

యత్ర ప్రాణోఽస్తమాయాతి యత్రాపానోఽస్తమేతి చ
యత్ర ద్వావప్యనుత్పన్నా తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

69

(ప్రాణాపానములు రెండును అస్తమించి, మఱి ఆవి ఉదయింపని తావగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

ప్రాణాపానోద్భవస్థానే బాహ్యభ్యస్తరమాస్థితే
యే ద్వే యోగిపదాధారస్తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

70

బాహ్యభ్యంతరీణములగు ప్రాణాపానముల ఉద్భవస్థానమును, యోగిగమ్యమును, తదుద్భవ స్థానాధారమునునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

ప్రాణాపానరథాయాథం ప్రాణాపానమనాతతమ్
యచ్చక్తిరూపం శక్తీనాం తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

71

(ప్రాణాపాన-రథాయాథుడును, పరిచ్ఛిన్నుడై ప్రాణాపానముల శక్తికలె దోచువాడును, సర్వశక్తియునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

హృత్ప్రాణకుమ్భకం దేవం బహిశ్చాపానకుమ్భకమ్
పూరకాంశవిస్మృప్తం య తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

72

హృదయమున ప్రాణవాయు-కుంభకమును, బయట అపానవాయుకుంభకమును, మఱియు పూరకాదిభావమున వివర్తము నందునదియునునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

ప్రాణాపానపరామర్శం సత్రాబోధం విరూపకమ్
యత్రాప్యం ప్రాణమననా తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

73

(ప్రాణాపానపరిచారకుడును, తదస్తిత్వబోధకుడును, ప్రాణోపాసనాలభ్యుడును, రూప విహీనుడునునగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

యత్రాణపవనస్పందో యత్స్పందానస్తకారకమ్
కారణం కారణానాం య తచ్చిత్తత్త్వముపాస్మహే.

74

(ప్రాణస్పందనహేతువును, ఇంద్రియవిషయస్పర్శకారణమును, విషయానందకారణమును, కారణకారణమును నగు చిదాత్మ నుపాసించుచున్నారము.

యదఖిలకలనాకలజ్కహీనం
పరివలితం చ సదా కలాగణేన,
స్వనుభవవిభవం పదం తదగ్ర్యం
సకలసురప్రణతం పరం ప్రపద్యే

75

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే భుశుణ్డోపాఖ్యానే సమాధివర్ణనం
నామ షడ్చింతితః సర్గః || 25 ||

వాస్తవమున కెవ్వనియందు ఈ భేదవిభాగమును కల్పనా-కళంకము లేదో, (నిష్కలుడు అనుట) మఱియు ఈ కల్పనాసమూహములు యెవ్వని ఆశ్రయించియున్నవో, స్వానుభవమే ఎవ్వని

తైభవమా, ఆ సకలదేవగణవందితుడును, సర్వశ్రేష్ఠుడును నగు పరమాత్మ మహాపించుచున్నారము (తేక శరణు బొందుచున్నారము).

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భుశుండ్కోపాఖ్యానమున సమాధివర్ణనమును పంచ
వింశతితమ సర్గము || 25 ||

ష డ్వింశః సర్గః.

[ఇత్థం స్వస్యాత్మవిజ్ఞానం నిరూప్య ప్రాణచిత్తయా
భుశుండ్కోపాఖ్యానై చిరజీవితహేతవః.

ఇట్లు ప్రాణచింతనచే తన యాత్మజ్ఞానమును నిరూపించి భుశుండుడు చిరజీవనమునను
హేతువులను వచించుట.]

భుశుండ్ ఉవాచ :-

ఏమా హి చిత్తవిశ్రాంతిర్నయా ప్రాణసమాధి నా
క్రమేణానేన సంప్రాప్తా స్వయమాత్మని నిర్మలే.

1

భుశుండుడు :- ఈ చిత్తవిశ్రాంతినే నేను ప్రాణసమాధానమువలనఁబడసితిని; మఱియు
క్రమముగ నిర్మలాత్మస్వరూపమున విశ్రాంతిపొందితిని.

ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య సంస్థితోఽస్మి మహామునే
న చలామి నిమేమాంశమపి మేరువిచాలతః.

2

మహామునీ! ఈ ప్రాణసమాధివలంబించి, ఆత్మంతర్ధీరమగు మేరువుచలించినను, ఒక్క
నిముషభాగమునగూడ చలించకుండనున్నాను.

గచ్ఛతస్త్విత్తో వాపి జాగ్రతః స్వప్నతోఽపి వా
స్వప్నేఽపి న చలత్యేష సుసమాధిర్మమాత్మని.

3

కూర్చున్నను, నడచుచున్నను, మేల్కొనినను, నిదించుచున్నను, ఈ నా ఆత్మసమాధి
చెదరకుండనున్నది; అయ్యది స్వప్నమునగూడ తాదమారగుటచేత,

నిత్యానిత్యాను బోలాను జగత్స్థితిషు సుస్థితః
అస్తర్మఖోఽస్మి తిష్ఠామి స్వకామేనాత్మనాత్మని.

4

నిత్యానిత్యములును, ఇష్టానిష్టములును, సుఖదుఃఖకరములును నగు విషయములరుదెంచినను
అంతర్మఖుడనై స్వచ్ఛందభావమున ఆత్మయందు వెలయుచున్నాడను.

అపి సంరుధ్యతే వాయురపి వా సలిలం గతే

నేతస్మాత్సుసమాధానాద్విరుద్ధం సంస్కరామ్యహమ్.

5

వాయువు నిరోధింపబడిన నిరోధింపబడుగాక, ప్రబల నదీస్రావము నడ్డగింపబడిన నడ్డగింప
బడుగాక; అయినను నా యీ ఆత్మసమాధిని ఎవ్వరును అడ్డబాలరు; యీ సమాధికి విరుద్ధమగు విష
యమునుగూడ నేను స్మరింపజాలను.

ప్రాణాపానానుసరణాత్పరమాత్మావలోకనాత్
అశోకమనుజాతోఽస్మి పదమాద్యం మహాతపః.

6

మహాతపస్వి! ప్రాణాపానగతుల ననుసరించి పరమాత్మును దర్శించి, అశోకమగు ఆద్య పదమును బొందితిని.

ఆమహాప్రలయాద్భ్రహ్మన్నస్మజ్జననిమజ్జనమ్
అహమద్యాపి భూతానాం పశ్యేజ్జీవామి ధీరధీః.

7

బ్రహ్మ! మహాప్రళయాదిగ నేను ధీరభావమున జీవులు కాలస్రోతమున ముగిసి తేలు చుండుటను, కాంచుచున్నాను; ధీరచిత్తమున చిరజీవివై వెలయుచున్నాను.

న భూతం న భవిష్యం చ చిన్తయామికదాచన
దృష్టిమాలవ్యస్య తిష్ఠామి వర్తమానమహాత్మనా.

8

గడచినదానిని లేక రాబోవుదానిని గుఱించి నేనెన్నడును జింతింపను. వర్తమానదృష్టిని— నిత్యవర్తమానస్వభావముగ సాక్షిదృష్టిని— అవలంబించి, ఆత్మయందు వెలయుచున్నాడను.

యథా ప్రాప్తేషు కార్యేషు పరిత్యక్తఫలైవణః
సుషుప్తసమయా బుద్ధ్యా పరితిష్ఠామి కేవలమ్.

9

ఫలశేషము ద్యజించి, శుషుప్తవ్యక్తివలె నిరభిమానపూర్వకముగా యథాప్రాప్తములగు కార్యముల నాచరించి, కేవలస్వభావమున వెలయుచున్నాడను.

భావాభావమయీం చిన్తామీహితానీహితాన్వితామ్
విమృశ్యాత్మని తిష్ఠామి చిరంజీవామ్యనామయః.

10

ఇష్టానిష్టములలో గూడిన గ్రహణత్యాగముల జింతను హేయమని ద్యజించి ఆత్మయందు వెలయుచున్నాడను; అందువలన నేను, రోగరహితుడనగు చిరజీవివైతిని.

ప్రాణాపానసమాయోగసమయం సమనుస్మరన్
స్వయమాత్మని తుష్టామి చిరం జీవామ్యనామయః.

11

ప్రాణాపానముల సంధిక్షణమున గోచరించు పరబ్రహ్మము ననుసరించి, కేవల మాత్మయందే సంతుష్టుడనైయుండుటవలన అనామయమగు చిరంజీవత్వమును బొందితిని.

ఇదమద్య మయా లబ్ధమిదం ప్రాప్స్వామి సుందరమ్
ఇతి చిన్తా న మే తేన చిరం జీవామ్యనామయః.

12

‘దీనిని నేడు పొందితిని, ఆ సుందరవస్తువును శేష పొందెదను’— ఇట్టివగు చింతలు నాకు లేవు. అందువలన అనామయమగు చిరజీవత్వమును బొందితిని.

న స్తౌమి నచ నిన్దామి కించిత్కించిత్రదాచన
ఆత్మనోఽన్యస్య వా సాధో తేనాహం శుభమాగతః.

13

నేనెందానిని ఎప్పుడును ఎన్నడును స్తుతించుటలేదు; నిందింపను. అయ్యది నావిషయమే గానిమ్ము పరులవిషయమే గానిమ్ము! అందువలననే నిట్టి మహత్—శుభమును బొందితిని.

న తువ్యతి శుభప్రాప్తౌ నాశుభేవ్యపి ఖద్యతే
మనో మమ సమం నిత్యం తేనాహం శుభమాగతః.

14

నా మనస్సు శుభమునుబొంది సంతోషింపదు; ఆశుభమును బొంది దుఃఖింపదు, అది సామ్యాస్థయందే ఎల్లప్పుడు నెగడుచుండును; కనుక నాకిట్టి శుభము లభించినది.

పరమం త్యాగమాలవ్యై సర్వమేవ సదైవ హి
జీవితాది మయా త్యక్తం తేనాహం శుభమాగతః.

15

పరమత్యాగమును అనగా సర్వదైవత బాధాలక్షణమును త్యాగము నవలంబించి, సర్వమును సదా నేను త్యజించితిని. జీవితాభినివేశమును మరణభయమును గూడ త్యజించితిని. కాన, నేనిట్టి శుభమును బొందగలిగితిని.

ప్రశాంతచాపలం వీతశోకం స్వస్థం సమాహితమ్
మనో మమ మునే శాంతం తేన జీవామ్యనామయః.

16

చాపల్యరహితమును, శోకహీనమును, స్వస్థమును, సమాహితమునునగు స్థితిని నామనస్సు పొందినది; అందువలననే నిట్టి ఆనామయజీవనమును బొందితిని.

కాష్ఠం విలాసినిం శైలం తృణమగ్నిం హిమం నభః
సమం సర్వత్ర పశ్యామి తేన జీవామ్యనామయః.

17

కాష్ఠము - సుందరి, శైలము - తృణము, అగ్ని - హిమములను ఆకాశమువలె సర్వత్ర సమానముగ గాంచుచున్నాను. అందువలన నేను ఆనామయమును చిరజీవిత్యమును బొందగలిగితిని.

కిమద్య మమ సంపన్నం ప్రాతర్వా భవితా పునః
ఇతి చింతాజ్వరో నాస్తి తేన జీవామ్యనామయః.

18

‘నేడేమిదర్శితిని? కేషేమి కానున్నది’ - అను చింతాజ్వరము లేకుండుటవలన నేననామయమును చిరజీవిత్యమును బొందగలిగితిని.

జరామరణదుఃఖేషు రాజ్యలాభసుఖేషు చ
న బిభేషి న హృష్యామి తేన జీవామ్యనామయః.

19

జరామరణాది దుఃఖములు, రాజ్యలాభాది సుఖములు సంభవించినను నాకు శోకదుఃఖములు కలుగవు. అందువలన నేననామయుడనై జీవించుచున్నాడను.

అయం బన్ధుః పరశ్చాయం మమాయమయమన్యతః
ఇతి బ్రహ్మన్న జానామి తేన జీవామ్యనామయః.

20

బ్రహ్మజ్ఞా! ఇతడు నా మిత్రుడు, అతడు శత్రుడు, వాడు నా కంటె అన్యుడు అనుటను నేనెఱుంగను; అందువలన నేననామయమును చిరజీవిత్యమును బొందితిని.

సర్వం సర్వపదాభాసమనాద్యస్తమనామయమ్
అయం చిదితి జానామి తేన జీవామ్యనామయః.

21

నానాత్వభావమున దోచునదంతయును, మఱియు తత్త్వకాశకారణమును చైతన్యము నేనేను యని గ్రహించుటవలన అనామయుడనై జీవించుచున్నాడను.

అహరన్విహారం స్తిష్ఠన్ను త్తిష్ఠన్ను చ్ఛస్సస్సపన్
దేహా²హమితి నో వేద్ధి తేనాస్మి చిరజీవితః.

22

భుజించుచు, విహరించుచు, లేచుచు, నిశ్చలించుచు, నిద్రించుచున్న నాకు దేహాభిమానములేదు; అందువలన నేను చిరజీవితమైతిని.

ఇమం సాంసారమారమ్భం సుష్టుప్తపదవత్థితః
అసత్తమివ జానామి తేన జీవామ్యనామయః.

23

కర్మారంభమగు యీ సాంసారమున సుష్టుప్తనివలెనుండి, దీనిని లేనిదానివలె గ్రహించుట వలన నేనిట్టి అనామయజీవితమును బొందితిని.

యథాకాలము పాయాతావరాసరౌ సమా మమ
హస్తావివ శరీరస్తౌ తేన జీవామ్యనామయః.

24

యథాకాల మరుదెంచిన అర్థానర్థముల రెంటిని నేను శరీరముననున్న హస్తద్వయమువలె, సమానభావమున గాంచుచుంటిని; దాన నేను చిరజీవిని.

అపరిచలయా శక్త్యా సుదృశా స్నిగ్ధముగ్ధయా
ఋజు పశ్యామి సర్వత్ర తేన జీవామ్యనామయః.

25

స్వరూప ప్రచ్యుతినందని శ్చైర్యశక్తితోడను, స్విభూతాత్మభావమగు స్నేహమయదృష్టితోడను అంతటిని ఋజువుగ (అటటిలముగ) గాంచుచున్నాడను; అందువలన నేను చిరజీవితమైతిని*.

అపాదమస్తకాస్తే²స్మిన్న దేహే మమతా మమ
త్యక్తహంకారపఙ్కస్య తేన జీవామ్యనామయః.

26

ఈ శరీరము మీద తలనుండి కాళ్లవఱకు, నాకెచ్చటను ఒకింతయు అభిమానములేదు; ఇట్లు నేను అహంకారపంకమును కడిగివేసుకొనినందువలన అనామయడనై జీవించుచున్నాడను.

యత్కరోమి యదశ్నామి తత్త్యక్త్వా తద్వతో²పి మే
మనో నైష్కర్మ్యమాదత్తే తేన జీవామ్యనామయః.

27

నే నేదైనా నివర్తనను, అనుభవించినను, అభిమాన శూన్యడనై ఒనర్తును. అందువలన శారీరికముగ ఈ కార్యముల నన్నిటిని ఒనర్చినను, నామనస్సు నైష్కర్మ్యమును వహించియే యున్నది. అందువలన నేను అనామయ-చిరజీవితమైతిని.

యదా యదా మునే కించిద్విజానామి తదా తదా
మతిరాయాతి నౌద్ధత్యం తేన జీవామ్యనామయః.

28

ముని! ఏదైన నూతన విషయమును ఒకించుక గ్రహించినప్పుడు నామనస్సు గర్వింపదు; అందువలన నే ననామయ-చిరజీవితమును బడసితిని.

* సర్వం జిహ్వం మృత్యుపదమార్జవం బ్రహ్మణః పదమ్ ఏతావాన్ జ్ఞానవిషయః ప్రలాపకింకరిన్యతి — మహాభారతమ్.

కరోమీశోఽపి నాక్రాంతిం పరితాపేన భేదవాన్
దరిద్రోఽపి న వాఙ్మయి తేన జీవామ్యనామయః.

29

నా కితరుల పరాభవింప సామర్థ్యమున్నను, పరాభవింపను. ఇతరులు నన్ను పరాభవించి నను, దుఃఖింపను, దరిద్రుడనైనను ఏ విషయమును వాంఛింపను. అందువలన నాకిట్టి ఆనామయ చిరజీవనము అభించినది.

పశ్యద్రూపే శరీరేఽస్మిన్భూతస్థాత్మా చిదాస్పదః
భూతవృద్ధమహం సామ్యాత్తేన జీవామ్యనామయః

30

చేతనప్రాయమై కనంబడు ఈ శరీరమున నేనున్నను సర్వభూతములనున్న చిదాత్మనూ దర్శించుచుండుటవలన సమదర్శియైనాను; అందువలన నేను నిరామయ చిరజీవిని.

ఆశాపాశవిన్నున్నయాశ్చిత్తవృక్షేః సమాహితః
సంస్పర్శం న దదామ్యస్తస్తేన జీవామ్యనామయః.

31

నేను సర్వదా సమాహితుడనై ఆశాపాశజటితమగు చిత్తవృక్షమున హృదయమున తొగ నివ్వనందువలన ఆనామయ చిరజీవత్వమును బొందితిని.

అసత్తాం జగతః సత్రామాత్మనః కరబిల్వవత్
సుప్తః ప్రబుద్ధః పశ్యామి తేనాస్మి చిరజీవితః.

32

బహిర్విషయముల యెడనుపు నివలెనుండి, వాటి అసత్తను గాంచుచున్నాను. ఆత్మవిషయమున ప్రబుద్ధునివలెనుండి, కరతలామలకముగ దాని సత్తను గాంచుచున్నాను; అందువలన నేనామయ చిరజీవినైతిని.

జీర్ణం భిన్నం శ్లథం ఊణం ఘృబం ఘృణ్ణం త్షయం గతమ్
పశ్యామి నవవత్సర్వం తేన జీవామ్యనామయః.

33

జీర్ణ, ఊణ, శీర్ణ, ఘృబ, ఘృణ, త్షయప్రాప్తమగు ఈ జగత్తును నేను సర్వదా సూతనమునలె ఆత్మదృష్టితో గాంచుచున్నాను. అందువలన నేనామయుడనై జీవించుచున్నాడను.

సుఖతోఽస్మి సుఖాపన్నే దుఃఖతో దుఃఖతే జనే
సర్వస్య ప్రియమిత్రం చ తేన జీవామ్యనామయః.

34

పరుల కష్టసుఖముల అవి నాకబ్బినట్లు దుఃఖించుచు సుఖించుచున్నాను, నేనందఱికిని (ప్రియమిత్రుడను. అందువలన నేను ఆనామయ చిరజీవత్వమును బొందినాడను.

ఆపద్యచలధీరోఽస్మి జగన్మిత్రం చ సంపది
భావాభావేషు నైవాస్మి తేన జీవామ్యనామయః.

35

ఆపదల నేనచలమువలె ధీరుడనైయుండును; నేను జగన్మిత్రుడను, నేను సంపదల హేచ్ఛుత్సల మమత్వమును బొందను. అందువలన నేనామయ చిరజీవత్వమును బొందితిని.

నాహమస్మి నచాన్యో మే నాహమన్యస్య కస్యచిత్
ఇతి మే భావితం చిత్తం తేన జీవామ్యనామయః.

36

‘నేను నేను గాను, నాకు నాయను వారెవ్వరును లేరు’ నే నితరులకు జెందను’ — అను చింతపలన నేననామయ చిరజీవత్వమును బొందితిని.

అహం జగదహం వ్యోమ దేశకాలక్రమావహమ్

అహం క్రియేతి మే బుద్ధిస్తేన జీవామ్యనామయః.

37

‘నేను జగత్తును, నేనే దేశకాలముల విభజించు ఆకాశమును,’ అను అహంకారము నాబుద్ధి యందుండుటవలన నే ననామయ చిరజీవత్వమును బొందితిని.

ఘటశ్చిచ్ఛిత్పటశ్చిత్తం చిద్వనం శకటం చ చిత్

చిత్సర్వమితి మే భావస్తేన జీవామ్యనామయః.

38

ఘటపటశకటాకాశారణ్యములు మున్నగాగలవన్నియు చిత్తని గ్రహించియుండుటవలన నే ననామయ చిరజీవత్వమును బొందితిని.

ఇత్యహం మునిశార్దూల త్రిలోకకమలాళికః

భుశుణ్డో నామ కాకోలః కథితశ్చిరజీవితః.

39

మునిశార్దూలా! నేనీ తీరుగ త్రిలోక - కమల - భ్రమరమును, చిరజీవియునునగు భుశుండ వాయనముగ పేర్కొనబడుచున్నాను.

బ్రహ్మర్షి వే విలులితం త్రిజగత్తరజ్ఞ

ముత్పదనాద్యభిభవేన విభిన్నరూపం

ఆలీనమున్నమితమాకులదృశ్యదృశ్య

మాలోకయస్సకలయంశ్చ చిరం సితోఽస్మి.

40

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భుశుణ్డోపాఖ్యానే చిరజీవితహేతుకథనం

నామ షడ్వింశః సర్గః || 26 ||

నేను బ్రహ్మసాగరమునందలి తరంగమనదగు యీ త్రిలోకముల జన్మస్థిత్యాదులను గాంచుచున్నాడను; వాటి ఘాత ప్రతిఘాతములు విచిత్రభావమున, ఉత్పన్నములై విలీనములగుచున్నవి. యీ జగత్రయము సాక్షీదృశ్యమగు మనోబుద్ధుల దృశ్యరూపమున నుదయించుచున్నవి.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

భుశుంఢోపాఖ్యానమున చిరజీవితహేతుకథనమును

షడ్వింశ సర్గము || 26 ||

సప్తవింశః సర్గః

[భుశుణ్డస్య త్రతంసాత్ర యయాసోస్తేన పూజనమ్

వసిష్ఠస్య సభోగత్యా స్వలోకాప్తిశ్చ వర్ణ్యతే.

భుశుండుని ప్రశంస; పోవనెంచిన వసిష్ఠుని భుశుండుడు పూజించుట; ఆకాశమాగ్నము వసిష్ఠుని గమనము యందు కర్ణింపబడినవి.]

భుశుణ్ణ ఉవాచ :—

ఏతత్తేకథితం బ్రహ్మన్యథాస్మి యదిహాస్మి చ
త్వదాజ్ఞామాత్రసిద్ధ్యర్థం ధాత్వేన జ్ఞానసారగ.

1

భుశుండుడు :— బ్రహ్మజ్ఞా ! నేనెట్లు ఎందువలన చిరజీవినైనది నీ ఆజ్ఞను నిర్వహింప, ఒకంత జ్ఞాన్యమును నహించి, జ్ఞాన పారగుడవగు నీకు జెప్పితిని.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

అహో ను చిత్రం భగవన్భవతా భూషణం శ్రుతేః

ఆత్మోదస్తః ప్రకథితః పరం విస్మయకారణమ్.

2

వసిష్ఠుడు :— భగవంతుడా ! శ్రుతరంజకమును, ఆత్మంతవిచిత్రమును, ఆశ్చర్యకరమును నగు ఆత్మకథను జెప్పినాడవు.

ధన్యాస్తే యే మహాత్మానమత్యస్తచిరజీవనమ్

భవంతం పరిపశ్యన్తి ద్వితీయమివ పద్మజమ్.

3

మహాత్ముడవును, అత్యంతచిరజీవియును, ద్వితీయబ్రహ్మవలె వెలుగువాడవునగు నిన్ను దర్శించువారు ధన్యులు!

యావదద్యదృశో ధన్యాః స్వాత్మోదస్తమఖిలేతమ్

యథావత్పావనం బుద్ధేః సర్వం కథితవానసి.

4

నిన్ను గాంచువారి కన్నులు ధన్యములు; మనస్సును పావనమొనర్చు ఆత్మకథనంతటిని సంపూర్ణముగ చెప్పితిని.

ప్రభావం దిక్షు సర్వాసు దృష్టా విబుధభూతయః

భవానివ జగత్యస్మిన్న మహానవలోకితః.

5

నేను యీ జగత్తునందంతటను పరిభ్రమించి జూచితిని; దేవతల బ్రహ్మర్యమును, విద్వాంసుల జ్ఞానసంపదను గాంచితిని, కాని, మిమ్ముబోలు తత్వజ్ఞానసంపన్నుల నెచ్చటను గాంచియుండలేదు.

కథంచిత్రాప్యతే కశ్చిద్రాప్తేహ హి మహాజనః

న భవానివ భవ్యాత్మా నులభో జగతి క్వచిత్

6

ఈ జగత్తునందంతటను పరిభ్రమించిన ఒకరిద్దఱు మహాత్ముల గాంచవచ్చును; కాని, మిమ్ముబోలు తత్త్వజ్ఞుల గాంచజాలము.

మంత్రభక్తే హి కస్మింశ్చిజ్ఞాయతే మాక్తికం యథా

జగత్తే హి కస్మింశ్చిద్దృశ్యతే త్వాదృశస్తథా.

7

అన్ని మంత్రభక్తులొకాక ఒకానొక వెదురునందే మత్స్యములు లభించునట్లు, జగత్తునందు ఒకానొక ప్రదేశముననే మిమ్ముబోలు మహాత్ముల గాంచగలుగును.

మయా తు సుమహత్కార్యమద్య సంపాదితం శుభమ్
పుణ్యదేహవిముక్తాత్మా యద్భవానవలోకితః.

8

నేడు, నేనొక మహత్కార్యమును సాధించితిని; పుణాత్ముడవును, ముక్తపురుషుడవునునగు
నిన్ను గాంచితిని.

తదస్తు తవ కల్యాణం ప్రవిశాత్మగుహం శుభాత్
మధ్యాహ్న సమయో యన్మే ప్రజామి సురమద్ధిరమ్.

9

నీకు శుభమగుగాక; శుభకరమగు నీ నీడమును బ్రవేశింపుము. మధ్యాహ్న - కృత్య
ముల నాచరింప స్వగృహమును సప్తర్షిలోకమున కతిగెదను.

ఇత్యోకర్ణ్య భుశుణ్డోఽసౌ జగ్రాహతోతాయ పాదపాత్
సంకల్పితాభ్యాం హస్తాభ్యాముపాత్తం హేమవల్లవమ్.

10

కల్పవృక్షలతాపుష్పకేసరేణ హిమత్విషా

తత్పాత్రం మాక్తికాఘ్నేణ పూరయామాస పూర్ణధీః.

11

తేనార్ఘ్యపాద్యపుష్పేణ త్రినేత్రమివ మామసౌ

ఆపాదమస్తకం భక్త్యా పూజయామాస పూర్వజః.

12

అనువ్రజ్యకదరేన ఖగేంద్రాలమితి బ్రువన్

విష్టరాదహముతాయ తతః ఖగవదాపుతః.

13

వ్యోమ్ని యోజనమాత్రం తు తదనువ్రజ్యయా గతః

కరం కరేణావప్తభ్య బలాత్సంరోధితః ఖగః.

14

మయి యాతే క్షణేనైవ గగనాధ్యస్యదృశ్యతామ్

నివృత్తోఽసౌ విహంగేంద్రో దుస్త్రిజా సంగతిః సతామ్.

15

అన్యోన్యమపి కస్మింశ్చిత్తరజక ఇవామ్బుధౌ

వ్యోమస్యదృశ్యతాం యాతో ఖగస్మృత్యా ముసీనహమ్.

16

సప్తర్షిమణ్డిలంప్రాప్య జాయయా పరిపూజితః

యాతే కృతయుగస్యాదౌ పురా వర్షశతద్వయే.

17

సంగతోఽహం భుశుణ్డేన మేరోః శృంగదృమేఽభవమ్

అద్య రామ కృతే క్షీణే త్రేతా సంప్రతివర్తతే.

18

మధ్యే త్రేతాయుగస్యాస్య జాతస్త్వం రిపుమర్దన

పునరద్యాప్తమే వక్షే తత్త్రైవోపరి భూభృతః

మిలితోఽభూద్భుశుణ్డో మే తథైవాజరయాపవాన్.

19

ఇతి సంకథితం చిత్రం భుశుణ్డోదన్తము త్రమమ్

శ్రుత్వా విచార్య చైవాన్తర్యదుక్తం తత్సమాచర.

20

భుశుండు డీపల్కులని. వృక్షమునుండిలేచి, సంకల్పకల్పితముగు హస్తద్వయమున వృక్షమునందలి స్పర్శ - పల్లవమును ద్రుంచెను; పిదప, పూర్ణబుద్ధియగు ఆ భుశుండుడు దాన పాత్ర నోకదాని నొనర్చి, దానిని తుమారధవశములగు కల్పితగుతును - కేసరములతోడను, ముత్యములతోడను నింపి అర్ఘ్యమును గల్పించెను. చిరజీవియగు భుశుండుడు భక్తిభావమున, ఆ యర్ఘ్య పాద్యపుష్పములతో, శివుని అర్చించునట్లు నన్నర్పించెను. పిదప నేను భుశుండునితో నన్ననుసరింప నవసరములేదని జెప్పి, పక్షివలె ఆకాశమున నెగిరితిని; అయినను, ఆ వాయుసము యోజన పర్యంతము నన్ననుగమించెను; నేను భుశుండుని చేయిపట్టుకొని రావలదని ఆమనయించితిని, నేను తూణములో ఆకాశపథమున అదృశ్యుడ నవ, భుశుండుడు చేయునదిలేక, తిరుగువచ్చెను; సాధుసంగము పరిత్యజింప కడుంగడు కష్టకరము. ఇట్లు మేమిరువురము ఆకాశపథమున సాగరతరంగములవలె నదృశ్యులను బొందితిమి. నేను భుశుండుని గుఱించి చింతించుచు, సప్త రిమండలమును జేరకొంటిని. చేరినంతనే పత్నియగు అరుంధతి నన్ను సాదరమున నర్పించెను. నేను భుశుండుని గాంచినది కృత యుగమున రెండువందల ఏండ్లు గడచిన పిమ్మట; రామా! ఇప్పుడు త్రేతాయుగము జరుగుచున్నది. రిపునూదనా! నీవు జన్మించిన యీ యుగమధ్యభాగమున ఎనిమిది ఏండ్ల క్రిందట మరల ఆ కొండ మీదనే, భుశుండుని అజరరూపమున వెలయువానిని గాంచితిని. నీకు యీ విచిత్రముగు భుశుండు పాఖ్యానమును జెప్పితిని, నీవు వింటివి. ఇక, దీనిని చక్కగ విచారించి, ఏతదనుసారము ఆచరింపుము.

శ్రీ వాల్మీకి రువాచ :-

ఇతి సుమతిభుశుణ్డసత్కథాం యో

విమలమతిః ప్రవిచారయిష్యతీహ

భవభయబహులాకులాస్థితాం స

ప్రసభమసత్సరితం తరిష్యతీతి.

21

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే

మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే భుశుణ్డో

పాఖ్యానసమాప్తిర్నామ సప్తవింశః సర్గః || 27 ||

శ్రీ వాల్మీకి :- ఏ విపులమతి, సుమతియగు భుశుండుని కథను పర్యాలించిననో అతడు జననమరణాది భయములతో సంకులమగు అసత్య - మాయానదిని సత్వరము దాటును.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

భుశుండు పాఖ్యానసమాప్తియను సప్తవింశతితమ

సర్గము || 27 ||

అష్టావింశః సర్గః .

[అఖ్యానికాభిసంబంధో దేహనియతివర్ణనమ్

అపాతభ్రాన్తిమాత్రత్వం దేహదేశాత్ర వర్ణ్యతే.

అభ్యాసకాసంబంధము, దేహముయొక్క అనియతి, దేహదుల అపాతగ్రాంతిమాత్రమము
యందు కల్గింపబడినవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఏవం భుశుణ్ణవృత్తాంతః కథితస్తే మయానఘ

అనయా ప్రజ్ఞయా తీర్ణో భుశుణ్ణో మోహసంకటాత్.

1

వసిష్ఠుడు:— అనఘా! నీకు భుశుండుని వృత్తాంతమును జెప్పితిని; భుశుండు డీతీరుగ
మోహసంకటమునుండి వెలువడినాడు,

ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య స్ప్రపాణాభ్యాసపూర్వికామ్

భుశుణ్ణవన్మహాబాహూ భవ తీర్ణమహార్ణవః.

2

మహాబాహూ! నీవుగూడ, ప్రాణాభ్యాసపూర్వకముగ ఈ దృష్టిని ఆవలంబించి భుశుండుని
వలె భవసముద్రమునుదాటుము.

యథా జ్ఞానేన యోగేన సంతతాభ్యాసజన్మనా

భుశుణ్ణః ప్రాప్తవాన్ప్రాప్త్యం తథాసాదయ తత్త్వదమ్.

3

భుశుండు డేతీరున జ్ఞాన, యోగములచే నిరంతరాభ్యాసములవలన బ్రహ్మపదమును బొంది
నాడో, అడేతీరున నీవుగూడ, ఆ పరమపదమును బొందుము.

అస్త కబుద్ధయః సర్వే భుశుణ్ణవదవస్థితమ్

ప్రాప్నువన్తి పరే తత్త్వే ప్రాణావానావలోకినః.

4

నిర్లిప్తబుద్ధితో ప్రాణావాననిరోధము నభ్యసించువారు, భుశుండుడు బడసిన స్థితిని
బొందగలరు.

ఏతా విచిత్రా భవతా శ్రుతా విజ్ఞానదృష్టయః

ఇదానీం ధియమాలమ్భ్య యథేచ్ఛసి తథా కురు.

5.

నీవు, జ్ఞానవిచారము, ప్రాణనిరోధములను విజ్ఞానదృష్టులను రెంటిని వింటివి; ఇష్టాడు,
ఈరెండింటిలో నీకేదినచ్చిన దానినవలంబింపుము.

శ్రీరామ ఉవాచ :—

భగవన్భవతా భూమిభాస్వతా జ్ఞానరశ్మిభిః

హర్దముద్దామదౌరాశ్మ్యం ప్రమృష్టమఖిలం తమః.

6

శ్రీరాముడు:— భగవంతుడా! భూలోకనూర్యుడవనవగు నీ జ్ఞాన - కిరణముల, ఆత్మస్వరూ
పమును గప్పిపుచ్చు నావృద్ధయంధకారము తుడుచుకొనిపోయినది.

ప్రబుద్ధాః స్మః ప్రహృష్టాః స్మః ప్రవిష్టాః స్మః స్వమాస్పదమ్

స్థితాః స్మో జ్ఞాతవిజ్ఞేయా భవంతో హ్యపరా ఇవ.

7

మేము ప్రబుద్ధులము, ప్రహృష్టులమునై, స్వస్వరూపమున బ్రవేశించి పరమార్థవస్తువును
గ్రహించి, అపర - కసిష్ఠులవలె వెలయుచున్నారము.

అహో భుశుజ్జచరితం వరం విస్మయకారకమ్
భగవన్భవతా ప్రోక్తము త్తమార్థావబోధనమ్.

8

భగవంతుడా ! బ్రహ్మజ్ఞుడవగు నీవు ఆత్మజ్ఞానమునుబోధించు భుశుండుని చరిత్రమును జెప్పినాడవు.

భుశుజ్జచరితే బ్రహ్మన్నేతస్మిన్కథితే త్వయా
యచ్ఛరీరగృహం ప్రోక్తం మాంసచర్మాస్థినిర్మితమ్.

9

భుశుండుని చరిత్రమును జెప్పనప్పుడు నీవు, మాంసాస్థిచర్మనిర్మితమగు శరీరగృహమును జేర్చింటివి.

తత్కేన నామ రచితం కుతో వా తత్సముత్థితమ్
కథం వా స్థితిమాయాతం కో వా తత్రావతిష్ఠతే.

10

అదీ ఎవ్వనివలన నిర్మింపబడినది ? లేక, ఎటునుండివచ్చినది ? అది ఎట్లు స్థితినిగనుచున్నది ? అందెవ్వరు నివసించుచున్నారు ?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

పరమార్థావబోధాయ దోషాపాకరణాయచ
శృణు రాఘవ తత్త్వేన వక్ష్యమాణమిదం మయా.

11

బసిష్ఠుడు:— రాఘవా ! పరమార్థ తత్త్వమును జక్కగ గ్రహించుటకును, దోషముల దూరమొనర్చుటకును ఈ విషయముపయోగపడును; నేను జెప్పదానిని వినుము.

ఆసినూణం నవద్వారం రక్తమాంసాలేపనమ్
శరీరసదనం రామ న కేనచిదిదం కృతమ్.

12

రామా ! అస్తి - స్థంభయుతమును, రక్తమాంసవిలేపితమును నగు ఈ శరీర - గృహమును ఎవ్వరును నిర్మించియుండలేదు

ఆభాసమాత్రమేవేదమితమేవావభాసతే
ద్వీచన్ద్రవిభిమాకారం సదసచ్చ వ్యవస్థితమ్.

13

(శ్రుతి, పురాణ కథలయందు ఈశ్వరుడు శరీరనిర్మాత; జీవుడు కర్మభోగార్థము నిర్మాపకతను బొందుచున్నాడను విషయము ముఖ్యముకాదు. పురుషుని శ్వాసమువలె ఈశ్వరస్పృష్టి జరుగుచున్నదను ఈ ఉపమానమువలన గౌణముగ గ్రహింపవలెను. అందువలన, ఈ శరీరము జలమునందు ప్రతిబింబించు చంద్రునివలె ఆభాసమాత్రమే; జలముల చంద్రబింబము పడుటకు నిర్మాత అవసరములేదు. మిథ్యామయమగు ఈ శరీరము ప్రతిబింబిత చంద్రునివలె, సదస్వరూపమున వెలయుచున్నది.

ద్వీచన్ద్రదర్శనవిధౌ చన్ద్రద్వీత్వం సదైవ హి
వస్తుతచ్చైక ఏవేన్దుః స్థితో దేహస్తథైవ హి.

14

వస్తుతః ఒకే చంద్రుడున్నను, ద్వీచంద్రదర్శనసమయమున మఱొక చంద్రుడున్నట్లు, భ్రాంతిసమయమున ఈశరీరమున్నట్లుగపడుచున్నది.

దేహప్రత్యయకాలే హి దేహోఽయం సమవస్థితః

అసన్నేవ చ సత్తస్మాత్తోష్ణః సదవదాత్మకః.

15

ఇయ్యది తేకున్నను, దేహభాంతి యున్నప్పు డగపడుచున్నందువలన, సదసదాత్మకమని చెప్పబడుచున్నది.

స్వప్నే స్వప్నావబోధః సంస్వప్నదాస ముధైవ హి

బుద్ధ్యో బుద్ధ్యదవిధౌ సత్వోమిత్యైవ చాన్యదా.

16

వాస్తవమునకు స్వప్నము మిథ్యయేయైనను, స్వప్నదర్శనకాలమున నయ్యది సత్యముగ తోచుచున్నది; బుద్ధ్యదము నీటికంటె వేఱుగాదు, అది బుద్ధ్యదరూపమున సత్యమేయైనను జలరూపమున మిథ్యయనంబడుచున్నది.

దేహా దేహవిధౌ సత్వో హ్యసత్య ఇతరద్విధౌ

ప్రతిభాసవిధౌ తావజ్జలం సదసదన్యదా.

17

దేహదృష్ట్యా దేహము సత్యమేయైనను ఆత్మదృష్ట్యా మిథ్యయని గ్రహింపవలెను. ప్రతిభాస సమయమున మరుభూమియందు జలము తోచినను, వాస్తవమునకట నీరులేదు. అందువలన అనీరు సదసదాత్మకమనంబడుచున్నది.

ప్రతిభాసవిధౌ దేహః సన్నసంశ్చాన్యదా స్మృతః

ఆభాసమాత్రమేవేదమిత్థః సంప్రతి భాసతే.

18

ప్రతిభాససమయమున ఈ శరీరమున్నను, ఆత్మబోధ యున్నప్పు డియ్యది అసత్యమగుచున్నది; ఆభాసమాత్రమగు ఈ శరీరమిట్లు తోచుచున్నది.

అయం నామాహమిత్యన్తర్లప్తీతమననం సిత్తమ్

మాంసాసిమయనిర్మాణదేహోఽహమితి విధ్రమమ్

‘నేనే ఈ శరీరము’ - అని భావించుటవలననే ఈ శరీరము కలిగినది; అందువలన, మాంసాస్థితిమయనిర్మాణమని దోచు శరీరము కేవలము భాంతి మాత్రమే.

త్యజ సంకల్పనిర్మాణదేహః సన్తి సహస్రశః.

19

సుఖతల్పగతో యేన స్వప్నదేహేన దిక్తటాన్

పరిభ్రమసి హే రామ స దేహస్తే క్వ సంస్థితః.

20

జాగరాయాం మనోరాజ్యే యేన స్వర్గపురాన్తరమ్

పరిభ్రమసి మేరుం వా స దేహస్తే క్వ సంస్థితః.

21

స్వప్నేష్యసి చ యః స్వప్నస్తత్ర యేన మహితటాన్

పరిభ్రమసి హే రామ స దేహస్తే క్వ సంస్థితః.

22

మనోరాజ్యం మనోరాజ్యే మహద్విభవభూమిషు

పరిభ్రమసి యేనేహ స దేహస్తే క్వ సంస్థితః.

23

గత్తైరేహైర్మనోరాజ్యే యా విచిత్రా జగత్త్రియాః

ప్రకరోపి మహాబాహూ తే దేహస్తే క్వ సంస్థితాః.

24

విలాసిన్యానురాగిన్యా యేన సంకల్పకాంతయా
నిర్వృతిం యాసి దేహేన స దేహస్తే క్వ సంస్థితః. 25

ఏతే రామ యథా దేహో మనసః సదసన్మయాః
తదైవ తాదృశాచారో దేహోఽయం మనసః స్మృతః. 26

ఇయం ధనమయం దేహో దేశోఽయమితి విభ్రమః
తత్సర్వం చిత్తవీర్యస్య సంకల్పస్య విజృంభితమ్. 27

దీర్ఘస్వప్నమిమం విద్ధి దీర్ఘం నా చిత్తవిభ్రమమ్
దీర్ఘం నాపి మనోరాజ్యం సంసారం రఘునందన. 28

ప్రబోధమేవ్యసి యదా పరమాత్మేచ్ఛయా స్వయా
ద్రక్ష్యసి త్వం తదా సమ్యగిదమరోఽదయే యథా. 29

స్వప్నసంకల్పజాలేన యథాన్వైవ జగత్స్థితిః
తథైవేయం హి సంకల్పకలనా కాచిదేవ హి. 30

యథా పూర్వం మయోత్పత్తిః ప్రోక్తా కమలజన్మనః

నీవీ శరీరభాగినిని విడుపుము; కేవల మిట్టిసంకల్పమువలననే సహస్రములగు శరీరములు
గలుగుచున్నవి. పిటిలో నీ వెద్దానిని గ్రహింతువు ? రామా! నీవు మృదుతలమున బయండి, దిక్త
టుముల పరిభ్రమించు స్వప్నదేహము ఎచ్చట నున్నది? లేక జాగ్రద్దశయందే మనోరాజ్యమున,
స్వర్గపురియందుగాని, మేరుపర్వతమునగాని విహరించు శరీరమెటనున్నది? కలలోగాంచు కలయందు
ఏ శరీరమును గ్రహించి నీవు మహిమండలమున పరిభ్రమించితివో, ఆ శరీర మెచ్చట? మనోరా
జ్యాంతర్గత మనోరాజ్యమున విభవముల భోగించిన శరీరమెచ్చట? నీవు మనోరాజ్యమున నుండియే విచి
త్రకార్యముల నాచరింపజేసిన శరీరమెక్కడ? మనోరాజ్యమునకల్పితప్రియాంగనతో భోగించి ఆనం
దించిన శరీర మెక్కడ? ఈ శరీరములన్నియును మనోకల్పితములు; అందువలన అసత్యములు; అట్లే
ఈ మాంసాధీమయశరీరముగూడ మనోకల్పితమేయని గ్రహింపుము. సంపదలు, శరీరము, దేశము
మున్నగునవన్నియు చిత్తవీర్యము అనగా శక్తియగు సంకల్పముయొక్క విలాసములే. రఘునందనా!
నీవీ సంసారమును దీర్ఘస్వప్నముగనో, దీర్ఘచిత్తభ్రాంతిగనో లేక దీర్ఘమగు మనోరాజ్యముగనో గ్ర
హింపుము. నా వాక్యముల వాస్తవత్వమును, నీవు జ్ఞానమును బొందినప్పుడు, సూర్యోదయమైన అం
తయు చక్కగ కనబడునట్లు, గ్రహింపగలవు. స్వప్న సమయమున ఈ జగత్తు మిథ్యయగునట్లు, బ్రహ్మ
లాభసమయమున నీకీ జగత్తు మిథ్యయై కనబడును. పూర్వము నీకు కమల - జన్ముడగు బ్రహ్మ
యొక్క ఉత్పత్తిని చెప్పియుంటిని.

మనసః స్వయమేవాంతఃసంకల్పకలనోద్భవా. 31

విచిత్రచనోపేతం మనస్తత్రాత్తవిభ్రమమ్
సంకల్పకలనామాత్రం తథేదమవభాసమ్. 32

యథా కల్పిత ఆభాసో మనసోఽబ్జజతాం గతః
దేహోద్భవి నిత్యో దేహః స్థితోఽస్య సద్వదేవ హి. 33

- ప్రాక్ష్రవాహచిరాభ్యస్తా వాసనాతిశయేన యః
తథైవ దృశ్యతే దేహస్తథాఽఽకృత్యదయేన సః. 34
- పౌరుషేణ ప్రయత్నేన సంకల్పో హ్యయమేవ చిత్
అన్యథా భావ్యతే రామ భూయతే తదిహన్యథా. 35
- అయం సోఽయం మమాయం చ సంసార ఇతి భావితే
సత్యో యో భావ్యతే రామ భావనాదార్థ్యసంభవః. 36
- భావితం తీవ్రవేగేన యదేవాశు తదేవ హి
సర్వత్ర దృశ్యతే రామ కాస్తేవాత్యస్తవల్లభా. 37
- అహర్వాప్యవృత్తిరభ్యస్తా యథా స్వప్నేషు దృశ్యతే
తథాయం భావనాభ్యస్తః సంసారోఽప్యవలోక్యతే. 38
- యథా స్వప్నావనా క్షీప్రమహర్వదవభాసతే
తథేదమల్పకాలస్థమపి సంలక్ష్యతే సిరమ్. 39
- వ్యోమన్యేన యథా తాపతప్తే సందృశ్యతే సరిత్
ధరాప్యవిద్యమానాపి సంకల్పాద్దృశ్యతే తథా. 40

అప్పుడు. సంకల్పకల్పనామయమగు మనస్సే, ఆడంబరముతో ఈ విచిత్ర జగద్రచన దృశ్యమిందినదని జెప్పియుంటిని: అట్లే, ఈశరీరముగూడ మనస్సుయొక్క ప్రతిభాసమాత్రమేయని గ్రహింపుము. మనస్సుయొక్క కల్పిత-ఆ భాసమే బ్రహ్మమైనట్లును, పూర్వదేహానంతరము, మఱియొక దేహము కల్పింపబడునట్లును, తదితర దేహములుగూడ కల్పితములే. వాసనాధిక్యము ననుసరించి, ఈ శరీరము సంఘటితమైనది. భవిష్యత్తునగూడ ఇట్లే సంఘటితమగును. శరీరము, లేక జగద్రూపకమగు ఈ మహత్సంకల్పము, పురుషకారము వినియోగించి మనస్సును అంతరుఖమైనర్చి ఆత్మదర్శన మొనర్ప బూనుకొనిన, కేవల చిన్మాత్రముగ దోచగలదు. రామా! దీని నన్యథా భావించిన అన్యమేయగును. 'ఇది, ఆ నేను, నాది, సంసారము' - మున్నగు భావనల భావించిన, భావనాదార్థ్యమువలన అవి సత్యముగనే తోచును. ఏభావనను దృఢమొనర్చిన అయ్యదియే సత్యమైనట్లుగ తోచును. రామా! తీవ్రవేగమున నెద్దానిని భావించిన, కామకునకు సర్వత్ర ప్రేయపత్నియే యగుపడునట్లు, అదియే అగుపడును. రాత్రియందు గాంచబడు స్వప్నమున దినవ్యాపారములు అగుపడి, తద్భావనవలన నయ్యవి సత్యములగునట్లు, భావనాబలమున, సంసారముగూడ సత్యమగుచున్నది. స్వప్నమున శీఘ్రముగ దాటి పోవు నిమిషము ఒకరోజువలె తోచునట్లు, సంకల్పితమున, క్షిణికమునగు ఈ సంసారము దీర్ఘమైనట్లును, నిత్యముగను గూడ తోచుచున్నది. తాపతప్తమగు మరుభూమియందు నదియగు పడుటలేనా! అట్లే, అసత్యమగు ఈ భూమిగూడ సంకల్పబలమున నగుపడుచున్నది.

దృశ్యతే దృష్టివైరూప్యాద్యథా వ్యోమని పిచ్ఛికా
తథైవేయం జగల్లక్ష్మీర్ధురానాదవభాసతే. 41

దృశ్యతే సమయా దృష్ట్యా న యథా వ్యోమ్ని పిచ్ఛికా
సమ్యగ్దృష్ట్యా జగల్లక్ష్మీ తథేయం నావభాసతే. 42

భీరురభ్యేతి న యథా స్వసంకల్పేషు సంభ్రమమ్
స్వసంకల్పే హి సంసారే న తథైతి భయం నుధీః. 43

స్వ ఏవ హి స్వభావోఽయమితం సంప్రతి భాసతే
సంసారసరిణిసిత్వాం కస్మాత్కోఽత్ర భిభేతి కిమ్. 44

స ఏవ కించిత్సంశోధ్యః శుద్ధ్యా విమలతాం గతే
తస్మిన్న దృశ్యతే రామ మోహాఽయం జగతః స్థితః. 45

సమ్యగాలోకమాత్రేణ స్వభావః శుద్ధిమృచ్ఛసి
న గృహ్లాతి మలం భూయస్తామ్రతామివ కాఞ్చనమ్. 46

ఆభాసమాత్రమేవేదం న సన్నాసజ్జగత్ప్రయమ్
ఇత్యన్తకలనాత్యాగః సమ్యగాలోకనం విదుః. 47

మరణం జీవితం స్వర్గో జ్ఞానమజ్ఞానమేవ చ
చిదాభాసాదృతే నాస్తేత్యేకతా సమ్యగీక్షణమ్. 48

త్వమహ్యన్తాదిసంసార ఇతి మే న దిశో దశ
సర్వం స్వాభాసమేవేతి సమ్యగాలోకనం విదుః. 49

సదసన్మయసంసారే యథా భూతార్థదర్శనాత్

దృష్టిదోషమున ఆకాశమున మయూరపింఛమువలె విచిత్రపర్ణము లగపడునట్లు, ఈ జగల్లక్ష్మి గూడ అజ్ఞానమువలనతోచుచున్నది. దృష్టిదోషరహితునకు ఆకాశమున మయూరపిచ్చ మగుపడ నట్లు సమదృష్టికి ఈ జగత్తు తోచదు. భీరురుభుడు, స్వసంకల్పితమనోరాజ్యదర్శితములగు నాస్తి వ్యాఘ్రాదులను గాంచి భయపడునట్లు, జ్ఞానియగువాడు సంకల్పమగు ఈ సంసారమునుగాంచి భయ పడడు. ఆత్మ యొక్కటే ఇట్లు ప్రతిభాసించుచుండ, ఈ సంసారమున ఎవరెవరి వలన భయము నం దెదరు ? భయమునందు మూఢుని అజ్ఞానమును దూరమొనర్పవలెను; ఆ అజ్ఞానమున నిర్మోహమునంది శుద్ధుడును, నిర్మలుడును నైన, ఈ జగన్మోహ మింక అగుపించదు. ఆత్మశోధనోపాయము సమ్యగ్దర్శనము. ఒక్కసారి ఈ జ్ఞానము లభించిన మరల, సునర్థము తామ్రవనట్లు, మలమంటుదు. ఈ జగత్తంతయు ఆభాసమాత్రమే, ఇది సత్తును గాదు, అసత్తునుగాదు అనియెంచి, ఇతర కల్పవల దృఢించుటయే సమ్యగ్దర్శన మనంబడుచున్నది. జీవితము, మరణము, స్వర్గము, జ్ఞానము, అజ్ఞానములు చిదాభాస గాక వేరొందు కాదు అనునదియే సమ్యగ్దృష్టి. నీవు, నేను, సమస్త సంసారము, దిక్కులు ఇతన్ని యను స్వాత్మాభాస గాక అన్యము కాదు, అనునదియే సమ్యగ్దృష్టి. ఈ సదసన్మయ సంసారమున మనస్సు యదార్థదర్శనమును బొందగలదు.

నాస్తమేతి న చోదేతి సమ్యగాలోకనాత్మనః. 50

నిర్ణీయ సర్వభావానామసత్త్వం సత్త్వమేవ చ
నిష్కామం శాన్తిమభ్యేతి సమ్యగాలోకనాత్మనః. 51

- స నిస్తతి నచ స్తాతి న హృష్యతి న శోచతి
శీతలాం సత్యతామేతి సమ్యగాలోకనాత్మనః. 52
- అవశ్యమేవ మర్తవ్యం సర్వైరేవ హి బన్ధభిః
ఇతి బన్ధవియోగేషు కిం వృథా పరితప్యతే. 53
- అవశ్యమేవ చ మయా మర్తవ్యమితి నిశ్చయః
ఇత్యాత్మమరణప్రాప్తౌ కిం ముథా పరితప్యతే. 54
- అవశ్యమేవ జాతేన కించిత్సుఖభవాదికమ్
ప్రాప్తవ్యం పురుషేణేతి హర్షస్యావసరో హి కః. 55
- సర్వస్యైవ హి సంసారే సరస్య వ్యవహారిణః
అర్థాయాతా భవత్వాపచ్ఛోకస్యావసరో హి కః. 56
- బృంహత్వ్యదేతి స్ఫురతి బుద్ధ్యదౌఘ ఇవార్ణవే
ఇదం హి జగతాం జాలం కిమత్ర పరిదేవనా. 57
- సత్సదేవ సదైవైతదసదేవాసదేవ హి
క్రియావైచిత్ర్యమాత్రే తు కిమన్యత్పరిదేవ్యతే. 58
- నాహమస్మి న చాభూవం భవిష్యామి న సోఽధునా
దేహనాఽయం చిత్రదోషోత్థః కిమన్యత్పరిదేవ్యతే. 59
- దేహాచ్ఛేదస్య ఏవాహం చిదాభాసస్తదగ్ధ హే

ఆ యథార్థదర్శనము లభించిన, ఇకమనస్సు ఆ సత్త్వరస్తువునుండి ప్రచ్యుతము కాదు. ఈ సమ్యగ్దర్శనమున మనస్సు, సమస్తరస్తువుల సదనద్విలక్షణత్వమును గ్రహించి, నిష్కామమై, శాంతిని బొందును. అప్పుడది ఎవ్వరిని నిందింపదు, స్తుతింపదు, సంతోషింపదు, దుఃఖింపదు; ఈ సమ్యగ్దర్శనమున తాపత్రయనివారణకరమగు శీతలసత్త్వరస్తువులభింపగలదు. సకలబంధువులకు మృత్యు వనివార్యమైన, బంధువిచ్ఛేదమున నిక శోకింపనవసరమేమి? 'నేను మరణింతున'ను విషయము నునిశ్చితమగుచో, మరణకాలమరుదెంచిననిక దుఃఖింపనేల? జన్మించిన ప్రతివాడును అంతగనో ఇంతగనో నుఖమనుభవించును; అగుచో దాన ఆనందింపవలసినదేమున్నది? ఈ జగత్తున అందఱికిని అపదలరుదెంచుచున్నవి, పోవుచున్నవి - దీని శోకింపనేల? ఈ జగత్తులు సముద్రతరంగములవలె లేచి, పెరిగి, విప్పారి, విరిగి పోవుచున్నవి; దీని శోకింపవలసిన దేమియునులేదే! సద్వస్తువెల్లప్పుడును సద్వస్తువే, అసత్తు అసత్తే, అది ఎన్నడును సత్తుకాజాలదు. ఈజగత్తు అసన్మయమగు మాయయొక్క వైచిత్ర్యము. ఇందు దుఃఖింపవలసినదేమియును లేదు. భూతభవిష్యద్వర్తమానముల 'నేను' అనునదిలేదు. ఈ శరీరము అవిద్యా కాయకర్మయను విచిత్రదోషమున నుదయించినది. దీని దుఃఖింపవలసినదేమున్నది? వత్సా! 'శరీరము కంటె నేను విభిన్నుడనగుచో, నేనెవ్వడను? - నేనా చిదాత్మయేయైనాన్నాడను.'

- కౌ తౌ మే సదసద్భావౌ యన్నిష్ఠం పరితప్యతే. 60
- ఇతి నిశ్చయవత్సాన్వితం సమ్యగ్జ్ఞానాత్మనోమునేః
నాస్తమేతి న చోదేతి న చాస్తం పరితప్యతే. 61

పరతామేవ నాశాంతామను త్తమపదే స్థితః
ఆదత్తే తిత్తిరీ మృద్ధీం తృణకోటిమివామలామ్.

62

ఏతదర్థమసత్వేఽస్మిన్నాస్థా కార్యా మనాగపి
సురజ్జ్వల బలీవర్దో బధ్యతే జన్తురాస్థయా.

63

అత స్త్రయా దృఢమిదమితి నిర్ణీయ బుద్ధితః.

ఆసారహితయా బుద్ధ్యా విహర్తవ్యమివానఘ.

64

కర్తవ్యమేవ కర్తవ్యమకర్తవ్యమువేక్ష్యతే

ఆసానాస్థే పరిత్యజ్య లీలయైవ మహాధియా.

65

ఆభాసమాత్రమేవేదం యస్య చ ప్రతిభాసతే

సోఽస్త్రః శీతలతామేతి దినాన్తే భువనం యథా.

66

ప్రతిభాసం పరిత్యజ్య పదారపటలవ్రజే

ఆభాసమాత్రసామాన్యమిదమాలోకయానఘ.

67

ఆభాసమాత్రకం రామ చిత్తామృత్యుకలజ్జితమ్

తత స్తదపి సంత్యజ్య నిరాభాసో భవోత్తమ.

68

చిదాకాశమయో నిత్యం సర్వగః సర్వవర్జితః

ఆభాసస్య పరిత్యాగే భవస్యేకాంత నిర్మలః.

69

నాహమస్మి న మే భోగాః సత్యా ఇత్యభిభావితే

నేదమాడమ్బరం వృథమనర్థాయావభాసతే.

70

అహమేవ హి నా సర్వం చిదిత్యేవం విభావితే

నేదమాడమ్బరం వృథమనర్థాయావభాసతే.

71

దర్శనద్యయమప్యేతత్సత్యమత్యస్తసిద్ధిదమ్

‘నాకు మరల సదనద్వానమేమి? సత్త ఏమి? దేనికొకట నేను దుఃఖింతును?’ తత్త్వ దర్శియగు మునియొక్క మునస్సునండి ఇట్టినిశ్చయము తొలగదు. ఈ సంసారమింక అతనిమనస్సున మరల నుదయింపదు. అది దుఃఖతాపమునందను; కేవలముకాంతభావముననే వెలయును. సర్వోత్తమమగు బ్రహ్మభావము సద్విరోధించిన ముని, బాహ్యవస్తువులయందలి భావము తొలగిపోగా, పరిశేషించిన కేవలబ్రహ్మభావమునేగ్రహింతును. తిత్తిరీష్ణక్షీగుటిని నిర్మించుకొన కోమలములగు తృణకణములనే గ్రహించునట్లు, బ్రహ్మవేత్త, బాహ్యవస్తువుల సారమగు బ్రహ్మకత్యమును గ్రహింపగోరియే సంసార మునందలి అసారతను దృఢించి, అందొకించుకయు సమృక్తమునలేక ఆసక్తిని వహించడు. ఏలయన, ఈ ఆసక్తియే వినాశకారణము; మంచిత్రాటివలన ఎద్దు కట్టబడునట్లు, యీ అసక్తివలననే మనుష్యుడు బంధింపబడుచున్నాడు. అందువలన నో రాఘవా! నీవు బుద్ధిబలమున యీ విషయమును గ్రహించి, ఆసక్తిరహితుడవై, చరింపుము, శుద్ధమగు బుద్ధిబలమున, ఆసక్తి అనానత్వలను రెంటినిఁబరిత్యజించి, కర్తవ్యము నాచరింపుము; ఆకర్తవ్యమును దృఢింపుము, దాని నెన్నడును ఆచరింపవలదు. ఈ జగ

త్తును ఆభాసమాత్రమని గ్రహించినవానికిది సాంధ్యజగత్తువలె, కీతలమగును. అనఘా ! యీ పదార్థములమీద భ్రాంతిని దృఢించి, పీనిని బ్రహ్మవైతస్వముయొక్క ఆభాసయని గ్రహింపుము. రామా ! పిదప, చిత్తకల్పనాకళంకితమగు యీ ఆభాసమగుడ తృణించి, ఆభాసవిహీనుడవై వెలయుము. ఉత్తముడా ! నీవు, ఆభాసపరిత్యాగమైన పిదప సర్వగామియును, సర్వవర్ణితుడునునగు నిత్య చిదాకాశమయ్యుడవై వెలుగొందుము. 'నేను అహమునుగాను, నా యీ భోగజాలములు సత్యములు గావు' - అని భావించిన వ్యర్థ - ఆడంబరమగు యీ జగత్తు, వ్యర్థమగు మోహ - అసర్థకమును గలిగింపజాలదు. 'నేను సర్వమయ్యుడగు చిత్స్వరూపు'డనిని భావించినను భావింపవచ్చును. ఈ ద్వివిధ దృష్ట్యాలు సత్పురుషులకు సిద్ధికరములగుచున్నవి.

యదేకమేతయో ర్వేత్సి రమ్యం తద్రామ సంశ్రయ. 72

ద్వాభ్యామేవాథ వై తాభ్యాం దర్శనాభ్యామిహానఘ
విహరన్కురు కల్యాణ రాగద్వేషపరిక్షయమ్. 73

యత్కించిదుదితం లోకే యన్నభస్యథ వా దివి
తత్సర్వం ప్రాప్యతే రామ రాగద్వేషపరిక్షయాత్. 74

రాగాదిహతయా బుద్ధ్యా యాదృగ్రామ విచేష్టితమ్
తత్తదేవ ప్రయాత్యాశు మూఢానాం విపరీతతామ్. 75

ద్వేషదోషోర్మిరుద్ధాను న గుణాశ్చిత్తవృత్తిషు
పదం కుర్వన్తి దగ్ధాను సలీషు హరిణా ఇవ. 76

రాగో ద్వేషశ్చ సర్వా ద్వా న విలీనా మనోబిలే
యస్య కల్పతరో స్తస్మాత్కించ నామాఙ్గ న లభ్యతే. 77

యే హి ప్రాజ్ఞాః స్వనియతా విదగ్ధాః శాస్త్రశాలినః
రాగద్వేషమయాస్తే వై జమ్బుకాస్తే ధిగస్తు తాన్. 78

మద్ధనం భుక్తమన్యేన ధనం త్యక్తం మయాన్యతః
ఇతి సంవ్యవహారేహః కే రాగద్వేషయోః క్రమాః. 79

ధనాని బన్ధవో మిత్రం పునరాయాన్తి యాన్తి చ

రామా ! ఈ రెంటిలో నీకు రమ్యమని తోచినదానిని ఆశ్రయింపుము. అనఘా ! శుభముడా ! లేకున్న యీ రెంటినిగూడ సమాశ్రయించి, యీ జగత్తున విహరించుచు, రాగద్వేషములను తీయ మొనర్చుము. రామా ! స్వర్గమున, ద్యులోకమున లేక భూలోకముననున్న ఏవిషయమైన గానిమ్ము, రాగద్వేషతీయమున బొందవచ్చును. రామా ! రాగద్వేషహతమైన బుద్ధిలో మూఢులచరించునదంత యు విపరీతఫలముల నొసగుచున్నది. దగ్ధమగు వనస్థలమున హరిణములు అడుగు పెట్టినట్లు, రాగ ద్వేష - దూషితమగు చిత్తమున, మత్తెట్టి సుగుణము ఉండదు. ఎత్తని మనో-బలమున రాగద్వేష-సర్పము ప్రవేశింపకున్నదో, అతడు కల్పతరువు. అతనికడ లభింపనిదేయియు లేదు, బుద్ధిమంతులు, ధృతిమంతులు, సుచతురులు, శాస్త్రజ్ఞులుగూడ, రాగద్వేషకలుషితాలగువారికి ధిక్కారము; వారు సృగాలతుల్యులు. 'నా సంపదను ఇతరులు అనుభవించుచున్నారు, నేనితరులకడ పొందవల

నివదానిని రాబట్టుకొనజాలకపోయితిని,' అని వినష్టభవాదులగుటించి కుందుచు, రాగ ద్వేషపరవశులగుట అత్యంతచుచ్చము భవము, బంధపుట, మిత్రులు వచ్చుచు బోవునవైయున్నవి.

కిమేతేషు సరః ప్రాజ్ఞో రజ్యతే వా విరజ్యతే. 80

భావాభావభవాభోగా మాయేయం పారమేశ్వరీ
సంసారరచనా సర్వా సంసక్తం పాతయత్యలమ్. 81

న భవం న జనో నాత్మా సత్యం రాఘవ వస్తుతః
మిత్యైవ మిథ్యానవితమితీదం పరిలక్ష్యతే. 82

ఆద్యస్తయోః సర్వమసన్మధ్యేఽప్యస్థిరమాధిమత్
క్వ బధ్నాతి రతిం ప్రాజ్ఞో హ్యన్యకల్పితఖద్రుమే. 83

ఏకేన కల్పితా ఖే స్త్రీ భుజ్జే తాం దూరగోఽపరః
ఇతీయమజ్ఞ సంసారరచనా తేన మా భ్రమ, 84

భూతాజవం జవీభావమిమమాతతమాకులమ్
గన్ధర్వపురనిర్మాణ విలాసేన సమం విదుః. 85

స్వప్నసంకల్పపురవదసదేవేదముత్తితమ్
సర్వత్ర సంసమేవేదం సుషుప్తమివ విచ్యుతమ్. 86

పరిపశ్యతి సంసారదీర్ఘస్వప్నపురద్రుమమ్
అజ్ఞాననిద్రాలుతనస్వభావాత్మకమచ్యుతమ్

సంసారస్వప్నసంభ్రాంతో భవానయమిహ సిత్తః. 87

తదేనాం వితతాం నిద్రాం ఘనాజ్ఞానమయాత్మికామ్
త్యజాలక్ష్మీమివావాప్తనిధానః పురుషోత్తమః. 88

ప్రబోధమేహ పశ్యస్వ మాత్మానముదితం సదా
నిర్వికల్పం చిదాభాసం ప్రాతఃపద్మం రవిం యథా. 89

ప్రియాప్రియములగు భావాభావముల గల్పించునది పరమేశ్వరుని మాయ! దీనియందు అను రాగమేమి లేక విరాగమేమి? ఉపేక్షయే మేలు. ఈమాయయే సంసారమును గల్పించి, భోగభోలు వుడగు వ్యక్తిని బడ్రోయుచున్నది. రాఘవా! భవజనబలములన్నియును మిథ్యయే, వాస్తవముగావు. కేవల మాత్మయొక్కటియే సత్యము. ఆద్యంతముల సత్తలేనిది. మధ్యమటుకు సత్య మెట్లువగలదు? త్రికాలాత్యంతతుచ్చమగునది, ఆసక్తిగొన్న, కేవలము మనోవ్యభానే యుసగును. ఇతరకల్పితమగు ఆకాశ - వృక్షమున విబుద్ధివంతుడు, ప్రీతిని వహించును? ఒకడు ఆకాశమున స్త్రీయూరిని గల్పించి నాడు; మరొకడు దానితో భోగించినాడు-యీసంసార కల్పనగూడ ఇట్టిదే! నీవీ దుహాభ్రమ యందు పడకుము. ప్రాణివర్గముతో నిండిన యీ సంసారము మూఢులను కలవరపెట్టుచున్నది. తత్త్వజ్ఞు లిద్దానిని గంధర్వనగరతుల్యముగ పరికింతురు దీని ఉదయము, స్వప్న - పురివలె అళికిమే! నీవుజూచు యీ సంసారము, దీర్ఘస్వప్నదృష్టమగు పురి లేక వృక్షము, అజ్ఞాననిద్రాకాంతుడవైన,

యాస్వప్నమగుపడగలను. ఇయ్యది, సర్వత్ర అనుసృతమగుచు స్థితినిగన్న దీర్ఘస్వప్నము. నీవు గాఢ మగు అజ్ఞాననిద్రయందుండి, యీ సంసార - సంభ్రమమును గాంచుచున్నాడవు. ధన, రత్న - నిధిని బొందిన పురుషుడు అలక్ష్మిని బరిత్యజించునట్లు, నీవీ దీర్ఘ - అజ్ఞాననిద్రను బరిత్యజింపుము. నీవు ప్రభాతపద్మమువలె ప్రబుద్ధుడవు కమ్ము! (ప్రబుద్ధుడవై, మాయనివలె చిరోదితమును, నిర్వికల్పమును, చైతన్యమాత్రమునగు ఆత్మను దర్శింపుము.

ప్రభుభ్యస్వ ప్రబుభ్యస్వ పునఃపునరయం మయా

ప్రబోధ్యసే మహాబాహో పశ్యాత్కార్మమనామయమ్. 90

మయైతేనాభివృష్టేన శీతేన జ్ఞానవారిణా

సుశబ్దశాలినా రామ హ్యనేనైవాసి బోధితః. 91

బోధమాసాదయ పరంప్రబోధోఽద్యైవ రాఘవ

సత్యమాలోకయాల్లికం త్యక్తేష్వమం జాగతం భ్రమమ్. 92

న తే జన్మ న తే దుఃఖం న దోషాస్తే న తే భ్రమాః

సర్వం సంకల్పముత్సృజ్య తిష్ఠాత్మని సుసంస్థితః. 93

మహాబాహో! (ప్రబుద్ధుడవు కమ్ము! లెమ్ము! నేను నిన్ను మాటిమాటికి ప్రబుద్ధు నొనర్చుచున్నాడను. (ప్రబుద్ధుడవై, అనామయాడగు ఆత్మార్కుని గాంచుము రామ! నేను శుశీలల మగు జ్ఞానవారిని సుశబ్దముల వర్షించి, నీకు ప్రబోధమును గలుగజేయుచున్నాడను. రాఘవా! (ప్రభు ద్ధుడవు కమ్ము. పరమజ్ఞానమును బొందుము; సత్యస్వరూపమును దర్శింపుము. అశీకమగు జగద్భ్రమను త్యజింపుము. వాస్తవమునకు నీకు జన్మ, దుఃఖ, దోష, భ్రాంతిలు లేవు. నీవు భ్రాతుల వన్నిటిని ద్యజించి, సుస్థిరభావమున ఆత్మయందు వెలయుము.

పరిగలితవికల్పదోషజాల

స్వమసి సుసారసుష్మప్రసామ్యదృష్టిః

అతివితతమిదం సుశుద్ధయే త్వం

సముపశమాత్మని తిష్ఠ హే మహాత్మన్. 94

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమార్థయోగోపదేశో
నామాష్టావింశః సర్గః || 28 ||

మహాత్మా! నీ వికల్పదోషములన్నియును విగళితములైనవి; నీవు, సుహృత్తునివలె, సార వంతమును, విక్షేపరహితమునగు దృష్టినిబొందితివి. నీవు పరమవిశుద్ధినిబొంది, పరబ్రహ్మమున వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశమున నిర్వాణప్రకరణమున
పరమార్థయోగోపదేశమను వింశతితమ సర్గము || 28 ||

ఏకోనత్రింశః సర్గః.

[రామస్య బోధాద్విశ్రాంతిః పునరుక్తార్థవిస్తరః
క్రైలాసే ప్రాక్ శివేశేష్ఠం స్వాపదేశశ్చ కీర్త్యతే.

బోధచే శ్రీరాముని విశ్రాంతి, కథితార్థమును మఱల విస్తరించుట, పూర్వము క్రైలాస పర్వముపై శివుఁడిట్టి యుపదేశమునే యొనర్చెననుటయు యందు గానందగును.

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యాకర్ణయతి స్వస్థసమచేతసి రాఘవే
విశ్రాంతే స్వాత్మని స్వైరం పరమానందమాగతే. 1
తత్రస్థేషు చ సర్వేషు తేషాం పశ్యమామహి
రాఘవస్తాత్మవిశ్రాంతేః సిత్త్వరం వచనామృతమ్. 2
విరరామ మునేర్వారి సస్యేష్వమ్బుధరాదిన
అథ యాతే ముహూర్తార్ధే రాఘవే ప్రతిబోధితే. 3
పునరాహ తమేవార్థం వసిష్ఠో వదతాం వరః

శ్రీవాల్మీకిః— ఇట్లు, స్వస్థ సమచిత్తుడై రాఘవుడు ఆకర్ణించుచు, అత్మయందు విశ్రమించి పరమానందమునుబొందెను; అటునున్న వారందఱునుగూడ ఉపశమమును నందిరి. జలపూర్ణములైన సస్యక్షేత్రముల మేఘము వర్షమునాపునట్లు, మునిరాఘవుని విశ్రాంతి నిలచుటకుగాను, తన వచనామృతమునునిల్పెను. రాఘవుడు ప్రతిబోధితుడై ముహూర్తార్థముగడువ, వాగ్విప్రవరుడగు వసిష్ఠుఁడు మరల వదానినే దృఢమొనర్ప నిట్లుపల్కినను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

రామ సమ్యక్ప్రబుద్ధోఽసి స్వాత్మానమసి లబ్ధవాన్. 4
ఏవమేవావలమ్బ్యార్థం తిష్ఠ నేహ పదం కృధాః
ఇదం సంసారచక్రం హి నాభౌ సంకల్పమాత్రకే. 5
సంరోధితాయాం వహనాద్రఘునందన రుద్ర్యతే
క్షోభితాయాం మనోనాభ్యామిదం సంసారచక్రకమ్. 6
ప్రయత్నాద్రోధితమపి ప్రవహత్యేవ వేగతః
పరం పౌరుషమాస్థాయ బలం ప్రజ్ఞాం చ యు కిత్తః. 7
నాభిం సంసారచక్రస్య చిత్తమేవ నిరోధయేత్
ప్రజ్ఞాసౌజన్యయుక్తేన శాస్త్రసంవలితేన చ. 8
పౌరుషేణ న యత్రాప్తం న తత్కల్పచన లభ్యతే
దైవైకపరతాం త్యక్త్వా బాలబోధోపకల్పితమ్. 9
నిజం ప్రయత్నమాశ్రిత్య చిత్తమాదౌ నిరోధయేత్
ఆవిరిచ్ఛాత్ప్రవృత్తేన భ్రమేణాజ్ఞానరూపిణా. 10

అసదేవ సదాభాసమిదమాలక్ష్మ్యతేనఘ

అజ్ఞాన భ్రమవిస్తారమాత్రకాకృతయోఽనఘ.

11

ఇమే దేహా భ్రమస్తేహ సర్వధర్మాత్సముత్థితాః

సంకల్పః పునరస్త్యేవ దేహస్యార్థే కదాచన.

12

సుఖదుఃఖవిచారత్వం న కార్యం రామ ధీమతా

దుఃఖమూనముఖః క్లేదీ ప్రసన్నాత్క్లేదవర్జితాత్.

13

అపి చిత్రనరాద్దేహసరస్తు చ్చతరః స్మృతః

ఆధివ్యాధిపరిమూనే స్వయం క్లేదిని నాశిని.

14

న తథా సీరతా దేహే చిత్రపుంసో యథా కీల

వినాశితోహి చిత్రస్థో దేహో నశ్యతి నాన్యథా.

15

అవశ్యనాశో మాంసాత్మా స్వయం దేహో వినశ్యతి

పాలితః సుస్థిరాం శోభామాదత్తే చిత్రమానవః.

16

శ్రీవసిష్ఠుడు:- రామా! నీవు చక్కగ ప్రబోధము నందితివి; ఆత్మతత్త్వమును బొందితివి.

దీనినే ఆశ్రయించుకొని స్థిరముగనుండుము; దీనినుండి చలించి, సంసారమున నడుగిడకుము. రఘునందనా! సంకల్పమాత్రమగు యీ సంసారచక్రమును సంకల్పమును నాభి - ప్రదేశమున నిరోధించిన, నిరుద్ధ మవగలదు. రాగద్వేషముల యీ నాభి సంక్షుభితమైయున్న, దీనిని బలమంతయు వినియోగించి, అడ్డినను ఆగదు; జేగముగ తిరుగుచునేయుండును. విశేషమగు పురుష - ప్రయత్నమునుబూని, బల మును సేకరించుకొని, శాస్త్రయుక్తల విచారించి, సంసారచక్ర - నాభియగు చిత్తమును నిరోధింప నగును. ప్రజ్ఞాసౌజన్య, శాస్త్రసంవితమగు పౌరుషమునకు దొరకనిది, మఱిదేనివలనను లభింపదు. మూర్ఖపరికల్పితమగు దైవమును దృఢించి, పురుషప్రయత్నము నాశ్రయించి, చిత్తమును ముందుగ నిరోధింపవలెను. అసహ! అజ్ఞానరూపమగు యీ చక్రభ్రమణమువలననే, వెనువెంటనే అసదాత్మ్య కమగు యీ జగత్తు సత్తవలె నగపడుచున్నది. అజ్ఞానభ్రమ - విస్తారకారణములగు యీ జగత్ - శరీరములు, సంకల్పమునుండియే లేచి తిరుగాడుచున్నవి. ఈ సంకల్పమే, విషయవాసనల గల్పించి, పునర్జన్మకు గారణములగుచున్నవి. రామా! అందువలన, బుద్ధిమంతుడగువాడు సుఖదుఃఖవిచార మొనర్పగూడదు. చిత్రలిఖితమగు మనుష్యశరీరముకంటె, ఈ శరీరము తుచ్ఛము. చిత్రమానవునకు సంకల్పములేదు. జీవితమిట్లున్నది. జీవితమి ముఖము దుఃఖమున వాడును; కన్నీట ఆర్చిమగును. చిత్రమునందలి మనుష్యరూపము కాశ్వతము; కాని, జీవితమి శరీరము కాశ్వతముకాదు. దాని మృత్యువు నెవ్వరును అడ్డజాలరు; ఆధివ్యాధుల నది జీర్ణమైపోవును. కన్నీట ముక్తిలిబారిపోవును; చిత్ర - శరీరము నెవ్వరైన పాడుచేసిన పాడుగను. లేకున్నపాడువదు. జీవితమిశరీరమన్ననో, దానియంతటనదే వినష్టమైపోవును. బాగ్రత్తవహించిన, చిత్రత - మానవుని శోభ తఱుగదు.

దేహస్తు పాలితోఽపుష్పచ్చైర్నశ్యత్యేవ న వర్ధతే

తేన శ్రేష్ఠశ్చిత్రదేహో నాయం సంకల్పదేహకః.

17

యే గుణాశ్చిత్రదేహే హి న తే సంకల్పదేహకే

చిత్రదేహోదపి జడాద్యోఽయం తుచ్ఛతరః కిల. 18

తస్మిన్మాంసమయే దేహే కై వాస్థా భవతోఽనఘ
దీర్ఘసంకల్పదేహోఽయం తస్మిన్మాస్థా మహామతే. 19

స్వప్నసంకల్పజాదేహోదపి తుచ్ఛతరో హ్యాయమ్
అల్పసంకల్పజో దీర్ఘః సుఖదుఃఖైర్న గృహ్యతే 20

దీర్ఘసంకల్పజశ్చాయం దీర్ఘదుఃఖేన దుఃఖతః
దేహేహి హి సంకల్పమయో నాయమస్తి న వాస్తి నః. 21

కిం వ్యర్థమేతదరం హి మూఢోఽయం కేశభాజనమ్
యథా చిత్రమయే పుంసి క్షతే క్షీణే న తత్తత్తిః. 22

తథా సంకల్పపురుషే క్షతే క్షీణే న తత్తత్తిః
యథా మనోరాజ్యమయే క్షతే క్షీణే న తత్తత్తిః. 23

యథా ద్వితీయే శశిని క్షతే క్షీణే న తత్తత్తిః
యథా స్వప్నసమారమ్భే క్షతే క్షీణే న తత్తత్తిః. 24

యథా నద్యాతపజలే క్షతే క్షీణే న తత్తత్తిః
సంకల్పమాత్రచితే ప్రకృత్యైవ చ నాశిని. 25

తథా శరీరయస్త్రస్మిన్ తే క్షీణే న తత్తత్తిః
దీర్ఘస్వప్నమయే హ్యస్మిన్చిత్తసంకల్పకల్పితే. 26

కాని, మాంసమయశరీరమును ప్రయత్నముతో రక్షింప దొఱకొనినను, నవ్తమైపోవుచున్నది. శృద్ధిని బొందుటలేదు. అందువలన, నేను చిత్ర - దేహమునే మాంసమయదేహముకంటె శ్రేష్ఠమని నుడువుచున్నాను. చిత్రదేహముననున్న గుణములు, మాంసమయదేహమున లేవు. అందువలననయ్యది చిత్ర-దేహముకంటెగూడ తుచ్ఛము. అనఘ! దీని మరల విశ్వాసమేమి? అనురాగమేమి? మహామతి! మాంసమయ దీర్ఘసంకల్పదేహమున నమృతమేమి? ఇయ్యది స్వప్నకల్పితదేహముకంటెగూడ తుచ్ఛము. స్వప్నదేహము క్షణికమగుటవలన నయ్యది యీ బాగ్రద్దేహమువలె దీర్ఘమలగు సుఖ - దుఃఖముల నవియదు; ఇయ్యది దీర్ఘదుఃఖముల నవియుచున్నది. సంకల్పమయశరీరము 'ఇదిగో ఉన్నదన, అదిగో లేదు' అగుచున్నది; దీని ఉనికిమనుకులు పరిలక్షింపబడుటలేదు. ఇయ్యది వాస్తవమునకు మిథ్య; మూఢులే దానినిగుఱింపి వ్యర్థముగ దుఃఖమును బొందుచున్నారు. చిత్ర - శరీరమునందలి అవయవమునకు గాయములేగిలినను, లేక కొంతచోటు చినిగినను, కీడేమియు లేనట్లు, యీ సంకల్పమయ - మానవుడు క్షీణించినను, లేక వినాశమునందినను హానిలేదు. మనశ్చిత్తరాజ్యము భంగమైనను, భ్రమద్బుద్ధుడగు ద్వితీయచంద్రుడు అస్తమించినను, స్వప్నద్బుద్ధమగు పని పాడైనను, మరుమరీచికయందలి నీరు పాడైనను, హానిలేనట్లు, సంకల్పమాత్రమును, స్వభావనకర్తమునగు యీ మాంసమయశరీరయంత్రము నశించినను కీడులేదు.

భూషితే దూషితే దేహే న హి కించిచ్ఛితః క్షతమ్
న చిదస్తముపాయాతి నాత్మా చలతి రాఘవ.

న బ్రహ్మ వికృతిం యాతి కింవా దేహక్షయే తుతమ్
భ్రమచ్చక్రోపరిష్టో హి పూర్వచక్రోపచక్రవత్. 28

యథా పశ్యతి దిక్పత్రం భ్రమదత్త్యైవమోహితః
అకస్మాదేవ రూఢేన మిథ్యాజ్ఞానేన వల్లతా. 29

తత్రస్థేన తత్రైవేదం దృశ్యతే దేహచక్రకమ్
భ్రమిదం చ భ్రమద్రూపం పత్రద్రూపం ప్రపాతితమ్. 30

హతం చ హన్యమానం చ దృశ్యతే దేహచక్రకమ్
ధీరతామలమాలవృష్ట్య ఘనభ్రమమిమం త్యజేత్. 31

రాఘవా ! యీ శరీరము దూషింపబడినను, భూషింపబడినను చైతన్యమున కెట్టి కీడును లేదు. ఈ సంకల్పమయశరీరమునకే మైన కీడువాటిల్లిన, ఆత్మ విచలితమవదు. చైతన్యము నష్టమవదు, బ్రహ్మ వికృతినందదు. ఈ దేహము క్షీణించిన, తుతి ఎవ్వటికి ? తిరుగాడుచక్రము నెక్కినవాడు, నలుదిక్కులు తిరుగుచున్నట్లు గాంచును. దీనికి గారణము ఆచక్ర - భ్రమణమే. అట్లే, మిథ్యాజ్ఞానము మితిమీరిన, మిథ్యాజ్ఞానచక్రము నధిరోహించినవాడు, అంతట దేహచక్రముల గాంచును. అప్పుడా తడు ఈ దేహ - చక్రమును (దిప్పిన తిరుగుననియు, పైనుండి పడవైచిన పడుననియు, వినవ్వుమొనర్చిన నష్టమగుననియు, తలచును. కనుక, ధీరబుద్ధితో ఈభ్రమ నపనయింపనగును.

సంకల్పేన కృతో దేహో మిథ్యాజ్ఞానేన సన్నసన్
అసత్యేన కృతం యస్మాన్న తత్సత్యం కదాచన. 32

అసదభ్యుదితో దేహో రజ్జామివ భుజంగధీః
అసత్యామేవ సత్యాం చ కరోత్యపి జగత్ప్రియామ్. 33

జడేన రామ క్రియతే యన్న తత్కృతముచ్యతే
కుర్వన్నపి తదా దేహో న కర్తా క్వచిదేవ హి. 34

నిరీహో హి జడో దేహో నాత్మనోఽస్యాభివాఞ్ఛితమ్
కర్తా న కశ్చిదేవాతో ద్రష్టా కేవలమస్య సః. 35

యథా దీపో నివాతస్థః స్వాత్మన్యేవావతిష్ఠతే
సాక్షివత్సర్వభావేషు తథా తిష్ఠేజ్జగత్ప్రితౌ. 36

యథా దివసకర్మాణి భాస్కరః స్వస్థ ఏవ సన్
కరోత్యేవమిమాం రామ కురు పార్థివసంస్థితిమ్. 37

అస్మిన్నసన్నయే దేహగృహే శూన్యే సముత్థితే
సత్తాముపగతే మిథ్యాబాలకల్పితయక్షవత్. 38

కుతోఽప్యగత్య నిఃసారః సర్వసజ్జనవర్జితః
అహంకారః కువేతాలః ప్రవిష్టశ్చిత్తనామకః. 39

అస్య మా భృత్యతాం గచ్ఛ త్వమహంకారదుర్మతేః
అస్య భృత్యతయా రామ నిరయః ప్రాప్యతే ఫలమ్. 40

సంకల్పమే ఈదేహము యొక్క నిర్మాత. ఇయ్యది వాస్తవమున కసత్తయైనను మిథ్యాజ్ఞానమున సద్వస్తువువలె తోచుచున్నది. కర్తయే అసత్యమైన, కార్య మెట్లు సత్యమవగలదు? రజ్జు-సర్పము యొక్క ఉత్పత్తివలె, దీని ఉత్పత్తి గూడ మిథ్యయే. ఈ శరీరమసత్యమయ్యు ఈ జగత్ప్రియల సత్యములనిపింపజేయుచున్నది. రామా! జడదేహము ఒనర్చు కార్యములు సత్యములన జెల్లదు. భ్రాంతిసమయమున దేహమొకేందుక ఒనర్చుచున్నట్లు అగపడినను దానిని కర్తయనరాదు. ఇచ్చయే కర్తృత్వకారణము; జడదేహమునకు ఇచ్చకలుగుట అసంభవము; నిర్వికారమగు ఆత్మకు ఇచ్చకలుగుట గూడ వీలులేదు, అందువలన జగత్తునకు కర్త ఎవ్వరును లేరు. ఆత్మ కేవలమాత్రము ద్రష్ట, నిర్వాత ప్రకంపితమగు దీపము కేవలము సాక్షిమాత్రమై వెలయునట్లు ఆత్మగూడ వెలయుచున్నది. ఆకాశమున మార్కటకుండి దీనకృత్యముల నిల్పిపొంపజేయునట్లు, రామా! నీవుగూడ నిర్లిప్తుడవై, నిమిత్తమాత్రుడవై రాజ్యకార్యముల నిర్వహింపుము. అసత్యమును, శూన్యమును నగు దేహగృహము, బాలకల్పితమగు యక్షునివలె సత్యమవ, సాధుజనపరిత్యక్తమును, అపారముననగు అహంకార చిత్త - భూతమెటనుండి అరుదెంచి, దీనబ్రవేశించిన చెప్పజాలము, నీవీ అహంకార - భూతమునకు దాసుడవు కావలదు. రామా! దీనికి భృత్యులగువారు నరకమున కఱిగెదరు.

స్వసంకల్పవిలాసేన దేహగేహే దురాకృతిః

ఉన్నతచిత్తవేతాలః పరివల్లతి లీలయా.

41

శూన్యం దేహగృహం ప్రాప్య చిత్తయత్క్షేణ తత్కృతమ్

భీతా యేన మహానోఽపి సమాధి నియతాః సితాః.

42

చిత్తవేతాలముద్వాస్య స్వశరీరకమన్దిరాత్

సంసారశూన్యనగరే న విభేతి కదాచన.

43

చిత్తభూతాభిభూతేఽస్మిన్యే శరీరగృహే రతాః

చిత్రముద్యాపి తే కస్మాదటితా ఆత్మపత్నితాః.

44

గ్రస్తే చిత్తపిశాచేన దేహసద్మని యే మృతాః

పిశాచస్యేవ యా బుద్ధిర్నాపిశాచస్య రాఘవ.

45

అహంకార బృహద్యక్షగృహే దగ్ధశరీరకే

విహరన్నాస్థయా సాధో నతు వై తత్కిల సిరమ్.

46

అహంకారానుచరతాం తృక్త్యా వితతయా ధియా

అహంకారాస్మృతిం ప్రాప్య స్వాత్మైవాశ్వవలమృత్యామ్.

47

అహంకారపిశాచేన గ్రస్తా యే నిరయేషిణః

తేహం మోహమదాన్ధానాం న మిత్రాణి న బాన్ధవాః.

48

అహంకారోపహతయా బుద్ధ్యా యా క్రియతే క్రియా

విషవల్ల్యా ఇవ ఫలం తస్యాః స్వాన్మరణాత్మకమ్.

49

వివేకధైర్యహీనేన స్వాహంకారమహాత్మవః

మూర్ఖేణాలమ్బితో యేన నష్టమేవాశు విధి తమ్.

50

చిత్తమను బేతాకుడు కూన్యమగు దేహమును బ్రవేశింప, మహాపురుషులుగూడ భయముతో సమాధి నాశ్రయించిరి. శరీరగృహమునుండి చిత్త - బేతాకుని పారడోలగలిగినవాడు, సంసారమను కూన్యనగరముననుండినను, భీతినిబొందడు. చిత్త - బేతాకువేష్టితమగు ఈ శరీరగృహమున చిరకాలము వాసమొనర్చి, అనంతకోటి దేహముల వినాశమొనర్చియు, కొందఱిద్దాన ఆత్మబుద్ధిని వీడక అందేల నివసించుచున్నారో, అశ్చర్యమ! తెలియజాలము. రామా! చిత్తబేతాకు - గ్రస్తుమగు ఈ దేహగృహముననుండి, మరణించువారి బుద్ధిగూడ పిశాచ - బుద్ధియే! సాధో! అహంకారయత్తుని నివాసమగు ఈ పాడు - ఇంట విశ్వాసముంచి నివసించువాడుగూడ, పిశాచమే; ఈ దేహగృహమశాశ్వతము. నీవు అహంకారముయొక్క ఈ స్రవాహమును విడచి, సంపూర్ణముగ నీనిని విస్మరించి, ఆత్మవస్తువు ననుసరింపుము. అహంకారపిశాచ - గ్రస్తులై, సరకమున కలుగగోరువారికి బంధమిత్రులెవ్వరునులేరు. అహంకారబుద్ధితో నాచరించునది, విషవలివలె, మృత్యుఫలమునొసంగును. ఏ మూర్ఖుడు విచేక, వైరాగ్యముల ద్యజించి, అహంకార - మహోత్పన్నమును నొనర్చునో ఆమూర్ఖుని వివచ్చనిగ గ్రహింపుము.

అహంకారపిశాచేన వరాకా యే వశీకృతాః

త ఏతే సరకాగ్నినాం రాఘవేన్ధనతాం గతాః.

51

రాఘవా! అహంకారపిశాచమునకు వశీభూతులగు శోచనీయపురుషులు సరకానలమునకు ఇంధనములగుచున్నారు; వారికి పరలోకమునగూడ సుఖములేదు.

అహంకారోరగో యస్య పరిస్ఫుర్జతి కోటరే

స్వదేహపాదసోఽధీరై రచిరేణ నిపాత్యతే.

52

ఏ దేహ - కోటరమున అహంకార - సర్పము బుసలుకొట్టుచుండునో, అయ్యది శీఘ్రముగనే కూలిపోవును.

అహంకారపిశాచోఽస్మిన్దేహే తివ్రతృ యాతు వా

త్వమేనమాలోకయ మా మనసా మహతాం వర.

53

అహంకారపిశాచము ఈ శరీరమున ఉండిన ఉండుగాక, లేకుండిన లేకుండుగాక! మహాత్మా! దానిని నీవు మనస్సుతోగూడ గాంచకుము,

అవధూతో హ్యవజ్ఞాతశ్చేతనై వ తిరస్కృతాః

అహంకారపిశాచస్తే నేహ కించిత్కరిష్యతి.

54

ఈ అహంకారపిశాచమును లోలోన తిరస్కరించి, సరకుగొనకున్న, మఠేమియు నొనరవ్వకాలదు,

దేహాలయే స్ఫురత్యస్మిన్ రామ చిత్తపిశాచకే

అన్యానస్త విలాసస్య కిమివాగతమాత్మనః.

55

రామా! ఈ శరీర - గృహమున చిత్తపిశాచమున్నను, అనంతవిలాసుడగు ఆత్మకు గలిగెడు హాని ఏమున్నది.?

చిత్తయతౌభిభూతానాం యాః పుంసాం వితతాపదః

శక్యస్తే పరిసంఖ్యాతుం న తా వ్షణతైరపి.

56

చిత్తయతౌభిభూతులకు అనంతము సంఖ్యించు ఆపదల లెక్కిడ నూఠేండ్లు గూడ, చాలవు.

హాహా మృతోఽస్మి దగ్ధోఽస్మి త్యేతా వై దుఃఖవృత్తయః

అహంకారపిశాచస్య శక్తయోఽన్యస్య నానఘః.

57

రాఘవా! హా! మరణించితిని, దగ్ధుడనైతిని' మున్నగు దుఃఖములు అహంకారపిశాచము యొక్క శక్తులే. అన్యులని కావు.

సర్వగోఽపి యథాకాశః సంబద్ధో నేహ కేనచిత్

సర్వగోఽపి తథైవాత్మా నాహంకారేణ సంగతః.

58

ఆకాశము సర్వగామియైనను దేనితోడను సంబంధములేకయున్నట్లు, ఆత్మకహంకారముతో సంబంధము లేదు.

యత్కరోతి యదాదత్తే దేహాయ స్త్రమిదం చలమ్

వాతరజాయుతం. రామ తదహంకారచేషితమ్.

59

రామ! జడమును, వాత-రజాయుతమునునగు ఈ శరీరము గ్రహించునది, ఒనర్చునది అహంకారముయొక్క ప్రయత్నమని యెఱుగుము.

వృక్షోత్పత్తౌ యథా హేతురకర్తృపి కిలామ్బరమ్

ఆత్మసంస్థస్తథేహాత్మా చిత్తచేష్టాసు కారణమ్.

60

ఆత్మ నిష్క్రియము; ఎద్దానిని ఒనర్చుదు. అది చిత్తముయొక్క చేష్టలకు గారణమని జెప్పబడిన, అయ్యది వృక్షోత్పత్తికి ఆకాశము కారణమైనట్లని గ్రహింపనగును.

ఆత్మసంనిధిమాత్రేణ స్ఫురత్యాత్మవపుర్యునః

దీపసంనిధిమాత్రేణ కుడ్యరూపమివామలమ్.

61

దీపసన్నిధానమున గృహ-కుడ్యము ప్రకాశించునట్లు, మనస్సు ఆకృతినిదాల్చి ఆత్మకడ స్ఫురించుచున్నది.

అపి విశ్లిష్టయో రామ నిత్యమేవాత్మచిత్తయోః

ద్యావాపృథివ్యోరివ కః సంబంధః ప్రకటాన్తయోః.

62

అంతేగాని, ద్యావాపృథివులవలె భేదయుతములును, చిజ్జడస్వరూపములునునగు ఆత్మచిత్తములకు సంబంధమేమున్నది?

చపలస్పందనేరాభిరాత్మశక్తిభిరావృతమ్

చిత్తమాత్రేతి మార్భ్యేణ దృశ్యతే రఘునన్దన.

63

రఘునందనా! చంచలమగు స్పందశక్తినిబ్రయోగించు ఆత్మయొక్క శక్తివలన నావృతమగు టవలననే చిత్తమును మార్పులు ఆత్మయని భ్రమించుచున్నాడు.

ఆత్మా ప్రకాశరూపో హి నిత్యః సర్వగతో విభుః

చిత్తం శతమహంకారం విద్ధి హర్షం బృహత్తమః.

64

ఆత్మానీ వస్తుతస్త్వం హి సర్వజ్ఞో న మనో భృశమ్

దూరే కురు మనోమోహం కిమేతేనాభిసంగతః

65

వాస్తవమునకు నీవు సర్వజ్ఞుడనగు ఆత్మవు. నీవే మనోమోహమును దూరమొనర్చుము. నీవేల యీ మోహమున బడినాడవు?

పిశాచోఽసి మనో రామ శూన్యదేహగృహే స్థితః
భావయత్తేష దుష్టాత్మా మానముత్తమ సంస్పృశన్.

66

రామా! శూన్యమగు యీ దేహగృహముననున్న మనఃపిశాచము ఆత్మను స్పృశింపజాలకు
న్నను, 'ఆత్మను స్పృశించితిని' అని మనమున భావించుచుండును.

భవప్రదమకల్యాణం ధైర్యసర్వస్వహరిణమ్.

మనః పిశాచముత్పృజ్య యోఽసి స త్వం సిరో భవ.

67

సంసారకారణమును, ధైర్యహరియును, అమంగళమయమునగు యీ చిత్తపిశాచమును
విడచి మిగిలినదేదో అదినీపై వెలయుము.

చిత్తయత్తేదృఢాక్రాంతం న శాస్త్రాణి న బాన్ధవాః

శక్నువన్తి పరిత్రాతుం గురవో నచ మానవమ్.

68

చిత్తపిశాచాక్రాంతుని, శాస్త్రవిచారము, గురూపదేశము, బంధుజనులు, లేక మరెవ్వరును
గూడ రక్షింపజాలరు.

సంశాస్తచిత్తవేతాలం గురుశాస్త్రార్థబాన్ధవాః

శక్నువన్తి సముదర్థం స్వల్పపజ్జాన్మృగం యథా.

69

చిత్తవేతాళుడు క్షీణించిన, కొద్దిలాతుగనున్న బురదనుండి లేచిన లేపదీయగులునట్లు,
గురూపదేశ, శాస్త్రవిచార, బంధుజనసహాయములతో అనాయాసముగ నుద్ధరింపగలము.

అస్మిజ్జగచ్ఛాన్యపురే సర్వమేవ ప్రదూషితమ్

దేహగేహం ప్రమత్తేన చిత్తయత్తేణ వల్గతా.

70

జగత్తను శూన్యపురినంతటిని కలచి, చిత్తయత్తుడు దేహగృహమును సంపూర్ణముగ పాడుచేసినాడు.

చిత్తవేతాలవలితా సమస్తా దేహఖణ్ణజా

ఇయం జగదరణ్యానీ శూన్యా కస్య న భీతయే.

71

ఈలేకదేశమగు శూన్యజగదరణ్యము చిత్తవేతాళుని నివాసభూమికాగా, భయపడని వారె
వ్వరున్నారు?

జగన్నగర్యామస్యాం తు శాస్తచిత్తపిశాచకమ్

దేహగేహం కతిపయైః సేవ్యతే సద్భిరేవ యత్.

72

ఈ జగన్నగరమున చిత్తపిశాచముయొక్క ఉపద్రవములేని కొన్ని గృహములు మాత్రమే
సాధుని సేవ్యులగుచున్నవి.

ఇహ సంశ్రూయతే యాయా దిక్షైవ రఘునందన

ప్రమత్తమోహవేతాలైః పూర్ణా దేహశ్మశాన్తకైః.

73

రఘునందనా! నీవు పరికించు దెసలందంతటను, దేహశ్మశానవాసులగు, ఉన్నతవేతా
ళురు నిండియున్నారు.

అస్యాం జగదరణ్యాన్యాం ముహ్యంతం ముగ్ధబాలవత్

స్వయమారాధ్య ధైర్యాంశమాత్మనాత్మానముద్ధరేత్.

74

ఈ జగదారణ్యమున ఆత్మ మూర్ఖుడగు బాలకునివలె మోహమగ్నమైయున్నది. కేవలము భృతిపూర్వకమగు పురుషయత్నమువలననే దీని నుద్ధరింపవలయును.

జగజ్జరదరణ్యేఽస్మింశ్చరద్భూతమృగవ్రజే

ధృతిం తృణరసై రామ మా గచ్ఛ మృగపోతవత్.

75

రామా! జగత్తలను జీర్ణారణ్యమున చిత్తభూతములను హరిణములు సంచరించుచున్నవి; నీవు మృగకాబకమువలె విషయతృణలోభమున మత్తుడవగుము.

అస్మిన్మహీతలారణ్యే చరన్తి మృగపోతకాః

త్వమజ్ఞానగజం భుక్త్వా సైంధీం వృత్తిముపాశ్రయ.

76

ఈ భూతలమును అరణ్యమున అనేకములగు హరిణకాబకములు సంచరించుచున్నవి వాటిని సంచరింపనిమ్ము! కాని, నీవు అజ్ఞానవాసిని భుజించి సింహమువలె విహరింపుము,

అన్యే నరమృగా ముగ్ధా జమ్బూద్వీపే స్వజగ్ధలే

విహరన్తి యథా రామ తథా మా విహరానఘ.

77

రామా! జంబూద్వీపారణ్యమున సంచరించు ఇతర నరమృగములవలె నీవవకుండువుగాక!

అత్యల్పకాలశిశిరే కర్దమా లేపదాయినీ

న మజ్జ్కవ్యం బనురూపే మహిషేణేవ పల్వలే.

78

రామా! నీవు బంధుజనులను బురదనేలయందు, దున్నకలె కూరుకొనిపోతుము; దీన లభించు అనందము క్షణికము; పరిణామము కర్దమలేపనమువలె దుఃఖప్రదము.

భోగాభోగా బహిష్కార్యా ఆర్యస్యానుసరేత్పదమ్

ప్రవిచార్య మహార్థం స్వమేకమాత్మానమాశ్రయేత్.

79

వికలములగు ఈ విషయములను త్యజింపుము. సాధుజనుల పద్ధతి ననుసరింపుము. మహర్థమును విచారింపి, ఆత్మ నొక్కదానినే ఆశ్రయింపుము.

అపవిత్రస్య తుచ్ఛస్య దుర్భగస్య దురాకృతేః

దేహస్యార్థే న మజ్జ్కవ్యం చింతాచణ్డీ సుదారుణా.

80

అపవిత్రమును, తుచ్ఛమును, దుర్భగమును, దురాకృతియునునగు శరీరముకొఱకై, విషయ సుఖముల ముణుగవలదు; అట, చింతయను ఆత్యంతకోపనయగు రాక్షసి మింగవేచియున్నది.

అన్యేన రచితో దేహో యథేణాన్యేన సంశ్రితః

దుఃఖమన్యస్య భోక్తాన్యశ్చిత్రేయం మూర్ఖ్యచక్రకా.

81

ఈ శరీరము నొకడు (సంకల్పము) నిర్మించిరి, ఇంకొకడగు యథేడు (అహంకారము) అరుదెంచి దీని నాశ్రయించెను, మఱియొకరికి (మనస్సునకు) దుఃఖముకల్గెను, ఇంకొకడు (మనస్సు) భోగించుచున్నాడు, - ఇట్లే మూర్ఖచక్రము విచిత్రముగ ప్రవర్తింపుచున్నది.

శివపూజోపాఖ్యానము.

యథైకరూపా ఘనతా దృషదోఽస్త్వాత్మనస్తథా

సత్తామాత్రైకసామాన్యాదితరస్యావ్యసంభవాత్.

82

- యథోపలస్య ఘనతా మానసాది తథాత్మనః
సత్రామాత్రాదభిన్నత్వాదభావాదస్య సంస్థితేః. 83
- యథోపలస్యోపలతా ఘటస్య ఘటతా యథా
సత్రామాత్రాదభిన్నైవ మానసాది తథాత్మనః. 84
- అత్రేమామపరాం దృష్టిం మహామోహవినాశినీమ్
శృణు యా కథితా పూర్వం మమ కైలాసకన్దరే
సంసారదుఃఖశాస్త్ర్యం దేవేనార్థేనుమాలినా. 85
- అస్తీనుకరసంభారభాసురః పారగో దివః
కైలాసో నామతైలేన్ద్రో గౌరీరమణమద్దిరమ్. 86
- తత్రాస్తే భగవాన్దేవో హరశ్చన్ద్రకలాధరః
తం పూజయన్మహాదేవం తస్మిన్నేవ గిరౌ పురా. 87
- కదాచిదవసం గజ్జాతపే విరచితాశ్రమః
తపోరం తాపసాచారే చిరాయ రచితసిత్తిః. 88
- సిద్ధసంఘాతవలితః కృతశాస్త్రార్థసంగ్రహః
పుష్పార్థం సూత్రపుటికః పుస్తకపూహసంగ్రహీ. 89
- ఏవంగుణవిశిష్టస్య కైలాసవనకుజ్జకే
తపః ప్రచరతో రామ మమ కాలోఽత్యవర్తత. 90
- అథైకదా కదాచిత్తు బహులస్యాప్తమే దినే
గతే శ్రావణపక్షస్య రాత్ర్యగేక్షయమాగతే. 91
- దిక్షు సంశాన్తరూపాసు కాష్ఠమానస్థితాస్త్వివ
ఖడ్గచ్చేద్యాన్దకారేషు కుజ్జ్వేషు గహనేషు చ. 92
- ఏతస్మిన్నన్తరే తత్ర యామాంతే ప్రథమే గతే

శిలకు ఘనత్వముగాక వేరొక స్వరూపము లేనట్లు ఆత్మకుఁగూడ సత్రాపామాన్యస్థితిగాక వేరొండు స్వరూపము లేదు; ముఖదుఃఖభోగము ఆత్మకవజాలదు. పాపాణముయొక్క పాపాణత్వము, ఘటముయొక్క ఘటత్వము, వాటి సత్తనండి ఆభిన్నము. అట్లే మనస్సుగూడ ఆత్మకంటె ఆభిన్నము. భగవంతుడగు అర్థేందుశేఖరుడు పూర్వము కైలాసకందరమున గూర్చుండి, నిఖిలసంసారదుఃఖమును దూనమొనర్చి, ఈ విషయమున నాకు జెప్పిన మఱియొక తత్త్వదర్శనోపాయమును, నీకు జెప్పుచున్నాను, వినుము. స్వర్గమునకుఁ బైన కైలాసమును పర్వతమొకటియున్నది. ఈ పర్వతము ఏకత్రితములగు చంద్రకిరణసమూహమువలె ఉజ్వలము, భగవతియగు గౌరీదేవి విహారమందిరము. అందు, అర్థేందుశేఖరుడగు మహాదేవుడు నివాసముండును. నేనొకప్పుడు ఆయనను బూజింప, ఆపర్వతము కడకేగి, గంగాతటమున ఆశ్రమమును నిర్మించుకొని ఆయనను పూజింప నారంభించితిని. నే నచ్చట తపస్వినవగోరి, తపోనియమముల నవలంబించి చాలకాలముంటిని. అప్పుడు సిద్ధులయడెంచి నన్ను పరివేష్టించి యుండెడివారు; వారి కడనుండి నేను శాస్త్రార్థముల సంగ్రహించెడువాడను. పుష్పముల

సంగ్రహింప పాత్రనొక్కదానిని నేకరించితిని. రామా! ఇట్లు తపమొనర్చుచు ఆకైలాస వనపుంజముల దివముల గడుపసాగితిని. అది శ్రావణమాన కృష్ణపక్షాష్టమీ రాత్రిభాగము; కేవలము ప్రదోషకాలము గడచెను. దిక్కులు నిశ్శబ్దముగ నుండెను. జంతువుల అలజడి లేదు. అంతయు కాంతమువలె నివ్వించుచు నుండెను. వనాంధకారము భిన్నభేద్యమనిపించుచుండెను. అప్పుడు, రాత్రి ప్రథమయామాంధ భాగము గడచెను.

సమాధిం తనుతాం నీత్యా సిత్తోహం బాహ్యామగ్నదృక్. 93

అవశ్యం కాననే తేజో యుతిత్యేన సముత్థితమ్

శుభ్రాభ్రతసంకాశం చంద్రబిమ్బగణోపమమ్. 94

ప్రకటికృతదిక్కుజ్ఞం తదాలోక్య మయా స్మయాత్

అనఃప్రకాశశాలిన్యా బహిర్దృష్ట్యావలోకితమ్. 95

యావత్పశ్యామి తం సానుం ప్రాప్తశ్చంద్రకలాధరః

కారీకరాపితకరో నన్దిప్రోతాస్సరితాగ్రగః. 96

శిష్యాన్సంబోధ్య తత్రస్థాన్తృప్తీత్వార్ఘ్యం సుసంయతః

అగమం సుమనాస్తస్య దృష్టిపూతమహం పురః. 97

తత్ర పుష్పాజ్ఞాలిం దత్వా దూరాదేవ త్రిలోచనః

దత్తార్ఘ్యేణ మయా దేవః సంప్రణమ్యాభినన్దితః. 98

తతశ్చంద్రప్రభాసఖ్యా ఋజ్వ్యా శీతలయా తయా

దృశా సర్వాస్మిహరిణ్యా చిరమస్యాస్పదీకృతః. 99

పుష్పసానూపవిష్టాయ తస్మై త్రైలోక్యసాక్షిణే

అర్ఘ్యం పుష్పం తథా పాద్యమభ్యుపేత్వాద్భితం మయా. 100

మందారపుష్పాజ్ఞాలయో వికీర్ణా బహవః పురః

అప్పుడు నేను సమాధిని భంగమొనర్చి, దృష్టిని బాహ్యవిషయములవైపు మరల్చునప్పుడు గాంచిన దేవనః వనమంతయు హతాత్మక తేజః పుంజముల నిడుకొనెను. అతేజః పుంజము శ్వేత మేఘమువలెను, చంద్రమండలమువలెను దిక్చక్రము బ్రకాశింపజేసెను. గాఢతిమిరాచ్ఛన్నమగు ఆ యరణ్యము ప్రకాశితమయ్యెను. అప్పుడు నేను విస్మయమున, జ్ఞానదృష్టి నవలంబించి నలునైపుల గాంచితిని. భగవంతుడును, చంద్రకళాధరుడును నగు మహాదేవుడు పార్వతిదేవి హస్తముల బట్టుకొని, పర్వతసానువువైపునకు అరుడెంచుచుండెను. నంది మార్గమును జూపుచుండెను. నేను జాగ్రత్తతో లేచి, శిష్యుల సంబోధించి, అర్ఘ్యపాత్రను గైకొని, సంతృప్తచిత్తమున ఆయన దృష్టివలన పవిత్రమైన పురోభాగమున నిలిచితిని. నేను దూరముననుండియే, త్రిలోచనునకు పుష్పాంజలి నర్పించి, అర్ఘ్య మొసగి, ప్రణామమొనర్చి, పదవందనము జేసితిని. ఆయన చంద్రప్రభాసదృశమగు శీతలదృష్టివలన నన్ను కృతార్థుకొనర్చెను. పిదప, త్రిలోకసాక్షియగు మహాదేవుడు పుష్పసానువున సుపథనింప, నేను అర్ఘ్యపాద్యాదుల నొసగి, పాదమాలమును మందారపుష్పములతో నభిషేకించితిని.

నానావిధైర్నమస్కారైః స్తోత్రైశ్చాభ్యర్చితః శివః

తతో భగవతీ కారీ తాదృశ్యేన సపర్యయా

- సంపూజతా సఖీయుక్తా గణమణ్డలికా తథా. 102
- పూజా నై పూర్ణశీతాంశురశ్శీతలయా గిరా
తత్రోపవిష్టం ప్రోవాచ మామధ్ధినుకలాధరః. 103
- బ్రహ్మస్మశమశాలిన్యః ప్రాప్తవిశ్రాంతయః పరే
కచ్చిత్కల్యాణకారిణ్యః సంవిదస్తే స్థితాః పదే. 104
- కచ్చిత్రపస్తే నిర్విఘ్నం కల్యాణమనువర్తతే
కచ్చిత్రావప్యమనుప్రాప్తం కచ్చిచ్ఛామ్యన్తి భీతయః. 105
- ఏవంవాదిని దేవేశే సర్వలోకైకకారిణి
గిరానునయశాలిన్యా మయోక్తం రఘునందన. 106
- త్ర్యతానుస్మృతికల్యాణవతామిహ మహేశ్వర
న కించిదపి దుష్ప్రాపం నచ కాశ్చన భీతయః. 107
- త్వదనుస్మరణానందపరిఘూర్ణితచేతసామ్
న తే సన్తి జగత్కోశే ప్రణమన్తి న యే పునః. 108
- తే దేశాస్తే జనపదాస్తా దిశస్తే చ పర్వతాః
త్వదనుస్మరణైకాన్తధియో యత్ర స్థితా జనాః. 109
- ఫలం భూతస్య పుణ్యస్య వర్తమానస్య సేచనమ్
తనోతి చైష్యతో బీజం త్వదనుస్మరణం ప్రభో. 110
- జ్ఞానామృతైకకలశో ధృతిజ్యోతాన్ని నిశాకరః
అపవర్గపురద్వారం త్వదనుస్మరణం ప్రభో. 111
- త్వదనుస్మరణోదారచింతామణిమతా మయా
సర్వాసామాపదాం మూర్ధ్ని దత్తం భూతపతే పదమ్. 112
- ఇత్యుక్త్వా సుప్రసన్నం తం భగవన్తం మహేశ్వరమ్
అవోచం ప్రణతో భూత్వా యద్రామ తదిదం శృణు. 113
- భగవంస్త్వత్ప్రసాదేన పూర్ణా మే సకలా దిశః
కిన్తు పృచ్ఛామి దేవేశ సందేహే తత్ర నిర్ణయమ్. 114
- బ్రూహి ప్రసన్నయా బుద్ధ్యా త్యక్తోద్వేగమనాయమమ్
సర్వపాపక్షయకరం సర్వకల్యాణవర్ధనమ్. 115
- దేవార్చనవిధానం తత్కీర్తనం భవతి ప్రభో. 116

బహువిధములగు ప్రోతపాఠములతోడను, నమస్కారములతోడను, యథాకాస్త్రము
నేనాయనను బూజించితిని. అనంతరము, మాతృకామండలసమన్వితయును, సఖీసహితయునునగు
గౌరీదేవినిగూడ అట్లే అర్చించితిని. ఇట్లు, వారిసర్చింప, నా యంతఃకరణము పూర్ణచంద్రునివలె సుశీతల
మయ్యెను. వారి ముందరగూర్చుండ, చంద్రశేఖరుడు సుశీతలవచనముల నన్నిట్లు ప్రశ్నించెను -

“బ్రహ్మజ్ఞా! నీ చిత్తవృత్తి ప్రకాశితనంది పరమపదమున విక్రాంతినంది మంగళమయమైనదా? నీ తపస్సు నిర్విఘ్నముగ శుభమునుగూర్చుచున్నదా? నీ భీతి తొలగినదా?” రఘునందనా! సర్వలోకాధీశ్వరుడును, దేవేశ్వరుడునునగు భవానీపతి నన్నిట్లు ప్రశ్నింప, నేను విషయముతో నిట్లు నడిచితిని:—”
 “మహేశ్వరా! త్రిలోచనా! నీ స్మరణమున మంగళకృతమున నిరతులైనవారికి, దుష్ప్రాప్త్యమగు నదేమియునులేదు; వారికెచ్చటను భీతిలేదు, నీ యనుస్మరణానందమున విలోలమగు చిత్తమున వెలయు వారికి ప్రణమిల్లని ప్రాణి, ఈ జగత్త్రయమునలేదు. ఎచ్చట మానవులు నీ స్మరణయందు నిరతులూ, అదియే దేశము, అదియే జనపదము, అదియే పర్వతము. ప్రభో! నీ స్మరణ పూర్వపుణ్య - ఫలము, వర్తమానపుణ్యకర్మల - అభివర్ధకము, భవిష్యత్ - సుఖవృక్షబీజము. నీ యనుస్మరణ జ్ఞానసుధాకలశము, గైర్వచంద్రిక కాధారమగు చంద్రమ, మోక్షపురీ - ద్వారపాలనుడు, భూతపతీ! నీ యనుస్మరణ - చింతామణిబలమున నే నాపదలనన్నింటినీ అణగద్రొక్కితిని.” అని నడిచి సుప్రసన్నుడగు మహేశ్వరునకు ప్రణమిల్లి, మరల వచించినదానిని వినుము. “భగవంతుడా! మీ దయవలన నాకు దిక్కులన్నియును పూర్ణములు (అనగా, వాట బొందవలసిన దేమియునులేదు). కాని, దేవేశా! సంశయ మొకటియున్నది. దాని నడుగుచున్నాను, మీరు పృసన్నులై దానిని దీర్చుడు. ప్రభూ! ఉద్విగ్న రహితమును, పాపక్షయకరమును, సర్వకల్యాణవర్ధమునగు దేవార్చనావిధానముయొక్క సర్వరూపమెట్టిది? - ఉపదేశించుడు,
 ఈశ్వర ఉవాచ:—

శృణు బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠ దేవార్చనమును త్తమమ్
 వదామి ముచ్యతే యేన కృతేన సకృదేవ హి. 117

కచ్చిద్వేత్తి మహాబాహో దేవః కః స్యాదితి ద్విజ
 న దేవః పుణ్డరీకాక్షో నచ దేవస్త్రిలోచనః. 118

న దేవః కమలోద్భూతో న దేవస్త్రిదశేశ్వరః
 న దేవః ఘనో నార్కో నానలో న నిశాకరః. 119

న బ్రాహ్మణో నావనిపో నాహం న త్వం ద్విజో త్తమ
 న దేవో దేహరూపో హి న దేవశ్చిత్తరూపధృక్. 120

న దేవః కమలారూపీ నాపి దేవో భవేన్మతిః
 అకృతిమమనాద్యంతం దేవనం దేవ ఉచ్యతే. 121

ఈశ్వరుడు:— బ్రహ్మజ్ఞ! ఏ దేవార్చనమును ఒక్కమారు ఆచరించిన మనుష్యుడు ముక్తిసందనునో, దానిని జెప్పుచున్నాను, వినుము. మహాబాహో! ద్విజా! నీ వే దేవతయొక్క అర్చనను అడుగుచున్నావో, ఆ దేవత ఎవరు? అతనిని నీ వెఱుగుదువా? అతడు పుండరీకాక్షుడుగాడు, త్రిలోచనుడుగాడు, కమలయోనిగాడు, వాయువుగాడు, సూర్యచంద్రిలుగాడు, అనలానిలుగాడు, బ్రహ్మక్షత్రియులుగాడు, ద్విజో త్తమా! మనమిర్వరమును గాము, దేవాచిత్తరూపముల నోవువారెవ్వరునుగారు, దేవతలుగారు, లక్ష్మీ, మేధలుకూడగారు. అకృతిమమును, అనాద్యమును, నిరతియైనందమునునగు సంవిత్సరూపమే దేవతయని చెప్పబడుచున్నది.

ఆకారాదిపరిచ్ఛిన్నే మితే వస్తుని తత్కుతః

అకృత్రిమమనాద్యంతం దేవనం చిచ్ఛివం విదుః.

122

తదేవ దేవశబ్దేన కథ్యతే తత్ప్రపూజయేత్

తదేవాస్తి యతః సర్వం సత్తాసత్తాత్మహృషధృక్.

123

అజ్ఞాతశితత్త్వానామాకారాద్యర్చనం కృతమ్

యోజనాధ్యవ్యశక్తస్య క్రోశాధ్యా పరికల్ప్యతే.

124

ఇయత్తాదిపరిచ్ఛిన్నం రుద్రాదేః ప్రాప్యతే ఫలమ్

అకృత్రిమమనాద్యంతం ఫలమానన్త ఆత్మనః.

125

ఆకారాది పరిచ్ఛిన్నమగు పరిమితవస్తువున దేవభావమెట్లు సంభవింపగలదు? దేవతయన, క్రీడా, విజగీషా, వ్యవహార, ద్యుతి, స్తుతి, మోద, మద, స్వప్న, శాంతి, గతులను దశవిధకార్యముల నొనర్పగలవాడు; ఇవన్నియును మాయవలన నొక్క బ్రహ్మముననే సంభవించుచున్నవి. నేను పేర్కొనినవానియందు ఇవన్నియును సంసంభవించుటలేదు. వారు దేవతలెట్లు ఆవగలరు? అకృత్రిమమును, అనాద్యనంతమును సగు చైతన్యమునే భుధులు దేవుడని ఎఱుంగుదురు. ఆ చైతన్యమే దేవశబ్దవాచ్యమై లోకపూజార్హమగుచున్నది. అతదొక్కడే వాస్తవమగు సత్త్వతో నొప్పొరుచున్నాడు; తదితరములన్నియును, ఆత్మస్వరూపమున విరాజిల్లుచున్నవి. ఈ మంగళభూయతత్త్వమును గ్రహింప జాలనివారికొఱకే, పరిచ్ఛిన్నమగు కల్పితదేవతయొక్క అర్చన విధింప బడినది. యోజనము దూరమరుగ జాలనివానికొఱకే, క్రోశమని విధజించి చెప్పబడుచున్నది. రుద్రాది దేవతల ఉపాసనవలన లభించు ఫలము పరిచ్ఛిన్నము, పరిగణింప శక్యము. కాని, ఆపరిచ్ఛిన్నాత్మదేవోపాసనవలన లభించు అనంద ఫలము అకృత్రిమము, అనాది, అనంతము, శాశ్వతము.

అకృత్రిమఫలం త్యక్త్వా యః కృత్రిమఫలం వ్రజేత్

త్యక్త్వా మద్దారవనం కారజ్ఞం యాతి కాననమ్.

126

అకృత్రిమఫలమును బరిత్యజించి, కృత్రిమఫలమును బొందగోరువాడు, మందారకాననమును బరిత్యజించి కరంజకాననమును బ్రవేశించుచున్నాడు.

బోధః సామ్యం శమ ఇతి పుష్పాణ్యగ్రాణి తత్ర చ

శివం చిన్మాత్రమమలం పూజ్యం పూజ్యవిదో విదుః.

127

పూజ్యవిషయమును జక్కగ గ్రహించినవారు, నిర్మలుడును, మంగళభూయడును, చిన్మాత్రస్వరూపునే అర్చించుచున్నారు. బోధ, సమత్వము, శాంతి అనునవియే వారి ప్రధానపూజా పుష్పములు.

శమబోధాదిభిః పుష్పైర్దేవ ఆత్మ యదర్చ్యతే

తత్తు దేవార్చనం విధి నాకారార్చనమర్చనమ్.

128

ఈ పుష్పచైతన్యోపాసనారూపమగు దేవార్చనము ఆకారార్చనము అర్చనముకాదు.

ఆత్మసంవి త్తిరూపం తు త్యక్త్వా దేవార్చనం జనాః

కృత్రిమార్చనం యే సక్తాశ్చిరం క్లేశం భజన్తి తే.

129

ఆత్మచైతన్యోపాసనారూపమగు దేవార్చనమును బరిత్యజించి, కృత్రిమదేవార్చనమున రతులగువారు చిరకాలము క్లేశముల ననుభవించుదురు.

జ్ఞాతజ్ఞేయా హి యే సన్తో బాలక్రీడోపమం చ తే

ఆత్మధ్యానాదృతే బ్రహ్మనుగర్వంతో దేవపూజనమ్.

130

బ్రహ్మజ్ఞా! తత్త్వమును గ్రహించి, సమాధినుండి లేచి సాకారము నర్పించువారు, కృత్రిమ భోగముల నాశింపరు. వారి పూజ బాలకుని క్రిడవంటిది.

ఆత్మైవ దేవో భగవాంశ్చైవః పరమకారణమ్

జ్ఞానార్చనేనావిరతం పూజనీయః స సర్వదా.

131

మంగళమయ్యడును, పరమకారణుడును నగు ఆత్మయే దేవత. ఇతనిని అనవరతము జ్ఞానార్చనమువలన పూజింపనగును.

త్వమేతచ్ఛేతనాకాశమాత్మానం జీవమవ్యయమ్

స్వభావం విద్ధి న త్వస్యః పూజ్యః పూజాత్మపూజనమ్.

132

నీవు, జీవభావమునందైన ఈ అవ్యయవిదాకాశమునే బ్రహ్మమని గ్రహింపుము; ఈయన గాక మఱి పూజ్యులెవ్వరును లేరు. ఈ ఆత్మపూజయే ముఖ్యపూజ.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

చేతనాకాశమాత్మాత్మ యథా జగదిదం ప్రభో

యథా తచ్ఛేతనస్త్వైవ జీవాదిత్వం తదుచ్యతామ్

133

క్రీడనీవుఁడు:- ప్రభూ! విదాకాశరూపియగు ఆత్మ జగద్భావమునందైన రీతిని, జీవభావము నందైన క్రమమున నాకు చెల్లెయి జెప్పము.

ఈశ్వర ఉవాచ :—

చిదోవ్యమైవ కిలాస్తీహ పారావారవివర్జితమ్

సర్వత్రాసంభవచ్ఛేత్యం యత్కల్పాస్తేనైవశిష్యతే.

134

ఈశ్వరుడు:- సారావారవివర్జితమగు విదాకాశమొకటి నెలయుచున్నది. దాని పుట్టుక, లేక పరిణామము అసంభవము. అదియే కల్పాంతమునగూడ మిగులుచున్నది.

యద్వత్స్వయం ప్రకచతి తస్య స్వకచనస్య తు

స్వయం యత్స్పందితం నామ తేనేదం జగదిత్యలమ్.

135

నూర్యచంద్రుల ప్రకాశము స్వయముగనే బహుళమై, నలుదిక్కులపడి స్పందించిన, నయ్యదియే నీలవీతాదిరూపప్రసిద్ధిని జెందునట్లు, అపరిచ్ఛిన్నవిదాకాశము మాయికమార్గమున స్పందింప, జగద్రూపమున బ్రసిద్ధిని పొందుచున్నది.

ఇత్యేవం స్వప్నపురవజ్జగద్భాతి చిదాత్మకమ్

ఏవం చిదోవ్యమమాత్మాత్మ జగదచ్చం న భిత్తిమత్.

136

ఇట్లు స్వప్నపురవలె నవభాసించు ఈ జగత్తు భ్రాంతివశమున చిద్రూపమున ప్రభాతితమగు చున్నది. విచారించిచూచిన, ఇది అమూలకము అని తెలియకలము. కేవలము నిర్మలమగు ఆత్మ యొక్కటియే అగుపడును.

అత్యనైసంభవాచ్ఛేత్యం దృశ్యం చిదోవ్యమమాత్రకమ్

చిత్వాత్మచతి సర్గాదా యత్తజ్జగదితి స్మృతమ్.

137

చైతన్యమే జీవరూపమును ధరించి, మరల తన స్వరూపమును గాంచుచున్నదనిగూడ తలఁపవలెను. అపరిణామియు, అద్వయమునునగు వస్తువు స్వభావమును వీడి, అస్వభావమును పొందజాలదు. మాయావరణవలననే నయ్యది జగత్తువలె తోచుచున్నది.

తస్మాత్స్వప్నపురాకారం యదిదం భాసతే జగత్

తత్ర చిద్వ్యోమమాత్రాత్మస్యస్యతా నామ కా కుతః.

138

అందువలన. స్వప్నపురివలె తోచు ఈ జగత్తు వాస్తవమునకు, అపరిణామియగు చిదాకాశమే!

ఇందస్యభావమెట్లు రాగలదు ?

చిన్మాత్రమేవ గిరయశ్చిన్మాత్రం జగదమ్బరమ్

చిన్మాత్రమాత్మా జీవశ్చ చిన్మాత్రం భూతసంతతిః.

139

పర్వతములు, జగత్తులు, ఆత్మ, జీవుడు, పంచభూతములు మున్నగు భేదవికారమంతయు

చిన్మాత్రమేయని గ్రహింపుము.

చిద్వ్యోమమాత్రాదితరత్సర్గాదా సర్వవేదనే

భిన్నస్వర్గే పురే వాపి కిం సంభవతి కథ్యతామ్.

140

సృష్ట్యాదియందు నీవు స్వర్గమర్హస్థాతాళముల గావించి, వైతన్యముగాక మమైతేనయున్న

దేమా, వెలకి చెప్పము.

ఆకాశం పరమాకాశం బ్రహ్మకాశం జగచ్ఛ్రితిః

ఇతి పర్యాయనామాని తత్ర పాదపవృక్షవత్.

141

ఆకాశము, పరమాకాశము, బ్రహ్మకాశము, జగత్తు, చిత్తు అనునవి, వృక్షము - పాదపముల

వలె పర్యాయశబ్దములు.

ఏవం ద్వౌ స్వప్నసంకల్పమాయాభిః స్వానుభూయతే

తదా కిల చిదాకాశమేవ భాతి జగత్తయా.

142

స్వప్నమున, లేక మాయవలన ననుభవించబడు ద్వైతజగత్తును తత్త్వదృష్టితో బరికించిన,

చిదాకాశమే ద్వైతజగద్రూపమున ప్రతిభాతమగుచున్నదని తెలియగలము.

యథైతత్సంవిదాకాశం స్వప్నే భాతి జగద్వపుః

తదేదం జాగ్రదాభ్యేఽపి స్వప్నే భాతి తదేవ నః.

143

ఈ చిదాకాశము, స్వప్నమున జగదాకారమున గోచరించునట్లు, ఈ జాగ్రత్ - స్వప్నమున

గూడ, గోచరించుచున్నది.

యథా స్వప్నపురే చిత్తం వర్జయిత్యేతరత్స్వచిత్

న కించిత్సంభవత్యేవం జాగ్రత్త్యేవం మహాచిత్తః.

144

స్వప్న - పురియందు చిదాకాశమును దీసివైచిన మతేమియును మిగులనట్లు, జాగ్రదవస్థ

యందుగూడ చిదాకాశమును దొలగించిన మతేమియును మిగులదు,

యతో న సంభవత్యన్యచ్ఛేత్సం కించిత్తతోఽఖిలమ్

చిత్తం సంచేత్యమచ్యేతదచేత్యం సజ్జగత్స్థితమ్.

145

కనుక, చిదాకాశములేకున్న మతేమియు జరుగదని గ్రహింపవలెను. అందువలన, ఈ గజ

త్తంతయు చిన్మాత్ర - (బ్రహ్మమే.

పరమాకాశకలనం త్రిజగత్స్వయముత్థితమ్

స్వప్నవద్విద్ధి చిద్వ్యోమ్ని న త్యేతద్వైతవత్స్థితమ్.

146

పరమాకాశమునుండియే సంకల్పమువలన ఈ జగత్తులులేచి, ఆబ్రహ్మమును ద్వైతతరూపమున గోరింపజేయుచున్నవి. అందువలన, నీవీ జగద్రూపమును చిదాకాశమున నుదయించిన అలీక - స్వప్నమని గ్రహింపుము.

యథా చిదోష్వమమాత్రాత్మ స్వప్నే ఘటపటాదికమ్

సర్గాదావేవ సర్గోఽయం తథా చిదోష్వమమాత్రకమ్.

147

స్వప్నదృష్టములగు ఘటపటాదులు చిదాకాశరూపముగు అత్మయైనట్లే, ఈ సృష్టి, ఘటపటాదులుగూడ చైతన్య - మాత్రములగుట తగ్యమని గ్రహింపుము.

శుద్ధసంవిత్త్రిమాత్రత్వాదృతేఽన్యత్స్వప్నపత్రనే

యథా న విద్యతే కించిత్తథాస్మిన్భవనత్రయే.

148

స్వప్నపట్టణమున శుద్ధజ్ఞానముగాక మఱిండు లేనట్లు, ఈ జగత్రయమునగూడ శుద్ధ - చైతన్యముగాక మఱిండు లేదు.

యాః కాశ్చన దృశో యే యే భావాభావాస్త్రీకాలగాః

సదేశకాలచిత్రాస్తత్సర్వం చిదోష్వమమాత్రకమ్.

149

(సతీ సృష్టివిశేషము, త్రికాలగతముగు భావాభావ పదార్థములు, దేశకాలములు, చిత్రము మున్నగునన్నియును చైతన్య - మాత్రములే.

స ఏష దేవః కథితో యః పరః పరమారతః

యస్తస్య సోఽహం శేషం వా జగదేవ చ యోఽఖిలః.

150

పరమార్థసత్యముగ నిర్దేశింపబడిన వస్తువే, 'త్వం' రూపియును, 'అహం' రూపియును, జగద్రూపియును వైయున్నాడు. ఇతడే పరమ - పూజ్యముగు దేవత.

సర్వస్య వస్తుజాతస్య జగతోఽన్యస్య తే మమ

దేహణో హి చేతనాకాశం పరమాత్మైవ నేతరత్.

151

ఈ చిదాకాశరూపియుగు పరమాత్మయే నీయొక్కయు, నాయొక్కయు, ఇతరులయొక్కయు, జగత్తుయొక్కయు, నిఖిలవస్తువులయొక్కయు దేహ (పరమార్థ) స్వరూపము; అతనిని విడచిన, వీటికి స్వరూపమేయుండదు.

సంకల్పనే స్వప్నపురే శరీరం

చిదోష్వమతోఽన్యన్న యథాస్తి కించిత్

తథేహ సర్గే ప్రథమైకసర్గా

న్మనే ప్రభుత్వస్తి న రూపమన్యత్.

152

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే నాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపా

యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే జగతః పరమాత్మమయత్వవర్ణనం

నామ ఏకోనత్రింశః సర్గః || 29 ||

మునీ! సంకల్పితమగు స్వప్నపురికి చిదాకాశముగాక వేఱిండు స్వరూపములేనట్లు, సృష్టదినండి ఇంతవఱకు వచ్చిన వస్తుజాలములకు చిదాకాశముగాక వేఱిండురూపములేదు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున

జగత్పరమాత్మమయత్వవర్ణనమను ఏకోనత్రింశ త్తమ సర్గము || 29 ||

త్రింశః సర్గః.

[చిత్రః సర్వాత్మతా సర్వభోక్తృభావేన సంఘీర్ణః
యథా జీవదశాంప్రాప్తా చిత్తచ్ఛాప్యత్ర వర్ణ్యతే.

చిత్తుయొక్క సర్వరూపత్వ, సర్వభోక్తృభావముల స్థితి, ఆ చిత్తు జీవదశ నెట్లు బొంది
నదియు యిందు వర్ణింపబడినది.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

ఏవం సర్వమిదం విశ్వం పరమాత్మైవ కేవలమ్

బ్రహ్మైవ పరమాకాశమేవ దేవః పరః స్మృతః.

1

ఈశ్వరుడు:— ఇట్టి విశ్వమంతయును కేవలపరమాత్మస్వరూపమై నెలయుచున్నది.
మఱియు, పరమాకాశరూపియగు బ్రహ్మమే పరమదైవమని జెప్పబడుచున్నాడు.

తదేతత్పుజనం శ్రేయస్తస్మాత్సర్వమవాప్యతే

తదేవ సర్గభూః సర్వమిదం తస్మిన్స్వ్యవస్థితమ్.

2

ఈ దేవతయొక్క పూజయొక్కటయే మంగళకరము; దీనివలననే అన్నియును అభింపగలవు.
ఈ దేవతయే అన్నిటికిని ఆధారభూతమై నెలగుచున్నది.

అకృతి మమనాద్యస్తమద్వితీయమఖణితమ్

అబహిః సాధనాసాధ్యం సుఖం తస్మాదవాప్యతే.

3

ఈ దేవతాపూజవలన కలుగు సుఖము, బహిఃసాధనానిరపేక్షము. ఈ సుఖమునుబోలు
సుఖము మఱియొక్కటిలేదు. ఈ సుఖమునకు దెంపులేదు.

ప్రబుద్ధస్త్వం మునిశ్రేష్ఠ తేనేదం తవ కథ్యతే

నాతిదేవార్చనే యోగ్యః పుష్పధూపచయో మహాన్.

4

మునిశ్రేష్ఠ! నీవు ప్రబుద్ధుడవై తత్త్వజ్ఞానమును బొందితివి; అందువలననే నేను నీకీ విష
యమును జెప్పచున్నాడను. ఈ పరదేవతను బూజించుటకు పుష్పధూపముల ప్రయోజనము లేదు.

అప్రవృత్తస్థానియో యే హి బాలపేలవచేతసః

కృతిమార్చానుయం తేషాం దేవార్చనముదాహృతమ్.

5

అప్రవృత్తస్థులుగను, బాలునివలె కోమలచిత్తులును, ఆతత్త్వజ్ఞులును నగు వారికొకే
కృత్రిమ - దేవార్చన విధింపబడినది.

శమబోధాద్యభావే హి పుష్పద్వైర్వార్చయన్తి హి

మిత్రైవ కల్పితైరేవమాకారే కల్పితాత్మకే.

6

తత్త్వజ్ఞానము, శమదమాది గుణసంపత్తి లేకున్న నే జనులు మిత్రాకల్పితములగు పుష్ప
ధూపముల సేకరించి, మూర్తికలవన నొనరించి, దేవతార్చన నొనర్చుచున్నారు.

స్వసంకల్పకృతైః కృత్వా క్రమైరర్చనమాదృతాః

బాలాః సంతోషమాయాన్తి పుష్పధూపలవార్చనైః.

7

స్వకల్పితములగు పుష్పకూపాది ఉపాయములతో నాదరపూర్వకముగ పూజనుసల్పి,
మూఁగులే సంతోషము నందుచున్నారు.

సంకల్పకృతైరర్థైః కృత్వా దేవార్చనం ముఖా

యతఃకుతశ్చిన్మిథ్యాత్మ ఫలమాత్రం నియన్తి తే.

8

వారు నిజకల్పితములగు వస్తువుల వ్యర్థమగు దేవార్చననుసల్పి, స్వప్నప్రాయములగు
మిథ్యాస్వర్గాది ఫలముల బొందుచున్నారు.

పుష్పకూపార్చనం బ్రహ్మన్కల్పితం బాలబుద్ధిషు

యత్స్యిద్భవాదృశాం యోగ్యమర్చనం తద్వదామ్యహమ్.

9

బ్రహ్మజ్ఞా ! ఈ పుష్పకూపాదిపూజ, బాలకల్పితమగుపూజ; మిమ్ముబోలినవారికిఁడగిన
పూజను జెప్పచున్నాడను. వినుము.

అన్యదాది స్వసా కశ్చిద్దేవో మతిమతాంవర

దేవస్త్రిభువనాధారః పరమాత్మైవ నేతరత్.

10

జ్ఞానిశ్రేష్ఠ ! ఏ దేవుని కథను జెప్పచున్నాడనో, అతడు మాకుగూడ ఆది; ఆయన (తిథు
వనముల కాధారమగు పరమాత్మకంటె అన్యుడుకాడు. (పరమాత్మయే !)

శివః సర్వపదాతీతః సర్వసంకల్పనాతిగః

సర్వసంకల్పవలితో న సర్వో న చ సర్వకః.

11

ఆయన బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాది పదములకంటెగూడ నతీతుడు; సర్వసంకల్పాతీతుడు; సర్వ
సంకల్పాధారుడు; మంగళమయిడు. ఆయన సర్వమునునై, సర్వమును గాకున్నాడు

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నః సర్వారమ్భప్రకాశకృత్

చిన్మాత్రమూర్తిమలో దేవ ఇత్యుచ్యతే మునే.

12

ఆయన దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నుడు; సర్వకార్యముల బ్రకాశింపజేయుచున్నాడు; మునీ !
ఈ నిర్మల - చిన్మాత్రమూర్తియే దేవశబ్దమునఁ జెప్పఁబడుచున్నాడు.

సంవిత్సర్వకలాతీతా సర్వభావాన్తరస్మిత్

సర్వసత్తాప్రదా దేవీ సర్వసత్తాపహాణీ.

13

ఈ చైతన్యము, సర్వఫలాతీతము, మతియు నన్నిటవెలయుచున్నది. అన్నిటికిని సత్త
నొసంగుచు, హరించుచున్నది.

బ్రహ్మ బ్రహ్మన్నదసతోర్మధ్యం తద్దేవ ఉచ్యతే

పరమాత్మపరాభిఖ్యం తత్సదోమిత్యుదాహృతమ్.

14

బ్రహ్మజ్ఞా ! భావాభావముల మధ్యవెలయు బ్రహ్మమే దేవుడని చెప్పబడుచున్నాడు.
పరమాత్మాభిధేయమగు ఈ వస్తువే 'ఓంకరత్వత్' అని గూడచెప్పబడుచున్నది. *

* ఓంకరత్వదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణః

— గీతా. 17-23.

మహాసత్తాస్వభావేన సర్వత్ర సమతాం గతమ్
మహాచిదితి సంప్రోక్తం పరమార్థ ఇతి శ్రుతమ్.

15

ఈ అత్మ మహాసత్తాస్వభావమున సర్వత్ర సముదై వెలయుచున్నాడు; మఱియు, మహాచిత్, పరమార్థశబ్దములగుడ జెప్పబడుచున్నాడు.

సితం సర్వత్ర సర్వం తు లతాస్వంతర్యభా రసః
సత్తాసామాన్యరూపేణ మహాసత్తాత్మనాపి చ.

16

లతాయందు రసమువెలయునట్లు, ఈ చిత్తత్వము సత్తాసామాన్యరూపమునను, మహాసత్తా రూపమునను సర్వత్ర అనుసృతమై వెలయుచున్నది.

యచ్చిత్తత్వమరున్ధత్యా యచ్చిత్తత్వం తవానఘ
యచ్చిత్తత్వం చ పార్వత్యా యచ్చిత్తత్వం గణేషు చ.

17

చిత్తత్వం యన్మమేదం చ చిత్తత్వం యజ్జగత్రయే
తద్దేవ ఇతి తత్త్వజ్ఞా విదురుత్తమబుద్ధయః.

18

అనఘా ! నీయందున, అరుంధతీయందు, పార్వతీయందు, నా గణములయందు, నాయందు, ఈ జగత్తునందంతటను వెలయు చిత్తత్వమునే, ఉత్తమబుద్ధులగు తత్త్వజ్ఞేత్తులు దేవుడని నిర్దేశించుచున్నారు.

పాదపాణ్యాదిమానన్యో యో వా దేవః ప్రకల్ప్యతే
సంవిన్యాత్రాదృతే బ్రహ్మన్కింసారః కిల కథ్యతామ్.

19

బ్రహ్మజ్ఞా ! పాదపాదాదులతోగూడిన జీవుని దేవుడని కల్పించుచున్నాడు. అందు, చిత్తత్వముగాక సారమేమున్నదో నచింపుము.

చిన్యాత్రమేవ సంసారసారః సకలసారతామ్
గతః స దేవః సర్వోఽహం తస్మాత్సర్వమవాప్యతే.

20

ఈ చిత్తత్వమే సంసారముయొక్క సారము, అన్నిటియొక్కయును సారమైయున్నది. ఈ చిత్తత్వమే సర్వమయుడగు దేవత; 'అహం' రూపియగు ఈ చిత్తత్వమునుండియే అన్నియును లభింపగలవు.

న స దూరే సిన్ధో బ్రహ్మన్న దుష్ప్రాపః స కన్యచిత్
సంసితః స సదా దేహే సర్వత్రైవ చ ఖే తథా.

21

బ్రహ్మజ్ఞా ! ఈ చిత్తత్వము దూరమునలేదు. దుష్ప్రాప్య - వస్తువుగాదు. సర్వదా దేహమునందే విరాజిల్లుచున్నది; ఆకాశమునగుడ వెలయుచున్నది.

స కరోతి స చాశ్వాతి స బిభర్తి ప్రయాతి చ
స నిఃశ్వసతి సంవేత్తా సోఽజ్ఞాన్యజ్ఞాని వేత్తి చ.

22

ఈ చిత్తత్వమే ఈ కార్యముల నన్నిటిని బునర్బుచున్నది; భోజన, పాలన, గమన, నిశ్వసన, జ్ఞానాది కృత్యముల నొనరించుచున్నది.

సోఽస్యాం విచిత్రచేష్ఠాయాం ప్రకాశిన్యాం చ తద్వశామ్

తత్స్వరూపనిబద్ధాయాం పుర్యామాస్తే మునీశ్వర.

23

మునీశ్వరా ! విచిత్రచేష్ఠాయుక్తమును, ప్రకాశమంతమును నగు ఈ దేహపురి, అతని స్వరూపమువలన నిలబడియున్నది; అతడిందు నివసించుచున్నాడు.

శరీరావసథాయాం చ చలాయాం తత్ప్రసాదతః

సోఽస్యాం గహనకోశాయాం హృద్గుహాయాం గుహేశ్వరః

24

అయన, శరీరగుహాగహనమును, పంచకోశమన్నితమును నగు బుద్ధిగుహాయందు గుహేశ్వరుడై వెలయుచున్నాడు.

మనఃవృద్ధియాచారసత్తాతీతామలాత్మనః

తస్య సంవ్యవహారార్థం సంజ్ఞా చిదితి కల్పితా.

25

శిష్యోపదేశార్థమై, అతనికి వశ్యేంద్రియమగు మనస్సునకుఁగూడ అతీతమగు నిర్మల - చిత్ అను సంజ్ఞయొసఁగబడినది.

స ఏష చిన్మయః సూక్ష్మః సర్వవ్యాప్తి నిరజ్జనః

ఇమం భాస్వరమాభాసం కరోతి న కరోతి చ.

26

అతడు చిన్మయుడు, సూక్ష్ముడు, సర్వవ్యాప్తి, నిర్లేపుడు. అతడే ఈ రూపములనన్నిటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు; మరయు, ప్రకాశింపజేయకున్నాడు.

సా చిదత్యస్తవిమలా జగద్రం జగత్క్రియామ్

ఇమాం రజ్జాయతి ప్రాజ్ఞ రసేనేవ మధుర్లతామ్.

27

ప్రాజ్ఞుడా ! అత్యంతనిర్మలస్వరూపమగు ఆ చిదవస్తువే, వసంతము రసమునొసగి తరువుల రంజింపఁజేయునట్లు, జగత్పిత్తికై ఈ జగత్క్రియలనన్నిటిని ఒనర్చుచున్నది.

చారవో యే చమత్కారాశ్చితశ్చితి యథాస్థితమ్

చమత్కర్వన్తి కిల తే తేన కేచిన్నభోభిధాః.

28

దీనియందున్న చైతన్యస్ఫూర్తియును సుందరమగు శక్తి బయటకు వెలువడి, నానావిధ నామరూపభేదముల నొనర్చుచున్నది.

కేచిజ్జీవాభిధానాశ్చ కేచిద్భిత్తాభిధానకాః

కేచిత్కలాభిధానాశ్చ కేచిద్దేశాభిధానకాః.

29

కేచిత్క్రియాభిధానాశ్చ కేచిద్ద్రవ్యాభిధానకాః

కేచిద్భావవికారాదిజాత్యైచిత్యాభిధానకాః.

30

ప్రకాశాభిధానాః కేచిత్కేచిచ్ఛైలతమోభిధాః

అర్కేంద్రాద్యభిధాః కేచిత్కేచిద్వక్షాభిధానకాః.

31

ఈ నామ - రూపభేదములలో నొకదానిపేరు ఆకాశము, మఱియొకదానిపేరు జీవుడు ఇంకొకదానిపేరు చిత్తు; ఇట్లే దానికి మఱి కలా, చిత్తము, క్రియ, ద్రవ్యము, అను పేర్లున్నవి.

యోగ్యతావైచిత్ర్యముల ననుసరించి, భావము, వికారము, ప్రకాశము, శైలము, తమస్సు, చంద్రుడు, ఇంద్రుడు, యక్షుడు, మున్నగు కేర్ల కలుగుచున్నవి.

నిరిచ్ఛస్వస్వభావేన వసంతేన యథాజ్ఞురః.

తస్యతే తద్వదేవేయం జగలక్ష్మీశ్చిదాత్మనా.

32

వసంతఋతువు నిరిచ్ఛస్వభావక మైనను, అంతురోత్పాదనమొనర్చునట్లు, ఈ చిదాత్మ గూడ జగలక్ష్మిని విస్తరింపజేయుచున్నాడు,

చిదేవాను సమగ్రాను సర్వదైవైకితేవ హి

త్రైలోక్యామృద్ధిసంసాను శరీరజలజాలికా.

33

(త్రైలోక్ - సాగరముల యథార్థస్థితి వస్తేషించిచూడ, ఒక చిత్ - జలములు మాత్రమే యగుపడగలవు; ఇవియే దాని శరీరము.

శరీరచక్ర-జుభాన్తమనోభ్రమరసం భృతామ్

ఆస్వాదయతి సంకల్పమధుసత్తాం చిదీశ్వరీ.

34

చిద్రూపిణియగు ఈశ్వరి శరీర - పంకజవనమున పరిభ్రమించు చిత్తభ్రమరసంవితమగు సంకల్ప - మధువు నాస్వాదించుచున్నది.

ససురాసురగన్ధర్వం సశైలార్ణవకం జగత్

చితి సితం ప్రవహతి జలావరే జలం యథా.

35

సురాసుర గంధర్వ శైలసాగర సమన్వితమగు ఈ జగత్తు, నుడిగుండమునందలి నీటివలె, చిత్సత్తయందుండియే ప్రవహించుచున్నది.

బన్ధచిత్తమయాచారచారుచఙ్కరచక్రికమ్

సంసారచక్రం చిచ్ఛక్రే భ్రామ్యతి భ్రమభాజనమ్.

36

భ్రమగుఱుచు ఈ సంసారచక్రము చిచ్ఛక్రమనబడి తిరుగుచున్నది బంధహేతువులును, చిత్తమయములనునగు కర్మత్వభోక్తృత్వ వ్యవహారములే ఈ సంసారచక్రముయొక్క సంచలనములు.

చిచ్ఛతుర్భుజరూపేణ జహానాసురమణ్డలమ్

కాలో జలదఖణ్డేన సాయుధేన యథాఽఽతపమ్.

37

వర్షఋతువు ఇంద్రధనుస్సు, వజ్రయుక్తమగు మేధుశకలమునుబూని సూర్యాతపమున బోనడచునట్లు, ఈ చైతన్యమే చతుర్భుజ - విష్ణురూపమును ధరించి శార్ఙ్గదాద్రాఘాయుధముల ధరించి అసురుల వధించుచున్నది.

చిత్తినేత్రతయా బ్రహ్మన్వృషశీతాంశుచిహ్నాయా

గౌరీకమలినీవక్త్రపద్మపల్పతాం గతా.

38

(బ్రహ్మజ్ఞా! ఈ చైతన్యమే, పృథుభవానుడును, త్రిశేత్రుడును, చంద్రశేఖరుడును నగు రుద్రరూపమున, గౌరీ ముఖ - కమల - భృంగమగుచున్నది.

విష్ణోః పద్మాలితామేత్య చిద్ధ్యానాధీనమానసా

త్రయీ నలిన్యాః సరసీం ధత్తే వై తామహీం సిథిమ్.

39

ఈ చైతన్యమే చిద్భావమైనప్పుడు, విష్ణు - శాఖికమల - భ్రమరమై, వేదపద్యముల
కాకరమగు మహాసరోవరరూపమగు బ్రహ్మ - శరీరమును వాల్చుచున్నది.

చిత్తోబ్రహ్మన్విచిత్రాణీ శరీరాణిహ భూరిశః

పత్రాణీవ తరోర్హేష్మి కేయూరాదిక్రియేవ చ.

40.

బ్రహ్మజ్ఞా! ఈ చిత్తునకు, వృక్షమున కనేక పర్ణములును, హేమమునకు కేయూరాది వికార
ములును ఉన్నట్లు, పెక్కు శరీరములున్నవి.

చిత్తమస్తసురానీకపరివర్దితపాదయా

త్రైలోక్యచూడామణితాం ధత్తేవాసవలీలయా.

41

ఈ చిత్తే, సమస్తవేదతాపందితపాదమును, త్రైలోక్యచూడామణియును నగు ఇంద్ర
రూపమును ధరించుచున్నది.

చిత్సుభాసురతామేత్య త్రైలోక్యోదరడమ్బరే

పతత్పుదేతి సంయాతి స్వాత్మన్యేవాభివారివత్.

42

ఈ చిత్తే, త్రిలోకమధ్యమున సముద్రజలములవలె లేచిపడు సూర్యరూపమున బ్రకాశిం
చుచు ఉదయాస్తమయముల నందుచున్నది.

చిచ్ఛద్వికా చతుర్దిక్షు అవభాసం వితన్వతి

వికాసయతి నిఃకేషభూతసత్తాకుముద్వతీమ్.

43

ఈ చిత్ - చింద్రికయే నలుదిక్కుల ప్రకాశమును వెదజల్లుచు, జీన - చైతన్యమును కలు
వలను వికసింపజేయుచున్నది.

చిద్దర్పణమహాలక్ష్మీ ప్రీజగత్ప్రతిబిమ్బితమ్

గృహ్ణాత్యనుగ్రహేణాస్తః స్వగర్భమివ గర్భిణీ.

44

గర్భిణీ గర్భమును ధరించునట్లు, ఈ చిత్తే దర్పణ - సంపదను గైకొని, జగత్ప్రతిబింబ
మును గ్రహించుచున్నది.

చిచ్ఛత్తుర్దశభూతానాం మణ్డలాని మహాన్చిచ

భూతీకరోతి వారిశ్రీః సముద్రస్వమివామ్బుధిః.

45

జలశక్తియే జలరూపమున సముద్రమై దానికి స్వరూపమును గల్పించునట్లు, ఈ చైతన్యమే
చతుర్దశభువనములకు ఆస్తిత్వమును గల్పించుచున్నది.

విచిత్రాలోకకుసుమా ఘనసంకల్పపల్లవా

వ్యోమకేదారికారూఢా సత్తేఘఫలశాలిన్.

46

జీవజాలరజఃపుష్పవాసనారసరజ్జితా

సంవేదనత్వగ్వలితా చిత్తేహాకలికాకులా.

47

అతీతాసంఖ్యత్రిజగత్ప్రసరోజ్జ్వలరూపిణీ

అనాతతస్పృష్ఠమహావిలాసోలాసహాసిన్.

48

సర్వర్తు పర్వపరుషా జడైలాదిగుల్మకా
విగ్రహగ్రనివలితా మూలాగ్రపరివర్తితా.

49

చిల్లతేయం వికసితా పేలవం సదసద్వపుః
విచిత్రం దృశ్యకుసుమం పరామర్శాసహం బహు.
అనయేహ హి సర్వత్ర చ్ఛాయాచ్ఛమివ జన్యతీ
మన్యతే తన్యతే వస్తు గీయశ్చేక్రియతేఽపి చ.

50

51

ఈ చిత్రే ఆకాశ - తేత్రమున, విచిత్ర తేజఃపుంజములను కుసుమములను, సంకల్పములను
ఘనపల్లవములను, సత్తలను ఫలములను, సదసత్తులను దృశ్యకుసుమములను గల్పించు లతయగుచున్నది;
ఈ దృశ్యకుసుమములు విచారాసహములు. అనగా విచారమునంబడి నలిగిపోవుచున్నవి. జీవులీ చిల్లతా
పరాగములు. వాసనారసమున ఈ లత రంజితమైనది. సవికల్ప - జ్ఞానవల్క్లముల నిది కప్పుబడి
యున్నది చిత్ర - యత్నములను మొగ్గలతో నిది నిండియున్నది. దీన, గతములును, అసంఖ్యాకము
లును నగు త్రిశకత్కింజల్కములున్నవి. ఇయ్యది, అనవరతము స్పందవిలాసముతో శోభిల్లుచున్నది.
ఋతు - పర్వములతో నిది కఱకుబారినది. జడములగు తైలాది పదార్థములు దీని మూలములు. దీని
యందటనిట, చతుర్విధప్రాణులను గ్రంథులున్నవి. దీని సర్వాంగముల ప్రవృత్తియను ఆవరణతో
గప్పుబడియున్నవి. ఈ చిల్లతయే నలువైపుల చంద్ర సూర్యప్రభవలె, దృశ్యకుసుమముల వికసించు
జేయుచున్నది. ఈ మహా - చిత్రే సర్వత్ర వస్తువుల గల్పించి, తదభిమానమునుగూర్చి తత్రస్థితిని
గలిగించుచున్నది.

మహాచితానయా నిత్యం భాసన్తే భాస్కరాదయః

దేహః స్వదన్తే చ మిథస్తత్సచ్చిజ్జడవిభ్రమైః.

52

ఈ మహాచైతన్యములననే భాస్కరాదులు బ్రకాశించుచున్నారు. జడములగు దేహము
లీ చైతన్యమహిమలననే లోకులకు బ్రయోకరములగుచున్నవి.

చితా చావర్తవర్తిన్యా సిద్ధాన్తేవ ప్రవృత్త్యతి

జగజ్జలరజోలేఖా తత్సత్తా దృశ్యదేహిని.

53

జగత్సమాహములను ధూళిరేఖ చైతన్యసత్తవలననే దృశ్యదేహమును భరించి, తన్ను
చైతన్యమునుండి జేఱుగ భావించుకొని సృత్యమొనర్చుచున్నది.

చిత్సర్వం జగదారమ్భమిమం ప్రకటయత్యలమ్

త్రైలోక్యదీపకశిఖాదీనా వర్ణాశ్రయం యథా.

54

ప్రదీపము గృహమునందలి వస్తువులనన్నిటిని బ్రకాశింపజేయునట్లు, త్రైలోక్యదీపశిఖయగు
చైతన్యమే ఈ జగత్తునందలి కార్యములనన్నిటిని బ్రకాశింపజేయుచున్నది.

చిచ్ఛన్ద్రబిష్ణౌ విమలే శశవత్రాప్యప్య సంగమమ్

సర్వత్ర లక్ష్మతామేతి పదార్థ శ్రేజగద్గతా.

55

చైతన్యమే జాగతికపదార్థముల ఆకారమునువహించి, చంద్రమండలమునందలి కళంకము
వలె సర్వత్ర పరిలక్ష్మితమగుచున్నది.

చిద్రసాయనసేకేన పదారపటలావలీ

రూపమేతి ఫలంచైవ ప్రాప్యట్సిక్తేవ నల్లతా.

56

పదార్థపటలము చిద్రసాయనసేకమున, వర్షనలిన - సిక్తములగు నుండరలతలవలె, పెం
టాంది నామరూపముల ధరించుచున్నది.

చిచ్ఛాయయైవ సర్వస్య జాడ్యం సమ్యగుదేతి చ

సర్వస్యాస్య శరీరస్య గృహస్యేవ తమఃస్విహ.

57

ఈ విత్ - ఛాయయే, గలహమధ్యమునందలి అంధకారమువలె, సకలపదార్థముల జడ
తనుగూడ కల్పించుచున్నది.

చిచ్ఛమత్కృతయో దేహే న భవేయిరిమా యది

త్రైలోక్యగేహస్త్యక్తైతే న స్పృశేయుః కిలాకృతిమ్.

58

త్రిలోకస్థితులగు శరీరజాలముల చిచ్ఛాయయే తొలగినయెడల, అవి తమ స్పర్శ
యోగ్యత్వమునగూడ కోలుకొనిపోవుచున్నది.

చిదాకాశప్రకాశేఽస్మిన్సంకల్ప శిశుధారిణీ

క్రియామలవధూర్దేహగృహే స్ఫురతి చఙ్ఖలా.

59

చైతన్యసహాయ్యమున బ్రకాశితమగు ఈ దేహగృహమున, క్రియయును కులవధువు సంకల్ప-
శిశువును ఒడిలో నిడికొని, ఒప్పుచున్నది.

చిదాలోకం వినా కస్య రసనాగ్రే స్ఫురన్నపి

కథం కదా ప్రకటతామేతి దృష్ట్యః క్వవా రసః.

60

చైతన్యసంపర్కములేకున్న, జిహ్వగతమైనను వస్తువుయొక్క ఆస్వాదమును అనుభవించ
జాలము. ఏతద్వ్యతిరక్తముగ - నెవ్వరును గాంచియుండలేదు,

శృణ్వజి స్వాజిశాఖోఽపి కుస్తలాలిలతోఽప్యలమ్

చిన్మజ్జనం వినా దేహవృక్షః క ఇవ రాజతే.

61

వత్సా! వినుము. హస్తపాదాది - శాఖాసమన్వితమును, కేశజాల - లతాసమన్వితమును
నగు ఈ దేహ - తరువు అంతరమున చైతన్యమే లేకున్న బ్రకాశింపజాలదు.

వర్ధతే విలుతత్యత్తి చిచ్ఛరాచరకారిణీ

చిదేవాస్తీతరన్నాస్తి చిన్మా త్రమిదముత్థితమ్.

62

జన్మస్థితియములనందుచు చరాచరముల శోభిల్లునదంతయు చైతన్యమే; అదిగాక వేటొం
డు లేదు. అందుండినే అన్నియును కలుగుచున్నవి.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇత్యుక్తవాంస్తథా త్ర్యక్షః సుధాంశుస్వచ్ఛయా గిరా

పునః పుష్టో మయా రామ సుధాంశుస్వచ్ఛయా గిరా.

63

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- రామా! భగవంతుడగు త్రిలోచనుడు చంద్ర - సుధామయ నిర్మలవచన
ముల ఇట్లు నుడువ, నేనాయనను చంద్రసుధామధురవచనముల, మరల నిట్లు ప్రశ్నించితిని.

యది సర్వగతా దేవ చిదస్త్వేకా తదాత్మకః
తదయం చావనిస్సారమయానేవ స చేతతి.

64

దేవా ! ఇదంతయును చిద్వాస్త్వమైన, యీ శరీరము మరణమార్చాసమయముల, నేత్ర విహీనమగు మృణ్మయప్రతిమవలె చేష్టావిహీనమగుచున్నదేమి ?

అయం చిత్వాత్పురా భూత్వా చిద్దీనః సంప్రతి స్థితః
ఇతీయం కల్పనా లోకే ప్రత్యక్షానుభవా కథమ్.

65

‘ఇయ్యది పూర్వము చైతన్యవంతమై, తరువాత తద్రహితమగుచున్నది’ — అను కల్పన లోకమున నేల ప్రత్యక్షమగుచున్నది ?

ఈశ్వర ఉవాచ:—

శృణ్వేతదఖిలం బ్రహ్మన్యదా పృష్టం వదామితే
మహానయం త్వయా ప్రశ్నః కృత్వా బ్రహ్మవిదాంవర.

66

ఈశ్వరుడు:— బ్రహ్మజ్ఞా ! నీవడిగినదానిని జెప్పమన్నాడను, వినుము. బ్రహ్మ విచ్ఛేష్టా ! నీవు అడిగినది చాల దొడ్డప్రశ్న.

చిదస్తి హి శరీరేహ సర్వభూతమయాత్మికా
చలోన్ముఖాత్మికైకా తు నిర్వికల్పా పరా స్మృతా.

67

ఈ శరీరమున ఏ సర్వభూతమయమగు చిత్తు విరాజిల్లుచున్నదో, అయ్యది ద్వివిధము. ఇంద్రాకటి, విజ్ఞానమయశబ్దావ్యయమగు కర్తృభోక్తృస్వభావయుతము; రెండవది కూటస్థమగు నిర్వికల్పచైతన్యము.

సంకల్పబుద్ధా నైవాస్త్రః స్వయమన్యేవ సంస్థితా
సంకల్పితేతరవరా ద్వాఃశీల్యం స్త్రీ యథా గతా.

68

ఈ చైతన్యమే సంకల్పబలమున తన్ను జీవునిగ భావించుకొని, పత్నితరయగు స్త్రీ స్వప్నమున నుపపత్తిని గల్పించుకొని దుశ్శీలయగు అన్యయువతియగునట్లు, అన్యవిధమును బొందుచున్నది.

స ఏవ హి పుమాన్కోపాద్యధేహాన్య ఇవ త్కణాత్
భవత్యేవం వికల్పాన్తా చిత్స్వరూపాన్యతాం గతా

69

కాంతుడును, సుశీలుడునునగు పురుషుడు, కోధకాలున్యమున రాక్షసుడగునట్లు. ఈ చైతన్యమే సంకల్పకళంకమున జీవభావమునందుచున్నది.

వికల్పకల్పితా బ్రహ్మాంశ్చిత్స్వరూపపరిచ్యుతా
జాడ్యం క్రమాద్భావయన్తి ప్రయాతి కలనాపదమ్.

70

బ్రహ్మజ్ఞా ! వికల్పకలపితమగు చిత్తే నిజస్వరూపభ్రష్టతనంది, క్రమముగ తన్ను జడమని భావించుకొనుచు, స్వకల్పనాబలముననే, సవికల్పకబుద్ధికి విషయమగుచున్నది.

చిత్స్వయం చేత్యతామేతి సాకాశపరమాణుతామ్
శబ్దబీజాత్మికాం పశ్చాద్వాతతన్మాత్రగామినీ.

71

దేశకాలవిభాగాస్తా తస్మాత్తనలితాక్రమాత్
జీవో భూత్వా భవత్యాశు బుద్ధిః పశ్చాదహం మనః. 72

మనస్త్యం సముపాయాతా సంసారమవలన్భుతే
చణ్డాలోఽస్మీతి మననాచ్ఛణ్డాలత్వమివ ద్విజః. 73

సంకల్పితాప్రబోధేన జాడ్యా విశ్వప్రబోధినీ
శబలం రూపమాసాద్య సంకల్పద్యాత్వనారతమ్. 74

అనస్తసంకల్పమయీ జాడ్యసంకల్పపీవరా
చిజ్జాడ్యాన్మోదమాయాతి పయః పాపాణామివ. 75

ఈ చిత్రే ఆకాశయంతమగు పరమాణురూపమును, శబ్దస్పర్శాది భోగ్యరూపమును బొంది, మాయోపలక్షిత చైత్ర్యమునకు విషయమగుచున్నది. పిదప, సమష్టి - ప్రాణమగు హిరణ్యగర్భరూపమును బొందుచున్నది. తరువాత, పంచీకృత - సూక్ష్మీభూతములతోగూడి సప్తద్వీపాది దేశవిభాగమును, నిమేషాది కాలవిభాగమును బొందుచున్నది. అనంతర మయ్యదియే ప్రాణమునుధరించి, జీవత్వమును బొంది, మనోబుద్ధుల బొందుచున్నది. మనోభావమునందిన చిత్రే, బ్రాహ్మణుడు చండాల భావనవలన చండాలత్వమును బొందునట్లు, యీ సంసారభావమును బొందుచున్నది. ఈ (బ్రహ్మ చైతన్యమే అజ్ఞానశబలితమగు రూపమును ధరించి, శరీర, జీవరూపముల సంకల్పించుకొని, తత్సంపర్కమున సర్వజ్ఞత్వమునుగోలుపోయి, భోగసంకల్పముల మాటిమాటికి సంసారియగుచున్నది. అనంత సంకల్పమయమగు యీ చిత్రే, జడ - సంకల్పమున స్థూలభావమును ధరించి, అతిశీతలత్వమున నీరు పాపాణమగునట్లు, మోహమును (శరీరమును) బొందుచున్నది.

తతశ్చిత్రం మనోమోహా మాయేతి విహితాభిధా
జాడ్యం నిపుణమాశ్రిత్య సంసారే జాయతే మునే. 76

మనీ! అప్పుడీ చిత్రే, చిత్రము, మనస్సు, మోహము, మాయ మున్నగు నామముల బొందుచున్నది. ఇట్లేతీరుగ నియ్యది సంసారమున జన్మించుచున్నది.

మోహమాన్ద్యముపాయాతా తృష్ణా నిగడపీడితా
కామక్రోధభయోపేతా భావాభావాతిపాతినీ. 77

త్యక్తానస్తనిజాభోగా వ్యవచ్ఛేదవికారిణీ
దుఃఖదావానలాత్పత్తా శోకాశిషకృశాశయా. 78

ఇయమస్మీతి భావేన శూన్యేన వికలీకృతా
దేహమాత్రగృహీతాస్థా పరం దైన్యముపాగతా. 79

మగ్నా మోహమహాపజ్ఞే జీరేవ వనదన్తినీ
భావాభావలతాదోలా పరిలోలశరీరకా. 80

అసారాపారసంసారవికారవ్యవహారిణీ
తాపోపతప్తహృదయా రాగతేజోనురజ్జితా. 81

నిజయాధపరిభ్రష్టా మృగీవావశతాం గతా
ఆవిర్భావోదితాకారా తిరోభావేస్తమాగతా. 82

స్వసంకల్పోపయాతాసు భీతా సంభ్రమదృష్టిషు
పలాయతే వాప్యన్యాసు వేతాలేష్వివ బాలికా. 83

ఉష్టేవ మధురం బిన్దుం వాఙ్మతే భావితం సుఖమ్
అవాస్తరపరిభ్రష్టా దోషాద్దోషం పతత్యధః. 84

ఇట్లు, మోహగ్రస్తమగు చిత్తే, తృష్ణ - శృంఖలానిపీడితమై, కామక్రోధాధిభయభీతమై, భావాభావగ్రస్తమగుచున్నది. అప్పుడది తన అనంతత్వమును గోలుపోయి పరిచ్ఛిన్నమగుచున్నది; దుఃఖదావానలదగ్ధమును, శోకాశుభవ్యాకులమునునై 'నేనీ ప్రత్యక్షదుఃఖమోహాదీ స్వభావుడను' అని భావించుకొనును. అప్పుడయ్యది శరీరమును నమ్మి, ఎనలేని దీనతను బొందును, దాని శరీరము భావాభావముల దోహదముననునను. జరాశీర్ణమగు వనహస్తీరలె, మోహపంకమున గూఢకొనిపోయి, లేవ నసమర్థమగును. అపారసంసారవికారమున నద్దాని హృదయ ముత్తేజస్వమగును; రాగద్వేషములకు బశమగును. యూధభృష్టమగు హరిణమువలె దీనత్వమును బొందును. ఆగమాపాయముల సుఖదుఃఖముల బొందును. బాలిక స్వసంకల్పితుడగు జేతాళునిగాంచి పరుగిడునట్లు, స్వసంకల్పితమగు ఆపదలగాంచి భయపడి, పరుగిడును కంటకలోలుపమగు ఉష్టి, నింబాది తిక్తఫలముల మధురములని భావించి వాంఛించునట్లు, తుచ్ఛములును విషయములునునగు సంసారవిషయముల నయ్యది అప్పుడు వాంఛించును, చిత్తు ఇట్లు దోషజాలముల జిక్కుకొని, అధఃపతనము నందుచున్నది.

పరం నైషమ్యమాయూతి సంకటాత్సంకటం గతా
దుఃఖాద్దుఃఖం నిపతితా విపదో విపది స్థితా. 85

నానానరగణోపేతా చేష్టాపరవశాశయా
కష్టాత్కష్టమనుప్రాప్తా పరితాపానుతాపిని. 86

క్రమాదాబద్ధవైదగ్ధ్యాద్వైదగ్ధ్యాజ్ఞముపాగతా
విచిత్రబన్ధవిర్మాణపరాక్రమపదం గతా. 87

సర్వతః శఙ్కతే భీతా ప్రాణాత్యయముపాగతా
క్షీణతోయేవ శఫరీ వివర్తనపరాయణా. 88

బాల్వే వివశసర్వార్థా యావనే చిన్తయా వృతా
వార్ధకేప్యతిదుఃఖార్తా మృతా కర్మవశీకృతా. 89

జాయతే స్వర్గనగరే నాగీ పాతాలకోటకే
ఆసురీ దైత్యవివరే సరస్త్రి వసుధాతలే. 90

రాక్షసి రాక్షసాధారే వానరీ వనకోటకే
సింహీ గిరీన్ద్రశిఖరే కిన్నరీ కులపర్వతే. 91

విద్యాధరీ దేవగిరౌ వ్యాఘ్రీ చ వనగర్భకే
ఽతా తరా ఖగీ నీడే పీఠత్సానా వనే మృగీ. 92

ఇట్లు సంకటములబడి విమన్వత నందును, ఒకటితరువాత మఱియొకటిగా దుఃఖ విపత్తులబడి, బహుళమగు అనర్థకమున జిక్కుకొనును. ఇట్లు జడాత్మను జిక్కుకొని, నరకాది ముల కఱిగి, విశేషకష్టముల ననుభవించును. మనుష్యజన్మను బొందియు, చిన్నప్పటినుండి వ్యూఃకాశలమును సంపాదించి, చాతుర్యముతో బంధహేతువులగు ధనపుత్రాదుల గూర్చుకొన న బడును. మోక్షోపయోగమగు వివేకము దుర్బలమగును. విపత్తురంపరల జిక్కుకొని, అందఱి సం మునకు గారణమగును. పిదప, మృత్యుసమయమురా, అల్పజలముల జిక్కుకొనిన చేపవలె, వి తన్నుకొని మరణించును. బాల్యమనమగ్ధతలోను, యౌవనము చింతలలోను, నాధకృతము దుఃఖముల గడువ, దుఃఖాత్మడై మరణించును; అతడు ముక్తిని బడయజాలడు. కర్మవైచిత్ర్యము ననుసరిం స్వర్గమున అప్పరస, పాతాళమున నాగకన్య, దైత్యభవనమున అసురి, భూతలమున మానవి, రాక్షస యమున రాక్షసి, వనమధ్యమున వానరి, గిరిశిఖరమున సింహి, కులపర్వతమున కిన్నరి, సుమేరుపర్వ మున విద్యాధరి, అరణ్యమున క్రూరజంతవు, వృక్షమున లత, నీడమున విహంగము, పర్వతసాను లత, అరణ్యమున మృగమై జన్మించును.

* శేతే నారాయణోఽమౌఘాఢౌ ధ్యానీ బ్రహ్మపురేఽబ్జః

కాంతాగతో హరః శైలే స్వర్గే సురవరో హరిః.

దినం కరోతి తీర్థ్వాంశుర్వర్షత్యమ్బుధరో జలమ్

కరోతి శ్వసనం సంవిత్సపర్వతమహూదధిమ్

ఋతుచక్రం ప్రవహతి సహసా కాలమణ్డలమ్

దినరాత్రితయోపైతి తేజస్విమితాం క్రమాత్.

క్వచిద్బీజరసోల్లాసాత్కృచితృపాణమానినీ

క్వచిన్నదీ రసవతీ క్వచిత్కుముదవిస్తృతిః.

క్వచిత్ఫలావలీపాక్షైః క్వచిత్కాంతానలాదిభిః

క్వచిచ్ఛైత్యహిమదావరి క్వచిత్ఫాది న కించన.

క్వచిదుజ్జ్వలితాకారా క్వచిత్కృష్టా శిలా క్వచిత్

క్వచిన్నీలాధ హరితా క్వచిదగ్నిః క్వచిన్యహీ.

సర్వాత్మత్వాత్సర్వగత్వాత్సర్వశక్తిత్వయోగతః

సర్వాత్వాదేవంరూపైవ ఖాదవ్యచ్ఛైవ సా పరా.

చిచ్ఛిన్తోతి యథాత్మానం యేన యత్ర యదా యదా

తత్తథానుభవత్యమ్బుస్పంద్యాదీచ్ఛాదితాం యథా.

ఈ చైతన్యమే నారాయణుడై సాగరమున కయనించుచున్నాడు. బ్రహ్మపురమున కమల

యోని బ్రహ్మయై ధ్యాననిరతుడైయున్నాడు. కైలాసమున త్రిలోచనుడై అర్ధవారీశ్వరరూపమున నెలయుచున్నాడు. స్వర్గమున సురరాజగు ఇంద్రుడైయున్నాడు ఈ చైతన్యమే సూర్యుడై, దినమును గల్పించుచున్నాడు. మేఘమై వర్షమును గురిపించుచున్నాడు. వాయురూపమున వస్తువుల నన్నిటిని గదిలించుచున్నాడు. ఈ చైతన్యమే సంవత్సర - చక్రము, యుగములు, మన్వంతరములై

ప్రహించుచున్నది. ఈ చైతన్యమే తేజోతిమిరరూపములగు దినరాత్రుల గల్పించుచున్నాడు. ఒక చోట వృక్షాదుల బీజరూపముగను, రసస్వరూపముగను విలసిల్లుచున్నాడు. మఱియొకచోట పాషాణ స్వరూపమున వెలయుచున్నాడు. ఇతరత్ర రసవతులగు నదీ స్వరూపమునను, వికసిత క్షుమదరూపము నను, పక్ష్యఫలసమూహరూపమునను, కాష్ఠ - వహ్ని స్వరూపమునను, శీతలమగు జలస్వరూపమునను, అకాశాదిరూపమునను, శూన్యరూపమునను, ఉజ్వల - ఆకృతిని వహించియు, కఠిన శిలారూపమును దాల్చియు, నీలవారిశవర్ణములదాల్చియు, అగ్నిరూపమునను, భూమిరూపమునను ఈ చైతన్యమే ప్రకాశించుచున్నది. ఈ చైతన్యము సర్వమయము, సర్వగామి, సర్వశక్తిమంతమునగుటవలన నిన్ని విధముల బ్రకాశించుచున్నది; అయ్యది ఆకాశముకంటె గూడ నిర్లిప్తము, వైవస్టువులనుండి భిన్నము నీరు స్పందించి, తరంగాదిరూపముల ధరించునట్లు, యీ చైతన్యమెచ్చట ఏరూపమున వివర్తమునంది, తన్నేరూపమున భావించుకొనుచున్నదో, అయ్యది అతీయగనే అనుభవగోచరమగుచున్నది.

హంసీ క్రొళ్ళీ బకీ కాకీ సారసీ తురగీ వృకీ
బకీ బలాకా హరిణీ వానరీ కిన్నరీ శునీ. 101

వటికా పిజ్జలీ శాలీ మక్షికా భ్రమరీ శుకీ
ధీః శ్రీర్హీః ప్రీతీ రతిశ్చ శమ్భరీ శర్వరీ శశీ. 102

ఏతాస్వన్యాసు చాన్యాసు పరిభ్రమతి యోనిషు
వివర్తమానసంసారే జలావరే తృణం యథా. 103

బిభేత్సథ స్వసంకల్పాత్స్వకబ్ధాదివ గర్దభీ
నానయా సద్భగన్యాస్తీ ముగ్ధా బాలా చలాబలా. 104

ఏషా సా కథితా తుభ్యం జీవశక్తిర్మహామునే
ప్రాకృతాచారవివశా వరాకే పశుధర్మిణీ. 105

కర్మాత్మేత్యభిధాం ప్రాప్తా శోచ్యాస్య పరమాత్మనః
అనన్తం దుఃఖబహులం స్వయం విభ్రమమాశ్రితా. 106

అనదేవానయా క్రాన్తం వినాశి సహజం మలమ్
తణ్డూలేనేవ కల్పాకమనన్యయావ్యవస్థితమ్. 107

అనన్తవిభవభ్రష్టా దార్భాగ్యపరితాపినీ
శోచన్తీ ప్రాప్య జీవత్వం భర్తృహీనేవ నాయికా. 108

ఈ చైతన్యమే హంసీ, బకీ, కాకీ, వృకీ, తురగీ, హరిణీ, బలాకా, వానరీ, కిన్నరీ, కుమ్భరీ, వటికా, పింగళా, శాలీ, (భ్రమరీ, మక్షికా, శుకీ, ధీ, శ్రీ, హ్రీ, ప్రీతి, రతి, మాయా, శర్వరీ, శక్వాది యోనుల బరిభ్రమించుచున్నది. సుడిగుండమున పడ్డ గడ్డిపరకవలె, యీ చైతన్యమే వివర్తము నందుచున్నది. గర్దభము తనకూతకు దానే భయబడునట్లు, తన సంకల్పములకు దానే భయపడు చున్నది. దీనినిబోలు, అబలయును, ముగ్ధయును, చంచలమును నగు బాలికలేదు. (అనగా, ఇది బాలికకంటెగూడ ముగ్ధ, చంచల, అబలయుని గ్రాహ్యము). మునీంద్రా ! ఇంతవఱకు నీకడ వర్ణింపబడిన చైతన్యమే జీవశక్తి. శోచనీయుమగు నీచవ్యవహారమునబడి, అనశయై పశుధర్మమునుబొంది

నది. కర్మానుసారము దీనికిట్టి దురవస్థకలుగుచున్నది; దుఃఖసంకులములగు భాంత్రులబొందుచున్నది. ధాన్యము నశ్వరమగు ఊకనుదాల్చినట్లు, ఇదిగూడ మలమును ధరించుచు చున్నది; ఇదియే అవిద్యా రూపమున అల్పకాలము వెలయుచున్నది. ఈ చైతన్యమే జీవభావమునంది, భర్తృహీనయగు నాయక వలె, దురదృష్టసంతప్తమును, వైభవవంచితమునునై శోకించుచున్నది.

జడగ తేరవలోకయ శక్తతాం

నిజపదస్మరణేన వినేహ చిత్

ప్రజతి కష్టమధఃపతనా యయా

యదరఘట్టఘటీఘటపీఠవత్.

109

ఇత్యావ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే శివపూజోపాఖ్యానే పూర్వార్ధే చేత్యోన్ముఖచిద్విచారో

నామ త్రింశః సర్గః ॥ 30 ॥

జడరూపిణియగు అవిద్యయొక్క సామర్థ్యమెంతయో నీ వొకసారి పరికించిజూడుము. పూర్వబ్రహ్మస్వభావమగు చైతన్యముగూడ, యీ అవిద్యావశమున నిజస్వరూపమును విస్మరించి, ఘటి యంత్రఘట - ఆకాశమువలె కేవలము అధఃపతనార్థము అరుగుచున్నది. హ! ఎంత కష్టము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున శివపూజోపాఖ్యానమున చేత్యోన్ముఖచిద్విచారమున త్రింశ సర్గము ॥ 30 ॥

ఏ క త్రింశః సర్గః .

[జీవతాదినిషేధేన సా శుద్ధా చిత్రవిదర్శ్యతే

మనఃప్రాణేంద్రియద్వారా బహిరస్తఃప్రథా యయా.

ఈ ప్రకరణమున జీవితాదులు నిషేధింపబడి, మిగిలిన చిన్మాత్రశుద్ధచిద్విస్తువు ప్రదర్శింపబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

చిన్తోత్యలీకమేవైవం సదుఃఖాస్మీతి భావనాత్

చిత్స్వప్నక్షీబతామోహపతితా సంభవే యథా.

1

శ్రీ ఈశ్వరుడు:— స్వప్నమున 'నేను ఉన్నట్లుడను' అని మోహవశమున భావించి, దుఃఖమును అనుభవించుతిరుగ, యీ చైతన్యమే తన్ను దుఃఖయుక్తముగ భావించుకొని, అజ్ఞానవశమున అలీకమగు జీవజగద్భావమును బొందుచున్నది.

అమృతాపి మృతాస్మీతి విపర్యస్తమతిర్వధా:

యథా రోదిత్యనన్తపేన నష్టాస్మీతి తక్రైవ చిత్.

2

ఒకానొక యువతి, మరణింపకున్నను దుఃఖవశమున మరణించితిని భావించుకొని వ్యాకులపడు నట్లు. యీ చైతన్యముగూడ, వినష్టముగాకున్నను వినష్ట మైనట్లు భావించుకొని, దుఃఖించుచున్నది.

అకారణం విపర్యస్తా మతిర్భ్రాన్తమపి సిరమ్

యథా జగత్పశ్యతీదం తథామానా భ్రమాచ్చితి.

3

భ్రాంతబుద్ధికి తిరుగుచున్న కుమర్తసారగూడ తిరుగనట్లుగపడునట్లు, అవాంఛిత్యయవశమున చైతన్య మీ జగత్తును స్థిరముగ గాంచుచున్నది.

చిత్తం హి కారణం త్వస్యాః సంసారానుభవే చితేః

న చ తత్కారణం కించిచ్చిత్వాస్య త్వాత్వసంభవాత్.

4

చిత్తమే చైతన్యముయొక్క సంసారానుభవమునకుఁ గారణము; ఇది యెన్నడును మిథ్యయన జాలదు. ఏలయన, చిదస్య తిరిక్తచుగు వస్తువేలేదు.

ఏవం హి కారణాభావాచ్చేత్యస్యాసంభవాదితి

నాసా చిత్తం తతశ్చేత్యం యత్తతశ్చేత్యతే యయా.

5

ఇట్లు కారణమేలేకుండుటవలన, దృశ్యమగు యీ జగత్తుకూడ లేనిదగుచున్నది. చిత్తము, చిత్తపరికల్పన, తత్ఫలమగు జగత్తుగూడ అసత్యమేయగుచున్నది.

న దృశ్యదర్శనద్రష్టురూపం తైలమివోపలే

న కర్తృకర్మకరణం దృశీన్ద్రావివ కృష్ణతా.

6

ఘాటాణమున తైలముండనట్లు, యీ చైతన్యమునగూడ, దృశ్యదర్శనములులేవు, చంద్రుని యందు కృష్ణవర్ణములేనట్లు, యీ చైతన్యమున కర్త, కర్మ, కరణములు లేవు.

న మాతృమేయమానాని నభసేవ ననాఙ్కురః

న చిచ్ఛేతనచేత్యాది నన్దనే ఖదిరో యథా.

7

అకాశమున ననాంకురములు లేవనట్లు, యీ చైతన్యమున ప్రమాతా, ప్రమేయ, ప్రమాణ ములులేవు. నందన - కాననమున ఖదిరవృక్షములేనట్లు, యీ చైతన్యమున చిత్తవృత్తి, చేతము, చేత్యము (జగత్తు) మున్నగునవి లేవు.

నాహ స్వత్వస్వత్వత్త్వాది పర్వతత్వమివాహ్మరే

నదేహత్వాస్యదేహత్వే శజత్వమివ కజ్జలే.

8

అకాశమున పర్వతత్వము లేనట్లు, ఈ చైతన్యమున అహంత్వ, త్వంత్య, తత్త్వాది భేదములు (నీవు, నేను, అది మున్నగు భేదములు లేవు. కాటుకయందు శంఖత్వము అనగా తెల్లదనము లేనట్లు, చైతన్యమున స్వపరదేహములు లేవు.

నానానానా న చాప్యన్తరణావివ సుమేరవః

నచ శబ్దార్థ శబ్దశ్రీర్మహామరలతా యథా.

9

పరమాణువున సుమేరు పర్వత ముండుట అసంభవమైనట్లు, ఈ చైతన్యమునగూడ 'నానాత్వ' అనానాత్వము లుండుటగూడ అసంభవము. ఊమరప్రదేశమున, లతయుండనట్లు ఇటు నామ రూపముఁ జూచియు లేదు.

నేతినేతి న చైవార్కమణ్డలే రజనీ యథా

న వస్తుతావస్తుతే చ తుమారే తు యథోష్ణతా.

10

మూర్ఖమండలమున రాత్రిలేనట్లు, ఈ చైతన్యమున దృశ్యవస్తునిషేధముకూడలేదు. తుమారము (పొగమంచు)న వేడియుండనట్లు, దీనియందు వస్తుత్వ, అవస్తుత్వము లేమియును లేవు.

న శూన్యతాశూన్యతే వా శిలాకోశ ఇవ ద్రుమః

శూన్యతాశూన్యతా నామ మహతీ ఖ ఇవాఖతా.

11

శిలాగర్భమున వృక్షము జన్మింపనట్లు, ఈ చైతన్యమున శూన్యతా, శూన్యతాభావములూ కూడలేవు. ఆకాశముయొక్క వికాలత, శూన్యాశూన్యములగు పర్యవసంపక, స్వచ్ఛభావముననే పర్యవసించుచున్నది.

కేవలం కేవలీభావస్వచ్ఛతైవావశిష్యతే

న చిత్తాత్మస్యచిద్దోషాజ్జాలయైతదవాప్యతే.

12

అట్లే చైతన్యముయొక్క శూన్యత్వవిశేషణముకూడ నిర్మలభావముననే పర్యవసించుచున్నది. ఈ సంసారరూపకమగు ఆనందము ఒకానొక చిత్తముయొక్క దోషమున సంభవించుచుండుట లేదు.

తత్సర్వభావనామాత్రేణానర్థః ప్రకృతః సితః

తజ్జేష్యభావనామాత్రేణానర్థ ఉపశామ్యతి.

13

కాని, ఆ చిత్త (= హిరణ్యగర్భ) స్పష్టయగు దేహేంద్రియగుల అహంభావకల్పన కలననే, ఈ ఆనందము దాపురిల్లినది. ఈ భావము నశించిన, ఈ ఆనందముకూడ తొలగిపోవును. ఇంకేమియును మిగులదు.

తజ్జేష్యభావనామాత్రాదృతేనృతోపయుజ్యతే

న తృణం న చ త్రైలోక్యమితి స్వాంతతతాత్ర యా.

14

తత్త్వజ్ఞుడుకూడ ఈ భావనను తొలగింపకున్న ఇందు చిక్కుపడిపోవును ముల్లోకముల నిది తృణమువలె నిస్సారము అని గ్రహించిన, తేలికగు దూరమైపోగలను.

స్వాంతత్ర ఏవ చైషోఽర్థో దుఃసాధో భావనాస్థితః

యద్యన్న సాధ్యతే పుంసా తత్కథం క్వేవ లభ్యతే.

15

ఈ భావనా - త్యాగము దానియంతట అదేయగునని తలపోయరాదు. ఈ భావనను త్యజించుటకు పురుషకారము అత్యంతప్రయోజనము; ఇయ్యదితేకున్న దీని నెవ్వరును సాధింపజాలరు.

నిర్వికల్పాద్విత్తీయా చిద్వాసా సకలగా సతీ

పరమైకా పరా సాచ్ఛా దీపికా తేజసామపి.

16

అహంభావనను త్యజించి సంసారానందమును దూరమైనదగ్గరిగిన, సర్వవ్యాపియగు ఆ చైతన్యము 'నిర్వికల్పకము' 'అద్వయము' అని గ్రహింపవచ్చును. అదియే, తేజోపదార్థముల నన్నిటిని కూడ ప్రకాశింపజేయు నిర్మలవస్తువు.

సైమావభాసనకరీ సర్వగా నిత్యనిర్మలా

నిత్యోదితా నిర్మనస్కా నిర్వికారా నిరజ్ఞనా.

17

నిత్యనిర్మలమగు యీ చైతన్యమే వస్తువులనన్నింటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నది. ఇది నిత్యోదితము, నిర్మలస్కము, నిర్వికారము, నిరంజనము.

ఘటే వటే వటే కుడ్యే శకటే వానరే ఖరే
అనురే సాగారే భూతే నరే నాగే చ సంస్థితా. 18

ఈ చైతన్యమే ఘటపటముల, గర్జముల, కుడ్యముల, శకటముల, సురాసురనాగముల, ఖరవానరముల, సాగరముల వెలయుచున్నది.

సాక్షివత్ప్రతి సతీ స్పందతే నచ కుత్రిచిత్
దీపః ప్రకాశనాయేవ కరోతి న పునః క్రియామ్. 19

ఈచైతన్యమే సర్వత్ర సాక్షివలె వెలయుచున్నది, స్పందింపకున్నది. దీపమునకు ప్రకాశింపజేయుటకన్న వేటొండు కార్యములేనట్లు, ఈ చైతన్యమునకు ప్రకాశింపజేయుటకం లె వేటొండు క్రియలేదు.

మలినాప్యమునైషా సా వికల్పాఢ్యా వికల్పినీ
జడేవాప్యజడాభాసా న సర్వా సర్వనైవ చ. 20

చైతన్యముయొక్క వాస్తవస్వరూప మిట్టిదైనను, దేహాదిభావములవలన మలినమై, వికల్ప మయ్యుచున్నది. అజడమయ్య జడమగుచున్నది. సర్వగామినియయ్య, సంకుచితమగుచున్నది.

నిర్వికల్పా పరా సూక్ష్మా చిచ్ఛిన్నోతి స్వసంవిదమ్
వాతావాతాజ్గమర్మాది యథా యన్త్రాదివేష్టనే. 21

ఈ చైతన్యమే నిర్వికల్పమగు సూక్ష్మావస్థయందుండియు, ప్రాణమయమగు లింగశరీరమున ప్రతిబింబితమై, మాత్మమగు తంతువులు యంత్రమునబడి పెద్దబట్టలుగ మారునట్లు, వాస్తవపాదాది అవయవములుగ మారుచున్నది.

రూపాలోకమనస్కారావలితా చిదబోధతః
బోధతశ్చైవ భవతి నిద్రాం సదసతీ యతః. 22

సా పరైవ చిదత్యచ్ఛా చిన్తామాయాతి చేతనాత్
సాధురేవ యథా సాధుర్భావితే దుర్జనైషణాః. 23

స్వప్నమున పురుషుని వాసనామయచిత్తము బయట విషయరూపముగను, అంతరమున బోధరూపమునను వెలయునట్లు ఈ చైతన్యమే జాగ్రద్దశయందుగూడ విషయాత్మకమిని, అంతరమున మనోరూపమునను వెలయుచు, జ్ఞానాజ్ఞానాత్మకమగుచున్నది. దుర్జనసాంగత్యమున సాధు పురుషుడు అసాధువగునట్లు, అతినిర్మలమగు ఈ చైతన్యమే దేహాద్యాకారముల చేతితమై తదనుకూల మగు చింతను బొందుచున్నది.

మలేన స్వర్ణమాయాతి తామ్రతాం మలమార్జనాత్
పునః కనకతామేతి యథా చిత్పరమా తథా. 24

సువర్ణము మాలిన్య - సంయోగమున తామ్రభావమును చాల్చునట్లును, మరల మాలిన్యమును శుభ్రోపజచి శువర్ణమగునట్లును, ఈ చైతన్యముగూడ సంయోగవియోగములవలన శుద్ధము, అశుద్ధము నగుచున్నది.

స్వారోపశాస్త్ర్యా స్వాదరో యతైతి ప్రతిమాస్థితిమ్
తథా స్వర్గమివాగమ్య బోధాత్స్వం యాతి తత్పదమ్.

25

అష్టమును శుభ్రోపజచిన అయ్యది ప్రతిబింబమును ప్రతిఫలింపజేసికొను స్వచ్ఛభావమును దాల్చునట్లు, అజ్ఞానమున జీవజడభావమును దాల్చిన ఈ చైతన్యముగూడ తత్త్వబోధవలన మఱల స్వకీయమగు తత్త్వభావము నందుచున్నది.

అభావవేదనాదస్యాః సంసారః సంప్రవర్తతే
స్వభావవేదనాదేష త్వసదేవోపశామ్యతి.

26

ఈ చైతన్యముయొక్క అజ్ఞానమువలననే సంసార ముదయించుచున్నది, ఈ చైతన్యము యొక్క స్వరూపమును గ్రహించిన, సంసారము తుచ్ఛమై లయమగుచున్నది.

యదా చిత్త్వాచ్చినోత్యస్తరస్యతామసతీం తదా
అహంతామివ సంప్రాప్య నశ్యతీవాప్యనాశినీ.

27

ఈ చైతన్యము అసద్భావమును గ్రహించినప్పుడు, నిత్యస్వభావయుతమయ్యా వినాశ గ్రస్తుమనలే దోచును.

ఈషత్స్పృహదధోయాతి భృగుప్రాంతాత్తరోః ఫలమ్
యథా తథైవ సంవిత్రేరథఃపాతో మహానివ.

28

తొడిమ తొలగిన మాత్రముననే - ఇంతటి అల్పస్పృహనముననే, పర్యతేతమునుండి వృక్ష ఫలము అధఃపతనమును బొందునట్లు, సూక్ష్మమగు చిత్స్పృహమునుండియే ఈ వికాలజీవభావముని గ్రహింపుము.

రూపాదీనాంతు సత్తేషా చిత్ ఏనామలైవ చిత్
ద్విత్యైకత్వే త్వబోధోత్థే బోధేన విలయం గతే.

29

అందువలన బాహ్యములగు రూపరసాదుల సత్తగూడ ఈ అద్వితీయచైతన్యమే యగు చున్నది. అభ్యస్తములగు భేదాభేదములుగూడ అజ్ఞానసంభూతములు. జ్ఞానబలమున నియ్యవి లయ మును బొందగలవు.

సత్రామాత్రేణ చిత్తస్య బోధశ్చిత్తేన్ద్రియాదిషు
ఆలోకసత్రామాత్రేణ వ్యవహారః క్రియాస్యివ.

30

చిత్తేంద్రియాది కరణముల అనుభూతమగు సాక్షి - చైతన్యముయొక్క బోధగూడ, ఈ చైతన్యసత్తవలననే సంభవించుచున్నది; దీనియొక్క కార్యవ్యవహారముగూడ, ఈ చైతన్యము యొక్క ప్రకాశమువలననే కలుగుచున్నది.

వాతాత్కనీనికాస్పృశస్తద్దీప్తిర్దృష్టిరుచ్యతే
తద్బాహ్యవతి తద్రూపరూపబోధస్తు చిత్పరా.

31

ఈ చైతన్యముయొక్క శక్తివలననే వ్యాసవాయువు నేత్రగోళకములను చలంపజేయు చున్నది. ఈ చలనమువలన నెయ్యది ప్రకాశింపజేయబడుచున్నదో, అయ్యదియే చక్షువనంబడు

చున్నది. ఈ ఇంద్రియ ద్వారమున అంతఃకరణవృత్తి బహిర్గతమై, ఘటపటాదుల ఆకృతినిదాల్చి, వాటి సత్తను గ్రహింపజేయుచున్నది. ఇదికూడ, ఆ చైతన్యమే.

త్వజ్ఞానతే జడౌ తుచ్ఛౌ తత్సజ్ఞః స్పర్శ ఉచ్యతే
మనసం స్పర్శసంవిత్తి స్తత్సంవిత్తిస్తు చిత్పరా.

32

త్వక్ (స్పర్శేంద్రియము), వాయువు - ఈ రెండునుగూడ తుచ్ఛములు అనగా జడములు; ఈ రెండిటి సంయోగమువలనగలుగు స్పర్శ ఈ చైతన్యశక్తినిలననే సంభవించుచున్నది.

గన్ధతన్మాత్రపవనసంబన్ధో గన్ధసంవిదః
ఆసాం తు మనసా హీనం వేదనం పరమైవ చిత్.

33

గంధతన్మాత్ర, తద్ద్రాహకమగు ద్రాణవాయువుల సంబంధము గంధజ్ఞాన మనంబడు చున్నది. ఈ గంధజ్ఞానముకూడ చిత్తవృత్తికి సంబంధించినదగుటవలన గంధసంవిత్తనంబడుచున్నది. ఇయ్యది అంతఃకరణమను పరిచ్ఛిన్నప్రదేశమునుండి వేటొనర్పబడిన, పరమ - చైతన్యముగాక వేటొందుకాదు.

శబ్దతన్మాత్రశ్రవణవాతసజ్ఞాన్ధనోవినా
సుషుప్తసదృశీ సంవిత్పరమా చిదుదాహృతా.

34

ఇట్లే శబ్దతన్మాత్రతో శ్రవణేంద్రియ - వాయువు కూడిన నయ్యది శబ్దసంవిత్తు అనంబడు చున్నది. అంతఃకరణ - వృత్తిరహితమును, నిర్వికల్పమును, సుషుప్తీసదృశమునగు ఈ చైతన్యమే పరమచైతన్యమనంబడుచున్నది.

క్రియోన్ముఖత్వం సంకల్పాత్సంకల్పో మననక్రమః
మనసం చిత్తకాలుష్యమాత్మా చిన్నిర్మలా భవేత్.

35

కర్మేంద్రియముల ప్రవృత్తివలనకలుగు సంకల్పమే చిత్తకాలుష్యమగు మననము (చింత) అనంబడుచున్నది. ఈ మనోవృత్తులకు సాక్షియగు చైతన్యమే, నిర్మలమగు అత్మచైతన్యమని గ్రహింపుము.

చిత్తుకాశాత్మికా నిత్యా స్వాత్మన్యేవాత్ర సంస్థితా
ఇదమన్తగదగతే సన్నివేశం యథా శిలా.

36

ప్రకాశాత్మకమగు ఈ చైతన్యమే తనయందు తాను వెలయుచు, స్ఫటికమణివలె, తన యందీ జగత్తులను ధరించుచున్నది.

అద్వితీయా దధానేదం వికారాదివివర్జితమ్
నాస్తమేతి న చోదేతి స్పృహతే నో న వర్ధతే.

37

అద్వితీయమగు ఈ చైతన్యము నిర్వికారభావమున ఈ జగద్రూపమును ధరించినను, దీనికి ఉదయాస్తమయములుగాని, చలనముగాని, పృథ్విగాని శేషము.

సంకల్పాజ్ఞేవతామేత్య నిఃసంకల్పాత్మనాత్మనా
చిజ్జడం నో జడం భావం భావయన్తి స్వసంస్థితా.

38

సంకల్పబలమున ఈ చైతన్యము జీవభావమును దాల్చినను, సంకల్పరహితమై తనయందు తానే వెలయుచు, ఈ జడజగత్తునుగూడ వాస్తవమునకు చైతన్యమయమని గ్రహించి స్వస్వరూపమున వెలయుచున్నది.

రథ స్వస్యాశ్చిత్తేర్జీవో జీవస్వాహంకృతీ రథః
అహంకృతే రథో బుద్ధిస్తతో బుద్ధేర్మనో రథః. 39
మనసస్తు రథః ప్రాణః ప్రాణస్యాక్షగణో రథః
అక్షౌఘస్య రథో దేహీ దేహస్య స్పందనో రథః. 40

జీవు డీ చైతన్యముయొక్క రథము, జీవుని రథము అహంకారము, అహంకారముయొక్క రథము బుద్ధి, బుద్ధియొక్క రథము మనస్సు, మనస్సుయొక్క రథము ప్రాణము, ప్రాణముయొక్క రథము ఇంద్రియములు, ఇంద్రియములయొక్క రథము శరీరము, శరీరముయొక్క రథము కర్మేంద్రియములు. ఈ రథములన్నిటియొక్క కార్యము స్పందనము.

స్పందనం కర్మ సంసారే జరామరణపక్షారమ్.
ఏవం ప్రవ ర్తితం చక్రమిదమాది విభూతిజమ్. 41

జరామృత్యుమయమగు దేహపంజరముననున్న జీవ - వివాగముల ఈ చక్రము మూలకారణమగు పరమేశ్వరుని విభూతివలన సంభవించినది.

ప్రతిభాసత ఏవాత్మన్యసత్స్వప్న ఇవాతతిః
మనాగపి న సత్యాత్మ మృగత్వష్టామ్బుసత్ప్రితమ్. 42

ఈ ప్రపంచమంతయు, ఆత్మయందు తుచ్చమగు స్వప్నమువలె ప్రతిభాసించుచున్నది. ఇందు ఒకింతయు సత్యములేదు; మరుమరీచికవలె, తుచ్చము.

రథ స్వత్ర స్థితః ప్రాణః కల్పనాయా మునీశ్వర
యత్ర ప్రాణమరు త్తత్ర మననం పరితిష్ఠతి. 43

మునీశ్వరా ! పండితులు ప్రాణరథమును కల్పనారథము అనిగూడ అందుట, ఏలయన, ప్రాణమెటువైపున కలుగునో, మనస్సుగూడ అచ్చటనే యరుగును.

ఆలోకత్రైః స్థితా యత్ర రూపం తత్రైవ రాజతే
ప్రాణో బలీ స్థితో యత్ర తదేవ పరివేపతి. 44

ప్రకాశమున్నచోటనే రూపముండదు. బలవంతుడగు ప్రాణవాయువున్నచోటనే, చలనమున్నది.

యత్రయ్యాతి వనం వాత్యా తదేవ పరిఘూర్ణతే
మనస్యాకాశసంలీనే న ప్రాణః పరివేపతి. 45

ఏ యరణ్యమున వాయువు ప్రవేశించుచున్నదో, అటునే కదలిక కలుగుచున్నది. మనస్సు ఆకాశమున లీనమైన మఱి కదలికయుండదు.

తేజస్య సత్రామాయాతే న దూపమివ రాజతే
ప్రాణేప్రశాన్తే మరుతి మనో నర్మ మనాగపి. 46

ప్రకాశములేవన్న రూపముండనట్లు, ప్రాణవాయువు ఉపశమించిన, మనస్సునునది బొత్తిగ ఉండదు.

వాత్యాయాముపశాంతాయాం రజో న పరికమ్పితే

యత్ర ప్రాణో మరుద్భ్యాతి మనస్తత్రైవ తివ్రతి

47

గాలి అగిపోయిన దుఃఖములేవదు. ప్రాణవాయువంటిగినచోటకీ మనస్సుగూడ అరుగు చున్నది.

యత్ర యత్రానుసరతి రథస్తత్రైవ సారథిః

ప్రాణసంప్రేరితం చిత్తం యాతి దేశాంతరే త్షణాత్.

48

రథ మెచ్చటెచ్చటికి అరుగునో, సారథిగూడ అచ్చటచ్చటికి పోవలసియుండును. ప్రాణ వాయు వెటకటిగిన, చిత్తముగూడ త్షణములో అటకలుగును.

క్షేపణోన్ముక్తసామాణ ఇవ తత్రాన్యథా త్షయి

యత్ర పుష్పం తత్ర గన్ధో యత్రాగ్నిస్తత్ర సోష్ణతా.

49

క్షేపణీయంత్రమున విడువబడిన రాయివలె, మనస్సుగూడ ప్రాణమును అనుసరించుచున్నది. పుష్పమున్నచోట సుగంధమును, అగ్నియున్నచోట ఉష్ణత్వమును ఉండునట్లు, ప్రాణవాయువున్న చోట మనస్సు వెలయుచున్నది.

యత్ర ప్రాణో మరుద్భ్యాతి యత్రేంద్రస్తత్ర తచ్ఛవిః

సంవిత్త్తిః పవనస్పన్దాన్నాడీసంస్పర్శనశ్చ సః.

50

చంద్రుడున్నచోట వెన్నెల ఉండునట్లు ప్రాణవాయువున్నచోట మనస్సు వెలయు చున్నది. ఈ వాయుచలనమువలననే చాక్షుషాది జ్ఞానము కలుగుచున్నది; ఈ వాయువే శరీరమందంతటను అన్నరసమును వ్యాపింపజేయ, నాడులనన్నిటిని స్పర్శించుచున్నది.

సంవిత్తిస్సారతా చిత్తం మనస్తత్రాప్రాణకోటరే

సర్వత్ర విద్యతే సంవిద్యోమస్వచ్ఛా జడాజడే.

51

చిత్తము, మనస్సులచే నిర్మింపబడినదియును, లింగశరీరాత్మకమును, ప్రాణ - కోటరమున ప్రతిబింబించి ద్విగుణీకృతమగునదియునగు చైతన్యముయొక్క వ్యాపకత్వము ప్రాణవాయువుయొక్క కార్యముగాక అన్యమెట్లువగలదు ? ఆకాశమువలె స్వచ్ఛమగు ఈ చైతన్యము జడాజడ పదార్థముల నన్నిటయు నిండియున్నది.

క్షుభ్యస్తే తు సా ప్రాణస్పన్దాదిత్యనుభూయతే

సత్రామాత్రస్వరూపేణ జడేషు సమవసితా.

52

ప్రాణవాయువుయొక్క స్పందినమున స్పష్టముగ అభివ్యక్తమై సంవితితమైసప్తజడే ఇయ్యది అనుభవగోచరమగును. ఈ చైతన్యము జడదేహముల ప్రాణవాయువు వలనఉద్బోధితమై, అధ్యస్తమైన చైతన్యముతో అభిన్నతన అనుభవించుచున్నది. జీవద్దశయందీ ప్రాణముండుటవలననే జడమగు దేహము నానావిధయత్నముల నొనర్చుచున్నది.

ప్రాణసంబోధితా వేత్తి వేదనాత్మతయా బడే
నానాస్ఫారసముల్లాసైర్యః పూర్వం పరివల్లతి
ప్రాణేతీతే త్వమనసః స ఏవాశు స వేపతి.

53

ఇట్టిదగు శరీరము ప్రాణవాయువులేకున్న మననశూన్యము, నిశ్చలమును నగుచున్నది.
మునీ! పరమ - చైతన్యము పుర్యష్టకముననే ప్రతిబింబించుచున్నది.

పుర్యష్టకే చిత్పరమా స్వే మునే ప్రతిబిమ్బతి
ఆదర్శ ఏవ ప్రతిమా దృశ్యతే నోపలాదిషు.

54

మనః పుర్యష్టకం విద్ధి సర్వకార్యైకకారణమ్
తదైవ భేదైః కథితమన్యైః స్వాశయకల్పితైః.

55

అద్దముననే ప్రతిబింబమగుపడుచున్నది; రాతియందగపడుటలేదే! ఋషీ! కార్యములన్ని
టికిని కారణమగు మనస్సునే నీవు పుర్యష్టకమని గ్రహింపుము. ఇతరులగు ఆచార్యులందఱు దీనినే
శిష్యబోధార్థము విభిన్న నామముల వ్యవహరించిరి.

యస్మాదుదేతి కలనాకులదృశ్యజాలం
యత్తత్ర చ సితవదిత్యనుభూతముచ్చైః
యస్మాన్మనో విపరివర్తతి దేహదృష్ట్యా
సర్వం తు తత్పరమవస్త్వీతి విద్ధి విశ్వమ్.

56

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే మనః ప్రతిపాదనం నామైకత్రింశః సర్గః || 31 ||

సంకల్పమయములగు ఈ దృశ్యజాలము లెద్దాననుండి ఉదయించుచున్నవో, ఎందు వెల
యుచు అను భూతములగుచున్నవో, దేనినుండి మనస్సే దేహకారమున భ్రమింపబడుచున్నదో, ఆ పర
మవస్తువే ఈ విశ్వముగూడయని గ్రహింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వ
భాగమున మనఃప్రాణైక్య ప్రతిపాదనమును ముప్పుది
యొకటవ సర్గము || 31 ||

ద్వాత్రింశః సర్గః.

[విచ్ఛేదయతి దేహాది యథా పుర్యష్టకం గతా
యథా దేహస్తరం యాతి తత్సర్వమిహ వర్ణ్యతే.

పరమచైతన్యము పుర్యష్టకమును బ్రవేశించువిధమును, అయ్యది దేహంతరముల బొందు
తీరును ఈ ప్రకరణమున వర్ణింపబడుచున్నవి.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

మునే శృణు కథం కార్యకారిణీ స్పృహశాలినీ
చరన్తీ చ తనం పుంసాముచ్చైతి పరమాభిధామ్.

1

ఈశ్వరుడు:—మునీ! ఈ పరమచైతన్యము జీవుల శరీరమును బ్రవేశించి కార్యముల నాచరింపజేయు విధిని, దేహముల బ్రవేశించి చలనయుక్తమై స్నాత, భోక్త, బ్రాహ్మణుడు, క్షత్రియుడు మున్నగు సంజ్ఞలను బడయు విధానమును జెప్పచున్నాడను, వినుము.

ప్రా క్తనై స్తైర్నిహస్త్యేవ స్వమనోమననేహితైః

కర్మవ్రాతైర్విచిత్రేహైః పరిప్రీవరతాం గతైః.

2

మనస్తయా గతా శక్తిః సజ్జడేవాగతా చితేః

సా స్ఫురత్యనయా బ్రహ్మన్నచితా శక్తిభూతయా.

3

ఈ చైతన్యమునకొక శక్తియున్నది - అయ్యది ఆవరణశక్తి. అయ్యది తన కార్యమును గుఱివ్రామును మరుగుపడజేసి, లేదనిపించుచు, పూర్వార్జితములగు సంస్కారజనితములగు యత్నములను, వివిధములను, విధినిషేధరూపములనునగు, కాయక వాచికకర్మలవలన మనోభావమునుబొంది, చైతన్యమునుండి యుద్భవించినదయ్య జడములవలనగుచున్నది. బ్రహ్మజ్ఞా! ఇట్లు కృతవారదశను బొందిన బ్రహ్మశక్తి జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియములవలన ద్రష్టృ, దృశ్య, దర్శనములను భేదముల బొందుచున్నది.

అస్యాః ప్రసాదాదిహ సా చిత్కలజ్కవతీ మునే

జగదనర్వనగరం కరోతి న కరోతి చ.

4

మునీ! పరమచైతన్యము ఈ మాయాశక్తియొక్క పరిసాదమువలననే కళంకితమై, జగదూహ - గంధర్వ నగరమును సృష్టించుచున్నది. (పరమాగ్ధభావమున) సృష్టించుచుండుటయాలేదు.

చిత్రాద్యసత్తయా దేహో మూక స్తిప్తితి కుడ్యవత్

తత్సత్తయా హి స్ఫురతి నభః సంప్రేరితాశ్మవత్.

5

జడమగు ఈ శరీరము చిత్రాదులు లేమన్న కాస్త, కుడ్యములవలె చేష్టారహితమగుచున్నది. అవియున్న, ఆకాశమున కెగురవేయబడిన పాపాణుండమువలె చలించు (స్ఫురింపు) చున్నది.

యథా స్ఫురత్యతిజడమయోఽయస్కా న్నసంనిధౌ

తథా స్ఫురతి జీవోఽయం సతి సర్వగతే పరే.

6

అత్యంతజడమగు లోచామున్న అయస్కాంతమణికడ చలించుటట్లు, ఈ జీవుడుగూడ సర్వగామియగు పరబ్రహ్మముయొక్క సాన్నిధ్యమువలననే చలించుచున్నాడు - క్రియల నాచరించుచున్నాడు.

సర్వసయాత్మశక్త్యైవ జీవ ఏష స్ఫురత్యలమ్

ముకురో బిష్కమాదత్రే ద్రవ్యాత్మన్యసితాదపి.

7

సర్వవ్యాపియగు ఈ చిత్ - శక్తిబలముననే ఈ జీవులందఱును వికాసము నందుచున్నారు; ఈ జీవులు చైతన్యముయొక్క ప్రతిబింబమాకులు. (పంచభూత) దృవ్యస్వభావులగు జీవులు అదృవ్య (నిర్ధర్మక) స్వభావమగు చైతన్యముయొక్క ప్రతిబింబమని నుడువ వింపడదందువా? — దృవ్యముయొక్క ప్రతిబింబమే పడవలనను నియమములేదు. అద్దమున గుణము, క్రియలు మున్నగువాటి ప్రతిబింబముకూడ పడుచున్నది. ఇటుగూడ నేటి గృహింపవలయును,

ప్రవిస్మృతస్వభావత్వాజ్ఞోఽయం జడతాం గతః

మోహాద్విస్మృతభావత్వాచ్ఛూద్రతామివ సద్విజః.

8

ఈ జీవుడు బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిబింబమైనను నిజస్వరూపమును విస్మరించినందువలన జడభావమును బొందినాడు. సతీ - బ్రహ్మణుడు మోహవశమునను, కుకర్మల నాచరించుటవలనను శూద్రీత్వమును బొందుచుండుటలేదా?

ప్రవిస్మృతస్వభావా హి చిచ్ఛిత్తత్వముపాగతా

మోహాపహతచిత్తత్వాత్సుమహానివ దీనతామ్.

9

ఈ చైతన్యము స్వస్వరూపమును విస్మరించుటవలననే, చిత్తభావమును బొందినది. మహాత్ములుగూడ మోహవశమున వికలత్వమునుబొంది దీనభావమును బొందుచున్నారు గదా.

జడయాఽవశయా దేవహో వాతశక్తిసమానయా

సంచాల్యతే తదనయా వారీవ వీచిమూలయా.

10

తరంగములవలన నీరు సంచలించునట్లు, ఈ చైతన్యముగూడ ప్రాణిజానాయువుతో సభ్య సప్తై శరీరమును సంచలించజేయుచున్నది.

కర్మాత్మనా వరాకేణ జీవేన మనసామునా

చాల్యస్తే దేహయన్త్రాణి పాషాణా ఇవ వాయునా.

11

(నౌకయందున్న) పాషాణఖండములు వాయువువలన చాలితములగునట్లు, దేహయంత్రము లన్నియును జీవభావమునుబొంది మననము, క్రియాస్వభావముల బడసిన చైతన్యమువలననే చాలితములగుచున్నవి.

శరీరశకటానాం హి కర్షణే పరమాత్మనా

మనఃప్రాణోదయా బ్రహ్మన్కృతౌ కర్మకృతౌ దృఢౌ.

12

బ్రహ్మజ్ఞా! పరమాత్మ శరీరశకటమును నడిపింపగోటి, మనస్సు, ప్రాణములను దృఢవాహనముల రెంటిని సృష్టించినాడు.

చిజ్జడం తూరరీకృత్య రూపం జీవత్వమేత్య చ
మనోరథముపారువ్యా వహత్రాప్రాతురంగమమ్.

13

క్వచిజ్జాతపదార్థత్వం క్వచిన్నప్త పదార్థతామ్

క్వచిద్భూతపదార్థత్వం క్వచిదేకపదార్థతామ్.

14

గతేవ భిన్నేవాస్త్యేవమత్యజస్తీ నిజం పదమ్

జలతేవ తరజత్వం నైవాసదసదోదితా.

15

ఈ చైతన్యము జడరూపమును గ్రహించి, జీవభావమునంది, ప్రాణమను గుఱ్ఱము కట్టబడిన మనస్సును రథమునెక్కి, తన స్వస్వరూపమును త్యజింపకున్నను, జాగ్రద్దశయందు, జన్మించుచున్న వని తోచు పదార్థములుగను, స్వప్నావస్థయందు (మేల్కొనిన) నప్తమగు పదార్థములుగను, కనుఁబడుచున్నది; కాని, ఈ పదార్థములుగ మారుటలేదు. అందువలన, తరంగత్వము జలములనుండి జేబుగానట్లు, ఈ చైతన్యముగూడ జగత్తునుండి భిన్నముకాదు.

ఉజ్జ్వలవ్యాత్సనో రూపం పరం స్ఫురతి వృత్తిషు
అలోకముపజీవ్యేమం హృత్పిర్వశ్యగా యథా.

16

చిత్తవృత్తుల ప్రతిఫలించిన అత్మచైతన్యము వాశ్రయించుకొనియే జీవజగత్తులు స్ఫురించుచున్నవి, ఇవి కేవలము అత్మయొక్క ప్రకాశమువలననే ప్రకాశించుచున్నవి. వెలుతురులేకున్న రూపము ప్రకాశింపదుకదా!

పరమాత్మని చిత్తత్వే సిద్ధే సతి నిరామయే
జీవో జీవతి సాలోకం దీపే సతి గృహం యథా.

17

దీపమున్న ఇద్దే ప్రకాశించునట్లు, నిరామయమగు పరమాత్మ - చైతన్యము ఉండుటవలననే జీవుడు జీవించుచున్నాడు.

అథయో వ్యాధయశ్చైవ ప్రయాన్త్యస్య ప్రవీనతామ్
అపామివ తరజ్జత్వం వీచిత్యస్యేవ ఘనతా

18

ఒక్కనీటినుండియే అలలు, అలలనుండి నురుగు ఉత్పన్నమగునట్లు, అధివ్యాధుల యున్నగు దుఃఖములు ఈ జీవునినుండియే పుట్టి, పెరుగుచున్నవి.

అధివ్యాధిభిరాకేర్ణ శరీరామ్భోజపట్నదః

జీవో వైషమ్యమాయాతి తరజ్జత్వే యథా పయః.

19

శరీర - కమల - పట్నదమగు జీవుడు అధివ్యాధుల జీర్ణదై, తరంగరూపప్రాప్తమున వాయుతాడితమునగు నీటివలె దుఃఖచైతన్యముల చివుకుచున్నాడు.

చిచ్ఛక్తిఃసర్వశక్తి త్వాన్నాహం చిదితి భావనాత్

అత్ర నైవైతి వైవశ్యం సూర్యో దీప్తైరివామ్బుదైః.

20

సూర్యుడు తాను (నీటి నావిరిగమార్చి) సృష్టించి ప్రకాశింపజేయు మేఘమండలమువలననే గప్పబడి తిరోధాన, మ్లాన, ఖండభావముల బొందునట్లు, చైతన్యముగూడ అన్నిటికిని ఆధారమయ్యు ఈ శరీరమున వైవశ్యమునందుచున్నది.

వైవశ్యాచ్ఛ్యవతీ మాధ్యాన్న విదృత్యాత్మసంవిదమ్

ఘనజాడ్యపరాధూతః స్వాఙ్గావదలనం యథా.

21

ఎక్కుడుగ కల్లుద్రావి మత్తుగొన్న మనుజుడు తన అవయవము ఖండింపబడినను దానిని గ్రహింపజాలనట్లు, చైతన్యముగూడ వైవశ్యమునంది అత్మ - స్వరూపమును గ్రహింపజాలకున్నది.

ప్రాప్య చాప్యనుసంధానమస్యా మోహో వినశ్యతి

ఘనమోహరతో జన్తుః స్వకార్యస్మరణం యథా.

22

మద - మత్తుడు కైపు తగిన తానా సమయమున యొనర్చిన చెయదముల గుర్తుకు దెచ్చుకొనగలిగినట్లు, చైతన్యముగూడ మోహము వినష్టమవ స్వస్వరూపమును గ్రహింపగలదు.

యదాజ్ఞసంవిదాం వాతస్సందృక్తిః ప్రమోషతః

న కర్మోతనుసంధానం కుష్ఠీ స్పృశైవణం యథా.

23

అసంవిత్స్పృహతో దేహే పద్మపత్రం హృది స్థితమ్

స స్మరత్యపరామృత్యం దారుపాత్రం యథా బహిః.

24

మథ్యకోగి హస్తపాదములవలె కొంచెము కొంచెముగ సర్వశరీరవ్యాపియగు జీవచైతన్యము విలుప్తమన ప్రాణవాయువుయొక్క శక్తిగూడ. హస్తపాదాది శరీరాంగములుగూడ చైతన్యమునందును. అప్పుడు, చైతన్యము హృదయకమలమున చలనరహితమై, యజ్ఞమున నుపయోగింబబడని కాన్తపాత్ర వలె నుండును.

నిఃస్పృహస్తే పద్మపత్రేఽస్త్రః ప్రాణాః శాంతిం ప్రయాన్త్యహి

తాలవృన్తే యథాఽస్పృహస్తే బహిః పవనశక్తయః.

25

హృదయకమల - దశములు చలనరహితమవ, విసన - కజ్జిను వీచనిచోగాలి కట్టువడునట్లు, అంతరముననున్న ప్రాణవాయువులన్నియు వాగిపోవును.

పాణీణే శాన్తేతరస్పృశ్యే జీవో నిఘ్నూర్ణమూకతామ్

యాతి శాన్తే నభోవాయకా స దృశ్యత్వం యథా రజః

26

గాలి అగిపోవ కట్టువడు రుమారమువలె, ప్రాణవాయువు లోనడగిన, జీవుడు నామరూపా పాధిరహితుడై కారణ - స్వరూపుడై వెలయును.

విరజం విగతాధారం మనో హి శివ్యతే మునే

తిత్థత్యాత్మపదం లభ్యా జలాదితరుబీజవత్.

27

మనః ! అప్పుడు ఆతని మనస్సుగూడ రజోగుణహీనము, నిరాధారమునై, ప్రాణావాయువు లో లీనమై కారణాత్మకమందును. మజల, వృక్ష - బీజమువలె దేహరూపమున బ్రకాశించుచుండును.

ఇతి వైకల్యమాయాత్మైః కారణౌఘైః సమస్తతః

పుర్యష్టకే శమం యాతే దేహాః పతతి నిశ్చలః.

28

ఇట్లు వైకల్యమునందిన మూలకారణముతో పుర్యష్టకము ప్రశాంతమైన, దేహము నిశ్చలమై పడిపోవును.

చిచ్ఛేత్త్యచేతనాన్మోహత్పృష్టమాయాన్తి వాసనాః

తదీరితా స్మరత్యస్తరస్యదీప్తస్మరతి స్వయమ్.

29

స్వస్వరూపాజ్ఞానమును మోహమువలన చైతన్యముచేత్యాకారమును బొందుచున్నది; దాని యందే వాసనాసమాహములన్నియుగూడ స్పందించుచున్నవి.

హృత్పద్మపత్రస్మరణాత్సుఖం పుర్యష్టకం భవేత్

హృత్పద్మయన్తే వహనాద్రుద్ధే పుర్యష్టకం క్షయి.

30

ఈ వాసనలవలన పరిచాలితమై చైతన్యము స్వస్వరూపమును విస్మరించి, అశీకములగు కల్పనల నోనర్చుకొనుచుండును. క్రమముగ హృదయ - కమల - దశములు వికసింప, పుర్యష్టకము గూడ పరిస్ఫుటమగును. ఈ హృదయ - కమల - యంత్రమును నిశ్చలమైనదీప పుర్యష్టకము గూడ విసప్తమైపోవును.

దేహే పుర్యష్టకం యావదస్తి తావత్స జీవతి
శాస్తే పుర్యష్టకే దేహేనా మృత ఇత్యుచ్యతే ద్విజ. 31

ద్విజా ! శరీరమధ్యమన పుర్యష్టక మన్నంతవఱకు ఆయ్యది జీవద్వశసందియించును. పుర్యష్టకము క్షీణించిన, శరీరము మృతమైనదిగ నెన్నబడును.

విరుద్ధమలసంబోధాచ్ఛేదభేదదశావశాత్
న ప్రస్ఫురతి హృత్పద్మయస్త్రమభ్యస్తరే యదా. 32

తదా పుర్యష్టకం శాన్తిమువైతి గగనే శనైః
సంరోధితే వాతయస్త్రే యథా పవనసంతతిః. 33

కఫవాతపిత్తములును, రాగద్వేషములునును మలరాశియొక్క ప్రకోపమువలన, ఆస్త్ర శస్త్రాదులవలనను, శరీరము ఛేదించబడి భంగమవ, హృత్ - పద్మ - యంత్రము స్ఫురింపదు; అప్పుడు పుర్యష్టకము వాయు - యంత్రమున నిరోధించబడిన గాలివలె, నెమ్మదిగా ఆకాశమున గలిసిపోవును.

స్వసంవిత్తివశజ్జీవో వైవశ్యముపగచ్ఛతి
పద్మయస్త్రం శరీరస్థం ప్రవాహం యాతి నిత్యదా. 34

తన సంకల్పవలననే జీవుడు మరణాది దుఃఖసమూహము ననుభవించుచున్నాడు. మఱియు, శరీరమనందలి పద్మ - యంత్రముగూడ ఎడతెగక చలించుచున్నది,

వాసనా విమలా యేషాం హృదయాన్నాపసర్పతి
స్థిరైకరూపజీవాస్తే జీవన్ముక్తాశ్చిరాయమాః. 35

ఎవ్వరి హృదయమున సర్పదా పవిత్రమగు వాసన యుండునో, అట్టి జీవులు శాశ్వతులును, ఏకరూపులును, చిరజీవులును, జీవన్ముక్తులునై వెలయుదురు.

సంరుద్ధే పద్మయస్త్రే హి ప్రాణే శాన్తిముపాగతే
దేహాః పతత్యధైర్యోఽయం కావ్యలోప్తసమః క్షితౌ. 36

హృత్పద్మయంత్రము నిరుద్ధమవ, పాణినాయువు శాంతింప, ఈ శరీరము భృతి క్షిణిమిడి, కావ్యలోప్తసమమై భూమిమీద గూలును.

యథైవ వ్యోమ మరుతి లీనం పుర్యష్టం భవేత్
తథైవ తత్రైవ తదా లయమేతి మనోమునే. 37

మనీ! ఈ పుర్యష్టకము ఆకాశ - వాయువుతో లీనమైనప్పుడే, మనస్సుగూడ ఆకాశమున లీనమగును.

సుచిరాభ్యస్తభావం తు వాసనాఖచితం మనః
యత్ర యత్ర భ్రమత్స్వర్గనరకాది ప్రపశ్యతి. 38

అనాదికాలమునుండి అభ్యస్తములగు వాసనల గూర్పుకొని మనస్సెచ్చటెచ్చట పరిభ్రమించుచుండునో, అచ్చటచ్చట స్వర్గనరకముల గాంచుచుండును.

శరీరం శవతామేతి మనోమారుతవర్జితమ్
గతే గృహజనే దూరం గృహం సంశూన్యతామివ. 39

గృహస్థుడు దూరమవ పాడుపడు ఇంటవలె, మనస్సు పాణివాయువులు లేచిపోయిన శరీరము శవరూపమునందును.

సర్వగా చిచ్ఛేదనతో జీవీభూయ మనఃసితా

పుర్యష్టకవపుర్భూత్వా సాఽఽతివాహికదేహిని.

40

సర్వగామియగు బ్రహ్మచైతన్యమే చేత్యభావమును, అందుండి చేతనభావమును, దానినుండి జీవభావమును, దానినుండి మనోభావమును, అందుండి పుర్యష్టక రూపమునుదాల్చి సూక్ష్మశరీరమును, దాల్చుచున్నది.

తన్మాత్రపఞ్చకం చిత్తం క్రోడీకృత్య వ్యవస్థితా

స్వప్నభ్రమవదాకారం భావాత్సూలం ప్రపశ్యతి.

41

సూక్ష్మభూతముల సమిష్టియగు ఈ ఆతివాహిక (సూక్ష్మ) శరీరము చిత్తమును తనయొడిలో వైచుకొని భావనాబలమున స్వప్నభ్రమవలె ఘోరశరీరమును గాంచుచున్నది.

దృఢభావనయా పశ్చాత్తత్రైవ రసశాలిని.

ఆతివాహికదేహత్వం విస్మరత్యఖిలం క్షణాత్.

42

ఈ భావన దృఢమవ, దీనినే సత్యమనిదలచి, దీనియందు అసక్తినిగొని తన ఆతివాహిక భావమును మఱచును.

అనత్యేవ శరీరేఽస్మిన్మృతకృత్రిమభావనా

నయత్యేనత్యం సత్యత్వం సత్యం చాసత్యతామపి.

43

ఇట్లు కృత్రిమమగు భావనవలన అసత్య - శరీరమున సత్యబుద్ధినిగొని, అసత్యమును సత్యముగను, సత్యము నసత్యముగను యెనర్చుచున్నది.

సర్వగా హి చిదంశేన జీవీభూయాభవన్మనః

మనః పుర్యష్టకరథమాక్రమాతి తతో జగత్.

44

సర్వగామియగు ఈ చైతన్యముయొక్క ఒక అంశమాత్రము (అనగా చైతన్యము తనయందు అంశమును గల్పించుకొని,) మనస్సుగమరి, పుర్యష్టకరథము నాలోపించి జగత్తు నాక్రమించుచున్నది.

పుర్యష్టకం వాతమయం దేహముత్థాపయత్యలమ్

హృత్స్పందివేతాల ఇవ జీవతీత్యుచ్యతే తదా.

45

ఈ చైతన్యము సూక్ష్మభూతాత్మకమును, పాణిమయమునగు పుర్యష్టకరూప - శరీరమును లేవదీయ, జనులు దానిని జీవించియున్నదానిగ వేర్కొనుచున్నారు. ఈ జీవించియుండుట, శవమధ్యమున బేతాళుడు పువేళింప అది కడలిన, జీవించియున్నదని కలచుటతో బోలుచున్నది.

క్షీణే పుర్యష్టకే చిత్తం యదా వ్యోమని లీయతే

తదా స్ఫురతి దేహాఽయం మృత ఇత్యుచ్యతేఽపి చ.

46

పుర్యష్టకము నశించి, చిత్త మాకాశమున లీనమవ శరీరము కాన్మపాపాణములవలె అచేతన మగును. ఈ స్థితినే శరీరము మృత మనబడును,

స్వభావవశతో జీవో విస్మృత్యా శక్తిమృచ్ఛతి
వైవశ్యాత్కాలవశతః పర్ణం జర్జరతామివ.

47

కొత్తదగు చివురుటాకు కాలక్రమమున ఎండిపోవునట్లు, జీవభావమునందిన ఈ చైతన్యము అజ్ఞానమున తన అజరామర బ్రహ్మస్వరూపమును మఱచి, కాలక్రమమున వైవశ్యమునంది శక్తి రహితమగును.

జీవశక్త్యా పరామృప్తే నిరుద్ధే పద్మయన్త్రీకే
ప్రాణే సంరోధమాయాతే మ్రియతే మానవో మునే.

48

మునీ! పిదప పృథ్విదత్తయంత్రీము జీవ - స్మృతిని గోల్పోయి నిశ్చలమవ, ప్రాణవా యువు నిరుద్ధమగును. అప్పుడే, మనుష్యుని మృతుడందును.

యథా జాతాని జాతాని చాన్యాన్యన్యాని కాలతః
వృక్షాత్పర్ణాని శీర్యన్తే శరీరాణి తథా నృణామ్.

49

వృక్షపత్రములు యథాస్థమయమున పుట్టి, ఎండి రాలిపోవునట్లు మనుష్యుల శరీరములుగూడ యని గ్రహించునది.

జాయన్తే చ మ్రియన్తే చ శరీరాణి శరీరీణామ్
పాదపానాం చ పర్ణాని కా తత్ర పరిదేవనా.

50

వృక్షపత్రములవలె మనుష్యశరీరములుగూడ, పుట్టి గిట్టుచున్నవి, జననమరణములు వీటికి స్వాభావికములు. అగుచో దుఃఖింపనేల ?

చిదమ్బుధౌ స్ఫురన్త్యేతా దేహాబుష్పదపజ్జ్కయః
ఇతశ్చన్యా ఇతశ్చన్యా ఏతాస్వాస్థా న ధీమతః.

51

చిత్స్ముద్రమున, ఏ యే వైపుల, ఎన్ని, శరీరులను బుద్బుద - పంక్తులు లేచుచున్నవో చెప్పజాలము. బుద్ధిచంతులకు వీటియందు శాశ్వత - బుద్ధిలేదు.

సర్వగాపి చిదేతస్మింశ్చేతసి ప్రతిబిమ్బతి
పదార్థమన్తరాదక్షే నాన్యో హి ముకురాద్భుతే

52

బ్రహ్మచైతన్యము సర్వగామినియయ్య, యీ చిత్త - దర్పణమున ప్రతిబింబించుచున్నది. అద్వయగాక మతెయ్యది వస్తువుల తనయందు ప్రతిబింబింపజేసికొనగలదు ?

చిదమలనభసి ప్రయత్న రూపాః
పరివిత క్షే తదతన్మయాః స్ఫురన్తి
కలకలముఖరాః స్ఫుటాభిరామా
వివిధశరీరవిమోహతాపనాయ.

53

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే శివపూజోపఖ్యానే పూర్వార్ధే దేహపాతవిచారో
నామ ద్వాత్రింశః సర్గః ॥ 32 ॥

పరిపూర్ణనిర్మలమగు యీ చిదాకాశమున, ప్రాక్తనశుభాశుభకర్మల పరిణతియగు శుభదుఃఖఫలభోగములను కోలాహలధ్వనులను నిజ్జడరూపములగు కల్పనాపుంజములు, అపాతరమణీయములును, వివిధరూపములునునగు జననమరణాదుల పరంపరతో ఆత్మను విముగ్ధమొనర్చి, తపింపజేయుటకే స్ఫురించుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ -
పూర్వభాగమున దేహపాతవిచారమును ముప్పదిరెండవ
సర్గము || 32 ||

త్రయస్త్రీం శః సర్గః

[యథా జీవజగద్భేదా మోహసంకల్పకల్పితాః
విచారేణైవ సంభావ్యాస్తథా తర్కైరిహోచ్యతే.

జీవ, జగద్భేదములు మోహమువలన గల్గింపబడినవనియు, వాటిని విచారము, తర్కము వలన విమర్శింపవలయుననియు యీ సర్గమున చెప్పబడుచున్నది.

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

చంద్రార్థశేఖరధర చిత్తత్వస్య మహాత్మనః
అనస్తస్యేకరూపస్య ద్విత్వం కథముపాగతమ్. 1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— చంద్రార్థశేఖరధరా! గొప్పదియును, అనంతమును, ఏకరసమునునగు చిత్తత్వమున ద్వైతభావ మెట్లు ఆరుదెంచెను ?

కథం చ తన్నహదేవ రూఢం పర్యాయసంకులమ్
భవేద్దుఃఖోపఘాతాయ ప్రజ్ఞయా వినివారితమ్. 2

మహాదేవా! ఈ ద్వైతభావమెట్లు ఆత్మయందు నిరూఢమై అద్వానిని దుఃఖమునంద జేయుచున్నది ? మతీయు, ఎట్లు జ్ఞానమువలన యీ దుఃఖము వినివృత్తమగుచున్నది — వచింపుము.
ఈశ్వర ఉవాచ:—

సర్వశక్తి హి తద్బ్రహ్మ సదేకం విద్యతే యదా
తదా నిర్మూల ఏవాయం ద్విత్వైకత్వకలోదయః. 3

శ్రీ ఈశ్వరుడు:— సర్వశక్తియును, సమ్మతమును అగు ఈ బ్రహ్మమొక్కటియే వలయునప్పుడు (పరమార్థికస్థితియందు) ద్వైతాద్వైతవిభాగములెవ్వయు లేవు.

సతి ద్విత్వే కిలైకం స్యాత్సత్యేకత్వే ద్విరూపతా
కలే ద్వే అపి చిద్రూపే చిద్రూపత్వాత్తదవ్యసత్. 4

ద్వైతభావము (ద్విత్వము) ఉన్న ఏకత్వమున్నది; ఏకత్వమున్న ద్వైతమున్నది. ఈ రెండునుగూడ చిత్తాత్రమగు బ్రహ్మముపట్ల అసత్యములు.

ఏకాభావాదభావోఽత్ర ఏకత్వద్విత్వయోర్వయోః

ఏకం వినా న ద్వితీయం న ద్వితీయం వినైకతా.

5

ఏకత్వమే తేకున్న ద్వైతాద్వైతములు రెండును అసిద్ధము లగును. 'ఒకటి' లేకున్న 'రెండు' అను గణనయే యుండజాలదు. 'రెండు' అను భావముగూడ 'ఒకటి' అను భావమునుండియే కలుగుచున్నది. (వాస్తవమునకు బ్రహ్మతత్త్వము - అద్వైతమనిగాని లేక ద్వైతమనిగాని అభివర్ణింపబడజాలదు, ఈ ద్వైతాద్వైతభావములు వ్యావహారిక, పాఠామర్థిక దృష్టులననుసరించియే యగును; (బ్రహ్మము ద్వైతా ద్వైత వివర్ణితమని భావము.)

కార్యకారణయో రేకసారత్వాదేకరూపతా

ఫలాస్తస్యాపి బీజాదేర్వికారాదిహ కల్పనా.

6

లోక - వ్యవహారికసిద్ధికై ఇట్లు ద్వివిధభేదమొనర్పబడినను, పరమార్థవస్తువున, ఈ ద్వైతజగత్తు ఉండుట అసంభవముకాదు. బీజమొక్క పేయైనను అయ్యదియే వృక్ష, కాళా, పత్ర, పువ, ఫల, పల్లవాది భావముల వ్యవహరింపబడుటలేదా?)

చిత్త్వం చేత్యవికల్పేన స్వయం స్ఫురతి తన్మయమ్

వికారాది తదేవాస్తస్తత్సారత్వాన్న భిద్యతే.

7

ఇట్లు వ్యవహారికసత్తనంగీకరింప ఇష్టములేకున్నను కలుగు కీడేమియునులేదు. చిత్తత్వమే చేత్యాది రూపమున స్ఫురించుచున్నది, దాని సారమే అన్నిట నిండియున్నది.

వికారాది వికల్పోఽయం తత్ర ఉత్థాయ వస్తుషు

యాతి సార్థకతాం నానాకార్యకారణతాదిభిః.

8

ఈ నామరూపాది వికారజాతమంతయు ఆ చిద్వస్తువునుండియే లేచి, కార్యకారణాది భేదములతో వస్తురూపమున సార్థకతనందుచున్నది. (వ్యవహరింపబడుచున్నది.)

తరక్తాః సలిలే యేఽపి తోయే శైలస్య తే సమాః

శతశ్చైజ్జనముః సోఽపి యస్య సత్యః శశాంకురః.

9

పారమార్థిక, వ్యావహారిక, (పాతిభాసికములగు పదార్థజాతమంతయు, బ్రహ్మసత్తవలననే ఆవరింపబడియున్నవి. సముద్ర - తరంగములు, పర్వత - (మున ప్రాతిభాసికముగ కల్పింపబడిన) తరంగములు, అశీకమగు శతశృంగము (= కుందేటి కొమ్ము), శకాదుల (శతమ నదీస) నుండి ఉద్భవించు వ్యావహారికములగు అంకురములు మున్నగు సవన్నియును, బ్రహ్మసత్తయందుటవలన, సత్యములుగనే పరిగ్రహింపబడనగును.

వస్తుబోధోఽత్ర సంధతే తత్రాలం వాగ్వికల్పనైః

వ్యవచ్ఛేదాది దుశ్చేద్యం వచో వాచ్యాత్కిల ద్విజ.

10

ద్విజా ! అజ్ఞానము తొలగనంతవఱకు, వెయ్యియుక్తుల జూపినను, ప్రత్యక్షమగు ఈ జగద్బ్రాహ్మణి తొలగదు. వస్తుసాక్షాత్కారమొక్కటియే దీనిని బోగొట్టజాలును.

బ్రహ్మణః సర్వశక్తిత్వం తత్త్వతో న విభిద్యతే

తరజ్గణకల్లోలజలౌఘ ఇవ వారిణః.

11

జలకణములు, తిరంగములు, బుద్బుదములు మున్నగునవి నీటినుండి వేటుగానట్లు, సర్వశక్తి త్వముగూడ బ్రహ్మమునుండి వేటుగాదు. తత్త్వద్వప్తికి బ్రహ్మము, శక్తుల కభేదమేగలదు.

పుష్పపల్లవపత్రాది లతాయా నేతరద్యథా

ద్విత్వైకత్వజగత్త్వాది త్వన్త్యాహస్తం తథా చితే.

12

పుష్ప, పత్ర, పల్లవ, లతాదులు బ్రహ్మమునుండి వేటుగానట్లు, ద్విత్వ, ఏకత్వ, జగత్వ, అహం, త్వమాది భావములుగూడ చిద్వస్తువునుండి వేటుగావు.

దేశకాలవికారాదిః కృతో భేదశ్చిత్తస్తు యః

తచ్చిదేదసత్త్వోక్తం స ప్రశోఽత్ర తవోచితః.

13

చిద్వస్తువున గల్గింపబడిన దేశకాలాది భేదములుగూడ చిద్వస్తువునుండి వేటుగావు; ద్వైత మెట్లు అరుదెంచినది; అను ప్రశ్నవలన నీవు చిద్వస్తువుకంటె అన్యమగు విషయమును గుతించి ఆశంకించితివి. చిద్వస్తువుగాక వేటొండు లేనందువలన, ఈ నీ ప్రశ్నయే అనుచితము.

దేశకాలక్రియాసత్తానియత్యాద్యాశ్చ శక్తయః

చిదాత్మికా ఏవ చితః సత్త్వాత్సంపత్తితాః స్వతః.

14

ఈ దేశ, కాల, క్రియా, సత్త, నియత్యాదిశక్తులు అన్నియు చిదాత్మకము; దాని సత్తవలననే వాటియొనికి.

చిత్తత్వం చిత్తచేత్యేహం చిద్బ్రహ్మద్యభిధా స్మృతా

యథా వీఛ్యాద్యభిధార్హం స్థితమమ్బుతరజ్జకమ్.

15

జల - తిరంగమొక్కటియే ఊర్మి, వీచి మున్నగు వేవేటుపేర్ల పేర్కొనబడునట్లు, ఈ చిత్త త్వమొక్కటియే బ్రహ్మ, చిత్తము, చేత్యము అహంకారము మున్నగు పేర్ల పేర్కొనబడుచున్నది.

అసంభవ తరజ్జస్య చిద్విలాసమహమ్బుధేః

తరణ్ణితత్వమివ య త్తతావచ్చేత్యసజ్జితా.

16

ఈ చిద్విలాస - మహాసముద్రమున. (వికారరహితమగుటవలన) తరంగోదయమగుట సంభవముకాకున్నను, తిరంగమువలె దోచునదెయ్యదియున్నదో, అద్దానినే చేత్యమనుచున్నారు.

తదేతత్పరమం బ్రహ్మ సత్యేశ్వరశివాదిభిః

శూన్యైకపరమాత్మాది నామభిః పరిగీయతే.

17

ఈ పరబ్రహ్మమే సత్య. ఈశ్వర, శివ, శూన్య, (= అవ్యాకృత) పరమాత్మాది విభిన్న నామముల (విభిన్నవాదులవలన) పేర్కొనబడుచున్నది.

ఏవం రూపకుదాతీతం యద్రూపం పరమాత్మనః

యత్తు నామాహమమలం విషయో న గిరాం చ తత్.

18

‘అహం’ అని పేర్కొనబడునదియును, పరతత్త్వమునునగు ఈ పరమాత్మ నామరూపముల కతీతమైన, వాక్కున కగోచరమగుచున్నది.

యదిదం దృశ్యతే తస్యాస్తలతాయా మహాచితేః

ఫలపల్లవపుష్పాది న భిన్నం తన్మయం యతః.

19

పరిదృశ్యమానమగు ఈ జగత్తు, ఆ చిల్లతయొక్క ఫలపుష్పము అనదగును. ఇది ఆ చైతన్యమునుండి వేలుగాదు; ఇయ్యది చిన్నయము.

మహావిద్యోపనయనాచ్చిద్భవత్యభిధా సతీ

సా జీవత్వేన బాహ్యాత్వం తదా ద్వీద్వివ పశ్యతి.

20

ఈ చైతన్యము అవిద్యయను ఉపనేత్రమును ధరించి, జీవనామమున పేర్కొనబడి, ద్వితీయ చంద్రదర్శనమునలె, ఆళీకమగు ఈ బాహ్య - జగత్తును దర్శించుచున్నది.

స్వయమన్యైవమస్మీతి భావయిత్వా స్వభావతః

అన్యతామివ సంయాతి స్వవికల్పాత్మికాం స్వతః.

21

ఈ చైతన్యమే, తనయంతటతానే తన్ను జడముగను, బ్రహ్మభిన్నముగను భావించుకొని, వికల్పమయములగు విభిన్నభావముల దాల్చుచున్నది.

అకలజ్జేన రూపేణ రూపం యత్సకలజ్జవత్

సంసారసరితం ప్రాప్య చేతనేనైవ చేతతి.

22

ఈ చైతన్యము నిష్కళంకరూపమున వెలయుచుండియు, కల్పితమగు కళంకరూపమున సంసారనదియందు ముణిగి, జ్ఞాపాధిక - చైతన్యముతో నిట చరించుచున్నది.

చిద్వపుః స్వయమేతేన హ్యేకతామేతి జీవతామ్

చిత్తత్వస్యావభాసేన జీవో జీవతి తస్మయః.

23

ఈ చైతన్యమే పుర్యష్టముతో నైక్యమునంది జీవరూపమును బొందుచున్నది. ఈ జీవుడు చిత్స్విరూపమయొక్క ప్రకాశమువలననే చిన్నయై జీవించుచున్నాడు.

ఆతివాహికదేహానాఽపి జీవతాం సముపాగతః

భావనాపశ్చకం భూత్వా ద్రవ్యమస్మీతి వేత్త్యలమ్

తద్ద్రవ్యం ప్రాణినా భుక్తమాశు గచ్ఛతి వీర్యతామ్

తతోఽహం ప్రాణవాఞ్జాతో వేత్తీత్యనుభవాత్మకమ్.

24

25

నూత్నకరీరధారియగు ఈ జీవుడు 'నేను పంచభూతాత్మకమగు స్థూలశరీరమును' అని భావించి, అట్టి ద్రవ్యమై, ప్రాణుల ఖాద్యములతోగలసి, వారి ఉదరమునజేరి, వీర్యముగ మారుచున్నాడు. పిదప, ఈ జీవుడు (శ్రీల గర్భమునజేరి) 'నేను పుట్టితిని ; నాకు ప్రాణములున్నవి' అని తలచును.

అహంతాదిక్రమేణాశు పశ్చాత్తానుభవభ్రమాత్

స్థావరం జంగమం సర్వం వేత్తి తత్తద్భవత్యలమ్.

26

బ్రహ్మమై ఇట్లు వైసజ్జబ్బదినతీరుగ భావించుకొని, స్థూలశరీరమును అనుభవించుచు, స్థావర - జంగమాది పదార్థముల గాంచుచున్నది. మఱియు, ఆయా వాసనలవలన ఆయావస్తువులుగ మారుచున్నది.

కాకతాలీయయోగేన దృఢాభ్యాసక్షయేణ చ

వాసనాంతరసంశ్లేషాత్సాత్త్వమా కారముఽస్తి.

27

నూత్న - శరీరమందున్న చైతన్యము, స్థూల - శరీరవాసనలు ప్రబలము లగుటవలనను,
నూత్న - శరీరభావనయొక్క దార్ఢ్యము తగ్గుట వలనను కాకతాళియుముగ అనగా అకాస్మాత్తుగ
నూత్నశరీరమును పరిత్యజించుచున్నది.

ద్విత్యస్వసంవిదా ద్విత్యమేకస్యైవ ప్రవర్తతే
పుంసో వేతాలసంకల్పాద్వేతాల ఇవ భాసురః.

28

మనుష్యుడు కల్పనాబలమున తన ఎట్టయెదుట బేతాళమూర్తిని గాంచునట్లు, ఈ చైతన్య
మద్వితీయమయ్యు, ద్విత్యసంకల్పమున ద్వైతమును గాంచుచున్నది.

అద్విత్యవేదనాద్విత్యమాత్మనోఽపి నివర్తతే
న కరోమీతి సంకల్పాత్పునుషస్యేవ కర్తృతా.

29

‘నేనేమియు ఒనర్చుచుండుటలేదు’ అని భావించుటవలన పురుషుని కర్తృత్వము తొలగు
నట్లు, యజుల అద్వైతభావనవలన ద్వైతభావన ఉపశమింపగలదు.

ద్విత్యసంకల్పతో ద్విత్యమేకస్యైవ ప్రవర్తతే
అద్విత్యసంవిదా ద్విత్యమనేకస్యాపి నశ్యతి.

30

ద్విత్యసంకల్పమువలన అద్వితీయవస్తువు ద్వైతభావమును బొందుచున్నది. అద్వైతసం
కల్పమువలన ఈ నానాత్వము (జగత్తు) నశించుచున్నది.

పరమాత్మతయా ద్విత్యం న కిలాత్మని విద్యతే
అవికారాదిమత్త్యేన సర్వగత్త్యేన సర్వదా.

31

అవికారియు, సర్వగమును, నిత్యమును నగుటవలన ఈ పరమాత్మయందు ద్విత్యము లేదు -
ఉండజాలదు.

యత్స్వసంకల్పరచితమసంకల్పక్షయం హి తత్
యథా మునే మనోరాజ్యం గంధర్వనగరం యథా.

32

మనీ! సంకల్ప - రచితములగునవి సంకల్పము క్షయమైన, క్షీణించుచున్నవి. మనో
రాజ్యము, గంధర్వనగరములు ఇట్టివి.

తథా సంకల్పనే క్లేశో న సంకల్పవినాశనే
సంకల్పయత్తో గంధర్వపుర్యాః సృష్టౌ నతు క్షయే.

33

సంకల్ప మొనర్చుటయే కష్టము; సంకల్పములేకున్న ఎట్టికష్టమును లేదు, సంకల్పము
యక్షుని గంధర్వనగరమును సృష్టించుచున్నది. నశింపజేయుటలేదు.

పుష్టసంకల్పమాత్రేణ యదిదం దుఃఖమాగతమ్
తదసంకల్పమాత్రేణ క్షయి కాత్ర కదరనా.

34

పుబలమగు సంకల్పబలమున అరుదెంచిన ఈ దుఃఖము, అసంకల్పమువలననే క్షీణింప
గలదు. దీన కష్టమేమి?

యత్కించిదపి సంకల్ప్య నగో దుఃఖే నిమజ్జతి
న కించిదపి సంకల్ప్య సుఖమవ్యయమశ్నుతే.

35

ఎంత కొద్దిగ సంకల్పించుకొనినను, మనుష్యుడు దుఃఖమున బడుచున్నాడు. అద్దానిని సంకల్పింపకున్న మనుష్యుడు అక్షయమగు సుఖమును బొందుచున్నాడు.

సంకల్పవ్యాలనిర్ముక్తా న యదా తవ చేతనా
న తదా నన్దనోద్వానే త్వముచ్చైః పరిరాజసి.

36

నీ చేతనము సంకల్ప - సర్వమునుండి విడివడనంతవఱకు, రమణీయమగు నందనవనమున గూడనీకు సుఖము లభింపదు.

స్వవివేకానిలైః కృత్వా సంకల్పజలదక్షయమ్
పరాం నిర్మలతామేతి శరదీవ నభో నరమ్.

37

అందువలన నీవు స్వకీయమగు వివేక - మారుతమున సంకల్ప - మేఘముల చెదరగొట్టి, శరదాకాశమువలె పరమనిర్మలతను బొందుము.

సంకల్పనరితం మత్తాం మణిమస్త్రేణ శోషయ
తత్రోహ్యామానమాత్మానం సమాశ్వాస్య భవామనాః.

38

నీవు ఉన్నత్రయగు ఈ సంకల్పనదిని, మణిమంత్రముల విశుష్కమొనర్చి, ఇందు తేలిపోయెడి ఆత్మ నోదార్చి, నిర్మనస్కుడవు కమ్ము.

సంకల్పానిలనిర్ధూతం భ్రాంతం పర్లతృణాంశవత్
భూతాకాశే చిదాత్మానమవలన్వ్య విలోకయ.

39

నీ చిదాత్మ సంకల్ప - మారుతమున పెగురగొట్టుబడి, తృణ, పర్లఖండములవలె భూతాకాశమున భ్రమించుచున్నది. నీవద్దాని యథార్థరూపమును నిరీక్షింపుము.

స్వసంకల్పనకాలుష్యం వినివార్యాత్మనాత్మనః
పరం ప్రసాదమాసాద్య పరమానన్దవాన్భవ.

40

స్వయముగ నీవు సంకల్పజనితమగు ఆత్మకాలుష్యమును దూరమొనర్చి, పరమనిర్మలభావమును బొంది, పరమానందయుక్తుడవు కమ్ము!

సర్వశక్తిమయోహ్యోత్మా యద్యథా భావయత్యలమ్
తత్తథా పశ్యతి తదా స్వసంకల్పవిజృంభితమ్.

41

పరవశక్తిమయమగు ఈ ఆత్మ, జేనినెట్లు భావించుచున్నదో, దానినట్లే తన సంకల్ప బలమున గాంచుచున్నది.

సంకల్పమాత్రమేవేదం జగన్నిభ్యాత్వముత్థితమ్
అసంకల్పనమాత్రేణ బ్రహ్మన్యాపి విలీయతే.

42

ఈ జగత్తు సంకల్పమునుండియే కలుగుచున్నది; అందువలన నియ్యది మిథ్య బ్రహ్మజ్ఞా! సంకల్పము తీరించిన, ఇది యెచ్చటనో విలీనమగును.

సంకల్పవాతవలెతం జన్మజాలకదమ్బకమ్
అసంకల్పానిలస్పృశ్యాద్విశ్రామ్యతి పరేపదే.

43

సంకల్ప - వాయువున గుమిగుర్చుబడిన జన్మపరంపరలను మేఘములు, అసంకల్ప - అని
లము దాకినవెంటనే పరమపదమున విలీనమగుచున్నవి.

తృప్తాకరజ్జలతికామిమాం రూఢీముపాగతామ్
సంకల్పమాలోద్ధరణాత్పరిశోషవతీం కురు.

44

దృఢముగ పాతుకొనిపోయిన తృప్తయను యీ కరంజలతను, సంకల్పమను వ్రేల్చును పెక
లించి ఎండువాయునట్టొనర్చుము.

ప్రతిభాససముత్థానం ప్రతిభాసపరిక్షయమ్
యథా గన్ధర్వనగరం తథా సంస్మృతివిభ్రమః.

45

సంకల్పముతోలగినను జగత్తుయొక్క ఆభాసముండిన, అద్వానిని ప్రతిభాసయని గ్రహిం
పుము. ఇయ్యది తొలగనంతవఱకు జీవన్ముక్తులు జగత్తును గంధర్వనగరమువలె అశీక - బుద్ధితో
గాంచుచుందురు.

ప్రభురస్మీతి విస్మృత్య తావచోచ్ఛృతి భూమిపః
భూమిపోఽస్మీతి సంజాతా యావన్నాస్య హృది స్మృతిః.

46

రాజు, తాను రాజునను విషయమును మఱచి, మఱల మనస్సున దాను రాజునను స్మృతి
ఉదయించువఱకు శోకించుచుండును.

నాస్య తజ్జాతయా బ్రహ్మన్రావక్స్మృతిర్వర్తమానయా
శరదేవోపగతయా ప్రావృద్ బాధ్యావవారిణీ.

47

బ్రహ్మజ్ఞా ! మఱల ఆత్మలవలన ప్రాక్తనస్మృతి ఉదయింపజేయబడినప్పుడు, శరత్ - కాల
మరణదెంచలోకముల కప్పవడజేయు వర్ష ఋతువు తొలగునట్లు, రాజసంబంధమగు అజ్ఞానము బాధింప
బడును. (ఇట్లే ముక్తులపట్టయనియు గ్రహించునది.)

ఘనప్రవాహయాఽకస్మాచ్చిత్రేహః సైవ వర్ధతే
య ఏవోచ్చైఃస్వరస్తన్త్యాః స ఏవాక్రామతి శ్రుతిమ్.

48

ప్రాక్తన, వర్తమాన స్మృతు (సంస్కారము) లలో నెయ్యది ప్రబలముగనుండునో,
అయ్యదియే వర్ధిల్లును. (ఈ స్మృతిని నిరాకరించుటకై, శ్రీవణమనన నిదిధ్యాసనముల ఆవశ్యకత).
వీణా - తంతుల, ఎద్దానిధ్వని పెద్దగనుండునో, అయ్యదియే శ్రుతికి దగులునుగదా !

అహమేకోఽహమాత్మాస్మీత్యేకాం భావయ భావనామ్
తయా భావనయా యుక్తః స ఏవ త్వం భవస్యలమ్.

49

నీవు, 'నే నద్యితీయ ఆత్మను' అని ఏకత్వభావన నొనర్చుము. ఈ భావనతో యుక్తుడవై
యున్న నీవు ఆ బ్రహ్మమే కాగలవు.

ఏవం హ్యసంభవదిదం త్వవిరాగభాస్య
త్తత్సత్త్వము తమపదం పరమేకదేవః
పూజానుపూజకసుపూజనపూజ్యరూపం
కించిన్న కించిదివ చిత్తపదైకమూర్తిః.

50

ఇత్వాన్తే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ద్వైతైక్యప్రతిపాదనం నామ
త్రయస్త్రింశః సర్గః ॥ 31 ॥

అందువలన, బాహ్య - పూజ నినుబోలువారికి తగదు. తుచ్ఛఫలముల గోరువారే
ఇద్దాని నొనర్తురు, ఇది వారిపట్టునే చెల్లును. నీకు పూజనీయమగు దేవత ఆ పరమార్థ - సత్ ఒక్క
టియే. ఇదిగాక తక్కిన అర్చనా యత్నములు (అనగా ప్రతిమా నిర్మాణము, పూజాద్రవ్యసంగ్ర
హము, పూజారి మున్నగునవి) నీకు లేవు. ఈ సామగ్రి అంతయు అలీకమగు మనస్సుయొక్క కల్పన
మాత్రమే యైయున్నది. దీని వాస్తవమగు దేవుని పూజ వీలుపడదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ -
పూర్వభాగమున ద్వైతైక్యప్రతిపాదనమను ముప్పది
మూడవ సర్గము ॥ 31 ॥

చ తు స్త్రిం శః స ర్గః .

[సామప్రమిహ తుర్యం చ తుర్యాతీతపదం తథా

ఉపదిశ్యేత్సర్వోఽన్యేత్ర విశ్రాంత ఇతి వర్ణ్యతే

నుమప్తి, తురీయము, తురీయాతీత పదముల నుపదేశించి, ఈశ్వరుడు విశ్రమించుట వర్ణింప
బడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ :—

ఇతం స్థితమిదం విశ్వం సదసద్దేవరూపి చ

ద్వైతైక్యపదనిర్ముక్తం యుక్తం ద్వైతైక్యమవ్యతః.

1

ఈశ్వరుడు:— ఈ దేవపూజవలన సదసద్ద్రూపమగు విశ్వమే పూజింపబడుచున్నది.

విశ్వము బాధిత - దృష్టికి ఆసత్తు అయినను, అధిష్ఠానదృష్టికి సత్తు; వ్యాపకహారికదృష్టికి దీనియందు
ఏకత్వద్విత్వములున్నవి, పారమార్థికదృష్టియందివి ఏమియునులేవు. ఈ విషయములన్నియును యుక్తి
యుక్తములు.

చిత్తేః కలబ్జవైరూప్యమితి సంసారతాం గతమ్

అకలబ్జమసంసారి తచ్చాభిన్నాద్వయాత్మకమ్.

2

చైతన్యముయొక్క మోహవైకల్యమే సంసారము; తత్త్వదృష్టికి చైతన్యము నిష్కళంకము,
అసంసారి, అద్వయము, భేదరహితము.

ఇయమస్మృతి సంగ్రహస్తకలజ్జా చిన్నిబధ్యతే

ఏతామేవ కలాం బుద్ధ్యా న్వకాభిన్నాం విముచ్యతే.

3

‘ఈ దేహములు నేను’ అని భావించుకొని, ఆ కళంకమున చైతన్యము బంధింపబడు
చున్నది; ఈ కల్పనయొక్క కర్త తననుండి వేరుగాదని గ్రహించి విడివడుచున్నది.

చిద్రాకారతాభావాద్విత్వాత్సత్త్వం సముజ్జతి
సుఖాదిమిలితాం ధత్తై న సత్యాం సదితి క్షణాత్. 4

ఈ చైతన్యమే బాహ్యపదార్థముల భావించి, ద్విత్వమునుబోంది, తన ఆఖండసత్త్వము పరిత్యజించుచుచున్నది; శారీరకములగు సుఖదుఃఖములతోగూడిన ఈ కల్పిత - అసత్యపదార్థములను సత్యములుగ గ్రహించుచుచున్నది.

శుద్ధా నిరంశా సత్యా వాఽసత్యా వేత్యేవమాదిభిః
విముక్తా నామశబ్దార్థైః సర్వైః సర్వాత్మికాఽపి ఖమ్. 5

వా్యవహారికదృష్టికి ఇయ్యది నామరూపాత్మకముగ దోచుచున్నను, ఇందెట్టి ధర్మమును లేదు. ఇందు సత్య - అసత్యాది విధములగు వికల్పములు, నామరూపములు లేవు. ఇయ్యది వాస్తవమునకు నిరవయవము, విశుద్ధము.

సర్వం నిరుపమం శాస్త్రం మనసై తత్త్రిమార్గమ్
బ్రహ్మేదం బృంహితం బ్రహ్మ శక్త్యాఽఽకాశవికాసయా. 6

భూర్లమును, నిరుపమమునగు బ్రహ్మమే మొదట ఆకాశమువలె వికాసమునంది జాగ్రత్తస్థి పునుపులతోగూడిన సంసారమును, ఆధ్యాత్మిక, ఆధిదైవిక, ఆధిభౌతికమార్గములు గల జగత్తును, తన శక్తివలన వికసింపజేయుచున్నది.

మనసా మనసి చ్ఛిన్నే స్వేన్ద్రియావయవాత్మని
సత్యాలోకాజ్జగజ్జాలే పృచ్ఛన్నే విలయం గతే. 7

తన ఇంద్రియములలో నొక్కటియగు మనస్సువలన మనస్సును ఖండింప, సత్యము ప్రకాశించి, జగజ్జాలముల విలోపమొనర్చును.

చిద్యతే శీర్ణ సంసారకలనా కల్పనాత్మికా
భృష్టబీజోపమా సతా జీవస్య ఇతినామికా 8

అప్పుడు కల్పనయగు ఈ త్సుద్రసంసారము ధంగింపబడుచున్నది; ఇట్టి స్థితినిబడడిన జీవుని ఈనికి, 'ఇతి' అను శబ్దమున (ఉపనిషత్తుల జెప్పబడియున్నట్లు) నిర్దేశింపబడును. ఈ జీవుడు మఱల జన్మముబొందకపోవుటవలన ఇతని సత్త, వేయింపబడి అంతురోత్పాదనశక్తిని గోలుపోయిన బీజముతో బోల్చబడుచున్నది.

వశ్యస్తీ నామ కలితోత్పజస్తీ చేత్యచర్వణామ్
మనోమోహాభినిర్ముక్తా శరదాకాశకోశవత్. 9

దృశ్యపదార్థములన్నియును బాధింపబడుటవలన, ఈ సత్త అప్పుడు కేవలము దృక్ - స్వరూపముగ మారుచున్నది. అందువలన నియ్యది 'పశ్యంతీ' (దృష్ట) అను పేరిటగూడ పేర్కొనబడును. ఆ జీవుడు చేత్యవిషయముల (చిత్తవిషయముల) స్మరించుటగూడ మాని, మనో - మోహమును మేఘములనుండి విడిచి, శరత్కాల ఆకాశమువలె నిర్మలమై విరాజిల్లును.

శుద్ధాచిద్భావమాత్రస్థా చేత్యచిచ్ఛావలం గతా
సమస్తసామాన్యవతీ భవతీర్ణభవార్ణవా.

ఇంతకుమునుపు ఈతడు విషయవస్తువుల గుఱించి చిత్తచాపల్యమును బొందుచున్నను, ఈ జీవన్ముక్తిస్థితియందు, అది తొలగిపోవుచున్నది; అతడు సంసారసాగరమునందుండి, జీవన్ముక్తయంతే ఉత్తీర్ణుడై, నిఖిలపదార్థముల సత్తయగు కేవలచైతన్యరూపమును బొందును.

అపునర్భవసౌమ్యప్రపదపాణిత్వపీఠరీ

పరమాసాద్య విశ్రాంతా విశ్రాంతా వితతే పదే.

11

అప్పుడాతడు పునర్జన్మ - బీజ - రహితమగు సౌమ్యప్రపద (నిరతిశయానంద స్వరూప) - పాండిత్యము నపరిమితముగబొంది, గొప్పదగు బ్రహ్మపదమున విక్రమించును.

ఏతత్తే మనసి క్షీణే వృధమం కథితం పదమ్

ద్వితీయం శృణు విప్రేంద్ర శక్తేరస్యాః సుపావనమ్.

12

విప్రేంద్రా! నీ కింతవఱకు మనోక్షయమన పైతన్యముబొందు స్థితిని జెప్పితిని; ఇప్పుడు పవిత్రమగు ద్వితీయావస్థను జెప్పుచున్నాడను. వినుము.

ఏపైవ మనసోన్ముక్తా చిచ్ఛక్తిః శాన్తిశాలిని

సర్వజ్యోతిస్తమోముక్తా వితతాకాశమందరీ.

13

మనోదశనుండి విడిచడిన ఈ చైతన్యమే, సూర్యచంద్రాది జ్యోతిషపదార్థములనుండియు, అజ్ఞానాది అంధకారములనుండియు విడిచడిన కాంతిమయమై విశాలమగు ఆకాశమువలె స్వచ్ఛభావమున వెలయును.

ఘనసౌమ్యప్రలేఖావచ్ఛిలాన్తఃసన్ని వేశవత్

నైన్ద్రవాన్తస్థరసవద్వాతాన్తఃస్పన్దశక్తివత్.

14

కాలేన యత్ర తత్త్రైవ పరాం పరిణతిం యదా

శూన్యశక్తిరివాకాశే పరమాకాశగాతదా.

15

చేత్యాంశోన్ముఖతాం నూనం త్యజత్యమ్బివ చాపలమ్

వాతలేఖేవ చలనం పుష్పలేఖేవ సౌరభమ్.

16

కాలతాకాశతే త్యక్త్వా సకలే సకలాకలా

న జడా నా జడా స్ఫారా ధత్తే సత్తామనామికామ్.

17

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నమహాసత్తాపదం గతామ్

తుర్యతుర్యాంశకలితామకలజ్జామనామయామ్.

18

కాంచిదేవ విశాలాక్ష సాక్షీవత్సమవస్థితామ్

సర్వతః సర్వదా సర్వప్రకాశస్వాదుతత్పరామ్.

19

ఆనంతర మయ్యది కాలక్రమమున గాఢసుష్మప్రస్థనుభవమువలెను, పామణికాతన్యము వలెను, సైంధవమునందలి రసమువలెను, వాయువునందలి స్పందశక్తివలెను, ఎప్పుడెచ్చట కేవల చిహ్నాత్రరూపముగ పర్యవసించునో, అప్పుడు ఆకాశమునందలి శూన్యతవలె పరమాకాశముతో గలసి, బాహ్యవిషయ - జౌత్సుక్యమును విడచి, వాయువువలన గదల్చబడని నీటివలె నిశ్చలభావమున వెలయును. అప్పుడు ఇయ్యది వాతలేఖ (వాయుకణము) స్పందమును త్యజించునట్లును, పుష్పము సౌరభ

మును వీడునట్లును, దేశ, కాలముల త్యజించి, సమస్త - దృశ్యవస్తువుల అనుభవమునుండి విడివడును. అనంతరము జడాజడభావములనుండి విముక్తినంది, అపరిచ్ఛిన్నత్వమునుబొంది, ఒకానొక అనిర్వచనీయసత్తను బొందును. ఈ మహాసత్త దిక్కాలాద్యవచచ్ఛిన్నము. ఆ స్థితి తురీయము, అకలంకము అనామయము, ఆ స్థితియందలి ఆనందము అన్నివస్తువులనుండి, అన్నికాలముల లభించు ఆనందము కంటె మహత్తరమైనది. ఈ ఆనందమునుగాంచుచు, వికలాక్షునివలె జీవన్ముక్తపురుషుడు వెలయుచుండును.

ఏమా ద్వితీయా పదతా కథితా తవ సువ్రత

తృతీయం శృణు వత్సామి పదం పదవిదాం వర.

20

సువ్రతా! నీ కిప్పుడు ఈ చైతన్యముయొక్క ద్వితీయస్థితిని జెప్పితిని. తత్వవిచ్ఛేదా! ఇక, తృతీయ అవస్థను జెప్పుచున్నాడను. వినుము.

ఏమా దృశ్యేత్యవలనాదనామార్థాపదం గతా

బ్రహ్మత్వేత్యాదిశబ్దార్థాదతీతోదేతి కేవలా.

21

ఈ చైతన్యము బ్రహ్మకార - అఖండ చిత్తవృత్తిని దాని, ననుసరించుచుండు బ్రహ్మైక్య భావమును బొందుటవలన నామరూపాతీతమగు బ్రహ్మము, ఆత్మమున్నగు సంజ్ఞల నతిక్రమించి, కేవల స్వరూపమున వెలయును.

సైర్యేణ కాలతః స్వస్థా నిష్కలజ్కా పరాత్మనా

తుర్యాతీతాది నామత్వాదపి యాతి పరం పదమ్.

22

అప్పుడయ్యది మద్విధభావవికారములనుండి విడిపడి, కాలముకంటెగూడ శాశ్వతమై, తమస్సునకు పరమునున్న స్వస్వరూపమున నిష్కలంకమై, తురీయాతీతాది నామములకుగూడ అతీతమై, పరమపురుషార్థరూపమును బొందును.

సా పరా పరమా కాష్ఠా ప్రధానం శివభావతః

చిత్తేకా నిరవచ్ఛేదా తృతీయా సావనీ సిత్తిః.

23

ఇదియే సుఖములన్నిటియొక్క పరమావధి; శుభములన్నిటిలోను ప్రధానము. విచార నములేని ఈ పవిత్రస్థితియే, చైతన్యముయొక్క తృతీయ అవస్థ.

చిరమస్యాంప్రతిష్ఠాయాం సర్వాభ్యాధ్వగదూరగా

సా మమాప్యజ్ఞ వచసాం స సమాయాతి గోచరమ్.

24

వత్సా! ఈ భూమికయందు వసించుట చాల కష్టము. ఇది అన్నిమార్గములకును, అందజే పథికులకును దూరమై వెలయుచున్నది. నా వాక్కులకుగూడ అతీతమై అభివర్ణింప శక్యముగాక యున్నది.

త్రిమార్గకలనాతీతమీతి తే కథితం మునే

త్విం తస్మిన్పదే నిత్యమీతి దేవః సనాతనః.

25

మునీ! ఈ చెప్పబడిన చైతన్యము జాగ్రత్సృష్టసుషుప్తుల కతీతము; ఇందు నీవు నిత్య మధిసంపన్నము. ఇదియే సనాతనమగు పరమదైవము.

ఏతస్మయమిదం విశ్వం మునే తస్మయవేదనాత్
సత్యసంవేదానాన్నేదం సచ నేదం మునీశ్వర.

26

మునీ! ఈ విశ్వమయొక్క ఉపాదానకారణము చైతన్యము అని భావించిన, విశ్వ మంతయు చిస్మయమే యగుచున్నది. మునీశ్వరా! దీనిని ఉపాదానముకంటె అద్వితీయ సత్యముగ భావించిన, ఈ విశ్వము తస్మయము కాదు. కాని, చైతన్యము ఈ రెండువికల్పములకంటె అతీ తమైయున్నది.

నేదం ప్రవర్తతే కించిన్నేదం కించిన్నివర్తతే
శాస్త్రం సమసమాభాసంప్రథతే స్వస్య కోశవత్.

27

వాస్తవమున కీ విశ్వమేమియును గాదు. ఇది ఉత్పన్నమగుచుండుట లేదు, లేక వినష్ట మగుచుండుటయునులేదు. కనుక, విశ్వ (బ్రహ్మాండమంతయు ఏకాకారమగు ఆకాశ-కోశమువలె) శూన్యము.

అద్వైతైక్యాదసంక్షోభాద్ధనచేతనయా తయా
అవికారాదిమత్త్వాచ్చ నిత్యానిత్యతయా చిరమ్.

28

ఏలయన, కేవలము చైతన్య మొక్కటియే, అద్వైతభున-చేతనరూపమున వెలయుచున్నది. నిర్వికారమగు దీనికడ (ఆపేక్షక) నిత్యములగు ఆకాశ, కాలాదులు గూడ అనిత్యములు.

చిద్భునత్వాచ్చిశుశిలాకోశానాం జగతామపి
మనాగపి స భేదోఽస్తి సతామప్యసతామపి.

29

శిశుకల్పితములగు ఆకాశ - శిలాకోశములకును, జగత్తులకును భేదములేదు. ఇవి చైతన్య సత్తవలెననే అసత్యములయ్యు సత్యములుగను, సత్యములయ్యు అసత్యములుగను దోచుచున్నవి.

సమస్తం సుశివం శాస్త్రమతీతం వాగ్విలాసతః
ఓమిత్యస్య చ తస్మాత్తా తుర్యా సా పరమాగతిః.

30

ఇదంతయును వాక్కున కతీతమగు శాంత, శివస్వరూపము. (ప్రణవమయొక్క తురీయ మాత్రయగు బ్రహ్మయే పరమగతి.

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యుక్తవానమలదృక్పరిణామతోఽస్మిన్
పారే పదే సముపశాస్త్రవాభిధానే
తూష్ణీమతిష్ఠదమునా మునినా చ సార్థం
విశ్రాంతవృత్తిరథ తత్ర ముహూర్తమీశః.

31

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే పరమేశ్వరోపదేశో నామ చతుస్త్రింశః

సర్గః || 34 ||

శ్రీవాల్మీకిః— భగవంతుడును ఈశ్వరుడిట్లు ఉపదేశము నొసంగి, మునిశ్రేష్ఠుడగు వసిష్ఠుని తోడను, స్కందసంవాది పరిజ్ఞులతోడను గూడి సర్వసంసారోపశమగు తురీయపథమున విశ్రాంతి

నంది, ముహూర్తకాలము నిశ్చేష్టాభావమున వెలయసాగెను; అప్పుడాతని చిత్తవృత్తి పరమానంద చిదేక రసరూపముగ పరిణతి నందెను. అందువలన, తదితర ఇంద్రియములుగూడ చేష్టారహితములన, అతడు నిశ్చలత్వము నందెను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వభాగమున పరమేశ్వరోపదేశమును ముప్పది నాలుగవ సర్గము || 34 ||

ప జ్ఞాత్రిం శః సర్గః .

[బ్రహ్మవిష్ణుహరాదీనామత్ర యః పరమః పితా

మహాదేవః పరాత్మాసా పూజ్యసీమాంత ఈర్యతే.

[బ్రహ్మవిష్ణుహరారులకు గూడ పరమపితయును, పరమాత్మయునునగు మహాదేవుని పరమపూజ్యత్వము ఈ ప్రకరణమున వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

తతో ముహూర్తేన హరో శారీకమలీనీసరః

మద్వికాసోన్ముఖం సైవరం వికాసం బహిరాదదే.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:—అంత ముహూర్త కాలము జరుగ, శారీరీకవియను పద్మమున కాశ్రయమైన సరోవర మనదగు హృదు నన్ను ప్రబోధితు నొనర్ప (భక్తవాత్సల్యాతిశయమున) కన్నుల దెఱచెను.

దృశ్యయో ద్యోతయమాస ముఖాకాశతలోదితః

బోధం సముద్గకాదర్కం లంశురాశిరివోద్గతః.

2

మూర్త్యచంద్రాదులను శేత్రత్రయము ముఖాకాశమున బ్రకాశించి, సూర్యుడు దివా భాగమును మూచించునట్లు, ఆయన సమాధినుండి లేచుటను దెల్పెను.

ఈశ్వర ఉవాచ:—

మునే మననమాహూయ స్వసత్తైవాశు నీయతామ్

త్యమర్థం మాహరానర్థం పవనః స్పృష్టతామివ.

3

ఈశ్వరుడు:— మనీ! నీవు మొమ్మొదట విచారములన వెంటనే స్వస్వరూపమును గ్రహింపుము. వాయువు వీచమొదలిడి ఆకాశమును భూమియమొనర్చునట్లు నిన్నుచర్చజాలముల జిక్కువడ జేసికొనకుము.

ద్రౌప్తవ్యమిహ యత్కించి తద్దృష్టం కిం సమం భృమైః

సహి హేయముపాదేయం చేహ పశ్యామి తద్విదః.

4

చూడదగు బాహ్యవిషయముల నన్నిటిని జాచితిని; ఇంకను భ్రాంతియందు పడియుండ నేల? తత్త్వజేత్రలీ భ్రాంతిమయ సంసారమున హేయోపాదేయములలో నేమొక్కటియును గాంచ జాలకున్నారు.

శాస్త్రశాన్తిమయానేతాన్వికల్పస్థలయన్నసిః

ధీరోసి నాన్యథా స్థితాస్ త్వమేవ భవ చాత్మదృక్.

5

నీవు కత్తివలె, కాంతిమయములను అకాంతిమయములునునగు ఈ వికల్పముల నన్నిటిని ఖండించి ధీరుడవైతివి. ఇట్లు ఖండింపకున్న నీవు ధారుడవన జాలెడువాడవుకావు. ఇప్పుడు నీవు ఆత్మ దర్శనము నొనరింపుము.

ఇమాం దృశ్యదశామాశు బాహ్యబోధాయ వా పునః
సమాశ్రిత్య మదుక్తం త్వం శృణు తూష్టిం సి తేన కిమ్.

6

నీవిప్పుడు సమస్తప్రపంచమునకు వెలుపల వెలయు ఆత్మను గ్రహింప, ప్రస్తుతము దృశ్యదశయందే యుండి, నా యుపదేశమును వినుము. ఆత్మలాభార్థము ప్రయత్నింపుము; ప్రయత్నింపకున్న ఏమియును లభింపదు.

ఇత్సుక్వా బాహ్యబోధ స్త్యం మాభవేతి త్రిశూలధృక్
ప్రాణేనేదం దేహగేహం పరిస్ఫురతి యస్త్రవత్.

7

ఇట్లుపల్కి త్రిశూల ధయందు 'బాహ్యదేహదుల ఆత్మబుద్ధిని పరుత్వజింపుము' అని ఉపదేశించి, దేహాత్మబుద్ధిని త్యజించు ఉపాయమును జెప్పదొడగెను. ఈ శరీరగృహము ప్రాణ వాయువునవలననే యంత్రమువలె చలించుచున్నది.

ప్రాణహీనం పరిస్పృష్టం త్యక్వా తిష్ఠతి మూకవత్
చాలనీ పాననీ శక్తిః శక్తిః సంవేదనీ చితిః.

8

ప్రాణవాయువులేకున్న ఈ శరీరము నిష్పృష్టమై మూగవానివలె నుండెడిది. శరీరమునందలి చలన శక్తి వాయువునకును, జ్ఞానశక్తి చైతన్యమునకును జెందియున్నది.

సా మూర్తా ఖాదపి స్వచ్ఛా సత్సత్తై వాత్ర కారణమ్
వినశ్యతః ప్రాణదేహా వియోగాన్మరుదేవ చ.

9

ఈ జ్ఞానశక్తి రూపహీనము; ఆకాశముకంటెను నిర్మలము. సదస్త్వపుల ఉనికియే దీని అస్తిత్వమునకు గారణము. స్పృందశక్తికి కారణమగు యీ ప్రాణము శరీరములేకున్న సామాన్య - వాయు రూపముననే యుండెడిది.

చిదాత్మా ఖాదపి స్వచ్ఛో న వినశ్యతి కిం భిమైః
మనఃప్రాణమయే దేహే చిత్తత్వం పరిజాయతే.

10

ఇక చిదాత్మయన్ననో, ఆకాశముకంటె నిర్మలుడును, వివాళరహితుడునునై యున్నాడు; నీవేల వ్యర్థముగ జననమరణములను భ్రమయందు పడుచున్నావు? మనోప్రాణమయమగు యీ శరీరమున చైతన్యము అభివ్యక్తి నందుచున్నది.

ముకురే హ్యమలాభాసే ప్రతిబిమ్బం ప్రవర్తతే
సదవ్యగ్రతం వస్తు ప్రతిబిమ్బక్రియాం వినా.

11

నిర్మలదర్పణమున ప్రతిబింబము పడుటలేదా? వస్తువున్నను (కొన్నితావుల) ప్రతిబింబముండదు.

యథా నాస్తి మలోపేతే ముకురే మునినాయక
తథా నాస్తి గతప్రాణో విద్యమానేఽపి దేహకే.

12

మునినాయకా! మలిన - దర్పణమున వస్తువున్నను ప్రతిబింబము పడనట్లు, ప్రాణములేని శరీరమున చిత్తు ఉండదు.

సర్వగాపి చిదుచ్ఛానభోధాత్పన్నాదికం ప్రతి

భోధాత్కలజ్కవిమలా చిదేవ పరమం శివమ్.

13

సర్వవ్యాపియగు యీ చైతన్యము, బాహ్యవస్తు - ఆకారతమగు చిత్తవృత్తుల శరీరమును స్పందింపజేయుచున్నది - యీ చైతన్యమే బ్రహ్మకారిత చిత్తవృత్తివలన తత్త్వబోధనంది, పరమ కల్యాణమయమగు కైవల్యరూపమున విరాజిల్లును.

విమర్దేవం తదాభాసం సర్వసత్తారదం తథా

స హరిః స శివః సోఽజః స బ్రహ్మ స సురేశ్వరః.

14

ఈ చైతన్యమే వస్తువుల ప్రకాశింపజేసి, వాటికి సత్తను అనుగ్రహించుటవలన దేశశబ్ద వాచ్యమగుచున్నది. హరి, హర, బ్రహ్మ, ఇంద్రులుగూడ యీ చైతన్యమే.

అనిలానలచన్ద్రాగ్నివపుః స పరమేశ్వరః

స ఏవ సర్వగో హ్యత్మా చిత్తనిశ్చేతనః స్మృతః.

15

నిఖిలచైతన్యాకృతియును, సర్వగామియును, చైతన్యస్వరూపమునగు యీ చైతన్యమే అనిలానల చంద్రనూర్యరూపముల చాల్చుచున్నది.

దేవేశో దేవభృద్ధాతా దేవదేవో దివః పతిః

మహాచిత్తః సముల్లాసం ముహ్యస్త్రీవ స కేచన.

16

ఈ ఆత్మయే దేవతల బాలించు వేదదేవేశుడగు స్వగృహతి. దీనిని ఎఱింగినవారు శోక రహితులగుచున్నారు.

యే నామ తే జగత్కేతే బ్రహ్మవిష్ణుహరదయః

పరస్మాత్పరినిర్యాతా బ్రహ్మవిష్ణుహరదయః.

17

కణాస్తప్తాయస ఇవ వారిధేరివ బిన్దవః

తేష్యేవ భ్రమభూతేషు జాతేష్యేవ పరాత్పదాత్.

18

స్థితేషు భ్రమబీజేషు కల్పనాజాలకర్తృషు

సహస్రశతశాఖేయమవిద్యోదేతి పీవరీ

19

వేదవేదార్థవేదాదిజీవజాలజటావలీ

తతస్తస్యా అనంతాయాః ప్రస్ఫుతాయాః పునఃపునః.

20

అట్టివారే బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులగుచున్నారు; వారందఱును ఆ పరతత్త్వమునుండి యే, కాలైన లోహశకలమునుండి అగ్నికణములు వెలువడునట్లును, సముద్రమునుండి జలబిందువులు అటనిట బడునట్లును, వెలువడినారు; కాని, ఆ పరమపదమునుండి వెలువడిన ఈ బ్రహ్మగులందఱును భ్రాంతిమయులు; వీరు కల్పనాజాలముల విస్తరింప చేయుచున్నారు. అవిద్య యొక్కటియే బ్రహ్మది ప్రపంచరూపమైన కాఖోపకాఖిల వ్యాప్తమై విస్తృతమగుచున్నది. వేదములు, వేదార్థములు, క్రియాకలాపములు జీవులు మున్నగునన్నియును అవిద్యా-లతయందే చిక్కవడియున్నవి.

సంపన్నదేశకాలాయాః కృమః స్వాద్యర్థనానుకః

బ్రహ్మవిష్ణుహరాదీనామతోఽయం పరమః పితా.

21

దేశకాలముల గల్పించునదియును, అనంతమునునగు ఈ ఆవిద్య మఱల మఱల ఎన్నివిధములుగ ప్రసరించుచున్నదో వర్ణించుట అసాధ్యము. పైనజెప్పబడిన చైతన్యమే బ్రహ్మవిష్ణుశివాదులకు గూడ పరమపిత.

మూలబీజం మహాదేవః పల్లవానామివ ద్రుమః

సర్వసత్త్వాభిధః సర్వః సర్వసంవేదనైకకృత్.

22

ఈ మహాదేవుడే, చెట్టు పల్లవములకు గారణమైనట్లు అందఱికిని మూలమగుచున్నాడు. సర్వస్వరూపమగు చిదాత్మయే అన్నిటియొక్క సత్తయైయున్నది; ఆతడే వివిధములగు జ్ఞానములను కలుగ జేయుచున్నాడు.

సర్వసత్రాప్రదో భాస్వాస్వన్ద్యోఽభ్యర్చ్యశ్చ తద్విదః

ప్రత్యక్షవస్తువిషయః సర్వత్రైవ సదోదితః.

23

ఇయ్యది ప్రతివస్తుప్రయంచునను, అన్ని ఇంద్రియములను ఆభివ్యక్తపఱచుచున్నది; సదా సర్వత్ర తేజోవంతమై ఉదయించుచు, తత్త్వజేతల వందనార్చనముల కాకరమగుచున్నది.

సంవేదనాత్మకతయా గతయా సర్వగోచరమ్

న తస్యాహ్యోనమస్తాద్వి. కించిదేవోపయుజ్యతే.

24

ఈ చైతన్యము సర్వత్ర వెలయుచుండుటవలన సామాన్యపూజలయందవసరమగు అనాహూది మంత్రములతో నవసరములేదు; ఆత్మ చైతన్యరూపమున సర్వత్ర లభ్యము.

నిత్యాహూతః స సర్వస్థో లభ్యతే సర్వతః స్వచిత్

యాం యాం వస్తుదళాం యాతి తత ఏవ మునే శివమ్.

25

స్వరూపం సమవాప్నోతి రూపాలోకమనోద్భవామ్

ఆద్యం పూజ్యం నమస్కార్యం స్తుత్యర్హ్యం సుశేష్యరమ్.

26

ఏనం తం విద్ధి వేద్యానాం సీమాంతం మహతామపి

ఏతమాత్మానమాలోక్య జరాశోకభయాపహమ్

సంభృష్టబీజవజ్రచుర్న భూయః పరిరోహతి.

27

ఈయన నిత్య - అహోనమును గొని, జ్ఞానస్వరూపమున అన్నియెడల, అన్నివేళల లభ్యుడగుచున్నాడు. మునీ ! ఈయన ఏయే వస్తురూపమును గైకొనునో ఆయావస్తువుల స్వరూపమును, మననకారణమగు మనస్సును, సాక్షి, దృష్టలరూపమును తానే గ్రహించుచున్నాడు. నీవు సుశేషుడగు ఈ చిదాత్మనే అన్నిటికిని ఆర్యునిగను, పూజ్యునిగను, నమస్కునిగను, స్తుతింపబడదగు వానిగను దెలిసికొనుము. మఱియు ఈయన మహద్వస్తువుల పరాకాష్ఠమనిగూడ గ్రహించునది. జరాశోకభయవివాళకరమగు ఈ ఆత్మతత్త్వమును గ్రహించిన, జీవునకు సంభృష్టబీజమువలె, మఱి జన్మలేదు!

సకలజన్తుషు య త్వభయప్రదం
విదితమాద్యముపాస్యమయత్నతః
త్వమజమాత్మగతం పరమంపదం
భవసి కిం పరిముహ్యసి దృష్టిషు.

28

ఇత్యాష్టరే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోప
యేషు నిర్వాణప్రకరణే మహాదేవస్య పూజ్యసీమాంతవర్ణనమను ముప్పది
పంచుత్తింశః సర్గ ॥ 35 ॥

అందఱియొక్క జ్ఞానస్వరూపమై వెలయుచు ఆభయమునొసగు ఈ అదిదేవుని ఉపాసన
ఆత్మ్యంతసులభము; అజమగు ఆ యాత్మతత్వము నీచే యగుచున్నాడవు. కర్మముగ బాహ్యదృష్టల
ముగ్ధుడవగుమంటి వెందులకు ?

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వా
ర్థమున మహాదేవుని పూజ్యసీమంతవర్ణనమను ముప్పది
యైదవ సర్గము ॥ 35 ॥

ప ట్ ట్రిం శః సర్గః

[సర్వవిశోద్భవాత్తస్య సర్వకారణ చ స్థితేః
సర్వాస్పర్శాద్విశుద్ధేశ్వరైశ్వర్యం ప్రపచ్చ్యతే.

ఉద్భవ, స్థితికారణమునగు సర్వేశ్వరుని నిర్లేపత్వ మీశ్వరముయొక్క విషయము.]

ఈశ్వర ఉవాచ:-

తతశ్చిద్రూపమేవైకం సర్వసత్తాన్తరాస్థితమ్
స్వానుభూతిమయం శుద్ధం దేవం రుద్రేశ్వరం విదుః.

1

ఈశ్వరుడు:- చిద్రూపమగు ఈ ఆత్మను సాక్షాత్కార మొనర్చుకొనుటవలన పునర్జన్మ
తొలగును. కనుక బ్రహ్మవేత్తలు, నిఖిలవస్తువుల సత్తారూపమున వెలయుచున్నదియును, స్వాను
భూతిమయమును, విశుద్ధమునునగు ఈ ఆత్మను సంసారోగవినాశియగు సర్వేశ్వరుడని నిర్దే
శించుచున్నారు.

బీజం సమస్తబీజానాం సారం సంసారసంస్కతేః
కర్మణాం పరమం కర్మ చిద్ధాతుం విద్ధి నిర్మలమ్.

2

నిర్మల చిత్సారమగు ఈ ఆత్మను నీవు, నిఖిలబీజములకు బీజముగను, (కారణకారణము)
సంసారసారముగను, కర్మలనన్నిటిలోను ఉత్తమముగను గ్రహింపుము.

కారణం కారణౌఘానామకారణమనావీలమ్
భావనం భావనౌఘానామ భావ్యమభవాత్మకమ్.

3

ఈయన సర్వకారణకారణమయ్యుని, పారమార్థికముగ ఎద్దానికిని కారణముగాడు - నిష్కలంబుడు. భావింపబడు పదార్థసమాహముల భావనా - స్వరూపుడయ్యు తన అభావనీయ అభవ (జన్మరహిత) స్వరూపమున ఈయన వెలయుచున్నాడు.

చేతనం చేతనాఘనాం చేతనాత్మని చేతనమ్

స్వం చేత్యచేతనం చేత్యపరమం భూరిభావనమ్.

4

ఈయన బుద్ధివృత్తుల నన్నిటిని ప్రకాశమొనర్చుచున్నాడు; చైతన్యాత్మకులగు జీవుల అంతరమున చిత్సారూపమున వెలయుచున్నాడు. ఈయన తన ప్రత్యేక - స్వరూపమున వెలయుచుండియు, బుద్ధివృత్తుల వ్యాప్తివలన, వేద్యములగు బాహ్యవస్తువుల నన్నిటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు. మఱియు, వేద్యవస్తుజాతముయొక్క అధిష్టానతత్త్వస్వరూపమున నొప్పుచున్నాడు. ఏకరూపుడయ్యు మాయవలన బహురూపముల భావింపబడుచున్నాడు.

అలోకాలోక మమలమనాలోక్యమలోకజమ్

అలోకం బీజబీజౌఘం చిద్భునం విమలం విదుః.

5

ఈ ఆత్మ సకలజ్యోతులయొక్క జ్యోతిస్వరూపము. అతాకికమును, నిర్మలమునునగు ఈ ఆత్మను ప్రకాశింప జేయునదెద్దియును లేదు. ఇది యొక్కటియే ప్రకాశమయమగు బీజము (మూలవస్తువు); అయ్యు, ఇయ్యది నానావిధ-బీజరూపమున, వెలయుచున్నది. ఈ విషయమును బ్రహ్మజ్ఞులెఱుంగుదురు.

అసత్యం సస్మయం శాస్త్రం సత్యాసత్యవివర్జితమ్

మహాసత్రాదిసత్రానే చిన్మాత్రం విద్ధి నేతరత్.

6

పుష్కాద్విదులగు భూతములీ ఆత్మయందు వెలయుటలేదు. వ్యావహారిక సత్యము ప్రాతిభాసిక అసత్యము మున్నగున వెవ్వియు ఇందులేవు. జగత్సత్రయ, అవ్యాకృత - కారణసత్రయ బాధితమన శేషించు చిన్మాత్రసాక్షియే ఈయన యని గ్రహింపుము.

స్వయం భవతి రాగాత్మా రజ్జుకో రజ్జనం రజః

స్వయమా కాశమవ్యాశు కుడ్యం భవతి మణ్డితమ్.

7

(ఇట్టి నిర్విశేషస్వరూపుడయ్యు) ఈయనయే చిత్రవికృతులను రంజనమునకు అవ్యాకృత కారణమును, కారణమును, రజోరూపమును నగుచున్నాడు. ఈయన ఆకాశస్వరూపుడయ్యు (రూపవిహీనుడయ్యు) వెనువెంటనే సుశోభితమగు కుడ్యమగుచున్నాడు (- రూపమును, కర్తృత్వమును గ్రహించుచున్నాడు.)

అస్మింశ్చిచ్ఛేతసి స్ఫారే జగన్మరుమరీచయః

స్ఫురితాః ప్రస్ఫురిష్యన్తి ప్రస్ఫురన్తి చ కోటయః.

8

చిత్రరూపమున వికాసమునందిన ఈ మహాచైతన్యమున అసంఖ్యాకములగు జగత్తులను మరు మరీచికలు ఓచుచున్నవి, లోపగలవు, లోచియున్నవి.

స్వసత్రామాత్రసంపన్నం పదమస్మిన్స్వతేజసి

న కించన చ సంపన్నమన్యదాప్యాదివానలే.

9

స్వయంప్రకాశమగు ఈ చిదాత్మయందు జగత్తు తన సత్తను స్థిరపఱచుకొన్నను, స్థిరపఱచుకొనుటలేదనవలసినచున్నది. అగ్నియందు, అంగారము, విస్ఫులింగము, ప్రభాదివైచిత్ర్యములున్నను ఉష్ణస్వభావముండుటజేసి, వీటిని నిష్పకంఠే వేఱుగ వేర్కొనుటలేదుకదా.

గర్భీకృతమహామేరుం పరమాణుసమం విదుః

ఆచ్ఛాదితమహామేరుం పరమాణుసమం విదుః.

10

ఈ ఆత్మయందు సర్వవిభిన్న ధర్మముల సమావేశమున్నది. ఈయన మహామేరువును గర్భమున ధరించి, ఆచ్ఛాదనమొనర్చినను అణుస్వరూపుడని తత్త్వవేత్త లెఱుంగుదురు. *

గర్భీకృతమహాకల్పో నిమేషోఽసావృదాహృతః

ఆక్రాంతకల్పేనానేన న సంతృక్తా నిమేషతా.

11

ఈయన మహాకల్పమును గర్భమున ధరించినను నిమేషస్వరూపుడని చెప్పబడుచున్నాడు. ఈయన కల్పమునంతటిని ఆక్రమించుకొని వెలయుచున్నను ఈ సమేష - పరిమిత - కాలత్వమున పరిత్యజించుచుండుటలేదు.

వాలాగ్రకాదవ్యణునా వ్యాప్తానేనాఖిలా మహీ

సప్తాబ్ధివసనాపుర్యో నాస్యాన్తమధిగచ్ఛతి.

12

ఈయన కేళాగ్రమువలె అత్యంతనూత్నమైన మహిమండలము నంతటిని వ్యాపించి యున్నాడు. సప్తసాగర - వసనపరిహితయుగు పృథివి ఈయన పరాకాష్ఠను జేరజాలకున్నది.

అకుర్వన్నేవ సంసారరచనాం కర్తృతాం గతః

కుర్వన్నేవ మహాకర్మ న కరోత్యేవ కించన.

13

ఈయన సంసారము రచింపకున్నను (సృష్టింపకున్నను), కర్తృత్వమును బొందినాడు. మహాత్మ్యముల నాచరించుచున్నను, ఈయనకు కర్తృత్వములేదు.

ద్రవ్యమప్యేష నిర్ద్రివ్యో నిర్ద్రివ్యోఽపి హి ద్రవ్యవాన్

అకాయోఽపి మహాకాయో మహాకాయోఽప్యకాయవాన్.

14

ఈయన ద్రవ్యమయ్య ద్రవ్యముకాదు. ఈయనయందెట్టి ద్రవ్యములేకున్నను ఈయన ద్రవ్యవంతుడు. ఈయన శరీరరహితుడయ్యును, మహాశరీరి - బ్రహ్మాండ శరీరి. మహాశరీరుడయ్యును శరీర శూన్యుడు.

అద్యాప్యేష సదా ప్రాతః ప్రాతరప్యద్యతాం గతః

న వాద్యమద్య న ప్రాతస్త్వద్య ప్రాతశ్చ వా సదా.

15

ఈయన ఉపస్వరూపుడయ్యు, ప్రాతఃకాలము, ప్రాతఃకాలమైనను ఈయన ఉపస్వరూపమునకెట్టి ఆటంకములేదు. ఈయన ఉపయముకాదు, ప్రాతఃకాలమునుకాదు; అయ్యు ఈరెండునుగూడ ఈయనయేయైనాడు.

* అశోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్ ఇతి శ్రుతిః

భిండిం భిండిం ఖలేమత్తా పురుపిచ్చిలిసాలఘమ్
వివిచ్చులిత్సదాలోకాలాసో గులుగులుః శిలీ.

16

భిండి, భిండి, ఖలేమత్త, పురుపిచ్చిలి, సాలఘ, వివిత్, చలిత్, సదాలో, కాలాసో, గులుగులు, శిలీ -

ఇత్త్యాద్యనర్థకం వాక్యం తథా సత్యం స ఏవ చ
న తదస్తి న యత్సత్యం న తదస్తి న యత్త్వసా.

17

ఇత్త్యాదులగు అర్థవిహీనశబ్దములుగూడ ఈయనకడ సత్యములు గావచ్చును - వేదముల చెప్పబడిన శబ్దములవలె సత్యమేగావచ్చును. ఈయనయందు సత్యముగానిదియును, ఈయనగానిదియు నగు వస్తువేలేదు. (అనగా, అశీకములగు ఆకాశమునుమాదులుగూడ ఈయనయందు సత్యములు; ఈయనకంటె వేఱుకావు.)

యస్మిన్సర్వం యతః సర్వం యః సర్వం సర్వతశ్చ యః
యశ్చ సర్వమయో నిత్యం తస్మై సర్వాత్మానే నమః.

18

ఎవ్వనియందు అంతయును, ఎవ్వనినుండి అంతయును, ఎవ్వడు సర్వమును; సర్వమునుండి ఎవ్వడును, ఎవ్వడు సర్వమయ్యుడునునగు చున్నాడో, సర్వరూపుడుగు ఆదేవునకు నమస్కారము.

యత్రాస్తరాలగహనేన విలాసవత్స
హేలా విలోలఘనస్పర్జితయామలేన,
మలేన పల్లవదలామలమాలితానాం
లక్ష్మీలతావిరలతా వలితేన ముష్టిః.

19

ఇత్త్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమేశ్వరవర్ణనం నామ షట్

త్రింశః సర్గః || 36 ||

పత్రపల్లవపరిశోభితమును, లతాజాలపరిచ్ఛతమును, నిబిడాంగతరుయ్యక్తమును, నిబిడఘన సాదామిసీ కమనీయమును నగు విలాసిని తన ఫలపుష్పశోభవలన ఇతరవనముల శోభను పిడికిటివలె తనయందు ఇముడ్చుకొనుచున్నది.*

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్ధ
మున శివోపాఖ్యానమున పరమేశ్వరవర్ణనమును ముప్పదియావ

సర్గము || 36 ||

* ఆరోపమువలన అసత్తుగూడ సత్తుగుచున్నదను విషయమును దెల్పుట కీశ్లోకము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకము వ్యర్థపదములతో గూర్చబడి, వైసజ్ఞాసిన భావమును మొమ్మొదట తోపింప జేయుచున్నను, పలువిధముల వాఖ్యానమొనర్పవచ్చును. అదోకటి - అమలదళపల్లవశోభితమగు వన మాలను ధరించినవాడును, పురుషప్రధానుడును, విశ్వంభరుడును నగు విష్ణువు, జగన్మోహనమును, నవనీరదనిందియునగు తనశరీరకాంతితో ప్రణయినియగు లక్ష్మీదేవిని ముష్టివలె ఏకీభూత మొనర్చు కొనినాడు.

సప్తత్రింశః సర్గః

[సద్యోగాదసతాం సత్రా శివస్యానంతరక్షయః
ప్రధానశక్తిర్నియతేర్నైక్యం చాత్రోపవర్ణ్యతే.

సద్యస్తు సంయోగమున అసద్యస్తువు సత్తనుబొందురీతి, శివునియొక్క అనంతశక్తులు,
ప్రధానశక్తియగు నియతియొక్క వాట్యము యీ సర్గమున ఉపవర్ణింపబడును.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

ఇత్యాదికానాం శబ్దానామర్థజ్ఞః సత్యరూపిణీ
తస్మిన్సర్వేశ్వరే సర్వసతామణిసముద్గతే.

1

ఈశ్వరుడు:—ఈ సర్వేశ్వరునియందు పూర్వోక్తములును, అన్యములును నగు అర్థవిహీన
వాక్యములుగూడ సత్యములగుచున్నవి. ఈయన జగత్సత్తయను మణికి పేటిక.

కా నామ విమలాభాసా స్తస్మిన్సరమచిన్మయౌ
న కచన్తి విచన్వన్తి విచిత్రాణి జగన్తి యాః.

2

మాయాయుక్తుడుగు యీ బ్రహ్మమున ఏకాక్షి వికసింపకుండ నుండగలదు ? ఈ చిత్ -
మణియందున్న బీజశక్తి, ఆరోపింపబడు విచిత్రజగత్తులు సృష్టముగనే ప్రకాశించుచున్నవి.

ఏషా బీజకణాన్తస్థా చిత్సతా స్వవపుర్కయమ్
లభ్యా మృత్యులవార్యాది కరోత్యజ్జుర మోదనమ్

3

ఈశ్వరసంబంధమగు యీ చిత్సత్త, ధాన్యాదిబీజములయందుండి, త్రేత్రిమున పరివృత్తుత
మగు మృత్తిక, జలము, సమయము, మున్నగు సహకారకారణముల సహాయమున అంతురోత్పాదన
మొనర్చి, క్రమముగ తండులభావమునంది అన్నమగుచున్నది.

శేనావర్తవివర్తాన్తర్వర్తిని రసరూపిణీ
కతినేన్ద్రియసంబధే కరోతి స్పృశమమృతామ్.

4

ఈ యీశ్వరశక్తియే రసరూపమున నీటియొక్క నులుగు అగుచున్నది. మఱియు, నుడి
గుండమున వెలయుచు 'రాళ్లు రప్పలు' మున్నగు వానితోగూడి, నిమ్మొన్నతగతుల బొందుచున్నది.
జిహ్వోద్రయ సంయోగమున, యీ యీశ్వరశక్తియే సలిలరూపమున బ్రవేశించి, ఉదరమధ్యమున
శదలికను గలిగించుచున్నది.

ఏషా కుసుమగుచ్ఛేషు రసరూపేణ సంసితా
కచతి ఘ్రాణరస్థేషు కరోతి పరిఫుల్లాతామ్.

5

ఈ చిత్ - సత్తయే కుసుమగుచ్ఛముల మకరందరసగంధరూపమున వెలయుచు,
ఘ్రాణోద్రయమున వికాసమునంది, వాసాఫుటముల కుల్లాసమును గలిగించుచున్నది.

శిలాజ్ఞానా శిలాజ్ఞాభామనతీం సత్యతాపదమ్
సర్గాధారదశాం ధత్తే గిరిన్ద్రః సితిలీలయా

6

శూన్యమగు పర్వతము, తృణవృక్షాదులతో పూర్ణమై జననివాసమును గల్పించునట్లు, యీ చిత్స్వత్తగూడ శీలయందు ప్రవేశించి, దాని శూన్యభావమునుబోగొట్టి, దానికి వ్యవహారికస్వత్తను గల్పించుచున్నది. పర్వతము తన స్వరూపమును వీడకయే వృక్షాదుల గల్పించునట్లు, చిత్స్వత్తలేకున్న, 'శీల' యను బోధయే లోకమున నుండెడిదికాదు.

పవనస్పందనకోశాత్మరూపిణీ త్వగిన్ద్రియమ్

సంసాధయత్యాత్మసుతం పితేవాత్మతయా తయా.

7

పిత ఆతననుతుని స్వకార్య నిర్వహణార్థము వినియోగించునట్లు, ఈ చిత్స్వత్త సమస్త చలన ములకును ఆకర (కోశ) మనదగు వాయురూపమును గ్రహించి, ఆరూపమునుండి ఉత్పన్నమైన త్వగిన్ద్రియమును స్పర్శజ్ఞానార్థము వినియోగించుచున్నది.

అశేషసారసంపిణ్డమథ్యాత్మానం స్వసిద్ధయే

భావయిత్వా న కించిత్త్వమివ ఖత్వం కరోత్సలమ్.

8

ఈ చిత్స్వత్తయే మజల తన వాస్తవస్వరూపసిద్ధికోశమై — మోక్షార్థము — తన్ను నిఖిలజగత్తుయొక్క సమ్మిళితసత్తాత్మకమగు ఏకరూపమున భావించుకొని, జగత్తంతటిని ఆకాశము వలె శూన్యమొనర్చుచున్నది.

స్వసత్రాప్రతిబిమ్బాభమాకాశముకురోదరే

ధత్తే కల్పనిమేభాజ్ఞం కాలాఖ్యమమలం వపుః.

9

ఈయనయే ఆకాశ - దర్పణమున, తనసత్తవలె తోచు కల్పనిమేషులతో గూడుకొనిన కాలని రూపమున ప్రతిబింబించుచున్నది.

ఆమహావజ్ఞమేశానం పరిణామమయా ఇమే

ఇదమితమిదం నేతి నియతిర్భవతి స్వయమ్.

10

బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర సదాశివ ఈశాన తత్త్వములతో నారంభమైన ఈ జగత్తంతయు పరివర్తన శీలము. కార్యములనన్నిటిని సరిజూచు నియతియే మూలశక్తి; 'ఇది ఇట్టిది, లేక ఇట్టిది కాదు' అని చెప్పవలెను. ఇది స్వయముగ నుత్పన్నమగుచున్నది.

సాక్షిణి స్ఫార ఆభాసే గృహే దీప ఇవ క్రియాః

సత్యే తస్మిన్ప్రకాశస్తే జగచ్చిత్రపరమ్పరాః.

11

అంధకారావృతమగు రాత్రియందు, గృహమధ్యమున దీపమున్ననే అచ్చటి వస్తువులు ప్రకాశించునట్లు, ఆపరిచ్ఛిన్నమగు ఈ చిత్స్వత్తవలననే జగత్తులను చిత్రపరంపరలు ప్రకాశమునందుచున్నవి.

పరమాకాశనగరనాట్యమణ్డపభూమిషు

స్వశక్తివృత్తం సంసారం పశ్యన్తి సాక్షివత్ప్రతా.

12

ఈ నియతి పరమాకాశ - నగర - నాట్యశాలలో స్వశక్తిసంపాదితమగు సంసారనాటక మును దర్శించుచు సాక్షిభావమున వెలయుచున్నది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

శివస్యాస్య జగన్నాథ శక్తయః కాః కథం సితాః

సాక్షితా కా చ కిం తాసాం వృత్తం స్యాత్క్రియదేవ తత్.

13

శ్రీ వసిష్ఠుడు:-జగన్నాథా! చిదాత్మయగు యీ శివుని శక్తులెట్టివి? అవి ఎట్లు వెలయుచున్నవి? సాక్షిభావమననేమి? ఆ శక్తిసమాహముల కార్యమేమి? అవి యెన్ని — నాకు తెలియజెప్పుడు.

ఈశ్వర ఉవాచ :-

అప్రమేయస్య శాస్త్రస్య శివస్య పరమాత్మనః
సౌమ్య చిన్మాత్రరూపస్య సర్వస్యానాశ్చ తేరపి. 14

ఇచ్ఛాసత్తా వ్యోమసత్తా కాలసత్తా తథైవ చ
తథా నియతీసత్తా చ మహాసత్తా చ సువ్రత, 15

జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిః కర్తృత్వాకర్తృతాపి చ
ఇత్యాదికానాం శక్తీనామన్తో నాస్తి శివాత్మనః. 16

ఈశ్వరుడు:- సౌమ్య! మంగళమయ్యుడును, చిన్మాత్రరూపియును, శాంతుడును, సర్వమయ్యుడును. నిరాకారుడును, అప్రమేయ్యుడును నగు పరమాత్మకు ఇచ్ఛాసత్త, ఆకాశసత్త, కాలసత్త, నియతీసత్త, మహాసత్త, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తి, కర్తృత్వశక్తి, ఆకర్తృత్వశక్తి మున్నగు శక్తులు పెక్కులున్నవి. వాటి కంతములేదు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :-

శక్తయః కుత ఏవైతా బహుత్వం కథమాసు చ
ఉదయశ్చ కథం దేవ భేదాభేదశ్చ కీదృశః. 17

శ్రీవసిష్ఠుడు:-దేవా! యీ శక్తులు పరమాత్మ యందున్న అరుదెంచినవి? ఈ శక్తులకు బహుత్వ మెట్లుబ్బింది? పరమాత్మకును యీ శక్తులకును భేదమున్నదా? లేక అభేదము గలదా? -వచింపుడు.

ఈశ్వర ఉవాచ :-

శివస్యానస్తరూపస్య సైషా చిన్మాత్రతాత్మనః
ఏషా హి శక్తిరిత్యుక్తా తస్మాద్భిన్నా మనాగపి. 18

ఈశ్వరుడు:- అనంతరూపుడును, మంగళమయ్యుడును నగు చిదాత్మయందు కల్పింపబడిన ఘాయావికల్పములే శక్తులనంబడుచున్నవి. అందువలన, వాటికిని పరమాత్మకును ఒకింతయు భేదములేదు.

జ్ఞత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వసాక్షీత్వాదివిభావనాత్
శక్తయో వివిధం రూపం ధారయన్తి బహూదకమ్. 19

ఈశక్తి, జ్ఞాతృత్వ, కర్తృత్వ, భోక్తృత్వ, సాక్షీత్వాది భావనలవలన, నీరు తరంగబుడ్బు దాది బహురూపముల ధరించునట్లు, విభిన్న ఆకృతుల బొందుచున్నది.

ఏవం జగతి స్మృత్యన్తి బ్రహ్మజ్ఞే స్మృత్యమణ్డప్
కాలేన నర్తకేనేవ క్రమేణ పరిశిషీతాః. 20

ఈశక్తిసమాహములు, కాలానికడ క్రమముగ శిక్షణమునంది, బ్రహ్మాండ - స్మృత్యమండ పమున స్మృత్యమొనర్చుచున్నవి.

యైషా పరపరాభాసా సైషా నియతిరుచ్యతే
క్రియాధ కృతిరిచ్ఛా వా కాలేత్యాదికృతాభిధా. 21

పరాపరములను సంజ్ఞలతో నొప్పు కాలమే నియతి యనబడుచున్నది. క్రియ, కృతి, ఇచ్ఛ, కాలము, మున్నగునవి దీనికి పర్యాయశబ్దములు.

ఆమహాబ్రహ్మపర్యవ్రాజకమితి స్థితే;

ఆత్మణాపద్యజస్సద్దం నియమాన్నియతిః స్మృతా.

22

మహాబ్రహ్మని స్థితవహు ఇయ్యది, ఇయ్యది అని ఆయావస్తువులను సూచించుటవలనను, ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతముగల వస్తువుల గల్పించుటవలనను, పరమేశ్వరుని ఈశక్తికి నియతియను అన్వర్థనామము లభించినది.

నియతిర్నిత్యముద్వేగవర్జితా పరిమార్జితా

ఏషా నృత్యతి వై నృత్యం జగజ్జాలకనాటకమ్.

23

తత్త్వబోధవలన పరిశుద్ధమైనట్లుండ నంతదనుక, ఈ నియతి ఉద్వేగగహితమై నృత్యమును, జగన్నాటకాభినయమును ఒనర్చుచుండును.

నానారసవిలాసాఢ్యం వివర్తాభినయాన్వితమ్

కల్పక్షణమాతానేకపుష్కరావర్తఘుర్తరమ్.

24

ఈ నృత్యము వివిధరసములతో పరిపూర్ణమును, వివర్తమను అంగిక - అభినయముతో చిత్రకర్తకమును నైయున్నది. ఈ అభినయాంతమను ప్రళయసమయమున పుష్కరావర్త - మేఘములను నాద్యయంత్రములు వాయింపబడును.

సర్వర్తుకుసుమాకీర్ణం ధారాగోలకమన్దిరమ్

భూయోభూయః పతద్వర్ష భూరిన్వేదజలోత్కరమ్.

25

ఈ నియతియొక్క నాట్యకాల బ్రహ్మాండము; ఇయ్యది గోళాకృతిని వెలయుచున్నది. దీనియందు, అన్ని ఋతువుల పుష్పములు యెప్పారుచున్నవి. అభినయదర్శకుల శరీర - ఘర్మహే (చెరుతుహే) యనుపట్టు మాటిమాటికి గురియు వర్షధారలు పరిలక్షితములగుచున్నవి.

పయోదపల్లవాలోలనీలామృరకృతభ్రమమ్

పూర్ణసంశుద్ధసప్తాభిరత్నైః సువలయాకులమ్.

26

మేఘమాలయను అంచుతో శోభిల్లు నీలాంబరమే (ఆకాశము, వస్త్రము) ఈ నాట్యాభి నేత్రియొక్క పరిభేదవసనము. వివిధరత్నశోభితములగు సప్తసాగరములే ఈ రమణీయొక్క వాస్తవలయములు.

యామపక్షదినప్రేక్షాకటాక్షోద్భాసితామృరమ్

మజ్జనోన్మజ్జనవ్యగ్రకులాద్రికులశేఖరమ్.

27

ఈ అభినేత్ర ప్రహర, దిశసాది రూపకములగు కటాక్షములతో అంబరతలమును ఉద్భాసింపజేయుచున్నది. కులపర్యతములు ఈ పెరిరోఘామణములు; ఇవి ఒకప్పుడు అంతర్నితములగుచు మతొక్కప్పుడు దృష్టికి గోచరములగుచున్నవి.

భ్రమచ్ఛ్రుతిమణిప్రోతగజ్జాముక్తాఫలత్రయమ్

సందృష్టాదృష్టసంధ్యాభ్రావిలోలకరవల్లవమ్.

28

(తృప్తభగామినియగు గంగ, ఈపె కంఠమున దాల్చు ముప్పేటల ముత్యాలమాల; అందు ప్రతిబింబించు చంద్రుడు ఈ హారమునందలి చంద్రకాంతమణి. సాంధ్యమేఘములు ఈపె కరపల్లకములు. అవి ఒకప్పుడు అగపడుచు, మఱియొకప్పుడు గడపడకుండనున్నవి.

అనారతరణల్లోలలోకాలంకారకోమలమ్

భూరిభూతలపాతాలనభ స్తలపదక్రమమ్.

29

లోకముల వసించు జనులు ఈమెకు అంగభూషణములు; ఇవి నిరంతరము 'ఝంజం ఝంజం' శబ్దము నొనర్చుటవలన మనోహరములై యొప్పుచున్నవి, భూతల, పాతాళ, నభ స్తలములు ఈపె పాదవిన్యాసమునకు పీఠములు.

మగ్నోన్నగ్నమహానేకతారాఘర్మకణోత్కరమ్

చంద్రార్కకుణ్డలస్పన్దస్మితస్ఫుటనభోముఖమ్.

30

తారకాసమాహములను ఘర్మబిందువులు యీపె శరీరమున ఒకప్పుడు అగుపించుచు, మఱొకప్పుడు విలీనములగుచున్నవి. గగనమండలమే ఈ నటియొక్క ముఖమండలము; దీనియందు చంద్రసూర్యులను కుండలములు రెండు వ్రేలాడుచున్నవి. సూర్యచంద్రుల ప్రకాశమను స్మితముతో నీ వదన యొప్పుచున్నది.

కల్పితానేకబ్రహ్మాణ్డకపాటకవితానకమ్

లురల్లోకానరపూహంధనస్మృతాఙ్క-పల్లవమ్

సుఖదుఃఖదళాదోషభానాభావరసానరమ్.

31

బ్రహ్మాండకపాటములీ నాట్యమందిర వితానములు. అనురవీడితులై పరువిడు (త్రితాళ వాసులే, ఈపె ధరించిన చంచలవనసాంచలములు సుఖదుఃఖదళాలు ఈనర్తకి ప్రకటించు చాళ భావములు.

అస్మిన్వికారవలితే నియతేర్విలాసే

సంసారనామ్ని చిరనాటకనాట్యసారే

సాక్షీ సదోదితవపుః పరమేశ్వరోఽయ

మేకఃసితో న చ తయా నచ తేన భిన్నః.

32

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే నియతినృత్యం నామ సప్తత్రింశః

సర్గః || 37 ||

ఈ సంసారనాటకాభినయము వివిధవికారభంగులతో నిండియుండి, నియతయొక్క విలాస మనబడదగియున్నది, కాని, పరమేశ్వరుడు సర్వదా ఏకరసస్వరూపమున వెలయుచు సాక్షియై యొప్పుచున్నాడు, అందువలన, ఈయన సంపూర్ణముగ యీ నాట్య - నాటకముల నుండి విభిన్నుడయ్యు, (వ్యావహారికముగ) అభిన్నుడైయున్నాడు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వ

భాగమున నియతినృత్యమను ముప్పదియేడవ సర్గము || 37 ||

అష్టత్రింశః సర్గః

[శివస్యానస్తచిన్మాతైర్భూహిర్ధ్యానేన పూజనమ్

జ్ఞానేన చ మహాపుణ్యం విముక్తిఫలమిర్యతే.

అనంతచిన్మాత్రియగు శివుని ధ్యానముచే నర్పించుట, జ్ఞానమువలన కలుగు పుణ్యము, ముక్తిఫలము ఈ సర్గయం దభివర్ణింపబడుచున్నవి.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

ఏవ దేవః స పరమః పూజ్య ఏవ సదా సతామ్
చిన్మాత్రమనుభూత్యాత్మా సర్వగః సర్వసంశ్రయః.

1

ఈశ్వరుడు:— చిన్మాత్రుడును, అనుభూతిస్వరూపుడును, సర్వాంతర్యామియును, సర్వమునకు ఆశ్రయమునునగు యీదేవుడే సాధుపురుషులకు పూజ్యుడగుచున్నాడు.

ఘటే పటే వటే కుడ్యే శకటే వానరే స్థితః
శివో హరో హరిర్బ్రహ్మ శక్రో వైశ్రవణో యమః.
బహిరస్తశ్చ సర్వాత్మా సదా స్యాత్మాను బుద్ధిభిః
వివిధేన క్రమేణైవ భగవాన్పరిపూజతే.

2

3

ఈయన ఘట, పట, శకట, వట, కుడ్యములయందున, మనుష్యులలోను వెలయుచున్నాడు. యీదేవుడే శివ, హరి, వార, బ్రహ్మ, ఇంద్ర, కుశేర, యమాది నానారూపముల పూజింపబడుచున్నాడు. బహిరంతరముల వ్యాపించి, సర్వాత్ముడై స్వస్వరూపమున వెలయు యీ దేవునే జ్ఞాను లర్చించుచున్నారు.

బహిస్తానన్మహాబుద్ధి క్రమేణ పరిపూజ్యతే
యేన తచ్చల్పణ తత్త్వజ్ఞః శ్రోష్యస్యస్త్రక్రమం తతః.

4

మహామతీ! మొదట, యీదేవుని బాహ్యపూజావిధానమును వినుము. తత్త్వజ్ఞ! పిదప, అంతర - పూజను శెప్పెదను.

పూజాక్రమేషు సర్వేషు దేహగేహం పవిత్రకమ్
త్యాజ్యం దేహవబోధాత్మ పరం యత్పాత్మపవిత్రకమ్.

5

ఈశ్వర - గృహము శాస్త్రోక్తములగు నైన అచమనాది సంస్కారముల పవిత్రమైనను, దీనిని (దేహాత్మబుద్ధిని) త్యజింపనగును దీనికి సాక్షిభూతమగు చిద్రూపుని జ్ఞానమే పరమపవిత్రము - దీనినే ప్రయత్నపూర్వకముగ గ్రహింపవలెను.

పూజనం ధ్యానమేవాన్తర్మాన్యదన్యస్య పూజనమ్
తస్మాత్త్రిభువనాధారం నిత్యం ధ్యానేన పూజయేత్.

6

అంతరమున ధ్యానించుటయే యీదేవుని పూజ; ఇదిగాక యీపూజ కింకొక క్రమము లేదు. అందువలన, త్రిభువనాధారుడగు యీదేవుని ధ్యానమువలన సర్వదా పూజింపుము.

చిద్రూపం సూర్యలతాభం సమస్తాభాసభాసనమ్

అస్తస్థ చిత్త్రకాశం స్వమహంతాసారమాశ్రయేత్.

7

ఈజేవుని చిద్రూపము లక్షనూర్యుల కాంతితో జేదీప్యమానమై వెలయుచున్నది. ప్రకాశముల నన్నిటిని ఇది ప్రకాశింపజేయుచున్నది. పరిశుద్ధమైననర్బుడిన చిత్త్రకాశమే అహంభావము యొక్క సారభాగమని గ్రహింపుము. అందువలన దీనినే ఆశ్రయింపుము.

అపారపరమాకాశవిపులాభోగకస్తరమ్

అనంతాధస్తనాకాశకోశపాదసరోరుహమ్.

8

అపారమగు పరమాకాశముయొక్క నిపుల వైకాల్యమే యీజేవుని కంఠభాగము; అనంతమును, నిష్పరితమనునగు ఆకాశకోశమే యీజేవుని పాదపద్మము.

అనస్తది కటాభోగభుజమణ్డలమణ్డితమ్

నానావిధమహాలోకగృహీత పరమాయుధమ్.

9

వికాలమగు అనంత దివ్యుండల మీదేవుని భుజమండలము; నాలుగుదిక్కుల వెలయు లోకము లీయన చేతనున్న ఆస్త్రసమూహములు.

హృతోశ్చకోణవిశ్రాంతబ్రహ్మణ్డోఘపరమృరమ్

ప్రకాశపరమాకాశపారగాపారివిగ్రహమ్.

10

బ్రహ్మాండసమూహపరంపర లీజేవుని హృదయకోశమునందలి ఒకమూల అణియున్నది. అపారమును, ప్రకాశస్వరూపమునునగు యీజేవుని శరీరము, పరమాకాశమున కావల వెలయుచున్నది.

అథ ఊర్ధ్వం చతుర్దిక్షు విదిక్షు చ నిరస్తరమ్

బ్రహ్మేంద్రహరిరుదేశప్రముఖామరమణ్డితమ్.

11

ఈ శరీరముయొక్క నాలుగువైపుల, మీద, క్రింద, మధ్య, బ్రహ్మేంద్రియద్రావణి హరిహరాలను దేవతలు వెలయుచు శోభను గలిగించుచున్నారు.

ఇమాం భూతశ్రియం తస్య రోమాలిం ప్రవిచింతయేత్

వివిధారమృకారిణ్యప్రిజగద్యస్త్రజ్జవః.

12

ఇచ్ఛాద్యాః శక్తయస్తస్య చింతనీయాః శరీరగాః

ఏష దేవః స పరమః పూజ్య ఏష సదా సతామ్.

13

చతుర్విధములగు జీవరాసు లీయన రోమసమూహములని భావింపుము. వివిధకార్యముల లోగుడుకొనిన లిజగత్తులను యంత్రజ్జవులనదగు ఇచ్ఛాది శక్తు లీయన శరీరమున వెలయు నాడీ సమూహములు. ఈ దేవుడే సాధుజనులకు పరమపూజ్యుడై వెలయుచున్నాడు.

చిన్మాత్రమనుభూత్యాత్మా సర్వగః సర్వసంశ్రయః

ఘటే పటే వటే కుడ్డ్యే శకటే వానరే సితః

14

చిన్మాత్రుడును, అనుభూతిసర్వాపుడును, సర్వవ్యాపియును, సర్వాశ్రయుడును నగు ఈ జేవుడు ఘట, పట, వట, శకట, కుడ్డ్యములలోను, మనుష్యులయందునను వెలయుచున్నాడు.

శివో హరో హరిర్భృహ్మ శక్రో వైశ్రవణో యమః.

అనన్తైకపదాధారసత్తామాత్రైకవిగ్రహః.

15

శివ, హరి, హర, బ్రహ్మ, ఇంద్ర, కుబేరులుగూడ ఈయనయే; వివిధరూపముల భరించుట వలన ఈయన అనంతుడనబడుచున్నాడు. భేదరహితమగు అద్వితీయ సత్తయే ఈయన శరీరము. ఇదిగాక ఈయనకు జ్యేష్ఠ శరీరములేదు.

వివ ర్తితజగజ్జాలః కాలోఽస్య ద్వారపాలకః

సశైలభువనాభోగమిదం బ్రహ్మాణ్డమణ్డలమ్.

16

దేహకోణోఽస్య కస్మింశ్చితస్త్వజ్ఞానయవతాం గతమ్

విచి న్తయేన్మహాదేవం సహస్రశ్రవణేక్షణమ్.

17

సహస్రశిరసం శాస్త్రం సహస్రభుజభూషణమ్

సర్వత్రేక్షణశక్తాధ్యం సర్వతో ఘ్రాణశక్తికమ్.

18

సర్వతః స్ఫుర్ణనమయం సర్వతో రసనాన్వితమ్

సర్వతో శ్రవణాకీర్ణం సర్వతో మననాన్వితమ్.

19

సర్వతో మననాతీతం సర్వతః పరమం శివమ్

సర్వదా సర్వకర్తారం సర్వసంకల్పితార్థదమ్.

20

సర్వభూతాన్తరావస్థం సర్వం సర్వైకసాధనమ్

ఇతి సంచి త్త్య దేవేశమర్చయేద్విధివత్తతః.

21

జగత్తులను వివర్తమందజేసిన కాలండే ఈతని ద్వారపాలకుడు; పరవ్రతసమన్వితమగు విశాల లోకములతో గూడుకొనిన బ్రహ్మాండ మియన శరీరమునందలి ఒకానొక త్తుద్రాగము. సహస్ర చక్షుడును, సహస్రకర్ణుడును, సహస్రశిరుడును, సహస్రహస్తుడును, శాంతుడునునగు ఈ మహాదేవుని చింతింపవలెను. ఈయనయొక్క దర్శనశక్తి సర్వవ్యాపిని; ఇట్లే ఈతని ఘ్రాణ, స్పర్శ, రసన, శ్రవణ, మననశక్తులుగూడ సర్వత్ర వ్యాప్తములై వెలయుచున్నవి. కాని, ఈయన మననమున కతీతుడు. ఈ దేవుడు పరమమంగళమయ్యుడు. సర్వకాలముల, సర్వమునకు కర్తయును ఈయన సంకల్పిత విషయముల ననుగ్రహించుచున్నాడు. సర్వమయుడగు ఈ దేవుడు నిఖిలసూతములమధ్య వెలయుచున్నాడు. అన్నిటిని గ్రహించుట కీయనయొక్కడే సాధనభూతుడు — ఇట్లు చింతించి, యథా విధిగ ఈయనను పూజింపవలెను.

విధానమర్చనస్యేదం శృణు బ్రహ్మవిదాం వర

స్వసంవిదాత్తా దేవోఽయం నోపహారేణ పూజ్యతే.

22

బ్రహ్మవిత్ - శ్రీష్ఠా! యీదేవుని అర్చావిధానమును వినుము. స్వసంవిద్యార్థుడగు ఈ యాత్మదేవుడు గంధ పుష్పాది ఉపహారములవలన పూజింపబడజాలడు.

న దీపేన న ధూపేన న పుష్పవిభవార్పణైః

నాన్నదానాదిధానేన న చన్దనవిలేపనైః.

23

న చ కుక్కుమకర్పూరభోగైశ్చిత్రైర్న చేతరైః

నిత్యమక్షేలభ్యేన శీతలేనాఽవినాశినా.

24

ఏకేనైవాఽమృతేనైష బోధేన స్వేన పూజ్యతే

ఏతదేవ పరం ధ్యానం పూజైస్తైవ పరా స్మృతా.

25

దీప, ధూప, పుష్ప, చందన, కుంకుమ, కర్పూర, అన్నదానాది వైభోగముల నీడేవు డర్శింపబడజాలదు. అవాయాసలభ్యమును (సులభమును), శాంతిమయమును, అవినాశియునునగు ఆత్మబోధసుధవలననే ఈయన పూజింపబడగలడు. ఇదియే పరమధ్యానము, పరాపూజయని చెప్పు బడుచున్నది.

యదనారతమస్తస్థుద్ధచిన్తాశ్రీవేదనమ్

వశ్యశ్చాప్యణ్వస్పృశజ్జోమృన్నశ్చైర్నచ్ఛస్వపన్వప్సన్.

26

ప్రేలపన్విసృజన్మన్మథస్థసంవిన్మయో భవేత్

ధ్యానామృతేన సంపూజ్య స్వయమాత్మానమీశ్వరమ్.

27

పరమాస్వాదయుక్తేన ముక్తేన కుసుమేహితైః

ధ్యానోపహార ఏవాత్మా ధ్యానం హ్యస్య సమీహితమ్.

28

ధ్యానమర్ఘ్యం చ పాద్యం చ శుద్ధసంవేదనాత్మకమ్

ధ్యానసంవేదనం పుష్పం సర్వం ధ్యానపరం విదుః.

29

వినా తేనేతరేణాయమాత్మా లభ్యత ఏవ నో

ధ్యానాత్ప్రసాదమాయాతి సర్వభోగసుఖశ్చియః

అంతరమున విశుద్ధచిన్తాశ్రవస్వరూపమున వెలయునదైన నగు వస్తురూపమున దర్శన, శ్రవణ, స్పర్శన, ఘ్రాణ, భోజన, కయన, స్పృష్ట, నిశ్వాస, సంభావణ, త్యాగాది సర్వసమయముల వెలయవలెను. పరమాస్వాదయుక్తమగు విశుద్ధధ్యానసుధతోడనే యీ ఆత్మేశ్వరుని ఆర్చించునగును. అన్యవిషయపరిహారపూర్వకమగు ధ్యానైకాగ్రతాయత్నమే, ఈ దేవుని పూజాపుష్పము. ధ్యానమే ఈయనయొక్క పూజోపహారము, ధ్యానమే పూజావిధి, ధ్యానమే అర్ఘ్యము, ధ్యానమే పాద్యము; విశుద్ధ సంవిత్ - చైతన్యమే ధ్యానకుముమము. ధ్యానమొక్కటియే పూజోపకరణమని గ్రహింపుము. ధ్యానములేకున్న ఈ ఆత్మదేవుని బొందజాలము. ధ్యానబలముననే ఆత్మస్వరూపప్రకాశమను అను గ్రహమును బొందగలము.

అయమాత్మా మునే భుజ్జే దేహరూపో గృహే యథా.

30

ధ్యానేనానేన సుమతే నిమేషాంస్తు త్రయోదశ

మూఢోఽపి పూజయిత్వేతం గోప్రదానఫలం లభేత్.

31

పూజయిత్వా నిమేషాణాం శతమేకమితి ప్రభుమ్

అశ్వమేధస్య యజ్ఞస్య ఫలం ప్రాప్నోతి మానవః.

32

పూజయిత్వా స్వమాత్మానం ఘటికార్థమితి ప్రభుమ్

అశ్వమేధసహస్రస్య ఫలం ప్రాప్నోతి మానవః.

33

ధ్యానబల్యుపహారేణ స్వయమాత్మానమాత్మనా
ఘటికాం పూజయేద్ధ్యస్తూ రాజసూయం లభేత్ సః. 34

మధ్యాహ్నపూజనాదిత్థం రాజసూయైకలక్షభాక్
దివసం పూజయిత్వైవం పరే ధామ్ని వసేన్నరః. 35

ఏహేషా పరమో యోగ ఏహ సా పరమా క్రియా
బాహ్యసంపూజనం ప్రోక్త మేతదుత్తమమాత్మనః. 36

సుమతీ ! ధ్యానబలముననే యీ ఆత్మదేవుడు ప్రసన్నుడై, దేహభిమానమునుబూని భోగముల నందుచున్నాడు. మనీ ! మాధవ్యక్తిగూడ పదమాడు నిమగ్నులు (ఆత్మంత ఆల్పకాలము) ఈ దేవుని ఆర్చింప, గోదానఫలమును బొందుచున్నాడు. నూరునిముషములీ దేవుని ఆర్చించిన మనుజుడు ఆశ్వమేధయజ్ఞ - ఫలమును బొందుచున్నాడు. అర్ధఘటికాకాల మీదేవుని పూజించిన సహస్రాశ్వమేధఫలము లభించుచున్నది. ఘటికాకాల మీదేవుని ధ్యానించి, ఆత్మసమర్పణమును యోపహరము నర్పించిన మనుష్యుడు, రాజసూయయాగఫలమును బొందుచున్నాడు. దినార్ధకాలము పూజించిన ఒక అక్షరాజసూయయాగముల ఫలము లభించుచున్నది. దినమంతయు పూజించిన పరమ కైవల్యము లభించును. ఈవిధముగ పరమదేవుని ధ్యానమే పరమయోగ మనంబడుచున్నది. ఇదియే సర్వోత్తమమగు క్రియ. ఇట్లు ఆత్మదేవుని బాహ్యపూజను నీకు జెప్పితిని.

ఏతత్పవిత్రమఖిలాఘ విఘాతహేతుం

యస్తాచరిష్యతి నరః క్షణమప్యఖిన్నః,

తం వందయిష్యతి సురాసురలోకపూగః

ప్రాప్తాస్పదం జగతి మామివ ము కమాత్మన్. 37

ఇత్యాశ్చే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే బాహ్యపూజనం నామాష్ట

త్రింశః సర్గః ॥ 38 ॥

ఏ మనుష్యుడు నిఖిలపాపహరమును, పవిత్రమునునగు ఈ పూజను క్షణకాలమైన శాంతమనముగ్నడై ఆచరించునో, అతడు నావలె ముత్తుడై ఆత్మపదమును బొందును. స్వాత్మస్వరూపా ! సురాసురులందఱును అతనిని బూజింతురు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వాధ్యాయమున బాహ్య పూజనమను ముప్పదియెనిమిదవ సర్గము ॥ 38 ॥

ఏ కో న చ త్వా రిం శః సర్గః

[శబ్దాదివివయైః ప్రాప్తైర్జగదప్రత్యక్షభాసితుః

ప్రత్యేగాత్మకస్యాత్ర హ్యస్తాః పూజోపవర్ణ్యతే.

ఈ ప్రకరణమున ప్రాప్త శబ్దాదివివయములచే, అంగప్రత్యంగముల బ్రకాశింపజేయు సాక్షియగు పరమేశ్వరుని అంతరపూజ వర్ణింపబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

పావనం పావనానాం యద్యత్సర్వతమసాం క్షయః
తదిదానీం ప్రవక్ష్యేహమన్తఃపూజనమాత్మనః.

ఈశ్వరుడు:— పవిత్రవిషయములలో నత్యంతపవిత్రమైనదియును, సర్వవిధములగ
అజ్ఞానముల నశింపజేయునదియును నగు శివుని ఆభ్యంతరపూజను జెప్పచున్నాడను.

గచ్ఛత సిష్ఠతశ్చైవ జాగ్రతః స్వప్నతోఽపి చ
సర్వాచారగతా పూజా నిత్యం ధ్యానాత్మికా త్వీయమ్.

ఈ పూజను శయన, స్వప్న, గమన, స్థిత్యాది సర్వావస్థలలోను ఆచరింపవచ్చును. ఈ
పూజగూడ ధ్యానాత్మికము.

నిత్యమేవ శరీరస్థమిమం ధ్యాయేత్పరం శివమ్
సర్వప్రత్యయకర్తారం స్వయమాత్మానమాత్మనా.

ఈ పూజయందు నిత్యము శరీరస్థితుడగు పరమశివుని ధ్యానింపవలెను. ఆయన బోధల
నన్నిటిని తన సాన్నిధ్యమాత్రముననే గలిగించుచున్నాడు. ఆయనను ఆత్మస్థితునిగ గ్రహింపుము.

శయాసముత్థితం చైవ వ్రజ నమథవా స్థితమ్
స్మృతే మభితః స్మృత్యం త్యజ నమథవాఽభితః.

భుక్షానం సంత్యజ న్తం చ భోగానాభోగపీవరాన్
బాహ్యార్థపరికర్తారం సర్వకార్యస్వరూపదమ్.

దేహలిజ్జేషు శాన్తసం త్యక్తలిక్ష్ణాన్తరాదికమ్
యథాప్రాప్తార్థసంవిత్త్యా బోధలిజ్ఞం ప్రపూజయేత్.

ఈ యాత్మదేవుడు శయనించియే యుండుగాక, లేక లేచియే యుండునుగాక అథవా, అగు
గుండునుగాక; యాయన అన్నిఆవస్థలలోను పరిచింతనీయుడు. విఫలములగు భోగసమాహముల
భోగించువాడును, త్యజించువాడును, బాహ్యములగు జాగ్రదావిషయముల వనుభవించువాడును,
కార్యముల నన్నిటిని స్వరూపమును గల్పించు దేహ - లింగమున విర్వికల్పమును శాంతరూపమున
వెలయువాడును నగు ఈ ఆత్మదేవుని, మృవాది పరికల్పితములగు ప్రతిమూర్తులను త్యజించి యథా
ప్రాప్తమగు స్వరూపజ్ఞానమున పూజింపవగును.

ప్రవాహపతితార్థసః స్వబోధస్నానశుద్ధిమాన్
నిత్యావబోధార్హణయా బోధలిజ్ఞం ప్రపూజయేత్.

ఈ ఆత్మ ప్రారబ్ధకర్మభోగములను ప్రవాహమునబడి మాలిన్యమునందినను, విశుద్ధ - ఆత్మ
బోధరూపమును స్నానమున పరిశుద్ధి నందగలడు. ఈ బోధోపచారములన ఆ బోధలింగమును
బూజింపవలెను,

ఆదిత్యభావనాభోగభావితామృతభాస్వరమ్
శశాంకభావనాభోగభావితేంద్రతయోదితమ్

(ఇట్లు భావింప శక్యముగానిచో), ఆకాశమండలమును బ్రకాశింపజేయు సూర్యునివలె భావించునది. (ఇదియు వినుగును కల్పించిన) చంద్రుడని భావించి, ఆరూపమున ఉదయించినట్లు తలచునది.

ప్రతిభాసపదార్థాఘనిత్వావగతసంవిదమ్

ద్వారైర్వహస్తం శారీరైర్మథే ప్రాణస్వరూపిణమ్.

9

ఈయన ప్రాణిభాసిక పదార్థములయందు సంవిత్ - రూపమున వెలయుచున్నాడు. శరీర - ద్వారములను ముఖముల ప్రాణరూపమున ప్రవహించుచున్నాడు.

రసీకృత్య రసం ప్రాణస్వాంతోదాత్తతురజ్జమమ్

ప్రాణాపానరథాయాథం గూఢమస్త్యహాశయమ్.

10

ఈయన శబ్దాదివిషయరసములను తన ఆనందరసముతో గలిపి, మధురమొనరించి ఆస్వాదించుచున్నాడు. ఈయన ప్రాణాపానములను రథము నధిరోపించియున్నాడు. గూఢుడై హృదయ గుహయందు విశేషించుచున్నాడు.

జ్ఞాతారం జ్ఞేయదృష్టీనాం కర్తారం సర్వకర్మణామ్

భోక్తారం సర్వభోజ్యానాం స్మరారం సర్వసంవిదామ్.

11

ఈయన జ్ఞానములనన్నిటిని గ్రహించుచున్నాడు. మఱియు, కర్మల కన్నిటికిని కర్త. భోగములనన్నిటిని భోగించు భోక్త. స్మృతుల నన్నిటిని స్మరించు స్మర్తగుడై ఈయనయే.

సమ్యక్సంవిదితాజ్ఞాఘం భావాభావనభావితమ్

ఆభాసభాస్వరం భూరి సర్వగం చిత్తయేచ్ఛినమ్.

12

శరీరముల నన్నిటిని ఈయనయే ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు. భావాభావములవలన ఈయనయే భావింపబడుచున్నాడు. (అనగా, విషయముల భావించునప్పుడు, ఆయాభావనలకు కర్తగ ను, ఎట్టి చింతయు లేనప్పుడు పరిశేషించిన నిర్వికల్పస్వరూపముగను గ్రహింపబడుచున్నాడు.) ప్రకాశము లన్నిటికంటెను అధికముగ ప్రకాశించు స్వరూపముగలవాడును, సర్వవ్యాపియును నగు ఈ మంగళమయిని జింతింపవలెను.

నిష్కలం సకలం చైవ దేహస్థం వ్యోమచారిణమ్

అరజ్జితం రజ్జితం చ నిత్యమజ్జాజ్ఞసంవిదమ్.

13

ఈయన కళారహితుడయ్య (ఉపాధివశమున) కళాయుక్తుడు, శరీరవర్తియయ్యను ఆకాశ విహారి, అరంజితుడయ్య రంజితుడునునై యున్నాడు. ఈయన, శరీరము నందంతటను వ్యాపించి యున్న బోధస్వరూపుడు.

మనోమనసశక్తిస్థం ప్రాణాపానాంతరోదితమ్

హృత్కంఠతాలుమధ్యస్థం భూనాసాపుటపీఠగమ్.

14

ఈయన మనస్సుయొక్క మనసశక్తియందు వెలయుచున్నాడు. ప్రాణాపానముల ఉదయించుచున్నాడు. హృదయము, కంఠము, తాలవుల మధ్యప్రదేశమున ఓప్పారుచున్నాడు. (భూనాసాపుటముల చరించుచున్నాడు.)

వట్త్రింశత్పదకోటిస్థముస్థస్య సదశాతిగమ్

కుర్వన్తమన్తశబ్దాదీంశ్చోదయన్తం మనఃఖగమ్.

15

ఈయన శైవశాస్త్రప్రోక్తములగు ముప్పదియఱు తత్త్వముల కావల వెలయుచున్నాడు. 'కలవికరణీ' మొదలుగాగల కళలను, 'ఉన్మనీ' 'మనోన్మనీ' మున్నగు స్థితులను (= సవికల్పసమాధి) దాటుచున్నాడు. శబ్దాదివిషయములను సృష్టించుచున్నాడు. మనస్సను పక్షిని పరిచారిత మొనర్చుచున్నాడు.

వికల్పిన్యవికల్పే చ ద్వివిధే వాక్పథే సితమ్

సిలే తైలమివాక్లేషు సర్వేష్యేవాన్తరం సితమ్.

16

ఈయన వాచ్య, లక్ష్యములను వాక్పథముల రెండిటియందును చరించుచున్నాడు. నువ్వు లన్నిటియందు నూనెయన్నట్లు, ఈయన సర్వకరీరముల వెలయుచున్నాడు.

కలాకలజరహితం కఠినం చ కలాగణైః

ఏకదేశే సుహృత్పద్మే సర్వదేహే చ సంసితమ్.

17

ఈయనకు కళలను కళంకము లేకున్నను, పంచభూతసమ్మిళితమగు ఘోరరూపమునదాల్చి, కాఠిన్యమును అనగా మూర్ఛిని పరిగ్రహించుచున్నాడు. ఈయన సర్వదేహముల వెలయుచున్నను, హృత్పద్మమున నొకమూల వెలయుచున్నాడు.

చిన్తాత్రమమలాభాసం కలాకలనకల్పనమ్

ప్రత్యక్షదృశ్యం సర్వత్ర స్వానుభూతిమయాత్మకమ్.

18

ఈయన పవిత్రమగు ప్రకాశస్వరూపుడయ్యి కళలను కల్పించుచున్నాడు, అనుభూతి స్వరూపమున సర్వత్ర ప్రత్యక్షమగుచున్నాడు.

ప్రత్యక్షేతనమాత్మీయమర్థిత్యేన పునః సితమ్

పద్ధారానాముపేత్యాశు క్షణాద్విత్వమివాగతమ్.

19

ఈయనయే మఱుల స్వస్వరూపమును మఱచి, జీవభావమునంది, బోగముల గోరుచున్నాడు; స్వాతిరిక్తములగు పదార్థముల రూపమును ధరించి క్షణములలో ద్వైతభావము నందినట్లుగపడుచున్నాడు.

సహస్రపాదావయవః సకేశనఖదంతకః

స్వదేహసంవిదాభాసో దేవోఽయమితి భావయేత్.

20

తరువాత, హస్తపాదాదులతోడను, కేశనఖదంతములతోడను గూడుకొనిన దేవునివలె తన్ను భావించుకొనవలెను.

విచిత్రాః శక్తయో బహువ్యా నానాచారా మనోదృశామ్

ఉపాసతే మామనిశం పత్న్యః కాన్తమివోత్తమమ్.

21

మనో మే ద్వారపాలోఽయం నివేదితజగత్ప్రయః

చిన్తేయం మే ప్రతిహారి ద్వారస్థా శుద్ధరూపిణీ.

22

శక్తిర్మమాత్మికా బుద్ధిః క్రియా చైవ పరాజ్ఞానా

జ్ఞానాని చ విచిత్రాణి భూషణాన్యజగాని మే

23

కర్మేంద్రియాణి ద్వారాణి బుద్ధేంద్రియగణైః సహ
అయం సోఽహమనంతాత్మా వ్యవచ్ఛేదోఽస్తి తాకృతిః. 24

తిష్ఠామి భరితై కాత్మా పూర్ణః సర్వావపూరకః
ఇతి దైవీముపాశ్రిత్య స్వచ్ఛామాత్మచమత్కృతిమ్. 25

మఱియు, పత్నిగణము ఉత్తముడగు పతిని సర్వదా సేవించునట్లు, వివిధములగు ఆచరణముల సత్సవనియు, విచిత్రములును, బహువిధములును నగు మనశ్శక్తుల సర్వదా నన్ను ఉపాసించుచున్నవి. మనస్సు నా ద్వారపాలకుడు; అతడు జగత్ప్రియముయొక్క వివరణను నాకు దెలుపుచున్నాడు. శుద్ధరూపమగుచింత నా ద్వారమున మెలగు ప్రతిహారి. దీని స్వభావము విశుద్ధము. బుద్ధి నాయొక్క శక్తి, క్రియ మనోహరమగు నారమణి జ్ఞానములన్నియు నా శరీరమున నొప్పు ఆభరణములు. కర్మేంద్రియములు, జ్ఞానేంద్రియములు నాద్వారములు. నేను అనంతమైనను ఆయాత్మను. నా ఆకృతికి పరిమితి లేదు. నేను పూర్ణమును, ఏకమును, అద్వయమునునగు ఆత్మస్వరూపమున వెలయుచు వస్తువుల నన్నిటిని పూరించున్నాడను' అని దేవభావమును జీరింపనగును.

దేవత్వపరిపూర్ణోఽస్తరదీనాత్మావతిష్ఠతే
నాస్త మేతి న చోదేతి న తుష్యతి న కుప్యతి. 26

న తృప్తిం న క్షుధం యాతి నాభివాఙ్మతి నోఽస్తి
సమః సమసమాచారః సమాభాసః సమాకృతిః. 27

సామ్యతామలమాయాతః సమంతాత్పున్దరాశయః
ఆదేహ మేక ఏవాసావప్ర్యశ్చిన్నమహామతిః. 28

దేవార్చనం కరోత్యేవ దీర్ఘ దీర్ఘ మహర్నిశమ్
చిత్తత్వచిత్తో దేహో దేవోఽస్య సముదాహృతః. 29

అప్పుడు హృదయము దేవత్వపూర్ణమవ పూజకుడు అదీనభావమున వెలయును. అప్పుడాతనికి ఉదయాస్తమయములు (జననమరణములు), సంతోషవిరాగములు, వాంఛాత్మపులు, గృహణత్యాగములు ఉండవు. అతని హృదయము సమభావాపన్నమగును. అతని ఆకృతి, ఆచరణ జీవన్ముక్తుని బోలియుండును; అతడు సమదర్శియగును. ఆ మహామతి సంపూర్ణముగ సామ్యభావము నొంది, సర్వతోభావమగు సుందరమతినిబొంది, శరీరముండునంతేకాకు అపరిచ్ఛిన్నమగు ఏకాత్మభావమున వెలయుచుండును. ఇట్లాతడు రాత్రిందివములు దేవపూజ నధికముగ నొనర్చుచుండును. చిన్మయమగు ఆత్మయే ఈ పూజకుని దేవత.

యథాప్రాప్తేన సర్వేణ తమర్చయతి వస్తునా
సమయా సర్వయా బుద్ధ్యా చింతాత్రం దేవచిత్పరమ్. 30

ఈ పూజకుడు సమత్వమునందిన తన బుద్ధియంతటితోడను, అసాయసలభ్యములగు సర్వవస్తువులతోడను ఈ చిన్మయదేవు నుపాసించుచుండును.

యథాప్రాప్తక్రమోతేన సర్వారేన సమర్చయేత్
మనాగపి న కర్తవ్యో యతోఽత్రాపూర్వవస్తుని. 31

ఈ ఆత్మదేవుని పూజింప, గంధపుష్పాది విశేషవస్తువులను సమగూర్చులసిన అవసరము ఒకింతయులేదు. యెట్ట ఎదుట లభించు వస్తువులన్నిటి తోడను ఈ దేవుని పూజింపవచ్చును.

ప్రాప్తదేహతయా నిత్యం తథార్థక్రియయానయా

కామసంసేవనేనానాధ పూజయేచ్ఛభనం విభుమ్.

32

ఏయే జాతివారికి శాస్త్రమున ఎట్టివిధానము శాస్త్రముల చెప్పబడినదో, ఆ రీతి ననుసరించి తన కిష్టములగు వస్తువులతో ఈ దేవుని పూజించునది.

భక్త్యభోజ్యాన్న పానేన నానావిభవశాలినా

శయనాసనయానేన యథాప్రేనార్చయేచ్ఛివమ్.

33

తమ తమ విశ్వరూపసారము, భక్త్యభోజ్యాదుల సమర్పించి, శయన, ఆసన, గమవాది సర్వావస్థలయందు ఈ శుభస్వరూపుని ఆర్చింపవలెను.

కాంతాన్న పానసంభోగసంభారాదివిలాసినా

సుఖేన సర్వరూపేణ సంబుద్ధ్యానైత్యానమర్చయేత్.

34

కాంతాసంగము, ఆన్నపానాది సర్వవిధవైభోగముల నీ ఆత్మదేవున కర్పించి, ఆయన తత్త్వమును సంపూర్ణముగ గ్రహించి, ఆయనను పూజింపవగును. (అనగా, ఆత్మజ్ఞానము లభించు నిమిత్తము ఈ విషయభోగముల నన్నిటిని త్యజింపవలెనని భావము.)

ఆధివ్యాధిపరితేన మోహసంరమృశాలినా

సర్వోపద్రవదుఃఖేన ప్రాప్తేనాత్మానమర్చయేత్.

35

అనుభవించులసినవిచ్చిన ఆధివ్యాధులను, తజ్జనితములగు మోహములను, తదితరములగు సర్వ ఉపద్రవములను, దుఃఖములను, ఈ ఆత్మదేవున కర్పించి, పూజింపవగును. వాటియందు పూజాబుద్ధి నుంపకలసియుండునేకాని, మోహపారవశ్యమున కుంగిపోరాదు.

సమస్తైశ్చ సమస్తానాం చేష్టానాం జగతః స్థితేః

మృతిజీవితస్వప్నాద్వైః ప్రాప్తైరాత్మానమర్చయేత్.

36

జగత్తుననున్న సమస్తప్రయత్నములను, తత్ఫలములను, జీవితమరణములను, స్వప్నాదులను ప్రాప్తములగు తీరుననుసరించి యర్పించుచు ఈ ఆత్మదేవుని ఆర్చింపవలెను. ఇందెట్టి దోషమునులేదు.

దారిద్ర్యేణాథ రాజ్యేన ప్రవాహపతితాత్మనా

విచిత్రచేష్టాపుష్పేణ శుద్ధాత్మానం సమర్చయేత్.

37

సంసారపరీవాహమున బడిన జీవుడు తాను దరిద్రుడైన తన దారిద్ర్యము నర్పించియు, తాను రాజైన రాజ్యము నర్పించియు, మఱియు విచిత్ర - ప్రయత్నములను పుష్పములతోడను, శుద్ధుడగు పరమాత్మను బూజింపవలెను.

నానాకలహకల్లోలలనోల్లాసశాలినా

రాగద్వేషవిలాసేన సౌమ్యమాత్మానమర్చయేత్.

38

నానావిధములగు కలహ - కల్లోలములతోడను, సంతోషముయొక్క చాంచల్యములతోడను, రాగద్వేషాదుల విలాసములతోడను, సౌమ్యమగు ఈ ఆత్మసర్పింపనగును.

సతాం హృదయగామిన్యా రూఢయా శశిశీతయా

మైత్ర్యా మాధుర్యధర్మిణ్యా హృత్స్థనమాత్మానమర్చయేత్. 39

సత్పురుషుల హృదయమున మెలగునదియు, చంద్రునివలె చల్లనిదియును, మాధుర్య ధర్మజీయునగు మైత్రితో, సర్వహృదయముల వెలయు ఈ ఆత్మ సర్పింపవలెను.

ఉపేక్షయా కరుణయా సదా ముదితయా హృది

శుద్ధయా శక్తిపద్ధత్యా భోధేనాత్మానమర్చయేత్. 40

మైత్రి, కరుణ, ఉపేక్ష, ముదిత (హర్షము), బోధనిగ్రహసామర్థ్యము మున్నగు విశుద్ధ భావములతో ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను,

ఆకస్మికోపయాతేన స్థితేనానియతేన చ

భోగాభోగైకభోగేన ప్రాప్తేనాత్మానమర్చయేత్. 41

ఆకస్మికముగ లభించునవియు, అనుభవింపబడుచున్నవియును, తీరికములును నగు భోగములన్నిటితోడను లేక ఒక్కదానితోడనైనను ఈ ఆత్మదేవు సర్పింపవలెను.

భోగానామనిషిద్ధానాం నిషిద్ధానాం చ సర్వదా

త్యాగేన వాతిరాగేణ స్వాత్మానం శుద్ధమర్చయేత్. 42

విహితములును నిషిద్ధములును అగు భోగముల త్యాగము లేక అనురాగములతో ఈ ఆత్మ దేవుని (వాటిని సమర్పించి) సర్వదా పూజింపవలెను.

ఈహితాసీహితౌఘేన యుక్తాయుక్తమయాత్మనా

త్యక్తేనాత్మేనచార్థేన హ్యర్థానామితమర్చయేత్. 43

కోరబడినవియును, కోరబడనివియును, యుక్తములును, అయుక్తములును, త్యజింపబడి నవియును, త్యజింపబడనివియును (భోగింపబడుచున్నవియును) అగు భోగములతో భోక్తయగు ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను.

నష్టం నష్టముపేక్షితే ప్రాప్తం ప్రాప్తముపాహరేత్

నిర్వికారతయైత్థి పరమార్చనమాత్మనః. 44

సంపూర్ణముగ వినష్టమైపోవు విషయముల నుపేక్షించునది; లభ్యములగువాటిని సంక్ర పించునది. ఇట్లు నిర్వికారభావమును అనగా సమత్వమును బడయుటయే పరమార్చనము.

సర్వదైవ సమగ్రాసు చేష్టానిష్టాసు దృష్టిఘ్న

పరమం సామ్యమాధాయ నిత్యాత్మార్చావ్రతం చరేత్. 45

ఇష్టానిష్టాదికములగు విషయములన్నిటియందును, సంపూర్ణమగు సమత్వమును బడసి సర్వదా ఈ ఆత్మార్చనావ్రతమును నొనర్చుచుండవలెను.

సర్వం విస్తేత సుశుభం సర్వం విద్యాచ్ఛుభాశుభమ్

సర్వమాత్మమయం కుర్యాన్నిత్యాత్మార్చావ్రతం చరేత్. 46

సర్వము బ్రహ్మమేయను దృష్టివలన శుభమును బడయుదునని గ్రహింపుము. బ్రహ్మము మాయ కలసియున్నచును దృష్టివలన శుభాశుభములు రెండును సంభవించునని గ్రహించుచుది కాని, ఆత్మార్చనా - వ్రతపరుడు సర్వము ఆత్మమయమని యెచ వలెను. (దీనివలన సర్వసమత్వమేర్పడి వైవమ్యదర్శనము తొలగగలదు.)

అపాతరమణీయం యద్యచ్ఛాత్రసుదుఃసహమ్

తత్సర్వం సుసమం బుద్ధావ్ నిత్యాత్మార్చనవ్రతం చరేత్. 47

అపాతరమణీయములను, అపాతరుస్సహములనునగు విషయములన్నిటియందున సమత్వము నిలిపి, ఈ ఆత్మార్చనావ్రతమును సల్పవలెను.

అయం సోహమయం నాహం విభాగమితి సంత్యజేత్

సర్వం బ్రహ్మేతి నిశ్చిన్త్య నిత్యాత్మార్చనవ్రతం చరేత్. 48

‘అదియే నేను’ ‘ఇది నేను కాదు’ మున్నగు భేదవిభాగసంబంధములగు కల్పనలను పరిత్యజించవలెను. ‘సర్వము బ్రహ్మము’ అను (అభేద) దృష్టి నవలంబించి, నిత్యమాత్మార్చనా వ్రతమును సల్పవలెను.

సర్వదా సర్వరూపేణ సర్వాకారవికారిణా

సర్వం సర్వప్రకారేణ ప్రాప్తినాత్మానమర్చయేత్. 49

నానావిధరూపములను, నానావిధములగు వికారములను ఆశ్రయించి సర్వప్రకారముల, సర్వత్ర ఉపలభ్యమానమగు ఈ ఆత్మ నర్చింపవలెను.

అసీహితం పరిత్యజ్య మతిత్యజ్య తథేహితమ్

ఉభయోశ్రయణేనాపి నిత్యమాత్మానమర్చయేత్. 50

ఇష్టానిష్టములను, మిథ్యాత్మబుద్ధిని పరిత్యజించి, ఇవన్నియును స్వాత్మమాత్రములని గ్రహించి ఈ ఆత్మజేవుని అర్చించుచునది.

న వాఙ్మతా న త్యజతా దైవప్రాప్తాః స్వభావతః

సరితః సాగ రేణేవ భోక్తవ్యా భోగభూమయః. 51

సముద్రుడు నదీసమూహములను వాళింపక, త్యజింపక, అదృష్టవశమున అరుదెంచినవాటిని గ్రహించునట్లు, సుఖదుఃఖహేతువులగు భోగవిషయములను భోగింపవలెను.

ఉద్యేగో నానుగ న్రవ్యస్తుచ్ఛాతుచ్ఛాను దృష్టిషు

వ్యోమ్నా చిత్రపదార్థేషు పతితో హ్యతతేష్వివ. 52

అవమానాది తుచ్ఛస్థితులయందునను, ప్రాణాపాయాది ఘోరసంకటములగు అతుచ్ఛ స్థితులయందుననుబడి ఉద్యేగము నందరాదు; ఆకాశమున అప్పడప్పడు తోచు (గంధర్వనగరాది) విచిత్రవిషయములవలె వీటిని గ్రహింపవలెను.

దేశకాలక్రియాద్యోగాద్యదుపైతి శుభాశుభమ్

అవికారం గృహీతేన తేనైవాత్మానమర్చయేత్. 53

దేశ, కాల, క్రియలవలన సంభవించు శుభాశుభములను నిర్వికారబుద్ధితో గ్రహించి ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను.

ఆత్మార్చనవిధానేఽస్మిన్ప్రవృత్తా ద్రవ్యశ్రియస్తు యాః
ఏకేనైవ సమేనైతా రసేన పరిభావితాః.

54

ఈ ఆత్మార్చనావిధానమున జెప్పబడిన ద్రవ్యములన్నియును సమత్వపూర్ణముగు ఏకరసమున ఆర్చితములు.

నామానకటోవ్య నో తిక్తా న కషాయాశ్చ కాశ్చన
చిత్తైరపి రసైర్దిగ్ధా మధురా ఏవ తాః కిల.

55

ఇవేవియును కటాష్టాష్టతిక్తకషాయములుగావు; నానాత్వరసదిగ్ధములైనను మధురముగు ఏకరసయుక్తములుగానే భావింపవలెను!

సమతా మధురా రస్యా రసశక్తిరతీంద్రియా
తయా యదభావితం చేత్యమమృతం తత్త ణాద్యవేత్.

56

సమతారసము ఆత్మంతమధురము, ఇంద్రియాతీతమును నైయమిస్తుది. దీనివలన భావింపబడె పదార్థములన్నియును క్షణములో మధురములగును.

సమతామృతరూపేణ యద్యన్నామ విభావ్యతే
తత్తదాయాతి మాధుర్యం పరమింద్రిరివ చ్యుతమ్.

57

ఎయ్యదెయ్యది ఈ సమతామృతమున భావింపబడుచున్నదో, అయ్యదెయ్యది చంద్రచ్యుతమైనదానివలె మాదుర్యమును బడయుచున్నది.

సమతాకాశవద్భూత్వా యత్తు స్యాల్లీనమానసమ్
అవికారమనాయాసం తదేవార్చనముచ్యతే.

58

బ్రహ్మైక్యదర్శనమను సమత్వమునంది, ఆకాశమువలె నిర్వికారత్వమును బొంద, మనస్సు లీనమగుటయే ఆనాయాసకరమగు దేవార్చన మనంబడుచున్నది.

పూరేనునేవ పూరేన భావ్యం సమసమత్తిహ
స్వచ్ఛేన చిద్భునై కేన జ్ఞేనాప్యృపలరూపిణా.

59

స్ఫుటికశిలవలె చిద్భవత్వము నంది, చంద్రునివలె పూర్ణత్వమును, సమత్వకాంతిని బడసి, వెలయుచుండునది.

అన్తరాకాశవిశదో బహిఃప్రకృతకార్యకృత్
రజ్జానామిహికాముక్తః సంపూర్ణో జ్ఞ ఉపాసకః.

60

బహిఃప్రకృతిసంబంధములగు సంసారకార్యముల నాచరించుచున్నను, ఆకాశము రంజనవినిర్ముక్తమై వెలయుటట్లు, అంతరమున విషయానురక్తిలేక ఉపాసకుడు పరిపూర్ణుడై వెలయవలెను.

స్వప్నేఽప్యదృష్టహృల్లేఖమజ్ఞానాభ్రపరిక్షయే
శాంతాహంతాదిమిహికం జ్ఞః శరదోవ్యమ రాజతే.

61

అజ్ఞానపరిభ్రమము తీజింప, స్వప్నమునగూడ కామ - రేఖ తోచదు; అప్పుడు అహం
కారాదిరూపకముగు పొగమంచు తొలగిపోవ తత్వజ్ఞుడు శరత్కాల - ఆకాశమువలె విరాజిల్లును,

సోమార్కమస్తమితమానసమాత్మమేయం

సద్యః ప్రసూతశిశువేదనవద్వితానమ్

పశ్యన్ప్రశాంతమతిచేతనచిత్తబీజం

జీవన్మునుత్తమపదస్థిత ఏవ తిష్ఠ.

62

నీవు జీవద్దశయందే సర్వోత్తమముగు బ్రహ్మపదమున వెలయుచు, అప్పుడే పుట్టిన శిశువు
వలె ప్రపంచవికల్పనల గాంచక, చిదాభాసకునకును చిత్తమునకును మూలకారణముగు ఆ మంగళ
మయాత్మను గాంచుచుండుము. సూర్యుడు, అనందసుధాపూర్ణుడగుటువలన నిష్కళంకుడగు చంద్రుని
వలె నీవవుగాక! ప్రపంచప్రకాశముచే సూర్యరూపమునట్టి మనోవృత్తి నీతీతమిండుగాక! నీమన
స్సున ప్రసూతాప్రమేయాది భేదభావములు అస్తమించునుగాక!

దేశకాలకరణక్రమోద్భవైః

సర్వవస్తుసుఖదుఃఖవిభిః,

నిత్యమర్చయ శరీరనాయకం

తిష్ఠ శాస్త్రసకలేహయా ధియా.

63

ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే దేవార్చనవిధిర్నామ

ఏకోనచత్వారింశః సర్గః ॥ 39 ॥

నీవు, ఈ శరీరనాయకుడగు ఆత్మదేవుని దేశ, కాల, క్రియా వైచిత్ర్యముల సంభవించు
సర్వవస్తువులను, సర్వవిధములగు సుఖదుఃఖములను అర్పించి అర్పింపుము; మతీయు వాంఛా
రహితమగు బుద్ధితో వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ -

పూర్వభాగమున దేవార్చనవిధియను ముప్పది

తొమ్మిదవ సర్గము ॥ 39 ॥

చ త్వారింశః సర్గః .

[పూజ్యపూజకపూజాదివికల్పరహితః శివః

పరిశుద్ధచిదాత్మైవ దేవతాత్త్వమిర్యతే.

ఈ సర్గమున పూజ్య, పూజక, పూజాది త్రిపుటీవికల్పరహితుడును, పరిశుద్ధుడును
నగు చిదాత్మయొక్క దేవతాత్వము వర్ణింపబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ :-

యథాకాలం యథారమ్భం న కరోషి కరోషి యత్

చిన్మాత్రస్య శివస్యాస్తస్తదేవార్చనమాత్మనః.

ఈశ్వరుడు:— యథాసమయమున, యథాశక్తియుగ నీవలన ఆచరింపబడునవియును, ఆచరింపబడ నివియును (కృతాకృతములు) నగు కర్మలన్నియును ఈ చిన్మాత్రశివుని ఆంతరభూజ లేయని గ్రహింపుము.

తేనైవాహ్లాదమాయాతి యాతి ప్రకటతాం తథా

తథా స్థితేన రూపేణ స్వేనైవ స్వయమీశ్వరః.

2

ఈ ఆత్మదేవుడిట్టి భూజవలననే సంతృప్తుడై, సాక్షాత్కరించును; దీనివలననే ఆయన పార్థమార్థికమగు ఆనందమును, మాయయొక్క ఆవరణభంగమును యొనర్చును.

రాగద్వేషాదిశబ్దారా నాత్మస్వస్వతయునులే

సంభవంతి పృథగ్గూపా వహ్నా వహ్నికణా ఇవ.

3

(సర్వానర్థకారణములగు రాగద్వేషాదులవలన పరమశివుని పూజించుట ఆసంభవమేయన—) అవి వాస్తవమునకు ఆత్మనుండి వేరుకావు. నిష్కనుండి నిష్కరవ్వలు వేరుకాకున్నను వేరైనట్లుగ కనుపడునట్లు, అవి ఆత్మనుండి వేరుగాకున్నను వేరైనట్లు తోచుచున్నవి.

యద్యద్రాజత్వదీనత్వసుఖదుఃఖాది వేదనమ్

ఆత్మీయం పరకీయం చ తత్తదర్చనమాత్మనః.

4

తనయొక్కయు, పరులయొక్కయు రాజత్వాది సుఖభోగములును, దాడిద్రాది దీనత్వ కారణములగు దుఃఖములను గ్రహించుటయే ఆత్మార్చనము.

విశ్వసంవిత్తిరేవార్చా నిత్యస్యాత్మన ఏవ చ

ఘటాద్యాత్మతయా బ్రహ్మ స్వయమాత్మా తత్తైవచ.

5

నిత్యమగు యీ ఆత్మను యీ జగద్రూపమున నెఱుగుటయే ఆయనయొక్క పూజ; ఈ ఆత్మయే ఆకాశము మొదలగాని ఘటమువఱకునుగల జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాది ఆవస్థలనన్నిటిని ఆలంకరించుచున్నది.

శివం శాస్త్రమనాభాసమేకం భాస్వరమాగతమ్

జగత్ప్రత్యయవత్సర్వమాత్మరూపమిదం స్థితమ్.

6

ఈ జగత్తు, ఆ శివుని ఆత్మస్వరూపమై, వాని ప్రకాశమువలననే ప్రకాశించుచున్నది. ఆత్మయొక్క సత్తలేకున్న ఇది ప్రకాశింపజాలదు. ఇదంతయు ఆత్మరూపమై వెలయుచున్నది.

అహో ను చిత్రమాత్మైవ ఘటాద్యస్వద్యవ్యవస్థితమ్

జీవాది స్వస్వభావోన్తర్హూనం విస్మృతిమానివ.

7

ఆశ్చర్యము! ఈ ఆత్మ ఘటపటాది పదార్థములుగ మారి, స్వభావమును విడుచున్నది! జీవాదిపదార్థములగు వివర్తితమై స్వస్వరూపమును సంపూర్ణముగ విస్మరించుచున్నది.

సర్వాత్మకస్యావస్తస్య శివస్యాస్తః కిలాత్మనః

పూజ్యపూజకపూజాభ్యో విభ్రమః ప్రోదితః కుతః.

8

సర్వాత్మకుడును, ఆనందుడును, మంగళమయ్యుడును నగు ఆత్మదేవునియందు పూజ్య, పూజక, పూజాది విభ్రమ మెటనుండి ఆరుదెంచినది ?

నియతాకారతాశాస్త్రే న చ సంభవతీశ్వరే

యత్ర సంకల్ప్యతే బ్రహ్మహృద్యపూజామయః క్రమః.

9

బ్రహ్మ! భూజ్య భూజకాది వ్యవహరములన్నియు పరిచ్ఛిన్నామాకారముననే సంకల్పితములగుచున్నవి. శాంతుడగు ఈశ్వరునియందు పరిచ్ఛిన్నములగు ఈ వికల్పములు సంభవింపజాలవు.

పూజ్యపూజాద్యవచ్ఛిన్నో దేవో నిత్యామలాత్మనః

సర్వశక్తేరనన్తస్య శేష్వరత్వస్య భాజనమ్.

10

పూజ్యపూజకాది భారముల పరిచ్ఛిన్నుడగు దేవుడెన్నటికిని, నిత్యమును, నిర్మలమును, సర్వశక్తిమయును, అనంతమును నగు ఈశ్వరభావమునకు పాత్రుడవజాలడు.

త్రిజగత్ప్రసృతాచ్ఛాచ్ఛసంవిద్రూపస్య చాత్మనః

శేష్వరస్యాకృతేర్బ్రహ్మస్వ్యపదేశో హి యుజ్యతే.

11

బ్రహ్మ! అత్యంతనిర్మలమగు ఏ చిద్రూపమునుండి త్రిజగత్తుల ప్రసరించుచున్నవో, ఆ యాత్మరూపియగు ఈశ్వరునియందు ఆకృతికల్పన నొనర్చుట అనుచితము.

దేశకాలపరిచ్ఛిన్నో యేషాం స్యాత్పరమేశ్వరః

అస్మాకముపదేశ్యాస్తే న విపశ్చద్విపశ్చితామ్.

12

ఈ తత్త్వమును గ్రహించిన తత్త్వజ్ఞుల కింక ఉపదేశింపబడవలసిన దేమియును లేదు. పండితుడా! పరమేశ్వరుని దేశకాలపరిచ్ఛిన్నునిగా తలచువారికే మా యుపదేశము.

తదీయాం దృష్టిముత్సృజ్య తథేమామవలన్బృచ

సమః స్వచ్ఛమనాః శాన్తో వీతరాగో నిరామయః.

13

కామోపహారైరభితో యథాప్రాప్తైరఖన్నధీః

ఆత్మానమర్చయంస్త్వి సుఖదుఃఖశుభాశుభైః.

14

అందువలన నీవీ పరిచ్ఛిన్నదృష్టిని పరిత్యజించి, నేను తుదకు జెప్పిన తత్త్వదృష్టి నవలంబించి, సముడవును, శాంతుడవును, విషయాసక్తికూన్యుడవును, నిరామయుడవునునై, యథాప్రాప్తములగు విషయముల భోగించుచు, అభిన్నబుద్ధితో సుఖదుఃఖ, శుభాశుభముల నన్నిటిని ఉపహారములగ సమర్పించి, ఆ యాత్మదేవుని సమర్పింపుము.

అధిగతవతి సాధౌ చైకమేవానురూపం

త్వయి తరలితజీవే జన్మదుఃఖాది కించిత్

న లగతి పరిశూన్యే సర్వతః స్ఫాటికాజ్ఞే

నవసదన ఇవాజ్ఞే నిష్కలజ్ఞే కలజ్ఞః.

15

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్టనుహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే దేవాతత్త్వవిచారో నామ చత్వారింశః

సర్గః || 40 ||

నీ విషయము తత్త్వవిచారమువలన శరీరమునుండి జీవుని వేరుపఱచితివి; వాస్తవముగ సాధు పురుషులగువారి గుణముల బొందితివి, మఱియు, వాస్తవముగ తత్త్వమును బడయువలసిన కొఱవగూడ

లేదు. నీ మాయాకళంకము సంపూర్ణముగ తొలగిపోయినది. ఈ బాహ్య - జగతు యొక నీయందు సంలగ్నమవజాలదు. అందువలన, మాతనమగు స్ఫటికభవనమున ఏ కస్తువుయొక్క డాగు అంటు నట్లు, జన్మదుఃఖాదులు నీ యందంట జాలకున్నవి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
దేవతాతత్త్వవిచారమును నలుబదవ సర్గము || 40 ||

ఏ క చ త్వా రిం శ : స ర్గ : .

[కాస్త్రాచార్యాదిసాఫల్యం నామభేదప్రకల్పనమ్

ఆధ్యాత్మోపక్రమః పశ్చాదపవాదః ప్రదర్శ్యతే.

ఈ ప్రకరణమున, కాస్త్రము ఆచార్యులయొక్క ప్రయోజనము, నామరూపమనబడు భేదములకల్పన, ఆధ్యాత్మోప, అపవాదములు ప్రదర్శింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

శివః కిముచ్యతే దేవ పరం బ్రహ్మ కిముచ్యతే

ఆత్మా కిముచ్యతే నాథ పరమాత్మా కిముచ్యతే. 1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— దేవా! ఆ పరబ్రహ్మము నెట్టి ధర్మమును స్పృశింపజాలకున్న, దానిని శివుడు (మంగళమయము) అని చెప్పనేల? లేక, పరమాత్మయని వచించుటెందులకు? మఱియు, దేవా! ఆత్మపరమాత్మ శబ్దముల వ్యవహార మెందులకు?

తత్సత్కించినన్ని కించిచ్చ శూన్యం విజ్ఞానమేవ చ

ఇత్యాదిభేదో భగవంస్త్రిలోకేశ కిముచ్యతే. 2

భగవంతుడా! త్రిలోకేశ! ఆయన సత్ర ఆయ్య ఏమియునుకాదు; ఆయన శూన్యుడు, విజ్ఞానము అను విభేదముల చెప్పబడుచున్నాడే? — ఇదేమి? వచింపుము.

ఈశ్వర ఉవాచ:—

అనాద్యస్తమనాభాసం సత్కించిదివా విద్యతే

ఇన్ద్రియాణామగమ్యత్వాద్యన్న కించిదివ స్థితమ్. 3

ఈశ్వరుడు:— ఇటు, ఆద్యంతరహితమును, స్వయంజ్యోతియును నగు సదస్యము వొక్కటియే వెలయుచున్నది: అది ఇంద్రియముల కగమ్యమగుటవలన శూన్యమువలె తోచుచున్నది.

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ :—

యదిన్ద్రియాణాం బుద్ధ్యాదియక్తానామవ్యదృశ్యతామ్

గతం తత్కథమీశాన త్వశ్చేన్ద్రోపగమ్యతే. 4

శ్రీవాసిష్ఠుడు:— ఈశానుడా! అది ఇంద్రియములకును బుద్ధికిని ఆగోచరమైన, దానిని ఘోషగలమను నిశ్చయమేమి? — దానిని ఏ యుపాయమువలన ఘోషగలము?

ఈశ్వర ఉవాచ:—

యో ముముక్షురవిద్యాంశః కేవలో నామ సాత్త్వికః

సాత్త్వికైశ్చేవ సోఽవిద్యాభాగైః శాస్త్రాదినామభిః.

5

అవిద్యాం శ్రేష్ఠయా శ్రేష్ఠాం త్మాలయన్నిహ తిష్ఠతి

మలం మలేనావహరన్య క్షిణో రజకో యథా.

6

ఈశ్వరుడు:— ఈ ఆత్మవస్తువును బ్రహ్మశింపజేయ నెట్టి బుద్ధివృత్తియొక్క ప్రయోజనమునులేదు. సాత్త్వికమును, బ్రహ్మకారాకారతమును నగు బుద్ధివృత్తివలన కేవలము అవిద్యయొక్క ఆవరణము భాగింపబడుచున్నది. ఈ అవిద్యావరణము తొలగిన, బ్రహ్మము తనయంతటదానే ప్రకాశించుచున్నది — ఇదియే ఆత్మసాక్షాత్కార మనంబడుచున్నది. ఇందింద్రియవృత్తుల ప్రయోజనమెచ్చుట ? (ఈ సాక్షాత్కారముయొక్క క్రమమియ్యది—) మొదట, ముముక్షువు శమదమాదుల సహాయమున, సాత్త్విక - అవిద్యాంశముగ పరిణతుడగుచున్నాడు. తరులవా, సత్సంగ, సద్గురువులను సాత్త్విక - అవిద్యాంశాసహాయమున, సాత్త్విక అవిద్యాంశలగు బ్రహ్మకారిత చిత్తవృత్తులతో — రజకుడు మలము (చచ్చడు) తో మలమును శుభ్రపఱచునట్లు — తన అవిద్యాంశను త్మశనమొనర్చుకొని పూర్ణబ్రహ్మస్వరూపమున వెలయును. (బ్రహ్మముతప్ప, తక్కినవన్నియును అవిద్యాంతర్గతములు; కనుక, బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు గారణములగు, సత్సంగ, తదనుకూల చిత్తవృత్త్యాదులు సాత్త్విక అవిద్యాంతర్గతములని చెప్పబడినవి.

కాకతాలీయవత్పశ్చాదవిద్యాక్షయ ఆగతే

ప్రపశ్యత్యాత్మనైవాత్మా స్వభావస్వైప్య నిశ్చయః.

7

చిరాభ్యాసఫలముగ, కాకతాలీయన్యాయమున, సాభాగ్యవశమున పూర్ణబ్రహ్మకారమగు వృత్తివలన అవిద్య నశింప, ఆత్మ తన్నుదానే అవలోకించుకొనును — ఇది దాని నిశ్చితస్వభావము.

యథాకథంచిదక్షారే నిఘ్నప్య త్మాలయశ్చిశుః

కరనైర్మల్యమాప్నోతి కార్హ్యజ్ఞారక్షయే యథా.

8

యథాకథంచిచ్ఛాస్త్రైద్యైర్భాగైర్భాగం విచారయేత్

సాత్త్వికస్తామసో భాగో ద్వయోరాత్మోదయ స్థా.

9

బాలుడు హస్తమును అంగారకము (బొగ్గు) తో తోముకొని కడిగినై చికొనిన, అయ్యది తనయంతటదానే శుభ్రమగునట్లు, శాస్త్రసత్సంగాది అవిద్యాంశలవలన తదితరమగు అవిద్యాంశను విచారించిన సాత్త్విక, తామసికరూపముగు అవిద్యయంతయు వినష్టమగును. కేవలము, స్వప్రకాశమగు ఆత్మ యొక్కటియే నిర్మలమై ప్రకాశించును.

పశ్యత్యాత్మనమాత్మైవ విచారయతి చాత్మనా

ఆత్మైవేహాస్తి నావిద్యా ఇత్యవిద్యాక్షయం విదుః.

10

ఆత్మయే ఆత్మవలన ఆత్మవిచార మొనర్చుచున్నది; దర్శనమొనర్చుచున్నది; తుదకు ఆత్మగయే శేషించుచున్నది. కనుక, ఈ విషయమును అవిద్యయొక్క (బుద్ధివృత్తుల) ప్రయోజనములేదు. అవిద్యాక్షయమో ఆత్మరూపావస్థానమని విద్వాంసులు యోజింపుదురు.

యావత్కించిదిదం వస్తు నానా నాత్మావగమ్యతామ్

క్రమా గురూపదేశాద్యా నాత్మజ్ఞానస్య కారణమ్.

11

(గురూపదేశాది) నానాత్వబుద్ధి యుండునంతవఱకు ఆత్మ గ్రహింపబడవాలదు; గురూపదేశాది క్రమములు ఆత్మజ్ఞానకారణములు గావు.

గురు స్త్రీన్ద్రియవృత్త్యాత్మా బ్రహ్మ సర్వేన్ద్రియక్షయాత్

యద్యస్తు యత్తే యే ప్రాప్తం తత్తస్మిన్నతి నాప్యతే.

12

గురూపదేశమున ఆత్మజ్ఞానమును బొందగోఱునది, ఇంద్రియసమిష్టికదా! కాని, పరబ్రహ్మము అతీంద్రియము; ఇంద్రియాదులు త్తయమైనయెడలనే పరకాశించును. అగుచో, గురూపదేశమెట్లు ఆత్మజ్ఞానమునకు కారణము కాగలదు? ఎయ్యది లేకున్న వస్తువు లభించునో, అయ్యది ఉండిన ఆ వస్తువెట్లు లభింపగలదు?

అకారణాన్యపి ప్రాప్తా భృశం కారణతాం ద్విజ

క్రమా గురూపదేశాద్యా ఆత్మజ్ఞానస్య సిద్ధయే.

13

ద్విజా! గురూపదేశాదికములు ఆత్మజ్ఞానమునకు కారణములు గాకున్నను, (విస్మృత కంఠ చామికరాదుల (పాప్తివలె) కారణములుగ గైకొనబడుచున్నవి.

క్రమే గురూపదేశానాం ప్రవృత్తే శిష్యబోధతః

అనిర్దేశోఽప్యదృశ్యోఽపి స్వయమాత్మా ప్రసీదతి.

14

శిష్యుని అజ్ఞానవివాశమునకే గురూపదేశాదులు అతసరములగుచున్నవి; అజ్ఞానము నశించిన, ఆత్మ అనిర్దేశ్యమును, ఆదృశ్యమును నయ్యగూడ, ప్రసన్నచగుచున్నది.

శాస్త్రా ర్థేభ్యధ్యతే నాత్మా గురోర్వచనతో నచ

బుధ్యతే స్వయమేవైష స్వబోధవశతస్తతః.

15

శాస్త్రములవలన ఆత్మ గ్రహింపబడుటలేదు; గురువచనముల గ్రహింపబడుటలేదు; స్వయముగ స్వబోధవలననే అది గ్రహింపబడుచున్నది.

గురూపదేశశాస్త్రా ర్థేభ్యనా చాత్మా న బుధ్యతే

ఏతత్సంయోగస తైవ స్వాత్మజ్ఞానప్రకాశినీ.

16

అయినను, గురూపదేశము, శాస్త్రార్థవిచారములు లేకున్న ఆత్మబోధయగుటలేదు; ఏటి సంయోగమువలననే ఆత్మజ్ఞానము ప్రకాశింపజేయబడుచున్నది.

గురుశాస్త్రార్థశిష్యాణాం చిరసంయోగస త్రయా

అహనీవ జనాచార ఆత్మజ్ఞానం ప్రవర్తతే.

17

గురుత్వ, శాస్త్రార్థములతో శిష్యునకు ఏడతెగని సంయోగమున గూడిన, పగటియందు జనుల వ్యవహారమువలె ఆత్మజ్ఞానము ప్రవర్తిల్లును.

కర్మబుద్ధిన్ద్రియాద్యస్తసుఖదుఃఖాదిసంక్షయే

శివ ఆత్మేతి కథితస్తత్పరిత్యాదినామభిః.

18

జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు, సుఖదుఃఖములు త్తయమవ పరిశేషించునదే శివుడు, ఆత్మ, శక్తి, సత్త్వమున్నగు నామముల పేర్కొనబడుచున్నది.

యత్రేదమఖిలం నాస్తి తద్రూపేణైవ చాస్తి వా

తదాకాశాదచ్ఛతరమనంతం సదివాస్తి హి.

19

ఎటు బాధకాలమున జగత్తుయొక్క అసత్త, ఆరోపసమయమున జగత్తుయొక్క సత్త అంగీకరింపబడుచున్నవో. ఎయ్యది ఆకాశముకంటెను నిర్మలమో ఆ అధిష్టానతత్త్వమే అనంత, సచ్ఛబ్దముల నిర్దేశింపబడుచున్నది,

అవిశ్రాంతతయా యత్ర తనువిద్యైర్ముముక్షుభిః

విచిత్రశుద్ధమననకలజ్ఞకలితాత్మభిః.

20

అదూర ఏన తిష్ఠద్భిర్జీవన్ముక్తస్య దృశ్యభే

మోక్షోపాసకభోధాయ శాస్త్రార్థరచనాయ చ.

21

బ్రహ్మేంద్రియద్రవముఖైర్లోకపాలైః సుపణితైః

పురాణవేదసిద్ధాంతసిద్ధయై భావితాత్మభిః.

22

చిద్భిస్తా శివ ఆత్మేశ్వరమాత్మేశ్వరాదికా

ఏతస్మిన్కల్పితా సంజ్ఞా నిఃసంజ్ఞే పృథగీశ్వరే.

23

ఏవమేతజ్జగత్తత్త్వం స్యం తత్త్వం శివనామకమ్

సర్వదా సర్వదా సర్వ సర్వం యత్సుఖమాన్వభో.

24

శివ ఆత్మా పరం బ్రహ్మైత్యాదితత్త్వైస్స భిన్నతా

పురాతనైర్విరచితా తస్య భేదో న వస్తుతః.

25

ఏవం దేవార్చనం నిత్యం జ్ఞః కుర్వన్తునినాయక

యత్రాస్తదాదయో భృత్యాస్తత్ప్రియాన్తి పరం పదమ్.

26

ఏ బ్రహ్మరక్షేంద్రాది లోకపాలకులు విచిత్రమగు జగత్తును, విశుద్ధతత్త్వమును కవ్య మొనర్చి చింతించుచు ఆత్మస్వరూపమున వెలయుచున్నారో, మఱియు ఏ పండితులు పరమార్థము నకు కడుదగ్గరగ జీవన్ముక్తికి గోచరులగుచు వెలయుచున్నారో, మఱియు ఎవరు సంపూర్ణముగ విశ్రాంతినందక విశుద్ధమగు త్పద్ర - అవిద్యాంశమున నున్నారో వారు అధికారల కొఱకు, ఉపాసకుల తత్త్వజ్ఞానార్థము వేదపురాణాదులను విచారించి నామరూపవిహీనుడగు ఈ పరమాత్మకు బ్రహ్మము, శివుడు, ఆత్మ, ఈశ్వరుడు, పరమాత్మ, ఈశుడు, చిత్తు మున్నగు నామములను కల్పించినారు. వసిష్ఠ! ఈ ఆత్మతత్త్వమే జగత్తత్త్వము, శివుడనంటడు సత్తత్త్వమునగుచు సర్వదా, అన్నివిధముల అన్నిటికిని మూలమగుచున్నదని గ్రహించి చింతారహితుడవు కమ్ము! మునినాయకా! తత్త్వజేత్రుల్లు దేవార్చన మొనర్ప, ఎచ్చోట మావంటివారున్న సేవకులై యుందురో అట్టి పరమపదమున ప్రతిష్ఠితులగుదురు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

అవిద్యమానమేవేదం విద్యమానమివ సిత్తమ్

యథా తస్మై సమాసేన భగవన్వక్తుమర్హసి.

27

శ్రీవసిష్ఠుడు:—భగవంతుడా! ఈ జగత్తు (ఆత్మనుండు, తేమన్నను ఉన్నట్లు తోచుచున్నది; ఈవిషయమును సంపూర్ణముగ వచింపుము.

ఈశ్వర ఉవాచ:—

యోఽసా బ్రహ్మదిశబ్దార్థః సంవిదం విద్ధి కేవలమ్

స్వచ్ఛమాకాశమప్యస్య స్థూలం మేరురణోరివ.

28

ఈశ్వరుడు:—ఈ బ్రహ్మది శబ్దముల యర్థముగ వస్తు వొక్కటియే చిత్తు అని గ్రహింపుము; నిర్మలముగ ఆకాశముగూడ దీనికడ మేరువువలె స్థూలము.

సవేద్యమిహ గచ్ఛన్తి యాతి చిన్నామయోగ్యతామ్

అప్యవేద్యవతీ నూనముస్మన్యస్తపదస్థితా.

29

ఈ చిత్తు చేత్యభావమునంది నామకరణయోగ్యమగుచున్నది; మఱి నిర్వికల్పవృద్ధియందు ఈ చేత్యభావము తొలగిపోవుచున్నది.

క్షణాద్భావితవేద్యత్వాదహస్తామనుగచ్ఛతి

పురుషత్వాత్పుమాస్యప్నే వనవారణతామివ.

30

స్వప్నమున పురుషుడు వనజముగ మారునట్లు, ఈ చైతన్యము వేద్యభావమున, అహంభావమును అనుసరించుచున్నది.

అస్యాహస్తాదిరూపాయా దేశతాం కాలతాం గతాః

సంపద్యస్తే తతః శూన్యరూపిణ్యః సఖ్య ఏవ తాః.

31

దీని ఈ అహంకల్పననుండి, క్రమముగ శేషకాలకల్పనలు ఉదయించుచున్నవి. శూన్య రూపములగు ఈ కల్పనలన్నియు, అహంభావముయొక్క సహచారిలు లగుచున్నవి.

తాభిః సంవలితా నైవ సత్రా జీవాభిధానికా

భవతి స్మన్దవిజ్ఞానా పవనస్యేవ లేఖకా.

32

శేషకాలకల్పనలతో గూడుకొనిన ఈ అహంభావకల్పన స్మందవిజ్ఞానమును సంపాదించుకొని, వాతకణమువలె ప్రాణస్పందమునుబోంది, జీవశక్తియను మేరువుబొందుచున్నది.

జీవశక్తిస్తథాభూతా నిశ్చయైకవిలాసిని

బుద్ధితామనుయాతా సా భవత్సర్వజ్ఞపదేస్థితా.

33

ఆత్మజీవశక్తి 'నేను' అను నిశ్చయమొనర్చుకొని, బుద్ధిరూపమున ఆజ్ఞానమార్గమున నిలబడుచున్నది.

శబ్దశక్త్యాక్రియాశక్త్యా జ్ఞానశక్త్యానుగమ్యతే

ప్రత్యేకం ప్రస్ఫురత్యస్తరప్రదర్శితరూపయా.

34

అనంతరమందు శబ్దశక్తి, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తులయదెంచి, తమతమ రూపముల విస్తరించుకొని, స్ఫూర్తినందుచుండును.

మిలిత్యైవ గణః క్షీప్రం స్మృతిం సమనుకూలయన్

మనో భవతి భూతార్థబీజం సంకల్పశాఖనః.

35

ఈ శక్తులన్నియునుగలసి వెంటనే స్ఫుర్త్యనుకూలమగు సంకల్పవృక్షమునకు బీజమును, పంచభూతమయమును నగు మనస్సును సంజ్ఞను బొందుచున్నది.

ఆతివాహికదేహాకృతిభాజనం తద్విదుర్భుధాః.

అస్తస్థయా బ్రహ్మశక్త్యా జ్ఞరూపం స్వాత్మనాత్మదృక్. 36

పండితులు ఈ మనస్సును ఆతివాహిక మందును. ఈ మనస్సే అంతస్థమగు బ్రహ్మశక్తితో గూడుకొని, జ్ఞాతయనంబడుచున్నది. ఆత్మయొక్క - స్వప్రకాశశక్తివలననే ఈజ్ఞాతృత్వము కలుగుచున్నది.

సంపద్యమానా ఏవాస్మిచ్ఛేతసీమా హి శక్తయః

పశ్యాదిహ బహిష్ఠాస్తా ఉద్యన్త్యనుదితా అపి. 37

ఈ స్థితియం దీ చైతన్యమున కొన్ని శక్తులు ఉత్పన్నములగును. ఈ శక్తులు బయట వెలయుచున్నట్లగుపడుచు, ప్రకాశించుచున్నట్లు తోచుచున్నవి. ఇట్లంతస్థమగు కల్పన బయట గూడ దృఢమగుచున్నది.

వాతసత్తా స్పన్దసత్తా స్పర్శసత్తా తథైవ చ

త్వక్సత్తా తేజసాం సత్తా తథా సత్తా ప్రకాశినీ. 38

రూపసత్తా జలసత్తా స్వాదుసత్తా తథైవ చ

తథైవ సరసత్తా చ గన్ధసత్తా తథైవ చ. 39

భూసత్తా హేమసత్తా చ పిష్ఠసత్తా చ పీఠరీ

దేశసత్తా కాలసత్తా సర్వాధ్యాకారవర్జితా. 40

సర్వసత్తాగణం చైతత్క్రీడికృత్య స్వరూపవత్

స్ఫురత్యాశ్రిత్య పత్యాది బీజం బీజాదితాం గతమ్. 41

ఆ శక్తులు యివి - వాయుసత్త, స్పందసత్త, స్పర్శసత్త, త్వక్ - సత్త, తేజస్సత్త (ఇది రూపమును బ్రకాశింపజేయుచున్నది) రూపసత్త, జలసత్త, స్వాదుసత్త, రససత్త, గంధసత్త, భూమిసత్త, హేమసత్త, జగత్ - సత్త, దేశసత్త, కాలసత్తలు. మనస్సు ఆకారవర్జితములగు ఈ సత్తలనన్నిటిని తనతో నభిన్నముగ కల్పించుకొని, వృక్షబీజము తనతో నభిన్నములగు అంశరపత్రాదుల నిమిద్దుకొని తద్భావమున వెలయునట్లు; వెలయుచుండును.

ఏతత్పుర్యష్టకం విద్ధి దేహాయం చాలివాహికః

అపారభోధమేతత్తు స్ఫురత్యజ్ఞ విభాగవత్. 42

ఈ సమిప్తి అంతయు పుర్యష్టకమని గ్రహింపుము. వత్సా! అపరిచ్ఛిన్న బోధస్వరూప మగు బ్రహ్మమే ఈ సమస్తవిభాగములనంది స్ఫురించుచున్నది.

ఏవమాద్యజ్ఞసంపన్నం సంపన్నం న చ కించన

న జ్ఞానం న చ తద్రూపం న విదాచితచేతనమ్. 43

వత్సా! ఇట్టివిధమున ఇచ్చియును అజ్ఞదృష్టియందు సంపన్నములైనట్లు తోచుచు, తత్త్వదృష్టియందు అసంపన్నములేయగుచున్నవి. ఇవి జ్ఞానరూపములుగావున, లేక జ్ఞేయరూపములుగావు. విదాభాసతోగూడుకొనిన చేతనములునుగావు.

పరం పరే ప్రస్ఫురితం కేవలం కేవలాత్మ సత్
జలపీతస్య జతరే జలద్రవవిలాసవత్.

44

జలాధారమగు సముద్రమున, నీటియొక్క వివిధవిలాసములు తోచునట్లు, ఈ పురస్కృతము పరబ్రహ్మమున సత్స్వరూపమున స్ఫురించుచున్నది.

సంవిత్సంవేదనై కాత్మ పృథగేతదచేతనమ్
సంపద్యతే పరిజ్ఞాతం సంకల్పనగరోపమమ్.

45

ఈ దృశ్యప్రపంచమును ఆత్మచైతన్యదృష్టితో పరికించిన సంవిదాత్మస్వరూపమును, దానినుండి వేరుగ భావించిన ఆచేతనముగను అగుచున్నది. పరిజ్ఞాతమై యది సంకల్పనగరమువలె అశీకమగుచున్నది.

సంవేదనాత్మరిజ్ఞానాచ్చివతామేవ గచ్ఛతి
అజ్ఞాతమేవ నా య త్రత్కథం గచ్ఛతి వస్తుతామ్.

46

ఈ దృశ్యము గ్రహింపబడినచో, శివభావమునందుచున్నది; గ్రహింపబడకున్న ఏమి యును అవదు. అజ్ఞాతమగునది వస్తువెట్లునగలదు ?

అథ తద్విస్తతే స్వాస్త్రసంకల్పాదంశతాం స్వతః
తస్మాత్రసత్తా తస్మాతోరేతాం పశ్యతి దేహకే.

47

సర్వం స్థూలత్వమాపన్నం తదేవాశు ప్రపశ్యతి
తస్య తస్మాత్రస్థాని యథాదేశం ప్రపశ్యతి.

48

తతః పురుషరూపై కభావనాత్పురుషాకృతిమ్
కాకతాలీయవద్దృష్ట్యా తుప్తం పుప్తం భవత్యలమ్.

49

జీవదేతదవసాకం స్థితం పశ్యతి దేహకమ్
అసత్తమేవ గన్ధర్వపురం స్వప్ననరం యథా.

50

చిన్మాత్రస్వభావమగు ఆత్మచస్తుపు తనయంతటదానే, తనయందు దృశ్యభావమునందు ననుకొన్నను, పరమమాత్మ్యమును అణుప్రమాణమునగు ఈ ఆత్మయొక్క తస్మాత్రసత్త మొదట కల్పింపబడిన మాత్మకరీరమునే స్థూలభావమున గాంచుచున్నదని చెప్పవలసియుండును; సంకల్ప కల్పితములగునవన్నియు మిథ్యలే, అందువలన బ్రహ్మమే తనయందు స్థూలభావమునందిన జగత్తును దర్శించుచున్నది. తస్మాత్రరూపములగు చక్షురాది ఇంద్రియములాయా కల్పితవిషయముల గాంచు చున్నవి. తరువాత, తన్ను పురుషునిగ కల్పించుకొని కాకతాలీయముగ, పురుషరూపమును ధరించి, సంతృప్తుడును, పుష్టాడును అగుచుండును. క్రిమముగ, గంధర్వనగరమువలెను, స్వప్నదృష్టయగు మనుష్యునివలెను, అశీక జీవభావమునందిన ఈ స్థూలదేహమును గాంచును.

శ్రీవివస్థ ఉవాచ :—

గన్ధర్వనగరాకారమపి స్వప్ననరోపమమ్

జగద్దుఃఖాయ దుఃఖస్య కాత్ర యుక్తిః పరిక్షయే.

51

శ్రీవివస్థాడు:— ఈ జగత్తు గంధర్వనగరమువలెను స్వప్నదృష్టాడగు మనుష్యునివలెను అశీక మేయైనను దుఃఖమును గలిగించుచున్నదిగా—ఈ దుఃఖక్షయమగుటకుపాయమేమి ?

ఈశ్వర ఉవాచ :—

వాసనావశతో దుఃఖం విద్యమానే చ సా భవేత్

అవిద్యమానం చ జగన్మృగతృష్ణామ్బుభజవత్.

52

అతః కిం వాస్యతే కేన కస్య వా వాసనా కుతః

కథం స్వప్ననరేణాజ మృగతృష్ణామ్బు పీయతే.

53

ఈశ్వరుడు:—వాసనయే దుఃఖకారణము; జగత్తుండిన వాసన కూడియుండును, జగత్తుయొక్క ఉనికిపోయి ఎండమావివలె సంపూర్ణముగ అశీకమనితోచునెడ, ఎవరెద్దానిని కోరెదరు? వాసన ఎటునుండిరాగలదు? వత్సా! స్వప్ననరుడు ఎండమావియందలి నీటిని ద్రావగలడా?

సద్రష్టరి తు సాహస్తే సమనోమననాదికే

అవిద్యమానే జగతి యత్న తత్పరిదృశ్యతే.

54

(ద్రష్ట, మనస్సు, మనసభర్తయు, అహంభావమనివృతమగు జగత్తు నశింప, సన్మాతృకవస్తు వగు బ్రహ్మయొక్కటియే పరిదృష్టమగును.

యత్ర నో వాసనా నైవ వాసకో నైవ వాస్యతా

కేవలం కేవలీభావః సంశాంతకలనభ్రమః.

55

ఎందు వాసనలు లేవో, కోరుకొనబడదగినది లేదో కోరువాడు లేడో, అయ్యదియే కేవలీభావమనంబడు కైవల్యము. అటు సంకల్పభ్రమలు విదూరితములైనవి.

యస్య సత్యోఽప్యసత్యో వా శూన్య ఏవ హి యక్షకః

విలీనస్తస్య కైవల్యాత్మిమన్యదవశిష్యతే.

56

ఈ జగత్తు సత్యమేయగుగాక లేక అసత్యమేయగుగాక! యక్ష - కల్పన నశింప శూన్యమే మిగులునట్లు, ఈ జగత్తు విలీనమవ కైవల్యముగాక వేటొందు యేమి మిగులగలదు?

శూన్య ఏవ హి వేతాల ఇవేత్థం చిత్తవాసనా

ఉడితేయం జగన్నామ్నీ తచ్చాంతా శాన్తిరక్షతా.

57

శూన్యస్థానమున అశీకమగు బేతాలకల్పనవలె జగత్తును చిత్తవాసనగూడ ఉత్పన్నమైనది ఇది నశింప అక్షతమగు శాంతి లభించును.

అహంతాయాం జగతి చ మృగతృష్ణాజలే చ యః

స్థాస్థం ధిగ్భుతనరం నోపదేశ్యస్తస్యావితి.

58

ఏవ్యక్తి అహంభావమునను, జగత్తునను, మరీచికాజలములయందునను సత్యబుద్ధినుంచుచున్నాడో, అతనికి ధిక్కారము! అతడు ఉపదేశనర్హుడు!

జీవం వివేకినమిహోపదిశన్తి తజ్జ్ఞా

నో బాలముద్భ్రమమసత్తయమార్యముక్తమ్

అజ్ఞం పశిశాస్తి కిల యః కనకావదాతాం

స స్వప్నదృష్టపురుషాయ సుతాం దదాతి.

59

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే జగన్నిధ్యాత్వప్రతిపాదనం

నామైకచత్వారింశః సర్గః || 41 ||

తత్త్వజేత్రుః వివేకవంతులగు జీవులకే ఉపదేశమొనర్తురు. బహువిధభ్రమలబడియు
మిథ్యయగు దేహమున ఆభిమానముగొను, మిథ్యామయ మూర్ఖున కార్యులుపదేశమొసంగరు. ఇట్టివాని
కుపదేశమొసగువారు స్వప్నదృష్టాడగు పురుషునకు సువర్ణము నీసడించు తమ కన్యకనొసంగుచున్నారు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్థమున
జగన్నిధ్యాత్వప్రతిపాదనమను నలుబదియొకటవ సర్గము || 41 ||

ద్వి చ త్వారింశః సర్గః .

[సమష్టివ్యష్టిసంసారజ్ఞప్తిరీకాదిపూర్వికా

మాయైవేత్యుపదిశ్యాత్ర శంభుః స్వనిలయం యయా.

సమిష్టి, వ్యష్టిత్వకమగు జగత్తునకు మూలమగు మాయను గుఱించి ఉపదేశించి ఈశ్వరుడు
స్వనిలయమనకు ఆరుగుచున్నాడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

తతః స జీవో భగవన్దృష్టవాన్దేహసంభ్రమమ్

అదిసర్గే నభఃసంస్థం కామవస్థాముపైతి హి.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:—భగవంతుడా ! తరువాత, ఆ జీవుడు దేహభ్రమను గాంచుచున్నాడు -
అని చెప్పియుంటిరి. స్పృహ్యదియందు జీవు డాకాశముననుండి ఏ స్థితిని బొందుచున్నాడు ?

ఈశ్వర ఉవాచ :—

పరస్మాత్పరమే వ్యోమ్ని పూర్వోక్తక్రమతో వపుః

జీవః పశ్యతి సంపన్నం స చ స్వప్ననరో యథా.

2

ఈశ్వరుడు:— ఆ జీవుడు పూర్వోక్తక్రమమున పరమాకాశముననే, స్వప్నదృష్టాడగు
నరునివలె, పరబ్రహ్మమునుండి ఉత్పన్నమైన శరీరమును గాంచుచుండును.

సర్వగత్వాచ్ఛిద్ధనస్య కార్యం స్వప్ననరోఽపి హి

యథా కరోత్యాశు తథా జీవోఽద్యాపి శరీరధృక్.

3

చిన్మయబ్రహ్మము స్వవ్యాపీయగుటవలన, ఆ జీవుడు శరీరధారియయ్యి స్వప్నదృష్టమను
వ్యూనివలె, కార్యముల నాచరించుచుండును.

సనాతనోఽహమవ్యక్తః పుమానిత్యభిధాం తతః

కరోత్యాత్మని తేనాశు ప్రథమః ప్రథితః పుమాన్.

4

పిదప, ఆ జీవుడు 'నేను అవ్యక్తసనాతన పురుషాడను' అని తన్ను నిర్దేశించుకొనుటవలన
పురుష నామమున ప్రసిద్ధుడగుచున్నాడు.

ఏవం స సర్గే కస్మింశ్చిత్ప్రభమోఽథ సదాశివః
కస్మింశ్చిద్విష్ణురిత్యుక్తో నాభ్యుత్పన్నః పితామహః.

5

ఇట్లు, ఆ ప్రథమపురుషుడు ఒక కల్పమున సదాశివుడుగను, మఱియొక కల్పమున విష్ణువు గను పేర్కొనబడుచున్నాడు; అతని నాభికమలమునుండి జన్మించిన జీవుడు పితామహుడనంబడును.

పితామహః స కస్మింశ్చిత్కస్మింశ్చిదపి చేతరః
స చ-సంకల్పపురుషః సంకల్పాన్మూర్తిమాస్థితః.

6

కొన్నికల్పముల ఈతడు పితామహుడుగను, మఱికొన్నికల్పముల అన్యముగను పేర్కొనబడును. ఈ సంకల్పమయ పురుషుడు, సంకల్పమువలననే రూపమును బొందుచున్నాడు.

పుట్టః ప్రథమసంకల్పస్తాం మనోమూర్తిమాస్థితః
యద్యథా కల్పయత్యైశు తత్తథానుభవత్యలమ్.

7

ఈ ప్రథమసంకల్పమే మనో - రూపమును (హిరణ్యగర్భుని) దాల్చి, కల్పననొనర్చునదంతయు వ్యవహారింపదమగుచున్నది.

తత్త్వసద్రూపమఖిలం శూన్యవేతాలకో యథా
భ్రమద్భ్రష్ట్యా తు సద్రూపమిత్యహంతా జగద్గతిః.

8

కాని, ఈ సంకల్పమయ పదార్థములన్నియు శూన్యమగుచేతాళునివలె మిథ్యలు. అవి అజ్ఞాదృష్టికి సత్యములవలె దోచుచున్నవి. ఇట్లు అహంభావమే జగద్రూపమున విస్తరించుచున్నది.

ద్రష్టాధిపురుషస్తేవం స్వయం సంపద్యతే హి యః
స నిమేషం ప్రతి వ్యోమ సముదేత్యథ నీయతే

9

ఇట్లు, ప్రథమ - జీవుడు తన సృష్టికి దానే ద్రష్టయుగను మఱి, తన స్వరూపపరిచయ మైనంత నే నిముషములో చిదాకాశముగ మారుచున్నాడు. మఱి, స్వరూపవిస్మృతి సంభవించిన, నిముషములో అనంతసంసారముగ మారగలడు.

నిమేష ఏవ కల్పో యో మహాకల్పపరమృరామ్
ప్రతిభాసవిపర్యాసమాత్రేణానుభవత్యలమ్.

10

కల్పనాపటువగు ఈయన నిముషమాత్రీకాలమున ప్రతిభాసయొక్క విపర్యయము ననుసరించి మహాకల్పపరంపరల ననుభవించుచున్నాడు.

పరమాణౌ పరమాణౌ వ్యోమ్ని వ్యోమ్ని త్షణే త్షణే
సర్గకల్పమహాకల్పభావాభావా భవంతి తే.

11

ప్రతి పరమాణువున, ప్రతి ఆకాశమున, ప్రతిక్షణమున సృష్టి, కల్ప, మహాకల్ప, భావ, ఆభావము లుదయించుచున్నవి.

దృశ్యస్తే కేచిదన్యోన్యం సాధర్మాద్యదాసనాగతేః
మిథః కేచిన్న దృశ్యస్తే దృష్టేనాథ సదాత్మనా.

12

ఈసృష్టలు వాసనాసామాన్యము ననుసరించి, కొందఱు జీవులకు సమానరూపములగ కనంబడుచున్నవి. సదాత్మదృష్టులగువాటికి ఇవి యగుపడుచుండుటలేదు.

సర్గాః సర్గేణ సర్వత్ర సంభవన్తి న తే శివే
భవన్తి పరమే వ్యోమ్ని వ్యోమరూపా ఇతి స్వయమ్. 13

ఈ సృష్టియం దంతర్గతులగువారికే సృష్టి యగుపడుచున్నది. పరమవ్యోమమగు శివుని యందివి వాస్తవమునకు లేవు. ఆయనయందివి ఆకాశరూపమునే (కూన్యత్వమునే) బొందుచున్నది.

స్వయం చ సదసద్రూపా లీయన్తే స్వప్నశైలవత్
సర్గైర్న దేశ ఆక్రాంతో న చ కాలో న కర్తృతా. 14

సదసద్రూపములగు ఈ సృష్టులు, స్వప్నదృష్టమగు పర్వతము మేల్కొనిన నశించునట్లు, అజ్ఞానము తొలగిన నశించుచున్నవి. ఈ సృష్టు లెట్టిదేశకాలములను ఆక్రమించుకొనియుండుటలేదు.

న చైతే సత్స్వరూపా వా న కల్ప్యం నాపి చ ఊణః
న చేదం జాయతే కించిన్న చ కించన నశ్యతి. 15

ఈ సృష్టిపరంపరలు సత్స్వరూపములుగాన, కాలనికసత్తగూడ వీటికిలేదు. ఊణిక సత్తయులేదు. ఇవి జన్మించుచుండుటలేదు, నశించుటయునులేదు.

సర్వం సంకల్పరూపేణ చిచ్ఛమత్కురుతే చితి
స్వప్నపత్తనిర్మాణపాతోత్పాతనవజ్జగత్. 16

చైతన్యమే తనయందు సంకల్పరూపమున ఈ ప్రపంచవైచిత్ర్యమునంతటిని విస్తరింప జేయుచున్నది; స్వప్నదృష్టనగరమువలె ఈ జగత్తు పుట్టుచు, గిట్టుచున్నది.

న దేశకాలక్రమణం కరోతి చ మనాగపి
యథా సంకల్పశైలేన దేశకాలాద్యనస్తకమ్. 17

సంకల్పితమగు పర్వతము దేశకాలముల నతిక్రమింపనట్లు, ఈ సృష్టిగూడ దేశకాలముల నతిక్రమింపజాలకున్నది.

ఆక్రాంతమపి నాక్రాంతం తథైవ జగతా సతా
అథ నాక్రాంతమక్రాంతమివ సంకల్పమేరుణా. 18

సంకల్పితమగు మేరువు దేశకాలముల నతిక్రమించినట్లు లోచునట్లు, ఈ జగత్తుకూడ లేక కాలముల నతిక్రమించినట్లు లోచుచున్నది.

యథోచ్చైర్దేశికాలాది తథైవ జగతా సతా
సంపద్యతే యథా యోఽసౌ పురుషః సర్వకారకః. 19

దేశికాలాదులు సత్యములనిపించుతీరుగ ఈ జగత్తు సత్యను బాల్చుచున్నది. ఈ అదిను జీవుడు కార్యముల నోనర్చుచున్నది సంకల్పముల ననుసరించియే.

అనేనైవ క్రమేణేహ కీటః సంపద్యతే ఊణాత్
తస్మాదేవమేవమేవేహ జాతయో హి చతుర్విధా. 20

ఇట్లే, సంకల్పవశమున కీటాదిత్యుద్రచీపులుకూడ జన్మించుచున్నవి; చతుర్విధములగు అండజ, స్వేదజ, జరాయుజ, ఉద్భిజములను ప్రాణులుకూడ ఇట్లే జన్మించుచున్నవి.

గుద్రాద్యాస్తృణపర్యంతాః సంపద్యంతే త్కణం ప్రతి
పరమాణూపమాః సన్నితథా కేచిదణూపమాః.

21

ఆద్రుద్రత్పణపర్యంతము ఈ సంకల్పక్షణముననే జన్మించుచున్నది; ఈ సృష్టియందలి విషయములుకొన్ని పరమాణుసమానములు, మఱికొన్ని అణుప్రమాణములు.

ఏష ఏవ క్రమస్తేషాం సతి వాసతి సర్గకే

అస్యాః సంసారమాయాయా ఏవం భూతార్థభావనాత్.

22

గతించిన సృష్టలయందు స్థావరాది జీవజాతముల సృష్టి ఇట్లేయైనది; భవిష్యత్తునగూడ ఇట్లేయవలదు. పరమార్థతత్వసాక్షాత్కారమువలన ఈ సంసారవైచిత్ర్యము నశింపగలదు.

భేదోపశాంతావభ్యాసాద్భవత్యుపగతః శివః

నిమేషశతభాగార్థమాత్రమేవ పరా చితిః.

23

స్వరూపతత్వేల్లుతితా పై షోదేత్యనవస్థితిః

సా జ్ఞరూపా శిలాకాశ ఇవ చిత్స్వత్త్వని శ్చితిః.

24

సర్వవిభజేధము లుపశాంతమైన, అభ్యాసవశమున శాంతిమయమగు బ్రహ్మమున ప్రతిష్ఠ నందవచ్చును, నిమిషమునందలి నూఱుభాగములో సగమగునంత స్వల్పసమయమునగూడ, బ్రహ్మము నుండి విచ్ఛేదనమైనది, సంసారముదయించును, చిద్వనరూపమున ప్రతిష్ఠితమగుటయే బ్రహ్మమని జ్ఞాన లెఱుంగుదురు.

తదనాద్యవభాసాత్మ బ్రహ్మశబ్దేన గీయతే

అస్మిన్నాథిం గతే సర్గే మహాచిద్వ్యోతనం నచ.

25

ఈ చిత్స్వరూపమే బ్రహ్మశబ్దమున వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఈ సృష్టి దృఢభావము నందిన, చిద్వస్తువు వికసింపజాలదు.

సంగతాసత్యదిగ్దేశకాలాంశపరమాణుతా

జీవతామాగతా భూతతన్మాత్రపలనాక్రమాత్.

26

అసత్యములగు దిక్, దేశ, కాల పరిచ్ఛేదముల ఆత్మ క్షుద్రత్వము నందుచున్నది; తన్మాత్రల సాయమున జీవభావము నందుచున్నది.

భవత్యజ్ఞ మృగీవీరుత్క్రీటదేవాసురాధికమ్

యస్మిన్నిత్యే తతేనస్తే దృఢే స్రగివ తిష్ఠతి.

27

వత్సా! తదవత, దేవ, దానవ, వృక్ష, లతా, హింజారి రూపముల చాల్చుచున్నది; ఇవన్నియును అనంతమును, నిత్యమునునగు ఆ బ్రహ్మమున పుష్పమాలవలె వెలయుచున్నవి.

సదసద్భ్రాంతిం విశ్వం విశ్వకే విశ్వకర్మణి

న తద్దూరే న నికశే నోర్ధ్వే నాధో న తేన మే

న పూర్వం నాద్యన ప్రాతర్న సన్నాసన్న మధ్యమమ్.

28

సదసద్భ్రాంతిమగు ఈ విశ్వము, విశ్వగామియగు విశ్వకర్మయందు నిలచియున్నది; ఆయన దూరముకాదు, దగ్గరయనుకాదు, ఊర్ధ్వమునలేడు, క్రిందయనులేడు. ఆయన నానాదునుకాదు, లేక

నీవాడునుగాదు. ఆయన పూర్వము కాదు లేక అద్యమునుగాదు; ప్రాతఃకాలము కాదు, సదసత్తులును గాదు, లేక ఈ రెండిటి అంతరాళమును గాదు.

అనుభవకలనామృతేఽస్య మాతా

భవతి న సర్వవికల్పనేష్వసత్సు

ఫలదురువిభవా ప్రమాణమాలా

సితిముపయాతి న వారిణీన వహ్నిః.

29

ఈ మిథ్యావికల్పపరంపరలన్నిటికిని, ప్రమాత ఈ బ్రహ్మచైతన్యముగాక వేటొందు కాదు. ఎవరిసాయమున ఈ బహిర్వ్యవహరములన్నియును ఫలకరము లగుచున్నవో, ఆయనయందు, జలమున అగ్నివలె, ప్రమాణములన్నియు అసమర్థములగుచున్నవి; ఆయన ప్రమాణ ప్రమాతాదుల కతీతుడు.

యథా పృష్టం మునే ప్రోక్తం త్వయి కల్యాణమస్తుతే

దిశం ప్రయామోఽభిమతామాగచ్ఛోత్తిష్ఠ పార్వతి.

30

మునీ! నీవడిగిన దానిని జెప్పితిని; నీకు శుభమగుగాక! అభిమతస్థానమున కరుగు చున్నారము; పార్వతీ లెమ్ము!

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా నీలకణ్ఠోఽసౌ త్యక్తపుష్పాఞ్జలౌ మయి

తతార పరివారేణ సమమమ్బరకోటరమ్.

31

శ్రీవాసిష్ఠుడు:— నీలకంఠుడిట్లు నడువ, నేను ఆయనకు పుష్పాంజలి నర్పించితిని. తలు వాత, ఆయన పరిచయంతో ఆకాశమును దాటెను.

తస్మిన్తే త్రిభువనాధిపతావుమేశే

సీత్యా ఊణం తదను సంస్మృతిపూర్వమేవ

అజ్ఞేకృతం నవపవిత్రధియా మయాత్మ

దేవార్చనం శమవతైన జిహ్వాసితం తత్.

32

ఇత్యాత్మే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే నాల్మీకేయే దేవదూత్యోక్తే మోక్షోపా యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమాత్మాభిధానం నామ

ద్వితీయత్యంశః సర్గః || 42 ||

త్రైలోక్యాధిపతియగు ఉమావల్లభుడు నిష్క్రమింప నేను ఆయన ఉపదేశమును చిం తింపసాగితిని; పిదప నేను నూతనముగ విశుద్ధినందిన పవిత్రబుద్ధియందు ఆత్మచేవుని పూజింపసాగితిని. దీనివలననే శాంతిని జడదేవోపాసనమును త్యజించితిని.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున పరమాత్మాభి

ధానమును నలుబదిరెండవ సర్గము || 42 ||

త్రి చ త్వారిం శః సర్గః

[ఇహ శ్రుత్వా సవైరాగ్రం రామః స్వాత్మశివార్చనమ్

ప్రబుద్ధః కృతకృత్యం స్వం తత్ప్రతిష్ఠమవర్ణయత్.

శివార్చనావిధానమును వినిన వసిష్ఠుడు, రామునియందద్దానిని దృఢమొనర్చి, మరల తాను స్వయముగ యద్దానిని ప్రశంసించుచున్నాడు.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచః—

ఏతన్మ క్త వరం తేన స్వయమేవ చ వేద్యహమ్

రామ త్వమపి జానీషే యథేదం సమవసితమ్.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఈశ్వరుడు నాకు జగత్త్వమును గుఱించి లుట్టు చెప్పియున్నాడు; నేను అట్లే దర్శించుచున్నాడను. రామా! నీవుగూడ దానిని ఈ తీరుగ నే గ్రహించుచున్నాడవని తలతును.

యత్రాలీకమలీకేన కిలాలీకే విలీక్యతే

తస్యాం సంసారమాయాయాం కిం సత్యం కిమసన్మయమ్.

2

ఏ సంస్పృతిమాయాయందు అలీకమగు భ్రాంతిలో అలీకమగు జీవుడు అలీకమగు జగత్తును గాంచుచున్నాడో, ఆ సంస్పృతిమాయ సత్యమైన నేమి, అసత్యమైన నేమి ?

యథా యేన వికల్పేన యద్వికల్పేన కథ్యతే

తథా తేనాత్మకల్పేన నగతాప్యనుభూయతే.

3

లోకమునగూడ ఇట్టి కల్పన సత్యముగ నే భావింపబడుచున్నది; కవి రాజును గుఱించి మేరుపర్వతము లేక కల్పవృక్షమోయని అభిప్రాయం, రాజుగూడ తన్నట్లే భావించుకొని భవాదుల నొసగుచున్నాడు. ఈ కల్పనను తనయందు సత్యముగ తలంపకున్న, అర్థప్రదాన మొనర్చుట అసంభవముకదా!

యథాద్రవత్వం పయసి యథా స్పన్దో నభస్వతి

యథా నభసి శూన్యత్వం తథా సగ్రత్వమాత్మని.

4

జలమున ద్రవత్వము, వాయువున స్పందము, ఆకాశమున శూన్యత్వము సహజములైనట్లు, ఆత్మయందు సృష్ట్యాదీకల్పనలుగూడ సహజములే.

తతః ప్రభృతి తేనైవ క్రమేణార్చనమాత్మనః

అద్య యావద్గతత్వగ్రః కుర్వన్నహమవస్థితః.

5

అప్పుటినుండి నేటివఱకు నేను ఈశ్వరోపదేశము ననుసరించి శివార్చనము సల్పించు దుఃఖ రహితుడనై యున్నాను.

అనేనార్చావిధానేన మయేమే రామ వాసరాః

అఖిన్నేనాతివాహ్యై వ్యవహారపరా అపి.

6

రామా! నేనిట్లు ఆత్మశివార్చనమున నిరతుడనై యుండుటవలన, బాహ్యములగు కార్యము లాచరించుచున్నను, వ్యభారహితుడనై దినముల గడుపగలుగుచున్నాడను.

యథాప్రాప్తైః క్రియాచార కుసుమైరాత్మనోఽర్చనమ్
వ్యుచ్ఛిన్నమపి వ్యుచ్ఛిన్నం న కదాచిదహర్నిశమ్.

7

యథాప్రాప్తములగు క్రియాచారములను పుష్పములతో, నే నవిచ్ఛిన్నముగ పరమశివుని పూజించుచున్నాడను. ఈ పూజ సుషుప్తికాలమున ఆగినను, ఆగుట లేదు. (అప్పుడుగూడ జరుగుచున్నదేయని చెప్పనగును. ఏలయన, 'నేను సుఖముగ నిద్రించితిని' అను అనుభవ - పుష్పమువలన గూడ పూజ జరుగుచున్నది.)

గ్రాహ్యగ్రాహకసంబంధే సామాన్యే సర్వదేహీనామ్
యోగినః సావధానత్వం యత్తదర్శనమాత్మనః.

8

ఇట్టి పూజ శరీరధారు లందఱకును సామాన్యమే యైనను, యోగులే దీనిపట్ల సావధానులై యున్నారు. (యోగులకే సర్వవ్యాపారముల పూజాబుద్ధి యున్నది. తదితరులు కర్మరతులైనను వారికి పూజాభావము లేదు.)

దృష్ట్యానయా రఘుపతే సజ్జముక్తేన చేతసా
సంసారవిరలారణ్యే విహరాస్మిన్న ఖద్యసే.

9

రఘుపతీ! ఈ దృష్టి నవలంబించి, నిస్సంగమగు చిత్తముతో, సంసారమను వికలారణ్యమున విహరింపుము; నీవు దుఃఖమును బొందవు.

దుఃఖే మహతి సంప్రాప్తే ధనబంధు వియోగజే
ఏతాం దృష్టిమవప్త్య విచారం కురు సువ్రత.

10

సువ్రత! ధనజనవియోగాదులవలన గొప్పదగు దుఃఖము ప్రాప్తమైన, ఈ దృష్టి నవలంబించి, విచార మొనర్చుము.

సుఖదుఃఖే న కర్తవ్యే ధనబంధుదయక్షయే
ఏవంప్రాయా ఏవ సర్వా నిత్యం సంసారదృష్టయః.

11

ధనము, బంధువులు మున్నగునవి లభించిన సంతోషించుట, పోయిన వగచుట కూడదు; ఏలయన, సంసారముయొక్క తీరు ఇదియే, సంసారము నశ్వరము.

జానాన్యేన గతిం చిత్రాం విషయాణాం ప్రమాధినీమ్
యథాయాన్తి యథా యాన్తి యథా పరిశ్రవన్తి చ.

12

ఈ జగత్తునందలి వ్యవహారములన్నియు ఇట్లుండెంచి, ఇట్లే పోవుచున్నవి, ఇట్లే జనులను పరిభవించుచున్నవి.

ఏవమేవ ప్రవర్తంతే ప్రేమాణి చ ధనాని చ
ఏవమేవావహీయన్తే నిమిత్తైరవిచారితైః.

13

ఇట్లే, ధనము, ప్రేమ మున్నగునవి అతర్కితభావమున అరుదెంచి, పోవుచున్నవి. న తాస్తవ న తాసాం త్వం నిర్మలాన్తర్గత్కియాః

ఇదమిత్థం జగత్కించిత్కిం ముధా పరితప్యసే.

14

నిర్మలమతీ! ఈ జగత్తు నీది కాదు. నీ విందులేవు; మఱియు ఈ జగత్త్రేమియును కాదు, వ్యర్థముగ పరితపించుటెల ?

త్వమిహాసి జగద్రూపం చిన్మాత్రవిరతాకృతే

నిజావయవకావృతైః కః క్రమో హర్షశోకయోః.

15

జగత్తు తుచ్ఛమును దృష్టి నీకు నచ్చకపోయిన, ఈ జగత్తును ఆత్మదృష్టితో - నీవే ఈ జగత్తు అని - పరిలక్షింపుము. నిజ శరీరాంగములు పరివర్తనమంద, దుఃఖశోకము లేల ?

తాత చిన్మాత్రరూపోఽసి న తే భిన్నమిదం జగత్

అతస్తవ కథం కుత్ర హేయోపాదేయకల్పనా.

16

వత్సా! నీవు చిన్మాత్రస్వరూపుడవు; ఈ జగత్తు నీకంటె భిన్నము కాదు. అగుచో, హేయోపాదేయ కల్పనలేచ్ఛుట ?

ఇతి చిచ్ఛక్రచాఞ్చలేయే చిన్మయే జగదమ్బుధౌ

తంబ్జహలే చామ్బుధౌ కః క్రమో హర్షశోకయోః.

17

ఇట్లు, జగత్సంపదము చిద్రూపమే యగుచున్నది; జగత్తుగూడ చిద్రూపమే యగుచున్నది. తరంగములుగూడ సముద్రమేయైన హర్ష శోకముల కాస్కారమెచ్చుట ?

చిదేకతానతామేత్య సామప్తేమాగతః సితిమ్

అద్యప్రభృతి రామ త్వం తుర్యావస్థాత్మకో భవ.

18

రామా! నీవు చిదేకత్వమును బొంది, సుఖప్తిస్థితిని జేరి, నేటినుండి తురీయావస్థయందు వెలయుము.

సమః సమసమాభాసా భాస్వద్యపురుదారధీః

త్రిపాత్కారాఞ్చతో నిత్యం పరిపూర్ణ ఇవార్ణవః.

19

నీవు జగత్ - వైచిత్ర్యమును వైషమ్యమునుండి విడివడి, జగత్ప్రకాశమగు బ్రహ్మముతో నైక్యమును స్థాపించుకొని, ప్రకాశమయమగు శరీరమున, నిత్యము ఉదారబుద్ధితో ఆత్మదేవార్చన మొనర్చుచు, పరిపూర్ణమగు సముద్రమువలె వెలయుము.

ఏత త్వం శ్రుతవాన్సర్వం స్థిత స్త్వం పరిపూర్ణధీః

యదిచ్ఛసీతరత్నప్తం తత్పృచ్ఛ రఘునందన

రఘునందనా! నీ ఏ జగత్తత్త్వమును విని ఇప్పుడు పరిపూర్ణబుద్ధివైతివి. ఇంకమైన నడు గవలసినదియున్న ప్రశ్నింపుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యత్పృష్టం ప్రథమే కల్పే తదద్య పరిచోదయ.

ఇదానీం సంశయో బ్రహ్మన్వినివృత్తో విశేషతః

20

నీవు వైరాగ్య ప్రకరణమునప్రశ్నించినదానిలో ఏమైన మిగిలిన మరల నిష్పాదు ప్రశ్నింపుము.

శ్రీరాముడు :- బ్రహ్మ! ఇప్పుడు నా సంకయములన్నియును సంపూర్ణముగ తొలగినవి.

జ్ఞాతం జ్ఞాతవ్యమఖిలం జాతా తృప్తిరకృత్రిమా. 21

న మునేఽస్తి మలం ద్విత్వం న చేత్యం న చ కల్పనమ్

తెలిసికొనవలసినదానినంతటిని దెలిసికొంటిని; అకృత్యమమగు అనందము లభించినది. మునీ! ఇప్పుడు నాకు జీవ-బ్రహ్మరూపకమగు అజ్ఞానము లేదు, మనస్సు, పదార్థములుగూడలేవు.

తదా మమాభూదజ్ఞానం ప్రశాంతమధునా తు తత్. 22

కలఙ్క ఆత్మనోఽస్తి తదజ్ఞానవశేన యా

అప్పుడు నాకు కలిగిన అజ్ఞానము ఇప్పుడు తొలగినది; అపు డజ్ఞానవశమున ఆత్మయందు కళంక మగుపించినది.

భ్రాన్తిరాసీదిదానీం సా నివృత్తా త్వత్ప్రసాదతః. 23

న జాయతే న మ్రియతే న చైవాత్మా కలఙ్కితః

ఆ భ్రాంతి ఇప్పుడు నీ యనుగ్రహమున తొలగినది. ఈ ఆత్మ పుట్టుటయు లేదు. గిట్టుట యును లేదు. కళంకితముగూడ అగుచుండుట లేదు.

సర్వం చ ఖల్విదం బ్రహ్మమయమిత్యుదితోఽస్మ్యలమ్. 24

ప్రశ్నేభ్యః సంశయేభ్యశ్చ వాఙ్చితేభ్యశ్చ సర్వతః

సర్వము బ్రహ్మమయము (లేక బ్రహ్మయొక్క విరర్తము) అను జ్ఞానము లభించినది. నాకేక ఎట్టి సంశయములు, ప్రశ్నలు, వాంఛలు లేవు.

శుద్ధం మే నిర్మలం చేత స్వప్తా యస్త్రభిమాదివ. 25

సర్వాచారోపదేశేషు ప్రాప్తప్రాక్తేషు సాధుభిః

నా చిత్తము, విశ్వకర్మయొక్క యంత్రీమున దిగ్విపదిన మూర్ఖమండలమునలె విశుద్ధ మును, నిర్మలమునైనది, సాధుపురుషులు శిష్యులకై విధించు ఆచారములు, ఉపదేశములతో నాకు బనిలేదు.

నిరాకాక్షీ స్థితోస్మ్యస్తః సుమేరుః కనకేష్వివ. 26

న తదస్యస్తి యత్రాశా న తదస్తి యదీప్సితమ్

సుమేరుపర్వతము సువర్ణమును గోరనట్లు, నేను ఆకారహితుడనై వెలయుచున్నాడను. నాకెట్టి ఆశలును, వాంఛనములును లేవు:

న తదస్తి యదాదేయం హేయం మధ్యం చరాచరే. 27

ఇదం హేయముపాదేయమిదం సదిదమప్యసత్

ఇతి చింతాభ్రమః శాన్తో నిపుణం పరమోమునే. 28

న స్వర్గమభివాఙ్ఘ్రిమి ద్వేష్మి వాపి న రారవమ్

ఈ చరాచర వస్తుసమూహముల నాకు హేయోపాదేయము లగునవెవ్వియును లేవు. మునీ! ఇది హేయము, ఇది ఉపాదేయము, ఇది సత్త, ఇది అసత్త అను భిమలు నశించినవి, నేను స్వర్గ మును వాంఛింపను లేక రారవ సరకము నుద్వేషింపను.

అత్యున్నేవ హి తిష్ఠామి మందరాద్రిరివాభ్రమః.

29

కణశః కీర్ణత్రిజగత్తీరసాగరసంస్మృతిః

నేను మందరనగమువలె ధీమతడనై, అత్యుండు వెలయుచున్నాడను; సంసారమును క్షీం
సముద్రమునుండి, జగత్తులను పాలబొట్టు ఇటవట చిందిపడ, అకూన్యమైనవి. (నా జగద్రభు
తొలగినది).

విశ్రాంతశ్చిరసంభ్రాంతో నిర్భ్రమో రామ మందరః.

30

అవస్త్విదమిదం వస్తు పశ్యేతి కలనాస్త్యలమ్

హృది తస్య కుసంజేహజాలేన జ్వలితాధికమ్.

31

ఇదమితం జగదితి జ్ఞాతం యేన మునీశ్వర

స యత్ర యాతి కార్పణ్యం జగతస్తన్న లభ్యతే.

32

మునీశ్వరా! రామ - మందరము భృమరహితమై (తిరుగుటమాని) చిరవిశ్రాంతిని బొంది
నది; 'ఇది వస్తువు, ఇది అవస్తువు' అను కల్పనల నొనర్చుకొను వారి హృదయమున, వారిని గాల్చు
సంజేహ పరంపరలు లేచుచున్నవి - చూడుడు.

విచిత్రాకులకల్లోలాజ్జడాద్యృతివివరితాత్

త్వత్ప్రసాదేన భగవంస్తీర్ణాః స్మృభవసాగరాత్.

33

సంపదామవధిజ్ఞాతా దృష్టః సీమాంత ఆపదామ్

సర్వసారేఽప్యదీనాః స్మృః పూర్ణాః స్మృః పరమేశ్వర.

34

ఇట్టి మూఢపురుషుడు గోరు ధనాదివిషయములను మేము గాంచజాలకున్నారము. భగ
వంతుడా! నీ ప్రసాదమువలననే నేను, పదూహులను తరంగములతో సంకులమైనదియును, చిదా
కారవృత్తిరహితమగుటవలన జడమునునగు భవసాగరమును దాటితిని. సంపదలకు తుదికొనయుగు
దానిని గ్రహించితిని. అపదలకుగూడ తుదియుగుదానిని గ్రహించితిని.

యయావభేద్యామపరైర్దలితాశామతగ్గజమ్

సంసారసాగరే సమ్యగ్విరతామాగతం మనః.

35

పరమేశ్వరా! భూమానందమును బొందితిని, భూర్బుడనైతిని. సంసారసాగరమున నా మనస్సు
తవ్యమును బొందినది; ఇది అన్యుల కభేద్యము; దీనివలన ఆశామాతంగమును విదళిత మొనర్పవచ్చును.

పరిగలితవికల్పతాముపేతం

ప్రగలితవాఙ్మనదీనసారసత్త్వమ్

త్రిజగతి యదతిప్రసన్నరూపం

ప్రముదితమస్తరనుత్రమం మనో మే.

36

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థే విశ్రాంతివర్ణనం నామ త్రిచత్వారింశః సర్గః ||43||

నా మనస్సున ఇకెట్టి వికల్పములును లేవు; ఎట్టి వాంఛయును లేదు. నా మనస్సు
సుద్భుధమగు స్థిరత్వమును బొందినది. ఈ జగత్తుననున్న ప్రసిద్ధ నిర్మలములగు వస్తువుల నన్నిటిని

అతిక్రిమించి, నిరతిశయమగు ఆనందమును బొంది, నా మనస్సు, సర్వోత్తమమగు పదమున వెలయుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున విశ్రాంతి వర్ణనమను నలుబదిమూడవ సర్గము || 43 ||

చతుశ్చత్వారింశః సర్గః.

[ఇహోపజ్ఞత్యయోపాయా వాఙ్మత్యాగదయః పునః

మనఃక్షయంతా గురుణా జ్ఞానదర్శార్థమిరితాః.

ఈ ప్రకరణమున సంగత్యయోపాయము, వాంఛాత్యాగము మొదలొకటి మనోక్షయము వఱకు మరల జ్ఞానమును దృఢమొనర్ప, చెప్పబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచః—

కేవలేనేంద్రియైః సార్థం వర్తమానార్థవర్తినా

అసంగమేన మనసా యత్కరోషి స తత్కృతమ్

1

శ్రీవాసిష్ఠః— ఇంద్రియములు తమ విషయముల వర్తిల్లుచున్నను, రాగవిరహితమును, అసంగమమును, కర్తృత్వాది అభిమానరహితమును నగు మనస్సుతో వాచరింపబడునది బంధహేతువు కాజాలదు.

యథా ప్రాప్తిక్షణేవస్తు ప్రథమే తుష్టయే తథా

న ప్రాప్త్యేకక్షణాదూర్ధ్వమితి కో నానుభూతవాన్.

2

విషయములు ప్రాప్తిక్షణముననే తుష్టిని గలిగించుచున్నవి; తరువాత ఒకక్షణమైనను ఆనందము నొసగజాలవను సంగతి ఎవరికి తెలియదు ?

వాఙ్మత్యాగే యథావస్తు తుష్టయే నాన్యదా తథా

తస్మాత్క్షణమథే సక్తిం బాలో బధ్నాతి నేతరః.

3

అభించిన నిమగ్నముననే విషయములు సంతోషమును గలిగించుచున్నవి. ఇట్టి క్షణికసుఖమును బొంద బాలురే యత్నింతురు; మూఱ్ఱులు తప్ప జ్ఞానులు వీటియం దాశను గొనరు.

వాఙ్మత్యాగే తుష్టయే యత్తత్ర వాఙ్మోక్షం కారణమ్

తుష్టి స్వతుష్టివర్తంతా తస్మాద్వాఙ్మోక్షం పరిత్యజ.

4

క్షణికసుఖమునకు మూలము వాంఛ; ఈ సుఖము నిరాందముననే పర్యవసించుచున్నది. అందువలన, (అఖం డానందమునుబొంద) దీనిని పరిత్యజింపుము.

యది తత్పదమాప్తోఽసి కదాచిత్కాలపర్యయాత్

తదహంభావనామూపే న మజ్జువ్యం త్వయా పునః.

5

ఒకపరి ఆ బ్రహ్మపదమునునీత్ర బొందియుంటివేని కాలవిపర్యయమున, మరల అహంభావ ఘంకమున జిక్కుకొనకుండువుగాక !

ఆత్మజ్ఞానాచలస్యాగ్రే రామ విశ్రాంతవానసి
అహంభావమహాశ్వభేన పునః పాతమర్హసి.

6

రామా! నీవు ఆత్మజ్ఞాన - శైలిభిరమున విశ్రమించుచున్నాడవు. మరల, అహంభావ - గర్వమున పడకుండువుగాక!

యత్స్మృతానస్తసద్వృత్తేరత్వమేరుశిరసితేః

పునర్గర్భానుకారాస్తఃపాతాలే పతనం కుతః.

7

ఎవరి మనస్సున ఆనంతముగ బ్రహ్మదృష్టి ఉదయించినదో, జ్ఞాన - మేరు - శిఖరమున ఎవరు వెలయుచున్నారో, వారిపట్ల అహంభావమును పాతాళమునబడుట ఆసంభవము.

దృశ్యతే తే స్వభావోఽయం సమతా సత్యతామయః

మన్యే తీణవికల్పోఽసి జాతోఽసి హతకాలిక్.

8

నీ స్వభావము సమత్వము, సత్యముల కాకరమైయుండుటను గాంచుచున్నాడను నీ సుసార వికల్పము తీణమైనది. నీ ఆవిద్య వశించినది.

స్వభావే సంస్థితే రామ ఇత్యావేదయతీవ మే

సౌమ్య పూర్ణార్ణవప్రఖ్యా సమతా నిర్మలా తవ.

9

రామా! నిండుసముద్రమును బోలు నీ నిర్మలత్వ, సమత్వములు, సౌమ్య!, నీవాత్మ యందు ప్రితిష్ఠితుడ వగుటను నాకు చెప్పుచున్నవి.

ఆశా యాతు నిరాశత్వనుభావం యాతు భావనమ్

అమనస్త్యం మనో యాతు తవాసక్తేన జీవతః.

10

అసంగభావమున జీవించు నీ ఆశ శైరాశ్యమును, భావన అభావమును, మనస్సు అమనస్త్యమును బొందుగాక!

యాంయాం వస్తుదృశం యాసి తస్యాం తస్యామవస్థితమ్

సత్తాసామాన్యరూపేణ బ్రహ్మ బృంహితచిద్ధ నమ్.

11

ఏయే వస్తువును నీవు బడయుచున్నాడవో, ఆయావస్తువుల పరిపూర్ణచిన్మయముగ బ్రహ్మ సత్త వెలయుచున్నది.

అజ్ఞాతాత్మా నిబద్ధోసి విజ్ఞాతాత్మా న బధ్యసే

రామ త్వం స్వాత్మనాత్మానం బోధయస్వ బలాదతః.

12

ఆత్మజ్ఞానము లేకున్న బద్ధుడవును, ఆత్మజ్ఞానమున్న ముక్తుడవును అగుచున్నాడవు. రామా! అందువలన నీవు మననాదుల శక్తితో స్వయముగ ఆత్మబోధను బడయ యత్నింపుము.

యత్ర న స్వదతే వస్తు స్వదతే చ యథాగతమ్

అవాసనత్వం తద్విద్ధి సామ్యమాకాశకోమలమ్.

13

ఏ స్థితియందు భోగగుణముల ఆశయుండవో, యథాప్రాప్తములగు విషయముల ననుభవించుచుండునో, ఆ స్థితిచే అవాసనత్వమందుడ; ఇయ్యది ఆకాశమువలె నిర్మలము.

వాసనారహితైరస్తరిద్వియైరాహర క్రియాః

న విక్రియామవాప్నోషి ఖవత్తోభశతైరపి.

14

వాసనారహితమగు చిత్తముతో కర్మల నాచరింపుము. వందలకొలది కష్టము లరుదెంచి నను ఆకాశమువలె నిర్వికారడడవై యుండుము.

జ్ఞాతా జ్ఞానం తథా జ్ఞేయం త్రయమేకతయాత్మని

శాంతాత్మానుభవాభవ్యం న భూయో భవభాగసి.

15

జ్ఞాతృ, జ్ఞాన, జ్ఞేయములను త్రిపుటిని ఆత్మయందొక్కటిగ నొనర్చి, దుఃఖాదులగూడ నొక్కటిగ జేసినయెడల, మరల సంసారమును బొందవలసిన ఆవసరముండదు.

చిత్తోన్మేషనిమేషాభ్యాం సంసారప్రలయోదయా

వాసనాప్రాణసంరోధాదనిమేషం మనః కురు.

16

మనస్సుయొక్క వికాస, విలీనముల వలననే జగత్తు ఉదయము, లయమును బొందుచున్నది. ప్రాణాయామ, వాసనానిరోధములవలన మనస్సును విషయశూన్యముగ నొనర్చుము.

ప్రాణోన్మేషనిమేషాభ్యాం సంసృతేః ప్రలయోదయా

తమభ్యాసప్రయోగాభ్యామున్మేషరహితం కురు.

17

ఆభ్యాస, సంయమములవలన ప్రాణమును ఉన్మేషరహితముగ నొనర్చుము; ప్రాణము యొక్క ఉదయ, లయములవలననే సంసారము ఉదయించి విలీనమగుచున్నది.

మాఘ్నోన్మేషనిమేషాభ్యాం కర్మణాం ప్రలయోదయా

తద్విలీనం కురు బలాద్గురుశాస్త్రార్థసంయమైః.

18

ఆజ్ఞానముయొక్క ఉదయాస్తమయములవలననే కర్మలుదయించి నశించుచున్నవి. ఈ ఆజ్ఞానమును గురు, శాస్త్ర, వైరాగ్యముల సాయమున విలీనమొనర్చుము.

యథా వాతరజఃసజ్లస్పన్దాత్థం భావవేదనమ్

తథా చిత్తశ్చేత్యతయా స్పన్దాదిదముపస్థితమ్.

19

ఆకాశము గాలికి లేవడియబడిన ధూళివలన మలిన మైనట్లును, కదలుచున్నట్లును దోచునట్లు, చిత్తస్పందనమువలన ఈ సంసారావర్థము సంభవించినది.

దృశ్యదర్శనసంబంధస్పన్దనేనేయం జగద్గతిః

స్ఫురత్యాలోకకుడ్యాదిసంగజా వర్జధీరివ.

20

సూర్యునికాంతిపడిన గోడయొక్క రంగు తెలియుదునట్లు, దృశ్య, దర్శనముల సంబంధముననే (అనగా ఆత్మవలననే) ఈ జగత్తు గోచరించుచున్నది.

దృశ్యదర్శనసంబంధస్పన్దాభావే న జాయతే

వేదనా భవదాభానా చిత్రపుంసామివాశయే.

21

దృశ్య, దర్శనముల సంబంధమగు స్పందము లేకున్న, జగత్తును ప్రకాశింపజేయు ఈ సంబంధమునందలి పునఃపునః పునఃపునః ఎట్టి భావనయు ఉదయింపనట్లు, ఉత్పన్నమవజాలదు.

చిత్తస్పన్దోత్థితా మాయా తదభావే విలీయతే
పయస్పన్దోత్థితా పీచిస్తదభావే వినశ్యతి.

22

చిత్తస్పందమునుండియే మాయ ఉదయించుచున్నది. అది లేకున్న మాయ లయమగును
నీటియొక్క కదలికవలననే అలలు కదలుచున్నవి; కదలిక లేకున్న తరంగములు లేవవు.

త్యాగేన వాసనాంశస్య బోధాద్వా ప్రాణరోధనాత్
చిత్తే నిస్పందతాం యాతే కుతః స్పన్దస్య సంభవః.

22

తత్త్వమును బొంది వాసనలను పరిత్యజించినను, లేక, ప్రాణవాయువును నిరోధించినను
చిత్తము నిస్పందమగును. అప్పుడు స్పంద మెటునుండి రాగలదు?

అసంవిత్స్పందమాత్రేణ యాతి చిత్తమచిత్తతామ్
ప్రాణానాం వా నిరోధేన తదేవ చ పరం పదమ్.

24

సంవిత్ - స్పందము నిర్వద్దమైన చిత్త మచిత్తమగును; ప్రాణవాయువు నిరోధింపబడినను
చిత్త మచిత్త మగును; ఇదియే పరమపదము.

దృశ్యదర్శనసంబంధే యత్సుఖం పారమార్థికమ్
తదన్తేకాస్తసంవిత్త్వా బ్రహ్మదృష్ట్యా మనఃక్షయః.

25

విషయేంద్రియసంబంధమున లభించు సుఖము బ్రహ్మనందమయొక్క అంశమే; దీని
పరమావధియగు బ్రహ్మదృష్టి పూర్ణజ్ఞానము. ఇది మనోక్షయమువలననే లభించును.

యత్ర నాభ్యుదితం చిత్తం తత్తత్సుఖమకృత్రిమమ్
న స్వర్గాదా సంభవతి మరౌ హిమగృహం యథా.

26

చిత్త మెచ్చట లేకుండునో, అయ్యదియే అకృత్రిమమగు సుఖము - బ్రహ్మనందము.
ఇయ్యది, సృష్టియందు, సుమేరు పర్వతమున హిమగృహమువలె మృగ్యము.

చిత్తోపశమజం స్ఫూరమవాచ్యం వచనా సుఖమ్
క్షయాయితీయనిర్ముక్తం నోదేతి న చ శామ్యతి.

27

చిత్తక్షయమువలన లభించు సుఖము అనంతము; ఆ సుఖమును వాక్యములవలన ప్రకా
శింప జేయజాలము ఇది తీరుగదు, పుట్టుటలేదు, నశించుటలేదు.

బోధాద్భవతి చిత్తాన్తో దుర్బోధాచ్చిత్తవేదితా
బాలవేతాలవత్తేన మోహశ్రీర్ఘనతాం గతా.

28

తత్త్వబోధవలననే చిత్తము వినాశమునందును, భ్రాంతివలననే చిత్తమయొక్క అస్తిత్వ
ముపలభ్యమగుచున్నది. బాలకుని చేతాశకల్పనవలె ఈ మోహశ్రీయును ఘనమగుచున్నది.

విద్యమానమపి హేయతచ్చిత్తం బోధాద్విలీయతే
నదవ్యసదివాభాతి తామ్రం హేమీకృతం యథా

29

ఉన్నట్లుననుచున్నను, ఈ చిత్తము తత్త్వబోధవలన విలీనమగును. బంగార మొనర్చు
బడిన రాగి, రాగిగ కనుపడదు గదా; ఇట్లే సత్తగతోచు చిత్తము జ్ఞానముచే అసత్తయగును,

జ్ఞస్య చిత్తం న చిత్తాఖ్యం జ్ఞచిత్తం సత్త్వముచ్యతే
నామార్థాన్యత్వభాక్తిత్వం బోధాత్మామనువర్ణవత్.

30

జ్ఞానియొక్క చిత్తము చిత్తమనబడదు, సత్త్వమనబడును చిత్తమే నామార్థముల భేద భాగియగును. ఆచిత్తము బోధచే సత్త్వమగును.

న సంభవతి చిత్తత్వం తేన తత్త్వవిలీయతే

భ్రమః శామ్యతి బోధేన నాభావో విద్యతే సతః.

31

భ్రాంతిజమగు చిత్తము తత్త్వబోధవలన తన చిత్తత్వమును విలీనమొనర్చుకొనుచున్నది. తత్త్వబోధవలన భ్రమయే తొలగిపోవును. సత్తున కెన్నడును అభావము లేదు.

అవస్తేష్టవ వికల్పాత్మ చిత్తాది శశశ్చజవత్

సర్వం తదాత్మనస్తస్మాత్తద్ధి బోధాద్విలీయతే.

32

వికల్పమయములగు చిత్తాది పదార్థములన్నియును శశశ్చంగాది పదార్థములవలె అవస్థులు. అత్మబోధవలన ఇవి లయమందును.

చిత్తం సత్త్వం సమాయాతం కించిత్కాలం జగత్ప్రీతౌ

విహృత్య తుర్యావస్థాయాం తుర్యాతీతం భవత్యతః.

33

ఈ చిత్తము జగదంతర్గతమగుటవలన, కొంతకాలము (ప్రార్థనము తీయమగువఱకు) సత్త్వరూపమున తురీయావస్థయందు విహరించి, తరువాత తురీయాతీతపదమును బొందును.

బ్రహ్మైవ భూరిభువనభ్రమవిభ్రమాఘై

రిత్యం సితం సమమనేకతయైకమేవ

సర్వాత్మ సంభవతి నేతరదజ్గకించి

చ్చిత్తాదికం చ న హృదీవ హి సంనివేశః.

34

ఇత్యాన్నరే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపా

యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చిత్తసత్తానూచనం నామ చతుశ్చత్వా

రింశః సర్గః || 44 ||

బ్రహ్మమొక్కటియే విశాలమగు జగద్వ్రమయను విలాసముగ పర్యవసించుచున్నది. బ్రహ్మ మొక్కటియే నానావిధరూపముల ప్రతిపన్నమగుచున్నది. అందువలన అద్వానిని సర్వమయమనుట సముచితము. వత్సా! హృదయమున మనోరథకల్పితములగు ప్రాసాదవాసీతటాదు తెవ్వియును లేనట్లు, వాస్తవమునకు బ్రహ్మముగాక జేతేమియును లేదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చిత్తసత్తా

నూచనమును నలుబది నాలుగవ సర్గము || 44 ||

పంచ చత్వారింశః సర్గః .

[స్వానందరససంపూర్ణం త్రిజగత్కల్పనాస్మదమ్

ఇహ బిల్వఫలత్వేన పంబ్రహ్మోపవర్ణ్యతే,

స్వానందరసపూర్ణమును, త్రిగజత్కల్పనకు మూలమునను నగు పరబ్రహ్మము ఈ ప్రకరణమున బిల్వఫలముగ ఉపవర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవివశిష్ఠ ఉవాచ :—

అత్రేమామవబోధాయ విస్మయోల్లాసకారిణీమ్
అపూర్వాం చైవ సంక్షేపాద్రామ రమ్యాం కథాం శృణు. 1

శ్రీవివశిష్ఠః— రామా! రమణీయమును, అపూర్వమున్ను, సంక్షిప్తమునగు ఈ విషయమును వినుము; విస్మయయోల్లాసకరమగు ఈ వృత్తాంతము నీకు జ్ఞానప్రదము కాగలదు.

యోజనానాం సహస్రాణి విపులం విమలం స్ఫుటమ్
యుగైరవ్యజరద్రూపమస్తి బిల్వఫలం మహత్. 2

విమలమును, విపులమును, పరిస్ఫుటమునగు (పెద్దదియు, చక్కనిదియునగుట) ఒక బిల్వఫలమున్నది. దాని పరిమాణ మనేకయోజనములు. యుగములు గడచినను అది త్రియమవదు.

అవీనాశరసాధారం సుధామధురసారవత్
పురాణమపి బాలేన్దదలమార్దవస్సుందరమ్. 3

దాని రస మతీయము. దాని సారభాగము (గుజ్జ) సుధామధురము. అది బహుపురాతనమైనను బాలచంద్రుని కళవలె కోమలమందరము.

వ్యూహమధ్యమహామేరుం మందరాద్రిరివాచలమ్
మహాకల్పాస్తవాత్యాయా అపి వేగైరచాలితమ్. 4

అది భువవ్యూహమధ్యమహామేరువునలె కోళించుచున్నది; మందరాద్రివలె అచలము, దృఢము. మహాప్రళయవాయువులగూడ అది కదలకున్నది.

యోజనాయుతకోటినాం కోటిలక్షశతైరపి
వైపులేనాపరేచ్ఛేద్యం మూలమాద్యం జగత్స్థితే. 5

దాని వైశాల్యమును ఇన్నికోట్ల అయుత యోజనములనికూడ లెక్కించి చెప్పజాలము. జగత్ - స్థితికి గారణమగు దానిమూలమునుగూడ ఎవ్వరును తెలియజాలరు.

యస్య బిల్వఫలస్యోచ్చైర్బ్రహ్మాణ్డాని సమీపతః
హరన్తి లీలాం శైలాథో రాజకాకణపద్ధతే. 6

బ్రహ్మాండసమూహములన్నియును ఈ బిల్వఫలముపైననున్నవి; అవి పర్వతముమీద పెద జల్లుబడిన చిన్న ఆవగింజలవలె తోచుచున్నవి.

స్యందమానరసాపూరాం స్వాదీప్యం రసచమత్కృతిమ్
యస్యాతిశేతే నో కశ్చిదపి రాఘవ షడ్రసః. 7

న కదాచన సాకేన సాతం తేన సమేతి యత్
సదైవ షక్వమప్యజ్ఞ జరసా యన్న బాద్యతే. 8

రాఘవా! షడింద్రియభోగ్యములగు రసములెవ్వియును దాని రసము నతిక్రమింపజాలవు. ఇట్టి సరసత్వమున్నను, షక్వమైనను రాలకున్నది. జర దాని శాక్రమింపజాలదు.

బ్రహ్మవిష్ణిస్త్రురుద్రాద్యా జరతాః కేచిదేవ స
యస్యోత్పత్తిం విజానన్తి మూలం వా వృత్తమేవ చ. 9

బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర, ఇంద్రాదులును, లేక తదితర చిరజీవులలోనే యొక్కరును ఈ బిల్వఫలముయొక్క మూలమును లేక వృలంతిమును (తొడిమ లేక ఉత్పత్తిని) కనుగొనజాలకున్నాడు.

అదృష్టాబ్జురవృక్షస్య త్వదృష్టకుసుమాకృతేః
అస్తమృములశాఖస్య ఫలస్యాస్య మహాకృతేః. 10

స్తంబ, మూల, శాఖాది రహితమగు (మొదలు, ప్రాన, కొమ్మలులేని) ఈ మహాఫలము యొక్క అంకుర, వృక్ష, కుసుమాదు లెవ్వియును కనబడుటలేదు.

ఏకపిణ్డఘనాకారవితతసౌల్యశాలినః
యస్యోత్పత్తివికారాదిపరిణామో న దృశ్యతే. 11

ఏకపిండఘనాకారమును (ఏకరసమును), మిక్కిలి పెద్దదియునగు ఈ బిల్వఫలముయొక్క ఉత్పత్తి, ఏకృతి (పెలుగుట) మున్నగు పరిణామము లగుపడకున్నవి.

సమస్తఫలసారస్య ఫలస్యాస్య మహాకృతేః
స మజ్ఞా నాస్తి వితతో నిర్వికారో నిరజ్ఞనః. 12

సమస్తఫలముల సారమును, మహాకృతియునునగు ఈ ఫలము గుఱ్ఱ, గింజలులేక నిర్వికార ముగను నిరంజనముగనున్నది.

శీలాన్తరివ నీరస్థః స్యస్తమానేంద్రుబిమ్బవత్
రసం స్వసంవిదాస్వాద్యం స్యస్తమాన ఇనామృతమ్. 13

శీలవలె ఇది నీరంద్రము (విజ్ఞానఘనము) అయియున్నది. ఇది చంద్రబింబమువలె అమృత మును స్పృశింపజేయుచున్నది. ఈ అమృతము స్వగంజేద్యమగు నిరతిశయానందరసము.

కోశః సకలసౌఖ్యానాం శీతలాలోకకారకః
తైలాభోఽమృతపిణ్డాభో మజ్ఞా ఆత్మఫలస్థితేః. 14

ఇది సకలసౌఖ్యములకును కోశము (ఆగారము) ఇది శీతలమగు ప్రకాశము నొసగుచున్నది. చూచుటకు పర్వతమువలెను, మృత్పండమువలెను దోచుచున్నది. అనందములన్నిటియొక్క సారము.

తస్మాత్పరమమజ్ఞా తు యాసౌ స్వాత్మచమత్కృతిః
అనన్తరక్షితో నిత్యమనన్యఃక్రీఫలం గతః. 15

అగోచరములగు అనందము లన్నిటికినిగూడ ఇయ్యది సారస్వరూపము. అనంతమును, త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితమును, నిత్యమునునగు ఇయ్యది స్వాత్మచమత్కృతివలన క్రీఫలము (బిల్వ ఫలము) అయినది.

స్వసంనివేశవైచిత్ర్యమన్యత్వఫలతాం గతామ్
అత్యజన్యా తయా తన్వాన్య స్థూలయాప్యతిబాలయా. 16

ఇయమస్మేతి కలనాదసదప్యస్యతామలమ్
భేదాద్యసంభవదిదం స్వయముత్పాద్య భావితమ్. 17

అహంకలాసముదయసమనస్తరమేవ సా

వలితాకాశశబ్దాజ్జత్రైలోక్యపరమాణుభిః.

18

ఇత్యనుక్రమతో యాతా సంవిచ్ఛక్తిస్వరూపతామ్

మజ్జా ప్రాక్ సంనివేశం స్వం తమేవాప్య సముజ్ఘతీ.

19

సంవిచ్ఛక్త్యా తయా తత్ర తతస్తరలరూపయా

నిజ ఏవ సమే రూపే దృగితం సంప్రసారితా.

20

ఆత్మచమత్కృతియొక్క అధ్యాసయే భేదబుద్ధి చిన్మయరసమజ్జయే భేదబుద్ధివలన కలిగిన సన్నివేశవైచిత్ర్యమునకు కారణము, స్థూలమును, అణువును నగు ఇయ్యది తన స్వరూపమును త్యజింపకయే ఇట్లొనర్చుచున్నది. ఇది సహతనమగుటవలన, దీనికి వార్ధక్యాది దశలులేవు. బాలికవలె సర్వవా ఒప్పారుచున్నది. ఈశక్తియే 'నేను శ్రీని', 'నేను నపుంసకుడను' అను కల్పనలకు గారణము. 'ఇది ఆస్యము, ఇది భిన్నము' అను భేదములకు మూల మవిద్య. ఇది వాస్తవమున కేమియు నుగాదు. స్వప్రకాశుడగు చిన్మయునికడ ఇది అలీకము. అవిద్యాదుల హేతువగు ఈ ఆత్మచమత్కృతియొక్క స్వరూపమిది యగుచో, ద్వైతమునకు తావెచ్చుట?

ఇదం వోమ్యమ మహానస్తమియం కాలమయీ కలా

ఇయం నియతిరిత్యుక్తా క్రియేయం స్పందరూపిణీ

21

ఈశక్తియే (అహంకారస్పృహనంతరము) ఆకాశమును, కాలమయనునగు కళను కలిగించి స్పందరూపమగు నియతి యనంబడుచున్నది.

ఆయం సంకల్పవిస్తార స్వయమాశాస్తరభ్రమః

రాగద్వేష సితిరియం హేయోపాదేయధీరియమ్.

22

ఇయ్యది సంకల్పమును విస్తరించి, ఆశలను రాగద్వేషములను, హేయోపాదేయములను కల్పించుచున్నది.

ఇయం త్వత్తా త్వీయం మత్తా తత్తేయం సంసితా స్వయమ్

బ్రహ్మణౌ హేయమూర్ధ్వః స్వయమగ్గోర్ధ్వమవ్యధః.

23

ఇదియే, అది, ఇది, నాది, వానిది అను కల్పనలకు కారణమగుచున్నది. బ్రహ్మాండములు ఊర్ధ్వ, అగోభాగములు, అందుండునవి అను విషయములుగూడ దీని కల్పనలే

అయం పురః పార్శ్వతోఽయం పశ్చాదారాద్దవీయసీ

ఇదం భూతం వర్తమానం భవిష్యత్త్విదమిత్యసి.

24

ఇయ్యది, ఎదుట, వెనుక, దూరము, దగ్గర, భూతవర్తమాన భవిష్యత్తులను కల్పనలగూడ కలిగించుచున్నది.

ఇదమస్తాస్థితానల్పకల్పనామ్భారుహాలయమ్

బ్రహ్మణ్ణమణ్ణపాషీడక్రీడామణ్ణపమణ్ణలమ్.

25

అనస్తకలనా తత్త్వపరిపల్లవితా మాఠేః

హృదబ్జకర్ణి కా చేయం లోకపద్మాక్షమాలికా.

26

కల్పనల కాటపట్టగు ఈ కమలము జీవులతోగూడిన బ్రహ్మాండమండలమును మంటపము (కీడామండలము). విష్ణుని రహస్యరచనమును పల్లవములతోగూడిన హృత్కమలము - దీనికర్ణిక జనుల అక్షమాలికవలె తోచుచున్నది. (ఇవన్నియును ఆశక్తియొక్క చమత్కృతులే.)

ఇయం కీర్ణమహారుద్రగణాపూరితకోటరా

దీర్ఘాభసరణీర్భాస్విధ్వంసనేభ్యఃప్రభావిసీ.

27

ఇయ్యది రుద్రగణములతోనిండిన ఆకాశము. ఇది స్పష్టియందాసగొను విషయలంపటులను (ప్రళయసమయమున) వినాశమొనర్చువారికి ఆకరమైయున్నది.

ఇయం మేరుః కకుభ్యత్ర జగత్పజ్జ-జకర్ణికా

స్ఫురదిద్దమధూల్లాసలమ్పటామరషట్పదా.

28

ఇదిగో! ఉత్తరదిక్కున జగత్తును పద్మమునకు కర్ణికయగు మేరువు, ప్రకాశించు చంద్రుని మధ్యను గ్రోలు దేవతలను తుమ్మెదలతో గూడియున్నది.

ఇయముద్దామసౌగధ్యస్వర్గశ్రీపుష్పమజ్జరీ

జగజ్జరతవృక్షస్య రజోనరకమూలినః.

29

ఇవి ఘాటగు వాసనలతో గూడిన స్వర్గవైభవ మనంబడు పూలగుత్తులు. ఇవి జగత్తును పాతమాను నాశ్రయించుకొనియున్నవి; వీటి మూలము నరకము.

ఇయం చ తారాకింజల్కా బ్రహ్మార్జవతటసింధౌ

లసారాపారపర్యంతా వ్యోమలీలాసనోజిసీ.

30

ఇవి తారకలను కింజల్కములు; ఇవి బ్రహ్మమను సముద్రపుగట్టున అంతులేకుండ వెలయుచున్నవి, ఆకాశమే వీటి కాశ్రయమగు పద్మము.

ఇయం క్రియాపరిగ్రాహ తరజ్జతరలావలీ

సర్గావర్తవిధానస్థూరిభూతపరమ్పరా.

31

క్రియాసమాహమలను తరగంముల గొట్టుగొను జీవులను తారకలు స్పృష్టులన్న! నుడి గుండముల బడుచున్నవి.

ఇయత్తయా ప్రసరిణీ త్షణకల్పాదిపల్లవా

తేజఃకేసరిణీ కాలనలిసీ వ్యోమపజ్జ-జా.

32

ఇదిగో, ఇయ్యది ఆకాశమును సరోవరమునకు పద్మమనదగు, కాల - నళిని. చంద్రుని త్యాది జ్యోతిష్పదార్థములే దీని కేసరములు. ఇది (అయ్యర్థాయముయొక్క) పరిమితిని, త్షణ, కల్పము లను దశములను గలిగియున్నది.

ఇమా భావవికారాధ్యా జరామృతివిషూచికాః

విద్యావిద్యావిలాసాధ్యా ఇమాః శాస్త్రార్థదృష్టయః.

33

ఇవిగో, ఇవి మడ్డిభభావవికారములనబడు జరామృత్యురూపకములగు విషూచికలు; విద్యావిద్యల విలాసములతో గూడుకొనిన శాస్త్రరీతులు.

ఇతి సా తస్య బిల్వస్య నిజమజ్జాచమత్కృతిః

సంకల్పసంనివేశాన్తరేవైవ కృతసంస్థితిః.

34

ఇవన్నియును ఆ బిల్వఫలముయొక్క మజ్జాచమత్కృతులే - శక్తులే. సంకల్పమాత్రము ననే ఆ బిల్వఫలము ఇన్నిరీతుల వెలయుచున్నది.

శాస్త్రా స్వస్థా నిరాబాధా సామ్యా భావనయోజ్య తా
కర్తృత్వమప్యకర్తృత్వం కృత్యాకృత్యేవ సంస్థితా.

35

ఏపైకికైవ వివిధేవ విభావ్యమానా

నైకాత్మికా న వివిధా నను నైవ నైవ

సత్వాస్థితా సకలశాస్త్రసమైకరూపా

సర్వాత్మికాతిమహతీ చితిరూపశక్తిః.

36.

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధి బిల్వోపాఖ్యానే పంచ
చత్వారింశః సర్గః || 45 ||

ఇది ఏకమయ్యు ద్వైతభావమును బొందుటవలన, ఏకాత్మికకాదు. కాని మరల, వివిధా
త్మికయును గాదు. ఏకత్వమే దానికున్నది. దానియందు, సజాతీయ విజాతీయ భేదములు లేవు.
సకల ద్వైతవికల్పములకు ఉపశాంతియును సమ - ఏకరూపము అగుటవలన, దీనియందు స్వగత
భేదముకూడలేదు. సర్వాత్మికమగు ఈ మహద్భూిహృమే చిచ్ఛక్తియొక్క జనయిత; ఇదియే ఆ శక్తి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున బిల్వో
పాఖ్యానమున నలుబదిఐదవ సర్గము || 45 ||

ష ట్ చ త్ వ రి ం శ ః స ర్గ ః .

[ఇహ శిల్పిమనోద్భవప్రదిగ్భిక్షమణ్డితమ్

శిలోదరమివ బ్రహ్మ ప్రపంచాభాసమీర్యతే.

ఈ ప్రకరణమున ప్రపంచముయొక్క ప్రకాశమునకు కారణమగు బ్రహ్మము, శిల్పిచే శిల
యందు చెక్కబడిన పద్మముతో బోల్పబడి, వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ :—

భగవన్సర్వసారజ్ఞ త్వయైషా బిల్వరూపిణీ

మహాచిద్ధననత్రేహ కథితేతి మతిర్మమ.

1

చిన్మజ్జారూపమఖిలమహానాదీదమాతతమ్

న మనాగపి భేదోఽస్తి ద్వైతైక్యకలనాత్మకః.

2

శ్రీరాముడు:—భగవంతుడా! సర్వసారజ్ఞ! మీరు నుడివినదానిని విని, మీరు నాకు విశ్వ
రూపిణియును మహాచిద్ధనబ్రహ్మముయొక్క సత్రను గుఱించియే ఉపదేశ - మొసంగినారని తోచు
చున్నది. 'నీవు, నేను' మున్నగు అహంకారములు చిన్మజ్జయొక్క రూపములు, ఇందు ద్వైతము, విశ్వ
ము మున్నగు కల్పనలుగాని, భేదములుగాని లేవు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

యథా బ్రహ్మాణకూశ్మాణ్డమజ్జామేర్వాదిసంసిత్తిః

తథా చిద్బిల్వమజ్జేయం బ్రహ్మాణ్డాదిజగత్సిత్తిః.

3

శ్రీవసిష్ఠః— మేరువు మున్నగునవి బ్రహ్మాండకూష్మాండమజ్జ (గుమ్మడికాయ గుమ్మ) లైనట్లు, ఈ జగత్తుగూడ చిత్ - చిల్వముయొక్క గుమ్మ.

సృష్టిచిద్బిల్వమజ్జా స్యాత్సాన్వీధారాన్యత్వసంభవే

వినాశః సర్వగన్యాన్య న చైతత్సంభవత్యలమ్.

4

సృష్టియను గుమ్మ నాశమైన, దాని కాధారమగు ఈ బిల్వముకూడ నాశమగునను దోషము, తత్ఫలముగ బ్రహ్మము పరిణామి, లేక వికారి యను దోషములు గూడ సంభవించగలవు. కనుక, ఇట్ల మజ్జాశబ్దమును మాములు అర్థమున గ్రహింపకూడదు.

చితేర్మరీచబీజస్య జగదాఖ్యా చమత్కృతిః

స్థితా సౌషుప్తసౌ మ్యాన్తః శిలాన్తఃసంనిలేశవత్.

5

ఈ జగత్ - చమత్కృతి మరీచి బీజము (మిఠియపు గింజ) యొక్క వివర్తనమని గ్రహింపుము శిల్పియొక్క మనో కల్పితమగు పద్మవనము రాతియందుండునట్లు, సౌమ్యనిద్రాభావమును బొందిన చిత్తుయొక్క అంతరమున ఈ సృష్టి యున్నది.

అత్రేమామిన్ద్రవదన చిత్రాం విస్మయకారిణీమ్

వర్ణమానాం మయా రమ్యామన్యామాఖ్యాయికాం శృణు.

6

ఇందువదనడా! ఈ విషయమును దెలిసి, విస్మయకరమును, రమణీయమును, విచిత్రమును నగు యొక కథను జెప్పుచున్నాను; వినుము.

స్నిగ్ధా స్పష్టా మృదుస్పర్శా మహావిస్తారశాలిని

నిబిడా నిత్యమత్సుభా క్వచిదస్తి మహాశిలా.

7

స్నిగ్ధమును (నునువైనది), ప్రకాశవంతమును, మృదుస్పర్శగలదియును, విశాలమును, ఘనమైనదియును, అత్సుభమును నగు శిలయొక్కటి యున్నది.

తేస్యామన్తః ప్రభుల్లాని పద్మాని సుబహూన్యపి

సరస్యామివ రమ్యాణి తాన్యనన్తాని సన్తి వై.

8

దానియందు, చక్కగా బాయలు తీర్చి, సరోవరమందున్నవానివలె రమ్యములగు వికసితములగు పద్మములున్నవి; వాటిని లెక్కింపజాలము.

అన్యోన్యప్రోతపత్రాణి మిథో విఘటితాని చ

మిథశ్చోపనిగూఢాని గూఢాని ప్రకటాని చ.

9

వాటి దళములు పరస్పరము గలిసియుండుటవలన ఒకదానితో మఱియొకటి కొట్టుకొనుచున్నవి. అన్నియును కలసియున్నవి కొన్ని వికసించియు, మఱికొన్ని ముకుళించుకొనియు నున్నవి.

అథోముఖాన్యార్థవముఖాన్యపి తిర్యక్ముఖాని చ

మిథో మిలితమూలాని మిథః ప్రోతముఖాన్యపి.

10

కొన్ని క్రిందికి ప్రేలుచున్నవి. కొన్ని పైకి లేచియున్నవి, కొన్ని పడియున్నవి. అన్నిటి యొక్క మొదట్లు కలసియున్నవి, అన్నిటియొక్క ముఖములుగూడ పరస్పరసంలగ్నములు.

కర్ణి కాజాలమూలాని మూలాంతః కర్ణి కాని చ
ఊర్ధ్వమూలాన్యథోమూలాన్యమూలాసీతరాణి చ. 11

కొన్ని ఊర్ధ్వమూలములును, మఱికొన్ని అధోమూలములును నైయున్నవి; మఱికొన్నిటికి మూలము లేదు, కొన్నిటి మూలముల కర్ణికలున్నవి.

తేషాం చ నికటే సన్తి శఙ్ఖాః శతసహస్రశః
చక్రాఘాశ్చ మహాకారాః పద్మవత్సన్నివేశినః. 12

ఏటికడ శతసహస్రములగు శంఖములు ముకుళించుకొని యున్న పద్మములవలె తోచుచు నున్నవి; పెద్దవియగు చక్రములు వికసించిన పద్మములవలె తోచుచు, వెలయుచున్నవి.

శ్రీరామ ఉవాచ :—

సత్యమేతన్మయా దృష్టా తాదృశీ సా మహాశిలా
శాలగ్రామే హరేర్ధామ్ని విద్యతే పరివారిణీ. 13

శ్రీరాముడు:—పద్మవనలాంఛితమగు ఇట్టి మహాశిల నొకదానిని నేను సాలిగ్రామ క్షేత్రమున (విష్ణుక్షేత్రమున) గాంచియుంటిని. వాస్తవముగ, అది మీరు గర్జించి నట్లేయున్నది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఏవమేతద్విజానాసి దృష్టవానసి తాం శిలామ్
యో యశ్చ తత్ర వై ప్రాణః సమస్తాదృగనన్తరః. 14

శ్రీవసిష్ఠుడు:—నీవు ఈ దృష్టాంతసూత్రమగు శిలను గాంచియుంటివి దార్ఢ్యాంతికమగు బ్రహ్మముయొక్క రీతినిగూడ నీ వెఱుగుదువు. ఇయ్యది ప్రాణమునకుగూడ ప్రాణమగు చిద్ధన - ఆనందము,

మయా ద్వియమపూర్వైవ శిలేహ కథితా తవ
యస్మామన్తర్మహాకుక్షౌ సర్వమస్తి చ నాస్తి చ. 15

నేను నీకొక ఆపూర్వమగు శిలను (బ్రహ్మమును) గుఱించి చెప్పియుంటిని. వికాలమగు దీని ఉదరమున అన్నియును ఉన్నవి, మఱియు ఏమియును లేదు.

చిచ్ఛిలైషా మయోక్తా తే యస్మామన్తర్జగన్తి వై.
ఘనత్వైకాత్మకత్వాదివశాదేషా శిలైవ చిత్. 16

నేను నీకు జెప్పినది చిత్ - శిలయే; ఇది (ఆనంద) ఘనత్వ, ఏకాత్మకత్వాదులతో గూడి యుండుటవలన శిలయని చెప్పబడినది.

అప్యత్యన్తఘనాక్లాయాః సునీరన్ధ్రాకృతేరపి
విద్యతేన్తర్జగద్వృన్దం వ్యోమ్నీవ విపులానిలః. 17

అత్యంతఘనమును, నీరంధ్రము నైనను, ఆకాశమున వాయువున్నట్లు మాయవల్ల దీని యందు జగత్సమానములు వెలయుచున్నవి.

ద్యౌః క్షమా వాయురాకాశం పర్వతాః సరితో దిశః

సన్తి తస్యాం శిలాయాం చ సుషిరం న మనాగపి.

18

ఈ శిలయందు ద్యులోకము, భూమి, వాయువు, ఆకాశము, పర్వతములు, దిక్కులు, పెక్కులుగ వెలయుచున్నవి; దీనియందు రంధ్ర మొక్కటియును లేదు.

అస్యామేవ ఘనాజ్ఞాత్మ జగత్పద్మం విజృమ్భతే

ఏతస్మాద్వస్తుతో నాన్యదన్యచ్ఛుద్ధాత్మకం చ వా.

19

ఈ శిలయందే నిబిడమగు జగత్ - పద్మవనము విస్తరించుచున్నది. జగత్తు అన్యవస్తువుగ తోచుచున్నను, వాస్తవమున కది అన్యము కాదు శుద్ధచిదాత్మకమును గాను; మాయామాత్రమే.

శబ్ధపద్మాదికం లోకం పాపాణే లిఖ్యతే యథా

భూతం భవద్భవిష్యచ్ఛు శిలాయాం శాలభజ్జికా.

20

తథాస్తి తత్ర తత్సర్వం సంస్థానం వస్తుతో యథా

ఉపలాంతః సంనివేశో నానాత్మాప్యేకపిణ్డతామ్.

21

యథాదత్తే తథైవా చిత్తిణ్డాకారైకకాంఘనామ్

యథాపద్మః శిలాకోశాదభిన్నస్తద్వపుర్మయః.

22

తథా సర్గశ్చితో రూపాదభిన్నోఽపి వపుర్మయః

సుషుప్తావస్థయా చక్రపద్మలేఖాః శిలోదరే.

23

యథాస్థితాశ్చితేరస్తస్తథేయం జగదావలీ

శిలాంతః పద్మలేఖాలీ మరిచాన్తశ్చమత్కృతిః.

24

నోదేతి నాస్తమాయాతి యథా సర్గస్తథా చితౌ

యథా పురన్ధ్యాం మర్త్యోస్తర్మజ్జావా బిల్వగా యథా.

25

తథాఽనస్తవికారాధ్యా చితౌ బ్రహ్మణ్డమణ్డలీ

వికారాది తదేవేతి ముద్ధైవోక్తిరనరికా.

26

తత్తాం సముపయాత్యాశు జలబిन्दురివామ్భసి

అనస్తత్వాచ్చితేరేత్వకారాది చితేరితి.

27

ఉక్త్యాసంపద్యతే యచ్చ తల్లయేన విలీయతే

బ్రహ్మైవేదం వికారాది వికారాద్యర్థవరితమ్.

28

వర్జనావర్జనేఽర్థస్య బ్రహ్మైవానస్తతావశాత్

బ్రహ్మస్థితం వికారాది బ్రహ్మైవోత్పాదితం క్రమాత్.

29

శిలయందు శంఖపద్మాది చిత్రములు చిత్రంపబడునట్లు, శిల్పియొక్క మనస్సు ఈ శిలయందు భూతభవిష్యద్వస్త్రమానచిత్రముల చిత్రించియుంచినది, ఇకముందుగూడ చిత్రంపగలదు. శిలాచిత్రములగు శాలభంజికలు వాస్తవములుగ తోచునట్లు, ఇవిగూడ వాస్తవములుగ తోచుచున్నను వాస్తవములు గావు. రాయందు చెక్కబడిన ఆకృతులన్నియును చూడ వేఱుగ తోచుచున్నను,

రాయి ఒక్కటియే యైనట్లు, ఈ బ్రహ్మశిలయందు తోచుననన్నియు విభిన్నములగు అగుబడుచున్నను, ఏకమగు ఘనపిండమే. రాలియందు చెక్కబడిన పద్మము, దానినుండి వేరుగాకున్నను వేరుగ తోచునట్లు, ఈ సృష్టియంతయు చిత్ - శిలనుండి వేరుగాకున్నను వేరుగ తోచుచున్నది. కుప్పి ప్రిదళయందు, అనగా, శిల చెక్కబడకమునుపు చక్రము, పద్మము మున్నగు అకృతులందే ఇమిడియున్నట్లు, ఈ బ్రహ్మశిలయందుగూడ జగత్తులో ఇమిడియుండెను, ఇమిడియుండగలవు. శిలయందలి పద్మరేఖలకును, మరీచిబీజమునందలి చమత్కృతికిని ఉత్పత్తివివాదములులేనట్లు, ఈ చిత్ ముఖాపద్మములకు, మరీచి - చమత్కృతికిని ఉపయాస్తమయములు లేవు. రామా! సాధ్యయగు యువతిహృదయమున ఆపే పతియొక్క మూర్తియును, బిల్వఫలమున మజ్జయు ఓత్ ప్రాంతభావమున నుండునట్లు, అనంత వికారములతోగూడిన ఈ బ్రహ్మాండములుగూడ చిత్ - శిల, చిత్ - బిల్వముల నున్నవి. వికారమగు బ్రహ్మాండము చిహ్నాత్మమైన, ఈ భేదముగూడ చిహ్నాత్మమే అను యుక్తి అర్థవిహీనమగుట వలన నిష్ఫలము. నీటియందు నీటిబొట్టవలె, జగత్తుమున్నగు వికారములు చిహ్నాత్మదర్శనముననే విలీనములగుచున్నవి. చిత్తు అనంతమగుటవలన, తదివికారములుగూడ అనంతములు. నామమవలన ఎటుగ బడునది నామము లయమైన లయమునందుచున్నది. కవివర్ణితమగు గంధర్వనగరము నామమాత్రమైనట్లు, ఈ జగత్సృష్టలుగూడ నామమాత్రములే. కవివర్ణితములగు వికారములను గ్రహించు చైతన్యముననే, మరల ఆ వికారములు లేనమగునట్లు, ఈ వికారములు, అర్థశూన్యములగు వస్తువులు మరల ప్రతిభాసకమగు చైతన్యముననే విలీనములగుచున్నవి. ఏలయన, వికారాదులకు స్వతంత్రమగు ఉనికి లేదు. బ్రహ్మము అనంతము. కాన, నిరర్థకసార్థకములు, వర్జనగ్రహణములు మున్నగుననన్నియు బ్రహ్మమే. వికారాదులన్నియు బ్రహ్మముననే వెలయుచు, మరల అందుండియే ఉద్భవించుచున్నవి.

అత్రాన్యార్థమిదం విద్ధి మృగత్వస్థామృతసమమ్
బీజం పుష్పఫలాస్తస్థం బీజాస్తర్నాన్యదాత్మకమ్.

30

యాదృశీ బీజసత్తా సా భవంతీ యాత్యఙ్గోత్తరమ్
చిద్ధనే చిద్ధనత్వం యత్స ఏవ త్రిజగత్కమః

31

ఏకత్వమేతయోర్ద్విత్యమేకాభావే ద్వయోః క్షతిః
జగదన్యభవోద్భూతిర్న కదాచిత్తదీదృశమ్.

32

ఇంకొక ఉపమానమును వినుము; ఈ సృష్టి మృగత్వస్థికవంటిది. పుష్పఫలాదులు బీజ సత్త యొక్క అనువృత్తులేనట్లు, ఈ సృష్టిగూడ చిత్ - సత్తయొక్క అనువృత్తియే. అందువలన, సమస్తమును చిదాత్మకము. బీజసత్త, అంకుర, కాళా, పల్లవాది రూపముల క్రమముగ వికృతి నంది, వాటికి గారణమగునట్లు, చిద్ధనముయొక్క ఘనత్వముగూడ ఈ త్రిజగత్తులను వికారముగ పరిణతి నంది, దానికి గారణమై వెలయుచున్నది. బీజమను కారణము, కృతపత్రపుష్పములను కార్యమును, ఒకటియే యైయున్న ద్వైతభావమును దోషింపజేయుచున్నది, ఈ ద్వైతభావమే ఏకత్వము. వీటిలో నొక్కటి లోపించిన, ద్వైతము తొలగిపోవును. ఈ జగత్తు జాడ్య కల్పననుండియే కలిగినది; చిత్తు జడ్యముగ మూరజాతిదు.

- చిదచిన్న కదాచిచ్చ ద్వయమస్తర్మికోఽద్వయమ్
మహాశిలాస్తరే భేదో లేఖాత్మాస్తి యథా బహు
తదన్యన్యమజ్ఞాది చిద్ధనే త్రిజగత్తథా. 33
- రేఖోపరేఖావలితా యథైకా పీనరీ శిలా
తథాత్మైలోక్యవలితం బ్రహ్మైకమితి దృశ్యతే. 34
- ఏతచ్చిలాస్తరజ్ఞాది యథా నిత్యం సుషుప్తకమ్
నాస్తమేతి న చోదేతి తథాఽమాంతా జగద్గతిః. 35
- యథా శిలాస్తరేఖాది భిద్యతే న శిలాస్తరాత్
తత్సత్త్వాజ్జగత్కర్తృకర్తృత్వాదిజగచ్చితిః. 36
- యథా శిలాస్తరజ్ఞానాం స్పృహస్పృహభవాభవాః
విషయత్వం న గచ్ఛన్తి కర్తారో జగతస్తథా. 37
- నేదం కదాచిత్క్రియతే న కదాచన నశ్యతి
అద్రివత్ప్రభవోల్లాసవిలాసావేదనాత్మకమ్. 38
- యథా యత్ర యదాకారం తథా తత్ర తదేవ హి
బ్రహ్మసత్తాత్మకం సర్వం సుషుప్తస్థమివ సితమ్. 39
- భూరిభావవికారాఢ్యో యోఽయం జగదుర్బుధమః
సుషుప్తమేవ తద్విధి శిలాస్తః పఙ్కజాదివత్. 40

చిత్తు అగునది, దానికంటె వేఱవజాలదు. చిత్, అచిత్ అను రెండువస్తువుల (ద్వైతము) ఉనికియే లేదు. ద్వైతముగ జెప్పబడుదానియందేకత్వము అంతర్గతమైయున్నది. మహాశిలయందు చెక్కబడిన రేఖాదిభేదములు పెక్కులైనను, వాస్తవమునకు శిల ఒక్కటియే యైనట్లు, ఈ జగత్తు గూడ చిద్ధనమగు (బ్రహ్మ) విత్వమున వేఱగు యజ్ఞవలె తోచుచున్నను, వాస్తవమునకు వేఱుకాదు. రేఖలు, ఉపరేఖలతోగూడిన మహాశిలవలె బ్రహ్మ మొక్కటియే త్రిలోకదృశ్యముల కాకరమై యొప్పు చున్నది. శిల్పియొక్క వాసనలు (కల్పనలు) అనదగు పద్మాది చిహ్నములు త్రియోదయరహితములై తోచునట్లు, 'నీవు నేను' అను అహంభావముతోగూడిన జగత్తుగూడ త్రియోదయరహితమైన వస్తువుగ తోచుచున్నది; అజ్ఞులు దానిని నిత్యమని భావించుచున్నారు. శిలయందున్న రేఖాదులు, వాటి తత్త్వము, సారము, శిలయేయగుటవలన, అవి శిలనుండి వేఱుగానట్లు, మనకుదోచుచున్న జగత్కర్తృత్వ, ఆయన కర్తృత్వము, వాని కార్యమగుజగత్తు మున్నగునవన్నియు చిత్త్వరూపములేయని గ్రహింపుము. వాస్తవదృష్టితో గాంచిన శిలయందున్న పద్మాదులు, వాటి స్పందాస్పందములు, అవిర్భావతిరోభావములు లెక్కకురానట్లు, ఆత్మతత్త్వదర్శనమైన, జగత్కర్తృ మున్నగు విషయములుగూడ గణనకురావు. ఈ జగత్తునుగాని బ్రహ్మమునుగాని ఎవరును సృష్టింపజాలరు, వినాశమొనర్పజాలరు; ఈ జగత్తు, బ్రహ్మములు సృష్టింపబడుటలేదు, వినాశమొనర్పబడుటలేదు. పర్యతశిఖరము పర్వతముకంటె వేఱుకాదు, లేక దాని వికారమును గాదు, అట్లే బ్రహ్మము, సృష్టి కేవలము ఉల్లాసవిలాసముల (లీల)ను నూచించుచున్నవి. చాలనుండి శిల్పాలయొక్క వివిధములును, విరుద్ధములునునగు మనోకల్పనాభేదముల

వలన శిల విచ్ఛిన్నరూపముల గోచరించుచున్నను, అది అభిన్నమును, ఏకమాత్రమునునగు శిలారూపము ననే వెలయుచుంట్లు, నానావిధులగు జీవుల విరుద్ధ - కల్పనా - భేదములతో గూడియున్నను బ్రహ్మము స్వస్వరూపముననే వెలయుచున్నది. ఎచ్చట ఏ యాకృతిగ కల్పింపబడుచున్నచో, అచ్చట యాకృతి వెలయుచున్నది - వస్తుగతమగు భేదమేమియును లేదు. దృశ్యమానములగు వస్తువులన్నిట బ్రహ్మ సత్త వెలయుచున్నది. బ్రహ్మసత్తయే, పదార్థముల సత్త. నిద్రించువాడు కలయందుగాంచు పదార్థములకును, తత్కల్పనకును భేదమును గాంచక నహించునట్లు, ఈ జాగ్రదవస్థు జాతమంతయుగూడ, అశీకమయ్యు, అనుభూతమగుచున్నది. ఈ అన్నిటియందు బ్రహ్మసత్త వెలయుచున్నది. వివిధవికారములతో గూడిన ఈ జగద్రూపము, శిలయందు వెలయు పద్మరేఖలవలె, వికసించిన వాసనమాత్రమే యని గ్రహింపుము.

నిత్యం సుఖం ప్రపదమేవ జగద్విలాసః
సమ్యక్ప్రశాంతసమచిద్దనఖాత్మకత్వాత్
పద్మాః శిలాస్తరివ సర్గదశాస్త్రసారా
దృష్టా న దేహముపయాన్తి కదాచిదేవ.

41

ఇత్యాస్తే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాశ్శిలాకోశోపదేశో నామ షట్

చత్వారింశః సర్గః || 46 ||

ఈ జగత్తు వికసితవాసనయే యైనను, చిద్భవప్రకాశమయమగుటవలన, నిత్యప్రశాంతము. శిలా - పదార్థులవలె ఈ సృష్టి బ్రహ్మయందు తోచుచున్నను, ఇది యెన్నడును సత్తను, స్వరూప స్థితిని జేకూర్చుకొనజాలదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున శిలాకోశోపదేశ మను నలుబదియాఱవ సర్గము || 46 ||

స త్త చ త్వా రిం శః స ర్గః .

[ఇహ బిల్వశిలాభ్యానతాత్పర్యముపనగ్న్యతే
మయూరాణ్ణరసే బర్హతర్ణ సంస్థానభేదవత్.

ఈ ప్రకరణమున బిల్వశిలాపాభ్యానముల తాత్పర్యము చెప్పబడుచున్నది. మయూర - అండ (నెమలిగ్రండ్డు) రసమున పింఛమునందలి రంగులు ఇమిడియుండు తీరుగ, బ్రహ్మమున సృష్టి ఇమిడియుండుటయు, బ్రహ్మముయొక్క చిద్భవత్వములన్ని నిరూపింపబడుచున్నవి]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :-

చిత్తత్వస్య ఫలస్యేవ చిత్తః స్వాపాపరక్రమాత్

స్వసత్తానందివేదేన యః స సర్గ ఇతి సితః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:-చిత్తత్వమున ఆచేతనమగు ఫలముతో బోల్చియుంటిని; ఈ ఫలము వలననే చిత్తత్వము తన స్వరూపమును గుఱించి విచారింపనప్పుడే సృష్టి సంభవించుచున్నది.

దేశకాలక్రియాదీనామపి తస్యయరూపతః

ఇదమన్యదిదం చాన్యదితి నాత్మోపపద్యతే.

2

యుగములు వత్సరములు అనబడు స్వప్నమున స్వసత్తను బ్రవేశింపజేయు ప్రవృత్తియే సృష్టి. ఇందు స్వగతభేదమునకు తావులేదు. దేశకాలాదులన్నియును చిన్మయములే. కనుక, ఇది చిత్, ఇది చిత్తుగాదు. అను విభేదమే యునర్పణాలము.

సమస్తశబ్దభారవాసనాకలనావిదః

ఏకాత్మత్వాదసచ్చేదమితి సంకథ్యతే కథమ్.

3

శబ్దములు, శబ్దార్థములు, వాసనలు, వాటివలన కలుగు సంకల్పవికల్పముల గ్రహించు జ్ఞాత మున్నగునవనియును ఏకాత్మకమే. అందువలన అసత్తులని ఎట్లు చెప్పగలము?

ఫలస్యాస్త్రః సంనివేశో నామానుక్రమతో యథా

చిత్ః స్వసత్తానుసతానానా నానా స్థితా తథా.

4

ఫలమునందుడు గుఱ్ఱ మున్నగునవి ఒకే వస్తువైనను, బీజము, సారము మున్నగు విభిన్న నామముల వ్యవహారంపబడునట్లు, చిత్తు ఒకేవిధమగు సద్వనమైనను, విభిన్న నామములతో వ్యవహరింపబడుచు వెలయుచున్నది.

అనానేవాపి నానైవ త్సుబేవాత్సుభితై వ చ

యథా ఫలాస్త్రః స్వాసక్తా చిదస్త్రః సిద్ధయస్తథా.

5

ఫలముననున్న గుఱ్ఱవలె, ఈ చిత్ - సత్తయును, దానియందున్న సృష్టివైచిత్ర్యమును పెక్కుగానున్నను పెక్కులుగను, అవికృతముగానున్నను వికృతముగ కనిపించుచున్నది.

జగన్నగరమాదర్శే చిత్ః స్వం ప్రతిబిమ్బితమ్

కచతీవాకచదపి శిలాస్త్రః సంనివేశవత్.

6

శిలయందలి పద్మమునబోలుచు జగత్తనబడునది, అద్వమనందు. ప్రతిఫలించు నగరమువలె ఈ చిత్ - దర్పణమున ప్రతిఫలించుచున్నది. ఇది బయటకు ప్రకాశించుచున్నట్లు తోచుచున్నను వాస్తవమునకు ప్రకాశించుచుండుటలేదు.

పరమే చిన్మయౌ సన్తి జగతోక్తిశతాన్యపి

చిన్తామణావనన్తాని ఫలానీవార్పితాన్యలమ్.

7

అనంతమగు మాయాశక్తితో గూడుకొనిన చింతామణికడ గోలునవనియును దోలకు నట్లు, పరమమగు చిత్ - మణి యందుగూడ లెక్కకు మించిన జగత్తులున్నవి.

చిత్సముద్గగ ఏవేదం తదజ్ఞోత్క్లిష్టా మూలతమ్

జగన్మృక్తికమాభాతి తదంశమయమన్యవత్.

8

ముత్యపుచిప్రయందు ముత్యములుండునట్లు, చిత్ శక్తియను పెట్టెయందు జగత్తులను ముత్యములు వెలయుచున్నవి; చిన్మయమలేయైయును, చిన్మయములుగానట్లు అగుపించుచున్నవి.

అవగోరాత్రం ఏకరయన్వేదనావేదనాన్యలమ్

చిదాదిత్యః స్థితో భాస్వాజ్జగద్భ్రావ్యాణి దర్శయన్.

9

నూర్యుడు తన ఉదయాస్తమయములవలన దినములను, రాత్రులను కలుగజేయుచు, వస్తువుల కనబడజేయుచు మరల కనబడజేయకుండునట్లు, చిత్ - నూర్యుడుగూడ తన అంగములగు జగత్తుల దోపింపజేయుచు, మరల విలీనమొనర్చుచున్నాడు.

సముద్రకోటరావ ర్తపయస్సుస్థవిలాసవత్

అనానైవ చ నానా చిచ్ఛిలాస్తః సంనివేశవత్.

10

సముద్రగర్భమునందలి తరంగములు విలాసముగ తమ కాధారముగ నీటిని కదల్చుచున్న ను, అవి నీటినుండి వేరుగావు; అట్లే బ్రహ్మశిలయందున్న ఈ జగత్తులు వేరుగ తోచుచున్నను వేరుకావు.

యదస్తి తచ్చిత్తి శిలాశరీరే శాలభజ్జికా

యన్నాస్తి తచ్చిత్తి శిలాశరీరే శాలభజ్జికా.

11

ఇప్పుడున్నవియును, లేనివియును, భూత, భవిష్యద్వర్తమానకాలములందుండునవియును, అచిత్ - శిలయందు చెక్కబడిన బొమ్మలే.

భావాభావేషు యత్సత్యం చిన్మజ్జకల్పమేవ తత్

మజ్జాసారా పరార్థశ్రీస్తన్మయం స్యాత్తదేవ హి.

12

భావపదార్థములయొక్కయు, అభావపదార్థములయొక్కయు సత్యాంశమే, ఈ చిద్వస్తువుయొక్క మజ్జ. ఈ మజ్జతోడనే ఆ బిల్వఫలము నిందియున్నది. ఇట్టిదే ఆ బిల్వఫలము.

పద్మనానాదిశబ్దార్థస్యక్వా యద్వచ్ఛిలోదరమ్

నానా తద్వదిదం నానా తదేతన్మయమద్యయమ్.

13

ఇట్లు పదార్థములన్నియును ఆ చిత్ - బిల్వముయొక్క సారములగుచున్నవి. అవి అన్నియును చిన్మయములు, నాటి తత్త్వము చిత్తే. శిలను విడచి అందు చెక్కబడిన పద్మములు పెక్కులనుట కేవలము మాటవరుసకే యగునట్లు, వాస్తవమున కీవిధమున నుండనట్లు, చిత్తత్త్వమునుండి వేరుపటుప జగత్తు అనర్తయగును. కనుక, నానాశబ్దము, వైచిత్ర్యములు, భేదములుగూడ చిన్మయములే అగుచున్నవి; ద్వితీయమగునదియే లేదు.

నానాప్యేకతయానానా పద్మవిష్కం శిలోదరమ్

యథా తదవిభాగాత్మ తథేదం చిద్వనానరమ్.

14

పద్మాదులను శిలనుండి వేరుగాయెంచకపోయిన, అవి వేరు అను జ్ఞానముకలుగక, శిలయొక్క జ్ఞానమొక్కటియే లభించు రీతిగ, ఈ జగత్తును బ్రహ్మమునుండి వేరుగ యెంచకున్న అవిభక్తమగు చిద్వన - జ్ఞానమే లభించును.

యథామలపయఃకోశః సలధియాం తు భానుభాః

సన్నేవాసన్నివైవం చిన్నైవ త్వం సదసద్వపుః.

15

భిమగొన్న శీవు లెండమావని గాంచి నీరని తలించుచున్నార. కానిస్థలము అను జ్ఞానము గల వ్యక్తులట నీటినిగాక, స్థలమునే గాంచుచున్నార. జ్ఞానులు దానిని నూర్యుని ప్రకాశమని గ్రహించుచున్నారు. అట, వాస్తవమునకు, నూర్యుని ప్రకాశముగాక మఱేమియును లేదు. ఇట్లే

సదసన్మయమగు శరీరివిగ నిన్న నీవు తలచుకొనుచున్నాడవు; కాని వాస్తవమునకు నీవు చిన్మాతృడవు.

యథా సమ్యక్ పయోరాశిః కోటరే కలనోన్ముఖమ్

ద్రవత్వాత్స్పృష్టతేఽస్పృష్టం తథేదం చిద్దనా న్తరమ్.

16

నీరు ద్రవ మగుటవలన, దానికి వాస్తవమునకు స్పృందనము లేకున్నను, గుహ మున్నగు పల్లపు ప్రదేశములబడి కదలుచున్నట్లు తోచురీతిగ, చిద్దనముయొక్క అంతరము స్పృందరహితమయ్యి స్పృందించుచున్నట్లు అగపడుచున్నది.

చిచ్ఛిలాశ్శబ్దపద్మాఘ సన్మయ త్వేఽవ్యతస్మయః

జగద్విద్ధి సపద్మాదిపదారం చిచ్ఛిలా న్తరమ్

మహిళిలాఘనోఽప్యేష చిద్దనసం శిలోదరమ్.

17

శిలయందు చెక్కబడిన శంఖ, పద్మాదులు శిలామయములే యగునట్లు, చిత్ - శిలయందున్న జగత్తనబడు పద్మాదులుగూడ చిన్మయములే. కాని, సాధారణబుద్ధి కియ్యవి చిన్మయములు కానట్లు తోచుచున్నవి. నీవు దీనిని చిన్మయమనియే గ్రహింపుము.

అరన్యో నిర్దయోఽచ్ఛోఽజః సంశాస్త్రః సంనివేశవత్

తపతీదం జగద్భ్రహ్మ శరత్కాల ఇవామలమ్.

18

ఈ శిల చిత్ - శిలయే. దీనియందు రంధ్రములు, భేదవికారములు, లేవు. ఇది ఆజము, కాంతము. మిథ్యలగు సృష్టల కూర్పుతో నియ్యది ప్రకాశించుచున్నది.

స్ఫురతీదం జగద్భ్రహ్మ సామ్యః సోమ ఇవ ద్రుమః

బ్రహ్మాణీదం సుషుప్తాథం నాస్త్యనాశం శిలాబ్రవత్.

19

శరత్కాలమువలె బ్రహ్మము తాను ప్రకాశించుచు, జగత్తును బ్రకాశింపజేయుచున్నది. ఆమృతమును ద్రోవించు చంద్రునివలె బ్రహ్మము, తాను ప్రకాశించుచు జగత్తునుగూడ ప్రకాశింప జేయుచున్నది.

బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మాణి యథా తథైవేదం జగత్త్వమ్

నానయోర్విద్యతే భేదస్తరుపాదపయోరివ.

20

వాసనామాత్ర మగుటవలన అనిత్యమును, బ్రహ్మమున యున్నందువలన నిత్యమునునై ఈ జగత్తు వెలయుచున్నదని గ్రహింపుము. శిలయందున్న పద్మము పద్మరూపమున అనిత్యము; శిలారూపమున నిత్యము. బ్రహ్మమున బ్రహ్మత్వమున్నట్లు, జగత్తుగూడ యున్నది.

యానీమాని జగన్తీహ నాన్యత్రాని చిదాకృతేః

భావాభావాది నాస్త్యేషాం తస్యా ఇవ కదాచన.

21

తరువు, పాదపము విభిన్నశబ్దములైనట్లు వస్తువు (చెట్టు) ఒక్కటియేయగునట్లు, జగత్తును బ్రహ్మమును రెండుగాక ఒకటియే యగుచున్నవి. ఈ రెండును చిన్మయములే.

బ్రహ్మైవ జగదాభాసం మరుతాసో యథా జలమ్

బ్రహ్మైవాలోకనాచ్యుద్ధం భవత్యమ్భు యథాతప.

22

చిత్తునకువలె జగత్తునకుగూడ ఉత్పత్తివిశాళములు లేవు. ఎండమావిని బ్రకాశింప ఎండ కారణమగునట్లు, బ్రహ్మమే జగత్ప్రకాశమునకు గారణమగుచున్నది.

మేర్వాదే స్థుణగుల్మదేశ్చిత్తాదేర్జతోఽపి చ

పరమామ్బువిభాగేన యద్రూపం తత్పరం విదుః.

23

తత్సమూహస్తదేవోఽప్యేచ్ఛిత్తం మేరుత్పణాదికమ్

యత్సేచ్ఛ్యేఽపి హి సారాత్మ స్థాల్వే సారతరం హి తత్.

24

నీరు ఒకటియే ఎండవలెన ఆవిరి, మేఘము వడగట్లుగ మారునని బుద్ధిమంతులు యెఱుగు నట్లు, తత్త్వజ్ఞులుగూడ మేఘాది పదార్థముల కన్నిటికిని మూలము బ్రహ్మమే యని యెఱుంగుదురు. మేరుపర్వతమునుండి తృణమువఱకుగల వస్తువులనుదాయమునంతటిని వారు బ్రహ్మమనియే గ్రహింతురు.

యథా రసాత్మికా శక్తిః పరమాణుతయాఽనఘ

స్థితాజగత్పదార్థేషు పాయసీ బ్రహ్మతా తథా.

25

జలపరమాణువునందలి రసశక్తి, స్థూలమగు నీటియందుగూడ గోచరమగునట్లు, సారతర మగు చిత్-శక్తియే స్థూల, సూక్ష్మములందు అనగా పంచీకృతములును, అపంచీకృతములునునగు భూత ములయందుగూడ నిండియున్నది.

రసశక్తిర్యథా నానాత్మణగుల్మలతామ్బుసామ్

తథా నానాతయోదేతి సై వాసై వేన బ్రహ్మతా.

26

యైషా రూపవిలాసానామాలోకపరమాణుతా

గుణగుణ్యర్థసత్తాత్మరూపిణ్యాసాం పరాత్మతా.

27

చితిచిత్తేఽస్తి మేర్వాది తదభివ్యజ్ఞనాత్మని

పిచ్ఛపక్షౌఘకాశిన్యం మయూరాణ్డరసే యథా.

28

చితితత్త్వేఽస్తి నానాతా తదభివ్యజ్ఞనాత్మని

విచిత్రపిచ్ఛికాపుష్పో మయూరాణ్డరసే యథా.

29

యథా నానాత్మికే హేయ బర్హ్యణ్డరసబర్హితే

వివేకదృష్ట్యా దృష్టే తే తథా బ్రహ్మ జగత్స్థితమ్.

30

సనానాతోఽప్యనానాతో యథాఽణ్డరసబర్హిణః

అదైవతదైవతసత్తాత్మా తథాబ్రహ్మజగద్భిమః.

31

ఒకేవిధమగు రసశక్తి తృణ, గుల్మ, లతాదులనబడు నానావిధ పదార్థముల వ్యాపించి యున్నట్లు, బ్రహ్మమే నానావిధములుగ దోచు ఎక్కువులన్నిటియందు పరివ్యాప్తమైయున్నది. నానావిధములగు నీలకేతాది వర్ణములను దోపింపజేయు శక్తి తేజోపరమాణువున యున్నట్లు, ఇది గుణము, ఇయ్యది గుణమున కాధారమగు గుణియని వస్తువుల అవిర్భావ, విశాళముల దోపింపజేయు శక్తి బ్రహ్మమున, కొంచెముగ చిత్తమున, నెమలి గ్రుడ్డుయొక్క రసమున నెమలి పింఛము, దాని కాశిన్యము వెలయునట్లు, వెలయుచున్నవి. మయూరాండరమున నెమలిఘంఛము, దానియొక్క విచిత్రవర్ణములు వెలయుచున్నను, రసమొక్కటియే యైనట్లు, వివేకదృష్టితో గాంచిన ఈ నానాత్వ మునకు గారణమైన బ్రహ్మము అద్వయమని తెలియగలము.

యథా సదసతోః సత్రా సమతాయామవసీతిః
యతః సదసతో రూపం భావసం విద్ధి తంపరమ్.

32

కాని, బ్రహ్మము దైవతాదైవతాత్మికము అని తలపరాదు. సదసత్తుల (సత్యము, మిథ్యల) సత్త (ఉనికి) సమత్వముననే (పరమార్థసత్యముననే) వెలయుచున్నది.

నానానానాత్మ్యమిదం త్వనుభూతం స సంభవమ్
చిజ్జగద్వలనం పశ్య బ్రహ్మణే రసబర్హిణమ్.

33

సదసత్తులు భావవస్తువులు బ్రహ్మముననే ప్రతిష్ఠింపబడియున్నవి; ఈ నానాత్వము, ఏకత్వముల అనుభూతి బ్రహ్మములేకున్న సంభవించెడిదికాదు.

యథాజగతి చిత్తత్వం చిత్తత్వే యజగత్తథా
నానానానాత్మకైకం చ మయూర్జాణరసో యథా.

34

నెమలియొక్క అండరసమున కాని పింఛవైచిత్ర్య మణిగియున్నట్లు, దానినుండియే ఈ వైచిత్ర్యమంతయు ప్రసూతమైనట్లు, జగత్తుగూడ చిద్రసముతోనిండి, దానినుండియే తనయుని కిది గల్పించుకొనినదని గ్రహింపుము.

నానాపదార్థభ్రమపిచ్ఛపూర్ణా
జగన్మయూర్జాణరసశ్చిదాద్యా
మయూరరూపం త్వమయూరమస్తః
సత్రాపదం విద్ధి కుతోఽస్తి భేదః.

35

ఇత్యాపై శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చిద్భూతోపదేశోనామ సప్త
చత్వారింశః సర్గః || 47 ||

నానావిధ పదార్థములను భ్రమయనదగు పింఛములతో గూడుకొనిన బ్రహ్మవిత్తే, జగత్తన బడు మయూర - అండ రసముయొక్క రసము. అందే జగత్తనబడు మయూరము (నెమలి) ప్రకాశించుచున్నది. కనుక, (దానికంటె వేఱగు) మయూరము (జగత్తు) ఎక్కడ? ఇక భేదమెటునున్నది?

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చిద్భూతోప
దేశమను నలుబదియేడవ సర్గము || 47 ||

అష్టచత్వారింశః సర్గః.

[యత్సత్త్వాన్మూర్తిసౌఖ్యాని ప్రతిబిమ్బన్తి కల్పితే

తత్సచ్చిదానందస్థునం బ్రహ్మ నిష్కృప్య వర్ణ్యతే.

ఎద్దాని సత్తనలన సత్తాస్ఫురణ సౌఖ్యముల ప్రతిబింబములు కల్పింపబడుచున్నవో, అట్టి సచ్చిదానందస్థునమగు బ్రహ్మమిటు వివరింపబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

యత్రానుదితరూపాత్మ సర్వమస్తీదమాతతమ్

మయూర ఇవ బీజేన్ద్రస్థదహన్తాదిగాది చ.

1

యత్రనాభ్యుదితం కించిత్తత్ర సర్వం చ విద్యతే

తదత్రాప్యజ్గీరాః స్వర్గసుఖసారేణ బిమ్బతి.

2

శ్రీవసిష్ఠాదుః—అండ మధ్యమున మయూరము, దాని రూపము మున్నగునవి పరిణామము నందకయే వెలయుచున్నట్లు, విశుద్ధమగు చిదండమున అహంతాదులతో గూడిన అంతర్ - జగత్తు, దిక్కులు, ఆకాశము మున్నగువానితోగూడిన జగత్తులు అనభ్యుదితములయ్యా వెలయుచున్నవి ఈ చిద్ధనానందమే శరీరావయవములకు రసమగు ప్రాణమై, విషయసుఖసారములగు చిత్తవృత్తి భేదములుగను, భోగ్యభోగాదివస్తువులుగను, అద్దమున నీడ పడునట్లు, ప్రతిబింబించుచు వెలయు చున్నది. ప్రతిబింబితముగు విషయానందమును జూచి, మూలమగు చిద్వనరూపమున నిరతిశయమగు ఆనందమున్నదని అనుమానించవలెను.

తేఘా చ మునయో దేవా గణాః సిద్ధా మహర్షయః

అస్వాదయన్తః స్వం రూపం సదా తుర్యపదే స్థితాః.

3

స్వాత్మానుభవరూపమగు ఈ నిరతిశయానందమును, తురియపదమున వెలయు మునులు దేవతలు, గణములు, సిద్ధులు, మహర్షులు సర్వదా అనుభవించుచున్నారు.

ఏతే యే స్తబ్ధనయనదృష్టయో నిర్విమేషిణః

తే దృశ్యదర్శనానన్యస్పృశ్యాగే వ్యవస్థితాః.

4

నిమిలితదృష్టులును, నిమేష (రెప్పపాటు) రహితులును, దృశ్యదర్శనరహితులునునై ఈ మహర్షులందఱును వెలయుచున్నారు. (ఇట్టివారికే ఈ భూమానందము లభ్యముకాని, దృశ్య దర్శన మొనర్పి, ప్రాణము చలింప, చిత్తవిక్షేపమునందువారి కియ్యది లభ్యముకాదు.)

నాస్థితా భావనా యేషాం స్థితానామపి కర్మసు

సంవిత్సంవేద్యసంబన్ధస్పృశ్యాగే చ యే స్థితాః.

5

ప్రాణో న స్పృశ్యతే యేషాం చిత్రస్థవపుషామివ

మనో న స్పృశ్యతే యేషాం చిత్రస్థవపుషామివ.

6

చిత్తచేత్యసమాసజ్ఞత్వాగే తే స్వపదే స్థితాః

స్పృశ్యాత్సంసాధయన్త్యర్థం తేనాంశేనశ్వరో యథా.

7

తథైవ చిత్తచేత్యాదిస్పృశ్యాత్కుర్వన్తి సంస్థితమ్

యథాహ్లాదయతి స్వచ్ఛః పల్లవం రశ్మిరైస్తవః.

8

తథాత్మాహ్లాదయత్యన్తర్దృశ్యదర్శనసంగమే

బిమ్బాద్భూరం ప్రయాతస్య భిత్తావపతితస్య చ.

9

యదిన్దోస్తేజసో రూపం తద్రూపం శుద్ధసంవిదః

న దృశ్యం నోపదేశార్హం నాత్మాసన్నం న దూరగమ్. 10

కేవలనుభవప్రాప్త్యం చిద్రూపం శుద్ధమాత్మనః
న దేశో నేన్ద్రియప్రాణౌ న చిత్తం న చ వాసనా 11

న జీవో నాపి చ స్పన్దో న సంవిత్తిర్న వై జగత్
న సన్నాసన్న మధ్యం చ శూన్యాశూన్యం న చైవ హి. 12

కర్మఫలమున వెలయుచున్నను వస్త్ర, సప్తమభూమికల వారోహించిన మహాత్ములు బాహ్యవస్తువుల చింతయందు నిమగ్నమైన నిమగ్నులు కారు; వీరు జ్ఞాన, జ్ఞేయములను దృఢించి సమాధియందు వెలయుచున్నారు; వీరి మనోప్రాణములు చిత్తమునందలి దేహములవలె నిష్పందములు. ఇట్టివారే చిత్తమును, చిత్తమున కాళియములగు విషయములను విడచి భూమానంద మనబడు సమ భావమున వెలయుచున్నారు. పరమేశ్వరుడు అంతరమున స్వరూపానందమయడయ్య, బయటకు మాయయగు జగత్తుయొక్క వ్యవస్థను పృతిష్ఠించుచున్నట్లు, అంతరమున నిరతికయానంద స్వరూప మగు పరమపురుషార్థమును సాధించునట్లు, బయట చిత్, చేత్య స్పందనములగు బాహ్యవ్యవహారములకు ఆకరములగు వ్యవహారములను సల్పుచున్నారు. చంద్రీకరణములు నిర్మలమగు వృక్ష - పల్లవముల (చిగుళ్లు, ఆకుల) బ్రజేశించి, వాటిని బ్రకాశింపజేయునట్లు, ఈ భూముల సభిరోహించిన మహాత్ముల బుద్ధిస్ఫుర్తి బాహ్యవిషయములతో గూడినను, నిరతికయానందమునే అభివ్యక్తమొనర్చుచు, ఆహ్లాదమును బ్రసాదించుచుండును. కనుక, వారి యత్నములన్నియును శుభమయములు. చంద్రీ మండలమునుండి వెలువడు వెన్నెల ఆకాశమున సులభమగు తీరుగ, శుద్ధసంవిత్స్వరూపమును, విశ్లే పరహితమును, ఆహ్లాదకరమునును స్వరూపము, వీరికి అనుభవగమ్యము, చంద్రుని వెన్నెలనుబోలు ఈ శుద్ధసంవిత్తున కెట్టి రూపమునులేదు; చూడబడజాలదు, ఉపదేశింపబడజాలదు; దగ్గరకాదు, దూరముకాదు; కేవల మనుభవగమ్యము. దీనికి దేహేంద్రియప్రాణమనోవాసనలు లేవు. ఇది జీవుడు కాదు, స్పందము కాదు, సంవిత్తు కాదు, జగత్తును గాదు, ఇది అత్యంత సన్నిహితము కాదు, దూరమును కాదు, మధ్యను లేదు; శూన్యము, ఆశూన్యము, శూన్యాశూన్యమునుగాదు.

న దేశకాలవస్త్వాది తదేవాస్తి న చేతరత్
ఏతైః సర్వైర్వినిర్ముక్తం హృది కోశశతేన చ. 13

ఇది దేశకాలాదులగు వస్తువులు గాదు. దేశకాలములవలన ఇది నిర్ణయింపబడజాలదు. మరల నియ్యదియే దేశకాలాదును, వాటివలన పరిచ్ఛిన్నమునుచున్నది. ఇది విషయముల నన్నిటి నుండి వేరయ్యి మరల, అసంతములగు వాసనలతో గూడిన హృదయకోశమును గలిగియున్నది.

యత్రైతత్సంస్థితే దృశ్యం తత్తదాత్మపదం భవేత్
యచ్చ నాద్యం న కల్పాంతం న వస్తాద్యనిలాదిభిః. 14

దీనివలననే దృశ్యవస్తువు లావిర్భవించి లయమందుచున్నవి; దీని సత్తయే ఆత్మ యనబడు చున్నది. ఇది అవ్యాకృతకారణము కాదు, వాయువు మున్నగునవి దీని రూపమును మార్చజాలవు.

ఇహ చాముత్ర సద్రూపాదన్యథా భవతి క్వచిత్
జాయంతే చ మియ్రంతే చ దేహకుమ్భాః సహస్రశః. 15

ఏకో న ప ఇచ్చా శః సర్గః.

[వికారేభ్యో వివర్తస్య వైలక్షణ్యమిహోచ్యతే

అప్రబోధాదవిద్యాస్తి ప్రబోధ నాస్తి సేతి చ.

వికారము, వివర్తములకుగల భేదము, అజ్ఞానమువలన అవిద్యయుండుట, జ్ఞానోదయమున అది తొలగుట అను నీ విషయముల సర్వయందు చెప్పబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యది నాస్తి వికారాది బ్రహ్మస్త్వహ్మణి బృంహితే

తదిదం కథమాభాతి భావాభావమయం జగత్.

1

శ్రీరామడు:—బ్రహ్మ! దేశకాలనిమిత్తములనబడు త్రివిధ పరిచ్ఛేద శూన్యమును, నిరతి శేయమును, మనాత్మమనునగు బ్రహ్మవస్తువున వికారాదు లేవ్వియును లేకున్న నయ్యది యెట్లు భావా భావరూపముల బ్రకాశించుచున్నది?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అపునః ప్రాగవసానం యత్స్వరూపవిపర్యయః

తద్వికారాదికం తాత యత్తీ రాదిషు వర్తతే.

2

శ్రీవసిష్ఠుడు:—వత్స! పాటు పెఱుగుగ మారునప్పుడు కలుగు స్వరూపపరివర్తనయే, వికారము పరిణామము మున్నగు పదముల వ్యవహరింపబడుచున్నది.

పయస్తాం పునరభ్యేతి దధిత్యాచ్చ పునః పయః

బుద్ధమాద్యస్తమధ్యేషు బ్రహ్మ బ్రహ్మైవ నిర్మలమ్.

3

ఈ పెఱుగు మరల తన పూర్వస్వరూపమును పాటుగ మారజాలదు. కాని, ఈ జగత్తున అదిమధ్యాంతముల బ్రహ్మకే వేలయుచున్నది; ఇయ్యది కేవలము నిర్మలమగు బ్రహ్మకే.

క్షీరాదేరివ తేనాస్తి బ్రహ్మణో న వికారితా

అనాద్యస్తవిభాగస్య న చైషోఽవయవిక్రమః.

4

కనుక, పాలకుండు వికృతి బ్రహ్మమున లేదు. (వై శేషికులు చెప్ప) అవయవసంయోగము, ద్రవ్యగుణములకుండు అన్యద్రవ్యగుణసంబంధము బ్రహ్మమున లేవు. ఏలయన, బ్రహ్మము అనాది యగు వస్తువు.

సమస్యాద్యస్తయోర్యేయం దృశ్యతే వికృతిః క్షణాత్

సంవిదః సంధ్రమం విద్ధి నావికారేఽస్తి విక్రియా.

5

సమత్వమగు ఈ బ్రహ్మవస్తువున గనుపించు ఈ జగత్తు, భిన్నముగు వివర్తమేయని గ్రహింపుము. బ్రహ్మమున పరిణామ మసంభవము.

న సంవేద్యం న సంవిత్తిస్తత్ర బ్రహ్మణి విద్యతే

తద్భ్రహ్మశబ్దకథితం నిఃసంబంధచిదాత్మవత్.

6

జ్ఞాన, జ్ఞేయములు బ్రహ్మమున లేవు; బ్రహ్మశబ్దమున చెప్పబడునది సంస్కర్మరహితమగు చిదాశ్చ వంటిది.

యాదృగాద్యస్తయోర్వస్తు తాదృగేవ తదుచ్యతే
మధ్యే యస్య తదన్యత్వం తదబోధాద్విబృష్ణితమ్.

7

సృష్టికి పూర్వమునను పరమునను ఉండు తీరుగ, అసగ జగదాదిభిమరహితముగ బ్రహ్మమును గ్రహింపవలెను. మధ్యకాలమున ఇంకొకమాదిరిగ తోచుట భిమవలననే.

ఆత్మా త్వాద్యస్తమధ్యేషు సమః సర్వత్ర సర్వదా
స్వమప్యన్యత్వమాయాతి నాత్మతత్త్వం కదాచన.

8

ఆద్యంతమద్యములందును, సర్వత్రయును ఈ ఆత్మ సమస్వరూపముననే వెలయుచున్నది; ఈ వివర్తము ఆత్మసంబంధీయమే యైనను, ఆత్మత్వము వికారము నందుట లేదు.

అరూపత్వాత్తథైకత్వాన్నిత్యత్వాదయమిశ్వరః
వశం భావవికారాణాం న కదాచన గచ్ఛతి.

9

ఈ సర్వశక్తిమంతమగు బ్రహ్మము, రూపరహితమును, ఏకమును, నిత్యమును అగుటవలన భావవికారముల కెన్నడును వశమగుచుండుటలేదు.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

విద్యమానే సదై కస్మిన్బ్రహ్మణ్యేకా న్నిర్మలై
సంవిద్రుమస్వరూపాయా అవిద్యాయాః క ఆగమః.

10

శ్రీరాముడు:—పరిపూర్ణ నిర్మలమును, సద్రూపమును, ఏకమును నగు బ్రహ్మమున బుద్ధిజాడ్య మనదగు ఈ అవిద్య ఎటునుండి అరుదెంచినది?

శ్రీవిశిష్ణు ఉవాచ:—

బ్రహ్మతత్త్వమిదం సర్వమాసీదస్మి భవిష్యతి
నిర్వికారమనాద్యస్తం నావిద్యాస్తీతి నిశ్చయః.

11

శ్రీవిశిష్ణుడు:—బ్రహ్మతత్త్వమొక్కటియే భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలముల వెలయుచున్నది; ఇయ్యది అనాది, అనంతము, అవిద్యయనునదిలేదు. ఇది నిశ్చయమగు సత్యము.

యస్తు బ్రహ్మేతి శబ్దేన వాచ్యవాచకయోః క్రమః
తత్రాపి నాన్యతాభావముపదేష్టుం క్రమో హ్యసౌ.

12

‘ఇయ్యది బ్రహ్మము’ అని ఉపదేశించునప్పుడు చెప్పబడు వాచ్య-వాచకములగుండ వికారము మున్నగునాని ఉనికి లేదు. బ్రహ్మముయొక్క సద్భావము అన్యముగ చెప్పబడుట ఉపదేశ సౌలభ్యముకొఱకే.

త్వమహం జగదాశాచ్ఛ ద్యాయాశ్చాప్యనలాది వా
బ్రహ్మహత్రమనాద్యస్తం నావిద్యాస్తీ మనాగపి.

13

నీవు, నేను, జగత్తు మున్నగునవియును, ద్యులోక భూలోకములును, లేక వాయువు మున్నగునవియునుగూడ ఆద్యంతరహితమగు బ్రహ్మయే. అవిద్యయనునది ఒకించుకయునులేదు.

నామై వేదమవిద్యేతి భ్రమచూత్రమసద్విదుః
న విద్యతే యా సా సత్యా కీదృగ్రామ భవేత్కిల. 14

అవిద్య కేవలము నామమాత్రమే. ఇది సత్తారహితమగు భ్రమయని (పండితులు) ఎఱుంగుదురు. రామా! లేనిదగు అవిద్య ఎట్లు సత్యమనగలదు, అది ఎట్లు ఉదయించును?

శ్రీరామ ఉవాచ:—

ఉపశమప్రకరణే హ్యస్తనే తు త్వయేరితమ్
అవిద్యేయం తథేతం చ విచార్యత ఇతి ప్రభో. 15

శ్రీరాముడు:—ప్రభూ! మీరు ఉపశమప్రకరణమున 'అవిద్యను ఎట్లు విచారించవలెను' అని నుడివియుంటిరి. ఆ విషయమును జెప్పుడు.

శ్రీనసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతానస్తమబుద్ధస్త్వమభూః కాలం రఘూద్వహ
కల్పితాభిః కైత్రతాభిర్బోధితోసి స్వయం క్తిభిః. 16

శ్రీనసిష్ఠుడు:—రఘూద్వహ! నీ వప్పుడు అజ్ఞానదశయందుండుట వలన, నీ కట్లు కల్పించి చెప్పవలసివచ్చినది. ఇప్పుడు నీవు ప్రబోధము నందితివి కాన, అట్టి విచారముతో పనిలేదు.

అవిద్యేయమయం జీవ ఇత్యాదికలనాశ్రమః
అప్రబుద్ధప్రబోధాయ కల్పితో వాగ్విదాం వరైః. 17

అవిద్య, జీవుడు మున్నగు కల్పనలను, అజ్ఞానము ప్రబోధింప, పండితులు కల్పించినారు.

అప్రబుద్ధం మనో యావత్తావదేవ భ్రమం వినా
న ప్రబోధముపాయాతి తదాక్రోశశతైరపి. 18

మనస్సు అజ్ఞానదశయందుండిన, శాస్త్రోక్తమగు ఈ అవిద్యోపదేశమువలనగాక, శతవిధముల తిరస్కరింపబడినను ప్రబోధము నందదు.

యుక్త్యైవ బోధయిత్వైష జీవ ఆత్మని యోజ్యతే
యద్యుక్త్యాసాద్యతే కార్యం న తద్యత్నశతైరపి. 19

ఈ జీవుడు యత్నవలన బోధింపబడి, ఆత్మకడకు గొనిపోబడి, కలుపబడుచున్నాడు. యుక్తీవలన సాధింపబడని కార్యము, శతవిధప్రయత్నములవలనను సాధింపబడదు.

సర్వంబ్రహ్మాతి యో బ్రూయాదప్రబుద్ధస్య దుర్మతేః
స కరోతి సుహృద్వత్ప్రసాదోద్దేశఖనివేదనమ్. 20

అజ్ఞాన-దోషము లొలగనివానికి సర్వము బ్రహ్మమనిచెప్పుట, శిలను మిక్కిలని భావించి దుఃఖమును నివేదించుటయే యగును.

యుక్త్యా ప్రబోధ్యతే మూఢః ప్రాజ్ఞస్తత్త్వేన బోధ్యతే
మూఢః ప్రాజ్ఞత్వమాయాతి న యుక్త్యా బోధనం వినా. 21

మూఁడు యుక్తివలనను, ప్రాజ్ఞుడు తత్త్వమువలనను ప్రబోధము నందుచున్నారు. యుక్తి వలన బోధింపబడకున్న మూఁడు ప్రాజ్ఞుడవజాలడు.

ఏతావస్తమబుద్ధస్త్వం కాలం యుక్త్యా ప్రబోధితః

ఇదానీం సంప్రబుద్ధస్త్వం మయా యేనావబోధ్యసే.

22

నీవు ప్రబోధము నందనంతవఱకు యుక్తిని గైకొని బోధించిని. ఇప్పుడు ప్రబుద్ధుడవగు టవలన తత్త్వమును జెప్పచున్నాడను. వినుము.

బ్రహ్మహం త్రిజగద్బ్రహ్మ త్వం బ్రహ్మ ఖలు దృశ్యభూః

ద్వితీయా కలనా నాస్తి యథేచ్ఛసి తథా కరు.

23

నీవు, నేను, త్రిజగత్తులు, దృశ్యములు మున్నగునన్నియును నీళ్ళయముగ బ్రహ్మమే. ఇం కొక వస్తువే లేదు. నీవు నీయిష్టము ననుసరించి వ్యవహరింపుము. ఇట్లాచరించినను బ్రహ్మముయొక్క వాస్తవత్వమున కెట్టి హానియు కలుగజాలదు.

అసంవేద్యమహాసంవిత్కృతీమాత్రం జగత్త్రయమ్

ఏకప్రత్యయవాస్తవః కుర్వన్నపి న విష్యతే.

24

జ్ఞేయము కాజాలని చైతన్యమును, సర్వవిధభ్రాంతులకు బాధకమును నగు బ్రహ్మవస్తు వొక్కటియే ముల్లోకముల అనుసృతమైయున్నదని నీవు గ్రహించి, కార్యముల నాచరించిన లిప్తుడవు కావు.

భారూపశ్చేతనో వ్యాప్తి పరమాత్మాహమిత్యయమ్

రాఘవానుభవానస్తస్యం తిష్ఠన్చచ్చాస్వసస్వపన్.

25

రాఘవా! నీవు కూర్చున్నవప్పుడును, ఊపిరి దీసుకొనునప్పుడును, నిద్రించునప్పుడునుగూడ ప్రకాశరూపుడును, చేతనమును, సర్వవ్యాపియునునగు పరమాత్మని భావింపుము.

నిర్మమో నిరహంకారో బుద్ధిమానసి సాధు చేత్

తద్బ్రహ్మవేదనం శాంతం సర్వభూతస్థితం భవ.

26

నీవు సరిగ నిర్మముడవును, నిరహంకారుడవును, ప్రాజ్ఞుడవును నైనచో, సర్వజీవుల వెల యు చిడేకరసమును, శాంతమునగు బ్రహ్మమే యగుదువు.

తదనాద్యస్తమాభాసం సత్త్వమేవ పరం పదమ్

స్థితోఽసి సర్వగై కాత్మశుద్ధసంవిన్మయాత్మకః.

27

ఆద్యంతరహితమును ప్రకాశమయమునునగు ఆ పరమపదమే నీవు; సర్వవ్యాపియును, ఏ కాత్మకుడవును శుద్ధచైతన్యస్వరూపుడవునునై నీవు వెలయుచున్నాడవు.

యద్రహ్మాత్మాపి తుర్యశ్చ యా విద్యా ప్రకృతిశ్చ యా

తదభిన్న సదైకాత్మ యథా కుమ్భశతేషు మృత్.

28

కుండల యన్నిటియందు మన్న అభిన్నమై వెలయునట్లు, బ్రహ్మ, ఆత్మ, తురీయ, అవిద్యా, ప్రకృతి, జగత్తులందుగూడ సదాత్మ యొక్కటియే వెలయుచున్నది.

నాత్మనః ప్రకృతిర్భిన్నా ఘటాస్పృశ్యయతా యథా

సస్పృశ్యాత్రం యథా చాన్తరాత్మైవం ప్రకృతిః స్థితా.

29

ప్రకృతి ఆత్మకంటే వేఱుకాదు; మృణ్మయత ఘటమునుండి వేఱుకాదు. మృణ్మయత్వమే ఘటమున వెలయునట్లు, ఆత్మయే ప్రకృతియందు వెలయుచున్నది.

ఆవర్తః సలిలస్యేవ యః స్పృష్టస్త్యయమాత్మనః

ప్రోక్తః ప్రకృతిశబ్దేన తేనైవేహ స ఏవ హి.

30

నీటియందలి ఆవర్తము (సుడిగుండము)ను బోలు ఈ ఆత్మయొక్క వివర్తమే ప్రకృతియనంబడుచున్నది. ఆత్మ - స్పృందనమువలననే ప్రకృతి కలుగుచుండుటవలన, ఆత్మయే ప్రకృతియని గ్రహింపవలెను.

యథైకః స్పృష్టపవనౌ నామ్నా భిన్నౌ న సత్తయా

తథైకమాత్మప్రకృతి నామ్నా భిన్నే న సత్తయా.

31

వాయువు, దాని స్పృందమును పేరుకుమాత్రము వేరునను, వస్తువొకటియే యైనట్లు, ఆత్మ ప్రకృతులు పేరుకు వేరుగవున్నను వాస్తవమునకు వేఱుగావు.

అబోధాదేతయో ర్భేదో బోధేనైవ విలీయతే

అబోధాత్సన్మయో యాతి రజ్జ్వాం సర్పభ్రమౌ యథా.

32

అజ్ఞానమువలన కలుగు ఈ భేదము, రజ్జుసర్పభ్రాంతవలె, జ్ఞానోదయమవ తొలగి పోవుచున్నది.

చిత్తేత్రే కలనాబీజం యదేతత్పతతి స్ఫురన్

చిత్తాజ్ఞురం తదేతస్మాద్భావి సంసారఖణ్డకః.

33

చిత్ - త్రేత్రమున (హలమున) కల్పనమును బీజము పడి, చిత్తమను అంకురమును దోపజీయుచున్నది. అదియే సంసారమను భవిష్యత్ - వనమును కలిగించుచున్నది.

ఏతదేవాత్మవిజ్ఞానాదగం సద్వాసనాజలైః

సంసిక్తమపి యత్సేన న భవత్స్యజ్ఞురక్షమమ్.

34

ఈ కల్పనాబీజము ఆత్మవిజ్ఞానమున దగ్ధమొనగబడినయెడల, వాసనలను నీరు చల్లబడినను అంకురింపదు.

నోచేత్పతతి చిత్తేత్రే కలనాబీజకం తతః

చిత్తాజ్ఞురా న జాయంతే సుఖదుఃఖలవద్రుమాః.

35

చిత్తేత్రేత్రమున ఈ కల్పనాబీజము పడకున్న సుఖదుఃఖఫలములతో గూడిన, శరీర-వృక్షమునకు గారణమగు చిత్తాంకురములు లేనజాలవు.

ద్విత్యం జగత్సమపాత్తమబోధజాతం

బోధక్షయం జహిహి బోధముపాగతోఽసి

ఆత్మైకభావవిభవేన భవాభయాత్మా

నాస్త్యేవ దుఃఖమితి సః పరమార్థసారం.

36

ఇత్యాపి శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతాక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధి సంస్కృతివిచారయోగో నామ
ఏకోనపఞ్చశః సర్గః || 49 ||

ఓరామా! నీవు ఆత్మబోధము నందితివి; ఇప్పుడు తత్ఫలితముగ, అజ్ఞానప్రసూతమున,
అభావపూర్ణమును, భృమయుక్తమునగు ద్వైతబుద్ధిని పరిత్యజింపుము. ఆత్మైక్య భావరూపమగు
నిరతితయానందవైభవమున పరిపూర్ణుడవై, అభయాత్ముడవు కమ్ము. త్రికాలముల దుఃఖములేదు-ఇదియే
మేము చెప్పు పరమార్థసారము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సంస్కృతి
విచారయోగమను నలుబదితొమ్మిదవ సర్గము || 49 ||

ప ఞ్చ శ : స ర్గ : .

[ఇహ కల్పనయా జీవే లిజ్జపుర్యప్తకోద్భవః

వర్ణితోఽత్యైషథా తస్య బాహ్యార్థగ్రహణక్రమః.

ఈ ప్రకరణమున, పుర్యప్తకముతోగూడిన లింగశరీరముయొక్క ఉత్పత్తి, ఇంద్రియములు
బాహ్యవిషయములను గ్రహించుట అను విషయములు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

జ్ఞాతం జ్ఞాతవ్యమఖిలం దృష్టం ద్రష్టవ్యమక్షతమ్

పరేణ పరిపూర్ణాః స్మృ బ్రహ్మజ్ఞానామృతేన తే.

1

శ్రీరాముడు:—తెలిసికొనవలసినదానినంతటిని తెలిసికొంటిమి; చూడదగినదానినంతటిని
లెస్సగ చూచితిమి; బ్రహ్మమున పూర్ణులమైతిమి; మీరు ప్రసాదించిన బ్రహ్మజ్ఞానామృతమున పరి
పూర్ణులమైతిమి.

పూర్ణాత్పూర్ణమిదం పూర్ణం పూర్ణాత్పూర్ణం ప్రసూయతే

పూర్ణేనాపూరితం పూర్ణం స్థితా పూర్ణే చ పూర్ణతా.

2

పూర్ణమునుండి పూర్ణము, పూర్ణస్వరూపమున వెలయుచు వెలువడుచున్నది. ఇదంతయు
పూర్ణమున పూర్ణముతోనిండి, పూర్ణముననే వెలయుచున్నది.

లీలయేదం తు పృచ్ఛామి భూయో బోధాభివృద్ధయే

బాలస్త్యేవ పితా బ్రహ్మన్న కోపం కర్తవ్యమ్

3

బ్రహ్మజ్ఞా! బాలడు తండ్రిని వేడుకకొఱకు ప్రశ్నించునట్లు, మరల మిమ్ములను ప్రశ్నించు
చున్నాడను. కోపగింపకుము, దీనివలన నాజ్ఞానము, (ఇతరులయొక్క జ్ఞానమును) పెంపొందును,

శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రాణమేవ చ
విద్యమానమపి బ్రహ్మస్పృశ్యమానమపి స్ఫుటమ్. 4
కథం మృతస్య వై జన్తోర్విషయం స్వం న పశ్యతి
జీవతశ్చ కథం సర్వం విషయం స్వం ప్రపశ్యతి. 5

బ్రహ్మజ్ఞా ! చక్షుః, శ్రోత్ర, జిహ్వ, ఘ్రాణ, త్వగింద్రియములు కనబడుచున్నను, మృతు
ని ఇంద్రియములేల విషయములను గ్రహింపజాలకున్నవి? జీవతుని ఇంద్రియములేల గ్రహించు
చున్నవి?

కథం ఘటాదిబాహ్యత్వమిన్ద్రియాణి జడాన్యపి
శరీరేఽనుభవన్త్యన్తః పునర్నానుభవన్త్యపి. 6

ఇంద్రియములు వెలుపలికి ఆయదెంచి, ఘటాది జడవిషయముల ననుభవమును హృదయమున
ఎట్లు కలిగింపగలుగుచున్నవి?

అయఃశలాకోపమయో రఘాదీన్ద్రియయోః కిల
అశ్లిష్టయోరన్తరసా కథం తన్నోదితా మిథః. 7

ఇనుపకమ్మలవలె వేత్తీరుగనుండు ఘటము, ఇంద్రియములు పరస్పరము ఆకర్షింపబడి,
జ్ఞానమును గలిగించుచున్నవని తలకుచున్నను, ఇయ్యది సంభవముకాదే?

జానన్నపి యదేతాన్వై విశేషాఙ్ఘతథా పునః
వృచ్ఛామి తదశేషేణ కథయన్వాసుకమ్పయా. 8

ఈ విశేషముల నన్నిటిని విశేషముగ ఎఱిగియున్నను మరల ప్రశ్నించుచున్నాడను.
దయతో, ఈ విషయమును సంపూర్ణముగ వచింపుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇన్ద్రియాద్యపి చిత్తాది ఘటాద్యపి న కించన
పృథక్సంభవతీహాఙ్గ నిర్మలాచ్ఛేతనాదృతే. 9

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—ప్రత్యక్ష ప్రమాణమునకు కరణములగు ఇంద్రియములును, విషయములగు,
ఘటాదులును, గ్రహణద్రావరమగు చిత్తమును చైతన్యముకంటె వేఱుకావని రెన్నగు విచారింప తెలి
యగలగు.

గగనాదపి యాఽచ్ఛా చిత్తయా రూపం స్వమాత్మనా
చిత్తాత్పూర్వక త్వేన భావవృత్త్యైన భావితమ్. 10

ఆకాశమువలె శబ్దమగు చైతన్యమే, మాయతోగూడి, పూర్వవాసనలవలన భావింపబడి
పుర్వవృత్తముగ భావింపబడుచున్నది.

తదేవ చ ప్రకృతితాం గతం జగదవస్థితేః

తస్యా అవయవాజ్ఞాతమిన్ద్రియాది ఘటాది చ. 11

ఆ బ్రహ్మమే జగత్ - స్థితికి కారణమగు ప్రకృతియైనది; ఈ ప్రకృతినండియే ఇంద్రియ
ములు మున్నగు కరణములు, ఘటములు మున్నగు వస్తువులు కలుగుచున్నవి.

పుర్యష్టకత్వమాయాతం యచ్చిత్తం స్వస్వభావతః

స్వ ఏవావయవస్తస్మిన్ ఘటాది ప్రతిబిమ్బతి.

12

పుర్యష్టముగ మారిన చిత్తత్వమే తన స్వరూపమును చిత్తాదులతో గూడిన పుర్యష్టకము యొక్క స్వభావము ననుసరించి, చిత్తవృత్తులను బాల్చుచున్నది; ఇవియే బయటనున్న ఘటాదుల రూపమును ధరించుచున్నవి. అందువలన, మృత్యుసమయమున ఘాతశరీరమునుండి పుర్యష్టకసమన్విత మగు నూత్మశరీరము వెలువడుటజేసి, ఇంద్రియములకు దర్శనసామర్థ్యముండదు.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

జగత్సహస్రనిర్మాణమహిమ్నో దర్పణస్య చ

పుర్యష్టకస్య భగవన్రూపం కథయ కీదృశమ్.

13

శ్రీరాముడు:—భగవంతుడా! తేలకొలదిగ జగత్తుల ప్రతిఫలింపజేయు శక్తిగల దర్పణము (అద్దము) అనదగు పుర్యష్టకమును గుఱించి కచింపుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అనాద్యంతం జగద్భీజం యద్రూహ్యస్మి నిరామయమ్

భారూపం శుద్ధచిన్మాత్రం కలాశలనవర్జితమ్.

14

కలనోన్ముఖతాం యాతమన్తర్జిత ఇతి స్మృతః

స జీవః ఖలు దేహేఽస్మింశ్చివోతి స్పృశతే స్ఫుటమ్.

15

శ్రీవసిష్ఠుడు:—అనాద్యంతమును, నిరామయమును, తేజోమయమును నగు బ్రహ్మమే ఆకాశాది నూత్మభూతముల సృష్టి తరువాత, కల్పనావివర్జితమయ్యును, జగద్భీజమై, అపంచీకృత భూతపంచకముతో గూడిన బ్రహ్మాండమును సృష్టించి, ప్రతిబింబమై, నూత్రప్రాణము అనగా హిరణ్య గర్భుడై, శరీరమధ్యమున జీవరూపమున ప్రవేశించుచున్నది. ఆ జీవుడు వాసనలవలన, అవయవముల గల్పించుకొని పుష్టినంది, బాహ్యభ్యంతరవ్యాపారములవలన స్పందితుడగుచున్నాడు.

అహంభావాదహంకారో మననాత్మన ఉచ్యతే

బోధనిశ్చయతో బుద్ధిర్నిదృష్టేనఘ్నోనియమ్.

16

దేహభావనయా దేహిణా ఘటభావనయా ఘటః

ఏవ ఏవ స్వభావాత్మా జనైః పుర్యష్టకం స్మృతః.

17

అతదహంభావమువలన అహంకారమును, మననము వలన మనస్సును, నిశ్చయమువలన బుద్ధియు, పదార్థముల గాంచుటవలన ఇంద్రియములును అగుచున్నాడు. అతడు దేహభావమువలన దేహమును, ఘటభావనవలన ఘటమును, ఇట్లే తక్కిన విషయములునునై, పుర్యష్టకమనంబగును.

జ్ఞత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వసాక్షీత్వాద్యభిపాతిన

యా సంవిజీవ ఇత్యుక్తా తద్ధి పుర్యష్టకం విదుః.

18

జ్ఞానేంద్రియవ్యాపారముల ప్రవర్తనమై జ్ఞాతృత్వమును, కర్మేంద్రియవ్యాపారముల ప్రవర్తనమై కర్తృత్వమును, వాటి ఫలముల బొంది భోక్తృత్వమును, ఈ అన్ని విషయముల భేద

సీన్యమును బూని సాక్షిత్వమునను వెలయునదియు మఱియు తదితమురలగు భోగ్యభోగసమూహముల యందభ్యస్తమగునదియునగు సంవిత్తే చిత్రపథానముగ పర్యాలోచింపబడిన జీవుడనియును, జడప్రధానముగ నాలోచింపబడిన పుర్యష్టకమనియు చెప్పబడుచున్నది.

కాలేకాలే తతో జీవస్త్వన్యోన్యో భవతి స్వతః

భావితాకారయానస్తవాసనాకణికోదయమ్.

19

పుర్యష్టకస్వభావేన కాలేనాకారమృచ్ఛతి

యథావాసనతః సేకాద్భీజం పల్లవతామివ.

20

ఆకారోఽహం శరీరాది స్థావరాది చరాది చ

నాహమాద్యశ్చిదాత్మేతి మిథ్యా జ్ఞానేన చేతతి.

21

ఇట్లు శరీరమును బ్రవేశించిన జీవుడు కాలక్రమమున తాదాత్మ్యబుద్ధినంది. తత్కాల సంతభములగు నుభయభముల బొందుచున్నాడు; పుర్యష్టకముయొక్క స్వభావము వనునరించి, అనంత వాసనాకల్పితములగు రూపముల ధరించుచున్నాడు. నీరు జల్లిన, లీజము అంకురించి, చిగురున్నట్లు, ఈ జీవుడుగూడ వాసనా-సేవితుడై జగద్రూపమును ధరించుచున్నాడు. ఇట్లు, మిథ్యాజ్ఞానమువలన తన ఆద్యరూపమును మఱి, శరీరాయుగ తన్ను భావించుకొనుచున్నాడు.

భ్రమత్యేవ జగజ్జీవో వాసనావలితశ్చిరమ్

ఉద్ధర్వాఘోగమనైరభౌ కాష్టం వీచిచాతం యథా.

22

సముద్రతరంగముల కొట్టబడిన కాష్టము వైకిలేయచు క్రిందకు పడుచుండునట్లు, వాసనా క్రాంతుడగు ఈ జీవుడుగూడ సంసార సముద్రమున ఉత్కృష్ట నికృష్టజన్మల బడయుచు కొట్టుకొనుచున్నాడు.

కశ్చిద్విశుద్ధజాతిత్వాద్భవబన్ధాదనస్తరమ్

బుద్ధ్యాత్మానం సమభ్యేతి పదమాద్యస్తవర్జితమ్.

23

సనకాదిమహర్షులబోలు ఒకానొక శుద్ధజీవుడు, తన పూర్వకల్పీయ సాధనాఫలముగ (పథమజన్మముననే) ఆత్మబోధమును బడసి, భవబంధనముక్తుడై పరమపదమున వెలయుచున్నాడు.

కశ్చిత్కాలేన బహునా భుక్తయోనిగణాతురః

ఆత్మజ్ఞానవశాదేతి పరమం పదమాత్మనః.

24

మఱియొక జీవుడు చాల జన్మలనెత్తి, చాలకాలము శ్రమించి, ఆత్మజ్ఞానమువలన పరమ పదమును బడయుచున్నాడు.

ఏవంరూపశ్చ నుమతే జీవో యాతః శరీరతామ్

నేత్రాదినా ఘటాద్యస్తర్యథా వేత్తి తథా శృణు.

25

ఇయ్యది జీవుడు శరీరమును దాల్చువిధము; ఇక, ఇంద్రియముల సహాయమున జడములగు ఘటాదుల గ్రహించు రీతిని వినుము.

చిత్త్వస్య కలనాస్తస్య సంప్రయోతస్య జీవతామ్
మనఃషష్ఠ్థియగ్రామో దేహాఽయమవతిష్ఠతే.

26

చిత్తకల్పనవలన శరీరముగ మారిన చైతన్యము పంచేంద్రియములతోడను, మనస్సుతోడను గూడి వెలయుచున్నది.

యదాన్యః సర్వదేహేభ్యః ఖే పతత్యక్షరూపిణా

తదా తజ్జీవసంస్పర్శాజ్జీవాత్తైకత్వమృచ్ఛతి. 27

తటువాత, ఘటాదులగు బాహ్యపదార్థములు దృశ్యములుగ తనకడకు అరుదెంచ, చక్షు రాది ఇంద్రియద్వారముల వెలువడి, ఆ ఘటాదుల నావరించిన ఆకాశమునబడ, చైతన్యముతో నేక మగుచున్నాడు - అనగా చైతన్యసంస్పర్శయను ఆధ్యాసతో ఆత్మైకత్వమును బొందుచున్నాడు! ఆయావిషయముల జ్ఞానము లభించుచున్నది.

బాహ్యైర్వేదనే నిత్యం సంబన్ధోఽక్షుస్య కారకః

సమన్వితస్య చిత్తేన న ముక్తస్య కదాచన. 28

జీవచైతన్యముతోగూడిన శరీరమునందలి ఇంద్రియములతోడనే బాహ్యవిషయములతో సంబంధ మొనగూడుచున్నది; మృతునకుగాదు.

యద్యదచ్చతరం తస్మిన్నభిఃసప్రతిబిమ్బతి

జీవేన భవతి శ్లిష్టో బహిర్జీవోఽప్యజీవతి. 29

స్వేచ్ఛతరములగు నేత్రశక్తి, అంతఃకరణవృత్తులయందుననే బాహ్యములగు ఘటాది వస్తువులు ప్రతిబింబించుచున్నవి. ఆ ప్రతిబింబము మరల లోనున్న జీవునితో గలిసివయెడలనే అనుభవయోగ్య మగుచున్నది. జీవున కిట్టి యనుభవమే లభించుచున్నది. కాని, కేవలము బహిరంగ మగు అనుభవము లేదు.

నిఘృష్టనవరత్నాభే యదా నయనతారకే

తదా తయోర్బాహ్యగతః పదార్థః ప్రతిబిమ్బతి. 30

నేత్రగోళములు రెండను, చారలు మున్నగు దోషములులేక, సానపెట్టబడిన ఇంద్రనీల ములవలె మెఱయునప్పుడు, బాహ్యములగు ఘటాదులతోగూడిన చిత్తవృత్తులు అందు ప్రజ్వలించుచున్నవి.

జీవేన భవతి శ్లిష్టః ప్రతిబిమ్బతయూ తతః

జీవజ్ఞేయత్వమాయాతి బాహ్యం వస్తితి రాఘవ. 31

రాఘవా! ఇట్లు ప్రతిబింబముతో జీవుడు కూడినప్పుడే, అతడు బాహ్యపదార్థముల గ్రహించుచున్నాడని చెప్పబడుచున్నది.

యత్సంశ్లేషముపాయాతి తద్బాలోఽపి హి వినతి

పశుర్వాస్థావరో నాపి జీవః కస్మాన్న వేత్స్యతి. 32

ఇట్లు సంయోగము నందినదానిని బాలుడుగూడ గ్రహింపగలుగుచున్నాడు. ఇది పశువులకు, గుల్మితాదులకుగూడ సంభవించుచున్నది. ఇక జీవుడేల దానిని యెఱుంగజాలడు?

అచ్చస్య నయనస్యాథో రశ్మయో జీవవేష్టితాః

క్రోడీకర్యస్త్యలం దృశ్యం జీవస్తత్త్వేన వినతి. 33

నేత్ర-అభోభాగముననుండు నిర్మల కిరణములు, దూరముననున్న విషయములనుగూడ ఆలింగనమొనర్చి, తద్విషయకమగు జ్ఞానమును గలిగించుచున్నవి.

ఏష ఏవ క్రమ స్ఫుర్తే సంబంధః ప్రత్యయోద్భవః

రసే గన్ధే చ కథితో జీవసంస్పర్శ సంభవః.

34

ఈవిధము ననుసరించియే స్పర్శ, రస, గంధముల విషయమునగూడ జీవునకు జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

శబ్దస్వాకాశనిష్ఠత్వాత్కర్ణాకాశగతః శ్రుణాత్

జీవాకాశం విశత్త్య నరితమిన్ద్రియసంవిదః.

35

శబ్దము ఆకాశముననున్నను కణ్ఠమునందలి ఆకాశమును బ్రవేశించుటవలనను, గంధము వాయువుతోగూడి నాసాపుటముల ద్వారమున జీవునియందు జొచ్చుటవలనను వీటి జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

శ్రోత్రామ ఉవాచ:—

దృశ్యతే మానసాదర్శే యస్తదాకౌష్ఠదరేషు తత్

ప్రతిబింబితమేతన్నే బ్రూహి బ్రహ్మన్నిమాత్మకమ్.

36

శ్రీరాముడు:—బ్రహ్మజ్ఞా! మనస్సున, అద్దమున, మణియందున, నీటియందున, లేత చిగుళ్లలోను ప్రతిబింబమువలె కనిపించు దేమిటి? నాకు దెలియజెప్పుడు.

శ్రోతవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అత్యస్తజడయోరేవ జీవయోరివ తస్మిన్

ప్రతిబింబం దృశో భ్రాంతిం విద్ధి వేద్యవిదాం వర.

37

శ్రీవసిష్ఠుడు:—జ్ఞానిశ్రేష్ఠ! అత్యంతజడములగు అద్దము-ప్రతిబింబము, చిత్తవృత్తులు-ఘటములవలె జీవుడుగూడ భ్రాంతియేయని గ్రహింపుము.

తావన్నాత్రం జగత్త్యేతద్విశ్వాసో మా తవాస్త్విహ

అహమిత్యాదిస్తరజ్ఞో వర్తమానం సదా జలమ్.

38

కేవలమిదియే కావు, జగత్తుగూడ భ్రాంతియే యని గ్రహింపుము. ఈ జగత్తున నీకు విశ్వాసము కలుగకుండునుగాక! అహంకారాదులు చిత్తముద్రతరంగములుగ తోచుచున్నవి. వాస్తవము నకున్నది చిత్తస్సుద్ర మొక్కటియే.

పరామ్భాధౌ తు నాస్త్యేవ దేశకాలక్రియాదికమ్

తస్మయైకతయా నిత్యమాత్మా సర్వత్ర సర్వగః.

39

ఈ పరాంబుధియందు దేశకాలాదులు లేవు; వీట స్వరూపమగు ఆత్మయొక్కటియే నిత్యమై, సర్వత్ర సర్వవ్యాపియై వెలయుచున్నది.

నిత్యమసక్తమతిర్గుదితాత్మా

శాస్త్రమృషా సుఖదుఃఖవిదస్తః

త్విష నివిష్టమతిః సమతాయా

మస్తసమస్తభవామయమాయః.

40

ఇత్యాష్టరే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్ధే అక్షుసంవేదనవిచారయోగోపదేశో
నామ పంచాశః సర్గః || 50 ||

నీవు యెల్లతేజల అవాసక్తవిత్తుడవై వెలయును. నీ బుద్ధి శుభదుఃఖములను మిథ్యయని
గ్రహించి శాంతిమయమగు గాత! భవమాయయను వ్యాధినుండి విముక్తుడవై ఏకాగ్రచిత్తమున ఆనంద
మయభావమును, సామ్యభావమును అవలంబించి, వెలయును. బ్రహ్మభావమున నివిష్టుడవు కమ్ము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున అక్షుసంవేద
విచారయోగోపదేశమను యేబదవ సర్గము || 50 ||

ఏ క ప ఞ్చ శః స ర్గః

[జీవః భావి మనో దేహః పుర్యష్టకమితి భ్రమః

అబోధాదేవ బోధో తు బ్రహ్మైవై కమితీర్యతే.

జీవుడు, మనస్సు, శరీరము, ఇంద్రియములు పుర్యష్టకము అను భ్రమ అజ్ఞానమువలననే
కలుగుచున్నదనియు, జ్ఞానదృష్టికి బ్రహ్మమొక్కటియే వెలయుచున్నదనియు, సర్గయందు ఈ వర్ణింప
బడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

న పునర్భవతః పూర్ణం సంపన్నాశ్చక్షురాదయః

యథా కమలజస్వైతత్సర్వమేవ త్వయా శ్రుతమ్.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:— శుద్ధమగు బ్రహ్మమునకు కల్పనకు బూర్వము చక్షురాది ఇంద్రియములు
లేవనియు, సమస్తజీవుడగు పద్మజుని (హిరణ్యగర్భుని) యందే అవి కలిగి, తదితర వ్యష్టిజీవులయందు
గూడ అనుభూతములగుచున్నవనియు నీవు వినియుంటివి.

బ్రహ్మపుర్యష్టకస్యాదావర్థసంవిద్యభోదితా

పుర్యష్టకస్య సర్వస్య తత్తైవోదేతి సర్వదా.

2

హిరణ్యగర్భునియందు పుర్యష్టకము, విషయములను గ్రహించు శక్తి ఉదయించుచున్నట్లే,
వ్యష్టిజీవులయందుగూడ ఉదయించుచున్నది.

విద్ధి పుర్యష్టకం జీవో యో గర్భస్థో యోదయః

యద్యథా భావయత్యాశు తత్తథా పరిపశ్యతి.

3

మాతృగర్భముననున్న వ్యష్టిజీవునకు ఆటవహుసమున చక్షురాది ఇంద్రియములు, పుర్యష్టక
మును గలుగుచున్నవి, అటునుండి ఆతడు తన వ్యవహారమునకు తగిన విషయములను వాసనలవలన
భావించుకొని, అట్లే గాంచుచుండును.

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థాఖ్యం విద్ధి సంవేదనం స్వకమ్
సంపన్నం చ యథా తత్తే ప్రోక్తమాద్యమనఃసితౌ.

4

సర్వప్రభవమగు హిరణ్యగర్భని మనస్సున ఏవిధముగ సంవేదన, ఇంద్రియములు, ఇంద్రియవిషయములు సంపన్నములగుచున్నవో, అట్లే వ్యక్తిజీవునియందుగూడ సంపన్నములగుచున్నవని నీకు చెప్పియుంటిని.

శుద్ధా సంవిత్సంభవస్తి సంవేదనమనిద్ధితమ్
తతోఽహంవేదనానంతజీవపురస్వకాన్వితౌ.

5

స్పృశ్యకిపూర్వము వెలయు శుద్ధసంవిత్తు, వ్యక్తిసమస్తజీవులందఱియందు ఒకేరూపమున ఉత్పన్నమయ్యెను. తఱువాత ఇయ్యది 'అహం' అను అభిమానముతో గూడుకొనిన పురస్వకమును బొందుచున్నది. అయినను, ఈ సంవిత్తు విశుద్ధమేయని గ్రహింపుము.

న త్వేకత్వాదనంతత్వాదవేద్యత్వాదనామయే
అభావత్వాదనేకత్వాదశాన్యత్వాత్పరా సితౌ.

6

సంవిత్తే ఏకమాత్రమగు వస్తువు. అయ్యది అనంతము. ఇట్టిదని తెలియబడజాలదు. అందువలన నిర్దోషమును, నిర్మలమునునగు ఈ సంవిత్తున ఇంకొకదానియొక్క ఉనికి అసంభవము; దీని గుణదోషములు, మనస్సు మున్నగునవేమియును లేవు. సత్యమగు ఈ సంవిత్తుకడ ఇతరము లసత్యములు. ఇదిగాక, మిగిలినవన్నియు దేశ, కాల, వస్తు పరిచ్ఛిన్నములును, స్థూలములునునై యున్నవి.

చేత్యాదిబుద్ధ్యా తత్త్వించిన్న మనస్తాం చ గచ్ఛతి
న చ జీవత్వమాయాతి న చ పురస్వకాత్మికా.

7

ఈ సంవిత్తే మనస్సునబడుచున్నది; ఇది మననమునకు గోచరమగు బుద్ధిర్బుద్ధియొక్క అధ్యాసయే. వాస్తవమున కియ్యది మనస్సుకాదు, జీవుడుకాదు, పురస్వకమునుగాదు.

న విద్యాదివిలాసోఽస్తి సోఽస్తి నాస్తీవ యః సదా
పరమాత్మేతి కథితో మనఃవత్ప్రేంద్రియాతిగః.

8

విద్యావిలాసము అనగా జ్ఞానప్రకాశమే ఈ సంవిత్తత్వముయొక్క స్వరూపమని గ్రహింపుము; కాని ఇది మూఢులు లేదని వచించుచున్నను మనస్సు, ఇంద్రియముల కతీతమై వెలయుచు, పరమాత్మ యనబడుచున్నది.

తస్మాత్సంపద్యతే జీవశ్చిన్మూర్తిర్జననాత్మకః
భ్రమః కేవలమిత్యాద్య ఉపదేశాయ గీయతే.

9

ఈ బ్రహ్మమునుండి చిన్మూర్తియును, మననాత్మకుడునునగు జీవుడుద్భవించినాడు అనునదిగూడ భ్రమయే; ఉపదేశసాకార్యార్థమే ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది.

యతః కుతశ్చిత్సంపన్నే త్వవిద్యామయ ఆమయే
ఉపదేశోపదేశేన ప్రవీలీనే విచారణాత్.

10

ప్రశాస్తనకలాకారం జ్ఞానం తత్రావశిష్యతే
యత్రాకాశమపి స్థూలమణావివ మహాచలః.

11

యత్రోద్యదాచారమపి సదప్యసదివ సితమ్
జగజ్జాన్విషయాంస్త్యక్వా కాయే త్వం తిష్ఠ నిర్మలే.

12

వ్యాధి అరుదెంచిన, దానిమూలమును కనుగొన సమయమును వెచ్చబెట్టక చికిత్సజేయుటయే కర్తవ్యమైనట్లు, అవిద్యావాధివిషయమువగుడ మూలము ననుసంధాన మొనర్చుక, ఉపదేశాలవలన అవిద్యను దూరమొనర్చుకొనవలెను. అప్పుడు విచారమువలన స్వరూపజ్ఞానమే పరిశేషించును. ఈ జ్ఞానము ప్రశాంతము; నిఖిలవస్తువుల నిండియున్నది. మణియందు పెద్దదగు పర్వతము ప్రతిబింబించునట్లు ఈ జ్ఞానమే ఆకాశముగ ప్రతిభాసించుచున్నది. ఎద్దానియందు వ్యవహారదశయందు సత్యములుగ తోచు పదార్థములన్నియుఁ అసత్స్వరూపమున వెలయుచున్నవో, ఆ జ్ఞానమున నీవు జగత్సంబంధములగు విషయముల సమర్పించి, జీవన్ముక్తికస్థితియందు వెలయుచు, నిర్మలాదవై ప్రకాశింపుము.

అసన్మయమవిద్యాయా రూపమేవ తదేవ హి
యద్వీక్షితానతీ నూనం నశ్యత్యేవ న దృశ్యతే.

13

ఇవన్నియును అవిద్యవలన కలుగుచున్నవే, వీటి రూప మవిద్య. అవిద్య నొకసారి పరికించిన (గ్రహించిన), నశించిపోవుచున్నది; మరల కనబడదు.

అలోకితం నామ కథమవస్తు కిల లభ్యతే
ప్రయత్నేనాపి సంప్రాప్తం మృగత్వస్థామ్బుకైరివ

14

కన్నుల కగపడుదాని అసత్య నెట్లంగీకరింతును అని తలవలదు; ఈ వస్తువులన్నియును ఎండమావులవలె భగిమాత్మకములు.

అసదేవ సదేవాసదజ్ఞానాదస్య సత్యతా
జ్ఞానాద్యథాస్థితం వస్తు దృశ్యతే నశ్యతి భ్రమః.

15

ఇది అసత్యమునను సత్స్వరూపముగ ప్రతిభాతమగుచున్నది. అజ్ఞానమువలననే సత్ - వస్తువుగ తోచుచున్నది. జ్ఞానోదయమైన, దీని వాస్తవస్వరూపము గోచరించును; భగిమ తొలగును.

అవిద్యాయా విచారో 2యం జీవపుర్యష్టకాదికా
అప్యత్యస్తమసత్యాయాః కల్పనాకల్పితాత్మనః.

16

జీవుడు, పుర్యష్టకము మున్నగునవి అవిద్యాభ్రమలు. మిథ్యయగు ఈ అవిద్యయొక్క కల్పన లేక అసత్యత్వము మున్నగునవన్నియు, ఆ సత్యాత్ముని సాన్నిధ్యమువలననే కలుగుచున్నవి.

తస్యాస్త ఉపదేశాయ సేయం జీవాదికల్పనా
కృతా శాస్త్రైః ప్రబోధాయ తాం త్వమేకమనాః శృణు.

17

'అవిద్యవలననే జీవాది కల్పనలు' అని శాస్త్రము వచించుచున్నది. ఇప్పుడు నీప్రబోధము కొఱకు, అవిద్యయన నేమిటో వచించుచున్నాడను. ఏకాగ్రచిత్తముతో వినుము.

జీవత్వేమివ సంప్రాప్తా పుర్యష్టకపదస్థితా
కలా కలజ్జ-కలితా చితిరాబోధనోన్ముఖి.

18

యద్యథా భావయత్యాశు తత్తథానుభవత్యలమ్
సత్యో భవత్ససత్యో వా బాలేన నిశి యక్షకః.
పశ్చాత్తన్నాత్రకలనాం సంభావయతి స త్రయా
తత్రాత్మని తథా రన్ధ్రాన్ప్రవశ్యతి తథోదితాన్.

19

20

చిత్తత్వము బాహ్యవస్తువుల జూడ నుత్పిహించునప్పుడు, కళయను కళంకమున గప్పబడి పుర్యష్టకాదులుగ మారుచున్నది. అప్పుడేవస్తువును యేయాపమున భావించునో, అభావమునే గాంచుచున్నది. బాలుడు రాత్రియందు యక్షుని (భూతమును) గల్పించుకొని భయపడునట్లు, జీవ-చైతన్యముగూడ పంచతన్మాత్రకల్పనను సత్యముగ నొనర్చుకొని, తాను జీవరూపమును బొందుచున్నది. తరువాత, తనయందు ఇంద్రియ - రంభము లుదయించుటగూడ గాంచుచున్నది.

ఏభ్య ఏవ సముత్పన్నం బహిఃస్థం భూతపశ్చకమ్
పశ్యన్త్యనన్యదన్యాభం శాఖాశతమివాఙ్మరః.

21

ఈ పంచతన్మాత్రలనుండియే బయట వెలయుచున్న స్థూలభూతపంచకము ఉత్పన్నమగుచున్నది, అంకురమునుండియే అసంఖ్యములగు (వృక్ష) శాఖ లుత్పన్నములై అంకురమునుండి వేరుగ తోచునట్లు, ఇవిగూడ బ్రహ్మముకంటె వేరుగ తోచుచున్నవి.

ఇదమన్తరిదం బాహ్యమితి నిశ్చయవాన్స్తతః
జీవో భావం యథాదత్తే తత్తథా దృఢయత్యథ

22

అటు జీవుడు, మనస్సు ప్రాణము మున్నగు అంతర్వస్తువులను, ఘటాది బాహ్యవస్తువులను సత్యములని భావించి, తన వాసనల ననుసరించి దృఢతను బొందుచున్నాడు.

రశ్మిజాలమివేంద్రోర్యదాత్మనః ప్రతిభాసనమ్
బాహ్యస్పర్శతయా తేన తదేవాశూరరీకృతమ్.

23

చంద్రిని కిరణములని యెంచబడునవి, చంద్రిని ప్రకాశమేయైనట్లు, వివరయేంద్రియసంబంధమున కలుగు విషయసుఖములు ఆ చైతన్యముయొక్క ఆశ్వానందమే.

మరిచస్యేవ యత్తైస్త్వం శూన్యత్వమివ ఖస్య యత్
ఆత్మనో వేదనం యచ్చ తదేవాన్యదివ సితమ్.

24

మిరియమునందలి కారము, ఆకాశముయొక్క శూన్యత్వము-మిరియము, ఆకాశమునుండి వేరుకాకున్నను వేరుగ తోచునట్లు, ఈ విషయజ్ఞానములన్నియును ఆత్మకంటె వేరుకాకున్నను వేరుగ తోచుచున్నవి.

అత్రైవ నిశ్చయం బద్ధ్వా నియమః సుదృఢీకృతః
అనేనేత్రమనేనేత్రం భావ్యమిత్వపఖండితమ్.

25

సంసారవిషయముల భోగించిన పిమ్మట పురుషార్థమే తుదకు చేకూరగలదని నిశ్చయించి, తాకిక, సారతాకిక కర్మలు నిర్దేశింపబడినవి.

స్వభావేతరనామాసౌ స్వసంకల్పమయాత్మకః
శక్తిత్వదాచిద్భవతి స్వభావేనైవ నాన్యథా.

26

ఈ రండింటిలో నొకటి పశ్చిమవలనను, మఱియొకటి శాస్త్రమువలనను గలుగుచున్నవి; ఒకటి మఱియొకదానిని ప్రయత్న దార్ఢ్యమువలన జయించి ఒకనియందు, ఒకప్పుడు కలుగుచున్నది.

అత్యున్నత వేదమఖిలం సంపన్నం ద్వైతమద్యయమ్

ఖణ్డో మధురసేనేవ మృదేవ చ మహాఘటః. 27

పానకమే పటికబెల్లముగను, మన్నే కుండగను మారునట్లు, అత్యున్నత పశ్చిమి లేక శాస్త్రము ననుసరించి, ఆయా ఫలములుగ మారుచున్నది.

సంగివేశవికారాదిదేశకాలాదిసంభవాత్

సంభవత్యత్ర సత్యే శే దేశకాలాద్యసంభవాత్. 28

కాని, ఈ అత్యున్నత లేక పానకములవలె పరివర్తనము నందుట లేదు. దేశకాలాది పరిచ్ఛిన్నములును, సంయోగము, వికారము మున్నగునవి ఉన్నచోలే పరివర్తన సంభవించుచున్నది. కనుక, ఇవి అత్యయందు లేకుండుటవలన పరివర్తనము అసంభవము.

ఇతః పుష్పమితః పత్రమహమిత్యుదితో యథా

ఖణ్డే స్వాత్మని నః సత్తారసోఽద్విత్యే ద్వితాం వహన్. 29

ఇతః పట ఇతః కుడ్యమహమిత్యాదితస్తథా

సర్వాత్మనాత్మని బ్రహ్మ విద్ధి త్వం ద్విత్యమాహరత్. 30

వసంతకాలరసము వనప్రదేశమును ఒకచోట పుష్పముగను మఱియొకచోట పద్మముగను మారుచున్నది; రసమొక్కటియేయైనను ఈ ద్వైతభావమును బడయుచున్నది. అట్లే, ఈ అత్యున్నత యందే 'ఇది ఘటము, ఇది పటము' అనబడు ద్వైతభావమును బొందుచున్నది. వాస్తవమునకు దాని సత్య అద్వితీయము.

అద్యాబ్దురోఽహమద్యార్కరుగహం త్వద్య వారిదః

యథేతి తిష్ఠత్యమ్భాదస్తథాత్మా సదసద్యపుః. 31

మేఘము మొమ్మొద్దట మార్యకీరగరూపముననుండి, తరువాత వర్షకాలమున మేఘమై వర్షజలముగ మారుచున్నది; మరల ఆ వర్షజలమే తరువాత గుటియు వానకును మేఘమునకును బీజమగుచున్నది. అట్లే, సదసద్రూపమును అత్యున్నత జడత్వమారి, తరువాత వచ్చు స్పృహలకు బీజమగు చున్నది.

ఇతి భావ్యమనేనేదమితం సర్వేశ్వరే తతమ్

క్రమం ఖణ్డాయితం లోకే కస్య నామాస్తి శక్తతా. 32

'ఇది ఇట్లగును, అది అట్లగును, అది అవదు' అను భావనలన్నియును సర్వేశ్వరుడగు అత్యయందు విస్తరించుచున్నవి. ఈ క్రమమును ఖండింప శక్తి యెవరికున్నది?

అదర్శ స్వచ్ఛ ఆకాశే నైవ స్వః ప్రతిబిమ్బతి

వ్యతిరేకాసంభవతః కచతేవ్య హి కేవలమ్. 33

అద్భవవలె స్వచ్ఛమగు ఆకాశమున దాని స్వరూపముగాని, కార్యముగాని ప్రతిబింబింప జాలదు; అవి దానికంటె వెలుకావు. కేవలమయ్యిందే ప్రకాశించుచున్నది.

బ్రహ్మణీ త్వత్త్వనాత్మైవ స్థితః కచతి విబుధి
ద్వైతభవత్యదేహూఽపి చిన్మయత్వాత్స్వభావతః.

34

కాని, స్వాభావికముగ చిన్మయస్వరూపముగ ఈ బ్రహ్మము ద్వైతభావము నందినప్పుడు వస్తువుల శక్తిగను, జీవుడుగను ప్రతిబింబించుచున్నది.

యద్యథైవాత్మకచనం వేత్తి తం భవతాత్మనా
అసత్యమపి తన్నేహ వ్యభిచారి కదాచన.

35

హేమత్వకటకత్వే ద్వే సత్యాసత్యస్వరూపిణి
హేమ్ని భాణగతే యద్యచ్ఛిత్వాచిత్త్యే తథాత్మని.

36

బంగారముతో చేయబడిన టుండ లేక ఆభరణముల వాస్తవముగ బంగారమే (ఆయా రూపముల)

వెలుగుండునట్లు, మనస్సున సత్యావృతములగు చైతన్యము, జడములు రెండును కలసియున్నవి; ఈ ఆత్మ నెవరెట్లుగ్రహింతురో, అసత్యమైనను అట్లే యగుచున్నది. దానికి తిరుగులేదు.

సర్వగత్వాచ్ఛితేచ్ఛిత్రం నిత్యం మనసి విద్యతే
హేమత్వం కటకస్యేవ జడభావః స్థితోఽన్యదా.

37

చిత్తు సర్వవ్యాపకమగుటవలన దాని చైతన్యము మనస్సునగూడ నున్నది. బంగారము జడభావమునందిన అన్య ఆభరణములగూడ వెలయుచున్నదే!

చిత్త్వజాడ్యాత్మకం చిత్తం దృఢం భావయతి స్వయమ్
యథా యదైవ యద్భావం తథా భవతి తత్తథా.

38

చిత్తమునకును, శరీరమునకును కారణముగ ఈ చైతన్యము ఎప్పుడు, ఎటు, తన్నే తీరిగ భావించుకొనుచున్నదో, అప్పు డాయాజేవ, నర, స్థావరాది భావముల బొందుచున్నది.

కాలే కాలే చితా జీవస్త్వన్యోన్యో భవతి స్వయమ్
భావితాకారవానస్తర్వాసనాకలికోదయాత్.

39

ఈ చిత్తత్వము తనయందలి వాసనా - కలిక (మొదల) మొక్క వికాసవైచిత్ర్యము ననుసరించి, నానావిధములగు ఆకారముల భావించినప్పుడు ఆయా రూపములను కాలక్రమమున బొందుచున్నది.

స్వప్నే దృష్టో యథా గ్రామీ యాతి సత్తాన్యతేక్షణాత్
దేహాదేహం తథా యాతి దేహూఽయం ప్రతిభాత్మకః.

40

ఇది అంతయు స్వప్నమువలెనే ప్రతిభాసించుచున్నది. స్వప్నమున మొదట గాంచబడిన గ్రామము తరువాత గాంచబడ వనము మున్నగునవిగ మారునట్లు - వనాదిభావమును బొందునట్లు, జీవుడుకూడ ఒక శరీరమునుండి మఱియొక శరీరమును బొందుచున్నాడు.

ప్రతిభాసో యథా స్వప్నే నరః కుడ్యం పటో భవేత్
భవత్యసత్యమేవేదం దేహాస్తరమిదం స్వతః.

41

స్వప్నమున ప్రతిభాసించు మనుష్యుడు వెనువెంటనే గోడగను, బట్టిగను మారునట్లు, (మరణమార్చాసంతరము) అసత్యమగు జీవాంతరప్రవేశముకూడ మరణమార్చాసమయమున జరుగుచున్నది.

అసత్యమేవ మ్రియతే త్వసత్యం జాయతే పునః

జీవః స్వప్రతిభాసేన స్వప్నవత్సన్వరూపవత్.

42

ఈ మరణించుట, జన్మించుటగూడ అసత్యములే; జీవుడు అవిద్యవలన ఈ ప్రతిభాసను గాంచుచున్నాడు.

కాలేనైతాదృశం రూపమిదం నాన్యత్వమేతి వై

ప్రకృతం నిశ్చయారూఢం భ్రమన్త్యేతే భవః స్వతః.

43

ఈ ప్రతిభాస బాల్య, యౌవన, వార్ధక్యములను బోలునది కాదు; ఇటు ఒకే శరీరమునకు ఈ మార్పులు గలుగుచున్నవని గ్రహింప శక్యమగుచున్నది. మఱియు, ఈ మార్పులు కాలము ననుసరించి కలుగుచున్నవి. ఇక, శరీరాంతరగ్రహణమన్ననో, కేవలము వాసనలవలననే కలుగుచున్నది. ఈమార్పు కాలమువలనగూడ కలుగుటలేదు.

వస్తు దృష్టమదృష్టం చ స్వప్నే సమచుభాయతే

జీవస్వప్నే జగద్రూపం విద్ధి వేద్యవిదాంవర.

44

జ్ఞానిశ్రేష్ఠా! స్వప్నమున చూడబడినవియు, చూడబడనివియునగు వస్తువులుగూడ అనుభవింపబడుచున్నవి. జగత్తు జీవుని స్వప్నము ఇటుగూడ అసంతకాలమున అనుభవింపబడిన వాసనలలో నెయ్యది మరణమయమున గోచరమగునో, అయ్యదియే భావిశరీరమునకు గారణమగుచున్నది.

అజాగ్రద్దృష్టిదృష్టో యః స్వాభిధానాదినేరితః

న స్వప్నో విద్యతే తస్మాదచ్ఛాత్మా చిత్తమాత్రకమ్.

45

మహావాక్యమువలన కలుగు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, బ్రహ్మభావములు వాసనామయములగు స్వప్నములుకావు. ఏలయన, ఈ చిద్-బ్రహ్మము శివము, అద్వైతము, చతుర్థము మున్నగు స్వాభిధానవాక్యములవలన ప్రబోధింపబడుచున్నది. ఆయన అజాగ్రద్దృష్టి అనగా తురీయదృష్టివలన గాంచబడుచున్నాడు. జాగత్స్వప్నముభువు లాయనకు లేవు; జాగ్రద్వస్థయందాయన అనుభవగమ్యుడు కాదు. కనుక, ఆయన వాసనారహితుడగుటవలన, రాసనామయస్వరూపుడు కాజాలడు. ఆయన నిర్మలమును నిరంజనమును నగు చైతన్యము.

అద్యాపూర్వాభిధం స్వప్నే యథా పశ్యతి నాన్యథా

అగ్రదృష్టం తథైవార్థం చేతనం చిత్త్రపశ్యతి.

46

ఈ చిదాత్మయే జీవుడై తన చిత్స్వభావమువలననే నేడు స్వప్నమున అపూర్వములగు మారనవస్తువులను, పూర్వదృష్టములగు వస్తువులనుగూడ గాంచుచున్నాడు.

ప్రాక్తనీ వాసనాద్యాపి పౌరుషేణావజీయతే

హ్యః కుకర్మాద్యయత్నేన ప్రయాతి హి శుకర్మతామ్.

47

అదృష్టవిషయములనుగూడ నిరంతము భావించుటవలన, పూర్వదృష్టవిషయ - వాసనలు గూడ విలుప్తమై, అవియే పుకాశించును. పురుషప్రయత్నము వాసనలనుగూడ జయింపకలుగుచున్నది. నిన్న యొనర్పబడిన కార్యము నేడొచ్చరింపబడు శుకర్మయొక్క పుభావమున శుకర్మగ మారుచున్నది.

మోక్షాదృతే న శామ్యన్తి జీవతాం చక్షురాదయః
ఉన్మజ్జన్తి నిమజ్జన్తి కేవలం దేశకాలతః.

48

వాసనాపరిణామములగు జీవుని శరీరము మున్నగునవి మోక్షమువలనగాక అన్యోపాయమున ఉపశమింపవు. మోక్షము లభించునంతవఱకు చక్షురాది ఇంద్రియములు దేశకాలముల ననుసరించి వికసించుచు విలీనమగుచున్నవి.

చిత్తః స్వకలనాత్తస్య దేహోగ్ర ఇవ తిష్ఠతి
పశ్చాత్తాభావితోఽసత్యో మహాయత్నః శిశోరివ.

49

మోక్షపర్యంతము శరీరముగ కల్పింపబడిన వాసన యుండును. బాలునికడ భూతము వెలయుచుండునట్లు, ఈ వాసనయే పంచభూతకల్పితమగు శరీరమును దోషింపజేయుచున్నది.

మనోబుద్ధిరహజ్జగ్రస్తథా తన్మాత్రపశ్చకమ్
ఇతి పుర్యష్టకం ప్రోక్తం దేహాఽసావాతివాహికః.

50

మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, పంచతన్మాత్రలు అనువాతితో గూడిన అతివాహిక (సూక్ష్మ) దేహమే పుర్యష్టక మనబడుచున్నది.

అమూర్త ఏవ చిత్తాత్మా ఖత్వమస్యాటిపీనతా
వాతతాస్య మహాగుల్మో దేహతాస్య సుమేరుతా.

51

ఈ చిదాత్మయొక్క లింగశరీరము అమూర్తము; అపంచీకృతము. ఘోలమగు ఆకాశమే పంచీకృతము. దీనియొక్క వాయుత్వము మహావృక్షము. దీని శరీరము సుమేరువు. అనగా ఇయ్యది ఈ లింగశరీరమున లేవు.

విరజ స్వక్రమేజైవ నిరవస్థస్తు ముక్తి భాక్
సుఖ ప్రతైకావస్థాస్య జడాః క్రోడీకృతా యయా.

52

ఈ ఘోలత్వము వాస్తవమయిన ముక్తియే సంభవింపదు. వైరాగ్యదుల నభ్యసించుటవలన కల్పన లన్నియు లోలసిపాయి, పీటికి మూలముననున్న వస్తువు గోచరించును. అప్పుడు జడకల్పనల నన్నిటిని తనలో విలీనమొనర్చుకొను సుఖ ప్రాప్తినిబోలు ముక్తి లభించును.

స్వప్ననామ్నీ తథావస్థా దేహప్రత్యయశాలినీ
ఆమోక్షం భ్రమతీహాయమితి స్థావరజంగమైః.

53

స్వప్నమునుబోలు సూక్ష్మశరీరమే మోక్షము లభించునంతవఱకు స్థావరజంగమాది యోనుల యందు పరిభ్రమించుచున్నది.

కదాచిద్ధి సుఖ ప్రస్థః కదాచిత్స్వప్నవత్ప్రీతః
అతివాహికదేహోఽయం సర్వస్వైవావతిష్ఠతే.

54

ఈ అతివాహికదేహమే ఒకప్పుడు స్వప్నమును మఱియొకప్పుడు సుషిప్తిని బొందుచు, వెలయుచున్నది. ఈ విషయ మందఱికిని అనుభవనీయమే.

యదా సుఖ ప్రభావస్థో భావినుఃస్వప్నవేధితః
తదా కాలానలసమస్త్యత్యనుది తాకృతిః.

55

సుఖప్రియందు భవిష్యత్తున కలుగబోవు దుఃస్వప్నమును తనలో విలీన మొనర్చుకొని,
చిత్స్వరూపుడగుటవలన ప్రళయాగ్నివలె బీజభావమున దీపిల్లుచుండును.

సావరాద్యాస్వప్నాను కల్పవృక్ష దళాను చ
భవత్వేన సుషుప్తస్థో ఘనమోహశిలాఘనః.

56

స్థావరాది యోనులయందు ఈ సుఖప్రి అత్యంత ఘనమై యున్నది; కల్పవృక్షాది యోనులు
ఒకించుక పుణ్యమువలన కలిగినను, వానుభవాలకుండు ప్రబోధమునాటికి లేదు.

సుషుప్తతాస్య జడతా స్వప్నోత్థేయం హి సంస్మృతిః

యః ప్రబోధోఽస్య సా ముక్తిస్తజ్జాగ్రద్యాతుతు తుర్యతా. 57

చిత్తముయొక్క జాడ్యప్రకర్షయే సుఖప్రియనియు, చిత్తభవణమే సంస్మృతియనియు,
తత్త్వబోధయే బంధముక్తియనియు, తురీయావస్థయే జాగ్రదవస్థయనియు (సుఖప్రిదృష్టిననుసరించి)
చెప్పుటచున్నది.

జీవప్రబోధాన్ముక్తిర్హి ప్రబోధాత్పరమాత్మతామ్

సోఽభ్యేతి త్కాలితమలం తామ్రం కనకతామివ.

58

జీవుని ప్రబోధమే ముక్తియనబడుచున్నది. ఈ ప్రబోధమువలన జీవుడు నిర్మలమై,
విశుద్ధమొనర్పబడిన రాగి బంగార మగునట్లు, పరమాత్మయగుచున్నాడు.

జీవప్రబోధాన్ముక్తిర్యా సా చేహ ద్వివిధోఽచ్యుతే

ఏకా జీవన్ముక్తతేతి ద్వితీయా దేహముక్తతా.

59

జీవుని ప్రబోధముగు ముక్తి రెండువిధములుగ చెప్పుబడుచున్నది, ఒకటి జీవన్ముక్తి.
రెండవది విదేహముక్తి.

జీవన్ముక్తిర్హి తుర్యత్వం తుర్యాతీతం పదం తతః

బోధో జీవః ప్రబోధోఽయం సచ బుద్ధిప్రయత్నతః.

60

తురీయావస్థయే జీవన్ముక్తి. దీనినుండి తురీయాతీతపదము లభించుచున్నది. దీనినే బోధ
యందురు. తరువాత జీవుడు ఉత్కృష్టముగు చిన్మాత్రబ్రహ్మస్వరూపమును బొందుచున్నాడు
ఈ బోధ బుద్ధియొక్క ప్రయత్నమువలననే (పురుషకారము వలననే) లభించును.

జ్ఞాతప్రమాణో జీవోస్తర్యో జానాతీహ తస్మయః

పశ్యతీమం భయం చైవ సుదీర్ఘస్వప్నవిభ్రమామ్.

61

మిథ్యోదితః స్వప్నాదయే స్వస్థవ పశితీకృతే

జీవానామస్తరే త్వస్యన్న కించిచ్చిత్కలాం వినా.

62

అప్పుడే శరీరముననే తత్త్వజ్ఞానమువలన పరమాత్మను గుఱించిన ప్రమాణముల నన్నిటిని
అంతరమున గ్రహించి తస్మయై డగును. అజ్ఞాతుడగు జీవుడుగూడ వాస్తవమునకు స్వస్వరూపమున
వెలయుచున్నను, నాతివలె హృదయమున గట్టిగ పేర్కొనిన భయము గూడ ఇంతవఱకు కనబడు
చున్నను, దానిని దీర్ఘముగు స్వప్నవిభ్రమేమయని గ్రహించును, ఏలయున. జీవుని అంతరమున దిక్కలే
గాక వేటొందులేదు.

తామేవాన్యతయా పశ్యన్ముదైన పరిశోచతి
జీవాణోరస్తలే త్వన్యన్న కించిత్పరమాద్యతే.

63

దానినే అన్యభావమున గాంచి జీవుడు త్వన్యన్న శోకించుచున్నాడు. జీవునియందు ఆ పరమాత్మగాక జేటొండేమియును లేదు.

యత్ర యత్ర జగద్బ్రహ్మమహో మాయావిజృంభితమ్
స్థాల్యస్తః క్వథదమ్బునాం యథా నానా భ్రమీదయః
జీవాణానాం తథైవాన్తర్నిభ్యాసంసరణోదయః

64

బన్దోస్య వాసనాబన్దో మోక్షస్యాద్వాసనాలయః.

65

ఇటునట కనంబడు జగత్తు మాయావిజృంభితమే. మూకుడులో మరుగుచున్న నీగు పెవ్వెరు రూపముల చాల్చుచు భ్రమగల్పించునట్లు, జీవులయందుగూడ అభీకమగు ఈ సంసార భ్రమ తోచుచున్నది. జీవునకు వాసనాబంధనమే బంధనము, వాసనాలయమే ముక్తి.

వాసనాన్తోస్య సామప్తీ స్వప్నే విస్ఫురతి స్థితిః
ఘనవాసనమోహాఽయం జీవః స్థావరతాదిభాక్.

66

జీవునియొక్క సామప్తియే వాసనలయొక్క పరమావధి. కురీయ, తురీయాతీతములు వాసనారహితములు. ఈ వాసనలు స్వప్నమున విచిత్రభావముల స్ఫురించుచున్నవి; అప్పుడీ జీవుడు స్థావరాది భావములను పరిగ్రహించుచున్నాడు.

మధ్యస్థ వాసనస్థిర్యక్ పురుషస్తనువాసనః
యదాన్తర్జీవితేనాన్తో బహిర్జాతా ఘటాదయః.

67

జీవుని వాసనలు మధ్యస్థమున నున్న, స్థిర్యక్-యోములు బొందుచున్నాడు. వాసనలు కొంచముగనున్న, మనుష్యగంధర్వాది రూపముల బొందును. సుషిప్తిలోనికి, అహిదమస్తకము (ప్రాణా హంకారములు వ్యాపించియున్న, నేను ఇట్టి శరీరముతోగూడుకొని, యున్నాడను అని తలచును. అప్పుడే, ఘటాదికములగు వస్తువులు బాహ్యవస్తువులని తోచును.

జీవై క్యాదుభయోః సతా గ్రాహ్యగ్రాహకయోస్తదా
ఆత్మనాత్మసమాలీఢో బహిరన్తర్యదా చిత్తా.
తదా గ్రాహ్యగ్రాహణధీర్మగత్పప్లేవ సోదయా.
నేహ సంత్యజ్యతే కించిన్నేహ కించిన్న గృహ్యతే.

68

69

అప్పుడు చక్షురాది ద్వారముల నిర్గతమైన అంతఃకరణమునుండి వృత్త్యవిచ్ఛిన్నుడైన జీవుని కలన ఘటాదులు వ్యాప్తమై, నేను ఘటమును ఎఱుంగుచున్నాడను అను గ్రాహ్యగ్రాహకరూప మగు వాసనయొక్క సత్త విచిత్రముగ స్ఫురించుచున్నది ఇట్లు అంతఃస్థితమగు ఆత్మవైతస్యమే బాహ్యములగు ఆనాత్మవస్తువులతోగూడ గ్రాహ్యగ్రాహక-వాసనారూపమున, మృగత్పప్లేవత ప్రకాశించు చున్నది. కనుక, గ్రాహ్యగ్రాహకాది సంబంధములన్నియును వాసనాధ్యస్తములగు భ్రమలే; వాస్తవములుకావు, ఇటు, ఆత్మ గ్రహించున దేదియునులేదు, లేక త్యజించున దేదియునులేదు.

బాహ్యన్తరకలాకారశ్చిదాత్మైకః ప్రకాశతే
త్రిజగచ్చిచ్చమత్రాన్తస్థలం భేదవికల్పనైః
శోభితాః స్థశ్చితి చిరాత్సబాహ్యద్యం న విద్యతే

70

ఈ చిదాత్మయొక్కటియే బాహ్యభ్యంతరములగు కళలవలె ప్రకాశించుచున్నది. కనుక. (తిజగత్తులను చిత్ -చమత్కృతియనియే గ్రహింపుము. భేదకల్పవల వలన ప్రయోజనములేదు. (తత్త్వ దృష్టి ననుసరించి,) మనమందిజము ఆ చిత్స్వరూపముననే విరాజిల్లుచున్నాము కాలత్రయముల, చిద్యతిక్తమగు బాహ్యభ్యంతర-జగత్తులేదు.

అభిర్యథా జలమపాస్తసమస్తభేదః

ఖాదచ్ఛమేవ సకలం ద్రవమేకశుద్ధమ్

సర్వం తథేదమపహస్తిత భేదజాత

మాద్యం పరం పదమనామయమేవ బుద్ధమ్.

71

ఇత్యాస్తే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ఇన్ద్రియాఞ్ఘోపలమ్బవిచారో

నామైకపఞ్చాశః సర్గః || 51 ||

నిజమున కాలోచించినయెడల సముద్రమున తరంగబుద్బుదాదు లెవ్వియును లేవు, ఆకాశముకంటెను నిర్మలమగు నీరు ఒక్కటియే యున్నట్లు తెలియగలము. అట్లే జగత్తును గుఱించి అలా చించిన ఇందు వాసనలు, అవస్థలు మున్నగు భేదము లెవ్వియును లేవు, అనాయమును, అద్యమును, నగు పరమపదమేయని గ్రహింపగలము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ-తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఇన్ద్రియాఞ్ఘో

పలంభవిచారమును ఏబదియొకటవ సర్గము || 51 ||

ద్వి ప ఞ్చా శః స ర్గః

శ్రీనసిష్ఠవాచః—

[జీవస్వప్నో జగత్తత్రాసంసక్త్యా తత్పరిక్షయః

తదర్థమర్హవాఖ్యానం వసిష్ఠేనావతాత్యతే.

ఈ సర్గమున జీవుని స్వప్నమగు జగత్తు అనాసక్తివలన నశించునని చెప్పబడుచున్నది. ఈ విషయమును వివరింప అర్హుడోవాఖ్యానము అరింభింపబడుచున్నది.]

యా జీవస్యాదితః స్వప్నో నానాకలనకోమలః

తమిమం విద్ధి సంసారం న సత్యం నాప్యసస్మయమ్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—ప్రతిజీవుని స్వప్నప్రపంచము వెవ్వేటుగను, జాగ్రత్ప్రపంచము ఒకే విధముగను ఉన్నది. అందఱకును ఒకేవిధముగ కనబడు జాగ్రదవస్థ స్వప్న మెట్లుగను అని తలపకుము. ప్రభుమజీవుడును, సర్వజీవమవస్థియునుగను హిరణ్యగర్భుని స్వప్న మే మన జాగ్రదవస్థ-ఇదియే కల్పితసంసారము. ఇది సత్యముగాదు లేక అసత్యమునుగాదు.

నపుంస ఇవ జీవస్య స్వప్నః సంభవతి క్వచిత్

తేనైతే జాగ్రతో భావా జాగ్రత్స్వప్నకృతోఽత్ర హి

2

సమప్టిజీవుని స్వప్నము వ్యప్టిజీవుని స్వప్నమువంటిది కాదు. మన జాగ్రత్-భావము లన్నియును, అతని జాగ్రత్స్వప్నములు, కనుక, వీటికిని స్వప్నపదార్థములకును భేదములేదు.

జీవస్వప్నమిమం దీర్ఘం క్షీప్రతాప్రతిభాసతః

అసత్యమప్యవస్తుత్వాద్విద్ధి వేద్యవిదాం వర.

3

జ్ఞానిశ్రేష్ఠా! అసత్యమును, అవస్తువును నగు ఈ సమిప్తిజీవుని స్వప్నము దీర్ఘమైవలయుచున్నది; మన స్వప్నమువలె! క్షణములో నశించుటలేదు. (అందువలన ఒకింత సత్యముగ తోచుట అశ్చర్యముకాదు.)

స్వప్నాత్స్వప్నానరమివ గచ్ఛన్తో జీవజీవకాః

అసత్యమేవ పశ్యన్తి ఘనసత్యతయానఘ.

4

అనఘా! ఒక స్వప్నమునుగాంచి మఱియొక స్వప్నమును గాంచునట్లు, హిరణ్యగర్భుని కల్పనవలన జీవించి ఈ జీవులందఱును, జాగ్రత్త అనంబడు అసత్యమునే కాంచుచున్నారు. హిరణ్యగర్భుని కల్పనామహిమ ఇట్టిది.

అజడో జడతా తాత జడే చాజడతోదితా

అసత్యే సత్యతా జీవజీవానుభవమోహతః.

5

ఎత్సా! అజడమగు (చైతన్యమగు) బ్రహ్మవస్తువును, సమిప్తిజీవుని అంశమగు వ్యప్తిజీవుని మోహమునకు వశమై జడముగ గాంచబడుచున్నది.

భానోరప్యనరఖలం పశ్యన్త్రైజద్రుమమ్

భ్రమన్తి స్వప్నసంభాన్తా ఇవ జీవా భిదాలిభిః.

6

స్వయంజ్యోతియగు అత్మయొక్క ప్రకాశమువలన జీవులు స్వప్నమున భ్రమించునట్లే, నూత్యునివలన ప్రకాశంపడదు త్రిజగత్తులనున్న జీవులు పగస్పరియు భేదకల్పనల నొనర్చుకొనుచు భ్రమించుచున్నారు.

సర్వగత్వాదనన్తత్వాత్స్వస్య జీవస్య జీవతః

యద్భావయన్తి చేతన్తి తదేవాశ్వితి సత్యవత్.

7

ఈ భ్రమకు మూలకారణమగు సమిప్తిజీవుడు సర్వవ్యాపియును, అనంతుడును నగుట వలన, వ్యప్తిజీవు లేయే కల్పనల నొనర్చుచున్నాఁడో అయ్యవి సత్యములుగనే తోచుచున్నవి.

పుణ్డరీకాక్షునిర్దిష్టామసంసక్తిగతిం శుభామ్

యామూలిజ్య మహాభావతో జీవన్ముక్తో మహామునిః.

8

పాణ్డోః పుత్రోఽర్జునో నామ సుఖం జీవితమాత్మనః

క్షీపయిష్యతి నిర్దుఃఖం తథా క్షేపయ జీవితమ్

9

మహాభావా! పుండరీకాక్షుడు నిర్దేశించునదియును, శుభకరమును, పొందుపుత్రుడగు అర్జునుడను మహర్షి సమాశ్రయించి దుఃఖరహితుడై సుఖముగ జీవితమును గడపునదియును, అవాసక్తియోగమునునగు అర్జునోపాఖ్యానమును వినుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

భవిష్యతి కదా బ్రహ్మనోఽర్జునః పాణ్డనన్తః

కీడ్భశీం చ హరిస్తస్య కథయిష్యత్యసక్తతామ్.

10

శ్రీరాముడు: బ్రహ్మజ్ఞా! పాండునందనుడగు అర్జునుడు ఎప్పుడు అవతరించును? హరి ఆయనకు అసంగమును గుఱించి ఎట్లు ఉపదేశించును?

శ్రీవసిష్ఠ డేవాచ:—

అస్తి సన్మాత్రమాత్మేతి పరికల్పితనామకమ్

స్థితమాత్మస్యనాద్యస్తే నభినీవ మహానభః.

11

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఆకాశము శాశ్వతముకొని ఆకాశము వెలయునట్లు, కేవలము ఆత్మవాశ్రయించుకొనియే సన్మాత్రము, అస్థితమాత్రము అని పరికల్పింపబడు అద్యంతవిహీనమగు ఆత్మవస్తువు వెలయుచున్నది.

దృశ్యతే విమలే తస్మిన్నయం సంసారవిభ్రమః

కటకాది యథా హేమ్ని తరజ్గాది యథామృసి.

12

బంగారమున కటక, కేయూరాది అభరణములును, నీటియందు తరంగములును గాంచబడునట్లు విమలము ఆనగా నిర్వికారమగు ఆత్మయందు ఈ సంసారవిభ్రమము గాంచబడుచున్నది.

చదుర్దశవిధా భూతజాతయః ప్రస్ఫురన్త్యలమ్

తస్మిన్నసంసారజాలేఽస్మిజ్జాలే శకునయో యథా.

13

వలలో పక్షులు చిక్కుకొనునట్లు, ఈ భ్రమజాలమున చతుర్దశవిధములగు భూతసమూహములు జిక్కువడు చున్నవి.

తత్రైతే యమచన్ద్రార్కశక్రాద్యాః శంసితక్రమాః

భూతపశ్చక్రసంసారలోకపాలత్వమాగతాః.

14

అట, భూతపంచకములతో గూడుకొనిన సంసారమునకును, లోకములకును, శ్రుతిస్మృతులయందు ప్రశంసింపబడిన లోకపాలకులగు యమ, చంద్ర, సూర్య, ఇంద్రాదులు నాయకత్వమును వహించుచున్నారు.

ఇదం పుణ్యముపాదేయం హేయం పాపమిదం త్వితి

తైః స్వసంకల్పముటితాద్వేదనాత్థాస్థితాస్థితాః.

15

ఇది పుణ్యము, గ్రహణీయము-ఇది పాపము, త్యాజ్యము అను స్వసంకల్పమువలన నే కలుగు జ్ఞానమువలన, వారు స్వాధికారరూపమగు మర్యాదను స్థాపించుచున్నారు.

తస్మాద్య యావదనఖం ప్రవాహపతితే నిజే

కర్మణ్యచలసంకాశేఞ్చి త్రమవస్థితమ్.

16

అసఖా! అప్పటినుండి ఇంతవఱకు యముడు స్వకర్మప్రవాహమునబడియు కొండవలె స్థిరమగు చిత్తముతోడనే యుండెను.

భగవాన్స యమః కించిద్గతే ప్రతిచతుర్యుగే

తపః ప్రకురుతే భూతదలనాత్పాపశఙ్గయా.

17

భగవంతుడగు యముడు ప్రతి ద్వాపరయుగాంతమున ప్రాణులను హింసించుటవలన కలుగు పాపమునకు భయపడి తప మొనర్చుచుండును.

కదాచిదప్తౌ వర్షాణి దశ ద్వాదశ వాపి చ

కదాచిత్పృష్ఠసప్తాది కదాచిత్తోడశాపి చ.

18

ఒకప్పుడు ఎనిమిదేండ్లును, మరొకప్పుడు పది లేక పదిరెండేండ్లును, మఱొకప్పుడు ఐదు లేక ఏడేండ్లును, మఱొకప్పుడు పదునాఱు ఏండ్లును తపమాచరించును. ఇట్లు తపోనియతుడై యముడు జ్ఞానమును పహింప, మృతు నీ జగత్తు నందలి ఏ ప్రాణిని హింసింపడు.

ఉదాసీనవదాశీనే తస్మిన్నియమసంస్థితౌ

న హింసి జగజ్జాలే మృత్యుర్భూతాని కానిచిత్.

19

ఇట్లు తపోనియతుడై యముడు జ్ఞానమును పహింప, మృత్యువీ జగత్తునందలి ఏ ప్రాణిని హింసింపడు.

తేన నిరన్ధ్రభూతౌఘ నిఃసంచారం మహీలలమ్

భవతి ప్రావృషి స్వేదీ కుజ్జరో మశక్తైరివ.

20

అందువలన, భూమండలము, వర్షకాలమున స్వేదయ్యుక్తమగు మదగజమును మశకము లాక్రమించునట్లు, బహువిధములగు జీవులతో నిండియుండును,

అథైతాని విచిత్రాణి భూతాని బహుయుక్తిభిః

క్షీపయన్తి సురా రామ భువో భారనివృత్తయే.

21

రామా ! అనంతరము దేవతలీ విచిత్ర జీవులను భూభారమును తగ్గింప నానావిధోపాయముల సహారమునర్తురు.

ఏవం యుగసహస్రాణి వ్యవహారశతాని చ

సమతీతాన్యనన్తాని భూతాని చ జగన్తి చ.

22

ఈరీతిగ భూభారమును తగ్గించుట కొన్ని వేల మార్గము జరిగినది; అనంతములగు జగత్తులు, భూతములు సహారపబడినవి.

వైవస్వతోఽద్య తు యమో య ఏష పితృనాయకః

అనేన త్వధునా సాధో పరిక్షీణేషు కేషుచిత్.

23

యుగ్వేషుషవితాఘాయ వర్షాణి ద్వాదశాత్మనా

వ్రతచర్యేహ కర్తవ్యా దూరాస్త జనకర్షణా.

24

ఇప్పుడున్న పితృనాయకుడగు యముడు సూర్యపుత్రుడు. సాఘా ! ఇప్పుడు కొన్నియుగములు గడవ, ప్రాణిహింసవలన గలిగిన పాపమును బోగొట్టుకొన, ప్రాణిహింసమునువదిలి ద్వాదశ వర్ష కాలమాలేడు తప మాచరించును.

తేనేయముర్వీ నీనన్ధ్రా భూతైర్మర్త్యైరమృత్యుభిః

దీనా ప్రపన్నా గుల్భేవ భారభూతైర్భవిష్యతి.

25

అందువలన ఈ లోకము భూమృత్యురహితులగు మానవులతోడను, వనగుల్మములతోడను నిండి, భారవంత ముఖగలదు.

భూభారపరిభూతాక్లి హరిం శరణమేష్యతి

కాన్తా దన్యునరాభూతా దీనా పతిమివ ప్రియా.

26

దస్య పరాభూతమును, దీనయోగగు రమణి పతి నాశ్రయించునట్లు, భారమును సహించ
జాలక పృథివి శ్రీహరిని శరణుబొందును.

హరిరేహద్వయేనాథ మహీమవతరిష్యతి

దేవాంశైరఖిలైః సార్థం నరనారాయణం గతైః.

27

అప్పుడు శ్రీహరి దేవాంశమునంతటిని బరిగహించి, నరనారాయణులను రెండు రూప
ములతో భూమిపై ఆవతరించును.

వసుదేవసుతస్త్యేతో వాసుదేవ ఇతి శ్రుతః

దేహి భవిష్యతి హరేర్ద్వితీయః పాణ్డవోఽర్జునః.

28

అందొక రూపము దేవసుతుడగు వాసుదేవుడనియు, మఱి రెండవది పాండు పుత్రుడగు
అర్జునుడనియు, ప్రసిద్ధికెక్కును.

యథిష్ఠిర ఇతి ఖ్యాతో ధర్మపుత్రో భవిష్యతి

అమౌఘిమేఖలాభూపః పాణ్డోః పుత్రం స ధర్మవిత్.

29

ధర్మనందనుడు యథిష్ఠిరుడను నామమున పాండుని జ్యేష్ఠపుత్రుడగును; సముద్రమేఖల
యగు భూమికంతటకిని రాజై, ధర్మవేత్తయగును.

దుర్యోధన ఇతి త్యోత సైవ భ్రాతా పితృవ్యజః

భవిష్యతి దృఢద్వద్వో భీమో బ్రభురహేరివ.

30

దుర్యోధనుడను నాతడు ఆయన పితృవ్యపుత్రుడగును. అతనికిని భీమునకును సర్వనకుల
ములవలె విరోధము కలుగును.

అన్యోన్యం హరతోరుర్వీం తయోః సంగ్రామలోలయోః

అప్తాదశాత్రాక్షాహిణ్యో ఘటిష్యన్త్యత్ర భీషణాః.

31

నారు పరస్పరము ఓడించుకొని, భూమండలమును బొంద, పదునెనిమిది అక్షహిణుల
సైన్యమును సమకూర్తురు.

తత యేణ విభారత్వం భవో విష్ణుః కరిష్యతి

రాఘవాఽర్జునదేహేన బృహద్గాణీవధన్వనా.

32

రాఘవా! విష్ణువే స్వయముగ, గాండివధారియగు అర్జునరూపముతో, ఆ సైన్యమును
సంహరించి, భూభారమును తగ్గించును.

విష్ణోరర్జుననామాదా ప్రాకృతం భావమాస్థితః

హర్షానుర్వాన్వితో దేశో నరధర్మా భవిష్యతి.

33

అనంతరము, విష్ణుని ఆ యర్జున శరీరము పాకృత భావమును బొంద, హర్షానుర్వాన్వితమును,
అజ్ఞానయుక్తమును అగును.

సేనాద్వయగతాన్తృప్త్యా స్వజనాస్మరణోన్ముఖాన్

విపాదమేష్యత్యుద్యోగం యుద్ధాయ న కరిష్యతి.

34

ఇరువారులయందున్న తన బంధుగుళను గాంచి అర్జునుడు విపాదమును బొందును;
యుద్ధప్రయత్నమును ఒనర్చుడు.

తమరునాభిధం దేహం ప్రాప్తకార్యైకసిద్ధయే
హరిర్బుద్ధేన దేహేన బోధయిష్యతి రాఘవ.

35

రాఘవా! అజ్ఞానహమమును బొందిన ఆ శరీరమును, స్వతఃసిద్ధ ఆత్మబోధయత్కమగు
కృష్ణ దేహమున ఆ హరి ప్రబోధమొనర్చును.

న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి
న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః
అజ్ఞో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే.

36

ఈ ఆత్మను జననమరణములు లేవు, దీనికి వడ్డివిధ భావవికారములు లేవు, ఇది జన్మించి
యండలేదు, ఇక ముందు జన్మను బొందదు, నిజము, నిత్యము, శాశ్వతము, పురాతనము, శరీరము
వినష్ట మొనర్పబడినను దీనికి వినాశములేదు.

య ఏనం వేత్తి హస్తారం యశ్చైనం మన్యతే సాతమ్
ఉభా తౌ న విజాసీతో నాయం హన్తి న హన్యతే

37

ఈ ఆత్మను చంపుచున్నాను అనియు, హతమైనదనియు తలచు వారిరువురును ఆత్మతత్త్వము
నెఱుంగనివారు; ఇది ఎవ్వరిని చంపుటలేదు, ఎవ్వరిచేతను చంపబడదు,

అనన్తస్యైకరూపస్య సతః సూక్ష్మస్య ఖాదపి
ఆత్మనః పరమేశస్య కిం కథం కేన సశ్యతి.

38

అనంతమును, ఏకరూపమును, సత్స్వరూపమును, ఆకాశముకంటెను సూక్ష్మమును, పరమేశ్వ
రుడునునగు ఈ ఆత్మను ఎవరు ఎట్లు నాశన మొనర్పగలడు?

అనన్తమవ్యక్తమనాదిమధ్య
మాత్మానమాలోకయ సంవిదాత్మాన్
సంవిద్యపుః స్ఫూరమలబ్ధదోష
మజ్ఞోఽసి నిత్యోఽసి నిరామయోఽసి.

39

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే సరనారాయణావ
తారకథనంనామ ద్వీపఞ్చాశః సర్గః || 52 ||

జ్ఞానమయా! నీవు ఆత్మ నిట్లు అనంతము, అవ్యక్తము అదిమధ్యాంతరహితము, అని
(గహింపుము. నీవు చైతన్యస్వరూపమునుబొంది, అపరిచ్ఛిన్నుడవును, నోవరహితుడవును అయి
తివి. నీవు అజుడవు, నిత్యుడవు, నిరామయుడవు. అందువలన బంధుసంయోగ వియోగ జనితములగు
సుఖదుఃఖములు నిన్ను స్పృశింపజాలవు.)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
సరనారాయణావతారకథనమను ఏబదిరెండవ సర్గము || 52 ||

త్రిపంచాశః సర్గః.

[వర్ణితేఽహంకృతేస్త్యాగః సర్వత్వాదిలక్షణమ్
ఉపాస్యజ్ఞేయరూపే చదశాభేదవ్యవస్థితే.

ఈ సర్గమున అహంకారత్వాగము, సంగత్వాగముయొక్క లక్షణము, ఉపాస్యజ్ఞేయరూపముల స్థితులు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీభగవానువాచః—

అర్జున త్వం నహంతా త్వమభిమానమలం త్వజ
జరామరణనిర్ముక్తః స్వయమాత్మాసి శాశ్వతః. 1

శ్రీభగవంతుడు:—అర్జునా! నీవు హంతనను అభిమానమలమును బరిత్యజింపుము; శాశ్వతమును, జరామరణనిర్ముక్తమును అగు ఆత్మయే నీవు.

యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న విష్యతే
హత్యాపి స ఇమాంట్లోకాన్ హన్తి న నిబధ్యతే. 2

ఎవ్వని కహంకారములేదో, ఎవ్వని బుద్ధి తిప్తముగాకుండనందునో, అతడే జగత్తుననున్న పాణులను జంపియు జంపుచుండుటలేదు. అతని నెవ్వరును జంపజాలరు.

యైవ సంజాయతే సంవిదస్తః సైవానుభూయతే
అయం సోఽహమిదం తస్య ఇత్యస్తః సంవిదం త్వజ. 3

అంతరమున ఎట్టి జ్ఞానము కలుగుచున్నదో, బయటకూడ అట్టి అనుభవమే తోచుచున్నది. అందువలన 'నేను ఇట్టి వాడను' అను అభిమానమును త్యజింపుము,

అనయైవ చ యుక్తోఽస్మి నష్టోఽస్మీతి చ భారత
అభితః సుఖదుఃఖాభ్యామవశః పరితప్యసే. 4

భారతా! ఈతీయక హంతృత్వాది అభిమానముతోగూడి, వాటివలన కలుగు పాపాదుల వలన విసప్తమగుచున్నాడనని తలచి, సుఖదుఃఖములకు వశిభూతుడవై పరితపించుచున్నాడవు.

సావృత్తాంశైః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి భాగశః
అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే. 5

ఆత్మను ఆవరించి, దానియొక్క అంశములనితోచు గుణములే కర్మల నాచరించుచున్నవి; కాని అహంకారవిమూఢుడగు మనుష్యుడు తన్ను కర్తయని భావించుకొనుచున్నాడు.

చక్షుః పశ్యతు కర్ణశ్చ శృణోతు త్వక్స్పృశ్యత్విశదమ్
రసనా చ రసం యాతు కాత్ర కోఽహమితి నీతిః. 6

కన్నులు జూచుగాక, చెవులు వినుగాక, త్వగింద్రియము స్పృశించునుగాక, జిహ్వయచి చూచుగాక—ఏటితో నాకు సంపర్కమేమి?

కలనాకర్మణి రతే మనస్యపి మహాత్మనః
న కశ్చిదత్రాహమితి కేశభాగేక ఏవ తే. 7

మహాత్ముల అంతఃకరణమే కార్యముల నాచరించుచున్నది. ఆత్మకెట్టి సంబంధమును ఏటితోలేదు. అగుచో కష్టము బొందుదురని నీవు భావించువారితో ఆత్మకేమి సంబంధము?

బహుభిః సమవాయేన యత్కృతం తత్ర భారత

ఏకోఽభిమానదుఃఖేన హాసాయేన హి గృహ్యతే.

8

భారత! పెక్కుమందితో కలసి యొనరించిన పనికి 'నేనొక్కడనే కర్తన'ని అభిమానమును బూనుట హాస్యాస్పదము.

కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలైర్ద్వియైరపి

యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సజ్గం త్యక్త్యాత్మశుద్ధయే.

9

ఆరుదుక్షువులను యోగిపురుషులు మనోవాక్కాయములను (తీరకణములతోడను, ఇంద్రియములతోడను, చిత్తశుద్ధికోటకు నిస్సంగభావమున కర్మ నాచరించుచున్నారు.

అహం స్వవిషయాణాం యేషాం కాయో న మారితః

కుర్వన్తోఽపి హరన్తోఽపి నచ తే నిర్విషూచికాః.

10

అహంకారవిషయార్థమెవ్వరు శరీరమున ఆలముకొనియుండలేదో, ఎవ్వరు రాగద్వేషదులను త్యజించియున్నారో, వారు లోకవ్యవహారముల నాచరించుచున్నను ఆచరింపనివారే యగుచున్నారు. భోగించుచున్నను భోగింపనివారే యగుచున్నారు.

స క్వచిద్రాజతే కాయో మమతామేధ్యదూషితః

ప్రాజ్ఞోఽవ్యతిబహుజ్ఞోఽపి దుఃశీల ఇవ మానవః.

11

శీలరహితుడగునాతడు ప్రాజ్ఞుడైనను, పండితుడైనను శోభించనట్లు మమత్వమును అమేధ్యదూషితమగుచో ఈ శరీరము శోభింప జాలదు.

నిర్మమో నిరహంకారః సమదుఃఖసుఖః త్షమి

యః స కార్యమకార్యం వా కుర్వన్నపి న లిప్యతే.

12

మమత్వహీనుడును, అహంకారవిహీనుడును, సుఖదుఃఖముల సమానముగ జూచువాడును, తీమాశీలుడును నగువాడు కార్యాకార్యముల నాచరించుచున్నను, లిప్తుడవడు.

ఇదం చ తే పాణ్డుసుత స్వకర్మ త్షాత్రముత్తమమ్

అపి క్రూరమతిశ్రేయః సుఖాయైవోదయాయ చ.

13

పాండునుతా! ఈ త్షాత్రకర్మయే నీపట్లు ఉత్తమము. క్రూరమేయైనను శ్రేయమునకును, సుఖోదయమునకును ఇది కారణమవగలదు.

అపి కుత్సితమవ్యవ్యధవ్యధర్మమయక్రమమ్

క్రేష్ఠం తే స్వం యథా కర్మ తథేహామృతవాన్మవ.

14

కుత్సితమును, పూజార్థులగువారిని వధించుటతో గూడినదే యయ్యును స్వభర్మమగు ఈ యుద్ధము నాచరించి అమరణభర్మమగు విజయమును బొందుము; అమృతుడవగుము.

మూర్ఖస్యాపి స్వకర్మైవ క్రేయసే కిము సన్మతేః

మత్స్థిలదహంకారా పతితాపి న వివ్యతే.

15

మూర్ఖునకుగూడ స్వకర్మయే శ్రేయోదాయక మగుచుండ, బుద్ధిమంతుని సంగతి వేఱుగ చెప్పవలయునా? అహంకార విహీనులైనచో, మహాపాత కాదుల బడియు లిప్తులవరు.

యోగస్థ కురు కర్మాణి సజ్గం త్యక్త్వా ధనంజయ

నిఃసజ్గస్తవం యథాప్రాప్తకర్మవాన్మ నిబధ్యతే.

16

ధనంజయా! నీవు బ్రహ్మపూర్ణమగు బుద్ధితో ఆసక్తిని త్యజించి కర్మల నాచరింపుము, ఇట్లు నిస్సంగివై యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచున్న బద్ధుడవు కాజాలవు.

శాస్త్ర బ్రహ్మ వపుర్భూత్వా కర్మ బ్రహ్మమయం కురు

బ్రహ్మర్షణసమాచారో బ్రహ్మైవ భవతి త్తణాత్.

17

కాంతమగు బ్రహ్మతనువుతో బ్రహ్మమయములగు కర్మల నాచరింపుము, బ్రహ్మపూర్ణ మగు ఆచరణము గలవాడు త్తణములో బ్రహ్మమేయగును.

ఈశ్వరాద్భితసర్వార్థ ఈశ్వరాత్మా నిరామయః

ఈశ్వరః సర్వభూతాత్మా భవ భూషితభూతలః.

18

లేక ఈశ్వరునకు సర్వకర్మలను సమర్పించి, ఈశ్వరాత్ముడవును నిరామయుడవును కమ్ము! ఈశ్వరుడే సర్వభూతముల వెలయుచున్నాడని గ్రహించుచో నీవు భూమండలమును అలంకరించు వాడవే యగుదువు.

సంస్యస్తసర్వసంకల్పః సమః శాస్త్రమనా మునః

సంన్యాసయోగయుక్తాత్మా కుర్వన్ముక్తమతిర్భవి.

19

కాకున్న, సంకల్పముల నన్నిటిని సంపూర్ణముగ త్యజించి, శాంతిచిత్తుడవును, మననకలు డవును, సమదర్శివియును కమ్ము. దీనివలనగూడ నీవు ముక్తినిబొందగలవు.

అర్జున ఉవాచ:—

సజ్గత్యాగస్య భగవంస్తథా బ్రహ్మర్షణస్య చ

ఈశ్వరార్షణరూపస్య సంన్యాసస్య చ సర్వశః.

20

తథా జ్ఞానస్య యోగస్య విభాగః కీదృశః ప్రభో

క్రమేణ కథయైతన్నే మహామోహనివృత్తయే.

21

అర్జునుడు:—భగవంతుడా! సంగత్యాగము, బ్రహ్మర్షణము, ఈశ్వరార్షణము, సన్యాసము, జ్ఞానము, యోగముల విభాగమెట్టిది? ప్రభూ! నా యజ్ఞానమోహము తీరుటకు ఈ విషయములను వివరించిచెప్పుము.

శ్రీభగవానువాచ:—

సర్వసంకల్పసంశాస్తౌ ప్రశాస్త్రఘనవాసనమ్

న కించిద్భావనాకారం యత్తద్రహ్మ పరం విదుః.

22

భగవంతుడు:—సంకల్పములన్నియును సంశాంతించిపో వ అభించు నిర్వికల్పకస్వరూప మీ బ్రహ్మపదమని చెప్పబడుచున్నది.

తదుద్యోగం విదురానం యోగం చ కృతబుద్ధయః

బ్రహ్మ సర్వం జగదహం చేతి బ్రహ్మర్షణం విదుః.

23

కృతబుద్ధులగు జ్ఞానులు వైనచెప్పబడిన స్థితిని బొందజేయు యత్న మే జ్ఞానము, యోగము అని చెప్పబడుచున్నది. నేను, జగత్తు మున్నగువాటియందుండు అహంభావమును బ్రహ్మమున అర్పించుటయే — అధ్యాసము అధిష్ఠానమున పర్యవసంపజేయుటయే — బ్రహ్మర్షణమనబడుచున్నది.

అన్తఃశూన్యం బహిఃశూన్యం వాషాణహృదయోపమమ్

శాస్త్రమాకాశకోశాచ్చం న దృశ్యం న దృశః పరమ్.

24

అంతఃశూన్యమును, బహిఃశూన్యమును, వాషాణమువలె చిద్వస్తువును, శాంతమును, అకాశకోశమువలె స్వచ్ఛమును, దృశ్యముగానిదియునునై ఆ పరమ దృక్ - వస్తువు వెలయుచున్నది.

తతః ఈషద్యదుత్థానమిషదన్యతయోదితమ్

స జగత్ప్రతిభాసోఽయమాకాశమివ శూన్యతా.

25

దానినుండియే ఈ జగత్తు ఉదయించి, దానినుండి వేరుకట్టు లోచుచున్నది. కాని, ఈ ప్రతిభాసగంధర్వవగరమువలె అశీకమే.

భావోఽహమితి కోవ్యేష ప్రత్యేకముదితశ్చిత్తేః

కోటికోట్యంశకలితః క ఇవైనం ప్రతిగ్రహః.

26

బ్రహ్మమున జగత్తు ఆలోపింపబడినట్లే, కోట్యంశమునందలి కోట్యంశములగు కీవులను భ్రమగూడ ఏర్పడినది. ఈ భ్రమయందు చిక్కకొనగూడదు.

అపృథగ్శూత్ర ఏవైష పృథగ్శూత్ర ఇవ స్థితః

పుథక్త్వం హి న పర్యవో నాహమిత్యవగచ్ఛతి.

27

పరిచ్ఛేదరహితమగు బ్రహ్మవస్తువే పరిచ్ఛేదయుక్తమైనట్లు చూపట్టుచున్నది. బ్రహ్మమున పరిచ్ఛిన్నత, మణిల ఆపరిచ్ఛిన్నతయందు అహంభావమున్న యాక్తియుక్తములు గావు. ఉపపత్తిరహితమగు ఈ పృథక్త్వము హేతుము.

యథేహహం తథేహస్మి ఘటాదీహాపి మర్కటః

స్వమిహైవ తథామౌఢిః కిమహంతాం ప్రతి గ్రహః.

28

ఈ అహంకార - మర్కటము బ్రహ్మమునుండి వేరుగానట్లు, హస్తీఘటాదులుగూడ వేరు కావు. మమత్వము, సముద్రము మున్నగునవిన్నియును భ్రాష్ట్రబ్రహ్మముగాక వేరొందుగావు. అగుచో వీటియందు అభినివేశమే ?

వికల్పభేదే స్ఫురితే సంవిత్సారమయాత్మని

వైచిత్ర్యేణ విచిత్రేపి కిమేకత్వేఽపి నో గ్రహః.

29

విచిత్రములగు వైచిత్ర్యములు (విభిన్నభావములు) జ్ఞానమయమగు ఆత్మయందు సంస్కరించుచున్నవి. అగుచో, దీనికంటె వేరుగాని ఏకత్వమునందే అభినివేశమునెల యుంపరాదు?.

ఇతి జ్ఞాతవిభాగస్య బుద్ధౌ తస్య పరిక్షయః

కర్మణాం యః ఫలత్యాగస్తం సంన్యాసం విదుర్బుధాః.

30

ఈరీతిగ విచుర్పించి సారాసారములను గ్రహించిన పురుషుని బుద్ధియందు అహంమమతా భావము ఉపశమించిపోవును. అప్పుడాతనికి కర్మల ఫలత్యాగము సిద్ధించును. దీనికే సన్యాస మందురు.

త్యాగః సంకల్పజాలానామసంసర్జః స కథ్యతే

సమస్తకలనాజాలస్యేత్స్వరత్వైకభావనా.

31

గలితద్వైతనిర్భాసమేతదేవేత్వార్పణమ్

అబోధవశతో భేదో నామైవైషాం చిదాత్మని

32

దీనివలన సంకల్ప - త్యాగమును అసంగస్థితి చేకూరును. కల్పవలన నన్నిటిని ఈశ్వరుని యందు ఏకీభూతమొనర్చి, ద్వైతబుద్ధిని విలీనమొనర్చుటయే ఈశ్వరార్పణ మనంబడుచున్నది. అజ్ఞానమువలననే ఈ భేదములు చిదాత్మయందు కల్పింపబడుచున్నవి.

బోధాత్మా కిల శబ్దార్థో జగదేకం న సంశయః

అహమాశా జగదహం స్వమహం కర్మచాప్యహమ్.

33

కూలోహమహమద్వైతం ద్వైతం చాహమహం జగత్

మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు

మామేవైవ్యసి యుక్త్యైవమాత్మానం మత్పరాయణః.

34

జ్ఞానికి బ్రహ్మము, జగత్తుయు నొక్కటే. దిక్కులు, జగత్తు, కర్మ, తదాశ్రయము, కాలము, ఆద్వైతము, తద్బ్రాహ్మణ్యము జగత్తు మున్నగునన్నియును నేనే. నాయందు మనస్సునంచుము, నాభక్తుడవు కమ్ము, నన్ను యజింపుము, నమస్కరింపుము; ఇట్లు నాయందు చిత్తమును నిల్పి, నాభావముతో గూడిన, నన్నే పొందెదవు.

అర్జున ఉవాచ:—

ద్యే రూపే తవ దేవేశ పరం చాపరమేవ చ

కీదృశం తత్కదాచూపం తిష్ఠామ్యాశ్రిత్య సిద్ధయే.

35

అర్జునుడు:—దేవేశా! నీకు పరము, అపరములను రెండు రూపములున్నవి కదా. అవి ఎట్టివి? వీనిలో నెదైనాని నాశ్రయింప సిద్ధిని బొందగలను.

శ్రీభగవానువాచ:—

సామాన్యం పరమం చైవ ద్యే రూపే విద్ధి మేఽనఘ

పాణ్యాదియుక్తం సామాన్యం శ్శబ్దచక్రగదాధరమ్.

36

శ్రీభగవంతుడు: అనఘా! నాకు సామాన్యము, పరము అను రెండురూపము లున్నవని గ్రహింపుము. అందు హస్తపాదాది అవయవములతోడను, శంఖచక్రగదాది ఆయుధములతోడను గూడినది సామాన్యరూపము.

పరం రూపమనాద్యస్తం యన్మమైకమనామయమ్

బ్రహ్మైత్యపరమాత్మాదిశబ్దేనతదుదీర్యతే.

37

పరమాపము ఆద్యంతవిహీనము, అనామయము; అయ్యది బ్రహ్మ ఆత్మ, పరమాత్మ మున్నగు శబ్దముల కేర్పొనంబడు చున్నది.

యాపదప్రతిబుద్ధస్త్వమనాత్మజ్ఞతయా సితః

తావచ్ఛతుర్భుజాకారదేవపూజాపరో భవ.

38

నీవు ప్రబోధము పండక ఆత్మజ్ఞానవిహీనుడవుగ నున్నంతవఱకు చతుర్భుజాకారమున వేదవిధిననుసరించి పూజింపుము.

తత్త్వమాత్మప్రబుద్ధస్త్వం తతో జ్ఞాన్యసి తత్పరమ్

మమ రూపమనాద్యంతం యేన భూయో న జాయతే.

39

పిదప చిత్తశుద్ధిని బొంది ప్రబుద్ధుడవైన నీవు పరమరూపమును గ్రహింపగలవు. అనాద్యంత మగు ఆ రూపమును గ్రహింప నీవు మరల జన్మింపవు.

యది నా వేద్యవిజ్ఞాతో భావస్తదరిమర్దన

తస్మాత్మానమాత్మానమాత్మానశ్చాశు సంశ్రయ.

40

అరిమర్దనా! నీవు చిత్తశుద్ధిని బడసి గ్రహింపతగినదానిని గ్రహించియున్న, విజ్ఞానైక స్వభావమగు బ్రహ్మము శుద్ధమని తలచుచో, జీవేశ్వరులనబడు త్వం, తత్ పదార్థముల శోధించి, ఏక రూపమగు అఖండ పరిపూర్ణాత్మను గ్రహించి, దాని నాశ్రయింపుము.

ఇదం చాహమిదం చాహమితి యత్రైవదామ్యహమ్

తదేతదాత్మతత్త్వం తు తుభ్యం హ్యుపదిశామ్యహమ్.

41

‘ఇది నేను, నేనియ్యది’ అని విభాతులను ఉపదేశించుట. నీకు ఆత్మతత్త్వమును దెలియపరచుటకే, (ఇట్లు నడుపునప్పుడు నేను ఆయావస్తువుల అధిష్ఠానమగు ఆత్మతత్త్వమునే నూచించియుంటిని.)

మన్యే సాధువిబుద్ధోసి పదే విశ్రాంతవానసి

సంకల్పైరవముక్తోఽసి సత్యైకాత్మమయో భవ.

42

ఈ ఉపదేశప్రభావమున నీవు ప్రభుత్వంబైన పరమపదమున సంపూర్ణముగ విక్రాంతుడవైతివని తలచుచో, నీ శంకలన్నియును తొలగిపచో, సత్యమగు ఏకాత్మయందే వెలయుము.

సర్వభూతసమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మాని

పశ్య త్వం యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః.

43

నీవు యోగయుక్తుడవును, సర్వత్ర సమదర్శివియునునై, సర్వభూతములయందున్న ఆత్మను, ఆత్మయందు సర్వభూతములను గాంచుము.

సర్వభూతసమాత్మానం భజత్యేకత్వమాత్మనః

సర్వథా సర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే.

44

ఆత్మ - ఏకత్వదృష్టితో సర్వభూతముల వెలయు ఆత్మను గాంచుచున్నయెడల నీవు సర్వ విధ కార్యముల నాచరించుచున్నను, మరల జన్మింపవు.

ఏకత్వం సర్వశబ్దార్థ ఏకశబ్దార్థ ఆత్మనః

ఆత్మాపి చ న సన్నానద్గతో యస్యాశు లిస్య తత్.

45

అసద్యస్తువులగు ఈ సుఖదుఃఖములన్నియును ఆత్మయందే పరికల్పితములై తెలియుచున్నట్లు తోచుచున్నవి; ఇవి అసహనీయములు కావు.

మనాగపి న విద్యస్తే సుఖదుఃఖే తు సర్వతః

సర్వత్వాదాత్మతత్త్వస్య సత్తా కథమనాత్మనః

6

వాస్తవమునకు ఆత్మయందు సుఖదుఃఖములు లేకమైనను లేవు. ఆత్మతత్త్వ మొక్కటియే సర్వత్ర, సర్వమై వెలయుచుండ, అనాత్మ ఇక నెట్లు నుండగలదు?

నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః

నాస్త్యేవ సుఖదుఃఖాది పరమాత్మాస్తి సర్వగః.

7

అసత్తమ ఉనికి లేదు, సత్తమ విశాళము లేదు. అందువలన, అసత్త్యములగు సుఖదుఃఖములు లేవు. సర్వవ్యాపియగు పరమాత్మ మొక్కటియే వెలయుచున్నది?

సత్వాసత్వమతీ త్యక్త్వా చైతయోర్జగదాత్మనోః

త్యక్త్వా న కించిన్మధ్యే చ శేషే బద్ధపదో భవ.

8

జగత్తు ఉన్నదను తలపును, నిరతిశయానందస్వభావమగు ఆత్మలేదను తలపును, జగత్తును ఆత్మను కలపు మనస్సుమొక్క తమస్సును విడచి, మిగులు చిదాత్మ - పదమున ప్రతిష్ఠితుడవు కమ్ము!

న హృష్యతి సుఖైరాత్మా దుఃఖైర్గాయతి నోఽర్జున

దృశ్యదృశ్యేతనాత్మాపి శరీరాస్తర్గతోఽపి సన్.

9

అర్జునా! ఈ ఆత్మ చేతనమయ్యు, ద్రవ్యమయ్యు, శరీరమునందే వెలయునదయ్యును, సుఖము అభించిన వార్షింపదు, దుఃఖముల గ్లాని నందదు.

జడం చిత్రాదిదుఃఖస్య భాజనం దేహతాం గతమ్

న చైతస్మిన్ తేజీణే కించిదేవాత్మనః శ్చరత్మ్.

10

దేహరూపమును బొందినవియును, జడములునునగు చిత్రాదులే సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచున్నవి. ఈ శరీరము తేజిించినను, విశాళము బొందినను ఆత్మకెట్టి శ్చరియును కలుగదు.

జడం దేహోది దుఃఖాదేర్యదిదం భోక్తృ సంసితమ్

తన్మాయాభ్రమమేవాజ్ఞ విద్యభోధవశోత్థితమ్.

11

జడమగు దేహము, సుఖదుఃఖముల ననుభవించు చీపుడు మున్నగు భ్రమలన్నియును, వత్సా! మాయనాశ్రయించి అజ్ఞానమువలన కలిగినవని గ్రహింపుము.

న కించిదేవ దేహోది న చ దుఃఖాది విద్యతే

ఆత్మనో యత్పుథగ్భూతం కిం కేనాతోఽనుభూయతే.

12

శరీరము, ఇంద్రియములు, సుఖదుఃఖములు మున్నగున నేమియును లేవు. ఆత్మకంటె వేరుగా దానిని ఎవడు, ఎట్లు గ్రహింపగలరు?

యదిదం కథయామ్యుత్ర తేనైవాతో వినశ్యతి

భ్రాన్తిదుఃఖమబోధోత్థా సమ్యగ్భోధేన భారత.

13

భారతా! ఈ దుఃఖభాగ్రింతి అజ్ఞానమువలన కలిగినది; సంపూర్ణముగ జ్ఞానమువలన ఇది వశించును. ఈ విషయమును నీకు వివరించి చెప్పుచున్నాడను.

యథా రజ్జ్వమహిభయం బోధాన్నశ్యత్యబోధజమ్

తథా దేహాదిదుఃఖాది బోధాన్నశ్యత్యబోధజమ్.

14

త్రాటియందు పామను భయము అజ్ఞానమున కలిగి, జ్ఞానమున నశించునట్లు అజ్ఞానజములగు శరీరదుఃఖాదులగు భాగ్రింతులు జ్ఞానమువలననే నశింపగలవు.

వివ్యగ్విశ్వమజం బ్రహ్మ న నశ్యతి న జాయతే

ఇతి సత్యం పరం విద్ధి బోధః పరమ ఏష సః.

15

విశ్వమంతయు పూర్ణబ్రహ్మమే; బ్రహ్మ నశించుటలేదు, లేక జన్మించుచుండుటలేదు, ఇదియే పరమసత్యమని గ్రహింపుము. ఇదియే పరమజ్ఞానము.

బ్రహ్మమ్బుధౌ తరజ్గత్వం కించిద్భూత్వా విలీయతే

బ్రహ్మవర్తే స్ఫురస్యద్య బ్రహ్మైవాసి నిరామయమ్.

16

బ్రహ్మసముద్రమున తరంగములు కొన్ని లేచి మరల బ్రహ్మమను సుడిగుండముననే విలీనము లగుచున్నవి. నేడు, మరల జ్ఞానోదయ కాలమున నీవు బ్రహ్మమే యగుచున్నాడవు.

యావత్కాలక్రియాదేశాస్త్యమహంనైనికా ఇవ

బ్రహ్మణీవ పరిస్పందా నాత్రస్తః సదసద్రభమా.

17

దేశకాలక్రియలు, నీవు నేను మున్నగు భావాభావవికారము లన్నియును కేవలము బ్రహ్మమున వోచుచున్న భ్రమలు; వాస్తవమున కయ్యవి బ్రహ్మమున లేవు.

జహి మానం మదం శోకం భయమిహాహం సుఖానుభే

దైవతమేతదసద్రూపమేకః సద్రూపవాన్భవ.

18

భయశోకములను, మదమానములను, సుఖదుఃఖములను, కోరికలను బరిత్యజింపుము. అసద్రూపమగు ఈ దైవతమునుగూడ పరిత్యజించి, సద్రూపుడవు కమ్ము.

పురుషాక్షహిణీనాం చ క్షయేణానుభవాత్మనా

బ్రహ్మణా బృంహితం శుద్ధం బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం కురు.

19

అక్షహిణీసంఖ్యానైస్సత్యతయను కార్యము నాచరించుచున్నను, అంతటిని శుద్ధమగు బ్రహ్మమతోడనే నింపివేయుము.

అసంవిదన్ముఖం దుఃఖం లాభాలాభౌ జయాజయౌ

శుద్ధం బ్రహ్మైకతాం గచ్ఛ బ్రహ్మభిస్త్యం హి భారత.

20

భారతా! అజ్ఞానము, సుఖదుఃఖము, లాభాలాభము, జయపరాజయములను శుద్ధబ్రహ్మమతోనైక్య మొనర్చును; నీవు బ్రహ్మసముద్రమైయున్నాడవు.

లాభాలాభసమో భూత్వా భూత్వా నూనం న కించన

ఖణ్ణవాత ఇవాస్మద్ధి ప్రకృతం కార్యమాచర,

21

లాభాలాభముల సమబుద్ధి నుంచుము. తత్త్వనిశ్చయ మొనర్చుకొని, న్యూనములగు జీవాది భావములను బొందకుము. గుహాది పరిచ్ఛిన్నప్రదేశము నుంపబడిన వాయువువలె నిశ్చలత్వమును వహించి, ప్రకృతకార్యమగు యుద్ధము నాచరింపుము.

యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్ఞహోషి దదాసి యత్

యత్కరిష్యసి కౌన్తేయ తదాత్మేతి స్థిరో భవ.

22

నీవు ఆచరించు కార్యములు, భుజించునవి, వ్రేల్చునవి, ఒసగునవి, చేయునవి ఆత్మయే యని, కాంతేయా! స్థిరనిశ్చయ మొనర్చుకొనుము.

యన్మయో యో భవత్వన్తః స తదాప్నోత్యసంశయమ్

బ్రహ్మసత్యమవాప్తుం త్వం బ్రహ్మసత్యమయో భవ.

23

ఎవ డంతరమున ఏ భావము నాశ్రయించునో, నిస్సంశయముగ నాతడు దానినే పొందును. అందువలన నీవు సత్యమగు బ్రహ్మమును బొంద తన్మయుడవు. (తదాకారాకారితవిత్తుడవు) కమ్ము.

అనపేక్షం ఫలం బ్రహ్మ భూత్వా బ్రహ్మేతి భావితమ్

క్రియతే కేవలం కర్మ బ్రహ్మజ్ఞేన యథాగతమ్.

24

బ్రహ్మజ్ఞుడు కర్మఫలముల నాశింపక, బ్రహ్మమై, బ్రహ్మమేయను భావనతో యథా ప్రాప్తమగు కర్మల నాచరించుచుండును.

కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యత్యకర్మణి చ కర్మ యః

స బుద్ధిమాన్మనుష్యేషు స చోక్తః కృతస్మిన్కర్మకృత్.

25

ఏ మనుష్యుడు కర్మయందు నిష్క్రిమముగ బ్రహ్మమును, బ్రహ్మమున కర్మను గాంచుచుండునో, అతడే మనుష్యులందరిలోను బుద్ధిమంతుడు. అతడే పరిపూర్ణకర్మియని చెప్పబడును.

మా కర్మఫలపేతుర్భూర్మాతే సజ్జో స్వకర్మణి

యోగస్థః కురు కర్మాణి సజ్గం త్యక్త్వా ధనంజయ.

26

ధనంజయా! నీవు లోభాదులకు వశిభూతుడ నవకుండువుగాక ! ప్రాప్తకర్మల నవపేళన మొనర్పకుండువుగాక! ఆసక్తిని త్యజించి, యోగమువలె కర్మల నాచరింపుము.

కర్మాసక్తిమనాశ్రిత్య తథా నాశ్రిత్య మూఢతామ్

నైష్కర్మ్యమప్యనాశ్రిత్య సమ స్తిష్ఠ యథాస్థితమ్.

27

కర్మల యందాసక్తిని గొనక, అజ్ఞానము నాశ్రియింపక, కర్మరహితత్వమునుగూడ పొందక, సముడవై నెలయుము-యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచుండుము.

త్యక్త్వా కర్మఫలాసక్తం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః

కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః.

28

కర్మఫలాసక్తిని విడచి, నిత్యతృప్తుడును, నిరాశ్రియుడునునై కర్మల నాచరించినను, ఏమియు నాచరింపనివాడే యగుచున్నాడు.

ఆసక్తిమాహుః కర్మత్వమకర్తురపి తద్భవేత్

మాఘోః స్థితే హి మనసి తస్మాన్మార్ఘం పరిత్యజేత్.

29

కర్తృత్వ బుద్ధియే ఆసక్తి, అకర్తృత్వబుద్ధియే అనాసక్తి. మనస్సు అజ్ఞానావృతమైన దానిని పరిత్యజింపవగును.

పరం తత్త్వజ్ఞమాశ్రిత్య నిరాసక్తైర్మహాత్మనః
సర్వకర్మరతస్యాపి కర్తృత్వాజేతి న క్వచిత్.

30

పరతత్త్వము తెలింగినదాని నాశ్రియించి, అనాసక్తితో కర్మల నన్నిటిని యొనర్చు మహాత్మున కెన్నడును కర్తృత్వబుద్ధి కలుగదు.

అకర్తృత్వాదభోక్తృత్వమభోక్తృత్వాత్సమైకతా
సమైకత్వాదనంతత్వం తతో బ్రహ్మత్వమాతతమ్.

31

అకర్తృత్వమువలన అభోక్తృత్వమును, అభోక్తృత్వమువలన సమత్వమున్ను, సమత్వము వలన అనంతత్వమును, అనంతత్వమువలన బ్రహ్మత్వమును సిద్ధింపగలవు.

నానాతామలముత్సృజ్య పరమాత్మైకతాం గతః
కుర్వన్కార్యమకార్యం చ నైవ కర్తా త్వమర్జున.

32

అర్జునా! నీవు నానాత్వబుద్ధిని పరిత్యజించి పరమాత్మతో నైక్యమును బొందితివి. ఇట్టి పట్ల నీవు విధ్యుక్తములును, నిషిద్ధములునుగల కార్యముల నాచరించినను కర్తవుగావు.

యస్య సర్వే సమారమ్భాః కామసంకల్పవర్జితాః
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణాం తమాహుః పణ్ణితం బుధాః.

33

ఎవని కార్యములన్నియును కామసంకల్పవర్జితములూ, ఎవని కర్మలను జ్ఞానాగ్ని దగ్ధ మొనర్చివైనవో, అట్టివానిని పండితుడని జ్ఞాను లందురు.

సమః సౌమ్యః స్థిరః స్వః శాన్తః సర్వార్థనిస్పృహః
యస్తివృత్తి స స వ్యగ్రోఽవ్యలమవ్యగ్రతాం గతః.

34

సముడును, సౌమ్యుడును, స్థిరుడును, స్వఃకుడును, శాంతుడును, విషయనిస్పృహుడును నగువాడు కర్మల నాచరించుచున్నను నైష్కర్మియే.

నిర్వస్తోఽనిత్యసత్వస్థో నిరోగక్షేమ ఆత్మచాన్
యథాప్రాప్తానువర్తీ త్వం భవ భూషితభూతలః.

35

నీవు ద్వంద్వరహితుడవును, అశ్మకంతుడవునునై యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచు భూమండలము నలంకరింపుము.

కర్మేన్ద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్
ఇన్ద్రియార్థాన్విముఢాత్మా మిథ్యాచారః స ఉచ్యతే.

36

కర్మేంద్రియములను నిరోధించి ఏ మూఢుడు విషయములను మనస్సున స్మరించుచున్నాడో, అతడు మిథ్యాచారి యనంబడును.

యస్త్విన్ద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేర్జున
కర్మేన్ద్రియైః కర్మయోగమసక్తః స విశిష్యతే.

37

అర్జునా! మొదట మనస్సుతో ఇంద్రియములను నియమించి, కర్మేంద్రియముల సాయమున బసవబడు కర్మయోగమే పుకంసార్థము.

ఆపూర్వమాణమచలప్రతిష్ఠం
సముద్రమాపః ప్రవిశన్తి యద్వత్
తద్వత్కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే
సశాన్తిమాప్నోతి న కామకామీ.

38

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయేదేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధౌ అర్జునోపాఖ్యానే ఆత్మజ్ఞానోపదేశో నామ చతుష్పాశః సర్గః || 54 ||

ఎవ్వనియందు కామములన్నియును, సముద్రమున నదులు పోవేళించుచున్నట్లు, ఉపశమించి పోవుచున్నవో, మఱియు ఎవడీ సముద్రానివలె అచలముగ నున్నాడో, అసగా నిర్వికారమగు బ్రహ్మమునే సమాశ్రయించుకొని యుండునో - అట్టి పురుషుడే కాంతిని బొందును; కోరికలను కోరువాడు కాంతిని బడయజాలడు.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఆత్మజ్ఞానోపదేశమను ఏబదినాల్గవ సర్గము || 54 ||

ప శ్చ ప శ్చ శః స ర్గః

[దేహనాశేఽప్యనాశాత్మా మాధతత్త్వజ్ఞయోః సమః
మూఢో జన్మాదిభావ భ్రాన్త్యా జ్ఞాన్తు శేత్యత్రో వర్ణ్యతే.

దేహము నశించినను ఆత్మ నశింపదనియు, జ్ఞాని అజ్ఞానులయందు ఇయ్యది సమముగానే యున్నదనియు, అజ్ఞాని జనన మరణముల బొందుచున్నాడు, జ్ఞాని కియ్యది లేదనియును ఈ ప్రకరణమున చెప్పబడుచున్నవి.]

శ్రీ భగవానువాచః—

న కుర్యాద్భోగసంత్యాగం న కుర్యాద్భోగభావనమ్
స్థితవ్యం నుసమేనైవ యథాప్రాప్తానువర్తితా.

1

శ్రీభగవంతుడు:— భోగముల నాస్వాదింపవలదు; భోగములనుగుఱించి చింతింపవలదు. సమత్వబుద్ధిని వహించి, యథాప్రాప్తములగు కర్మల ననుసరించుచు వెలయుచుండవలెను.

అనాత్మన్యాత్మతాం దేహే మా భావయ భవాత్మని
ఆత్మన్యేవాత్మాతం సత్యే భావయాభవఽరూపిణి.

2

అనాత్మయును, జన్మాది విక్రియాస్వభావయుక్తమునగు శరీరమున ఆత్మబుద్ధి నుంపకలదు. నికార రహితమగు సత్యాత్మయందు ఆత్మనే చింతింపుము,

దేహనాశే మహాబాహూ న కించిదపి నశ్యతి
ఆత్మనాశో హి నాశఃస్యాన్న చాత్మా నశ్యతి ధ్రువః.

3

మహాబాహూ! శరీరము నశించిన ఏమియును నశింపదు. ఆత్మ నశించిన సర్వనాశమగును కాని, ఆత్మ నశింపదు. ఈ విషయము సత్యము.

సహి శీర్యత్యచిత్రాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః
కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః.

4

ఈ ఆత్మ చిత్తముకంటె వేఱు; ఇది శీర్ణ మొనరింపబడజాలదు దీనిని చిత్తమునుండి తటానర్పి కర్మల నాచరించిన, ఏమియును ఒనర్పనివాడే యగుచున్నాడు.

ఆసక్తిమాహుః కర్తృత్వమకర్తురపి తద్భవేత్
మార్భుర్భిత్తే హి మనసి తస్మాన్మార్భ్యం పరిత్యజేత్.

5

ఆసక్తియే కర్తృత్వ ముంబడుచున్నది. ఆసక్తియే అకర్తృత్వము. మనస్సు అట్లా నా వృత్తమైన, అజ్ఞానమును పరిత్యజింపవలెను.

పరం తత్త్వజ్ఞమాశ్రిత్య నిరాసక్తేర్మహాత్మనః
సర్వకర్మరసస్యాపి కర్తృతోదేతి న క్వచిత్.

6

పరమతత్త్వజ్ఞా నాశ్రయించి, ఆసక్తిమత్తయిన మహాత్ముడు, కర్మల నన్నిటిని ఆచరించుచుండినను, అతని కెన్నడును కర్తృత్వబుద్ధి (అహంకారము) కలుగదు.

అవినాశమనాద్యస్తమాత్మానమజరం వినః
నశ్యత్యాత్మేతి దుర్బోధో మా తవాస్త్వినా దుఃఖదః.

7

అవినాశియును, అద్యంతరహితమునగును ఆత్మ మృత్యుగహితమని నిజ్ఞా నొందుదురు. ఆత్మ నశించునను భ్రమ నీకు కలుగకుండునుగాక; ఇది దుఃఖదాయకము.

న తథా పరిపశ్యన్తి విదితాత్మాన ఉత్తమాః
పశ్యన్త్యనాత్మనాత్మానం స్వమాత్మన్యాత్మమానినః.

8

ఆత్మజ్ఞులగువారు అద్వానిని నశించునట్టిదానిగా నెంచరు. తమయందే ఆత్మను ప్రత్యక్ష మొనర్చుకొనిన ఉత్తమపురుషులు అనాత్మయును శరీరాదులయందు ఆత్మబుద్ధి మంపరు.

అర్జున ఉవాచ:—

ఏవం చేత్త్రి జగన్నాథ మూఢానామపి మానద
దేహనాశే సముత్పన్నే ఇష్టం నష్టం న కించన.

9

అర్జునుడు:—(రిజగన్నాథా! మానదా! అగుచో అజ్ఞుల శరీరము నశించినను వారికి దాని వలన కలుగు నష్టమేమియును లేదుగదా !

శ్రీభగవానువాచ:—

ఏవమేతస్మహాబాహూ న కించిన్నశ్యతి క్వచిత్
అత్యైవాస్యవినాశాత్మా కిం తస్య క్వ వినశ్యతి.

10

శ్రీ భగవంతుడు :- అవును, అట్లే ఎన్నడును ఏమియును నశించుచుండుటలేదు, అవినాశి
యగు అత్మయొక్కటియే వెలయుచుండ వానికేనష్టము ఎట్లు కలుగగలదు?

ఇదం నష్టమిదం యుక్తమితి మోహభ్రమాద్యతే

అన్యత్రా న పశ్యామి వన్ధ్యాస్త్రీతనయం యథా.

11

మోహభ్రమవలననే - ఇది వినష్టమైనది, ఇది లభించినది అని తోచుచున్నది. ఈ భ్రమ
లేకున్న, వంధ్యాపుత్రుడు అగుపించనట్లు ఇవేమియును కనుపింపవు.

నాఽసతో విద్యతే భావో నాఽభావో విద్యతే సతః

ఉభయోరపి దృష్టోఽస్తస్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః.

12

అసత్తునకు ఉనికిలేదు, సత్తునకు వినాశములేదు. ఈ రెంటియొక్క నిర్ణయమును జ్ఞానము
తెలిసికొనియున్నాడు.

అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతమ్

వినాశమవ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్కర్తుమర్హతి.

13

సర్వవ్యాపియగు ఈ అత్మ అవినాశియని తెలిసికొనుము. అవ్యయమగు ఈ అత్మ కెవ్వ
రను వినాశము చేకూర్చజాలరు.

అస్తవస్త ఇమే దేహా నిత్యస్యాక్తాః శరీరీణః

అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యధ్యస్య భారత.

14

ఈ శరీరము అన్నిటికిని వినాశమున్నది, కాని అత్మ అవినాశి, నిత్యము; కనుక, భారతా!
యాదృ మౌనర్థము.

ఆత్మా చైకోఽస్తి న ద్విత్వమసతః సంభవః కుతః

అవినాశ స్తస్వనోఽసౌ సతో నాశో న విద్యతే

15

అత్మ యొక్కటియే వెలయుచున్నది. అసత్తయగు ద్వైత మెట్లు పొడమగలదు? అవి
నాశి, అనంతము, సత్తు అగు ఆ అత్మకు వినాశములేదు.

ద్వితైవకత్వపరిత్యాగే కేవలం యత్పరిశిష్యతే

శాస్త్రం సదసతోర్మధ్యం తదస్తేహ పరంపదమ్.

16

కారణమును, సచ్ఛబ్దవాచ్యమును నగు ఏకత్వమును, కార్యమును అన్వతమునునగు ద్విత్య
మును పరిత్యజింప, అధిష్ఠాన సన్మాత్రమై ఈ రెండిట మధ్య వెలయు శాంత - పరమపదమొక్క
టియే వాస్తవమున టన్నది. (తక్కినదంతయు భ్రమయే.)

అర్జున ఉవాచ:-

తస్మైతోఽస్మీతి భగవన్నింకృతా తు సృణాం సితిః

కథం సితౌ చ లోకానాం తౌ స్వర్గనరకౌ ప్రభౌ.

17

అర్జునుడు:- భగవంతుడా! అమరణ ధర్మియగు అత్మ మృతించుచున్నదని తలంపబడు
టకు గారణమేమి? ప్రభూ! మనుష్యులయొక్కయు, లోకములయొక్కయు, స్వర్గనరకములయొక్కయు
స్థితికి గారణమేమి?

కాంతేయా! జీవుడు వెలుపడ శరీరము చలనరహితమగుచున్నది. గాలి అగిహావ చెట్టు యొక్క కదలికగూడ అగిహావునట్లు తోచు ఈ స్థితియే మరణమనబడుచున్నది.

అచేష్టం ఛేదభేదాది దోషైరాయాత్యదృశ్యతామ్

మృత ఇత్యుచ్యతే తేన దేహో విగతజీవితః.

26

అప్పుడు శరీరము కదలికలేనిదై, సంధులన్నియు విడిగడి క్రుల్లుచుండుట గాంచనగును. జీవుడు శరీరమునుండి వెడలిపోవ సంభవించు ఈ స్థితినే మృత్యువనమరు.

స జీవః ప్రాణమూర్తిః ఘోయత్ర యత్రావతిష్ఠతే

తం తం స్వవాసనాభ్యాసాత్పశ్యత్యాకారమాతతమ్.

27

శరీరనిర్గుతుడగు ఈ జీవుడు, అటున్న ఆకాశమున తన వాసనాబలమున, వాసనలన్నియును రూపుదాల్పినట్లు కనుగొనును.

అయం దేహో హి జీవేన త్వసన్నేవావలోకితః

అస్య నాశే త్వమప్యేవం వశ్యమా వా నుషుప్తవత్.

28

ఈ శరీరనాశముగూడ అశీకమేయైయ్య జీవునివలన పరికింపబడుచున్నది. నిద్రించువాని వలె దీనిని నీవు కనుగొనకుము.

యతైవ పశ్యత్యాకారాంస్తేషాం నాశాంస్తతైవ సః

ఆదిసర్గే భావనయా కిలైష్వేవం విభావతః.

29

ఏ వస్తువు సత్య ఏరితిగనుండునో, దాని వినాశముకూడ అట్లే, సర్గాదియందు హిరణ్యగర్భుడు పూర్వకల్పవాసనల ననుసరించి, గవాశ్వాది జీవజాతమును కేవలము కల్పనాసహాయ్యముననే సృష్టించుచున్నాడు. ఇది కేవలము కల్పనయే. ముప్పరివానికి సారెమున్నగు సహాయ్యము అన్నట్లు, ఇటు యెట్టి సాయమును లేదని స్మృతిపురాణముల ప్రసిద్ధమై యున్నది.

ఝటిత్యుద్యవకాలే హి యద్యథా దృశ్యతే పురః

అనిపాతం తదేవాస్యా అవినాభావిసంవిదః.

30

ఈ జగత్తు ఆద్యంతముల ఆసత్తయైయ్య వ్యావహారికసత్తను గలిగియుండుటవలన సత్యమని తలపరారు. విలయన, ఏకస్తుపు ఉత్పత్తిక్షణమున ఏస్వభావమును గలిగియుండునో వినాశమవు నంతకాలకు అట్లే యుండును. ఏ జ్ఞానక్రమలన పదార్థముల సత్త ఉపలభ్యమగుచున్నదో, అది లేకున్న వాటి ఉనికియే యుండదు.

ప్రాక్తనం వాసనామూలం పురుషార్థేన జీయతే

యత్నేనాద్యతనేనాశు హ్యస్తనాయతనం యథా.

31

కాని, ప్రాక్తనములగు ఈ వాసనలన్నియును పురుషకారమువలన, పూర్వపాపము ప్రాయశ్చిత్తాది కర్మలవలన నశించునట్లును, విన్న నున్న గృహము నేడంటింపబడిన నిప్పువలన నశించునట్లును, నశింపబడుచున్నవి.

య ఏవ పురుషార్థేన దృష్టో బలవతా క్షణాత్

పూర్వోత్తరవికేషాంశః స ఏవ జయతి స్ఫుటమ్.

32

ధర్మార్థకామమోక్షములను పురుషార్థములలో నెద్ది గ్రహింపబడి విశేషముగ ప్రయత్నింప బడుచున్నదో, అయ్యదియే ప్రయత్నప్రాబల్యమువలన సిద్ధించుచున్నది.

అపి స్ఫుటతి విన్యాదౌ వాతి వా ప్రలయానిలే
పౌరుషం హి యథా శాస్త్రమతస్త్వాజ్యం న ధీమతా. 33

వింధ్యపర్వతము పెట్టినను, ప్రళయవాయువులు వీచినను బుద్ధిమంతులు శాస్త్రవిహితమగు పురుషకారమును త్యజింపకుండురు గాక!

సరకస్వర్గసర్గాదివాసనావశతోఽభితః
ప్రపశ్యతీ చిరాభ్యస్తం జీవో జరతమోహధీః. 34

అనాద్యజ్ఞానావృతుడగు జీవుడు చిరాభ్యస్తములగు వాసనవలన, దగ్గరనే స్వర్గనరకముల గాంచుచున్నాడు.

అర్జున ఉవాచ:—

సరకస్వర్గసర్గాదిసంభ్రామేషు జగత్పతే
కిముత్ర కారణం బ్రూహి జీవస్య జగతః సిత్తే. 35

అర్జునుడు:— జగత్పతీ! స్వర్గనరకములు, సృష్టిమున్నగు కల్పనలనును, జగత్-స్థితిని కారణ మేమియో వచింపుము?

శ్రీభగవానువాచ:—

స్వప్నోపమానా తేనేహ శ్రేయసే వాసనాక్షయః
చిరాభ్యాసవశాత్ప్రేథా సంసారభ్రమకారిణీ. 36

శ్రీభగవంతుడు:— వాసనలే స్వప్నసమమగు ఈ సంసారభ్రమకు కారణమగుచున్నది; వాసనాక్షయమువలననే శ్రేయస్సు సమకూరును.

అర్జున ఉవాచ:—

కిముత్థా దేవదేవేశ క్షీయతే వాసనా కథమ్

శ్రీభగవానువాచ:—

మూర్ఖమోహసముత్థానా త్వనాత్మనాత్మభావనా
ఆత్మజ్ఞానాన్మహాబోధాద్విలయం యాతి వాసనా. 37

అర్జునుడు:— దేవదేవేశా! వాసనలు దేనివలన కలుగుచున్నవి? అవి ఎట్లు నశింపగలవు?
శ్రీభగవంతుడు:— అజ్ఞాన-భ్రమముండియే ఈ వాసనలు లేచి, అనాత్మయం దాత్మభావనను గలిగించు చున్నవి. ఆత్మజ్ఞానమువలన అజ్ఞానము నశింప వాసనలు విలీనమగును.

భావితాత్మాసి కౌన్తేయ సత్యంవిజ్ఞాతవాససి
అయం సోహం జనా ఏతే మయేతి త్యజ వాసనామ్. 38

కౌన్తేయా! నీవు, ఆత్మనుగుఱించి విచారించితివి. గ్రహించితివి. ఇది, నేను, మామారు, కాది మున్నగువాసనలను త్యజింపుము.

అర్జున ఉవాచ.—

వాసనావిలయే జీవో విలీనో భవతి స్వయమ్

యో హి యత్పత్తయోచ్యునస్తన్నాశాత్ప విలీయతే.

39

అర్జునుడు:— వాసనలు లయమందిన జీవుడుగూడ లయమందును. ఏది ఎద్దాని వాళి యందుకొని యుండునో, అది నశించిన ఆ వస్తువుగూడ వినాశము నందుచున్నది.

జీవేవిలయమాయాతే దేశకాలాన్యథాకృతౌ

కోసౌభాజనతామేతి జన్మనోమరణస్య చ.

40

జీవు డిట్లు విలయమును బొంద దేశకాలాదులుగూడ వినాశనమును బొందుచున్నవి. ఇక, ఆత్మంతిక అన్తరవాశనమను మరణమును, పరిమానందావిర్భావమను జన్మను అనుభవించువారెవరు ?

శ్రీభగవానువాచ:—

స్వయం కల్పితసంకల్పమాత్మరూపం యదావిలమ్

తదేవ వాసనాకారం జీవం విద్ధి మహామతే

41

శ్రీభగవంతుడు:— మహామతి! ఆత్మయే స్వసంకల్పమువలన వాసనామయుడగు జీవు డగుచున్నది.

అనాయ త్రమసంకల్పమాత్మరూపం యదవ్యయమ్

ప్రబోధాద్వాసనాముక్తం తస్మోక్షం విద్ధి భారత.

42

భారత! ఆ ఆత్మయే జ్ఞానమును బడసి, వాసనలనుండి విడిపడుటయే మోక్షమనంబడు చున్నదని గ్రహింపుము.

జీవన్నేవ మహాబాహో త త్వం ప్రేక్ష యథాస్థితమ్

వాసనావాగురోన్ముక్తో ముక్త ఇత్యభిధీయతే.

43

మహాబాహో! నీవు జీవన్ముక్తుడవై యథార్థమగు ఈ తత్త్వమును దర్శింపుము. వాసనా బాలమునుండి ముక్తినందినవాడే ముక్తుడనంబడు చున్నాడు.

యో న నిర్వాసనో నూనం సర్వధర్మవరోఽపి సః

సర్వజ్ఞోఽప్యభితో బద్ధః పఞ్చరస్థో యథా ఖగః.

44

వాసనాత్మయమవతున్న, సర్వజ్ఞుడును సర్వధర్మపరాయణుడును నగు మనుజుడుకూడ పంజరమునందున్న పక్షివంటివాడే యగుచున్నాడు.

దుర్దర్శనస్య గగనే శిఖిపిచ్ఛికేవ

సూక్ష్మాపరిస్ఫురతి యస్య తు వాసనాస్తః

ముక్తః స ఏవ భవతీహ హి వాసనైవ

బద్ధో న యస్య నను తత్త య ఏవ మోక్షః.

45

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే జీవతత్త్వ

నిర్ణయోనామ పఞ్చపక్షాశః సర్గః ॥ 55 ॥

మాయయందున్నవారల కీయాత్మ దుర్దర్శము. ఇంద్రజాలమున ఆకాశమున దోచు శిశింస
మువలె, ఎవ్వనియందు వాసమున్నవో, అతడు ఆత్మను బడయజాలడు. శాస్త్రోపదేశము ననుసరించి,
వాసనల నశింపజేసికొనిన, ముక్తుడవగుట. ఏలయన, వాసనాత్మయమే మోక్షము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున జీవతత్త్వ
నిర్ణయమును ఏబదియైదవ సర్గము || 55 ||

షట్ పంచాశతః సర్గః.

[జీవన్ముక్తిప్రతిష్ఠాఽస్మిన్నర్జునాయోపదిశ్యతే
చిత్సత్త్వం జగద్రూపం మనశ్చిత్రం చ విస్తరాత్.

భగవంతుడీ సర్గమున అర్జునునకు జీవన్ముక్తిని, చిత్తము జగత్తుల తీరును, మనస్సుయొక్క
కల్పనలనుగుఱించి చెప్పుచున్నాడు.]

శ్రీభగవానువాచః—

ఇతి నిర్వాసనత్వేన జీవన్ముక్తయార్జున
అన్తఃశీతలతామేత్య బద్ధదుఃఖమలం త్యజ.

శ్రీభగవంతుడు:- అర్జునా! వాసనాశూన్యతయొక్క ఫలమగు జీవన్ముక్తిని, మనశ్శాంతిని
బడసి, బంధువుల వధవలన కలుగు దుఃఖమను మాలిన్యమును ద్యజింపుము.

జరామరణనిఃశఙ్క ఆకాశవిశేదాశయః

త్యక్తేష్టానిష్ఠసంకల్పో ఏతరాగో భవానఘ.

ఆనఘా! జరామరణముల శంకను వీడుము. ఆకాశమువలె వికాలమగు చ్ఛాదయమును గలిగి,
ఇష్టానిష్ఠ సంకల్పములను పరిత్యజింపుము. కామమును వదలుము.

ప్రవాహపతితం కార్యమిదం కించిద్యథాగతమ్

కురు కార్యాణి కర్మాణి న కించిదిహ నశ్యతి.

శిష్టవహారపరంపరగ అయదెంచు కర్తవ్య-కర్మలగు యుద్ధము, యాగదానాదులను నొన
ర్చును. దీనివలన తత్త్వబోధ కంఠరాయమేమియు కలుగదు.

ప్రవాహపతితం కర్త స్వమేవ క్రియతే తు యత్

జీవన్ముక్తస్వభావోఽయం సా జీవన్ముక్తతా తథా.

పారంపర్యముగ వచ్చు కర్మల నాచరించుటయే జీవన్ముక్తల స్వభావము. ఇట్లు కర్మల
నాచరించుచుండుటయే జీవన్ముక్తిగాని, కర్మలను ద్యజించుటెన్నటికిని జీవన్ముక్తి కానేరదు.

ఇదం కర్త త్యజామీదమాశ్రయాభూతి నిర్ణయః

మూఢస్య మనసో రూపం జ్ఞానినస్తు సమా స్థితిః.

‘ఈ కర్మను ద్యజింపవలెను, ఈ కర్మను నొనర్చునగును’ అను నిర్ణయము అజ్ఞానుల మానసిక
వికారము. జ్ఞాను లెల్లప్పుడును సమత్వస్థితియందే నెలయుచుండును.

ప్రవాహపతితం కర్త కుర్వంతః శాస్తచేతసః

జీవన్ముక్తాః సుషుప్తస్థాః స్ఫురన్త్యత్ర సుషుప్తవత్.

6

తమకడ కరుదెంచు కర్మల వాచరించుచు, శాంతచిత్తులై జీవన్ముక్తులు నిదించువారివలె
సంకల్పరహితులై, నిద్రయందుండు ఆత్మవలె స్వయంజ్యోతివస్వభావులై నెగడుచుండురు.

సిరాం సంసితిమాయాన్తి కూర్తాజ్ఞానీవ సర్వశః

ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియారేభ్యో హృది యస్య స్వభావతః.

7

ఇంద్రియములు స్వాభావికముగనే విషయములనుండి మరలి, కూర్మాంగములవలె హృదయ
ముననేకీ కృతమవ, అట్టి జీవన్ముక్తులు పరమాత్మయందు శ్చైర్యమును బొందుచున్నారు.

విశ్వాత్తని తథా విశ్వం కాలత్రయమయోదితమ్

అభిత్రి త్రిజగచ్చిత్రం కురుతే చిత్రచిత్రకృత్.

8

చిత్రమను శిల్పి, అధిష్ఠానమగు పరమాత్మయందు మూలరహితమగు త్రిజగత్తులను చిత్రమును
గల్పించుచున్నాడు. అందువలన ఈ విశ్వము పరమాత్మయందు సర్వకాలముల నున్నట్లే
తోచుచున్నది.

వ్యోమ్ని వ్యోమాత్తకమపి వ్రస్సుటం వృత్తివర్తిభిః

చిత్రచిత్రక రేణాదా చిత్రం చిత్రం వితానితమ్.

9

అజ్ఞానస్వరూపమగుటవలన చూడ విలుకానిదియైయైనను, అజ్ఞానాకాశమున అంతఃకరణ
వృత్తులచే ప్రకాశింపబడుచు అద్భుతమగు ఈ చిత్రము విస్తరింపబడుచున్నది.

పశ్యాద్భిత్తిః కృతా వ్యోమరూపా చాసావహో భ్రమః

అపూర్వైవాతిమాయేయం తృణకుడ్యమయీ శుభా.

10

సత్యసంకల్పుడగు హిరణ్యగర్భుడు (సమిష్టి-మనస్సు) ఈ జగత్-చిత్రమును గల్పించి,
తర్వాత దాని కారధారమగు నూత్నాకాశమును బరికల్పించెను. ఈ సృష్టిభ్రమ అనాది. అత్యంత
మాయామయమును, గడ్డిచే నొనర్పబడిన గోడవలె సారశూన్యమునునగు ఈ సృష్టి మూఢులకు నిజ
మైనట్లుగనే కనబడుచున్నది.

న మనాగపి భేదోఽస్తి స్ఫుటమప్యవలబ్ధయోః

ఇమా యా ఉపలక్ష్యన్తే భేదయశ్చిత్రచిత్రజాః.

11

మామూలుగ చిత్రింపబడు పటములకు అవి చిత్రింపబడు భిత్తులకును ఉండు భేదము జగత్తు,
మనస్సుల విషయమునగూడ దోచుచున్నను, వాస్తవమున కట్టి భేదమునలేదు.

వ్యోమ్నః శూన్యతమా విద్ధి తాస్తామరసలోచన

క్షణేన చేతసి యథా భ్రాస్తా లోకక్షయోదయా.

12

ఆత్మా జగత్తథైవేదం బాసహ్యభ్యంతరం నభః

చిరంతనమనోరాజ్యం యత్రస్మాత్కిల సత్యతా.

13

తామరసలోచనా! మనస్సుయొక్క ఈ చిత్రీరచన ఆకాశమువలె అత్యంతశూన్యము. క్షణ
ములో త్రిజగత్తుల - ననుభవింపజేయు స్వప్నమువలె మనస్సు, దానియొక్క సృష్టలుగూడ అసత్తులై

యున్నవి. చిరాభ్యాసమువలననే జను లద్దానిని సత్యమని తలచుచున్నారు. కాని ఈ విషయము యథార్థముకాదు.

కింత్వనాలోకితేఽపి స్యాత్సత్యం నాస్త్వేవ విభ్రమే
క్రమేణాలోకతః సత్యమాలోకేన విలీయతే. 14

దృశ్యమానమపి జ్ఞానం శరదీవాభ్రమణ్డలమ్
చిత్తచిత్రకృతశ్చిత్రే సంస్థితాశ్చిత్రపుత్రికాః. 15

భిత్త్యభావాదనాకారా బహిష్ప్రిభవనాదికాః
న తాః సన్ని న వాసి త్వం కిం కేన పరిరోధ్యతే. 16

ఈ భ్రమయందు సత్య మొకించుకయ్యలేదు; ఈ విషయము తత్త్వజ్ఞానమును గ్రహింప
కున్న బోధపడదు. తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన సత్యమువలె దోచు ఈ జగత్తు, నూర్చునిచే బ్రకాశింపబడు
శరత్కాల - మేఘ - మండలము సూర్యప్రకాశమువలననే విలీనమగునట్లు, విలీనమై పోవును.
అప్పుడు, చిత్త - శిల్పి వినిర్మితములగు త్రిజగత్తులు భిత్తిహీనము లగుటవలన రూపహితములై పోవును.
అవి నీయందు లేవు; నీకును వాటికిని సంబంధములేదు. అగుచో, ఎవరు ఎవరివలన జంపబడు
చున్నారు ?

రోధ్యరోధకసంమోహం త్యక్త్వా ఘే విమలో భవ
ప్రవృత్తిరేవ న వ్యోమ్నః ప్రవృత్తిశ్చైవ ఖాత్మికా. 17

వధ్య, ఘాతక భావములను బరిత్యజించి, బ్రహ్మకాశమున పవిత్రభావమున మెలగుము.
బ్రహ్మమున కెట్టి ప్రవృత్తియునులేదు, ప్రవృత్తివలె దోచునదిగూడ బ్రహ్మమే.

అతః కాలక్రియాకుడ్యకలాదివిమలం నభః
చిత్తసంస్థం యథా చిత్రం సరూపమఖిలాత్మకమ్. 18

వ్యోమ్నః శూన్యతమం విద్ధి తథేదమఖిలం జగత్
చిత్తభితై కృతం చిత్రం యచ్చిచ్చిత్రకరేణ తత్. 19

సర్వశూన్యతయా వ్యోమ్నో మనాగపి న భిద్యతే
యథా ప్రకచతశ్చిత్రే జగన్నిర్మాణసంక్షయా. 20

క్షణేనైవ తథైవేమా భువిసావితి విద్ధి హే
అద్యక్షీణ మనోరాజ్యే నానానుభవనాత్మని. 21

క్షణభావితమోహేన కల్పనా పరికల్పితా
అసదేవ మనోరాజ్యం కర్తుం శక్తం యథా మనః. 22

క్షణస్య కల్పీకరణే తథైవ బలవన్మనః
క్షణం కల్పీకరోత్యేతచ్చిచ్చాల్పం కురుతే బహు. 23

అసత్సత్కురుతే క్షిప్రమతీయం భ్రాన్తిరత్థితా
క్షణేనైవ మనోరాజ్యం ప్రతిభాతం స్వభావతః. 24

- యద్విచిత్రాత్మ తదిదం జగజ్జలమితి సితమ్
సర్గే నిర్వాణనిష్ఠత్వాన్ని మేషమయముత్థితమ్. 25
- ప్రతిభామాత్రతోఽత్రైవ కల్పితా వజ్రసారతా
ప్రతిభాసవిపర్యాసమాత్రం హ్యవిదితాకృతే. 26
- ప్రవృత్తౌ వా నివృత్తౌ వా కైవ సా వజ్రసారతా
చిత్తచిత్రకృతశ్చిత్తం జగచ్ఛిత్రం కదా సితమ్. 27
- అకుడ్యమప్యరక్తోఽధ్యమిదం స్ఫారమివాగ్రతం
అహం న చిత్రం నిర్భిత్తి చిత్రమిజ్జ్వలముత్థితమ్. 28

అందువలన కాల క్రియ మున్నగువాని వాధారపరమకొను ఈ చిత్రరచన, దాని భేదములు బ్రహ్మకాళమేయని గ్రహింపుము. చిత్రకల్పితమగు మనోరాజ్యము ప్రపంచమువలె దోచుచున్నను ఏమియును గానట్లు, ఈ జగత్తుకూడ కూన్యముకంటె శూన్యతమమని గ్రహింపుము. చిత్రమను చిత్ర కారుడు చిత్రమున నిర్మించిన విచిత్రజగత్తు, సర్వకూన్యమగు ఆకాశముకంటె సత్యముకాదు. అట్లునా! చిత్రముననే జగత్తుయొక్క ఉదయము, లయములు జరుగుచున్నట్లు, ఇహలోకమునగూడ నిర్వాణము, తీయము, జన్మ, మృత్యువు మున్నగు తీణికవిషయములు ప్రకాశించుచున్నవి. ఒకింత భావించి మోహగ్రస్తుడవై మనోరాజ్యమున వధ్యసూతక భావమును గాంచుచున్నాడవు; అయ్యది నా ఉపదేశ మువలన తీణించినది. మనస్సు మిథ్యయగు వికాల మనోరాజ్యకల్పనయందు నిపుణమైనట్లే, తీణమును కల్ప మొనరింపగలదు. అందువలన, మిథ్యయగు ఈ సంసారము అనాది, అనంత కల్పకాలములనుండి యున్నదనిపించును. మనస్సు తీణమును కల్పముగను, సత్యమును అసత్యముగను ఒనరించుచున్నది. అందువలననే ఈ భ్రాంతి కలిగినది. తీణములా ఈ మనోరాజ్యము ఉదయించి, విచిత్రములగు జగత్సమావాయుని తలంపజేయుచున్నది. నిత్యము క్షస్వభావమగు ఆత్మయందు అధ్యస్తమగుట వలన తుచ్ఛమును, తీణికోర్పత్తి గలదియునునగు ఈ జగత్తును, అజ్ఞానులు సృష్టియందు సమీకరణించి దురుచ్ఛేద్యమని తలంచుచున్నారు. అజ్ఞానతత్త్వమగు ఆత్మయందు కల్పింపబడిన ఈ ప్రతిభాస యొక్క ప్రవృత్తి లేక నివృత్తి వాస్తవము ఎన్నిటికిని కాజాలదు. చిత్ర - శిల్పి చిత్రమున ఈ జగత్తు ఎన్నడును లేదు (అశీకము). కుడ్యము లేకున్నను ఇయ్యది రంజితమై వెలయుచున్నది! ఆశ్చర్యము! ఆధారమేలేని చిత్రము ఉజ్వలమై వెలయుచున్నది!

సురజ్జనం జగదితి స్ఫుటం దృష్టివిలోభనమ్

నానాతమామషీలేఖం నానాతేజోంశురజ్జనమ్.

29

ఇది చక్కగా చిత్రంపబడినదానివలె దృష్టిని, చిత్రమును, వాకిరించుచున్నది. ఇది తమస్సులను నానావిధమషీపంకముల బులబుడి, చంద్రాదిత్య నక్షత్రాది తేజోపదార్థముల ప్రకాశితమగుచున్నది.

నానాకల్పాక్షావయవం నానారాగానురజ్జితమ్

నానాదృష్టివిలాసాఢ్యం నానానుభవలోచనమ్.

30

వివిధములగు కల్పములే దీని ఆవయవములు, వివిధములగు కోర్కెలవలననే ఇది యొప్పారుచున్నది. విభిన్నములగు శేద (క్షయిత) దృష్ట్యలను విలాసములతోగూడిన నానాత్వ అనుభవమును శీత్రములు దీనికున్నవి.

నానాగ్రహోగ్రకచనం నానాకారాగ్రపశ్చిమమ్
వ్యోమసీలసరః పుల్లతారాచంద్రికపజ్జజమ్.

31

సూర్యాదిగ్రహముల చలనము ననుసరించి ఇది విభిన్నతల్లముల దాల్చుచున్నది. ఇందు ఆకాశమును సీల - సరస్సు ఒకటి సూర్యచంద్రనక్షత్రములను పద్మములతోగూడి వెలయుచున్నది.

విచిత్రచనోద్యుక్తమేఘాలీపత్రమజ్జరి
ప్రకోష్ఠకాభిలిఖితసురానురసృపుత్రికమ్
పరమాలోకమజ్జోలయువతాకాశకుడ్యకమ్.

32

ఆకాశమును ఈ జగత్ - కుడ్యమున వివిధాకృతుల దాల్చు, మేఘములను పత్రములు, పూల గుత్తులును ఉన్నవి. వెవ్వేరు భాగముల సురానులను చిత్రములు చిత్రింపబడియున్నవి. సూర్యచంద్రుల కాంతియును అమృతము నలముకొనిన యువతివలె నిది లోచుచున్నది.

ఆకాశ ఏవ రచితా ప్రతిభైకరక్లా
ముగ్ధా జగత్ప్రయమనోహరపుత్రికేయమ్
చిన్మాత్రచక్రపరిజ్జితసర్వలోకా
లీలాకులా చపలచిత్రకచిత్రకర్తా.

33

జగత్ప్రయమననబడు దేవనటి బ్రహ్మకాశమున పరికల్పితమైనది. బుద్ధియే దీని నాట్యశాల. ఈ నాట్యశాలాప్రదిపముగు సాక్షిచైతన్యమునుండి వెలువడు తేజశ్శక్తిములనదగు బుద్ధివృత్తులవలన నియ్యది గ్రహింపబడుచున్నది. సృత్యసంబంధములగు హావభావనిలసములతో నీపె చపలమై యున్నది. చిత్రమను కాముకుడే దీనిని నిర్మించినాడు.

హేమాచలాజ్గలతికా ఘనకేశపాశా
చంద్రికలోచనవిచాలనదృష్టలోకా
ధర్మార్థకామవినియన్త్రితశాస్త్రవస్త్రా
పాతాలజాలచరణోన్నతభూనితమ్పా.

34

బ్రహ్మాండమే ఈపె శరీరలత; మేఘములే ఈమెకు కేశములై వెలయుచున్నవి. ఈపె సూర్యచంద్రులను శీత్రములతో జనులను బరికించుచున్నది. ధర్మార్థకామములను నియమించు ప్రవృత్తి నివృత్తులను రెండు వస్త్రములీపె కున్నవి. పాతాలమే ఈపె చరణము, భూమి ఈపె పిరుదులు.

బ్రహ్మాండ రుద్రహరిబాహుచతుష్టయోగ్రా
సత్త్వావృతోన్నతకుచస్ఫురదజ్గయష్టిః
సువ్యాలవేష్టిత మహీతలపద్మపీఠా
పత్రికృతాచలఘహాభువనోదరీ ఛ.

35

బ్రహ్మ, ఇంద్ర, దుద్ర, హరిహరములగు నాల్గుహస్తములతో నీమె యొప్పుచున్నది సత్యగుణమును రెవికతో నొప్పురు విశేషవైరాగ్యములను హస్తములతో గూడిన శరీరము నీమె దాల్చిన యున్నది. శేషదులచే ధరింపబడు మహీతలమే' ఈమెయొక్క పాదపీఠము. మనుష్యలోక మీయమయొక్క ఉదరము; అందున్న మేర్వాది పర్వతములు పత్రరచనవలె నొప్పుచున్నవి.

రాత్ర్యన్ధకారచపలత్వహరాక్షిచేష్టా

తారాకరాలపులకా పవిత్రనవజ్జ్యోతిః

చక్షుచ్ఛతృర్దశవిధాతులభూతజాత

రోమాఞ్చనా ప్రలయవాదకదమ్బపుష్పా.

36

రాత్రికాలమునందలి చీకటిని, ఈమె కన్నులు గదల్చి సూర్యచంద్రులను దోపింపజేసి పోగొట్టుచున్నది. నక్షత్రములు, విద్యుత్తులు అను లెల్లటి పలువరస నీమె కలిగియున్నది. ప్రళయ - భయమున నలువైపులకు బరుగిడు చతుర్దశలోకముల వసించు చతుర్విధ జీవులే, ఈమె శరీరమున లేచు రోమాంచములు, ప్రళయభ్యనులను కడిమి పూలమాలను ఈమె ధరించియున్నది.

జీవాన్వితా గగన ఏవ కృతా విచిత్రా

వ్యోమాత్మికా చరవిలక్షణచిత్రకర్తా

చిత్రేన చిత్రపరికర్మవిదా త్రిలోకీ

నానావిలాసవలితా వరపుత్రికేతి.

37

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే అర్జునోపాఖ్యానే చిత్తవర్జనం నామ షట్తత్యంశః సర్గః ॥56॥

నానావిధవిలాసములతోగూడిన త్రిలోక - చిత్రము, కల్పనాచతురమగు మనస్సును చిత్రకారునిచే బ్రహ్మకాశముననే నిర్మింపబడి, వృష్టిజీవులతోడను, వారి కర్మలవలనను చిత్రింపబడి వెలయుచున్నది. ఇది శూన్యరూపమని గ్రహింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చిత్తవర్జనమను ఏబదియాటవ సర్గము ॥ 56 ॥

సప్తపంచాశః సర్గః

[జాయతేత్ర యయా దృష్ట్యా సద్యో నిర్వాసనం మనః

సుఖాద్యయాత్మశేషశ్చ సా దృష్టిరుపదిశ్యతే.

ఏ దృష్టి నవలంబించిన మనస్సు వెంటనే వాసనాకూన్యమై, అద్యయమసుఖము లభింప గలదో, ఆ దృష్టి ఈ సర్గమున ఉపదేశింపబడుచున్నది.]

శ్రీ భగవానువాచః—

ఇదం విద్ధి మహాశ్చర్యమర్జునేహ హి యత్కిల

పూర్వం సంజాయతే చిత్రం పశ్యాద్భిత్తిరుదేతి హి.

శ్రీ భగవంతుడు:—అర్జునా! ఈ మహాశూర్యమును గమనింపుము! మొదటి చిత్రము, తరువాత ఆధారము కల్పింపబడుచున్నది. (మొదట మనస్సు ఈ జగచ్చిత్రమును గల్పించి, పిదప ఆధారమును సమిప్తిజీవుని నిర్మించుచున్నది.)

అభిత్రాపుత్థితే చిత్రే దృశ్యతే భిత్తిరాతరా

అహో విచిత్రా మాయేయం మగ్నం తుష్టం శిలాపుతా. 2

నిరాధారమున చిత్రము కనబడ, తరువాత ఆధారము లోచుచున్నది. ఆహ! మాయ ఎంత విచిత్రమైనది! (అనుకునకుకునాపటియని.) సారకాయ మునిగిపోయినది, రాయి తేలుచున్నది!

చిత్తస్థచిత్రసదృశే వ్యోమాత్మని జగత్త్రయే

వ్యోమాత్మన స్తే కిమియమహస్తావ్యోమతోదితా.

నీవు బ్రహ్మజ్ఞానమును బొందితివి, మనోరాజ్యమును బోలు ఈ శూన్యపదార్థములతో నీకు ప్రసక్తి ఏమి? — శూన్యములగు ఈ జగత్తులయందు నీకు మమత్వమే? 3

సర్వం వ్యోమకృతం వ్యోమాన్న వ్యోమ్ని వ్యోమ విలీయతే

భుజ్యతే వ్యోమని వ్యోమ వ్యోమ వ్యోమని చాతతమ్.

అంతయు ఆకాశమున, ఆకాశమువలననే కలుగుచున్నది. ఆకాశముననే విలీనమగుచున్నది. ఆకాశమున ఆకాశమే భోగింపబడుచున్నది; ఆకాశము ఆకాశమువలన వాపరింపబడియున్నది.

వేష్టితం వాసనారజ్జ్వా దీర్ఘసంస్కృతిదామవత్

వాసనోద్వేప్త నేనైవ తదిహోద్వేప్త్య తేర్జున.

అర్జునా! అనంతవిస్తృతమగు వాసనయే రజ్జువువలె జగత్తును జాటియున్నది. ఈ వాసనా రజ్జువువలన చిదాకాశముగూడ జాట్టబడుచున్నది. 4

ప్రతిలిమ్మం యథాదర్శే తథేదం బ్రహ్మణి స్వయమ్

అగమ్యం ఛేదభేదాదేరాధారానన్యతావశాత్.

అద్దమున ప్రతిబింబము పడునట్లు ఈ జగత్తు బ్రహ్మముననే ప్రతిబింబించుచున్నది. ఇయ్యది బ్రహ్మజ్ఞానమువలనగాక అన్యోపాయమున ఖండింపబడకుండుటకు కారణము బ్రహ్మము దీనికధిష్ఠాక మగుటయే. 5

అనన్యచ్ఛేదభేదాది బ్రహ్మణి బ్రహ్మణామ్బరమ్

కిం కథం కస్య కేనైవ చ్ఛేద్యతే నా క్వ భిద్యతే

సంచార, సంచారకాది భేదవ్యవహారముల కాస్పదమగు ఈ జగత్తు బ్రహ్మకాశముననే, 6

బ్రహ్మము కంటె అనన్యమై ప్రకాశించుచున్నది. (బ్రహ్మమొక్కటియే వెలయుచున్నందువలన, ఎవరు ఎవరి వలన ఎట్లు వివాళమొనర్పబడగలరు?) 7

తేనేహ వాసనాభావో బోధాత్సంపన్న ఏవ తే

యో న నిర్వాసనో నూనం సర్వధర్మవగోఽపి సన్.

సర్వజ్ఞోఽప్యతిబద్ధాత్మా పజ్జరసో యథా హరిః

యన్యాస్తే వాసనాబీజమత్యల్పం చితిభూమిగమ్.

8

9

బృహత్సంజాయతే తస్య పునః సంస్మృతికాననమ్
అభ్యాసాద్ధృది రూఢేన సత్యసంబోధవహ్నినా
నిర్ద్ధగం వాసనాబీజం న భూయః పరిరోహతి. 10
దగ్ధం తు వాసనాబీజం న నిరుజ్జతి వస్తుషు
సుఖదుఃఖాదిషు స్వచ్ఛం పద్మపత్రమివామ్భుసి. 11

ఈ యుపదేశమువలన నీవు వాసనారహితమగు స్థితిని బొందితివి. వాసనారాహిత్యమును బొందనివాడు సర్వభర్తముల నాచరించుచున్నను, సర్వకాత్త్రత్యయేనను, పంజరమునందలి చిలుక వలె సత్యంతము బద్ధుడైయుచున్నాడు. చిత్తభూమియందు అత్యంతక్షుద్రమగు వాసనాబీజము మిగిలియున్నను, దానివలన సంసారవనము విశాలమై, విస్తృతమందును. సత్య-జ్ఞానము ఆను అగ్నిని హృదయమున అభ్యాసమువలన నిలిపి, వాసనాబీజమును సంపూర్ణముగ దగ్ధమొనరించిన, మరల నంతురించుటకు అవకాశముండదు. స్వచ్ఛమగు పద్మపత్రము నీటు మునుగనట్లు, దగ్ధమైన వాసనా బీజము (గల మనస్సు) మరల సుఖదుఃఖముల నొసగు వస్తువుల జిక్కుకొనదు.

శాస్తాత్మా విగతభయోజ్ఞ తామితాశో

నిర్వాణో గలితమహామనోవిమోహః

సమ్యక్త్వం శ్రుతమవగమ్య పావనం త

త్రిపాత్యవ్యవహతిరేకశాన్తిరూపః. 12

ఇత్యాపి శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధిగతే అర్జునోపాఖ్యానే అర్జునవిశ్రాంతివర్ణనం నామ
సప్తపంచాశః సర్గః || 57 ||

నీవు ఆశల నన్నిటిని విడచి, శాంతాత్ముడవై నాయుపదేశమును సంపూర్ణముగ గ్రహించి, మోహకూన్మ్యుడవై, బంధువధాది శోకభయములు లేక, అత్యయందు నిర్వికల్పుడవై వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ-తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున అర్జున విశ్రాంతి వర్ణనమును ఏబదియేడవ సర్గము. || 57 ||

అష్టపంచాశః సర్గః .

[తత్త్వబోధేన సావిద్యవాసనాక్షయసంభవః

ఇహోపపాద్యతే తేనాప్యర్జునస్య కృతార్థతా.

ఈ సర్గమున తత్త్వబోధవలన అవిద్యయు, వాసనలును సమూలముగ నశించునని ఉపపాదింప బడుచున్నది; దీనివలన అర్జునుడు కృతార్థుడగుచున్నాడు.]

అర్జున ఉవాచ :—

నహో మోహః స్మృతిరభా త్వత్ప్రసాదాన్మయామృత
స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ,

అర్జునుడు:—అచ్యుతా! నీ అనుగ్రహమువలన నా మోహము నశించినది; స్వతఃసిద్ధులగు ఆత్మతత్త్వముయొక్క స్ఫూర్తియనదగు సాక్షాత్కారము లభించినది. బంధువధాది కర్తృతానందేశములు పోయినవి. నీ యుపదేశము ననుసరించి, యథాప్రాప్తకగ్యులను ఆపరించెదను.

శ్రీభగవానువాచ :—

వృత్తయో యది బోధేన సంశాంతా హృదయే స్ఫుటమ్
తద్భిత్తం శాంతమేవాత్మరిద్ధి సత్త్వముపాగతమ్.

2

శ్రీ భగవంతుడు:—ఈ యుపదేశమున కామాదిబుద్ధులన్నియు నశించి, హృదయమున మరల లేవికున్న, చిత్తముపశమించి వాసనాకూన్యమైనదని గ్రహింపుము.

అత్ర తచ్చేత్యరహితం ప్రత్యక్షేతననామకమ్
యత్త్వకేవలవిర్ముక్తం యత్సర్వం సంస్వతశ్చ యత్.

3

వ్యవహారికదశయందు ప్రత్యక్ష-చేతనమనంబడు వస్తువు అప్పుడు ఉపాధివినిర్ముక్తమగు (బ్రహ్మమేయగు) మున్నది. అదియొక్కటియే సర్వమును, సర్వత్రవ్యాప్తమును అగుచున్నది.

స కేచన విదస్త్యేతే తత్పదం జాగతాదయః
భూతలాద్గంగోడ్డీనం విహంగమమివాన్మతమ్.

4

జాగతికములగు ఇంద్రియము లెవ్వియును ఆపదమును, ఆకాశమున మిక్కిలి ఎత్తుకులేదిన పక్షిని జూడజాలనట్లు, చూడజాలవు.

ప్రౌత్యక్షేతనమాభాసం శుద్ధం సంకల్పవర్జితమ్
అగమ్యమేనమాత్మానం విద్ధి దూరం దృశామివ.

5

శుద్ధమును, సంకల్పవర్జితమును అగు ఈ ఆత్మ ప్రత్యక్ష-చేతనమై వివిధవిషయముల బ్రకాశింపజేయునదియైయున్నను, దూరముననున్న వస్తువువలె అదగూచియమైయున్నది.

సర్వాతీతం యదత్యచ్ఛం వినా శుద్ధం స్వవాసనా
స శక్నోతి పదం ద్రష్టుం జనదృష్టిరణూనిన.

6

సర్వాతీతమును, పరమపవిత్రమునునగు ఈ పరమపదము శ్రవణమనది శుద్ధవాసనలు లేకున్న, అణువువలె దుర్నిరీక్ష్యమగును.

యత్రాప్తౌ సర్వ ఏవేమే ఊణా ఘటపటాదయః
వరాకీ వాసనా తత్ర కిం కరోతు పరే పడే.

7

ఈ ఆత్మమబొందిన, స్థూలములగు ఘటపటాదుల ఆభాసమూడ నశించుచున్నది; అగుచో సత్యంతనూత్నమగు వాసన ఏమి చేయగలదు?

యథానలగిరిం ప్రాప్య హిమలేశో విలీయతే
శుద్ధమాసాద్య చిత్తత్త్వమవిద్యా లీయతే తథా

8

హిమబిందువు అగ్నిపర్వతమునుజేరి విలీనమగునట్లు, శుద్ధమగు ఆత్మకత్త్వమునబొంది అవిద్యగూడ విలీనమగును.

క్వ వరాకే రజస్తుచ్చా వాసనా భోగబంధనమ్
క్వ పూరితజగజ్జాలశ్చైతత్వవిపులానిలః.

9

భోగబంధనకారీయును, క్షౌద్రమగు భూలికమునలె ఆత్మసంతతుచ్ఛమునునగు వాసన
యెచట ! జగత్తులనన్నిటిని వ్యాపించియున్న చైతన్యవాయువు యెచట !

తావత్స్ఫురత్వవిద్యేయం నానాకారవికారిణీ
యావన్న సంపరిజ్ఞాతః శుద్ధః స్వాత్మాఽయమాత్మనా.

10

ఆత్మవలన శుద్ధమగు ఆత్మ సంపూర్ణముగ గ్రహింపబడనంతవఱకే, నానావిధవికారముల
వోపించి ఆవిద్య సనుపడుచున్నది.

సర్వా దృశ్యదృశః క్షీణాః స్వచ్ఛతైవోదితా తథా
నభసీవ పదే తస్మిన్నాస్వత్మన్యఖలపూరణే.

11

దృశ్యములన్నియు నశించి, స్వచ్ఛతకలుగ, తనయంద్లన్నిటిని నింపుకొనునదియును,
ఆకాశమువలె పూర్ణమునునగు ఆ పరమాత్మయొక్క రూపము ఉదయించును.

సమగ్రాకారరూపం తత్సమగ్రాకారవర్జితమ్
వాగతీతం పరం వస్తు కేన నామోపమీయతే.

12

పూర్ణమును, జగద్వర్జితమును, వాగతీతమునగు ఆ పరమవస్తువు దేనితో పోల్చబడగలదు?

విషయవిషవిషూచికామత స్త్వం
నిపుణమహంస్థితివాసనామపాస్య
అభిమతపరిహారమస్త్రయక్త్యా
భవ విభవో భగవాన్నియామభూమిః.

13

నీవు హృదయముననున్న వాసనలను విషూచికను నివృత్తిమంత్రమున నేర్పుతో బారదోలి,
సంసార-భయరహితుడగు భగవంతుడవై వెలయుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఇతి గదితవతి త్రిలోకనాథే
క్షణమివ మానముపసితే పురస్తాత్
అథ మధుప ఇవాఽసితాబ్జఖణ్డే
వచనముపైవ్యతి తత్ర పాణ్డుపుత్రః.

14

శ్రీ వసిష్ఠుడు :—త్రిలోకనాథుడగు వారి ఇట్లునుడిచి, అర్జునుని యెదుట మానమును
వహించి ఒకింతతడవుండును. అప్పుడర్జునుడు తుమ్మెద తెలిదామరతో బల్కనట్లు, హరితో
నిట్లును.

అర్జున ఉవాచ :—

పరిగలితసమస్తశోకభారా
ఘరముదయం భగవన్మర్గితేయమ్

మమ తవ వచనేన లోకభర్తు

ద్రినపతినా పరిబోధితాబ్జినీవ.

15

అర్జునుడు:—భగవంతుడా! నీయుదేశబలమున, లోకపతియగు నూర్యునిచే కమలినీ ప్రబోధితమగునట్లు, నా మతిగూడ పరమజ్ఞానమును బడసినది; లోకరభావంతయు దూరమైపోయినది.

ఇత్యుక్తోవృత్తాయ గాఢీవధన్వా స హరిసారథిః

అర్జునో గతసందేహా రణలీలాం కరిష్యతి.

16

కృష్ణసారథియును, గాఢీవధన్వియునునగు అర్జునుడు ఇట్లుపల్కి, లేచి, సందేహశూన్యుడై రణలీల నొనర్చును.

కరిష్యతి త్తతగజవాజిసారథి

ద్రుతక్షరద్రుధిరమహానదీం భువమ్

శరోత్కరప్రసరమహారజఃస్థలీ

తిరోహితమృమణివిలోచనాం దివమ్.

17

ఇత్యాపి శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తి మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధిశ్చ అర్జునోపాఖ్యానే అర్జునకృతార్థతా నామాష్టప్పచ్ఛాశః సర్గః || 58 ||

అర్జునోపాఖ్యానం సమాప్తమ్.

ఆ అర్జునుడు వాప్తి, అశ్వ, సారథుల గాయపఱచి, వేగముగా పరువిడు రక్తనయలతో భూమిని నింపివేయును. ఆకాశముయొక్క నూర్యుడను నేత్రము, తత్ - బాణపరంపరార్ధిభవగు భూమితో గప్పివేయబడును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున అర్జునో

పాఖ్యానమున అర్జునకృతార్థతయను ఏబదియైవిమిదవ సర్గము || 58 ||

ఇది అర్జునోపాఖ్యానము.

ఏ కో న ష ష్టి త మ : స ర్గ :

[జీవన్ముక్తపడేస్పదా చేత్యముక్తా చిరః శ్శితిః

సుఖిరా న్యాద్యయా దృష్ట్యా సా దృష్టిరిహ వర్ణ్యతే.

ఏ దృష్టివలంబింప జీవన్ముక్తశ్శితిచ్యుతి రహితమై నిరుపాధిబ్రహ్మసమమై వెలయుగలదో

ఆదృష్టి యిటవర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య రాఘవాఽఘ వినాశినీమ్

తిష్ఠ నిఃసర్గసంన్యాసబ్రహ్మర్షణమయాత్మకః.

శ్రీకృష్ణుడు:— రాఘవా! పాపవాశనముగ ఈ దృష్టినవలించి, నిస్సంగముగ సవ్యాసమున అనగా నామరూపాత్మకమగు జకత్తునంతటిని బ్రహ్మముతో నైక్యమొనరించి వెలయుము.

యస్మిన్నర్వం యతః సర్వం యః సర్వం సర్వతశ్చ యః

యశ్చ సర్వమయో నిత్యమాత్మానం విద్ధి తం పరమ్.

2

సృష్టిస్థితిలయముల వొనర్చుచు, త్రికాలసత్యమై, నిత్యముగ నెగుడుదానినిగా ఈ పరమాత్మను గ్రహింపుము.

దూరసమవ్యదూరసం సర్వగం తత్సమేవ చ

తత్సః సత్రామవాప్నోషి తదేవాస్యస్తసంశయః.

3

ఈ పరమవస్తువు ప్రపంచకూన్యమగుటవలన దూరముగనున్నదియేయైనను, సర్వవ్యాపియగుటవలన దగ్గరనున్న దేయగుచున్నది. నీవు దానియందు ప్రతిష్ఠితుడవైన, అపరిచ్ఛిన్నమగు ఆ వస్తువే యగుదువు — నీకు దానినుండి భిన్నమగు ఉనికి సంభవింపదు.

యత్సంవేద్యవినిర్ముక్తం సంవేదనమనిర్మితమ్

చేత్సముక్తం చిదాభాసం తద్విద్ధి పరమం పదమ్.

4

చిత్తవృత్తుల ప్రతిబింబించునదియను, సాక్షియను అగు వస్తువే జ్ఞాతృ, జ్ఞాన, జ్ఞేయములను తిప్పటిభేదములేనిదైన, నయ్యదియే పరమపదమని గ్రహింపుము.

సా పరా పరమా కాష్ఠా సా దృశాం దృగనుత్తమా

సా మహిమ్నాం చ మహిమా గురూణాం సా తథా గురుః.

5

అది అనందములన్నిటికిని తుదికొన, దృక్కుల కన్నిటికిని పరమదృక్. మహత్త్వవిషయములన్నింటిలోన పరమ శ్రేష్ఠము. గౌరవనీయములన్నిటికిఁగూడ గౌరవనీయము.

స ఆత్మా తచ్చ విజ్ఞానం స శూన్యంబ్రహ్మ తత్పరమ్

తచ్ఛేయః స శివః శాస్త్రః సా విద్యా సా పరాస్థితిః.

6

పరమవస్తువుగ ఈ యాత్మ సంవిత్స్వరూపము, శూన్యవస్తువుకాదు. పరమగతియును, జ్ఞానమయమునగు ఈ శాంతవస్తువు మంగళదాతుకమగు శ్రేయవస్తువు.

యోఽయమస్తశ్చిత్రేరాత్మా సర్వానుభవరూపకః

యత్ర స్వదస్తే సర్వాణి స్యాత్మద్రవ్యాణి సత్తయా.

7

స జగత్తలత్రైలాత్మా స జగద్గృహదీపకః

స జగత్పాదపరసః స జగత్పశుపాలకః.

8

ఈ దేహముననుండు అనుభవములన్నిటికిని ఆత్మయని చెప్పుబడునదియును, ఎద్దాని యనికి వలన పదార్థములన్నియును సత్స్వరూపములుగ దోచుచున్నవో, ఆ బ్రహ్మవస్తువే జగత్తను తిలలకు త్రైలము, జగత్తను గృహమునకు దీపము, జగత్తను వృక్షమునకు రసము, జగత్తను పశువులకు పాలకము నై యున్నది.

స తన్మర్భూతముక్తానాం పరిప్రోతహృదమ్బరః

స భూతమరిచోఘానాం పరమా తీక్ష్ణతా తథా.

9

ఇదియే పౌరణికులను ముత్యములయందున్న ఆకాశమును వ్యాపించియున్న నూత్న —
నూత్రము. ఇదియే భూతములను మఱిచి (మిరియము) సమాహములనున్న, తైక్షణ్యము.

స పదార్థే పదార్థత్వం స తత్త్వం యదనుత్తమమ్

స సత్తో వస్తునః స త్వమసత్త్వం వా సతః స్వతః.

10

ఇదియే పదార్థముల పదార్థత్వము, పరమత త్వము, సద్వస్తువుల సత్త, అసద్వస్తువుల
మిథ్యాత్వము నైయున్నది.

యః స్వవిత్తివిచిత్రేణ స్వయమాత్మవ లభ్యతే

సర్వ ఏవ జగద్భావా అవిచారేణ చారవః.

11

జ్ఞానదార్థ్యమువలన లభ్యమగు ఏకమాత్రీవస్తువీ యాత్మయే. ఈ జగద్భావములన్నియును
అజ్ఞానమువలననే ప్రకాశించుచున్నవి.

అవిద్యమానాః సద్భావా విచారవిశరారవః

అహమాదౌ జగజ్జాలే మిథ్యాభ్రమభరాత్మని.

12

ఈ పదార్థ సమాహములన్నియును విచారమువలన నశించును; అహంకారము మొదలైనవి
జగత్సమ్మూహములన్నియును ఆత్మయందు కల్పింపబడిన భ్రమలే.

కోను భూత్వాఽనుబధ్నామి వృత్తిం కథమవాప ధిః

ఆద్యమధ్యానమానాని సంకల్పకలనాన్యహమ్.

13

బ్రహ్మకాశమనాద్యంతం కైవేయత్రా మమాత్మనః

ఇతి నిశ్చయవానస్తః సమ్యగ్వ్యవహృతిర్బహిః.

14

ఈ పదార్థముల విశ్వాసముంచువారందఱును బద్ధులగుచున్నారు. ఇవి అన్నియును మొదట
తుదనుగూడ అహంకారమే; ఆద్యంతరహితమగు నా బ్రహ్మకాశమును ఎవరు ఇట్టిదని చెప్పుగలరు ?
ఇట్టినిశ్చయమునుబొందినవారు కర్మలనన్నిటిని చక్కగ నాచరించువారే యగుచున్నారు.

ఉదయాస్తమయోన్ముక్తసితిరస్తః స సర్వదా

నాస్తమేతి స చోదేతి మనః సమసమస్థితమ్.

15

ఈవిధమగు సమస్థితిని బొందినవారి మనస్సు ఎన్నడును ఉదయమును లేక అస్తమయము
ను బొందదు.

యస్య స్వస్థేవ శూన్యత్వం స మహాత్మేహ తద్వపుః

భావాద్వైతపదారూఢః సుఖప్రపరయా ధియా.

16

వ్యవహార్యపి సంక్షోభం నైర్ల్యాదర్శనరో యథా

ఆదర్శపురుషస్థేవ వ్యవహారవతోఽపి చ.

17

స యస్య హృదయోల్లేఖో మనాగపి స ముక్తిభాక్

అవిభాగమవాదరే చిన్మణౌ ప్రతిబిమ్బతి.

18

చితేః పరమనైర్మల్యాద్యవహారో యథా గతః

చిచ్ఛుమత్కృతిరేవేయం జగదిత్యవభాసతే.

19

జగచ్ఛాస్యపగు బ్రహ్మమయశరీరమునుబొందినవాడు అవైతభావము నధిరోపించి నిద్రయందుండు మనస్సువలె నిర్వికారుడై, వ్యవహారముల నన్నిటిని సలుపుచున్నను తోభనుబొందడు. అద్వయమందు పడు పురుషునకు మానావమానముల తోభలేకుండురీతి, ఏ ఆదర్శపురుషునకు, వ్యవహారముల సలుపుచున్నను హృదయము ఒకించుకయు చలించకుండునో, అతడే ముక్తిని బొందగలుగును. అద్వయమన ప్రతిబింబము పడినను అయ్యది తన స్వరూపమును గోల్పోవనట్లు, ఈచిన్మణియందు జగత్తులు పడినను అయ్యది తన స్వరూపమును గోల్పోవుటలేదు. పరమనిర్మలమగు చిత్తున ఈ వ్యవహారములన్నియు ప్రతిబింబించుచున్నవి; మఱియు, చిత్ - చమత్కృతియగు ఈ జగత్తుగూడ ప్రకాశించుచున్నది.

నేహస్త్వైక్యం న చ ద్విత్వం మమాదేశోఽపి తస్మయః

వాచ్యవాచకశిష్యేహాగురువాక్యైశ్చమత్కృతైః.

20

వాస్తవమునకు ఆ చిత్తుగాక, వికృతము, ద్విత్వము, నా ఉపదేశము, గురుశిష్యుల ఉపదేశ, తద్భిన్నాణములు, వేఱుగావు.

అత్తనాత్మని శాన్తైవ చిచ్ఛమత్కురుతే చితి

చిత్ప్రస్పిందో హి సంసారస్తదస్పందః పరం పదమ్.

21

కాంతమగు అత్మ తనయందు తానే విచిత్తమనందుచున్నది. చిత్ యొక్క విచిత్తమే ఈ జగత్తు, విచిత్తమందకుండుటయే పరమపదము.

చిత్ప్రస్పందమనేనేయం పరిశామ్యతి సంస్కృతి

మహాచిత్తే న తేఽర్థోశభావా యో భావనాక్షయః.

22

విచిత్త ముపశమించిననే సంసార ముపశమించును, మహా - చిత్తు అగు అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మమున ఈ జగత్కల్పనలన్నియు ఉపశమింపజేయబడిన, ఆ పరమపదము లభించును; అదియే వాసనాక్షయము.

అసన్నపి స్వభావం తత్సంవిత్ప్రస్పంద ఉదాహృతమ్

కూన్యత్వమజడం యత్రత్పరమాహుశ్చితేర్వపుః.

23

ఈ సంవిత్ - స్పందము కాలనికమగుటవలన అనుభవనిష్ఠులగువారు, అజడమగు స్పంద కూన్యత్వమే బ్రహ్మస్వభావమని చెప్పుచున్నారు.

తత్త్వేన భావనాయతా సంస్కృతిః సానుభూయతే

అభావనామాత్రలయాత్నా చ నిఃసారయాపిణీ.

24

అనాత్మదర్శనరూపమును, జడజగదాకృతియునునగు ఈ జగత్ - కల్పనను సత్యమని నమ్మిన, అట్లే తోచుచున్నది. ఈ భావనను అయమైనర్పి, అది సారకూన్యమగుచున్నది.

కేవలం కేవలీభావాత్తద్రూపా సైవ శిష్యతే

చిత్ప్రస్పందమేవ సంసారచక్రప్రవహణం విదుః.

25

ఈ భావనను చైతన్యమతో నైకమైనరింప చైతన్యమొక్కటియే మిగులును. చైతన్యము యొక్క విచిత్తమే సంసారచక్రభ్రమణమని జ్ఞానులేఱుంగురు.

మాతృమానప్రమేయాది కటకాదీన హేమని
పృథగస్తి న చ స్పష్టశ్చితేర్యా సంస్కృతిర్భవేత్.

26

ప్రమాత్మప్రమేయాదిభావములన్నియును, కటకాది ఆభరణములు సువర్ణమునుండి వేరుగా నట్లు, బ్రహ్మమునుండివేరుగావు. చిత్స్వందమే సంస్కృతి.

చిత్తమేవ చిత్తిస్పష్టస్తదబోధో హి సంస్కృతిః
అబోధమాత్రే చిత్స్వప్తః కటకత్వమివోత్థితమ్.

27

చిత్తమే చిత్తిస్వందము. దీనిని దెలియకుండుటయే అజ్ఞానము. అజ్ఞానమువలన, కటకాలు బంగారమునుండి వేరుగఁగొనునట్లు, బ్రహ్మముకంటె వేరుగ జగత్తు లోచుచున్నది.

బోధమాత్రవిలీనేఽస్మిఞ్చుద్ధా చిద్రామ శివ్యతే
స్వభావబోధమాత్రేణ క్షీయతే భోగవాసనా.

28

రామా! ఇయ్యది జ్ఞానముకలిగినంతనే విలీనమగుచున్నది. అప్పుడు శుద్ధమగు చిత్తు మాత్రమే మిగులును; ఆత్మతత్త్వమును గ్రహించినంతనే భోగవాసన క్షీణించును.

భోగాభావనమేవేహ పరమం జ్ఞత్వలక్షణమ్
ఇతో నాభిమతాః సర్వే జ్ఞస్య భోగాః స్వభావతః.

29

భవన్తి కోఽతితృప్తో హి దురన్తం కిల వాఞ్ఘృతి
ఏతదేవ పరం విధి జ్ఞత్వస్యాపరలక్షణమ్.

30

భోగముల జింతింపకుండుటయే జీవన్ముక్తుని లక్షణము. జీవన్ముక్తుడు స్వాభావికముగ భోగముల జింతింపకుండుటకు గలకారణము, ఆత్మతత్త్వముకంటె నియ్యది ప్రియకరములు గాకుండుటయే! తృప్తిగ భుజించినవాడు అభాద్యమును గోరువా? జీవన్ముక్తుని పరమలక్షణము ఇంకొకటి యున్నది. (దానిని శెప్పచున్నాడను, వినుము.)

స్వభావేనైవ భోగానాం యత్కిలానభినాఞ్ఘనమ్
చిత్తస్పృశ్చైవ సర్వాత్మరూపిణ్యస్తీతి నిశ్చయః.

31

ఆతడు భోగములను స్వాభావికముగనే వాంఛింపకుండును; ఆత్మయొక్కటియే భోగ్య భోక్తుత్వాది నానావిధరూపములనున్నదను నిశ్చయజ్ఞాన మాతనికుండును.

యోఽన్తఃప్రయాథః స్వభ్యాసో జ్ఞత్వశ్చైవ స స్మృతః
యో న భుక్త్యై భుజ్యమానానపి భోగాన్ బుద్ధిమాన్.

32

ఈ నిశ్చయము అభ్యాసమువలన స్ఫురదయమున బాతుకొనిపోవునట్లు ఒనర్చుకొనినవాడే జీవన్ముక్తకర్తవచ్చును. ఆ బుద్ధిమంతుడు భోగముల ననుభవించుచున్నను, అనుభవించనివాడే యగును.

లోకానురోధసిద్ధ్యర్థం స మాన్తి లగుడైర్నభః
వినాకృత్రిమయా బుద్ధ్యా న సిద్ధిరవగమ్యతే.

33

లోకానురోధముచే వాని క్రియలు ఆకాశమును గొట్టుటవంటివే యగును. కృత్రిమ వ్యావహారికబుద్ధిని భ్రాంతిరూపమని దలంపనిచో నిరతిశయానందరూపమగు ఆత్మశత్యప్రాప్తియను సిద్ధి లభింపదు.

క్వచిదాత్మావలోకే చ స్వాజ్ఞావదలనై రపి

చిచ్ఛేత్సం చేత్యకోటిస్థా తావత్పశ్యతి విభ్రమమ్.

34

ఈ పదార్థసమూహములన్నిటిని ఆత్మయందు విలీనమొనర్చుటండ, తన శరీరమును ఖండించుకొనుటను బోలు సాహసకార్యము నాచరించినను, ఈ భ్రమ తొలుగదు,

ఇదం యావదబోధాత్మా స్పృహతే స్పృహరూపిణీ

సమ్యగ్బోధోదయోస్తః స్యాత్స్పృహాస్పృహదశాక్రమః.

35

క్వాపి యాతి చ సంశాస్తదీపవత్సాభిధానకః

చిత్తః ప్రశాస్తరూపాయా దీపికాయాః స్వభావతః.

36

స్పృహాస్పృహయీ నేహ కథానాస్తి మనాగపి

యదస్పృహస్య మరుతో న సన్నాసన్న మధ్యగమ్.

37

రూపం తదేవాసంవిత్తిస్పృహయాః ప్రశమం చిత్తేః

అభిన్నః స్యాచ్చిత్తః స్పృహః శుద్ధచిత్సాధరూపదృక్.

38

న బద్ధాయ న మోక్షాయ స్థితి ఆత్మని కేవలమ్

చిచ్ఛేన్నిరర్థసంవిత్తినిర్వాణేన చ విస్తతే.

39

తద్భవమోక్షపక్షాదేర్నామావీహ న విద్యతే

మోక్షోఽస్త్విత్యేవ బోధోఽస్తః పూర్ణతా త్మయకారణమ్

40

అంతఃకరణ అజ్ఞానరూపమగు ఈ స్పృహనము కలుగుచు నేయుండును. పరిపూర్ణజ్ఞానము కలిగిన, వివర్తము దాని వికారము అన్నిటితోడను గలసి నశించును, ఇది దీపము అరిపోయి, తన శేయమగునాడ పోగొట్టుకొనుటవంటిది. పృథాంత-దీపికనుబోలు ఈ చిత్తున స్పృహస్పృహదశాక్రమము తెలివ్వియునులేవు ప్రాణివాయువు, చలనరహితమగుటను సత్తనిగాని అసత్తనిగాని లేక అనిర్వచనీయమనిగాని చెప్పు జాలము. అజ్ఞానస్పృహదరహితమును, చిత్తత్వమును, అగు మోక్షముగూడ ఇట్టిదే. చిత్తము స్పృహకూన్యమై, శుద్ధచిత్తుగమారిన, అది కేవల మాత్మస్వరూపమేయై బంధమోక్షములకు గారణము కాకుండును. ఈచిత్తు వ్యర్థమగు చిత్తాకృతిని గ్రహించుట, త్యజించుట నొనర్చుటన్న, బంధమోక్షములే దీనికుండెడివికావు 'మోక్షము లభించుగాక' అను భావముగూడ అంతఃపూర్ణతకు హానిని కలిగించుచున్నది.

సమాస్తీత్యపి బంధస్తే శ్రేయోఽసంవేదనం పరమ్

యదనాభాసమజడం తద్విద్ధి పరమం పదమ్.

41

చిత్తః స్వరూపం సంస్థానమచ్యోన్ముఖతాత్మకమ్

యః సంకల్పనశబ్దార్థరూపః స్పృహో మహాచిత్తః.

42

బంధమోక్షాదికార్హోఽసౌ ప్రేక్ష్యమాణః ప్రణశ్యతి

ప్రేక్షణాదేవ సంశాస్తే త్వహంభావే నిరాస్పదే.

43

న విద్యః కేన కిం కస్య బధ్యతే వాథ ముచ్యతే

ఓ రామచంద్రా! ఆ మోక్షము నాకు పలదను జ్ఞానముచేతను నీకు బంధనముగను గాన బంధమోక్షముల స్మరింపకుండుటయే నీకు శ్రేయోదాయకమగును. స్వయంప్రకాశమై, చైతన్య స్వరూపమై, సర్వాశ్రయమై, విషయపరితమైనట్టి చైతన్యమునే నీవు పరమపదమని యెఱుంగుము. సంకల్ప మయొక్క శబ్దార్థరూపముగు హాహాచైతన్యమయొక్క, స్పందమేదిగలదో, అదియే బంధమోక్షముల కధికారి. ఆ స్పందమును చూచినంత (ఎఱిగినంత) మాత్రముననే అయ్యది నశించుచున్నది. ఇట్లు ప్రేక్షణమాత్రముచేతనే అహంకారము శమించి, ఆశ్రయరహితముకాగా, ఇక ఎవనికి ఏది దేనిచేత బంధింపబడుచున్నది? దేనిచేత విడువబడుచున్నది?

సంకల్ప ఏవ రచితే బుధశ్చేదవిభాగవాన్.

44

తదసంకల్పమస్పందం సర్వం జాతమవారితమ్

స్పందే స్పందమయే వాతే తస్మయత్వాత్సదా జితా.

45

వివేకియగువాడు తనచే రచితముగు సంకల్పమున నే దీనిని నేను సంకల్పించితిని, దీనిని సంతల్పించలేదను నీ ప్రకారముగు పూర్వాధారవిమర్శచే తద్విభాగమును త్యజించి, అట్టి స్వనిర్మిత సంకల్పమును విధ్యగా గాంచుచున్నాడు. కాన, సంకల్పింపబడినదైనను అయ్యది స్పందరహితమై, లేనిదానివలె నేయుండును. ఇవిధమున ప్రబుద్ధచైతన్యముచే స్పందము, స్పందమయవాయువు త్తయింప, దృశ్య ప్రపంచమున్ను త్తయించుచున్నది.

సంతీణేన చ సంసారో నిష్పదే చిద్ధనే సిత్తే

చిత్రేజ ఏవ చిత్స్పంద ఇతి బుద్ధే నిరస్తమ్.

46

చిద్ధనమాత్రముగ ఆత్మ స్పందరహితముగ స్థితినిొందియుండ నద్దానితేజమే చిత్ - స్పంద రూపముగుచున్నదని నిరంతరము బోధకలుగగా, ఆ చిత్ - స్పందముచే సుతృప్తముగు జగత్తున్న తనగ తట నదియే నశించుచున్నది.

వ్యతిరిక్తశ్చిత్తః స్పందో న కించిదవశిష్యతే

అస్మిన్దృశ్యమయే దీర్ఘస్వప్నే స్వప్నాంతరం వ్రజన్

న జ్ఞో మోహముపాదత్తే సర్వగత్వాత్స్వ సంవిదః.

47

ఓ రామచంద్రా! చైతన్యమయొక్క ప్రకాశమే చిత్ - స్పందమును, జ్ఞానము నిరంతరము కలుగగా, ఆ చైతన్యప్రకాశముకంటె భిన్నముగ ఏ చిత్ - స్పందమున్ను నిక మిగిలియుండదు. జ్ఞాని, ఈదృశ్యమయముగు దీర్ఘస్వప్నమున స్వప్నాంతరమును పొందుచున్నట్లున్ను తన చలనాడులగూర్చిన భ్రమను గల్గియుండడు. ఏలయనిన, ఆతడు తన ఆత్మను సర్వవ్యాపిగ నెఱుగుచున్నాడు.

యత్రోదేతి ప్రసభమనిశం సర్వసంవిత్తిసత్తా

యస్మిన్నేతే సకలకలనాకారపజ్కా గలన్తి

ఉద్యస్త్యేతే స్వదనసుభగం యత్ర సర్వోపలమాభి

భ్యానేనైవం తమవగనుయ ప్రత్యగత్మానమన్తః.

48

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతాకోకే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ప్రత్యగాత్మావబోధోనామైకోప
షష్ఠితమః సర్గః ॥ 59 ॥

ఓ రాఘవా ! ఏ పరమాత్మయందు నిరంతరము బలాత్కారముగ నమస్త జగదాకా
ప్రాప్తియు, అద్దానినుండి ప్రీతిపూర్వకముగ (విషయ) ఆనందాస్వాదనానుభవమున్ను గలుగుచున్నవో
ఏవనియందు నమస్తస్సప్తిసమూహముల సత్తాస్థితి జనించుచున్నదో, ఆ నీసాక్షీరూపముగ పరమాత్మన
ధ్యానముచే అంతఃకరణమున నీవు పీక్షింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
ప్రత్యగాత్మావబోధమును ఏబది తొమ్మిదవ సర్గము ॥ 59 ॥

షష్ఠితమః సర్గః .

అద్వితీయస్య శుద్ధస్య పరస్య నిజమాయయా
సర్వాకారైః స్థితిరీహ విభూతిరుపదిశ్యతే.

[నిజమాయచే విభూతులద్వారా సర్వకారములతోటి అద్వితీయ శుద్ధపరమాత్మయొక్క
స్థితి యిటు వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :-

ఏవమాద్యం పరం తత్త్వం చిద్భవం పరమం పదమ్
తత్త్వా ఏతే మహారూపా బ్రహ్మవిష్ణుమారాదయః. 1
విభూతిభిః స్ఫురన్త్య చైచ్చజ్జనానుష్ఠా సృషా ఇవ
అకాశగమనాద్యాభిః క్రీడాభిః క్రీడ్యతే చిరమ్. 2
తత్త్వేనైవ జనేనేహ స్వరే స్వర్గాకసో యథా
తత్త్వాప్యజ్గ న మ్రియతే తత్త్వాప్యజ్గ న శోచ్యతే. 3

వసిష్ఠుడు :- ఓరామచంద్రా ! ఈ ప్రకారముగ నమస్తమునకు అది, ఆ చిన్మాత్రమైన,
పరతత్త్వరూపముగ ఆత్మపదమై యున్నది. బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరాది మూలత్వరూపులున్న ఆపరమ
పదమున నెలకొన్నవారలై, పరమానంద పూరితులై, భూపాలురవలై, మహాశోభను బొందుచున్నారు.
ఆ బ్రహ్మమనసున్న న్యూనాధిక ఆనందయుక్తులగు మనుష్య గంధర్వాదిజనులు అకాశగమనాది
క్రీడలచే, స్వర్గవాసులు స్వర్గమునందు క్రీడించునట్లు చిరకాలము క్రీడించుచున్నారు. మనుష్యానందము
మొదలుకొని బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరాదుల ఆనందము వఱకు గల ఆనందముల పరకాష్ఠస్వరూపముగ
అట్టియాబ్రహ్మమును బొందిన జీవుడికి మరణింపడు, దుఃఖము నొందడు.

తత్త్వాప్య జీవ్యతే నాజ్గ తత్త్వాప్యజ్గ న రుద్యతే
అపారపరమాకాశరూపిణః పరమాత్మనః

సత్తాసామాన్యరూపం చేన్మనాగపి విభావ్యతే
తత్త్వం నిమేషనూత్రేణ జన్తుర్ముక్తమనా మునిః
కుర్వన్సంసారకర్మాణి న భూయః పరితప్యతే.

5

అబ్రహ్మమును బొందిన జీవుడికి ప్రాణధారణ నిమిత్తములగు ఆకలి దప్పలచే బీడింపబడడు; భిక్షిమున్నగు వానిచే నిరోధింపబడడు, ఆపరమాత్మయొక్క సత్తాసామాన్యరూపమును (సర్వవ్యాపియగు చిన్మాత్రమును) జీవుడు కొంచమైన సెఱింగినచో ముక్తచిత్తుడగును. మఱియు ప్రపంచమున కార్యములొనర్చుచున్నను నట్టివాడు సంతాపమును బొందడు.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

మనో బుద్ధి రహంకారశ్చైత్రం యత్ర క్షయం గతమ్,
సత్తా సామాన్యమాభాతం మనస్వీ స కిముచ్యతే.

6

శ్రీరాముడు:—బుమునీంద్రా! ఆ చిన్మాత్రమును 'సత్తాసామాన్యమును' మనోబుద్ధ్యహంకారాది సమస్తము లీనమైనట్టి నిర్వికేషరూపముగా వచించుచున్నారా, లేక, మనోబుద్ధ్యహంకారాది సమస్తము గలిగియున్నట్టి సవికేషరూపముగా వచించుచున్నారా? [నిర్వికేషమైనచో, అదాని విభాతీ వర్జనము యొక్కము కానేరదు; సవికేషమైనచో దుఃఖముయొక్క అభావము సంభవించదను భావముచే శ్రీరాముడిట్లు ప్రశ్నించెను.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

యద్రబ్ధ్యా సర్వదేహస్థం భుజ్జ్కే పిబతి వల్లతి,
అదత్తే వినిహస్త్యస్తాః సంవిత్సంవేద్యవర్జితమ్.
తత్సర్వగతమాద్యంతరహితం స్థితమర్జితమ్,
సత్తాసామాన్యమఖిలం వస్తుతత్త్వమిహోచ్యతే.

7

8

శ్రీవసిష్ఠుడు:—శ్రీరామచంద్రా! ఇటు సవికేష, నిర్వికేషములచే శేమియు తాత్పర్యములేదు. ఏబ్రహ్మము సమస్తజీవరూపములందును, ఈశ్వరభావమునందును, ముక్తియందును గూడ అనుగతమై వ్యాపించియున్నదో, తినుట, త్రాగుట, గ్రహించుట మొదలగు సమస్తవ్యవహారములు గావించుచున్నదో, సుషుప్తి, ప్రళయములందు సమస్తమును లయింపఁజేయుచున్నదో, ఘోరియందు విషయ వర్జితమై యొప్పుచున్నదో, అట్టి సర్వవ్యాపియు, అద్యంతరహితమున్ను, విస్మృతకంఠమణిసరే జ్ఞానముచే ప్రాప్తమున్ను, సత్తాసామాన్యమున్ను, సర్వరూపమున్నునగు బ్రహ్మతత్త్వమునుగూర్చిన ముఖదేశమే యిటు గావించఁబడినది.

తత్త్వితం ఖతయా వ్యోమ్ని శబ్దే శబ్దతయా స్థితమ్,
స్పర్శే స్థితం స్పర్శతయా త్వచి తత్త్వకయా స్థితమ్.
రసే లీనం రసతయా రసనాయాం తు తత్తయా
రూపే రూపతయా దృష్టం నేత్రే లీనం చ దృక్తయా.
ఘ్రాణే ఘ్రాణతయా దృష్టం గంధే గంధతయోదితమ్,

9

10

- పుష్టం కాయతయా కాయే భూమావపి చ భూతయా. 11
- పయస్తయా చ పయసి వాయకా వాయుతయా సితమ్,
తేజస్తయా తేజసి చ బుద్ధా బుద్ధితయా గతమ్. 12
- మనస్తయా మనస్యస్తరహంకృత్యావ్యహంకృతౌ
రూఢం సంవిది సంవిత్త్యా చిత్తే చిత్తతయోత్థితమ్. 13
- వృక్షే వృక్షతయా లగ్నం వటే పటతయోదితమ్,
ఘటే ఘటతయా రూఢం వటే వటతయోత్థితమ్. 14
- స్థావరే స్థావరత్వేన జంగమత్వేన జంగమే,
పాషాణత్వేన పాషాణే చేతనత్వేన చేతనే. 15
- అమరేష్వమరత్వేన సరత్వేన సరేషు చ,
తిర్యక్త్వేన చ తిర్యక్తు క్రిమిత్వేన క్రిమిస్థితౌ. 16
- కాలక్రమే కాలతయా ఋతావృతుతయా తథా,
తృటిక్షణనిమేషాదౌ సంస్థితస్తత్తయా విభుః. 17
- శుక్లే శుక్లతయా జాతం కృష్ణే కృష్ణతయా సితమ్,
క్రియాను స్పృశరూపేణ నియతౌ నియమేన చ. 18
- సంస్థితః సంస్థితౌ స్థిత్యా నాశే నాశతయా స్థితః,
ఉత్పత్తిరూపేణోత్పత్తవాస్థితః పరమేశ్వరః. 19
- బాల్యేన బాల్యే విశ్రాంతౌ యావనే యావనేన చ,
జరసా చ జరారూపే మరణే మరణేన చ. 20

ఆ ఆత్మయగు బ్రహ్మమే ఆకాశమున ఆకాశము రూపముగను, శబ్దమందు శబ్దరూపము గను, స్పర్శమందు స్పర్శరూపముగను, త్వగింద్రియమున త్వగ్రూపముగను నున్నది. అట్లే ఘ్రాణ మందు ఘ్రాణరూపముగను, గంధమందు గంధరూపముగను నయ్యది ప్రకటమగుచున్నది. ఆ యాత్మయే శరీరమున శరీరత్వ (పుష్టి) రూపముగను, పృథ్వియందు పృథ్వీరూపముగను, జలమందు జలరూపముగను, వాయువు నందు వాయురూపముగను, తేజమందు తేజోరూపముగను, బుద్ధియందు బుద్ధిరూపముగను, మనమున మనోరూపముగను, అహంకారమున అహంకారరూపముగను, సంవిత్తున సంవిద్రూపముగను, చిత్తమున చిత్తరూపముగను, వర్తింపుచున్నది. ఆ విధముగనే పృక్షములందు పృక్షరూపముగను, సుస్త్రమందు వస్త్రరూపముగను, ఘటమందు ఘటరూపముగను, వటమున వట రూపముగను, స్థావరమున స్థావరరూపముగను, జంగమమున జంగమరూపముగను, శిలయందు శిల రూపముగను, చతుర్విధ ప్రాణులందు చేతనారూపముగను, ఆ పరమాత్మయే వెలయుచున్నాడు. అదేరీతిగా దేవతలందు దేవతారూపముగను, మనుష్యులందు మనుష్యరూపముగను, తిర్యగ్జీవులందు తిర్యగ్రూపముగను, (కృమి) కీటాదులందు కీటరూపముగను ఆ యాత్మ నెలకొనియున్నది. అట్లే యుగ, సంవత్సరదులందు కాలరూపముగను, వసంతాది ఋతుభేదముగను, తుణ నిమేషాదులందు తుణ నిమేషాది రూపముగను, శుక్లపదార్థములందు శుక్లరూపముగను, కృష్ణపదార్థములందు కృష్ణ

రూపముగను, క్రియలందు క్రియారూపముగను, నియతీయందు నియమరూపముగను, స్థితియందు స్థితి రూపముగను, నాశమున నాశరూపముగను, ఉత్పత్తియందు ఉత్పత్తిరూపముగను ఆ షరమేశ్వరుడే వర్తింపచున్నాడు. ఆ విధముగనే ఓ రామచంద్రా! బాల్యమందు బాలరూపముగను, యౌవనమున యౌవనరూపముగను, వార్ధక్యమున వృద్ధత్వరూపముగను, మరణమున మృత్యురూపముగను ఆ షర మాత్మయే స్థితిగల్గియున్నాడు.

ఇతి సర్వపదాగానామభిన్నః షరమేశ్వరః,
కల్లోలనీకరోర్మీణామభైవివ పయోధరః.

21

సముద్రమందు తరంగాదులకంటె జలము భిన్నముకానట్లు, సమస్త పదార్థములకంటెను షరమేశ్వరుడు భిన్నుడు కాకయే యున్నాడు.

నానాత్వేషాం త్వసత్త్వైవ సక్షేనానేన చైవ హి,
కల్పితా చిత్స్వ భావేన వేతాలః శిశునా యథా.

22

మఱియు ఈ పదార్థములందే యనేకత్వము గోచరించుచున్నదో, అది అసత్యము. బాలుడు బేతాళమును గల్పించునట్లు, సత్యమగు చిత్స్వభావము ఈ జగత్తుయొక్క కల్పనగావించినది.

సర్వత్ర సంస్థితిమతా విగతామయేన
వ్యాప్తం మయేదమఖిలం వివిధైర్విలాసైః,
చిద్రూపిణై వ కలనాకలితాత్మనేతి
మతోష్వపశాన్తమతిరాస్వ సుఖం మహాత్మక.

23

మహాత్ముడవగు నో రామచంద్రా! 'అంతట వ్యాపించియున్న చిద్రూపుణ్ణనగు నేనే స్యయముగ జగత్తును కల్పించితిని! ఈ బ్రహ్మాండ మంతటిని, నేనే నా యనేక లీలలకే వ్యాప్తము గావించియున్నాను. ఇదంతయు నా విభూతియే (విశ్వరూపే); నాకంటె వేఱుగ నెదియులేదు' అని యిట్లు నిశ్చయించి శాంతచిత్తుడవై స్వమహిమయందే నీవు వర్తింపుము.

శ్రీ వాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యుక్తవత్యథ మునా దివసో జగామ
సాయంతనాయ విధయేఽస్తమినో జగామ,
స్నాతుం సభా కృతనమస్కరణా జగామ
శ్యామాక్షయే రవికరైశ్చ సహజగామ.

24

ఇత్యాదీశ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే విభూతియోగోపదేశోనామ షష్టితమః సర్గః || 60 ||

షోడశో దివసః 16

శ్రీ వాల్మీకిః—ఓ అరిష్టసేమి రాజా! వసిష్ఠమునీంద్రుడిట్లు జల్గు, అప్పుడు సాయంసమయ మయ్యెను. సూర్యభగవానుడున్న సాయంకాలవిధి నెరవేర్చుటకై అస్తమించెను. సభాసదులందఱు

చరస్పర మొకరికొకరు ననుస్మరించుకొని, స్నాన, సంధ్యాది కృత్యముల నొనర్చుటకై వెడలిరి. ఆ రాత్రి గడచినప్పటికీ, మరల సూర్యోదయము కాఁగానే వారందఱును తిరిగి యా సభాస్థలమునకు విచ్చేసిరి.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున విభూతియోగోపదేశమును అఱువదవ సర్గము || 60 ||

పదునాఱవోజు || 16 ||

ఏ క ష ష్టి త మ : స ర్గ :

ఇహ ప్రసాధ్యతే యుక్త్యా స్వప్నమాయాసమం జగత్

సర్వత్ర చావిశోధేన భ్రాన్త్యా సర్వస్య సంభవః.

[యుక్తిననుసరించి ఈజగత్తు స్వప్నమాయాసమమని ఈసర్గమున సాధింపబడుచున్నది. భ్రాంతివలన ఇట్టి విపరీతము సంభవమనికూడ నిరూపింపబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

మథాస్మాకం మునే స్వప్నపురపత్తనమణ్డలమ్

తథైవ పద్మజాదీరాం యది దేహపరిగ్రహః.

1

తథైవేదం చ సంజాతం యది సర్వమనన్మయమ్

తదస్మాకం దృఢతరః ప్రత్యయః కథముత్థితః

2

శ్రీరామడు:— మునీంద్రా ! హిరణ్యగర్భుడు మున్నగువారు శరీరమును దాల్చుట, మనము కలలో పురములను, పట్టణములను, గాంచుట వంటిదియేకదా ! అట్లే, ఈజగత్తుకూడ స్వప్న సమమైన, మనకియ్యది దృఢమను విశ్వాసమెట్లు కలిగినది?

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

అన్మత్సర్గవదాభాతి పూర్వసర్గః ప్రజావతేః

అజీవప్రతిభాసాత్మా విద్యతే నతు వాస్తవః.

3

శ్రీ వసిష్ఠడు:— ఓ రామచంద్రా ! పూర్వకల్పమున హిరణ్యగర్భుడు జ్ఞానహీనుడుగ నున్నప్పుడు అతఁడు కల్పించుకొనిన వాసనలే ఈజగత్తువలె దోచుచున్నవి. ఇప్పుడాతఁడు ముక్తినింది యుండుటజేసి, ఆతనియొక్క అజ్ఞానము తత్త్వజ్ఞానమువలన బాధితమైనది. అందువలన వాస్తవముగ ఈ జగత్తు లేదు.

సర్వగత్వాచ్చితేః సర్వం జీవః సర్వత్ర సంస్మృతిః

సా చాసమ్యగర్చనోతా సమ్యగర్చననాశిసి.

4

చైతన్యము సర్వవ్యాపకమగుటవలన అజ్ఞానము తొలగినంతవఱ కయ్యది జీవదశను బొంది అంతటను సంసారమును అనుభవించుచున్నది. ఈ సంసారము అసమ్యక్ దర్శనమువలన అనఁగా అజ్ఞానమువలన కలిగినదగుటచే సమ్యక్ దర్శనము, అనఁగా జ్ఞానప్రాప్తియొన నశించును.

సుదీర్ఘస్వప్నఖడ్జోయం యథోదేతి ప్రజాపతేః. 12

సర్గాఖ్యః సర్వభూతానాం ప్రత్యేకముదితస్తథా,
చిత్తత్వస్యైవ భావేన సర్గవర్గపరమ్పరా. 13

స్ఫురత్యమ్భో ద్రవత్వేన యథావ రవివ ర్తనః,
యథా స్వప్నాత్మికై వేయం సర్గలక్ష్మీర్న వాస్తవీ. 14

ఓ రామచంద్రా ! మనము స్వప్నమును జూచునప్పుడుకూడ అత్యుది సత్యమును తలంపే యుండును. అట్లే ప్రజాపతి కేవల మొక్కనిముషమునగాంచు ఈ జగత్స్వప్నము అత్యంతదీర్ఘముగ తోచుచున్నది. ప్రజాపతి ఈదీర్ఘస్వప్నమును జూచుట ఒక్క నిముషముననే. అదియే కల్పమని ఎంచు బడుచున్నది, సృష్టియనబడు ఈస్వప్నమును జీవులందఱును జూచుచున్నారు, మఱియు నపుడు చిత్తత్వముయొక్క కల్పనలగు ఈచృష్టిసమూహములు ద్రవపదార్థముగ నీటియందలలు లేచునట్లులేచు చున్నవి. స్వప్న సమములగు ఈసర్గచైభవములు సత్యములుకావు. ఇవి దృశ్యములగుటవలన మిథ్యయేయని గ్రహింపుము.

తదా సంభవతీదం వై తత్పదం ప్రలయం గతమ్,
యద్యథా యాదృశం దృష్టం తత్తాద్యగ్విద్యతే తథా. 15

సహి పర్యనుయోక్తవ్యాః స్వప్నవిభ్రమరీతయః,
స తదస్తి జగత్సస్థిర్యన్న సంభవతి భ్రమే. 16

ప్రజాపతి సృష్టితోగూడ ప్రళయమునందిన వెంటనే ఆపరమపస్తు వొక్కటి మాత్రమే మిగిలియుండును. స్వప్నమున ఇట్టిభ్రమ అది - అసత్యమేయైనను - వ్యవహారయోగ్యమగుట సంభవమా? అని శంకింపవలదు. ఏదిఎట్లు గాంచబడుచున్నదో అది అట్లేయుండును. భ్రమవలన సంభవముగానిది ఈజగత్తున ఏమియులేదు. భ్రమవలన అన్నియును సంభవించగలవు.

విచిత్రాస్త్రిమ లోకేషు దృశ్యస్తే వస్తుదృష్టయః,
జలమధ్యే జ్వలత్యగ్నిర్యథాభౌ వడవానలః. 17

అజ్ఞానమువలన త్రిలోకములందు నానావిధములగు విచిత్రములు తోచుచున్నవి. నీటియందు నీవ్వు ఉండటం అసంభవము కదా అదియును తోచుచున్నది. దృష్టాంతము సముద్రమునందిలిబడబోయి.

నగరాణ్యమ్భరే సన్తి యథా వైమానికాశ్రయాః,
శిలాస్వబ్జాని జాయంతే హేమాద్రావివ పాదపాః. 18

శూన్యముగు ఆకాశమున నగరములు తోచుచున్నవి. విమానవిహారుల కాశ్రయముగు స్వర్గము మున్నగు లోకములటనే యున్నవికదా! శిలలయందు పద్మములు పుట్టుచున్నవి. మృత్తికారహితములగు హిమాలయాది పర్వతములందు వృక్షములు జన్మించుచున్నవి.

ఏకాస్తే సర్వపుణ్యాని సన్తి కల్పతరౌ యథా,
శిలాః ఫలన్తి ఫలీవద్యథా రత్నగులుచ్ఛకాః. 19

దృష్టాః శమ్భరగన్ధర్వ విలాసైరప్యసంభవాః
దేశకాలక్రియాద్రవ్య రత్న సంచరణీయజాః.

26

ఇంద్రజాల, గంధర్వ విద్యలవలనను శ్రమకలుగుచున్నది. దూతముననున్న చంద్రదింబము చిన్నదిగా తోచుచున్నది. కల్పితముగు ఆకాశమున శవ మగపడుచున్నది. మంత్రప్రయోగము వలనను ఔషధప్రయోగమువలనను ఆశ్చర్యకరములగు ఫలితములు కలుగుచున్నవి. రత్నములు విచిత్రములుగ ప్రకాశించుచున్నవి. పికాచావేశమున మదముకలుగుచున్నది. ఇవన్నియును భ్రమలే.

అర్థా గన్ధర్వజనితా అనంతాః సత్యసంభవాః
అసంభవః సంభవోఽయమపి భావ్యుపసద్యతే.

27

అసంతములగు ఈవిషయములు అన్నియు గంధర్వవిద్యవలన సంభవ మగుచుండుట లేదా అట్లే ఈజగత్తు భ్రమయనుట అసంభవమే యనిపించుచున్నను, సంభవమేయని గ్రహింపుము. ఈరీతిగనే భవిష్యత్కాలమున ఇది లీనమగునను విషయముకూడ ఉత్పన్నమగుచున్నది.

సంభవోఽసంభవః సమ్యక్ సిద్ధయే స్వప్నవిభ్రమః
న తదస్తి న యత్యత్యం న తదస్తి న యస్మృషా.

28

అసంభవము సంభవించుచున్నది. ఈ జగత్తు నాశనమగుట అసంభవమనిపించుచున్నను, జ్ఞానములభింప వినాశమగుచున్నది. అప్పుడు కేవలము స్వరూప విశ్రాంతియే లభించుచున్నది. బ్రహ్మస్వరూపమున వీక్షించిన అసత్యమగునదేమియును లేదు. జగత్స్వరూపమున వీక్షించిన, సత్య మగునదేమియును లేదు.

సర్వం సర్వేణ సర్వత్ర స్వప్నే సర్గాభిధానకే
స్వప్నే నిమగ్నధీర్జన్తుః పశ్యతి స్థిరతాం యథా.

29

సర్గస్వప్నే మగ్నబుద్ధిః పశ్యతి స్థిరతాం తథా
భ్రమాద్రభమాన్తరం గచ్ఛస్వప్నా త్వస్వప్నాన్తరం వ్రజన్
అతిస్థిరప్రత్యయభాగిహ జీవో విమువ్యతి.

30

అందువలన ఈ స్వప్తిస్వప్నమున అన్నియును అంతటను సంభవములగుచు, అందితేచే చూడఁబడుచున్నవి. స్వప్నముగఁడగు మనుష్యుఁడు స్వప్నమున తోచు వస్తువులన్నింటిని సత్యములని భావించునట్లు. ఈ స్వప్తి స్వప్నమున ముగ్ధులగువారుకూడ దీనిసంతతిని యథార్థమనియే భావించు చున్నారు. జీవుఁడు ఒకదానితరువాత మఱియొకటిగ భ్రమలను చూచున్నాడు. వానియందే స్థిర బుద్ధిండుచున్నాడు. ఇట్లేస్వప్తిండుచుకూడ 'అత్యంతస్థిరము' అని తలపుచుంచి జీవుడు మోహము నందుచున్నాడు. జీవునిస్థితి యిట్టిది.

శ్వభ్రాన్తరం శ్వభ్రనిపాతదోషాత్
సంప్రాప్ను వస్కుగమ్యగః ప్రయాతి
మోహం యథా పాతమయైకరూపం

జీవస్తథా సంస్కృతిపాతమూఢః.

31

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాదౌ జగత్స్వప్నకథనం నామ
ఏకషష్ఠితమః సర్గః ||61||

లేడి జచ్చికబయలు అను ఆశచే ఒకగోతినుండి ఇంకొక గోతియందుబడునట్లు, సంసార
హేతువులగు రాగాదిదోషములచే మూఢుడగు జీవుడు ఒక సంసారమునుండి ఇంకొక సంసారమున
బడుచున్నాడు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
జగత్స్వప్న కథనమును అలువదియొకటవ సర్గము ||61||

ద్విషష్ఠితమః సర్గః

విచిత్ర వాసనాయోగాన్నానాదేహాస్తి విభ్రమమ్
వర్ణ్యతే జీవటాఖ్యానే భిక్షుమానసచేష్టితమ్.

[ఈ సర్గమున విచిత్రములగు వాసనలవలననే వివిధదేహములను బొందుట అను భ్రమకలుగు
చున్నదని ప్రతిపాదించబడుచున్నది. ఈవిషయమును వివరించుటకై జీవటాఖ్యాన మారంభింపఁ
బడుచున్నది. అందు భిక్షుకునిమనోకల్పన లీట వర్ణింపబడుచున్నవి.

జీవటోపాఖ్యానము.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

అత్ర రాఘవ వక్ష్యే హమితిహాసమిమం శృణు
యద్వృత్తం కస్యచిద్భిక్షోః కిం చిన్మనసశీలినః.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు :— ఓ రాఘవా ! జీవుడు ఒకదాని తరువాత మఱియొకటిగ భ్రమలను
జూచుచున్నాడని చెప్పియుంటిని. ఈవిషయమున కుదాహరణముగ ఇతిహాసము నొకదానిని వచిం
చున్నాడను, వినుము. అది కల్పనాపరుడగు ఒకభిక్షుకుని వృత్తాంతము.

ఆసీత్కశ్చిన్మనోభిక్షుః సమాధ్యఖ్యానతత్పరః
నిత్యం స్వవ్యవహారేణ క్షపయత్యఖిలం దినమ్.

2

కాంతి, దాంతి, వైరాగ్యము మున్నగు గుణములతో నొప్పు మహాత్ముడగు పరివ్రాజకుఁ
డొకఁడుండెను. ఆతఁడెల్లప్పుడును సమాధి, నభ్యసించుచుండెడివాడు. మఱియు తన సన్న్యాసాశ్రమము
నకు, దగిన క్రమణ, మనన, నిదిధ్యానముల నాచరించుచు ఆతఁడు రోజంతటినీ వెళ్ల బుచ్చెడివాడు.

సమాధ్యఖ్యానశుద్ధం తత్తస్య చిత్తం క్షణేన యత్
చిన్తయత్యాశు తద్భావం గచ్ఛత్యమ్భివ వీచితామ్.

3

సమాధి * అభ్యాసఫలితముగ ఆతని పూర్వవాసనలన్నియు తొలగిపోయి చిత్తము శుద్ధమయ్యెను. నీరు అలలుగమాడునట్లు, ఆతఁడెద్దానిని చింతించునో, అభావమునాతఁడొందుచుండెను.

కదాచిత్త సమాధాన విరతోఽతిష్ఠదేకధీః

కిం చిత్తం చిన్తయామాస స్వాసనస్థః క్షీరూక్రమమ్.

4

ఒకప్పుడాతడు సమాధినిరతుఁడై అననముననే కూర్చుండి ఏకాగ్రచిత్తముతో తన కార్యములతీరును జింతింపసాగెను.

తస్య చిన్తయతో జాతా ప్రతిభేయమితి స్వతః

భావయామ్యాశు లీలార్థం సామాన్యజనవృత్తితామ్.

5

ఆట్లు చింతించుచుండ నేను కేవలము విరోధార్థమే కాస్త్రజ్ఞాన హింసలగు సామాన్యజనుల వృత్తిని భావించుచున్నాను అను తలంపు ఆతనికి కలిగెను.

ఇతి సంచిన్త్య చేతోఽస్య స్థితం కించిన్నరాస్తకమ్

స్పందనస్థాన సంత్యాగమాత్రేణ వర్తనేఽమిష్టవ

6

ఇట్లు చింతింప ఆతని చిత్తము నీరుకదల, అంతకుమునుపు పారుచున్న నీరు తన స్థిరత్వమును వదిలి సుషిగుండముగ మారునట్లు యతిగర్భరహితుడగు మఱియొక పాపరజునిని స్వరూపమునుదాల్చెను.

తేన చిత్తసరేణాథ కృతం నామాత్వవాఙ్మయా

జీవతోఽస్మీతి సహసా కాకతాలీయవత్ప్రేతమ్.

7

ఆ సంతకస్థితపురుషుడు తనవాసన ననుసరించి జీవటుండను పేరుపెట్టుకొన కాక తాళీయముగ ఆతని చిత్తముపై వెలయఁ జొచ్చెను.

జీవతో విజహారాథ సస్వప్న పురుషశ్చిరమ్

స్వప్ననిర్మాణనగరే కస్మింశ్చిత్పురవిధిమ,

8

అనంతరము స్వప్న పురుషునిబోలు ఆజీవటుండ తన స్వప్నకల్పితముగు ఒకానొక నగరమందలి వీధులలో తిరుగఁజొచ్చెను.

తత్ర పానం పషా మత్తో భృక్షాః పద్మరసం యథా,

లీలయైవ దృఢం హృద్వః సుహృద్వః ఘననిద్రయా.

9

అట, మత్తభృంగము పద్మమధువును ద్రాగునట్లు, అతఁడు మధ్యమును పానమొనర్చి మత్తెక్క, గాఢముగు నిద్రనొందెను.

స్వప్నే దదర్శ విప్రత్వం పాతానుష్ఠానతుష్టిమత్,

ప్రతిభామాత్రనంపన్నాం చిత్తే దేశాన్తరాపివత్.

10

ఆ నిద్రయందాతడొక కలగాంచెను. అందు తన్ను పాత, అధ్యయనాది సత్కర్మ పరుడగు బ్రాహ్మణునిగ గాంచెను. స్వప్నమున మఱియొక దేశమున కరుగుట కల్పనవలననే సంభవించునట్లు ఆ విప్రత్వముకూడ జీవటుని కల్పనయే.

* తదేవ అర్థమాత్ర నిర్భాసం స్వరూపకూన్యమివ సమాధిః - అనుసూత్రమున పఠంబలి శ్రమాధిబక్షణమును నిర్వృతించియున్నాఁడు. (యో॥ సూ॥ 3-తి)

కదాచిత్ప ద్విజశ్రేష్ఠ స్వహర్వ్యాపారనిష్ఠయా,
సుహృపా న్నర్వ్యవహృతిర్భిజతాయామివ ద్రుమః.

11

ఒకరోజున ఆశ్రపుడు నిత్యకర్మల నాచరించి శ్రమగొనియుండటచే సంస్కారములన్నింటిని తనలో విలీనమొనర్చుకొని చెట్టు విత్తగునట్లు నిద్రించెను.

ద్విజోఽపశ్యత్స్వయం స్వప్నే సామ న్నత్వమభాత్యని,
స సామంతః కృతాహరః కదాచిద్ధ సనిద్రయా.

12

ఆ విపుడు కలలో తానొక సామాంతరాక్షి నట్లు కాంచెను. ఆ సామాంతరాక్షి ఒకదినమున భుజించి గాఢముగ నిద్రనొందెను.

అపశ్యద్రాజతాం స్వప్నే కరుబ్బలయపాలినీమ్,
లాలితాం భోగపూగేన పుష్పాఘ్నం లతామివ.

13

ఆనిద్రయందాతడు తాను భూమండలమంతటికిని రాక్షసట్లు కలగాంచెను. లలిత పుష్పము లాశ్రయించునట్లు నానావిధభోగములతోనిని నాశ్రయించెను.

స కదాచిన్నపః స్వస్థః సుహృపా న్నమితే హితః,
పురోభావీనిజాచారః స్వకార్యమివ కారణే.

14

ఆ సార్వభౌముడొక రోజున సూర్యాస్తమయానంతరము కారణము భవిష్యత్తున ఫలించు కార్యము నంతర్భుక్త మొనర్చుకొనునట్లు సంస్కారములన్నింటిని తనలో విలీనమొనర్చుకొని నిద్రించెను.

అపశ్యత్స్వాత్మని స్వప్నే సురస్త్రీత్వమనిద్రితమ్,
వృక్షకోశరసోల్లాసే మజ్జరీత్వమివోదితమ్.

15

అతడప్పడొక కలగాంచెను. ఆ కలయందాతడు వృక్షరసమే పూలగుత్తి యగునట్లు తన సంస్కారములే దూపుగొన తన్ను మనోహరముగ అభ్యరసగ గాంచదొడంగెను.

సా సురస్త్రీ రతిశ్రాంతా నిద్రాం గాఢాముపాగతా,
మృగీత్వమాత్మని స్వైరమావర్తత్వమివామ్బుతా.

16

ఆ అభ్యరసరతివలనడసి గాఢనిద్రనబొందెను. అప్పుడాపె నీరు తరంగముగ మారునట్లు లేడిగమారెను.

సా మృగీ లోలనయనా కదాచిన్నిద్రయా హృతా,
స్వప్నే దదర్శ వల్లీత్వం స్వాభ్యాసాద్భుజమాత్మని.

17

చంచలనేత్రయగు ఆహరిణ మొకప్పుడు నిద్రించుచు తా నెల్లప్పుడును మిక్కుటముగ భయమునందు తీగెగ మారెను.*

* లేళ్లు తిమ్మ చిక్కుచడఁజేసి తమ మృత్యువునకు కారణమున నేమాయని తలంచి తీగెలను డొంగిలను గాంచి భయపడుట లోకప్రసిద్ధము. ఇందువలన ఈభావనయే వారికి మిక్కుటముగ నుండును, ఈభావనాఫలముగ ఇచ్చటిలేడ్లి ఈ కలను గాంచినది.

తిర్యగ్జ్ఞోచ్చైపి ప్రవశ్యన్తి స్వప్నం చిత్తస్వభావతః,
దృష్టానాం చ శ్రుతానాం చ చేతః స్మరణమక్షతమ్.

18

తిర్యగ్జ్ఞంతువులుకూడ చిత్తస్వభావముననుసరించి స్వప్నమును జూచుచున్నవి. అవి కను
విను విషయములే వాని స్మృతినంస్కారములకు కారణములై స్వప్నమును గాంచజేయుచున్నవి.

సా బభూవ లతాపుష్ప ఫలపల్లవశాలినీ,
వనదేవీ వినోద్యానలతాగృహవిలాసినీ.

19

ఆ లత ఫలపుష్పఫలముల దాల్చెను. దాల్చి, వనదేవియొక్క లతా గృహమువలె నొప్పుచుండెను.

బీజాస్తస్థాఞ్కురారూపయోహాధిరూఢయా,
సావశ్యదంతః సంవిత్త్యా స్ఫుటం లవనమాత్మనః.

20

కంచితక్తాలం సుషుప్తస్థం కలయా జడతాం ఘనామ్,
అనుభూయ దదర్శాథ స్వాత్మానం భ్రమరం శిరమ్.

21

ఆ లత తనయందున్న సాక్షి చైతన్య ప్రభావమున కొంతకాలము గాఢనిద్రనుబొంది, పిదప
బీజమునందుండు భావికాల అంకురరూపముగు బుద్ధి యొక్కరూపమువంటి స్వరూపముగల స్వప్నో
న్మృతిమైన బుద్ధిచే శంస్కారానుగుణముగ తాను భ్రమరమైనట్లు కలగాంచెను.

షట్పదో విజహారాథ వనే వనలతాస్వసా,
పద్దినీము చ ఫుల్లాసు తరుణీష్వివ వల్లభః.

22

పిదప, ఆ తుమ్మెద ప్రియుండు ప్రియురాండ్రతో విహరించునట్లు - వనలతలందును. విక
సిత పద్మములందును విహరింపసాగెను.

ప్రియాలిమ్బాధరస్వాదురసవత్కేసుమం మధు,
భ్రమత్కుసుమసంఘాసు ముక్తావలీవిలాసిము.

23

అట్లాభ్రమరము ముత్యములబోలు వనలతల, కుసుమసంఘముల విహరించుచు, -ప్రియుండు
ప్రియురాలియొక్క అధరమధువును గ్రోలునట్లు - పుష్పమధువును గ్రోలెను.

స బభూవ సరోజిన్యాం వ్యసనీ బిననాలగః,
క్వచిదేవ రతిం హ్యేతి చేతో జడమతేరపి.

24

ఒకదినమున నశ్వది అత్యంతముగు మోహమును గొని ఒక తామర తూడునందు చిక్కు
కొనెను. జడమగు మనస్సుకూడ ఒక్కొక్కప్పుడు ఒకదానియందు క్రీడినిదాల్చును.

తామాజగామ నలినీం పరిలోలయితుం గజః,
రమ్యవస్తుక్షయాయై మూఢానాం జృంభతే పదమ్.

25

ఒక రోజున ఆ పద్మము నూడపెరుక ఏనుగొకటి అచ్చటి కటీగెను. మూఢుల పాదములు
రమ్యవస్తువులను పాడుచేయుటకే లేచుచుండును.

నలినీ మర్దితా నైవ సమం తేన స షట్పదః,
గతో దంతాంతం వ్రీహిరివ చూర్ణ త్వమాయయా.

26

అపుడా తుమ్మెద ఆ పద్మముతో బాటు ఏనుగున దంతమున జిక్కుకొని, దంపజడు ధాన్యమువలె, నలిగిపోయెను.

భ్రమరో వారణాలోకాద్వారణాలోకభావనాత్,
దదర్శాత్మాసమామోదమత్తహస్తితయోదితమ్.

27

ఏనుగును జూచుటవలనను, ఏనుగును శావించుటవలనను ఆ తుమ్మెద మదించిన ఏనుగు యొక్క రూపమును ధరించెను.

శుక్కుసాగరగమ్భిరే గజః ఖాతే పసాతహ,
తమోఘనఘనే శూన్యే సంసార ఇవ జీవకః.

28

సంకెళ్లచే బంధింపబడుట మున్నగు కష్టములకంటెగూడ కఠినమగు సంసారమున జీవుడు పడి పారవశ్యతనంది చుఁఖించునట్లు, ఆగజము ఎండిన సముద్రముకంటె లోతగునొక గోతిలో పడెను.

బభూవ వల్లభో రాజోమహాపరబలాన్తకః,
సదా మదబలక్షీభో ఘూర్ణోత్తీవ నిశాచరః.

29

అపుడా యేనుగు (రాజపురుషులచే దీసికొనిపోబడి) రాజయొక్క ప్రబల శత్రువుల జంపి రాజునకు ప్రియకరమయ్యెను. అదిమదమత్తయై గర్వముతో అటు నిటు సంచరించుచుండెను.

కదాచిదసినిస్త్రింశచ్చిన్నః సోఽస్తముపాయయా,
వివేకానిలనిర్లూసరూపో జీవ ఇవాత్మని

30

వివేకవాయువుచే జీవోపాధి ఎగురగొట్టబడునట్లు, ఒకానొక రాత్రి యుద్ధమున నయ్యది ఖడ్గాద్యాయుధములచే చిన్న మొనర్పబడి మరణించెను.

పశ్యన్లజఘటాకుమ్భస్థలాగ్రోచ్చలితావలీన్,
గడ్డస్థభ్రమరాభ్యాసాద్దజో భూయోఽప్యభూదలిః.

31

నిరంతరము తనగండస్థలమున భ్రమరముల గాంచుచుండుటవలనను, మృత్యుసమయమున గూడ గండప్రదేశమున దిరుగు భ్రమరములను జూచుటవలనను దాని మనస్సున పాతుకొనిపోయిన భ్రమరసంస్కారము మరల ఉదోఽధితముకాగా నయ్యది తుమ్మెదగ జన్మించెను.

సేవమానో వనలతాం పునరాయాత్స పద్మినీమ్,
దుస్త్యజో హి దురభ్యాసో వాసనానామబోధినః.

32

ఆ తుమ్మెద వనంతల సేవించుచు మరల పద్మసరోవరము కడకేగెను. అజ్ఞానము తమ పూర్వ వాసనాభ్యాసమును త్యజించుట కడుంగడు కష్టకరము.

తత్ర హస్తి ఖురాక్రాంతః పునః సంచూర్ణతాం యయా;
పార్శ్వస్థహంససంవిత్త్వా బభూవ కలహంసకః.

33

అచట మరల అది ఏనుగుపాదములచే నలుగఁగొట్టబడెను. అత్తతీ ప్రక్కనున్న హంసన జూచుచున్నందువలన నది కలహంసగ మాలెను.

కలహంసస్థిరతరం యోనివ్యన్యాసు సంల్లతన్,
కదాచిద్బహుభిర్హంసైః సంగతో విజహార మా.

34

అ కలహంస చాలకాలము విభిన్నయోనుల పరిభ్రమించుచు ఎనుబదియైదు జన్మముల గడచెను. పిదప మరల హంసయై, తోటిహంసలతో విహరింపసాగెను.

బ్రాహ్మహంసాత్మికా సంవిత్సశబ్దార్థవతీ మనాక్,
తత్ర పుష్టాస్య తన్యానః ప్రాగణ్డరసబద్ధివత్.

35

బ్రహ్మదేవునియొక్క వాహనముగు హంసయొక్క గుణములనువిని, దానికట్లవ కోరికగలుగ
అ వాంఛ యద్దానికిమయూర. అండకనమున పింఛమువలె- పరిపుష్టమగుచు వెలయుసాగెను.

స తచ్చింతాం చిరస్మృతో దృఢం వ్యాధిఘ్నాహతః,
తత్సంవిత్త్యనుసంధానాజ్ఞతః పద్మజసారసః.

36

ఇట్లా విషయము నే చింతించుచు వ్యాధియను పురుగుచే కొట్టబడి ఆహంస మరణించెను.
పూర్వవాసనా సంస్కారప్రభావమువలన నయ్యది బ్రహ్మదేవుని వాహనముగు హంసగజన్మించెను.

తత్రాతినంతతవివేకవతో విలాసైః
సంబోధితో విగతతా కికవస్తుదృష్టిః.

ముక్తః స్థితో నను యుగాస్తవిధా విదేహ
ముక్తేన తేన కిము భావి విభావ్యమేతత్.

37

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే జీవతోపాఖ్యానే స్వప్నశతరుద్రీయే
భిక్షుసంసారోదాహరణం నామ ద్విషష్టితమః సర్గః ||62||

బ్రహ్మలోకమున నయ్యది నిరంతరము బ్రహ్మోపదిష్టములుగు వివేకవైరాగ్యాది విషయములఁ గూర్చి వినుటవలనను, తత్త్వజ్ఞానసాహాయ్యమున ప్రబోధము నందుటచేతను లోకకభోగ సమూహముల, సారశూన్యతను గ్రహించి జీవన్ముక్తిని బొందెను. ద్విపదార్థముయొక్క అంతమున బ్రహ్మదేవునితోఁ గూడ నయ్యది విదేహము క్తినిబొందును. ఇకనట్టి క్లితికంబైన తమమైన స్థితి ఆ హంస కేదియుండఁగలదో బుద్ధిమంతులు విచారించెదరుగాక ! (కృతకృత్యమయ్యెనని భావము)

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున జీవతో
పాఖ్యానమున స్వప్నశత రుద్రీయమున భిక్షుసంసారో దాహరణమున

అఱువది రెండవ సర్గము ||62||

త్రిషష్టితమః సర్గః.

రుద్రభూతేన తేనాత్ర పూర్వదేహ ప్రబోధనమ్
తేహం చ శతరుద్రత్వ మై కాత్మ్యం చేహ వ్యక్తే.

[ఆ హంస రుద్రత్వమును బొందుట, తనపూర్వ వృత్తాంతమును స్మరించుట, ఆత్మయొక్క ఏకత్వము, అనువిషయము లీసర్గయందు జెప్పబడు చున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

స కదాచిద్దదర్శాథ రుద్రం రుద్రపుకే ఖగః
వై రిక్ష్య సలినీ నాలలీలాలాభేన లీలయా.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— బ్రహ్మదేవుని వాహనముగు ఆ హంసకు బ్రహ్మదేవునితో బాటు ఎల్లెడల తిరుగువీలు లభించెను. ఒకప్పుడయ్యది బ్రహ్మదేవునితోగూడ రుద్రపురికిగి రుద్రుని దర్శించెను.

తత్ర బుద్ధిర భూతస్య రుద్రోహమితి నిశ్చితా
ప్రతి బిష్ణువదాదర్శే ద్రాగిత్యేవ హి బిష్ణుతా.

2

‘నేను రుద్రుడను’ అను భావముపుడు దానికికలిగెను. అద్దమున ప్రతిబింబము పడునట్లు, యోగ, జ్ఞానాది విశ్వరూపము క్రమము రుద్రరూపము దానియందు ప్రతిఫలించెను. అది జన్మాంతర గ్రహణముకాదు. జీవన్ముక్తులకు జన్మలేనందున సారూప్యముక్తి పడవియేయగును.

రుద్ర భూతవపు స్తత్ర తనుం తత్యాజ తామసా
గన్ధః పవనతాం గచ్ఛన్మునుమస్తబకం యథా.

3

గంధము వాయువు ననుసరించునట్లును, పుష్పములుగు త్రిగ మారునట్లును, ఆహంసతనపూర్వ శరీరమునుద్యజించి రుద్రశరీరమునుదాల్చెను. (యోగులు ప్రారబ్ధకేషమును గడపుటకై, పూర్వ శరీర మునువిడిచి నిర్మాణ దేహము లనబడు మానసిక శరీరముల దాల్చుట. హంస రుద్రత్వమును బొందుట గూడ ఇట్టిదే.)

స రుద్రో రుద్రభవనే విజహర యథేచ్ఛయా
తైస్తైః శివపురాచారైర్గణ కోటిగర్వితయా.

4

ఆ హంస రుద్రగణములలో ప్రధానముగు గాణపత్య పదవినిబొంది శివ పురోచితములును, ప్రసిద్ధములునగు ఆచారముల నవలంబించి రుద్రపురియందు యథేచ్ఛ గమిరింపసాగెను.

రుద్ర స్వస్మ త్తమ జ్ఞానవిలాసై కతయా తయా
స్వమశేషం చ వృత్తానమపశ్య త్ప్రాప్తనం ధియా.

5

జ్ఞానైశ్వర్య ప్రభావములచే రుద్రసామ్యమును బొందిన ఆ హంస రుద్రబుద్ధి ప్రభావమున తన పూర్వజన్మ లన్నిటిని అవలోకింపసాగెను.

నిరావరణ విజ్ఞాన వపుః స భగవాంస్తథా
ఉవాచ స్వయమేకాన్తే స్వస్ఫష్ట శతవిస్మృతా.

6

ఆవరణశూన్యమును జ్ఞానశరీరమున వెలయు ఆభగవంతుడు (హంస) ఒక రోజున ఏకాంత మనసుండ తానుగాంచిన స్వప్నశతము మతికిరాగా నిట్లుతలపోయఁ దొడఁగెను.

అహోను చిత్రా మాయేయం తతా విశ్వవిమోహిని

అసత్వైవాపి సద్రూపా మరుభూమిషు వారివత్.

7

అహో! ఈమాయ ఎంత విచిత్రమైనది! లేనిదేయైనను ఉన్నట్లుగఁపడుచు, మరుభూమియందలి కిటికలె విశ్వమంతటినీ మోహమునందఁజేయు చున్నది!

ఇతి ప్రథమమాజ్ఞాతం చిద్యోహం చిత్రతాం గతః

సర్వసంపన్న సర్వజ్ఞ గగనాది విభావనాత్.

8

నేను మొమ్మటట పారమార్థికముగ చిత్స్వరూపుడఁ జేయైనను, మాయవలన పెక్కుగ మాకు సంకల్పముదయింప, ఇవియున్నియును కలిగినవి, సర్వశక్తిమంతుడనగు నాచిదంశమున సర్వజ్ఞత్వము, జడాంశమున ఆకాశాదివిభాగములును ఒనర్పబడినవి.

యద్వచ్ఛయా స్థితో జీవో భూతతన్మాత్రరజ్జితః

కస్మింశ్చిదభవత్సర్గే భిక్షురక్షుభితోఽభితః

9

పిదప స్వేచ్ఛాక్రమముగనే సూక్ష్మ, స్థూలదేహములందు సమప్తి, వ్యప్తిరూపములచే చిదాభాసుడనై ప్రవేశించి స్థూలసూక్ష్మములగు భూతతన్మాత్రములుగ మారి ఆ యాదేహముల వాసనానైచిత్ర్యము ననుసరించి చిత్రపటమువలె రంజితుడనై జీవరూపమున వెలసితిని. ఆ జీవుడు అనాది కాలమునుండి జన్మపరంపరల ననుభవించుచు ఒకానొకన్యప్తయిందు వైరాగ్య, శమదమాది సాధనల నాశ్రయించి ఇఁకఁజేయములచే ఊభింపఁబడకుండెను.

తేనావయవ బధ్ధేన బహిః స్వైరవిహారిణీ

లీలా విలులితాకారా యదా రమ్యేతి భావతః.

10

సర్వభావోపమదేన తదభ్యాస వశాత్తదా

తామేవ సోఽన్వభూద్భిక్షు స్వక్వాన్యం మననోదయమ్.

11

ఆభిక్షుకుడు (పరివ్రాజకుడు) బద్ధపద్మాసనుడై, సైర్యముతో స్థూలదేహోపయవములగు హస్తపాదాదులను, సూక్ష్మ శరీరావయవములగు ప్రాణాదులను నిరోధించి, బహిరంగములగు దేవతాది విషయములందు అవి రమ్యములనియించి మనస్సును నిలుప, సర్వావైభావమును ద్యజించి ఆ యా భావములనే పొందెను. తక్కిన భావములు, అనఁగా పూర్వసంస్కారములు లోపించెను.

చమత్కృతిశ్చేతసి యా రూఢా సైవ విశ్రుమ్భతే

వల్లీ త్యజతి నైదాఘీ పీతమన్యమ్భు మాధవమ్.

12

చిత్రమెపుడే విచిత్రములను దృఢముగ సంకల్పించునో, అపుడత్యుధి తన పూర్వసంస్కారముల విలోపమొందింపకొని, ఆ మాతన భావముగనే పరిణతి నొందును. వసంతకాలమున లత నీటిని గొనియున్నను, తత్ఫలితముగు పచ్చదనమును గ్రీష్మకాలమున నది పరిత్యజించి కుష్మించుచున్నది.

స భిక్షురీవటో భూత్వా జన్మరరథవాసనః
తేషు దేహేషు బభ్రామ రన్ధ్రోష్ణివ పిపిలికా.

13

అత్మ సిద్ధిని బొందియున్నను ఆ భిక్షుకుడు శాస్త్రవిరుద్ధములగు లౌకికవాసనలందు క్రిడించుచున్నందువలన, మరల అనాదియుగు మాయ యుదయించు చీమ వేళ్ళెలు రంధ్రములందు తిరుగాడునట్లు ఆ యాదేహములందు పరిభ్రమించెను.

అత్మని ద్విజభక్తత్వాతోఽపశ్యద్విజతామథ
భావాభావ వివర్యానే బలవానేవ వర్ధతే.

14

అతనికి బ్రాహ్మణభక్తి యుండుట, జేసి తాను బ్రాహ్మణుడైవట్లే గాంచెను. పరస్పర విరుద్ధములగు భావాభావములందెవ్వది మిక్కుటముగ చింతింపఁబడునో, అదియే ఆవిగ్భవించును.

సామస్తతామవాపాసా విప్రః సంతత చిన్తితామ్
సాతత్త్వేన రసః పీతః ఫలతామేతి పాదపే,

15

ఆ విప్రఁడు తాను నిరంతరము చింతించు సామంతత్వమునే పొందెను. పృథ్వు మేరసమును నిరంతరము గ్రహించుచుండునో, అట్టిఫలమే ఫలించును.

రాజ్యార్థం ధర్మకార్యాణాం కర్మత్వాతోఽపశ్యద్విజతామథ
స కాముకతయా రాజా సురస్త్రి త్వమవాప హ.

16

ఆ విప్రఁడు సకామబుద్ధితో ధర్మకార్యముల నాచరించుచుండుటచేసి రాజయ్యెను. ఆ రాజు కాముక్షణగుటవలన అస్పరస యయ్యెను.

లోలా లోచనలోభేన సా మృగీ రసశాలిని
బభ్రావ వాసనామోహశ్చాహో దుఃఖాయ జన్మషు.

17

సుందరములగు మృగ నేత్రములబొందు కోరికయుండుటచేసి ఆ యస్పరస లేడియయ్యెను. మరియు, అట్టి చంచల నేత్రములనే పొందెను. ఆహ! వాసనామోహము ప్రాణాల కెట్టిదుఃఖమును గలిగించుచున్నది!

మృగీ సా బత చిత్తస్థా బభ్రావ విపినే లతా
అవశ్యంభావి లవసం లతికాఽను బభ్రావ హ.

18

లతయేసదా చిత్తము నావరించుకొని యుండుటచేసి, ఆ లేడి లతయయ్యెను. లతలకు సామాన్యముగ జరుగుచుండు ఛేదనమునే ఆ లతగూడ బొందెను. (ఛేదంబుదెసని భావము.)

అస్తః సంజ్ఞాచిరాభ్యస్తం భ్రమరత్వ మథాత్మని
సాపశ్యత్సా వమర్దేన సదా తద్భావభావితా.

19

లతలకు అంతఃసంజ్ఞ యుండును. కనుక నయ్యదిసర్వదా (తనమీదవ్రాలు) తుమ్మెదనేచిఁచితించుచు, ఛేదనానమయమున అట్టిభావముచేతనే ఆవరింపఁబడి, తానుభ్రమరమైనట్లు తలపోసికొనెను.

సవారణఖుర క్షోదమను భూయాథ భావితమ్
భూయోభూయః ప్రబభ్రామ మహాసంస్పృతి సంభమాన్.

20

అభ్రమరము ఏనుగుపాదములచే మర్దించబడెను. పిమ్మట నయ్యది తనసంకల్పముసారము
ఏనుగు; హంస మొదలుగాగల తొంబది జన్మల గ్రహించి సంసారభ్రమయందు తిరుగాడెను,

సంసార శతపర్వస్తే రుద్రః సోఽహమహం స్థితః

అస్మి సంసార సంరమ్భే న్వమనో మాత్రసఃభ్రమే.

21

నిజకల్పనయగు ఈసంసారభ్రమయందు నూఱవదియగు రుద్రజేహమును దాల్చి నేనిపుడు
వెలయుచున్నాడను.

ఏవమత్యస్త చిత్రాను సంసారారణ్య భూమి

బహ్నిష్వహమతి భ్రాన్త స్వశూన్యాస్త్వివ భూరిశః

22

ఇట్లు నేను సత్యములవలె భాసించుసంసారారణ్య ప్రదేశములందు అత్యంత విచిత్రములగు
నానావిధ యోనులందుఁ దిరుగాడితిని.

క స్తింశ్చి దభవం సర్గే త్వహం జీవటనామకః

క స్తింశ్చి ద్రాబ్హమాణశ్రేష్ఠః క స్తింశ్చి ద్వసుధాధిపః.

23

ఒక మానసికసృష్టియందు నేను జీవటనామధానినైతిని. మఱియొక దానియందు బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠుడనైతిని; ఇంకొకదానియందు భూపతి నైతిని.

హంసః పద్మవనే భూత్వా విస్థ్య కచ్ఛే చ వారణః

హరిణో దేహయన్త్రాదౌ దశమహమిమాం గతః.

24

వింధ్యాటవియందు గజమునైతిని; పద్మవనమున హంసనైతిని; లేడినైతిని; ఈ శరీరయంత్ర
మున నేనీదశలన్నిటిని పొందియుంటిని.

అత్ర వర్షసహస్రాణి చతుర్యుగశతాని చ

సమతీతాన్యనంతాని దినర్తు చరితాని చ.

25

మమ ప్రభమమేవ ప్రాకృతితస్య పరాత్పదాత్

తత్త్వజ్ఞానితయా రూఢో భిక్షుత్వే యోగ్యతాక్రమః.

26

భూయో భూయోఽప్యతిక్రమ్య గతశ్చ బ్రహ్మహంసతామ్

స ఏవ ప్రాక్తనోఽభ్యాసః ఫలితః సంగమోదయాత్.

27

ఇట్లు వత్సరసహస్రములు, చతుర్యుగసహస్రములు, లెక్కమించిన దినములు, ఋతు
వులు, ప్రయత్నములు నేను బ్రహ్మస్వరూపమునుండి విచ్ఛేదముఁడనై నష్టమైనట్టినుండి గడచిని. భిక్షు
జీవితమున తత్త్వజ్ఞానమున కొకింతఅర్హతను సంపాదించియుంటిని. అటు ప్రమాదమువలన జన్మపరం
పరల ననుసరించి బ్రహ్మదేవుని హంసనైతిని. బ్రహ్మదేవుని సంగమమున పూర్వాభ్యాసము ఫలింప, రుద్ర
త్వము నొందితిని.

దృఢాభ్యాసో య ఏవాస్య జీవస్యో దేత్య విఘ్నతః

సోఽత్యస్తమరసేనాపి తమేవాశ్ల్యను ధావతి.

28

అత్యంతదృఢమగు శాస్త్రీయసాధనాభ్యాసముండిన, ఒకప్పుడొకంత విద్యుత్తునుండి, ఇట్లు అత్యంతవిరసములగు బహువిధయోనములందు పరిభ్రమించవలసి వచ్చినను తుదకు శాస్త్రవాసనయే జీవుని యందు జయమును పొందును.

కాకతాలీయయోగేన కదాచిత్సాధు సంగమాత్
అశుభో భావనాభ్యాసో జీవస్య వినివర్తతే.

29

కాకతాలీయ న్యాయమున జీవునకు సాధు సంగమము లభింప, అశుభవాసనా భ్యాసము తొలగిపోవును.

సంగత్యధిగతం చైవ కేవలం స్వోదయం ప్రతి
ప్రాక్తనో వాసనాభ్యాసో హతురుద్యమమీక్షణే.

30

ఈ అశుభవాసనలు, కేవలము ప్రాక్తనఫలముగ శుభవాసనలుదయింప తొలగని నవికావు. ఇవి పురుషప్రయత్నమువలననే క్షీణించును. కనుక ఈ విషయమున పురుషప్రయత్నము అత్యంతప్రయోజనము.

యచ్ఛేహో భ్యస్యతే ౨ జగ్రం యచ్ఛ దేహో నరేఽపి చ
జాగ్రత్స్వప్నేష్వసదపి తత్సద్భిత్వే భూయతే.

31

పూర్వ పూర్వజన్మలయందెది నిరంతర మభ్యసించబడుచున్నదో, అయ్యదియే సత్యముగ తోచును. ఇట్టిశుభచింతాభ్యాసమువలననే అశుభచింతలు తొలగింపును. మనజాగ్రత్స్వప్నములందు మనము దృఢముగ భావించువిషయములే సత్యములుగ అనుభూతములగుచున్నవి. దేవార్చన, పూజమున్నగుకాల్పనికవిషయములే ఫలప్రదములగుచుండ, వాస్తవముగ తత్త్వచింతవలన శుభమేల లభింపకుండును?

తత్తద్గ్రక్రియాకారి దుఃఖాయ చ సుఖాయ చ
ఉదేతి భావనం శస్తాద్భావనాభావనం జయః.

32

అనాత్మవిషయములగు శాస్త్రీయవిషయముల భావనకూడ దుఃఖమిత్రిత సుఖమునే కలిగించుచున్నది. నిరవచ్ఛిన్నమగు సుఖముదానిచే లభింపదు. ఎట్టి భావనను చింతించనియెడలనే ఆత్యంతికమగు అనర్థజయము లభించును. అంతరాళికమగు దేవత్వాదిప్రాప్తివలన నియ్యది సంభవింపదు.

భావనైవ స్వమాత్మానం దేహోఽయమితి పశ్యతి
అసత్తామాత్రవిస్తారం గుల్కత్వమిహాజ్ఞురః.

33

అనాత్మ భావనవలననే జీవుడుతన్ను శరీరముగా జూచుకొనుట సంభవించు చున్నది. ఈ ఆసత్య భావన బీజము ఆంకురముచు విస్తరింపఁజేసి లతగా మారునట్లు - క్రమముగ తన్ను వ్యాపింప జేసికొనుచున్నది.

భావనా ప్రేక్ష్యమాణైషా న కించిదిహ శిష్యతే
నచ విద్యత ఏవేతి తద్ధృమేణాలమస్తునః.

34

తత్త్వదృష్టిచే ఈ భావనను పీక్షింపనిది, ఒకంతయెదుగురులు, త్రైకాలిక మిథ్యాత్వ దోషదుష్టమగు ఇయ్యది వాస్తవముగ లేకయేయున్నది. ఇట్టి తుచ్ఛక్రమతో మాకెట్టి సంపర్కమున్ను లేదు.

భ్రమస్య జాగతస్యాస్య జాతస్యాకాశవర్ణవత్
అసంవేదకమాత్మైకం మార్జనాయాలమస్తు నః

35

ఈ జగద్భ్రమ ఆకాశమునందలి నీలవర్ణమువలె అజ్ఞానమువలననే కలిగినది. ఆకాశమునందు నీలవర్ణ మెన్నఁడును లేనట్లు, ఈ జగత్తుకూడ ఎన్నఁడును లేదు. మఱియు నియ్యది అధిష్ఠాన మాత్రమగు బ్రహ్మమే అయియున్నది. అందువలన ఈ భ్రమను పోగొట్టుకొన, ఎట్టి సాధనతోను మాకు పనిలేదు.

అసన్మయీస్వరూపైషా పరం సతైవ లాలసీ
వర్తతే చేద్విదోదాయ కించితస్స స కరివ్యతి.

36

అసన్మయముగు ఈ జగత్తుయొక్క సత్తవరబ్రహ్మముననే వెలయుచున్నది. మేము ఈకల్ప సల సన్నిటిని వినోదార్థమే కల్పించుకొంటిమి. కనుక దీనికి భయపడలలసిన అవసరమేమియును లేదు. ఇది మమ్మేమియును ఒనర్పజాలదు.

తత్తాస్సర్వాస్వ సన్సారానుత్థాయాలోకయా మ్యహమ్
సమ్యగాలోకదానేన తేభ్య ఏకీకరోమ్యహమ్.

37

ఈ శరీరసమూహముల సన్నిటిని వినోదార్థమే గాంచుచుంటిని. సమ్యగ్ జ్ఞానప్రకాశమున ఈ ఉపాధులసన్నిటిని ఆత్మయందు ఏకీకృత మొనర్తును.

ఇతి నంచిన్య రుద్రోఽసౌ తం సరం ప్రజగామ హ
యత్ర భిక్షుద్విహారస్థః సుప్తః శవ ఇవనీతః.

38

ఇట్లు చింతించి ఆ రుద్రదేవుఁడు, భిక్షుకుఁడు కల్పనారాజ్యమున విహరించుచుండ, ఆతని శరీరము క్రియారహితమై శవమువలె పడియున్న తావున కేగెను

బోధయిత్వాథ తం భిక్షుం చేతసా చేతనేన చ
యోజయామాస సస్మార భిక్షురప్యాత్మనో భ్రమమ్.

39

ఏగి తనచిత్తమును, జ్ఞానమయముగు చైతన్యమును ఆభిక్షుకశరీరమున బ్రవేశింపజేసెను. దాన ఆభిక్షుకుఁడు చైతన్యమునొంది తనభ్రమను తెలిసికొనెను.

రుద్రమాత్మాన మాలోక్య జీవటాదిమయం తథా
బోధాద విస్మయాహ్లాదేపి స భిక్షుర్విస్మయం యయా.

40

రుద్రాంశమే యట ప్రవేశించుటవలనను, రుద్రదేవుఁడు సత్యసంకల్పఁ డగుటవలననుమన స్వప్నము జాగ్రదవస్థయందు చెదరిపోవునట్లు చెదరిపోక ఆస్వప్నము అనువృత్తమైయుండెను. ఆభిక్షు కుఁడు జ్ఞానలభమును పొందియున్నందున తనరుద్రత్వమును, జీవటాది శరీరపరంపరలను ఒకే సమయ మున వీక్షింపఁగలిగెను. తత్త్వదర్శనమువలన ఆశ్చర్యమున కయోగ్యుడైనను అప్రదాతడత్యంత ఆశ్చర్య ఘ్నము బొందెను.

అథ రుద్రస్తథా భిక్షుర్ద్వావేత్థాయ జగ్మతుః
క్లాపి జీవటసంసారం చిదాకాశై కకోణగమ్.

41

అంత, రుద్రుడును, భిక్షుకుడునుకలిసి చిదాకాశమున మఱియొకభాగమునదగు మఱియొక బ్రహ్మాండమున కరిగిరి. అటు జీవటుని ప్రపంచము వ్యాపించియుండెను.

తత్ర తద్భువనం గత్వా తద్వీపం తచ్చ మణ్డలమ్

విషయం తత్పురం తచ్చ తం చ పాణావసి గ్రహమ్.

42

(లీలోపాఖ్యానమున వర్ణింపబడినట్లు) జీవటుడున్న లోక, ద్వీపమండల, దేశ, గృహములఁ జేరి వారాగృహవాసియగు జీవటుని గాంచిరి.

సుప్తం దదృశతుర్నవ్దనంజ్ఞం జీవటకం శవమ్

స్థాపయిత్యా వపుర్భావం ప్రభాంతం భవభూమిమ్

43

అటు, వారు నిద్రించువానివలె సంజ్ఞావిహీనుడై పడియున్న జీవటుని కశేబరమునుగాంచిరి. వారచోట్ట తమ రుద్రరంబంధీయమగు తేజమునుగోపనమొనర్చి తమ్ముయితరులు వీక్షింపకుండ చేసికొనిరి.

తం ప్రబోధ్య నియోజ్యాశు చేతసా చేతనేన చ

ఏకరూపాస్త్రిరూపాస్తే రుద్రజీవట భిక్షుకాః.

44

ఏకరూపులగు వారు తమ చిత్తమును, చేతనములను నియోజించి జీవటుని ప్రబోధ మొంద జేసి, రుద్ర, జీవట భిక్షుకులను మూఁడు మూర్తులైరి.

బోధవనోఽప్యబుద్ధాభా విస్మితా అప్యవిస్మితాః

బభుస్తూస్థ్లింథితాశ్చిత్రకృతాకారా ఇవ ఊణమ్.

45

వారాభ్యంతరమున బోధయుక్తులైనను, అజ్ఞాలవలెను, విస్మయములేకున్నను బయటకొకింత ఆశ్చర్యము నగుపఱచుచును చిత్రపటములవలె నొకక్షణముండిరి.

అథ జగ్ముశ్చ తే సర్వే క్వచిద్వ్యోమని సంస్థితమ్

విప్రసంసారమారబ్ధం పరిభూతసఘంఘముమ్.

46

పిదప, వారు మువ్వరును గలిసి చిదాకాశమున మఱియొకభాగమున వెలయుచున్న (అధ్యస్తమైన) విప్రుని ప్రపంచమున కరిగిరి. అది జీవటుని చిత్తపరిణామమే! అది ప్రాణుల శబ్దముతో నిండి యుండెను.

తే తత్ర భువనం గత్వా తద్వీపం తచ్చ మణ్డలమ్

విషయం తచ్చ తం గ్రామం ప్రాపుంతం బ్రాహ్మణాలయమ్.

47

వారు ఆబ్రహ్మాండంతర్గతమగు లోకమును, ద్వీపమును, మండలమును, దేశమును, జేరుకొని బ్రాహ్మణుని గృహమున కరిగిరి.

విప్రం తే దదృశుః సుప్తం కలత్రవలితం గృహే

కణ్ఠే గృహీతం బ్రాహ్మణ్యా బహిర్జీవమివ స్థితమ్.

48

అటు వారు ఆబ్రాహ్మణుఁడు భార్యతో గలిసి నిద్రించుచుండుటనుగాంచిరి. బయటకు వెలువడిన తనప్రాణమా యనునట్లు బ్రాహ్మణి ఆతని కంఠము నాలింగన మొనర్చుకొనియుండెను.

తం ప్రబోధ్య నియోజ్యాశు చేతనా చేతనేన చ
తత్థాస్తే బహవోఽప్యన్యే సవిస్మయవివిస్మయాః.

49

వారు తమచిత్తమును చైతన్యమును నియోజించి ప్రబోధింప నాతఁడు ప్రబుద్ధుడయ్యెను. అప్పుడా నలుపురుగు విస్మయపరవశులైనట్లు తోచిరి.

అథ జగ్ముశ్చిదాకాశకచితం చేతితం చితేః

సామంతం నృపసంసారం భ్రమణాభోగసుందరమ్.

50

అనంతరము వారు చిత్తవికృతియును, చిదాకాశమున వెలయునదియునునగు సామంత రాజప్రపంచమున కరిగిరి. సామంతుని భ్రమయగు అప్రపంచము ఆత్మంత నుండరమై యుండెను.

తత్తస్థే భువనం ప్రాప్తానద్దీప్తం తచ్చ మణ్డలమ్

సామంత దదృశుర్మత్త సుప్తం పర్యజ్ఞాపజ్జజే.

51

వారు క్రమముగ ఆబ్రహ్మాండమును, దీప్తిపమును, మండలమును, అతిక్రమించి, పర్యంకమున పద్మమున మత్తిలి నిద్ర పోవుచున్న సామంతుని గాంచిరి.

హేమావదాతం హేమాజ్ఞా నిహితం కుచకోటరే

భ్రమర్యేవాన్వితం పద్మకోశసుప్తం మధువ్రతమ్.

52

ఆతని శరీరకాంతి సుసర్లమువలె ఉజ్జ్వలమైయుండెను. హేమాంగినియను తనభార్య యొక్క కుచకోటరము నాశ్రయించి ఆతని శరీరముండెను. వారు పద్మకోశమున నిద్రించుతు మ్మెదల జంటవలె నుండిరి.

కాంతాభిరభ్యావలితం మజ్జరీఙ్గిరీవద్రుమమ్

దీపజాలకమధ్యస్థం రత్నైశ్చ ఇవ కాంచనమ్.

53

యువతులతోఁగూడిన ఆసామంతుఁడు మంజరీవృక్షమగు వృక్షమువలెను, రత్నఖచితమును, దీపసమూహమధ్యస్థితమునునగు కాంచనమువలెను తోచుచుండెను.

తం ప్రబోధ్య నియోజ్యాశు చేతనా చేతనేన చ

తత్థాస్తే బహవోఽప్యేకే సవిస్మయవివిస్మయాః.

54

అంత, వారు తమచిత్తమును చైతన్యమును నియోజించి ఆసామంతుని ప్రబుద్ధమొనర్చిరి. వారు పెక్కుమంది అయ్యు ఏకభావమున వెలియుచుండిరి, మఱియు వారు విస్మయాపన్నులయ్యు విస్మయరహితులవలెఁబోచుచుండిరి.

అథ తే రాజసంసారం జగ్ముస్తత్ర విబోధ్యతమ్

చేతస్తే వమథాన్యాసు భ్రేముః సంసార భూమిషు.

55

పిదప వారు ఆ తివాహికశరీరమున సమ్రాట్టుయొక్క రాజ్యసంసారమున, బ్రవేశించి రాజును ప్రబుద్ధునిగ జేసిరి. అట్లే వారు నూత్నశరీరమున నిక్కిన ప్రపంచములందు గూడ తిరుగుచు నిద్రించువారిని ప్రబుద్ధుల నొనర్చిరి; మృతులైన వారిని మేలుకొలిపిరి.

ప్రాప్యతాం బ్రహ్మహంసేహం రుద్రతాం సర్వ ఏవ తే
సమాజగుర్విరేజుశ్చ రుద్రాణాముత్తమం శతమ్.

56

వారందఱును బ్రహ్మహంసయను చిత్తపరిణామమొంది తుదకు రుద్రభావము నొందిరి. రుద్ర
చిత్త, చేతనాంశములు వారి చిత్తమును చేతనమొనర్చుటవలనను; జ్ఞానేశ్వర్యములు వారి దేహముల
సన్నిహితిని ఆశ్రయించుటవలనను వారు శతసంఖ్యాకులగు రుద్రులై విరాజిల్లుచుండిరి.

ఏకసంవిద్భిన్నతను చిత్రచేష్టితవేష్టితమ్.
ఏకరూపమనేకాభం రూపం తత్పారమేశ్వరమ్.

57

పరమేశ్వరుని ఐశ్వర్యము యిట్టిదే. ఆతఁడు జ్ఞానమొక్కటియేయైనను వివిధ శరీరములందు
నానావిధకార్యముల నొనర్చుచున్నాడు; అతనిరూప మొక్కటియేయైనను, నానారూపములగు
ప్రతి భాసించుచున్నాడు.

రుద్రాణాం తచ్చతమథ నిరావరణచిన్మయమ్
సర్వసంసార సంబంధ సితం సర్వజగత్త్రితమ్.

58

ఆవరణశూన్యమగు చిన్మయస్వరూపమున ఆ శతరుద్రమూర్తి విరాజిల్లుచుండెను. ఈ ప్రాంత
భాసిక జగత్తున కాథారుడై, ఆతఁడు సర్వజగదంతర్యామియై వెలయసాగెను.

శతరుద్రశతోనీహ సన్తి రామ మహాన్తి హి
ఏకదేశాదశం విద్ధి సంసారం ప్రతిసంస్థితమ్.

59

ఓ రామచంద్రా! ఈ రీతిగ వందలకొలదిగ శతరుద్రమూర్తులు వెలయుచున్నారు. నీవును,
నాకును అనుభూతముగు ఈ వర్తమాన జగత్తు భిక్షురొక కల్పితముగు జగత్ - శతకములలో పదునొకం
దవ భ్రమయని గ్రహింపుము.

యో యోఽభిరః స జీవస్య సరిసారః సముదేతి హి
తత్రాప్రబుద్ధా జీవాః పశ్యన్తి న పరస్పరమ్.

60

సంసారశ్రాంతి ఒద్దుడగు జీవుఁడు తానున్న సంసారమున భిక్షుకునివలె తదితర జీవు
లతో కలిసికొనఁజాలకున్నాఁడు; లేక, వారు పరస్పరము చూచుకొనఁజాలకున్నారు. కారణము;
వారు అప్రబుద్ధులగుటయే.

మిలన్తి హి మనోబుద్ధా సరజ్ఞా ఇవ వారిధౌ
అప్రబుద్ధాస్తు తన్మాత్రనిష్ఠా లోప్త వదాన్ధితాః.

61

ఎవరి మనస్సులందు తత్త్వజ్ఞాన ముదయించునో, వారు సముద్ర తరంగములవలె ఏకాకార
మగు సర్వజీవ ఏకాకారతను విక్షింపగలుగుచున్నారు. అప్రబుద్ధులు స్థూలవిషయములనే గ్రహించుచు,
లోప్తఖండము (మట్టిగడ్డ) లవలె జడులై యున్నారు.

యథా ద్రవత్వాద్వీచ్యమ్ము త్వన్యోన్యం సంమితత్వలమ్
తథా ప్రబుద్ధా జీవాః మిథశ్చిత్వాన్విలస్యన్తమ్.

62

హులబుద్ధి తొలగటచే పరస్పర మేళనము సంభవించుచున్నది. ద్రవ శీలముగటచే తరంగముల జుము పరస్పరము పూర్ణముగ కలిసికొనునట్లు, ప్రబుద్ధజీవులు చిన్మాత్రులగుటచే చైతన్యశక్తి యందు పరస్పరము పూర్ణముగ కలిసికొనుచున్నారు.

ప్రత్యేకముదితే చైతే సంసారే జీవరాశయః

చిద్ధాతోః సర్వగత్వేన త్వనత్యాః సత్యవత్త్వినాః.

63

ఈ సంస్కృతియందుగల పడు నానావిధ జీవజాతముంతయు వాస్తవమున కసత్యమైనను, సర్వవ్యాపినియగు చిత్ - శక్తియందుండుటవలన సత్యముగనే తోచుచున్నవి. జీవులు. సర్వజీవుల తత్త్వముగు ఆ ప్రబ్రహ్మముతో వైకృతమొంది, బ్రహ్మముతప్ప వేరేమియు లేదనియు, అంతయు స్వకల్పితమేయనియు గ్రహించి, పరస్పరమేళనము సంభవించును.

యద్యదాఖ్యతే భూమేస్తత్తన్నామ యథానభః

సర్వగాయాశ్చితేర్యద్యదుహ్యతే తత్తథైవ చిత్.

64

భూమిని ఏయే తావులందు త్రవ్వినను, ఆయాతావులందు సర్వవ్యాపకముగు ఆకాశమే ప్రకాశించునట్లు, సర్వవ్యాపకమై, సత్యమైనట్టి చైతన్యమునుండి తత్త్వదర్శనముచే నేడేది తొలగింపఁబడుచున్నదో, అదియది కేవలము చిన్మాత్రముగనే శేషించుచున్నది.

సర్వప్రపఞ్చభూతాని యథానుభవసీహాహి

తథేహ సర్వభూతాత్మ చిత్త్వం సర్వత్ర విద్యతే.

65

ఓ రామచంద్రా! నీవు ననుస్త ప్రపంచములను, తద్యుక్తములగు పంచభూతములను సర్వత్ర అనుభవించుచున్నట్లే సర్వభూతముల ఆత్మసత్త్వమును చైతన్యతత్త్వముకూడ సర్వత్ర వెలయుచున్నదని అనుభవ మొనర్చుకొనుము.

యచ్ఛాలభజ్జాకా వృక్షైశ్చైలేశ్వభేగతేస్తకమ్

ప్రేక్ష్యతే తద్వదేకాత్మా తథా చితి జగత్త్వితమ్.

66

వృక్ష, శైలములందు (కాష్ఠశిలాసమాహులును) శిశి చిత్రముల కనుకూలములగు ఛిత్రముల నొనర్చి వానినే గజ, తురంగ, పురుషరూపములుగ మార్చి, మనమట్లే చూచుచున్నాము. ఈ రీతిగనే ఏకాత్మకముగు సద్రూపమే సర్వాకారములుగ వీక్షింపఁబడుచున్నది. ఆ చిద్రూపముననే జగత్తు వెలయుచున్నది.

అవేదనే పరే శుద్ధే వేదనం యజగత్త్వితమ్

అకారణమ చైతన్యం శూన్యత్వేన యథానభః.

67

శుద్ధమై, చిదేకరసమై ఇంద్రియాదులకు విషయము కానిదైనట్టి పరబ్రహ్మమునఁ దోచు విషయరూపముగు అన్యథాజ్ఞానమే యాజగత్తై యున్నది. ఇట్టి జగదాకారముగు జడత్వము అకారణమే యగుచు ఆకాశఘనలై శూన్యమై వర్తించుచున్నది. అనఁగా మిథ్యాజ్ఞానముగాక దీనికి వేరొందు కారణములేదు.

విద్యతే వేదనం దృశ్యబద్ధో మోక్షస్త్వేదనమ్
యదేవ దుచిరం తే స్యాత్తదేవాసు దృఢీకరు.

68

ఓ రామచంద్రా ! దృశ్యమునుగూర్చిన జ్ఞానమే బంధము. దృశ్యజ్ఞాన నివృత్తియే మోక్షము.
వీనిలో నీకు నచ్చిన దృష్టి నే శీఘ్రముగ దృఢమొనర్చుకొనుము.

సర్గాసర్గా బస్థమోక్షో వేదనా వేదనాత్మకా
అభిన్నా బోధనాచోచ్చభా యథేచ్ఛసి తథా కరు.

69

సృష్టి, అసృష్టి, బంధము, మోక్షము, జ్ఞానము, జ్ఞానముయొక్క అభావము మున్నగునవి
వాని సాక్షియొక్క జ్ఞానమువలన అభిన్నరూపములైయున్నవి. అవి ద్రవ్యకంటె వేరుకావు. ఇంక
నివ్వడు నీయిచ్చ ననుసరించి ప్రవర్తించుము.

అసంవిత్తేను యన్నాస్తి తన్నాశే కా కదర్థనా
తూష్ణీంభావేన యత్రాప్యం ప్రాప్తమేవాశు విద్ధి తత్.

70

వీక్షింపకున్న వినాశముగుదానియొక్క నాశనమునుగుఱించి యింక ప్రయాస ఏల ? ఏది
(ఏనుఁగు) తూష్ణీంభావముచే లభించునో, అదియు శీఘ్రముగ (నిరాయాసముగ) లభించియే యున్న
దని గ్రహించుము.

యద్వై వేదనమాత్రాత్మ తదజ్ఞావేదన క్షయమ్
తద్వేదనం వేదనాయా యదిష్టం తత్సమాచరేత్.

71

ఈ జగత్తు వేదన (జ్ఞానము) వలననే కనఁబడుచు, అవేదనవలన క్షయమొందుచున్నది.
ఈ జగద్వేదనకు సాక్షియగునది లభించియేయున్నది ఇంకనివ్వడు నీ కిష్టముగు దానినే యాశ్ర
యించుము.

వీచిర్యథామృతః స్వప్నో జగచ్చైవ తథా చితౌ
ఏతావన్మాత్ర ఏవాత్ర భేదో యద్రఘనద్దన.

72

రఘునందనా ! తరంగము నీటియొక్క స్పందనమైనట్లు, ఈ జగత్తుకూడ చిత్తుయొక్క
స్పందనమైయున్నది. ఇల, తరంగములకున్న భేదమే బ్రహ్మ జగత్తులకును గలదని గ్రహించుము.

దేశకాలస్వరూపేషు సత్సు వీచ్యాదితామృసి
జగదాదా తు దేశాద్యా అసన్తో జగతీక్షితాః.

73

నీటియందు అలలవలెనే జగత్తు మున్నగునవి వివర్తపాదానముగు బ్రహ్మమున మొదట లేకు
న్నను తరువాత ఆరోపింపఁబడి కార్యభూతముగు జగత్తుగ పరిగణింపఁబడుచున్నది.

అభాస్వరం త్రిజగదిత్యతి భాతి భాస్వ
త్స్వం వేదనం విదనమేవ చితేః స్వరూపమ్
వాచి స్థితం భవతి చైతన్యరూపభేద
కిష్టం ప్రశాంతవచనస్సు శివః పరాత్మా.

74

స్వప్రకాశ - అత్మరూపమును, చైతన్యమాత్రమునునగు బ్రహ్మమే అవిద్యావరణవలన కొంచెము ప్రకాశించుదానివలె తోచుచు జగత్స్వరూపమును ధరించి స్వస్వరూపము నతిక్రమించి నట్లు తోచుచున్నది. చిద్రూపముగు పరమాత్మయొక్క పారమార్థికస్వరూపము జ్ఞానమయమే, జడము కాదు. ఈ జగత్తులు భేదకల్పితములు. వీనిని శ్రుతిప్రదర్శిత - ఉపాయముచే ఉపసంహరింపుము. అప్పుడీ జగత్తు కేవలము నామమాత్రమని గ్రహింపఁగలవు. ఈ నామమాత్రత్వముకూడ బ్రహ్మమున లేదు. అయ్యది ప్రకాంత రూపమును, శివస్వరూపమునునగు పరమాత్మయే.

సంవేదనం సర్వ ఇతీహ శబ్దా

దర్శాదభిన్నా సకదాచిదేతో,

వీచ్యమ్భసీ ద్వే ఇతి నోచితో క్తి

ర్యస్యాజ్ఞ తాయాం త్విదమేవ య కమ్.

75

ఇత్యావ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో క్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాశ్చ జీవతోపాఖ్యానే స్వప్న శతరు ద్రియకథనం

నామ త్రివప్తితమః సర్గః || 63 ||

ఈ జగత్తంతయును అత్మచైతన్యమే అయియున్నది. వాస్తవముగ జగత్తుయొక్క శబ్ద, అర్థములు బ్రహ్మమకంబై భిన్నములుకావు. ఈ జగత్, బ్రహ్మము లెఱుఁగును రెండుగలేవు. తరంగ, జలములను రెండువస్తువులని చెప్పఁజాలనట్లు జగత్, చైతన్యములనుగూడ రెండువస్తువులని చెప్పజాలము. ఇవి భిన్నవస్తువులుకావు. వీనికి భిన్నత్వ మెన్నఁడునులేదు. అజ్ఞానమువలననే ద్వైతభేదము కలుగుచున్నది. అజ్ఞానావస్థకు తగిన ద్వైతభేద వ్యవహారము జ్ఞానకాలమున నెట్లు సంగతముకాఁ గలదు ?

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున స్వప్న శతరు ద్రియకథనమును అట్లుభదిమూడవ సర్గము || 63 ||

చతుః పప్టి తమః సర్గః

తైత్తిరీయైః పునస్తేహం శేషభోగోఽత్ర పక్ష్యతే

తతో యద్రక్షణత్వాప్తిః సంకల్పస్థితాక్రమః.

[ఈ సర్గమున శతరు ద్రియముల తదనంతర వృత్తాంతమును గణిత్యపాప్తి, సంకల్పము యొక్క స్థిరత్వము, అను విషయములు వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

జీవట్ట బ్రాహ్మణాదీనాం హంసాదీనాం మునీశ్వర

భిక్షు స్వప్న శరీరాణాం సంపన్నం కిమతః పఠమ్.

1

శ్రీరామఁడు :- మునీశ్వరా ! భిక్షుకుని స్వప్న శరీరములగు జీవులు, బ్రాహ్మణాది శరీరము లకును, హంసాది శరీరములకును ఆ పీదప ప్పి మధ్యవిధము.

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:—

రుద్రేణ సహ సంభూయ ప్రబుద్ధాః సర్వ ఏవతే

మిథశ్చ గృప్తసంసారా రుద్రాంశాః సుఖినః స్థితాః.

2

శ్రీ వసిష్ఠుడు :— ఓ రామచంద్రా! రుద్రాంశసంభూతులగు జీవీతులు రుద్రునితో జన్మించి పరస్పరము భూత, భవిష్యద్వర్తమాన సంసారవ్యాపారముల వీక్షించుచు కృతకృత్యులై సుఖముగనుండిరి.

తేన రుద్రేణ తాం మాయామవలోక్య యథోదితామ్

స్వాంశాంస్తామేవ సంసారస్థితిం తే ప్రేషితాః పునః

3

విరోధరతుడు కాంగారి రుద్రుడు అప్పుడుదయించిన మాయను గాంచి స్వాంశసంభూతులగు జీవీతులను మరల సంసారమునఁ బ్రవేశింప నాజ్ఞాపించెను.

శ్రీరుద్ర ఉవాచ:—

గచ్ఛతాశు నిజం స్థానం తత్ర భుక్త్వా కలత్రకైః

కంచితక్రాలం సమం భోగాన్మత్సకాశము పెవ్యథ

4

రుద్రుడు :— మీరు మీమితావుల కరిగి అట్ల భార్యపుత్రాదులతో కొంతకాలముండి భోగవాసనలను తృప్తిపఱచుకొని మరల నాకడకు రండి.

భవిష్యథ మదంశా యే గణా మత్పురభూషణాః

తతో మహాప్రలయతో యాస్యామన్తత్పరం పదమ్

5

అప్పుడు మరల మీరు నా అంశమున నాపురభూషణములగు గణముల రూపమును ధరింతురుగాక! మహాప్రళయసమయమున ఈ జగత్తు క్షయముకాగా మనమనఁబడు కలిసి పరమపదమును ప్రవేశింతుము.

శ్రీ వసిష్ట ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ రుద్రస్తేషాం సోఽస్తరధీయత

అన్త్యసంసారసంఖ్యాసం రుద్రాణాం మధ్యమాయయా

6

ప్రయయాః స్వాస్పదం తేఽపి జీవట్రాహ్మణాదయః

న్వకలత్రైః సమం దేహం క్షిప్యిత్వాథ కాలతః.

7

రుద్రలోకం సమాసాద్య భవిష్యన్తి గణోత్తమాః

కదాచిద్వ్యోమ్ని దృశ్యన్తే తారకాకారకారినః.

8

శ్రీ వసిష్ఠుడు :— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పలికి భగవంతుడగు రుద్రుడంతర్ధానము నందెను. వారందఱును రుద్రగణములగు అభ్యంతరమున వెలయుచు, సంసారదర్శనమొనర్చు సాక్షి చైతన్యరూపమును ధరించి జీవీతులు సంసారములఁ బ్రవేశించిరి. అట్లు తమతమ భార్యలతోఁగూడ శరీరము ననుభవించునాగిరి. ఇట్లు వారు కొంతకాలము భోగములు ననుభవించి శరీరాంతమున రుద్ర

లోకమునుబొంది ఉత్తమగణములు కారగలరు. ఒక్కొక్కప్పుడు వారు సత్కత్తములవలె నగుపించుచుందురు.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

భిక్షుసంకల్పరూపాస్తే జీవటబ్రాహ్మణాదయః

కథం సత్యత్వమాయాతాః శంకల్పార్థే క్వ సత్యతా

9

శ్రీరాముడు :- మునీంద్రా ! భిక్షుకుని సంకల్పరూపములగు జీవట, బ్రాహ్మణాదులెట్లు సత్యభావమునొందిరి? సంకల్పపదార్థములకెట్లు సత్యత్వము చేపూను?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

సంకల్పసత్యతా త్వంశే త్యజ సంకల్పసత్యతామ్

తత్ర యన్నాస్తి తన్నాస్తి యతః సర్వాత్మతత్పదమ్

10

శ్రీవసిష్ఠుడు :- ఓ రామచంద్రా ! అధిష్ఠానమును చిదంశమున అభ్యస్తమగుదానియందు చేరు సాంకల్పిక సత్యత్వమును వివేకసాహాయ్యమున నీవు పరిత్యజింపుము. సదసద్యుక్తములగు సంకల్పవిషయములగు సదతిక్రమగు అస్తిత్వములేదు. వానికి అస్తిత్వమున్నట్లుగుపడుటకు కారణము బ్రహ్మపడము. సర్వాత్మమయమగుటయే జీవుల భోగాదృష్టము ననుసరించి ఈ సంకల్పితవిషయములకు క్రియాసామర్థ్యము (కార్యకారిత్యము) అగుపడుచున్నది.

యత్స్వప్నే దృశ్యతే యచ్చ సంకల్పైర్వలోక్యతే

తత్తథా విద్యతే తత్ర సర్వకాలం తదాత్మకమ్

11

తద్దేశకాలాత్మతయా గత్వా దేశాంతరం యథా

దేశాద్దేశాంతరం యద్వన్న గత్యాత్మాదికం వినా

12

న లభ్యతే తథా స్వప్నో వినా తత్ర న లభ్యతే

సర్వమస్తి చితః కోశే యద్యథాలోకయత్యసా

13

చిత్తథా తదవాప్నోతి సర్వాత్మత్వాదవిక్షతమ్

సంకల్పః స్వప్నకస్త్యజ యయా చ దశయాప్యతే

14

పరమభ్యాసయోగాభ్యాం వినా త్వేతన్న లభ్యతే

యేషాం తు యోగవిజ్ఞానదృష్టయః ఫలితాః స్థితాః

15

సర్వం సర్వత్ర పశ్యంతి తే యతః శంకరాదయః

ఇదమగ్రగతం వస్తు తథా సంకల్పితం మయా

16

నాప్యం యతోభయభ్రంశం స ప్రాప్నోత్యుభయాశ్రయాత్

సర్వం హ్యభిమతం కార్యమేకనిష్ఠస్య సిద్ధ్యతి

17

దక్షిణాం కకుభం గచ్ఛన్- ప్రాప్నోత్యుత్తరాం దిశమ్

స్వప్నము, లేక, మానససంకల్పములందు తోచునవిఅన్నియును సర్వకాలముల అధిష్ఠాన భూతమగు సచ్చిత్స్వరూపమయ్య దేశకాలములుగూర్చి, దేశాంతరమునాది క్రియలఁ జోపింపఁజేయు

నవై, అధిపానముననే వెలయుచున్నవి. దేశాంతరగమనమునది ఇంద్రియపాటవము, కాలము మార్గ
దర్శిమున్నగునవి లేకున్న సంభవింపజాలనట్లు, స్వప్న, జాగ్రత్, సుషుప్తులందుగూడ చిద్వస్తువు
లేకున్న ఇయ్యవి సంభవింపజాలవు. అనుభవించువాని అదృష్టముననుసరించి జాగరితములైన వానల
వలన చిత్తమున ఎయ్యవి పర్యాలోచితములగునో, ఆయ్యవి, బ్రహ్మము సర్వాత్మకమగుటవలన తద్విష-
యికదృశ్యస్వరూపమును బొందుచున్నవి. ఓ రామచంద్రా! ఏ స్థితిచే సంకల్ప స్వప్న పదార్థములు
పొందఁబడునో, చెప్పుచున్నాను, వినుము-అభ్యాసయోగములేకున్న పరమపదలాభము, (మైనజ్ఞప్తి)
స్వప్న, సంకల్పాది పదార్థప్రాప్తి సంభవింపవు. శంకరాదులు యోగవిజ్ఞానదృష్టిని బొందినవారగుట
వలన అభ్యాసములేకున్నను సిద్ధిఫలముగ సర్వత్ర సర్వమును గాంచుచున్నారు. ఏకాగ్రతలేనివో నేను
అగ్రతములైన, సంకల్పిత పస్తువుల సిద్ధినిబొందజాలను. నాచిత్తమపుడు సంకల్పితపస్తువును, మరల
ఆన్యమును ఆశ్రయించుటవలన ఉభయభ్రష్టత్వమునందును. ఏకనిష్ఠుడగువాని అభిమతకార్యములే
సిద్ధించును.

- సంకల్పార్థవరై రేవ సంకల్పార్థోఽవగమ్యతే 18
అగ్రస్థార్థవరై రగ్రే సంస్థితోఽర్థోఽవగమ్యతే
అగ్రస్థే బుద్ధిసంస్థే యః సంకల్పం ప్రాప్తు మిచ్ఛతి 19
తదానావే కనిష్ఠత్వాభావాత్తన్నాశయేద్వయమ్
తస్మాదేకార్థ నిష్ఠత్వాద్భిక్షుః జీవేన రుద్రతామ్. 20
ప్రాప్య సర్వాత్మనా లబ్ధం తథా సర్వం తథాస్థితేః
భిక్షు సంకల్పజీవాస్తే ప్రత్యేకం తజ్జగత్పుంశః. 21
పశ్యన్తి చైతేనాన్యోన్యం రుద్రజ్ఞానాదృతే తతః
అప్రబుద్ధాః ప్రజాయంతే జీవా జీవాస్తజోధినుః. 22
తదిచ్ఛయాశు తద్రూపా బహురూపాశ్చ తే ఇహ
ఇహ విద్యాధరోఽయం స్యామహంస్యామిహ వణ్ణితః 23
ఇత్యేకధ్యానసాఫల్యం దృష్టాన్తోఽన్యం క్రియాస్థితౌ
ఏకత్వం చ బహుత్వం చ మార్ఖ్యం పాణ్డీత్యమేవ వా. 24
దేవత్వం మానుషత్వం చ జేశకాలక్రియాక్రమైః
తుల్యకాలమలంకర్తుం ధారాణాధ్యానయత్నతః. 25
సర్వశక్త్యః స్వరూపత్వా జీవప్యాస్త్యేకశక్తితా
అనంతశ్చైవ పుంశ్చైవ స్వభావోఽస్య స్వభావతః. 26

దక్షిణదిక్కునకు ప్రయాణమొనర్చి ఎవరైనను ఉత్తరదిక్కును బొందగలరా? సంకల్పార్థ
స్థితిలే సంకల్పితవిషయములను బొందగలరు. ఎట్లు ఎదుటి విషయములందు బుద్ధిని నిల్పినవారు వానినే
గ్రహించుచున్నారు. వారు సంకల్పిత విషయములను బొందగోరినను ఏకనిష్ఠులు కాకపోవుట వలన
రెంటిని పోగొట్టుకొనుచున్నారు. ఆ భిక్షుకుడు ఏకనిష్ఠుడగుటవలన రుద్రత్వమును, సర్వాత్మత్వమును,

రుద్రసంబంధమై ప్రసిద్ధమైనట్టి సర్వజత్వమును బడసే, సర్వమును బడసేను. ఆతనికట్టి ఏకాగ్రత యున్నందువలననే ఆస్థితి కలిగెను; లేకున్న కలిగిడిదికాదు. అంతరాళవాసులగు జీవటాడులు భిక్షుక సంకల్ప-ఫలములగు జీవులైనను, వారు వేట్టులు లోకములందు వెలయునప్పుడు రుద్రచైతన్య సాహాయ్యములేకుండ పరస్పరము వీక్షించుకొనజాలకపోయిరి. ఆర్యుని సంకల్పమువలననే జీవస్థుష్టి యందు భేదజ్ఞానయుతులును, ఆప్రబుద్ధులునగు జీవులు ఉత్పన్నులైరి. మఱియు ఆతని ఇచ్చవలననే రుద్రరూపమును బహువిధరూపములను ధరించియుండిరి. జగత్తున నేను విద్యాధరుడను, నేను పండితుడను' అనునీమున్నగు భావములు జీవుని సంకల్పము, నిష్ఠ, ధ్యానముల ననుసరించియే ఫలించుచున్నవి. తదితర జీవుల సాఫల్యమునకుగూడ భిక్షుకుని స్పృహయే దృష్టాంతము. జీవుడు తన ధ్యానచింతా బలము ననుసరించియే ఏకత్వ, బహుత్వ, మూర్ఖత్వ, పాండిత్య, దేవత్వ, నరత్వాదులను దేశకాలక్రమము ననుసరించియో, లేక ఒకే తదవగనే పొందగలుగుచున్నాడు. జీవుడు పారమార్థికముగ బ్రహ్మస్వరూపుడగుటయే ఇట్లుగుటకు కారణము. మఱియు, బ్రహ్మస్వరూపుడగు జీవుడు అనంతుడును, సర్వశక్తిమంతుడును గూడనైయున్నాడు. ఆతడు, ఒకేశరీరమున అభిమానము వహించి పరిచ్ఛిన్నుడైనప్పుడు ఒకే కార్యము నాచరించు శక్తియుండును. శక్తిస్వభావము ననుసరించియే జీవుని కార్యములున్న నిర్వహింపబడును.

సవికానః ససంకోచోఽహింసస్తేన చిదాత్మనః

యదిచ్ఛతి తదస్యాజ్ఞ జన్తుః సంపద్యతే స్వయమ్.

27

స్వయం సంపాదితై రేభిర్దేశకాలక్రియాక్రమైః

యోగిన్యో యోగినశ్చేహ తిష్ఠన్యన్యత్ర యత్ర చ.

28

ఇహ వాముత్ర భోగేన దృష్టమేతదనేకశః

కార్తవీర్యో గృహే తిష్ఠన్సర్వేషాం భయదోఽభవత్.

29

ప్రాణుల కర్మ ననుసరించియే స్వర్గ నరకాది అనర్థములు జగదీశ్వరునియందు వికసించి స్పృహయనబడుచున్నవి, మత్రియునవి ఫలభోగానంతరము సర్వప్రాణి సంహారమును ప్రశయమున సంకోచమును బోంచుచున్నవి. కనుక పరమేశ్వరునకు హింసాజనిత వైషమ్యాదులు లేవు. జీవులు కోరునవే చిదాత్మయందు స్పందించి స్వయముగ సంపన్నములగు చున్నవి. స్వయముగ ఉపార్జింపబడిన దేశకాలక్రియాక్రమముచే యోగిని యోగి జనులు, తమ స్వరూపియగు అన్యత్రగాని ఒకదేహముగాని, లేక అనేక దేహములుగాని, ధరించియుండురు. ధ్యాన, ధారణల ఫలితముగనే యోగులు నిగ్రహానుగ్రహసమర్థులగు అధికారిక దేహమును ధరించుచున్నారు. యోగులు ఒకానొక సమయమున ఇహపరలోకములందు విభిన్న శరీరముల ధరించి ప్రారబ్ధము ననుభవించుట ప్రసిద్ధము. కార్తవీర్యుడు గృహమున నుండియే సర్వులను కాసిం చెడువాడు.

విష్ణుః క్షీరోదధౌ తిష్ఠన్జాతే పురుషో భువి

పశ్యతం యాని తిష్ఠన్త్యో యోగిన్యో యోగినీగణే.

30

విష్ణువు క్షీరసముద్రమున నుండియే పృథివిపై జన్మించుచున్నాడు. యోగియు స్వర్లోకమున యోగిని గణముభ్యును నుండియే భూలోకమున తమకర్మింపబడిన బలులగ్రహింప నడుగుచున్నాడు.

శక్రః స్వర్గాసనే తిష్ఠన్యాతి యజ్ఞార్థముర్వికామ్
సహస్రమేకం భవతి తథా చాస్మిజ్జనార్ధనః.

31

ఇందును స్వర్గమున సింహాసనముపై నుండియే భూలోకమున జడగురుజముల శాలల కరుగుచున్నాడు. భగవంతుఁడు జనార్దనుఁ డీయ్యముననే (రామావతారమున జనస్థానమున పదునాల్గువేల రాక్షసుల వధించునప్పుడు) ఒక్కడేతయ్య వేలకొలది రూపముల ధరించి మరల ఒకేరూపమును గ్రహించుచున్నాడు.

సృణాం శతాని భక్తానాం మానుష్యం యాతి తన్నతైః

ఏకః సహస్రం భవతి తథా చైవ జనార్దనః.

32

మరల ఆతడు వందలకొలది భక్తులర్పించు ప్రణతుల గ్రహించి అనుగ్రహింప మనుష్యరూపమును ధరింపగలఁడు. మఱియు కరుణభయండు దుర్యోధనాదులను విమోహితులజేయు సహస్రరూపధారి యగును.

అంశావతారలీలాభిః కురుతే జాగతీం సితిమ్

ఏకః కాంతాసహస్రాణి తుల్యకాలం నిమేషవత్.

33

ఆభగవంతుఁడొక్కడయ్య విష్ణ్వం శావతారమును దాల్చి జగత్ప్రసాదించి ధరింప రాజ్వియగు నిమి విదేహదశను బొంది సమస్తప్రాణులయొక్క సేత్రములందు వసించుచు, ఒకేపర్యాయము నిమేషకాలముల (సంచలనముల) గావించునట్లు ఆతడుగలడు. మఱియు పదునాల్గువేలరూపముల ధరించి తత్సంఖ్యాకమగు నారీగణముతో క్రీడించును.

ఏవం తే భిక్షుసంకల్పా జీవటబ్రాహ్మణాదయః

రుద్రవిజ్ఞానవశతః స్వసంకల్పపురీం గతాః

34

ఇట్లే భిక్షు సంకల్పితులగు జీవటబ్రాహ్మణాదులకూడ రుద్రనితజ్ఞ ననుసరించి స్వసంకల్పితస్థానముల కరిగిరి.

తత్ర భుక్త్వా ధీరం భోగాన్నాప్య రుద్రపురం తతః

గణతామావంతస్తే స్థాస్యన్తి సపరిచ్ఛదాః.

35

అటు చాలకాలము భోగముల ననుభవించి రుద్రపురికి రాగలరు. గణరూపముల ధరించి తిదుచిత వేషభూషణముల దాల్చి వెలయుగలరు.

నిత్యం ప్రఫుల్లనవకల్పలతాలయేషు రుద్రేణ సాకమురురత్నగులుచ్ఛకేషు

నానాజగత్సు చ తదా శివపత్తనేషు విద్యాధరీష్వమరహా విధరాశ్చకేజిః.

36

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధేగణత్య ప్రాప్తిర్నామ

చతుఃషష్ఠితమః సర్గః || 64 ||

స్వప్నశతరుద్రీయం నమాస్త్యమ్.

వాచ(అరుద్రగణము) కద్రులితోగూడి రత్నసంబక-విరాజితములగు ప్రఫుల్ల - నవకల్ప - లతాగృహములలోను కైలాస, వైకుంఠ, బ్రహ్మలోకములలోను విహార మొనర్చుచు, వివిధగీత, వాద్య నాట్యకుటులగు విద్యాధర స్త్రీలచే, జుట్ట బడివవారై, దేవగణముల ననుస్కారముల నందుకొనుచు, చంద్రశాఖయై వెలయగలరు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున గణత్యప్రాప్తియను అటువదినాలవ సర్గము || 64 ||

పంచషష్ఠితమః సర్గః

భిక్షున్యాయోఽత్ర సర్వేషు జీవేషు సమ ఉచ్యతే.

రాత్రావస్థేష్యతా భిక్షోః సభోత్థానం చ వర్ణ్యతే.

[సర్వజీవులందు భిక్షున్యాయముయొక్క సమానత్వము, రాత్రియందు భిక్షుకుని ఆస్వేషించుటను గూర్చిన పసిపమునీంద్రుని విచారము, సభయొక్క ఉత్థానము మున్నగువిషయములిచట నర్ణించబడుచున్నవి.]

శ్రీ పసిప ఉవాచ:-

ఈషద్బ్రష్టో యథా తేన భిక్షుణా చేతసి భ్రమః

భూతం ప్రయత్న మేవైష పృథక్కృత్వా సుపశ్యతి.

1

శ్రీపసిష్ఠుడు:- ఓరామచంద్రా! భిక్షుకుడు తననిత్యమున నొకింత చింతించి తనయందే పూర్వప్రార్థనమును వేటుగ జూచియుండెను. వాస్తవమున కయ్యది ఆత్మకంటె వేటుకాదు.

సర్వస్యాభాన జీవస్య మృతిజన్మమయీ సితీ;

భవత్యేవ చిదాకాశరూపిణ్యేవాకృతిం గతా.

2

అట్లే జీవులందరి విషయముగూడను; మరణకాలమున ఉద్బుద్ధమైన స్వకన్మయే స్వప్నము వలె మోక్షకాలమువఱకును భాసించుచున్నది. యథాగముగ నయ్యది చిదాకాశముకంటె వేటుకాదు.

పృథక్కృత్యైక్యమభ్యేతి స్వాత్మా సంసారఖణ్డకమ్

సర్వపవ మృతో జన్తుః పృథక్స్వప్న నిభాత్మకమ్.

3

ఆత్మయే ఈ సంసార విభాగముల నన్నిటిని వేటుచేసి వానిని బొండుచున్నట్లు అగుపడుచున్నది. వీనినన్నిటిని మృతించిన జీవుని స్వప్నములనందగును.

ఏవం తతస్వరూపోఽపి దేహీ చామోక్షమాకులః

జీవయాథం మయా తుభ్యం కథితం కథయానయా.

4

ఓ రామచంద్రా! ఈ రీతిగ, అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపుడయ్యు జీవుడు పరిచ్ఛిన్నుడై శరీర సమూహములను బొందుకొనినను నీకు ఈ భిక్షుకోపాఖ్యానము ద్వారా చెప్పితిని.

పరాత్పన్నద్వితాత్మేతి న భిక్షూ రామ కేవలమ్
మోహాన్మోహస్తరం యాతి జీవోఽహరహరేవ సః.

5

ఓ రామచంద్రా! భిక్షుకుడొక్కడేకాదు పూర్ణ స్వరూపమును ఆత్మనుండి విద్యుతులై న జీవులందఱునుగూడ పైన చెల్లినరీతిగ ఒక మోహమునుండి మఱియొక మోహమును బొందుచున్నారు. ఈ విషయము మనకు ప్రతిదినము సంభవించు స్వప్నావస్థయందు అనుభవసిద్ధమై యున్నది.

పర్యతాగ్రహభ్రష్టోహ్యధోఽథ ఉపలో యథా
పరమాత్మ పరిభ్రష్టో జీవః స్వస్నమిమం దృఢమ్.

6

పర్యత శిఖరమునుండి పడిన శిలాఖండము అధఃపతనము ననుభవించునట్లు పరమాత్మనుండి చ్యుతుడైన జీవుడుగూడ ఈ సృష్టి-స్వప్నమును దృఢపతనమును అనుభవించుచున్నాడు.

పశ్యత్యస్మాదపి స్వప్నాద్యాతి స్వప్నాంతరం పునః
స్వప్నాత్స్వప్నే వినివతస్త్వప్నైవేదం దృఢం కిల.
పరిసశ్యతి జీవోఽన్తర్మాయయా జర్జరీకృతః
క్వచిత్కేనచిదేవేహ కదాచిదపి వా స్వయమ్.
దేహనామ్నోఽహమిత్యన్తో ముచ్యతే స్వం ప్రపద్యతే

7

8

మఱియు, ఈ స్వప్నమున మఱియొక స్వప్నమును గాంచుచున్నాడు. ఇట్లు ఆభ్యంతర ముననున్న మాయవలన శైథిల్యమునందుచు ఒక స్వప్నమునుండి మఱియొక స్వప్నమునఁ బడుచున్నను, ఒకప్పుడెట్లో ఏచ్ఛటన్లో యథార్థమును తెలిసికొనగలుగును. అప్పుడీశరీర బంధమునుండి విడివడి ఆత్మను బొందును.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

అహోను విషమో మోహో జీవస్యాస్యోపజాయతే.

9

యథా సుప్తస్య స్తోకేన నానాకారవికారయా

మిథ్యాజ్ఞానోగ్రయామిన్యా మాయయా నివతత్వలమ్.

10

అహోను ఖలు వైషమ్యం భీమం నిజవదుచ్యతే

భగవన్సర్వదా సర్వం సర్వదైవ జగత్స్థితౌ.

11

త్వయా సంభవతీత్యుక్తం యథా తచ్చానుభూయతే

ఏవం గుణవిశిష్టాత్మా తన్మోహాత్మా న భిక్షుకః

12

క్వచిదస్మి న వాస్తవ్యంతరాలోక్య కథయాశు మే

శ్రీరాముడు:- మునీంద్రా! ఆహా! విషయమును మోహము జీవునకు గలుగుచున్నది. ఏమియు నెఱుంగక నిద్రించుచున్నవాడు. మిథ్యాజ్ఞానమును రాత్రియందు నానావిధ వికారములతో గూడిన మనస్సుచే భయంకరమైన నభేదదృష్టలను తనందే చూచుచు (పొని తనకంటె అన్యములని తలంచుచు) ఉండునట్లు, ఈ జగత్తునందంతటగూడ అన్నియును ఎల్లప్పుడు సంభవించుచున్నవని

తాము నెలవిచ్చియుంటిరి. మహాత్మా! దానిని శేను గ్రహింపఁగఱిగితిని. తాము సంభవయోగ్యమని నుడువునది అనుభవసిద్ధమే. కాని మహాత్ముఁడగు ఆభిక్షుకుడు వాస్తవముగ నున్నాఁడా! లేక తాము కన్నించి చెప్పితిరా? యథార్థమును వచింపవేడెన.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

అద్య రాత్రౌ సమాధిస్థస్త్రిలోకేమతికామిమామ్.

13

భిక్షురేకోఽస్మి నాస్తీతి ప్రేక్ష్య ప్రాతర్యదామ్యహమ్

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:—ఓ రామచంద్రా! ఇది కల్పితమేయైనను నా అంతర్దృష్టి కల్పితమగుట వలన ఆ యథార్థముకాఁజాలదు. అయినను శేటిరాత్రి సమాధి నవలంబించి ముల్లోకములఁ జూచి భిక్షు కుఁడున్నదియు, లేనిదియు శేపు ఉదయమున నీకుఁ జెప్పెదను.

శ్రీవాల్మీకిరువాచ:-

మునౌ చైవం కథయతి బహిర్మధ్యాహ్నాద్దిణ్ణిమః.

14

ఉదభూత్ప్రలయక్షుబ్ధఘనగర్జితమౌఽసలః

తత్యజః పాదయోస్తస్య పుష్పాఞ్జలిపరమ్పరాః

15

సృపాః పౌరా విటపినః పుష్పం వాతధుతా ఇవ

పూజయిత్వా మునిశ్రేష్ఠానుదతిష్ఠన్సర్వవిప్రరాత్

16

సభా తదను సోత్తస్థా సప్రణామపరమ్పరా

క్రమేణ హ్యస్తనేనైవ జగ్ముః ఖేచరభూచరాః

17

స్వాస్థదేహు యథాశ్రాస్తమహర్వ్యాపారమాద్యతాః

సర్వే సంపాదయామానుర్నిజధర్మం క్రమోచితమ్

18

చిన్తయన్తో మునిభ్రోక్తం మహీచరనభశ్చరాః

జ్ఞానం క్షపాం క్షణమివ నిన్యుః కల్పమివాపి చ

19

శ్రీవాల్మీకి: ఓ భరద్వాజా! వసిష్ఠమునీండుఁడెట్లు పలుకుచుండ నపుడు మధ్యాహ్నకాల మును నూచించు డిండిమధ్వనులు బయట వినఁబడెను. అవి ప్రళయకాల మేఘధ్వనులవలె గంభీరముగ నుండెను. రాజులును, పౌరులును వసిష్ఠమునీంద్రుని పాదములపై పుష్పాంజలుల నర్పించిరి; ఆ సమయ మున వారు గాలికీ గడల్పబడుచు పుష్పలరాలు వృక్షములవలెనుండిరి. అందఱును అటనున్న ముని శ్రేష్ఠులఁ బూజించి తమతమ ఆసనములపైనుండి లేచిరి. ప్రణామపరంపరల నర్పించుటతో నభిముగి సెను. పూర్వదినముందువలె ఖేచర, భూచరులు స్వస్థానముల కరుగుటకై బయలుదేరిరి. మఱియువారు స్వగృహములందు దైనికకృత్యములను యథాక్రమముగ ఆదరముతో నొనర్చుసాగిరి. వారికి ఆరాత్రి క్షణమువలెను, కల్పమువలెనుగూడ తోచుసాగెను. ఉపదేశ-అర్చనంధాన సుఖమువలన క్షణముగను, మరల రాముఁడేమి ప్రశ్నించునో, పసిష్ఠుఁడేమి వచించునో అను ఉత్కంఠవలన కల్పముగను దోచెను.

ప్రాతః పునః ప్రసృతకార్యపరమ్పరేఽస్మి

జ్ఞాతే జనే ఖచర భూచరభూతసజ్జః

ఆఖ్యానలోకరచనేన తథైవ తత్త్వా
వన్యోస్యసంవదన పూజితపూజ్యలోకః

20

ఇత్యావే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే విద్యోత్తరవిన్యయం నామ
సచ్చిష్యత్తమః సర్గః || 65 ||

ఓ ధర్మద్యావా! పరల ముఖ్యోపయముకాఁగా జనులు స్వకార్యగ్గ మిటనట తిరుగఁ
జొచ్చిరి. భోజన, భూజన ముమాము మిటల దిగుభవని సభికుడుదెంచి పూర్వదినమందువలె వ్యాఖ్యాన
శ్రవణోచితరీతిగ సభిషిచ్చుచున్నది.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశకయందు నిర్వాణప్రకరణమున విద్యో
త్తర విన్యయ వర్ణనమును అనువదియైదవ సర్గము || 65 ||

షట్షష్ఠితమః సర్గః

[అన్విష్టస్యాత్రి యశ్చైవ భీష్మోద్ధృషమమన్యతే
సోద్యతానాం తథా స్వేషాం మునీనాం భూతిభావనామ్.

[ప్రయత్నముతో పసిష్టపడ న్నోపింప, భీష్మనింపగుచుదలంపు; అట్లే ఇతరులగు మహర్షుల దర్శ
నమునుండ లభ్యమగునని శిలుపఁబడుట యిదియట గానననునా.]

శ్రీవాల్మీకి రువాచః:-

- వసిష్ఠమునిసంయుక్తా విశ్వామిత్రాదిసంయుతాః
స్థితాః భేచరసిద్ధాఘా విశ్రాంతి స్తపనాయతాః 1
- సరామః క్షుణ్ణా సైవ తథైవ వాఘ సభా బభా
సామ్యా సమసమాభోగా శాన్తవాతేవ పద్మినీ 2
- ఆసవేత్త్య వచః ప్రశ్నమువాచాఘ మునీశ్వరః
బోధయన్తి బలాదేవ సానుకమ్పా హి సాధవః 3

శ్రీవాల్మీకి :- ఓ ధర్మద్యావా! వసిష్ఠ, విశ్వామిత్రాదిమునులు, భేచర, సిద్ధసమూహము
సభికుడుదెంచి అసీనులుకాఁగా, ఆరెరువాత స్తపనములు, సామంతములు, రామలక్ష్మణులు అరుదెంచి
కూర్చుండిరి. అప్పుడా సభవాయునిహితమగు సరోహమువలె బోయెచు సౌమ్య, నిశ్చభావమును
ధరించెను. వసిష్ఠమునిఁడ్రుండపుడు ఎవ్వరియొక్కయు ప్రశ్ననపేక్షింపకయే చెప్పదొడగెను. దయా
పరపతులగు సాధుపురుషులు బలాత్కారముగనైనను బోధింతురు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

రాజన్ రఘుకులాకాశశశాజ్ఞ రఘునన్దన
హ్యో మయా జ్ఞాననేత్రేణ స భిక్షుః ప్రేక్షితశ్చిరమ్ 4

శ్రీవసిష్ఠుడు :—రాజా! రఘుకులాశాచంద్రా! రఘునందనా! నిన్ను నేను అభిక్షుకుని
కొఱకు జ్ఞాన సేత్రముచే చాలగ నస్వేషించితిని.

ధ్యానేనాహం చిరం భ్రాంతస్తాద్భిక్షుదుద్భవాయా
ద్వీపాని సప్త విపులాం కులశైలసవర్వతామ్

5

ధ్యానమర్థమున నే నాభిక్షుకునికొఱకు పెదకుదు. సప్తద్వీప, సప్తకులసవర్వత సమన్వితముగు
ఈ పృథివీయందంతటను కల్పభ్రమించితిని.

యావత్కుతశ్చిదవ్యేవం భిక్షుర్లబ్ధో న తాదృశః
కథం కిల మనోరాజ్యం బహిరప్యపలభ్యతే

6

ఆ భిక్షుకుఁడు కనఁబడనంతదనుక నేనట్లు తిరుగుచు నేయఁగితిని. ఏలయునిన, మనో
రాజ్యము బయట పట్టు దొరకగలదు?

తతస్త్రిభాగశేషాయాం రాత్ర్యాం పునరహంధియా
ఉత్తరాశాస్తరం యాతో వేలావాత ఇవార్ణవమ్

7

పిదప రాత్రి మూడవజామున వాతాహతమగు సముద్రమువలె నేను సమాధియోగముచే
నుత్తరదిక్కున కరిగితిని.

జనన్తామైష తత్రాస్తి శ్రీమాన్ జనపదో మహాన్
వల్మీకోపరి తత్రాస్తి పిహరో జనసంశ్రయః.

8

అట వల్మీకమును జనపదమును చాట, జనయను జనపదమొందు గలదు. అచ్చట విహార
మును స్థానమొకటి గలదు. అచ్చోట పెక్కుమంది జనులు వసించుచుండిరి.

తస్మిన్విహారే స్వకుటీరోశ్చే కపిలమూర్ధజః
భిక్షుర్ద్విదృశో నామ స్థిత ఏవ సమాధయే.

9

ఆ విహారమున దీర్ఘదృశుఁడను భిక్షుకుఁడొకఁడు సమాధియందుండెను. ఆతఁడున్నది తన
కుటీరముననే. ఆతని శిరోజములు కపిలవర్ణమును చాల్చియుండెను. (జడయుండెను.)

ఏకవింశతిరాత్రం చ తస్యైవం స్థితీశాలినః
దృఢార్గలం గృహం ధ్యానభజ్గభీతా విశన్తి నో.
భృత్యాః ప్రియాః కిల తథా సంతివృత్తి స భిక్షు కః
అద్యైవ తస్య సంవేత్తుం నియతేరీదృశీస్థితిః.

11

ఆతఁడు ఇరువదియొక్క రాత్రులనుండి అట్లే యుండెను. ఆతనిగృహము గడియనేనుబడి
యుండెను. ధ్యానము భంగమగు నేమో యను భయముచే ఆతని ప్రియభృత్యులుకూడ అందు ప్రవేశిం
పరు. నేఁడే యాతఁడు శరీరమును పరిత్యజించి విదేహకైవల్యమొందును. అట్లుగట్లు విధి, విధానమై
యున్నది.

రాత్రయో ధ్యాననిష్ఠస్య గతాస్తస్యైకవింశతిః

స తు వర్షసహస్రాణి తథాచిత్తేన భూతవాన్, 12

ఇట్లాతనికి ధ్యాననిష్ఠయందు ఇరువదియొక్కదినములు గడచినవి. కాని యాతడు తనచిత్తమందు వేలకొలది వత్సరముల సమభవించెను.

కస్మింశ్చిత్ప్రాకృతే కల్పే భిక్షురేవం పురాభవత్
ఆద్య త్వహ ద్వితీయాస్మిస్తృతీయా నోపలభ్యతే. 13

ఇట్టి భిక్షుకుడు పూర్వకల్పమునఁగూడ జన్మించియుండెను. నేను చెప్పినది రెండవ భిక్షుకుని గుఱించి. ఇంకొకడు ఉన్నది లేనిది నాకిప్పుడు తెలియలేదు.

మయా తు పునరన్విష్య చేతసా చతురాత్మనా
తాదృగ్ భిక్షుస్తృతీయాన్యో జగత్పద్మోదరావినా. 14

చాతుర్యముక్తమగు నామనస్సు ఈ జగత్-పద్మమున భ్రమరమువలె పరిభ్రమించియు తృతీయభిక్షుకుని కనుగొనఁజాలకపోయెను.

అసాత్సర్గాతతో లబన్ధస్తృతీయాస్తాదృశాశయః
అథాన్యే లీలయా సర్గా మయా సంప్రేక్షీతాస్తతః 15

ఆప్పుడు నేనకలీలగ ఈ సృష్టినుండి మఱియొకసృష్టి కరిగితిని. అటు నశ్వేషించి తృతీయ భిక్షుకుని వీక్షించఁగలిగితిని.

యావత్ స్మింశ్చిదాకాశకోశ శాయినీ సర్గకే
తృతీయా విద్యతే భిక్షుర్రాబ్ధహృత్ప సద్భృతక్రమః. 16

చిదాకాశమున వెలయు ఆ సృష్టియందు తృతీయ భిక్షుకుఁడుండుటను గాంచితిని. బ్రహ్మ నిర్మితమగు ఆసృష్టియందు మనసృష్టియందున్న రీతిగ నే జగత్తులుకలవు.

ఏవం తేనైవ తేనైవ సంవివేక్షేన భూరిశః
భవిష్యన్యభవన్సర్వే పదార్థాః సర్గసంతతౌ. 17

అస్యాం సభార్యామపి యే మునయో బ్రాహ్మణాస్తథా
భావ్యమేవం సమాచారై స్తైరన్యైరప్యనేకశః. 18

మఱియు, ఆ జగత్తులందంతటను ఇట్టివేయగు ఆకారమును, ఇచ్చటి పదార్థములఁబోలు ఘోరములను గాంచితిని. ఈ సృష్టియందు ముని, బ్రాహ్మణుఁడు, వారివ్యవహారము ఎట్లుగలవో, భవిష్యత్-సృష్టియందుగూడ అట్లేయుండఁగలవు. భిక్షుకునకు సంభవించినట్లే నాకును నీకును, ఈ సభయందలి తదితరమునలకును, బ్రాహ్మణాదులకును, అట్టినియు, తద్భిన్నములునగు వృత్తాంతము లనేక పర్యాయములు సంభవించఁగలవు.

నాతథేనామునా భావ్యం పునరన్వేష చామునా
ఏవం కలన కర్మభ్యాం యుక్తేనాన్వేష భూరిశః. 19

ఆ సృష్టియందు ఈ నారదుడుకూడ ఇట్లేయుండును. ఆ భిక్షుకుండును, తదితరులును గూడ ఈ తీరుగనేయుండురు. వారి జ్ఞానము, చరిత్రగూడ ఇట్లేయుండును.

- ఏవం జన్మాదినా భావ్యం వ్యాసేనాపి శుకేన చ
శౌనకేన పునర్భావ్యం క్రతునా పులహేన చ 20
- అగస్త్యేన పులస్త్యేన భృగుణాఽఞ్జీరసాపి చ
ఏత ఏవ తథాన్యే చ ఏవంరూపక్రియాస్పదమ్. 21
- చిరాచ్ఛిరాద్భవిష్యన్తి మాయేయం వితతా యతః
సదృశాచారజన్మానస్తపవాన్యే చ భూరిశః. 22
- భూయో భూయో వివరన్తే సర్వేష్వప్సివ వీచయః
అత్యంతసదృశాః కేచిత్కే చిదర్థసమ క్రమాః 23
- కేచదీవత్సమాః కేచిన్న కదాచిత్పునస్తథా
ఏవమేషాతివితతా మహతామపి మోహినీ. 24

వ్యాస, శుక, శౌనక, క్రతు, పులహ, అగస్త్య, భృగు, అంగిరసులుగూడ ఇట్లే జన్మింతురు. తదితరులకూడ ఇట్టిదేయగు ఆచరణమును గ్రహించి జన్మింతురు. ఈ మాయయుండునంతవఱకు ఇట్లే సంభవించుచుండును. ఇట్టాక సారిగాదు. పెక్కుపర్యాయములు సంభవించును. ఈ రీతిగనే పూర్వము సంభవించియున్నది, భవిష్యత్తునగూడ సంభవింపఁగలదు. సముద్ర తరంగములవలె సృష్టిపరంపరలు మాటిమాటికి వివర్తితములగుచున్నవి, వివర్తితములై నవి, వివర్తితములు కాఁగలవు. కొన్ని సృష్ట్యలకు మిక్కుటముగ సాదృశ్యముండును; కొన్నిటికి సగము పోలికయుండును; కొన్నిటికి కొంచెము పోలికయుండును; కొన్నిటికి పోలికయేయుండదు, మాయయిట్లు విస్తరించుచు, మహాత్ములకకూడ మోహమును గలుగఁజేయుచున్నది.

- క్షణేనేహ సీ నో కర్మ ప్రతిఫత్తిర్ని జృమ్భతే
కైవ్యకవింశత్యహోరాత్రా అనన్తాకృతయాః 25
- క్యతాసాముపలమ్బాఽలమహో భీమా మనోగతిః
ప్రతిభామాత్రమే వేదమితం వికసితం సిత్తమ్ 26
- నానాకలహకల్లోలం జలే ప్రాతరివామ్యుజమ్
జాతం సంవేదనాదేవ శుద్ధాదిదమశుద్ధిమత్
సంసారజాలమఖిలం సార్పిర్యహ్నికణాదివ 27

మానసికచింత, శారీరికయత్నము లేకున్నను కేవలము ప్రతిభాసవలననే ఈ మాయ విజృంభించుచున్నది. పాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! ఇరువది రాత్రుల నియ్యది అత్యంత దీర్ఘకాలముగ నొనర్చినది! ఆ సమయమున ఆయాకారముల అనుభవమేమి! మనస్సుయొక్కగతి ఎంత భయంకరమైనది! ప్రతిభాసయే యిట్లు వికసించి వెలయుచున్నది. నానావిధములై న తుమ్మెదల కలహములు, లోలనహితముగ కమలము ప్రాతఃకాలమున జలమునంగు వికసించునట్లును, అగ్నియొక్క కణమాత్ర

మునుండి జ్వాలావిజ్ఞప్తుగు మహాగ్ని వెలువడునట్లును, విశుద్ధమగు చైతన్యమునుండియే అశుద్ధమగు ఈ సంపారము జన్మించుచున్నది.

ప్రత్యేకమేవముదితః ప్రతిభాసఖిణ్ణః
ఖణ్ణానరేవ్వపి చ తస్య విచిత్రఖిణ్ణః
సర్వే స్వయం నను చ తేఽపి మిథో న మిథ్యా
సర్వాత్మని స్ఫురతి కారణకారణేఽస్మిన్.

28

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే జీవతోపాఖ్యానే
భిక్షుసంస్కృతికథనం నామ షష్ఠపృథమః సర్గః || 66 ||

ఆ భిక్షుకుని మనస్సున ఉడయించి నట్లే ప్రతిజీవుని అంతఃకరణమునగూడ ప్రతిభాస ఖండము లుదయించుచున్నవి. ఆప్రతిభాసఖండములు, తదంతర్గతులగు జీవులు వారి స్వప్టులు మాయయొక్క కార్యములైయున్నవి. కాని వీనికి వ్యవహారసత్తయున్నది. కారణమేమనగా, సర్వవ్యాపకమై, సర్వాత్మయై కారణకారణమై చిదేకరసమైనట్టి బ్రహ్మమే వీని సత్త, తత్త్వబోధవలన మాయతోలఁగిపోయిన, ఈ స్వప్టులనియును సత్యములను భ్రమయుండదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
భిక్షు సంస్కృతికథనమును అఱువదియాఱవ సర్గము || 66 ||

సప్తపృథితమః సర్గః.

[భిక్షోః సమాధౌ ముక్తస్య దేహనాశోఽత్ర వర్ణ్యతే
భిక్షుభ్రాన్తి పదస్యేషాం బద్ధో మోక్షశ్చ బోధతః]

సమాధియొగము నాశ్రయించి బిక్షుకుఁడు మోక్షమునంద, ఆతని శరీరము వినాశమగుట, భిక్షు కునకువలె తదితర జీవులవలన బంధనము, జ్ఞానమువలన ముక్తియు సంభవించునని వచించబడుట, యిచట కాననగును.]

దశరథ ఉవాచ:—

ముసినాయక తం భిక్షుం గత్వా సంబోధయ స్త్వమీ
సరా మత్ప్రహితాః శీఘ్రం చానయన్తు కుటీగలమ్.

1

దశరథుడు:— ముసినాయకా! తమరా భిక్షుకుఁడున్న తావున కరిగి యాతనిని సమాధినుండి రేపుఁడు. నేను పంపు మంత్రులు, భటులు, మున్నగువారు తమ ఆజ్ఞ ననుసరించి కుటీరమునుండి యాతని నిటకు, గొనివత్తురుగాక!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

గౌజం స్తస్య మహాభిక్షోః స దేహః ప్రాణవర్జితః

క్షేదో వైవర్ణ్యమాయాతో నాసా జీవితభాజనమ్. 2

శ్రీవసిష్ఠుడు. ఓరాజా! ఆమహాభిక్షుకుని శరీరము ప్రాణరహితమైయున్నది (నేడేయాతడు మరణింపవలసియుండుట దైవవిధానము (నియతి) అయియున్నదని నేను చెప్పియుంటినిగాదా!) ప్రాణ ధారణమునకు సాయపడు అన్నరసము అతని శరీరమున నిపుడు శుష్కించిపోయినది. అతడిపుడు జీవితముగ లేడు.

తస్య భిక్షోస్తు జీవోఽసా భూత్వా పద్మజ సారసః

జీవన్ముక్తః స్థితో భూయో నాసా సంస్మృతిభాజనమ్ 3

ఈశరీరమున ననుభవించువలసిన ప్రారబ్ధమొకించుకయును నాతనికిపుడు లేదు. ఉన్నచో నానత్యసంకల్పబలముచే నేనాతనిని పునర్జీవితమినిగ నొనర్పగలిగియుండెడివాడను. ఆ శరీరమునందలి జీవుడు బ్రహ్మచూనియై జీవన్ముక్తస్థితియందు వెలయుచున్నాడు. ఆ తఁడీ సంసారమునందు మరల చిక్కుకొనడు.

తద్వహే మానవర్యస్తే బలాన్నిష్కాసితార్గలాః

అన్తరాలే తు తిష్ఠన్తి భృత్యా భిక్షుదిదృక్షవః. 4

ఆ భిక్షుకుడు ఒకమానమువలన తన గృహముయొక్క గడియ తీయవలదని ఆ జ్ఞాపించి యుండుటవలన ఆతని భృత్యులు మరల ఆతని దర్శనమును ఒడయకొరకతో గూర్చొనియున్నారు. మీరు భటులను పంపినను వారిని వారులోపలికి ప్రవేశింపనీయరు.

తతో నప్రాజ్ఞసంధానం కాయం నిష్కాల్యతే జలే

త్యక్త్యన్త్యన్త్యం కరిష్యన్తి భిక్షుమక్షుణ్ణమానసమ్ 5

మాసానంతరము వారు భిక్షుకుని శరీరము విడిపోయియుండుటగాంచి దానిని శుభ్రమొనర్చి నీటముంచి వైతురు. *అతని ప్రతిమ నొకదానిని నిర్మించి పూజాభక్తివ్యహారార్థమై యట నుంతురు, అది ఆతని భక్తులదృఢమనః కల్పితమగు దేవతారూపమేయగును.

అనేనైవం స దేహేన భిక్షుర్మృతో వ్యవస్థితః

కథం ప్రబోధ్యతే నప్యం తద్విహారే శరీరకమ్. 6

ఇట్లు ఆ భిక్షుకుడు ఆశరీరముననే ముక్తుడై వెలయుచున్నాడు. అతనిదేహము విసర్జమై పోయెను. కావున అది మరల ప్రాణస్పందన ప్రయత్నాది విషయముల నెట్లునొనర్పదు?

ఏమా గుణమయీ మాయా దుర్బోధేన దురత్యయో

నిత్యం సత్యావబోధేన సుఖేనై వాతివాహ్యతే. 7

శ్రీగుణమయమగు ఈమాయ అజ్ఞానమువలన విక్షేపకక్షితే భ్రాంతిపరంపరలను విస్తరింప జేయుచున్నది. జ్ఞానమువలన ఇది సులభముగనే నిరాకృతమగును.

* సాధువుల మృతక శబ్దము నిట్లు నీట ముంచివేయుటను జలసమాధి, లేక, నలినసమాధి అందురు. వర్తమానకాలమునగూడ స్థలవిశేషము ననుసరించి ఈ ఆచారమున్నది.

అసత్యేవ కృతారమ్భా హేముః కక్షతా యథా.

ప్రతిభాన విపర్యాసమాత్ర కారణకోదయా.

8

ఈమాయాసత్యమైయు జగత్తుల నారంభించుచున్నది. సువర్ణమున కటక (ఆ భరణ) త్వము తోచునట్లే యిది సత్యవస్తువును అన్య విధముగ కనుబడఁజేయుచున్నది. మఱియు అట్టి ప్రతిభానను సత్యమనిపింపఁజేయుచున్నది.

పరమాత్మని వాచేయమిత్రం మాయానుమియతే.

తరజ్ఞాలీవ పయసి ప్రేక్షామాత్రవినాశిని.

9

జలముల తరంగములవలె పరమాత్మయందు తోచు ఈమాయకూడ అసత్యమని శ్రుతి ఆనుమానమొనర్చుచున్నది. ఈమాయ నొక్కతడవ వీక్షింప నశ్శుది నశింపగలదు.

జ్ఞో హి దృశ్యతయా దీర్ఘస్వస్వాత్స్వస్వాంతరం వ్రజేత్

ఏనం జీవత్స్వమాయాతి వివేకాత్స్వరూపమాత్మదృక్.

10

పరమాత్మయే అవివేకమువలన జీవత్స్వమును బొంది స్వప్నస్వప్నాంతరములను ఆనగా జన్మ జన్మాంతరములను బొందుచున్నాఁడు. సర్వము ఆత్మయే యని అవలోకించి నప్పుడు చిన్మాత్రవస్తువే మిగులును.

యో యస్య ప్రతిభాసః స్యాదాత్మైవ స స్వబోధతః

స ఏవోదేతి సంసారః కరజ్జవనగుల్మదృక్.

11

బోధవలన అంతయు ఆ త్మయై యుండునదే అజ్ఞానమువలన కరంజ (కంటకవృక్ష) వనము ను బోలు సంసారముగ మారుచున్నది.

ప్రత్యేకం భూతముదితం కృతం సంసారమణ్డలమ్

భిక్షోః స్వస్వాంతర ఇవ పరాం భజ్గిమివామ్భునః.

12

అప్పుడు ప్రతిజీవునకు వాని భ్రాంతివలన ఒక్కొక్క సంసారమండల ముదయించుచున్నది. ఇవి భిక్షుకుఁడు గాంచినవియును నీటియొక్క తరంగాది బేదములను బోలునవియునగు స్వప్నసమాహముల వంటివి.

ప్రస్తుతః పద్మజాదేవ జగత్స్వప్నా యశోదితః

తథైవాస్వచ్ఛత్తోత్థో రూఢః సర్వజనం ప్రతి.

13

సమష్టిజీవుఁడగు పిరణ్యగర్భుని మనోమాత్ర నిర్వాణముగ ఈశుష్టి స్వప్నమే అయియున్నది. కావున వ్యప్తిజీవునకు గూడనిది స్వప్నమే యగుచున్నది. ఇది అశుద్ధచిత్తమున నుదయించి అందఱికిని సత్యమైన దానివలె వెలయుచున్నది.

పితామహవదాభాతి సర్గః స్వప్నవిలాసవత్

ప్రత్యేకముదిత సేన బ్రహ్మాణానీవ గోటిశః.

14

చిత్తశుద్ధిని బడయు, హిరణ్యగర్భునకు (బ్రహ్మదేవునకు) తోచు నట్లే ఇవన్నియును స్వప్న విలాసములు, అనర్థములు అని బోధపడును. మరియు ప్రత్యేకజీవుడే కోటాను కోట్లుగా వెలయు బ్రహ్మాండము లైనట్లుకూడ తెలిసికొనబడును.

స్ఫురన్యథా తథావాస్మిత్త్యేవః పశ్యతి విభ్రమమ్.

హృదయేఽయం సమర్థం చ స్వప్నవద్దీర్ఘమాన్తరమ్.

15

ఈ జీవుడు న్యుష్టి లేక, సమష్టి, సాధారణ లేక అసాధారణ ప్రపంచరూపముగ స్ఫురించుచున్నాడు. వానిలో నెయ్యది స్ఫురించినను స్ఫురించుగాక, అయినను ఆ తఱు తనహృదయమున ఆ ప్రతిభాసకు అనురూపములగు విషయములను దీర్ఘభ్రమను గాంచుచున్నాడు. అది స్వప్నమువలె మిథ్యయేయగును.

చిత్సత్తామాత్రమాసాద్య ప్రతీతిమ్యతమాత్రతః

జరామరణదుఃఖానాం క్వచిద్భాజనతాం గతః.

16

జీవుడు తత్త్వమ్యతుడై చిత్సత్తను సమాశ్రయించి దేవ, నర, తిర్యగాది యోనులలో నొకదానియందుఁబడి జరామరణదుఃఖముల ననుభవించుచున్నాఁడు.

పాతాలం బ్రహ్మలోకం వా చిత్తత్సకృతశాలినీ

చిత్తాంశస్పందమాత్రేణ కృత్వా కృత్వేవ సంస్థితా.

17

దేహములను సమాశ్రయించు కొనియున్న చైతన్యము చిత్తస్పందనమువలననే తానుగాంచు అయాస్వప్నములందు పాతాళమునో లేక బ్రహ్మలోకమునో కల్పించుకొని భోగములననుభవించుచు వెలయుచున్నది.

చిత్స్పందరూపిణీ జీవనామరూపం గతాత్మని

అన్యత్ర చ విలుతతి గత్వా సంభ్రమహరిణీ.

18

బ్రహ్మ - చైతన్యమే ప్రాణకల్పన నొనర్చుకొని దాని వశముననుండు స్పంద రూపమును గ్రహించి ఫలితముగ జీవుడను పేరును బడయుచున్నది. దీనివలన తన్ను దేహమును భ్రమకు వశమొనర్చుకొనుచున్నది. మరియు శరీరమునుండి బయటకువెడలి విషయాకారరూపమును బొంది విషయ-జ్ఞానమును బడయుచున్నది. ఇట్లు పరమచైతన్యము సంభ్రమములందు బొరలుచున్నది.

చిత్తేతి పరమాత్మా న పరమాత్మా న వా న కిమ్

జీవదేహాదినామైస్య ప్రతిబిम्బాదివార్హతా.

19

ప్రత్యగాత్మ చిత్తోపాధియను భ్రాంతిగొనిన అపరాధముననే దానిబ్రహ్మరూపము తొలఁగునా? (తొలఁగదు) ఆపరబ్రహ్మము ప్రత్యగాత్మకంబై వేఱగునా? దర్పణమున ప్రతిబింబము పడిన ముఖము ముఖముగాక వేఱగునా? ప్రతిబింబముకంటె అది వేఱుకాఁజాలదు. అట్లే ఉపాధికములగు దేవదత్తాది శరీరనామములను లేక ప్రాణము, వాక్కు, చక్షువు మున్నగు ఇంద్రియముల పేరును దాల్చి నయ్యది బ్రహ్మముయొక్క యోగ్యతను పోగొట్టుకొనదు. అది బ్రహ్మమే. బ్రహ్మమున ఉపాధియోగముననే ఇవన్నియును సంభవించుచున్నవి. ఉపాధియున్నను అది పరమాత్మయే వేఱకొలదిగ అధ్యాస

జన్మను, ఆధిష్ఠానము స్వస్వరూపమును విడువజాలదు. అందువలన జీవబ్రహ్మముల కైకముచేకూరుట కట్టి-ఆటంకమున్ను లేదు. ఇదియే పరమపురుషార్థము.*

బ్రహ్మజ్యేష్ఠ పరం బ్రహ్మ జగద్బ్రహ్మైవ సంస్థితమ్

శుద్ధాకాశమివాకాశే జలే జలమివామలమ్.

20

ఇట్లు వ్యావహారికదృష్టితో. గాంచినను జగత్తు బ్రహ్మముననే శుద్ధాకాశమున ఆకాశము, జలమున జలము వెలయునట్లు - వెలయుచున్నదని గ్రహింపగలము. (పరమార్థదృష్టితో పరికింప సమా లముగ ఉపాధిబాధితమగునని వేరుగ చెప్పవలెనా!

లోకో బ్రహ్మణ ఏవాయం జగద్రూపేషు తివ్రతి

విభేద్యన్యతయా బోధాత్ప్రతిబిम्బాదివార్భకః.

21

(దర్పణ-ప్రతిబింబితమగు ముఖమనిన ఒకింత అన్యథాభావము-అనగా ముఖముకంటె ప్రతిబింబితముఖము వేఱని-తోచవచ్చును.) కాని ఈజీవలోకమంతయు స్వాత్మస్వరూపమున్ను, మూర్తామూర్తము (ఆకారయుక్తము, ఆకారరహితమున్ను), అభయమున్నునగు బ్రహ్మముననే ప్రతి ప్తితమైయున్నది. అందువలన దర్పణపక్షమున తోచుఅన్యథాత్వమున కిటు తావులేదు. అయినను, బాలుడు అద్దమున తననీడను గాంచి భయపడునట్లు అభయబ్రహ్మమున వెలయు తమ్ము జూచుకొని జీవులు భయపడుచున్నారు. ఆశ్చర్యము!

స్పదే స్పదీకృతే చేహ స్వతః సంజ్ఞా విలీయతే

సావ్యలం పరిణామేన లీలయేఽగ్నో ఘృతం యథా.

22

ఈ ద్వైతభావమునకు ఈఅన్యథాబోధకు కారణము బుద్ధి-స్పందము. బుద్ధిస్పందనము- సమాధి-అభ్యాసమున నిలిపిన భేదబుద్ధియనబడు సంజ్ఞకు ఆస్పదమగునది. బుద్ధియందే విలీనమైపోవును. చరమ సాక్షాత్కారమనబడు పూర్ణబ్రహ్మమును అగ్నియందు నేతివలెతేల్చబడినచో బుద్ధికూడ విలీనమైపోవును.

చిత్తుస్త ఏవ చిత్తుస్తే సర్వాత్మని విభ్రమితుః.

స్పందాస్పందౌజృంభణాది కల్పితం నాత్ర వాస్తవమ్.

23

చిత్ -స్పందస్వరూపముగు పరమాత్మయందే చిత్ -స్పందము (జగత్తు) ప్రకాశించుచున్నది. కాని, వాస్తవముగ స్పందము, అస్పందము, జృంభణము, మున్నగునవియు కల్పితములేయగును. కావున వాస్తవమునకీ జగత్తు యేమియునుగాదు, కల్పనయే (కనుక, ఈ జగత్తు వెయ్యి గొడ్డలివేటుల కైనను తెగునదికాదనిపించుచున్నను కల్పనామాత్రమగుటవలన కల్పనాత్మగమువలననే నశింపగలదు.)

న స్పందోఽస్తీహ నాస్పందో నైకతా వాపి న ద్వితా

శుద్ధం చిన్మాత్రసర్వస్వం యథేవాస్తి తథా స్థితమ్.

24

*సమీప ఇహప్రవిష్ట ఆనభాక్రేధ్యః ప్రాణాన్ ఏవ ప్రాణోనాను భవతి, వదన్ వాక్, పశ్యన్ చక్షుః, శృణ్వన్ శ్రోత్రం, మన్వానో మనఇతి తాస్యేతస్య కర్మనామాస్యేన-ప్రతి.

ఓ రామచంద్రా! తత్త్వదృష్టితో పరికింప స్పందము, అస్పందము, ఏకత్వము, ద్వైతము మున్నగునవేమియును లేవు. శుద్ధచిన్మాత్ర-సర్వస్వమును బ్రహ్మమొక్కటియే ఒకేతీరున వెలయుచున్నది. (అందువలన జగత్తు కల్పితమేయని గ్రహింపుము.)

సారేణ తు విచారేణ సర్వశబ్దాన్మయోః సమే

చిన్మాత్రమేవ జ్ఞాతేయం నాస్తీత్యపి న విద్యతే.

25

సర్వశబ్దముయొక్కయు, దాని అర్థముయొక్కయు. ఏకత్వభావము విచారణచే తెలియఁబడఁచిన్మాత్రమవును ఒక్కటియే సత్యమని గ్రహింపఁగలము. అభావరూపమైనను ఈ ప్రపంచము లేకయేయున్నది. ఇంక భావరూపమునుగూర్చి వేఱు చెప్పవలెనా. (ఈ ప్రపంచమెన్నఁడును లేనే లేదని భావము.)

భేదవేదనయోదేతి భేదః ప్రకృతిలాఙ్ఘనమ్

అభేదబోధాదఖిలే గలితే శిష్యతే పరమ్.

26

భేదజ్ఞానము పలననే ప్రకృతిచిహ్నమును భేదముదయించును. అభేదజ్ఞానమువలన భేదబుద్ధికి గోచరించు విషయములన్నియు లీనములైపోవ పరమవస్తువొక్కటియే మిగులును.

నానాత్వేవాస్య బోధేన న బోధస్తస్యవేక్షణాత్.

పుచ్చకం చైవమస్తేవ తస్మాన్నిఃశబ్దతా పరా.

27

ఓ రామచంద్రా! ఇదియే యథార్థస్థితి. దీని నెవరును మఱియొకవిధముగ నొనర్పఁజాలరు. అజ్ఞానము, లేక, అబోధవలననే నానాత్వదర్శనము కలుగుచున్నది. జ్ఞానమువలన నానాత్వదర్శనము తొలగిపోవ నీవు పూర్ణచిద్రూపుఁడవే యగుచున్నాడవు. ఈ విషయమున నీవు అడుగదలంచినది ఏమైనయున్నదో ప్రశ్నింపుము. పరమార్థమిదియే. అందువలన నీవును, నేనును, తదితరులునుగూడ పరమ-నిశ్చంకస్థితియందు అనఁగా అభయమున ప్రశిష్ఠితులమై యున్నారము.

తతః స్వప్నోనజాగర్తిర్న సుషుప్తిర్న తుర్యతా

న బద్ధోస్తి న మోక్షోస్తి నాన్యథాకల్పనాత్మకమ్.

28

ఈ సందేహరాహిత్యస్థితి (నిశ్చంకత) వలన కల్లుగు బిల్లిమువలననే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తి తురీయావస్థలు, బంధమోక్షములు మున్నగు కల్పనలేమియునుండవు. ద్వైతభ్రాంతి సంపూర్ణముగ తొలగిపోవును.

శాన్తిరేకా జగన్నామ్నా శాన్తి రేవమవస్థితా

అబోధోనత్య ఏవతః క్వ ద్రష్టృదృశ్యదర్శనమ్.

29

అజ్ఞానమువలననే ద్రష్టృ, దర్శన, దృశ్యములను త్రిపుటిజ్ఞానముతో గూడుకొనిన జగత్తు ఉపలభ్యమగుచున్నది. అజ్ఞానమే అసత్యము. అందువలన, దావి, శమనము, లేక నివృత్తియనఁదగు బ్రహ్మమే సత్యము. అట్టి శుద్ధాత్మస్వరూపమును శాంతియే (బ్రహ్మమే) సర్వత్ర వ్యాప్తమై యున్నది. అదానియందొక ద్రష్టృదృశ్యదర్శనములను త్రిపుటియొక్క సత్త యెవట?

స్పష్టోఽవ్యస్పష్ట ఏవ స్యానిఃసంకల్పతయా చ తే
న స్పష్టాస్పష్టయోర్భిన్నా సంకల్పరహితేవ చిత్.

30

సంకల్పమువలననే చిత్తము, ప్రాణము మున్నగునవి స్పందించు (చలించు) చున్నవి. జానోదయమున సంకల్పములన్నియు తోలగిపోవ, స్పందమే అస్పందముగను. చైతన్యము సంకల్పములపైడ, స్పందాస్పందభేదము తోలగిపోవును.

ద్వైతైక్యవికలా రూపసంకల్పశ్చిదభావనాత్
న చ భావనమాత్రేణ గతో బ్రహ్మైవశిష్యతే.

31

చిద్భ్రహ్మమును గాంచకుండుట వలననే ద్వైతము విక్యము మున్నగు సంకల్పము లుదయించుచున్నవి. చిద్భ్రహ్మ-చర్యనమైనతోడనే ద్వైతము విక్యము మున్నగు కల్పనలు లేని చిద్భ్రహ్మమే మిగులును.

చిచ్ఛస్త్రిబిమ్బే సంకల్పకలఙ్కః స్ఫురతీవ యః

నాసౌ కలఙ్కస్త ద్విద్ధి చిద్ధనస్య ఘనం వపుః.

32

చిత్ - చంద్ర బింబమున దర్శననమయమున సంకల్ప - కళంకము (మచ్చ)వలె తోచు నది కూడ వాస్తవముగ కళంకముకాదు. అది చిద్భ్రహ్మముయొక్క ఘనశరీరము. ఇదియే చిద్దర్శనము.

చిద్ధనస్య న సన్నాసస్థీయతాం య తతే పదే

ఇత్యదోషమహాబోధసారసంగ్రహణం కృహమ్

33

ఓరామచంద్రా! నీవు విశాలముగు చిద్ధన - బ్రహ్మపదమున నిధిష్ఠింపుము. ఆశూర్ణ భావమున వేలముగలిగిన సంకల్పములన్నియును చిద్ధన బ్రహ్మముతో ఏక రసస్వరూపమును బొంది వృథాక, సత్తను (ఇవి వేలు అని తోచు భావమును) గోల్పోయి, నీ ఆత్మనత్తను బడయును. ఈ ముక్తివలన నీవు సమస్తవస్తువుల ఆత్మైక రసత్వమును సంపాదించి నిర్దోషముగు బోధసారమును గ్రహింపుము.

చిచ్ఛస్త్రిబిమ్బాసంకల్పకలఙ్కామృతవిగ్రహః

త్వయా భవ్యేన సంస్పృష్టో భావాభావక్షయూత్మనా.

34

నీవు చిద్ధన బ్రహ్మపదమును బొందినయెడల సంకల్పకళంక శూన్యముగు చిత్ చంద్ర బింబము అగుదువు. అప్పుడు నీమందు భావాభావ పదార్థములన్నియును లయుముగను. నీవు పరమ పరిత్రుండవగుదువు. నీవు స్పృశించిన పదార్థము లన్నియు అమృతమయములగును. నీమహిమ యెట్టిద!

భావాభావాదికలనాం నీత్వా చిన్మయతాం చిత్

నమోల్లాసవిలాసాంతః సమాశ్వాస యథానుభుమ్.

35

నీవు భావాభావ కల్పనలకు కారణముగు చైతన్యమును గ్రహించి, అనగా భావాభావములను, పరిత్యజించి చిన్మయస్వరూపమును బొంది చిద్భ్రహ్మమందున్న ఉల్లాస, విలాసములవలన కలుగు విక్రాంతినుభుమును ఆధ్వంతరమున అనుభవించు చుండుము.

స్పదాస్పదౌ కల్పనాకల్పనా వా
చిత్తామ్నాయో విద్ధి నామాబ్ధినామ్నా,
సర్వాకారా నిర్వృతిః శాన్తిసత్తా
పూర్ణాపూర్ణే హ్యేకమేవాస్థితేతి.

36

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనం నామ
సప్తవప్తితమః సర్గః || 67 ||

ఓరామచంద్రా! నీవు ఆనందసముద్రమును స్వస్వరూపమున వెలయుచు, స్పందాస్పందములు
సంకల్ప వికల్పములు మున్నగు చిత్తభ్రాంతి భేదములన్నియునునుభవైకరస స్వరూపముగు శాంతి (బ్రహ్మ
సత్త)యందే వెలయుచున్నవని గ్రహింపుము. పూర్ణాపూర్ణదశః స ఏకీకృతమగు నదియే స్వస్వరూపమని
గ్రహింపుము.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనమును అటువది ఏడవ సర్గము || 67 ||

అష్టవప్తితమః సర్గః

[మానం చతుర్విధం త్వత్ లక్షణైరుపవర్ణ్యతే
సుఖప్రమానం తత్రాపి తుర్యాతీత ప్రతిష్ఠితమ్

నాల్గవిధములగు మానములు లక్షణములతో సహా పర్లింపబడుట, తురీయాతీతస్థితియందు
ప్రతిష్ఠితమైన సుఖప్రమానము ఉపదేశింపబడుట, ఇచట కాననగును.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

సుఖప్రమానవాన్భూత్వా త్యక్త్వా చిత్తవిలాసితామ్
కలనామలనిర్మలక సింహవప్తితత్పదః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓరామచంద్రా! చిత్తమయొక్క స్వాభావికప్రవృత్తుల ననుసరించుటను
వదలి సుఖప్రమానము నాశ్రయించి కల్పనావాల్స్యముల నన్నిటినుండి విడివడి ఆ పరమపదమునే
అవలంబించి, దానినుండి తొలగకుండ నీవు వెలయుచుండుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

వాఙ్మనమక్షమానం చ కాష్ఠమానం చ వేద్యమామ్
సుఖప్రమానం మానీశ బ్రహ్మన్భూహి కిముచ్యతే.

2

శ్రీరాముడు:— మానీశ! వాఙ్మనము, ఇంద్రియమానము (ఇంద్రియ సంయమము),
కాష్ఠమానములను నేనెఱుంగుదును. బ్రహ్మజ్ఞా! సుఖప్రమానమనగా నేమియో వచింపవేడ్చెది.

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:—

ద్వివిధః ప్రోచ్యతే రామ మునిర్మునివరై రిహ
ఏకః కాష్ఠతపస్వీ స్యాజ్జీవన్ముక్త స్తథేతరః.

3

శ్రీవసిష్ఠుడు: — ఓ రామచంద్రా! మునిశ్రేష్ఠులు, మునులను కాష్ఠతపస్వి, జీవన్ముక్తుడు అని రెండువిధములుగ చెప్పుచున్నారు (నీవుచెప్పిన త్రివిధమోక్షము నవలంబించువారందఱును గూడ అజ్ఞానులే అగుటవలన వారందఱును ఒక్కేశ్రేణికి చెందుచున్నారు. రెండవతరగతివారు జీవన్ముక్తులని భావము.

అభావితాయాం శుష్కాయాం క్రియాయాం బద్ధనిశ్చయః
హఠాజ్జితేంద్రియగ్రామో మునిః స్యాత్కాష్ఠతాపసః

4

బ్రహ్మమును భావింపక శుష్కక్రియలగు కృత్యచాంద్రాయణాదుల నాచరించుచు హఠ మొనర్చి ఇంద్రియముల బంధించు ముని కాష్ఠ-తపస్వియనబడును.

యథాభూతమిదం బుద్ధ్యా భావితాత్మాత్మని స్థితః
లోకోపమోపి తృప్తోఽన్తర్యః స ముక్తమునిః స్మృతః

5

యథాభూతవస్తువగు బ్రహ్మమును వహించి ఆత్మను ఆత్మయందే భావించుచు ఇతరతపస్సులవలె వ్యవహరించుచున్న ను నిరతిశయానందమును గ్రోలుటవలన ఆభ్యంతరమున తృప్తుడగు మునియే జీవన్ముక్తుడనబడును.

ఏతయోర్యో భవేద్భావః శాన్తయోర్ముని నాథయోః
చిత్తనిశ్చయరూపాత్మా మానశబ్దేన సంస్మృతః

6

ఇట్లు శాంతిభావమును బొందిన మునులెవ్వరి చిత్తనిశ్చయమే మానశబ్దముచే వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

చతుష్పకారమాహుస్తం మానం మానవిదో జనాః
వాఙ్మేనమక్షమానం చ కాష్ఠం సౌష్ఠ్యప్రమేవ చ

7

మానవిదులగువారు ప్రథమమానమును నాల్గువిధములుగ విభజించుచున్నారు. అవి వాఙ్మోక్షము, అక్షమానము (ఇంద్రియమానము), కాష్ఠ-మానము, సౌష్ఠ్యప్రమానము అనునవి.

వాఙ్మేనం వచసాం రోధో బలాద్భిన్నీయనిగ్రహః
అక్షమానం పరిత్యాగశ్చేష్టానాం కాష్ఠసంజ్ఞ కమ్.

8

అందు వాఙ్మోక్షరోధమే వాఙ్మోక్షము; ప్రయత్నముతో ఇంద్రియములను నిగ్రహించుటయే అక్షమానము; ప్రయత్నములనన్నిటిని విడుచుటయే కాష్ఠమానము.

మనోమానం పశ్చాదం చ తన్మృతౌ కాష్ఠతాపసే
భావే సుష్ఠుప్రమానాఖ్యం జీవన్ముకోఽనుజీవతి.

9

విదవదని తోచు మనోమానము మూర్ఖా, సుషుప్తి సమయములందుగాక, అన్యసమయములందు గలుగకపోవుటవలనను, అది కేవలము కావ్యతపస్వికే సంభవముగుటవలనను, దానిని కావ్యమానముగనే పరిగణింపవలెను. దానిని వేఱుగా లెక్కిడఁజాలము. జీవన్ముక్తులు ఆత్మితత్త్వము ననుభవించునప్పుడు సుషుప్తమానము నవలంబించియుండురు. (అనఁగా ఆత్మితత్త్వ అనుభవకాలమున నాశ్రయింపఁబడునదియే సుషుప్తమానమని భావము.)

త్రిషుమానవిశేషేషు విషయః కావ్యతాపసః

సుషుప్తమానావస్థాయాం సా తుర్యా సైవ ముక్తధీః.

10

మనోమాన, ఇంద్రియమాన కావ్యమానములను త్రివిధమానములను కావ్యతపస్వియే అవలంబించుచున్నాఁడు. సుషుప్తమాన-స్థితియందు తురీయావస్థ అంతర్గతమైయున్నది. జీవన్ముక్త పురుషుఁడే దీనిని అవలంబింపగలఁడు.

వాఙ్మనం మానమిత్యేతత్త్రిధం తచ్చ మనః కిల

మలినం జీవబన్దాయ తత్రస్థః కావ్యతాపసః.

11

ఈమూఁడు విధములగు (వాక్, అక్ష. కావ్య) మానములూ మానములే ఆయినను, ఇవి అశుద్ధ చిత్తముయొక్క దృఢనిశ్చయములగుచు జీవునకు బంధమునే గల్గించుచున్నవి. కావ్యతపస్వియే వీని నవలంబించుచున్నాఁడు.

అస్తత్సంస్థరణం వాపి దృశ్యం వాఙ్మయమస్పృశన్

అపశ్యన్నేహ పశ్యన్తి కావ్యమానీ తు తిషతి.

12

కావ్యమాన బలపూర్వకముగ ఇంద్రియములను నిగ్రహించి లోన అహంభావముయొక్క స్పృశిని, వెలుపల దృశ్యప్రపంచము, వాఙ్మయప్రపంచములయొక్క (నామరూపముల) సంపర్కమును త్యజించును. మఱియు, అజ్ఞానావృతముగ ఆత్మనుగూడ సుషుప్తి నివలె వీక్షించుకొనును. కాని ఆత్మ దృష్టి నిత్యమును, విలోపరహితమును అగుటవలన నిపురుగవైన నిప్పువలె వెలయు సాక్షి-చైతన్యముయొక్క ప్రకాశ ప్రభావమున నంతటిని గాంచుచున్నాయుండును.

ప్రస్ఫురచ్ఛిత్తకలనమేతన్నోనత్రయం స్మృతమ్

భవన్తి మానినస్తత్ర న తజ్ఞాన త్థనీలరూ.

13

త్రివిధములగు ఈ మానములను ఆశ్రయించినవారు సమాధియండి లేచినపుడు మరల వారి చిత్తము చంచలత్వమును బొందుచున్నది. కాని తత్త్వజ్ఞుఁడై సుషుప్తమానము నాశ్రయించి వాని చిత్తము వధింపఁబడినందువలన, అది ఇట్టి చంచలత్వమున వసించుట జూనగదు.

నాత్రోపాదేయతాజ్ఞాన మేతన్నోనత్రయే కిల

లీలరూ కథితం తేన తజ్ఞః కుప్యన్తు వా న వా.

14

సుషుప్తమానము పూర్ణాత్మయందు వెలయుచు, అట్టి ఆత్మస్థితిలీలచే త్రివిధమానములు బంధరూపములగుట వలన 'ఇవి పరిత్యాజ్యముల'ని కుపితులే కావచ్చును. లేక అవి సచ్చిదానందము

యొక్క విలాసముని గ్రహించి కుపితులు కాకపోవచ్చును—ఎత్తైనను వారిత్రానిగమానముల ఉపా
జేయబుద్ధి (మంచిది లేక గొప్పది అను తలంపు) లేదు.

ఇదం సుముప్తమానం తు జీవన్ముక్తమితి స్థితమ్
అపునర్జన్మనో భవ్యో శృణు శ్రవణభూషణమ్.

15

ఇట్టి అనుభవమే సుముప్త-మానమున నుండును. ఇదియే జీవన్ముక్తిస్థితి. జీవన్ముక్తియను ఈ
సుముప్తమానము పునర్జన్మరహితుడగు జీవునకే గలుగును, (శ్రవణభూషణముగ ఆ సుముప్తమానమున
(గుఱించి చెప్పుచున్నాడను) వినుము.

నాత్ర సంయమ్యతే ప్రాణస్త్రివిధో నాపి యోజ్యతే
నోల్లస్యన్తే న గ్లాయన్తే సమస్తేభ్యోయసంవిదః.

16

ఆత్మతత్త్వదర్శనమైనచో ఇయ్యది సహజముగనే సిద్ధించును. వెనుక చెప్పబడిన మాన
ములవలె దీనిని సాధించుటకు కష్టపడనక్కరలేదు. ప్రాణనిరోధముతో గాని, పూరక, లేచక, కుంభక
ములతో గాని, పనిలేదు. ఇయ్యది సిద్ధించిన, విషయలాభమున గలుగు హర్షముచే ఉప్పొంగవలసిన అవ
సరములేదు. లేక విషయములు లభింపకపోయిన, దుఃఖమునందనలసిన అక్కరయుండదు.

నానాతాకలనేయం చ న వల్గతి న శామ్యతి
చేతో న చేతో నాచేతో న సన్నాసన్న చేతరత్.

17

ఆస్థితియందు నానాత్వకల్పన ఉడయింపదు, లేక శాంతింపదు. అనగా ఈ విచిత్రకల్ప
నలు అన్నియును వెలయుచున్న సుముప్తమాని వాని నన్నిటిని భ్రమయనియే గ్రహించును. అతని
చిత్తము చిత్తముగ నుండదు. అది చిత్తత్వమును గోల్పోవును. అతని మనస్సు సంపూర్ణముగ లోపి
చినదనియు తలంపరాడదు. దానియందు కర్తృత్వాభిమానముండదు. మఱియు, ఆస్థితియందు సత్తు
గాని, అసత్తుగాని, తదితరముగాని యేదియును నుండదు.

అవిభాగమనభ్యాసం యదనాద్యస్తమాస్థితమ్
ధ్యాయతోఽధ్యాయతశ్చైతత్సైషుప్తం మానముచ్యతే.

18

విభాజ్య, విభాగసంబంధరహితమును, ప్రయత్నవిహీనమును, ఆద్యంతశూన్యమును, ధ్యానక్రియ
యున్నను ధ్యానములేనట్టిదనడగు త్రిపుటీశూన్యస్థితియను అనునదియే సుముప్త మానమనబడుచున్నది.

యథాభూతమిదం ఋద్ధ్యా జగన్నానాత్వవిభ్రమమ్
యథాస్థితమసందేహం సౌమ్యప్తం మానమేవ తత్.

19

నానాత్వభ్రమపూర్ణముగు ఈజగత్తు ఆత్మతత్త్వమున నే వెలయుచున్నది. ఇది ఆత్మతత్త్వ
ముగాక మఱియెట్టి భేదములులేవు. అను విషయముయెడల వర్తిల్లు నిస్సందేహస్థితియే సుముప్తమానము.

అనేకసంవిద్రూపాత్మ శివేనైవేదమాతతమ్
ఇత్యోస్థితమనన్తం యత్సైషుప్తం మానముచ్యతే.

20

నానాత్వజ్ఞానమున కాశ్రయముగు శివునిచే నిదియంతయు నిండి వెలయుచున్నది. అని
గ్రహించుటయే సుముప్తమానము.

అకాశం నైవ చాకాశం సర్వమస్తి న చాస్తి చ
ఇతి చిత్తం నమం శాంతం యత్తస్మానం సుఖప్రవత్. 21

సర్వవ్యాపి యగుటవలన అకాశమును, శూన్యవస్తువు కానందువలన అకాశము కానిది యను, సర్వస్వరూపియును, విభ్యకానిదియును, అని పరతత్వమును గ్రహించి చిత్తము సమత్వమును, శాంతభావమును బొందుటయే సుఖ ప్రమానమనబడును.

సర్వశూన్యం నిరాలంబ్యం శాంతివిజ్ఞాపితమాత్రకమ్
న సన్నాసదితి యస్మామాసీతం మానముతమమ్. 22

సర్వవికల్పశూన్యమును, బహిర్విషయజ్ఞాన అలంబనములేనిదియును, సర్వోపశమ జ్ఞాన యుక్తమును, సదసదతిరిక్తమును అగు జీవన్ముక్తినియందు వెలయుటయే ఉత్తమమానమనబడు సుఖ ప్రమానము.

భావాభావదశాదేశ విశేషైర్విత్తతోత్థితైః
సంవిదో యదనాభాసస్తస్మానం పరమం విదుః. 23

భావాభావ స్వరూపములగు దశలు నిరంతర ముదయించుచున్నది. ఈ దశలజ్ఞానము లేకుండుట అనగా విపర్యయలేకుండుటయే పరమసుఖ ప్రమాన మనబడును.

అత్యంతసమతైవాంతశ్చేతసాఽవృత్తిరూపిణా
యదనావర్తనం సంవిద్యతేస్తస్మానమక్షయమ్. 24

చిత్తవృత్తులులేకున్న, వాని వ్యాపారముకూడ ఉపశమించును. అప్పుడుచిత్తము సమత్వ మునుబొందును. చిత్తవృత్తివ్యాపారరహితమగు ఈ స్థితియే అక్షయమగు సుఖ ప్రమానము.

నాహమస్మి న చాన్యోఽస్తి న మనో న చ మానసమ్.
ఇతి సంవిదసంవిత్తిరవిచ్ఛిన్నాతి మానితా. 25

‘ఈ జగత్తున నేనుగాని, ఇతరులుగాని, మనస్సుగాని, మానసికకల్పనలు గానిలేవు. అను జ్ఞానము వృత్తికూడ నిర్బంధమైన మిగులు అవిచ్ఛిన్న మానసికతయే అతిమానమనబడు సుఖ ప్రమానము.

అహమస్మి జగత్స్యస్మి స్వస్తి శబ్దార్థ మాత్రకమ్
సత్తాసామాన్యమేవేతి సౌముఖ్యం మానముచ్యతే. 26

‘ఈ జగత్తునందంతటను నేనే వ్యాపించియున్నాను, శబ్దార్థమాత్రమంతయు నిర్వికారమైన సత్తాసామాన్యమే (అత్మయే)’ అని గ్రహించుటయే సుఖ ప్రమాన మనబడుచున్నది.

యస్మాత్సంవిదమేవ స్యాత్స్వాన్యాదికలనా కుతః
అనస్తమేవ సౌముఖ్యం సర్వం మానముతస్తత్వమ్. 27

ఈ సుఖ ప్రమాన స్థితియందు ఏ విధమైన విషయ జ్ఞానమున్నునుండదు. అందు వల్లనే ఇహమృది, అనంతమగుచున్నది. దీనినుండియే తక్కిన మానములు కలుగుచున్నవి.

సుఖప్రమానమేవేదమనస్తత్త్వాత్ప్రబోధవత్.

తుర్యమేవానులం విద్ధి తుర్యాతీతమథాపి చ.

28

అంతమగు ఈ సుషుప్తమానమున ప్రబోధమున్నది. ఇదియే అవిద్యను బాధితమొనర్చు నిర్మలతురీయస్థితి. అవిద్యను బాధితమొనర్చు వృత్తులనుగూడ బాధితమొనర్చుటవలన తురీయాతీతమని గూడ నిది చెప్పబడుచున్నది.

సౌమ్యైకసమాధాన స్తథా తుర్యసమాధికః

తుర్యాతీతసమాధిర్వా జాగ్రత్తపి భవన్తి వై.

29

(పూర్వోక్తములగు సప్తభూమికలందలి తుదిమూడును సమాధిభేదములు (ఆనగా) సుషుప్తి రూపసమాధి, స్వరీయసమాధి, తురీయాతీతసమాధి యనునవి జాగ్రత్తునందును, స్వప్నమందనుగూడ జానికి సంభవింపగలవు.

తుర్యస్థ ఏవ సకలముల శాన్తివృత్తి

జాగ్రత్తపి వ్యవహరన్నిపుణం సమన్తాన్

నిత్యం సదేహ ఉత వాపి విదేహ ఏవ

బ్రహ్మన్నభో భవత ఏవ కిలాస్తి సాధో.

30

సాధూ ! రామచంద్రా ! నీవు బ్రహ్మభూతుడవైతివి. ఇంక ఈ శరీరము నాశ్రయించి సర్వత్ర వైఫల్యముతో వ్యవహరపథమునే అనుసరింపుము. నీవిపుడు జీవన్ముక్తిని తిలకించి ఆకాశము వలె నిర్మలుడవై కాంత్యాదివృత్తులచే అలంకృతుడవై, తురీయమును విదేహస్థితిని బడసితివి. నూల నూత్నముల పరిత్యజించి ఆకాశమువలె శూన్యము కాగలవానికే ఇట్టి స్థితికలుగును. నీయందే యిట్టి లక్షణము కనుపట్టుచున్నది. (ఇది సామాన్యముగ ఇతరులయందు అగుపించదు.)

ఓ మిత్త్యుడస్త భవవాసనమేకమాస్స్వ

న త్వం న చాహమపి నాన్యదిహాస్తి సత్యమ్

సర్వం చ విద్యత ఇతీహ కిలాన్తరాభమ్

జన్తిష్ఠ చిద్దగనకోశకలై కనిష్ఠః.

31

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయో మహామాన యతోపదేశో

నామాప్త ప్తస్థితముః సర్గ ॥ 68 ॥

ఓ రామచంద్రా ! (మాంమాకోక్తమగు) ఓంకార ప్రవిలోపక్రమము ననుసరించి, సంసార వాసనాశూన్యమైన నీవు తురీయపథము నధిష్ఠింపుము. 'అంతయు (దృశ్యము) ఉన్నది' అను ప్రసిద్ధి నాడీ అంతరానుభూతమగు స్వప్నమువంటిది. ఈ సత్యమును గ్రహించి జీవన్ముక్తుడవై చిదాకాశ కళయందు చ్యుతిరహితుడవై మెలయుము

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున మహా

మాన యతోపదేశమను అఱువది యెనిమిదవ సర్గము ॥ 68 ॥

ఏకోనసప్తతితమః సర్గః

[గణానామపి రుద్రత్వం ముక్తానామైచ్ఛికీ స్థితిః
యోగాత్పాణస్య విలయో మృతేస్తాద్భూతిరుచ్యతే.

గణముల రుద్రత్వము, ముక్తుల స్వేచ్ఛాస్థితి, యోగమున ప్రాణ లయముగట మృతించిన
అమృది లయమొందకుండ వెలయు చుండుట అను విషయము లీసర్గమున వర్ణింపఁ బడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

కుతః శతత్వమాయాతం రుద్రాణాం మునినాయక

యే గణాస్తే తు యే రుద్రా ఉత నేతి వదాశు మే...

1

శ్రీరాముడు:- మునీశ్వరా! శతరుద్రులని తాము చెప్పియుంటివి. గణములతో, గలిపి లెక్కింప
నూటపవాడు రుద్రుడగుచున్నాడా? లేక గణములకంటె వేరుగు. రుద్రుడొకడున్నాడా? ఈ విష
యమును నాకు వివరించి చెప్పడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

స్వస్మానాం భిక్షుణా దృష్టం శతం శతశరీరకమ్

సర్వముద్దేశతో జ్ఞాతం తత ఉక్తం న తన్మయా

2

య ఆకారాశ్చ తే స్వప్నే తత్తదణశతం స్మృతమ్

తదేతద్రుద్రశతకం రుద్రా అపి గణా విభా

3

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓరామచంద్రా! భిక్షుకుడు గాంచిన స్వప్నశతమే నూటు విధములగు
శరీరముల గ్రహించెనని నేను చెప్పియుంటిని. ఆ స్వప్నశతమార్తలే గణశతమయ్యెను. గణములకును,
రుద్రులకును భోగైశ్వర్య విషయమున సామ్యముండుటవలన వారే రుద్రులని చెప్పఁబడినారు. ముఖ్య
రుద్రుని పరిచారకులగు ఈ గణములు ఈశ్వరుని అనుచరులని యెంచఁబడినప్పుడు గణములనియు,
విశ్వరూపసామ్యము పరిగణించిఁబడిన రుద్రులనియు చెప్ప బడుచున్నారు. నీవీభిష్యమును గ్రహించియే
యింటిపను ఉద్దేశ్యముతో నేను ఇద్దానిని వివరించి చెప్పలేదు.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

ఏకస్మాద్భగవంశ్చిత్తాత్కథం చిత్తశతం కృతమ్

తత్స్వప్నకృతరుద్రేణ దీపాదీవశతం యథా

4

శ్రీరాముడు:- ఘోరా! ఒకదీపము నుండి మట్టి నూలుదీపములు వెలిగింపఁబడునట్లు
స్వప్నమునందలి రుద్రుడు ఒకేచిత్తమునుండి చిత్తశతము వెల్లు కల్పింపగలిగెను?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

నిరావరణసద్భావా యద్యథా కల్పయన్తి హి

తత్తథానుభవస్యైవ రసావరణ సంవిదః

5

సర్వాత్మనః సర్వగత్వాద్యద్యథా యత్ర భావ్యతే

తథానుభూయతే తత్ర తత్తథా జ్ఞతయా ధియా.

6

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓరామచంద్రా! మాయా - ఆవరణములేని జ్ఞానేశ్వర్య ప్రభావముగల సత్య సంకల్పులగు మహాత్ము లెద్దానిని కల్పనయొనర్చునో అయ్యది మాయయందు ప్రతిబింబితమై వారికను భూతమగును. సర్వాత్ములును సర్వవ్యాపులునునగు ఆబ్రహ్మస్వరూపు లెద్దానిని భావించునో, అయ్యది సర్వజ్ఞమగువారి బుద్ధికి ఆతీరుగనే తోచును.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

కపాలమాలాభరణో భస్మశాలీ దిగమ్బరః

శృశాననిలయో బ్రహ్మనామకశ్చ కిమీశ్వరః

7

శ్రీరామడు:— బ్రహ్మజ్ఞ! ఇట్టి విశ్వర్యముగల ఈశ్వరుడేల కపాలమాలను, భస్మమును ధరించి దిగంబరుడై శృశానవాసియై కామకుడై యున్నాడు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

మహేశ్వరాణాం సిద్ధానాం జీవన్ముక్తశరీరిణామ్.

న క్రియూనియమోఽస్తీహ సహ్యాజ్ఞస్యైవ కల్పితః

8

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓరామచంద్రా! సిద్ధిని బడసి, జీవన్ముక్తులై పరమైశ్వర్యమును బొందినవారికి శుభకరములును, సుఖభోగకారణములునగు శాస్త్రీయక్రియలనే ఆచరింపవలెనను నియమములేదు. వారు వేదవిధికి దాసులు గారు. అజ్ఞులకు శుభకరములుగ తోచు కామ్యకర్మములు వారికి అశుభములుగనే తోచును. మఱియువారికి అశుభప్రారబ్ధము లేనందువలన సామ్యాన్యులకు దుఃఖమును గల్గించు విషయములు వారికి దుఃఖకరములుగాక సుఖకరములేయగును. ఈ క్రియానియమములన్నియును అజ్ఞులచే కల్పింపఁబడినవి.

అజ్ఞస్తుదిత చిత్తత్వాత్క్రియానియమనం వినా,

గచ్ఛన్న్యాయేన మాత్మేన్యన పరం దుఃఖం ప్రయాతి హి.

9

అజ్ఞుని చిత్తము రాగద్వేషాది దోషసహస్రమువలన ఖండితమైయున్నది. అతడు మత్స్యన్యాయము ననుసరించి ఈ సంసారమున సంచరించు చున్నాడు * అతనికి విధినిక్షేధరూపకమగు క్రియానియమములేకున్న మిక్కుటమగు దుఃఖమును పొందునని శాస్త్రములందు చెప్పఁబడియున్నది.

నుజ్ఞాస్త్విషేష్యనిష్టేషు న నిమజ్జతి వస్తుమ

యతేన్ద్రియత్వాద్బుద్ధ త్వాన్నిర్వాసనతయా తథా.

10

జీవన్ముక్తులగు ప్రాజ్ఞులు ఇష్టా నిష్ట విషయములందు చిక్కుపడకుండ వెలయుచున్నారు. ఏలయనగా వారు జితేంద్రియులై వాసనాపథము నతిక్రమించినారు? పరమాత్మతత్త్వమును గ్రహించి వాసనారాహిత్యమును బడసినారు.

* పెద్దచేపలు చిన్న చేపలనుదని తమప్రాణములను నిలుపుకొనును. అట్లే జగత్తున బలవంతులు బలహీనులను హింసించి తమకై నిలఁబెట్టుకొనుచున్నారు. ఇదియే మత్స్యన్యాయ మనఁబడుచున్నది.

కాకతాలీయవద్రూఢాం క్రియాం కుర్వన్తి తే సదా
న కుర్వన్త్యపి వై కించిన్నైషాం క్వచిదపి గ్రహాః.

11

వారు కాకతాలీయవద్రూఢమును ననుసరించి ఆకస్మికముగ లభించిన కార్యముల నాచరించుచున్నారు. వారు క్రియల నాచరించుచున్నను; లేక ఆచరింపకపోయినను, వారి కిసుమంటేని అందు ఆసక్తిలేదు.

కాకతాలీయతో విష్ణురేవంకర్మోద్దితః పురా,
ఏవంకర్మా త్రినయన ఏవంకర్మామ్బుజోద్భవః.

12

బ్రహ్మఽష్టమహేశ్వరులను త్రిమూర్తులుగూడ ఇట్లే కాకతాలీయముగ మనుష్యజన్మను గ్రహించి కార్యముల నాచరించుచున్నారు.

న నిన్ద్యమస్తి నానిన్ద్యం నోపాదేయం న హేయతా
న చాత్మీయం న చ పరం కర్మ జ్ఞవిషయం క్వచిత్.

13

జీవన్ముక్తులగు ఈశిద్ధపరులందఱికిని నింద్యానింద్యములు, లేక గ్రహణత్యాజ్యములగు విషయములెవ్వియును లేవు. స్వపరభేదముకూడ వారికి లేదు మఱియు వారిని బంధింపఁగలిగినట్టి కర్మయును నెదియును లేదు.

అగ్న్యాదీనాం యథాప్యైది సరాదా రూఢిమాగతమ్.
హరాదీనాం తథా కర్త ద్విజాతీనాం చ జాతయః,

14

సృష్ట్యాదియందు అగ్న్యాదిపదార్థముల జ్ఞాప్తత్వాదులు రూఢికెక్కినట్లు, అనగా అగ్న్యాదిపదార్థములు ఉష్ణత్వాదిగుణములతో గూడినవై వెలయును. అను నియమము విధింపఁబడినట్లు ముఖ్యే శ్వరుని యిచ్చ ననుసరించియే హరిహరం దుల విచిత్రవేష క్రియలును, బ్రాహ్మణాది వర్ణముల కర్మములను ప్రసిద్ధికెక్కినవి.

సర్గే ప్రరూఢిమాయాతే సంకేతవశతః పృథక్,
అనుభూతిఫలాశ్చర్యాః కల్పితాః కల్పితాః స్వయమ్.

15

కాని అజ్ఞుల ఆచరణము అగ్న్యదులవలె నియమబద్ధముకాదు, లేక సృష్ట్యాదియందు అభివ్యక్తమునుగాదు, సృష్టి అయినపిదప వర్ణవిభాగసంకేతము ననుసరించి విభిన్నములగు విహిక పారతాకిక సుఖదుఃఖములగలిగించు శాస్త్రీయవ్యావహారికచర్యలను వారు రాగవశమున తమకుతామే కల్పించుకొనుచున్నారు. ఇదియే అజ్ఞులకును, విజ్ఞులకును గల భేదము.

విదేహము కవిషయం తుర్యవహానమతో మయా,
నోక్తం తవ పరం మానం సదేహస్య రఘూద్వహ.

16

రఘుకులారా! శరీరమును జీవునియందు ప్రసిద్ధములగు చతుర్విధవహానములను గుఱించి నీకు జెప్పియుంటిని. కాని విదేహము క్షుని వహానమునుగుఱించి నీకు జెప్పియుండలేదు. (అద్వానిని జెప్పచున్నాడను వినుము.)

ఖాదప్యతితరామచ్చమాత్తా కాశం చిదాత్తకమ్,

తత్తాప్రాప్తిః పరం శ్రేయః సా కథం ప్రాప్యతే శృణు.

17

అది ఆ కాశముకంటెను కడుంగడు నిర్మలముగు చిన్మయ ఆత్మాకాశము, తద్భాగ ప్రాప్తియే నిశ్చేయము. అనగా పరమమోక్షము. దానిని బడయారీతిని చెప్పుచున్నాడను వినుము.

సమ్యగ్జ్ఞానావబోధేన నిత్యమేకసమాధినా,

సంఖ్యయైవావబుద్ధా యే తే స్మృతాః సాంఖ్యయోగినః.

18

సంఖ్యముగు జ్ఞానమును నిరవచ్ఛిన్నముగు సమాధివలనను, వివేకవిచారములతో గూడిన రాజయోగమువలనను బొందినవారు సాంఖ్యయోగులనంబడు చున్నారు.

ప్రాణాద్యనిలసంశాన్తా యుక్త్యా యే పదమాగతాః

అనామయమనాద్యంతం తే స్మృతా యోగయోగినః.

19

పూర్వ వర్ణితముగు హతయోగము ననుసరించి ప్రాణాదుల నిరోధించి అనామయమును, అద్యంతరహితమునగు పదము నధిరోపించినవారు యోగయోగులనంబడు చున్నారు.

ఉపాదేయం తు సర్వేషాం శాన్తం పదమకృత్రిమమ్

తత్కేచిత్సంఖ్యయా ప్రాప్తాః కేచిద్భోగేన దేహతః.

20

యోగమువలన ఈ ద్వివిధయోగులును పొంద నభిలషించునది శాంతమును, అకృత్రిమమును నగు పరమపదమే. కొందఱు సాంఖ్యము (వివేకవిచారయుక్తముగు రాజయోగము) వలనను, మఱి కొందఱు యోగము కర్మయోగము వలనను ఈ జన్మయందే యుద్ధానిని బడయుచున్నారు.

ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి

యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం పరం యోగైః సదేవ హి.

21

ఏకైకీ సాంఖ్యమును యోగమును నొకటిగ గాంచునో (ఈ రెండును ఒకే సత్యమునకు జేర్చు రెండు మార్గములనిగాని లేక రెండు మెట్లు అనిగాని యెంచునో) అతడే తత్త్వమును బడయగలుగుచున్నాడు. సాంఖ్యులు బడయు పరమ పదము నే యోగులుకూడ బడయుచున్నారు.

యత్ర ప్రాణమవోవృత్తిరత్యంతం నోపలభ్యతే

వాసనావాగురోక్తాన్తా తద్విద్ధి పరమంపదమ్.

22

ఏచట ప్రాణముయొక్కయు, వాసనయొక్కయు వృత్తులు విలయమునొంది బొత్తిగ అనుభవించబడకుండునో, ఏమృది వాసనలను జాలమునకు (వలకు) వెలుపలనున్నది అగుచున్నదో, అట్టి స్థితియే పరమపదమని గ్రహింపుము.

వాసనాం చిత్తమేవాహుః కారణం తద్ధి సంస్మృతే,

తదీకారణతామేతి విలీయోధయకర్మసు.

వాసనలనే చిత్తమందురు. అదియే సంసారమునకు కారణమగుచున్నది. ఈ యోగముల తెండిట నయ్యది విలోపమొందింపబడి తత్త్వజ్ఞానాత్మకముగ మార్పబడి కారణత్వమును బోగొట్టుకొనుచున్నది.

మనఃపశ్యతి వై దేహం బాలో బేతాలకం మథా

స్వాత్మానం విలయం సీత్వా న భూయస్తం ప్రపశ్యతి.

24

బాలుడు బేతాళమును గాంచునట్లు మనస్సే శరీరమును (ఆత్మగ) గాంచుచున్నది. అట్లు గాంచుటయే సంసారము. దీనికి కారణము మనస్సు. ఆ మనస్సు తత్త్వజ్ఞానముచే విలోపమొనరింపఁబడిన, ఇతరది ఈ శరీరమును వీక్షింపఁజాలదు. మనస్సు శాంతించిన, సంసారముకూడ ఉపశమించును.

మనో ముద్ధేవాభ్యుదితమసదేవానవేక్షణాత్

స్వప్నే స్వమరణాకారం ప్రేక్ష్యమాణం న విద్యతే.

25

ఆత్మతత్త్వ దిర్ఘనశువలననే మనస్సు శాంతించుచున్నది. ఆత్మదర్శనమొనర్చుకున్న స్వప్నమున అశీకమగు (మిథ్యయగు) స్వమరణము కలుగునట్లు - మనస్సుకూడ ఉత్పన్నమగుచున్నది. పుటియు జాగ్రద్దశయందు ఆస్వప్నవీక్షితమగు స్వమరణము ఉండనట్లు, ఆత్మదర్శనమొనర్చిన, మనస్సుకూడ లేకుండును.

మనోభవస్తు సంసారః క్వ మమాహం క్వ సంతతిః

ఉపదేశ్యోపదేశాదిబద్ధమోక్షా చ తత్కుతః.

26

ఈ మనస్సువలననే సంసార - సృష్టి యుద్భవించుచున్నది. జ్ఞానమువలన నియ్యది బాధితము కాఁగా 'మమ, అహం' భావములు ఉపదేశ్య, ఉపదేశాదులు, బంధమోక్షములు మున్నగు కల్పనా సమాహములన్నియును ఎటనుండి కలుగఁగలవు ?

ఏకతత్త్వఘనాభ్యాసః ప్రాణానాం విలయస్తథా

మనోవినిగ్రహశ్చేతి మోక్షశబ్దార్థసంగ్రహః.

27

అందువలన దృఢమగు ఏకతత్త్వాభ్యాసము, ప్రాణనిరోధము, మనోవినిగ్రహములనబడునట్లే మోక్షకారణమగు సాధనత్రయమైయున్నది. ఇదియే సర్వకాస్తాంగ్గతాత్పర్య సంగ్రహము.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

యది హి ప్రాణవిలయో మునే మోక్షస్య కారణమ్

మృతా ఏవ విముచ్యంతే తస్యన్యే సర్వజన్తవః.

28

శ్రీరామఁడు: - మునీంద్రా ! మధ్యమాధికారి అవలంబించు ప్రాణవిలయమే మోక్షమునకు కారణమైన, అపుడు (మరణసమయమున ఈ ప్రాణనిరోధము కలుగుచున్నందువలన) మృతులందఱును మోక్షార్హులగుచున్నారని యెఱుఁగును.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

త్రిష్యేతేషు ప్రయోగేషు మనః ప్రశమనం పరమ్

సాధ్యంవిద్ధి తదేవాశు యథా భవతి తచ్చివం.

29

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా ! ఈ త్రివిధోపాయములలో మనోనిరోధమే శ్రేష్ఠము. అదియే సాధ్యము. అది దేనిచే ఎంత తొందరగ లభించిన అది అంతగ మంచిది.

యదా నిర్వాణసం ప్రాణాస్త్యజన్తీదం శరీరకమ్
తదానుభూయ తన్మాత్రైర్వ్యాప్తి వ్యోమని సంగమమ్.

30

మరణించినతోడనే మనఃప్రాణములు వినాశమునొందవు. మూర్ఛాసమయమున సంభవించు నట్లు అవి కరగిన ఉష్ణవలె వాసనారూపమున వెలయుదు, మరల మనుజుడు జన్మించినప్పుడు ఆవిర్భవించుచున్నవి. ప్రాణము శరీరమునుండి వెలువడునప్పుడు గురకపుట్టునుగదా. అది ఆగినతోడనే ప్రాణము శరీరమును ద్యజించి వాసనా, కామ, కర్మలచే ఉపస్థాపితమైన భవిష్యద్దేహకారము ననుభూతమొనర్చుకొని బాహ్యకాశమున తాదృశ దేహరంభమున కుచకులములగు భూతత్వాత్రలతోఁ గూడుకొనును.

వాసనాసాత్మకాన్యేవ విద్ధి తన్మాత్రకాణి వై
తదాత్మకై ర్మనోవద్భిః ప్రాణైః క్లిప్త్యన్తి నేతరైః.

31

ఈ భూతత్వాత్రలు వాసనాత్మకములని గ్రహింపుము. ఇవి తదనుకులములగు వాసనలతోనున్న మనఃప్రాణములతోడనే కూడుకొనును. ఇతరములగు ప్రాణములతోఁ గూడుకొనవు. ఈ విషయము శ్రుతిప్రసిద్ధమును యుక్తిసిద్ధమును నై యున్నది.

సవాసనాస్తూత్పద్యతే ప్రాణా ముచ్చన్తి దేహకమ్
తద్వ్యోమవాయుసంక్లేపం యాన్తి చుఃఖాయ గన్ధసత్.

32

ప్రాణము భవిష్యద్దేహవాసనలతోఁగూడి పూర్వదేహమును పరిత్యజించుటవలన దేహంతరము వాసనలతోఁగూడియే ఉత్పన్నమగుచున్నది. పుష్పముయొక్క సుగంధము నువులలో ప్రవేశించి, (అందున్న నూనెతోఁగూడి గానుగయందు నలుపబడుట మున్ను గాగల) కష్టముల ననుభవించునట్లు ప్రాణములుకూడ శరీరమునందున్న హృదయాకాశముతోడను తదంతర్గతమగు వాయువులతోడను గలిసి కేళములఁ బొందుచున్నవి.

మనః సామ్బురివామ్బాధౌ న శామ్యతి సవాసనమ్
నామనస్కాః సంభవన్తి ప్రాణాః సూర్య ఇవ త్త్విషః.

33

అందువలన మృతించినతోడనే ప్రాణనిరోధముగను, అవియెంచుట యుక్తియుక్తముకాదు. అపూర్ణమగు ఘటమును సముద్రమున ముంచియుంచిన, అది కనుపడకుండునుగాని విసప్తమగుచుండుట లేదు. అట్లే వాసనాసమన్వితమగు ఈ మనస్సుకూడ మరణానంతరము ఉద్భవ్యమైయుండును. వినాశమునొందదు. ప్రభాదహితుడై దివకరుడు ఉండజాలనట్లు ప్రాణములుకూడ మనోరహితములై నుండజాలవు.

న జహాతి మనః ప్రాణాన్వినా జ్ఞానేన కర్మచిత్
తృణాన్తరేణైవ వినా తృణాబ్ధమివ తిత్తిరిః

34

తీ త్రిపక్షీ మజ్జియోకగడ్డిపరక దోఱుకనిచో నోటగరచినదానిని విడవనట్లు మనస్సుకూడ జానోదయముకానిచో ప్రాణములఁ బరిత్యజింపదు.

జ్ఞానాదవాసనీభావం స్వనాశం ప్రాప్నుయాన్మనః

ప్రాణాత్స్వస్థం చ నాదత్తే తతః శాన్తిర్నిర్విశిష్యతే.

35

జ్ఞానోదయమైనయెడలనే మనస్సు వాసనాశూన్యమై విలయమునందును, అప్పుడు మనస్సు ప్రాణమునుండి స్వస్థభావమునందకుండును. ఇట్లుమనస్సు నిష్పృంధస్థితినిండ కేవలముకాంతియేమిగులును.

జ్ఞానాత్సర్వపదార్థానామసత్త్వం సముదేత్యలమ్.

తతోఽజ్ఞ వాసనానాశాద్వియోగః ప్రాణచేతనః

36

పత్యా! జ్ఞానోదయమే వాసనా నాశనమునకు కారణము. జ్ఞానమువలననే పదార్థముల అస్తిత్వము తొలగిపోవుచున్నది. ఇట్లు ద్వైతము బాధితముకాగా వాసనలుకూడ వివాశమునందు చున్నవి. అప్పుడు ప్రాణము, చిత్తముకూడ విలోపించుచున్నవి.

తతో న పశ్యతి మనః ప్రశాంతం దేహతాం పునః

స్వనాశేన పదం ప్రాప్తం వాస్త్వనైవ మనో విదుః

37

అప్పుడు, ప్రశాంతినిొందిన మనస్సు దేహభావమునుదర్శింపదు. ఏ వాసనలు నాశనముకాగా పరమపదము లభించునో ఆ వాసనలే మనస్సు అనబడుచున్నవి.

చేతో హి వాసనామాత్రం తదభావే పరం పదమ్.

తత్త్వం సంసద్యతే జ్ఞానం జ్ఞానమాహుర్విచారణమ్.

38

ఏలయినన, వాసనయేచిత్తము. వాసనలేకుండుటయే పరమపదము. జ్ఞానము వాసనాసమన్వితములగువానినన్నిటిని నిరకారించి ఆత్మతత్త్వముగ పరిణతముగును. తుదికాతత్త్వము అచలముగ జ్ఞానస్వరూపముగనే వెలయును. ఇదియే అనుభవనిష్ఠులగువారు చెప్పవచ్చును.

ఇత్యస్యాః సంస్మృతే రామ పర్యంతః సంప్రవర్తతే.

స్వయం వివేకమాత్రేణ రజ్జుసర్పభ్రమాకృతేః

39

ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ రజ్జుసర్పభ్రమముబోలి వర్తించు ఈ సంసారము వివేకమాత్రముచే న్యాయముగ నశించుచున్నది.

ఏకార్థాభ్యాససప్రాణరోధచేతః పరిక్షయాః

ఏకస్మిన్నేవ సంసిద్ధే సంసిద్ధ్యన్తి పరస్పరమ్.

40

ఏకతత్త్వాభ్యాసము (ఒక్కభావన), ప్రాణనిరోధము, మనోలయము అనువానిలో ఏ యొక్కటి సిద్ధించినను తక్కినవన్నియు సిద్ధించుచున్నవి.

తాలవృత్తస్య సంస్పృష్టే శాన్తే శాన్తో యథానిలః

ప్రాణానీలపరిస్పృష్టే శాన్తే శాన్తం తథా మనః

41

ఋషకజ్ఞును వీచుటమానిన, గాలికూడ ఆగిపోవునట్లు, ప్రాణవాయుస్పందనము నివృత్తము కాగా మనస్సుకూడ కాంతిందుచున్నది.

ప్రాణః శరీరవిలయే ప్రయాతి వ్యోమ వాయుతామ్
యథా వానితమేవేదం సర్వం పశ్యతి తత్ర వా.

42

సామాన్యముగ మనుజుఁడు మరణించునపుడు జగదువిధము పైన చెప్పఁబడినది. ఇక శాప మునుబడసియో, లేక, ఛేదించబడియో, శరీరముకులినప్పుడు ప్రాణవాయువు బాహ్యకాశమునందలి వాయువుతోఁగూడి తద్రూపమును బొందుచున్నది. అప్పుడచట తన వాసన ననుసరించి నమస్తప్రపంచ మును గాంచును.

యథా విదేహః పశ్యన్తి ప్రాణా వ్యోమని దేహకమ్
సమనస్కాస్తథాచారం సర్వం చానుభవన్తి తే.

43

జీవుల ప్రాణవాయువులు శరీరమును విడిచి ఆకాశమున కర్మోద్భూతములును, వాసనా మయములునుగ నుర, నర, పశ్వాది దేహముల నెట్లు గాంచునో, అట్లే తదనుయోగ్యములగు ఆచార, వ్యవహారములనుగూడ నవి పరిలక్షించుచుండురు.

శాస్తే వాతపరిస్పన్దే యథా గన్ధః ప్రళామ్యతి
తథా శాస్తే మనః స్పన్దే శామ్యన్తి ప్రాణవాయవః.

44

గాలి వీచుట ఆగిపోయిన (పుష్పదుల) సుగంధముకూడ కట్టుపడునట్లు, మనస్సుయొక్క స్పందనము కాంతింప, ప్రాణవాయువుయొక్క చలనముకూడ కట్టునడిపోవును.

అవిసాభావినీ నిత్యం జన్మానాం ప్రాణచేతసీ.
కుసుమామోదవన్నిత్రే తిలతై లే ధవ స్థితే.

45

జీవుని ప్రాణము, చిత్తము (మనస్సు) వేత్త్యేఱుగ నుండవు. తిలతైలములవలెను, పుష్ప, సౌరభములవలెను ఆరెండును సదాకలిసియే యుండును.

మనసః స్పన్దనం ప్రాణః ప్రాణస్య స్పన్దనం మనః.
ఏతే విహరతో నిత్యమన్యోన్యం రథసారథీ.

46

మనస్సుయొక్క స్పందనమే ప్రాణమున్ను, ప్రాణముయొక్క స్పందనమే మనస్సును అగు చున్నవి. ఇవి పరస్పరము రథసారథులై విహరించుచున్నవి.

ఆధారాధేయవచ్చైతావేకాభావే వినశ్యతః
కురుతశ్చ స్వనాశేన కార్యం మోక్షాఖ్యముత్తమమ్.

47

అగ్ని, జ్యోష్ఠ్యములకు పరస్పరము ఆధార, ఆధేయ భావమున్నట్లు, మనస్సు, ప్రాణములు కూడ ఒకదానికి మఱియొకటి ఆధారమై వెలయుచున్నవి. ఇవి పరస్పరము లయిమునుబొంది మోక్ష మను ఉత్తమకార్యమును సంపాదించుచున్నవి.

ఏకతత్త్వఘనాభ్యాసాచ్చానం శామ్యత్యైలం మనః

తల్లినత్వాత్స్వభావస్య తేన ప్రాణోఽపి శామ్యతి.

48

ఏకతత్త్వము (ఆత్మ) యొక్క దృఢాభ్యాసముచే ద్వైతవాసన బాధితమగుటచే మనస్సు పూర్ణముగ శమించును. అప్పుడు మనోంతర్గతమగు ప్రాణముకూడ శమించుచున్నది.

విచార్య యదనంతాత్మతత్త్వం తన్నయతాం నయ

మనస్తతస్తలయేన తదేవ భవతి సిరమ్.

49

ఓ రామచంద్రా! నీవు (తత్త్వ) విచారణ నాశ్రయించి, అన్తముగ ఆత్మతత్త్వమున మనస్సును తన్నయమగునట్లు ఒనర్చుము. మనస్సు ఆ ఆత్మతత్త్వమున లయ మొంది ఆత్మయే అయి సిరత్వమును బొందును.

యదేవాతితరాం శ్రేయోఽనుపలమ్భోపలమ్భయోః

ద్వయోరప్యసతోస్తత్ర శేషే వాపి సిరో భవ.

50

ఈ, అత్యంత శ్రేయోదాయకమును, అజ్ఞానమున్న అజ్ఞానబాధకమగు బ్రహ్మకారవృత్తి యున్న (అను ఈ రెండును) కూడ నివృత్తముకాగా శేషించునదియునగు చిన్మాత్రమందు ప్రాణధారణ యొనర్చి సిరుడవు కమ్ము.

ఏకస్మిన్సదృశే తత్త్వే తావద్భావం విభావయేత్

భావో భావత్వమాయాతి స్వభ్యాసాద్భావదాతతమ్.

51

ఇట్లెంతవఱకు ఏకతత్త్వభావనావృత్తి ధారయు చమరసాక్షాత్కారమువలన వినష్టమై, ఆభావత్వము పొందుతుండునో, అంతవఱకు ఏక (ఆత్మ) తత్త్వాభ్యాసము నొనర్చుచుండుము.

ప్రత్యాహరవతాం చేతః స్వయం భోగ్యక్షయాదివ

విలీయతే సహ ప్రాణైః పరమేవావ శిష్యతే.

52

ఆహరమును గైకొనకున్న శరీరము క్షీణించునట్లు ప్రత్యాహరపరాణులుగ వాటికిగూడనిర్వికల్ప సమాధియందు మనఃప్రాణముల విలయము సంభవించును. అప్పుడు పరమమస్తువొక్కటియే శేషించును.

యదేకతానం భవతి చేతస్తద్భవతి క్షణాత్

శాంతాశేషవిశేషాఘం చిరాభ్యాసస్వ భావతః

53

ధారణాదులవలన మనస్సును ఏకాగ్రమొనర్చి అయ్యది బాహ్యవికారములను వీడి ధ్యాన లక్ష్యమగు ఏకతత్త్వముగనే నిర్వికల్పసమాధియందు పరిణమించును. ఇది దీర్ఘకాల మభ్యాసించినగాని సంభవింపదు.

అవిద్యేయం తు నాస్తీతి బుద్ధ్వా యుక్తియుతం ధియా

జ్ఞానాదేవ పరావాప్తిస్తదభ్యాసస్తతః పరమ్.

54

ఈ ద్వైతము అవిద్యారూపమైయున్నది. ఆ అవిద్యయో లేనిదేయగును. పరతత్త్వము (ఆత్మ) జ్ఞానముచేతనే సంప్రాప్తించును. అని యిట్లు శాస్త్రీయ యుక్తియుక్తబుధిచే నెఱిగి ధారణా భ్యానాదులద్వారా జ్ఞానము సభ్యసింపవలయును.

చిత్తే శాస్త్రే శామ్యతీయం సంసారమృగత్వస్థితా
జరాముషగతే మేఘే మిహికా తన్మయా యథా.

55

శరత్కాలమున మేఘములు తొలగిపోవ, దానినుండి కలుగు మంచుకూడ తొలగి పోవు నట్లు, మనస్సు శాంతించిన (తద్వికల్పమగు) సంసారమృగత్వస్థితకూడ ఉపశమించును.

చిత్తమాత్రమవిద్యేతి కురుతే నైవ తత్తయమ్
తద్రూపం రామ చిత్తాత్మా నాభావో హి పరం పదమ్.

56

ఓ రామచంద్రా ! చిత్తమే ఆవిద్య; అందువలన (తత్త్వ) విచారణ నాశ్రయించి మనస్సును బ్రహ్మకారముగ పరిణతమొనర్చి ఆహవస్సువలన నే చిత్తమును లయమొనర్చుము.

ముహూర్తమేవ నిర్వాణం యది చేతః పరే పదే
తత్తత్పరిణతం విద్ధి తత్త్రైవాస్వాదమాగతమ్.

57

మనస్సు పరమపదమున ముహూర్తకాలము విశ్రాంతినిొందినను బ్రహ్మకారముగ పరిణత మగును. దానిచే మనస్సు నిరతశయమగు ఆనందాస్వాదమును బొంది మరల లేవనిచ్చుకొనదు.

యది సాంఖ్యేన విశ్రాంతం చేతో యోగేన వాపి తే
క్షణం తత్సత్వతాం యాతం న భూయ ఇహ జాయతే.

58

నీ మనస్సు సాంఖ్యము ననుసరించిగాని లేక యోగముననుసరించిగాని విశ్రాంతినిొంది క్షణ మైనను ఆత్మతత్త్వముతో ఐక్యమును బొందియుండిన, మరల ఉత్పన్నముకాదని గ్రహింపుము.

చేతోవిగలితావిద్యం సత్వశబ్దేన కథ్యతే
దగ్ధసంసారబీజం తన్న దదాత్యన్తరం పునః.

59

అవిద్య తొలగిన చిత్తమే సత్త్వమని చెప్పబడుచున్నది. అది సంసారబీజమును దగ్ధమొనర్చి అంకురోత్పాదనాశక్తిని వినష్టమొనర్చుచున్నది. అది ఉదయించిన నిక బ్రహ్మవిమృతి ఘటిల్లదు.

కశ్చిద్విగలితావిద్యః సత్త్వస్థః శాంతవాసనః
పరం శూన్యోపమం సద్యో జోతిః పశ్యతి శామ్యతి.

60

అట్టి సత్త్వముదయించిన వారరుదు. ఏమహాత్ముడు సత్త్వభావమును బొందనో, అతని అవిద్యతొలగి వానవాజీజములు విచ్ఛన్నములగుచున్నవి. అతడు, అజ్ఞులచే అసంభవమని యెంచబడి శూన్యముగా తలఁపబడునదియు, ప్రాజ్ఞుల చే పరమవ్యోమియుని ఎంచబడునదియునగు దానిని (ఆత్మను) వెంటనేగాంచి శాంతిని బొందును.

విగలితాత్మపదం విగలన్మనః సుభగ సత్త్వముతీహ హి కథ్యతే
న పునరేతి కలామలినం పదం కనకతామివ తామ్రముపాగతమ్.

61

ఇత్యార్థే శ్రీరాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ప్రాణమనః సంయోగవిచారణం
నామైకోనన ప్తతి తమః సర్గః ॥69॥

సాభాగ్యశీలుడవను రామచంద్రా! నేను చెప్పిన త్రివిధోపాయముల నాశ్రయించి పాండవబడు జీవన్ముక్తినిజేయుదు జాగ్రత్తవును ముఖ్యులను అవస్థలును, భ్రాంతియును, దాని బీజములును, మనస్సునుగూడ నశింప దగ్గపట్టుమునుబోలు సత్త్వముమాత్రమే మిగులును. వాసనాబీజములు లేకుండుటవలన నయ్యది రాగద్వేషములకు లోనై సంసారకారణముకాఁజూపుదు, స్వర్ణవేదివలన బంగారముగ మార్చబడిన రాగివలె ఈ సత్త్వము మరల కళంకమును బొందదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
జీవతోపాఖ్యానమున ప్రాణమనస్సంయోగ విచారమును
లఱువది తొమ్మిదవ సర్గము || 69 ||
జీవతోపాఖ్యానము సమాప్తము.

బేతాళోపాఖ్యానము.

సప్తతితమః సర్గః

[మాయాభ్రాన్త్యవస్థానే చిదాత్మపరికుటయే
వేతాలరాజ సంవాద కథోదాహ్రియతే శుభా.

మాయాభ్రాంతి తొలఁగుటకును, చిదాత్మ పరికుట్యిణమును శుభకరమైనట్టి బేతాళరాజ సంవాదమున కథ యిచ్చట సుదహరింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

జీవోఽజీవో భవత్యాశు యాతి చిత్తమచిత్తతామ్
విచారాదిత్య విద్యాన్తో మోక్ష ఇత్యభిధీయతే.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓరామచంద్రా! తత్త్వవిచారణచే జ్ఞానోదయముకాఁగా జీవభ్రాంతియును, చిత్తకల్పనలును శాంతింతును. అప్పుడు జీవుడుగాని, చిత్తమనునదిగాని మిగులవు, విచారణ యొక్క టియే అవిద్యోవశమును కార్యమునకు కారణమగుచున్నది ఇదియే మోక్షమనికూడ చెప్పబడుచున్నది. విచారణ యొక్కటియే జ్ఞానోదయవర్త్యంత మాశ్రయింపఁదగిన ఉపాయమని భావము.

మృగత్వప్రాజలమివ మనోఽహనాది దృశ్యతే
అసదేవ మనాగేవ తద్విచారాత్ప్రళీయతే.

2

మనస్సు అహంకారము మున్నగునవి ఎండమావులందలి నీటివలె ఉనికి లేనివి. ఇవి భ్రమవలననే తోచుచున్నవి. ఒకేంత విచారణమొనర్చిన అవి అయమును బొందుననై యున్నవి.

సంస్కృతిస్వప్న విభ్రాన్తా వేతాలోదాహృతానిమాన్
ప్రక్షానాకర్ణయ శుభాప్రసజ్జాత్స్పృతిమాగతాన్.

3

ఈ సంసార - స్వప్న - విభ్రమమును గుటించి బేతాళుడొకడు కొన్ని ప్రశ్నలను అడిగి యున్నాడు. అవి ప్రసంగక్రమమున నాకు జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. ఆ శుభకరములగు ప్రశ్నలను వినుము.

అస్తి విస్వమహాటవ్యాం వేతాలో విపులాకృతిః

స కించిన్మణ్డలం గర్వాదాజగమ జఘాంసయా.

4

వింధ్యపర్వతమండలి మహారణ్యమున విశాలకాయుడగు బేతాళుడొకడుండెను. ఆతనికి అజ్ఞులయెడల అనాదరయఁడుటచేసి వారిని చంప నిశ్చయించి ఒకపుడొక నగరమున కరిగెను.

స వేతాలోఽవసత్పూర్వం కస్మిన్చిత్సజ్జనాస్పదే

బహుబల్యుపహారేణ నిత్యతృప్తయౌ సుఖి.

5

ఆ బేతాళుడు సజ్జనుడగు ఒకరాజుచే పాలింపఁబడు దేశమున కరిగెను. ఆ దేశమండలి కిరాతరాజ్యము నాతడు తననివాసముగ వొనర్చుకొనెను. ఆ కిరాతరాజునగు బలులచే నిత్యతృప్తుడై చలనములేని సమాధిసుఖమున నాతడు కాలముగడపసాగెను.

నిర్నిమిత్తం నిరాగస్కం పురోఽవ్యభ్యాగతం న సః

క్షుధితోఽపి నరం హన్తి సన్తో హి న్యాయదర్శకాః.

6

ఆ బేతాళుడు క్షుధార్తుడైనను నిష్కారణముగ నిరపరాధులగువారి నెవ్వరిని వారెదుటఁ బడినను చంపకుండును. సజ్జనులు న్యాయదర్శకులై యుండురుగదా!

స కాలేనాటపీఠేహో జగామ నగరానరమ్

న్యాయయుక్త్యా జనం భోక్తుం క్షుధా సమభిచోదితః.

7

కాలక్రమమున అతని కచట వధార్థులగువారు దొరకకుండుటచే మఱియొక నగరమున చేరుకొనెను. క్షుత్రేపితుడై అతడు న్యాయమును యుక్తియుక్తమునునగు ఆ హారము నన్వేషించి భుజింపగోరెను.

తత్రప్రాప స భూపాలం రాత్రిచర్యావినిర్గతమ్

తమాహ ఘనఘోరేణ శబ్దేనోగ్రసిశాచరః.

8

అచ్చటి రాజు దుష్టులను చూరులను బట్టుకొన నిశాకాలమున పరిభ్రమించు చుండెను, ఉగ్ర నిశాచరుడగు బేతాళుడతనిని గాంచి మేఘమువలె గర్జించుచు నిట్లు పలికెను.

వేతాల ఉవాచ:-

రాజన్ లబ్ధోఽసి భీమేన వేతాలేన మయాధునా

క్వ గచ్ఛసి వినష్టోఽసి భవ భోజనమద్య మే.

9

బేతాళుడు:- రాజా! భయంకర స్వభావుడనగు బేతాళుడనునేను. నీడు నీవు నాకు దొరికితివి. ఇక నెవటికి ఆరుగలవు? నీకు వినాశము తప్పదు. నాకు భోజనము కమ్ము.

రాజోవాచ:-

హే రాత్రిచర సిర్వాయ్యం మాం చేదత్సి బలాదిహ

కస్యానవయవస్యైవ పరమామహాగిః

శిలాన్తర్ని బిడైకాన్తరూపమజ్జా జగత్ప్రియా.

17

ఏ నిరవయవ పురుషుని ఆత్మంతఃక్షుదాంశము మాడ-శిలు పవ్యతమునుగూడి దానికి అస్తిత్వమును కల్పించు నట్లు జగత్ప్రయమునకు సారభూతమై అస్తిత్వమును కల్పించుచున్నదో, ఆతఁడెవడు.

ఇతి కథయసి చేన్న మే దురాత్మం స్తదిహ నిగీర్య భవన్తమాత్మఘూతిన్

ఫలమివ తవ మణ్డలం గ్రసేయం ప్రసభమువేత్య జగత్కథా కృతాంతః. 18

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కేమోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే వేతాలప్రశ్నో నామ

సప్తతితమః సర్గః || 70 ||

ఈ ఆటుప్రశ్నలకును ప్రత్యుత్తర మొసంగనిదో, ఆత్మఘాతివియును, దేశాత్మ యిదివియును నగుదువుగనుక అట్టి నిన్ను, నీ రాజ్యమందలి ప్రజల నందఱిని-యచుడు జగత్తులను మ్రింగునట్లు-మ్రింగి నై చెదను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున బేతాళో

పాఖ్యానమున బేతాళప్రశ్నమను డెట్టిదవ సర్గము || 70 ||

ఏకసప్తతితమః సర్గః

[ఆద్యప్రశ్న సమాధానం విస్తరేణాత్ర వర్ణితే

ఆనంతకోటి బ్రహ్మాణ్డ ఫలవృక్షాని కల్పనైః

ఆనంతకోటి బ్రహ్మాండములను ఫలవృక్షముతోఁబోల్చి ప్రథమప్రశ్నయొక్క ప్రత్యుత్తర మిసర్గమున విశదముగ వివరింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇత్యుక్తవతి వేతాలే వక్తుం ప్రశ్నాన్విహస్య సః

ఉవాచ వచనం రాజా దంతాంశుఫలమ్భరః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! బేతాళుండిట్లు చురుక రాజు నవ్వ ఆ ప్రశ్నలకు సమాధానమియ్యదొడఁగెను. ఆతఁడు నవ్వునపు డాతని దంతకోణము దీప్తిచే ఆకాశమున్ను, ఆ తఁడు ధరించిన వస్త్రములున్ను సముజ్జ్వలములయ్యెను.

రాజోవాచ:-

అస్తే కదాచిచ్ఛేదం హి బ్రహ్మాణ్డమభరం ఫలమ్
ఉత్తరోత్తరం దశగుణభూతత్వకృషివేషితమ్.

2

రాజు. — బేతాళా! నీకును, నామను ఆ శ్రయభూతముగు బ్రహ్మాండమును ఫలమొకటి గలదు. అజ్ఞదృష్టి కయ్యది అజనము (స్థిరము) అది ఉత్తరోత్తరము పదికొట్లుగ పెరుగు జలాది ఆవరణములతోఁగూడియున్నది.*

తాదృశానాం సహస్రాణి ఫలాని యత్ర సన్తి హి

అత్యుచ్చైస్తాదృశీ శాఖా విపులా చలవల్లవా. 3

అట్టివేయగు వేలకొలది ఫలములతోఁగూడినదియును, కదలుచున్న (కల్పవలను) చిగుళ్లతో నిండినదియు, మిగుల ఎత్తైన నున్నదియునగు కొమ్మ యొకటి గలదు.

తాదృశానాం సహస్రాణి శాఖానాం యత్ర సంత్యథ

తాదృశోఽస్తి మహావృక్షో దుర్లభోఽస్తి విపులాకృతిః. 4

అట్టి శాఖలు వేలకొలదిగల మహావృక్షమొకటి గలదు. అది విశాలముగ వ్యాపించి దుర్లభమై యుండుచున్నది.

తాదృశానాం సహస్రాణి యత్ర సన్తి మహీరుహామ్

తాదృశం వనమత్యుచ్చైరనంతరగుల్మకమ్. 5

అట్టివేయగు వృక్షములు వేలకొలదిగనున్న అరణ్యమొకటి గలదు. అది యెత్తగు పాదలచే మిక్కుటముగ వ్యాపింపఁబడియున్నది.

తాదృశానాం సహస్రాణి వనానాం యత్ర సన్త్యథ

తాదృగస్తి భృహచ్చృజ్జమత్యుచ్చైరభరితాకృతి. 6

అట్టివేయగు అరణ్య సమూహములతో నిండినదియును, మహోన్నతమునగు పర్వతమొకటి గలదు.

తాదృశానాం సహస్రాణి శృజ్జాణాం యత్ర సన్త్యథ

తాదృశోఽస్త్యతి విస్తీర్ణో దేశో విపులకోటరః. 7

అట్టి పర్వతపంక్తికి ఆకరమగు విశాల దేశమొకటిగలదు. అయ్యది విశాలకోటరము

తాదృశానాం సహస్రాణి దేశానాం యత్ర సన్త్యథ

తాదృగస్తి భృహద్దీపం మహాహ్రాదవదీయుతమ్. 8

అట్టివేయగు పెక్కుదేశములకు తాపగు మహాదీపమొకటిగలదు. అందు విచిత్రములగు

* (1) అట్టివేయగు బ్రహ్మాండ సహస్రములనున్న పంచీకృతమహాభూతములు (2) తిదంతర్గతముగు గంధతన్మాత్ర (3) అట్టివేయగు రూపసశబ్దస్పర్శతన్మాత్రలు (7) హిరణ్యగర్భుని మనస్సు (8) భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలముల వెలయు తన్మాత్రసమూహములు (9) కల్పసంజ్ఞచే వ్యవహరింపబడు కాలము (10) బ్రహ్మవిష్ణురుద్రుల ఆయుష్కాలము (11) కాలాత్మకలగు ఆమువ్వరు (14) ఆనంతకోటి సంఖ్యాకులగు త్రిమూర్తుల వ్యవహరింపవర్తనా కారణముగు మాయాశబ్దలితబ్రహ్మము అగు నీ పదునాలుగు పదార్థములు ఫలశాఖాదిరూపమున వర్ణింపఁబడుచున్నవని గ్రహింపవలయును.

నామరూపములతో నొప్పుడు, ఆవిర్భూతములును, అనావిర్భూతములునునగు ప్రవాహ చరంపరలతో నొప్పు గొప్పు నదులున్ను, సరస్సులున్ను గలవు.

తాదృశానాం సహస్రాణి ద్వీపానాం యత్ర సన్తృథ
తాదృగస్తి మహాపీఠం విచిత్రచనాస్వితమ్ .

9

అట్టివేయగు పెక్కుద్వీపములకు నెలనగు మహాపీఠమొకటిగలదు. అది విచిత్రచనాసమన్వితము.

తాదృశానాం సహస్రాణి పృక్షీనాం యత్ర సన్తృథ
తాదృగస్తి మహాస్ఫారం మహాభువనడమ్బరమ్ .

10

అట్టివేయగు పెక్కుపీఠములతోఁగూడిన పృథివితో ఆనంతముగ విస్తరించిన మహాలోక మొకటి గలదు.

తాదృశానాం సహస్రాణి జగతాం యత్ర సన్తృథ
తాదృగస్తి మహాచ్ఛాన్డా చణ్డమమ్బరపీఠవత్ .

11

అట్టివేయగు పెక్కు మహాలోకములతోఁగూడి ఆకాశపీఠమువలె భయంకరమగు మహాండ మొకటి గలదు.

తాదృశానాం సహస్రాణి యత్రాన్డాని కరణ్డాకాః

తాదృశోఽస్తి గతన్నన్దో విపుల్భాభిశ్చ సాగరః

12

అట్టివేయగు మహాండసహస్రములకు ఆధారమనడుగు సాగరమొకటి గలదు. అది స్పందనరహితముక, విపులజలరాశితో నిలయమునున్న యున్నది.

తాదృక్సాగరలతాణి తరజ్ఞో యత్ర వేలవః

తాదృశః స్వవిలాసాత్మా నిర్మలోఽస్తి మహార్ణవః .

13

ఆత్మవిలాసమయమగు మహార్ణవమొకటి గలదు. పైనజెప్పఁబడిన సాగరముల సమాహము దానియందు చిటుతరంగములవలె నొప్పుదున్నవి.

తాదృగద్దినహస్రాణి యస్యోదరజలావృథ

తాదృశోఽస్తి పుమానశ్చిదత్సుచ్చైర్భరితాశృతిః .

14

అట్టి మహార్ణవములే ఉదర-జలము (పొట్టయందలి నీరు)గ గల మహాపురుషుఁడొకఁడు కలఁడు. ఆతఁడు సర్వవ్యాపియు, మహోన్నతుఁడునై వెలయుచున్నాఁడు. (ఆతఁడే విష్ణువు.)

తాదృశానాం నృణాం లక్ష్మైర్యన్య మాలోరసి స్థితా

ప్రధానం సర్వసత్తానాం తాదృశోఽస్తి ఫరః పుమాన్ .

15

అట్టి వేలకొలది మహాపురుషులు మాలయై వక్షఃసలమున నొప్పారు పరమపురుషుఁడొకఁడు కలఁడు. (ఆతఁడే రుద్రుఁడు.)

తాదృశానాం సహస్రాణి పురుషాణాం మహాత్మనామ్

స్ఫురన్తి మణ్డలే యస్య స్వతనూరుహజాలవల్ . 16

తాదృశోఽస్తి మహాదిత్యః శతమన్యాసు దృష్టిమ
యా ఏతాః కలనాః సర్వాస్తా ఏతాస్తస్య దీప్తయః 17

అట్టి వేలకొలది పరమపురుషులు ఏమండలమునుండి రోమములవలె అనాయాసముగ వెలు
పడుచున్నారో, అట్టి మహాసూర్యుడొకఁడు కలఁడు. సర్వప్రాణులకు ప్రత్యక్షములగు బ్రహ్మాండ
రద్రాది కల్పనలన్నియును ఆతని దీప్తులై యున్నవి.

అస్యాదిత్యస్య దీప్తీనాం బ్రహ్మాణ్డైస్త్రసరేణవః
మయా చిత్సూర్య ఇత్యుక్తః సర్వమేతత్తప్త్యసా. 18

దృత్యమానమగు ఈ బ్రహ్మాండమంతయు ఆ సూర్యుని కాంతియందలి త్రసరేణువుమాత్రమే
అయియున్నది. చిదాత్మయే ఆసూర్యుఁడు-ఈ ప్రకారముగ నీ వడిగిన ప్రశ్నకు నేను ప్రత్యుత్తర
మొసగితిని. ఆ సూర్యుడే జగత్తంతటికిని వెలుగును, వేడిని ఒసంగుచున్నాఁడు.

విజ్ఞానాత్మైవ పరమో భాస్కరో భావితాశయః
ఇమే యే భవనాభోగాస్తస్యైవ త్రసరేణవః. 19

విజ్ఞానమే ఆ సూర్యుని ఆశ్రిత. జగత్తును ప్రకాశింపజేయుటయే ఆతని పవిత్రకర్తవ్యము.
విశాలములగు బ్రహ్మాండము లాతని తేజస్సునందలి త్రసరేణువులు మాత్రమే అయియున్నవి.

విజ్ఞానపరమార్కస్య భాసా భాని భవని చ
ఇ మా జగదహర్లక్ష్మ్యో క్వచిల్లక్షోరవేరివ. 20

సూర్యకిరణములచే ఈజగత్తు శోభించునట్లు ఆ విజ్ఞానసూర్యుని కాంతివలన జగత్తులనబడు
దినలక్ష్మిలు శోభించుచు, ప్రకాశమునందును, సత్తను బడయుచు నున్నవి.

విజ్ఞానమాత్రకచితాత్మని జన్తజాతే త్రైలోక్యమణ్డపమకేరవికానభాజి.

చిజ్జన్మరోభవనసంభ్రమతావలేఖాఃసనీ హరే నహి మనాగపి శాన్తమాన్స్య. 21

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాంకే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే వేతాలప్రథమప్రశ్నోత్తరవర్ణనం
నామైకసప్తతితమః సర్గః ॥ 71 ॥

ఓయీబేతాగుఁడా! ఆ బ్రహ్మమే త్రిలోకములను మండపములందు వెలయు మణి. ఈమహా
సూర్యుని పారమార్థిక తత్త్వమగు ఆశ్రిత ఉత్తమాధికారులకు అఖండాకార రూపమున ప్రత్యక్షమగు
చున్నది. అధికారులకు అస్పృటమగు ఆప్రత్యగాత్మయందు అగ్నియందు స్ఫులింగములవలె జీవ, జగ
త్తులు వేఱుగ తోచుచు కర్తృత్వ భోక్తృత్వాని అనంత విభ్రమములకు లోనగుచున్నవి. కాని పరమార్థ
దృష్టియందు ఇవేమియును ఒకింతైనను లేవు అందువలన నీవు ప్రశ్నాడంబరమును వీడి శాంతుడవై
వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
బేతాళప్రథమ ప్రశ్న ఉత్తర వర్ణనమును డెబ్బదియొకటవ సర్గము ||71||

ద్విసప్తతితమః సర్గః

[ఇహోపశిష్ట ప్రశ్నానాం పఞ్చానాముత్తరం క్రమాత్
వేతాలాయాశ్రమత్తాయ రాజా సమ్యగుదీర్యతే.

మిగిలిన ఐదుప్రశ్నలకు రాజా ప్రత్యుత్తర మొసగుటయు, బేతాళుడు సావధాన చిత్తుడై విను
టయు నిచట పరింపబడుచున్నది.]

శ్రీరాజోవాచ:-

కాలసత్తా నభఃసత్తా స్పందనత్తా చ చిస్త్వయీ
శుద్ధచేతనసత్తా చ సర్వమిత్యాది పావనమ్ 1
పరమాత్మమహావాచూరజః స్ఫురతి చచ్ఛులమ్
కుసుమాంజ ఇవామోదస్తదతద్రూపకం స్వతః. 2

రాజా:- ఓ బేతాళుడా! కాలసత్త అనగా మహాకాలుడనబడు చైతన్య సహితమాయాకా
శసత్త, స్పందనత్త అనగా క్రియాశక్తిప్రధానమగు సూత్రాత్మక ఆకాశసత్త, చిస్త్వయీసత్త, దానికంటె
నికృష్టమగు చిదాభాససత్త మున్నగు నవన్నియును అత్యంతసూక్ష్మ పదార్థములగుటవలన రజము (ధూళి)
అని చెప్పబడుచున్నవి. ఈ రేణువులే పరమాత్మయను వాయువున లేచుచు వివిధములగు వికారములను
గల్పించుచున్నవి. పరమాత్మయే అన్నిట వెలయు సత్తయైయుండు అందు కాలాది సత్తలు స్ఫురించు
చున్నవి. అను ఆధార-ఆధేయ వ్యవధేయ మెటునుండి వచ్చినది అని సందేహింపవలదు. ఏలయనగా,
పుష్పమే స్వశరీరము, సౌరభము అను భేదముల గల్పించుకొని తనయందే కల్పితమగు గంధమునకు
ఆధేయమై వెలయుచుండు నట్లు పరమార్థ సత్తయే కాలాది సత్తల క్షేదములను తనయందు కల్పించు
కొని వానికాధారమై వెలయుచున్నది. (ఇది రెండవప్రశ్న కుత్తరము)

జగదాఖ్యే మహాస్వప్నే స్వప్నాత్స్వప్నాన్రం వ్రజత్

రూపం త్యజతి నోవాస్తం బ్రహ్మశాస్త్రస్వ బృంహణమ్. 3

ఈజగత్తు అను మహాస్వప్నమున బ్రహ్మమే ఒకస్వప్నము నుండి మఱియొక స్వప్నమున
కరుగుచుండియు వికారమును బొందుతున్నది. అది స్వప్నమును దోషమున కళంకితముకాక నిస్సంగమగు
జ్యోతిరూపమున నొకేవిధముగ ప్రకాశించుచున్నది. మఱియు శాంతినే వెలువరించుచు వెలయుచున్నది.
(ఇది మూడవ ప్రశ్నకు సమాధానము,)

రమ్భాస్తమ్భా యథాపత్రమాత్రమే వాస్తరాస్తరమ్

అస్తరస్తస్థేదం హి విశ్వం బ్రహ్మ వివర్త్యసి. 4

ముల కన్నిటినికీ అవయవియు, అపవాదదృష్టికి నిరవయవమున్ను అగుచు సర్వవ్యాపకమై నెగడుచున్నది.

అస్య వై జ్ఞప్తిమాత్రస్య మజ్ఞామాత్రం జగత్త్రయీ
విజ్ఞానమాత్ర మధ్యం హి సాధో విద్ధి జగత్త్రయన్. 10

సాధూ! జగత్త్రయము ఆవిజ్ఞానస్వరూపుని సారమై, ఆతనియందే వెలయుచున్నది. ఈ విషయము శ్రుతి ప్రసిద్ధమైయున్నదని గ్రహింపుము. (ఇది ఆఱవప్రశ్నకు సమాధానము.)

విజ్ఞానమాత్ర కలనాకలితం జగన్ని
శాస్తస్యభావ సుకుమారమనస్తరూపమ్
వేతాల బాలక పదం తదలజ్ఞనీయ

మేవం స్వయం సమసుభావయ శాస్తమాస్వ 11
ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతో క్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే వేతాలప్రశ్నభేదో నామ
ద్వినవతితమః సర్గః || 72 ||

బేతాళా! బాలకా! జగత్త్రయము ఆవిజ్ఞానమాత్రుని ప్రకాశ కాలమగు ఆత్మవిజ్ఞాన స్వరూపమని గ్రహింపుము. నిన్నుబోలు వ్యర్థ లిద్దానిని వినిష్టమొనర్పజాలరు. కనుక నీవు నాయు పదేశము ననుసరించి, అనుభవపథమున నధిరోపించి గర్వమునువీడి శాంతింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
బేతాళ ప్రశ్నభేదమను డెబ్బది నెండవ సర్గము || 72 ||

త్రినవతితమః సర్గః

[ఉపదేశ్యాత్ర వేతాలప్రశ్న నిర్ణయ సంస్థితమ్
భగీరథస్య పుత్రాస్తత్రాన్యోఽప్యత్ర పర్యతే.

ఇట బేతాళోపాఖ్యానము ముగింపబడి భగీరథోపాఖ్యానము ఆరంభింపబడు చున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇతిరాజసుఖాచ్ఛుత్వా వేతాలః శాన్తిమాయయా
భావితాత్మతయా తత్ర విచారోచితయా ధియా. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— రామచంద్రా! బేతాళుడు, ఇట్లు రాజాసంగిన ప్రత్యుత్తరముల నాకర్ణించి ఆతనిని తత్త్వజ్ఞునిగ నెఱింగి శాంతించెను.

ఉపశాంతమనా ధూత్వా మత్వైకాస్తమ నిర్జితమ్
బభూవావిచలధ్యానీ విస్మృత్య విషమాం క్షుధామ్. 2

అపుడా బేతాళుడు శాంతశిత్తుడై, ఆనందదాయకముగ అపరమవస్తువును గ్రహించి మిక్కుటముగ ఆకలినిగూడ మఱచి సమాధిని బొందెను.

ఏతద్రామ మయోక్తం తే వేతాల ప్రశ్నజాలకమ్

ఏవంక్రమేణ చిదణౌ తేనేదం సంస్థితం జగత్ .

3

ఓ రామచంద్రా ! ఈ ప్రకారముగ నీకు బేతాళప్రశ్నలను జెప్పితిని. రాజు నుడివినట్లు ఈ జగత్తంతయు చిద్రూప పరమాణువునందున్నదని నీవు గ్రహించుము.

చిదణౌః కోశగం విశ్వం విచారేణ విలీయతే

కాయో వేతాలకన్యేన శిష్యతే యత్పదం తు తత్ .

4

చిదణు-కోశమున విలసిల్లి ఈవిశ్వము బాల భ్రాంతికల్పితముగ బేతాళ శరీరమువలె జ్ఞాన విచారముచే విలీనమగును. తుదకు పరమపదమే కేషించును.

సంహృత్య సద్వృత్తితం స్తిమితేనాస్తరాత్మనా

స్వభావాపతితం కుర్వన్నిరిచ్ఛం తిష్ఠ శాస్త్రధీః .

5

ఇక నీవు విషయములనున్నటినుండియు, దృశ్యసమాశూములనుండియు మనస్సును ప్రత్యాహరించి నిశ్చలత్వముగ శాంతబుద్ధి నాశ్రయింపుము. మఱియు స్వాభావికముగ నురుదెంచు కర్మలను నిర్లిప్తుడనై ఆచరించుచుండుము.

ఆకాశవిశదం కృత్వా మనసైవ మనో మునే

త్మినైశశమశాస్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః .

6

మనసకీలా ! మనస్సుచే మనస్సును ఆకాశమువలె నిర్మలమొనర్చుము. ఏకవస్తువుగ ఆత్మ యందు వృత్తులనున్నటిని లయమొనర్చి చిత్తనిష్ఠుత్విని సాధింపుము. దానిచే నీవు సర్వత్ర బ్రహ్మభావమును దర్శించి సమదర్శివికాగలవు.

స్థిరబుద్ధిరసంమూఢో యథాప్రాప్తానువ ర్తనః

రాజ్ఞో భగీరథస్యేవ దుఃసాధ్యమపి సిద్ధ్యతి .

7

ఈరీతిగ నీవు స్థిరబుద్ధివై మోహశూన్యుడవగుము. ఇట్లు యథాప్రాప్తములగు విషయముల సమసరించువారు భగీరథునివలె ఇతరుల కసాధ్యములగు వానినిగూడ సాధింపగలరు.

సంపూర్ణశాస్త్రమనసః పరిత్యజ్యపవృత్తే

ర్నిత్యం సమే సుఖమయాత్మని తిష్ఠతోఽన్తః

సిద్ధ్యన్తి దుర్లభతరా అపి వాఙ్మతార్థా

గజ్జావతార ఇవ సాగరఖాతవస్తు .

8

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వాధికే వేతాలాఖ్యానం నామ

త్రిన పతితముః సర్గః ॥ 73 ॥

సగరుడు, అంశుమంతుడు, దిలీపుడు మున్నగు రాజులకు అతిదుర్లభమైనట్టి గంగావతారణను ఆవంశముననే జన్మించిన భగీరథుడు తన శాంతి, తృప్తి, సమదర్శిత్వాది గుణములచే [గంగను అవతీర్ణమొనర్చి (క్రిందకు రప్పించి)] సాధించినాడు. ఆంగయే సగరపుత్రులకును, సముద్రమునకును సంజీవన మణివంటిదైనది. అట్లే ఎవడు పూర్ణముగ శాంతచిత్తుడై, పరితృప్తాంతఃకరణుడై ఆత్మ యందు సిత్యతృప్తుడై వెలయుచుండునో, ఆతనికి అత్యంతదుర్లభములగు అభీష్టములుకూడ సిద్ధించుచుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున బేతాళాఖ్యానమును డెబ్బది మూడవ సర్గము || 73 ||
బేతాళోపాఖ్యానము సంపూర్ణము.

చతుః సప్తతితమః సర్గః
భగీరథోపాఖ్యానము.

[భగీరథస్వాత్ర గుణాశ్చింతా చాథ విచారజా
త్రితలేన చ సంవాదో జిహ్వాతోఽత్ర వర్ణ్యతే.

భగీరథుని గుణములు, విచారముణ జనించిన ఆతని చింత, త్రితలునితోటి ఆతని సంవాదము, త్యాగమునుగూర్చిన కోర్కె మున్నగు విషయము లిచట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

యథా చిత్త చమత్కృత్యా రాజ్ఞో గజ్జావతారణమ్.
భగీరథస్య స పన్నం తస్మై కథయ భో ప్రభో.

1

శ్రీరామడు:- ప్రభూ! మహాత్మా! చిత్తపరిపక్వత నొందిన భగీరథుడు గంగకట్టు గొని వచ్చినది నచింపుప్రార్థన.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఆసీద్భగీరథో నామ రాజా పరమధార్మికః

భవః సముద్రయుక్తాయా మణ్డలీలకోపమః.

2

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓరామచంద్రా! కోసలవంశతిలకుండగు భగీరథుడను రాజుకడనుండెను. ఆతడను పరమధార్మికుడును, సముద్రయుక్తమగు పృథివికంఠటికిని రాజును నైయుండెను.

సంకల్పానంతరం ప్రాప్తా యథాభిమతమర్థినః

చన్ద్రప్రపన్న వదనాదస్మాచ్ఛిన్తామణేరివ.

3

చింతామణివద్ద సంకల్పితార్థములను జనులు బడయునట్లు అర్థులగుతని కడకేగినంతనే ప్రాప్తనా ఘరిత్రమ లేకండగనే అభీప్సితముల బడయుచుండిరి. ఆతని ముఖమండలము సర్వదా చంద్రమండలము వలె ప్రసన్నమైయుండెడిది. (వ్యయమునుగూర్చిన దుఃఖము చే మ్హనమై యుండెడిది కాదని భాషము.)

సాధూనాం యోగ్యవస్థార్థం ధనాన్యవిరతం దదౌ
తృణమాత్రముపాదతే క్షీచిచ్ఛిన్నామణిర్యథా.

4

అతఁడు అపాత్రులకుగాక సజ్జనులకే ఎడతెగక ధనరాసుల నొసంగుచుండెడి వాఁడు. (అట్లు వ్యయమొనర్చుచుండ నాతనికి ఆదాయమెట్లు సమకూరెడిది? అనగా-) న్యాయప్రాప్తమగు తృణమునైనను స్వర్గవాసులకు చింతామణియనఁదగు కామధేనువువలె-వదలక గ్రహించు చుండెడివాడు.

వజ్రసారమివ ప్రోతముజ్వలన్నేమి యోభినతే
అధోమణిరయో యన్త్రం సర్వదుర్జన చేష్టితమ్.

5

వజ్ర వేధనమణి (వజ్రములకు దారమును గ్రుచ్చు వీలగు ఛిద్రమును గల్గింప నుపయోగించు బడు మణి) అత్యంతదృఢములగు మణిఖండములయొక్క ఛిద్రముల గూర్చి నూత్రము (దారము) ప్రవేశించయోగ్యమగు నట్లు బనర్చుచున్నది. అవి ఏయంత్ర చక్రమున నుంచబడి త్రిప్పబడనో, ఆ చక్రము. ఆ ముఁగుకాంతికి ఆ సమయమున సముజ్వలమై తోచును. అట్లే భగీరథుడు బలవంతులగు దుర్జనులను అస్త్రశస్త్రములచే తుతకొత్తుతులుగ జేసి వారిచరణములను శృంఖలాబద్ధములుగ నొనర్చి వారిని (వజ్రవేధనమణి మణిల భేదించునట్లు) భేదించువాఁడు. మఱియు (పైనఁజెప్పబడిన మణి సాన దెట్టి మణిని ఉజ్వలమొనర్చునట్లు) అతఁడు వారిని గుణయుతులుగ నొనర్చి సచ్చరితులుగ మార్చెడి వాఁడు. అతఁడు చుష్కశిక్షణార్థము వెలువడినప్పుడు (పైన, జెప్పబడిన) యంత్ర చక్రమువలె జాజ్వల్య మానములగు రథచక్రములయొక్క రేఖలు వారిదేశము నంకిత మొనర్చుచుండెను.

అధూమవహ్నిదేహశ్రీః శ్రాంతోఽపి దైన్యమప్యలమ్
తమో హరన్నృణాం నైశం ద్యుమణిర్వైశ్మనామివ.

6

ధూమరహితమైన అగ్నియొక్క కాంతితో గూడిన ద్యుమణియనఁదగు దివాకరుండందయించి గృహస్థాంతరమున వెలయు రాత్రిసంబంధతమమును, వ్యవహారదైన్యమును (చీకటియండ పనిపాట లొనర్చు వీలుండదుకదా!) తొలగించునట్లు, ధూమశూన్యమగు అగ్నివలె దేదీప్యమానమగు దేహ శోభగల ఆధగీర్ణుఁడు ప్రజాపాల నార్థము సతతము సర్వత్ర (సూర్యునివలె) పరిభ్రమించి పరిశాంతుండైనను ప్రజల అధర్మప్రవృత్తియను గృహాంధకారమును, కార్యవిరతిని కలుగఁజేయు దైన్యమనఁదగు దారిద్ర్యమును తొలగించుచుండెడివాడు.

కిరన్నగ్నికణాసారమభితః స్వప్రతాపజమ్

మధ్యాహ్నసూర్యకాంతాగ్నిరివ జ్వలతి యోఽరిషు.

7

అనృపశ్రేష్ఠుఁడు పరాక్రమాగ్నికణములను నలువైపుల వెదచల్లుచు తృణాదుల అగ్నికాంతల వెలువరించు మధ్యాహ్నకాల సూర్యకాంతమణివలె, శత్రువులకు దోచుచుండెడివాఁడు.

మృదూశీతలసంస్పర్శో యః సమాప్లాదయన్మనః

సుజ్ఞానాం ద్రవతి స్నిగ్ధస్యేనోరీంద్రమణిర్యథా.

8

మృదు, శీతల స్పృశావయుతుండై, బ్రహ్మతత్త్వవేత్తలగు సజ్జనులకడ - చంద్రోదయమున చంద్రకాంతమణి ద్రవభావమును దాల్చునట్లు - స్నేహభావమును దాల్చుచు ఆర్ద్రాంతఃకరణుడయ్యెడివాఁడు.

జగద్యజ్ఞోపవీతస్య స్వర్గపాతాలవాహినః

గంగావాహస్య యేనాస్యాం తృతీయః పూరితో గుణః.

9

ఇట్టి గుణములతోఁగూడిన భగీరథుఁడే గంగా ప్రవాహమును జగత్తుయొక్క యజ్ఞోపవీతము నందలి మూడుపదార్థమును మర్త్యలోకమునకు తీసికొనివచ్చి దానిని పూర్ణమొనర్చినాఁడు. (గంగా యజ్ఞోపవీతమునలె పరమపవిత్రము. యజ్ఞోపవీతమున మూడు సూత్రములున్నట్లు) దానిని మూడు ప్రవాహములేర్పడినవి. భగీరథునకు పూర్వము సూత్రద్వయమనఁదగు ప్రవాహముల రెంటిని వాఁటి స్వర్గమున మందాకినీ అను నామముతోడను, పాతాళమున భోగవతియును పేరును దాల్చియును ప్రవహించుచుండెను. తృతీయసూత్రమునకు ఈ మూడువ ధారను భగీరథుఁడు భూలోకమున తన ప్రయత్నబలముచే ప్రవహింపఁజేయ నది గంగా, భాగీరథీ మున్నగు నామములచే ప్రసిద్ధిగాంచెను. అని, (భాషము.)

అగస్త్యశోషితోఽమృద్ధిర్గంగా పూరేణ పూరితః

యేన దుష్పూర్ణభూతోఽపి మహాసార్థోఽరినామివ.

10

ఆ భగీరథుఁడు యాచకులు కోరు గొప్పకోరికలను పెద్దనగు ధనపు మొత్తములచే పూర్ణమొనరించినట్లు, అగస్త్యునిచే పానమొనరింపఁబడి ఎండింపఁబడిన సముద్రమును దుష్పూర్ణమయినను, గంగాజలములచే పూర్ణమొనరించెను.

గంగాసోపాన పద్ధత్యా యేన పాతాలవాహినః

యోజితా బ్రహ్మణో లోకే బాన్ధవా లోకబంధనా.

11

లోకబాంధవుఁడగు ఆభగీరథుఁడు బ్రాహ్మణ (కపిల) శాపమున పాతాళగర్భమున బడిన బంధువులగు సగరపుత్రులకు గంగయను సోపానపంక్తిని కల్పించి బ్రహ్మలోకమును పొందించెను.

బ్రహ్మణం శంకరం జహ్న్నం తపసారాధయంశ్చ యః

భూయోభూయో యయా శ్చేదమశూన్యాధ్యవసాయినః.

12

ఆతఁడు మాటిమాటికి ఎడతెగకుండ తపఃక్షేత్రమును సహించి తేంపులేని ప్రయత్నదుఃఖమును బూని బ్రహ్మదేవుని, శంకరుని, జహ్నుమునిని తపస్సుచే నారాధించెను.

యావనే వర్తమానస్య తస్య భూమిపతేరపి

ప్రవిచారయతో లోకయాత్రాం పర్యాకులామిమామ్.

13

సువిరాగ చమత్కారవిచాకణి కోదభూత్

వయస్యపి చ తారుణ్యే దైవాద్వల్లీ మరావివ.

14

దుఃఖకరమగు ఈ సంసారయాత్రను గుఱించి విచారించుచుండ ఆతనికి నీవలెనే యావన మననేమరుభూమియందులతపలె విచారణతోఁగూడిన చమత్కారమగు బుద్ధికలిగెను, యావనమున రిట్టి సుబుద్ధి కలుగుట దుర్లభము.

ఏకాస్తే చింతయామాస మహీపతిరసావితి

జగద్యాత్రామిమాం నిత్యమసమన్తానమాకులమ్,

15

అతఁడొకపుడు ఏకాంతముననుండి ఇట్లు చింతింపసాగెను—ఈ జగద్యాత్ర ఎంత అనమం జనమైనది, ఎంత ఉద్వేగముతోఁ గూడియున్నది.

పునర్దినం పునః శ్యామా దానాదానశతం పునః

తదేవ భుక్తివిరసం లక్ష్మ్యతే కర్మ కుర్వతామ్.

16

ఒకలు గతించుచున్నది. రాత్రి ఆరుదెంచుచున్నది. మరల దినము గతించి రాత్రి ఆరుదెంచుచున్నది. అట్లే దాన గ్రహణాది వ్యవహారములున్న ఒకేతీరుగ జరుగుచున్నవి. ఒకేవిధమగు ఫలమును ఒనఁగు కర్మలు వినుకునుగొల్పుచు మాటిమాటికి జీవుని పాలిట బడుచున్నవి. (కాని అపూర్వమగు పరమపురుషార్థఫలము [మోక్షము] లభించుటలేదు.)

యేన ప్రాప్తేన లోకేఽస్మిన్న ప్రాప్య మవశిష్యతే

తత్కృతం సుకృతం మన్యే శేషం కర్మ విమోచికా.

17

ఈ లోకమున నెద్దానిని బడసిన, మిగిలినవన్నియును లభించినవగుచున్నవో, అట్టి (ఫలమును గలిగించు) కార్యమొనర్పఁబడిన సుకృతమనియు, తక్కినవన్నియును విమోచికవలె అశుద్ధములును దుఃఖకరములును అనియు నెఱుఁగు.

పునః పునః పర్యషితం కర్మ కుర్వన్న లజ్జతే

మూఢబుద్ధిరబుద్ధిస్త కః కుర్యాత్కిల బాలవత్.

18

ఏకార్యము మరలమరల ఒనర్పఁబడి పర్యషితము (ఎరిగిలి) అగుచున్నదో, అట్టి పర్యషిత కర్మ నాచరించి మూఢబుద్ధియే లజ్జను బొందఁడు. అట్టి మూఢుఁడుగాక ఏ బుద్ధిమంతుఁడు బాలుని వలె వ్యవహరించును ?

అథైకదోద్విగ్నమనాః కదాచిత్త్రితలం గురుమ్

ఏకాంతం సంస్మతేర్భీతః సమప్పచ్చద్భగీరథః

19

అనంతర మొకదినమున నరవతియగు ఆ భగీరథుడు సంసార భీతిచే అత్యంత భీతుఁడును, ఉద్విగ్నుఁడునునై త్రితలుఁడను స్వగురు నిట్లు ప్రశ్నించెను.

భగీరథ ఉవాచ:—

అస్తాశూన్యాసు సుచిరం భ్రమత్సంసారవృత్తిమ్

అరణ్యానీమ చైతాసు భృశం ఖన్నా వయం విభో.

20

భగీరథుఁడు:— ప్రభూ! మేము సారశూన్యములగు సంసారవ్యవహారములను అరణ్యము లందు లెస్సగ తిరుగులాడి మిక్కుటముగు దుఃఖమును బొందినారము - రాగద్వేషాది వృత్తులకు లోనై తత్ఫలములగు స్వర్గ, వరక మనుష్యలోకములను అరణ్యములందు తిరుగాడితిమి.

జరామరణ మోహాదిరూపాణాం భవకారిణామ్

భగవన్సర్వ దుఃఖానాం కథమస్తః ప్రజాయతే.

21

మహాత్మా! సంసారహేతువులును, జరామరణ మోహముల ఆకృతితో, దోషట్టునవియు మనస్సు దుఃఖము లెట్లు ఉపశమింపఁగల్గవో నాకుఁ జెలియఁజెప్పడు.

త్రితల ఉవాచ:—

చిరసామ్యాత్మనోత్థేన నిర్విభాగవిలాసిना

రాజన్ జ్ఞేయావబోధేన పూర్ణేన భరితాత్మనా.

22

త్రితలుండ:— రాజా ! సాధనచతుష్టయసంపత్తిని గూర్చుకొని శ్రవణమననాది ఉపాయములను లెస్సగ నవలంబించి వైషమ్య; విక్షేపరహితముగు సామ్యస్థితియగు సమాధియందు అనాదిసిద్ధమగు బ్రహ్మరూపమున నావిర్భవించిన జ్ఞేయముగు ప్రత్యేక-తత్త్వమును గ్రహింప, తత్త్వజ్ఞానమున పరిపూర్ణత నొందగలవు.

క్షీయన్తే సర్వదుఃఖాని త్రుట్యన్తి గ్రన్థయోఽభితః

సంశయాః సమతాం యాన్తి సర్వకర్మాణి చానఘ.

23

పాపరహితుఁడా ! (అప్పుడు) దుఃఖములన్నియు తొలగిపోవును. సంసారగ్రంథులు విడిపోవును. సంశయములన్నియు ఛిన్నములగును. కర్మలన్నిటి యెడల సమత్వబుద్ధి కలుగును.

జ్ఞేయం విమరగాతానం సంశుద్ధం జపిరూపిణమ్

స చ సర్వగతో నిత్యం నాస్తమేతి న-చోదయమ్.

24

పరమపవిత్రమును. జ్ఞప్తిరూపమును, సర్వగతమును, జననమరణములను ఉదయాస్తమయములు లేనిదియును, నిత్యమునునగు ఆత్మనే జ్ఞేయమందురు.

భగీరథ ఉవాచ:—

చిన్మాత్రం నిర్గుణం శాన్తమస్మి నిర్మలమద్యుతమ్

దేహాది నేతరత్కించదితి వేద్ధి మునీశ్వర.

25

భగీరథుండ:— మునీశ్వరా ! నిర్గుణమును, నిర్మలమును, శాంతమును, చ్యుతిరహితమును నగు ఆత్మ యొకటియే వెలయుచున్నది దేహాదులకు వాస్తవముగ అస్తిత్వములేదు. అవి ఆత్మ కావు - అను విషయమును శిష్యులుగదును-దానిని తమ యుపదేశమువలన గ్రహించితిని.

కిం తత్ర ప్రతిపత్తిర్నే స్ఫుటతామేతి నేతరా

ఏతావన్మాత్రసంవిత్తిః స్యామహం భగవన్కథమ్.

26

మహాత్మా ! కాని నదనద్వివేక బోధయందలి ప్రథమాంశముగు సదాత్మబోధ కరతలామలకమువలె నాకు విస్పష్టమగుచున్నట్లులేదు. నేను ఏయిహాయము నవలంబించి విక్షేపరహితముగు శాంతిని బడసి ఈ ఆత్మసంవిత్తిని బొందగలనో నాకుఁ దెలియఁజెప్పుడు.

త్రితల ఉవాచ:—

జ్ఞానేన జ్ఞేయనిష్ఠత్వమేతి చేతో హృదమ్భురే

తతః సర్వవపుర్భూత్వా భూయో జీవో న జాయతే.

27

త్రితలుండ:— ఓరాజా ! నీకు ధ్యానిమానమందును, తత్సంపక్తిత విషయములందును చిత్తము తగులుకొనియుండుటవలన ఆత్మ స్పష్టముగ అనుభూతమగుట లేదు. హృదయాకాశమున

అమానిత్వజ్ఞాన ముదయించిన, అభిమానము తొలగిపోయిన, చిత్తము జ్ఞేయపదార్థమును గ్రహించి దానియందు నెలకొనగలదు. అప్పుడు నీవు పూర్ణస్వభావమును బడయగలవు. ఆ తదుపరి నీకు తత్స్వభావప్రచయ్యతిగాని, పునర్జన్మగాని కలుగవు.

అ సక్తిరసభిష్వజ్ఞః పుత్రదారగృహదిషు
నిత్యం చ సమచిత్తత్వమిష్టా నిష్టో వపత్తిషు. 28

ఆత్మనోఽనన్యయోగేన తద్భావన మనారతమ్
వివిక్త దేశ సేవిత్వ మరతిర్జననంసది. 29

అధ్యాత్మజ్ఞాననితత్వం తత్తజ్ఞానార్థదర్శనమ్
ఏ తజ్ఞానమితి ప్రోక్తమజ్ఞానం తదతోఽన్యథా. 30

భార్య, పుత్ర, గృహదులందు ఆసక్తి, మమత్వములు లేకుండుట, ఇష్టానిష్టములు లభించనిత్యము సమచిత్తమును బూనియుండుట; అనన్యముగు ఏకాగ్రచిత్తమున ఆత్మవస్తువును గూర్చి భావించుట, జనసంగమును రుచిగొనక ఏకాంతస్థానమును నేపించుట, శ్రమమననాదుల ఆభ్యాసము, పరమాత్మదర్శనము అనునవే జ్ఞానము. మిగిలినవి అజ్ఞానము.

రాగద్వేషక్షయకారం సంసారవ్యాధిభేషజమ్
అహంభావోపశాంతా తు రాజన్ జ్ఞానమవాప్యతే. 31

ఓరాజా! అహంభావ ముపశయించినచో రాగద్వేషములఁబోనడఁచి సంసారవ్యాధి కావళముగు జ్ఞానము లభింపఁగలక. సర్వసాధనల ఫలమే అనహంకారము అహంకారమున్నచో, అమానిత్వాదిగుణములు పట్టుపడవు.

భగీరథ ఉవాచ:—

శరీరేఽస్మింశ్చిరారూఢో గిరా తరురివ స్వకే
అహంభావో మహాభాగ వద మే త్యజ్యతే కథమ్. 32

భగీరథుఁడు:— మహాభాగా! పర్వతమున వృక్షము అధిరోహించియున్నట్లు, అహంభావము నాయీశరీరమున దృఢముగ పాతుకొనిపోయియున్నది. అది ఎట్లు తొలగునో వచింపవేడెద.

త్రితల ఉవాచ:—

పౌరుషేణ ప్రయత్నేన త్యక్త్వా భోగోఘభావనామ్
గత్వా వికసితాం సత్రాహంకారో విలీయతే. 33

త్రితలుఁడు:— ఓ రాజా! విషయభోగముల వాసనలు ఆభ్యంతరమున విస్తరించి శుద్ధముగు ఆత్మయొక్క ఆకృతినే విహించుచున్నవి. పురుషప్రయత్నము నాశ్రయించి, ఆభోగవాసనలఁ బరిత్యజించి వానిఁగూర్చి చింతించుట మానిన, అహంకారము వివాళము కాఁగలదు.

యస్త్రణాపజ్జరం యావద్భగ్నంబజ్జాదిన్మాఖిలమ్
అకించనత్వశేషేణ సూక్ష్మా తావదహంకృతిః. 34

(‘నా రాజ్యము పోయినది; నన్నిచో ఇతరులు గౌరవింపరు; యాచనలందఱి అభీష్టములఁ దీర్చు నేనెట్లు భిక్షమును యాచింపఁగలను ? శత్రువులు సహసింతురు; దుష్టాన్న పానాదుల చే నేనెట్లు జీవింపఁగలను ? — మున్నగు) చింతలవలన, గలుగు లజ్జాభిమానములచే మున్ను రచింపఁబడిన గృహ సక్తిరూపమగు పంజరము సంపూర్ణముగ భగ్నము కానంతవఱకు అహంకారము స్పష్టముగ ప్రకాశించుచు నృత్యమొనర్చుచునే యుండును.

సర్వమేతద్దియా త్యక్త్వా యది తిష్ఠసి నిశ్చలః.

తదహంకారవిలయే త్వమేవ పరమం పదమ్

35

ఓ రాజా ! నీవు వివేకబుద్ధియొక్క సాయమును గొని ఈలజ్జాదుల నన్నిటిని పరిత్యజించి; నిశ్చలముగ నుండఁగలిగిన, పరమపదమును బొంది, దానితో విక్రమసందఁగలవు,

శాంతాశేషవిశేషణో విగతభీః సంత్యక్త సర్వైషణో

గత్వా నూనమకించనత్యమరిషు త్యక్త్వా సమగ్రాం శ్రియమ్

శాంతాహంకృతీరస్తదేహకలనస్తేషేష విక్షామట

న్యామప్యృజ్ఞితవానలం యది భవన్యచ్చైస్త్వముచ్చైరసి. 36

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భగీరథోపదేశో నామ

చతుఃసప్తతితమః సర్గః || 74 ||

నీవు రాజోపయుక్తములగు ఛత్రచామరాది చిహ్నముల నన్నిటిని పరిత్యజించి, దీనాతి దీనుడవై, శత్రువులకు రాజ్యలక్ష్మి నర్పించి, శరీరాభిమానమును పారద్రోలి వారికడనే ఓక్షమెత్త గలిగి, ఇచ్ఛాక్షణముల వీడి, ‘నాకింక ప్రశ్నింపవలసినది ఏమియును లేదని నన్ను (గురుని) గూడ త్యజించి (అనఁగా, గురువునుండి సంశయనిరాసమును అపేక్షింపక కేవలము సేవ యొనర్చుచుండఁ గలిగినచో) ముముక్షువుల కుండవలసిన ఉత్తమగుణముల నన్నిటిని బడసి సర్వోత్కృష్టమగు బ్రహ్మ భావమును బొందఁగలవు. అప్పుడు నీకింక సంసారభ్రాంతి పొడముట కిందుకైనను అవకాశముండదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

భగీరథోపఖ్యానమున భగీరథోపదేశమును

ఙ్కబ్బది నాల్గవ సర్గము || 74 ||

పంచసప్తతితమః సర్గః

[మఖివ్యాజేన సర్వస్వత్యాగో రాజ్ఞోఽత్ర వర్ణితే

భౌక్షచర్య క్వచిచ్ఛైతే త్రితలేన సమం స్థితిః.

ఈగీర్ధించు యజ్ఞమును నెవమును జూపి సర్వస్వము త్యజించి భిక్షనొనర్చుచు త్రితలు నీతో నొకపర్వతమున వాసఁబెనునర్చుచుండుట ఈ సర్గమున చెప్పబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

అథ తస్య గురోర్వక్తా దిత్యాకర్ణ్య భగీరథః
మనస్యాహితకర్తవ్యః స్వవ్యాపారపరోభవత్.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు.—ఓ రామచంద్రా! భగీరథుడు గురువునుండి యిట్లు విని అనంతరము తన కర్తవ్యమును నిశ్చయించుకొని దానిని సాధింప సిద్ధ సంకల్పమును గావించుకొనెను.

తతః కతివయేష్వేవ వాసరేషు గతేషు సః

అగ్నిప్రోమమఖం చక్రే సర్వత్యాగై కసిద్ధయే.

2

కొన్నిరోజులు గడచినపిదప, ఆతడు తన సర్వత్యాగసంకల్పము సిద్ధించుటకై అగ్నిప్రోమము (సోమయాగము) నుండి విశ్వజిత్ - యాగమువఱకుగల యజ్ఞముల నన్నిటిని ఒనర్చెను.

గోభూమ్యశ్వహిరణ్యాది దదౌ ధనమశేషతః

ద్విజేభ్యో నిజబంధభ్యో గుణ్యగుణ్యవిచారయన్.

3

యజ్ఞము ముగియ, ఆతడు పాత్రాపాత్రవిచారము (అలస్యమగునను భయమున) నొనర్చు కయే బ్రాహ్మణులకు, బంధువులకు గోవులను, అశ్వములను, భూమిని, సువర్ణమును అమితముగ నొసంగెను.

దివసత్రయమాత్రేణ సర్వమేవ పరిత్యజన్

అసు మాత్రావశేషోఽసావాసీద్రాజా భగీరథః.

4

భగీరథుడు మూడు రోజులలో తనకున్నదానినంతటిని దానమొంది కేవలము తన ప్రాణముతో మిగిలెను.

అథ సర్వారరిక్తం తత్త్విన్నప్రకృతిపారకమ్

సీమాన్తినే తృణమివ రాజ్యం స్వమరయే దదౌ,

5

ఇట్లు రాజు ధనశూన్యుడు కాఁగా, అంతఃపురవాసులు, పౌరులు దుఃఖింపసాగిరి. (భగీరథుఁడంతటితో నాగక) తన రాజ్యమునుగూడ సహిద్దుల నున్న శత్రురాజునకు తృణమువలె నొసంగివై చెను.

ఆక్రాంతే ద్విషతా రాజ్యే మునిః సద్మని మణ్డలే

అథోవాసోవశేషోఽసా నిర్జగామ స్వమణ్డలాత్.

6

ఆ శత్రురాజు అరుదెంచి రాజ్యమునంతటిని ఆక్రమించెను. భగీరథుడు కాపీనమును మాత్రమే వెంటగొని తనరాజ్యమునుండి వెలువడెను!

యత్ర న జ్ఞాయతే నామ్నా యత్ర న జ్ఞాయతే ముఖాత్

తత్ర గ్రామేష్వరణ్యేషు దూరేషూవాస ధైర్యవాన్.

7

చూచి 'ఇతడు భగీరథుడు' అని గుర్తింపగలవారును, 'నేరను విని 'ఇతడు ఆదేశపు రాజు' అని కనుగొనగలవారునులేని దూరగ్రామములందును, అరణ్యములందును నాతడు ఓపికతో పసింపసాగెను.

ఇత్యల్పేనైవ కాలేన ప్రశాంతసకలైషణః
పరమేన శమేనాసావాప విశ్రాంతిమాత్మని.

8

ఇట్లు జీవితమును గడపుచుండ ఆతనికి అచిరకాలముననే వాసలన్నియు తొలగిపోయెను.
పరమముగు శాంతి లభింప ఆతఁడు ఆత్మవిశ్రాంతిని బడసెను.

భ్రమన్నీపాని భూవీతే కదాచిత్కాలయోగతః
అవశః శత్రుణాక్రాంతం స్వమేవ ప్రాప తత్పురమ్.

9

పిదప ఆతఁడు భూమండలమునగల ద్వీపముల నన్నిటిని గాంచి నిజపురమును గాంచు కోరిక
గలుగ అట కరుదెంచెను.

నానాగారాంశ్చ తత్రాసౌ ప్రవాహపతితాంశ్చ తాన్
పారాంశ్చ మన్త్రిణశ్చైవ శమీ భిక్షామయాచత.

10

శ్రమయు క్షుడగు భగీరథుఁడు శ్రేణీబద్ధములగు వివిధభవనముల నతిక్రమించి పోయకడను,
మంత్రులయొద్దను భిక్షను యాచించెను.

వివిదుస్తే నృపం పారా మన్త్రిణశ్చ భగీరథమ్
పూజయామాసురథ తం సవిషాదాః సపర్యయా.

11

ఆతనిని గాంచి పురజనులును, మంత్రులును గుర్తింపగలిగిరి. వారాతనిని భేదచిత్తముతో
సపర్యచే పూజించిరి.

ప్రభో రాజ్యం గృహం ణేతి ప్రార్థితోఽప్యరిణా మునిః
నాదత్తేనాదృతాశేష స్తృణమప్యశనాదృతే.

12

శత్రురాజు:— ‘ప్రభూ! మీ రాజ్యమును మీరు గైకొనుఁడు’ అని ప్రార్థించినను,
ఆతఁడు భోజనమునుదప్ప తృణమునైనను గ్రహింపలేదు.

కతిచిద్దివసాంస్తత్ర సీత్వాన్యత్ర జగామ సః
భగీరథోఽయం హం కష్టమితి లోకేన శోచితః.

13

ఆతఁడచట కొన్ని దినములుండి మఱియొకతావునకు వెడలెను. ‘అహ! ఈతఁడు భగీర
థుఁడా! ఎంత కష్టము!’ అని జనులు శోకింపసాగిరి.

అథాన్యత్రోపశాంతాత్మా పరివిశ్రాంతధీః సుఖీ
ఆత్మారామం కదాచిత్తు స ప్రాప త్రితలం గురుమ్.

14

పిమ్మట నాతఁడు మఱియొకచోట శాంతమనస్కుఁడై కొంతకాలము గడపెను. ఆ పిదప
ఒకప్పుడు ఆత్మారాముఁడును, గురుఁడునునగు త్రితలునికడ కరిగెను.

స్వమేవ స్వాగతం కృత్వా తేన సార్థం భగీరథః
కంచిత్కాలమువాసాద్రా వనే గ్రామే పురీ జనే,

15

గురువును అన్యర్పించి అతనితోఁగూడి కొంతకాలము శరణులందును, వనములందును గ్రామములందును, నగరములందును, జనపదములందును నివసించెను.

సమతాముపయాతౌ తౌ గురుశిష్యౌ సమా స్థితౌ
కలయామానతుః స్వస్థౌ వినోదం దేహధారణమ్. 16

గురుశిష్యులరువురు ఇట్లు సామ్యభావమును బొంది సమానులై ఆత్మ - విక్రాంతి-సుఖము ననుభవించుచున్నారు. ఒకదినమున కుతూహలభూతమగు శరీర-ధారణను గుఱిచి వారిట్లు చింతించిరి.

కిమయం ధార్యతే తేహః కింవా సేనో జ్యేతేన నః
యథాక్రమం యథాచారం తిష్ఠత్వేష యథాస్థితమ్. 17

ఈశరీరముండిన ప్రయోజనమేమి? శరీరములేకున్న మనకుగలిగిడి నష్టమేమి? — ఇది శైద్ధల ఆచారము ననుసరించి యిచ్చనచ్చినట్లు మెల్లముగాక!

ఇతి నిశ్చిత్త్య తిష్ఠంతౌ తౌ వనాద్వనగామినౌ
లనానందం పరానందం నాసుఖం నచ మధ్యమమ్, 18

ఇట్లు వారు నిశ్చయించుకొని వన, వనాంతరములందు పరిభ్రమించుచున్నారు. ఎద్దానికడ విషయానంతము అశ్యంతనానా స్వముగ తోచునో, ఏది దుఃఖసితికాదో, ఏది సుఖదుఃఖరహితమగు మధ్యావస్థ యునుగాదో, అట్టి పరమానందము ననుభవించుచున్నారు.

ధనాని వాజివిభవా ద్వైశ్వర్యం చాప్తభోజితమ్
స్థిరైర్వ్యర్చితం తుష్టైర్దేనాతే జర్జరం తృణమ్. 19

వారు ధన, జన, అర్థ వైభవములను, బ్రహ్మాదులచే నొసఁగబడు ఆజ్ఞిమాది అప్తసిద్ధులను, ఎండిన గడ్డిపోచవలె చూడచున్నారు. ఇట్లు వారికి మానుషభోగముల యెడలనేగాక దివ్యభోగముల యెడలకూడ దృఢమగు వైరాగ్యము కలిగెను.

స్వకర్మణైవ దేవకోఽయం యావత్సత్వమనిచ్ఛయా
ధారణీయ ఇతి స్వేన కర్మణైవాథ తస్థతుః. 20

ప్రార్థకర్మవలన నే ఈ శరీరము లభించినది. అది క్షీణించువఱకు ఈ శరీరముండుగాక! అని వారు నిశ్చయించుకొని వెలయఁదొడఁగిరి.

అభిననందతురాగతముత్తమా నిజసమాచరణక్రమజం మునీ
సుఖమసౌఖ్యమభిష్పితవర్జితౌ సమనమేతి సమా శమినౌ స్వతః. 21

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే భగీరథనిర్వాణం నామ పంచనామకథాంతము; సర్గః ॥ 75 ॥

ఆ మునిద్వయము పూర్వకర్మవశమున లభించిన సుఖదుఃఖముల తెంటియెడల ఆనందమునే చూపసాగిరి. వారు ఇచ్చిన సంపూర్ణముగ వదలివైచి అత్యంతసమత్వపూర్ణ మగు బ్రహ్మమున ఏకరసీ భూతులై వెలయసాగిరి. అందువలన వారికి స్వాభావికముగనే పరమమగు శాంతి లభించెను;

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భగీరథోపాఖ్యానమున భగీరథనిర్వాణమును
డెట్లుది యొదవ సర్గము || 75 ||

షట్ సప్తతితమః సర్గః

[పునర్భగీరథస్నేహ రాజ్యప్రాప్తిరుదీర్యతే

ఆరాధ్య బ్రహ్మరుద్రాదిన్ గంగాయాశ్చానతారణమ్.

భగీరథుండు మరల రాజ్యమును బొందుట, బ్రహ్మరుద్రాదుల నారాధించి గంగనుగొనివచ్చుట
ఆను విషయము లిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:-

అథైకదా పురే శ్రేష్ఠే కస్మింశ్చిన్మణ్డలాన్తరే

అనవత్సం సృపం మృత్యురహన్మత్స్య ఇవా మిషమ్. 1

శ్రీవాసిష్ఠుడు :- ఓ రామశంధ్రా! భగీరథుండు సంచరించుచు ఒకానొక రాజ్యమును
జేరుకొనెను. అచ్చటిరాజును మృత్యువు-మహామత్స్యము అల్పమత్స్యములను మ్రింగునట్లు, కబళించి
వైచెను. ఆరాజునకు సంతానములేకుండెను.

తత్ర ప్రకృతయః ఖన్నా నప్తదేశక్రమా నృపమ్

అన్విష్యన్తి స్మ సంయుక్తం గుణలక్ష్యై విశాలయా. 2

అచ్చటి ప్రజలు ఖన్నులై, అరాజకమును బోగొట్టుటకై గుణైశ్వర్యయుతుడగు రాజు
వన్వేషించుచుండిరి.

తం భగీరథ మాసాద్య స్థిరం భితౌచరం మునిమ్

పరిజ్ఞాయ సమావీయ సైవ్యే చక్రర్మహీపతిమ్ 3

వారు, మునివేషమున బిచ్చమెత్తు భగీరథుని జూచి అతండు సర్వగుణసమన్వితుడని
గ్రహించిరి. పిమ్మట పైన్యమాతనిని గొనివచ్చి అభిషేక మొనర్చెను.

భగీరథః క్షణే నైవ ప్రావృషీవామ్మునా సరః

వలితః సేనయా గుర్వా ర్పుటిత్యాశ్రియే గజమ్. 4

భగీరథుండు వెంటనే — క్షణకాలమున సరోవరము నీటిచేఁ బూర్ణమగునట్లు, పై నికులచే
బూరుడై గజము సర్పిరింపించెను.

భగీరథో జగన్నాథో జయతీతి జనా ర్ఘవైః
నీరన్ధ్రతాముపాజగ్నుర్గీర్ద్యాణాం మహాగుహాః.

5

‘జగన్నాథుడగు భగీరథునకు జయము’ అను ధ్వనులు లేచి పర్వతగుహలనుగూడ పూర్ణమొనర్చెను.

తత్ర తం పాలయన్తం తద్రాజ్యం రాజానమాదృతాః
ఆజగ్ముః ప్రాక్ష్యకృతయః ప్రాహురిత్థమ్ సృపాధిపమ్.

6

(అత్తటి కోసలరాజ్యమును బాలించు శత్రురాజు మరణించెను.) అప్పుడు అయోధ్యయందుండు భగీరథుని పూర్వపు ప్రజలు తమరాజుచట రాజ్యమును బాలించుచుండుటను దెలిసికొని, అరుదెంచి, ఇట్లు పలుకసాగిరి.

ప్రకృతయ డేమిః:-

రాజన్నస్మాకమధిపో యస్త్వయా స పురస్కృతః
మృత్యునా వినిగ్గోఽసౌ మత్స్యేనేవామిషం మృదు.

7

ప్రజలు:— ‘రాజా! తాము మా ప్రభువులు. తాము రాజ్యమొనరియున్న శత్రురాజు అల్పమత్స్యము మహామత్స్యముచే కబళింపఁబడునట్లు - మృత్యువుచే కబళింపఁబడెను.

తత్తత్పాలయితుం రాజ్యం ప్రసాదౌ కర్తుమర్హసి
అప్రార్థితోపయాతానాం త్యాగోఽర్థానాం చ నోచితః

8

దయచేసి తామరాజ్యమును బాలింతురుగాక! కోరకుండగనే అరుదెంచ విషయములను పరిత్యజించుట ఉచితముకాదు.’

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి సంప్రార్థితో రాజా తదజ్ఞీకృత్య తద్వచః
సప్తసాగర చిహ్నాయాః స బభూవ భవః పతిః.

9

శ్రీవసిష్ఠుడు.- ఓతామచంద్రా! ఇట్లు ప్రార్థితుడై భగీరథుడు వారికోరిక సంగీకరించి సప్తసాగర-చిహ్నితముగు భూమండలమునకు రాజయ్యెను.

సమః శాన్తమనా మానీ వీతరాగో విమత్సరః
ప్రాప్త కాఠై ర్వికరణః స తిరోహితవిస్మయః.

10

బ్రహ్మజ్ఞానమును బొందియుంచుటవలన ఆశ్చర్యము సామాన్యరాజులవలె గాక సమదర్శియును, శాంతమనస్కుడును, మానియును, వీతిరాగుడును, మాత్సర్యహీనుడును, విస్మయరహితుడును యథాప్రాప్తకార్యనిరతుడును నైయుండెను.

పాతాలతలనష్టానాం సాగరాకారకారిణామ్
ఘీతామహానాం గఙ్గామ్బు శుశ్రువే తారణక్షమమ్.

11

ప్రపితామహాగణము (ముత్తాతలు) యజ్ఞాశ్వమును వెదకుచు భూమిని ద్రవ్య సముద్రముగఁ జేసియుండిరి. వారు పాతాళము కంగి, కపిలుని శాపముచే భస్మీభూతులైరి. గంగాజలమే వారిని తరింపఁజేయు కారణము అని గరుడుఁడు పల్కియుండెను — ఈ మున్నగు విషయముల నాతఁడు జనుల వలన విసెను.

తదా కిల స్వర్గనదీ వహతి స్మృత భూతలే

పితౄణాం భూతవిభోఽభూతేన గజ్ఞా జలాంజలిః.

12

అప్పుడు స్వర్గనదియగు గంగ భూతలమున లేకుండెను. ఆ భగీరథుఁడే గంగను భూతలము నకు, దీసికొనివచ్చెను. అప్పటినుండియే పితరులకు గంగా జలాంజలి (తర్పణము) ఒనఁగుట ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

భగీరథేన చ మహీమవతారయితుం దివః

గజ్ఞాం గృహీతో నియమస్తతః ప్రభృతి భూభృతా.

13

అది (పితరులకు గంగాజలమువలననే సద్గతి కలుగునని). వినినప్పటినుండియు భగీరథుఁడు గంగనెత్తిన భూలోకమునకు తీసికొనిరావలెనని సంకల్పించుకొనెను.

తతో రాజ్యం పరిత్యజ్య మన్త్రిణాం భూపతిః శమీ

తపసే కార్యకార్యేహా జగామ విజనం వనమ్.

14

కాంతగుణ సమన్వితుఁడగు ఆ భగీరథస్వపతి గంగను దీసికొనివచ్చు కోర్కెతో తపమొనరింపఁ దలంచి మంత్రులకు రాజ్యభారము నప్పించి తాను జనశూన్యమగు అగణ్యమున కరిగెను.

తత్ర వర్షనహస్రైశ్చ సమారాధ్య పునః పునః

బ్రహ్మణం శంకరం జహ్నుం భువి గజ్ఞామయోజయత్.

15

అచ్చట వెయ్యివేండ్లు బ్రహ్మదేవుని, శంకరుని, జహ్నుమునిని బాగుగ నారాధించి తుదకు గంగను భూమికేగొనివచ్చెను.

తతః ప్రభృత్యమలతరజ్ఞ భగ్గిసీ జగత్పతేః శశి బిభృదజ్ఞ సగ్గిసీ

నభస్తలాన్ని పతితి గాం త్రిమార్గగా మహాత్మహమివ బహు

పుణ్యసంతతిః.

16

అప్పటినుండి జగత్పతియగు చంద్రశేఖరుని శిరమంచుండునదియును నిర్మలతరంగ భంగముల శోభతో నొప్పారునదియును, త్రిపథగామియునగు గంగ ఆకాశమునుండి స్వర్గనామల పుణ్యసమూహమొనెను నట్లు భూమిపై నడుచుచున్నది.

స్ఫుర తరజ్ఞభగ్గిసీ స్వఘేనపుష్ట హాసిసీ

ప్రసన్నపుణ్య మజ్జరీ యుతేన ధర్మసంతతిః

భగీరథే మహీవతో యశః ప్రచారపీఠికా

తదా హి సా త్రిమార్గగా మహీతలే బభూవ హ.

17

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే పాల్మీకీయే డేవదూతో కేమోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే గణ్యవతరణం నామ
షట్ సప్తతితమః సర్గః || 76 ||

విరుగుచున్న అలలతోఁ బ్రకాశించునదియు, నురుగులను హస్త్యముతోఁ గూడినదియు,
ప్రసన్నత్వసహితయు వికసించిన పుణ్యలత వంటిదియు, ధర్మసమాహారూపమును త్రిపథగామినియునగు
గంగ భగీరథుని కీర్తిని సముద్రమువలెను ప్రకాశింపజేయు మార్గమోయను నట్లు వెలుగొందుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాతర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భగీరథో పాఖ్యానమున గంగావతరణమును డెబ్బదియాఱవ సర్గము || 76 ||
భగీరథో పాఖ్యానము సమాప్తము.

సప్తసప్తతితమః సర్గః

చూడాలోపాఖ్యానము

[చూడాలోపాఖ్యానము క్రౌంచ్యుక్తిశ్చేత్తావతార్యతే
శిఖిధ్వజస్య మాహాత్మ్యం వివాహక్రీడనక్రమాః.

పూర్వోక్తమగు విషయమును దృఢమొనర్చుటకై చూడాలోపాఖ్యానము (శిఖిధ్వజోపాఖ్యానము) ఇచట ఆరంభింపబడుచున్నది. అందు మొదట శిఖిధ్వజుని మాహాత్మ్యము, వివాహము, విలాసక్రీడ మున్నగు విషయములు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏతామవప్తభ్య దృశం భగీరథధియా ధృతామ్

సమః స్వస్థో యథాప్రాప్తం కార్యమాహర శాస్త్రధిః

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! నీవు భగీరథుఁడు రెండవమారు రాజ్యమును బాలించు నప్పుడు ఏ బుద్ధి వాడై యిచ్చి దృష్టిని నీరమొనర్చుకొనగలిగినో, ఆబుద్ధి వాడై యిచ్చి దృష్టిని నీరమొనర్చుకొని, సమత్వమును, స్వస్థభావమును బడయుము. మఱియు యథాప్రాప్తములగు కార్యములను శాంతిచిత్తుడవై ఆచరింపుము.

ఇదం పూర్వం పరిత్యజ్య క్రోడీకృత్య మనఃఖగమ్

శాస్త్రమాత్మని తిష్ఠ త్వం శిఖిధ్వజ ఇవాచలః

2

ఓ రాఘవా! ఈ వైభవముల నన్నీటిని పరిత్యజించి మనో విహరగమును (పక్షిని) హృదయమున నిరుద్ధమొనర్చి. శాంతింపఁజేసి శిఖిధ్వజునివలె ఆత్మయందు నిశ్చలముగ వేలయుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

కోఽపా శిఖిధ్వజో నామ కథం వా లబ్ధవాన్పదమ్

ఏతస్మై కథయ బ్రహ్మన్భాయో బోధవివృద్ధయే.

3

శ్రీరామఁడు:— మునీంద్రా! ఆ శిభిభ్యజాఁ డెవఁడు? అతఁడు మోక్షము నెట్లు బడయగలిగెను? బ్రహ్మజ్ఞా! జ్ఞానాభివృద్ధికై వాకీవిషయములను వివరించి చెప్పఁడు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ద్వాపరే భవతాం పూర్వమిదానీం చ భవిష్యతః

తేనైవ సంనివేశేన దంపతీ స్నిగ్ధతాం గతో.

4

శ్రీవసిష్ఠఁడు:— ఓ రామచంద్రా! పూర్వకల్పమునందలి ద్వాపరయుగమున శిభిభ్యజాఁడును, ఆతని భార్యయు జనించియుండిరి. ఈకల్పమునగూడ ఆ దంపతులు జన్మించి: వివాహమొనర్చుకొందురు.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యత్పూర్వ మాసీద్భగవం నదదానీం తథైవ హి

భవిష్యతి కేమర్థం నై వద మే వదతాం వర.

5

శ్రీరామఁడు:— వాగ్వివర్యా! 'పూర్వము జరిగినదే ఇప్పుడు జరుగుచున్నది, ఇంకముందు గూడ జరుగఁగలదు' అని తాము వచించితిరిగదా, - ఈభూత, భవిష్యత్కాలముల సాదృశ్యమునకు కారణమేమియో తెలుపుపర్రాన.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

జగన్నిర్మాణ నియతేరస్యా బ్రహ్మాదిసంవిదః

ఈదృశ్యవస్థితిర్నిత్యమనివార్య స్వభావజా.

6

శ్రీవసిష్ఠఁడు:— ఓ రామచంద్రా! జగత్సృష్టి విషయమున నియతీయనడగు బ్రహ్మాదుల సత్యసంకల్పమయజ్ఞానముయొక్క అనివార్యస్వభావమే దానికి కారణము. దాని నెవఁడును నివారించఁజాలఁడు.

యదన్యద్భవశో భూత్వా పునర్భవతి భూరితః

అభూత్తైవ భవత్యన్యః పునశ్చ న భవత్యలమ్.

7

ఒక ఆమ్ర (మామిడి) పృథ్వుమున ఫలములు పెక్కుమార్లు మిక్కుటముగ ఫలించియున్నను, మరల అట్టివేముగు ఫలము లనేకములు వానినుండి కలుగుచున్నవి. కాని, ఆ పృథ్వుమును ఛిన్నమొనర్చి అవి తొలగి పోవుచున్నవి. అట్లే ఈజగత్తునందును పూర్వ సన్నివేశము (ఆకారము) నవసరించి సాదృశ్యము తోఁచుచున్నది. అజ్ఞానము తొలగఁగ, ఈ సాదృశ్యమున్ను, జగదాకారమున్ను తొలగి పోవుచున్నవి.

అన్యత్రాక్సంనివేశాభ్యం సాదృశ్యేన వివర్ణతి

సదృశా విషమాత్మైవ యథా సరసి వీచయః.

8

తా ఏవాన్యాశ్చ దృశ్యస్తే వ్యవస్థాః సంస్మృతో తథా

తస్మాద్దాజేవ భూయోఽపి వక్ష్యమాణశ్శేషః.

9

భవిష్యతి మహాతేజాస్తద్వృత్తాన్తమమం శృణు

ద్వాపరే పూర్వమభవదతీతో సప్తమే మనా.

10

చతుర్యగే చతుర్థే తు సగ్ధే స్మిన్మరుణాం కులే

జమ్బుద్వీపే ప్రసిద్ధస్య విన్ధ్యస్యాదూరసంస్థితే.

11

సాదృశ్యముతో నొప్పునవియు, ఒప్పునవియునగు తరంగములు సగోచరమున లేచుచుండు నట్లు, ఈ సంసారమునగూడ పూర్వము తోచిన విషయములే మరలమరల తోచుచున్నవి. ఒక్కొక్కప్పుడు విరహములైనవియు తోచుచున్నవి. కాబట్టి శిఖిర్వజాని విషయమునగూడ ఇట్లే జరిగినది. జెనుకటి శిఖిర్వజానివలె నేఁజెప్పఁబోవు కథను నాయకుఁడైన శిఖిర్వజాఁడు కూడ మిగుల పరాక్రమముతో నొప్పుగఁడు—అతని పుత్రాంతమునే చెప్పుచున్నాడను విషయము—7-వ మనువు గలించి ఎనిమిదవ మనువు అధికారమొనర్చునపుడు నాలుగు ముగములు ముగిసి చతుర్థస్థితి ఆరంభమైనపుడు ద్వాపరయుగ మరుదెంచెను. అప్పుడు కురుకులమున ఈ (శిఖిర్వజ) రాజు వింధ్యపర్వతమువద్దనున్న జంబూద్వీపమున జన్మించెను.

మాలవానాం పురే శ్రీమాశ్చిక్షిధ్వజ ఇతీశ్వరః.

హైర్యాదార్య దశాయుక్తః ఊమాశమదమాన్వితః.

12

ఆ శిఖిర్వజాఁడు జన్మించినది మాశవదేశ-రాజధానియగు ఉజ్జయిని పట్టణమున. అతఁడు ధైర్య, ఔదార్య, ఊహ, శమ, దమాదిగుణములతో నొప్పుచుండెను.

శూరః శుభసమాచారో మానీ గుణగణాకరః

అవార్తా సర్వయజ్ఞానాం జేతా సర్వధనుష్కృతాం.

13

శూరుఁడగు ఆరాజు సదాచార, మానములు గల్గి గుణసమూహముల కాటవట్టె వెలయుచుండెను. అతఁడు యజ్ఞములనన్నిటిని ఒనర్చియుండెను; వీరుల నందఱిని జయించెను.

కర్తా సకలకార్యాణాం భర్తా పూర్వవపుర్భువః

పేశల స్నిగ్ధమధురో విదగః ప్రీతిసాగరః.

14

మఱియు నాతఁడు వాసీ, కూప, తటాకప్రతిష్ఠాది కార్యముల నన్నిటిని గావించెను, పృథివికంఠటికిని అతఁడు రాజై యుప్పుచుండెను. అపూర్వముగు శరీరముతో నతఁడు వెలయుచుండెను. అతని స్వభావము కోపము, మృదుమధురము నైయుండెను అతఁడు లౌకికశాస్త్రవేత్తయు, ప్రేమసాగరుఁడునునై చెన్నొందు చుండెను.

సుందరః శాన్తనుభగః ప్రతాపీ ధర్మవత్సలః

వదితా వినయార్థానాం దాతా సకలసంపదామ్.

15

సుందరుఁడగు ఆరాజు శాన్తుఁడును, శుభలక్షణయుక్తుఁడును, ప్రతాపవంతుఁడును, ధర్మనిరతుఁడును నైయుండెను. పరులకు వినయశిక్షణ నొనఁగు వాక్యములనే యాతఁడు పలుకుచుండెడివాఁడు. వివిధములగు సంపదల నాతఁడు దానమొనర్చుచుండెను.

భోక్తా సత్సజ్జనహితః సుశ్రోతా సకలశ్రుతేః

వేదాసా మాననాశూన్యః స్త్రీణాం తృణవదస్పృశన్.

16

వివిధసంపదల నాశంఽడనభవించుచుండెను. సత్సంగమొనర్చుచు ఆయన శ్రుతులనన్నిటిని వినుచుండెను. స్వజ్ఞాఽడనను జూని నను అభిమానము (గర్వము) ఆతనికి లేకుండెను. స్త్రీవ్యసనాదులున్న ఆతనికి లేవు. అట్టి విషయములను తృణసమముగ నెంచి ఆతఁడు వానిని ముట్టకుండెడువాఁడు.

పితరీ స్వర్గమాపన్నే బాల ఏవో త్రమాజనా

కృత్వా షోడశవర్షాణి స్వయం దిగ్విజయం వశీ.

17

బాల్యముననే తండ్రి మృతినొంద, శిశిభ్యజుఁడు స్వశక్తివలన పదునాఱవయేటనే దిగ్విజయమొనర్చెను.

నూనం సామ్రాజ్యసంపత్త్యా భూమణ్ణలమయోజయత్

అతిష్ఠద్విగతాశక్యం పాలయన్ధర్మతః ప్రజాః

18

తన సామ్రాజ్య సంపదతో భూమండలము నాతఁడు నింపివైచెను. (తండ్రి మండలాధీశ్వరుడైయుండ శిశిభ్యజుఁడు సామ్రాట్టయ్యెనని ఊహ్యము) పిదప, ఉచ్చేగరహితుఁడై ప్రజల నాతడు న్యాయానుసారము పాలింపఁదొడఁగెను.

స ధీమాన్మన్త్రిభిః సార్థం యశసా శుక్లయన్ద్రిశః

అథ గచ్ఛత్సు వర్షేషు వనన్తే ప్రోలసత్సలమ్.

19

మంత్రులతోఁగూడి యాతఁడు రాజ్యపాలనాదికృత్యముల నొనర్చుచుండెను. దిక్కులన్నియు నాతనికిఁ దీతో తెల్లవడిపోయెను. ఇట్లు కొన్ని ఏండ్లు గడవ, ఆతఁడు పూర్ణయౌవనమును బొందెను. వసంతకాల మరుచెంచెను,

పుష్పేషు జృమ్భమాణేషు స్ఫురత్సు శశిరశ్శిషు

మజ్జరీజాలదోలాసు విటపాస్తః పురాన్తరే.

20

రజః కర్పూరధవలే వలద్ధలకపాటకే

ఆమోదవిలసత్పుష్పగులుచ్ఛకవితానకే.

21

గాయత్సు గహనేషూచ్చైర్మిథునేవ్వలినాం మిథః

ఆవాతి మధురే వాయతా శశిశీకరశీతలే.

22

కదలీకన్దలీకచ్ఛతలపల్లవలాసిని

కాంతాం ప్రతి బభూవాన్య వసచ్చేతః సముత్సుకమ్.

23

పుష్పములు విరివిగ వికసించుదొడఁగెను. చంద్రకిరణములు ప్రకాశించుచుండెను. పృథ్విశాఖలను అంతఃపురమున పూలగుత్తులను ఊయెలలో తుమ్మెద జంటలుచేరి ఆనందనూచకుగు సంగీతము నొనర్చుసాగెను. పరాగధవళితములును, మిళితదళ కవాటములును, సౌతభవోభాయమానములును నగు పుష్ప సబకములవితానము (ఆకాశమున) ఒప్పుచుండెను. కదలీ కందలీతలపల్లవముల లాఘవిహారము

నిల్పవనియును, చంద్రశీకర శీతలమునునగు మధురభాయువు నీవద్రాడఁగెను, (ఇట్టి వసంతాగమనమయ మును) పూర్వమే చూడాలయొక్క, గుణసౌందర్యాదులనుగుఱించి, విని, ఆకర్షింపఁబడియున్న శిఖిధ్వజుని చిత్తము ఆపయెడల మఱింత ఉత్సాహితమయ్యెను.

క్షీభం కుసుమసంభారసౌగంధ్యమధురాసవై:

మనో నాన్యాస్పదం చక్రే స వసన్తమివోదితమ్.

24

కుసుమసౌగంధ మధురాసమయన మత్తిలిన షసంతవసమువలె ఆనురాగపల్ల వితమైన అతని మనస్సుగూడ మత్తిలి చూడాలంకంఠె నితరములగు విషముములను భావింపఁజాలవుండెను.

ఉద్యానవనదోలాసు లీలాకమలినీము చ

కదా ప్రణయినీం ముగ్ధం హేమాబ్జముకలన్తనీమ్.

25

కరిష్యే కామినీమజ్జే- పర్యజే- కుఙ్కుమాఙ్గితామ్

కదా కమలవల్లీనాం దోలాన్వలిరివాళినీమ్.

26

ఆలోలాం తాం నివేక్ష్యామి బాలాం భుజలతానుగామ్

మృణాలహారకున్దేనువృన్దవల్యభిలాషిణీ.

27

మత్కృతే మదనాతస్తా కదా స్యాదిన్ద్రున్దరి

ఇతి చిన్తాపరో భూత్వా కుసుమావచయోన్ముఖః.

28

విజహార వనాన్తేషు కుసుమోపవనేషు చ

వనోపవనలేఖాసు లీలాకమలినీషు చ.

29

వల్లీవలయగేహేషు వివిధోద్యానభూమిషు

వనోపవనవిన్యాసవర్ణనావలితాసు చ.

30

శృఙ్గారరసగర్భాసు కథాన్వరమతోన్మనాః

హృది హారలసత్కాయ విలోలాలకవల్లరీః.

31

కుమారీః పూజయామాస సువర్ణకలశ సనీః

ఏతన్నన్యే విదుర్భవ్యా మన్త్రిణో నృపనీశ్చయమ్.

32

ఇక్లేతాకారవేదిత్వమేవ మన్త్రిపదం పరమ్

అథ తస్య వివాహాయ మన్త్రివర్గో విచారయన్.

33

సురాష్ట్రాధిపతేః కన్యాం యయాచే యానతాన్వితామ్

నవయావనసంపన్నాం భార్యత్వే విధినోత్తమామ్.

34

ఉపయేమే స తామాత్తసదృశీం ప్రతిమామివ

చూడాలేతి భువి ఖ్యాతా నామ్నా వృషతిసున్దరీ

35

సా తం భర్తారమాసాద్య రేజే ఘల్లేవ పద్మి

నీలనీరజనేతాం తాం చూడాలాం ప శిఖిధ్వజుః

36

సేహాద్వికాపయామాన సూర్యో జ్యో యథాబ్జిమ్
అవధృత తయోః ప్రీతిరన్యోన్యార్పితచేతసః.
హావభావవిలాసాన్ ద్యౌరగ్ధర్మవలతేవ సా

37

సుమన్త్యర్పితసర్వార్థః స సుఖ సుస్థితప్రజాః.

38

నే నెన్నడు ఉద్యానవనములందలి తూగుటుయ్యెలలోను, లీలాకమలములందును, హేమాబ్జ-ముకుళ-స్తనియు, మనోహరిణియునగు ప్రణయిని (చూడాల)తోఁగూడి విహరింతును?— ఎపుడాపె శరీరమును కంఠమలిచు మొనర్చి అంక-పద్మంకమున (బడియందు) సుంకుశోనగలను? కమలవల్లీ-డోలందు భ్రమతము భ్రమరిని గ్రహించునట్లు, నాపై విరహాతికషణమున నాపై మనస్సు నిలిపి వుండు. ఆబాలను నా భుజులపై బంధమున నెప్పుడు గాంచగలుకును? (ఎన్నడు ఆపెను వివాహమొనర్చుకొనగలను?) ఆ చరిత్రస్థుంధరి ఎప్పుడు నాపై పరిపుగోని మననజ్వర పీడితయై (తరువళ మధ కారణములగు) వృణాలహార, కుంభకుమము, చంద్రబింబ, లతాగృహముల ప్రాపును బొందగోరును?— అని శిఖిధ్వజుఁడు చింతింపడు ముమ్మసంగ్రహార్థము వనాంతములందును, పుష్పద్యానములందును విహరింపసాగెను. ముత్యము, అన్యమనస్కుఁడై వనములందును, ఉపవనములందును, లతాగృహములందును, వివిధోద్యానవనములందును, కమలసరోవర సమీపమునను తిరుగాడఁజొచ్చెను. ఒక్కొక్కప్పుడు వనోపవన వర్షనములను శృంగారగర్భితములగు వాక్యములను విన నువ్విట్లారెడువాఁడు. ముత్యముకనముయమున చంచల కేళలతాహార విరాజితలును, సువర్ణకలశపయోధులునునగు కమలకలను మనస్సున కల్పించుకొని, వారిని ప్రశంసించుచు ఆదరసత్కారముల నొనర్చుచుండెను. ముత్యము. ఆ సంతృప్తితరములను కల్పనయందే వేషధామణములచే అభింకృత మొనర్చుచుండెదవాడు.

చతురులగు మంత్రులు రాజయొక్క అస్థితినిగాంచి ఆతని మనోభావమును, నిశ్చయమును గ్రహించిరి. ఆకార, ఇంగితములచే మంత్రవర్యులు రాజయొక్క వివాహసంకల్పము నెఱుంగఁగల్గి. వారు తమలోఁదాము అలోచించుకొని రాజయొక్క ఆశురాగమెటనున్నది. ధర్మపుయ్యుక్కు గుణ శీలము లెట్టివి. మున్నగు విషయములను విచారింపి నుకాష్ట్రప్రతిని, యువతీయును, చేటికాజన (పనికత్తెలచే) పరివృతయునగు ఆతని కన్యక (చూడాల)ను తమరాజునకిచ్చి వివాహమొనర్ప ప్రారంభిరి. ఆత్మఁడు సమ్మతించి, అటుపిమ్మట శిఖిధ్వజుఁడు కేవలము తనప్రతిమ యువదగ్గరి, ఆత్మానురూపయై యున్న సురాష్ట్రరాజకన్యకను వివాహము చేసికొనెను.

చూడాలయను ఆసతి మిగుల సౌందర్యము గలిగియుండెను. ఆతె శిఖిధ్వజుని భర్తగ బడసి వికసించిన పద్మసరస్సువలె శోభింపసాగెను. నూర్పుఁడు పద్మినిని వికసింపజేయునట్లు శిఖిధ్వజుఁడు చూడాలయెడల అనురాగమును జూపి ప్రీతిచే నామెను వికసితమొనర్చెను. అంత, అన్యోన్యార్పిత చిత్తులగు వారిప్రీతి క్రమముగ ఫలించి సాగెను. హావభావవిలాసాది శృంగారచేష్టలతోఁగూడి చూడాల శోభిల్లఁదొడఁగెను. రాజచిత్తానువర్తులగు మంత్రులు వారికి భోగోపకరణములను సమకూర్చు సాగిరి. రాజ్యభారమును మంత్రులు వహించి అరులను సంతోషపెట్టసాగిరి. ధర్మబుద్ధులగు ఆమంత్రవర్యుల పాలనయందు ప్రజలు శాంతులై వెలయఁదొడఁగిరి.

రాజ హంస ఇవాబ్జిన్యా రేమే దయి తయూ తయూ

- అన్యః పురేషు దోలాసు లీలాకమలినీషు చ. 39
- ఉద్యానేషు విహారేషు లతాపుష్పగృహేషు చ
కదమ్బవనలేఖాసు చందనాగురు వీధిషు. 40
- మందారదామలోలాసు కదలీకన్దలీషు చ.
పురానేషు వనాన్తేషు దిగన్తేషు సరస్సు చ. 41
- జగలేషు జనాన్తేషు జమ్బూజమిర్బరజాతిషు
బభూవాప్లవదకం సర్వం తయోరన్యోన్య చేష్టితమ్. 42
- సద్వర్షయోర్ధరవరైర్ద్యు భూమ్యోరివ కాన్తయోః
నిత్యమేవ వియుక్తత్వాత్ప్రియత్వాచ్చేష్టితస్య చ. 43
- మిథః కలాకలాపస్య కోవిదా తౌ బభూవతుః
స్వరూపమేకమేవైతౌ దధతుర్మిత్రతాం గతౌ. 44
- అన్యోన్యహృదయస్థత్వాదివ సంక్రాన్తమక్షతమ్
సర్వశాస్త్రార్థవైదగ్యం చిత్రాద్యపి ముఖాత్ప్రభోః. 45
- బాలః కాలాదివాగృహ్య సాన్తీత్యర్హార్థపణ్డితా,
సృత్యవాద్యాది యావచ్చ చూడాలావదనాదసా. 46
- అశిక్షిత బభూవాథ కలానామతికోవిదః
అమావాస్యమివేన్ద్రర్కావన్యోన్యవిలసత్కతా. 47
- మిథో హృదయసంస్థా తౌ ద్వావప్యైక్యముపాగతౌ
తౌ సంస్థితావేకరసావన్యోన్యం దయితాపుభౌ. 48
- పుష్పామోదావివాభిన్నీ భూతలస్థా శివావివ,
వైదగ్యసుందరమతీ సర్వశాస్త్రార్థపణ్డితౌ. 49
- కార్యార్థం చ భవం ప్రాప్తౌ కమలాకమగృధవౌ
స్త్రీహాత్ప్రసన్నమధురౌ సమవిజ్ఞాతవాదినౌ. 50
- అనువృత్తిపరావాస్తాం లొకవృత్తాన్తద్యిదౌ
కలా కలాపసంపన్నౌ లసద్దసరసాయనౌ
శీతలస్నిగ్ధముగ్ధాఙ్గ శళాఙ్కా ద్వావ్విోదితౌ. 51

ఆ శిఖిధ్వజుడంత, హంస కమలినతో క్రీడించుటలు, తనభార్యతోఁగూడి అంతఃపురముల తూఁగుటుయ్యెలలందును లీలాకమలములందును, ఉద్యానవనములందును, విహారప్రదేశములందును, లతా పుష్పగృహములందును, కదంబవన సమాహములందును, చందనాగురు వృక్షసుగంధితములగు వీధులందును, మందారదామ చందలములును, కదలీకంఠభీష్మక్ష విరాజితములునునగు స్థలములందును, పురాంతప్రదేశములందును, వనాంతములందును, దిగంతములందును, సరోవరములందును, అరణ్యములందును, జనస్థానములందును, జంబూదంబీరజాతీవృక్షకోభితములగు అరణ్యములందును, విహరింపుచు క్రీడింపదొడఁగెను.

ఎదులచే దున్నబడిన పామున చక్కగ వాన కురిసి పైరు మొలకెత్త, మబ్బుతోగూడిన ఆకాశము, పైరుచే పచ్చనైన నేల, రహణీయమగు శోభను దాల్చునట్లు, సుందరులగు ఆదంపతులిద్వరి కార్యములున్న అత్యంతానందజనకములై యుండెను. వారెప్పుడును ఒకరిని విడిచి మఱియొకరుండెడు వారుకారు. ఒకరొసర్చినది మఱియొకరికి ప్రీతికరముగ నేయుండెడిది. ఒకరికి తెలిసిన కళలను మఱియొకరు నేర్చుకొనినందున, వారిరువురును సర్వకళావేత్తలైరి. ఇట్లు గుణసామ్యమును బడసి, మైత్రినంది వారు అభిన్న స్వరూపులైరి. ఒకరిహృదయము మఱియొకరికి నివాసమైనందువలన ఒకేజీవి రెండు శరీరములను దాల్చి విహరించుచున్నదా యనునట్లుండెను.

(బ్రాహ్మణ-పటువు (బ్రహ్మచారి) శాస్త్రనియమితమగు పండ్రెండు వత్సరముల పరిమితి గల కాలమున వేదవిద్యను గ్రహించునట్లు, చూడాల సర్వశాస్త్రార్థపాండిత్యమును, చిత్రాదిశిల్పములందలి ప్రావీణ్యతను, ఆయావిషయములందు నేర్పరులగు వారికడ నేర్పియుండెను. శిఖిభ్రజాఢామె వద్దనే నృత్యవాద్యాది కళావిద్యల నన్నిటిని గ్రహించెను. అట్లు గ్రహించియే కళావికారదుండయ్యెను. అమావాస్యయందు సూర్యచంద్రు లిరువురునుగూడి, వారివారి కళలు కలియ, వెలుగొందునట్లు, ఆదంపతులు పరస్పరము కళావిద్యల గ్రహించి అభిన్నహృదయులై, వికలమును బొందిరి. పరస్పరానురాగ శోభితులగు ఆనతీపతులు, పాలును, నీరును కలియునట్లు కలిసి, ఏకరసస్వరూపులై, పుష్ప సౌరభములవలెను, పుష్పిపై అనతరించిన పార్వతీపరమేశ్వరులవలెను అభిన్నులై వెలయఁబొడంగిరి. ఇట్లు వైదగ్ధ్య (నేర్చుసుందరముగ బుద్ధితోడను, సర్వశాస్త్రార్థ పాండిత్యముతోడను వెలయు ఆదంపతులు ధర్మరక్షణార్థము అవతరించిన లక్ష్మీనారాయణులవలె నుండిరి. పరస్పరానురాగవశమున వారుచ్రస న్నలై, మధురభాషులైయుండిరి. సందిగ్ధవిషయములను, లోకీకశాస్త్ర విషయములను బ్రశ్నింప ఒకేకాలములన వారిరువురును ప్రశ్నలన్నిటికిని సమాధాన మీయగలిగియుండిరి. వారిరువురును గురు, ద్విజులయెడల వినయమును. హితవాక్యముల, బల్కుటమున్న గాగల సద్వ్యవహారమును జూపుచుండిరి. వారు లోకోష్ఠతామసు, ధర్మరహస్యమును గ్రహించియుండిరి. కళాకలాపసంపన్నులగు వారియందు నవరస-అమృతము స్ఫురింప, శీతల స్నిగ్ధముగ్ధ చంద్రబింబములవలె వారు ప్రకాశించుచుండిరి.

రేజే లనచ్చ రతిభోగవిలాసకాన
మన్తఃపురేషు మిథునం తదనుత్తమశ్రి
బ్రహ్మణఖణ్డకుహారేష్వివ రాజహంస
యగ్గం వికాసిమదమన్త ధమన్దచారి.

52

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధేచూడాలోపాఖ్యానే శిఖిభ్రజ
విలాసకథనంనామ సప్తన పత్తితమః సర్గః ॥ 77 ॥

సత్యలోకమునందలి గంభీరసరోవరములందు మదనమదోన్మత్తములును, మృదుమంద గతియు క్రములనునగు హంసమిథునము విరాజిల్లునట్లు, సర్వోత్కృష్టముగ సౌందర్యముతో నొప్పారు ఆదంపతులిద్వరును అంతఃపురమధ్యమున రతిభోగ విలాసములతో విహరించుచు వెలయఁబొచ్చిరి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణాపకరణమున
చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజవిలాసకథనమును డెబ్బదియేడవ సర్గము || 77 ||

అష్ట సప్త తితమః సర్గః॥

[తయోః క్రమేణ వై రాగ్యం సచ్చాస్త్రాభ్యాసనిష్ఠతా
చూడాలాయా వివేకోఽత్ర జ్ఞానలాభశ్చ వ్యర్థతే.

[క్రమముగ ఆచూడాలా శిఖిధ్వజులకు వై రాగ్యము కలుగుట, సచ్చాస్త్రముల నభ్యసించుట,
చూడాలయొక్క వివేకము, జ్ఞానప్రాప్తి, అనువిషయము లీసర్గమున వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏవం బహూని వర్షాణి మిథునం నిర్భరస్పృహమ్

రేమే యోవనలీలాభిరమన్దాభిర్దినేదినే.

1

శ్రీవసిష్ఠాడు:— ఓ రామచంద్రా! ఈప్రకారముగ ప్రగాఢప్రేమబడులగు ఆ దంభతులు
ఏడైతరబడిగ ఏడైతరపులేని యోవనలీలలందు క్రీడించుచుండిరి.

అథ యాతేషు బహుము వర్షేష్వావృత్తిశాలిమ్

శనైర్గల్గితతారుణ్యే భిన్నకుమ్భాద్విహమ్భసి.

2

అనంతరము చాలఏండ్లు గడవ, చిద్రయుక్త ఘటమునుండి నీరు మెల్లగ కారిపోవునట్లు,
వా యోవనముకూడ దిగజారిపోవదొడగెను. అప్పుడు వారిట్లు విచారణయొనర్పఁ దొడగిరి.

తరజ్జనికరాకారభ్రజురవ్యవహారిణి

పాతః పక్ష్యఫలస్యేవ మరణం దుర్నివారణమ్.

3

‘ఈ జీవుఁడు తరంగసమూహములవలె భంగుక (క్షణిక) మగు శరీరమును గైకొని వ్యవహార
విధమున పరిధ్రమించుచున్నాఁడు. ఫలము పక్ష్యమైన, రాలిపోవుట అనివార్యమైనట్లు శరీరమునకు
వివాళనముకూడ తప్పనిది.

హిమాశనిరివామ్భాజే జరా నివతనోన్మృళి

ఆయుర్లలత్యవీరతం జలం కరతలాదివ.

4

వీరియనిన, పద్మమువై మరియ అను పిడుగు పడునట్లు ఈశరీరముపై పార్థక్యము పడనుం
గించుచున్నది. కరతలజలమువలె ఆయువు ఆవరతము క్షయమునొందుచున్నది.

ప్రావృషీవ లతాతూమ్భా తృష్ణైకా దీర్ఘతాం గతా

శైలనద్వారయ ఇవ సంప్రయాత్యేవ యోవనమ్.

5

భోగత్పష్ట యుక్తటియే వర్షాకాలమునందలి సారతీగెవలె పేరుగుచున్నది. వర్షాకాలము
నందిలి కెలయేటి పడిపో యోవనము పడుగిడుచున్నది.

ఇంద్ర జాలమివాసత్యం జీవనం జీర్ణసంస్థితిః
సుఖాని ప్రపలాయన్తే శరా ఇవ ధనుశ్శుష్కతాః.

6

శుష్కముగు ఈశరీరము ఇంద్రజాలమువలె అసత్యము. ధనుస్సున సంధింపఁబడి విడువఁబడిన బాణములవలె సుఖములన్నియును పారిపోవుచున్నవి.

పతన్తి చేతోదుఃఖాని తృష్ణా గృధ్ర ఇవామిషమ్
బుద్ధుదః ప్రావృషీవాపు శరీరం త్షణ భజురమ్.

7

మాంసముమీఁద గ్రద్ద బాలునట్లు, త్రివిధతాపములు, తృష్ణ హృదయును నావిర్భవించి వ్యథను గలిగించుచున్నవి. పక్షికాలమునందు నీట కలుగు బుద్ధుదములవలె ఈశరీరము త్షణభంగురమైనది.

రమ్భాగర్భ ఇవాసారో వ్యవహారో విచారగః
సత్వరం యవతా యాతి కాన్తేవాప్రియకామినః

8

విచారించి చూచినచో ఈ ప్రపంచమున మనుజుఁడు చేయు కార్యములన్నియును ఆరటి పట్టలవలె సారశూన్యములైయున్నవి. సవతియెడల ప్రేమను జూపు భర్తను గాంచి మానవతియును యువతి తొలఁగి పోవునట్లు యశవనుకూడ తొలఁగి పోవుచున్నది.

బలాదరతిరాయాతా వైరస్యమివ పాదపమ్
తదిహ స్యాచ్ఛుభాకారం స్థిరం కిమతిశోభనమ్

9

గ్రీష్మకాలమున వృక్షరసము ఎండిపోవునట్లు, తాను గోరు విషయములు లభింపకున్న, మనస్సు విరసభావమును బొంది కుండుచున్నది. ఇది సంసారముయొక్క తీరు. ఈ ప్రపంచమున స్థిరమై, సుందరమైనట్టి పస్తుతేమి గలదు? అత్యంతశోభాప్రదమగు విషయమి ప్రపంచమునలేదు.

యదాసాద్య పునశ్చేతో దశాసు న విదూయతే
ఇతి నిర్ణీయ యుగ్మం తత్సంసారవ్యాధిభేషజమ్.

10

చిరం విచారయామాస శాస్త్రమధ్యాత్మసంమతమ్
ఆత్మజ్ఞానైకమాత్రేణ సంసృత్యాఖ్యా విషూచికా

11

సంశామ్యతీతి నిశ్చిత్వ తావాస్తాం తత్పరాయణా
తచ్చిత్తై తద్గతప్రాణౌ తన్నిష్ఠౌ తద్విదాశ్రయా.

12

తదా తదర్చనసరా తదీహశా తౌ విరేజతుః
తత్రైవాతిఘనాభ్యాసా బోధయంతా పరస్పరమ్.

13

తత్త్రితౌ తత్సమారమ్భావన్యోన్యం తౌ బభూవతుః
అథ సావీరతం రామ రమణీయ పదక్రమాన్.

14

సృత్వాధ్యాత్మవిదాం వక్త్రాచ్ఛాస్త్రాస్థానారణ్యమాన్
ఇత్థం విచారయామాస స్వమాత్మానమహర్నిశమ్.

15

బుద్ధింద్రియములుకూడ ఇట్లే శరీరావయవములైనందువలన జడములేయని తేలుచున్నది. *

ప్రేర్యతే మనసా యస్మాద్యప్యేవ భువి లోప్తకః
మనఃస్త్వేనం జడం మన్యే సంకల్పాత్మక శక్తియత్ .

20

భూమిపై కఱ్ఱచే రాతివలె, మనస్సుచే జడమగు శరీరము నెఱుంగుచున్నది. కనుక మోగింపు కఱ్ఱవలె సంయోగ-యోగ్యమగు ద్రవ్య (పదార్థ) మని తేలుచున్నది. కాని దీనికి సంకల్పాత్మకమగు శక్తి యొకటియున్నది. ఈశక్తి 'జడము'యొక్క గుణమగుటవలన దీనినిగూడ జడమే యనవలసివచ్చుచున్నది.

క్షేపజ్ఞైరివ పాపాణః ప్రేర్యతే బుద్ధినిశ్చయైః
బుద్ధినిశ్చయరూపేనం జడా సత్త్వైవ నిశ్చయః .

21

కఱ్ఱచే రాతివలె, నిశ్చయాత్మికమగు బుద్ధిచే ఈశరీరమును ప్రేరేపించబడుచున్నది. అందువలన కఱ్ఱను బోలు ఈబుద్ధికూడ జడమగుచున్నది. ఈక్షేపయమున సంహేయమగును.

భాతేనేవ సరిన్నానం సాహంకారేణ వాహ్యతే
అహంకారోఽపి నిఃసారో జడ ఏన శవాత్మకః

22

స్థుప్తతావు నదియంటి నీటిని ప్రవహింపజేయునట్లు అహంకారము బుద్ధిని ప్రేరేపించుచున్నది. ఈ అహంకారము సాహకార్యమున, శవమువలె జడమునుగూడనైయున్నది.

జీవేన జన్యతే యక్షో బాలేనేవ భ్రమాత్మకః
జీవశ్చ చేతనాకాశో వాతాత్మాహృదయో నితః .

23

బాలుడు యక్ష (బేతాళ) భ్రమను గల్పించుకొనునట్లు ప్రాణోపాధిత్వోగ్ముగైన చిదాకాశమగు జీవుడు జీవజన్యమున తనయందు కల్పించుకొనుచున్నాడు. వాస్తవమున జీవుడు ప్రాణోపాధి కమగు చిదాకాశముమాత్రమే యైయున్నాడు. కల్పిత జీవుడుకూడ జడమే యని గ్రహించవలెను.

సుకుమారోఽన్తరన్యేన కేనాపి పరిజీవతి
అహం ను జ్ఞాతమేతేన చేత్తోల్లేఖకలక్ష్మినా .

24

సుకుమారుడును ఈ జీవుడు తన ఆభ్యంతరముననున్న బింబచైతన్యముచే పరమార్థమునై జీవించుచున్నాడు. అహం! విషయప్రకాశనమున కళంకముచే దూషితప్రాయమైయున్న సాక్షిచైతన్య మితని నెఱిగినది!

జీవో జీవతి జీర్ణేన చిద్రూపేణాత్మరూపిణా
చేత్త్యభ్రమవతా జీవశ్చిద్రూపేణైవ జీవతి .

25

నిత్యమై ఆత్మరూపమైనట్టి చిత్స్వరూపమువలననే జీవుడు జీవించుచున్నాడు. అట్టి రూపమున విషయములం బ్రకాశింపజేయు ఆ చిద్రూపునివలననే జీవుడు జీవించుచున్నాడు.

* బాదరాయణుడు 'ఆణవశ్చ' (బ్రహ్మసూ||) అను సూత్రమున ఇంద్రియములు, ప్రాణములు మున్నగువానిని 'సూర్యదేవతాయనములు కావు, లింగదేవతాయనములు' అని నిదాంతీకరించినాడు.

ఆమోదః పవనేనేవ ఖాతేనేవ సరిద్రయః

అనత్య జడ చేత్యాంశచయనాచ్చిద్వపుర్జడమ్.

26

వాయువువలన సౌరభము జీవించుచున్నది; పల్లపుతావే నదీప్రవాహమునకు ఉజ్జీవనము.

అట్లే క్షేమ (దృశ్య) విషయముల భ్రమనుగొను చిద్రూపమే జీవునకు జీవనమైయున్నది. అనగా తాదాత్మ్య-అధ్యాసమే చైతన్యమును జడముగ మార్చి జీవభ్రాంతిని కల్పించుచున్నది.

మహాజలగతో హ్యగ్నిరివ రూపం స్వముజ్ఘతి

సద్వాసద్వా యదాభాతి చిత్సమాధా పతి స్వతః.

27

స్వరూపములముత్స్పృజ్య తదేవ భవతి త్కణాత్

ఏవం చిద్రూపమప్యేతచ్ఛైత్యోన్ముఖతయా స్వయమ్.

28

జడం శూన్యమనత్కల్పం చైతన్యేన ప్రబోధ్యతే

ఇతి సంచిత్త్య చూడాలా కే నైవా చిత్ప్రచేతసి.

29

ఇతి సంచిత్తయామాస చిరాయేత్థం వ్యబుధ్యత

అ హో ను చిరకాలేన జ్ఞాతం జ్ఞేయమనామయమ్.

30

సముద్రజలములఁ బడిన అగ్ని తనప్రకాశస్వరూపమును విడచునట్లు, చైతన్యమకూడ ఉపాధిసంపర్కమువలన స్వస్వరూపమును పరిత్యజించుచున్నది. ఎట్లనిన, సత్తాంశము, చిత్స్వభావమునుండి వేరుకడి ఘటపటాదులనైతే ఏకీభావమును బొందినట్లుగుపడుచున్నది. చిత్స్వత్తయే ఘటము మున్నగువాని సత్త. ఘటాదులు ధ్వంసమైంది మృత్తికతో, గలగిరిపాద మరల ఈచిదాకాశమే ఘటపటాదుల శూన్యసత్తగ (అవిలేవు అనుభావముగ) మారి అభావస్వరూపముగుచున్నది. కాని, సమాధిదశ లభించిన దాసనలవలన అరదెంచునవియును, అసక్తివలన సదస్వరూపములను ధరించునవియునునగు విషయముల నన్నిటిని పరిత్యజించి వెనువెంటనే ఈచైతన్యము చిదాకారమునే దాల్చుచున్నది. ఈ రీతిగ, చైతన్యమే విషయముల వైపునకు మరలి అవిద్యాపరణమువలన అధ్యాస సమాహములచే స్వయముగ జడమును, శూన్యమును నగు అస్వరూపముగుచున్నది. మరల అదియే జ్ఞానముచే మూలావిద్యను వినాశమొనర్చి ప్రబుద్ధముగుచున్నది. ఇట్లు విచారింపి ఏ యుపాయము నవలంబించిన, అవిద్యాపరణము తొలగి దృశ్యస్వప్నము నశించి చైతన్యమునకు ప్రబోధము లభింపఁగలదు! అనియోమే చింతింపఁదొడఁగెను. పిదప చిరకాలమునకు ఆతె ఆత్మత్వమును ఈ వర్ణింపఁబోవు విధముగ గ్రహించి, ఇట్లును కౌనదొడఁగెను-అహో! ఎట్టి అదృష్టము! నిర్మలముగ జ్ఞానమును చాలకాలమునకు విదప నేనిపుడు గ్రహింపఁగలిగితిని!

యద్వై విజ్ఞేయతాం కృత్వా న కశ్చిద్ధీయతే పునః

ఏ తే హి చిద్విలాసాన్తా మనోబుద్ధీన్ధీయాదయః.

31

యున్నను పండిత, పామరులకవి నూలదేహావయవములుగనే తోచుచున్నందువలనను, అవయవముల వలె శరీరమున సంయుక్తములై యున్నందువలనను, అవయవములవలె ఫీని జడత్వముకూడ సిద్ధించుచున్నది—అపందరస్వతీ టీక.

ఈ ఆత్మతత్త్వమును గ్రహింపఁగలిగిన, మరల ప్రచ్యుతి యనునది యుండదు. (దీని స్వరూపము సర్వకామ నాప్రాప్తియగుటవలన నెట్టి కామానయు కొఱతవడదు.) మనస్సు బుద్ధి, ఇంద్రియములు మున్నగునవి చిద్విలాసముయొక్క పరిచ్ఛేదమునకు హేతువులైయున్నవి.

అసత్తః సర్వ ఏవాహో ద్వితీయేద్దవదస్థితాః
మహాచిదేకే వాస్తీహ మహాసత్తేతి యోచ్యతే.

32

అసత్తగు ఈ ప్రపంచమంతయు ద్వి-చంద్రభ్రాంతివలె కేవలము కల్పితమాత్రమే యగుచున్నది. వాస్తవముగ నిట మహాసత్తయనబడు మహాచైతన్య మొక్కటి మాత్రమే వెలయుచున్నది.

నిష్కలజ్కా సమా శుద్ధా నిరహంకారరూపిణీ
శుద్ధసంవేదనాకారా శివం సన్మాత్రమచ్యుతమ్.

33

అయ్యది కళంకరహితము, సమస్వరూపము. శుద్ధము, అహంకారవివర్జితము; శుద్ధసంవేదనమే దానిస్వరూపము. అయ్యది భూమానంద స్వరూపమగుటవలన పరమ మంగళమయము సన్మాత్రము, అది స్వస్వరూపమున భూమానంద-మంగళస్వభావమునుండి విచ్యుతిగానందువలన అచ్యుతమనఁబడుచున్నది.

సకృద్వి భాతా విమలా నిర్లోదయవతీ సదా
సా బ్రహ్మపరమాత్మాదినామభిః పరిగీయతే.

34

ఒక్కపర్యాయము అవిద్యాపరణము తొలగ, ప్రకాశించునదియు, పవిత్రమును, నిర్లోదయసహితమై వెలయుచుండు నదియునగు ఆచిద్విస్తువే బ్రహ్మ, పరమాత్మయన్నగు నామములచే వేదాంతాది అధ్యాత్మికాస్త్రములందు లక్షణద్వారా హేర్కొనఁబడుచున్నది.

చేత్య చేతన చిత్తాది నాస్యా భిన్నం సమానతః
తయేహ చేత్యతే చిచ్ఛ్రిః సైషాద్యా చిదితి స్మృతా.

35

చిత్తము, చేత్యము (ద్రవ్యము), చేతనము, అనుత్రిపుటి ఈమహా చైతన్యముకంటె వేఱుకాదు. సాక్షీభూతమగు ఈమహా చైతన్యమే ఈత్రిపుటికి చైతన్యమును ప్రసాదించుచున్నది, ఈచైతన్యమువలననే నియ్యది (త్రిపుటి) చేతితమై, అనుభూతిని బొందుచు, కర్తృత్వమును బడయుచున్నది. మహాచైతన్యములేకున్న త్రిపుటి స్వతంత్రముగ నేమియు నొనర్పఁ జాలదు, అనుభవించఁజాలదు. ఈ సాక్షీ-చైతన్యము త్రిపుటియొక్క ఆవిర్భావమునకు పూర్వమే యుండుటవలన, (స్వతఃసిద్ధమగుటవలన) — 'ఆద్య-చిత్' అనఁబడుచున్నది. దీనియనికి తత్త్రిపుటి జనితములగు ప్రమాణములపై ఆధారపడదు.

అచేత్యం యదిదం చిత్త్వం తత్తస్యా రూపమక్షతమ్
మనోబుద్ధీన్ద్రియాద్యర్థరూపైః సైవ విజృంభతే.

36

విషయరహితమగు చిత్త్వమే (చిద్రూపమే) సాక్షీయగు ఈమహా చైతన్యముయొక్క శుద్ధ, అక్షయ స్వరూపము. ఈమహాచైతన్యమే మనోబుద్ధింద్రియములుగను, ఇంద్రియగోచరములగు ప్రపంచములుగను విపరీతమగుచున్నది.

తరజ్గణకల్లోలకలనేయం చిదాత్మని

జగద్రూపపదార్థానాం సత్తా స్ఫురతి మాతరి.

37

విపర్తిత్తమగు చిదాత్మ మనోబుద్ధ్యాదులుగ మారి ప్రమాత్మభావమును బొందినతోడనే జగత్తనబడు భూతభౌతికపదార్థములను కల్పనా-తరంగముల సత్తస్ఫురించుచున్నది.

యదిదం తత్పరం రూపం తస్యాః ఖలు మహాచిత్తేః

శుద్ధచిన్మణివత్సా హి నేయం సమసమోదితా.

38

ఈ జగత్-సత్తగ ప్రసిద్ధినందిన పదార్థము, అధిష్ఠానభూతమగు మహాచైతన్యముయొక్క-రూపాంతరముమాత్రమే అయియున్నది. ఈ చిత్-బ్రహ్మమునకు మూర్తము. అమూర్తము అను ద్వివిధరూపములున్నవి. ఈచైతన్యమే స్ఫటికమణివలె, సంయుక్తము కాకుండగనే, నిర్లిప్తముగ నుండియే ప్రతిబింబమును గ్రహించుచున్నది. కనుక నియ్యదియే జగత్సత్తగను, ప్రాతిభాసిక, వ్యాపహాటిక సత్తలుగను స్ఫురించుచున్నది.

అనన్యయైవ యా శక్త్యా జగజ్జుమ్భికయా స్థితా

సత్తా మాయాతీరేకేణ నాన్యాయ సంభవతీహ హి.

39

జగత్సత్త అధిష్ఠానమగు ఈమహా చైతన్యముయొక్క విపర్యక్షి వలననేనిలబడియున్నది. కావున మాయకంటె వేఱుగ ఈజగత్తుయొక్క సత్త సంభవింపజాలదు.

నిచిత్రతేవ భాణ్డానాం నను హేమతయో యథా

సా తథోదేతి తద్రూపమాత్మానం చేతతి స్వయమ్.

40

స్వర్ణనిర్మితములగు అలంకారముల వైచిత్ర్యము అయ్యవి విసప్తములైన తోడనే నశించి స్వర్ణముగనే ఎట్లు పరిణమించుచున్నదో, అట్లే ఈజగత్సత్తకూడ ప్రళయమున నామరూపములు నిర్మూలమైన మాయాశబ్దిత-బ్రహ్మత్వ-సత్తగ కేపించుచున్నది. మాయా బాధితమైన, అది ఆనందైకరసస్వరూపమగు ఆత్మసత్తగనే తన్ను స్వయముగ ననుభవించుచున్నది.

స్వచిత్తేన ద్రవత్వేన తరజ్గాదిత్వమన్బుమం

మహాచిత్తో జగచ్చిత్తాదుదేతీవానుదేత్యపి.

41

స్వప్నము, ఇంద్రజాలము మున్నగు స్థితులయందున్న వనస్సే సముద్రమగుచున్నది. మఱియు, ఆసముద్రము తరంగహీనమే అయినన, అందు తరంగములు లేచుచున్నవి. అట్లే మహాచైతన్యమన ననుష్ఠి-చిత్తము (హిరణ్యగర్భుని) నుండి ఈజగత్తు ఉదయింపకున్నను ఉదయించినట్లే తోచుచున్నది.

తదాత్మైవ యథా యాతో రూపవాన్ జలధౌ ద్రవాత్

ఏవం చిన్మాత్రమేవాహమనహంభావమాతత్మమ్.

42

స్వప్నేంద్రజాలములందు చిద్రూపమగు ఆత్మయే చిత్తకల్పితమగు జలమై, తరంగాది రూపములను దాల్చినను, అందు ఆత్మకంటె వేరేమియును లేనట్లు, ఈ జగద్భావమునఁగూడ పూర్ణచిదాత్మ నగు నాకంటె వ్యతిరేక్తముగ ఏమియునులేదు. కావున ఆనహంభావరూపమగు చిన్మాత్రమే సర్వత్ర వ్యాప్తమైయున్నదగును.

న తస్య జన్మమరణే న తస్య సదసద్గతీ
న నాశః సంభవత్యస్య చిన్మాత్రసంభవః క్వచిత్.

43

ఈ చిన్మాత్ర స్వరూపమునకు జననమరణములు లేవు. స్వర్గనరకాది రూపములగు ఉత్తమా ధమగతులున్న లేవు. అపరిచ్ఛిన్నమగు ఈచిన్మాత్రాకాశమునకు ధ్వంస మెన్నటికిని గలుగదు. ధ్వంసమే అట అసంభవము.

అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయం చిదాదిత్యోఽతినిర్మలః
అహో ను చిరకాలేన శాంతాస్మి పరినిర్వృతా.

44

ఈ చిత్-సూర్యుఁడు అత్యంత నిర్మలుఁడు. ఇతనికి ఛేదన, దహనములు లేవు, సేఁడెట్టి అదృష్టము! శాంతిని నిర్వృతిని నేను బడసితిని.

నిర్వామి భ్రమనిర్దుశమాసే నిర్మస్తరాభివత్
అసదాభానమత్యచ్ఛమనన్తమజమచ్ఛతమ్.

45

నేఁడు భ్రమరహితమగు నిర్వాణమును బొందుచున్నాను. మందరపర్వతములేని సముద్రము వలె నేనిపుడు నిశ్చలబావమన వెలయుచున్నాను. ఈ ఆత్మాకాశమున దృశ్యాభాస అనునదేమియును లేదు. ఇది అత్యంత నిర్మలము, అజము (జన్మరహితము) అమృతము.

ఆత్మాకాశమనాబాధమమలం పరమం చిరమ్
అనన్తమిదమాకాశం ఫలౌఘశ్చాపలాదికాః

46

ఇయ్యది బాధారహితమును, నిర్మలమును, పరమమును, దేశ కాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యము నైయున్నది. ఇది అనంతము; బ్రహ్మాది స్తంబపర్వతముగ వెలయు ప్రాణులున్న వాని కర్మఫలము లున్న తత్సాధన వ్యాపారములున్న నిష్ఫలచెష్టాదులున్న ఆత్మాకాశరూపములే అయియున్నవి. ఏలయనిన, ఇంద్రునియును ఆత్మాకాశముతప్ప వేరేమియును గాదు

సురాసురయుతం విశ్వమేతస్మయమకృత్రిమమ్
పున్తస్త్వకర్మమయీ సేనా సర్వం మృన్తాత్రకం యథా.

47

సురాసురయుక్తమగు ఈ విశ్వమంతయు ఆత్మాకాశమయమే. అందువలన ఇయ్యది (జగత్తు) అకృత్రిమమగు మహాచైతన్యమే యగుచున్నది. కుమ్మరివానిచే నిర్మింపబడిన వైద్యపు బొమ్మలున్న, వాని చలనములున్న మృణ్మయములే యగుచున్నవిగాదా!

ద్రష్టృదృశ్యమయీ సత్తా చిన్తా త్రైక్యమయీ తథా
ఇదమైక్యమిదం ద్విత్వమహం నాహమితి చ.

48

క ఇవ భ్రమసంమోహః కథం కస్య కుతః క్వ వా
స్వమనన్తమనాయాస ముపశాంతాస్మి సంస్థితా.

49

అట్లే ద్రష్టృదృశ్యమయమగు ఈ జగత్తుయొక్క సత్తాకూడ చిన్మాత్రమయమేయగుచున్నది. ఏకత్వము, ద్విత్వము, అహంకారము, తదితరములు మున్నగు భ్రమసంమోహములేమి! ఇవి యెవరికున్నవి?

ఎందువలన ఎఱుఁగునుండి ఇవి అరుదెఱుఁచుచున్నవి (అనఁగా ఇవి అత్యంతపుచ్చములు! అత్యున్నత సత్యము అని భావము) ఇప్పుడు నేను అనంతమగు పారమార్థికస్వరూపమును బడసి శాంతిని బొంది వెలయుచున్నాను.

నిర్వాణపరినిర్వాణా గతమానే గతజ్వరమ్

అచేతనం చేతనం వా యోయమాభాతి చేతతి.

50

భాసమానాత్మ తద్రూపం ఖం మహాచితి సంస్థితమ్

నేదం నాహం న చాన్యచ్చ న భావాభావసంభవః

శాంతం సర్వం నిరాలమ్బం కేవలం సంస్థితం పరమ్.

51

నేనిపుడు మోక్ష సుఖమును బొంది భవజ్వర విరహితమైన స్వస్వరూపముననే వెలయుచున్నాను. ద్యోతకములగు చేతనాచేతనములును, తద్భిక్షయును, అత్మాభిన్నములై అత్మాకాశముననే వెలయుచున్నవి. ఇదంత్య, అహంత్య, అన్యత్యములు బ్రహ్మముకావు. బ్రహ్మవస్తువు శాంతమును, నిరాలంబమును, కేవలము (శుద్ధము)ను, పరస్వరూపమును, సర్వమునునై వెలయుచున్నది.

ఇత్థం విచారణపరాపరమప్రబోధా

ద్యుద్ధ్యా యథాస్థితమిదం పరమాత్మతత్త్వమ్

సంశాస్తరాగ భయమోహతమోవిలాసా

శాంతా బభూవ శరదమ్బరలేఖకేవ.

52

ఇత్వాస్తే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కేమోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూడాలోపాఖ్యానే చూడాలప్రబోధో నామ

అష్టసప్తతితమః సర్గః || 78 ||

చూడాల యిట్లు విచారణయొనర్చి అత్యంతిక మోహనివృత్తియగుటవలన యథాస్థితమగు పరమాత్మతత్త్వమును గ్రహింపఁగలిగెను. అప్పుడా చూడాలయొక్క రాగ, భయ, మోహ, తమోవిలాసములు అనఁగా అవస్థాత్రయస్వప్నము నివృత్తమయ్యెను. అప్పుడా మే శరత్కాలాకాశమండలము వలె నిర్మలశాంతస్వరూపమున విరాజిల్లఁదొడఁగెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

చూడాలోపాఖ్యానమున చూడాలాప్రబోధమును డెబ్బదియెనిమిదవ సర్గము || 78 ||

ఏకోనాశీతితమః సర్గః

[అపూర్వశ్రీమతీ దృష్ట్యా పృష్టయా ధరణీభృతా

చూడాలయా స్వశోభాయా హోతుర్భోధోఽత్ర వర్త్యతే.

మిగుల శోభావతియై చెన్నించుచుండిన చూడాలను గాంచి, ఆపే శోభను కారణమేమి యని రాజమగుటయు, అందుల కాత్మజ్ఞానమే కారణమని యామె వచించుటయు నిటఁ గాననగును.

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:-

దినానుదినమిత్యేషా స్వాత్మారామతయా తయా

నిత్యమన్తర్ముఖతయా బభూవప్రకృతిస్థితా.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు :— ఓ రామచంద్రా ! ప్రతిదిన మాచూడాల తన ప్రసిద్ధమగు స్వాత్మారామత్వముచేతను, అంతర్ముఖవృత్తిచేతను తన స్వాభావికమైన ఆత్మప్రకృతియందు స్థితిగల్గియుండెను.

నీరాగా నిరుపాసక్తా నిర్వద్వా నిఃసమీహితా

న జహతి న చాదత్తే ప్రకృతాచారచారిణీ.

2

రాగ, ద్వేష, సంకషితయై, నిర్వద్వయై, ఇచ్ఛారహితయై, యథాప్రాప్తములగు కార్యముల నొనర్చుచు, ఏమియు త్యజింపకయు, గ్రహింపకయు నుండెను.

పరిత్యేగభవామ్భృభః శాన్తసందేహజాలికా

పరమాత్తమహాలాభ పరిపూర్ణానరాత్తనా.

3

విశ్రాంతా సుచిరం శాంతా ఘనలబ్ధపదాన్తరే

సర్వోపమాతీతతయా జగామాన్యవదేశ్యతామ్.

4

సంసారసముద్రమును దాటినచై, సందేహాల వర్జితయై, పరమాత్మజ్ఞానలాభముచేతను, పరిపూర్ణచిత్తముచేతను, జ్ఞానప్రాప్తమగు పరమపదమున ఆచూడాల చిరకాలము విశ్రమించెను. మఱియు నుపమానములన్నింటికి పరమై యుండుటచే నాపె అనిర్వచనీయయై యుష్మైను.

ఇతి సా భామినీ తస్య చూడాలా వరవర్ణినీ

స్వల్పేనైవ హి కాలేన యయా విదితవేద్యతామ్.

5

ఇవిధమున శ్రేష్ఠవర్ణముగల ఆరాజపత్నియగు చూడాల అత్యల్పకాలముననే ఆత్మజ్ఞాన సంయుక్త యయ్యెను.

యథాయమాగతః కశ్చిజ్జాగతః స్పృహవిభ్రమః

తథా విలీయతే సర్వం తత్తత్తజ్ఞానవతి స్వయమ్.

6

అజ్ఞానియందు అకస్మాత్తుగ ఈ సంసారభ్రమ యెట్లు ప్రవేశించుచున్నదో, అట్లే జ్ఞాని యందది యంతయు శీఘ్రముగ వినాశ మొందుచున్నది.

అదృష్టసకలే శాన్తే పడే విశ్రాంతిమేత్య సా

రరాజః శరదచ్చాభ్రమాలేవ గతసంభ్రమా.

7

సర్వదా ద్వైతరహితమై, శాంతమై నట్టి ఆత్మపదమున విశ్రాంతి నొంది, భ్రమరహితయైన చూడాల శరత్కాలస్వచ్ఛమేఘ పంక్తివలె శోభిల్లెను.

అనాకులూ సమాలోకమసంబద్ధాత్మనాత్మని

జరద్గవీవ శైలగ్రం సత్పణం ప్రాప్య సంస్థితా.

8

పచ్చనిగడ్డి, ఉదకములతోగూడిన యెత్తె నపర్యతమును బొంది వృద్ధగోవు వ్యాకులత్వములేక
యుండునట్లు, జాగ్రదాద్యవస్థలం దేకమై, ప్రకాశరూపమై, సాక్షివంతమైనట్టి ఆత్మతత్త్వమును, జాగ్ర
దాద్యవస్థలచే నసంబద్ధముగు ఆత్మస్వభావముద్వారాప్రాప్తినొంది, ఆ యాత్మతత్త్వమున చూడాల
వ్యాకులత్వరహితమై యుండెను.

స్వవివేకఘనాభ్యాసవశాదాత్మోదయేన సా
శుశుభే శోభనా పుష్పలతేవాభీనవోద్గతా.

9

స్వవివేకముయొక్క దృఢాభ్యాసముద్వారా పూర్ణానందస్వరూప మావిగ్భవింప చూడాల
నూతన పుష్పలతవోలె చెన్నించెను.

అథ తామసవద్యాక్షీం కదాచిత్స శిఖిధ్వజః

అపూర్వశోభామాలోక్య స్తయమాన ఉవాచ హ.

10

తదుపరి ఒకసమయమున, అట్టి భవ్యశరీరధారిణీయ, అపూర్వశోభాయుక్తయు నగు తన
ప్రియురాలిని గాంచి చిఱునగవుతో నాశిఖిధ్వజభూషణుండిట్లనియె.

భూయో యావనయుక్తేవ మణ్డితేవ పునఃపునః

అధికం రాజసే తన్వి జగద్రాజవతీ యథా.

11

ఓ కృశాంగీ! మఱల యావనముతోగూడిన దానివలెను, మఱలమఱల యలంకరిండు కొని
నదానివలెను, పూర్ణచంద్రునితో గూడిన పృథివివలె నీవు అధికశోభాయుక్తమైయున్నావు.

ప్రవీతామృతసారేవ లభౌ లభ్యవదేవ చ

అనన్దాపూరపూర్ణేవ రాజసే నితరాం ప్రియే.

12

ప్రియా! అమృతము, ద్రాగినవానివలెను, లభించినట్టి ఉత్తమపదమును పొందిన వానివలెను,
ఆనందప్రవాహముచే పరిపూర్ణుడైన వానివలెను నీవు మిగులశోభిల్లుచున్నావు.

ఉపశాంతం చ కాంతం చ దధానా నున్దరం వపుః

అభిభూయేద్దు మాయాసి శ్రియం కామపి కామిని.

13

కాంతా! శాంతమై, ప్రియమై, సుందరమైనట్టి శరీరమును ధరించినదానవై, నీవు చంద్రుని
శోభను గూడ జయించి భాసిల్లుచున్నావు.

అభోగకృపణం శాంతమూర్జితం సమతాం గతమ్

గమీభరంచ ప్రశాంతం చ చేతః పశ్యామి తే ప్రియే.

14

ప్రియా! నీచిత్తము భోగాశావరితమై, శాంతమై, వివేకముచే బలయుతమై, సమత్వమును
బొందినదై, గంభీరమై, ప్రశాంతముగానున్నట్లు నేను పరికించుచున్నాను.

తృణీకృత్య త్రిభువనం వీతాఖిలజగద్రసమ్

అనన్తోడ్రామరం సౌమ్యం మనః పశ్యామి తే ప్రియే.

15

ఓ ప్రియా! నీమనస్సుముట్లాకములఁ దృణముగా నొనర్చి అభిలషగతుయొక్క అమృతమును బాసనుచేయుచు అనంతముగ యాన్నత్యముతోఁగూడి పామ్యముగా వెలయుచున్నట్లు నేను గాంచుచున్నాను.

న కేనచి న్న హాభాగే విభవానద్దవస్తునా
చేత స్తవ తులామేతి మరుక్షీరాభిసుంద్రమ్ . 16

ఓ మహాభాగా! నిర్జలత్వముచే మరుభూమివలెను, పూర్ణత్వముచే క్షీరసాగరమువలెను సుందరమైనట్టి నీచిత్తము ఏవిభవముతోడను, అనందదాయకముగ వస్తువుతోడను పోల్పబడజాలదు.

తై రేవ బాలకదలీమృణాలాఙ్కురకోమలైః
అల్లః సితిమనుప్రాప్తైర్వృద్ధిం యాతేవ లక్ష్మ్యనే . 17

నూతన కదళిపృక్షముయొక్కయు, కమలముయొక్కయు అంకురములవంటి ఆ నీపూర్వపు అవయవములతో గూడియున్నను అధిక తేజస్సుచే యింకను వృద్ధినిపొందినట్లుగ నీవుకన్పట్టుచున్నావు.

తథా తేనై వ తేనై వ సంనివేశేన సంస్థితా
అన్యతాముపయాతాసి లతేవ ఋతుపర్యయే . 18

ఆ పూర్వకాలపు అవయవముల రచనతో గూడియున్నను, శిశిరఋతువు గడచిన పిమ్మట తలవలె నీవు అన్యముగానే తోచుచున్నావు.

కిం త్వయా వీలమమృతం ప్రాప్తం సామ్రాజ్యమేవ వా
అమృత్యుమేవ సంప్రాప్తా ప్రయోగాయోగయుక్తితః . 19

ఓ ప్రియా! నీ వమృతమేమైన ద్రాగితివా? లేక సామ్రాజ్యమును బొందితివా? లేక రసాయన మంత్రాదుల ప్రయోగముచేత గాని, హతయోగాది యుక్తులచేగాని మృత్యురహితపదవిని బొందితివా?

రాజ్యాచ్చిన్నామఞ్జేర్వాపి త్రైలోక్యాద్వా త్వయాధికమ్
అప్రాప్తం కిమునుప్రాప్తం నీలోత్పలవిలోచనే . 20

నీలకమలములవంటి నేత్రములుగల ఓ ప్రియా! రాజ్యముకంటెను చింతామణికంటెను, త్రైలోక్యముకంటెను నధికమైన ఏయప్రాప్తవస్తువును నీవు పొందితివి?

చూడారోవాచః -

నా కించిత్కించిదాకారమిదం త్వక్వాహమాగతా
న కించిత్కించిదాకారంతేనాస్మి శ్రీమతీ స్థితా . 21

చూడాల:- ప్రియుడవగు ఓరాజా! మూఢజనప్రసిద్ధమగు దేహోత్పత్తిభావమును దృఢించి, సంపూర్ణమై, నిరాకారమైనట్టి బ్రహ్మత్వభావమును జ్ఞానముచే నేను బొందితిని గాన శోభాయుక్తమైన వెలయుచున్నాను.

ఇదం సర్వం పరిత్యజ్య సర్వమన్యస్సయాశ్రితమ్
య త్తత్సత్యమసత్యం చ తేనాస్మి శ్రీమతీ స్థితా . 22

ఈ పరిచ్ఛిన్న పదార్థమంతయును ద్యజించి, త్రికాలాబాధితమై మూర్తామూర్త ప్రపంచ రహితమై, అపరిచ్ఛిన్నమైనట్టి బ్రహ్మమును బొందితినిగాన శోభాయుతయై యొప్పుచున్నాను.

యత్కించిద్యన్న కించిచ్చ తజ్జానామి యథాసిత్తమ్

యథోదయం యథానాశం తేనాస్మి శ్రీమతీ స్థితా.

23

ఏ ఆత్మ వస్తువు ద్రవ్యయొక్క దృష్టిననుసరించి సృష్టికాలమున యొకింత పరిచ్ఛిన్నముగాను లయకాలమున తద్రహితముగాను గన్పట్టునో, కాని యథార్థముగ నిరాకారమైననో, అట్టి ఆత్మను యథాసిత్తరూపముచే అనగా నిరాకార, కూట్రభూమానంద స్వభావయుక్తముగ గాంచుచున్నాను గాన, శోభావతి నైయున్నాను.

భోగై రభుక్తైస్తు మ్యామి భుక్తై రివ సుదూర్గైః

న హృష్యామి న కుష్యామి తేనాస్మి శ్రీమతీ స్థితా.

24

అనుభవించిన భోగములచే నేనెట్లు సంతుప్తునో, దూరప్రదేశముననున్న అనుభవించని భోగములచే, గూడ అట్లునే సంతుప్తునై యున్నాను. మతియు వానిప్రాప్తిచే సంతోషముగాని, అప్రాప్తిచే దుఃఖమునుగాని పొందను, ఇక్కారణముగ శోభావతి నై యుప్పియున్నాను.

ఏక్తే వాకాశసంకాశే కేవలే హృదయే రమే

న రమే రాజలీలాను తేనాస్మి శ్రీమతీ స్థితా.

25

ఆకాశమువలె స్వచ్ఛమై, కేవలహృదయస్థితమైనట్టి బ్రహ్మమున నేను ఏకాకినై క్రీడించుచున్నాను, రాజ్యలీలలందుకాదు. అందువలననే శోభిల్లుచున్నాను.

ఆత్మనేవ హి తిష్ఠామి హ్యసనోద్యాన భూమిషు

న భోగేషు న లజ్జాను తేనాహం శ్రీమతీ స్థితా.

26

పద్మస్వస్థికాద్యాసనరూపములగు వనవాటికలందున్నదాననై, (దేహమందున్నను) ఘోరార్థాత్మయందే స్థితినిొందియున్నానుగాని భోగములందుగాని, వాటి యలాభముచే గలుగు లజ్జాదులందుగాని స్థితినిొందియుండలేదు. కాననే సుశోభితనైయున్నాను.

జగతాం ప్రభురేవాస్మి న కించింతాత్రరూపిణీ

ఇత్యాత్మనేవ తుమ్యామి తేనాహం శ్రీమతీ స్థితా

27

ఆకారమేమియు ధరింపకున్నను, నేను అనేకబ్రహ్మాండములకు ప్రభునైయున్నాను. ఇట్లు ఆత్మయందే సంతుప్తునైయున్నందున శోభావతి నై మెలగుచున్నాను.

ఇదం చాహమిదం నాహం సత్యా చాహం న చాప్యహమ్

సర్వమస్మి న కించిచ్చ తేనాహం శ్రీమతీ స్థితా.

28

అధిష్ఠానదృష్టిచే ఈ దేహాదులు నేనైయున్నాను, కాని అపవాదదృష్టిచే నేనెద్దియు కాను. అట్లునే అధిష్ఠానదృష్టిచే నేను సర్వమేయగుదును, కాని దేహాత్మదృష్టిచే నేను సత్యమున్నుగాను.

వెద్యాల, అంతయు నేనే, అంతయు నేనాదు. ఇట్టి దృష్టి నవలంబించినందుచే శోభాసమేతనై యున్నాను.

న సుఖం ప్రార్థయే నార్థం నానర్థం నేతారాం స్థితిమ్

యథాప్రాప్తేన హృష్యామి తేనాహం శ్రీమతీ స్థితా.

29

నేను సుఖమును గోరుటలేదు, అర్థమును వాంఛించుటలేదు; లేక అనర్థము నిచ్చుగించుటయు లేదు, లేక మఱియేస్థితి నైనను గాంక్షించుటలేదు. యథాప్రాప్తముగ వస్తువుచే సంతృప్తిని బొందుచున్నాను. గాన శోభాయమానముగ నున్నాను.

తనువిద్వేష రాజాభిః ప్రజ్ఞాభిః శాస్త్రదృష్టిభిః

రమే సహ వయస్యాభిస్తేనాహం శ్రీమతీ స్థితా.

30

రాగద్వేషములు నశించినట్టి బుద్ధితోడను, శాస్త్రదృష్టియును సఖులతోడను క్రిందించుచున్నాను గాన శోభావతి నై యుప్పుచున్నాను.

పశ్యామి యన్నయనరశ్మిభిర్ద్వియైర్వా

చిత్తేన చేహ హి తదజ్ఞ న కించిదేవ

పశ్యామి తద్విరహితం తు న కించిదస్తః

పశ్యామి సమ్యగితి నాథ చిరోదయాస్మి.

31

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూడాలోపాఖ్యానే చూడాలాత్మలాభో

నామైకోనాశీతితమః సర్గః || 79 ||

నేత్రప్రకాశముల చేతను, ఇతరేంద్రియములచేతను, మనోబుద్ధులచేతను, ఈ బ్రహ్మచమున నేకమి చూచుచున్నానో, అనుభవించుచున్నానో అదియంతయు మిథ్యాగూఢమైయున్నది. మఱియు నింద్రియమనంబులనుండి వియోగ మొంది నిష్ప్రపంచవస్తువును ఆభ్యంతరమున గాంచుచున్నాను. బాహ్యభృంతరములందు నీయబాధిత ఆత్మవస్తువును లెస్సగ వీక్షించుటచే శాశ్వతముగ ఆభ్యుదయ సహితమైన శోభాయుక్తమైన వెలయుచున్నాను.

ఉది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలోపాఖ్యానమున చూడాలాత్మలాభమును డెబ్బదితోమ్మదవ సర్గము || 79 ||

అశీతితమః సర్గః

[అక్షేప రాజా తద్వాక్యస్యాసంబద్ధత్వవర్ణనమ్

భేదరత్నాది సిద్ధిహం బీజం చాత్ర నిరూప్యతే

అజ్ఞాదగు రాజా అవాక్యముల అసంబద్ధత్వమును వర్ణించుట; ఆకాశగమనాది సిద్ధిలయొక్క

బీజము నిరూపింపబడుట యిచటఁగానగును.]

శ్రీవషిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏవమాత్మని విశ్రాంతాం వదంతీం తాం వరాననామ్
అబుద్ధ్యా తద్గిరామర్థం విహస్యవాచ భూపతిః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు చెప్పుచున్న:—ఆత్మయందు విశ్రాంతి నొందిన
సుందరపదనయగు—చూడాలయొక్క అభిప్రాయమెఱుంగక రాజు యిట్లు పల్కెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అసంబద్ధప్రలాపాసి బాలాసి వరవర్ణిని
రమసే రాజలీలాభీ రమన్వావనిపాత్యజే.

2

వరవర్ణి నీ! నీవు బాలికవు. కనుకనే యిట్లుసంబద్ధ ప్రలాపములు కావించుచున్నావు.
ఓ రాజపుత్ర! నీవితవఱకు యేరాజ్యలీలలందు క్రీడించుచుంటివో, ఇప్పుడును వాటియందే క్రీడింపుము.

కించి త్యక్త్వా న కించిద్యోగతో ప్రత్యక్షసంస్థితమ్
త్యక్తప్రత్యక్ష సద్రూపః స కథం కిల శోభతే.

3

ప్రత్యక్షమై, సద్రూపమైనట్టి ఆకారమును దృశించి, అప్రత్యక్షమైన నిరాకారస్థితిని
బొందిన శూన్యప్రాయుడై యు శోభించును ?

భోగై రభూక్తైస్తుహోహమితి భోగాస్తహాతి యః
రుషేవాసనశయ్యాదీన్స కథం కిల శోభతే.

4

‘అనుభవించని భోగములచే నేను స్తుప్తుడనని వచించువాడు, క్రుద్ధునివలె శయ్యాన
నాదులఁ దృణించువాడు యెట్లు శోభించును ?

భోగాభోగే పరిత్యజ్య భే శూన్యే రమతే తు యః
ఏక ఏవాఖిలం త్యక్త్వా స కథం కిల శోభతే.

5

నిజభోగములను, విత్ర భృత్యాదిరూపములగు ఆభోగములను, వానికి సాధనభూతములగు
ధనాదులను దృశించి ఏకాకియై, పితాశమువలె ఆకాశమున క్రీడించువాడై యు శోభించును ?

వసనాసనశయ్యా దీన్సర్వాన్సంత్యజ్య ధీరధిః
యస్తిత్యత్యత్సన్నైవై కః స కథం కిల శోభతే.

6

ఎవఁడు అతిక్రోధముచే వస్త్రభోజన శయ్యాది సమస్తమును పరిత్యజించి, తన ధీరత్వబలు
ముచే శీతోష్ణ, తృప్తిపాసాదుల సహించుచునుండునో, ఆతఁడెట్లు శోభిల్లును ?

నాహం దేహోఽన్యథా చాహం న కించిత్సర్వమేవ చ
ఏవం ప్రలాపో యస్యాస్తి స కథం కిల శోభతే.

7

‘నేను దేహమును కాను, అన్యమును; నేనేదియు కాను, అంతయు నేనే’—అని వచించు
వాడెట్లు శోభాయుక్తుడగును ?

యత్పశ్యామి న పశ్యామి తత్పశ్యామ్యన్యదేవ యత్
ప్రలాప ఇత్యసంన్యస్య స కథం కిల శోభతే.

8

‘నేత్రాదీంద్రియములచే దేనిని గాంచుచున్నానో, అది మిథ్య; నేను గాంచునది ఆన్య వస్తువు’—ఇట్టి అసద్వాక్యముల ప్రలపించువాడెట్లు శోభించును ?

తస్మాద్బాలాసి ముగ్ధాసి చపలాసి విలాసిని
నానాలాపవిలాసేన క్రీడామి క్రీడ సుందరి.

9

ఓ విలాసవతీ! సుందరీ! ఇక్కారణముననే నీవు బాలికపు, ఆప్రాధబుద్ధివి యగుదువు. రమ్మ! నానావిధములగు ఆలాప, విలాసములతో నేను గ్రీడించుచున్నాను. నీవును నాతోక్రీడింపుము.

ప్రవిహస్యాట్టహాసేన శిఖిద్వజ ఇతి ప్రియామ్
మధ్యాహ్నా స్నాతుముత్తాయ నిర్జగమాజ్జనాగృహత్.

10

ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ తన ప్రేయరానినిగూర్చి శిఖిద్వజుడు బిగ్గరగా నవ్వుచు, అట్టహాసముతో ఒల్కి, మధ్యాహ్న సమయమున స్నానమాచరించుటకై. యామెయొక్క గృహమును వీడి చనెను.

కష్టం నాత్మని విశ్రాంతౌ మద్వచాంసి న బుద్ధవాన్
రాజేతి ఖన్నా చూడాలా స్వవ్యాపారపరా భవత్.

11

తదనంతరము చూడాల తనమనమున నిట్లునుకొనెను—‘అయ్యో! దుఃఖితురమైన విషయము! రాజింకను ఆత్మయందు విశ్రాంతిని పొందలేదు. నా వాక్యములను గ్రహింపకుండే!’ అని యిట్లు భిన్నయై మఱల యథారీతి తనయాత్మచింతనావ్యాపారమున సలగ్నయ్యె.

తదా తథాద్ధ తత్రాథ తాదృగాశయయోస్తయోః
తాభిః పార్థివలీలాభిః కాలో బహుతిథో యయా.

12

ఓ రామచంద్రా! ఇట్టి యాశయములు కలిగియున్న వారిరువురకును రాజయోగ్యములగు ఆయా లీలలందు చాలకాలము గడచెను.

ఏకదా నిత్యతృప్తాయా నిరిచ్ఛాయా అపి స్వయమ్
చూడాలాయా బభూవేచ్ఛా లీలయా ఖగమాగమే.

13

ఇట్లుండ యొకసమయమున రాజశత్రువులను జయించుటకై రెండుమూడు సంవత్సరములు విదేశములకు వెడలెను. అపుడు నిత్యతృప్తయై, ఇచ్ఛారహితయు నైనను, లీలార్థము చూడాలకు ఆకాశగమనమును గూర్చిన యిచ్ఛ స్వయముగ నుద్భవించెను.

ఖగమాగమసిద్ధ్యర్థమథ సా నృపకన్యకా
సర్వభోగాననాదృత్య సమాగమ్య చ నిర్జనమ్.

14

ఏకైవై కాన్త నిరతా స్వాననావస్థితాక్షికా
ఊర్ధ్వగప్రాణపవనచిరాభ్యాసం చకార హ.

15

పిదప ఆరాజపుత్ర ఆకాశగమనసిద్ధి కోఱకు, సమస్తభోగములను ద్యజించి ఏకాంతవాస నిరతయై నిర్జనస్థానమున కరిగి, ఏకాకినిగ, స్వాసనముపై అవయవములను దృఢపఱచుకొని, ఊర్ధ్వగామి యగు ప్రాణవాయువును, శ్లేషరసిద్ధ్యనుకూలతకొఱకు ధ్రుమధ్యాది ప్రదేశములందు నిరోధించుట యను అభ్యాసమును చిరకాల మాచరించెను.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

యదిదం దృశ్యతే కించిజ్జగత్సావరజంగమమ్
స్పృహ్యతం క్రియానామ్నః కథమిత్యనుభూయతే. 16

శ్రీరామడు.—ఓ మనంద్రా! ఈ స్థావరజంగమాత్మకమగు ప్రపంచమంతయు క్రియా సిద్ధముగఁ గాన్పించుచున్నది. అట్టే న క్రియ యను స్పృహయొక్క సిద్ధి దేనివలన కలుగును? సక్రియ వలనా, లేక కూటసునికలనా? సక్రియచేనగుచో, ఆత్మాశ్రయ, అనవస్థాది దోషములగును. ద్వితీయ పక్షమైనచో వ్యాఘాతదోషమగును.

కస్య స్పృహవిలాసస్య ఘనాభ్యాసస్య మే వద
బ్రహ్మస్థగమనాద్యేతత్ఫలం యత్తైకశాలినః. 17

మఱియు, ఓ మహాత్మా! ఏ క్రియయొక్క దృఢాభ్యాసముచేత ప్రయత్నశీలునకీయాకాశ గమనాది ఫలములు లభించునో వచింపజేడెద.

ఆత్మజ్ఞో వాప్యనాత్మజ్ఞః సిద్ధ్యర్థం లీలయాథవా
కథం సంసాధయత్యేతద్వథా తద్వద మే ప్రభో. 18

ప్రభూ! ఆత్మజ్ఞానికాని లేక అనాత్మజ్ఞాదుకాని సిద్ధికోఱకైనను, లేక విలాసముకోఱకైనను, ఆకాశగమనాది ఫలముల నెట్లు సాధించునో, అదియు దయచేసి తెలుపఁకోరెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: -

త్రివిధం సంభవత్యజ్ఞ సాధ్యం వ స్త్విహ సర్వతః
ఉపాదేయం చ హేయం చ తథోపేక్ష్యం చ రాఘవ. 19

ఓ రాఘవా! ఈ ప్రపంచమున సంతట సాధ్యవస్తువులు ఉపాదేయ, హేయ, ఉపేక్ష్య ములను ముత్రైఱగులుగా నుండును.

ఆత్మభూతం ప్రయత్నేన ఉపాదేయం చ సాధ్యతే
హేయం సంత్యజ్యతే జ్ఞాత్వా ఉపేక్ష్యం మధ్యమే తయోః. 20

ఆత్మకు అనుకూలమైన ఏవస్తువు ప్రయత్నముచే సాధింపబడుచున్నదో, అది ఉపాదేయ మనఁబడును. ఆత్మకు ప్రతికూలమైన ఏవస్తువు ప్రయత్నముచే త్యజింపబడుచున్నదో, అది హేయ మనఁబడును. ఈ రెంటికీ మధ్యనున్నది ఉపేక్ష్య మనఁబడును.

యద్యదాహ్లాదనకరనూదేయం యచ్ఛ సన్మతే
తద్విరుద్ధమనాదేయము పేక్ష్యం మధ్యమం విదుః. 21

సుఖకరములైన పదార్థములెవ్వగలవో అవి ఉపాదేయములు. తద్విరుద్ధములు త్యాజ్యములు. ఈ రెండువిధముల కానివి అనగా వర్జ్యసములు ఉపేక్ష్యములు.

సన్మతేర్విదుషో జ్ఞస్య సర్వమాత్మమయం యదా
త్రయ ఏతే తదా పతౌః సంభవన్తి న కేశవ.

22

సద్బుద్ధియగు జ్ఞానికి ఎపుడంతయు ఆత్మమయమగునో, అపుడేమూడు పక్షములున్న సంభవములుకావు.

కేవలం సర్వమేవేదం కదాచిల్లీలయా తయా
ఉపేక్షాపక్షనిక్షే ప్రమాలోకయతి హ న హా.

23

జ్ఞాని ఒకప్పుడు లీలగా ఈమూడుపక్షములను ఉపేక్షాపక్షమున గాంచును, గాంచకయునుండును.

జ్ఞస్యోపేక్షాత్మకం నామ మూఢస్యాదేయతాం గతమ్
హేయం స్ఫురవిరాగస్య శృణు సిద్ధిక్రమం కథమ్.

24

జ్ఞాని కేయది ఉపేక్ష్యమో అదియే మూఢునకుపాదేయమగును. మఱియు, గొప్పవైరాగ్య శీలర కదియే హేయమగును. ఇక నీమూఢియొక్క సిద్ధిక్రమమును వినుము.

దేశకాల క్రియాద్రవ్యసాధనాః సర్వసిద్ధయః
జీవమాహ్లాదయ స్తీహ వసన్త ఇవ భూతలమ్.

25

ఓ రామచంద్రా! వసంతముతువు భూతలమును ప్రసన్నమొనర్చునట్లు, యథోచిత దేశ కాల ద్రవ్యరూప సాధనములచే సిద్ధులన్నియు జీవుని బ్రసన్నమొనర్చుచున్నవి.

మధ్యే చతుర్థామేవై పాం క్రియాప్రాధాన్యకల్పనా
సిద్ధ్యాదిసాధనే సాధో తన్మయాస్తే యతః క్రమాః.

26

సాధువగు ఓ రామచంద్రా! ఈ నాల్గింటిండు దేశకాలాదుల ఉత్తమత్వముచే క్రియయొక్కయు ఉత్తమత్వము చేకూరుచున్నది. మఱియు, ఉత్తమఫలసిద్ధియు ఉత్తమక్రియలచేతనే యగును.

గుటికాజ్ఞానఖడ్గాది క్రియా క్రమనిరూపణమ్
తత్రాసతాం చ దోషోఽత్ర విస్తారః ప్రకృతార్థహా.

27

ఓ రామచంద్రా! ఆకాశగమనాది సిద్ధులయొక్క సాధనములైన సిద్ధగతిక, సిద్ధాంజనము, సిద్ధఖడ్గము, సిద్ధపాదుక మొదలైనవి. ఉద్దామరతంత్ర, యోగినీకల్పాది గ్రంథములందు ప్రసిద్ధములైయున్నవి. అక్రియలయొక్క నిరూపణము గాఢించుట నీప్రశ్నయొక్క అశయమైనచో, జిజ్ఞాసువులుకాని వారికిని, అజ్ఞానులకును వానియందు ప్రవృత్తిగలిగినచో మహాదోషము సంభవించునుగనుకను, వానియొక్క విస్తారము ప్రస్తుత మొనర్చుచున్న జ్ఞాననిరూపణమునకు చోనికరముగనుకను తన్ని రూపణమిచట అనుచితము.

రత్నైషధితపోమన్త్ర క్రియాక్రమనిరూపణమ్
అస్తామేవ క్షిప్రే షోఽపి విస్తారః ప్రకృతార్థహా.

28

విస్తరించినశాఖలచే నలువైపులఁ జుట్టుబడినదియు, మర్మస్థానము నాశ్రయించినదియు, పందలకొలఁది నాడులయొక్క సమాశ్రయమున్ను, ప్రేగులచే పరివేష్టించబడినదియునగు సుఖముయను నాడియొకటి కలదు.

వీణాగ్రావర్తసదృశీ సలిలావర్తసంనిభా

లిప్యార్థోలకారసంస్థానా కుణ్డలావర్తసంస్థితా.

37

ఆనాడి వీణాదండముయొక్క మూలభాగమునందలి రేఖామయముగు ఆవర్తమువంటిదియు, జలావర్తమును బోలినదియు, లిపియందు ఓంకారాక్షరముయొక్క అర్థభాగమువలె నుండునదియు, కుండలముతో సమానమైనదియు నైయున్నది.

దేవాసురమనుష్యేషు మృగనక్రళగాదిషు

కీటాదిష్యబ్జాస్తేషు సర్వేషు ప్రాణిషూదితా.

38

దేవ, అసుర, మనుష్య, మృగ, మకర, పక్ష్యాదులందును, కీట, పతంగాదులందును, జలజంతువులందును, ఇతరమున్నప్రాణులందునుగూడ ఆ నాడి కలదు.

శీతార్తనుప్రభోగీన్ద్ర) భోగవద్బద్ధమణ్డలా

సితా కల్పాగ్నివిగలదిన్ద్రవద్బద్ధకుణ్డలీ.

39

మఱియు నది, చలిచే వీడితుడైనవానివలె ముడుచుకొనియున్నదియు, నిద్రించు సర్పముయొక్క శరీరమువలె చుట్టుకొనియున్నదియు, స్వచ్ఛమైనదియు, ప్రళయాగ్నిచే మ్రొంగబడు చంద్రునివలె కుండలాకృతి గలదియునై యున్నది.

ఊరోర్భామధ్యరస్థాగ్ని స్పృశస్తీ వృత్తిచఙ్చలా

అనారతం చ సస్పందా పవమానేవ తివ్రతి.

40

ఆ సుఖమ్నా నాడి గుడస్థానము మొదలు భూమధ్య పర్యంతముగల రంధ్రములన్నింటిని స్పృశించునదియు, ఆభ్యంతరమున మనోవృత్తులచే చంచలమును, బాహ్యమున ప్రాణాదివాయువులచే స్పృందనహితమునైయున్నది.

తస్యాస్తవ్యభ్యంతరే తస్మిన్కదలీకోశకోమలే

యా పరా శక్తిః స్ఫురతి వీణా వేగలసద్గతిః.

41

కదలీకోశమువలె కోమలమైనట్టి ఆ కుండలియందు అనగా మూలాధారమున, వీణాశబ్దవేగమువలె శోభాయుక్తమైన శబ్దబ్రహ్మరూపముగు పరాశక్తి స్ఫురించుచున్నది.

సా చోక్తా కుణ్డలీనామ్నా కుణ్డలాకారవాహినీ

ప్రాణినాం పరమా శక్తిః సర్వశక్తి జవప్రదా.

42

కుండలాకారముగ ప్రవహించుటచే ఆనాడిని కుండలియనియు నందురు. అది సర్వప్రాణులకు చైతన్యప్రదముగు శక్తియైయున్నది. మఱియు ప్రాణేంద్రియ మనోబుద్ధ్యాది సమస్త శక్తులయొక్క ప్రస్ఫుత్తికి హేతుభూతమగుటచే సర్వలకు జవ (స్ఫుర్తి) ప్రదమై యుష్కచ్ఛన్నది.

అవిశం నిశ్చలద్రూపా రుషితేవ భుజంగమీ

సంస్థితోద్ధివృత్తముషీ స్పందనాహోతుతాం గతా.

43

అదిదే, తన యార్థ్య కృతముఖముచే ప్రాణవాయువును పైకి, అపానమును క్రిందకు త్రోయుచు, స్పందమునకు కారణభూతమైన శ్వాస గైకొనుచు సర్పిణివలెనున్నది.

యదా ప్రాణానిలో యాతి హృది కుణ్డలినీపదమ్

తదా సంవిదుదేత్యస్తర్భూతతన్మాత్ర బీజభూః.

44

హృదయమందున్న ప్రాణవాయువు కుండలినీచే నాకర్షింపబడి, అపానవృత్తిచే కుండలినీ పదము వెపుడు పొందునో, అప్పుడు అపంచీకృత పంచభూతజనితముగు అంతఃకరణమున జీవసంవిత్తు (స్మృతి సంకల్పాదివృత్తి భేదములతో గూడిన జ్ఞానము) ఉదయించును.

యథా కుణ్డలినీ దేహే స్ఫురత్యబ్జ ఇవాలినీ

తథా సంవిదుదేత్యస్తర్భూతస్పర్శనశోదయా.

45

ఈ విధముగా బుద్ధి ప్రాణములకు జ్ఞాన, క్రియాశక్తుల నొసంగు కుండలినీ కమలమునందు భ్రమరమువలె, దేహమండలమందున్నుండించుచుండునో, అయోవిధమున అంతఃకరణమున ఇంద్రియ జ్ఞానము, అనగా ఇంద్రియార్థములఁ గూర్చిన స్ఫూర్తి ఉదయించుచుండును.

స్పర్శనం మృదునాన్యోన్యాలిజ్జికా తత్ర యస్తయోః

యథా సంవిదుదే త్యస్తస్థైస్థా కుణ్డలినీ జవాత్.

46

కుండలినీ యెట్లెట్లు వేగముగా స్ఫురించుచుండునో, అట్లెట్లు నేత్రాదీంద్రియములతోటి విషయస్పర్శముయొక్కయు, కార్యకారణరూప యంత్రముయొక్క ప్రేరకుడగు ప్రమాతయొక్కయు, ఖటాది విషయములయొక్కయు స్పృశజానము జనించుచుండును.

తస్మాద్ సమస్తాః పంచద్ధా నాహ్యో హృదయకోశగాః

ఉత్పన్నస్తేవిలీయంతే మహార్ణవ ఇమావగాః

47

ఆ కుండలినీ నాడియందు హృదయ కోశమండలి నాడులన్నియు సంబంధించియున్నవి. నదులు సముద్రమునుండియే ఉత్పన్నమై, మఱి సముద్రముండే లయించునట్లు, ఆనాడులన్నియు కుండలినీయందే ఉత్పన్నమై, మఱి కుండలినీయందే లయమగుచున్నవి.

నిత్యం పాతోత్సుకతయా ప్రవేశోన్ముఖయా తయా

సా సర్వసంవిదాం బీజం హ్యేకా సామాన్యదాహృతా.

48

ప్రాణరూపమున ఊర్జ గమనమునందును, అపానరూపమున అధోగమనమునందును ఉన్ముఖములుచే ఆ కుండలినీ సమస్త ఇంద్రియజ్ఞానములకును బీజమని సాధారణార్థమున వచింపబడుచున్నది.

శ్రీరాము ఉవాచః—

అకల్పాదవవచ్చిన్నా చిత్సంవిత్సర్వమస్తి హి

తస్మాత్కుణ్డలినీకోశా త్కేనాగ్రేనోదయః స్ఫుటః.

49

శ్రీరాముడు:—ఓ మనీంద్రా! దేశకాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగు చిత్తు (చైతన్యము) మాత్రమే అంతయునై యుండగా, అక్షండలినీ కోశముచేత నే సర్వవిధములగు సంవిత్తు (జ్ఞానము) యెట్లు, యేవిధమున నుదయించును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

సర్వత్ర సర్వదా సర్వం చిత్సంవిద్విద్యతే²నఘ

కింతస్యా భూతతన్మాత్రవశాదభ్యుదయః క్వచిత్.

50

శ్రీవసిష్ఠుడు:—పాపరహితుడవగు ఓ రామచంద్రా! సర్వత్ర, సర్వకాలములందు, నమస్తమ చైతన్యము మాత్రమేయైయున్నను, భూతతన్మాత్రలకారణముచే నడటడట నదాని విశేష అభివ్యక్తి కానుపించుచుండును.

సర్వత్ర విద్యమానాపి దేహేషు తరలాయతే

సర్వగో²ప్యతపః సారో భిత్త్యాదా వై విజృంభతే.

51

సూర్యప్రకాశము సర్వత్రనమముగ వ్యాపించియున్నను దర్పణ, భిత్త్యాదులందు అధికముగా భాసిల్లునట్లు, చైతన్య మంతటను విద్యమానమైయున్నను దేహములందే (బుద్ధియందే) విశేషముగ భాసించుచున్నది.

క్వచిన్నప్తం క్వచిత్స్పృప్తం క్వచిదుచ్ఛిన్నతాం గతమ్

వస్తు నస్తుని దృప్తం తత్తత్సద్భావైర్విజృంభితమ్.

52

చిద్యస్తువు మృత్తికా, శిలాదులందు అప్రకటమైయున్నది. దేవ, మనుష్యాదులందు విస్ఫుప్తముగ భాసించుచున్నది. మఱియుకచోట, (వృక్షాదులందు) ఇష్టానీప్తవిశేషము లేనిదిగ కన్పించుచున్నది. కాని సామాన్యసత్తామాత్రముచే ఆయాపదార్థములన్నింటియందును బ్రకటమైయున్నది.

ఏతద్భూయః క్రమేణాహం శృణు వత్సోమి తే²నఘ

దేహే స్వే చ యథోదేతి భృశం సంవిన్యక్రమః.

53

పాపరహితుడవగు ఓ రామచంద్రా! మనస్సు, పశు, స్థావరాది దేహములందు సంవిత్తు ఉదయించునట్టి క్రమమును నేను మఱల నీకు చెప్పదున్నాను, వినుము.

చేతనాచేతనం భూతజాతం వ్యోమ తథాఖిలమ్

సర్వం చిన్మాత్రసన్మాత్రం శూన్యమాత్రం యథా నభః.

54

చేతనా చేతనరూపమగు ఈ కానుపించు ప్రపంచమంతయు, చిన్మాత్రమై, సన్మాత్రమై, ఆకాశమువలె పదార్థ శూన్యమాత్రమై (అసంగమై సూక్ష్మమై, విభువై) యున్నది.

తద్ధి చిన్మాత్ర సన్మాత్ర మవికారం స్వనామయమ్

క్వచిత్ప్రతః సంవిదేవ భూతతన్మాత్రవశాకమ్.

55

అట్టి సన్మాత్ర, చిన్మాత్ర, అవికార, నిరామయమైనట్టి చైతన్యమున, మాయచే కల్పితమైన, ఏకదేశమున ఆకాశాది సూక్ష్మభూతములయొక్క అధ్యానముచే ఆచైతన్యమే భూతతన్మాత్రరూపముగ, వెలసెను.

తత్పశ్యథా గతం ద్విత్వం లక్ష్మ్యసే త్వం స్వసంవిదమ్
అస్తర్భూతవికారాది దీపాద్దీపశతం యథా .

56

ఆ పంచ భూత తత్త్వాత్రలే ప్రాణ, మన, బుద్ధి, కర్మేంద్రియ, జ్ఞానేంద్రియములను ఈ పంచవిధముల వ్యక్తమొందిన లింగశరీరమున ప్రతిబింబరూపమునఁ బ్రవేశించి, ఒకే దీపమునుండి నూలు దీపములు వెలుగొందునట్లు, జ్ఞానాదివికారములతోను, జాగదాద్యకస్థాభేదములతోను గూడిన జీవ భావమున గన్పించుచున్నవి.

స్వసత్తామాత్రకేణైవ సంకల్పలవరూపిణా
పశ్యత్కాని ప్రజన్తిహ దేహత్వం తాని కానిచిత్ .

57

లింగశరీరనిర్మాణమున పరిశేషించిన కొన్ని పంచతన్మాత్రలు దేవమునుష్కాద్యాకారముల కనుకూలమైన వాననానుసారమున సంకల్పములతోగూడి తమ సత్తామాత్రముచే పంచీకరణముద్వారా స్థూలదేహభావమును పొందుచున్నవి.

కానిచిత్తిర్యగాదిత్వం హేమాదిత్వం చ కానిచిత్
కానిచిదేశతాదిత్వం ద్రవ్యాదిత్వం చ కానిచిత్ .

58

మఱికొన్ని పంచతన్మాత్రలు పశుపక్ష్యాది తిర్యక్ శరీరభావమును పొందుచున్నవి. అట్లునే కొన్ని స్థావరాది శరీరభావమును, కొన్ని దేశాదిభావమును, కొన్ని ద్రవ్యాదిభావమును పొందుచున్నవి.

ఏవం హి పశ్యత్కస్పంద్యమాత్రం జగదితి స్థితమ్
చిత్సంవిదత్ర సర్వత్ర విద్యతే రఘునందన .

59

ఓ రఘునందనా ! ఈ ప్రకారముగ ఈ జగత్తంతయు పంచతన్మాత్రలయొక్క క్రియయే యైయున్నది. అధిష్ఠానమున చైతన్యము సత్తామాత్రముచే నంతటను యుండియున్నదిగాని వ్యక్తరూపముచే లేదు.

కేవలం పశ్యత్కవశాద్దేహదౌ చేతనాభిధా
జడస్పంద్యాభిధౌ క్వాపి స్థావరాదౌ జడాభిధౌ

60

కేవలము ప్రాణాదిపంచక (ప్రాణ, మన, బుద్ధి, కర్మేంద్రియ, జ్ఞానేంద్రియ) కారణముననే లింగశరీరప్రాధాన్యముద్వారా మనుష్కాదిదేహములందు ముఖ్యచేతనత్వము, తిర్యగాదిదేహములందు లింగ, స్థావరశరీరముల సమత్వకారణమున జడచేతనత్వము, స్థావరదులందు లింగశరీరమునను కేవల మంతర్జ్ఞానమాత్రమే యుండుటచేతను, బాహ్యచేతనత్వ మప్రకటమైయుండుట వలనను జడత్వమును ప్రసిద్ధమైయున్నవి.

యథా న్నబ్ధః స్థితో వీచిరివ స్థలమిహాస్థితః
పశ్యత్కేమ తథైతచ్చిత్తం లయాపా జడాస్వితా .

61

ద్రవీభూతముగు ఘృతసముద్రము సాయంకాల శీతలవాయుస్పర్శచే, తీరమున ఘనీభావముచే నిశ్చలముగాను, ద్రవీభూతస్థానమున తరంగమువలె చంచలముగను, కొంచెము ఘనీభూతముగు స్థలమున కొంచెము చంచలముగను, అత్యంత ఘనీభూతస్థలమున చలంపకయును యెట్లుండునో, అట్లునే

ఈచైతన్యమును మనుష్య, తిర్యక్, స్థావరాది దేహరూపపంచకములందు క్రమముగ, చంచలముగను, కొంచెము చంచలముగను, అత్యంతజడరూపముగను నున్నది.

ఇతః సౌమ్య ఇతో లోలః కిమభిరితి నోయథా
వికల్పదా తథైవైతత్పశ్చకం హి జడాజడమ్.

62

ఎట్లు సముద్రమున, ఒకచోట శాంతముగను, మఱియొకచోట చంచలముగను, వేటొక చోట కొంచెము చంచలముగను నున్నను, 'ఇది సముద్రము కాద'ను వికల్పమెట్లు కలుగదో, అంతట సముద్రరూపత్వమే యెట్లు చెప్పబడునో, అట్లే మనుష్య పశుస్థావరాదులందును చంచలత్వము యొక్క న్యూనాధిక భావమున్న పుటికి చైతన్యరూపత అంతటను నుండియేయున్నది.

దేహోదివశ్చకం జీవః స్వస్త్వశైలాదికం జడమ్
స్థావరాద్యనిలస్పన్ది స్వభావవశతోఽనఘ.

63

పాపరహితుడవగు నో రామచంద్రా! దేహాదిరూపమున, బరిణతమైన పంచకము (పంచ తత్వములు) ప్రాణధారణవలన చేష్టితములగుచు చేతనవంతమై యొప్పుచున్నది. కాని శిలాదిరూపమున బరిణతమైన యదిజడమై కాన్పించుచున్నది. అట్టి స్థావరాదులు బాహ్యవాయువుయొక్క అధీనమున చేష్టితములగుచు, అంతరమున చేతనములైయున్నవి. ఇవిభమున పంచకమున స్వభావవశముగ ననేక వికల్పములుచూడబడుచున్నవి.

వాచః పర్యనుయోక్తవ్యా స్వభావాద్రఘునస్తన
శీతోష్ణాది హిమాగ్న్యాది వాక్చేతి పరిదృశ్యతే.

64

అయితే, స్వభావము (స్వాత్మభావము) విరుద్ధవికల్పాత్మక మెట్లుగునని బ్రక్షించిన, అట్టి వికల్పము వ్యాగ్నిప్రయమున నవివశత్రమే యన్వయించుకొనవలెను. అట్టి వాక్కుల చిజ్జడాది శబ్దరూపములు కాననే శీతము, ఉష్ణము, హిమము, అగ్ని-ఇత్యాది వ్యాగ్నిరుద్ధస్వభావములంతట గానుపించుచున్నవి.

గృహీతవాసనాంశానాం పుష్టాభావవికారిణామ్

స్థితయః పశ్చికానాం హి యోజ్యాః పర్యనుయోజనే.

65

వాసనలయొక్క యంశములతో నూడినవై విరుద్ధ వికల్పభావముచే వికారవంతములైనట్టి పంచతత్వముల స్థితిగూర్చి యెందుల కాక్షేపించరాదు? ఏలయనిన వాక్కు. పంచతత్వములకు, బరాధీనమై యున్నదేకదా.

వాసనాస్తు విపర్యస్తా ఇతో నేతుమితశ్చ తా

పుంసా ప్రాజ్ఞేన శక్త్యస్తే సుఖం పర్యనుయోజతుమ్.

66

అథవా, పంచతత్వముల స్థితియొక్కయు నేమపరాధమున్న లేదు. చిత్తమునిటునటు తీసి కొని పోవుటయందు సమర్థములను, నలువైపుల విస్తరించినవియనగు వాసనలయెడలనే బుద్ధింపతుడగువాడు సులభముగ నాక్షేపము గావింపవలసియున్నది.

అశుభే వా శుభే వాపి తేన పర్యనుయోజ్యతే

ప్రబుద్ధవాసనం చాన్యత్పశ్చకం సుప్తవాసనమ్.

67

దేవాది శుభరూపములందు ప్రబుద్ధవాసనాసహితముగను, తిర్యగ్, స్థావరాది అశుభరూపములందు సుప్తవాసనా సహితముగను ప్రాణాదిపంచకము సిద్ధి నొందియున్నది.

యత్ర పర్యనుయోగస్య ఫలం సమనుభూయతే

తత్ర తం సంప్రయుజ్జీతా నాకాశం ముష్టిభిఃక్షీవేత్.

68

వాసనావిషయమున నాక్షేపము గావించినచో, తద్వాసనాక్షయ రూపఫల మనుభూతమగుచున్నది. కాన దానిరూపియే యాక్షేపించవలెనుగాని స్వభావాదులఁగూర్చికాదు. ఆకాశముపై ఘోరి విసరినచో గొంచెమునను ఫలములేదుకదా!

తృణాగ్రనిష్ఠాః మేర్వాద్యాః పశ్చకానాం హి రాశయః

వివేకనిష్ఠాః కీటాద్యా ఏతే స్థావరజంగమాః.

69

వాసనాక్షయముచే సుమేరు మున్నగు సువర్ణరాశులుగూడ తృణలేశమువలె తుచ్ఛముగా గానుపించును. మఱియు ఈసమస్తస్థావరజంగమ భోగములున్ను, వివేకనిష్ఠులగు దేవదుల భోగశీలములగు దేవములున్ను కీటాదులవలె తుచ్ఛతరముగా గోచరించును.

ప్రసుప్తవాసనాః కేచిద్యథా స్థావరజాతయః

ప్రబుద్ధవాసనాః కేచిద్యథా నరసురాదయః.

70

సవాసనావిలాః కేచిద్యథైతే తిర్యగాదయః

ప్రక్షీప్తవాసనాః కేచిద్యథైతే మోక్షగామినః.

71

ప్రాణులలో స్థావరాది కొన్నిజాతులు సుప్తవాసనలు గలవియును, దేవమునుష్కాది మఱి కొన్నిజాతులు ప్రబుద్ధవాసనలు గలవియు పశుపక్ష్యాదులు కలుషితవాసనలు గలవియు, మోక్షగాములు వాసనారహితులునై యున్నారు.

అథ స్వాప్నీయ సంవిత్సు మనోబుద్ధ్యాదికాః కృతాః

హస్త పాదాదిసంయుక్తైః సంజ్ఞాః పశ్చకరాశిభిః.

72

హాసనావైచిత్ర్యము యలననే దేవమునుష్కాదులు పంచతత్త్వసమూహములచే తమతమ సంవిత్తులందు వ్యవహారయోగ్యములైన మనోబుద్ధ్యాదులు, హస్తపాదాద్యవయవములు-ఇత్యాది బాహ్యవ్యవస్థ తర కరణరూప సంజ్ఞలను పొందుటఁబట్టి వారివారి స్వభావములున్న విచిత్రములుగా గన్పించుచున్నవి.

తిర్యగాదిభిరప్యన్యైరన్యాః సంజ్ఞాః ప్రకల్పితాః

స్థావరాదిభిరప్యన్యైరన్యాః సంవిదః కృతాః.

73

అట్లే పక్ష్యాది తిర్యగ్జాతులచే నన్యములగు అనగా నాల్గుపాదములు, రెండుకొమ్ములు ఒక తోడ-ఇట్టి సంజ్ఞలును, స్థావరాదులచే మఱికొన్ని సంజ్ఞలును, ఇట్లు తమతమ వాసనానురూపవ్యవహారయోగ్యములగు నవయవాది సంజ్ఞలు కల్పించబడినవి.

ఇతి సాధో స్ఫురన్తి మే చిత్రాః పశ్చాత్ రాశయః
యావై గాద్యన్తమధ్యేషు చలాచల జడాజ్ఞైః .

74

సాధువగు నో రామచంద్రా ! ఇవిధమున అద్యంతమధ్యములందు వికారవంతములై, చంచలములై, జడరూపములై, అధిష్ఠాన సద్రూప దృష్టిచే నచలములై, చేతనములై నట్టి రూపములచే ని పంచతత్వ సమాహములన్నియు విచిత్రముగ స్ఫురించుచున్నవి.

ఏవా మేకోఽభినంకల్పః పరమాణుర్మహీపతే
బీజమాకాశవృక్షాణాం సర్గాణాం తేస్వీమానితు.

75

ఇద్వీయాణి చ పుష్పాది విషయామోదవర్తి హి
ఇచ్ఛా భ్రమరోశ్చ రాజన్త్యో మజ్జర్మశ్చజ్జ్వలక్రియాః
లోకాన్తరాణి స్వచ్ఛాని గుల్మా మూలం సమేరవః

76

పల్లవా నీలజలదా లతాలోలా దిశో దశ.

77

వర్తమానాని భూతాని భవిష్యన్తి చ యాని తత్
జయన్తి తాన్యసంఖ్యాని ఫలాని రఘునందన.

78

ఓ రాజా ! అందు, సర్వత్ర వ్యాప్తముగ సంకల్పరూప పరమాణువు సృష్టిరూప ఆకాశ వృక్షములయొక్క బీజము; ఇంద్రియములు వాని పుష్పములు; విషయములు సుగంధము, ఇచ్ఛ భ్రమ రము; చంచలములైన నింద్రియముల క్రియలు చిగుళ్ళు; నిర్మలములైన స్వర్గాది యితరలోకములు కాఖలు; మేరువు మున్నగు పర్వతములన్నియు వాని మూలములు; నీలమేఘములు పల్లవములు, దశ దిక్కులు చంచలములైన లతలు; భూతభవిష్యద్వర్తమానములందలి యనంతములైన చతుర్విధప్రాణుల శరీరములన్నియు ఆ వృక్షములయొక్క ఫలములు.

పశ్చాద్బీజాన్త ఏతే హి రామ పశ్చాత్పాదపాః

స్వయం స్వభావాజ్ఞాయన్తే స్వయం నశ్యన్తి కాలతః.

79

ఓ రామచంద్రా ! ఇట్టి పంచబీజములు, పంచతత్వములను వృక్షములు స్వవివేకశూన్యత్వముచే స్వయముగ నాత్మనుండి యుత్పన్నమగుచు, మఱల కాలక్రమమున స్వయముగనే నశించుచున్నవి.

స్వయం నానాత్వమాయాన్తి చిరం జాడ్యాత్స్ఫురన్తి చ

స్వవివిక్తాః శమం యాన్తి తరజ్ఞా ఇవ వారిధౌ.

80

ఇవియన్నియు స్వయముగనే వివిధరూపములఁ బొందుచు, జడత్వముచే స్ఫురించుచు, వివేకదృష్టిచే నాత్మచే గాంచబడినతోడనే, సముద్రమందు తరంగమువలె విలయమొందు చున్నవి.

ఇతో యాన్తి సముత్సేధమితో యాన్తి శమం స్వయమ్

ఏతే జాడ్య వివేకాభ్యాం తరజ్ఞా ఇవ తోయధౌ.

81

సముద్రమందు తరంగము లొకవైపు పుట్టుచు, మఱొకవైపు నశించుచు యెట్లుండునో, అట్లే బహిర్ముఖదృష్టిగలవారికివన్నియు స్వయముగనే జడత్వముచే నున్నతవి బొందుచు, అంతర్ముఖదృష్టిగలవారికి స్వయముగనే వివేకముచే శమించుచునున్నవి.

యే నివేశవశమాలయం గతా రామ పశ్చుకవిలాసరాశయః

తేన భూయ ఇహ యాన్తి సంస్థితిం ప్రభ్రమన్తి జగతీతరే ముహుః 8.
ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కేమోక్షోపాయేష
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే పశ్చుకవిలాసో నామాశీతితమః సర్గః ॥ 80 ॥

ఓ రామచంద్రా! ఏ 'పంచక' (పంచతత్వ) సమూహములు నిర్వాసనా పర్యంతము వివేక
వశమున బొందునో, అవి యీ ప్రపంచమున మఱల సీతించి బొందనేరవు. తక్కినవి నిరంతర మీ సంసారమున
దిరుగుచునే యుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున పంచక విలాసమును
నెనుబదవ సర్గము ॥ 80 ॥

ఏకాశీతితమః సర్గః

[కుణ్డలీన్యాః ప్రసక్తేన రోగోద్భవశమక్రమాః
సిద్ధిసిద్ధేక్షణోపాయాద్యశేషమిహ శర్ణవ్యతే.

కుండలీనీ ప్రసంగమున, రోగముల యుత్పత్తినిగూర్చియు, అవి శమించునట్టి క్రమమును
గూర్చియు వచించబడుట—ఆకాశగమనాది సిద్ధులు, వాటిని దర్శించునట్టి యుపాయము వివరింప
బడుట యిటు గాననగును.]

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచ:—

ఏతత్పశ్చుకబీజం తు కుణ్డలీన్యాం తదన్తరే.

ప్రాణమారుతరూపేణ తస్యాం స్ఫురతి సర్వదా. 1

శ్రీవాసిష్ఠః—నూల శరీరమందలి మూలాధారప్రదేశమున కుండలీనియందలి లోభాగమున,
ఈ ప్రాణాది పంచకముయొక్క బీజము ప్రాణవాయు రూపమున సదాస్ఫురించుచుండును.

సాన్తః కుణ్డలీనీస్పృష్ట స్ఫుర్వసంవిత్కలామలా

కలోక్తా కలనేనాశు కథితా చేతనేన చిత్. 2

జీవనాజీవతాం యాతా మననాచ్చ మహస్థితా

సంకల్పాచ్చైవ సంకల్పా భోధాద్బుద్ధిరితి స్మృతా. 3

అట్లు కుండలీని ప్రాణరూపమున స్ఫురించినదై, వాయుధర్మముచేతను, నిజధర్మముచేతను,
స్పృష్ట, స్పృశ్య, సంవిత్తులను మూడురూపములుగా గల్పించబడి, కలనము (ఎఱుక) గావించుటచే
కళయనియు, చేతతమెనగుటచే చిత్తనియు, జీవించుటచే జీవమనియు, మననము జేయుటచే మన
స్సనియు, సంకల్పించుటచే సంకల్పమనియు, భోధనముచే బుద్ధియనియు, శీఘ్రముగఁ జెప్పబడినది.

అహంకారాత్మతాం యాతా సైహ పుర్యప్తకాభిధా
స్థితా కుణ్డలినీ దేహా జీవశక్తిరనుత్తమా

4

మఱియు నదియే అహంభావముచే నహంకారరూపత్వమును బొందుచున్నది. ఈ రీతిగ నీకుండలినీ పుర్యప్తకమును బేరుచే పచింపఁబడినది. ఈ కుండలనియే దేహమందత్పుత్తమమైన జీవశక్తి రూపమున విద్యమానమైయున్నది.

అపానతాముపాగత్య సతతం ప్రవహత్యథః

సమానా నాభిమధ్యస్థా ఉదానాఖ్యోపరి స్థితా.

5

అదియే అపానరూపమును నొంది యథోదేశమునకు నిరంతరము ప్రవహించుచున్నది; నాభి మధ్యమున సమానవాయురూపమున నున్నది! ఉదానమును బేరుచే నూర్ధ్వప్రదేశమున వెలయుచున్నది.

అథ స్వపానరూపైవ మధ్యే సామ్యైవ సర్వదా

పుష్టాపుష్టదానరూపైవ పుంసః స్వస్థైవ తిష్ఠతి.

6

అథోదిశయంబది అపానరూపముగ నే యుండును. మధ్యప్రదేశమున నెల్లపుడు సమానరూప ముగ నే నిశ్చలముగ నుండును. అపాన, సమానములచే బరిపాక్షింపబడినను నూర్ధ్వపుత్తియుదానరూప ముగ నే యుండును. ఇట్లది జేహమున స్వస్థముగ నే విలసిల్లుచుండును.

సర్వయత్న మథో యాతి యది యత్నాన్న ధార్యతే

తత్పుమాన్మృతిమాయాతి తయా నిర్గతయా బలాత్.

7

సమాన శృత్తిని ధరింపకున్నచో, సర్వప్రయత్నముచేత అపానపుత్తిద్వారా జీవసంవిత్తు అథోమార్గము గుండా బయటకుఁబోవును; మఱియు నట్లది బలముగా పోవుటచే మనుజుడు మృత్యువును బొందును.

సమస్తైవోర్ధ్వమాయాతి యది యుక్త్యా న ధార్యతే

తత్పుమాన్మృతిమాయాతి తయా నిర్గతయా బలాత్.

8

అట్లే సమానపుత్తిని ధరింపకుండిన, జీవసంవిత్తు సర్వయత్నముచేత యుదానపుత్తిద్వారా యూర్ధ్వముఖమునకు జనను. అట్లది బలముగా వెడలుటచే మనుజుడు మృత్యువునకు బాల్చుడును.

సర్వభాత్మని తిష్ఠేచ్ఛేత్త్యక్వోర్ధ్వార్థో గమాగమా

తజ్జనోరీయతే వ్యాధిరన్మారుతరోధతః.

9

ప్రాణాపానపుత్తి నిరోధముద్వారా యూర్ధ్వార్థోగమనములను సర్వభాత్మజించి, సమాన పుత్తిచే జీవసంవిత్తు ఆత్మయందు నెలకొనియున్నచో, ప్రాణియొక్క సమస్తవ్యాధులు నశించును, మృత్యువును జయింపఁబడును.

సామాన్యనాడీవై ధుర్యాత్సామాన్యవ్యాధినంభవః

ప్రధాననాడీ వై ధుర్యాత్ప్రధానవ్యాధినంభవః.

10

సామాన్యనాడుల వ్యాపారాభావముచే, అన్నరసము పచనముకామి, సామాన్యరోగములు తృప్తమగును. ప్రధాననాడుల వ్యాపారాభావముచే, ప్రధానరోగములు జనించును.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

కిం వినాశాః కి ముత్పాదా శరీరేఽస్మిన్మనీశ్వర

అథయో వ్యాధయశ్చైవ యథావత్సాధయాశు మే.

11

శ్రీరామః— ఓ మనీశ్వరా! ఈ శరీరమున అధివ్యాధులు (మానసిక, కారీకరోగములు) దేనిచే నశించును, దేనిచే నుత్పన్నమగు నను విషయము శీఘ్రముగ నాకు, దెలియజేయవేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: —

అథయో వ్యాధయశ్చైవ ద్వయం దుఃఖస్య కారణమ్

తన్నివృత్తిః సుఖం విద్యా తత్తయో మోక్ష ఉచ్యతే.

12

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! అధివ్యాధులు రెండును దుఃఖమునకు కారణభూతములు వాని నివృత్తిచే సుఖము కలుగుచున్నది. జ్ఞానముచే నవిగమాలముగ నశించుటయే మోక్షమని బేర్కొనబడుచున్నది.

మిథః కదాచిజ్ఞాయేతే కదాచిత్సమమేవ చ

పర్యాయేణ కదాచిచ్చ అధివ్యాధీ శరీరకే.

13

అధివ్యాధులు రెండును నొకపుడు పరస్పరమొకదాని కొకటి కారణమగుటచే శరీరమున జనించును. ఒకపుడు రెండును కూడియే జనించును. మఱియొకపుడు సుఖానంతరముగ క్రమముగ నుద్భవమగును.

దేహదుఃఖం విదుర్వ్యాధిమాధ్యాఖ్యం వాసనామయమ్

మార్జ్యమూలే హి తే విద్యా తత్త్వజ్ఞానే పరిత్యయః

14

శరీరసంబంధ దుఃఖమును వ్యాధియందుక. వాసనలకారణమున జనించునట్టి మనస్సంబంధ దుఃఖమును అధియందురు. అజ్ఞానమే యీరెంటికిని మూలకారణము. తత్త్వజ్ఞానముచే నద్దాని త్యయమగును.

అతత్త్వ జ్ఞానవశతః స్వేద్ధియాక్రమణం వినా

హృది తానవముత్సృజ్య రాగద్వేషేష్వ నారతమ్.

15

ఇదం ప్రాప్తమిదం నేతి జాడ్యాద్వా ఘనమోహదాః

అథయః సంప్రవర్తంతే వర్షాసు మిహికా ఇవ.

16

తత్త్వజ్ఞానము, ఇంద్రియ నిగ్రహములేని కారణముచేతను, చిత్తమున (నిశ్చలవాయువు పంటిదియు ఆరోగ్య కారణమున్నునగు) నూత్నత్వమును ద్యజించి నిరంతరము రాగద్వేషములందా సక్తిగల్గియుండుటచేతను, ఈ వస్తువును నేను బొందితిని, ఈ వస్తువును బొందలేదను నీ ప్రకారమగు జడత్వముచేత, వర్షాకాలమందు వుంచునలె, మహామోహప్రధములగు అధులు (మానసికరోగములు) ప్రవృత్తములగుచున్నవి.

భృశం స్ఫురన్ నీప్వీచ్ఛాసు మాఘోర్జే చేతస్యనిర్జితే

దురన్నాభ్యవహారేణ దుర్దేశాక్రమశః చ. 17

దుష్కాలవ్యవహారేణ దుష్క్రియాస్ఫురణేన చ
దుర్జ్ఞానజ్ఞదోషేణ దుర్భావద్భావనేన చ. 18

క్షీణత్వాద్వాప్రపూర్ణత్వాన్నాడీనాం రన్త్యసంతతౌ
ప్రాణే విధురతాం యాతే కాయే తు వికలీకృతే. 19

దాస్యిత్వకారణం దోషాద్వాస్యధిర్దేహే ప్రవర్తతే
సద్యాః ప్రాప్యణీదాఘా భ్యామివాకార విపర్యయః 20

కోరికిలు మఱల మఱల స్ఫురించుటచేతను, మూఢత్వముకేతన, చిత్తమును జయింపకుండుటచేతను, దోషభూయిష్టముగు నన్నమును భుజించుటచేతను, దోషయోక్తముగు నలమును వసించుటచేతను, దోషయోక్తకాలములందు వ్యవహరించుట వలనను, దుష్కర్మలచేతను, దుష్కసాంగత్యముచేతను, దుష్టభావములఁ బ్రాప్తించుటచేతను, అన్నరసము ప్రవేశింపమి నాడీరంధ్రములు క్షీణించుట వలనను, లేక, అన్నరసము ద్విగుణీకృతముగ బ్రవేశించుటచే నాడీరంధ్రము లధికప్రపూర్ణములగుటచేతను, కఫపిత్తాదుల ప్రకోపముచే ప్రాణము వ్యాపిలగుటచేతను, దెబ్బ మున్నగునవి తగులుటచే నవయవములు వికలములగుటవలనను, అనేకదోషములద్వారా యస్వస్థతకు కారణభూతమైనట్టి, వ్యాధిదేహమున నుత్పన్నమగుచున్నది. మఱియు, వర్ష, ఉష్ణత్వములచే నదియొక్క యాకారము మార్పునొందునట్లు, యీ వ్యాధియు దేహాకారమును విపర్యయ మొనర్చునదైయున్నది.

ప్రాక్తనీ చైహి కీ వాపి శుభా వాప్యశుభా మతిః
యైవాధికా సైవ తథా తస్మిన్యోజయతి క్రమే. 21

పూర్వజన్మయొక్కగాని, ఈ జన్మయొక్కగాని శుభ, ఆశుభ బుద్ధులలో నేది యధికముగా నుండునో, అదియే యీ వ్యాధియొక్క క్రమమును నియోగించుచున్నది.

అథయో వ్యాధయశ్చైవం జాయంతే భూతపశ్చకే
కథం శృణు వినశ్యన్తి రాఘవాణాం కులోద్భవా. 22

ఓ రఘుకులశ్రేష్ఠా! ఇవిధమున భూతపంచకమగు దేహమున వాధివ్యాధులు జనించుచున్నవి. ఇంక నవి యెట్లు నశించునో యీ క్రమమును విశుము.

ద్వివిధో వ్యాధిరస్తేహ సామాన్యః సార ఏవ చ
వ్యవహారస్తు సామాన్యః సారో జన్మమయః స్మృతః. 23

వ్యాధి రెండువిధములుగా నుండును—ఒకటి సామాన్యము, మఱియొకటి సారము (దృఢతరము) అందు, ఆకలి, దుష్పిక-ఇత్యాది వ్యవహారములచే నుత్పన్నమగునది సామాన్యవ్యాధియనియు, జన్మాది వికారములకు మూలమైనది సార (దృఢతర) వ్యాధియనియు జెప్పబడును.

ప్రాప్తేనాభిమతేనైవ నశ్యన్తి వ్యావహారికాః
ఆధిక్షయేణాధిభవాః క్షీయన్తే వ్యాధయోఽవ్యలమ్. 24

ఇష్ట వస్తువు సంప్రాప్తమగుటచే తృప్తిపానాదులవలన జనించు వ్యావహారిక వ్యాధినశించును. అధి (మానసికవ్యధ) త్తయించుటచే తదాధిచే నుత్పన్నమగు వ్యాధులున్ను త్తయించును.

ఆత్మజ్ఞానం వినా సారో నాధిర్నశ్యతి రాఘవ
భూయో రజ్జవబోధేన రజ్జసర్వో హి నశ్యతి. 25

ఓ రాఘవా! ఆత్మజ్ఞానములేక 'సారము' అనగా జన్మాది వికారములకు మూలమగు అధి నశింపదు. రజ్జవుయొక్క జ్ఞానము పూర్ణముగ లేనిచో సర్పభ్రాంతి నశింపదుకదా!

అధివ్యాధివిలాసానాం రామ సారాధిసంక్షయః
సర్వేషాం మూలహా ప్రావృణ్నదీవ తటపీఠధామ్. 26

ఓ రామచంద్రా! వర్షాకాలపు నది తీరముననున్న వృక్షములను సమూలముగ నశింపఁజేయున దెట్లుగనో, అట్లునే సార (జన్మాది వికార) రూపముగ అధియొక్కక్షయము, సమస్త అధివ్యాధివిలాసములను సమూలముగ నిశింపఁజేయునదైయున్నది.

అనాధిజా వ్యాధయస్తు ద్రవ్యమన్త్ర శుభక్రమై
చికిత్సకాది శాస్త్రోక్తైర్నశ్యన్త్యైరిహాధవా. 27

సామాన్యవ్యాధులు వైద్యులచేతను, శాస్త్రాదుల చేతను జెప్పబడిన, ఔషధి, మంత్రాది కర్మలచేతను, లేక, పెద్దలచే పరంపరగాజెప్పబడుచువచ్చిన చికిత్సాపద్ధతులచేతను వినాశమొందును.

స్నానమన్త్రోషధోపాయా వక్తు శ్వాధిగతాని చ
త్వయా చికిత్సాశాస్త్రాణి కిమన్యదుపదిశ్యతే. 28

ఓ రామచంద్రా! లోలార్కాది పవిత్ర తీర్థములందలి స్నానము, మంత్రోషధాద్యుపాయములు, పెద్దలచేతను, వైద్యశాస్త్రములచేతను జెప్పబడిన ఔషధములు నీవు స్వయముగ నే యెఱింగియున్నావు. కాన అన్యముగ నెక నే జెప్పఁపలసిన దేమున్నది?

శ్రీరామ ఉవాచ:-

ఆథేః కథం భవేద్వ్యాధిః కథం చ న వినశ్యతి
ద్రవ్యాదితరయా యుక్త్యా మన్త్ర పుణ్యాదిరూపయా. 29

శ్రీరాముడు:- మహాత్మా! అధిచే నుత్పన్నమగు వ్యాధి ఔషధములకంటె జేతన మంత్ర పుణ్యాదిరూపయుక్తులచే నెట్లు నశించును?

శ్రీవషిష్ఠ ఉవాచ:-

చిత్తే విధురితే దేహః సంక్షోభమనుయాత్మ్యమై
తథా హి రుషితో జన్మరగ్రమేవ న వశ్యతి 30

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! మానసికవ్యధలచే చిత్తము వ్యాకులముకాకగా దేహమున్న సతివ్యాకుల మగుచున్నది. ఎట్లనిన, క్రోధపరవశుఁడు తన యెదుటనున్న పదార్థమును గూడ గ్రాంచజాలడు కదా!

అనవేద్య పురోమార్గముమార్గమునుధావతి

ప్రకృతం మార్గముత్సృజ్య శరార్తో హరిణో యథా.

31

మఱియు బాణముచేఁ దీడితమగు జింక తన యెదుటనున్న మార్గమును పడలి, అన్యమార్గమున బరువిడునట్లు, అట్టి మానసికవ్యధాగ్రస్తుఁడు సమ్మతిమన నున్న మార్గమును గాంచక తమార్గము వైపు నకుఁ బరువిడును,

సంక్షోభాత్సామ్యముత్సృజ్య వహన్తి ప్రాణవాయవః

దేహే గజప్రవిప్లవేన పయాంసీవ సరిత్రతే.

32

నదియందేనుఁగు ప్రవేశించుటచే తన్నదీజలము తీరమువైపునకుఁ బ్రవహించు నట్లు, మానసికవ్యధలచే వ్యావలముగు ప్రాణవాయువు తన సమత్వమును పడలి యన్యమార్గమున, బ్రవహించును.

అనమం వహతి ప్రాణే నాడ్యో యాన్తి విసంస్థితిమ్

అనమ్యక్సంస్థితే భూపే యథా వర్ణాశ్రమక్రమాః.

33

రాజు అవ్యవస్థితుఁడై యుండిన, వర్ణాశ్రమక్రమము విషమమై పరఁగునట్లు, ప్రాణవాయువు అవ్యవస్థితముగాఁ బ్రవహించుటచే నాడులున్న విషమత్వము, జెందును.

కాశ్చిన్నాడ్యః ప్రపూర్ణత్వం యాన్తి కాశ్చిచ్చ రిక్తతామ్

ప్రాణ విధురితే దేహే సర్వతః సరితో యథా.

34

ప్రాణవాయువుయొక్క విషమత్వముచే శరీరము విహ్వలముకాఁగా నదీప్రోతములవలె కొన్ని నాడు లధికపూర్ణములైయు, కొన్ని నాడులు రిక్తముగాను నుండుచున్నవి.

కుజీర్ణ త్వమజీర్ణత్వమతిజీర్ణ త్వమేవ వా

దోషాయైవ ప్రయాత్యన్నం ప్రాణసంచారదుష్క్రమాత్.

35

ప్రాణసంచారముయొక్క క్రమము సరిలేమి భుజింపఁబడిన యన్నము కుజీర్ణత్వముఁగాని, అజీర్ణత్వముగాని, లేక, అతి జీర్ణత్వముఁగాని (ఇట్లాయాదోషములను) బొందుచుండును.

యథా కాష్ఠాని నయతి ప్రాచీదేశం సరీద్రయః

తథాన్నాని నయత్యస్తః ప్రాణహతః స్వమాశ్రయమ్.

36

నదీ ప్రవాహము కాష్ఠములను దూర్చుదిక్కునకుఁ జేర్చునట్లు, సమానమును ప్రాణవాయువు భుజించిన యన్నములను రసమొనర్చి శరీరమంతటను నాయాస్థానములకుఁ జేర్చుచుండును.

యాన్యన్నాని నిరోధేన తిష్ఠన్త్యస్తాశరీరకే

తాన్యేవ వ్యాధితాం యాన్తిపరిణామస్వభావతః.

37

నిరోధముచే నేయన్నములు శరీరాంతర్గతమున నుండునో, అవియే ధాతువైషమ్యరూప పరిణామముచే స్వభావవశమున వ్యాధితము నొందుచున్నవి.

ఏవమాధేర్భవేద్యాధిస్తస్యాభావాచ్చ సశ్యతి

యథా మన్తైర్విసశ్యన్తి వ్యాధయస్తత్క్రమః శృణు.

38

ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ, ఆధిచే వ్యాధి సంభవించుచున్నది; మఱియు ఆధిలేకుం
డిన వ్యాధియు నశించుచున్నది. ఇక మంత్రాదులచే వ్యాధి యెట్లు నశించునో, యా క్రమమునుగూర్చి
వినుము.

యథా విలేకం కుర్వన్తి హరీతక్యః స్వభావతః
భావనావశతః కార్యం తథా యరలవాదయః.

39

హరీతకీ ఫలము (కరక్కాను) లెట్లు విరేచనరూపకార్యమును స్వభావముగనే నొనర్పఁ
జేయుచున్నవో, అట్లే వాయుగ్నిభూజలాది బీజాత్మకములైన మంత్రవర్ణములును మాంత్రికుని భావ
నావశ్యమున, రోగాకారముగ, బరిణామిణాదిని యన్నరసముల యొక్క పాచనాదికార్యములఁ
జేయుచున్నవి.

శుద్ధయా పుణ్యయా సాధో క్రియయా సాధుసేవయా
మనః ప్రయాతి నైర్మల్యం నికషేణేవ కాఞ్చనమ్.

40

సాధువగు నో రామచంద్రా! ఒరపిడిరాతిచే బంగారము నైర్మల్యమునందునట్లు శుద్ధమై,
చవిత్రమైనట్టి సాధుసేవయను క్రియచే మనస్సును నిర్మలత్వము నొందుచున్నది.

అనన్తో వర్ధతే దేహే శుద్ధే చేతసి రాఘవ
పూణేంద్రాపుదితే హ్యత్ర నైర్మల్యం భవనే యథా.

41

ఓ రాఘవా! పూర్ణచంద్రుఁ డుదయించుటచే నీ ప్రపంచమున నెట్లు ప్రకాశము విజృంభిం
చునో, శుద్ధచిత్తమున నానందమును యట్లే వృద్ధి నొందును.

సత్వశుద్ధ్యా వహన్త్యేతే క్రమేణ ప్రాణవాయవః
జరయన్తి తథాన్నాని వ్యాధిస్తేన వివశ్యతి.

42

అంతఃకరణశుద్ధిచేత ప్రాణవాయువు సక్రమముగ బ్రవహించును. మఱియు నన్నును
లెస్సగు బదనమునర్చును. దాన, సమస్తవ్యాధులు నశించును.

అధివ్యాధ్యోరితి ప్రోక్తా నాశోత్పత్తిక్రమా త్వయి
కుణ్డానిన్యాః కథా యోగాదధునా ప్రకృతం శృణు.

43

ఓ రామచంద్రా! ఇవ్విధమున కుండలినీకథా ప్రసంగమున అధివ్యాధుల వినాశోత్పత్తి క్రమ
ములను నీ కెఱిగించితిని. ఇక ప్రస్తుత ప్రసంగమునుగూర్చి యాకింపుము.

పుర్యష్టకపరాఖ్యస్య జీవస్య ప్రాణనామికామ్
విద్ధి కుణ్డానినీమన్తరామోదస్యేవ మజ్జరీమ్.

44

ఓ రామచంద్రా! సుగంధమునకు, బుష్పలత యాధారమైనట్లు, పుర్యష్టకమును జీవగల
జీవునకుఁ బ్రాణమును జీవుగం కుండలినీ యాధారమైయున్నదని యెఱుంగుము.

తాం యదా పూరకాభ్యాసాదాపూర్య సీయతే సమమ్
తదైతి మైరవం శ్చైర్మం కాయస్యా వీనతా శథా.

45

ఆ కుండలినీయందు పూరకమును ప్రాణాయామాభ్యాసముచే సమరూపమున నెపుడు జీవుడు స్థితుడగునో, అపుడు మేరువువంటి స్థిరత్వమున్ను, శరీరముయొక్క గురుత్వమున్ను సిద్ధించుచున్నవి.

యదా పూరకపూర్ణాన్తరాయత ప్రాణమారుతమ్
నీయతే సంచిదేవోర్ధ్వం సోఘం ధర్మక్లమం శ్రమమ్. 46

సర్వీవ త్వరితై వోర్ధ్వం యాతి దణ్డోపమాం గతా
నాడీః సర్వాః సమాదాయ దేహబద్ధా లతోపమాః. 47

పూరకముచే నెపుడు శరీరమంతయు మూలాధారమునుండి బ్రహ్మరంధ్రమువఱకుఁ దిన్నగా నిలిపి ప్రాణవాయువుయొక్క యాకర్షణపూర్వకముగ, శారీరిక, మానసిక శుభిశ్రమను సహించుట కొఱు కుండలీనీ సంచిత్తు పైకి పంపఁబడునో, అపుడు ప్రాణవాయువుయొక్క యాకర్షణముచే కఱ్ఱ వలె దీర్ఘత్వమునొంది యా కుండలినీ నాడులన్నింటినీ దనతోఁ దీసికొని దేహమందు బంధింపఁబడిన లతవలె శీఘ్రముగఁ బైకిఁబోవుచున్నది.

తదా సమస్తమేవేదముత్సావయతి దేహకమ్
నీరస్యం పవనాపూర్ణం భస్తేవామ్బుతతాన్తరమ్. 48

బానినుండి పైకి నీడ్వబడుచుండు చర్మశస్త్రము (తోలుసంచి) తనయందుఁ బ్రవేశించిన జలము నెట్లు పైకి తీసికొనిపోవునో, అట్లే వాయువుచేఁ బూర్ణమగు ఛిద్రహితముగు యాదేహము నున్న నత్తటి కుండలినీ సంచిత్తు పైకిఁ గొనిపోవుచున్నది. ఇదియే యోగియొక్క ఆకాశగమనము.

ఇత్యభ్యాసవిలాసేన యోగేన వ్యోమగామినా
యోగినః ప్రాపున్వన్యచ్చైర్దీనా ఇన్ద్రదళామిమ 49

ఇట్లు, ఆకాశగమనయోగముయొక్క యభ్యాసక్రియచే యోగులు, — దీనజనులంద్రఽపద విని బొందినట్లు యూర్ధ్వదిశను బొందుచున్నారు.

బ్రహ్మనాడీ ప్రవాహేణ శక్తిః కుణ్డలీనీ యదా
బహిర్యార్ధ్వం కపాలస్యా ద్వాదశాంగులమూర్ధని. 50

రేచకేన ప్రయోగేన నాడ్యన్తరనిరోధినా
ముహూర్తం సిత్తిమాప్నోతి తదా వ్యోమగ దర్శనమ్. 51

మతియు నెపు డితరనాడీవ్యాపార నిరోధకముగు రేచకప్రాణాయామ ప్రయోగముచే కుండలీనీ శక్తి బ్రహ్మ (సుషుమ్న) నాడియందు ప్రాణవాయు ప్రవాహముచే, శిరస్సుయొక్క యిరు కవాటముల సంధిరూపముగు కపాలమునకుఁ బండ్రెండంగుళముల వెలుపలనున్న షోడశాంతోపను స్థానమున ముహూర్తకాలముండనో, అపు డాకాశమున సంచరించు సిద్ధులయొక్క దర్శనమగును.

శ్రీరామ ఉవాచ: —

దర్శనం కీదృశం బ్రహ్మన్నయనాంశుగణం వివా
అదివ్యానామ్స్త్రియాణాం తత్త్వమేవం కథం భవేత్. 52

శ్రీరాముడు:— బ్రహ్మస్వరూపా! మనయొక్క యింద్రియములు అదివ్యములై యుండ, దివ్యేంద్రియ (దివ్యనేత్ర) ప్రకాశములేక, 'పాదశాంత' సానమున ప్రాణధారణ యొనర్చి సంతమాత్రమున సిద్ధుల దర్శన మెట్లుగనో, యాతత్త్వమెఱింగింపవేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

న కేచన మహాబాహూ భూచరేణ సభవ్యతః

అదివ్యేనాశ్రితా జ్ఞానైర్ద్రవ్యేనే పురుషేన్ద్రియైః.

53

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ మహాబాహూ! భూమిపై, చరించు జనులు మలినమై, అజ్ఞానాశ్రితమైనట్టి తమ యింద్రియములచే నాయురూపులగు ఆకాశచారులైన సిద్ధుల నెన్నిటికిని గాంచలేరు.

విజ్ఞానాద్ధూర సంస్థేన బుద్ధినేత్రేణ రాఘవ

దృశ్యేనే వ్యోమగాః సిద్ధాః స్వప్నవత్స్విర్భదా అపి.

54

ఓ రాఘవా! కాని, విజ్ఞానము (యోగాభ్యాసము) చే శుద్ధమైన మనస్సువలన దూరమున నున్నట్టి బుద్ధియను నేత్రముద్వారా ఆకాశచారులగు సిద్ధులు కానుపింతురు. మఱియు, స్వప్నము వలె వారు జనులకు పారిపారి యభిప్రథలములు నొసంగువారునై యున్నారు.

స్వప్నావలోకనం యద్వత్తద్వత్సిద్ధావలోకనమ్

కేవలోఽథ విశేషోఽయం సిద్ధప్రాప్తి స్థిరాస్థితా.

55

స్వప్న దర్శనమువలెనే సిద్ధులయొక్క దర్శనమున్ను నగును. కాని సిద్ధుల ప్రాప్తియందు సరదానాది ఫలరూప పదార్థముల సిద్ధిత్వముండదు—ఇంతమాత్రమే విశేషము.

ముఖాద్భూహిర్ద్వాదశాస్తే రేచకాభ్యాసయ్యుక్తితః

ప్రాణే చిరం స్థితిం నీతే ప్రవిశత్యపరాం పురీమ్.

56

రేచకాభ్యాసరూపముగు యుక్తిచే ముఖమునకుఁ బండ్రెండంగుళముల వెలుపల ప్రాణ వాయువును చిరకాలముంచుటచే యోగి మఱియొకశరీరమునఁ బ్రవేశింపగల్గును.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

వద స్వభావస్య కథం బ్రహ్మన్నచల సంస్థితః

వక్తారః సానుకమ్పా హి దుష్ప్రక్షేపి న భేదినః.

57

శ్రీరాముడు:— ఓ మనీంద్రా! ఈ మాయామయ ప్రపంచము అనియతస్వభావము గలదని పూర్వప్రసంగమున దామనేకపర్యాయములు వచించియుంటిరి. అట్లైన నొక్క స్వభావము యొక్క నియతమగు (అచంచల) స్థితి యెట్లు సంభవించునో వచింపవేడెద. దుష్ప్రక్షల్లాసర్పబడిన పక్షులగు మహాత్ములు దయఁజూపుదురేకాని భేదము నొందరుగదా!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

శక్త్యై తు స్వభావాఖ్యా యథా స్ఫురతి చాత్మనః

సర్గాదిషు తక్తైవాసా స్థితిం యాతీతి నిశ్చయః.

58

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! సత్యసంకల్పుడగు పరమాత్మయొక్క స్వభావము, లేక నియతి యనుశక్తి కల్పించుచున్నది స్ఫురించుచున్నదో అయ్యది కల్పవర్తనము నుండుననుట నిక్కము.

అవస్తుత్వాదపిద్యాయా వస్తుశక్తిరపి క్వచిత్
భిద్యతే దృశ్యతే హ్యజ్ఞ వసంతే శారదం ఫలమ్.

59

(ప్రియః) డవగు రాఘవా! అవిద్య అవస్తువు అగుటబట్టి కొన్నికొన్ని దేశములందు శరదృతువుయొక్క (ప్రహేయి) ఫలము వసంతకాలమునఁ గన్పడునట్లు—వస్తుశక్తియు సచటచట భిన్నముగా గన్పించుచుండును.

సర్వమేవమిదం బ్రహ్మ నానానాతయా స్థితమ్
జృమ్భతే వ్యవహారార్థం కేవలం కథితస్థితి.

60

ఏకముగను, అనేక రూపములుగను, అనియతస్వభావముగను నున్న యీ జగత్తంతయు బ్రహ్మరూపమే యైయున్నది. జీవుల కర్మ, తత్ఫలభోగ వ్యవహారము కొఱకు మాత్రము అజ్ఞాతమగు బ్రహ్మమే కొంతకాలమునఱకు నియతస్థితిని ధరించి విజృంభించుచున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

సూక్ష్మచ్ఛిద్రాదిగత్యర్థం పూరణార్థం చ ఖస్యవా
అణుతాం స్థూలతాం వాపి కాయోఽయం నీయతే కథమ్

61

శ్రీరామః:— ఓ మనీష్యరా! సూక్ష్మరంధ్రముగండా పోవుటకై దేహముయొక్క అణుత్వమును, ఆకాశమును బూర్ణ మొనర్చుటకై దేహముయొక్క స్థూలత్వమును యోగులెట్లు పొంధగలరు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

కావృక్రకచయోః శ్లేషాద్యథా ఛేదః ప్రవర్తతే
ద్వయోః సంఘర్షణాదగ్నిః స్వభావాజ్ఞాయతే తథా.

62

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! కొయ్య, ఊపము—ఈరెంటియొక్క సంఘర్షణముచే కొయ్య రెండుభాగము లగునట్లు, ప్రాణాపానముల సంఘర్షణముచే జీతరాగ్ని స్వభావముగనే యాత్మన్నమగుచున్నది.

మాంసం కుయస్త జఠరే స్థితం శ్లిష్టిముఖం మిథః

ఊర్ధ్వధః సంమిలత్సూలద్యమ్భః సైరివ వై తస్యమ్.

63

ఈ దేహమును యంత్రముయొక్క యందరభాగమున వాళికి, బైసను, క్రిందను భరస్పరము కలియుచుండు ముఖములుగల, భస్మ్రద్వయము (రెండుతోలుతీర్తుల) వంటి స్థూలమాంసము—క్రింద జల్లిమ్మచేతను, పైన వాయువుచేతను నీడ్వబడుచుండు, షాననల పొదరింటివలె—కదలుచుచున్నది.

తస్యకుణ్డాలినీ లక్ష్మీర్నిలీనాన్తర్నిజాస్పదే
పద్మరాగసముద్గస్య కోశే ముక్తావళీ యథా.

64

దాని యథోభాగమున, అనఁగా మూలాధారమున దననిజస్థానమున, సర్వలకుఁ బ్రాణప్రద మగుట చే లక్ష్మీవంటిదైన కుండలిని, ముత్యముల పెట్టెలో ముక్తావళిమువలె వెలయుచున్నది.

ఆవర్తఫలమాలేవ నిత్యం సలసలాయతే
దణ్డాహతేవ భుజగీ సమున్నతివివర్తిని.

65

తిరుగుచున్న రుద్రాక్షమాలవలె నది నిత్యము సరసలాడుచుండును. మఱియు, కట్టచే గొట్టఁబడిన ఆడుసర్పమువలె సూర్యముఖముచే బరివర్తనశీలమైయుండును.

ద్యావాపృథివ్యోర్మధ్యస్థా క్రియేవ స్పృహధర్మణీ
సంవిన్మధువిభోధార్కా హృత్పద్మపుటపట్నదీ.

66

భూమ్యాకాశముల మధ్య ప్రాణులయొక్క యూర్వాధోగతులకు నిమిత్తములై విసిత నిషిద్ధ క్రియలెట్లు కలవో, అట్లునే యీ కుండలిని ప్రాణాపానముల యూర్వాధోగతులకుఁ గారణమై యుండుటచే సంచలన శీలమును, సేత్రాదుల జ్ఞానమున, రూపాది విషయాస్వాదనా బోధనమున సూర్యనిపంటిదియు, హృదయకమలమయొక్క భ్రమరమునై యుప్పుచున్నది.

తత్సర్వం శక్తిపద్మాది బాహ్యేనాభ్యంతరై సయా
హృది వ్యాధూయతే వాతై. పత్రవృన్దమివాభితః.

67

బాహ్యవాయువు చెట్టుయాకులనంతటను, గదల్చునట్లు, జ్ఞాన, కర్మోందియ శక్తులు, హృదయకమలము, వాడీ సమాహమ—వీటిని కుండలిని ఆభ్యంతరవాయువుచే జలించఁ జేయుచున్నది.

మద్వద్వోష్ఠౌ సుఖరత్యజ స్వభావాత్తత్ర వాయవః
బలవన్మృదు యత్కించిద్భృశం కవలయన్తి తత్.

68

వికాలరూపమగు స్ఫురించు ఈ బాహ్యకాశమున వాయువెట్లు బలవత్తరమైన కావ్యశిలాదులను, కోవలమైన తృణాదులనుగూడ జీర్ణీభూతమొనర్చుచున్నదో, అట్లే యాభ్యంతర హృదయాకాశమునను బ్రాణవాయువు భుజించిన యన్నాదులను జీర్ణమొనర్చుచున్నది.

వాతై రాహస్యమానం తత్పద్మాది తరలాయతే
హృద్యన్యాన్యేతి కార్యేణ పల్లవాది యథా తరోః.

69

హృదయపద్మము. సాక్షులు యున్నగునవి ప్రాణవాయువుచే గొట్టఁబడి కంపించుచున్నవి. అట్లువి కంపించుటచే హృదయమునందు బ్రవేశించిన యన్నము—వృక్షమందుఁ బ్రవేశించిన భూమియందు లి రసము పల్లవ, పుష్ప, ఫలాదులతోపమున బహితి నొందునట్లు—ప్రథమమున రసముగను, రసమునుండి రక్తముగను, రక్తమునుండి మాంసముగను. మాంసమునుండి త్వక్కుగను, త్వక్కునుండి మేదస్సుగను, మేదస్సునుండి మజ్జగను, మజ్జనుండి అస్థిగను అస్థినుండి శుక్రమురేతస్సుగను ఇట్లు విచిత్రముగా సౌకషదార్థమునుండి మఱియొక పదార్థమున పరిణతి నొందుచున్నది.

దేహేష్యాజరణం సర్వరసానాం పవనోఽన్వహమ్
జనయత్స్యగ్నిమనోన్యస్య సంఘర్షా ద్వనవేణువత్.

70

అరణ్యముననున్న చెరువు యొకదానినొకటి రాచుకొని యగ్ని సత్త్వమునర్చు నట్లు
దేహమందలి ప్రాణవాయువు, రసములన్నింటిని, యంతిమధాతువైన శుక్రపర్యంతము పరజామ మొందిం
చుటకై ప్రతిదిన మగ్ని సత్త్వము మొనర్చుచున్నది.

స్వభావశీతవాతాత్మా దేహస్తే నౌష్ణ్యమేత్యథ
ఉదితేన స సర్వాజ్ఞే భవనం భానునా యథా.

71

సూర్యునిచే ముల్లోకములు నష్టతను బడయునట్లు, శరీరమంతట బ్రహ్మమైన జతరాగ్నిచే
శీతవాతస్వభావముగల యాదేహముష్ణతను బడయుచున్నది.

సర్వతో విచరేదస్మిం సతే జస్తారకాకృతి
హృత్ప్రద్యహేమభ్రమరో యోగినాం చిన్మతాం గతమ్.

72

సక్షత్రములవంటి యాకాశము గలదియు, హృదయకమలమున బంగారపు తుమ్మెడవలె నున్న
దియు, యోగులయొక్క ఉపాస్యమును నగు ఆ (జతరాగ్ని) తేజము దేహమందంతటను సంచరించు
చున్నది.

తప్త్రికాశమయం జ్ఞానం చిన్తలం సత్ప్రయచ్ఛతి
యేన యోజనలక్ష్యం వస్తు నిత్యం సి దృశ్యతే.

73

అట్టి ప్రకాశమునే చిద్రూపముగా, జింతించినచో సర్వ పదార్థ దర్శనసిద్ధి యుదయించును.
అత్తటి, యోగి లక్షయోజనముల దూరముననున్న వస్తువునుగూడ నిత్యమనలోకింపఁగల్గును.

తస్యాగ్నేర్వాడవస్యేవ జలం సంశుష్కమిన్ధనమ్
మాంసపక్వజఖణ్డాఢ్యం హృత్పరః కోశవాసిनః.

74

సముద్రజలము బడతాగ్నికి ఇంధనమగునట్లు, మాంసరూప కమలముయొక్క ఖండములచే,
బూర్ణమైన హృదయమును దటాకమున వసించు ఆ జతరాగ్నికి, శరీరసంబంధములైన యన్నజలాదులు
శుష్కించిన యింధనముల పగిలి యగును.

యదచ్ఛం శీతలత్వం చ తదస్యాత్మేంద్రుచ్యతే
ఇతీన్దోరుతితః సోఽగ్నిరగ్నిజాహి దేహకః.

75

శరీరమున స్వచ్ఛత్వ, శీతలత్వము లెవ్వ కలవో, అవి యీ యగ్నికి చంద్రుడగును. ఇవి
భమున చంద్రునిచే నమృత్తి ప్రకటితమగు చున్నది. ఏలయనిన, దేహ మగ్ని, చంద్రమయముగదా!

సర్వం తూష్ణాత్మకం కించితే జోఽర్కాగ్న్య భిధం విదుః
శీతాత్మకం తు సోమాఖ్యమాభ్యామేవ కృతం జగత్.

76

బాహ్యమున నుష్ణవంతమగు జగత్తైమ్యది కలదోయది సూర్యునియొక్క, లేక, అగ్నియొక్క
తేజోరూపమేయైయున్నది. అట్లే శీతమగు జగత్తు చంద్రరూపమేయగును, ఏలయనిన ఈరెంటిచేతనే
జగత్తు నిర్మింపబడినది.

విద్యావిద్యా స్వరూపేణ సర్వం సదసదాత్మనా
జగద్వా యేన నిర్వృత్తం తదేవైవం విభజ్యతే.

77

అథవా, చిజ్జఃములను సుభయస్వరూపభుజితమగు సదసదాత్మకమైన అనిద్యాశబల బ్రహ్మమే జగదాకారముగ, బ్రవర్తించి ప్రకాశ శీతలత్వములచే నగ్ని, చంద్రరూపములుగ విభజించబడినది.

సంవిత్ప్రకాశం విద్యాది సూర్యమగ్నిం విదుర్బుధాః

అనజ్జాడ్యం తమో విద్యాద్యావళుః సోమం మపి నీణః

78

సంవిత్ (జ్ఞాన) ప్రకాశము, విద్య (ఆత్మజ్ఞానము) మున్నగువానిని బుద్ధిమంతులగు పండితులు సూర్యుడు, లేక, అగ్నియనుచున్నారు. అధేవిధమున, అనత్తు, జడత్వము, అవిద్య మున్నగువానిని చంద్రుడను చున్నారు.

శ్రీరామఉవాచ:—

వహ్నిర్వాయ్యాత్మనః సోమాదుదేతీతి మునీశ్వర

సోమసోత్పత్తిమధునా వద మే వదతాంవర.

79

శ్రీ రామడు.— ఓ మునీశ్వరా! వాయురూపుడగు చంద్రునిచే నగ్నియొక్క యుత్పత్తి యగునిని తాము వచించిన సంగతిఁ దెలిసికొంటిని, ఇత నిపుడు చంద్రునియొక్క యుత్పత్తిని దెలియజేయుడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అగ్నిహోమా మిథః కార్య కారణే చ వ్యవస్థితే

పర్యాయేణ సమం చైతే ప్రజీషేతే పరస్పరమ్.

80

శ్రీవసిష్ఠుడు.— ఓ రామచంద్రా! అగ్ని చంద్రులిరువురును బరస్పరము కార్యమొనర్చుటకు వ్యవస్థితులై యున్నారు. వారు క్రమముగను, ఏకకాలమునను నొకరికొకరు పజీషకులై యుండుదురు.

జన్మాజ్జబీజాఙ్గురవత్తథా దివసరాత్రివత్

స్థితిశ్చాయాతపసమా కేవలా సైతయోర్భవేత్.

81

ఆ యగ్ని చంద్రుల యుత్పత్తి, బీజాంకురములవలె యొకటి మఱియొకదానియుపాదానముగను, దినరాత్రులవలె పరస్పర నిమిత్తముగను, నుండును. మఱియు వానిస్థితి ఛాయాతపములవలె పరస్పర ప్రతిఘాతమై యొప్పును.

తుల్యకాలోపలమ్భాసా వితం ఛాయాతపస్థితిః

కేవలైకోపలమ్భాఢ్యా స్థితిర్దివసరాత్రివత్.

82

ఏకకాలమున నవి సంగ్రహింపబడుచు, వానిస్థితి ఛాయాతపములవలె నుండును. క్రమముగ సంగ్రహింపబడుచు దినరాత్రులవలె నుండును.

కార్యకారణభావశ్చ ద్వివిధః కథితోఽనయాః

సమ్రూప పరిణామోత్థో వినాశ పరిణామభః.

83

ఏకస్మాద్వద్విత్తీయస్య సంభవోఽఙ్కుర బీజవత్
కార్యకారణభావోఽసౌ సద్రూప పరిణామజః.

84

ఏకనాశే ద్విత్తీయస్య యద్భావో దినరాత్రివత్
కార్యకారణభావోఽసౌ వినాశ పరిణామజః.

85

వాని కార్యకారణభావము ద్వివిధముగా నుండును. ఒకటి సద్రూపపరిణామముచే నుత్పన్నమైనది; మఱియొకటి వినాశపరిణామముచే నుత్పన్నమైనది. బీజాంకురములవలె నొకదానినుండి మఱియొకదానియొక్క సంభవముగట సద్రూపపరిణామముచే నుత్పన్నమైన కార్యకారణభావము. దినరాత్రివలె నొకటి నశించినపుడు మఱియొకటి సంభవించుట వినాశపరిణామముచే నుత్పన్నమైన కార్యకారణభావము.

సద్రూపపరిణామస్య మృద్ధుటక్రమసంస్థితేః
అక్షోపలమ్బాదితరత్ప్రమాణం నోపయుజ్యతే.

86

మృత్తికుండి ఘటమువంటి స్థితిరూపముగ సద్రూపపరిణామమునకుఁ బ్రత్యక్షముకంటె నన్యముగ ప్రమాణము యుక్తముకానేరదు,

వినాశ పరిణామస్య దినరాత్రిక్రమస్థితేః
అభావోఽప్యేకవస్తుస్థో గతో ముఖ్యప్రమాణతామ్.

87

దిన, రాత్రిక్రమముయొక్క స్థితిరూపముగ వినాశపరిణామమున దినమందు రాత్రి కలియ నుండుటచే - ఒకవస్తువుయొక్క అభావమును దెలియఁజేయునట్టి అనుపలభ్యప్రమాణము యుక్తముగను

అనాస్థానాస్థి కర్తృత్వమిత్యాద్యాః యుక్తివాదినః
అవజ్ఞయా బహిష్కార్యాః స్వానుభూత్యపలాపినః.

88

ప్రకాశమాత్రముచే నుపక్షీణముగ దినముయొక్క స్థానము రాత్రియొక్క రచనయందు లేదనియు, మృత్తిక యచేతనముగటచే ఘటముయొక్క రచనయందు కర్తృత్వము లేదనియు ఇట్లనేక యుక్తుల, బల్కు వాదులను బుద్ధిమంతులగువారు తిరస్కారపూర్వకముగ బహిష్కరించవలెను. ఏలన, వారి మతమందు అనాస్థా (అస్థాన) బుద్ధి అకర్తృత్వ బుద్ధిని జనింపఁజేయుచున్నది.

ప్రత్యక్షవదభావోఽపి ప్రమేవ రఘునందన
అగ్నిభావోఽపి శీతస్య ప్రమాణం సర్వజన్తుమ్.

89

ఓ రఘునందనా ! ప్రత్యక్షమువలె అభావమున్న నొక ప్రమాణమే. ఎట్లనిన, ఉష్ణము యొక్క యభావము శీతముయొక్క యనుమానమందెల్లరకును ప్రమాణమైయున్నదిగదా !

అగ్నిర్ధూమతయా భాగాద్యాం ప్రయాతి పయోదతామ్
సద్రూపపరిణామేన తదగ్నిః సోమకారణమ్.

90

అగ్నిర్నప్తతయా శైత్యాదసావేవ ప్రయాతి యత్
వినాశపరిణామేన తదగ్నిః సోమకారణమ్.

91

ధూమభాగముచే నగ్ని మేఘరూపమును బొందు క్రియయందు, సద్రూపపరిణామముచే నగ్ని చంద్రునకుఁ గారణమైయున్నది. మఱియు, అగ్ని నశించి, శీతత్వముచే వాయురూపమును బొందు క్రియయందు, అగ్ని వినాశ పరిణామముచే చంద్రునకుఁ గారణమైయున్నది.

సప్తామ్బుధిపయః పీత్వా ధూమోద్ధారేణ వాడవః
పయోదతాం ప్రయాతేన తదేవ జనయత్సలమ్.

92

బడబాగ్ని! ధూమాతిశయములచే సప్తసముద్రముల జలమును ద్రావి, మేఘరూపమును ధరించి, మఱల జలరూప చంద్రుని పూర్ణరీతి నుత్పన్న మొనర్చుచున్నది.

అర్కః పీత్వా నిశానాథమామావాస్యం పునఃపునః
ఉద్గిరత్సమలే పక్షే మృణాలమివ సారసః.

93

సూర్యరూప తేజము అమావాస్యపక్షము చంద్రుని మఱల మఱల త్రాగి, తిరిగి శుక్ల పక్షమున సారసపక్షి కమలనాళమును గ్రమ్మనట్లు యద్ధానిని వెడలఁగఁగ్మచున్నది.

పీత్వామృతోపచుం శీతం ప్రాణః సోమముఖాగమే
అభ్రాగమాత్పూరయతి శరీరం వీనతాం గతః.

94

ముఖమునలె శోభాయుక్తమైన చంద్రునితోఁగూడిన వసంత, గ్రీష్మర్తువులందు ఉష్ణవా యువుచే భూమియొక్క అమృతమవంటి శీతలజలమును ద్రాగి, తిరిగి వర్షర్తువునందు, మేఘముయొక్క యాగమనముచే నూలమై జల (రస) రూప, చంద్రునియొక్క వృష్టిచే జగత్తుయొక్క శరీరమును ఒరి పూర్ణ మొనర్చుచున్నది.

జలమప్యృథవాం భోగే ప్రయాత్యర్కస్య రశ్మితామ్
సద్రూపపరిణామేన తజ్జలం వహ్నికారణమ్.

95

సూర్యునియొక్క కిరణములచేతనే జలము పానమొనర్చుబడునట్లైన, అట్టి కల్పనచేఁగూడ జలము సద్రూప పరిణామముచే సూర్యునియొక్క కిరణస్థితిని పొందుటవలన, జలరూపచంద్రుడు అగ్ని యొక్క కారణమాయెనుగదా!

నాశాత్కతయా తోయమాన్యత్వాదేతి హ్యగ్నితామ్
వినాశపరిణామేన తత్తోయం వహ్నికారణమ్.

96

ఉష్ణత్వకారణమున నాశముద్వారా జలమున్ను అగ్ని రూపత్వమును బొందుచున్నది. కాన, వినాశ పరిమాణమముచే ఆజలము అగ్నికి, గారణమైయున్నది.

అగ్నేర్విनाశే సద్రూపపరిణామో నిశాకరః
ఇన్దోర్విनाశే సద్రూపపరిణామో హుతాశనః

97

అగ్నియొక్క నాశమున సద్రూప పరిణామము చంద్రుడును, చంద్రుని నాశమున సద్రూ పపరిణామ మగ్నియు నైయున్నది.

హుతాశో నాశమాగత్య సోమో భవతి వై తథా
దివసో నాశమాగత్య రాత్రిర్భవతి వై యథా.

98

పగలు నాశమొంది రాత్రిరూప మెట్లగుచున్నదో, అట్లే అగ్నినశించి చంద్రరూపమగుచున్నది.

తమఃప్రకాశయోశ్చాయాతపయోద్ధిసరాత్రయోః

మధ్యే విలక్షణం రూపం ప్రాజ్ఞైరపి న లభ్యతే.

99

తమఃప్రకాశ, ఛాయాతప, దినరాత్రుల మధ్య తద్విలక్షణమైన సద్రూప బ్రహ్మము ప్రాజ్ఞులకుఁగూడ (శృంగగ్రాహిక న్యాయమువలె 'ఇదంతా' రూపమున) లభింపఁజాలదు.

సంధిరవ్యవిలోపః స్యాదేతయోరేవ తద్వపుః

భావాభావైర్యథైకాసానిష్ఠావేతౌ తథైవ హి.

100

ఈ తమఃప్రకాశాదుల రెంటియొక్క సంధియున్న అశూన్యరూపమేయగును. ఏలయనిన, ఆసంధి యీరెంటియొక్కయు రూపమైయున్నది. మఱియు, భావాభావరూపముచే నీరెండున్ను ఏకవస్తురూపము లెట్లగునో, సంధియందును నట్లే యైయున్నవి.

ద్వాభ్యాం చైతన్యజాడాభ్యాం భూతాని ప్రస్ఫురన్తి హి

యథా తమఃప్రకాశాభ్యామహోర్మాతా మహీతలే.

101

చిద్రూపజడరూపాభ్యామారభేయం జగత్స్థితిః

జలామృతాభ్యాం మిశ్రాభ్యాం శీతా తమరివైన్దవీ.

102

భూమిపై తమఃప్రకాశములచే రాత్రించినము లెట్లగునో, అట్లే చిత్, జడములచే ఈ ప్రపంచమందలి సమస్తప్రాణులున్న స్ఫురించుచున్నవి. మఱియు మిశ్రితమైన జల, అమృతములచే జంద్రుని శరీర మెట్లు శీతలముగ నిర్మింపఁబడియున్నదో, అట్లే చిద్రూప, జడరూపములచే ఈజగత్స్థితియు నిర్మింపఁబడినది.

ప్రకాశమనలం సూర్యం చిద్రూపం విద్ధి రాఘవ

జడాత్మకం తమోరూపం విద్ధి సోమశరీరకమ్.

103

ఓ రాఘవా! అగ్ని, సూర్య, ప్రకాశములను చిద్రూపమనియు, చంద్రుని జడ, తమోరూపమనియు నెఱుంగుము.

చిత్సూర్యే నిర్మలే దృష్టే నామ నశ్యేద్భూతోదయమ్

వ్యోమసూర్యే బహిర్దృష్టే యథా కృష్ణనిశాతమః.

104

బాహ్యోకాశమున సూర్యుఁడు గాంచబడినతోడనే కృష్ణవర్ణముగల్గినట్టి రాత్రియొక్క యంధకారమంతయు నశించునట్లు, నిర్మలమైన చిత్ - సూర్యుఁడవలొకింపఁబడగనే సంసారోదయమున్న వినాశమొందును.

సోమదేహే జడే దృష్టే చిన్నిజేఽసత్యవద్భవేత్

నిశీధే విలసత్సభే యథా సారప్రభాభరః.

105

అర్ధరాత్రియందు చంద్రుఁడు ప్రకాశింప, సూర్యప్రకాశము తచ్చంద్రరూపముచే స్ఫురించి నను స్వసత్తచే అసత్తువలె భాసించునట్లు, జడమగు దేహమున చైతన్యమున్న (తాదాత్మ్యముచే స్ఫురించుచుండినప్పటికిని) స్వసత్తచే అసత్తువలె భాసించును. (లేనట్లు అజ్ఞాలకు తోచును.)

సోమం ప్రకటయత్యగ్నిశ్చిద్రోహస్య చిరం ప్రభామ్
స్వసంవిన్మయమిన్ద్రుశ్చిద్రోహస్థం రూపమర్కజచ్.

106

చంద్ర మండలమునఁ బ్రవేశించిన సూర్యప్రకాశరూపముగ అగ్ని జలములును ఆ చంద్ర బింబమును స్ఫురద్రూప మొనర్చుచున్నది. అట్లే దేహమున జీవరూపముగ ప్రవిష్టముగ చిద్రూపమైన అగ్ని జీవితపర్యంతము అహంభావనను ప్రకాశితమొనర్చుచున్నది. ఇట్లు పరస్పరము కలియుటచే, అశేదాధ్యానముచే సూర్యునిచే నుత్పన్నమగు ప్రభామండలము చంద్రుడగుచున్నది. చిత్తున్న స్వసం విన్మయమై 'నేను మనుష్యుడను, చేతనుడను,'-ఇత్యాది స్వకీయానుభవము ననుసరించి దేహస్థరూప మగుచున్నది.

చిన్నిష్క్రియాత్వనామా సా కేవలా నోపలభ్యతే
ఆలోక ఇవ దీపేన దేహే నైవావగమ్యతే.

107

క్రియ, ఉపాధి లేకుండ కేవలచైతన్యము పైకి భాసింపదు. దీపముద్వారా ప్రకాశ మెఱుంగఁబడునట్లు దేహముద్వారాయే ఆచైతన్య మెఱుంగఁబడుచున్నది.

చితశ్చేతోన్మృఖత్యేన లాభః సైవ చ సంస్మృతిః
నిశ్చేత్యాయాః శుభో లాభో నిర్వాణం వా తదేవ హి.

108

అజ్ఞానముచే నాత్మమై చైతన్యము విషయములపై పునకు దిగుకుటయే సంసారరూపమైన అనర్థప్రాప్తియగును. విషయరహితమగు చైతన్యమే శుభము, లాభము; లేక, మోక్షము

అన్యోన్యలబ్ధసద్వాక్యావేవం కుడ్యప్రకాశవత్
అగ్నిహోమావిమా జ్ఞేయా సప్తక్త దేహదేహినా.

109

ఈ ప్రకారముగ భిత్తి(గోడ,) సూర్యప్రకాశమువలె పరస్పరము కలిసియున్న యీ దేహము, (దేహిచైతన్యము) అగ్ని, చంద్రరూపములైయున్నవి.

అతిశాయినీ నిర్వాణే జాడ్యే చైవాతిశాయినీ
అగ్నిహోమస్య చైవాద్ధి సీతిర్భవతి కేవలా.

110

ఉపాధియొక్క నివృత్తిచే, అత్యంతానంద ముద్భవించుట చే నపుడగ్నియొక్క కేవలస్థితి సంభవించుచున్నది. మఱియు నత్యంత జడత్వముచే జలశిలాదులందు చంద్రునియొక్క కేవలస్థితి సంభవ మగుచున్నది,

ప్రాణోఽగ్నిరుష్ణప్రకృతిరపానః శీతలః శశీ
ఛాయాతపవదిత్యేతో సంస్థితౌ ముఖమార్గగా.

111

ఉష్ణప్రకృతిగల ప్రాణవాయువు అగ్నిరూపమై యున్నది, అట్లే శీతలప్రకృతిగల అపానము చంద్రరూపమై ఒడఁగుచున్నది. ఛాయాతపములవలె నీచెందును ముఖమయ మార్గమున వెలయు చున్నవి.

అపానే శీతలే సతామేత్వష్ణః ప్రాణాపావకః
ప్రతిబిమ్బమివాదశ్చే న చ తస్మిన్స్తథైవ హి.

112

శీతల స్వభావముగ అపానమున, ఉష్ణస్వభావమైన అగ్నిరూపముగ ప్రాణవాయువు సత్తను బొందుచున్నది. మఱియు, అద్దమునఁ బ్రతిబింబమువలె అపానమున్న నట్లే ప్రాణమున సత్తను బడయుచున్నది. (ఇట్లారెంటికిని అన్యోన్యతావాత్మ్యస్థితి గలదు)

చిదగ్నిః పద్మపత్రస్థం సోమం వాచాత్మకం త్వషా
జనయత్యనుభూత్యేహ కుడ్యాలోకం యథా బహిః. 113

బాహ్యమున భిత్తి మున్నగువానియొక్క ప్రకాశమున సూర్యుడు జనింపఁజేయు నట్లు, మూలాధారమునుండి మొదలుకొని కంఠమునఱకు గల పద్మపత్రములందున్నదియు, పర, మొదలుకొని వైఖిరి, పఱకుగల వాక్కుయొక్క స్వరూపమునగు చంద్రునియొక్క ప్రకాశనశక్తిని, మఱియు ననుభవమును చిద్రూపముగ అగ్ని యుత్పన్న మొనర్చు చున్నది.

సంస్కత్యాదౌ యథా కాచిత్సంవిచ్ఛిత్తోష్ణరూపిణీ
అగ్నిః సమాభిధాం ప్రాప్తా నైవ నన్తే నృణామిహ. 114

స్పృష్ట్యదియందు మాయాశబలితబ్రహ్మ సంవిత్తు శీతోష్ణరూపముగ బ్రహ్మాండాకారముచే అగ్ని, చంద్రనామముల నెట్లు బొందుచో అట్లే జీవులవ్యప్తి దేహముల సృష్టియందును గూడ బొందుచున్నది.

యత్ర సోమకలా గ్రస్తా క్షణం సూర్యేన షోడశీ
ముఖాద్వితస్తిమాత్రం స్వాత్తత్ర బద్ధపదో భవ. 115

ఓ రామచంద్రా! ముఖమునకు దాదాపు పంచదండంగుళముల దూరమున చంద్రుని (అపానము) యొక్క పదునాఱవ కళ సూర్యుని (ప్రాణవాయువు) చే నగుచున్నది. అచట—అనగా ప్రాణాపానముల సంధియందు నీవు స్థిరముగ నుండుము.

నూనం సూర్యపదం ప్రాప్తో యత్ర సోమో హృదమ్భరే
నూనం కేవలయా స్థిత్యా తత్రబద్ధపదో భవ. 116

హృదయాకాశమున నెచట సూర్యుని స్థానమున (ప్రాణవాయువుయొక్క సమాప్తియందు) చంద్రుడు (అపానము) కేవలము నిజస్థితిచే బొందఁబడుచుండునో అచట నీవు స్థితిగల్గియుండుము.

ఉష్ణమగ్ని శ్చిదాదిత్యః శైత్యం సోమ ఉదాహృతమ్
యత్రైతే ప్రతిబిమ్బస్థా తత్ర బద్ధపదో భవ. 117

ఓ రామచంద్రా! చిదాదిత్యుఁడు ఉష్ణరూపుఁడు లేక అగ్నిరూపుఁడనియు, చంద్రుడు శీతరూపుఁడనియు, శైవుబడెను. అర్ధరేచక, అర్ధపూరకముల యంతరాళమున నెచట నీయగ్నిచంద్రులు లేక ప్రాణాపానములు ప్రతిబింబరూపమున నుండునో, అచట నీవు స్థిరముగ నుండుము.

శరీరే సోమసూర్యాగ్ని సంక్రాంతిజ్ఞో భవానఘ
తత్ర సంక్రాంతికాలా హి బాహ్యస్తృణసమాః స్మృతాః 118

పాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! వసంత, గ్రీష్మ, వర్ష, శరదృతువులందు క్రమముగ నుషమముచే శీతము గ్రహింపఁబడుటచే జంద్రునియొక్క అగ్ని సంక్రాంతి యగును. మఱియు శరత్,

హేమంత, శిశిరముతువులందు క్రమముగ శీతముచే నుష్ణము గ్రసించబడుటచే నగ్నియొక్క చంద్ర సంక్రాంతియునగును. ఆరెండియొక్క సంధికాలమున మేఘానిరాసలందు నూర్చునియొక్క... సంక్రాంతి సంభవించును, అదేరీతిగ, శరీరమందును జఠరాగ్నిచే నపానముయొక్క శీతత్వము. గ్రసించబడినపుడు చంద్రునియొక్క అగ్ని సంక్రాంతియు, ప్రాణముయొక్క యుష్ణత్వము బాహ్య శీతత్వముచే గ్రసించ బడినపుడు అగ్నియొక్క చంద్ర సంక్రాంతియునగును, ఆరెండియొక్క సంధియందు నూర్చుసంక్రాంతి సంభవించును, ఇట్లు, శరీరమున నీవు చంద్రనూర్చుల సంక్రాంతుల నెఱంగుము. ముఖ్య సంక్రాంతి కాలము లివియే. బాహ్య సంక్రాంతి కాలములు తృణసహనములు.

సంక్రాంతిముత్తరమథాయనమజ్గ సమ్యక్
కౌలం తథా విమవతౌ యది దేహవాతైః

అన్తర్బహిష్ఠమివ వేత్సి యథానుభూతం
తచ్ఛోభసేత్ర న పునః పరమభ్యుపేతః.

119

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతౌక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే అగ్నిఘోమవిచారణ
నామైకాశీతితమః సర్గః || 81 ||

ఓ రామచంద్రా! బాహ్యప్రసిద్ధములగు సంక్రాంతి, ఉత్తరాయణము, దక్షిణాయనము మొదలగు వానిని దేహమందలి ప్రాణాపానముల గతిభేదముద్వారా యాభ్యంతరముననే యున్నట్లు నీవె తింగినచో నపుడే యోగుల సభయందు శోభితుడవగుదువు. లేనిచో కావు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
అగ్నిఘోమ విచారణమున నెను బదియొకటవ సర్గము || 81 ||

ద్వ్యశీతితమః సర్గః||

[అణుతానులతోపారూఢానసాధ్యం చ యోగినః
పరకాయాప్తి భోగాశ్చ వర్ణ్యస్త ఇహ యుక్తిభిః]

యోగి దేహముయొక్క అణుత్వ, స్థూలత్వోపాయములు, పరకాయ ప్రవేశము, ఇత్యాది విషయము లివట యుక్తులతోటి సర్లింబడినవి,]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అణుతాం స్థూలతాం వాపి యథా గచ్ఛతి యోగినామ్
దేహకో నామ తథా సమ్యగ్వర్త్యమాణమి శృణు.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! యోగుల దేహ మేప్రకారమణుత్వ స్థూలత్వములు జూర్చునో, యా క్రమముంతయు సత్తుమగీతి వచించుటోవుచున్నావో, వినుము.

హృద్యజ్జచక్రకోశోర్ధ్వం ప్రస్ఫురత్యానలః కణః
హేమ భ్రమరవత్సన్ధ్యవిద్యుల్లవ ఇవామ్బుదే. 2

హృదయ కమల చక్రకోశముపై నగ్నికణము బంగారపు తుమ్మెదవలెను, తేక, సాయంకా
లపు మేఘమందలి మెఱపువలెను బ్రకాశించుచున్నది.

స ప్రవర్ధన సంవిత్త్యా వాత్యయేవాశు వర్ధతే
సంవిద్రూపతయా నూనమర్కవద్యాతి చోదయమ్. 3

ఆ యగ్నికణము ప్రవర్ధనోపాయమగు జ్ఞానముచే గొప్పవాయువువలె శీఘ్రముగ వృద్ధిపంది
జ్ఞానరూపముచే, దేహమున నిక్కముగ నూర్చునివలె, బ్రకాశించుచున్నది.

సంధ్యాభ్రప్రథమార్కాభో వృద్ధిమభ్యాగతః త్షణాల్
గాలయత్యఖిలం సాజ్ఞం దేహం హేమ యథానలః. 4

ప్రాతః కాలమున నాకాశమందు నూర్చునివలె సన్ధ్యగ్నికణము వృద్ధిపొంది, బంగారమును
నగ్ని ద్రవింపఁజేయునట్లు, దేహము సంతటిని ద్రవింపఁజేయుచున్నది.

జలస్పర్శాసహో యక్త్యా గలయేత్రప్రదాదపి
బాహ్య ఏవానలస్పర్శాత్స్వానే వస్తు విశేషతః. 5

జలస్పర్శను సహింపనటువంటి యా యగ్ని పాదముల పర్యంతము యోగయు క్తిచే ద్రవింపఁ
జేయుచున్నది. మతియుఁ దనయుష్ణత్వముచే, (ద్రవోపసంహార రూపయు క్తిద్వారా) జలమునన్ను
కోపింపఁజేయుచున్నది. ఇవిధమున దేహమునుండివేఱై, మనోరూప నూత్న దేహమున నుండుచున్నది.

స శరీరద్వయం పశ్చాద్విధూయ క్వాపి లీయతే
విక్షోభితేన ప్రాణేన నీహరో వాత్యయా యథా. 6

ఇట్లు, పార్థివ, జలమయ శరీరముల రెంటిని ద్రవింపఁజేసి, విక్షోభితమైన ప్రాణవాయువు
ద్వారా తానున్న, వాయువుచే మంచువలె, లీనమైపోవుచున్నది.

ఆధారనాడీనిర్హీనా న్యోమస్థైవావశిష్టతే
శక్తిః కుణ్డలినీ వహ్నేర్ధూమలేఖేన నిర్గతా. 7

అత్ర తే మండలి నీళ క్రియున్న సుషుమ్నానాడీరహితమై, తత్సంస్కారముచే శోభితమగు
అతివాహిక దేహాకాశమందు అగ్నినుండి బయల్పడలిన పొగవలె-స్థితిజ్ఞాందుచున్నది.

గ్రోడీకృతమనోబుద్ధిమయజీవాదహంకృతిః
అన్తఃస్ఫురచ్ఛమత్కారా ధూమలేఖేన నాగరి. 8

మనోబుద్ధిజీవాది సహితముగ నూత్న శరీరమున సహంకారమును బ్రవేశింపఁజేయునదియు,
అభ్యంతరమున స్వేచ్ఛావిహార శక్తియుతమును చిత్రకాశముయొక్క చమత్కార సహితమునగు
అన్యధానిగరము నందలి ధూమపం క్తివలె శోభించుచున్నది.

బినే శైలే తృణే భితాపువలే దివి భూతలే

సా యథా యోజ్యతే యత్ర తేన నిర్మాత్యలం తథా.

9

ఆశక్తి కమలనాళ, పర్వత, తృణ, భిత్తి, శిల, స్పర్శ, భూతలాదులందెరిచటికేగుట్టకై నియోగింపఁబడుచున్నదో, అచోచ్చికికే లెస్సగ నేగుచున్నది.

సంవిత్తిః సైవ యాత్యజ్ఞ రసాద్యంతం యథాక్రమమ్

రసేనాపూర్ణ తామేతి తస్మిభార ఇహమ్మునా.

10

ఆ కుండలినీశక్తియే పూర్వమున్నయందుపసంహరించిన జుభాగము నెపుడు తృజించుచున్నదో, అపుడు మఱిల స్థూలభావనచే గ్రమముగ బావియందు విడువఁబడిన చర్మపాత్ర నీటిచే నింపబడునట్లు - రసముచే కంటటఁ బరిపూర్ణమగుచున్నది.

రసాపూర్ణా యమాకారం భావయత్యాశు తత్తథా

ధత్తే చిత్రకృతో బుద్ధౌ రేఖా రామ యథా కృతిమ్.

11

ఓ రామచంద్రా! అట్లు రసముచే బుద్ధులమై యే యాకారమునది భావనచేయునో, ఆ యాకారమునే చిత్రకారుని బుద్ధియందు రేఖాకృతివలె, శీఘ్రముగ ధరించుచున్నది.

దృఢభావవళాద నరస్థిన్యాప్నోతి సా తతః

మాతృగర్భనిషణ్ణేషు సుసూక్ష్మైవాఙ్మగ్నస్థితిః.

12

తల్లిగర్భముననున్న మాతృమగు బీజశక్తి హస్తపాదాద్యంకురస్థితి నెట్లు పొందునో, అట్లే యా కుండలినీశక్తి తదనంతరము దృఢభావనావశమున అస్థి మొదలుగు రూపములఁ బొందుచున్నది.

యథాభిమతమాకారం ప్రమాణం వేత్తి రాఘవ

జీవశక్తిరవాప్నోతి శుమేర్వాది తృణాది చ.

13

పిదప తానభిలషించినట్టి, సుమేరు మున్నగువానివంటి గొప్పయాకృతినిగాని, తృణాదుల వంటి యల్పాకృతినిగాని యా జీవశక్తి పొందుచున్నది

శ్రుతం త్వయా యోగసాధ్యమణిమాద్యర్థసాధనమ్

జ్ఞానసాధ్యమిదానీం త్వం శృణు శ్రవణభూషణమ్.

14

ఓ రామచంద్రా! యోగసాధ్యమగు అణిగూది పదార్థముల సాధనమును నీవు వింటివి. ఇంక శ్రవణభూషణమగు జ్ఞానసాధ్యక్రమమును వినుము.

ఏకం చిన్మాత్రమస్తేహ శుద్ధం సామ్యమలక్షితమ్

సూక్ష్మోత్పాత్త్యతరం శాస్త్రం న జగన్నజగత్త్రియా.

15

ఏకమై, శుద్ధమై, అలక్షితమై, సూక్ష్మముకంటెను సూక్ష్మమై, శాంతమైనట్టి చిన్మాత్ర పస్తువే యీప్రపంచమునఁ గలదు. జగత్తుగాని, యద్దాని క్రియగాని వాస్తవముగ లేవు.

తచ్చివోత్యాత్మనాత్మానం సంకల్పోన్ముఖతాం గతమ్

యదా తదా జీవ ఇతి ప్రోక్తమావిలతాం గతమ్.

16

ఆ చిన్మాత్ర మెపుడభ్యాసముచే దనకుదాని సంతకమువైపున కున్నామగునో, అపుడు కలుషత్వమును బొందిన దానివలెనున్నదై జీవుడని చెప్పబడును.

అసత్యమేవ సంకల్ప భ్రమేజేదం శరీరకమ్

జీవం పశ్యతి మూఢాత్మా బాలో యక్షమివోద్ధతమ్.

17

మూఢబాలకుడు ఉద్ధతుడగు యక్షుని గాంచుచున్నాడు, ఆ జీవుఁ డసత్యభావనా వశము వనే తనయందు స్థూలశరీరమును గాంచుచున్నాడు.

యదా తు జ్ఞానదీపేన సమ్యగాలోక ఆగతః

సంకల్పమోహో జీవస్య క్షీయతే శరదభ్రవత్.

18

జ్ఞానదీపముచే నెపుడు సమ్యక్ ప్రకాశమును బొందునో, అపుడాజీవునకు శరత్కాలమేఘము వలె సంకల్పముయొక్క మోహము క్షయించును.

శాన్తిమాయాతి దేహోఽయం సర్వసంకల్ప సంక్షయాత్

తదా రాఘవ నిశేషం దీప స్తైక్షయే యథా

19

ఓ రాఘవా ! సంకల్పక్షయముచే ఈ స్థూలదేహము తైలరహిత దీపమువలె శమించును.

నిద్రావ్యపగమే జనుర్వథా స్వప్నం న పశ్యతి

జీవోఽపి భావితే సత్యే తథా దేహం న పశ్యతి.

20

నిద్రనుండి మేల్కొంచిన పిదప ప్రాణి స్వప్నమును జూడనట్లు, సత్యము నెఱింగిన పిమ్మట జీవుఁడిక దేహమును గాంచకుండును.

అతత్త్వే తత్త్వభావేన జీవో దేహవృతః స్థితః

నిర్దేహో భవతి శ్రీమాన్ సుఖీ తత్త్వైకభావనా

21

అతత్త్వములగు దేహదులందు తత్త్వభావనచేయుటచే జీవుఁడు దేహయుక్తుడై యుండు చున్నాడు. కాని, ఏకతత్త్వముగు బ్రహ్మముయొక్క భావనచేయుటచే దేహరహితుడై, శ్రీమంతుడై, సుఖియగుచున్నాడు.

అనాత్మని శరీరాదావాత్మభావనమగ్న యత్

సూర్యాద్యాలోకదుర్భేదం హార్దం తద్దారుణం తమః.

22

అనాత్మరూపములగు శరీరాదులందు ఆత్మభావన యొనర్చుట యను గాఢమైన హృదయ మందలి తమస్సు సూర్యుల ప్రకాశముచే నశింపనెరదు.

ఆత్మన్యేవాత్మ భావేన సర్వవ్యాపి నిరంజనమ్

చిన్మాత్రమమలోఽస్మీతి జ్ఞానాదిజ్యేన సశ్యతి.

23

కాని, ఆత్మయం దాత్మభావనచేయుట చేత నుద్భయించు 'సర్వవ్యాపియై, నిరంజనమై, నిర్మలమైనట్టి చిన్మాత్రమే నేనను జ్ఞానరూపనూర్వనిచేతనే అయ్యది నశించును.

అన్యే చ విదితాత్మానో భావయన్తి యథైవ యత్
తత్తథైవాశు పశ్యన్తి దృఢభావనయా తయా.

24

అన్యులగు ఆత్మజ్ఞానులును, సత్యసంకల్పయుతులునైన మహాత్ములున్న తామెట్లు భావనఁ జేయుదురో, అట్టి దృఢభావనచే శీఘ్ర మట్లే గాంపదురు.

దృఢభావాను సంధానాద్విమూఢా అపి రాఘవ
విషం నయన్త్యమృతతామమృతం విషతామపి.

25

ఓ రాఘవా ! దృఢభావనయొక్క యనుసంధానముచే నతిమూఢులైన నను విషము నమృతముగను, అమృతమును విషముగను గావించుచున్నారు.

ఏవం యథా యదే వేహ భావ్యతే దృఢభావనాత్
భూయ తే హి తదేవాశు తదిత్యాలోకితం ముహుః.

26

ఇట్లు దృఢభావనచే నేపదార్థమెపుడెట్లు భావింపబడుచున్నదో, అపుడదియట్లే యగు చుండుట లోకమందనేకసారులు చూడబడినది.

సత్యభావనదృష్టోఽయం దేహో దేహో భవత్యలమ్
దృష్టస్వసత్యభావేన వ్యోమతాం యాతి దేహకః.

27

ఈదేహము సత్యభావనచే జూడబడినచో దేహమేయగుచున్నది. అసత్య భావనచే జూడబడినచో బ్రహ్మకాశరూపత్వము నందుచున్నది.

అణిమాదిపదప్రాప్తౌ జ్ఞానయుక్తిరితి శ్రుతా

భవతా సాధునా రామ యుక్తిమన్యామిమాం శృణు.

28

ఓ రామచంద్రా ! ఇట్లు అణిమాది పదప్రాప్తియందలి జ్ఞానయుక్తిని సాధుస్వరూపుడవగు నీవు వింటివి. ఇక నిపుడు మఱియుక యుక్తిని వినుము.

రేచకాభ్యాసయోగేన జీవః కుణ్డలినీ గృహాత్

ఉద్ధృత్య యోజ్యతే యావదామోదః పవనాదివ.

29

మనుజుడు పుష్ప సుగంధమును వాయువునుండి యాకర్షించి ప్రాణమున నియోగించునట్లు రేచకాభ్యాసముచే జీవుడు కుండలిసీరూపగృహమునుండి బయల్పడలి యన్యదేహమునఁ బ్రవేశించి పవనము నియోగించుకొనునో, అంతపక్షకు, దన పూర్వదేహము త్యజింపబడును.

త్యజ్యతే విరతస్త్వనో దేహోఽయం కాష్ఠలోష్ఠవత్

దేహేఽపి జీవేఽపి మతావానేచక ఇవాదరః.

30

సావరే జంగమే వాపి యథాభిమతయేచ్ఛయా

భోక్తుం తత్సంపదం సమ్యగ్జ్ఞోఽన్తర్హి వేశ్యతే.

31

అపుడు చేష్టారహితముగు యాదేహమును కాష్ఠమువలెను, శిలవలెను దృఢించుచున్నాడు. చెట్లకు నీరుపోయివాడు దానే వృక్షమునకు, లతకు నీరు పోయడలించువో యదానికే యాదగమున

జలసింఛన మొనర్చు నట్లు యోగియు తనయిచ్చానుసారముగ స్థావరములలో గాని జంగమములలో గాని యేదేహమున, బ్రవేశింప, దలంచునో, వాని సంపద ననుభవించుటకొఱకై, వాని దేహ, జీవ, బుద్ధులందు, దాను బ్రవేశించుచున్నాఁడు.

ఇతి సిద్ధిశ్రియం భుక్త్వా స్థితం చేతద్వపుః పునః
ప్రవిశ్యతే స్వమన్యద్వా యద్యత్తాత విరోచతే.

32

ఇట్లు యోగి యన్యశరీరమున సిద్ధిసంపద ననుభవించి, తన పూర్వదేహముండి యున్నచో నద్దానియందు వఱల బ్రవేశించును, లేక, తన కిష్టమైన మఱియే యితర దేహమునైన ప్రవేశించును.

దేహోదయస్తథా బిమ్బన్వ్యాప్త వత్సఖిలానథ
సంవిదా జగదాపూర్వ సంపూర్ణం స్థితేతేతథవా.

33

లేక, యోగుఁడు అన్యశరీరభోగానంతరము స్థావరజంగమాది సమస్త ప్రతిబింబభూత యపాధులను, బింబభూతములగు సమస్త జీవులను, జగత్తును, వ్యాప్తపంతమగు తమయాత్మ సంవిత్తుచే బరిపూర్ణమొనర్చి యుండును.

జాత్వా సదాభ్యుదితముజ్ఞితదోషమిహో
యద్యద్యథా సమభివాచ్ఛతి చిత్త్రకాశః
ప్రాప్నోతి తత్తదచిరేణ తథైవ రామ
సమ్యక్పదం విదురనావరణత్వమేవ.

24

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కేమాక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే అణిమాదిలాభయోగోపదేశోనామ
ద్వ్యశీతితమః సర్గః ||82||

ఓ రామచంద్రా! యోగైశ్వర్యముచే సంపన్నమగు చిత్త్రకాశము, సదాదోషరహితమై, నిర్వోదయము నొందిన దైసట్టి తన స్వరూపము నెఱింగి జేసిజేసిని పాంభించునో, దానిదానిని శ్రీధ్రుముగ బొందుచున్నది, కాని, తత్త్వజ్ఞాని యీ యల్పసిద్ధులను నధికముగ దలంపక నిరతిశయానందరూపమగు దన యాత్మనే యధికముగ దలంచును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
అణిమాది లాభయోగోపదేశమును నెనుబదిరెండవ సర్గము. ||82||

త్ర్యశీతితమః సర్గః

[చూడాలా సిద్ధివిభవా అప్రబోధశ్చ భూషణేః
గురుపదేశసాఫల్యే కిరాటాఖ్యానమీర్యతే.

చూడాలయొక్క సిద్ధియొక్క వైభవము, రాజయొక్క అజ్ఞానము వరింపఁబడుట గురుపదేశముయొక్క సాఫల్యమున కిరాటాఖ్యానము వచింపఁబడుట యిదిట గాననగును.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

అణిమాదిగుణైశ్వర్యయుక్తా సా నృపభామినీ
ఏవం బభూవ చూడాలా ఘనాభ్యాసవతీ సతీ. 1

శ్రీససిష్ఠుడు. — ఓ రామచంద్రా! పైనఁ దెల్పినవిధమున ప్రాణాయామాదుల దృఢాభ్యాసముచే రాజపత్నియగు యామాదాల అణిమాది సిద్ధులయొక్క గుణములచే సంపన్నురాలాయెను.

జగత్కాకాశమూర్తేణ వివేకామ్బుధికోటిరమ్
చందార వసుధావీరం గజేవామల శీతలా. 2

మోహకాటువ్యముయొక్కయు, తాపత్రయముయొక్కయు వినాశముచే, గంగవలె నిర్మలయై, శీతలయై నట్టి యామాదాల యొకపు డాకాశమార్గమున బోవును, మఱియొకపుడు సముద్రకోటిరమున బ్రవేశింపును, వేటొకపుడు భూమండలముపై సంపరించును.

క్షణమవ్యగతా భర్తృత్వక్షణశ్చేతనస్తథా
సర్వేమావాస రాజ్యేషు లక్ష్మీరివ జగత్సు చ. 3

ఆ సిద్ధులచే దనపతియొక్క వత్సవలమునుండి గాని, చిత్తమునుండి గాని, క్షణమైనను వియుక్తముగాక యుండెను. మఱియు, సమస్త రాజ్యములందును, సమస్తలోకములందును లక్ష్మీవలె నివసించుచుండెను.

ఆకాశగామినీ శ్యామా విద్యుత్ప్రకారమృభూషణా
బ్రహ్మ మేఘమాలేష గిరిమాలా మహీతలే. 4

మెఱిపువలె ఆకాశమున నాభ్యున్నదములుచే శోభితయై యాకాశమార్గమున జనుచు, పర్వతములతోగూడిన భూతలమున మేఘపు క్షిణి నామ పరివర్తమిందుచుండెను.

కాష్ఠం తృణోపలం భూతం ఖం వాతమమలం జలమ్
నిర్విఘ్నమవిశేషత్వం తన్మర్మకాళం యథా. 5

ముత్యము నందు దారము ప్రవేశించు నట్లు, కాష్ఠ, తృణ, శిల, భూత, ఆకాశ, వాయు, అగ్ని, జలాది సమస్త పదార్థములందును నామ నిర్విఘ్నముగ బ్రవేశించెను.

మేరోఽత్యంత శృఙ్గాణి లోకపాలపురాణి చ
దిగ్విమోదరరస్థాణి విజహార యథానుఖమ్. 6

మేరుపర్వత శిఖరములందును, లోకపాలకల నగరములందును, ఆకాశ, దిశల యంత రాశములందును ఆమాదాల సుఖముగ విహరించెను.

తిర్యగ్భూతపిశాచాద్యైః సహనాగామరాసురైః
విద్యాధరాప్సరైః సిద్ధైర్వ్యవహరం చకార సా. 7

పశుపత్యైదులతోను, పిశాచాదులతోను, నాగ, దేవ, దేవత్యులతోను, విద్యాధర, అసుర సిద్ధులతోను, నామెఱి పురాణి వ్యవహరములం గావించెను.

యశ్చేన తం చ భర్తారమాస్య జ్ఞానామృతం ప్రతి
బహుశో బోధయామాస చూడాలా న వివేద సః

8

మరియు ననేకమరులామె మిగల యత్నముతో దనపతికి జ్ఞానామృతము నుపదేశించెను;
కాని యాతఁ డద్దానిని గ్రహింపఁజాలకుండెను.

కలా విదగ్ధా ముగ్ధా చ బాలేయం గృహిణీ మమ
ఇత్యేవం కేవలం రాజా స చూడాలాం వివేద తామ్.

9

ఈ నాగృహిణి సమస్త కళలయందును బ్రవీణురాలు; ఈపెముగ్ధ, బాలిక అని మాత్రమే
చూడాలను గూర్చి రాజెఱింగియుండెను.

ఏతావతాపి కాలేన తామేవం గుణశాలిసీమ్
బాలో విద్యామివ నృపశ్చూడాలాం న వివేద సః.

10

పసిబాలుడు విద్య నెఱుంగనట్లు, ఇంతకాలము వఱకు ననేక సిద్ధాంతి గుణములచేను సంప
న్నయైనట్టి చూడాలను రాజెఱుంగజాలకుండె.

సాప్యలభ్యాత్మవిశ్రాంతేస్తాం సిద్ధిశ్చయమాత్మనః
దర్శయామాస నో రాజః శూద్రస్యేవ మఖిక్రియామ్.

11

కూద్రునకు యజ్ఞక్రియ, జూపనట్లు, చూడాలయన్న అత్యురద్రు విశ్రాంతిని పొందని
యారాజునకుఁ దన సిద్ధియొక్క మహిమను జూపకుండెను.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

మహత్యాః సిద్ధయోగిన్యాస్తస్యా అపి శిఖిధ్వజః
యశ్చేన ప్రాప నో బోధం బుధ్యతేఽన్యః కథం ప్రభో.

12

శ్రీ రాముఁడు:- ప్రభూ! గొప్ప సిద్ధురాలును, యోగినియైన చూడాలకే, శిఖిధ్వ
జునకు మిగుల బ్రయాసముచేతనుగూడ నుపదేశించుటకు శక్తిలేకయుండ నిఁకనితర గురువుల
కెట్లుండును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఉపదేశక్రమో రామ వ్యవస్థామాత్ర పాలనమ్
జ్ఞప్తేను కారణం శుద్ధా శిష్యప్రజ్ఞైవ రాఘవ.

13

శ్రీ వసిష్ఠుడు — ఓ రాఘవా! ఉపదేశక్రమము కేవలము కాత్మమయొక్క మర్యాదను
బాలించుట కొఱకే గాని యథార్థముగా జ్ఞానప్రాప్తికి శిష్యునియొక్క శుద్ధబుద్ధియే కారణమగును.

న శ్రుతేన న పుణ్యేన జాయతే జ్ఞేయమాత్మనః
జ్ఞానాత్మాత్మానమాత్మైవ సర్వః సర్వపదానివ.

14

శ్రీరాముఁడు (కాబజానము, లేక, పరోక్షజానము) చేతగాని, పుణ్యముచేతగాని జేయము ఆత్మ
తేజియబడదు. సర్వమయొక్క పాదములకు సర్వమే యెఱుంగునట్లు, ఆత్మయే ఆత్మ నెఱుంగగలదు.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

ఏవం సిద్ధి వాధ మునే కథమేతజ్జగత్స్థితా

క్రమో గురూపదేశాఖ్యః స్వాత్మజ్ఞానస్య కారణమ్.

15

శ్రీ రాముఁడు:- ఓ మునీశ్వరా! అట్టైనచో ఈజగత్తునందు గురూపదేశక్రమము ఆత్మ
జ్ఞానమున కెట్లు కారణమగును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

అత్యంతకృపణః కశ్చిత్క్లిరాటో ధనధాన్యవాన్

అస్తి విధ్యాటవీకక్షే కుటుంబ్యా బ్రాహ్మణో యథా.

16

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా. - వింధ్యాచల ప్రదేశమున ధనధాన్య సంపన్నుడును
అతికృపణుడును నైన కిరాతుఁడొకడు కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునివలె. వసించుచుండెను.

తస్యైకదా నిపతితా గచ్ఛతో విన్యజజ్ఞలే

ఏకా వరాటికా నామ తృణజాలకసంవృతే.

17

ఒక సమయమున నాతఁడు వింధ్యాచలార్ణ్యమున జనుచుండ నాతని యొకగవ్వ తృణాన
మూచామునఁ బడిపోయెను.

కార్పణ్యాత్ప్రప్రయత్నేన సర్వం తృణతృషాదికమ్

కపర్ధకార్థకార్థమభితో దుధావ దివసత్రయమ్.

18

లోభియగుటచే నాతఁడద్దానికొఱకై నలువైపుల తృణాదులలో మూఁడుదినముల నతడు
వెదకుచు న్నెయుండెను.

కపర్ధకాః స్ఫుర్భవతా చత్వారోఽష్టా చ కాలతః

తతః శతం సహస్రం చ సహస్రే చేతి చేతనా.

19

కలయజ్జగలే దీనో రాత్రిందివమత్స్వితః

జనహాససహస్రాణి బుబుధేన పరం తు నః.

20

ఈ గవ్వ నా చేతికిఁ జిక్కినచో గానియొక్క క్రయవిక్రయములచే నెనిమిది గవ్వలగును;
దానినుండి క్రమముగ రెండు వేలగును, పిదప నూలువేలగును - అను నభిప్రాయముచే నాదీనుడు జనులూ
సర్వు వేలకొలది హాస్యములనై, గూడ దృష్టినుంచక, అప్రమత్తుడై యట్లు పర్యాలోచించుచునే
అయ్యరణ్యమున నుండెను. *

* తద్విజ్ఞానానారంభేన “గురుమేవాభిగచ్ఛేత్” - ఆత్మ నెఱుంగుటకొఱకు గురువునఱి
సమునకే పోవలెన నునది కాశ్చర్యమర్హద.

తతో దినత్రయస్యానే తేన తస్మాచ్చ జగ్దలాత్
పూర్ణేంద్రబిమ్బప్రతిమో లబ్ధశ్చిన్తామణిర్మహాన్.

21

అటు పిమ్మట మూడుదినములు పరిశ్రమ గావించిన తదుపరి, తుదకాయరణ్యమున నాతనికి పూర్ణచంద్రునివలె దేదీప్యమానమైన యొకగొప్ప చింతామణి దొఱకెను.

తం ప్రాప్య తుష్టహృదయః సమాగమ్య గృహం సుఖమ్
ప్రాప్తాః జగన్మూర్తి శాన్తసర్వతయా సితః.

22

దానిని బొందుటచే, బసన్నచిత్తుడై, సుఖపూర్వకముగ దనగృహమున కేగి, ప్రపంచము నందలి సమస్త భోగైశ్వర్యములు పొందుటచేతను, దారిద్ర్యాది అనర్థములన్నియు నశించుటచేతను బ్రసన్నుడై యుండెను.

ఏవం యథా కిరాతేన కపర్దాన్వేషణేన తత్
రత్నం లబ్ధం జగన్మూల్యమహోరాత్రమఖేదినా.

23

ఇవిధమున దుఃఖరహితుడగు ఆకిరాతుడు గవ్యను వెదకఁబోయి జగన్మూల్యమైనట్టి చింతామణిని బొందెను.

తథా శ్రుతోపదేశేన స్వాత్మజ్ఞానమవాప్యతే
అన్యదన్విచ్యతే చాన్యల్లభ్యతే హి గురుక్రమాత్.

24

అట్లే శాస్త్రోపదేశముచే గూడ ఆత్మజ్ఞానము సంప్రాప్తించును. గురూప దేశక్రమముచే శబ్దజన్యమగు పరోక్షజ్ఞానము స్వేషింపబడ, నిత్యమై, అపరోక్షమైనట్టి యాత్మజ్ఞానము లభించుచున్నది.

బ్రహ్మ సర్వేష్టియాతీతం శ్రుతాద్విప్రియసంవిదః
తేనోపదేశాదనఘ నాత్మతత్త్వమవాప్యతే.

25

పాపరహితుడగు రామచంద్రా! బ్రహ్మమింద్రియము లన్నింటికంటెను బరమైనది. శబ్ద శ్రవణ, శబ్దబోధాదులన్నియు నింద్రియజ్ఞానమునకు సంబంధించిన చిత్త వృత్తులేయగును, ఇట్లు గురూప దేశముచే శాబ్దవృత్తులు మాత్రమే జనింపఁబడుచున్నవి. గావునను, నిత్యాపరోక్ష బ్రహ్మము శిష్యుని శుద్ధబుద్ధియందే స్ఫురించునుగావునను, కేవలముపదేశమాత్రమే ఆత్మతత్త్వోదయమునకు పోతవు కానేరదు.

గురూపదేశం చ వినా నాత్మతత్త్వగమా భవేత్
కేన చిన్తామణిర్లబ్ధః కపర్దాన్వేషణం వినా.

26

ఇక గురూపదేశములేకయు ఆత్మతత్త్వము సంప్రాప్తింపదు. ఏలయనిన, గవ్యను వెదకఁ బోవని యెవనికి చింతామణి లభించినది?

తత్త్వస్యాస్య మహార్థస్య గురూపకథనం గతమ్
అకారణం కారణతాం మజేదివ కపర్దకః

27

మహద్గర్భరూపమగు ఈయాత్మతత్త్వమునకు గురూపదేశము కారణముగావన్నను, గవ్యసు
వెతకుట చింతామణికిఁ గారణమైనట్లు, కారణముగచునే యున్నది.

పశ్య రాఘవ మాచేయం మోహిని మహతామపి

అన్యదన్విష్యయతే యత్నాదన్యదాసాద్యతే ఫలమ్.

28

ఓ రాఘవా! చూడుము! ఈ మాయ మహాత్మ్యలమనూడ మోహిత మొనర్చునదై యున్నది.
యత్నముచే నొకపన్నపు నన్వేషించుచుండ, మఱియొక ఫలము సంప్రాప్తించుచున్నది గదా!

అన్యత్కరోతి పురుషః ఫలమన్యదేవ

ప్రాప్నోతి యన్త్రిమ జగత్స్వవలోక్యతే చ

తస్మాదనంతరభవన్య జగద్భవన్య

శ్రేయోతివాహనమసజ్జమనిచ్ఛయైవ,

29

శ్రిత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాశ్రే కిరాటోపాఖ్యానం

నామ త్ర్యశీతితమః సర్గః || 83 ||

పనుజుఁ డొక కార్యమును యత్నముచే జేయుచు మఱియొక ఫలమును బొందు చున్నాడు.
ఇవిధమున ముల్లోకములందును జూడఁబడుచున్నది, వినఁబడుచున్నది, కాన, ఆత్మజ్ఞానము లభించిన
పిదప శేషించిన తీవితమున ఈజగద్భ్రమమును అపంగముగను, అనిచ్ఛా పూర్వకముగను గడపుట
శ్రేయోదాయకము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

కిరాటోపాఖ్యానమును నెనుబదిమూడవ సర్గము || 83 ||

చతురశీతితమః సర్గః

[శిఖిధ్వజస్య వైరాగ్యం చూడాలాశ్వాసనం వనే.

నిశి చైశ్య నిర్వాణం మద్దరే స్థితిరీర్యతే.

శిఖిధ్వజుని వైరాగ్యము, వనమున చూడాలయొక్క ఆశ్వాసనము, రాత్రి శిఖిధ్వజుఁడు
వెడలుట, మందరపర్వతముపై యాతని స్థితియున్న గు విషయములిందు దెలుపఁబడినవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

తతః శిఖిధ్వజో రాజా తత్త్వజ్ఞానపదం వినా

ఆజగామ పరం మోహం తమోఽన్ధత్వమివాప్రజాః.

1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! ఆటపిదప, తత్త్వజ్ఞానములేని శిఖిధ్వజుఁడు, పుత్రు
లులేని మనుజుఁడు శోకాద్బలచే మహాంధత్వము నొందునట్లు మహామోహమును బొందెను.

దుఃఖాగ్ని దీపితమనా మనాగపి విభూతిషు
తాస్వక్ష్మోష్ణోపసీతాను న రేమేగ్ని శిఖాస్వివ.

2

దుఃఖాగ్ని చే సంతప్తమైన చిత్తముగల యారాజు అభీష్టవస్తువులఁ బ్రాప్తిపఁజేయు రాజ్య
విభూతులందఱును అగ్ని జ్వాలలందువలె కొంచె మైనను రమింపలేదు

ఏకా నేషు దిగ నేషు నిర్ఘరేషు గుహాసు చ
అజగామ రతిం జన్మర్ముక్తేముర్వాధతో యథా.

3

బాణము విడిచినపిదప వ్యూహదులఁగూర్చి వ్యాధున కెట్టి ప్రీతియుండునో, అట్టి ప్రీతియే
యేకాంతస్థానములందును, దిగంతములందును, పర్వతస్రాతములందును, కొండగుహలయందును, రాజున
కప్పుడుండియుండెను,

రాఘవ త్వమివాశేషాః సాన్వాసునయ బోధనైః
ప్రార్థితః కార్యతే భృత్యైర్మహిషో దివసక్రియాః.

4

ఓ రాఘవా! నీవంటివారల సాంత్యన, అనునయ బోధనమునములచేతను, భృత్యుల ప్రార్థ
నలచేతను ఆరాజు దైనిక క్రియలన్నింటినీ జేయుచుండెను.

నిత్యముద్దామవై రాగ్యః పరివ్రాడివ శాన్తధీః
ఖద్యతే చ మహాభోగాన్ భోక్తుం చ శ్రీయం సితః.

5

నిరంతరము ప్రబల వైరాగ్యశీలుఁడును, సన్న్యాసివలె శాంతబుద్ధియు నగుశిఖిధ్వజుఁడ
పుడు! మహాభోగములను, రాజ్యసంపదను ననుభవించుటయందు భేదమొందు చుండెను,

దదావతితరాం దానం గోభూమికసకాదికమ్
దేవేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ స్వజనేభ్యశ్చ మానవ.

6

మానవప్రదుఁడవగు రామచంద్రా! అతఁడు దేవతలకు, బ్రాహ్మణులకు, స్వజనులకు, గో
భూమినువర్ణాద్యనేకములను దానముచేసెను.

చచార స తేవః కర్తుం కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదికమ్
పరిబ్రాహ్మ తీర్థాని వనాన్యాయతనాని చ.

7

తపమొనరించుటకై కృచ్ఛ్ర చాన్ద్రాయణాది వ్రతముల నత్సేను. మతీయు, తీర్థములందును,
వనములందును, ఇతర పవిత్రస్థానములందును సంచరించెను.

సతథాపి విశోకత్వం న మనాగపి లబ్ధవాన్
అనిధానాం ఖశన్మూమిం నిధానార్థి నిధిర యథా.

8

కాని, అట్లునర్జినను, నిధి గోరువాడు నిధితేనిస్థలమును ద్రవ్యులచే నద్దానిని బొందనట్లు
రాజుశోకరాహిత్యమును బడయకుండెను.

రాత్రిందివ మహానేష శుష్యత్యేష కృశానునా
చిన్తయా చిన్తయామాస సంసారచ్ఛాధి భవజమ్.

9

రాత్రిందివ మహానేష శుష్యత్యేష కృశానునా చిన్తయా చిన్తయామాస సంసారచ్ఛాధి భవజమ్.

మహానుభావుడగు నారాజు రాత్రిందినములు చింతయను నన్నిచే శుష్కించుచు సంసార
వ్యాధి కాషధమును జంతుించుచుండెను.

చిన్తాపరవశో దీనో రాజ్యం స్వస్య విషోపమమ్
మహావిభవమప్యక్రే నావశ్యత్థిన్నయా ధియా,

10

చింతాపరవశుడైన దీనుడగు నారాజు తనరాజ్యమును విషమువలె జూచుచుండెను. భేద
బుద్ధితో గూడినవాడై సమ్యక్మునుననున్న మహావిభవమును గూడ గాంచుటలేదు.

అథైకదైకాంతగతాం చూడాలామజ్కుమాగతామ్
ఇదం మధురయా వాచా సమువాచ శిఖిధ్వజః.

11

అటు పిమ్మట నొకానొకసమయమున నేకాంతస్థానమున సంకముపైఁ గూరుచున్న
చూడాలనుగూర్చి మధురవాక్కుతో శిఖిధ్వజుఁ డిట్లనియె

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

భుక్తం రాజ్యం చిరం కాలం భుక్తా విభవభూమయః
అధునాస్మి నిరాగేణ యుక్తో గచ్ఛామి కాననమ్.

12

శిఖిధ్వజుడు:— ప్రియా! చిరకాలము రాజ్యమును, అనేకవిభవములను ననుభవించితిని.
ఇంక నిపుడు వైరాగ్యయుక్తుడైన వనమున కేగుచున్నాను.

న సుఖాని న దుఃఖాని నాపదో న చ సంపదః
క్రోడీకుర్వన్తి తన్వజ్ఞి మునిం వననివాసినమ్.

13

సూక్ష్మాగీ! వనవాసియగు మునిని దుఃఖములుగాని, సుఖములుగాని, యాపదలుగాని,
సంపదలుగాని మోహితమొనర్చజాలవు.

న దేశభజ్జసంమోహో న సంగ్రామే జనత్తయః
రాజాదప్యథికం మన్యే సుఖం వననివాసినామ్.

14

మఱియు నట్టి వనవాసియగు మునికి దేశభంగమునుగూర్చిన మోహముగాని, యుద్ధము
నందలి జనత్తయమునుగూర్చిన దుఃఖమునుగాని లేవు. కాన వనవాసులయొక్క సుఖము రాజ్యము
కంటెను నధికమని తలంచుచున్నాను.

స్తబక్తస్తనధారిణ్యో ర కపలవపాణయః
మజ్జరీజాలహారిణ్యో లోలశుభ్రామ్బుదాంశుకాః

15

స్వపరాగాఙ్గరాగిణ్యః కృతకాసుమమణ్ణనాః
ఆసేవ్య కాశ్చనశిలా నితమ్బతటశోభితా.

16

తర్లజహ్నా క్షిప్రోతసరిన్ముక్తాలతావృతాః

లతావయస్యావలితా ముగ్ధ ముగ్ధమృగాత్మజాః,
స్వభావోద్దామసౌగంధ్యా విత్తీర్ణఫలభోజనాః

17

వట్పదశ్రేణినయనాః పుష్పపూరలతాజ్ఞికాః.

18

ఆస్వాద్య స్వంతతాం యాతాః శీలతామలగాత్రికాః

రమయన్తి త్వమివ మాం వనవీధ్యో వరాననే.

19

సుందరముఖీ! పుష్పగుచ్ఛములను స్తనముల ధరించినవియు, రక్తపల్లవములను హస్తములు గలవియును, సుగంధముచే ననురాగయుతములును, పుష్పములను నాభూషణములచే శోభితములును మేలింపయోగ్యముగు సుందర శీలారూప నితంబతలముచే శోభాయుక్తములును, తరంగములను మత్స్యముల సమాహమచే గ్రుచ్చబడిన నదీరూపము క్తాలతలచే నాచ్ఛాదితములును, లతలను సఖులచే, బరివేష్టించబడినవియు, ముగ్ధమృగరూప బాలకులతోటి గూడియున్నవియు, స్వభావముగనే విశేషసుగంధమును గలిగియున్నవియు, ఘలరూప భోజనమొనంగునదియు, తుమ్మెల సమాహమను నేత్రములు గలవియు, పుష్పములచే బరిపూర్ణములైన లతలను ఆవయవములు గలవియు, ఆస్వాదింప యోగ్యమైన జలముగల సెలయేళ్ళతో గూడినవియు, శీతలములై, నిర్మలములైనట్టి ఆవయవములు గలవియునగు వనవీధులు, నీవలెనే నన్నానందింపఁజేయు చున్నవి.

యథా వివిక్తమేకానే మనో భవతి నిర్వృతమ్

న తథా శశిబిమ్బేషు న చ బ్రహ్మేన్ద్రానదృశు.

20

ఏకాంతముగు వనప్రదేశమున మనస్సెట్లు సుఖమునందునో, అట్లు చంద్రిబింబములందుగాని, బ్రహ్మ, ఇంద్రుల స్థానములందు (బ్రహ్మలోక, స్వర్గములందు) గాని సుఖమునొందదు.

అస్మిన్నస్మన్త్రాణే తన్వి న విఘ్నం కర్తమర్హసి

భర్తృవిఘటయన్తీచ్ఛాం న స్వప్నేఽపి కులస్త్రీయః.

21

నూత్నాంగీ! ఇట్టి వనగమః మను సుత్తమ వినారమున నీవు నాకు విఘ్నమును గలిగింపఁ జనదు. కులస్త్రీ లెన్నఁటికిని తమ భర్తయొక్క కోర్కెకుఁ బ్రతికూలమొనర్చుదురా!

చూడాలోవాచః—

ప్రాప్తకాలం కృతం కార్యం రాజతే నాథ నేతరమ్

వసన్తే రాజతే పుష్పం ఫలం శరది రాజతే.

22

చూడాలః—ప్రాణనాథా! సమయమున కనుకూలముగు కార్యమే శోభించును గాని యన్యముగాదు. ఎట్లనిన, వసంతకాలమున, బుష్పము శోభించును, శరత్కాలమున ఫలము శోభించును.

జరాజరత దేహానాం యుక్తో వసనమాశ్రయః

న యానాం త్యాదృశామేవ తేనై తన్నే న రోచతే.

23

వార్ధక్యముచే గ్రస్తముగు దేహములు గలవారికే వసనివాసము యుక్తమైయున్నదిగాని మిఱవంటి యౌవనవంతులకుఁగాదు. కాన నిపుడే మీరు వసమునకేగుట నాశిష్టములేదు.

యౌవనేన మహారాజ న యావద్వయము జితాః

పుష్పేఘ్నేన తరవస్తావచ్ఛాభామహే గృహే.

24

- పుష్పధానా పుష్పమితజరసా సహ కానసమ్
సమం గృహాద్గమిష్యామో హంసా ఇవ సరోవరాత్ . 25
- అప్రాప్తకాలం నృపతేః ప్రజాపాలనముజ్జతః
రాజన్యస్యైవ రస్థాస్య మహాదేవో భవిష్యతి . 26
- అప్రాప్తకారిణం భూపం రోధయన్తి చ వై ప్రజాః
రోధయన్తి హ్యకార్యేభ్యః ప్రభుం భృత్యాః పరస్పరమ్ . 27

మహారాజా ! ఇక్కారణమున నెంతవఱకు మనమిరువురము యావనమునుండి విముక్తులముగాకయుందుమో, అంతవఱకు పుష్పసముహములచే వృక్షమునలె - మనము గృహముందే శోభించెదము. పుష్పములతోఁగూడిన లతలవంటి కేశములు (వార్ధక్యచిహ్నముగా) మనమెపుడు శిరములఁ గలిగియుండుమో, అపుడు, సరోవరమునుండి హంసలవలె, మనమరణ్యమునకేగెదము. సమయముకాని సమయమున ప్రజాపాలమును పదిలివేయు రాజునకు రాజ్యచ్ఛిద్రమునుగూర్చిన గొప్పపాపము సంభవించును. మఱియు సమయము ప్రాప్తింపకమునుపే కార్యమొనర్చునట్టి రాజును ప్రజలు నిరోధించెదరు. అకార్యములనుండి తమప్రభువును భృత్యులు పరస్పరము నివారించెదరుగదా !

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

- అలముత్పలపత్రాక్షి విఘ్ననాభిమతస్య మే
విద్ధి మాం గతమేవేతో దూరమేకాంతకాననమ్ . 28

శిఖిధ్వజుడు:- కమలనేత్రీ ! ఈ నాయభీష్టకార్యమును విఘ్నమొనర్చకుము. దూరమైన యేకాంతమగు సరణ్యమునకు వెడలివెళ్లి సన్నివుడు భావించును.

- బాలా త్వమనవద్యాజ్ఞీ నాగస్తవ్యం వనం త్వయా
పుంసామపి హి మృద్వ్యజ్ఞీ దుర్విగాహ్యో వనాశ్రయః . 29

నూత్నాంగీ ! నీవికను బాలికవు. కాన వనమున కేగుట నీకుఁదగదు. వనవాసము ఘనముగూడ సతికష్టపాద్యమైనదేయగును.

- సమర్థా న వనావాసే యోషితః కఠినా అపి
కాననే పుష్పమజ్జర్యః సోఘం శస్త్రాలిమక్షమాః . 30

ఆరణ్యమునందు జనించిన పుష్పలతలు కఠినములైయున్నను, శస్త్రసముహమునెట్లు సహించజాలవో, అట్లునే కఠినములైన యవయవముల గల స్త్రీలైనప్పటికి వనవాసమున కనమధులైయుండురు.

- భవత్యా పాలయ స్తేహ రాజ్యే సాతవ్యము తమే
కుటుమ్భభారోద్వహనం పత్యే యాతే వ్రతం స్త్రీయః . 31

ఉత్తమురాలైన యో ప్తిరూ ! ఈ రాజ్యమును బాలించును నీవిచ్చటనే యుండుము. వీలయినచో, పతి వెడలివెదరువాత కుటుంబభారమును పహించుట (లేక, రాజ్యపాలన మొనర్చుట) స్త్రీల వ్రతమైయున్నది.

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ: -

ఇత్యుక్త్వా దయితాం రాజ తామిన్ద్వవదనాం వశీ

ఉత్తస్థా స్నాతుమఖిలం దినకార్యం చకార చ.

౩2

శ్రీవసిష్టుడు. — ఓ రామచంద్రా! జితేంద్రియుడగు ఆరాజు చంద్రవదనముగు తన ప్రియురాలితో నిట్లు వచించి, పిమ్మట స్నానమొనర్చుటకై లేచి దైనిక కార్యములన్నిటిని నెరవేర్చెను.

అథో జితప్రజాచేష్టో రవిరస్తాచలం యయా

శిఖిధ్వజో వనమివ సమస్తజనదుర్గమమ్.

౩3

అటుపిదప, శిఖిధ్వజుడు ప్రజలందఱిని వదలి దుర్గమమైన యరణ్యమునకు, బోయినట్లు, సూర్యభగవానుడు ప్రజలందఱియొక్క క్రియలను వదలి అస్తాచలమునకుఁ బోయెను.

సంహృత్య వితతం రూపం తమేవానుయయా ప్రభా

నాథం భవననిష్క్రాంతం చూడా లేవానురాగినీ.

౩4

మఱియు, అనురాగిణియగు చూడాల రాజభవనమునుండి బయలుదేరిన తన పతిసనుసరించి వెనుకనే వెడలినట్లు తన వ్యాపకరూపము నుపసంహరించి సూర్యప్రభయు సూర్యసనుసరించి వెనుకనే పోయెను.

అయయా యామినీ శ్యామా భవనం భస్మధూసరమ్

ధృతవ్యోమాపగం శర్వం సంశ్లేషా యమునేవ సా.

౩5

విభూతిని, గంగను ధరించు నీశ్వరుని నాలింగనమొనర్చు యమునానదివలె, భస్మముచే ధూసరితమైనట్లున్నదైన ప్రపంచమున నతఁడే శ్యామవర్ణముగల రాత్రి ప్రవేశించెను.

దిక్షు సంధ్యాబద్ధస్తాను స్థితాను కృతమణ్డలమ్

తమాలబాలకాజ్ఞాను జ్యోత్స్నాహసోదయాఙ్గీతమ్.

౩6

గచ్ఛతోరవరం పారం దంపత్యోక్తైరవం పదమ్

దేవోద్యానమయం రస్తుం దినశ్రీదిననాథయోః.

౩7

ఆగచ్ఛతోరదం పారం హ్యనుతీక్ష్ణ కరోజ్ఞితమ్

నిశానిశానాయతయోర్దంపత్యోక్తైరవం పునః.

౩8

తారాగణోఽథ దదృశే విక్రీర్ణో వ్యోమకుట్టిమే

ముక్తోమజ్జలలాజానాం దిగ్విధూభిరివాఙ్మలిః.

౩9

సంధ్యాకాలమేఘములను దంతముల ధరించినవై తమాలవృక్షములను బాలకు లాడియందు గలవై చంద్రికాయను హాస్యముతోఁబూడినవై, మండలాకారిముగ దిక్కులు వెలయుచుండ దినము యొక్క శోభయు, దిననాథుడు (సూర్యుడు) నను దంపతులు దేవోద్యానమయముగ మేరుపర్వతము యొక్క యావలితటమున క్రిడంబుటకై వెడలుచుండ, తాపయుక్తములగు తీక్ష్ణకిరములచే విడవబడిన, మేరువుయొక్క యీవలి తటమున రాత్రియు, చంద్రుడు (నిశానాథుడు)నను దంపతులు

క్రీడాధమై యేతెంచుచుండ, ఆకాశమును మిదైపైనుండి దిక్కులను స్త్రీలచే, జల్లబడిన మంగళకరములైన శేలాలువలె నత్తటి తారాగణము కానుపించెను.

చంద్రాననా తమఃశ్యామా శ్రాన్తా కుసుమ హాసినీ
యామినీ యావనం ప్రాప సరోజ ముకుల స్తనీ.

40

మఱియు నపుడు చంద్రుడైన ముఖము గలదియు, అంధకారముచే శ్యామవర్ణయుతమును, తన ప్రాయని వెదకుటలో నలగుటను బొందినవైన కుముదాది పుష్పములచే హాస్యయుక్తముగనున్నదియు, ముకుళించిన కవలములను స్తనములు గలదియు నగు రాత్రియను స్త్రీ యావనమును దాల్చెను.

కృతసంధ్యా సమాచారః సహ చూడాలయేష్టయా
సుష్యాప శయనే భూయో మైనాక ఇవ సాగరే.

41

అట్టి సమయమున శిఖిధ్వజుడు సంధ్యాదికార్యముల నిర్వహించి, మైనాక పర్వతము మఱల సముద్రమునందు నిదురపోయినట్లు, తనప్రియురాలగు చూడాలయొక్క శయనస్థానమున నిదురించెను.

అథార్ధరాత్రసమయే దేశే నిఃశబ్దతాం గతే
ఘననిద్రాశిలాకోశ నిలీనే సకలే జనే.

42

స తస్యాం సంప్రసుప్తాయాం శయనే కోమలాంశుకే
భృశం నిద్రావిమూఢాయాం భ్రమర్యామివ పఙ్కజే.

43

తత్యాజ దయితాం సుప్తామఙ్గాద్రాజా శిఖిధ్వజః
స్వైరం స్వైరం ముఖం రాహోర్దిశం చాస్త్రిప్రభామివ.

44

తదుపరి, అర్ధరాత్రిసమయమున దేశమంతయు శబ్దహితము కాఁగా, ఘనీభూతమగు నిద్రయను శిలాకోశమున జనులందఱు విలీనులు కాఁగా, కమలమునందు భ్రమరమువలె శయనమున గోమల వస్త్రమువై చూడాల గాఢనిద్రమందుండగా, తూర్పుదిక్కున రాహుపుయొక్క ముఖము చంద్ర ప్రభను మెల్ల మెల్లగా ద్యజించునట్లు శిఖిధ్వజుడు నిదురించిన తన ప్రియురాలిని ద్యజించెను.

ఉ తస్మా శయనాల్లీనవధూకార్దాఞ్చలాంశుకాత్
సలక్ష్మీకాన్తిలోలోర్మైర్వరిః క్షీరార్ణవాదివ.

45

ఎద్దాని యర్ధభాగమున దనప్రియ నిదురించుచుండెనో, అట్టి చంచలవస్త్రయుక్తమగు శయన స్థానమునుండి, లక్ష్మీకోశానహితమై, చంచలతరంగయుక్తమైనట్టి క్షీరసాగరమునుండి విష్ణుభగవానుడు లేచునట్లు, రాజు లేచెను.

వీరక్రమార్థం యామీతి తత్త్రైవానుచర వ్రజన్
యోజయిత్వా జగమాసా పురాన్నిర్గత్య పూర్ణధీః.

46

చోరాది దుష్టుజన నిగ్రహార్థము రాత్రిసంచారమున వీరు కార్యమునరించుటకై నేను వెడలుచున్నానని చెప్పి తననేపతుల నచటనే నియోగించి, నిష్క్రమాడగు వారాజు నగరమునుండి బయల్పడెను.

రాజ్యలక్ష్మీ సమస్తభ్యమిత్యుక్త్వా మణ్డలాద్దతః
వివేశోగ్రామరణ్యానీమకో నద ఇవార్ణవమ్ .

47

‘ఓ రాజ్యలక్ష్మీ! నీవు సమస్కారముని చెప్పి యాతఁడు తన రాజభవనమును వీడి, నదము మహాసముద్రమున, బ్రవేశించునట్లు, ఒక భయంకరమైన మహారణ్యమునఁ బ్రవేశించెను.

ఘనాన్ధకారగుల్మఘృత్య ఝుద్రభూతౌఘ కర్కశా
సారణ్యానీనిశా సార్ధం సమం జేనాతివాహితా .

43

ఘనీభూతమగు సంభకారముచేతను, లతలచేతను బరిపూర్ణమై, ఝుద్రజంతువులచేఁ గర్కశమైనట్టి యా మహారణ్యమును దాటుగా నతనికా రాత్రి గడచెను.

ప్రాతః శూన్యామరణ్యానీం స నీత్వా వితతం దినమ్
సమమర్శేణ కస్యాంచిద్విశ్రామ వనావనా .

49

ప్రాతఃకాలము కాఁగా, మఱల యాదినమంతయు శూన్యమైన- శూన్యారణ్యమునఁ బోవుచు, సూర్యభగవాను డస్తాచలమున విక్రాంతి నొందునమయమున, ఒకానొక వనభూమిపైఁ దానున్న విశ్రమించెను.

భానావదృశ్యతాం యాతే తత్ర స్నానాదిపూర్వకమ్
కించిత్ఫలాదికం భుక్త్వా తాం నినాయ తమస్వినీమ్ .

50

నూర్పుఁ డదృశ్యుఁడు కాఁగా నచట స్నానసంఘాది కృత్యముల నెరవేర్చి కొన్ని ఫలము లను భుజించి, ఆరాత్రి గడపెను.

పునః ప్రాతః పురాణ్యుచ్చైర్మణ్డలాని గిరీన్నదీః
జవాదుల జ్ఞయామాస రాజా ద్వాదశశతర్షభీః .

51

మఱల ప్రాతఃకాల మయినపిమ్మట బయలుదేరి వేగముగాఁబోవుచు గొప్ప గొప్ప పురములను, మండలములను, పర్వతములను, నదులను, పరిఘ్రండు దినములలో దాటివైచెను.

తతో మస్తరశైలస్య తటస్థం జనదుర్గమమ్
ప్రాప కాననమత్యనదూరస్థజనతాపురమ్ .

52

ఆనంతరము, జననివాసమున కతిదూరమున నున్నదియు మండరపర్వత తటముపై పర్తించు నదియు, మనుజులకు దుర్గముమైనదియునగు అరణ్యము నొకదానిని బొందెను.

రటప్రాణాలసలిలవాపీబలితపాదపమ్

శీర్ణవేద్యాలయజ్ఞాత భూతపూర్వద్విజాశ్రమమ్ .

53

ఝుద్రప్రాణినిర్ముక్త సిద్ధసేవ్యతాలయమ్

ఆపూర్ణపాదపలతం ప్రాణవృత్తిరైః ఫలైః .

54

ఆయరణ్యము శబ్దముతోఁగూడఁ ప్రవహించుచున్న జలము గలిగిన నదబావులచే మహాబల యుక్తములుగ నొనర్పబడిన వృక్షముల గలదియు, పూర్వకాలపు ద్విజుల యాశ్రమముల జ్ఞప్తికిఁ

దెచ్చుకటువంటి పురాతన వేదికలు గల్గియున్నదియు, త్సాద్రజీవులు లేవిదియు, సిద్ధులచే నేవ్యములగు లతాగృహములతోఁ గూడియున్నదియు, ప్రాణుల జీవిక కుపయోగించునట్టి ఫలములచేఁ బైనుండి క్రిందివఱకుఁ బరిపూర్ణమైనట్టి వృక్షములు, లతలుగలదియునై, విరాజిల్లుచుం డెను.

తత్త్రైకస్మిన్మమే శుద్ధే స్థలే సలిలమాలితే
శీతలే శాద్వలశ్యామే స్నిగ్ధే సఫలపాదపే. 55

స మజ్జరీభిర్వల్లిభిః స చకారోటజాలయమ్
ప్రావృత్తకాలః సవిద్యుద్భిర్నీలాభైరివ పజ్జరమ్. 56

అచ్చట, జలముచే వేష్టితమై, శీతలమై పచ్చని తృణములచే శ్యామవర్ణయృతమై, మనోహరమై, ఫలసహితములగు వృక్షములతోఁ గూడినదై నట్టి యొకస్థానమున, వర్షాకాలమున మెఱపులతోఁ గూడిన మేఘములచే పంజరము నిర్మింపబడునట్లు, నూతనపల్లవ సహితములగు లతలచే నారాజౌక పరశాలను నిర్మించెను.

మన్మణం వై ణవం దణ్డం ఫలభోజన భాజనమ్
అర్హపాత్రం పుష్పభాణ్డమక్షమాలాం కమణ్డలుమ్. 57

కన్ధాం శీతాపనోదాయ బృసీం చైవ మృగాజనమ్
ఆనీయాయోజయ త్తస్మిన్మృతికామద్ధిరే నృపః. 58

యత్కించదన్యద్వా వస్తు యోగ్యం తాపనకర్మణి
తత్తత్ర స్థాపయామాస జగతీవ క్రమం విధిః. 59

సులలితమైనట్టి వెదురుదండము, ఫలములు, భోజనపాత్ర, పూజాపాత్ర, పుష్పపాత్ర, కమండలువు, రుద్రాక్షమాల, శీతని వారణకై యొక బొంత, ఆసనము, మృగచర్మము, అనునీపదార్థము లన్నింటిని దీసికొనివచ్చి రాజు తన కుటీరమున స్థాపనముచేసెను. బ్రహ్మకేవుఁడు తన జగద్వ్యవహారమునకు వలసిన వస్తువులన్నింటిని సమకూర్చునట్లు ఇంకను తాపనులకార్యమునకు యోగ్యములగు వస్తువు లన్నింటినిగూడ నాతఁడు తన కుటీరమున సమకూర్చియుంచెను.

సంధ్యాపూర్వం జపం ప్రాతః ప్రహరే స తదాకరోత్
పుష్పాచ్చయం ద్వితీయే తు స్నానం దేవార్చనం తతః. 60

పశ్చాద్వనఫలం కించిద్వనకన్దం బిసాది చ
భుక్త్వా జవ్యపరో భూత్వా నినాయైకో నిశాంవశీ. 61

ఆరాజు దినమందలి మొదటి జామున, ప్రాతఃసంధ్యా పూర్వక జపమును కావించును; రెండవజామున, ఋష్యాదుల సంప్రదయమొనర్చును; అనంతరము మూడవజామున మఱిల స్నాన, దేవతార్చనాది కార్యములఁ జేయును. తదుపరి నాల్గవజామున వనమందలి ఫల, కండముల, కమలదండములఁ గొన్ని భక్షించి జపతత్పరుఁడై రాత్రిని గడపును.

ఇతి దివసమఖేదం మన్దరోపా నకచ్చే
నిరచిత ఉటజే నర్మాలవేశో నినాయ

నవన్మపతివిలాసం తం న సస్మార కం వా

స్ఫురతి హృది వివేకే రాజ్యలక్ష్మ్యో హరన్తి.

62

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహారామానుజే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థే శిఖిర్వాజప్రవజ్యా నామ
చతురశీతితమః సర్గః || 84 ||

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు మందరాచలతటమున నిర్మింపఁబడిన పర్ణశాలయందు స్థితుడై
మాలవదేశాధిపుడగు శిఖిర్వాజుఁడు భేదరహితుడై జపాదలఁ గావించుచు చాలదినములు గడపెను.
తన నూతనరాజ్యవిలాసముల వేటిని నాతఁడపుడు స్మరింపకుండెను. ఏలయునన, వివేకము హృదయ
మున స్ఫురింప, రాజ్యసంపదలిక నే దర్శింపని చిత్తమునైన, హరింపగలవా? (హరింపవని భావము)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిర్వాజప్రవజ్యయను
నెనుబది నాల్గవ సర్గము ||84||

పంచాశీతితమః సర్గః

[రాజ్యాశ్రుబుద్ధయా రాజ్ఞోఽస్వేషణం పథి దర్శనమ్
భావ్యర్థదర్శనం కాలే బోధనం చోపవర్ణ్యతే.

చూడాల పేల్కొని రాజునకై వెదకుట; మార్గమున వానిఁ గాంచుట; రాజయొక్క
భవిష్యదర్శము నవలోకించుట, కాలక్రమమున నాతనికి బోధించుట మున్నగు విషయము లిట్ల వర్ణింపఁ
బడినవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: —

ఎవం శిఖిర్వాజః పూర్ణమరికాయాం వనే స్థితః
ఇదానీం శృణు చూడాలా సా కిం కృతవతీ గృహే.

1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:—ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు, వనమున శిఖిర్వాజుఁడు సర్వవస్తు పరిపూర్ణమగు
తన కుటీరమందుండ, అటు చూడాల తన గృహమున నేమి కావించెనో వినుము.

తత్రాకరాత్రసమయే దూరం యాతే శిఖిర్వాజే
హరిణీ గ్రామసుప్తే చూడాలా బుబుధే భయాత్.

2

అచట, అర్ధరాత్రియందు శిఖిర్వాజుఁడు దూరమునకు వెడలిపోగా, గ్రామమందు నిదురించు
చున్న లేడివలె భయముచే నారాణి పేల్కొంచెను.

అపశ్యత్పత్నిర్హీనా శయనం శూన్యతాం గతమ్
అభాస్కరమపూర్ణేందు శాన్తశోభమివామ్బురమ్.

3

తాదృశం పతిమాలోక్య స్థిత్యా గగనకోటకే
భవిష్యచ్చిస్తయామాన సర్వం భర్తరఖణ్ణితమ్. 11

అకాశ కోశమున నున్నదై యాప్రకారము తన భర్త నవలోకించి యపుడామె యతని భవిష్యత్తునుగూర్చి పూర్ణముగా నాలోచించెను.

యథా యేన యదా యత్ర యావత్కార్యం యథోదయమ్
యథా చ నిర్వృతిః స్ఫారా గస్తవ్యా తేన రాఘవ. 12

ఓ రాఘవా! ఎట్లు, ఏనిమిత్తముచే, ఏ దేశకాలములందు, ఎట్టిక్రియచే నాతనికి నభ్యుదయమగునో, ఏ ప్రకారమాతనికి నిరతిశయ బ్రహ్మానందప్రాప్తియగునో, అదంతయు యోగబలముచే నామె వీక్షించెను.

అవశ్యం భవితవ్యం తద్భరుర్దృష్ట్యా పురః స్థితమ్
తదేవ సంవాదయితం గమనాత్సా న్యవర్తత. 13

యోగబలముచే బ్రత్యక్షమువలె నున్నదియు, తన భర్త కవశ్యముగ భవితవ్యమై యొప్పు నదియునగు యెద్దానినామె గాంచెనో, తదనుకూలముగ నాచరింపుటకుఁగాను, అపుడు తన గమనము నుండి నివర్తించెను.

అస్తాం మమాద్య గమనం కాలేనాతి చిరేణ హి
మయాస్య పార్శ్వే గస్తవ్యం నియతేరేష నిశ్చయః. 14

నా గమనమిపుడుకాదు; చాలకాలమైన పిదపయే నేను భర్తగ్రామీపమునకు బోవలసియుండుట. ఈశ్వరనియతి యొక్క నిశ్చయమైయున్నది.

ఇతి సంచిస్త్రచూడాలో ప్రవిశ్యాన్తఃపురం పునః
సుష్వాప శయనే శంభోః శిరసీవైస్తపీ కలా. 15

ఇట్లు విచారించి చూడాల మఱల యంతఃపురమున, బ్రవేశించి, శివుని శిరముపైఁ జంద్రకళవలె, తన శయనస్థానమునఁ బరుండెను.

కేనచిత్కారణేనాసౌ గతః సంప్రతి భూవతిః
ఇతి పౌరం జనం సర్వమాశ్వాస్యాత్పితృదజ్జనా. 16

ఏదియో విశేషకారణముచే రాజు ప్రవాసమునకుఁ జననని యాప్రకారముగ చూడాల నగరవాసులకున్న, సర్వప్రజాగణంబునకున్న వచించినదై వారలనోదార్చి నివసించఁదొడఁగెను.

రాజ్యం రరక్ష భర్తుస్తత్రుమేణ సమదర్శనాత్
యథా కాలేన కేదారం పశ్యం కలమగోపికా. 17

కాలక్రమమునఁ బరిపక్వమైన ధాన్యమును క్షేత్రపాలిని సంరక్షించునట్లు, చూడాలయు సమదృష్టిచే దన భర్తయొక్క రాజ్యమును క్రమరూపమున, బాలించెను.

తయోస్తదానహత్కలో దంపత్యోః స్థితయోస్తథా
అదృష్టాన్యోస్యముఖయో రాజ్యకానన పాలయోః.

18

ఒకరి ముఖమును నొకరు చూడనివారును, రాజ్య, అరణ్యముల, గ్రామముగ, భావించు వారునగు యాస్త్రీపురుషులిరువురికిని కాలము గడచుచుండెను.

జగామాథ దినం పక్షో మాసోఽథఋతువత్సరః

శిఖిధ్వజస్య విపినే చూడాలాయాః స్వమన్దిరే.

19

శిఖిధ్వజానకు వనమందును, చూడాలకుఁ దన రాజమందిరమునను దిన, పక్ష, మాస, ఋతు, సంవత్సరరూప కాలము గడచుచువచ్చెను.

బహునాత్ర క్రిముక్తేన వరాణ్యష్టా దశాఙ్గా

చూడాలోవాచ సదనే వనగుచ్ఛే శిఖిధ్వజః.

20

వెయ్యేల! పదు నెనిమిది వత్సరములవఱకు చూడాల రాజధ్వజమునందును, శిఖిధ్వజుఁడు వనసమూహమునను వసించిరి.

అథ యాతేషు బహుషు వర్షేషు జరసా వృతే

శిఖిధ్వజే మహాశైలతటకోటర వాసిని

21

భర్తుః కషాయపాకం తదాలక్ష్మ్య పాలితం చిరాత్

తదా తస్యాథ యాతేషు వర్షేషు జరసా వనే.

22

తదా తస్యాత్మకార్యస్య భవితవ్యతయా తథా

భర్తుః సమీపగమనే మమ కాలోఽయమిత్యథ.

23

సంచిన్త్య మన్దరోపాస్తం గన్తుం బుద్ధిం చకార సా

చచారాన్తపురాద్రాత్రౌ తతార నభసః పథమ్.

24

అనంతరము చాల వత్సరములు గడవ, వార్ధక్యముచే గ్రస్తుఁడైన శిఖిధ్వజుఁడు మహాపర్వ తకోటరమున నివసించుచుండ, ఆపుడు, పతియొక్క రాగ ద్వేషాది కషాయము లెంతవఱకు, బరిపక్వము కాకయుండెనో, అంతవఱకు వేచియున్నదై ఆపిమ్మట చూడాల పతియొక్క బోధనరూపమగు ఆశ్రమ కార్యముయొక్క భవితవ్యమునుబట్టి భర్త్యు సమీపమునకు, బోవుటకెని నాకుఁడనిన సమయమని యాలోచించి మందరపర్వతారణ్యమున కేగుటకై నిశ్చయించి రాత్రియందంతఃపురమునుండి బయలుదేలి యాకాశమార్గమున నెగసిపోయెను.

జగామ వాతస్కుద్వేగ గచ్ఛన్తి ఖే దదర్శ సా

కల్పవృక్షౌంశుకచ్ఛన్నరత్న స్తబకభూషితాః.

25

నన్దనోద్భాసననిలయా రక్తాః సిద్ధాభిసారికాః

పరామృప్తేన్దుశకలాన్ప్రాలేయకణవర్షిణాః.

26

సిద్ధోత్తమా త్రసాగన్ధస్యస్పర్శయామాస మారుతాన్

చన్ద్రబిమ్బామృతామ్బాధేర్మహావీచిపరమ్పరామ్. 27

అపశ్యన్నిర్మలజ్యోత్స్నామమ్పరాసరతాం గతా
మేఘాన్తరేణ గచ్ఛన్తీ మేఘులగ్నాశ్చ విద్యుతః. 28

అవియుక్తాః స్వభర్తా సా భూయో భూయో వ్యూహకయతే

వాయుమండలముగూడా యామె జనెను. అకాశమార్గమునఁ బోవుచు నామె కల్పవృక్షముయొక్క పస్త్రములచే నాచ్ఛాదితులును, రత్నసమాహములచే నలంకృతులును, నందనవననివాసినులును తమ ప్రియలందరనురక్తులు నగు సిద్ధుల యప్పరసలఁ జూచెను. మఱియు చంద్రఖండమును స్పృశించునవియు, హిమబిందవుల పక్షిించునవియు ఉత్తమ సిద్ధులచే గ్రహింపఁబడిన సుగంధములు గలవియునగు వాయువులను స్పృశించెను. అట్లాకాశమధ్యమున నేగుచు నామె చంద్రబింబమును అమృతసముద్రముయొక్క మహాతరంగసమాహములతోఁ గూడినట్టి నిర్మల చంద్రికను గాంచెను. అట్లే మేఘమండలమునఁ బోవుచు మేఘములందు సలగ్న మైనదియు, మేఘపక్షి నుండి వియుక్తము కానిదియునగు విద్యుత్ప్రమాహమును మఱలనుఱల వీక్షించెను.

ఉవాచ చాత్మనైవాహాం యావజ్జీవం శరీరిణామ్. 29

న స్వభావః శమం యాతి మమాప్యత్కణ్ఠితం మనః
కదామృగేన్ద్ర స్కన్దం తం ప్రణయప్రవణం పునః. 30

పశ్యామి కాన్తమిత్యుక్తం మమాప్యత్కణ్ఠితే మనః
మజ్జరీజాలలితాన్తరుం వల్లభః స్వకం పతిమ్ 31

న ముచ్చస్తి క్షణమితి మమాప్యత్కణ్ఠితే మనః
యథేయమగ్రజా కాన్తమేతి సిద్ధాభిసారికా. 32

తథా కదాహమేష్యామి మమాపీతి మనః స్థితమ్
ఇమే మద్రాశ్చ మరుత ఏతే చ శశినః కరాః. 33

వనరాజయ ఏతాశ్చ మమాప్యత్కణ్ఠాయన్యహా
హే చిత్తజ ముద్ధవాన్తః కిం త్వం తాన్డావితం స్థితమ్ 34

సా వ్యోమ నిర్మలా సాధో క్వ తే యాతా వివేకితా
అథవా చిత్త భర్తారం స్వం ప్రత్యుత్కణ్ఠసే సఖే. 35

అట్లు వానిఁగాంచి తన మనంబున నిట్లునకొనెను — ఆహా! జీవితపర్యంతము ప్రాణులయొక్క స్వభావము శమింపదు. నామనస్సున్న యుక్తంతమామెను. ప్రేమయందూ నిమగ్నుడను, సింహమువంటి భుజస్కంధములు గలవాఁడు నగు నాప్రాణియుని మఱల నెపుడు గాంతును? ఆహా వివేకాదులచే బోధింపఁబడినదైనను నామనస్సు యుక్తంతమగుచున్నదే! అనేక మొగ్గలతోఁ గూడుకొనియున్న లతలు తమ పతియగు వృక్షమును క్షణకాలమైనను విడువకయున్న విధమున నామనస్సున్న మత్రియునికొఱకై వ్యాకులితమగుచున్నది. మఱియు సిద్ధుల యభిసారిక తన పతి సమీపమునకుఁ బోవుచున్న చందమున నేనున్న నాప్రాణనాథుని చిత్ర కవుడు చేరుదును? ఈ మెల్లనివాయు

వులు, ఈ చంద్రకీణములు, ఈ వనసమూహములు, నామానసము సుత్రంతి త మొనర్చుచున్నవి. ఓ అజచిత్తమా! పృథమగు నాడంబరముతోఁగూడి యేలయుంటికి? ఓ సాధూ! చిత్తమా! ఆకాశము పలె నిర్మలమైన నీవివేక మెచటికిఁబోయెను? కాదు సఖీ ఆది నీదోషము కాదు. ఏలయునన, నీవు నీచతికై యుత్కంఠితమగుచున్నావు, ఓచి త్తమా! నీవట్లే యుత్కంఠితమై యుండుచుదానిచే నాకేమి.

తిష్ఠోత్కణ్ఠాభివలితం కిం సమత్కణ్ఠితేన మే

కిం వృథోత్కణ్ఠనే వామే భర్తా యాతో జరాం భవేత్. 36

తపస్వీ కృశగాత్రశ్చ భవేన్నిర్వాసనస్తథా

మనోరాజ్యాద్యభోగేభ్యో మన్యేఽస్యాములతాం గతమ్. 37

ఓ శ్రీశరీరమా! నీవు పృథమగ కేల యుత్కంఠిత మగుచున్నావు? ఎవని గొంగలిండుటకై నీవు తత్తపడుచుంటివో, ఆ నీచతి యిప్పటికి వృద్ధుడైయుండును. మఱియు, తపస్వీయు కృశించిన శరీరము కలవాడును, వాసనారహితుఁడైన యుండును, కాన ఆతని మనస్సు రాజ్యభోగములందు నిర్మూలమైయుండునని తలంచెద.

వాసనాలతికా ప్రావృణ్ణదీ నదగతా యథా

ఏకాన్తరత ఏకాత్మా నీరసః శాన్తవాసనః. 38

అల్పవర్షముచే జనించిన నది మహానదమునఁ గలిసి తద్విన్నముగ గోచరింపనట్లు, నాచతి యొక్క వాసనారూపత ఆత్మకంటె భిన్నముకానేరదు. ఆతఁడేకాంతమున నానన్తుడై, ఏకాత్మ రూపుడై, ఇచ్ఛారహితుడై యుండును.

మన్యే భవతి మే భర్తా శుష్కవృక్షసమస్థితిః

తథాపి చిత్తకోత్కణ్ఠా భవతోత్కణ్ఠాయాన్వితమ్. 39

మతిముద్యోభ్య యోగేన క్షేషయిష్యామ్యహం పతిమ్

ప్రమృప్తకలనం భర్తుః సమీకృత్య మనో మునే. 40

రాజ్య ఏవ నియోక్త్యామి నివత్స్యావః సుఖం చిరమ్

ఓ చిత్తమా! నా భర్త శుష్కించిన వృక్షమువలె నుండునని యూహించుచున్నాను. అయి నప్పటికి నీతోఁగూడ నేను నాతనికై యుత్కంఠిత యగుచున్నాను. నేను నా యోగబలముచే నాచతిని ఆత్మజ్ఞానిగఁ జేసి, ఆ మనియొక్క మనస్సును సంకల్పమువైపునకు ద్రిప్పి, ఆతని నాలింగన మొనర్చుకుందును మఱియు, కేషించిన జీవితమున మఱల యాతనిని రాజ్యపాలనమున నియుక్తునిగఁ జేసి ఇరువురము సుఖముగ, జీరకాలము నివసించెదము.

అహో ను చిరకాలేన మనోరథమిమం శుభమ్.

41

అహమాసాదయిష్యామి యద్భర్తా శమచిన్తితః

సమగ్రానందవృద్ధానామేతదేవోపరి సితమ్.

42

యత్సమానమనోవృత్తిసజ్జమాస్వాదనే సుఖమ్

అహ! చిరకాలమున కీనామనోరథము సిద్ధించినది - నాతోనమానమైనట్టి తత్త్వజ్ఞానియు, బాహ్యోభ్యంతరములందు సమానమైన విచారములు కలవాడగునగు పతిని నేనిపుడు పొందుదును. ఏలయ నిన; సమానమైనట్టి మనోవృత్తుల సంగమముయొక్క యాస్వాదనమునక గలుగు సుఖము సమస్తసుఖముల కంటెను నధికమైనది.

ఇతి చిన్తయతీ వ్యోమన్న చూడాలోల్లంఘ్య పర్వతాన్. 43

దేశానబ్ధాన్ గన్తాంశ్చ ప్రాప మద్దరకన్దరమ్
అదృశ్యైవ సభస్యైవ ప్రవివేశ వనాన్తరమ్. 44

ఇట్లు చింతించుచు ఆచూడాల యాకాశమార్గముగఁడా పర్వతములను, దేశములను, మేఘ ములను, దిగంతములను నుల్లంఘించి మందరపర్వతకందరమును జేరి, అదృశ్యరూపమున నాకాశమున నున్నదై మఱియొకవనమున, బ్రవేశించెను.

వాత్యైవ సాదవలతా స్పన్దవేద్యగమాగమా
వ నైకదేశే కస్మింశ్చిత్కృతపర్వోటజే పతిమ్. 45

దృష్ట్వా యోగేన బుబుధే దేహన్తరమివాసితమ్

వృక్షలతాదుల కదిలికచే నూహింపఁబడు గమనాగమనయుక్తముగు వాయుమండలముగల యావనమందలి యొకానొక ప్రదేశమునక బర్ణశాలను నిర్మించుకొనియున్న తనపతిని, గాంచి, ఏకాగ్ర చిత్తముతో నవలోకింప నాతనిని ఆన్యదేహమం దున్నవానివలె నెఱింగెను.

హార కేయూరకటకకుణ్డలాదివిభూషితః. 46

అభవన్నేరుకా నిర్వృతసమేవాత్ర దదర్శ సా
కృశాఙ్గం కృష్ణవర్ణం చ జీర్ణపర్ణమివ సీతమ్. 47

కజ్జలామ్బుభరన్నతం భృజ్జీశమివ నిస్పృహమ్
చీరామ్బురధరం శాన్తమేకాకినమవసీతమ్. 48

ఎవఁడిదివఱకు హార, కేయూర, కటక, కుండలాదులచే భూషితుఁడై, సువర్ణమువలె శోభించుచుండెనో, అట్టివానినిపుడు కృశించిన శరీరముగల వానినిగను, నల్లని వర్ణముతోఁగూడియున్న వానినిగను, జీర్ణపత్రమువోలెనున్నట్లును గాంచెను. మఱియు, కాటుకనీటియందు స్నానమొనర్చిన వానివలెను, ఇచ్చారహితునిగను, ఈశ్వరుని ప్రసిద్ధగణముగు భృంగేశునివలె నున్నవానినిగను, వల్కుల ములే వస్త్రములుగా ధరించినట్లుగను శాంతునిగను, ఏకాకిగను వీక్షించెను.

సలీనిషణ్ణం పుష్పాణి గ్రథయన్తం జటాజ్ఞీతమ్
తమాతోక్యానవద్యాజ్ఞీ చూడాలా వీవరస్సనీ. 49

కించిజ్జాతవిమా దైవమువాచాత్మని చేతసా
అహో ను విషమం మార్భ్యం తదనాత్మజ్ఞతాత్మకమ్. 50
ఏవం విధాః సమాయాన్తి దశా మార్భ్యప్రసాదతః

అయం స రాజా లక్ష్మీవాన్యతో మేఽతిప్రియః పతిః. 51

హృది మో హాఘనక్షుణ్ణామిమామభ్యాగతో దశామ్
తదవశ్యమిహోద్వైవ నాథం విదితవేద్యతామ్. 52

నయామ్యత్ర స సందేహో భోగమోక్షశ్రియం తథా

వనమన గూర్చుండి పుష్పములను మాలగ గట్టుచున్నట్టి జటాధారియగు ఆ తన పతినిఁగాంచి ఉత్తమ శరీరముగలదియు, స్థూల స్తనధారిణియునగు చూడాల కొంచెము విషాదము నొందినట్లున్నదై తన చిత్తముతో నిట్లు పల్కెను— ఆహా! అజ్ఞానముచే గలుగు యామూర్ఖత్వ మెంత భయంకరమైనది! మూర్ఖత్వమువలన ప్రాణుల్ ట్టి దశలనే పొందుదురు. ఏలయనిన, శ్రీమంతుఁడైన నృపాలుఁడగు యీ నాప్రియతముఁడైన పతి, హృదయమందలి గాఢమైన యజ్ఞానముచే నభ్యస్తమైన యీ దశను బొందెను కాన, నేనిప్పుడే యిచ్చోట నా ప్రాణనాథుని ఆత్మజ్ఞానినిగ నొనర్చి భోగైశ్వర్య, మోక్షైశ్వర్యముల ఁఁటినిఁగూడ పొందింపఁజేసెదను.

ఇదం రూపం పరిత్యజ్య రూపేణాన్యేన కేనచిత్. 53

సకాశమన్య గచ్ఛామి బోధం దాతుమను త్తమమ్
బాలేయం మమ కాస్తేతి మదుక్తం న కరోత్యలమ్. 54

తస్మాత్తాపనరూపేణ బోధయామి పతిం క్షణాత్

ఇఁకనిపుడీరూపమును వదిలి మఱియొకరూపమును ధరించి, పతికి సర్వోత్తమజ్ఞానము నొసంగుటకై యాతని చెంతకుఁ బోవుదును. ఈ రూపమున నే పోయినచో 'ఈబాలిక' నాప్రియయే' అని యెఱింగినవాడై నావాక్యములను బూర్ణముగ విశ్వసించుకొందును. కాన, తపస్వీరూపమున నొక్కక్షణములో నాపతికి బోధనము గావించెదను.

భర్తా కషాయపాకేన పరిపక్వమతిః స్థితః. 55

చేతన్యస్యాద్య విమలే స్వం తత్త్వం ప్రతిబిమ్బతి

ఇతి సంచిన్త్య చూడాలా బభూవ ద్విజదారకః. 56

ఇప్పుడు నా పతి రాగద్వేషాదుల బరిపాకతచేఁ బరిపక్వబుద్ధి కలిగియున్నాడు. కావున, ఈతని నిర్మల చిత్తమున ఆత్మతత్త్వము లెస్సగఁ బ్రతిఫలించును—అని యిట్లు విచారించి చూడాల బ్రాహ్మణమారుఁడాయెను.

ఈషద్ధ్యానాదతాన్యత్వం క్షణాదమ్బుతరజ్జవత్

పపాత విషినే తస్మిన్ద్విజపుత్రకరూపిణి. 57

ఓ రామచంద్రా! జలము తరంగరూపత్వమును బొందునట్లు పూర్వోక్తమగు అగ్ని, చంద్ర ధారణారూపమైన ఒకింత ధ్యానముచే నపుడా చూడాల క్షణములోనే యట్టి బ్రాహ్మణపుత్రుని రూపమును ధరించి, అవ్వనముననే శీఘ్రముగఁ గిందికి దిగెను.

భర్తృధ్యాజగామాగ్రం మన్దస్మితలసస్మృతి

దదర్శ ద్విజపుత్రం తం పురో యాతం శిఖిధ్వజః. 58

మందహాసముచే శోభించు ముఖముగల చూడాల భర్తృసమీపమునకు రాగా, శిఖిధ్వజాడు తన సమ్మఖమున నున్న యాబ్రాహ్మణకుమారునిఁ గాంచెను.

- వనాన్తరాదుపాయాతం తపోమూర్తిమివాసితం
ద్రవత్కనకగౌరాజ్యం ముక్తాహారవిభూషితమ్. 59
- శుక్లయజ్ఞోపవీతాజ్యం శుక్లామ్బురయుగావృతం
కమణ్డాలుధరం కాన్తం పురో యాతం శిఖిధ్వజః. 60
- వ్యాప్తప్రకోష్ఠద్విగుణేనాక్షసూత్రేణ చారుణా
భూమావలగ్నగాత్రేణ కిష్కుమాత్రేణ చ స్థితమ్. 61
- కున్తల వ్యాప్తమూర్ధానం సాలిమాలమివామ్బుజం
భాసయన్తం ప్రదేశం తం శారీరేర్దిష్టిమణ్డలః. 62
- కుణ్డాలాభూషితముఖం నవమర్కమివోదితం
శిఖాసంప్రోతమద్దారం శృంగసేన్ద్రమివాచలమ్. 63
- కాన్తోపశానవపుషమూర్జితం విజితేన్ద్రీయం
హిమాభభస్మతిలకం భూషితాలోకసుందరమ్. 64
- మేరుపేమతటీలీనపూర్ణేన్ద్రమివ చక్చలమ్
తమాలోక్య ద్విజసుతం సముత్తస్థా శిఖిధ్వజః. 65

మఱియొక పక్షమునుగడి యేతెంచి మూర్తివంతమైన తపంబువోలె యెన్నొందుచున్న వాఁడును, కరఁగిన బంగారువలె స్వచ్ఛమైనకాంతిగల అపయవములు గలవాఁడును, ముత్యాలహారము లచే శోభితుఁడును, తెల్లని జంఁబెము, తెల్లని రెండు వస్త్రములు ధరించినవాఁడును, కమండలువు గల వాడును, మిగుల శోభాయుక్తుఁడును, మనికట్టుకంటె రెండింతలగు బాహ్యప్రదేశమును వ్యాపించిన వాఁడును, సుందరమైన గుండ్రాక్షమాల గలవాఁడును, భూమినంటక హస్తప్రమాణమెత్తున నిలబడిన వాడును, ధాన్యపుమాలలచే కమలమువలె జడలచే నావృతమగు శిరస్సుగలవాఁడును. దేహకాంతులచే నచ్చొటును బ్రకాశింపఁజేయువాఁడును, కండలములచే నలంకరించబడిన ముఖము గలవాఁడును, నూతన నూర్యునివలె సుదయించినవాఁడును, శిఖియందు మందారపుష్పములు గ్రుచ్చబడిన వాఁడును, శిఖరమున చంద్రుడు గల్గిన పర్వతమువలె యొప్పుచున్నవాఁడును, కాంతియుతుఁడును, శాంతశరీరధారియు, బలవంతుఁడును, జితేంద్రియఁడును, హంసమంటి తెల్లని భస్మమును తిలకముగా ధరించినవాఁడును, భూషితమగు ప్రకాశముచే సుందరుఁడును, సుమేరు పర్వతముయొక్క సువర్ణతటమున లీనమైన గంగా ప్రవాహమున, బ్రతిబింబించిన పూర్ణ చంద్రునివలె చుండువాఁడును నగు ఆ బ్రాహ్మణకుమారునిఁ జూచి శిఖిధ్వజాడు లేచి నిలబడెను.

- దేవపుత్రాగమధియూ సంపరిత్యక్తపాదుకః
దేవపుత్ర నమస్కార ఇదమాసనమాస్యతామ్. 66
- ఇత్యస్య దర్శయామాస పాణినా పత్రవిప్రుమ్

దదౌ చ ద్విజపుత్రస్య పుష్పముష్టిం కరోత్కరే. 67

చంద్రోః కుముదఖణ్డస్య ప్రాలేయమివ పల్లవే
హే రాజర్షే నమస్తుభ్యమితి ద్విజసుతోఽవదత్. 68

గృహీత్వా కుసుమాన్యస్మాద్వివేశ పత్రవిష్టరే

దేవపుత్రుఁ డేతెంచెనని యెంచి తన పాచుకలను విసజ్జించి రాజిట్లనెను—‘ఓ దేవపుత్రా! నమస్కారము. ఇదిగో, ఆననము స్వీకరింపుడు. అని చెప్పి తనచేతితో శత్రుసనముఁ జూపి, కుముద ఖండముయొక్క పల్లవమునఁ జంద్రుఁడు మంచుబిందువునుంచునట్లు, ఆబ్రాహ్మణుని కరతలమున రాజా పుష్పాంజలినుంచి మఱి నిట్లనెను—ఓ రాజర్షీ! తమకు నమస్కారము. అపుడు దేవపుత్రుఁడున్న రాజునుండి పుష్పముల గ్రహించి శత్రుసనముపైఁ గూర్చుండెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

దేవపుత్ర మహాభాగ కుత ఆగమనం కృతమ్
దివసః సఫలో మన్యే యత్త్వామద్యాస్మి దృష్టవాన్. 69

ఇదమర్ఘ్యమిదం పాద్యం పుష్పాణీమాని మానద
ఇమా ! ప్రగ్రథితా మాలా గృహ్యంతాం భద్రమస్తు తే. 70

శిఖిధ్వజుడు— ఓ దేవపుత్రా ; తామెటునుండి యేతెంచితిరి ? తమ దర్శనముచే నేటి దినము సఫలమైనదని నమ్ముచున్నాను. మానప్రదా ! ఇదిగో యర్ఘ్యము, ఇదిగో పాద్యము, ఇదిగో పుష్పములు, ఇదిగో గ్రుచ్చబడిన పూలమాలలు—గైకొనుడు, తమకు శుభమగుగాత !

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా పాద్యమర్ఘ్యం చ మాలాం పుష్పాణి చానఘ
శిఖిధ్వజస్తదప్తాయై దదౌ దేవ్యై యథాఖిలమ్. 71

శ్రీవసిష్ఠుడు:—పాపరహితుఁడవగు నోరామచంద్రా ! ఇట్లు వచించినవాఁడై శిఖిధ్వజుఁ డర్ఘ్యపాద్యపుష్పమాలదులను శాస్త్రోక్తవిధిగా బ్రాహ్మణరూపధారిణీయగు తన ప్రియురాలకొసంగెను.

చూడాలోవాచ:—

సుబహూని పరిప్రాంతో భూతలాయతనాన్యహమ్
త్వత్తః పూజా యథా ప్రాప్తా మయేయం న తథాన్యతః, 72

వేశలేనానురూపేణ ప్రశ్రయేణామునానఘ
మన్యేహం నూనమత్యస్త చిరంజీవీ భవిష్యసి. 73

చూడాల:—ఓ రాజర్షీ ! ఈ భూతలముపై నేన కేకస్థానములందు సంచరించితిని. కాని నీనుండి పొందిన పూజాసత్కారమును నేను మఱివటను బొందలేదు. ఓ పాపరహితుఁడా ! ఈ కోమలమై, నీయనురూపమైనట్టి వినయముచే నీవు చిరంజీవుఁడవగుదువని నేను నమ్ముచున్నాను.

తా నేన మనసోదార మారాదున్ముక్తకల్పనమ్

నిర్వాణాగ్రం తపః సాధో కచ్చిత్సంభృతవానసి.

74

అసిధారానమం సౌమ్య శాస్త్రవ్రతమిదం తవ

స్థితం యద్రాజ్యముత్సృజ్య మహావన నిషేవణమ్.

75

ఓ సాధూ ! శాంతమనస్సుచే, ఫలమునుగూర్చిన సంకల్పము దూరముగఁ దృఙింపఁబడినట్టి యుదారతపమును మోక్షముకొఱకై నీవు సంచయ మొనర్చియున్నావా ? విశాలమగు రాజ్యమును బరిత్యజించి నీవు మహావనమును సేవించియున్నావు. క్రోధరహితులగు శాంతులైన వానప్రస్థులయొక్క యీవ్రతము ఖడ్గధారవంటిదైయున్నది. (అసిధారావ్రతము)

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

జానాసి భగవన్సర్వం దేవ స్త్వం కోఽత్ర విస్మయః

శ్రయైవ లోకోత్తరయా జ్ఞాయసే చిహ్నరూపయా.

76

ఏతాన్యజ్ఞాని తే చన్ద్రాద్ధృటితానీతి మే మతిః

అథవా కిం సమాలోకాదమృతేనేవ సిఞ్చసి.

77

అస్తి మే దయితా కాన్తా సాతి మద్రాజ్యమద్య తత్

తవేవ తస్యా దృష్టాని తాన్యజ్ఞానీహ సున్దర.

78

ఉపశాంతం చ కాంతం చ వపురాపాదమస్తకమ్

శృజం శుభ్రామ్బుదేనేవ పుష్పేణాచ్ఛాదయామునా.

79

నిష్కలజ్ఞేన్దుసంకాశమద్గమూదిత్యతేజసా

మన్యే తే గ్లానిమాయాతి సుమనఃపత్రవేలవమ్.

80

దేవార్చనాయోపచితమిదమిత్థం సితం మయా

అజ్గ త్వదజ్గనజ్జేన తత్రయూతు కృతార్థతాం.

81

శిఖిధ్వజాడు:—మహాత్మా ! తమరు దేవులు; అంతయు నెఱుంగుదురు. ఇందాశ్చర్యమే మున్నది ! లోకోత్తర చిహ్నములతోఁ గూడిన శోభచే తాము గొప్పప్రభావశాలురుగఁ గన్పట్టుచున్నార. నాదృష్టియందు యీతమ ఆవయవములన్నియు అమృతమయమైన చంద్రునిచే విరచితములై యున్నవి. వేయేల ! తాము తమ దర్శనముచే అమృతమును వెదచల్లుచున్నార. ఓ సుందరా ! ఇపుడు రాజ్యపాలనముఁ జేయుచున్న శాప్రియురాలగు పత్నియొక్క ఆవయవములవలెనే తమ యంగము లన్నియు శోభించుచున్నవి. మహాత్మా ! శిరమునుండి పాదములవఱకు తమ యీ శాంత, రమణీయ దేహమును కేనాసంగ పుష్పమాలచే, తెల్లని మేఘముచే మేరుపర్వత శిఖరమునువలె కప్పివేయుడు. నిష్కళంకమగు చంద్రునివలెను, పుష్పదళమువలె కోమలమైనట్టి తమ యంగములు సూర్యతేజముచే గ్లానినొందుచున్నవి. దేవపూజకై నేను నిర్మించిన యీ తెల్లని పుష్పమాల తమ ఆవయవముల సంరక్షణముచే సాఫల్యమునొందును గాక !

జీవితం యాతి సాఫల్యం స్వమభ్యాగతపూజయా

దేవాదవ్యధికం పూజ్యః సతామభ్యాగతో జనః.

82

- ఫరివేల్లితమన్యోన్యం ఫలకాంతం ద్రుమం యథా
ద్రుతహేమరసాపూరనిర్భరా భోగభాసురైః. 91
- కుర్వన్మురుభిః కామమద్ధిరస్తమ్భసంచయమ్
నిర్మలీకృతచంద్రేణ వ్యాప్తాం వ్యోమవిలాసినిమ్. 92
- లావణ్యరసపూరేణ తర్జయన్ మివాపగాం
ప్రక్కారైరమరోద్యానరథ చక్రైర్మనోభవః. 93
- ఉత్పథార్పితగజ్జామ్బునితమ్మతటనేతుభిః
సర్వత్ర దృష్టనర్వాజం విశ్వరూపమివ స్థితమ్. 94
- ప్రతిబిम्బితనర్వాజమన్యోన్యాదర్శితాం గతమ్

పురుషులు లేనట్టి యాప్రదేశమున క్రీడించుచున్న ఆయస్సరసలు సుకర్ణకమలములయొక్క మొగ్గలవంటి స్తనభాగముచే నొప్పించుచున్నవారును, పస్త్రముల విడిచి క్రీడించుచున్నవారును, ఒకరి నొకరు పరివేష్టించుచున్నవారును, కరసిన బంగారురస ప్రవాహమువలె కాంతిచే ప్రకాశశీలురై వెలుయుచున్నవారును, తమ యూరువులచే మన్మథుని మందిరమునకు స్తంభముల సంచయమొనర్చుచున్నవారునునై యుండిరి. మఱియు, తన జలమునఁ బ్రతిబింబించిన చంద్రునిఁగూడ నిర్మలమొనర్చునట్టి సర్వవ్యాపినియగు సాకాశగంగనున్న ఆస్త్రీసమూహము తమసౌందర్య రసప్రవాహముచే దిరస్కారమొనర్చుచున్నట్లుండిరి. మన్మథుని నందనోద్యానమున ఆక్రీడాసమయమున వారు తమ నితంబరూప రథచక్రములచే జలమును నిరోధించుటచే ఆగంగాజలము నూర్ధ్వమార్గమునకు, బంపుచున్నట్లుండిరి. మఱియు వారి స్వాంగములున్న సర్వత్రకన్పట్టుచుండటచే, ఆస్త్రీసమూహము కామరూప పరమాత్మచే దాల్చబడిన విశ్వరూపమువలె నుండెను, మిగుల స్వచ్ఛములగుటబట్టి వారి సర్వాంగములును సర్వలయందు ప్రతిబింబించుటచే వారు పరస్పరము అదృశ్యత్వము నొందియుండిరి.

- కాలకల్పతరోర్వర్షవిటపాత్పక్షపల్లవాత్. 95
- వివిధర్కలతాజాలాద్దినశ్రీకలికాకులాత్
ఆలోకపుష్పరజసో జాతాదగ్ధనకాననే. 96
- స్ఫురజ్జలఖగప్రోతాత్పస్తాభ్యేకాలవాడకాత్
స్తనస్తబకవృద్దేషు స్పర్ధయాతిరసాన్వితమ్. 97
- ఉద్ధృతోన్యధృత్య సంపూర్ణదలితామ్భాజపల్లవమ్
ఆలోలాక కేశాక్షితారకాదిమధునతమ్. 98
- అమృతాపద్విఘాతాయ కోశసంచయకారిభిః
దుమ్ప్రపే భూతసంఘానాం వికసత్కనకామ్బుజే. 99
- పద్మినీపలవాచ్ఛన్నే గుప్తే మేరోరుహాన్తరే
శీతలే స్వర్ధనీతిరేతోయోన్మృష్టమలే సురైః. 100
- చంద్రిబిమ్బకలాపూరమేకత్రైవోపసంహృతమ్

నత్సరములను శాఖలచేతను, పక్షములను పల్లవములచేతను శోభితమై, వివిధములును లతా సమూహములచే నావృతమై దినశోభయను మొగ్గలతోఁగూడినదై, ప్రకాశమును బుష్పపరాగసంయుక్తమై, అన్యకాకాశమును వనమందుత్పన్నమై, చంచలశరీరులగు దేవతలను పక్షులచే, వ్యాప్తమై, సప్తసముద్రములను నాలవాలముగలదై నట్టి కాలమును కల్పవృక్ష భగవంతునిచే నుద్భూతముగు విశ్వరూపమువలె ఆస్త్రీసమూహము భాసిల్లుచుండెను. మఱియు, కమలపు మొగ్గలవంటి స్తనములుగలవారు సౌందర్య, సమత్వకారణమున, ఆ కమలపుష్పములతో స్పర్ధగలవారై, నాటిని నాశములతోఁగూడ పెరికి త్రొక్కి వైచుచుండిరి. వారు తమ ముఖరూపకమలములందు — దీర్ఘ కేశములు, నల్లని కనుగుడ్లు, లలాటమున, గూర్చబడిన నీలమణులు — అను తుమ్మెదలచే శోభితలైయుండిరి, అమృతమును సంచయమొనర్చు నట్టి దేవతలు. అమృతమును పొందించునట్టి రాహువుమున్నగు యాపదల నశింపజేయుటకై - ప్రాణిసమూహముచే దుష్ప్రాప్యమున్ను, శోభాయమానములగు సువర్ణకమలములచే విభూషితమున్ను, కమలపల్లవములచే నాచ్ఛాదితముగు శ్చితలమైన యాకాశగంగాజలముచే విశుద్ధమున్ను, అతిసురక్షితమునగు మేరు పర్వతగుహయందు చంద్రకళాప్రవాహము నొకచో సమకూర్చి సాపించియుంచిరా యనునట్లా స్త్రీ సమూహము గోచరమగుచుండెను.

స్త్రీణమాలోక్య తత్కాంతం సహ సైవ మనో మునేః. 101

అనాశ్రితవివేకాంశం బభూవానన్దితం స్ఫురత్
ఆనందవలి తే చిత్తే క్షుభే ప్రాణానిలే సిత్తే. 102

బభూవ తస్య హృష్టస్య మదనస్థలితం తదా
శలం రసాపూర్ణమివ గ్రీష్మాన్త ఇవ తోయదః. 103

ఇట్లు రమణీయమైన యాస్త్రీసమూహమును గాంచ నారదమునియొక్క మనస్సు అకస్మాత్తుగ వివేకరహితమున్ను, ప్రమత్తమున్ను నాయెను. చిత్తము ప్రమత్తమై, ప్రాణవాయువు క్షోభితము కాఁగా, రసపూరితఫలమువలెను, గ్రీష్మాంత మందలి మేఘమువలెను, ఆతని వీర్యముస్ఫులితమయ్యెను.

ప్రత్యగ్రపాదపచ్చిన్నలతావృన్త ఇవోత్తమ
అవశ్యాయకణస్పర్ధీ శశాంజ్ ఇవ వా మునిః. 104
బిసం ద్విధాపాతమివ గలత్సారరసోఽభవత్

ఉత్తముడఁడగు నోరాజా! అత్తటి శాఖామాలభాగము ఛేదింపబడిన వృక్షమువలెను, జల కణముల పర్షించు చంద్రునివలెను, లేక, తత్కాలమున రెండుగాఁద్రుంఁబడిన కమలనాశమువలెను, ఆముని చ్యుతపీఠ్యుడాయెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

తాదృశోఽపి బహుజ్ఞోఽపి జీవన్ముక్తోఽప్యసౌ మునిః. 105

నిరిచ్ఛోఽపి నిరాగోపి న కించిదుపమోఽఽప్యలం
సబాహ్యభ్యస్తరం నిత్యమాకాశ విశదోఽపి చ. 106
నారదోపి కథం బ్రహ్మన్ మదనస్థలితోఽభవత్

శిఖిధ్వజాఁడు:—మహాత్మా! మహాజ్ఞానియు, జీవన్ముక్తుఁడును, రాగపరితుఁడును, ఇచ్ఛా
రహితుఁడును, నిరుపమానియు, బాహ్యభ్యంతరములందు నిత్య మాకాశమువలె విశదుఁడైయున్నను
నారదముని యాశ్రకారముగ వ్యుతపిర్యుఁడైట్లాయెను!

చూడాలో వాచ, —

సర్వస్యా ఏవ రాజ్షరే భూతజాతేర్జగత్ప్రయే. 107

దేవాదేరపి దేహాయం ద్వయాత్మైవ స్వభావతః

చూడాలి:—ఓ రాజ్షరీ! ఈముల్లోకము లందుత్పన్నమగు సమస్తప్రాణిజాతికిని, అంతేకాక
దేవజాతికినిగూడ స్వభావముగ దేహమిరువిధములుగ నుండును.

అజ్ఞమస్త్వథ తజ్జం వా యావత్స్వస్థం శరీరకం. 108

సర్వమేవ జగత్సృజ్య సుఖదుఃఖమయంస్మృతమ్
తృప్త్యాదినా పదార్థేన కేనచిద్వర్ధతే సుఖం. 109

ఆలోక ఇవ దీపేన మహామ్బుధిరివేన్ననా
క్షుధాదినా పదార్థేన దుఃఖం కేనచిదేవ హి. 110

తమో మేఘపటేనేవ స్వభావో హ్యత్ర కారణం

అజ్ఞుఁడైనను, లేక, జ్ఞానయుక్తుఁడైనను, ఈ దేహము స్వనాశపర్యంతము సమస్తప్రాణుల
కును సుఖదుఃఖమయమైయున్నది. తృప్తికరముగ పదార్థములచే, - దీపముచే బ్రకాశమువలెను, చంద్రు
నిచే మహాసముద్రమువలెను, - గుఱుము వృద్ధినిొందును. అట్లే, క్షుధాదులచే దుఃఖమున్ను, మేఘపటల
ముచే నందకారమువలె వృద్ధియగును. అట్లుగుటయందు స్వభావమే కారణమైయున్నది.

స్వరూపే నిర్మలే నత్యే నిమేషమపి నిస్సృతే. 111

దృశ్యముల్లాసమాప్నోతి ప్రావృషీవ పయోధరః

ఓ రామచంద్రా! తన సత్య, నిర్మల స్వరూపము నొక్కక్షణమైన మఱచినచో, వర్షాకాల
మున మేఘమువలె, ఈ దృశ్య ముల్లాసమును బొందును.

అనారతానుసంధానదప్యన్మేషమనిస్సృతే. 112

స్వరూపే నోల్లసత్యేష చిత్తే దృశ్యపిశాచకః

నిరంతరమాత్మాను సంధానమొనర్చుటచేతను, క్షణముల సంధికాలమునఁగూడ అతి స్వల్ప
సమయమునను ఆత్మను విస్మరింపకుండుటచేతను, ఈదృశ్యపిశాచము చిత్తమం దుల్లాసమును బొందు.

యథా తమఃప్రకాశాభ్యామహోరాత్రౌ స్థితిం గతౌ. 113

త్వథైవ సుఖదుఃఖాభ్యాం శరీరం స్థితిమాగతమ్

తమ ప్రకాశములచే రాత్రిందినములు స్థితినిొందునట్లు సుఖదుఃఖములచే ఈ శరీరమున్ను
స్థితిఁబొందుచున్నది.

ఏవం హి సుఖదుఃఖే ద్వే జన్మకారణదర్శనాత్. 114

అజ్ఞస్య గాఢతాం యాతే పతే కుఙ్కుమవద్భ్రుగమ్

ఇద్విధమున, దేహదులం దాత్మభౌ వముకు దర్శించుటచే, సుఖదుఃఖములు రెండును, తెల్లని వస్త్రముపై కుంకుమరంగునలె, అజ్ఞానికి గాఢముగ నాటుకొనచున్నవి.

తజ్జన్య త్వజ్గలగతో మనాగపి న తద్వశాత్. 115

యథా శుభాశుభౌ రాగాదిహక్రానతరౌ మణేః

స్ఫటికమణికి శుభాశుభసర్ణము (రంగు) లెవ్వియు నంటనట్లు, ఆ సుఖదుఃఖములు జ్ఞానినిఁ తత్త్వజ్ఞానపశమన, స్ఫురింపజేరవు.

పురఃసవస్తుభావేన రజ్జానాం స్ఫటిగో యథా. 116

తజ్జన్మా నైతి బోధాజీవన్ముక్తమతిర్మునిః

స్ఫటికమణికి జపా, కుంకుమాదిరంగులు సమీపముననున్నచో, తత్కాలమున నారంగులతో, గూడినదగును, కాని, జీవన్ముక్తుడగు ముని యట్లుకాక, తత్త్వజ్ఞానకారణమున, సుఖదుఃఖములచేఁ గొంచెమైనను ప్రభావితుఁడు కాకయుండును.

వస్తునః క్లేషమాత్రేణ ఘనరజ్జితమేతి ధీః. 117

గతేఽపి వస్తుని దృఢం బుద్ధిర్యా పరితాపితౌ

గతేఽపి కుఙ్కుమే వస్త్రం తదీయమనురజ్జనమ్. 118

వస్తువుయొక్క సన్నిధిమాత్రముచే మూఢునియొక్కబుద్ధి దానిచే రంజితమగును. కుంకుమ యనువస్తువు నశించినను, వస్త్రము మిగుల యెఱ్ఱగానే యుండునట్లు, వస్తువు నశించినను మూఢుని బుద్ధి పరితప్తమగుచునే యుండును.

న జహోతి యథా మూఢస్తథా విషయరజ్జానమ్

వస్త్రము కుంకుమరంగును దృఢించినట్లు మూఢుఁడు విషయమను రంగును దృఢింపఁడు.

అనేనైవ క్రమేణేతౌ బద్ధమోక్షౌ వ్యవస్థితౌ. 119

భావనాతానవం మోక్షో బద్ధో హి దృఢభావనా

ఇట్టి క్రమమునుబట్టి బంధమోక్షములు బుద్ధియందే వ్యవస్థితములై యున్నవగుచున్నవి. విషయభావనయొక్క సూక్ష్మతయే మోక్షము. విషయముల దృఢభావనయే బంధము.

శిఖిద్వజ ఉవాచ:-

సోత్పత్తి కారణప్రాప్తౌ కథం దుఃఖం సుఖం చ వా. 120

అభ్యుదేతీతి వద మే దూరస్థానామపి ప్రభో

అత్యుదారమతీవాచ్ఛం బహ్వర్థం వచనం తవ. 121

శ్రోతుం తృప్తి న గచ్ఛామి మయూరోఽభ్రరవేష్ఠివ

శిఖిద్వజాడు. — ప్రభూ ! దూరముననున్నట్టిగాని, లేక, సమీపముననున్నట్టిగాని పుత్ర రాజ్యాది విషయములగుర్చిన లాభ, వివాశముల యత్నప్రియఁడు తదభిమానియగు జీవునకు సుఖ, దుఃఖము లేక్రమమునఁ గలుగుచున్నవో దయచేసి తెలియఁజేయుడు. ఉదారములును, అతిస్వచ్ఛములును, విశాలార్థయుక్తములు నగు తమ వచనముల వినుటయందు, మయూరము (సెమలి) పేఁకుశబ్దము లచేఁ దృప్తిబొందనట్లు, నేను తృప్తిబొందకున్నాను.

చూడాలోవాచ:—

స్వోత్పత్తికారణం హృద్యం లబ్ధ్వా కాయాఢీపాణిభిః. 122

సుఖసంవిదియం బాలా నూనముల్లసతి స్వతః

హృద్గతా క్షోభమాయాతా జీవం కుణ్డలినిగతమ్. 123

చూడాల. — ఓ రాజర్షి ! సమీపస్థ విషయములందు, శరీర, సేత్ర, హస్తాదులచేతను, దూరస్థ విషయములందు శబ్ద, అనుమాన ప్రమాణాదులచేతను, అనుకూల పదార్థమును బొందుటచే (అనంతమగు స్వాత్మతత్త్వము సెఱుగని కారణమున) బుద్ధియందున్న యా సుఖసంవిత్తు క్షోభమొంది కుండలినినాడియందున్న భోక్తయగు జీవునియెడల స్వయముగఁ బ్రకటితమగుచున్నది.

జీవస్య నియతా నాడ్యః పృథగ్దేహస్థితిం గతాః

ప్రాణావపూరితా నాడీర్జీవ ఆక్రామతి స్ఫురన్. 124

సంస్పర్శైకప్రబుద్ధాత్తా రసో ద్రుమలతా ఇవ

సుఖప్రబోధసంచారే దుఃఖబోధాగమే తథా. 125

హృదయమందున్న జీవునియొక్క భోగానుభవముకొఱకై దేహమున వేటువేటు నాడులు కలవు. ప్రాణావాయువుచేఁ బూరితములగు నాడులను, జీవుడు స్ఫురించుచు నాక్రమించును. మఱియో, పృక్షముయొక్కయు, లతలయొక్కయు, మూలభాగమునకు నీరుపోయిటచే, పృక్షమంతటను, లతల యందంతటను రసము ప్రవేశించునట్లు, స్పర్శమాత్రముచే జాగృతుఁడగు ఈజీవుఁడు సుఖ, దుఃఖానుభవమొనర్చుటకై శరీరమంతటను బ్రవేశించుచున్నాఁడు.

జీవస్య నియతా నాడ్యః పృథగ్దేహస్థితిం గతాః

సుఖినః ప్రస్ఫురత్సేవా ధీరతాశు న దుఃఖినః. 126

సుఖాదుల యనుభవముకొఱకై జీవునకుదేహమున వేట్వేటు నాడులు కలవు. విలయనిన, సుఖానుభవమునఁ బ్రవృత్తుఁడగు జీవునకు స్వస్థత శీఘ్రముగా స్ఫురించుచున్నది. కాని దుఃఖానుభవమునఁ బ్రవృత్తుఁడగు జీవునకుఁ గాదు.

యే హి మార్గాః సువేషస్య కువేషస్య న తే శుభాః

అందువలననే లోకమున, భోగానుభవమునఁ బ్రవృత్తులగు సుత్రమేషధారులైన రాజారులకు సుఖదాయకములగు కర్పూర, చందన, ధూపాదిమార్గములు ప్రసిద్ధములై యున్నవి. కాని, నిందిత వేషధారులగు నీచుల కవి కావు; తద్విపరీతములు.

న తత్సుఖాది నో తస్మై ముఖా చాయమహం స్థితః. 134

ఇతి జీవః ప్రబుద్ధో హి నిర్వాణం యాతి శామ్యతి

మఱియు, 'సాంసారిక సుఖాదులు శుద్ధరూపుడైనను నాయందులేవు, ఈ విషయ సుఖాదులను వ్యర్థముగ నాయందు కల్పించుకొంటిని' అనునీ ప్రకారముగ ప్రబుద్ధుడగు జీవుడు పరమ శాంతిని, నిర్వాణము (మోక్షము)ను బొందును.

సుఖాద్యవస్త్యతద్రూప మిత్యన్తర్బోధసంవిదా. 135

న తదున్ముఖతాం యాతి జీవః శామ్యతి కేవలమ్

విషయజనిత సుఖాదులు ఆ వస్తువులను నాభ్యంతరజ్ఞానముచే జీవుడికి వానివైపునకు మఱియక కేవలము శాంతియై యుండును.

సర్వమేవ చిదాకాశం బ్రహ్మేతి ఘననిశ్చయే. 136

స్థితిం యాతే శమం యాతి జీవో నిఃస్నేహదీపవత్

దీపవచ్చమమాయాతి సుఖాదిస్నేహసంక్షయే. 137

అంతయు చిదాకాశముగ బ్రహ్మమును దృఢనిశ్చయము తనయందు నెలకొనగా, జీవుడు రాగరహితుడై, తైలరహితదీపమువలె శమత్వ మొందును. అట్లే సుఖాదులకు గూర్చిన రాగాదులు నశించునపుడును, తైలము క్షయించిన దీపమువలె, శాంతి నొందును.

సర్వమేవమితి జ్ఞానాజ్ఞోఽద్విత్యవిభావనాత్

సర్వమాకాశమేవేతి బుద్ధ్యా క్షోభం న గచ్ఛతి. 138

అంతయు చిదాకాశముగ బ్రహ్మమేయను జ్ఞానముచేతన, జీవబ్రహ్మైక్యభావముచేతన, జగత్తంతయు శూన్యమాత్రమును బోధచేతన జీవుడు క్షోభ నొందకుండును.

జీవన్యాసేన శూన్యస్య కః కిల క్షోభవిభ్రమః

జీవేనదృగ్విధేనైవ యథా ప్రథమసర్గతః. 139

స్వయం సంవిదితో మార్గస్తేనై వాద్యాపి గచ్ఛతి

ఇట్లు, బ్రహ్మముతోటి ఏకత్వముచే జీవునికి క్షోభయు, విభ్రమము నెచట? ప్రథమ స్థితియందు కల్పితుడగు పారణ్యగర్భుడనై, స్వజీవాత్మల రూపమున ఈ సంసారమునకు దిరుగాడును. మఱియు తత్త్వబోధచే ముక్తుడగుదునను నీ స్వకల్పనచేతనే జీవుడు స్వయముగ బంధమోక్ష హర్గములకు గల్పించుకొని, తానే వానిననువర్తించుచున్నాడు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: --

సుఖసంచారయోగ్యాసు జీవే సరతి నాడిషు. 140

దేవపుత్ర భవత్కేవ తద్విర్యచ్యవనం కథమ్

శిఖిధ్వజుడు: — ఓ దేవపుత్రా! సుఖసంచారమునకు యోగ్యములైన నాడులందు జీవుల డేవుడు నెడలునో, అపుడు వానియొక్క విర్యపతన మెట్లుగును.

చూడాలోవాచ: —

జీవః క్షోభయతి త్కుఙ్కః ప్రాణాదిపవనావలిమ్. 141

సంవిదా జ్ఞాంశమాత్రేణ సేనామివ మహీపతిః
వాతస్పదేన మేదోఽస్త్రజ్ఞాసారశ్చ సంస్థితః. 142

త్యజత్యాశు ప్రసాగస్థ్యం రజః పత్రఫలాదికం
చలితం తత్త్వధో యాతి గర్జాదివ ఘనాది ఫే.
దేహనాడీప్రణాలేన యాతి శుక్రం బహిః స్వతః 143

స్త్రీస్వరూపమును జీవుడైవుడు కాంచునో, అవుడు రాగవాసనోద్బంధముచే నాతడు స్వయముగ తుట్టించుకొని, - రాజు తనయాజ్ఞచే సేననువలె - ప్రాణాదివాయువులను క్షోభితములుగ నొనర్చుచున్నాడు. అత్రుతి ప్రాణాపాయువుయొక్క చేష్టచే మేధస్సునందలి, మతియు, మజ్జయందలి సారము - తొడిమనుండి వేరుచేయబడిన పత్రఫలాదులు తమయందలి జలాంశమును ద్యజించునట్లు - తన సుగంధయుక్తముగ రజమును (సూక్ష్మాంశమును) త్యజించుచున్నది. అట్లు బయలుదేరిన యా రజము, వాయుప్రేరణచే నాకాశమందలి జలము పృథివ్యాద్యధోభాగములకుఁ జనునట్లు, శుక్రరూపమున నాదిద్వారాయధోభాగమున స్వభావముగనే బయటకుఁ బోవుచున్నది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

దేవపుత్ర మహాజ్ఞోఽసి వేత్సి పూర్వాం చ తత్ప్రతిమ్. 144

జాయనే వచనాదేవ స్వభావో హి కిముచ్ఛతే

శిఖిధ్వజుడు:—ఓ దేవపుత్రా! తా మాతృజ్ఞానులు. కాన పూర్వకాల జగస్సీతిని నెఱింగి యున్నారు. తాము తమవచనములచేతనే నాకు జ్ఞానిగఁ దోచుచున్నారు. కాన దయచేసి 'స్వభావ' శబ్దమున కర్థమేమియో వచింపవేడెద.

చూడాలో వాచ:-

అద్యస్తగ్రే యథా సద్యః స్ఫుటం బ్రహ్మ బ్రహ్మణి. 145

ఘటావటపటాద్యాత్మ తతైవాద్యవ్యవస్థితం

కాకతాలీయవద్వారి బుద్ధుదోత్పత్తినాశవత్

ఘుణాక్షరవదుచ్ఛాసం తం స్వభావం విదుర్బుధాః. 146

చూడాల:—ఓ రాజనీ! సృష్ట్యాదియందు ప్రాణుల కర్మ ననుసరించి బ్రహ్మ దేవుడే యే ప్రకారమగు ధర్మముచేతను, ఏ యే పదార్థరూపముచేతను తనయందు స్ఫురించుచుండెనో, ఇప్పుడును ఆ ఘటపటవృక్షాది పదార్థరూపముచేతనే స్ఫురించుచున్నాఁడు. దీనిపేరే స్వభావము. అథవా, కాకతాలీయన్యాయమువలెను, లేక, జలబుద్ధుధముయొక్క యత్ప్రతినాశములవలెను, లేక, ఘుణాక్షరన్యాయమువలెను మాయమాత్రమగుటచే, ఆకస్మికముగనే యేపదార్థ మేయేధర్మముతో (అన్ని యుష్ణముగను, జలము శీతలముగ నున్నట్లు) కూడియున్నదో, దానినే పండితులు స్వభావమని చెప్పదురు.

అస్మిన్వభావవశతో జగతి ప్రయాణే
దేహో భ్రమన్తి పరితో వివిధా వికారా.

ప్రక్షీణవాసనతయా న భవన్తి కేచి

ద్యుయో భవన్తి చ పున స్త్వితరే ఘనాస్థా.

147

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే సుఖవిచారయోగోపదేశోనామ

షడ్వశీతితమః సర్గః || 85 ||

ఓ రాజా! స్వభావకారణముననే, ఈ మహాపృథ్వి నొందిన జగత్తునందు పలువిధవికారయుక్తములగు దేహములు పరిభ్రమించుచున్నవి. అందు, కొన్ని వాసనాత్మయముచే జ్ఞానయుక్తములై మఱల నీ ప్రపంచమునకుఁ దిరిగి వచ్చుటలేదు. అజ్ఞానల దేహములైననో, విషయభోగములందు దృఢభావము గల్గియుండుటచే మఱల మఱల యీ ప్రపంచమునకు వచ్చుచు, పోవుచున్నవి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలోపాఖ్యానమున సుఖవిచారయోగోపదేశమను

నెనుబదియైదవ సర్గము || 85 ||

షడ శీతితమః సర్గః

[కుష్ఠ కుష్ఠస్య జన్మాత్ర వృద్ధిర్మహాసమాగమః

తదా శిష్యస్య సార్వజ్ఞ్యమిత్యాదిరిహ వర్ణితే.

కుటుమున కుంభయుషియొక్క జన్మము, బ్రహ్మదేవుని సమాగమముచే వాతని యభివృద్ధి, అపుడు శిష్యునియొక్క సర్వజ్ఞత్వము, మొదలగు విషయములిట్ల వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

చూడాలోపాచః—

ఆత్మస్వభావవశతో జాతం జగదిదం మహత్

స్థితిం వాసనయాభ్యేత్య ధర్మాధర్మవశే స్థితమ్.

1

చూడాలు:—ఓ రాజా! ఈ జగత్తు ఆత్మస్వభావవశమున నుత్పన్నమై, వాసనలచే స్థితిఁ పొంది, ధర్మాధర్మవశమున మెలయుచున్నది.

వాసనాప్రసమానీయ ధర్మాధర్మైర్న గృహ్యతే

తతో న జాయతే జన్మరితి నో దర్శనం మునే.

2

ఓ మునీ! వాసనాత్మయముచే జీవుఁడొక ధర్మాధర్మములఁగూర్చిన బంధనమునందు తగు లోకమునఁడు. కాన మఱల యీ సంసారమున జన్మింపనేరడు - ఇది మాయనుభవమైయున్నది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

అత్యుదారం మహార్థం చ వక్షీ త్వం వదతాం వర
అనుభూతిముపారూఢం గూఢం చ పరమార్థవత్. 3

త్వద్వా క్య విభవేనాద్య శ్రుతేనానేన సుందర
ప్రీతేనేవామృతే నాహమస్తర్యాతోఽస్మి శీతతామ్. 4

తత్సమానేన తాం తావదాత్మోత్పత్తిం వదాశుమే
తతః శ్రోష్యామి యత్నేన జ్ఞానగర్భాం గిరం తవ. 5

తేన పద్మజపుత్రేణ మునినా నారదేన తత్
క్వ కృతం వీర్యమార్జ్యేణ కథయాద్య యథాస్థితమ్. 6

శిఖిధ్వజుడు. — వక్తలలో శ్రేష్ఠుడవగు నో శేషపుత్రా! అత్యుదారములును, మహార్థయుక్తములును, అనుభవయోగ్యములును, నిగూఢములును, పరమార్థసాధకములు నగు వచనములదాము పలుకుచున్నాము. ఓ సుందరా! నేడు తమ యీ వాక్యముల వైభవమును వినుటచే నవ్యుతపానముచే నలె లోన మిగులతృప్తుడను, శాంతుడవునైతి. కాన, సంక్షేపము గాఁడమ యుత్పత్తిని నాకుఁదెలియఁజేయుఁడు. అటుపిదప ఆత్మజ్ఞాన పూరితమగు తమవాక్కును సావదానముగ విందును ఆ బ్రహ్మజేవుని పుత్రుడగు నారదుడు తన వీర్యము నెచట నేవిధమున స్థాపనమొనర్చెను?

చూడాలోవాచ:-

తతో నిబద్ధతా తేన మనోమత్తమతజ్ఞసమ్
వివేకవిపులాలానే శుద్ధయా ధీవరత్రయా. 7

చూడాల్: — ఓ రాజనీ! ఆయచ్ఛరణము జూచిన తదుపరి నారదముని తనమనస్సును మదపుటేనుఁగును, వివేకమును గొప్ప కట్టుకంబమున, బుద్ధియును చర్మరజ్జువుచేఁ గట్టివై చెను.

తద్వీర్యం కల్పకాలాగ్ని గలితేన్ద్రహోపం
రసానాం పారదాదీనాం దివ్యానామనరజ్ఞసమ్. 8

మునినా పార్శ్వగే కుమ్భే స్ఫాటికే విలసద్రుచౌ
అదృశ్యే విద్రుతాకారం చంద్రో చంద్రో ఇవార్పితమ్. 9

ప్రళయకాలపు అగ్ని, ద్రవీభూతచంద్రులవలె సున్నదియు, పాదరసము మున్నగు దివ్యరసములఁ బోలినదియు నగు తన యీ వీర్యము నపుడు నారదముని, సహజముననున్నట్టి, స్ఫటికమణి రచితమై, శోభాయమానమై, అదృశ్యమైనట్టి యొక ఖటమున, చంద్రుని చంద్రునియందు స్థాపించు నట్లు, స్థాపనము గావించెను.

తత్రైవే బృహత్కాంతే స్థూలః పార్శ్వేషు చాభితః
గమ్భీరకుక్షీ సుదృఢశ్చోపలాహననక్షమః. 10

సంకల్పితేన క్షీరేణ స కుమ్భేనేన పూరితః
అమృతాపూరభిక్షేన విధినేవామృతార్ణవః. 11

మహత్తరమై, రహజీయమైనట్టి యా మేరుపర్వతమున, నలువైపుల విశాలమైనదియు, గంభీరమైన యుదరము కలదియు, రాతిచేతనుగూడ పనులగొట్టఁబడజాలనంపు సుదృఢమైయున్నదియు నగు ఆ ఘటమును స్వసంకల్పముచే రచితమగు ఆమృతక్షరవాహముచే బ్రహ్మదేవుఁడు సముద్రమును నింపునట్లు, స్వసంకల్పరచితమగు క్షీరముచే నపుడా నారదహుర్ని పూరించెను.

తత్ర మాసాద్గతో వృద్ధిం మునిమన్దాహుతిక్రమః

అమృతాబ్ధా శుభో గర్భ ఇన్దోర్నిర్జరివానుజః.

12

ఆ క్షీరమున నమ్మునీశ్వరుఁడు కావించిన అగ్నికార్యాహుతులక్రమముచే నోకమాసములో ఆ వీర్యము, అమృతసాగరమున సుందరమైన చంద్రుని ప్రతిబింబమువలె, వృద్ధినిొందెను.

ఇన్ద్రం మాస ఇవాపూర్ణం కాలేన సుషువే ఘటః

గర్భం కమలప్రతాపం ప్రసూనమివ మాధవః.

13

కాలక్రమమున ఆ ఘటము, మాసము అపూర్ణచంద్రుని నుత్పన్నమొనర్చునట్లును, విష్ణుభగవానుఁడు కమలము నుద్భవించుఁజేయునట్లును, కమలములవంటి నేత్రములుగల పాలకునిఁగఁగెను.

పరిపూర్ణసమస్తాబ్ధః కుమ్భార్ధరో వినివృయా

ఇన్ద్రః సూక్ష్మాదివామౌఖ్యే రవరః త్తయవర్జితః.

14

ఘటపరిమితమగు క్షీరసముద్రమునుండి నాశరహితమగు నవరచంద్రునివలె, అపుడాఘటము నుండి పరిపూర్ణములగు సమస్తావయవములతో పూర్ణగర్భము బయలుపడెను.

దినైః కతిపయైరేవ వృద్ధిమభ్యాజగామ సః

అప్రమేయాబ్జసాంద్ర్యః శుక్లపక్షే శశీ యథా.

15

అపారసౌందర్యయుక్తుఁడగు ఆ బాలకుఁడు, శుక్లపక్షమునఁ జంద్రునివలె, కొలదిదినములలోనే వృద్ధినిొందెను.

సర్వసంస్కారసంపన్నే స తస్మిన్నారదో మునిః

భాణ్డాద్భాణ్డ ఇవాశేషం విద్యాధనమయోఽజయత్.

16

ఒక అత్యుపాత్రముండి ధనమునుతీసి మఱియొకపాత్రలో నుంచునట్లు, జాతకర్మ, ఉపనయనాది సంస్కారయుక్తుడైన యా పుత్రునియందు, నారదుఁడు తన యందున్న విద్యాధనమును సమర్పించెను.

దినైః కతిపయైరేవ విజ్ఞాతాశేషవాఙ్మయమ్

చకారై నం మునివరః ప్రతిభిమ్భమివాత్మనః.

17

కొలది దినములలోనే, సమస్తవిద్యలను నెఱింగినట్టి యా పుత్రుని మునిశ్రేష్ఠుఁడగు నారదుఁడు తన ప్రతిబింబమువలె, గావించెను.

తేనారాజత పుత్రేణ మునినా మునినాయకః

రత్నాదా ప్రతిభిమ్భేన సంఘోద్భిర ఇవోడురాట్.

18

ఆ ముని రూపబాలకునిచే ముని నాయకుడగు నారదుడు సంధ్యాకాలమున స్ఫటికపరత్వముపై సుదయించిన పూర్ణచంద్రునిపై విరాజిల్లెను.

అథై నం పుత్రమాదాయ బ్రహ్మలోకం స నారదః
జగమాథ స్వపితరం బ్రహ్మణం చాభ్యవదయత్ . 19

అటుపిమ్మట ఆ పుత్రుని నారదుడు తన తండ్రియగు బ్రహ్మనియొద్దకు గొనిపోయి, యాతనితో, బ్రసంగించెను.

కృతాభివందనం బ్రహ్మ పౌత్రమాదాయ తం తదా
అభివాదితవేదాదిం స్వయమజ్ఞే న్యవేశయత్ . 20

అత్తతీ స్రణామ మాచరించినట్టియు, వేదాది సర్వవిద్యలందును నభిముఖముగఁ బరీక్షించఁ బడినట్టియు, ఆ పౌత్రుని బ్రహ్మ దేవుఁడు తన యొడియందుఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొనెను.

అథాశీర్వాదమాత్రేణ సర్వజ్ఞం జానసారగం
పౌత్రం తం కుమ్భనామానం చకార కమలోద్భవః . 21

తదుపరి యాశీర్వాదమాత్రముచేతనే బ్రహ్మ దేవుఁడాతనిని సర్వవిద్యలందు, బారంగతునిగఁ జేసి సర్వజ్ఞునిగనొనర్చి, కుంభుండని నామకరణము గావించెను.

సాధో సోఽహమయం కుమ్భః పౌత్రోఽహం పద్మజన్మనః
పుత్రోఽహం నారదమునేః కుమ్భనామాస్మి కుమ్భజః . 22

ఓ సాధూ! అట్లు కుంభము (ఘటము)నుండి జన్మించి, బ్రహ్మ దేవుని పౌత్రుడై నారదముని యొక్క పుత్రుడై, కుంభుండను బేరుచే నొప్పువాఁడు నీనే.

నివసామ్యబజ్రపురే పిత్రా సహ యథాసుఖం
చత్వారః సుహృదో వేదా మమ లీలావిలాసిनః . 23

బ్రహ్మ దేవునిచే విరచితముగు పురమున నేను నా జనకునితో, గూడ సుఖముగ నివసించుచున్నాను. మఱియు నాల్గువేదములున్న నాయొక్క క్రీడావిలాసులగు మిత్రులై యున్నారు.

మాతృవ్యసా మే గాయత్రీ మమ మాతా సరస్వతీ
బ్రహ్మలోకే మమ గృహంపౌత్ర స్తత్రాస్మినుస్థితః . 24

నా పినతల్లి గాయత్రీ. తల్లి సరస్వతి. బ్రహ్మలోకము నా గృహము. బ్రహ్మ దేవుఁడు నా పితామహుఁడు, ఇట్లు నేనచట సుఖముగ వసించుచున్నాను. [సాక్షాత్తుగ, తల్లి లేనందుచే, తండ్రి యొక్క తల్లి, పినతల్లిలే, తనయొక్క తల్లి. పిన తల్లిలను ఆశయముచే నిట్లు చెప్పెను]

యథా కామమశేషేణ జగన్ విహరామ్యహం
లీలయా పరిపూర్ణత్వాన్న తు కార్యేణ కేనచిత్ . 25

లీలచే, బరిపూర్ణుడ నగుటచే నేనేకార్యముయొక్క నిమిత్తము లేకయే, బ్రహ్మాండము లిందంతట స్వేచ్ఛాపూర్వకముగ లెస్సగ విహరించుచున్నాను.

ధరాం పతతి మే పాదా పతతో న మహీతలే

రజః స్పృశన్తి నాజ్ఞాని గ్లానిం నాయాతి మే వపుః.

26

నేనెపుడు భూమిపై, బోదలంతునో, అపుడు నా యవయవములు భూమినిఁ దాకవు. పృథివియొక్క కేణువు తెవ్వియు నాయంగముల స్పృశింపవు. మఱియు నా శరీరమెపుడును గ్లాని బొందదు.

అద్యాకాశపథా గచ్ఛన్ద్రష్టవాం స్వామహం పురః

ఇహ తేనాగతోఽస్మ్యజ్ఞ సర్వం కథితవానితి.

27

ఇప్పుడాకాశమార్గమునఁ బోవుచు, సమ్యక్జ్ఞమున నిన్ను గాంచి యిచటి కేతెంచితిని. ఇట్లు నా వృత్తాంతమంతయు నీకు చెబియఁజేసితిని.

ఏషోఽహమిత్యులమేవ యథానుభూతం

తే వర్ణితం సను మయా వనవాసతజ్ఞ

సన్తో హి సంకథనమార్యజనోత్తమేషు

నిర్మాన్త్యలం సుభగ సంవ్యవహరదయోః.

28

వనవాసగుణములను తత్ఫలమగు చిత్తశుద్ధిని నెఱిగిన యోరాజు! ఇట్లునా జన్మాదులఁ గూర్చిన వృత్తాంతమును యథారీతి మీకు వర్ణించి చెప్పితిని. ఏలయనిన, ఉత్తములైనవారు ప్రశ్నింప, ప్రశ్నిత్తర సంవ్యవహర దక్షులగు మహాత్ములు, నిపుణత్వముతో, బ్రతుక్తర మొసంగుటకుఁ దత్పరులై యుందురు.

శ్రీ వాల్మీకిరువాచః:-

ఇత్యుక్తవత్ప్రథ మునౌ దివసో జగామ

సాయంతనాయ విధయేఽస్తమినో జగామ

స్నాతుం సభా కృతనమస్కరణా జగామ

శ్యామాక్షయే రవికరైశ్చ సహజగామ.

29

ఇత్యాక్షే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యే కుమ్భజననకథనం నామ

షడశీతితమః సర్గః॥ 86॥

(అష్టాదశో దివసః)

శ్రీ వాల్మీకి. — ఓ అరిష్టసేమిరాజా! వసిష్ఠమునీంద్రుఁడెట్లు పల్కు, అపుడు సాయం సమయమయ్యెను. సూర్యభగవానుఁడున్న సాయంకాలవిధి నెరవేర్చుటకై యస్తమించెను. అత్తటి సభాసదులందఱు నొకరికొకరు నమస్కరించుకొని, స్నాన, సంధ్యాది కృత్యముల నొనర్చుటకై వెడలిరి. ఆ రాత్రి గడచినపిమ్మట, సూర్యోదయము క్షాంతమైన మరల వారందఱును సభాసలమునకు విచ్చేసిరి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున చూడఁగల
పాఖ్యానమున కుంభజనకథనమును నెనుబది యాఱవ సర్గము ||86||

(పదునెనిమిదవ రోజు)

సప్తాశీతితమః సర్గః

[కుమ్భప్రశంసా రాజోఽత్ర నిజదుఃఖనివేదనమ్
శిష్యత్వముపదేశ్యాశ్చ విశ్వాసశోభవర్ణ్యతే.

కుంభఋషియొక్క ప్రశంస, రాజు తన దుఃఖమును దెలుపుకొనుట, ఉపదేశముకొఱతై
శిష్యత్వము సంగీకరించుట. విశ్వాసమును బ్రకటించుట మున్నగు విషయములిటు వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

సర్వే స్ఫురద్భిర్భుజైర్వర్తన్త్యే సంప్రేషితో భవాన్
అలత్యైః సంభృతైరద్రా బృహద్వాతైరిమామ్బుదః.

1

శిఖిధ్వజుడు - ఓ దేవపుత్రా! జన్మపరంపరారూపముగు ఈసంసారమున నాచే గావింపఁ
బడిన యదృశ్యములై, దేదీప్యమానములైనట్టి పుణ్యముల చేతనే, గొప్పవాయువుచే మేఘమువలె,
తామీ పర్వతముపైకి, బంపఁబడినారు.

అద్య తిష్ఠామ్యహం సాధో ధన్యానాం ధురి ధర్తృః

అమృతస్యస్థివచసా య త్వయా స్థి సమాగతః.

2

మహాత్మా! నేనిపుడు భాగ్యవంతులలో శ్రేష్ఠుడనై యెప్పుడున్నాను. ఏలయనిన, అమృ
తప్రవాహమువంటి వాక్యముల వచించు తమతోటి నాకు సాంగత్య ముద్భవించును.

న కేచన తథా భావాశ్చైతః శీతలయన్తి మే

రాజ్యలాభాదయోఽప్యేతే యథా సాధుసమాగమః.

3

దేవా! తమవంటి మహాత్ములతోటి సమాగమము చిత్తమును శీతలమొనర్చు విధమున, రాజ్య
లాభాధి మఱియే యితర పదార్థమున్ను శీతలమొనర్పఁజాలదు.

నిరర్గలరసో యత్ర సామాన్యేన విజృమ్భతే

ముక్తరాగాదిమనసం తత్కల్పనసుఖావహమ్.

4

ఏలయనిన, సాధుసమాగమమున రాగద్వేషాదిరాహిత్య పూర్వకముగు అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మ
నందము దరిద్రులు మొదలగు సర్వజనసామాన్యమునకుఁగూడ ప్రకాశితమగుచున్నది. రాజ్యాదిలాభమై
ననో, కల్పనామాత్రముచే తుచ్ఛసుఖమును గలుగఁజేయునదై, సర్వసామాన్యము కానిదై యున్నది.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏవంవాదిని సైవాస్య వాక్యమాఘ్రివ్య భూపతేః

భూయః ప్రోవాచ చూడాలా మునిదాతకరూపిణీ.

5

శ్రీ వసిష్ఠాడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు చెప్పుచున్న శిఖిధ్వజుని వాక్యముల నిరోధించి మునిబాలకరూపమును ధరించిన చూడాల యాతనితో నిట్లనియె.

చూడాలోవాచ:—

ఆస్తామేమా కథా తావత్పర్వం తే వర్ణితం మయా

త్వం మే కథయ హే సాధో కస్త్యమ్నద్రా కరోసి కిమ్.

6

కియత్పర్వవసానేయం భవతో వనవాసితా

సత్యం కార్యం చ నో సత్యం వక్తుం జానన్తి తాపసాః

7

చూడాల:— ఓ రాజర్షీ! ఇదంతయు నట్లుండనిమ్ము. నేను నా జన్మాది వృత్తాంతమంతయు నీకుఁ దెలియఁజేసితిని. ఇంక నీపర్వతముపై మీరేమి చేయుచున్నారో, ఎంతకాలము వఱకు నీ వనవాసము చేయుదురో, ఇట్టి వనవాసముచే నే కార్యమును మీరు సాధించఁదలంచితిరో, అదంతయు సత్యముగా వచింపుఁడు. తాపసులు సత్యమే పలుకుదురుకాని, అసత్యముపలుకరు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

దేవపుత్రోఽసి జానాసి సర్వమేవ యథాస్థితం

లోకవృత్తాంతజ్ఞోఽసి కిమన్యత్కథయామ్యహమ్.

8

శిఖిధ్వజాడు:— ఓ దేవపుత్రా! తాము లోకవృత్తాంతమంతయు నున్నదియున్నట్లు సమగ్రముగ నెఱింగినవారు. కావుననింక నేనేమి చెప్పుదును?

సంసారభయభీతత్వాన్నివసామి వనాన్తరే

జానతోపి హి మామూర్య కథయామ్యేవ తే మనాక్.

9

(జననమరణరూప) సంసారభయముచే భీతిల్లి నేనీ వనవాసము చేయుచున్నాను. ఆర్యా! నా విషయమై తామంతయు నెఱింగియున్నారు. అయినను దమయాజ్ఞచే నొకింత చెప్పుచున్నాను.

శిఖిధ్వజోఽహం భూపాలస్త్యక్త్యా రాజ్యమిహస్థితః

భృశం భీతోస్మి తత్త్వజ్ఞ సంన్యతౌ జన్మతః పునః.

10

ఆత్మజ్ఞా! నేను శిఖిధ్వజాడను బేరుగల రాజును. ఈ సంసారమున మఱలమఱల గలుగునట్టి జననమరణములచే నేను మిగల భయభీతుఁడనై, రాజ్యమును ద్యజించి తపముచేయుచుంటిని.

సుఖం పునః పునర్దుఃఖం పునర్మరణజన్మనీ

భవతే నేన తప్యేహం తత్త్వజ్ఞ వనవీధిమ.

11

తత్త్వజ్ఞా! ఈ సంసారమున సుఖదుఃఖములు, జననమరణములు మఱలమఱల గలుగుచున్నవి. కాననే వనమార్గములందు నేను దపమొనరించుచున్నాను.

భ్రమన్నపి దిగన్తేషు చరన్నపి పరంతపః

నాసాదయామి విశ్రాంతిమేకాం నిధిమివాధనః.

12

మహాత్మా ! దిగంతములు సంచరించుచున్నను, ఉగ్రతపములందుచున్ననుగూడ, దరి ద్రుడు నిధిని పొందనట్లు, నేనొకింత విశ్రాంతి నైనను బొందజాలకున్నాను.

అయితో ఓవ్యథలోఁ బ్రేకో హ్యపూర్ణోఽవ్యస్తసంగతిః

శుష్యాన్యత్ర వనే సాధో ఘృణత్కణ్ఠ ఇవద్రుమః.

13

ఓ సాధూ ! శుంతితయత్నుఁడనై, ఫల, సహాయతారహితుఁడనై . కీటముచే భక్షింపఁ బడిన వృక్షమువలె నేనీ వనమున శుష్కించుచున్నాను.

ఇమామఖణ్డతాం సమ్యక్ క్రియాం సంపాదయన్నపి

దుఃఖాన్గచ్ఛామి దుఃఖౌఘమమృతం మే విషం సితమ్.

14

(ఉపవాస, దేవాధిపూజాది రూపముగల ఈ) అఖండ్త తపఃక్రియను లెస్సగ నాచరించుచున్నను, ఒక దుఃఖమునుండి మఱియొకదుఃఖసముద్రములోనికిఁ బోవుచున్నాను. అమృతతుల్యమగు వేదోక్తకర్మసముచితమైన యుపాసన, నాకు విశ్రాంతి కలుగఁజేయమి, విషమువలె నున్నది.

చూడాలోవాచః—

పితామహమహం పూర్వం కదాచిత్ప్రప్సవానీదం

యత్క్రియాజ్ఞానయోరేకం శ్రేయస్తద్రూపహి మే ప్రభో.

15

చూడాలః — ఓ రాజరీ ! పూర్వముకపుడు బ్రహ్మదేవునిఁ గూర్చి నేనిట్లుడిగితిని. ప్రభూ ! జ్ఞాన, క్రియల రెంటిలో నేది శ్రేయోదాయకమైనది ?

బ్రహ్మోవాచః—

జ్ఞానం హి పరమం శ్రేయః కైవల్యం తేన వేత్త్యలమ్

కాలాతివాహనాయైవ వినోదాయోదితా క్రియా.

16

బ్రహ్మదేవుఁడిట్లనియెః— పతన్ ! జ్ఞానమే పరమశ్రేయమైయున్నది. అద్దానిచేతనే శీవుఁడు పూర్ణరీతి మోక్షభాగి యగుచున్నాడు. క్రియ కేవలము స్వర్గాది భోగముల వినోదము తొలగవను, కాలరూపనకొఱకును బెప్పబడినది.

అలబజానదృష్టినాం క్రియా ఫుత్ర పరాయణమ్

యస్య నాస్త్యమృతం పట్టం కమ్బలం కిం త్యజత్యశా.

17

ఎవరికి జ్ఞానము సంప్రాప్తింపలేదో, అట్టివారికి క్రియయే యాశ్రయమై యున్నది. ఏల యైన, సీతాంబరము లభించనివాఁడు కంబుని దృజింమనా ?

వాసనామాత్రసారత్వాదజ్ఞస్య సఫలాః క్రియాః

సర్వా ఏవాపలా జ్ఞస్య వాసనామాత్ర సంత్యూత్.

18

వాసనాయుక్తఁడగుటచే, అజ్ఞానియొక్క సమస్తక్రియలు ఫలయుక్తము లగుచున్నవి. వాసనలు త్తయించుటచే జ్ఞానియొక్క సమస్తక్రియలు ఫలరహితములగుచున్నవి.

సర్వా హి వాసనాభావే ప్రయాన్త్యఫలతాం క్రియాః

అశుభాః ఫలవన్తోపి సే కాభావే లతా ఇవ.

19

జలసేచనము లేనిదో, ఫలసహితమైన లభ్యమైనను నిష్ఫలత్వమును బొందునట్లు ఫలమొసంగుటకు బ్రారంభించిన క్రియలైనను అన్నియు వాసనల అభావముచే నిష్ఫలత్వము నొందుచున్నవి.

ఋత్వైవ యథా యాతి విలయం పూర్వమార్తవమ్.

తథైవ వాసనానాశే నాశమేతి క్రియాఫలమ్.

20

శరద్ధృతువునందు వర్షర్తువుయొక్క పేఘుదులు నాశమొందునట్లు, వాసనానాశముచే క్రియలయొక్క ఫలమున్ను నశించుచున్నది.

సస్వభావేన ఫలతి యథా శరలతా ఫలమ్

క్రియా నిర్వాసనా పుత్ర ఫలం ఫలతి నో తథా.

21

స్వభావముగ నే కలుగి తీగెకు ఫలములేనట్లు, వాసనారహితముగ క్రియ ఫలమొసంగజాలదు.

సయక్షవాసనో బాలో యక్షం పశ్యతి నాన్యథా

సదుఃఖవాసనో మూఘో దుఃఖం పశ్యతి నాన్యథా.

22

భూతప్రేతాదులఁ గూర్చిన వాసనలు గల్గియున్న నే బాలుఁడట్టి భూతప్రేతాదులఁ గాంచునుగాని, లేనిదో గాంచనట్లు, సుఖదుఃఖములఁ గూర్చిన వాసనలతోఁ గూడియున్న మూఘుడే యట్టి సుఖదుఃఖములఁ గాంచునుగాని యన్యఁడుకాఁడు.

ఆకారభాసురాప్యచ్ఛైర్న దదాతి ఫలం క్రియః

శుభాశుభా వా తజ్జన్య పుల్లా శరలతా యథా.

23

వికసించినదైనను, కలుగి తీగె, ఫలమును గల్గజేయనట్లు, గొప్ప యాకారములతోఁ గూడి ప్రకాశించుచున్న మహత్తరమైన శుభక్రియగాని, అశుభక్రియగాని యైనను, జ్ఞానికి ఫలమును గలుగజేయజాలదు.

వాసనా చేహ నాస్త్యేవ నాహంకారాదిరూపిణీ

అసత్యై వోదితా మార్ఖ్యాన్మరుభూమావివామ్బుదీః.

24

వాస్తవముగ, ఆహంకారాది రూపముగ వాసన యేయొకపస్తువున్న గాదు. అయ్యది మిథ్యగ నే, మరుభూమియందు సముద్రమువలె అజ్ఞానముచే నట్లుదయించినదగును.

యస్య మార్ఖ్యం క్షయం యాతం సర్వం బ్రహ్మేతి భావనాత్

నోదేతి వాసనా తస్య ప్రాజ్ఞ స్వేవామ్బుధిర్మరా.

25

ప్రాజ్ఞానము మరుభూమియందు సముద్ర ముదయించునట్లు 'అంతయు బ్రహ్మమే' అను నీ భావనచే నెవని అజ్ఞానము నశించినదో, అట్టి జ్ఞానికిక వాసన యుదయించదు.

వాసనామాత్ర సంత్యాగాజ్జరామరణ వరితమ్.

పదం భవతి జీవోఽనర్భాయో జన్మవివరితమ్.

26

వాసనామాత్రమును లేన్నగఁ బరిత్యజించుటచే, జరామరణవరితమై, పునర్జన్మరహితమైనట్టి పరమపదము (పరమపురుషార్థవస్తువు) జీవునకుఁ బ్రాప్తించును.

సవాసనం మనో జ్ఞేయం జ్ఞానం నిర్వాసనం మనః

జ్ఞానేన జ్ఞేయమభ్యేత్య పునర్జీవో న జాయతే.

27

వాసనా సహితమైన మనస్సే మనస్సుయొక్క స్వరూపమగును. వాసనారహితమైన మనస్సు జ్ఞానరూపమే అయియున్నది. జ్ఞానముచే జ్ఞేయవస్తువు సంప్రాప్తించుచున్నది. అట్టి జ్ఞేయమును బొందిన జీవుడొక మఱు జన్మను బొందనేరడు.

చూడాలోవాచ:-

జ్ఞానమేవ పరం శ్రేయ ఇతి బ్రహ్మాదయోఽపి తే

ప్రాహుర్మహాన్తో రాజర్షే త్వం కిమజ్ఞానవాన్ఘ్రితః.

28

చూడాల:- ఓ రాజర్షీ ! బ్రహ్మాది మహాత్ములందఱును జ్ఞానమునే పరమశ్రేయముగ వచింప, మీ రజ్ఞానివలె నేల యుండియున్నారు !

ఇతః కమన్దలురితో దణ్డకాష్ఠమితో బృహీ

ఇత్యనరవిలా సేఽస్మిన్రమసే కిం మహీపతే.

29

ఇచట దండము, ఇచట కమండలువు, ఇచట యాసనము - ఇత్యాది తపోరూపములైన యనర్థ విలాసములందు నీవేల క్రీడించుచున్నావు ?

కోఽహం కథమిదం జాతం కథం శామ్యతి చేతి భోః

రాజన్నావేక్షసే కస్మాత్కిమజ్ఞ ఇవ తిష్ఠసి.

30

ఓ రాజా ! 'నే నెవరను; ఈ ప్రపంచమెట్లుత్పన్నమైనది; ఏ ప్రకారమిది శమించును' - ఈ మున్నగు విషయముల విచారించక, అజ్ఞానివలె నేల యున్నావు ?

కథం బన్ధః కథం మోక్ష ఇతి ప్రశ్నానుదాహరన్

సారావారవిదాం పాదాన్కుస్మాద్రాజన్న సేవసే.

31

బంధమెట్లు కలుగును, మోక్షమెట్లు సంప్రాప్తించును, - మున్నగు ప్రశ్నలఁగావించుచు, శోధిత 'తత్త్వమ్' పదముయొక్క యఖండవాక్యార్థము నెఱింగిన మహాత్ముల చరణముల నేల నేవించుంటివి !

దుఃస్పృహనంవిదా శైలకోటరే క్రియయానయా

జీవితం క్షీపయన్గ్రిం త్వం శిలాకీటవదాస్థితః.

32

బహిష్కృతమైతిరూపమై, దుఃఖప్రపదమైనట్టి యీ తపోరూపకార్యమున, శిలయందలి కీటము వలె, ఈ పర్వతగుహయందు నీ జీవితము నశించఁజేసికొనుచు నేల యున్నావు ?

సాధూనాం సమదృష్టీనాం పరిప్రశ్నేన సేవయా

సంగమేన చ సా యుక్తిర్భ్యతే ముచ్యతే యాయా.

33

సమదృష్టి గలిగినసాదు మహాత్ముల బ్రశ్నించుటచేతను, వారిని నేవించుటచేతను, వారి సాంగత్యముచేతను జ్ఞానమును యుక్తి లభించుచున్నది. అద్దానిచే జీవుడగు ముక్తుడగును.

సాధునై వ సమం గ్రాసం భుజ్జానో వసనోటరే

తిషావప్పబదుత్తేఘో ధరావివరకిటవత్.

34

గురువ్రతోడ సమముగ భుజించును, క్షేణదాయకమలగు బహిర్ముఖి వృత్తుల నిరోధించి,
గురుసేవా పరాయణుడవై, తద్గురూపదిష్టార్థమున, పృథివీజలమున కీటమువలె నిశ్చలముగనుండుము.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

కా నయా దేవరూపిణ్యా తయైవం ప్రతిబోధితః

అశ్రుపూర్ణముఖో వాక్యం శిఖిధ్వజ ఉవాచ హ.

35

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! దేవరూపధానియగు చూడాల తన పతికిటుబోధించు
నంత నాతడశ్రుపూరితముఖుడై యిటు వచించెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అహోను బోధితోఽస్మద్య చిరాత్సురనుత త్వయా

పశ్చార్థాద్యార్యసమాసజ్గం ముక్త్యాహమవసం వనే.

36

శిఖిధ్వజుడు:—ఓ దేవపుత్రా! ఆహా! చిరకాలమునకు నేడు తమచే బోధితుడనైతి.
నేను నా యజ్ఞానముచే మహాపురుషుల సాంగత్యమును వదిలి యీ వనమున వసించుచున్నాను.

అహో ను మేక్షయం యాతం మన్యే పాపమశేషతః

యత్త్వమేవ సమాగత్య సంప్రబోధయసీహ మామ్.

37

ఆహా! నా పాపమంతయు నివృద్ధు నశించినదనియే నేను దలించుచున్నాను. ఏలయినన,
తాము స్వయముగనే వచ్చి నాకు జ్ఞానమొసంగుచున్నారు.

గురు స్త్వం మే పితా త్వంమే మిత్రం త్వం మే వరానన

శిష్యో నమస్కరోమ్యద్య పాదౌ తవ కృపాం కురు.

38

శ్రేష్ఠముఖా! తమరే మా గురువు, తమరే మాతండ్రీ; తమరే మా మిత్రులు నేను తమ
శిష్యుడను. తమ పాదములకు నమస్కరించుచున్నాను. నాపై దయజూపుడు.

యదుదారతమం వేత్సి యస్మిన్ జ్ఞాతే న శోచ్యతే

భవామి నిర్వృతో యేన తచ్ఛ్రోహోపదిశాశు మే.

39

ఎద్దానిని తాము సర్వమునకంటె శ్రేష్ఠుని నమ్ముచున్నారో, ఎద్దాని నెఱుంగటచే జీవుల
డిక మఱల దుఃఖమును బొందఁడో, దేనిచే నేను సుఖస్వరూపమున విశ్రమించునో, అట్టి బ్రహ్మము
యొక్క యుపదేశమును నాకు శీఘ్రముగ గావింపుడు.

ఘటజ్ఞానాదయో జ్ఞానే విభాగాః స స్త్యనేకశః

జ్ఞానానాం పరమం జ్ఞానం కతరత్రారకం భవేత్.

40

జ్ఞానములలో ఘటపటాదిజ్ఞాన (విభాగా) ము లనేకములు కలవు. కాని, వానియన్నింటిలో
సర్వోత్తమమైన జ్ఞానము, అనఁగా, సంసారదుఃఖమును దరింపజేయునట్టి జ్ఞాన మెవ్వది?

చూడాలో వాచ,—

యద్యుపాదేయవాక్యోఽహం రాజర్షే తద్వదామి తే

యథాజ్ఞానమిదం కించిన్న వక్ష్యే సాణుకాకవత్.

41

చూడాల. — ఓ రాజర్షీ ! నావాక్యములందు మీకు శ్రద్ధయున్నచో, మీ ప్రశ్నకును కూలమును సుతరము వచించెదను. అట్లు శ్రద్ధలేనిచో, సాణువుయెదుట కాకిశబ్దమువలె నా వాక్యము లపుడు వ్యర్థములగునుగాన, నేను జ్ఞానోపదేశముచేయును.

అనుపాదేయవాక్యస్య వక్తుః పృష్టస్య లీలయా

వ్రజస్త్వలతాం వాచస్తమసీవాత్ సంచినః.

42

విసోదమునకై బ్రశ్నించువాడును, శ్రద్ధారహితుడు నగువానియెడల వక్తయొక్క వాక్కు, అంధకారమున నేత్రజ్ఞానమువలె నిష్ఫలముగును.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

యద్వక్షీ తదుపాదేయం మయా విధిరివ శ్రుతేః

అవిచారితమేవాశు సత్యమేతద్వచో మమ.

43

శిఖిధ్వజుడు. — మహాత్మా ! తమ వచనములను వేదవిధివలె, వినారంభకనే శీఘ్రముగ నేను గైకొందును, సత్యముగ బల్కుచున్నాను.

చూడాలోవాచ:—

యథా బాలః పితుర్వాక్యం ముక్తహేతుపపాదనమ్

అదత్తే హి తథైవ త్వం గృహణైతద్వచో మమ.

44

చూడాల. — ఓ రాజర్షీ ! హేతువును బ్రశ్నింపకనే బాలుడు తండ్రియొక్క వాక్యము నెట్లు గ్రహించునో అట్లే నీవున్న నా వాక్యములను గ్రహింపుము.

శ్రవణానంతరం బుద్ధ్యా శుభమిత్యేవ భావయన్

శృణు గీతమివ త్వక్త్వా హేత్వస్తిత్వం వచో మమ.

45

‘శ్రవణానంతరము ఇది నాకు హితకరముగనుండునని భావించుచు, హేతువును దృఢించి కర్ణానందజనకముగ గీతమునువలె ప్రీతిపూర్వకముగ నిపుడు నా వాక్యముల వినుము.

స్వచరితసదృశం తథోదయన్త్యా

శ్చిరసమయేన విబోధనం చ బుద్ధేః

భవభయనుతరం మహామతినాం

శృణు కథయామి యథాక్రమం మనోజమ్.

46

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠ మహాకామాయణే వాల్మీకియే దేవమూర్తోక్తే మోక్షోపాయేశు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధే శిఖిధ్వజావబోధో నామ

సప్తశీతితమః సర్గః 87॥

ఓ రాజర్షీ ! నీ చరిత్రను బోలినదియు, మందమతుల బుద్ధికిఁగూడ చిరకాలమునకు విచారణ ద్వారా బోధజనకమైనదియు, బుద్ధిమంతులను శీఘ్రముగ నే సంతాపభయమునుండి దాటింపజేయునది యునగు నుత్తమకథాక్రమమును వచింపఁబోవుచున్నాను, వినుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజబోధమను
నెనుబదియేడవ సర్గము || 87 ||

అష్టాశీతి తమః సర్గః

[మూర్ఖాచిన్తామణిం ప్రాప్తముపేక్ష్య తపసా చిరాత్
కాచం కశ్చిన్నృణిభ్రాన్త్యా జగ్రాహేతి కథోచ్యతే.

చాలకాలము తపస్సుచేసి యొకానొకఁడు చింతామణిని బొందెను. కాని మూర్ఖత్వముచే నాతడద్దానినిత్యజించి కాచఖండమును (గాజుముక్కను) గ్రహించెను కథ యిటుఁజెప్పబడుచున్నది.]

చూడాలోపాచః—

అస్తి కశ్చిత్పుమాన్ శ్రీమాన్ స్థానం నిత్యవిరుద్ధయోః
గుణలక్ష్మ్యో రశేషేణ యథాభిర్వాడవామ్బునోః. 1

చూడాలః— ఓ రాజర్షీ ! ఒకానొక భవాద్యుడగు పురుషుఁడు, సముద్రజల బడబాగులవలె నిత్యము పరస్పర విరుద్ధమైనట్టి సంపూర్ణ ఔదార్యాది గుణములయొక్కయు, లక్ష్మీ (ధనము) యొక్కయు స్థానమై వెలయుచుండెను.

కలవానస్త్రుకుశలో వ్యవహరవిచక్షణః

సర్వసంకల్పసీమాంతో నతు జానాతి తత్పదమ్. 2

మఱియు నాతఁడు కళలయందు కేర్పరియు, అస్త్రవిద్యయందు నిపుణుఁడును, వ్యవహార మందు దక్షుఁడు నైయుండెను. కాని పరమాత్మపదమును నెఱుంగనివాఁడై యుండెను.

అనస్తయత్నసంసాధ్యే స చిన్తామణిసాధనే

ప్రవృత్తో వాడవో వహ్నిరభినంశోషణే యథా. 3

సముద్రమును శోషింపజేయుటయందు బడబాగ్ని ప్రవృత్తమగు నట్లు, అతఁడనేకయత్నములచే సాధ్యమగునట్టి చింతామణిని బొందుటకై ప్రవృత్తుఁడాయెను.

తస్య యత్నేన మహతా కాలేనాధ్యవసాయినః

సిద్ధశ్చిన్తామణిః కింవా స సిద్ధత్యుద్యతాత్మనామ్. 4

ప్రయత్న శీలుఁడు నాతని మహాయత్నముచే కాలక్రమమున నాతనికి చింతామణి లభించెను. యత్నశీలుర కేవలార్థము సిద్ధింపదు?

ప్రవృత్తిముద్యమం ప్రజాం ప్రయజ్ఞే చేదభేదవాన్
అకించనోఽపి శక్తత్వం సమవాప్నోత్యవిఘ్నతః.

5

ఎవఁడు ప్రజ్ఞ నాశ్రయించి భేదరహితుఁడై యత్నమునఁ బ్రవృత్తుఁడగునో, అట్టివాఁడు దరిద్రుఁడైనను నిర్విఘ్నముగ సామర్థ్యమును బొందగలడు.

మణిమగ్రే స్థితప్రాయం హస్తప్రాప్యం దదర్శ సః
మేరావుదయశృంగ్ధరో మునిరిన్ద్రురివోదితమ్.

6

మేరుపర్వతశిఖరము వైసున్న వాఁడయించిన చంద్రునిఁ గాంచునట్లు. అతఁడు తన యెదుట చేతితోఁ గైకొనుటకు వీలుగా నున్నట్టి యొకమణిని గాంచెను

బభూవ మణిరాజేంద్రో నతు నిశ్చయవానసా
రాజ్యే ద్రాగితి సంప్రాప్తే సుదీన ఇవ పామరః.

7

కాని శీఘ్రముగ సంప్రాప్తించిన రాజ్యమందతిదరిద్రునకు నిశ్చయములేకుండు నట్లు, అతని కామణియందు నిశ్చయము లేకుండెను.

ఇదం సంచినయామాస మనసా స్మయశాలినా
సంప్రాప్తోవేక్షయా దీర్ఘదుఃఖసంభ్రమలిశానా.

8

అబ్రహ్మశర్మముతోను, ఉపేక్షతోను మిగులదుఃఖముతోను, సంభ్రమముతోను గూడిన మనస్సుచే నాతఁడిట్లు విచారించెను —

అయం మణిర్మణిర్నాయం మణిశ్చేత్తద్భవేన్నసః
స్పృశామి స స్పృశామ్యేనం కదాచిత్స్పృశ్యతో వ్రజేత్.

9

ఇది యేమి? చింతామణియా, కాదా? చింతామణియైనవో నాకుఁ బ్రత్యక్షము కాకుండఁ దిజే. దీనిని దాకుదునా? తాకకుందునా? ఒకవేళ తాకినవో నియ్యది మాయమై పోవునేమో

నైతావతైవ కాలేన మణీన్ద్రోః కిల సిద్ధ్యతిః
యత్నేన జీవితాస్తేన సిద్ధ్యతీత్యాగమక్రమః.

10

ఇంత స్వల్పకాలముననే చింతామణి సిద్ధించదు. ఏలయనిన, అజీవితము యొనర్చు మహత్తర ప్రయత్నముచేతనే అయ్యది లభించునని పెద్దలు చెప్పుదురు.

కృపణః కూణితేనాత్మా లోలాలాతలతోపమమ్

రత్నాలోకం ప్రపశ్యామి ద్విచంద్రోత్పమివ భ్రమాత్.

11

నేనులోభిని. అట్టి లోభత్వకారణమునను, భ్రాంతిచేతను, సంకుచితనేత్రముచేతను, చలించు యాలాత (కొఱవి) చక్రమువలె గల్పితమైనట్టి యీరత్నప్రకాశమును, భ్రమచే రెండు చంద్రులనువలె నేనిపుడు గాంచుచున్నాను.

కుత ఏతావతీ స్థితా భాగ్యసంపన్నమాగతా

అధునైవ యదాప్నోమి మణీన్ద్రం సర్వసిద్ధిదమ్.

12

ఇంత స్వల్పకాలముననే యిట్టి గొప్ప భాగ్యదయము నాకెట్లైనది? అపుడే, సర్వసిద్ధిదాయకమగు మణిరాజము (చింతామణి) నాకెట్లు లభించినది?

కేచిదేవ మహానస్తే మహాభాగ్యా భవన్తి హి
యేషామత్సేన కాలేన భవన్త్యభిముఖాః శ్రియాః. 13

అహమల్పతపాః సాధువరాకో మానుషః కిల
సిద్ధయః కథమాయాన్తి మామభాగ్యైకభాజనమ్. 14

అల్పకాలముననే గొప్పయైశ్వర్యమును బొందునట్టి మహాభాగ్యకాలబంధు కొండ్లఱుందురు, కాని నావంటి యల్పతపస్సు కలిగియుండిన అభాగ్యుడగు దీనుడైన మనుజునకు సిద్ధులెట్లు సంప్రాప్తించును?

ఏవం వికల్పసంకల్పైశ్చిరమజ్ఞః పరామృశన్
న మణిగ్రహణే యత్నమకార్షన్మార్గ్యమోహితః 15

ఓ రాజా! ఈ ప్రకారముగ నాయజ్ఞాని యనేక సంకల్ప వికల్పములచే విచారించుచు, అజ్ఞానముచే మోహితుడై యామణిని గ్రహించుటయందుఁ బ్రయత్నము చేయుచుండె.

న యదా యేన లబధవ్యం న తత్ప్రాప్నోత్యసౌ తదా
చిన్తామణిరవాప్తోఽపి దుర్ధియా హేలయోఽస్థితః. 16

ఎపుడేమియు వెనకి లభ్యముకాదగినదిగా నుండవో, అపుడాతడద్దానిని పొందనేరఁడు. చూడుము! అతఁడు చింతామణిని బొందియు, తన దుర్బుద్ధిచే దానిని నిరాదరణపూర్వకముగఁ ద్యజించి వేసెను!

ఇతి తస్మిన్ఫి తే యాతో మణిరుడ్డీయ సిద్ధయః
త్యజన్తి హ్యవమనారం శరోగుణమివోజ్ఞితః. 17

ఈ ప్రకారముగ నాతఁడుండ నంత ఆచింతామణి యెచటికో యెగిరిపోయెను. ఏలయనిన. ధనుస్సునుబడి విడువఁబడిన బాణము, అధనుస్సుయొక్క త్రాడును విడిచిపోవుచందమున, అనాదరణ చేయువారినిన్ని సిద్ధులు వీడిచనును.

హత్వా ప్రాజ్ఞపదం పుంసః సంయాన్తి కిల సిద్ధయః
ఆగతాః సంప్రయచ్ఛన్తి సర్వం యాన్త్యసహత్యలమ్. 18

సిద్ధులు యేతెగించినపుడు మనుజునకవి విచక్షణత్వ మొనంగును. కాని, ఎవఁడు వాని నుపేక్షించునో, అట్టివానియొక్క విచక్షణత్వాది గుణముల నవి నశింపఁజేసి వెడలును.

పుమాన్భూయః క్రియాయత్నం చక్రే రత్నేష్ట్రసాధనే
నోద్విజస్తే స్వకార్యేషు జనా అధ్యవసాయినః. 19

ఆ పుషుఁడు మణిరాజము (చింతామణి) యొక్క సిద్ధికోటకై మఱల ప్రయత్నించెను. ప్రయత్నశీలురు తమకార్యములం దుద్విగుణులు కాగుకదా!

దదర్శాథ కచద్రూపం కాచఖడ్గమఖణ్డితం

హసద్భిర్వృక్షైః సిద్ధైః పురస్కృతమలక్ష్మితైః.

20

ఆ తరువాత, పరిహాసపరులగు వంచకులైన సిద్ధులచే వానియెదుట నుంచబడిన యొక యఖం డితమగు కాచము (గాజముక్క) నాతఁడు కాంచెను.

లయం చిన్తామణిరీతి మూఢ సస్మిన్సవస్తుతాం

బుబుధే మోహితో హ్యజ్ఞో మృదం హేమేతి పశ్యతి.

21

అశ్రుడా మూఢుడు, ఇది చింతామణి యని తలంచి యద్దానిని గ్రహించసెంచెను. ఏలయ నఁగా, అజ్ఞానముచే మోహితుఁడగు మూఢుఁడు మృత్తికనుగూడ సువర్ణముగా నెఱుంగును.

అప్తౌ పప్తం ద్విషం మిత్రం రజ్జం సర్పం స్థలం జలం

చంద్రౌ ద్వా కురుతే చిత్రగతో మోహోఽమృతం విషమ్.

22

చిత్తమందున్న యజ్ఞాన మొకపు డెనిమిది అటగును, శత్రువును మిత్రునిగను, రజ్జువును స్పృశుగను, స్థలమును జలముగను, ఒకచంద్రుని రెండు చంద్రులుగను, అమృతమును విషముగను గావించును.

తం దగ్ధమణిమూదాయ ప్రాక్తసిం చ శ్రియం జహా

సర్వం చిన్తామణేరస్మాత్ప్రాప్య తే కిం ధనై రిహ.

23

ఆ వ్యర్థమగు కాచమణిని బొంది యాతఁడు తన పూర్వకాలపు సంపదయంతయును ద్యజించెను. ఏలయినన. ఈ చింతామణిచే నమస్తము ప్రాప్తించును గాన నీక యీ ధనధాన్యాది సంపదలచే కేమి ప్రయోజనమని యాతఁడు తలంచెను.

దేశోఽయమనుభో రూక్షో జ్ఞనైః పాపిభిరావృతః

కిం తద్దేహం గతప్రాయం కిం నామ మమ బన్ధవః.

24

దూరం గత్వా యథాకామం సుఖం తిష్ఠామి సంపదా

ఇత్యౌదాయ మణిం మూఢః శూన్యకాననమాయయా.

25

ఈ నాదేశమునుభవితమై, కౌతన్యయుతమై, పాపులచే నావరింపబడియున్నది; మఱియు శిథిలమైన యీ గృహముచే నాకేమి ప్రయోజనము? ఈ నాబంధువులున్న నెవరు? కాన, దూరముగా నోయి సంపదతోఁగూడినవాఁడనై నా యిచ్ఛానుకూలము సుఖపూర్వకముగ వసించెదనని నిశ్చయించి యామూఢుఁడా కాచఖండమును గైకొని శూన్యమగు నరణ్యమునకుఁ బోయెను,

తత్ర కాచకణే నాసౌ తేన తామాపదం యయా

కజ్జలాద్రేచివ నిభా మూర్ఖస్యైవౌవాఙ్గ యా సమా.

26

ఆ కాచఖండముచే నాతఁడపుడు మూర్ఖత్వమున కన్దురూపమైనట్టియు, కాటుకకొండవలె గాంధారికారయుతమైనట్టియు నాపదను బొందెను.

దుఃఖాని మార్భ్యవిభవేన భవంతి యాని
నైవాపదో న చ జరామరణేన తాని
సర్వాపదాం శిరసి తిష్ఠతి మార్భ్యమేకం
కృష్ణం జనస్య వపుషామివ కేశజాలమ్.

27

ఇత్యావే శ్రీవాసిష్ఠమహా రామయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్థే చూడాలోపాఖ్యానే
మణికాచోపాఖ్యానం నామ అష్టాశ్చిత్తమః సర్గః ॥ 88 ॥

ఓ రాజా! మార్భ్యముచే నేయాపదలు, దుఃఖములు మనుజునకుఁ గలుగునో, అయ్యవి
వార్ధక్య, మరణములచేఁ గూడ గలుగ నేరవు. ఏలయనఁగామనుజుని శిరమున నల్లని కేశసమూహము
న్నట్లు, సమస్త యాపదల శిరమునను మార్భ్యముండియున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున మణికాచోపాఖ్యానమును
నెనుబది యెనిమిదవ సర్గము ॥ 88 ॥

ఏకోననవతితమః సర్గః

[బద్ధజన్మగజేంద్రస్య యత్నాచ్ఛిత్తౌపి బన్ధనమ్
అనిష్ఠుతో రిపుం ప్రాప్తం ఖాతే పాతోఽత్ర వర్ణితే.

బంధంబబడియుండిన వింధ్యాచల గజేంద్రము తన బంధనమును దెగద్రుంచుట, శత్రువగు
మావటివానిని బొందియు నాతనిని జంపకతానే కందకమునఁ బడుటయు నిటవివరించబడు చున్నది.]

చూడాలోపాచః—

అథేమమపరం రమ్యం వృత్తాంతం శృణు భూమిప
పరంప్రబోధనం బుద్ధేః సాధో సద్భవమాత్మనః.

1

చూడాలః— సాధువగు నోరాజా! ఇఁకనిపుడు బుద్ధికి, ప్రబోధదాయకమై నీవృత్తాంతము
బోలినట్టి పఠియొక రమణీయ చారిత్రమును జెప్పెద, వినుము.

అస్మి విన్యవనే హస్తీ మహాయూధపయూధపః
ఆగస్త్యా శుద్ధయా బుద్ధ్యా విన్యేనేవోదితః స్వతః.

2

అగస్త్యుఁడనియొక్క శుద్ధబుద్ధిద్వారా వింధ్యపర్వతము వృక్షమొనర్చినా యన్నట్లు
పూర్వము వింధ్యాటవియందు గజేంద్రపునఁదగు గొప్పయేనుఁగొకటి యుండును.

వజ్రార్చిర్విషమా దీర్ఘౌ తస్యాస్త్రం దశనౌ సితౌ
కల్పానిలశిఖాతుల్యౌ సుమేయాన్మూలనక్షమా.

3

దానిరెండుదంతములు, వజ్రాయుధజ్వాలలవలె తీక్షణములును, మిగుల దీర్ఘములును, తెల్లని వర్ణముగలవియు, స్రవణయాగ్ని జ్వాలావర్ణములును, సుమేరు పర్వతమునుగూడ పెల్లగించుటకు సమర్థములు నైయుండెను.

స బద్ధోలోహజాలేన హసి వేన కిలాశితః

మునీన్ద్రేణేవ విధ్యాద్విద్రుపేన్ద్రేణేవ వా బలిః.

4

ఆగస్త్యమునీంద్రుడు వింధ్యపర్వతమును, లేక వామభగవానుఁడు బలిచక్రవర్తిని బంధించినట్లు, ఆగజమును నొకమావటివాఁడినువగొలుసులతోటి బంధించెను.

నిబద్ధో యన్త్రణామాప శస్త్రకుమ్భార్దితో గజః

తాం జగామ వ్యథాం ధీరో నవాగ్నో పురమేతి యామ్.

5

అచోట్రు దాను బంధించబడిన శస్త్రములచే నాయేనుఁగు గండస్థలమున మిగుల బాధించబడినదై, ఈశ్వరుని బాణాన్నిచే త్రిపురాసురునివలె చాల వ్యథనొందెను.

రిపౌ హస్తిపకే దూరాదపశ్యతి స వారణః

అయఃసముద్గతే యస్మిన్ని నాయ దివసత్రయమ్.

6

శత్రువును మావటివాఁడు దూరమున నుండుటచే దానిని గాంచకపోవుట వలన, ఆలోహ జాలసమాహమున నాగజము మూఁడుదినములట్టి వ్యథతోనే కాలము గడిపెను.

ఖేదాన్నిగడనిశ్చేదే యత్నవాన్స మతంగజః

చకార కింకిణిక్యాణాం ముఖోద్ధౌతై రథాన్యదా.

7

అటుపిదప దుఃఖాతిశయముచే నది తనబంధనమును బ్రేమచుట్టకై యత్నించి, ముఖము యొక్క యాఘాతములచే గొలుసులను శబ్దము గావించెను.

దస్తాభ్యాం యత్నతస్తాభ్యాం ముహూర్తద్వితయేన సః

బభ్రజ్ఞ శ్రృంభలాజాలం స్వర్గార్గలమివాసురః.

8

స్వర్గద్వారమును బలిచక్రవర్తి ఖేదించినట్లు, అపుడది నాల్గిడియలలో, బ్రతుత్తు పూర్వకముగ దన రెండుదంతములచే నాశ్వంఖలాజాలమును విరుగగొట్టెను.

తం తస్య నిగళచ్ఛేదమపశ్యద్దూరతో రిపుః

బలిః స్వర్గావదలనం హరిశ్చేరుతలాదివ.

9

స్వర్గమునుండి బలిచక్రవర్తియొక్క యధఃపతనమును మేరుపర్వతతలమునుండి విష్ణుభగవానుఁడు వీక్షించినట్లు, ఆయేనుఁగట్లుబంధనము ఖేదించుటను దూరమునుండి మావటివాఁడు చూచెను.

తస్య విచ్ఛిన్నపాశస్య మూర్ధ్ని తాలతరో రిపుః

పపాత క్రమతః స్వర్గం హరిశ్చేర్భలేరివ

10

తన మూడవపాదమును బూరించుటకొరకు విష్ణుభగవానుఁడు మేరుపర్వతమునుండి బలిచక్రవర్తియొక్క శిరస్సుపైఁ బడినట్లు, బంధనమును విరుగగొట్టిన యాయేనుఁగు యొక్క శిరస్సుపైపపుడు తాటిచెట్టుపెనుండి యా మావటివాఁడు పడెను.

స పతన్వాదపద్ధాభ్యామప్రాప్య కరిణః శిరః

పపాతోర్వాం ఫలం పక్వం వాతాహతమివాకులః.

11

అతఃఉట్టు తన చరణకమలములతో పడుచు నా యేనుగుయొక్క శిరమును బొందజాలక వ్యాకులఁడై, గాలిచే బడగొట్టబడిన పక్వఫలమువలె, భూమిపై బడెను.

తం పురః పతితం దృష్ట్వా మహేభః కరుణాం యయా

స్ఫురత్స్ఫురగుణాః సంతః సన్తి తిర్యగ్తావపి.

12

అతఁడు తనయెదుట బడుటజూచి యాగజేంద్రము కరుణాపూరితయయ్యె. ఏల యనగా తిర్యజ్జాతియందును దేదీప్యమానములైన వికాలగుణములు కలిగిన మహాశ్రేయ కలరు

పతితం దలయామీతి కిం నామ మమ పౌరుషమ్

వారణోఽపీతి కలయన్న జఘాన స తం రిపుమ్.

13

ఈపడిన మునుష్యుని ఏనుఁగైన నేను సుర్పించి వైచినవో నా పురుషార్థమును గూర్చి జను లేమని చెప్పుకొందురు? అనియిట్లు విచారించును అతఁడత్రువునయ్యిది చంపమఁడెను.

కేవలం నిగడప్రూహం విదార్యాభిజగామ హ

వితతం సేతుముత్సార్య విపుతాఘ ఇవామృతః.

14

వికాలమైన నీటికట్టనుగూడ గొప్ప జలప్రవాహము త్రెందుకొని పోవునట్లు, ఆగజము కేవలము తన బంధనజాలమును నలువైపుల ద్రెంచివైచి వెడలిపోయెను.

దయాశుశ్రీత్య మాతర్జ్ఞో భజ్త్వా జాలం జగామహ

విదార్య మేఘసంఘాతం సభసేవ దివాకరః.

15

ఆ యేనుఁగు దయాశ్రయించి, బంధనజాలమును ద్రెంచివేసి, ఆకాశమును మేఘసమూహమును విదీర్ఘమొనర్చి సూర్యుఁడు వెడలునట్లు, వెడలిపోయెను.

గజే గజే సముత్థౌ హ సిపః స్వస్థదేహధీః

గజేనైవ సమం తస్య వ్యథా దూరతరం గతా.

16

అట్లు ఏనుఁగు వెడలగా, ఆమావటివాఁడు దేహ, బుద్ధులు స్వస్థపడ యటనుండి లేచెను. ఏలయనిన ఆయేనుఁగు తోబాటు యాశని బాధయుఁ దొలగిపోయెను.

ప్రోచ్ఛలతాలశిఖరాత్మ తథా పతితోఽపి సన్

స భేదమాప దుర్భేదా మన్యే దేహా దురాత్మనామ్.

17

మిగుల యెత్తైన తాటిచెట్టుపైనుండి పడినను, ఆ మావటివాని హస్తపాదాద్యవయవము లెవ్వియు కరుగలేదు. దీనిచే, దుష్టుల యవయవము లతి కఠినములుగా నుండునని నేనుదలంచుచున్నాను.

వర్ధతే ప్రాప్తప్రీవాభ్రం కుకార్యేష్వసతాం బలం

అస్తిదధికముత్సాహీ స చ చంద్రమణే తదా.

18

నిందిత కార్యము లాచరించుటయందు దుష్టుల బలము వర్తకాలపు మేఘమువలె నృద్ధినొందును. ఏలయనగా! ఆ దుష్టుడు తాటిచెట్టుపైనుండి పడినను, నడుచుటయందు అధికోత్సాహము గలిగియుండెను.

వారణారసిద్ధాజ్ఞో గతేభో దుఃఖమాయయా

ఆగత్యోపగతేనై నర్థిం నిధాన ఇవ వర్ధనః.

19

ధనము సంప్రాప్తించి మజల పోయినపుడు వర్ధనశీలడగు వైశ్యుడెట్లు దుఃఖించునో, అట్లే తన యుపాయము సిద్ధింపకపోవుటచేతను, ఏనుఁగు వెడలిపోవుటచేతను, ఆమావటివాఁడు మిగుల దుఃఖము నొందెను.

సోఽన్వయేష గజం యత్నాద్గుల్మకాన్తరితం వనే

పయోదపిణ్డితం భోక్తుం రాహురిన్దుమివాన్భవే.

20

ఆకాశమున మేఘుచ్చన్నమగు చంద్రుని మ్రింగుటకై రాహువువెదకునట్లు, ఆ మావటివాఁడంత లతాగుల్మములందు దాగుకొని, అయ్యరణ్యమున, బ్రయత్నపూర్వకముగ నాయేనుఁగును వెదకసాగెను

చిరేణాలభతేభేన్ద్రం కస్మిన్చిత్కాననే స్థితం

విశ్రాంతం తం తపతలే సమరాదివ నిర్గతమ్.

21

యుద్ధమునుండి వెడలినదానివలె నొకవృక్షముక్రింద విశ్రమించుచున్నట్టి యా గజేంద్రము నాతఁడపుడు చిరకాలమునకుఁ బొందెను.

అథ యత్ర స్థితో నాగస్తత తద్భస్మనక్షమం

పరయా రాజసామగ్ర్యా గజలమ్మటభూమయా.

22

స ఖాతవలయం చక్రే హస్తిపః కాననేఽభితః

సర్వదిక్కుం విధిర్భూమా సముద్రవలయం యథా.

23

బ్రహ్మదేవుఁడు భూమియొక్క నలువైపుల సముద్రమును కంకణమును నిర్మించినట్లు, అటు పిదత నాతఁడా యేనుఁగున్నట్టి ప్రదేశమున, గజలోభులగు రాజుల యధిక సామగ్రిచే, దాని నలువైపుల, తద్బంధనయోగ్యమైనట్టి కందకము నొకదానిని ద్రవ్వెను.

ఉపర్యస్తగయద్బాలలతౌఘేన స తం శరః

శూన్యతాతనుజాలేన శరత్కాల ఇవాన్భవమ్.

24

శరత్కాలమున నాకసమును మేఘసమూహము కప్పనట్లు, ఆతఁడా కందకమును కోమలములగు లతాజాలములచేఁ గప్పివైచెను.

ద్వినైః కతిపయైరేవ వారణో విహరన్వనే

తస్మిన్నిపతితః ఖాతే శుష్కా బ్ధావవ పర్వతః.

25

కొన్నిదినములలోనే యా యరణ్యమున సంచరించుచున్నట్టి యాగజము, శుష్కించిన సముద్రమునందుఁ బర్వతమువలె నాకందకమునఁ బడిపోయెను.

ప్రజన్పర్యాకృతౌ కూపే పాతాలతలభీషణే

ఖాతశుష్కాబ్ధ్యధోభాగే గజరత్నముద్రకే.

26

వలయాకారముగనున్న, శుష్కించిన సముద్రమును బోలిన, భయంకరమైన యా కందకము యొక్క యధోభాగమున సంచరించుచు మఱల అయ్యది శృంఖలాజాలమున బంధింపబడెను.

ఇతి భూయో దృఢం బద్ధ సేన హస్తపకేన సః

తిష్ఠత్యద్యాపి దుఃఖేన భూసద్భిని యథా బలిః.

27

ఇట్లు మావటివానిచేత దృఢముగ బంధింపబడిన యాగజము, పాతాళమున బలిచక్రవర్తివలె, ఇపుడును నుండియున్నది.

అహనివ్యత్పురైవాసౌ యద్యగ్రే పతితం రిపుం

తన్నాలవ్యతతో దుఃఖం గజః ఖాతనిబన్దనమ్.

28

మొదట నే యాగజము మావటివానిని జంపియుండినచో, కందకముయొక్క బంధనమును గూర్చిన దుఃఖము బొందక యుండెడిదే.

మార్కాదాగామినం కాలం వర్తమానక్రియాక్రమైః

అశోధయన్నరో దుఃఖం యాతి విస్యగజో యథా.

29

వర్తమాన క్రియాక్రమములచే నే మనుజుఁడు తన మూర్ఖత్వకారణమున ఆగామికాలమును శోధింపకయుండునో, అట్టివాఁడు వింధ్యాచలగజేంద్రమువలె దుఃఖమును పొందును.

ముక్తోఽస్మి శస్త్రునిగడాదితి తుష్టో హి వారణః

దూరస్థోఽపి పునర్బద్ధో మార్కస్య క్వ చ న బాధతే.

30

‘శస్త్రముల బంధనమునుండి విముక్తిని బొందితి’నను జ్ఞానముచే ఆగజేంద్రము సంతృప్తిఁ జెందినదై దూరప్రదేశమున నున్నను మఱల బంధనమున దగుల్కొనెను-మూర్ఖత్వ మెచట దుఃఖ భాధను గలుగఁజేయకుండును !

మార్కస్యం హి బన్దనమవేహి పరం మహాత్మ

స్పద్ధో న బద్ధ ఇతి చేతసి తద్విముక్త్యై

ఆత్మోదయం త్రిజగదాత్మమయం సమస్తం

మార్కే సితస్య సహసా నను సర్వభూమిః

31

ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూడాలోపాఖ్యనే

హస్తపకోపాఖ్యానం నామ ఏకోననవతితమః సర్గః || 89 ||

ఓ మహాత్మా ! ఈ మూర్ఖత్వమునే పరమబంధనముగా నెఱుంగుము. మఱియు, ‘నేను బంధుఁడును గానను భావమే ముక్తిని గలుగఁజేయును. కాన, త్రివిధ (ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధి

దైవిక) బంధనములచే, పరిచ్ఛిన్నమైన జగత్తును, ఈ సమస్తమును, ఆత్మమయుగా, దెలిసికొనుము. మూర్ఖత్వమున (అజ్ఞానమున) నున్న జీవుని ఆత్మయే శ్రీఘ్రముగ సర్వబంధాదిదుఃఖ బీజములయొక్క క్షేత్రమగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ట తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలొ పాఖ్యానమున హస్తీపకో పాఖ్యానమున
నెనుబడి తొమ్మిదవ సర్గము ||89||

నవతితమః సర్గః

[మణికాచ శుభాఖ్యానతాత్పర్యమిహ విస్తరాత్
వివృణోతి పురో రాజ శ్చూడాలు కుమ్భరూపిణీ.

కుంభబుసిరూపిణీయగు చూడాల శిఖిధ్వజునకు మణికాచోపాఖ్యానము యొక్క తాత్పర్యమును విస్తారముగ నిరూపించుట యిటు గాననగును.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

మణిసాధకవిస్త్యేభబద్ధనాద్యమరాత్మజ
సూచితం యత్కథాజాలం పునర్నే ప్రకటికురు. 1

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ దేవపుత్రా! మణిసాధకుని యొక్కయు, వింధ్యాచలమున బంధింపఁ బడిన గజేంద్రము యొక్కయు కథలను తాము పూర్వప్రసంగమున నచించియుంటిరి. వాని తాత్పర్యమును మఱి నాకుఁ దెలుపవేదెద.

చూడాలో వాచ: —

వాక్యార్థదృష్టేష్యత్ప్రహృద్గ్రహే చిత్తభిత్తిషు
శృణు స్వయం కథాం చిత్రాంచిత్రముస్మీలయామి తే. 2

చూడాల:— ఓ రాజా! నీహృదయమును గృహమున, చిత్తమును గోడపై విచిత్రమైన యే కథలు కేఖామత్రమున జిత్రించఁబడినవో, ఆ చిత్రము నీవుడు వ్యాఖ్యానరీతి వైచిత్ర్యముచే విస్తరింప బోవుచున్నాను. గాన సావధానదిత్తుఁడవై వినుము.

యోసౌ శాస్త్రో ర్థ కుశల సత్త్వజ్ఞానే త్వవడ్డతః
రత్నసంసాధకః ప్రోక్తః స త్వమేవ మహీపతే. 3

శాస్త్రమందుఁ గుశలుఁడును, గాని తత్త్వజ్ఞానమున నసమర్థుఁడును నగు ఏరత్న సాధకుఁడు నచింపఁబడియుండెనో, ఆతఁడే నీవు.

తజ్ఞో భవతి శాస్త్రోఽను రవిశ్చేరుతపేష్వివ
తత్త్వజ్ఞానే తు విశ్రాంతో న త్వం దృషదివామ్యసి. 4

సూర్యభగవానుఁడు మేరుపర్వత తటమున విశ్రమించునట్లు, నీవు శాస్త్రజ్ఞానమునఁ గుశలుఁడవై యున్నావు. కాని జలమందు శిలవలె తత్త్వజ్ఞానమున మాత్రము విశ్రమించలేదు.

విద్ధి చిన్తామణిం సాధో సర్వత్యాగమకృత్రిమమ్
తమస్తం సర్వదుఃఖానాం త్వం సాధయసి శుద్ధధీః.

5

ఓ సాధూ! సర్వదుఃఖ వినాశమును, స్వాభావికమునగు సర్వత్యాగమును చింతామణియని యెఱుఁగుము ఆ చింతామణి నే శుద్ధబుద్ధివై నీవు సాధించుచున్నావు.

సర్వత్యాగేన శుద్ధేన సర్వమాసాద్య తేనఘ

సర్వత్యాగో హి సామ్రాజ్యం కిం చిన్తామణితో భవేత్.

6

పాపరహితుఁడవగు నోరాజా! శుద్ధమగు సర్వత్యాగముచే సమస్తమున్ను లభింపఁగలదు. సర్వత్యాగమే సామ్రాజ్యము. చింతామణివలన నేమగును?

సిద్ధః సర్వపరిత్యాగః సాధో సంసాధ్యతస్తవ

ఖర్చీ కృతజగద్భూతిర్విద్యాస్వాత్మోదయస్తథా.

7

ఓ సాధూ! బ్రహ్మ (దేవుని) పదముయొక్క యైశ్వర్యమును గూడఁ దుచ్చమొనర్చునదై విద్యారూపమై, నిరతిశయానంద దాయకమై, ఆత్మజ్ఞానోదయ కారకమైనట్టి యా సర్వపరిత్యాగము నీకు సిద్ధించినది.

సంత్యక్తం భవతా రాజ్యం సదారధనబాన్ధవమ్

బ్రహ్మణేవ జగత్సర్గవ్యాపారః స్వనిశాగమే.

8

కాత్ర యేతేన సమయమున బ్రహ్మజేవుఁడు తన సృష్టివ్యాపారమునంతయుఁ ద్యజించు నట్లు నీవు శ్రీ, ధన, బాంధవ సహితముగ నీ రాజ్యమును ద్యజించితివి.

స్వదేశస్యాతిదూరస్థమాగతోఽసి మమాశ్రమ్

భువోస్తమివ విశ్రాంత్యై వై నతేయః స కచ్ఛపః.

9

మఱియు, తాఁజేటుతోఁగూడిన గరుత్మంతుఁడు భూమియొక్క యంతమున కేగినట్లు, నీ దేశమున కటధూరమున నున్న నాయాశ్రమమునకు నీవు విచ్చేసితివి.

కేవలం సర్వసంత్యాగే కేషితాహం మతి స్వయా

మృష్టాఘ్రిల కలజ్జేన స్వనత్రేవానిలేన భే.

10

నకు నీకళంకములను నశింపఁజేయు శరద్భుతువుయొక్క వాయువాకాశమున దననక్షత్ర మాత్రము మిగిల్చియుంచునట్లు, నీవు సర్వత్యాగముచే కేవలము ఆహంబుద్ధిని మాత్రము మిగిల్చియుంచితివి.

మనోమాత్రే హృదస్యక్తే జగదాయాతి పూర్ణతామ్

త్యాగ్యాత్యాగవికల్పై స్త్వం ఖమమ్నోధై రివావృతః.

11

హృదయమునుండి మనోమాత్రమును ద్యజించి టచే సంపూర్ణజగత్తు పూర్ణానందముగ బ్రహ్మ స్వరూపముగ మన్నది. కాని, మేఘములచే నాకసమువలె నీవు త్యాగ, ఆత్యాగరూప వికల్పములచే

నావరింపఁబడియున్నావు ఇక్కారణమున బ్రహ్మానందము నీయందు భాసించుటలేదు, నిక్కముగ, ఈ త్యాగరూపమైన ఆత్మానందరూప చింతామణితప్ప, మఱియే యితర చింతామణియు లేదు.

నాయం స పరమానందః సర్వత్యాగో మహోదయః

కోఽపుష్ప చైర్నస్య ఏవాసా చిరసాధ్యో మహానితి.

12

ఈ సర్వత్యాగరూపము మహోదయము బ్రహ్మానందము కాదనియు, అట్టి బ్రహ్మానందము చిరకాలసాధ్యముగ గొప్పదైన మఱియేదో యన్యమేయగుననియు నీవు తలంచుచున్నావు.

చింతయేతి గతే వృద్ధిం సంకల్పగ్రహణేశనైః

వాత్యయేవ వసస్సద్దే త్యాగః ప్రోడ్ధీయతే గతః.

13

ఇట్టి చింతచే మెల్లమెల్లగ సంకల్పగ్రహణము దృఢముకాగా, గొప్పవాయువుచే వనవృక్షములు లెన్నగ! జలింప పక్ష్యదుల నిశ్చలత్వ మెగిరిపోవునట్లు, నీయొక్క సర్వత్యాగమున్ను నెగిరిపోయినది.

త్యాగితా స్యాత్తుతస్య చింతామవ్యావృణోతి యః

పవనస్సన్దయు క్తస్య నిఃస్పన్దస్యం కుతస్తరోః

14

చింతాపుష్పఁడగువానికి ద్యాగమెట్లుండును! గొప్పవాయువు వీచగా వృక్షముయొక్క నిశ్చలత్వ ముండునా?

చిన్తైవ చిత్తమిత్యావలః సంకల్పేతరనామకం

తస్యామేవ స్ఫురన్త్యాం తు చిత్తం త్యక్తం కథం భవేత్.

15

దేనికి సంకల్పమని మఱియొక పేరు కలదో, అట్టి చింతనే చిత్తమని చెప్పదురు. అట్టి చింత స్ఫురింపమఁడ నొక చిత్తమయొక్క త్యాగమెట్లు సంభవించును?

చిత్తే చిన్తాగృహీతే తు త్రిజగజ్జాలకే క్షణాత్

కథమాసాద్యతే సాధో సర్వత్యాగో నిరజ్ఞనః.

16

ఓ సాధూ! మల్లోకములను జాలమున కాథారభూతముగ చిత్తము క్షణకాలమైనను చింతచే గ్రస్తమైనచో, నిరంజనముగ సర్వత్యాగమెట్లు లభింపగలదు?

సంకల్పగ్రహణేనాన్తస్యాగః ప్రోడ్ధీయతే గతః

శబ్దసంశ్రేవణేనాన్తా యథా గ్రామవిహజ్జమః.

17

శబ్దమును వినుటతోడనే గ్రామమందలి హవరములు మన్ను గునవి యెగిరిపోవునట్లు. అంతఃకరణమయొక్క సంకల్పహతగ్రహణముచే నీ త్యాగమెచటికో యెగిరిపోయినది.

నిశ్చిన్తస్త్వం పరం సర్వం త్యాగ ఆదాయ తే గతః

ఆమస్త్రాప్యపూజితో జన్తుః స దుఃఖం న కరోతి కిమ్.

18

మిగుల సాదరముతో సంప్రాప్తించిన త్యాగమును, అనాదరణచేయుటచే నీ యొక్క నిశ్చింతత్వము చెడలిపోయినది. ఆమృత్రణముగాఁగించిన పూజ్యాని బూజింపకుండుటచే బీష్టండవశ్యము దుఃఖమునొందునగదా.

సర్వత్యాగమణావేపం గతే కమలలోచన

తపఃకాచమణిర్దృష్టస్వయా సంకల్పచక్షుషా.

19

కమలనేత్రుడవగు నోరాజా! ఇట్లు సర్వత్యాగమును చింతామణి వెడలిపోగా నీవు సంకల్పమును నేత్రముచే తపస్సును కాచుమణి (గాజుసంబంధమైన మణి)ని గాంచితివి.

త్వయా తస్మిన్ స్తపస్వేవ దుఃఖే దృష్టిభ్రమోదితే

గ్రాహ్యైకభావనాబద్ధా జలేన్ద్రో శశినో యథా.

20

దృష్టిభ్రమచే, జలముడు, బ్రతిఫలించిన చంద్రునియందు సత్యముగు చంద్రునిగూర్చిన భావన మనుజునకుఁగఱిగియుండు నట్లు, నీవా దుఃఖహేతువగు తపమున గ్రాహ్యబుద్ధి కలిగియుంటివి.

అవాసనమనాసక్త్యా కృతాననా సవాసనా

ఆద్యస్తమధ్యవిషయా దుఃఖాన్మైవ తపఃక్రియా.

21

పూర్వము వాసనారహిత్యపూర్వకముగను, అనాశక్తిపూర్వకముగను సర్వత్యాగము ప్రాచీనమై, తదుపరి యనంతముగు సవాసనాతపఃక్రియ నెయ్యది నీవు గావించితివో, అది వ్యర్థమే యగును. మఱియు, గృహధనదారాదుల త్యాగముచే నాదియందును, ఫలాసంగముచే నంతమందును, వనవాస, శీతవాతాదుల సవాసముచే మధ్యమందును సతిభయంకరమైయుండుటబట్టి నీ యొక్క తపఃక్రియ దుఃఖముకొఱతే యగును.

అమితానందముత్సృజ్య సుసాధ్యం యః ప్రవర్తతే

మితే వస్తుని దుఃసాధ్యే స్వాత్మహా స శతః స్మृतః.

22

అపరిమితము, ఆత్మనందదాయకమును, సుసాధ్యమునగు సర్వత్యాగమును వదిలి, పరిమితముగు తపాదులందఱు ప్రవృత్తుడగునో, అట్టి శతఃకాత్మసాంతకుండనబడును.

సర్వ త్యాగం సమారభ్య న చైవ సాధితస్వయా

తథా దుఃఖైకతాజ్ఞానబద్ధేన వనసద్మని.

23

(ఉపరోక్తములగు) తపోదుఃఖములతోడ ఏకత్వమునొందుటయను అజ్ఞానముచే వనమను గృహమున బంధింపబడినట్టి నీవు సర్వత్యాగము నారంభించియు నద్దానిని సాధింపకయుంటివి.

రాజ్యబద్ధాద్వినిష్క్రమ్య ప్రసరద్దుఃఖపూరితాత్

వనవాసాభిధైః సాధో బద్ధోఽసి దృష్టబద్ధనైః.

24

దుఃఖపూర్ణమగు రాజ్యమును బంధనమునుండి వెలువడి యిపుడు నీవు వనవాసమును దృఢమైన బంధనములచే బంధింపబడితివి.

ద్విగుణా ఏవ తే చిన్తాః శీతవాతాతపాదయః

బద్ధనాదధికం మన్యే వనవాసమజావతామ్.

25

శీత, వాత, అతపాదులగూర్చి నీ కిప్పుడు ద్విగుణముగు చింతకలదు. కాన, వనవాసము నిది ఫలికనుభవించని సుకుమారుల క్లి వననివాసము బంధనముకంటెను నధికమని తల్పించుచున్నాను.

చింతామణిగృహం ప్రాప్త ఇత్యలం బుద్ధవాససి
న లబ్ధవాన్భవాన్సఖో స్ఫటికస్యాపి ఖడ్గీకామ్.

26

‘నేను చింతామణిని బొందితిను’ను బూర్ణబుద్ధి నీకుఁ గలదు. కాని యథార్థముగ నీవు స్ఫటికఖండమునైనను బొందకయుంటివి.

ఇత్యేతదజ్ఞ మణియత్ను కథాసమానం
సమ్యజ్ఞయా ప్రకథితం తవ పద్మనేత్ర
తద్దోష్ఠ్యమేవమమలం స్వయమేవ బుద్ధ్యా
యద్వేత్సి తత్పరిణతిం నయ చిత్తకోశే.

27

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చింతామణి సాధకవృత్తాంతవివరణం నామ
సవతితమః సర్గః 90॥

కమలశత్రుఁడవగు నో రాజా ! ఇవిధమున, కాచమణిఁ గూర్చిన కథకు సమానముగ నీ యొక్క కథను బ్రయత్నపూర్వకముగ వివరించి చెప్పితిని. ఇక నీవు నేఁజెప్పినదానిననుసరించి, స్వయముగనే నీబుద్ధిచే సర్వత్యాగ, తపంబుల రెంటిలో నెద్దానిని చింతామణివలె దోషరహితముగా నెఱుంగుదువో, దానినినే నీచిత్తకోశమున నెలకొల్పి, ఫలప్రాప్తిపర్యంతం మాచరింపుము.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున చింతామణి సాధకవివరణమును
తొందదవ సర్గము ॥90॥

ఏకనవతితమః సర్గః

[ఇహ విధ్వేభవృత్తానైవ దారానికముదీర్యతే
కుష్మేన రాజశ్చరితం బోధానత్యాగసిద్ధయే.

వింధ్యపర్వతగజేంద్రవృత్తాంతమునకు దారానికముగ రాజయొక్క చరిత్రను బోధపర్యం
తము, త్యాగసిద్ధికోఱకై, కుంభునిచే జెప్పఁబడుచుండుట యిచటఁ గాననగును.]

చూడాలోపాచః—

ఇదానీం రాజశార్దూల వస్తుసంప్రతిపత్తయే
శృణు విధ్వేభవృత్తానైవ వివృతిం స్మయకారిణీమ్.

1

చూడాలు:— ఓ రాజా ! ఇక నీవుడు, ఆత్మవస్తుబోధనముకొఱకై, ఆశ్చర్యకరమైనట్టి
వింధ్యచలగజేంద్రవృత్తాంతముయొక్క వివరణమును వినుము.

యోఽసౌ విద్యవనే హస్తీ సోఽస్మిన్ముమితలే భవాన్
యా వైరాగ్య వివేకా తౌ ద్వా తస్య దశసా సితౌ.

2

వింధ్యచర్మతపనమున గజమువలె నీవీ భూశలముపై నివసించుచున్నావు. దానికిఁగల తెల్లని రెండు దంతములే నీయొక్క వైరాగ్య, వివేకములు.

యశ్చాసౌ వారణాక్రాంతి తత్పరో హస్తీపః స్థితః
తదజ్ఞానం తవాక్రాంతి తత్పరం తవ దుఃఖదమ్.

3

ఆ యేనుఁగును బట్టుకొను మావటివాఁడే, నీకు శత్రురూపమై, దుఃఖప్రదమైనట్టి అజ్ఞానము.

అతిశక్తోఽవ్యశక్తేన దుఃఖాద్దుఃఖం భయాద్భయమ్
హస్తీ హస్తీపకేనేన రాజన్మార్జ్యేణ నీయసే.

4

ఓ రాజా! నీ వాగజమువలె మిగుల ప్రబలుఁడవైనను, అజ్ఞానమును మావటివానిచే నొక దుఃఖమునుండి మఱియొక దుఃఖమునకు, ఒకభయమునుండి మఱియొకభయమునకుఁ బొందింపఁబడుచున్నావు.

యల్లోహవజ్రసారేణ వారణః పరీయన్వితః
తదాశాపాశజాలేన భవానాపదమావృతః.

5

గొలుసుచే నాయేనుఁగు బంధింపఁబడినట్లు, నీవాపదము న్నకము ఆశాపాశముచే బంధింపఁబడితివి.

ఆశా హి లోహరజ్జుభ్యో విషమా విపులా దృఢా
కాలేన క్షీయతే లోహం తృష్ణా తు పరివర్తతే.

6

ఇనుపగొలుసుకంటెను, ఆశ యింకను దృఢమై, విశాలమైనది. ఏలయనిన, కాలక్రమమున నినుపగొలుసు క్షయించిపోవునుగాని ఆశ యింకను వృద్ధినించుచునే యుండును.

యద్వద్వేషేషేషేషే వై రీ గజమారాదలక్షితః
ప్రేక్షతే త్వాం తదజ్ఞానం క్రిడార్థం బద్ధమేకకమ్.

7

ఏకాంతశలమునఁ దాగుకొని యేనుఁగును నద్దాని శత్రువుగ మువటివాఁడు పీక్షించినట్లు, నీయొక్క యజ్ఞానము, ఏకాంతమున బంధింపఁబడిన నిన్ను విశోదముగఁ బరికించుచున్నది.

యద్భభజ్జ గజః శత్రోః శృంఖలాజాలబద్ధనమ్
తత్తత్యజ భవాన్భోగభూమిం రాజ్యమకన్టకం.

8

శత్రువుయొక్క శృంఖలాజాలమును గజేంద్రము విఘటించివేసినట్లు, భూమిపై, గంటక రహితమగు రాజ్యమును నీవు త్యజించితివి.

కదాచిత్సుకరం శస్త్ర శృంఖలాబద్ధభేదనమ్
నత్స్వస్య మనసః సాధో భోగాశావినివారణం.

9

ఓ సాధూ ! ఒకపుడా యేనుగు శస్త్రములచే నిర్మింపఁబడిన గొలుసును విఱుగఁగొట్టి నట్లు, నీవు భోగములఁ ద్యజింతివి. కాని మనస్సుచే తవ్భోగములఁ గూర్చిన యాశను నివారించలేదు,

యదిభే పాటయత్ప్యదైర్ఘ్యం హస్తివకోఽపతత్

త్వయి త్యజతి తద్రాజ్యమజ్ఞానం పతితం కృతమ్.

10

ఆ గజేంద్రము, తన గొప్పబంధనమును ద్రెంచువేళ మావటివాడద్దానిపైఁ బడినట్లు, రాజ్యమును ద్యవించువేళ నీపై అజ్ఞానము వచ్చినదెను.

యదా విరక్తః పురుషో భోగాశాం త్యక్తమిచ్ఛతి

తదాప్రకమ్పితేజ్ఞానం ఛేద్యే వృక్షే పిశాచవత్.

11

విరక్తుడగు మనుజుఁడెపుడు భోగములఁ గూర్చిన యాశను ద్యజింపఁజెంచునో, అపుడు ఛేదించఁబడుచున్న వృక్షముపైఁ బిశాచమువలె, అజ్ఞానమాతనిని గంపింపజేయును.

యదా వివేకీ పురుషో భోగాన్సంత్యజ్య తిష్ఠతి

తదా పలాయతేజ్ఞానం ఛిన్నే వృక్షే పిశాచవత్.

12

వివేకియగువాఁడు భోగములుఁ ద్యజించి యెపుడుండునో, అపుడు, వృక్షము ఛేదించఁబడిన పిదప పిశాచము పరుగెత్తునట్లు, అజ్ఞానమాతనినుండి పలాయనమగును.

భోగౌఘే నూనమున్ముక్తే పతత్యజ్ఞానసంసితిః

పాదపే క్రకచ చ్ఛిన్నే కులాయస్తద్గతో యథా.

13

అంపముచే వృక్షము నఱకఁబడగా నద్దానిపైనున్న గూళ్లు మొదలగునవి పడిపోవునట్లు, భోగజాలమును నిశ్చయపూర్వకముగఁ ద్యజించినమీదట, అజ్ఞానముయొక్క సిథియు నట్లు పడిపోవును.

యదా వనం ప్రయాత స్త్వం తదాజ్ఞానం క్షతం త్వయా

పతితం సన్న నిహతం మనస్త్యాగమహాసిగా.

14

నీవు వనమున కేతెంచినపుడు, అజ్ఞానమును శిథిలమొనర్చితివి. కాని యపు డే మహాత్మ్యని నుండియైన జ్ఞానమును బొంది ఘటస్థాగరూపమగు మహాఖడ్గముచే నాయజ్ఞానమును వినాశమొనర్చక యుంటివి.

తేన భూయః సముత్థాయ స్మృత్వా పరిభవం కృతమ్

తపఃప్రపచ్ఛి తేఽస్మిన్సహనే త్వం నియోజితః

15

ఇక్కారణమున మఱిల ఆయుజ్ఞానము లేచినదై, నిన్నొడించి. ఈ తపస్సును లోతైన కందకమున నిన్ను బడద్రోచినది.

తదై వాఘాతయిష్య స్త్వం యద్యజ్ఞానం తథాగతమ్

రాజ్యత్యాగవిధౌ తత్త్వం నాహనిష్యతయం గతమ్.

16

రాజ్యము వీడు సమయమున నేయజ్ఞానము నీయందుండియుండెనో, అద్దాని నపుడే జ్ఞానప్రాప్తిచే సములముగ నశింపఁజేసియుండినచో, అట్టి నశించిన యజ్ఞానము మఱిల నిన్ను బాధింపక యుండెడిదికదా!

యత్థాతవలయ సైన వైరిణా హస్తిసః కృతః
తత్తపోదుఃఖమఖిలమజ్ఞానేన తవార్పితమ్.

17

ఆ యేనుఁగుయొక్క శత్రువు వలయాకారముగఁ గండకమును నిర్మించినట్లు, నీయొక్క-
యజ్ఞానము సమస్త తపోరూపదుఃఖములను నీకర్పించెను.

యా తస్య రాజరాజశ్రీర్గజాచేర్నృపస తమ
సా త్వవజ్ఞానస్సపతేచ్ఛిస్తాభ్యంతరచారిణే.

18

రాజోత్తమా! ఆ గజేంద్రుని శత్రువుయొక్క రాజసామగ్రి యేదికలదో, అదియే నీయజ్ఞాన-
మును రాజయొక్క యంతరంగమునఁ జరించు చింతయైయున్నది.

త్వం గజేంద్రస్త్వయం సాధో దీర్ఘే వనేఽగజోపి సన్
అజ్ఞానవైరిణా తేన నిక్షిప్త సరసాభితః.

19

ఓ సాధూ! నీవు గజము కావున్నను, అజ్ఞానమును శత్రువుచే గజమువలె నే త్సంకాలములూ-
నివ్వనమందు నలుచెనలఁ దపోరూపకండకమున విసిరి పారవేయఁపడితివి.

యత్థాతవలయో బాలలతాభిరవగ్నుశ్శితః
ఆవృతం తత్తపోదుఃఖమిషత్సజ్జనవృత్తిభిః.

20

ఆకండకవలయము కోవలమైన లతలచే, గప్పుబడినట్లు, నీయొక్క తపోదుఃఖము
కొంచెము శాంత్యాది సజ్జనవృత్తులచే నావరింపఁబడియున్నది.

ఇత్యద్వాపి తపఃఖాతే దుఃఖే హ్యస్మిన్సుదారుణే
సిత్తోఽసి సాతాలతలే నృప బద్ధో యథా బలిః.

21

ఇవ్విధమున. పాతాలమున బలిచక్రవర్తివలె, నీ వతిథయంకరమైన యీ తపోరూపకండక-
మున నేటికిని బద్ధుడవై పడియున్నావు.

గజ స్త్వమాశా నిగడాని వైరీ
మోహో నిఖాతః పునరుగ్రబన్ధః
మక్ఘీతలం విన్ధ్య ఉదన్త ఇత్థం
త్వదీయ ఉక్తః కురు యత్కరోషి.

22

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే హస్తికాఖ్యానతాత్పర్యవివరణం
నామైకనవతితమః సర్గః 91 ||

ఓ రాజా! ఈలాగున నీవే యేనుఁగువు, ఆశయే గొలుసు అజ్ఞానమే శత్రువు, ఉగ్రతపమున
గల పట్టుదలయే కండకము. ఈభూతలమే వింధ్యపర్వతము:— ఇట్లు, హస్తీకోఖ్యానము ద్వారా
నీయొక్క వృత్తాంతమును నీను దెలియఁ జేసితివి. దీని నెఱిగినవాడవై యిక యేదీ యుచితమో దాని
సూచరింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలో పాఖ్యానమున హస్తీకోపాఖ్యాన తాత్పర్యవివరణమును
తొంబదియొకటవ సర్గము || 91 ||

ద్వినవతితమః సర్గః

[ఇహ కుమ్భనచః శ్రుత్వా సర్వత్యాగపరో నృపః
త్యక్త్యా పనాదిపహ్నా స్వం సర్వం భాణుదీహత్.

కుంభముపి రూపిణీయగు చూడాలయొక్క వాక్యములనువిని రాజు సర్వత్యాగతత్పరుడై
పనాదులఁ ద్యజించి పాత్రాది సామగ్రిసంతయు నగ్నియందు భస్మము గావించుట యిటు వర్ణింపఁబడు
చున్నది.]

చూడాలోవాచః—

యదు క్తం నయశాలిన్యా తయా విదితవేద్యయా

తదా చూడాలయా జ్ఞానం తత్కస్మాన్నిరరికృతమ్,

1

చూడాల — ఓరాజా! నీతినిపుణయు, ఆత్మజ్ఞానసంపన్నయునగు చూడాల యిదివఱ
కే జ్ఞానము నీకు పఁచించియుండెనో, దానినే నీ వెందులకు స్వీకరించియుండలేదు?

సా హి తత్త్వవిదాం ముఖ్యా యద్యద్వక్తే కరోతి చ

తత్సర్వం సత్యమేవాజ్ఞ తదనుష్ఠేయమాదరాత్.

2

ఏలయనిన, ఆచూడాల ఆత్మజ్ఞానులలో ముఖ్యురాలు. ఆపె యేదేది పఱచిననో,
చేయునో అదియంతయు సత్యమున్న ఆదరముతో ననుష్ఠింప యోగ్యమునై యున్నది.

అథ చేద్యచనం తస్యా స్వయా నానుష్ఠితం నృప

తత్సర్వసంపరిత్యాగః కస్మాన్ని నిపుణీకృతః.

3

ఓ రాజా! ఒకవేళ ఆమె స్త్రీ యని దలంచి నీవామె వాక్యముల విశ్వసించకయుండినచో,
పోనీ స్వబుద్ధిచే నిశ్చయించిన సర్వత్యాగము (మనోబుద్ధ్యహంకారాదుల త్యాగము) నైన, యేలనివు
నీరమొనర్పలేదు?

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

రాజ్యం త్యక్తం గృహం త్యక్తం దేశస్త్వక్తస్తథావిధః

దారాస్త్వక్తాస్తథాస్వజ్ఞ సర్వత్యాగో న కిం కృతః.

4

శిఖిధ్వజుడు, — మహాత్మా! నేను రాజ్యమును, గృహమును, అట్టిదేయగు దేశమును,
ప్రాణప్రియముగు భార్యనుగూడఁ ద్యజించితిని. వీనిచే సర్వత్యాగము కాలేదా?

చూడాలోవాచ:-

ధనం దారా గృహం రాజ్యం భూమిశ్చత్రం చ బాన్ధవాః
ఇతి సర్వం న తే రాజస్సర్వత్యాగో హి కస్తవ,

5

చూడాల. ఓరాజా ధనము రాజ్యము, గృహము, భూమి, ఛత్రము, బంధువులు ఇవ
న్నియు నీవికావు. అట్టివో నీది సర్వత్యాగ మెట్లగును.

తవా స్త్రైవాపరిత్యక్తః సర్వస్మాద్భాగ ఉత్తమః
తం పరిత్యజ్య నిశేషమాయాస్యసి విశోకతామ్.

6

నీవు నీముక్క సర్వోత్తమభాగము (మనస్సు, తేక, అహంకారము) నింకను బరిత్యజించి
లేదు, దానిని బరిత్యజించి దుఃఖరాహిత్యమును బొందుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

రాజ్యం చేన్మమ నో సర్వం తత్సర్వం వసమేవ మే
శైలవృక్షాదిగుల్మార్థ్యం తదప్యేతత్త్యజామ్యహమ్.

7

శిఖిధ్వజుడు:- మహాత్మా! ఇప్పుడు రాజ్యాదులన్నియు నావికానిచో, ఈవసమే నా
ముక్క సర్వస్వమై యున్నదిగాన పర్వత వృక్షలతాదులచే బూర్జమగు నివ్వనమును గూడ నేను
ద్యజించుచున్నాను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి రామ వదన్నేవ కుమ్భవాక్యప్రణోదితః

నిమేషా నరమాత్రేణ వశీ వీరః శిఖిధ్వజః.

8

ప్రమమార్జ వనాస్థాం తాం కృతః సుదృఢనిశ్చయః

ప్రావృఢోఽస్తుటగతాం రజోలేఖామివాత్మనా.

9

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించుచు, కుంభముపివాక్యములచే బ్రేరేతుడై
నట్టి, జితేంద్రియుడగు, వీరుడగు శిఖిధ్వజుడు దృఢనిశ్చయుడై, పర్వప్రవాహము తీరమందున్న
ధూళినిదుడిచి వేయునట్లు, నిమిషమాత్రమున నే తన వననివాసమందలి సీతని దుడిచివైచెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

సవృక్షాది వనశ్వభ్రాద్విపినాదపి వాసనా

పరిత్యక్తా మయా నూనం పరిత్యాగః స్థితోమమ.

10

శిఖిధ్వజుడు:- మహాత్మా! వృక్ష, పర్వత, వన, గర్తాదులతోఁగూడిన నియ్యరణ్యమును గూర్చిన
వాసననుగూడ నేనివృథ నిక్కముగ వదిలివేసితిని. కావున నిపుడునాకు సర్వత్యాగము సిద్ధించినదిగా!

కుమ్భ ఉవాచ:-

అద్రేస్తటం వనం శ్వభ్రం సలిలం పాదపసలమ్

ఇత్యాది తవ నో సర్వం సర్వత్యాగః కథం తవ.

11

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! పర్యతటము, వనము, గర్తము, ఉదకము, పృథ్వుము, స్థలము, మున్నగునవన్నియు వనమునకు సంబంధించినవేగాని నీవికావు. అట్టిచో వానిని ద్యజించుటచే నీకు సర్వత్యాగమెట్లు సిద్ధించినదగును?

తవాన్యేవాపరిత్యక్తః సర్వస్మాద్భాగ ఉత్తమః

తం పరిత్యజ్య నిఃశేషం పరామాయాస్యశోకతామ్.

12

నీయొక్క యన్నింటికంటె నుత్తమమైన భాగము నింకను నీవు విడకయున్నావు. అద్దానిని బూర్ణముగద్యజించి శోకరాహిత్యమును బడయుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

ఏతచ్ఛ్రేష్ఠమ నో సర్వం తత్సర్వం స్వాశ్రమో మమ

వాసీస్థలోటజయుత స్తమేవాశు త్యజామ్యహమ్.

13

శిఖిధ్వజుఁడు:— ప్రభూ! ఈ వనాదులు నావికానిచో, వాసీస్థలకుఁబోరాదులతోఁగూడిన ఈ యాశ్రమమే నా సర్వస్వమైయున్నదిగాన, దీనిని గూడ శీఘ్రముగఁ ద్యజించుచున్నాను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇతి రామ వదన్నేవ కుమ్భవాక్యప్రబోధితః

నిమేషధ్యానమాత్రేణ వశో వీరః శిఖిధ్వజః.

14

ప్రమమార్జాశ్రమాస్థాం తాం సంవిదా శుద్ధయా హృది

స్ఫురన్తి స్ఫురణేనైవ రజోలేఖామివానిలః.

15

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పలుకుచు, గుంభయుషివాక్యములచేఁ బ్రబోధితుఁడైనట్టి, జితేంద్రియుఁడును, వీరుఁడు నైన శిఖిధ్వజుఁడు - కించిన్మాత్రమగు స్ఫురణము చేతనే ధూళినముహూను వాయువు తుడిచివైచునట్లు - హృదయమందు స్ఫురించినట్టి యాశ్రమమందిలి ప్రీతిని క్షణకాఽధ్యానముచేతనే త్యజించినై చెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

స వృక్షోవాసీస్థలం గుల్మముటజం వ్రతతీవృత్తిః

పరిత్యక్తా మయా నూనం సర్వత్యాగః స్థితో మమ.

16

శిఖిధ్వజుఁడు:— మహాత్మా! వృక్ష, కుటీర, లతాదినహితమగు ఈ నాయాశ్రమమును గూర్చిన వాననసుగూడ నిపుడు నేను వదిలివేసితిని. కాబట్టి నిక్కముగ నిపుడు నాకు సర్వత్యాగము సిద్ధించినదగదా!

కుమ్భ ఉవాచ:—

వృక్షోవాసీస్థలం గుల్మముటజం వ్రతతీవృత్తిః

ఇతి కించిన్న తే సర్వం సర్వత్యాగః కుతస్తవ.

17

కుంభుఁడు:— ఈ వృక్ష, కుటీర, వాసీ, స్థల, గుల్మ, లతాదులెవ్వియు నీసర్వస్వము కానేరవు. అట్టిచో వానిఁ ద్యజించుటచే నీకు సర్వత్యాగమెట్లు సిద్ధించినదగును?

తనాస్త్వనోఽపరిత్యక్తః సర్వస్మాద్భాగ ఉత్తమః

తం పరిత్యజ్య నిఃశేపం పరామాయాస్యశోకతాం.

18

పరిత్యజింపఁదగిన సీయొక్క యన్నింటికంటె మత్తమమైన భాగము (మనస్సు, లేక, అహంకారము) నింకను నీవు వీడకయున్నావు. అద్దానిని నిశేషముగఁ ద్యజించి దుఃఖరాహిత్యమును బొందుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

ఏతచ్ఛేన్మమ నో సర్వం తత్సర్వం భజనాది మే

చర్మకుడ్యకుటీరాది తత్రావత్సంత్యజామ్యహమ్.

19

శిఖిధ్వజుడు:— మహాత్మా! అవి యన్నియు నావికానివో, ఈ నాయజ్ఞ పాత్రాదులు చర్మము, కుడ్యము, కుటీరము మున్నగువాని యన్నింటిని ద్యజించుచున్నాను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా స సముత్తసావనిత్సుబమతిః శమీ

విప్తరాదవదాతాత్మా శృక్లాదివ శరద్ధనః.

20

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పల్కి, శాంతుఁడును, శుద్ధచిత్తుఁడును, జితేంద్రియుఁడునైన అరాజు, పర్వతశిఖరమునుండి శరత్కాలమేఘమువలె, తనయాసనముపై నుండిలేచెను.

కుమ్భస్థాలోకయన్నేవ తత్త్రియాః సస్మితః స్వయం

ఆసనే లోకకార్యేషు స్వస్వద్దన ఇవాంశుమాన్.

21

తన రథముపైనుండి జగత్త్రియులను సూర్యుఁడు పీక్షించునట్లు, కుంభమున (చూడాలయు) నాశని క్రియలన్నింటినిఁ దనయాసనముపైనుండి చూచుచుండెను.

యత్కరోతి కరోత్యేతదస్యైతత్పావనం పరం

ఇతి తూష్ణీ స్థితః కుమ్భః శిఖిధ్వజమనైక్షత.

22

ఈతఁడేమి చేయునో, చేయనిమ్ము. ఏలయనిన, ఇదియే యీతనికిఁ బరమపావనమైనదని, యిట్లు విచారించి కుంభుఁడు మెదలకయుండి శిఖిధ్వజుని, గాంచుచుండెను.

శిఖిధ్వజస్తు తత్సర్వం భాణ్డోపస్కరమాశ్రమాత్

ఏకత్రైవానయామాస భువో వార్యభి భూరివ.

23

సముద్రము క్రిందనున్న భూమి పర్వాదులవలనఁ గలిగిన భూజలము నొకచోఁజేర్చునట్లు, అత్తటి శిఖిధ్వజుఁడు తన యజ్ఞపాత్రాది సామగ్రియంతయు నాశ్రమమునుండి బయటకుఁ దీసికొనివచ్చి యొకచోటఁ జేర్చియుంచెను.

తత్సంసౌఖ్యేనైః శుష్కైర్జ్వాలయామాస పావకం

కర్తైః సంచారవానర్కః సూర్యకాంతపదం యథా.

24

నృపోఽగ్నావమ్బుధేర్వాతో దవవహ్నివివాచలాత్

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పట్టి, యారాజు తన చెండుచేతులతో దర్భాసముపైనుండి మృగ చర్మమును దీసి, ప్రళయవాయువు సముద్రమునుండి పర్వతములందీసి దావాన్నియందు, బడద్రోయు నట్లు, అగ్నియందు బడచె చెను.

మహావృక్షేన భవతా త్వయా వారి ధృతం మమ. 32

సాధో కమణ్డలో సమృజ్ఞ స తే ప్రతికృతం కృతం

సౌహృదస్య మనోజ్ఞస్య సౌజనస్యాస్థిరస్య చ. 33

సాధుత్వస్య చ సర్వస్య త్వమేవ పరిమాస్పదం

యేనైవ వహ్నినా దేహం సంశోభ్యాభ్యాగతోఽసి మామ్. 34

తేనైవ గచ్ఛ హే మిత్ర పన్థానః సన్తు తే శివాః

పిదప, కమండలువును గూర్చి యిట్లు వచించెను - ఓ సాధూ! గుండ్రని యాకృతిఁగలిగిన నీవు నాకొఱకై జలమును తిన్నగ ధరించియుంటివి. ఈ నీయుత్తమ మిత్రత్వమునకును, స్థిర సౌజన్యమున కును. గొంచెమైనఁ బ్రత్యుపకారము నేఁజేయలేదు. ప్రియమగు నోజుపాత్రమా! సాధుత్వమంతటికిని నీవే పరమాస్పదమై వెలయుచు న్నావు. కాని నేయన్నిచే నీవు నీదేహమును శుద్ధమొనర్చుకొని నాయొద్దకు వచ్చితివో, అట్టి యగ్నివలననే మౌల శుద్ధిబొంది చనుము. మిత్రమా! ఈ మార్గము నీకు మంగళ కరమగుఁగాక!

ఇత్యుక్త్వా శ్రోత్రియాయైవ కమణ్డలుమదాత్తదా. 35

అగ్నియే మహతే వాపి దాతవ్యం సాధు యద్యవేత్

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించినవాడై యాతఁడాకమండలువు అగ్నియందు శుద్ధముగా వించి, ఏశ్రోత్రియఁడగు బ్రాహ్మణుని నుండి దానిఁగైకొనెనో, అతనికి తిరిగిదాని నిచ్చివై చెను:— విలయనిన, సాగుగ్రహణమోగ్యమగు, బాత్రాదులనగ్నికేఁ గాని, మహాత్ములకుఁగాని యివ్వవలెను.

మూర్ఖస్త్వేన మతిర్లప్తే నిత్యమేవ పతస్యధః. 36

ఉచితా తే గతిఃసైవ బృహీకే భస్మతాం వ్రజ

ఇత్యుక్త్వాదాయ బృహీకామగ్నావేన స మృద్వికాం. 37

పిమ్మట నాతఁడు తన దర్భాసముగూర్చి యిట్లు పలికెను - ఓ యాసనమా! మూర్ఖుని బుద్ధి నిత్యము పాపమొనర్చుటకై యాధోదిశ కెట్లు చనుచుండునో, అట్టి యాధోగతియే నీ కుచితమైనది కాన నోయాసనమా! నీవు భస్మమైపొమ్ము— అని యిట్లు చెప్పెను తన కోమలయాసనమును నగ్ని యందు పదలివేసెను.

శుద్ధ్యరమాసనార్థం వై చితి తత్యాజ భాసురే

చిత్తశుద్ధికిఁగూ, చైతన్యమగు బ్రహ్మమున విశ్రాంతినిొందుటకొఱకును ఇట్లా తఁడా సదా ధ్మములన్నిటిని ప్రజ్వలించుచున్న యగ్నియందు బడచై చెను.

యత్యజ్యమచిరేణైవ త్యక్తవ్యం కిల తత్సదా. 38

విస్తరః క్రియతే సద్భిరుపాదేయ ఇతి సితిః
శీఘ్రమగ్నవిదం సర్వం భాణ్డాజాతం త్యజామ్యహం. 39

ఏకవారం దహత్వగ్నిర్దాహ్యం భవతి తుష్టయే

మఱియు కుంభునిగూర్చి యిట్లు నేను—గ్రహణయోగ్యములైన పాత్రాద్యుపకరణములు విద్యు
మానములైయున్నచో, అట్టి యుపాదేయవస్తువులందు సత్పురుషులు విస్తారము గావించుట యుపనదిలోక
స్థితియైయున్నదిగాన నేను వానినన్నింటిని నగ్నియందు శీఘ్రముగఁ బడవేయుచున్నాను. అంతేగాక,
దహింపజేయఁదగిన వస్తువు లెవ్వలవో వాని నొకేసారిగా నగ్ని జ్వలించజేసినచో నాకు సంతృప్తి
యగును

సాధో క్రియోపకరణం నిష్క్రియాయ త్యజామ్యహమ్
స ఘేదస్తత్ర కర్తవ్యో నన్వయోగ్యం చిభర్తి కః. 40

దేవపుత్రుఁడనగు నోసాధూ! నేను నిష్క్రియఁడ నగుటకొఱకే యీపాత్రాద్యుపకరణము
లన్నిటిని నగ్నియందు వైచుచున్నాను. దీనిచేఁ దాముఘేదము నొందరాదు. ఏయినగా లోకము
నందెవఁడు అయోగ్యములగు వస్తువుల ధరించును?

ఇత్యుక్తవాన్ప్రతిభోజనభాజనాద్యం
సర్వం జహావ వనవాస విలాసయోగ్యమ్
తద్భాణ్డాజాలమనలే సమమేవ రాజా
కల్పాంత తేజసి జగజ్జ్వలితవ కాలః. 41

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్ఠమహారామయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్ధే చూ ॥ సర్వత్యాగ కరణం
నామ ద్వివవతితమః సర్గః ॥ 92 ॥

ఓ రామచంద్రా! శిఖిభృజఁ డిట్లు పలికి, కల్పాంతమునాటి ప్రజ్వలితాగ్నియందు జగ
త్తును కాలము హోమమొనర్చునట్లు, తన సమస్త భోజనపాత్రాది సామాగ్రినంతయు శీఘ్రముగ నొకే
కాలమునఁ బ్రదీప్తాగ్నియందు హోమము గావించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలో పాఖ్యానమున సర్వత్యాగకరణమును
దొంబదిరెండవ సర్గము ॥92॥

త్రినవతితమః సర్గః

[దగ్ధోపకరణం దేహం త్యక్తకామః శిఖిధ్వజః
వినివార్యాత్ర కుచ్ఛేన చిత్తత్యాగాయ బోధ్యతే.]

సామగ్రినంతయు జ్వలింపజేసి, త్యక్తకామఁడగు శిఖిధ్వజుఁడు తుదకుఁ దన దేహమును గూడ నగ్నియందు హోమింప నుద్యుక్తుఁడు కాఁగా అపుడు కుంభుఁడు నివారించుట, మఱియు, చిత్తత్యాగముకొఱకై బోధించుట మున్నగు సంగతు లిటగలవు.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అథోత్థాయ దదాహసా శుష్కం తత్త్వణమద్ధిరమ్
అజ్ఞేన స్వేన మనసా వృథా సంకల్పకల్పితమ్. 1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు: — ఓ రామచంద్రా! అటుపిమ్మట లేచి, శిఖిధ్వజుఁడు, అజ్ఞానయుక్తముగు మనస్సుయొక్క సంకల్పముచే వృథముగఁ గల్పింపఁబడినట్టి, తన యా శుష్కత్వణ మందిరమును గూడ నగ్నిచేఁ గల్పింపఁచెను.

శిష్టం యత్కించదభవ తత్సర్వం స శిఖిధ్వజః
అసంరద్ధమనా మానీ క్రమేణ సమయా ధియా. 2

దదాహ చ స చిత్తే ప తత్యాజ చ బభజ్జ వా
బాణ్ణజాతం స్వవసనం భోజనాద్యపి తుప్తవత్. 3

ఇక నేయే పదార్థములు మిగిలియుండెనో, వారినన్నింటినీగూడ, శాంతచిత్తుఁడును, నగు నా శిఖిధ్వజుఁడు క్రమముగ జ్వలింపఁజేసెను, విసరిపై చెను, తృజించెను, విఱుగఁగొట్టెను. — వేయేల, ప్రసన్నచిత్తుఁడై యాతఁడు తన భోజన పదార్థములను, పాత్రసమూహమును, చీరపల్కలాది వస్త్రములనుగూడఁ దృజించి పైచెను.

స బభూవాశ్రమస్తస్య దృష్టసప్తసస్థితః
వీరభద్రబలధ్యస్తదక్షయజ్ఞాశ్రమోపమః. 4

ఎద్దానిఁజుందిదివఱకేకజనులు గన్పట్టుచుండిరో, కాని రోది యిపుడు విలీనమైపోయెనో, అట్టి యా రాజయొక్క యాశ్రమమపుడు, వీరభద్రుని బలముచే నాశముగావింపఁబడిన దక్షుని యజ్ఞాశ్రమమువలె, గానుపించుచుండెను

అశ్రమాత్తే మృగగణాస్త్యక్తరోమస్థముద్యయః
సాన్నిదాహాత్పురవరాద్భీతభీతజనా ఇవ. 5

అగ్నిచే దహింపఁబడుచున్న శ్రేష్ఠనగరమునుండి జనులు భయభీతులై పరువిడువట్లు, ఆ యాశ్రమమువద్ద తృణాదుల భక్షించి నెమరువేయుచున్నట్టి మృగసమూహము లాయగ్ని దాహముఁజూచి యపుడు పరుగిడిపోయెను.

భాణ్ణజాతందహత్యగ్నా సహశుష్కేననేన తత్
కేవలాకృతిరస్మేహస్తుష్టిమానాహ భూపతిః.

6

ఎండిన చిరుగులచే నగ్ని పాత్రాదులన్నింటిని భస్మ మొనర్చుచుండ నత్తటి స్నేహశూన్య మగు శరీరమాత్రావశిష్టుడైన యా రాజు ప్రసన్నచిత్తుడై యిట్లు పలికెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

వాసనాం తత్ర సంతృప్త్య సర్వత్యాగీస్థితో హ్యహమ్
ఆహో ను చిరకాలేన దేవపుత్ర ప్రబోధితః.

7

శిఖిధ్వజుడు:— దేవపుత్రా! ఆహా ! చిరకాలమునకు తామిజ్ఞానమును నా కొసంగితిరి.
కేనిపుడు సమస్త పదార్థములందును మమత్వమును వదిలి సర్వత్యాగినిై స్థితినిొంది యున్నాడను.

సంపన్నః కేవలం శుద్ధః సుఖేనోద్బోధవాసహం
కిం నామ కిల వస్త్యేతద్భవేత్సాంకల్పిక్రమమ్.

8

ఇపుడు నేను కేవలము శుద్ధుడై, సులభముగఁ బ్రబోధమునొందినవాడనై, యున్నాడను.
ఈ ప్రపంచమందలి సమస్త పదార్థములు మమత్వముచేఁ గల్పించబడినవై తుచ్ఛములై పరగుచున్నవి.

యావద్యావత్ప్ర హీయస్తే వివిధా బన్ధహేతవః
తావత్తావత్సమాయాతి పరమాం నిర్వృతిం మనః.

9

ఏయే ప్రకారముగ వివిధబంధనములయొక్క హేతువులు నశించుచుండునో, ఆ యా
ప్రకారముగ మనస్సు పరమశాంతిని బొందుచుండును.

శామ్యామి పరినిర్వామి సుఖితోఽస్మి జయామ్యహం
విబధ్నాః ప్రత్యయం యాతాః సర్వత్యాగో మయా కృతః.

10

మహాత్మా! నేనిపుడు శాంతుడనై, సర్వదా తృప్తుడనై, సర్వలకంఠే నధికముగ సుఖ
వంతుడనై యుప్పుచున్నాను. ఏలయనిన, నా వివిధబంధనములన్నియు నశించినవి. ఇపుడు నేను సర్వ
త్యాగ మాచరించినాను.

దిగ్మృరో దిక్పథనో దిక్సమోఽయమహం స్థితః
దేవపుత్ర మహాత్మాగత్క్రిమన్యదవశిష్యతే.

11

ఓ దేవపుత్రా! ఇపుడు నేను దిగంబరుడనై, దిక్కులే భవనముగఁ గలవాడనై, దిక్కుల
కలెనే యుండియున్నాను. ఇట్టి మహాత్మాగమున కన్యముగ నింకెయ్యది కేషించియున్నదో తామి
పుడు తెలుపవేడెద.

కుమ్భ ఉవాచ:—

సర్వమేవ న సంతృక్తం త్వయా రాజన్ శిఖిధ్వజ
సర్వత్యాగపరానందే మా ముఖాభినయం కురు.

12

కుంభుఁడు:- ఓ రాజా! శిఖిధ్వజా! నీవింకను సంతయుఁ దృఙింపలేదు. సర్వత్వాగము చేతనే పరమానందము కలుగును. వ్యర్థముగ సర్వత్వాగమును గూర్చిన యాయభిసయమును గాఁచకుము.

తవాస్త్యేవాఽరిత్యక్తః సర్వస్మాద్భాగ ఉత్తమః

యం పరిత్యజ్య నిఃశేషం పరామాయాస్యశోకతామ్.

13

ఇతను నీయొక్క సర్వోత్తమమైన భాగము తృఙింపఁబడకనే యున్నది. అద్దానిని బూర్ణముగఁ దృఙించిననే నీవు దుఃఖరహితస్థితిని బొందగలవు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి శ్రుతవతో తేన కించిత్సంచిన్య భూభృతా

ఇదముక్తం మహాబాహూ రామ రాజీవలోచన.

14

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- కమలనేత్రుఁడవును, మహాబాహుఁడవునగు నో రామచంద్రా! ఈవాక్యముల వినినతరువాత రాజాకింత విచారించి యిట్లునుడివెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

ఇన్ద్రియవ్యాలసంఘాతో రక్తమాంసమయాకృతిః

శిష్యతే సర్వసంత్యాగే దేహో మే దేవతాత్మజ.

15

తదుత్థాయ పునర్దేహం భృగుపాతాదవిఘ్నతః

వినాశాత్మకతాం సీత్వా సర్వత్వాగీ భవామ్యహమ్.

16

శిఖిధ్వజుఁడు:- ఓ దేవపుత్రా! ఇంద్రియములను సర్వసమూహముతోఁ గూడుకొనినదై రక్తమాంసాదిమయముగు ఆకృతిగల యీ నాదేహముమాత్ర మింకను సర్వత్వాగమున మిగిలియున్నది; కావున, లేచి నిర్విఘ్నముగ దీనినన్నియందు బడవైచి భస్మమొనర్చి, సర్వత్వాగి యగుదును.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇత్యుక్త్వా దేహమగ్రస్థే శ్వభే త్యక్తుమసౌ జవాత్

కరోతి యావదుత్థానం తావత్కుమ్భాఽవృత్తవాచహ.

17

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించినవాఁడై యెదుటనున్న యగ్నిగుండమునఁ దుముకుటకై రాజా వేగముగ లేవ, నింతలో కుంభముపై యిట్లు పలికెను.

కుమ్భ ఉవాచ:-

రాజన్కిమితి దేహం త్వం నిరాగస్కం మహావశే

త్యజస్యజ్ఞో హి వృషభః కుపితో హన్తి తర్ణకమ్.

18

ఓ రాజా! నిరపరాధియగు ఈదేహము నేల నీవీ గొప్పయగ్నియందుఁ బడవైచెదవు? ఈ నీకార్యము, తెలివితేలి యెద్దు కోపమొంది తన దూడను జంపినట్లుగ నున్నది.

జడో వరాకో మూకాత్మా తపస్వీ దేహకో హ్యయమ్

న కశ్చన తవై తస్మిన్నా ముద్ధైవ తనుం త్యజ.

19

జడమై, దీనమై, మూగదియై తపస్వియైనట్టి పాపమీదేహము నీ కేయపరాధమున్న జేసి యుండలేదు. కావున దీనిఁ ద్యజించుము.

అత్మస్యైవైష మూకాత్మా ధ్యానవానవతిష్ఠతే

సంచాల్యతే పరేణేవ తరజ్జేణేవ కాష్ఠకమ్.

20

ఈ దేహము తనయఁదండ ను మానముగా ధ్యానమున నెలకొనియున్నది. మఱియు, తరంగముచే కాస్తమువలె నింకొకదానిచే నది చలించఁజేయఁబడుచున్నది.

క్షోభయత్యన్య ఏవై సం నిగ్రహాన్లో ముహుర్బలాత్

తపస్వినం యథై కాన్తం సంస్థితం మత్తతస్కరః.

21

ఏకాంతహానియగు తాపని ముదించిన వోరుఁడు తొధించునట్లు, దండనయోగ్యుడగు మఱి యొకఁడే దీనిని చుటిమాటికి బలవంతముగ క్షోభఁజెట్టుచున్నాఁడు.

సుఖదుఃఖాదిభూత్యా హి నాపరాధి శరీరకమ్

నాత్మనః ఫలవానాత్మస్పదే వృక్షోఽపరాధవాన్.

22

హాయివుయొక్క చలనముచే ఫలవృక్షమునుండి ఫలములురాలిన వో, అందులకు వృక్షమపరాధిగానట్లు సుఖదుఃఖముల యత్పత్తికి సానమాత్రమగుటచే దేహ మపరాధి కానేరదు.

వాతః ఫలశిరఃపుష్పపాతనం కురుతే స్ఫురన్

తరుణా సాధునా సాధోరపరాధం కిమాత్మనః.

23

ఓ సాధూ! చలించునట్టి వాయువు వృక్షముయొక్క ఫల, పుష్ప, పత్రాదులఁ బడఁగొట్టుటబట్టి యదియే యపరాధియగుచుగాని, దీనమగు వృక్షముగానట్లు. ఇచటను శరీరమును జలించఁజేయునదే యపరాధిగాని శరీరముకాదు.

త్వక్తేనాపి శరీరేణ కిల తామర సేతుణ

సర్వత్యాగో న తే యాతి నిష్పత్తిం చిషమో హి సః.

24

కమలసేతుఁడవగు నో రాజా! శరీరమును ద్యజించినను సర్వత్యాగము ప్రాప్తింపనేరదు. నిలచునిన, మరణానంతరము మరల జ్ఞానమున కధికారియగు దేహము ప్రాప్తింపట దుర్లభ మగుటబట్టి సర్వత్యాగము జన్మాంతరమునఁగూడ దుస్సాధ్యమైనదే యగును.

భృగౌ కేవలమేతత్త్వం నిరాగస్కం శరీరకమ్

ముధా క్షిప్యన్ దేహత్యాగే తత్త్వగితా భవేత్.

25

కేవల పగ్నియం దీనినిరపరాధియగు దేహమును వ్యర్థముగఁ ద్యజించుచున్నావు. ఇట్లు దీని, ద్యజించుటచే నీకు సర్వత్యాగిత్వము న్నిధించదు.

యేనాయం ఖోభ్యతే దేహో మత్తేభేనైవ పాదపః

తత్సంశ్మజసి చేత్పాపం తస్మహత్త్యాగవాన్భవాన్.

26

మదపుటేనుఁగు వృక్షమును జలింపజేయుటలు, నీనిచే ఈ దేహము తుఖితమగుచున్నదో, అట్టి పాపమును ద్యజింతువేని యపుడు మహాత్మాగవంతుఁడవగుచువు.

తస్మింస్త్వక్తే భవేత్సత్త్వం సర్వం దేహాది భూపతే

నోచేన్నిమగ్నమప్యేతహ్యాయోభూయః ప్రరోహతి.

27

ఓ రాజా! దానిని ద్యజించుటచే ఈ దేహములు మరల సుత్పన్నముగానేరవు. అద్దానిని ద్యజింపక, అగ్ని, జలాదులం దీదేహమును నశింపజేసినప్పటికి మరల మరల యది యున్మలించుచునే యుండును.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

కేనాయం చాల్యతే దేహః కిం బీజం జన్మకర్మణామ్

కస్మింస్త్వక్తే పరిత్యక్తం సర్వం భవతి సుద్ధర.

28

శిఖిధ్వజుఁడు:— సుందరుడవగు నోదేవపుత్రా! ఈ దేహము దేనిచే జలింపజేయఁబడు చున్నది? జన్మకర్మముల బీజమేది? ఎద్దానిని ద్యజించుటచే నంతయుఁ ద్యజింపబడినదగుచున్నది?

కుమ్భ ఉవాచ: —

సాధో న దేహత్వాగేన న రాజ్యత్యజనేన చ

న చోటజాదిశోషేణ సర్వత్వాగో భవేన్నైవ.

29

కుంభుడు:— ఓ సాధూ! దేహమును ద్యజించుటచేతను, రాజ్యాదులను వదలుటవలనన, లేక, కుటీరాదులను దగ్గ మొనర్చుటచేతను సర్వత్వాగము కానేరదు.

యత్సర్వం సర్వతో యచ్చ తస్మిన్నర్వైకకారణే

సర్వస్మిన్సంపరిత్యక్తే సర్వత్వాగః కృతో భవేత్.

30

కాని, ఏది యంతయు నైయున్నదో, ఏది, నలుదెసల వ్యాపించియున్నదో ఏది సమస్తమునను గారణమైయున్నదో అద్దానిని మనస్సున, వాఁనను, లేక అహంకారమును సంపూర్ణముగ ద్యజింపుటచే సర్వత్వాగమగును.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

సర్వం సర్వగతం సర్వహేయం త్యాజ్యం చ సర్వదా

సర్వం కిముచ్చతే బ్రూహి సర్వతత్త్వవిదాంవర.

31

శిఖిధ్వజుఁడు:— సర్వతత్త్వవేత్తలలో శ్రేష్ఠుఁడవగు నోదేవపుత్రా! సర్వరూపమై, సర్వ వ్యాపకమై, సర్వదా త్యాజ్యమై ట్టిది యేనియో దయచేసి నాకుఁదెలుప వేడెద.

కుమ్భ ఉవాచ:-

సాధో సర్వగతాకారం జీవప్రాణాదినామకమ్

న జడం నాజడం భ్రాంతం చిత్తం సర్వమితి స్మృతమ్.

32

కుంభుఁడు:- ఓ సాధూ ! సర్వగతమగు యాకృతిగల్గి, జీవ, ప్రాణాది నామములగలదై, జడముగాని, చేతనముగాని కానిదై, భ్రమశీలమైనట్టి యీ చిత్తమే సమస్తమని వచింపఁబడుచున్నది.

చిత్తమేవ భ్రమం విద్ధివిద్ధి చేతో సరం సృప

చిత్తం విద్ధి జగజ్జాలం చిత్తం సర్వమితి స్మృతమ్.

33

ఓ రాజా ! చిత్తమునే సీపు భ్రమయని యెఱుంగుము. చిత్తమే మనుజుఁడని తెలిసికొనుము. చిత్తమే జగజ్జాలమని నమ్ముము. చిత్తమే సమస్తమనియుఁజెప్పఁబడినది.

రాజ్యాదేరథ దేహాదేరాశ్రమాదేర్మహీపతే

సర్వస్యైవ మనోబీజం తరుబీజం తరోరివ

34

ఓ రాజా ! వృక్షమునకుఁ గారణము వృక్షబీజమైనట్లు, రాజ్యాదులకును, దేహాదులకును, ఆశ్రమాదులకును, సమస్తమునకును మనస్సే బీజమై (కారణమై) యున్నది.

సర్వస్య బీజే సంత్యక్తే సర్వం త్యక్తం భవత్యలమ్

సంభవాసంభవాద్భూత సర్వత్యాగో భవేదితి.

35

ఓ రాజా ! సమస్తమునకు బీజమగు ఆ మనఁబును పూర్ణముగఁ ద్యజించుటచే, సర్వము లెస్సగుఁ ద్యజింపఁబడినదగుచున్నది. కాన నపుడే సర్వత్యాగము సంభవమగును. అట్లు, దానిద్యజింప కున్నచో సర్వత్యాగ మసంభవమే యగును.

సర్వధర్మా అధర్మా వా రాజ్యాది విషినాది వా

సచిత్తస్య పరందుఃఖం నిశ్చిత్తస్య పరం సుఖమ్.

36

సమస్తధర్మాధర్మములుగాని, రాజ్యాదులుగాని, వన, తపశ్చర్యాదులుగాని చిత్తసహితునకుఁ గేవలము దుఃఖరూపములే యగును. చిత్తరహితున కవియన్నియు సుఖరూపములగును.

ఇదం వివర్తతే సర్వం చిత్తమేవ జగత్తయా

దేహాద్యాకారజాలేన బీజం వృక్షతయా యథా.

37

బీజము వృక్షరూపమునఁ బరిణామమొందునట్లు, ఈ చిత్తమున్న సమస్తజగద్రూపమునన, దేహాదిసమూహరూపమునను బరిణామమొందుచున్నది.

పాదపః పవనేనేవ భూకమ్పేకేవ పర్వతః

భస్మా భస్మా భరణాయం దేహశ్చిత్తేన చాల్యతే.

38

పాదములు పవనేనను, భూకంపముచేఁ బర్వతమున్ను, కమ్మరివానిచేఁ గొలిమితి త్రియః జలింపఁబడునట్లు, చిత్తముచే ఈ శరీరమున్ను జలింపఁబడుచున్నది.

సర్వ భూతోపభోగానాం జరామరణజన్మనాం
మహామునీనాం సుదృఢం చిత్తం విద్ధి సముద్గమమ్. 39

ఓ రాజా! నమస్తప్రాణుల భోగములయొక్కయు, జేహభక్తిములగు జరామరణాదుల
యొక్కయు, మునుల శమదమాది సుదృఢభావములయొక్కయు పేటిక చిత్తమనియే నీవెఱుంగుము.

ఇదం ప్రవర్తతే సర్వం చిత్తమేవ జగత్తయా
దేహాద్యాకారజాలేన చిత్తం జీవో మనోమయమ్. 40

ఈ సమస్త జగదాకారమునను, దేహాద్యాకారమునను ఈ మనస్సే పరిణతమగుచున్నది.
వేయేల! శీఘ్రజే మనోమయుడై యున్నాడు.

బుద్ధిర్మహదహంకారః ప్రాణాఞ్చేత్స్యాదిభిర్మునే
క్రియానురూపై రభిధావ్యాపారైః శాస్త్రముచ్యతే. 41

ఓ మునీ! ఆ చిత్తమే తత్త్రిక్రియానురూపములగు వ్యాపారములచే సంతఃకరణము,
బుద్ధి, మహత్తు, అహంకారము, ప్రాణము, శీఘ్రఙ్గు మున్నగు నానుములచే, జెప్పబడుచున్నది.

చిత్తం సర్వమితి ప్రాహుస్తస్మిన్స్యక్తే మహీపతే
సర్వాధివ్యాధి సీమాంతః సర్వత్యాగః కృతో భవేత్. 42

ఓ రాజా! చిత్తమే అంతయునని జెప్పబడినది. కాన నద్దానిని దృఢించుటచే సమస్త ఆధి
వ్యాధులయొక్క సీమాంతము (హద్దు) అయినట్టి సర్వత్యాగము గావించబడినదగుచున్నది.

చిత్తత్యాగం విదుః సర్వత్యాగం త్యాగవిదాం వర
తస్మిన్నిద్ధే మహాబాహూ సత్యం కిం నానుభూయతే. 43

త్యాగజేత్రలలో శ్రేష్ఠుడవును మహాబాహుడవునగు నోరాజా! చిత్తముయొక్కత్యాగమే
సర్వత్యాగమని జేర్చొనబడుచున్నది. అయ్యది సిద్ధింప, పరమానందరూపమగు సత్యపదార్థముయొక్క
యనుభవమింక కలుగకుండునా? అవశ్యము కలుగునని (భావము)

చిత్తే త్యక్తే లయం యాతి దైవతమైక్యం చ సర్వతః
శిష్యతే పరమం శాస్త్రమచ్ఛమేకమనామయమ్. 44

చిత్తము త్యజింపబడగా దైవతము (కార్యవిభాగ పరంపరయు)న్న, ఏక్యము (కారణ
మున తిరోభావక్రమము)న్న సంతట లయమొంది, కేవలము పరమశాంతమై, స్వచ్ఛమై, నిరామయమై
ఏకమైనట్టి పరమాత్మయే శేషించును.

అన్యార్హిత్యం విదుః క్షేత్రం సంస్మతేః సస్యసంతలేః
క్షేత్రే త్యక్షేత్రతాం యాతే శాలేః క ఇవ సంభవః. 45

ఈ సంసారమను సస్యసమూహముయొక్క యత్నైక్తి క్షేత్రము చిత్తమనియే చెప్పబడినది.
అట్టి క్షేత్రమే నశించి ఏక భావ్యమగు సంసార మెద్దానినుండి ప్రాచుర్యవించును.

చిత్తమేవ విచిత్రేహం భావాభావవిలాసినా

వివర్తతేర్థభావేన జలమూర్తితయా యథా.

46

విచిత్రప్రకారములగు క్రియల నొనర్చునదియు, భావాభావరూపమున విలాసము గావించు నదియు నగు చిత్తమే :- జలము తరంగములరూపమునఁ బరిణామమొందునట్లు - అనేక పదార్థా కారములఁ బరిణతినొందుచున్నది.

చిత్తోత్సాదనరూపేణ సర్వత్యాగేన భావతే

సర్వమాసాద్యతే సమ్యక్సామ్రాజ్యేనేవ సర్వదా.

47

ఓ రాజా! చిత్తత్యాగరూపముగు సర్వత్యాగముచే సామ్రాజ్యముచేపలె, నదా సర్వత్ర సమస్తమున్న సంప్రాప్తించుచున్నది.

సర్వత్యాగస్య విషయో యథైవాన్యోఽస్తి తే తథా

త్వమప్యన్యస్య భవసి త్యాగిన్లహాసి వై నృప.

48

త్యాగశీలఁడవగు నృపాలా! పరిచ్ఛిన్నఁడవగు నీకన్యముగు వస్తు వెట్లు సర్వత్యాగమునకు విషయముగనో, అట్లే నీవున్న నిన్ను దృఢించు మతియొకవస్తువునకు విషయమైయున్నావు. అట్టి యీ త్యాగ్యవస్తువునే నీవాత్మగా (నీవని) గ్రహించుచున్నావు. గాన నీకు సర్వత్యాగము సిద్ధిపడును.

సూత్రం ముక్తాఫలేనేవ జగజ్జాలం త్రికాలకం

సర్వమన్తః కృతం తేన యేన సర్వం సముజ్ఞితమ్.

49

ఎవనిచే సమస్తమున్న దృఢింపఁబడినదో, యాతనిచే, - మత్సయముచే దారమువలె, - త్రికాలములందున్న యీ జగజ్జాలమంతయుఁ పరిచ్ఛిన్నముగు దన యాత్మస్వరూపములోన ధరింపఁ బడినదగును.

యేన సర్వం పరిత్యక్తం తస్మిన్శూన్యేఽపి సంస్థితం

జగత్సర్వం త్రికాలస్థం తన్తా ముక్తావలీ యథా.

50

ఎవనిచే సమస్తము పరిత్యజింపఁబడినదో, అట్టి శూన్యరూపునియందును, - దారమున మత్సయల వరుసవలె - త్రికాలస్థముగు నీ జగత్తంతయుఁ స్థితివొందుచున్నది.

అన్నే హేనేవ దీవేన యేన సర్వం సముజ్ఞితం

సన్నే హేనేవ దీవేన తేన సర్వం ప్రకాశితమ్.

51

తైలములేని దీపమువలె, వెననిచే సమస్తము పరిత్యజింపఁబడినదో, అతనిచేతనే తైలముగల దీపమువలె, సమస్తము ప్రకాశింపఁబడినదగును.

స్థితం సర్వం పరిత్యజ్య యః శేతేఽన్నహదీపవత్

సరాజతే ప్రకాశాత్మా నమః సన్నేహదీపవత్.

52

చిత్తమునందున్న సమస్తపదార్థములఁ ద్యజించి, తైలములేని దీపమువలె నెవఁడు శాంతి నొందునో, అట్టి సర్వత్యాగరూపమున, బ్రహ్మకాత్మ తైలముగల దీపమువలె సమముగ వెలుగొందును.

సమస్తవస్తునిష్కాసే యథా త్వమవశేష్యతే
సర్వత్యాగే కృతే తాదృగ్విజ్ఞానమవశేష్యతే.

53

రాజ్యము, మఱియు నితరమును సమస్త సామగ్రిని వదిలివేసినను నీవెట్లు శేషించియుంటివో అట్లే సర్వత్యాగము గావించినను జ్ఞానరూపమున ఆత్మ శేషించియుండును!

సమస్తవస్తుదాహేఽపి యథా త్వం నేతరో నృప
సర్వత్యాగత ఏవాజ్ఞ యథా నిర్వాణముచ్యతే.

54

ఓ రాజా! సర్వవస్తువులను దహించివైచినను, నీవెట్లు శేషించియుంటివో, అట్లే సర్వ త్యాగముచే శేషించు ఆత్మయే నిర్వాణమనఁబడును. అయ్యది నీకంటె నన్యముకాదు.

సర్వత్యాగో హి శూన్యాత్మా ఆశ్రయః సర్వసంవిదామ్
అనన్తానాముదారాణాం ఖమివేదం దివోకసామ్.

55

గొప్ప ప్రకాశముగల సూర్యచంద్రాద్య నేక బద్ధార్థములకున్న, శూన్యమైనట్టి యాకాశమే నెలవైనట్లు, సర్వత్యాగముచే శేషించు శూన్యాత్మయగు (పదార్థకూష్యమును) చిత్స్వరూపమే సమస్తజ్ఞానములకు నాశ్రయమైయున్నది.

సర్వత్యాగర సాపాసే జరామరణభీతయః

న కాశ్చన ప్రబాధస్తే ఖస్యేవ వ్యోమలేఖికాః.

56

అసంగమై, ఉదాసీనమైనట్టి యాకాశమును ఉలిదెబ్బలు బాధించనట్లు, సర్వత్యాగమును అమృతపానముచే జరమరణాది భయములెవ్వియు మనుజుని బాధించనేరవు.

సర్వత్యాగో మహత్త్వస్య కారణం నిర్మలమ్యతేః

సర్వం త్యజసి చేద్యస్మాద్భుద్ధి స్థైర్యం భూతమమ్.

57

సర్వత్యాగమే గొప్పదై, నిర్మలమైనట్టి ప్రకాశమునకుఁ గారణమైయున్నది. ఏలయనిన, సర్వమును ద్యజించినపుడే నీకు భుద్ధియొక్క స్థిరత్వమున్ను, సర్వోత్తమత్వమును సంప్రాప్తించుచున్నది.

సర్వత్యాగః పరానందో దుఃఖమన్యత్సదాదుఃఖమ్

ఇత్యోమిత్యురరీకృత్య యదిచ్ఛసి తదాచర.

58

సర్వత్యాగమే పరమానందము. తచ్చిన్నముగు సమస్తము దారుణమైన దుఃఖమేయగును. ఇద్దానిని విచారించి, 'ఓమ్' అనుపదమయొక్క యర్థము నంగీకరించినవాడవై, ఇక, నీయిచ్ఛను సారమాచరింపుము.

సర్వం త్యజతి యస్తస్య సర్వమేవోపతీష్ఠతే

యథైవామ్బు విశేత్యగ్నో తథైవాయాతి వారిధౌ.

59

సముద్రమునఁ బడబొగ్గియుండు జలమెట్లెట్లు ప్రవేశించుచుండునో, అట్లు మరల నదీ ప్రవాహములద్వారా జలమాసముద్రమున వచ్చి చేరుచుండునట్లు, ఎవఁడంతయుఁ ద్యజించునో, అతడే యంతయుఁ బొందుచుండును.

సర్వత్యాగానైరేవాస్మి జ్ఞానమాత్మప్రసాదకమ్

యచ్ఛూన్యం కిల భాణ్ణస్య తత్ర రత్నాది తిష్ఠతి.

60

పాత్రముయొక్క శూన్యస్థానముననే రత్నాదులుండునట్లు, అజ్ఞానము తత్కార్యాది సమస్తమున్నద్యజింపఁబడ, అట్టి సర్వత్యాగమునందే యాత్మప్రసాదకమగు జ్ఞానము వర్తిల్లుచుండును.

సర్వత్యాగవశాదేవ హతకాతే కలావపి

శాక్త్యేన విగతాశఙ్కం మునినా మేరువత్ప్రీతమ్.

61

సర్వత్యాగకారణముననే, మిగులపాపిష్ఠమగు కలికాలమందును శాక్యముని (బుద్ధదేవుఁడు) సంశయరహితుఁడై మేరువర్వతమువలె శీతిగల్గియున్నాఁడు.

సర్వత్యాగో మహారాజ సర్వసంపత్సమాశ్రయః

న గృహ్లాతి హి యత్కించిత్యర్వం తస్మై ప్రదీయతే.

62

ఓ మహారాజా! సర్వత్యాగమే సమస్తసంపదలకు నాశ్రయమైయున్నది. ఏలయనిన ఎవఁడెదియుఁ గైకొనడో, ఆతనికి సమస్తము నీయఁబడును.

కృత్వా సర్వపరిత్యాగం శాస్త్రః స్వస్థో వియత్సమః

సౌమ్యా భవసి యద్రూపస్తద్రూపో భవ భూవతే.

63

ఓ రాజా! సర్వపరిత్యాగముగావించి, శాంతమై, స్వస్థమై ఆకాశమువంటి యే (శుద్ధాత్మ) రూపుఁడవు సేవైయున్నావో, అట్టిరూపుడనేకమ్ము.

సర్వం పరిత్యజ్య మహాస్వభావ త్యజస్యభో యేన చ తద్విహాయ

త్యాగాభిమానం చ మలం విముచ్య విముక్తరూపో భవ భూమిపాల.

64

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజావబోధనం

నామ త్రివతితమః సర్గః ॥ 93 ॥

ఓ మహానుభావుఁడగు రాజా! నీపంతయుఁ ద్యజించి, తుద కేమనన్నుచే సమస్తము ద్యజించుచున్నావో, అట్టి మనన్నునుగూడ విడనాడి అభిమానరూపమలమును, అహంకారమునున్న బరిత్యజించి ముక్తరూపుఁడవు కమ్ము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావబోధనమున

దొంబదిమూడవ సర్గము ॥ 93 ॥

చతుర్నవతితమః సర్గః

[ఇహ చిత్తం పరిత్యక్తుం తన్మూలపరికోభనే
దేహాదివేద్య బాధేన పూర్ణచిచ్ఛేష ఈర్ష్యతే.

చిత్తమును బరిత్యజించుటకై యద్దాని మూలమును బరికోధించుట, దేహాది వేద్యపదార్థమును ద్యజించుటచే శేషించు పూర్ణచిన్మాత్రమును వర్ణించుట యిటుఁగానగును.]

శ్రీ వనిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏవం వదతి వై కుమ్భే చిత్తత్యాగం ముహుర్ముహుః
అస్తర్విచారయన్సామ్యో రాజా వచనమబ్రవీత్.

1

శ్రీ వసిష్ఠః:- ఓ రామచంద్రా! కుంభఋషి యిన్విధమునఁ జెప్పఁచుండ నపుడు సౌమ్యుడగు ఆరాజు చిత్తత్యాగమును గూర్చిన యుపాయమును మరలమరల నాలోచించుచు నిట్లు పలికెను.-
శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

హృదయాకాశవిహగో హృదయద్రుమమర్కటః
ఘాయోభూయో నిరస్తం హి సమభ్యేత్యేవ మే మనః.

2

శిఖిధ్వజుఁడు:- మహాత్మా! హృదయమును నాకాశమందలి పక్షియు, హృదయమును వృక్షమందలి కోతియు నగు ఈ మనస్సును నేను మాటిమాటికి, ద్యజించినను మరలవచ్చుచు నేయున్నది.

జానామి చైతదాదాతుం మత్స్యం జాల ఇవాకులమ్
త్యాగమస్య న జానామి చిత్తం ద్రవ్య ఇనోత్తమ.

3

ఉత్తముఁడవగు నోదేవపుత్రా! వ్యాకులమైన మత్స్యమును జాలమెట్లు పట్టుకొనునో, అట్లే యీమనస్సుయొక్కయు గ్రహణమును నే నెఱుంగుదునే గాని, మూర్తివంతమగుఁ బదార్థమువలె నిద్దానిని ద్యజించుట మాత్ర మెఱుంగను.

చిత్తస్యాచా స్వరూపం మే యథావద్భగవద్వద
తతశ్చిత్తపఠత్యాగం యథావద్వద మే ప్రభో.

4

[ప్రభూ! మహాత్మా! మొమ్మెదట తాము చిత్తమయొక్క స్వరూపమును నాకుఁదెలియఁజేయుడు. పిమ్మట యథాప్రకార మద్దానిని బరిత్యజించు విధానమున్ను దెలుపుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:-

వాసనైవ మహారాజ స్వరూపం నిద్ధి చేతనః
చిత్తశబ్దస్తు పర్యాయో వాసనాయా ఉదాహృతః.

5

కుంభుఁడు:- ఓ మహారాజా! వాసనయే చిత్తమయొక్క స్వరూపని తెలిసికొనుము. వాసనయొక్క పర్యాయమే లోకమున చిత్తశబ్దమచేఁ జెప్పఁబడినది.

త్యాగస్తస్యాతిసుకరః సుసాధ్యః స్పష్టనాదపి
రాజ్యాదప్యధికానందః కుసుమాదపి సుందరః.

6

అట్టి చిత్తముయొక్క త్యాగము మిగుల సులభమైనది, తృణమును జలింపజేయుట కంటెను మిగుల సుసాధ్యమైనది; రాజ్యముకంటె నధిక సుఖదాయకమైనది, పుష్పముకంటె సత్తరమణీయమైనది,

మూర్ఖస్య తు మనస్త్యాగో నూనం దుఃసాధ్యతాం గతః

సామరస్యేవ సామ్రాజ్యం తృణస్యేవ సు మేరుతా.

7

పాపూరునకు సామ్రాజ్యమువలెను, తృణమునకు సుమేరుత్వమువలెను, ఈమనస్త్యాగము మూర్ఖునకు నిక్కముగ దుస్సాధ్యత్వము నొందినది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

స్వరూపం వేద్మి చిత్తస్య వాసనామయమాకులమ్

త్యాగః స మన్యే దుఃసాధ్యో వజ్రనిర్గిలనాదపి.

8

శిఖిధ్వజుడు:—మహాత్మా! వాసనామయ వ్యాకలమైనట్టి చిత్తముయొక్క స్వరూపమును తమ వచనములద్వారా నేనెఱింగితిని, కాని యిద్దాని త్యాగము వజ్రమును మ్రింగుటకంటెను మిగుల దుస్సాధ్యమైనదని తలంచెద.

సంస్మృత్యామోదపుష్పస్య దుఃఖదాహానలస్య చ

జగదబ్జమృణాలస్య మోహమారుతఖస్య చ.

9

శరీరయన్త్రవాహస్య హృత్పద్మభ్రమరస్య చ

అయత్నాచ్చేతనస్త్యాగో యథా భవతి తద్వద.

10

ప్రభూ! ఈ చిత్తము, సంసారమును సుగంధముతోఁగూడిన పుష్పమున్ను, దుఃఖమును దాహము గల్గించు అగ్నియు, జగత్తును కవలముయొక్క తూఁడున్ను. మోహమును వాయువున కాకాశమున్ను, శరీరమును యంత్రముయొక్క వాహకమున్ను, హృదయమును కమలముయొక్క భ్రమరము నైయున్నది. ఇట్టిదినియొక్క త్యాగము యత్నములేకయే యెట్లుగనో తెలుపవేడెద.

కుమ్భ ఉవాచ:—

సర్వనాశోఽస్య యః సాధో చేతనః సంస్మృతిక్షయః

స ఏవ చిత్తసంత్యాగ ఇత్యుక్తం దీర్ఘదర్శిభిః.

11

కుంభుడు:—ఓ సాధూ! ఈ చిత్తముయొక్క సమాలిఖనాశమే సంసారముయొక్క క్షయమున్ను నైయున్నది. అదియే చిత్తముయొక్క త్యాగమని దీర్ఘదర్శులగు మహాత్ములు నడుపుదురు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చిత్తత్యాగాదహం మన్యే చిత్తనాశః సుసిద్ధయే

అథావః శతశో వ్యాధేః కథమస్యాను భూయతే.

12

శిఖిధ్వజుడు:—మహాత్మా! చిత్తముయొక్క త్యాగముచేతనే చిత్తముయొక్క నాశమును నేను విషయము నేనిపుడు బాగుగ నెఱింగితిని కాని వందలకొలది రోగములకు మూలభూతమైనట్టి యీ చిత్తముయొక్క యభావమెట్లును భూతమగునో తెలుపఁప్రార్థన.

కుమ్భ ఉవాచ:—

అహం బీజశ్చిత్తద్రుమః సశాఖాఫలపల్లవః

ఉన్మాదలయ సమూలం తమాకాశహృదయో భవ.

13

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! శాఖాఫలపల్లవాని సహితమగు ఈచిత్తమను పృథ్విమనకు, అజ్ఞానమే బీజమైయున్నది అట్టి పృథ్విమను సమూలముగ, బెల్లగించుట కొఱకై, ఆకాశమంటి (నిరాపరణ, విశ్లేపరహితమగు) హృదయము గలవాడవు కమ్ము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చేత సః కిం మునే మూలం కోఽఙ్కురః కోఽన్య సంభవః

కాః శాఖాః కేచ వా స్కన్ధాః కథమున్మూల్యతే చ సః.

14

శిఖిధ్వజుఁడు:— ఓ మనీ! ఈచిత్తముయొక్క మూలమేమి? దీని యంకుర మెద్ది? దీనియంత్య త్రిస్థానమెవ్వది? దీని శాఖలు, స్కంధములెవ్వి? ఇది సమూలముగ నెట్లు పెల్లగింపబడును? తెలియఁజేయుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:—

అహమర్థోదయో యోఽయం స చిత్తావేదనాత్మకః

ఏతచ్చిత్తద్రుమస్యాన్య విద్ధి బీజం మహామతే.

15

కుంభుఁడు:— ఓ మహామతీ! అజ్ఞానముచే నుదయించు అభిమానియగు జ్ఞాతయే యీచిత్తమను పృథ్విమనకు మూలమని యెఱుఁగుము.

పరమాత్మపదం త్క్షేత్రం త్క్షేత్రం మాయామయస్య తత్

ఏతస్మాత్ప్రథమోద్భిన్నాదఙ్కురోఽనుభవాకృతిః.

16

పరమాత్మ నాశ్రయించిన మాయయే దీనియొక్క త్క్షేత్రము. ఏలయన, మాయామయమగు ప్రపంచమంతటియొక్క త్క్షేత్రమదియేయైయున్నది. ప్రథమమున నుత్పన్నమైన యీ మూలమునందే, పరిచ్ఛిన్నమైన 'అహం' నిశ్చయరూపమైనట్టి యనుభవాత్మకుండగు చిదాభాసుడను సంకురము జనించుచున్నది.

నిశ్చయాత్తా నిరాకారో బుద్ధిరిత్యేవ సోచ్యతే

అన్య బుద్ధ్యభిధానస్య యాఙ్కురస్య ప్రవీనతా.

17

సంకల్పరూపిణీ తస్యాశ్చిత్తనామ మనోభిధా

జీవో మిహ్యో వలమ్భాత్మా శూన్యాత్మా హ్యుపలోపమః.

18

నిశ్చయాత్మకమై, నిరాకారమైనట్టి యద్దాని రూపమునే బుద్ధి యందును, యిట్టిబుద్ధియను బేరుగల యంకురముయొక్క స్థూలత్వమేది గలదో, అయ్యది సంకల్పరూపమగుటచే చిత్తము, మఘ్నమున్నగు పెర్రచేచెప్పబడుచున్నది. యథార్థముగ నిర్వికారమై, నాశరహితమైనట్టి చైతన్యమే మిథ్యాభూతమై, జడమైనట్టి చిత్తముయొక్క ధర్మములతోటి సంబంధమును బొందినట్లున్నదై జీవుండని ఘటించబడుచున్నది అదియే దీని పృథ్విమను.

స్తభః కామోఽయమేతస్య స్నాయస్థిరసరజ్జితః
దేశాన్తరేఽఙ్కురీంద్రేణే కాలస్సన్దోఽస్య వాసనా.

19

నాడీ, అస్థి, రక్తములతోఁగూడిన శరీరమే దీని స్థంభము; ఆనఁగా మూలమునుండి మొదలు
కొని శాఖులవలెగల మధ్యపదేశము. మఱియు, ఆ యా పదార్థములఁగూర్చిన వాసన, ఈ యంకుర
ప్రదేశమునుండి యితర శాఖాద్విప్రదేశములందు, యితర వసంతాది కాలములందుఁ జనునట్టి రసమై
యున్నది.

శాఖాయాశ్చిత్తవృక్షస్య దీర్ఘా దూరగతాస్తతాః
ఇన్ద్రియాణ్యల్పభోగాశ్చ భావా భావాత్మయోనయః.
విలుపాఘా మహాన్దోఽస్య శుభాశుభఫలాకులాః

20

ఈ చిత్తమను వృక్షముయొక్క దూరదూరమునకేగు దీర్ఘమైన శాఖలే యింద్రియములై
జనుచున్నవి. జననమరణాద్య కేక అనర్థములకు, గారణభూతములై, అనేక ఆశుభకళలకేఁ బూర్ణ
మైనట్టి యింద్రియభోగములే దీని గొప్పవైన యవాంతర శాఖాసమూహములు.

ఈదృశస్యాస్య చిత్తస్య దుర్వృత్తస్య ప్రతిక్షణమ్.

21

శాఖావిలవనం కుర్వన్మూలకాపే భరం కరు

ఓరాజా! ఇట్టి చిత్తరూపముగు దుష్టవృక్షముయొక్క విషయభోగాసక్తిరూపముగు శాఖలను
ఒకటి ప్రతిక్షణముఁ దెగఁజేయుచు, అసంగమై, అచ్యుతీయమైనట్టి ఆత్మయొక్క దర్శనముచే నిద్దానిని
(ఈ చిత్తవృక్షమును) సమూలముగ నాశమొనర్చుటకై యధికయత్నము నాచరింపుము.

శిభిధ్వజ ఉవాచ:—

చిత్తద్రుమస్య శాఖాదేః కుర్వాణోఽహం వికర్తనమ్.

22

కథం కరోమి మూలస్య నిః శేషకషణం మునే

శిభిధ్వజుడు:—ఓ మునీ! ఈ చిత్తమను వృక్షముయొక్క శాఖాదులను ఛేదించుచు
నిద్దాని మూలము నెట్లు నిశేషముగ నున్మూలించఁగలను?

కుమ్భ ఉవాచ:—

వాసనా వివిధాః శాఖాః ఫలస్పద్దాదినాన్వితాః

23

అభావితా భవన్త్యనూనాః సంపిద్భలేన తే

అసంసక్తమనా మానీ శాన్త వాదవిచారణాః.

24

కుంభుడు:—ఓ రాజా! ఫల, క్రియాసంయుక్తముగు వివిధ వాసనా రూపమైన యీ
చిత్తమను వృక్షముయొక్క శాఖలేవ్వి గలవో, వానియందాసక్తి గావించుకొనుటచేతను, అంతర్మూల
వృత్తిచే విచారించుటచేతను నయ్యవి ఛేదించబడుచున్నవి. ఇవ్విధముగ నాసక్తిని మనంబునుండి
త్యజించి మోనినై, శాంతుఁడనై, సర్వవాదములను బరిత్యజించి ఆత్మవిచారిణమునఁ దత్పరుఁడవు కమ్ము.

సంప్రాప్త కారీ యః సోఽనర్థానశ్చిత్తలతో భవేత్

చిత్తద్రుమలతాజాలం పౌరుషేణ వికర్తయన్.

25

యస్తివృత్తి స మూలస్య యోగ్యో నికషణే భవేత్

గౌణం శాఖావిలవనం ముఖ్యం మూలవికర్తృనమ్.

26

అనాసక్తబుద్ధిచే యథా ప్రాప్తములగు కార్యముల సాచరించువాడు లోన చిత్తరూప వృత్తిముయొక్క శాఖల దెగఁద్రుంచువాడగును. ఇట్లు పురుషప్రయత్నముచే ఆశాఖాసమాహమును ఛేదించుచు నుండువాడు సమూలముగ ఈ చిత్తవృత్తిమును ఛేదించుటయందు సమర్థుడగును. ఈ చిత్త వృత్తిమును సమూలముగ ఛేదించుటయందే యధికప్రయత్నశీలుఁడై యుండవలెను. ఏలన, శాఖా చ్ఛేదనము గౌణమై, మూలచ్ఛేదనము ప్రధానమై యున్నది.

చిత్తవృత్తిస్య తేన త్వం మూలకాపవరో భవ

ముఖ్యత్వేన మహాబుద్ధే మూలదాహమలం కురు.

27

చిత్త కర్ణక ఖణ్డస్య భవత్వేనమచిత్తతా

గొప్పబుద్ధిగల ఓ రాజా! ఈ ప్రకారముగ, ఆత్మవిచారమునఁ బరమానుబంధమై ముఖ్యముగ నీవు చిత్తవృత్తిముయొక్క మూలచ్ఛేదనమునఁ దత్పరుఁడవగుము. ఈ రీతిగఁ జిత్తమును కంటక వృత్తిముయొక్క మూలమును సంపూర్ణముగ దహింపఁజేసివేయుము. అట్లనర్చిననే నీకు 'అచిత్తత్వ' దశ సంప్రాప్తించును.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

అహం భావాత్మనశ్చిత్తద్రుమబీజస్య హే మునే

కోఽనలో దహనాభ్యేఽస్మిన్కర్మణ్యర్థకరో భవేత్.

28

శిఖిధ్వజుడు:- ఓ మునీ! అహంభావరూపముగ ఈ చిత్తవృత్తిముయొక్క బీజమున దహింపఁజేయు శ్రయముందే యగ్ని యుపకరించును!

కుమ్భ ఉవాచ:-

రాజన్స్వాత్మవిచారోయం కోఽహం స్యామితి రూపధృక్

చిత్తదుర్ద్వమబీజస్య దహనే దహనః స్మృతః.

29

కుంభుడు:- ఓ రాజా! 'నే నెవరు' అనునీ ప్రకారముగ విచారణమొదలుకొని సాక్షాత్తార వ్యంతముగల రూపమును భరించినట్టి ఆత్మవిచారమే యీ చిత్తము దుష్టవృత్తిముయొక్క బీజమును దహింపఁజేయుటయందగ్ని యని చెప్పఁబడినది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

మునే మయా స్వయా బుద్ధ్యా బహుశః ప్రవిచారితమ్

యావన్నాహం జగన్నోర్వీచనమణ్డలమణ్డితమ్.

30

నాద్రస్తేనటం న విపినం న పర్వ స్పృహనాది చ

జడత్వాన్న చ దేహణి న మాంసాస్థ్యసృగాది చ.

31

శర్యేన్ద్రియాణ్యపి న చ న చ బుద్ధీన్ద్రియాణి చ
న మనో నాపి చ మతిర్నాహంకారశ్చ జాడ్యతః.

32

శిఖిధ్వజుడు:- ఓ మునీ! నేను నా స్వబుద్ధిచేతనే యనేకపర్యాయము లిట్లు విచారించి తిని - 'నేను జగత్తును గాను, పృథ్వికాను, వనమండలములచే శోభితమగు పర్వతతటమును గాను, ఆరణ్యమును గాను, పత్రచలనాదులు కాను, అట్లే జడమై యుండటచే దేహీదులు నేను గాను; నేను మాంసము కాను, ఎముకలు కాను, రక్తముకాను, కర్మేంద్రియములు కాను, జ్ఞానేంద్రియములు కాను, మనస్సు కాను, బుద్ధికాను, జడమైయుండుటచే అహంకారమున్ను గాను,

కటకత్వం యథా హేమిని తథాహంత్యం చిదాత్మని
జడం త్వసద్రూపతయా తేన తన్నాస్తి హే మునే.

33

ఓ మునీ! బంగారమునఁ గడియమును వస్తువు వేఱుగ లేనట్లు, చిదాత్మయందును జడమగు అహంకారము వేఱుగ లేదు. జడములగు శుక్తిరజత, నృగత్వస్థాదులు అసద్రూపముచేఁ బ్రసిద్ధమై యున్నవి. గాన జడమగు అహంకారమున్ను అసత్తే (లేనిదే) యగును.

సన్నివేశనివాసాత్మా సర్వాధాదిః పరే పదే
విద్యతే నాన్యదన్యత్వాన్నభనీవ హహాద్రుమః.

34

ఆకాశమున మహావృక్షములేనట్లు పదునాల్గిలోకములకు (బ్రహ్మాండమునకు) నాధారమున్న శబ్దాదివిషయముల కాదికారణము నగు ప్రకృతియున్న పరమపదమగుఁ చిదాత్మయందు వేఱుగ లేదు.

జానన్నపీతి భగవన్నహంత్యమలమార్జనమ్
అనర్వజం న జానామి తేన తవ్యే చిరం మునే.

35

ఓ మునీ! ఇవ్విధమున అహంకారమును మలముయొక్క మార్జన మెఱిగియుండియు నయ్యా నందైకసాక్షి వై తస్యము నెఱుంగకయున్నాను. ఇక్కారణముననే చిరకాలమునుండియు దుఃఖితుఁడ నగుచున్నాను.

కుమ్భుడవాచ:-

ఏతావన్మాత్రకం వృద్ధం యది న త్వం మహీపతే
జడత్వాత్స్మహాబుద్ధే యోఽసి తస్వద మేఽనఘ.

36

కుంభుడు. — పాపరహితమగు, మహాబుద్ధిమంతుఁడవునగు నో రాజా! శరీరమునుండి మొదలుకొని అహంకారమువఱకుఁ గల జడమైన దృశ్యసమూహము నీవుకానివో, ఇంక నీవేది యగు దువో, దానిని నాకుఁ జెప్పుము!

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

చిన్మాత్రమహమచ్ఛాత్మవేదనం విదుషాం వర
యత్ర భావాః స్వదస్తే తే నిర్ణీయస్తేచ యేన వా.
ఏవం రూపస్య మే లగ్నం నూనం మలమకారణమ్

37

సకారణం వాహమితి యత్పదం చ న వేద్యహమ్.

38

అసదేతదనాత్మీయం ప్రమాద్యం మలమాత్మనః

మునే యదా న శక్నోమి తేన తప్యే సుదారుణమ్.

39

శిఖిధ్వజుఁడు:— విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠుఁడవగు నో దేవపుత్రా! ఏదైనాయందు, అనందము లేక, జడరూపములగు శబ్దాదివిషయము లనుభూతములగుచున్నవో, లేక, బుద్ధివృత్తియం దారూఢమై యద్దానిద్వారా యీ సమస్తముయొక్కవిభాగము నిర్ణయింపబడుచున్నదో, అట్టి శుద్ధచిన్మాత్రసాక్షి చైతన్యమునే నేను, కాని యిట్టి శుద్ధుఁడనగు నాకీ దేహాంకారాదుల ఆత్మాభిమానరూపముల మేదేని యొక కారణముచే సంలగ్నమైయున్నదో; లేక నిష్కారణముగ సంలగ్నమైయున్నదో, నేనెఱుంగఁజాలను, మఱియు నేది బహుపదమైయున్నదో దానిఁగూడ నేనెఱుంగను. ఓ మునీ! అసత్యై అనాత్మరూపమైనట్టి ఈ అహంకారాదులను ఆత్మయొక్కమలమును నేను రహితమైనర్పణాలకున్నాను. కాననే మహద్భుజి మనుభవించుచున్నాను.

కుమ్భ ఉవాచ:—

బ్రూహి కిం తస్మహాభావహో లగ్నం తవ మలం మహత్
స్థితోఽసి యేన సంసారీ సతా వాప్యథవాఽసతా.

40

కుంభుఁడు:— మహాభావుఁడవగు నో రాజా! ఏమహామలము నీయందు సంలగ్నమై యున్నదో, దేనిచే నీవు సంసారియై పడియుంటివో, అది సతత, అసతత నాకుఁజెప్పుము.

శిఖిధ్వజు ఉవాచ:—

చిత్తద్రుమస్య యద్భీజమహంభావశ్చ మేమలమ్
తచ్చ త్యక్తుం న జానామి త్వక్తం త్వక్తముపైతి మామ్.

41

శిఖిధ్వజుఁడు:— మహాత్మా! అది సత్యయో, అసత్యయో నాకుఁదెలియదు. చిత్తవృక్షమునకు, బీజమై, మలరూపమైనట్టి యహంభావమును గూడ విశేషముగ నేనెఱుంగను. మఱియు, నద్దానిని దృఢించు నుపాయమున్న నెఱుంగను. ఒకవేళ యేవిధముగనైనఁ దృఢించినను, మలనావద్దకది వచ్చుచునే యున్నది,

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణాజ్ఞాయతే కార్యం యత్తత్సర్వత్ర సంభవేత్
అన్యత్త్వ నద్విచన్ద్రాభం దృష్టమేతన్నవిద్యతే.

42

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! కారణమునుండియే కార్యముత్పన్నమగుట లోకమున నంతటను బసిద్ధమైయున్నది. కారణములేకయే యత్పన్నమైన కారణము చెండు చంద్రులయునికివలె లేనిదే యగును. బాగుగఁ బరీక్షించినవో నది అసత్యై యగుచున్నది.

కారణాజ్ఞాయతే కార్యమహంభావాద్భవాఙ్ముగః
ఇతి కారణమన్వివృత్త కథయస్వ మమాధునా.

43

ఏ యహంభావమును గారణమునుండి మనస్సు, ఇత్యాది జగత్తుయొక్క యంకుర ముత్పన్నమైనదో, ఆ యహంభావ మేకారణమునుండి జనించినదో, నీస్వబుద్ధిచే విచారించి యిపుడు చెప్పము?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

మునేనహమితి దోషస్య వేదనం వేద్మి కారణమ్
తద్యథోపశమం యాతి తస్మై వద మునీశ్వర.

44

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! దేహాదిదృశ్య పదార్థములు స్ఫురించుటయే యీ యహంభావమును దోషమునకు గారణమని నాకుందోచుచున్నది. అట్టిచో నేత్రకార మది శమింపఁగలదో దయచేసి వచింపుడు?

చిత్తశ్చేత్యోన్ముఖ త్వేన దుఃఖాయాయమహం స్థితః
చేత్యోపశమనం బ్రూహి మునే తదుపశాంతయే.

45

ఓ మునీ! చిత్తము విషయములవైపున కున్ముఖమగుటచే ఈ యహంభావము దుఃఖార్థము జనించుచున్నది. కాన నయ్యది రహితమగుటకొఱకై విషయోపశయనమును నుపాయమును దెలియఁజేయుఁడు

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణం కారణజ్ఞోఽసి వేదనస్య వదాశు మే
తతస్త్యాంబోధయిష్యామి కారణాకారణక్రమమ్.

46

కుంభుడు:— ఓ రాజా! వేదనము (చిత్తము) వేద్యము (విషయముల) వైపున కున్ముఖమగుటయందు వేద్యమే కారణమని నీవెఱంగియున్నావు. కనుక నీ యాస్వాభిప్రాయమును శీఘ్రముగ వెల్లడింపుము అపీదవ, కారణ, అహంకారములఁగూర్చిన క్రమమును నేను దెలియఁజేసెదను.

వేద్యవేదనరూపస్య చేత్యసంచేతనస్య మే
అకారణం కారణతాం యద్యాతం తవ తద్వద.

47

సామాన్యముగ వేద్య వేదనములకును, విశేషముగ చేత్యచేతనములకును, వేద్యము (మిథ్యా రూపమగుటచే) అకారణమైయున్నను, కారణత్వమును బొందెనను నీయభిప్రాయ మేదిగలదో, దానిని నాకుఁ జెప్పము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చేత్యచేతనరూపస్య వేద్యసంచేదనాకృతేః
ఇయం పదార్థసత్తహ దేహాదిః కారణం మునే.

48

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీ! వేద్య వేదనములకును (చిత్త, విషయములకును) చేత్య, చేతనములకును, దేహాది పదార్థముల సత్తయే కారణమై యున్నది.

శరీరాదితయోదేతి వేదనం వస్తు సత్తయా
అసత్యాభాసయా స్పృహో యథా పవనలేఖయా.

49

అసత్యముగఁ దోచు వాయుపంక్తిచే వృక్షాదుల చలనముగునట్లు, శరీరాదివస్తువుల సత్తచే వానిఁగూర్చిన జ్ఞానము (వేదనము) న్ను సుదయించుచున్నది.

అనత్తాం వస్తుసత్తాయా నావగచ్ఛామ్యహం యథా
అహంత్యవేదనం చిత్తబీజం సముపశామ్యతి.

50

ఏదైనచే అహంభావము యొక్క స్ఫుగణరూపముగు చిత్తముయొక్క బీజము నశించినో, అట్టి దేహాదివస్తువుల సత్తయొక్క యభావమును నేనెఱుంగను.

కుమ్భ ఉవాచ:-

విద్యతే యది దేహాది వస్తు సత్తా తదస్మి తే
అభావాద్దేహసత్తా దేః కింనిషం తవ వేదనమ్.

51

కుంభుఁడు:- ఓ రాజా! దేహాది పదార్థముల సత్త యథార్థముగ నున్నచో, అపుడు నీవు తలంచినట్లు వాని జ్ఞానము (వేదన)యొక్క కారణము, ఆకారము యుండవచ్చును. కాని దేహాదుల సత్తయే లేకయుండ నిక వాని జ్ఞానమెట్లుండును?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

యస్యోపలభ్యతే కించిత్స్వరూపం కలనాత్మకమ్
అసద్రూపం కథం తస్మాత్ప్రకాశః స్వాత్మ-థం తమః.

52

శిఖిధ్వజుఁడు:- ఓ మునీశ్వరా! ఏ వస్తువుయొక్క స్వరూపము ప్రత్యక్షముగా లభ్యమగు చున్నచో, అయ్యది అసద్రూపమెట్లుగను? ప్రకాశ మెపుడైన తమస్సు (చీకటి) అగునా?

హస్తపాదాదినంయు క్తః క్రియాఫల విలాసవాన్
సదానుభూయమనోఽయం దేహో నాస్తి కథం మునే.

53

ఓ మునీ! హస్తపాదాది సహితమై, క్రియా ఫలయుక్తమై, సత్తుగ ననుభూత మగునట్టి యీ దేహమెట్లు లేనిదియగును?

కుమ్భ ఉవాచ:-

కారణం యస్య కార్యస్య భూమిపాల స విద్యతే
విద్యతే నేహ తత్కార్యం తత్సంవిత్తిన్తు విభ్రమః.

54

కుంభుఁడు:- ఓ రాజా! ఏ వస్తువుయొక్క కారణము లేనిదియగునో, అట్టి యాకార్య మగు వస్తువున్న లేనిదేయగును. మఱియు నద్దాని జ్ఞానమున్న భ్రమరూపమే యగును.

కారణేన వినా కార్యం శరీరం న కదాచన
విద్యతే యస్య నో బీజం తద్ద్రవ్యం క్వేవ జాయతే.

55

కారణము లేనిచో, ఈశరీరమును కార్యమెపుడును నుండదు. ఏవస్తువునకు బీజమే లేకయు న్నుచో, ఆవస్తువెట్లు జనించును?

అకారణం తు యత్కార్యం సదివాగ్రేఽనుభూయతే
తద్ద్రవ్యైర్విభ్రమాద్విద్ధి మృగత్పక్షా జలోపమమ్.

56

ఓ రాజా! ఏ కార్యము, కారణములేకయే సత్తువలె నెదుట ననుభూతమగుచున్నదో, అది యెండమావుల జలమువలె ద్రవ్యయొక్క భ్రమవలననే గలిగినదని యెంచుము.

అవిద్యమానమేవ త్వం విద్ధి మిథ్యాభ్రమోదితమ్
సాతియత్నవతోఽవ్యేతస్త్రిగతృష్ణామ్బు లభ్యతే.

57

ఈ శరీరాది దృశ్యమును అసత్తుగను, మిథ్యగను, భ్రమచే నుదయించినదిగను నెఱుంగుము. ఏలయనిన, మిగుల యత్నమాచరించు వానికేగూడ మృగతృష్ణాజలము లభింపదుగదా!

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అసతోద్వీప్తబిమ్బాదేర్న య క్తం కారణే త్తణమ్
వన్ధ్యాతనయసర్వాజ్ఞ మణ్డనం కస్య రాజతే.

58

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీ! కారణమును రెండు చంద్రబింబములవలె అసత్తుని వచించుట యుక్తముకానేరదు. ఏలయనగా, వంధ్యాపుత్రుని సర్వాంగభూషణ మెవరికి నింపుగాఁదోమను?

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణేన వినా కార్యం శరీరాద్యస్థివజ్జరమ్
అవిద్యమానమేవేదం విద్యసంభవతో నృప.

59

కుంభుడు:— ఓ రాజా! శరీరా దృశ్యపంజరరూపమగు, కార్యము కారణములేక యీ యనుభూతమగుచున్నది గాన, అట్టిది, యసంభవమగుటచే నద్దాని నసద్రూపముగనే యెఱుగుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

హస్తపాదాదియుక్తస్య శరీరస్య మునీశ్వర
నిత్యమాలత్యమాణస్య పితౌ కస్తాన్న కారణమ్.

60

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! నిత్యము ప్రత్యక్షరూపముగఁ గానుపించు హస్తపాదాది సహితమగు ఈ దేహమునకుఁ దండ్రి కాశణ మెందులకుఁ గానేరదు?

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణాభావతో రాజచ్ఛితౌ నామ న విద్యతే
అసతో యత్తు సంజాతమసదేవ తదుచ్యతే.

61

కుంభుడు:— ఓ రాజా! యథార్థముగఁ దండ్రియు, గారణరహితుఁడై అసత్తై యున్నాఁడు. కావున అసత్తునుండి యుత్పన్నమైనవాఁడును అసత్తే యని చెప్పఁబడును.

పదార్థానాం చ కార్యాణాం కారణం బీజముచ్యతే
సంభవత్యజ్ఞ జగతి న బీజేన వినాఙ్కురః.

62

పదార్థములయొక్కయు, కార్యములయొక్కయు కారణమును బీజమందురు. ఏలయనిన, ఈ ప్రపంచమంద్లు బీజములేక అంశరమెన్నటికిని సంభవించనేరదు.

తన్నాన్ని కారణం యస్య కార్యస్యేహోపపద్యతే
 బీజాభావే హి తన్నాస్తి తత్సంవిత్తిస్తు విభ్రమః.

63

కావున, యే కార్యముయొక్క కారణములేదో, ఆ కార్యమున్ను లేనిదేయగును. బీజము లేనపుడు అంకురమున్ను లేకుండునుగదా! కాన నద్దానిగూర్చిన జ్ఞానమున్ను భ్రమయే యగును.

అవశ్యం ఖలు యన్నాస్తి నిర్బీజం తస్మత్తి భ్రమః
 ద్వీపదీపమరు భూమ్యమ్బు వన్ధ్యాపుత్రదళా సమమ్.

64

నిర్బీజమైన వస్తు పవశ్యము లేనిదేయగును. మతీయు నద్దాని జ్ఞానము పెండుచంద్రులవలెను, ఎండుమావులందలి జలమువలెను, పంధ్యాపుత్రునివలెను మతీయొక్క భ్రమయేయైయున్నది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

పితామహానాం పుత్రాణాం పితౄణాం చ జగత్ప్రయే
 ఆద్యః పితామహః కస్మాత్పూర్వోత్పత్తౌ న కారణమ్.

65

శిఖిధ్వజుడు: — ఓ దేవపుత్రా! ఈ ముల్లోకములందలి ప్రజాన్రష్టలగు మను, దక్ష, మరీ చ్యాదిపూర్వపు ఋషులయొక్కయు, పుత్ర, పితౄ, పితామహాది సమస్త ప్రాణీకోట్ల యొక్కయు, బ్రహ్మాండముయొక్కయు సుత్పత్తికిఁగారణము. ఆదిపితామహుఁడగుహిరణ్యగర్భుఁడెల కాఁగూడదు?

కుమ్భ ఉవాచ: —

ఆద్యః పితామహో యఃస్యాత్సోపి నాస్త్యేవ భూవతే
 కారణాభావతో నిత్యం యదా భావో న కస్యచిత్.

66

కుంభుడు: — ఓ రాజా! కారణాభావముచే ఆదిపితామహుఁడున్ను లేనివాడేయగును. ఏలయునఁగా కారణమే లేనపు డింక నేపదార్థముయొక్కయు నునికి యుండఁజాలదు.

కారణస్య స్వబీజస్య నిత్యాభావాత్పితామహః
 అస్యః స దృశ్యమానోపి భ్రమాదనోఽన విద్యతే.

67

తన కారణరూపమగు బీజముయొక్క యనిత్యత్వముచే పితామహుఁడు (హిరణ్యగర్భుఁడు) (మాయాశబలిత బ్రహ్మమునంపి యుత్పన్నమగుటచేత) భ్రమచే నన్యనివలె, దోచినను, యథార్థముగ బ్రహ్మముకంటె నన్యఁడుకాదు. ఏలయిన, అవిద్యారూపమగు మాయ విద్యచే శాధింపఁబడ నట్టి భ్రమ నివారితమగును.

మృగతృష్ణామ్బువద్రాన్తిరూప ఏవావభాసతే
 పితామహార్థకారిత్యమపి తస్య భ్రమాత్మకమ్.

68

ఇక్కారణమున హిరణ్యగర్భుని పృష్ట్యాదిరచనారూప క్రియయున్న భ్రమాత్మకమై, మృగ తృష్ణాజలమువలె భ్రాంతిరూపమే యైయున్నది.

పితామహోదరే తస్య మిథ్యాప్రత్యయతఃస్థితిః
 ఘనా తవ నివృత్తైవ మారయిష్యామ్యథేతరత్.

69

ఇభిధ్వజునఁ బితామహుని (హిరణ్యగర్భుని) యదదవఁడలి యాపితామహుడల శరీరాది
కార్యముల సత్కర్తృత్వమునుగూర్చిన దృఢప్రతీతి యేసి నీవఁజియుండెనో, అయ్యని నివృత్తమైనది. ఇంక
నిపుడు ప్రతిభాసమాశ్రమచే నేని మిగిలియున్నదో దాని గూడ తత్త్వసాక్షాత్కార పర్యంతముగు
నుపనేశముచే నివారించును.

తస్మాచ్ఛిదాత్మకతయాత్మని చిత్తతోఽయం

నిత్యం స్వయం కచతి భూమిప దేవదేవః

తేనైవ పద్మజ ఇతి స్వయమాత్మనాత్మా

ప్రోక్తః స్వరూప ఇతి శానమిదం సమస్తమ్.

70

ఇత్యాశ్చై శ్రీవాసిష్ఠమహా రామయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజావబోధనం నామ

చతుర్నవతితమః సర్గః ॥ 94 ॥

ఓ రాజా! పూర్వోక్తరీతి, చైతన్యముకంటె భిన్నమగు పదార్థములు అసత్తగుటచే, హిర
ణ్యగర్భుని మొదలుకొని తృణపర్యంతముగల కార్యపరంపరారూపముచే వికసితుండగు సర్వదేవదేవత్వం
డగు ఈశ్వరుఁడు తనయందుదానే హిరణ్యగర్భుని నామములచే, బ్రసిద్ధుండగుచున్నాఁడు గాన
ఈసమస్తద్వైతసమాహమున్న శాంతమగు బ్రహ్మరూపమే యగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావబోధనమున

దొంబదినాల్ప సర్గము ॥ 94 ॥

పంచనవతితమః సర్గః

[ఘనతాతానవే నాత్రావిద్యోపశమశక్రమః

శిఖిధ్వజస్య బోధేన విశ్రాంతిశ్చోపవర్ణ్యతే.

శిఖిధ్వజుని గాఢమైన అజ్ఞానమును సన్నగింపుటద్వారా అవిద్యయొక్క నాశక్రమమును
పవించుట, బోధచే విశ్రాంతి నొందింపఁజేయుట మున్నగు విషయము లిచటపరింపఁబడుచున్నవి.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

అబ్రహ్మమృషవస్య నం యద్యయం భానతే భ్రమః

అర్థక్రియాసమర్థశ్చ తత్కథం దుఃఖకారణమ్.

1

శిఖిధ్వజుఁడు:— మహాత్మా! బ్రహ్మదేవుని మొదలుకొని తృణముపఱకుల యీ జగత్తం
తయు మృగత్వజ్ఞానమువలె మిథ్యగా భాసించుచో నిక ఈజగత్తునందలి పదార్థములం దర్థక్రియా
సామర్థ్యము (ఆన్నజలదులచే నాశలదప్పులు శమించుట మున్నగునవి) యెట్లు సంభవించును? మఱియు
ఈపదార్థములు దుఃఖకారణము లెట్లుగను?

నిర్వాణ ప్రకరణము.

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఏవం జగద్భ్రమస్యాస్య భావనం తావదాతతిమ్

2

శిలీభూతస్య శీతేన సలిలస్యేవ రూక్షతా.

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! శిలీభూతమైన జలమెట్లు కఠినత్వమునొంది పీత , పాత్రాద్యర్థక్రియాసామర్థ్యము గలిగియుండునో, అట్లే భ్రమరూపమైన యాజగత్తునందున్న సత్యసంకల్పుఁడగు ఈశ్వరుని భావనయే, ఆయామర్థక్రియాదులచే వ్యాపింపబడియున్నది?

అజ్ఞానం శిథిలీభూతమేవం సప్తం విదుర్బుధాః

3

న నాశేన విరోధేతి పూర్వసంస్థానవిచ్యుతిః.

అజ్ఞానము శిథిలముకాఁగా నీజగత్తున్న గ్రమముగ శిథిలమై, మూలజ్ఞాననాశముచేదాచున్న నశించుచున్నది. ఇవ్వలయుమును విజ్ఞానావేశింపబడియున్నారు. అజ్ఞానము నశింపనిదే జగత్తస్థితి బాధింపబడనేరదు.

తనుత్వం సర్వబోధస్య య తదేవ హి కారణమ్

4

సర్గోపశమనంపత్యై ప్రతిపన్నే పరే పదే.

నిరోధాభ్యాసముచేసగు బాహ్యకారవృత్తియొక్క సూక్ష్మతయే, అజ్ఞానము శిథిలమగుట మందుఁ గారణమైయున్నది. మఱియు బాహ్యకారవృత్తియొక్క సూక్ష్మత యధికరింప జూనోత్పత్తి చేఁగ్రమముగఁ బరమపదము (ఆత్మ) సాక్షాత్కరింపబడ, జగత్తుయొక్క సంపూర్ణ విలయము సంభవించును.

తానవం దృశ్యతే యస్య తస్మానుక్రమతః స్వయమ్

5

పూర్వసంస్థానవిగమాత్ప్రళమోప్యవపద్యతే.

ఈ ప్రపంచమందును ఏ వస్తువుయొక్క సూక్ష్మత క్రమశః యగునో, అద్దాని పూర్వ సూల)స్థితియొక్క నాశముచేఁ గ్రమముగ నది సంపూర్ణవినాశమున్న జూందును.

అనేనైవ క్రమేనైవం త్వమాదిపురుషో నృపః

6

భ్రమాకారోదయం విద్ధి మృగత్వస్థాముబృథ్నితమ్.

ఓ రాజా! ఇట్టి యజ్ఞాన శైథిల్యక్రమముచేతనే దేహాది సమస్తదృశ్య వదార్థములు బాధిత ములుకాఁగా, తుదకు శుద్ధచిన్మాత్రుఁడవగు ఆదిపురుషుం డైన నీవే శేషింతువు. మఱియు, చైతన్య ముకం టె భిన్నమగు యాదృశ్యజగత్తు భ్రమాకారమై, మృగత్వస్థాజలమువలె మిథ్యారూపముగ పన్నదగును.

ఏషా పితామహాభావేఽవ్యసతీ భూతసంతతిః

7

న కదాచన తస్మిన్దం యదసిద్ధేన సాధ్యతే.

బ్రహ్మదేవుని (హిరణ్యగర్భుని) అభావమువలన ఈప్రాణిసమూహమున్న అసత్యేయగుచున్నది. ఏలయనిన, ఎవఁడు స్వయముగనే అసిద్ధుఁడైయుండునో, అతనిచే నెపుడును సేకార్యమున్న కన్దంపదు.

అయం భూతోపలమ్బో హి మృగత్వస్థాప్యివ్విదితః

విచారాద్విలయం యాతి శుక్తారజభేదిన

8

మృగత్వస్థాజలమువలె నుదయించిన యాప్రాణిసముహమయొక్క ప్రత్యక్షరూపప్రాప్తి, తత్త్వవిచారముచే ముత్తెఱచుచిప్పుడుందలి నెండివలె నశించు చున్నది.

కారణభావతః కార్యమభూత్వా భవతీతి యత్

మిథ్యాజ్ఞానాదృతే తస్య న రూపముపపద్యతే.

9

కారణములేకయే యేకార్యముండునో, అద్దానిరూపము మిథ్యాజ్ఞానముతప్ప, అన్యము యుక్తము కానేరదు.

మిథ్యాదృష్టిప్రేక్షితం తు న కదాచన విద్యతే

మృగత్వస్థామ్భసా కేన ఘటకాః పరిపూరితాః.

10

అట్టి మిథ్యాజ్ఞానముచే నుదయించు పదార్థమును మిథ్యాదృష్టిచే పీక్షించినచో నిక నది యెన్నటికి నుండుజాలదు. ఏలయనిన మృగత్వస్థాజలముచే ఘటముల నెవఁడు నింపెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: -

స్రష్టరాద్యస్య పరమం బ్రహ్మ కస్మాన్న కారణమ్

అనన్తమజమవ్యక్త మమ్భరం శాన్తమచ్యుతమ్.

11

శిఖిధ్వజుడు:- మహాత్మా! అజమై, అవ్యక్తమై, శాంతమై, అమృతమైనట్టి పరబ్రహ్మమే ఆదిప్రప్తయగు బ్రహ్మదేవుని కారణమేల కాఁగూడదు?

కుమ్భ ఉవాచ:-

హేతుత్వాభావతో బ్రహ్మ కార్యత్వాభావతస్తథా

అద్వైతేనాతిగన్తాత్మా న చ కార్యం న కారణమ్.

12

కుంభుడు:- ఓరాజా! తేజోద్భవహృత్ పూర్వమనపరిమే, 'నేహ నానాస్తి కించన' 'అసత్తో హ్యయం పురుషః' - ఇత్యాది శ్రుతివాక్యములచే గూట్కమును బ్రహ్మము పరిణామరహితమున్ను, అద్యయమున్ను, ప్రపంచాతీతము నగుటచే కార్యకారణ భావపరితమై యున్నది. కాన నట్టి శుద్ధ బ్రహ్మము (అత్మ) కార్యముగాని, కారణముగాని కానేరదు.

అకర్తృకర్మకరణమకారణమబీజకమ్

అప్రతర్క్యమనిజ్ఞేయం బ్రహ్మ కర్తృ కథం భవేత్.

13

కర్తృకర్మ కరణాదిరహితమై, ఉపాదాన నిమిత్తకారణవిచ్ఛితమై, అప్రతర్క్యమై, అనిజ్ఞేయమైనట్టి బ్రహ్మ మెట్లు కర్త యగును.

అకారణత్వాత్కార్యత్వరహితం తజ్జగద్భవేత్

అద్వైతై క్యమనాద్యన్తం తదాద్యముపలమ్భనమ్.

14

బ్రహ్మము కారణముగానందున, కార్యత్వరహితమై యున్నది. ఒక వేళ కార్యకారణాత్మకముగా ఈ జగత్తు కలదని తలంచుచో, అయ్యది ద్వైతైక్యలక్షణ వర్జితమై, దేశ, కాల, వస్తు పరిచ్ఛేదములను, అనాదియై, అనంతమై, చిదేకరసమైన బ్రహ్మముగ నే యుండియున్నదని భావింపుము.

అప్రతర్క్య మవిజ్ఞేయం యచ్ఛివం శాస్త్రమవ్యయం
తత్కథం కస్య కేనైవ కర్తృ భోక్తృ కదా భవేత్. 15

అప్రతర్క్యమై, అవిజ్ఞేయమై, శివమై, శాంతమై, ఆవ్యయమైన బ్రహ్మమెపుడెట్లు! దేనిచే దేనికి కర్తయు, భోక్తయుఁ గాగలదు?

అతో నేదం కృతం కించిజ్జగదాది న విద్యతే
న కర్తాసి న భోక్తాసి సర్వం శాస్త్రమజం శివమ్. 16

ఇక్కారణమున ఈజగదాదులు దేనిచేతను గావింపఁబడినవికావు. అవి లేనివేయగును మఱియు నీవు కర్తవుకావు, భోక్తవుకావు. సమస్తము శాంతమై, అజమై, శివమై యొప్పుచున్నది.

కారణాభావతః కార్యం న కస్యచిదిదం జగత్
అకారణత్వాత్కార్యత్వం భ్రమాద్విద్ధి త్విదం జగత్. 17

కారణాభావముచే ఈజగత్తు దేనియొక్కయుఁ గార్యముకాదు. కావున కారణములేమి ఈ జగద్రూపకార్యము భ్రమచేతనే సిద్ధించుచున్నదగును.

అకార్యత్వాచ్చ నాస్త్యేతత్సర్గ ఇత్థం న విద్యతే
యదా న కస్యచిత్కార్యం కారణస్య జగత్తదా. 18

పదార్థాభావసంసిద్ధి సత్త్విద్ధా కస్య వేదనమ్
ఏవం తు వేదనాభావే నాస్యహం త్వస్య కారణమ్. 19

అతః శుద్ధో విమక్తోఽసి కైవోక్తిర్భవమాక్షయోః

దేనియొక్కయు కార్యము కానందుచే నీయావిరూఢతమగు సృష్టియు లేనిదేయగును. ఇట్టి జగత్తు యేకారణమయొక్కయు కార్యముకానందుచే పదార్థముల యభావమే వాస్తవముగా సిద్ధించినది. పదార్థములే లేనపుడెక దేనియొక్కవేదన (జ్ఞాన) మగును? ఇవ్వధమున వేదనాభావముచే నట్టి వేదన మునకు, గారణమగు ఆహంభావమున్ను లేదు. గాన నీవు శుద్ధుఁడవు, విమక్తుఁడవు, (ఆత్మరూపుఁడవు) నైయుండ నికనీకు బంధమోక్షములేచట!

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

బుద్ధోఽస్మి భగవన్యక్తి యుక్తముక్తం త్వయోత్తమమ్. 20

కారణా భావతః కర్తృ నేదం బ్రహ్మేతి వేద్యహం
కర్తృ భావాజ్జగత్సాస్తి తేన నాస్తి పదార్థదృక్. 21

శిఖిధ్వజుడు:— మహాత్మా! (నేను ప్రబుద్ధుడనైతి నేనుశుద్ధుఁడను ఆత్మ నేయైయున్నాను) తాము యుక్తి యుక్తమగు నుత్తమ కథనముఁ గా వింటితిరి. కారణాభావముచే ఈ బ్రహ్మము (ఆత్మ)

కర్తగావని తెలిసికొంటిని. కర్తయొక్క అభావముచే ఈజగత్తున్న లేనిదైయున్నదిగాన నామరూప దృష్టియు లేనిదిగను.

నాతశ్చిత్తాది తద్వీజం నాతోఽహంనాది కించన

ఏవం సి తే విశుద్ధోఽస్మి విబుద్ధోఽస్మి శివోఽస్మి వా.

22

ఇక్కారణమున, ఆనావరూపజగత్తుయొక్క వీజముగు చిత్తాదులున్న అహంత్యాదులున్న గూడ నొకింతయును లేవు. ఇట్లు, జగత్తు, చిత్తము, అహంకారము మున్నగునవి లేనివేయైయున్నందున నేను శుద్ధుడను, విబుద్ధుడను, శివరూపుడను నైయున్నాను.

నమో మహ్యం పరం చేత్యం న కించిదితి బోధితః

పదార్థ వేదనాది తమసదేవావభాసతే

అహమాద్య నమేతేన శాస్త్రమాసే ఖకోశవత్.

23

చైతన్యముకంటె బరముగనే విషయగమ్యామున్న లేదని తాము నాకు బోధించితిరి, ఈ తమయుక్తినుసరించి పదార్థములయూర్చి విచారింపటచే, ఆధ్యారోప, అపవాదములచే, ప్రపంచము మొదలుకొని అహంకారవ్యంతము సమస్తపదార్థము లసత్యములుగనే భాసించుచున్నవి. ఈవిధముగ సమస్తము బాధింపబడుటచే నాకాశకోశమువలె నేను విత్తేపరహితుడనై యున్నాను. అట్టి నాకు సమస్కారము.

జగత్పదార్థప్రవిభాగదృష్టిః సదేశదిక్కాలకలాక్రియాఘా

అహో ను కాలేన చిరేణ శాంతా బ్రహ్మైవ శాంతం స్థితమవ్యయత్మ. 24

అహో! దేశకాలక్రియాసమూహ సహితముగు ఈపదార్థముల దృష్టి చిరకాలమునకు నేడు నాకు నశించినది. ఇప్పుడు, శాంతుడనై, అవినాశిని, నిర్వికారుడనై, బ్రహ్మమాత్రుడనై స్థితి నొందియున్నాను.

శామ్యామి నిర్వామి పరిస్థితోఽస్మి న యామి నోదేమి న చాస్తమేమి

తిష్ఠామి తిష్ఠ స్వయంభాస్థితాత్మా శివం శుభం పావనమానమస్మి.

25

ఇత్యార్హే శ్రీవాసిష్టమహారాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మాక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రణే పూర్వార్థే చూ || శిఖిధ్వజ విశ్రాంతిర్నామ

పశ్చానవతితమః సర్గః || 95 ||

నేను శాంతుడను, తృప్తుడను, సర్వత్రమెయుచున్న వాడను అయియున్నాను. నేనుబోవుటలేదు, ఉదయించుటలేదు, అస్తమించుటలేదు: ఎట్లున్నానో యట్లునే యున్నాను. తామున్ను సటి యానందైకరసముగు ఆత్మయందే యుండుండు. నేను తమ ఆత్మరూపుడ నేయై శుద్ధుడనై, శివరూపుడనై, పవిత్రుడనై, మానవంతుడనైయున్నాను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజ విశ్రాంతియను

దొంబిదియైదవ సర్గము || 95 ||

షణ్ణవతితమః సర్గః

[ప్రతిబుద్ధస్య రాజ్ఞోఽత్ర దృశ్యసత్తాపమార్జనమ్
యథా భవతి నిశ్శేషం తథా కుమ్భేన పర్యతే.

దృశ్యసత్త సంపూర్ణముగ నెట్లు తొలఁగునో యా క్రమమిచట ప్రబుద్ధుడైన రాజానకు కుంభునిచే వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి బ్రహ్మణి విశ్రాంతిమవాప్య స శిఖిధ్వజః
మహూర్తమాసీత్సంశాంతమనా నిర్వాతదీపవత్

1

తీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు అఖండబ్రహ్మకారవృత్తి యుదయించుటచే బ్రహ్మమునందు విశ్రాంతిని బొందినవాడై యా శిఖిధ్వజుఁడు రెండుగడియలవఱకు శాంతిచిత్తుడై, గాలిలేని స్థలమున నున్న దీపమువలె నిశ్చలముగ నుండెను.

నిర్వికల్పసమాధానపరేణాశు వివిక్షితమ్
స్వలీలయేతి కుమ్భేన ఝటిక్షేప ప్రబోధితః.

2

అత్తటి రాజు శీఘ్రముగ నిర్వికల్పసమాధియందుఁ బ్రవేశించుట కభిముఖుఁడు కాఁగా కుంభయావధారిణియగు చూడాల స్వలీలచే నాతనిని త్వరితముగఁ బ్రబోధితమొనర్చెను.

కుమ్భ ఉవాచ:-

రాజన్మజ్జాననిద్రాతః ప్రబుద్ధోసిఽశివః స్థితః
కార్యం నాస్తమయేనైవ స చానస్తమయేన జే.

3

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! నీవిపుడు అజ్ఞాననిద్రనుండి మేల్కొంచి, శివరూపుడవై చెన్నొందుచున్నావు. కాననిడ (నిర్వికల్పసమాధిచే) నీదృశ్యము నస్తమింపఁజేయుటవలనగాని, అస్తమింపకఁ జేయుటవలనగాని నీకు ప్రయోజన మేమియులేదు.

సకృదేవ విభాతాత్మా నష్టానిష్టపదాత్మకః
కలాకలననిర్మూక్తో జీవన్ముక్తోఽజ్ఞ సాంప్రతమ్.

4

ఓక్క పర్యాయ మాత్మను ఓర్పించుటచేతనే నీయనిష్టమాలన్నియు నశించినవి కాన, నీవి పుడు సమస్తకల్పనలనుండి విముక్తుడవై జీవన్ముక్తుడవై వెలయుచున్నావు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

కుమ్భేన బోధితస్తే వైవం స బభూవావబోధవాన్
వినిర్గతో రరాజోఽచ్ఛైర్మహామోహనముద్గకాత్.

5

తీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! కుంభుఁడెటు పల్క, బోధయుక్తుడగునారాజు మహామోహబంధనమునుండి వినిర్గతుడై మిగుల శోభించెను.

విశ్రాంత్యః తుణేనైవ పశ్యన్దృశ్యస్య వస్తునః
అసత్తామేవ ముక్తాత్మా లీలయా సమువాచ హ.

6

క్షణకాలములోనే విశ్రాంత చిత్తుడై ముక్తాత్ముడైన యారాజు దృశ్యవస్తువుయొక్క
యనత్తను గాంచుచు లీలాపూర్వకముగ కుంభునితో నిట్లనియె—

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

జాతప్రాయమపీదం తు యత్పుచ్చాచ్చిమి తదుచ్యతామ్
భూయో నిపుణబోధాయ మమ మానద మోదద.

శిఖిధ్వజుడు:— మానప్రదా! ఆనందదాయకా! నాకు చెలిసిసట్లున్న దైవపుటికి, దృఢ
బోధకొఱకై మఱల తమ్ముల నేదియడుగుదునో దానిని వచింపగోరెద.

శివే శాస్తే నిరాభాసే పదేనల్లసితాత్మని
ద్రష్టు దర్శన దృశ్యాభ్యో విశ్వాత్మా ప్రత్యయః కుతః.

8

శివమై, శాంతమై, నిరాభాసమై, అపకటితమైనట్టి ఆత్మయందు ద్రష్టు, దర్శన, దృశ్య
రూపము ఈ ప్రపంచముయొక్క ప్రతితి యెరునుండి యే తెంచినది?

కుమ్భ ఉవాచ:—

సాధు పృష్టం మహారాజ రాజసే వాథ భాస్వరః
ఏతదేవ హి తే శిష్టం జ్ఞాతుం యత్తదిదం శృణు.

9

కుంభుడు:— ఓ మహారాజా! బాగుగఁ బ్రశ్నించితివి జ్ఞానావరణము తొలగుటచే నీవి
నపుడు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నావు. నీకిపుడిదియే తెలిసికొనుట కింకనుమిగిలియున్నది, కాన
సద్దానినిగూడ వినుము.

యదిదం దృశ్య తే కించిజ్జగత్సావరజంగమమ్
సర్వం సర్వప్రకారాఢ్యం కల్పానై తద్వివశ్యతి.

10

సర్వవిధములగు పదార్థములచేఁ బూర్ణమైనట్టి యేసావరజంగమాత్మకముగు ప్రపంచము
కానపించుచున్నదో, అదియంతయుఁ గల్పాంతమున నశించును.

తతః స్థిమితగమ్భీరం న తేజో న తమ సతమ్
మహాకల్పవిలాసానై సత్సరమవశిష్యతే.

11

ఆ మహాకల్పంతమున నత్తటి నిశ్చలమై, గంభీరమై, తేజముగానిదై, అంధకారముగానిదై
వ్యాపించినట్టి సారభూతముగు సన్మాత్రమే శేషించును.

చిన్మాత్రమమలం శాస్తమాభాతం పరమం నభః
సమస్త కలనోన్ముక్తం యుక్తం పరమయా ధియా.

12

యదోదితమత్యచ్ఛం శాస్తమాతతముజ్జ్వలమ్
పరమాత్మాత్మకం తేజస్థిమితం జ్ఞప్తిమాత్రకమ్.

13

అయ్యది చిన్మాత్రమై, నిర్మలమై, శాంతమై, ప్రకాశమయమై, అతీనూత్నమగు చిదాకాశమై, సమస్తకల్పనావిముక్తమై, నిజస్వరూపమును సాక్షాత్కరించునట్టి బుద్ధితోఁగూడినదై, ఏకమై, ఆతిస్వచ్ఛమై, సర్వత్రవ్యాప్తమై, ఉజ్జ్వలమై, పరమాత్మమయమై, గంభీరమై, తేజోరూపమై, జ్ఞప్తిమాత్రమై యుండును.

అప్రతర్క్యమనిజ్ఞేయం సమం శివమనిన్దితమ్

బ్రహ్మ నిర్వాణమాపూర్ణమాపూర్ణోదిత సంవిదా.

14

మతీయు, ఆ పరమాత్మయగు బ్రహ్మము తర్కించుటకు యోగ్యముగానిదై, అవిజ్ఞేయమై, సర్వత్ర యేకరసమై, శివమై, అనిందితమై, నిర్వాణరూపమై, సర్వత్ర యుదయించిన నిజబోధచే బూర్ణమై యుప్పును.

అశీయసామణీయశ్చ సవిష్టం చ సవీయసామ్

గరీయసాం గరిష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ శ్రేయసామపి.

15

ఆ బ్రహ్మము సూక్ష్మతరపదార్థములకంటెను సూక్ష్మతమమై, స్థూలతరపదార్థములకంటెను స్థూలతమమై, గురుతరపదార్థములకంటెను గురుతమమై, శ్రేష్ఠతరపదార్థముల కంటెను శ్రేష్ఠతమమై యున్నది.

ఉద్యశం తత్పరం సూక్ష్మం తస్యాగ్రే యదిదం నభః

అణోః పార్శ్వే మహామేరురివ స్థూలాత్మ లక్ష్యతే.

16

ఆ యాత్మయగు బ్రహ్మమెంత సూక్ష్మమైనదనఁగా పరమాణువు ఎదుట మహామేరుపర్వతమెంత స్థూలముగాఁ గనబట్టునో, ఆయాత్మయెదుట నీయాకాశమున్న నంతస్థూలముగాఁ గనబట్టును.

ఉద్యశం తత్పరం స్థూలం యస్యాగ్రే యదిదం జగత్

పరమాణువదాభాతి క్వచిదేవ న భాతి చ.

17

మతీయు ఆయాత్మ (బ్రహ్మము) యెంత స్థూలమైనదనఁగా—అద్దానియెదుట నీసమస్త బ్రహ్మాండమున్న పరమాణువునలె గోచరించును. ఒకచో, గేవలము గోచరింపకనే యుండును.

విశ్వాత్మకచనం నామ పడేఽసంభవ వేధసః

తదహంవేదనం విద్ధి విరాడాత్తా జగత్త్రి సత్తమ్.

18

ఓరాజా! నాయాశఙ్కితమగు సద్ధిపానరూపమైన బ్రహ్మపదమున, పూర్వకాలపు జగత్తుయొక్క సంస్కారోదోఘముచే సుదూర్భుతులగు నాయాప్రాణుల కర్మననుసరించి, అధ్యానముచే నేప్రపంచముయొక్క స్ఫురణమగుచున్నదో, దానినే నీవు పరమాత్మనుండి యుత్పన్నమైన బ్రహ్మదేవుని యహంభావరూపమగు జ్ఞానాధ్యానమని యెఱుఁగుము. ఆ బ్రహ్మదేవుని యహంభావమునందే విషయరూపమున ఈజగత్తు సిద్ధినిొందియున్నది. అట్టిజగత్త్రి సత్తమ్ విరాడ్రూపముగు విషయాధ్యానమని తెలిసికొనుము.

వాతస్య వాతస్పన్దస్య యథా భేదో న విద్యతే

శూన్యత్వఖతోఽపమయోఽశ్చిన్తాత్రాహం త్వయోస్తథా.

19

వాయు చలనములకును, శూన్యత్వ, ఆకాశములకును భేద మెట్లులేదో, అట్లే చిన్మాత్ర, అహంభావనాపస్పరణము (పరస్పరగర్భ)లకును భేదమేమియులేదు.

జలేన్ద్రస్య దేశకాలాన్తే తథా జగదకారణం

పరేన్ద్రస్య దేశకాలాన్తే తథా జగదకారణమ్.

20

దేశకాలములచే పరిచ్ఛిన్నమగు జలమునఁ దరంగాదులు సకారణముగ నున్నవిధమున, దేశకాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగుఁ బరమాత్మయంద కారణముగ నీజగత్తున్ను నున్నది.

హేమన్ద్రస్య దేశకాలాన్తే కటకాది సకారణమ్

బ్రహ్మణ్యదేశకాలాన్తే తథా జగదకారణమ్.

21

దేశకాలములచే, పరిచ్ఛిన్నమగు సువర్ణమునఁ గటకాద్యాభరణములు సకారణముగ నున్న విధమున, దేశకాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగు బ్రహ్మమున అకారణముగ నీజగత్తున్ను గలదు.

ఈదృశం తద్వర్ణవంచ జగద్రాజ్యం తదక్షతమ్

నద్వైతమమలం శాస్త్రం జగత్త్రణలవాయతే.

22

ఇట్టిజగద్రాపరాజ్యమునకు ఆబ్రహ్మము మహారాజైయున్నది సర్వశ్రేష్ఠమై, నాశరహితమై, ద్వైతవర్జితమై, నిర్మలమై, శాంతమైనట్టి యా బ్రహ్మముయొక్క సమృద్ధియున నీజగత్తు తృణము వలె, దుచ్చముగఁదోచును.

ఈదృశం తత్పరం శ్రేయస్తస్మిన్నతి యదీశ్వరే

జగత్పదార్థసార్థశ్రీః సా సత్తామేతి వేదనాత్.

23

ఇట్లు పరమశ్రేయోపాదముగు ఆబ్రహ్మముండుటచేతనే యీ జగత్తుయొక్క పదార్థముల శోభ స్ఫురణ (వేదనా)మాత్రముచే నత్తను బొందుచున్నది.

తత్సారమేకమేవేహ విద్యతే భూపతే తతమ్

ఏకమేకాన్తచిత్కాన్తం నైకమప్యద్వితావశాత్.

24

ఓ రాజా! సారభూతమైనట్టి యాబ్రహ్మమొకటియే సర్వత్ర చ్యాపించినదై, చిన్మాత్ర స్వరూపమై నిరుపాధికప్రేమపదమై, అద్వితీయమై, ద్వైతైక్యపరివర్జితమైయున్నది.

తస్మాద్ద్వితీయా కలనా కాచిన్నామ న విద్యతే

ఆత్మతత్త్వమలం భాతం తదేవాపూర్ణమక్షయమ్.

25

ఇక్కారణమున ద్వితీయకల్పన యెద్దియునులేదు. సర్వథా పూర్ణమై, అక్షయమై నిర్మలమై నట్టి ఆత్మతత్త్వమే ప్రకాశించుచున్నది.

సంస్థితం సర్వదా సర్వ సర్వాకారమిహోదితమ్

అదృశ్యత్వాదలభ్యత్వాన్న తత్కార్యం న కారణమ్.

26

అయాత్మ్య సదా స్వరూపమై, సర్వాకారముగ నుదయించు నట్లున్నదై యొప్పుచున్నది.

మఱియు నది సేత్రాదీంద్రియములచే నదృశ్యమున్ను, సాస్తాదులచే నలభ్యమున్ను నగుటచే కాద్యము గాకయు, కారణముగాకయు నున్నది.

ప్రత్యక్షాదేగమ్యత్వాత్క్రిమవ్యేవ తదుత్తమమ్
సర్వం సర్వాత్మకం నూత్నమచ్ఛానుభవమాత్రకమ్.

27

ఆబ్రహ్మము ప్రత్యక్షానలౌకిక ప్రమాణములచే బొందబడనిదియు, స్వానుభవైక గమ్యమున్ను, నిరతిశయానందస్వరూపమున్ను, సర్వశ్రేష్ఠమున్ను, సర్వరూపమున్ను, సర్వాత్మకమున్ను, అతి నూత్నమున్ను, స్వచ్ఛమున్ను అనుభవమాత్రమున్నునై యున్నది.

ఆఖ్యానాఖ్యాన్వరూపస్య నిరాభాసప్రభాద్యశః
సతో వాప్యసతో వాథ కథం కారణతా భవేత్.

28

తల్లి, తదర్థ(సర్వవస్తు)స్వరూపమై — లేక, వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమై, నిరాభాసమైనట్టి దృశ్యాత్రమై, పరమార్థదృష్టియందు సత్తుగన, వ్యవహారదృష్టియందు అసత్తుగన — ఇట్లు సదసద్రూపముల భాసించు ఆబ్రహ్మమునకుఁ గారణత్వమెట్లు సంభవించును?

యద్వై స కస్యచిద్భీజమనాఖ్యత్వాన్న కారణమ్
స కించిజ్జాయతే తస్మాత్ప్రమాణాది తతాత్మనః.

29

ఆబ్రహ్మము నామరూపరహితమగుటచే దేనియొక్కయు బీజముగాని, కారణముగాని గాకయున్నది. కాన వ్యాపకరూపమగు ఆపరమాత్మనుండి ప్రమాణప్రమేయరూపమగు ఈ జగత్కింత తైనను జనింపనేరదు.

అకర్తృ కర్మకరణం సత్యం చిద్వనమక్షతం
ఆత్మరూపమనాభాసం స్వయంవేదనమక్షతమ్.

30

కర్తృ, కర్మ, కరణాదిరహితమై, సత్యమై, నాశరహితమై, చిద్వనమాత్రమై, నిరాభాసమైనట్టి, ఆ యాత్మస్వరూపము స్వయముగ ననుభవమాత్రమై యున్నది.

తస్మాన్న జాయతే కించిత్పరస్పాద్భవ్యాణో మునే
కథం కిం లభ్యతే కేన యథోక్త్యాది సకారణమ్.
పరేఽస్తదేశకాలాస్తే యథా జగదకారణమ్

31

ఓ మునీ! కాన, ఆపరబ్రహ్మమునుండి యేదియు సుత్పన్నమగుటలేదు. ఏలయనిన, జలము నుండి సకారణముగ సుత్పన్నమైన తరంగదులైనను జలముకంటె వేరుగ నొకింతైనను లభ్యముగాక యుండగా ఇంక బ్రహ్మమునుండి నిష్కారణముగ సుత్పన్నమైన జగత్తు ఎట్లు ఎవనికి ఎందులకు భిన్న రూపముగ లభించును? దేశకాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగు పరబ్రహ్మమున అకారణముగ ఈజగత్తు కలదను విషయము పూర్వము వచించియే యున్నాను.

శిశిర్ధ్వజ ఉవాచ:—

జలాదౌ య త్తరజ్జాది తత్ప్రకారణమస్మి హి.

32

పరే జగదహంతాది నాకారణమవై మృహమ్

శిశిర్షజాఁడు: — మహాత్మా! జలాదులందు దరంగాదులు సకారణమైయు, బ్రహ్మమున జగదహంతాదులు అకారణమైయు నున్నవను విషయము నేను గ్రహింపజాలకుంటిని.

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఇదానీం తత్త్వతో జ్ఞాతమేతత్సత్త్వం మహీపతే

33

కుంభుడు:— ఓ రాజా! పంచీకృతముగు జలాదులు సమద్రమునకుఁ గారణములు, మఱియు, బాహ్యవాయువులు సహకారికారణములు. కాన, జలముయొక్క పరిణామముగు దరంగాదులు సకారణమైయున్నవి. బ్రహ్మముయొక్క కారణము అప్రసంగమై యుండుట చేతను, అటు సహకారి కారణము లేనందు చేతను, అద్దానియొక్క పరిణామము జగత్తు కాఁజాలదు. వైద్యప్రాంతము వచ్చి టయందిదియే నాచింతింపఁదగినది. కాని, ఇద్విషయమును తత్త్వజ్ఞానములేని అజ్ఞు లెఱుంగజాలరు. నీవైతే, యధార్థరూపమున సత్యము (అద్వైతపస్తవు) నెఱింగియున్నావు. గాన నిద్విషయ మిచ్చుదు నీకు సుబోధకము కాఁగలదు.

ఇదం జగదహంతాది నేహ కించిన్న విద్యతే

జగచ్ఛబ్దార్థరహితం జగదస్మి శివాత్మకమ్.

34

ఓ రాజా! ఈ జగత్తుగాని, అహంతాదులుగాని యేవియు పరమాత్మయందు లేవు. కాని జగత్తుయొక్క శబ్దార్థములులేని, శివాత్మక (పరమాత్మరూప) మైనదేయగు జగత్తు యందుఁగలదు.

వోమ్యేష్యవ నిర్మితం శాస్తం వోమ్యా సూక్ష్మ తరేణ చ

యథా నభసి శూన్యత్వం తథేదం జగదీశ్వరే.

35

ఆకాశమునం దాకాశముకంటె సూక్ష్మతరమైన మా మాకాశముచే నిర్మితమగు గంధర్వ సగరము మిథ్యాత్వముచే నిత్యశాంతమై యాకాశ సత్త్వరేణ యెట్లు తోచునో, మఱియు శూన్యత్వ మాకాశమందెట్లుండునో, అట్లే యీ జగత్తున్న యీశ్వరునియందు (బ్రహ్మమున) గలదు.

సదృశం స్వస్వరూపేణ న వా రూపేణ కేనచిత్

ఏవం రూపం జగదిదం సమ్యగ్జాతం శివం భవేత్.

36

ఈ జగత్తును వైతస్వరూపముగగాని, శూన్యరూపముగగాని లెన్నగ నెఱుంగుటచే నది బ్రహ్మరూపమే కాఁగలదు.

సమ్యగ్జాన ప్రభావేణ విషమ వృమ్భతాయతే

అసమ్యగ్జాతమశివం జగద్భుజిప్రదం పరమ్.

37

సమ్యక్ - జ్ఞాన ప్రభావముచే విషమము అమృతతుల్యమగుచున్నది. అసమ్యక్ - జ్ఞానముచే ఈ జగత్తు అమంగళకరమై, మహాదుఃఖిప్రదమై యున్నది.

విషబుద్ధ్యామృతమపి భుక్తం విషరసాయతే
ఈదృశశ్చ యథా వేత్తి యద్యదేష చిదీశ్వరః.
తత్తథైవాశు భవతి తాదృగ్రూపతయా శివః

38

విషమును దలంపుతో నమృతమును భుజించినను నది విషకార్యమునే యెట్లు చేయుచున్నదో. అట్లే మాయాశబ్దితుండగు నీశ్వరుడేయే యనుభవము నొందునో, కీఘముగ నాయాపదార్థరూపమే యగుచున్నాడు.

యథా జ్వాలాభ్రమాజ్ఞాతా విచిత్రా కారవిభ్రమైః.
తిష్ఠత్యనన్యరూపై వ బ్రహ్మసత్తా తథైవ హి

39

జ్వాలా తిమిరానిత్రదోష విభ్రమముచే నాకాశమున కేళములు. ముతైములు మున్నగు విచిత్రాకారము లుదయించినను. అవియున్నయు నాకాశరూపముగనే యుండునట్లు, ఈ జగత్తు స్ఫురించినదైనను బ్రహ్మసత్తగనే యుండును.

యత్పరం చిత్స్వరూపేణ స్థితమాత్మని మథరమ్.
తత్తేన దేహదేహ్యాదిర్జగదాదీన లక్ష్యతే
కేవలం పరమేవేతం పరమం భానతే శివమ్.

40

41

చిత్స్వరూపముగు పరబ్రహ్మము తనయందెపుడు మందప్రబోధయుక్తమై యుండునో, అప్పుడది దానిచే, దేహము, దేహి(తీవును) ఇత్యాది జగత్స్వరూపాదులవలె గన్పట్టుచు కాని, దృఢ జ్ఞానయుక్తముకాక పరమ శాంతముగు కేవల శివరూపముగనే భాసింపును.

అతో జగదహంతాది ప్రశ్న ఏవాత్ర నోచితః
యద్యస్తు విద్యమానం సత్ర్యశ్చ సత్ర విరాజతే.

42

ఇక్కారణమున, జగత్తు, అహంత్యాదులు బ్రహ్మ మెట్లుగనను ఈ ప్రశ్న అనుచితమేయగును. విలయనిన, వివస్తువు విద్యమానమైయుండునో దానినిగూర్చిన ప్రశ్నయే శోభించును.

ప్రేక్షితం యత్తు నాస్త్యేవ ప్రేతాప్రక్షేన తత్రక్తిమ్
సంనివేశం వినా సత్తా యథా హేమన్నా న విద్యతే.
తథా జగదహంభావం వినా నేశస్య సంస్థితిః

43

అకారణత్వాన్నాస్తీదం బ్రహ్మైవేతం విజృమ్భతే.

44

విచారించగా నెయ్యది లేనిదగునో, అద్దానిగూర్చిన విచారణచే గాని, ప్రశ్నచేగాని. యేమి ప్రయోజనము? ఆకారరచనలేనిచో సువర్ణ మెట్లుండదో, అట్లే జగదహంభావములేనిచో, తత్రత్సార్వత్రితయు నీశ్వరునియందుండుడు. కారణములేక యున్నందున జగత్తు యధార్థముగ లేనిదే యగును. కాన బ్రహ్మమే జగద్రూపముగ విజృంభించుచున్నదగును.

అజృమ్భమానమేవేదం జగత్త్వేనైవ సంస్థితం
యన్మయా ఏవ తేనైవ మిథః సంప్రేరితాశయమ్.

45

ఆ పరమాత్మయే స్థూలరూపముయొక్క కల్పనచేఁ బ్రకాశశీలుడై స్వయముగ విరాట్ (బ్రహ్మదేవుని) రూపమును ధరించుచున్నాఁడు. మఱియు వ్యప్తిజీవభావముచే జగద్భ్రాంతికారణమున నీజగత్తును సత్యముగ జూచుచున్నాడు. లేక, పరమార్థదృష్టిచే నధిష్ఠానముగు సత్తుగ దీని గాంచుచున్నాడు. అతఁడే భావనాదార్థ్యముచే నండజాది చతుర్విధజీవరూపత్వమును, దృశ్యరూపత్వమును తీణములూ బొందుచున్నాఁడు.

శాంతం జగత్ప్రసరరూపతయా స్వభావ
శబ్దార్థము కమిదమవ్యపదేశ్యమేకం
వస్తు సీతం నిజ చమత్కరణావలోక
రూపం జగత్స్వరహితాను భవాత్మతత్త్వమ్.

52

ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమూర్తోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూ || శిఖిధ్వజావబోధనం నామ.
వణ్ణవతితమః సర్గః || 96 ||

ఈ శాంతముగు బ్రహ్మము స్వభావముగనే నామరూపరహితమై అనిర్వచనీయమై యొప్పుచున్నది. యథార్థముగ, బ్రకాశరూపమై, అనుభవాత్మకమై, ఏకమైనట్టి పరబ్రహ్మమే స్వమాయచే నిజ చమత్కృతద్వారా జగత్తువలె దృశ్యదర్శనరూపమై వెలయుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యామున శిఖిధ్వజావబోధమును దొంబదియాఱవ సర్గము ||96||

సప్తనవతితమః సర్గః

[పూర్వత్రాకారణం న జాతమితి మార్జితమ్
విమర్శ్యతేఽత్ర యత్నేన దృశ్యవేదనతా చితః.

[క్రిందటి సర్గయందు దృశ్యముయొక్క అకారణత్వము, లేమి వర్ణింపఁబడెను. ఈ సర్గయందు దృశ్యజగత్తుయొక్క మార్జనము, మఱియు నద్దాని చిద్రూపత్వము వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

కుమ్భ ఉవాచ:—

హేమ్నస్మి దేశకాలాస్తే ఇత్థం జన్యజనిక్రమః
న కించిజ్జాయతే శాంతాన్న కించిత్రప్రవీలియతే.

1

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! ఇవ్వధమున. దేశకాలములచేఁ బరిచ్ఛిన్నమైన సువర్ణమునఁగల కొద్దిభరణములు సకారణముగ నెట్లున్నవో, అట్లే పరమాత్మయం దీజగత్తుయొక్క జన్యజనక భావ క్రమమున్ను నిష్కారణముగఁగలదు. ఏలయనిన, శాంతముగు పరమాత్మనుండి యేమియు సుత్పన్నముగుటలేదు, అం దేమియు లయముగుటయును లేదు.

స్వసత్తాయాం స్థితం బ్రహ్మ న బీజం న చ కారణం
శుద్ధానుభవమాత్రం తత్తస్మాదన్యన్న విద్యతే.
కించిజ్జగదహంతాది తదేవానన్తమస్తి హి

2

బ్రహ్మము తన సత్తయందే తానుండియున్నది. అది దేనికిని బీజముగాని, కారణముగాని కాదు. అది శుద్ధముగు అనుభవమాత్రమేగాని యంతకంటె వేరేమియుఁ గాదు. జగత్తు అహంభావాదు లెవ్వియును లేవు. ఆ బ్రహ్మమే యనంతమై, సమస్తమునైయున్నది.

శిఖి ధ్వజ ఉవాచ:—

శివే జగదహంతాది మునే నాస్తీతి వేద్యహమ్
సర్వవేదనమాభాతి కథమేత ద్వదాశు మే

3

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! పరమాత్మయందు జగదహంతాదు లెవ్వియు లేవను తమ భావమును సేసు గ్రహించితిని గాని యీ సృష్టియొక్క జ్ఞాన మెట్లు భాసించుచున్నదో శీఘ్రముగ నాకుఁ దెలియజేయుడు!

కుమ్భ ఉవాచ:—

విసారం తదనాద్యన్తం తత్సంవిదివ తిష్ఠతి.

4

తత్తద్భువనమత్యచ్ఛం తత్తన్మాత్రం జగద్వపుః

న విజ్ఞానమయోర్ధ్వోఽస్తి న బాహ్యో నాపి శూన్యతా.

5

కుంభుడు:— ఓ రాజా! ఈ సృష్టిని విస్తరింపజేయునట్టి అనాదియై, అనంతమైన యధి స్థానముగు సన్మాత్రమే సృష్టిజ్ఞానమునలె భాసించుచున్నది. ఇక్కారణమున, అధ్యస్తములగు జగదాదులు అధిస్థానముగు స్వచ్ఛమైన సచ్చిన్మాత్రమే అయి జగద్రూపముగ భాసించుచున్నవి. కాన జగత్తు దాగర్భాపము విజ్ఞానవాచుల మతానుసారము విజ్ఞానపరిణామమే యనియు, గౌతమకణాదుల మతానుసారము బాహ్యపుణివ్యాది పంచభూతముల సత్తయే యనియు మాధ్యమికుల మతానుసారము శూన్యత్వమే యనియు వచింపట యుక్తముకాదు.

వేదానామాత్రసారత్వాద్యథా చిత్సార ఉచ్యతే

ద్రవత్వం సలిలస్యేవ చిదచిత్త్వమకారణమ్.

6

సర్వశాచుల మతముననుజ్ఞానమే ముఖ్యమైనది. జ్ఞానమే లేనిచో వస్తుసాక్షాత్కారమే వని కగును? కాన జలముందు ద్రవత్వమువలె, సమస్తపదార్థములందును చిన్మాత్రమే (జ్ఞానమే) సారమైనది. మఱియు, చిత్తుయొక్క జడజగద్రూపమునభాసించుట యేదిగలదో, అది ముత్తైపు చిచ్ఛయందలి వెండివలె కారణరహితమై (అనిర్వచనీయమై) యున్నది.

స్వాత్మనీతమనన్తం తద్యథా స్థితమవస్థితమ్

ప్రతియోగివ్యవచ్ఛేదాభావతః సత్వభావయోః.

7

సత్వోత్పిద్యుద్భవభావములఁగూర్చిన ప్రతియోగి; వ్యవచ్ఛేదముల అభావముచే, అనంత, చిన్మాత్రముగు పరమాత్మ స్వాత్మయందు జగదాకారముగను, చిన్మాత్రరూపముగను భాసించుటయందు సమ

ర్థమైయున్నను, తా నెట్లున్నదో అట్లే తనస్వరూపమున (ద్వంద్వములకుఁబరమైన నద్వస్తవన) స్థితి నొంది యున్నది.

అసత్వాత్తేన పరమే స్వచ్ఛభావవ్యవస్థితా
యది కారణతాపత్తియోగ్యం శాంతం పదం భవేత్. 8

అనిశ్చితమనాభాసమప్రతర్క్యం కథం భవేత్
అతో న కారణం నైవ బీజం బ్రహ్మ కదాచన. 9

కార్యస్య కస్యచిన్నామ తేన సర్గో నవిద్యతే
న చాన్యథోపపత్తిర్ని సర్గస్యాస్యోపపద్యతే. 10

చిద్విరుద్ధములగు, అసత్వ, అస్వచ్ఛత్వము లసత్వములగుటచే చిన్మాత్రమగు పరమ పదమునకు స్వచ్ఛభావనయే వ్యవస్థితమైయున్నది స్వచ్ఛమగు చిద్రూపమే అస్వచ్ఛమగు జగద్భావమునకుఁ గారణమనినచో, శ్రుతి, స్మృతి. విద్వదనుభవములందు నచింపఁబడినట్టి, చేష్టా, స్ఫురణరహిత, ఆప్రతర్క్య్య అవిజ్ఞేయత్వాదులు చిన్మాత్రమునకెట్లు సంభవించును? కాన, బ్రహ్మము ఏకార్యమునకుఁ గారణముఁ గాని, బీజముగానికాదు. ఇక్కారణమున ఈసృష్టియున్న యథార్థమున లేనిదేయగును. చైతన్యమందలి అధ్యాసనమనుటదప్ప ఈసృష్టినిఁగూర్చి మఱియే యుక్తియున్నదగదు.

చిన్మాత్రకాద్యతే తస్మాజ్జడసర్గో నవిద్యతే
యదిదం దృశ్యతే కించిత్తచ్చిద్ధనమివోత్థితం. 11

అహంభావ జగచ్ఛబ్ద శబ్దార్థరసరజ్జనమ్
కార్యం న కారణాభావాత్పదార్థే తూపపద్యతే. 12

చిన్మాత్రమతఃపు, జడమైన ఈసృష్టి కొంచెమైననులేదు. అహంభావము, జగత్తు అను ఈ శబ్దార్థములెవ్వి గన్నట్టుచున్నచో అవి చిద్ధనమగు పరమాత్మయే తత్తద్రూపముల నావిర్భవించి నట్లు న్నదగును. మఱియు, యదృచ్ఛావాదిమతాను సారముగ ఈ జగత్తాకస్మికముగ నుదయించినదియఁ గాదు. ఏలయనిన, పదార్థములందు, కారణములేక యేకార్యమున్న నుండజాలదు.

ద్వితైవ్యక్యద్యాత్మకం వ్యోమ పుష్పవత్స్వానుభూతితః
వస్తునాశై కనిషత్వాన్న వా జ్ఞముపపద్యతే. 13

పరమాత్మ ద్వితైవ్యకత్వ, కార్యకారణ భావరహితుఁడైయున్నాడు. ఈ ప్రపంచము నందుఁ దోచు జడాంశము ఆకాశపుష్పమువలె కల్పనామాత్రమేయగును. నశ్వర స్వభావము గలదగుటచే ఈ జగత్తు జ్ఞానికి భాసించకుండును.

ఉపలమ్భకరో నాశో జన్మనస్తస్య వా కుతః
అథచైతన్యం సదా సత్తం నిత్యం నష్టం చ వేత్సివా. 14

పదార్థాఘం తదేవేతమేకయాపేక్షి కిం వ్యథా
ఉపలమ్భస్తు యశ్చాయమేషా చిత్తచమత్కృతిః. 15

చిద్రూపమునకే నాశము గలదనుచో, అట్టి చిత్తుయొక్క జన్మ, నాశములఁ బ్రకాశించు జేయునదే? ఏలయనిన, చిత్తుయొక్క జన్మ, నాశముల యనుభవము చిత్తుకుఁదప్ప మఱిదేనికగును! స్వభావవాదియొక్క మతముననుసరించి యొకచో చిత్తుకు నిత్యముత్పన్నమగునదిగను, నిత్యము నశించునదిగను దలంచుచో, శ్రుతి, విద్వదనుభవసిద్ధమగు నఖండ చిదేశరూపమున వ్యర్థముగ నీకీ బాధయే! ఈ ప్రపంచమున ననేకపదార్థముల ప్రాప్తి ఎఱుఁగి సంభవించుచున్నదో, అది కేవలము చిత్తుయొక్క చమత్కారముమాత్రమే యగును.

చిత్తత్వమాత్రసత్తాస్తి ద్విత్వమైక్యం చ నాస్త్వలమ్

అతః పదార్థసత్తాయా అభావే సతి భూవతే.

16

ఓ రాజా! కేవలము చిన్మాత్రమయొక్కయే సత్తగలదు. ద్విత్వ, ఏకత్వములు సర్వభావేనేలేవు. కాన, యధార్థముగఁ బదార్థముల సత్త లేనిదేయగును.

అసంభవాద్భావనస్య నాహంతాభావనాస్తి తే

అహంభానాసంభవతశ్చిత్తమన్యత్కిముచ్యతే.

17

పదార్థముల యసంభవముయొక్క భావనచే నీకహంత్యాదులెవ్వియు నుండవు. మఱియు, పదార్థముల యసంభవముచే చిత్తున కన్యముగ చిత్తమనునది యెఱుఁండును?

ఇతి చిత్తమహంరూపం నాస్యతో న చ భిన్నతా

నిర్వాసనః శాస్త్రమనా మానీ పరనభోమయః.

18

ఓరాజా! ఇక్కారణమున, చిత్తముగాని, అహంరూపముగాని భిన్నత్వముగాని (జీవబ్రహ్మ భేదము, చిదచిద్భేదము, దృశ్యానుభవభేదము మున్నగునవి) లేవు. కాన వాసనారహితుఁడవై, శాంతమనస్కుఁడవై, మానివై, చిదాకాశమయఁడవై, ఆత్మమాత్రుఁడవైనట్టి నీవే (ఆత్మయే) కేషింతువు.

నదేహో వా విదేహో వా భావస్థోఽవ్యచలోపమః

సంబన్ధాచ్ఛుద్ధచిద్ధృషేః పదార్థాభావసిద్ధితః.

19

శుద్ధ చైతన్యదృష్టి లభించుటచేతను, జడపదార్థముల అభావము సిద్ధించుటచేతను, సదేశుఁడవైనను, విదేశుఁడవైనను, సమ పదార్థములందున్నను, వాటికంటె భిన్నముగ నున్నను, నీవు పర్యతముమాడ్కి సిరముగ శుద్ధాత్మరూపుఁడవై యుండువు.

భావనాభావశ్చిత్తే నాన్త్యవాహమితి స్వయమ్

ఏవం బ్రహ్మేతి వేదార్థభావనాదనుభూతితః

చేతితార్థకసత్వత్వాచ్చిన్తా నామ క్వ విద్యతే.

20

చిత్తమున భావనయొక్క అభావముచే అహంభావమున్ను లేదు. వేదార్థభావనచేతను, విద్వాంసుల యనుభవముచేతను సత్యజ్ఞానానందమైన అనంత బ్రహ్మ మేకేషించుచున్నది. బ్రహ్మచింతనచే ననుభూతమగునట్టి బ్రహ్మ మొకటియే సత్యమగుటచే, చింతాదిరూపవృత్తియున్న క్రమముగ స్వభోధముచే బాధితమై, బ్రహ్మతిరిక్తమగు నెద్దియు మిగిలియుండదుగాన నీక చింతనయనునది యెఱుఁండును!

తేనాసి నిర్మలమకారణమాదిముక్తం
తద్రహ్మ శాశ్వతమశేషమశేకమేకం
శూన్యం నిరామయమసత్సదనాదిమధ్యం
సర్వం జగచ్ఛిదపి బ్రహ్మ యథాస్థితం తత్ .

21

ఇత్యాశ్చే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే శిఖిధ్వజప్రబోధనం నామ
సప్తనవతితమః సర్గః ॥ 97 ॥

ఓ రాజా! ఇక్ష్వారణమున, నిర్మలమై, అకారణమై, సమస్తమునకు ఆదియై, ముక్తమై, నిత్యమై, అశేకరూపమైనను ఏకరూపమై, శూన్యమై, నిరామయమై, అసత్సదార్థముల కధిష్ఠానమై, సర్వజగద్రూపమైనను అవికారమైనట్టి శ్రుతిప్రతి పాద్యముగు ఏబ్రహ్మముగలదో, అదియే నీ నైయున్నావు

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజప్రబోధమును దొంబదియేడవ సర్గము. ॥ 97 ॥

అష్టనవతితమః సర్గః

[చిత్తం నాస్తీతి బోధస్య దృఢీకారాయ విస్తరాత్
చేత్యసత్వాదచిత్తం తత్యద్రుప్తైవైవేతి వర్ణ్యతే.

చిత్తమలేదు అను ఈ బోధను దృఢపఱచుటకొఱకై, విషయములయొక్క అసత్యత్వము ద్వారా బ్రహ్మమే సత్యమని విస్తారముగ నిటవర్ణించబడుచున్నది.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

చిత్తం నాస్తీతి మే బోధో యథా యుక్త్యా స్ఫుటం భవేత్
తామన్యామథవా బ్రూహి బుద్ధం న నిపుణం మయా .

1

శిఖిధ్వజుడు:—మహాత్మా! 'చిత్తమలేదు' అను ఈ నాబోధ ఏయుక్తిచే దృఢపడునో అట్టి పూర్వోక్తముగు యుక్తినిగాని, లేక మఱియొక యుక్తినిగాని విస్తారముగ నాకు చెలియఁ జేయుడు. ఏలయనిన, చిత్తమయొక్క అభావమును నేను దృఢముగ నెఱుంగలేదు.

కుమ్భ ఉవాచ: —

చిత్తం నాస్త్వేవ హే రాజన్ దాచిత్కించన క్వచిత్
యచ్ఛేదం చిత్తవదాభితి తద్రుహ్మభిధమవ్యయమ్ .

2

కుంభుడు:—ఓ రాజా! చిత్తమేపుడును ఎదేకాల వస్తురూపముననులేదు. చిత్తము ఖల నేది భాసించుచున్నదో అది అవ్యయముగు బ్రహ్మమే.

అతోఽజ్ఞానాత్మకం యత్రజగదేవ న విద్యతే
తత్రాహం త్వం తదిత్యాది కల్పితాః కలనాః కుతః.

3

జ్ఞానముచే నెపుడజ్ఞానరూపమును ఈ జగత్తే లేకయుండునో, ఇంక నపుడు నీవు, నేను, నాడు మున్నగు ఈ కల్పితములకు భావము లేచటనుండి కలుగును ?

నాస్త్యేవ జగదేవేదం యచ్ఛేదం కించనోదితం
బ్రహ్మైవాస్తీహ సకలం కేన తద్బుధ్యతే కథమ్.

4

ఈ జగత్తు యథార్థముగ లేదు, ఇటునే కొంచెముదయించినట్లు తోచుచున్నదో, అదియుం తయు బ్రహ్మమే యను నీజ్ఞానము కల్గినపిమ్మట నింక నది యెవనికి గోచరించును ? ఏలయనిన, ఏసితి యుండంతయు బ్రహ్మయగునే భాసించునో, అట్టి సిరియంచెక దేని నెవఁడెఱుంగును ?

మహాప్రలయసర్గాదావేవేదం నోదితం జగత్
నిర్దేశస్త్విదమిత్యత్ర త్వద్బోధాయ మయా కృతః.

5

మహాప్రళయానంతరము సృష్ట్యాదియందును జగత్తు యథార్థముగ నుత్పన్నము గాకయే యున్నది. ఇది చిత్తమువలె భాసించుచున్నదని నీకుఁజెప్పిన విషయము, నీయొక్క బోధకొఱకు మాత్రమే వచించినదగును.

ఉపాదానాత్మకాదీనాం కారణానామభావతః
అకారణం చ భావానామకేషాణాం త్వసంభవాత్.

6

ఏవమజ్ఞానబుద్ధ్యాత్మ జగత్తస్మాన్న విద్యతే
తస్మాద్విదిదమాభాతి భాసనం బ్రహ్మ నేతరత్.

7

ఉపాదానకారణముల అభావముచేతను, కేషించిన (నిమిత్తకారణరూప) పదార్థముల యసంభవముచేతను, కారణరహితమగు అజ్ఞానరూపబుద్ధియు, చిత్తాత్మకమగు ఈజగత్తున్ను లేనిచే యగును. కాన, జగదాకారముగ భాసించు నిదియంతయు బ్రహ్మమేగాని యన్యముగాదు.

అనాభ్యోనాకృతౌ దేవే కరోతీదమితి త్వసత్
భాషితం నోపపత్త్యాత్మ న సత్యం నానుభూయతే.

8

నామరూపరహితుఁడగు పరమాత్మనుగూర్చి 'ఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా, ఏకం రూపం బహుధా యః కరోతి'-(ఏకమై, సమస్తమునకుఁ బ్రభువై, సర్వభూతముల యంతరాత్మయై నట్టి పరమాత్మ యొకేరూపము ననేకవిధములుగఁ జేయుచున్నాఁడు)- ఈ మున్నగు వచనముల ఈశ్వరుని విషయమున అర్థవాదమాశ్రయలే యొయున్నవి. యథార్థముగ యుక్తి శూన్యముగుటచే ఉప పత్తి (కారణ) రహితమగు ఆయాత్మయొక్క విషయమునఁ బై వాక్యములు 'నిష్క్రియమ్, నిష్క్రియమ్,' మున్నగు శ్రుతి ప్రమాణములచేతను బాధింపఁబడినవై, సత్యములుగానివై, విద్వదనుభవ విరుద్ధములై యున్నవి.

అనాభ్యోప్రతిఘః స్వాత్మా నిరాకారో య ఈశ్వరః
సకరోతి జగదితి హాసాయేవ వచోఽదియామ్.

9

వాస్తవముగ శీతవాతాది ద్వంద్వవర్జితముడై, నామరూపరహితుడై, నిరాకారుడైనట్టి యీశ్వరుఁడు 'జగత్తును రచించుచున్నాఁడను' నీ మొదలగు తాత్పర్యరహితములైన యర్థవాదవచనములు కేవలము హాస్యాస్పదములే యైయున్నవి.

అనే నైవ ప్రయోగేణ రాజంశ్చిత్తం న విద్యతే
జగదేవ న సత్సాధో కుతశ్చిత్తాది తద్దత్తమ్. 10

ఓ సాధు ! ఈ ప్రకారముగ చిత్తము లేనిదైయున్నది. వాస్తవముగ జగత్తే లేనపుడిక తదంతర్గతములగు చిత్తాదులెచట నుండును.

చేతో హి వాసనామాత్రం వాస్యే తు సతి వాసనా
వాస్యం జగత్తదేవాసదతశ్చిత్తాస్తితా కుతః. 11

చిత్తము వాసనారూపమైయున్నది. వాసనయొక్క కర్మ (విషయ) మగు జగత్తే లేక యుండ నిక చిత్తముయొక్క అస్తిత్వమెటులుండును?

యదిదం కచతి బ్రహ్మ స్వయమాత్మాత్తనా త్తని
కృతం తస్యైవ తేనైవ చిత్తమిత్యాదినామకమ్. 12

జగత్, చిత్తాదులరూపమున ననుభూతమగు ఇదియంతయు మాయాశబ్దిత బ్రహ్మము తనయందు, దానినిర్మించిన చిత్తాదినామకమగు సమాహమేయగును.

జగద్భృత్యమిదం వాస్యం తదేవోత్పన్నమేవ నో
కారణాభావతః పూర్వమేవాతశ్చిత్తతా కుతః. 13

వాసనా విషయమగు ఈదృశ్యజగత్తు వాస్తవముగ నుత్పన్నముగాకయే యున్నది. కాన కారణముయొక్క అభావముచే నిక చిత్తత్వమెచట?

అతశ్చిద్వోప్యమమాత్రాత్త పరమాకాశనామకమ్
స్ఫారం వేదసమేవేదం కచత్యస్తి కుతో జగత్. 14

ఇక్ష్వారణమున, పరమాకాశ (పరబ్రహ్మ) మను జేరుగల చిదాకాశముమాత్రమే వికాల రూపముగ ననుభూతమగుచున్నది. కాన నిక జగత్తెచ్చట?

యత్కించిత్పరమాకాశ ఈషత్క చకచాయతే
చిదాదర్శేన జాతత్వాన్న చిత్తం నో జగత్క్రియా. 15

చిత్స్వరూపమున నద్దమున అనిర్వచనీయరూపముచే నే కొంచెము భాసించుచున్నదో, అది చిదాకాశమే అయియున్నది. పీలయిన, యథార్థముగ చిత్తముగాని, జగత్తుయొక్క క్రియగాని యుత్పన్నముగాకయే యున్నది.

అహం త్వం జగదిత్యేషా ప్రతిప్రతిర్న వాస్తవీ
మిథ్యా స్వప్న ఇవాభాతి నూనం మేఽశేషకారిణీ. 16

నర్వానర్థకారకమగు 'నేను, నీవు, ఈజగత్తు' అను నీజ్ఞానము వాస్తవముగాదు. సాక్షీయగు నాకీదియంతయు స్వప్నముపలె భాసించుచున్నది.

వాన్యన్య జగతోఽభావాద్యతో నాన్యేవ వాసనా
అతస్తదాత్మకం చిత్తం కీదృశం క్వ కుతః కథమ్.

17

వాసనయొక్క విషయభూతమగు జగత్తుయొక్క అభావముచే వాసనయున్ను లేనిదేయగు చున్నది. కాన నిక వాసనారూపమగు చిత్తమెచట నెవ్విధముగ నెట్లుండగలదు?

అప్రబుద్ధైరవగతం చిత్తం దృశ్యమిదం జగత్

అనచ్చిత్తం నిరాకారం పూర్వముత్పన్నమేవ నో.

18

అజ్ఞానులు చిత్తము, జగత్తు, దృశ్యము మున్నగురూపములచే నెద్దాని నెఱిగిలో, అట్టిఅనతై నిరాకారమైనట్టి చిత్తము మొదటనే యుత్పన్నము గాకయున్నది.

నోత్పన్నం కారణాభావాత్సర్గాదావేవ సర్వదా
లోకశాస్త్రాను భవతో న చ దృశ్యస్య వస్తునః.

19

అనాదిత్వమజత్వం వా స్థైర్యం వా పుష్పపద్యతే

సాకారస్యాన్య జగతః సూలస్య ప్రతిఘాత్యతే.

20

కారణమయొక్క అభావముచే సృష్ట్యదియం దీజగత్తు సర్వదా యుత్పన్నముగాకయే యున్నది. మఱియు, సాకారమై, స్థూలమై, ప్రతిఘాతయోగ్యమగు ఆకృతిగల్గిన దృశ్యజగద్రూప వస్తువును, అనాదియనియు, జన్మాదివికారరహితమనియు, స్థిరమనియు లోక శాస్త్రం, స్వానుభవముల బట్టి వచించుట తగదు.

సమస్తకారణాభావాల్లోకశాస్త్రాను భూతిభిః

యజ్యనే చ నిరాకర్తుం న మహాప్రలయాదయః.

21

సమస్తకారణముల అభావము చేతను, లోక శాస్త్రానుభవములచేతను మహా ప్రళయదులను (జగత్తుయొక్క వికారములను) నిరాకరించుటకు వీలులేదు.

శాస్త్రానుభవవేదార్థ సిద్ధాంతైస్తే త్రయోఽపి వా

ద్రలయాశ్చ న సస్తీతి వక్యస్మత్తక ఏవ చ.

22

విలయనిన, శాస్త్రం, అనుభవ, వేదార్థ సిద్ధాంతములచే, బ్రళయములు లేవనిగాని, లేక, శాస్త్రం, వేదానుభవములే లేవనిగాని వచించువాఁడుస్మత్తుండే యగును.

లోకః శాస్త్రాణి వేదాశ్చ ప్రమాణం యస్య నో మతేః

అనదోభ్యో హ్యతిమూఢం న సజ్జనన్తం న సంశ్రయేత్.

23

ఏవని యభిప్రాయమున లోక, శాస్త్రం, వేదములు ప్రమాణములు కావో, అట్టివాఁడు కేవలము లోకమును మాత్ర మాశ్రయించు చార్వాకులకం టెను అతినీచుండగును. మఱియు నట్టివానిని సజ్జన శాశ్రయింపరాదు.

నచ సప్రతిఘస్యాస్య దృశ్యస్యాప్రతిఘం క్వచిత్

కారణం భవితు శక్తం సాకారస్య నిరాకృతి.

24

సాకారమై, ప్రతిఘాతయోగ్యమగు ఈ దృశ్యజగత్తునకుఁ గారణము, నిరాకారమై, అప్రతిఘమైనట్టి బ్రహ్మము కాఁజాలదు.

ఇత్థ మాలక్ష్యమాణం తత్తదేవం సతతం మునే

నచ నార్థక్రియాకారి భవేన్నేతమిదం జగత్.

25

ఓ మనీ ! ఇవిధమునఁ బరమార్థమున బ్రహ్మదృష్టిచే నిత్య మలక్ష్యమగు ఈజగత్తు స్వవహరదృష్టిచే సాకారత్వమును బొందుటఁబట్టి అర్థక్రియా సమర్థమగుచున్నది.

తస్మాదిదం నిరంశస్య చిదోద్వేగమోఽప్రతిఘాకృతేః

నిరాకృతేరనన్తస్య పూర్వార్థత్వార్వ నిరంశతః.

26

బ్రహ్మణః సర్వరూపస్య శాస్త్రస్యాత్మస్య యత్ప్రమమ్

స్వత ఏవాత్మకచనం సర్గప్రలయరూపభృక్.

27

కాన, నిరంశమై, చిదాకాశమై, ప్రతిఘాత యోగ్యమగు రూపములేనిదై, నిరాకారమై, అనంతమై, పూర్వముకంటెఁ బూర్వమై, పూర్వస్వభావయుక్తమై, శాంతమై, సర్వత్ర వర్తించునదై నట్టి బ్రహ్మముయొక్క సమమగు ఆత్మప్రకాశమును నిజస్వరూపము స్వయముగనే ప్రకయాదిరూపముల ధరించుచున్నదగును.

స్వకం వపుశ్చ తేనైవ జ్ఞాతం జగదివ క్షణాత్

క్షణాన్తరానుబద్ధం సద్రుప్తైవాస్తే సిరాత్మని.

28

ఆత్మస్వరూపము అజ్ఞానదశయందు క్షణకాలములోనే జగద్రూపముగ భాసించుచున్నది. మఱుక్షణముననే 'తత్త్వమసి' మున్నగు షష్ఠావాక్యములద్వారా ద్వైతరహితముగ బ్రహ్మరూపముగనే భాసిల్లుచున్నది.

బ్రహ్మవేదమతః సర్వం క్వచిన్న జగదాదిభిః

శ్వాచిత్రాది క్వచిత్రాది క్వద్వైతై క్యాది కల్పనా.

29

కాన, శాస్త్రీయమగు బోధచే నంతయు బ్రహ్మమే యగుచున్నది. ఇంక జగదాదులగుర్చిన బుద్ధియెవట ? చిత్రదులెవట ? అచిత్రదులెవట ! ద్వైత, అద్వైతాదుల కల్పన యెవట ?

సర్వం నిరాలంబ్యమజం ప్రశాన్తమనాదిరిత్యాత్మ యథాస్థితం సత్

ఇదం తు నానేవ స చా ప్యనానా యథాస్థితం తిష్ఠ సుకాష్ఠమాసమ్.

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతాకోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూడా॥ శిఖిధ్వజావబోధనం

నామ అష్ట సవతితమః సర్గః॥ 98॥

ఇట్లు జ్ఞానము కలుగఁగా ఈజగత్తుంతయు ప్రకాంతరూపమై, నిరాలంబమై జన్మరహితమై అనాదియై, యథాస్థితి మైనట్టి బ్రహ్మమే యగుచున్నది. కాని, అజ్ఞానుల దృష్టియందలి ఈ జగత్తు మిగుల అసత్తగుటచే నానారూపముగాని, ఏకరూపముగాని, గాకయున్నది. కాన నోరాజా! ఈజగత్తు దృష్టిచే యథాప్రాప్తమగు వ్యవహారము నాచరించుచు, తత్త్వదృష్టిచే కాష్ఠమాన మవలంబించి (వాగాదీంద్రియ వ్యాపారరహితుడనై) యుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావబోధనమను
దొంబడియెనిమిదవ సర్గము || 98 ||

ఏకోనశతతమః సర్గః

[ప్రబుద్ధోఽపి నరేంద్రోఽత్ర భూయః కుష్మేన బోధ్యతే
సూతానిఖననన్యాయాద్బోధోఽస్య సుదృఢోఽస్త్వీతి.

రాజు జ్ఞానమును బొందినను, సూతానిఖననన్యాయముచే బోధయొక్క దృఢత్వముకొఱకై మరల కుంభునిచే బోధింపబడుట యిటుఁ గాననగును.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

నష్టో మోహః స్మృతిర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదాన్మహామునే
సిత్తోఽస్మి గతసందేహో విశ్రాంతమతిరాత్మవాన్. 1

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మహాముని! తమ యశగ్రహముచే నా యజ్ఞానము నశించినది. ఆత్మ స్వరూపముయొక్క స్మరణము కలిగినది. ఇప్పుడు సంశయరహితుడనై ఆత్మయందు విశ్రాంతి నొంది యున్నాను.

జాతజ్జేయో మహామానీ తీర్ణమాయామహారవః
శాన్తోఽహమనహంరూపో జ్ఞః సిత్తోఽస్మి నిరామయః. 2

మహాత్మా! నేను జ్ఞేయపదార్థము నెఱింగితిని. మాయారూప మహాసముద్రమును దాటితిని. నేనిప్పుడు మహామానినై, శాంతుడనై, అహంకారవర్జితుడనై, ఆత్మజ్ఞానసంపన్నుడనై, విశాం రహితుడనై యున్నాను.

అహో ను నుచిరం కాలం ప్రభ్రాన్తోఽహం భవామ్బుధౌ
సానమక్షయమక్షుభమధునా ప్రాప్తవానహమ్. 3

ఆహా! అతీదీర్ఘ కాలమువఱకు నేనీ సంసారసాగరమునఁ దిరుగాడితిని. ఇప్పుడు దుఃఖరహితముగ నక్షయసానమును పొందియున్నాను.

ఏవం సిత్తే మునే నాస్తి సాహస్వాదిజగత్త్రయమ్
మూర్ఖబుద్ధమిదం భాతి యత్తద్బ్రహ్మేతి వేద్ధ్యమ్.

4

ఓ మునీ! అజ్ఞానులచే నెఱుంగబడిన అహంకారసహితముగ యీత్రైలోక్యము వాస్తవముగ లేనిదేయగును. ఈ భాసిండునదంతయు బ్రహ్మముగనే నేనెఱుంగుచున్నాను,

కుమ్భ ఉవాచ: —

జగదేవ న యత్రాస్తే తత్రాహంత్యం విభాసనమ్
ఇత్యమమ్మరసంసారః క్వ కుతః కీదృశః కథమ్.

5

కుంభుఁడు:—ఓ రాజా! నిజమే. జగత్తే యెపుడు లేదో యింక అహంత్యమెట్లు భాసిండును? ఈవిధముగ గంధర్వనగరమువలె యీజగత్తైచట నేవిధముగ నేకారణముచే నెట్లు సత్యము కాఁగలదు?

యథాస్థితవ్యవహృతిర్మానీ శాస్త్రమనామునిః
సామార్థ్యవోదరావర్త పరిస్పృష్టవదాస్వస్వ భో.

6

ఓ రాజా! నీవు యథాప్రాప్తములగు వ్యవహారములఁ జేయుచు, మానినై, శాంతమనస్కుఁడవై, మననశీలుఁడవై, శాంతసముద్రమున శాంతముగ నావర్తముఁబోలి యుండుము.

బ్రహ్మరూపమిదం శాస్త్రమిత్యమస్థితమ్
అహం జగదిదం చేతి శబ్దార్థాత్మ నభోమయమ్.

7

ఇదియంతయు యథాస్థితముగ శాంతమైన బ్రహ్మరూపమే యైయున్నది. 'నేను, ఇది' జగత్తు మున్నగు శబ్దార్థముల స్వరూపము శూన్యమే యగును.

ఇదమాద్యస్తరహితం సర్వం సంసారనామకమ్
చిచ్ఛమత్కృతినామాత్మ నభః కచకచాయతే.

8

చిత్ - చమత్కృతియను బేయగల్గినట్టి ఆత్మరూపముగ అద్యంతరహితమైన చిదాకాశమే తన చాకచక్యముచే ఈ జగద్రూపమునఁ బ్రకాశించుచున్నది.

సంనివేశదృశః శాస్త్రా తదస్థి కనకం యథా
జగదాద్యర్థసంశాస్త్రా బ్రహ్మేదం విద్యతే తథా.

9

కటకకుండలాద్యాభరణముల యాకారము నశింప కేవలము సువర్ణము మాత్రమెట్లు మిగిలి యుండునో, అట్లే జగత్తుయొక్క నామరూపములు శమింప నిదియంతయు బ్రహ్మమాత్రముగనే మిగిలియుండును.

తథా స్వయంభూః సంకల్పః స్వయం నామ తథైవ హి
ఏతౌ స్వవేదనాయతౌ బద్ధమాత్మౌ వ్యవస్థితౌ.

10

సమవ్యవహంకారాత్మకుండగు బ్రహ్మదేవుఁడు సంకల్పమాత్రుఁడెట్లుగనో, అట్లే వ్యవస్థాంకారాత్మకుండగు జీవుఁడున్న స్వయముగ సంకల్పమాత్రుఁడే యగును. సంకల్పముచే బంధమున్ను, తత్పరిత్యాగముచే మోక్షమున్ను వ్యవస్థితములై యున్నవి.

అహమిత్యేన సంకల్పో బద్ధాయాతి వినాశినే
నాహమిత్యేన సంకల్పో మోక్షాయ విమలాత్మనే. 11

'దేహాది సంఘాతము నేను' అను సంకల్పమే నాశకరమగు బంధమును గలుగఁజేయుచున్నది. 'దేహాదులు నేనుగాను' అను సంకల్పమే నిర్మలమగు మోక్షమును గలుగఁజేయుచున్నది.

యద్భవమోక్షసంకల్ప శబ్దార్థానాం సదా సతామ్
స్వరూపవేదనం తత్సత్కేవలత్వం చ కథ్యతే. 12

సదా పర్యాయముగానుండునట్టి బంధమోక్ష, సంకల్పాది శబ్దార్థములకు సాక్షిభూతమగు వీయాత్మగలదో, అద్వానిస్వరూపముయొక్క సాక్షాత్కారజ్ఞానమే సద్భవస్మయనియు, కైవల్యమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

అనహంవేదనం సిద్ధిరహంవేదనమాపదః
సోహమేవానహమితి శుద్ధబోధో భవాత్మవాన్. 13

అహంభావ జ్ఞానము లేకయుండుటయే మోక్షము. అహంభావజ్ఞానము గలిగియుండుటయే బంధరూపమగు ఆసత్తి కాననట్టి అహంభావమును ద్యజించి, 'నేను సద్రూపుడను, అహంభావరహితుఁడను' అను జ్ఞానముచే శుద్ధాత్మబోధిని కమ్ము.

అసంకల్పనమాత్రేణ సమ్యగ్భావోదయాత్మనా
సంకల్పః క్షీయతే సిద్ధ్యై స్వయమేవాసదాత్మకః. 14

సమ్యక్ జ్ఞానమును గలుగఁజేయునదైన 'నిస్సంకల్పన' మాత్రముచే మోక్షసిద్ధి చేకూరును. మఱియు అసద్రూపమగు సంకల్పముపుడు తనంతటఁదానే నశించును.

అప్రతర్క్య స్వరూపే హి నాస్తి కారణతా శివే
కారణభావతః కార్యపదార్థోఽపి న విద్యతే. 15

పదార్థా భావసంసిద్ధౌ వేదనం నోపపద్యతే
కారణభావతో నిత్యమహంభావస్య నోదయః. 16

అహంభావానుదయతః సంసారః కస్య కీదృశః
సంసారాభావతః సర్వం పరమేవావశిష్యతే. 17

అప్రతర్క్య స్వరూపమగుఁ బరమాత్మయందుఁ గారణత్వము సంభవించదు. కారణభావముచే కార్యపదార్థమున్ను సుంఛఁజాలదు. పదార్థముల అభావముచే వానిజ్ఞానమున్ను సిద్ధింపనేరదు. మఱియు కారణభావముచే అహంభావమెపుడును నుదయింపనేరదు. అహంభావ ముదయింపమి యీ ప్రపంచమెవనికి నెట్లుండగలదు? ప్రపంచముయొక్క అభావముచే సమస్తము కేవలము పరబ్రహ్మామాత్రమే శేషించును.

యదిదం భావతే తత్సత్పరమేవాత్మని స్థితం
పరం పరే పరాపూర్ణం సమమేవ విజృమ్భతే. 18

జ్ఞానమునకుఁ బూర్వము జగదాకారముగ భాసించునదియు, పరమార్థమున సద్రూపముగు పరబ్రహ్మమే తనయాత్మయందు తాను స్థితమైయున్నదిగును. జ్ఞానానంతరము కేవలము తన పరమ స్వభావమున పరమాత్మచే పూర్ణమైన సమస్తరూపముగు పరమాత్మయే ప్రకటముగుచున్నది.

తేన నిస్తిమితం సర్వం శిలాకీర్ణమివాచలమ్

విద్ధి రశ్మిమయాకారమివ బ్రహ్మ జగత్స్థితమ్.

19

ఇక్కారణమున దట్టమైనట్టి వజ్రశిలయొక్క యుపరభాగమువలె సమస్తము నిశ్చలముగ నున్నది. అట్టి పరమాత్మయందున్న జగత్తును ఆ పరమాత్మయను వజ్రమణియొక్క కిరణసమూహ ము మైన ప్రతిబింబాకారముగ నీవెఱుంగుము.

పురః సంకల్పకే నప్తే సంకల్పనగరస్య యత్

రూపం తద్విద్ధి జగతః ఖాదచ్ఛం సదసన్మయమ్.

20

సంకల్పము నశింప, సంకల్ప నగరముయొక్క స్వరూపమేది గలదో అదియే యాకాశము కంటె స్వచ్ఛమై, సదసన్మయమైనట్టి యీ జగత్తుయొక్క స్వరూపమని యెఱుంగుము.

ఛాయాపురుషవత్స్పృష్టి శాంతం నిర్మననం జగత్

జగచ్ఛద్భారరహితం యః పశ్యతి స పశ్యతి.

21

వజ్రశిలయందు ప్రతిబింబించిన పురుషునివలె చలనముగల్గి యున్నదానివలెను (యథార్థముగఁ చలనములేనిదిగను) శాంతముగను, మననరహితముగను, జగచ్ఛద్భారభూతానృముగను, ఈ జగత్తు నెవఁడు గాంచునో ఆతడే నిజముగఁ గాంచువాడగును.

రూపాలోకమనస్కారా నీరసాగమభావనా

సమ్యక్జ్ఞానావబోధస్య నిర్వాణం వై విదుర్బుధాః.

22

సమ్యక్ జ్ఞానోదయముచే బాహ్యరూపాలోకములున్న, అంతరికమనఃకల్పనలున్న నన్నియు నిస్సారముగఁదోచును. అట్టి స్థితి నే నిర్వాణ (మోక్ష)మని విజ్ఞులు పలుకుదురు.

యథాస్తి వాతో నిఃస్పన్దో యథాస్తి ఖగతోపి వా

యథా హేమా సంనివేశమస్తి బ్రహ్మ జగత్తథా.

23

చలనముయొక్క సన్నివేశములేకయే వాయువున్న, దీపాద్యాకారముల సన్నివేశములేకయే యాకాశమందలి ప్రకాశమున్న, కటకాద్యాభరణముల సన్నివేశములేకయే సువర్ణమున్న యెట్లుగలవో అట్లే జగత్తుయొక్క సన్నివేశములేకయే బ్రహ్మముగలదు.

నీరసా అసదాభాసా జగత్ప్రత్యయకారిణః

రూపాలోకమనస్కారాః సస్తిమే బ్రహ్మరూపిణః

24

బోధచే బ్రహ్మభూతమైనట్టి జగత్తుయొక్క జగత్ప్రత్యయకారకములగు రూపాలోక మనః కల్పనాదులు నీరసములై, మిథ్యాభాసయుతములై యొప్పును.

ఊర్విశబ్దార్థహితం యాదృగ్ముఖ్య బహూన్యపి
సర్గశబ్దార్థహితం తాదృగ్ముఖ్య నిసర్గవత్ :

25

సముద్రమునఁ దరంగాదు లనేకములున్నను, అవియన్నియు, దరంగశబ్దార్థహితములై జల మాత్రమే యెట్లుగనో, అట్లే బ్రహ్మమున ననేక సృష్టులున్నను, అవియన్నియు సృష్టిశబ్దార్థహితములై బ్రహ్మమాత్రమే యగును.

సర్గ ఏవ పరం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మైవ సర్గదృక్
సర్గశబ్దార్థహితో వాక్యార్థస్వేష శాశ్వతః.

26

వాస్తవముగ సృష్టియొక్క శబ్దార్థహితముగు ఈసృష్టియే బ్రహ్మము, మఱియు బ్రహ్మమే యీసృష్టి ఇదియే 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' (ఇదియంతయు బ్రహ్మమే) అను శ్రుతియొక్క శాశ్వత మగు వాక్యార్థము.

బ్రహ్మశబ్దార్థసంపత్తౌ సర్గశబ్దార్థః కృతా
సర్గశబ్దార్థసంసిద్ధౌ బ్రహ్మ శబ్దార్థః కృతా.

27

బ్రహ్మమును శబ్దమునకు వృద్ధిపొందించునదియని యర్థముగాన బ్రహ్మశబ్దార్థమందు 'సర్గ' (సృష్టి) శబ్దార్థబుద్ధి గావింపఁబడినది. అట్లే, సర్గశబ్దమునకు త్యాగమును సర్గముగాన సర్గశబ్దార్థమందు బ్రహ్మ (త్రివిధపరిచ్ఛేదత్యాగరూప) శబ్దార్థబుద్ధి గావింపఁబడినది. (అనఁగా, రెంటికి నొకే యర్థ మని భావము)

సమస్తశబ్దార్థ భావనాభావనోదయమ్
శుద్ధం తివ్రతీ చిద్వ్యోమ బ్రహ్మశబ్దేన కథ్యతే.

28

సమస్తశబ్దములు, శబ్దార్థములు, వాని భావనలు, భావనలయొక్క యుదయము, ఇట్టి సర్వరూపముచే వర్తించు యేచిదాకాశము గలదో, అదియే 'బ్రహ్మ' శబ్దముచే జెప్పఁబడుచున్నది.

సమ్యగ్దర్శనసంసిద్ధావృథాయోరప్యవేదనే
యచ్చిషమజరం శాంతం తతో వాగ్వినివర్తతే.

29

సమ్యగ్ దర్శనము సిద్ధింప జగచ్ఛబ్ద బ్రహ్మశబ్దముల వాచ్యార్థము నివృత్తముకాఁగా, లక్షణా వృత్తిచే కేషించు, అజరమై, ఆమరమై, శాంతమైనట్టి పరబ్రహ్మమేది గలదో, అద్దానినుండి (బ్రహ్మ శబ్దాది) వాక్కున్న మరలుచున్నది.

సంశాస్త్రసర్వాత్మకవేదనాఘ మస్తీదమేకాత్మక స్వస్వరూపమ్

యథాస్థితం సర్వజగత్స్వరూపమ్ సామాణరూపం చ పరం జ్ఞరూపమ్. 30

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

సాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజావబోధనం నామ

ఏకోనశతతమః సర్గః ॥ 99 ॥

యథాసీతమగు ఈజగత్తై య్యది గలదో, అది అతిదృఢమగుటచే వజ్ర, శిలారూపము వంటిదై, పరబ్రహ్మస్వరూపమై యున్నది. అజ్ఞానముచే నెఱుఁగు సర్వాత్మకజ్ఞానము శమించునో, అపుడున్న విట వాస్తవముగ ఏకాత్మకస్వరూపమగు బ్రహ్మమేయుండి యుండును. (బ్రహ్మ, జగత్తుల కొకే సత్తయని వచించుట.)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావబోధమున
దొంబదితొమ్మిదవ సర్గము ||99||

శతతమః సర్గః

[వార్యతే బ్రహ్మవత్సత్త్వం జగతో బ్రహ్మసత్తయా
జన్మాదివిక్రియాఽస్పృష్టం బ్రహ్మైవ సదితీర్యతే.

[బ్రహ్మసత్తనలె దోచు జగత్సత్త బ్రహ్మసత్తచే నివారించబడుట, జన్మాది వికారములచే స్పృశించబడని బ్రహ్మమే సత్తయని తెలుపబడుట యిటు గాననగును.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

ఏవం చేత్తన్మహాబుద్ధే యాదృశం కారణం పరమ్
కార్యం తాదృశమే వేదం జగదిత్యేవ వేద్యహమ్. 1

శిఖిధ్వజుడు:—ఓ మహాబుద్ధీ! బ్రహ్మము, జగత్తుల కొకే సత్తయగుచో, పరబ్రహ్మము కారణము సత్యమైనట్లు, జగద్రూపకార్యమున్న సత్యమగునని నేను నమ్ముచున్నాను.

కుమ్భ ఉవాచ:—

యత్ర కారణతా తస్య కార్యం తదుపపద్యతే
యన్న కారణమేవాదా తస్మాత్కార్యం కుతో భవేత్. 2

కుంభుడు:—ఓ రాజా! మాయాశబ్దితమగు బ్రహ్మమున జగత్తుయొక్క కారణత్వము గలదు. కాన నద్దానికీ గార్యము తగును: నిర్గుణ, శుద్ధబ్రహ్మమున గారణత్వములేదు. కాన నద్దానికీ గార్యమెట్లుండును ?

నేహస్తి కారణం కించిన్న చ కార్యం కథాచన
విద్యమానమిదం సర్వం సర్వం శాస్త్రమజం జగత్. 3

నిర్విశేషమగు బ్రహ్మమున గారణముగాని, కార్యముగాని యేవియు లేవు. మాయాభృష్టి చేతనే యీకార్యకారణభావము స్వీకరించబడినది. యథార్థముగ ఈవిద్యమానమగు జగత్తంతయు కాంతమై, అజమైనట్టి బ్రహ్మమే యగును.

జాయతే కారణాత్కార్యం యత్తత్కారణవద్భవేత్
యన్న జాయత ఏవేహ తస్మిన్నదృశతా కుతః.

4

కారణమునుండి యుత్పన్నమైన కార్య మకారణమును బోలియే యుండును. కాని, ఏది యుత్పన్నమేగాకయున్నదో, అద్దానియందు సాదృశ్యభావ మెచట ?

బీజమేవ స యస్యాస్తి తత్కథం వద జాయతే
అప్రతర్క్యమనాఖ్యం చ యత్తస్య క్షేప బీజతా.

5

దేనికి బీజమేలేదో, అది యెట్లుత్పన్నము కాగలదు ? అప్రతర్క్యమై, నామరూపరహిత మైన దానియందు బీజత్వమెచట ?

దేశకాలవశాత్పర్యే హేతుమంతః ప్రమాణగాః
అకర్తృబ్రహ్మవిషయః ప్రమా కారణయోః కథమ్.

6

దేశకాలవస్తువుల వశముచేతనే సమస్తకారణములును, ప్రమాణములును సిద్ధించుచున్నవి. అట్టివో అకర్తయగు బ్రహ్మము ప్రమాణమునకుఁగాని కారణమునకుఁగాని విషయమెట్లగును ?

అకర్తృకర్మకరణే నాస్తి కారణతా శివే
తస్మాత్తత్కారణం నాస్తి జగచ్చ బౌద్ధవేదనమ్.

7

కర్తృ, కర్మ, కరణ రహితమగు పరబ్రహ్మమునఁ గారణత్వములేదు. కాన, జగచ్చబౌద్ధానానుభవమునకును గారణములేదు.

బ్రహ్మైవ త్వం స్వరూపం సద్యత్స్థితం ధారయస్వ తత్
అసమ్యగర్పివిషయం తదేవ జగదాచితమ్.

8

ఓ రాజా ! సద్రూపమై, శుద్ధాకాశమువలె నిర్వికేషమైనట్టి బ్రహ్మమే నీవను భావము బౌద్ధయమున ధరింపుము. అజ్ఞానుల దృష్టియందాబ్రహ్మమే జగద్రూపముచే వ్యాప్తమైయున్నది.

చిన్మాత్రమజరం శాంతం యదేశం తత్ప్రమీయతే
తేనైవాయం జగద్బ్రహ్మ సచ్చాంతం బుద్ధ్యతే వపుః.

9

ఏకమై, శాంతమై, అజగమై, చిన్మాత్రమైనట్టి ప్రమ (బ్రహ్మజ్ఞానము) చే ఈజగత్తు బ్రహ్మరూపముగ ప్రమాణితమైనట్లుబడుచున్నది. బ్రహ్మకారవృత్తి రహితమగు మనస్సుయొక్క భ్రాంతిచే అశాంతమైనట్టి సద్ బ్రహ్మము జగద్రూపమున నెఱుంగబడుచున్నది.

అన్యథైవ చ యో భావశ్చేతనః పృథివీవతే
స ఏవ నాశః కథితః స్వానుభూతశ్చ పణ్డితైః.

10

ఓ రాజా ! చిత్తముయొక్క అన్యథాభావమునే పండితులనుభవముచే బ్రహ్మస్వరూపము యొక్క హానియని వచించిరి.

చిత్తం నాశస్వభావం తద్విద్ధి నాశాత్మకం సృప
క్షణనాశో యతః కల్ప చిత్తశబ్దేన కథ్యతే.

11

ఓ రాజా! చిత్తమును నీవు నాశస్వభావము గలదిగను, నాశాత్మకముగను నెఱుంగుము. తుణకాల మాత్మస్వరూపముయొక్క విస్మరణమును నాశము కల్పకాలమునఱుకుచి త్తశబ్దముచే జెప్పబడుచున్నది.

అసంకల్పసమాత్రేణ సమ్యగ్జ్ఞానోదయాత్మనా
సంకల్పః క్షీయతే సిద్ధ్యై స్వయమేవాసదాత్మకః. 12

సమ్యగ్జ్ఞానమును గలుగఁజేయునట్టి అసంకల్పసమాత్రముచే, అసత్తును సంకల్పరూప చిత్తము తుయింప మాక్షసిద్ధిచేకూరుచున్నది.

నామ్నేవాగ్ధీ కృతాభావం యది విశ్వం హి కథ్యతే
విద్యమానం కథం తత్సాన్నిను తామరసేక్షణ. 13

కమలనేత్రుఁడవగు నోరాజా! 'తన యధిష్ఠానమును బ్రహ్మమునఁ బ్రవేశించునద'ని విశ్వ శబ్దమున కర్థము, ఇట్లు తన కేరుచేతనే యీ విశ్వము తన యభావమును స్వీకరించుచుండ నితఁ నిది విద్యమానమై యెట్లుండగలదు ?

హస్తాపుత్తిప్య యో బ్రూతే శూద్రోఽస్మీతి భృశం గిరా
కథం స విప్రో భవతి విప్రత్వం త్వస్య కీదృశమ్. 14

ఎవఁడు తన చెండుచేతుల నెత్తి 'నేను శూద్రుఁడ న'ని మాటించుటకి యెలుగెత్తి పలుకునో, ఆతఁడు బ్రాహ్మణుఁడెట్లుగను ? మఱియు నాతనికిఁ బ్రాహ్మణత్వ మెట్లుండును ?

వివృతధాతురత్సుచ్ఛైర్మృతోఽస్మీతి విరాతి యః
మృతిమేవాగతం విద్ధి జీవనం తస్య సంభ్రమః. 15

సన్నిపాతారలచేఁ గుపితముగు ధాతువుగల మనుజుఁడు 'నేను జీవితినని మరలమరల బిగ్గరగా నలుచును. అట్టివానిని మరణించినట్లే నీ నెఱుంగుము. వాని జీవితము కేవలము భ్రమమాత్రమే యగును.

భ్రమాకృతి యదస్తీహ దృశ్యతేఽలాతచక్రవత్
మృగతృష్ణాద్విచన్ద్రాది బాలవేతాలకాదివత్. 16

భ్రమాకారములగు జగత్, చిత్రదులెవి గలవో, అవియున్నియు ఆలాత (కొఱవి) చక్రము వలెను, మృగతృష్ణాజలమువలెను, చెండు చంద్రుఁడవలెను, బాలనిచేఁ గల్పింపబడిన బేతాశాదులవలెను మిథ్యయైయున్నవి.

తత్కథం కిల నామ స్యాత్సత్యం శ్రమభరాత్మకం
అజ్ఞాన భ్రాన్తిరేవాన్తశ్చిత్తమిత్యేవ కథ్యతే. 17

ఏది సర్వభ్రాంతిభ్రంశమే యైయున్నదో, అది సత్యమెట్లుగను ? అజ్ఞానజనితముగు భ్రమయే, అంతఃకరణ, చిత్రాదిశబ్దములచే జెప్పబడుచున్నది.

అజ్ఞానముచ్యతే చిత్తమసత్సదివ సంస్థితం
అసంవేదనమజ్ఞానం జ్ఞానం సంవేదనం భవేత్ .

18

సత్తులై నున్నట్టి అసత్తుగు అజ్ఞానమే చిత్తబ్రహ్మచే జెప్పబడుచున్నది. మఱియు,
బ్రహ్మముయొక్క యనుభవము జ్ఞానమనియు, అట్టి యనుభవములేమి అజ్ఞానమనియుఁ జేర్చొనఁ
బడును.

అజ్ఞానసత్వసంవితే రానాత్సంవేదనాత్మయః

జలజ్ఞానం ముఖా భ్రాంతిః సాధో మరుమరీచిష్య .

19

ఓ సాధూ ! అజ్ఞాన సత్తయొక్క యనుభవము జ్ఞానానుభవమాత్రముచే నశించును. ఎండ
మావులందు జలమునుగూర్చిన జ్ఞానము వ్యర్థభ్రాంతియేగదా !

నై తజ్జలమితి జ్ఞానాత్సంవితేః ప్రవిలీయతే

ఇదం చిత్తమితి ప్రాథం యదజ్ఞానమలం హృది .

20

నాస్తి చిత్తమితి జ్ఞానాత్తత్సమూలం వినశ్యతి

‘జలములేద’ను నీజ్ఞానముచే నెండమావులందలి జలమునుగూర్చిన భ్రాంతియెట్లు నశించునో,
అట్లే ‘ఇది చిత్తమ’ను హృదయమందలి గాఢమైన అజ్ఞానరూప మాలిన్యము ‘చిత్తములేద’ను నీజ్ఞాన
ముచే సమూలముగ నశించును.

యథా రజ్జ్వంభుజగ్లత్వ మజ్ఞాన భ్రమసంభవమ్ .

21

న సర్పోఽయమితి జ్ఞానాద్ధృది రూఢాత్ప్రణశ్యతి

తథాత్మని మనోభూతమజ్ఞాన భ్రమసంభవమ్ .

22

చిత్తం నాస్తితి విజ్ఞానాద్ధృది రూఢాద్విసశ్యతి

అజ్ఞానభ్రమచే నుండయించిన రజ్జువునందలి సర్పత్వభ్రావము, ‘ఇది సర్పము కాద’ను నీ
జ్ఞానము హృదయమందు రూఢిపడఁ గా నెట్లు సంపూర్ణముగ నశించునో, అట్లే, ఆత్మయందు భ్రమచే
మదితమగు మనస్సు, లేక, చిత్తమను అజ్ఞానము, ‘చిత్తములేద’ను దృఢజ్ఞానము హృదయమందు రూఢి
పడ, వినాశమొందుచున్నది.

చిత్తం మనోఽహమిత్యన్తర్యావదజ్ఞానసంభవమ్ .

23

న చిత్తమస్తి నో చైవమహంకారాది సంయుతం

కించిదేవ జగత్సస్థిత్సం విదేకాన్త నిర్మలా .

24

చిత్తము, మనస్సు, అహంకారము మొదలగు సమస్తమున్న అజ్ఞానమువలననే జనించు
చున్నది. యథార్థముగఁ నీ ప్రపంచమున చిత్తముగాని, అహంకారాదియుక్తమును దేహదులుగాని
లేవు. కేవలము శుద్ధమైనట్టి, ఏకమగు బ్రహ్మసంవిత్తుమాత్రమే గలదు.

తయా సంకల్ప చిత్తాది కృతమాసీద్విమూఢయా

అద్యా సంకల్పతః సర్వం పరిత్యక్తం ప్రబుద్ధయా .

25

అజ్ఞానయుక్తమగునపుడు ఆ చిన్మాత్ర సంవిత్తు సంకల్ప, చిత్తాదుల నిర్మించుచున్నది. కాని జ్ఞానయుక్తమగునపుడు సంకల్పముయొక్క అభావముచే సమస్తమును బరిద్యజించుచున్నది.

సంకల్పేన యథా యాతి త్వసంకల్పేన గచ్ఛతి

పవనేన మహాబాహూ జ్వాలాజాలమివానలే.

26

ఓ మహాబాహూ! వాయువుచే నగ్నియందుశ్వన్నమైన జ్వాలాసమాహూ, తిరిగి, ఆ వాయువుయొక్క అభావముచే నెట్లు నశించుచున్నదో, అట్లే సంకల్పముచే నేది యుత్పన్నమగు చున్నదో, అది సంకల్పాభావముచేత నశించుచున్నది.

ఆత్మతత్వైక ఘనయా తతయా బ్రహ్మసత్తయా

జగత్సర్వమితి వ్యాప్తం సముద్ర ఇవ వారిణా.

27

సముద్రము జలముచే వ్యాపింపబడినట్లు ఆత్మతత్వముచే ఘనీభూతమగు సర్వవ్యాపకమైన బ్రహ్మసత్తచే నీజగత్తంతయు వ్యాపింపబడియున్నది.

నాహమస్తి న చాన్యోస్తి న త్వం నైతే న చిత్తకమ్

నేన్ద్రియాణి న చాకాశమాత్మా త్వోఽస్తి నిర్మలః.

28

ఓ రాజా! ఈ ప్రపంచమున నేనుగాని, మఱియొకరుగాని, నీవుగాని, చిత్తముగాని, ఇంద్రియములుగాని, ఆకాశముగాని లేవు. కేవలమేకమై, నిర్మలమైనట్టి ఆత్మమాత్రమే గలదు.

ఘటాద్యాకారరూపేణ స ఏవాయం విలోక్యతే

ఇదం చిత్తమయం చాహమితి కైవ కుకల్పనా.

29

ఆ యాత్మయే ఘటాద్యాకారరూపమునఁ గానుపించుచున్నది అట్టిచో 'ఇది చిత్తము, ఈతఁడు' యేను, అనునీకు కల్పన యేమి?

న జాయతే న మ్రియతే కిజ్చిదస్మి న్నగత్రయే

కేవలోఽయం చిదుల్లాసః సదసద్భావనాత్మనా.

30

ఈ మల్లోకములందు నేదియు మరణించుటలేదు, ఏదియు జన్మించుటలేదు, సదసద్భావనారూపమగు నిదంతయుఁ గేవలము చైతన్యముయొక్క విలాసమాత్రమేయైయున్నది.

సర్వమాత్మా పరంబ్రహ్మ సకృత్ప్రకటమాతతమ్

ద్వితైవైకత్వే న విద్యేతే న భ్రాన్తిర్న చ సంభ్రమః.

31

ఏకకాలమున సర్వరూపమున పరబ్రహ్మమగు ఆత్మయే ప్రకటమైనది. ద్విత్య, ఏకత్వములు గాని భ్రాంతి, మరణాది భయములుగాని యెవ్వియు లేవు.

సర్వేన్ద్రియగణాకారే సన్నేవాసి సఖే తతః

న దహ్యసే మహాబుద్ధే న చ క్వచన లిప్యసే

32

సఖండవగు నో మహాబుద్ధి! నీవు సమస్త ఇంద్రియసమూహమునను, ఇంద్రియములుచే

గ్రాహ్యములగు అగ్న్యైద్యాకారములందును సత్తామాత్రముచే వ్యాపించియున్నావు. కాన నీవు దేని చేతను దహింపబడజాలవు, దేనియందును లిప్తుడవుకాజాలవు.

న తే వినశ్యతి సఖే న చ కించిద్వివర్ధతే
నిర్మలాకాశరూపస్య కైవల్యానస్తరూపిణః.

33

సఖుడా! నిర్మలాకాశమువంటిదియు, మోక్షరూపమును, అనంతమునగు నీయొక్క స్వరూపమొకే తేని నశింపదు. వృద్ధి నొందదు.

ఇచ్ఛానిచ్ఛాత్మికే శక్తి యేతరాపి త్వమేవ చ
న హ్యంశువ్యతిరేకేణ శశాంజ్ఞ ఉపలభ్యతే.

34

ఇచ్ఛ, అనిచ్ఛ, క్రియాది శక్తులున్న నీవే. ఏలయినన, కిరణములకంటె భిన్నముగఁ జంద్రుఁడు పొందఁబడడుగదా!

అజమజరమనాద్యజస్వభావం
సకృదమలం విలసత్సదైకరూపమ్
విగలితకలనం కలఃఖ్యలీలం
సదుదితమాద్యమజం తదాత్మతత్త్వమ్.

35

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రణే పూర్వాధ్యక్షే చూ॥ శిఖిధ్వజవరమావబోధనం నామ
శతతమః సర్గః ॥ 100 ॥

జరాజన్మరహితమై, అనాదియై, వృద్ధి, పరిణామాది వికారములు లేనిదై, సదా నిర్మలమై, ప్రకాశరూపమై, సద్రూపమై, ఏకమై, కల్పనారహితమై, స్వస్వరూపపరిచయమును లీలగలదై, సన్మాత్రముతోడ నుదితమై, సర్వవ్యవహారములందును బూర్వసిద్ధమైనట్టి వస్తువేని గలదో, అదియే ఆత్మ.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజవరమావబోధనమును
నూటవ సర్గము ॥100॥

ఏకాధికశతతమః సర్గః

జ్ఞానదార్ధ్యేన రాజోఽత్ర వర్ణితే కృతకృత్యతా
జీవన్ముక్తావచితత్వం స్థితిస్తత్త్వస్య చేర్యతే.

జ్ఞానముయొక్క దృఢత్వముచే రాజయొక్క కృతకృత్యత, జీవన్ముక్తియందలి అచితత్వము, తత్త్వస్థితి—అను నీవిషయములిచట పొందుపఱుపబడుచున్నవి.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి కుమ్భవచో రాజా భావయంస్తదకృత్రిమమ్
స్వయమాత్మపదే తస్మిన్ ఇం పరిణతోభవత్.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు రాజగు శిఖిర్షజుడు కుంభుని యా అకృత్రి మవాక్యముల విచారించుచు తుణకాలములో స్వయముగఁ దన పూర్వభావమును దృఢించి ఆత్మపద మునఁ బరిణతుఁడాయెను.

బభూవామిలితమనోలోచనః శాస్త్రవాఙ్మనః
శిలాతలాదిన్తోక్తీర్ణో నిస్పద్దావయవాకృతిః.

2

నేత్ర, మనోవాగ్పాఠరహితుఁడై, వాగ్వాగ్పాఠపరిచ్ఛితుఁడై, శిలయందుఁ జెక్కబడిన విగ్ర హమువలె నమ్మునీంద్రుఁడు చేష్టరహితుఁడై యుండెను.

తతో ముహూర్తమాత్రేణ ప్రబుద్ధం స్ఫురితేక్షణమ్
తమువాచ మహాబాహో చూడాలా కుమ్భరూపిణీ.

3

ఓ మహాబాహూ! తదుపరి రెండుగడియలకాలమునకు వికసితసేతుఁడై, ప్రబుద్ధుడైనట్టి యారాజుతో కుంభరూపధారిణియగు చూడాల యిట్లు పలికెను.

కుమ్భ ఉవాచ:-

కచ్చిదస్మిన్పదే స్సారే శుద్ధే వితతనిర్మలే
సుతలే నిర్వికల్పానాం సుఖం విశ్రాంతవానసి.

4

కుంభుడు:- ఓ రాజా! మహత్తరమై, శుద్ధమై, వ్యాపకమై, నిర్మలమై, నిర్వికల్ప సమాధియందుండు యోగులకు నుత్తమశత్యాభూతమైనట్టి, నిరతిశయానందదాయకమగు ఆత్మపదమున నీకు విశ్రాంతి లభించినదా?

కచ్చిదస్తాప్రబుద్ధోసి కచ్చిద్భ్రాన్తిస్తవ్యయోజ్ఞితా
కచ్చిజ్ఞేయం పరిజ్ఞాతం దృప్తం ద్రవ్యవ్యమేవ వా.

5

నీ యంతఃకరణమునఁ బ్రబోధమైనదా? నీవు భ్రాంతిని వదిలితివా? జ్ఞేయవస్తువు నెఱింగి తివా? చూడఁదగినదానిని జూచితివా?

శిఖిర్షజు ఉవాచ:-

భగవంస్త్యత్ప్రసాదేన మహావిభవ భూమికా
మహతీ పదవీ దృప్తా సర్వసోర్ధ్వం స్థితామయా.

6

శిఖిర్షజుడు:- మహాత్మా! తమ యనుగ్రహముచే మహావిభవరూపమగు (నిరతిశయానం ద్రవ్యే లక్షణముగాఁగల) భూమికను నేను బొందితిని. మహత్తరమైన ఆత్మపదవిని గాంచితిని. మట్టియు

సర్వోపరి (హిరణ్యగర్భుని యానందము వఱకుఁగల విషయానందమునకుఁ పైఁగల దశయందు) స్థితి నొందియున్నాను.

సతాం విదితవేద్యానామహో బత మహాత్మనామ్

అపూర్వైకామృతమయః సజ్జః సారఫలప్రదః.

7

ఆహా! వేద్యపదార్థము నెఱిగిన తపవంటి మహాత్ములయొక్క సాంగత్యమపూర్వమై, అమృతమయమై, సారయుక్తమైనట్టి ఫలము నొసంగునదై యున్నది.

జన్మనాపి మయాలబ్ధం యన్నామ న మహామృతమ్

తదద్య త్వత్సమాసజ్ఞాత్తే నైవాసాదితం స్వయమ్.

8

మహాత్మా! ఏ మహామృతమును నేను నాజీవితమందెప్పుడును ద్రాగకయుంటినో, అయ్యది నేఁడు తమ సాంగత్యముచే స్వయముగ నాకు లభించినది.

అన సమాద్యమమృతం చై తత్కమలలోచన

కథం నాసాదితమభూత్సూర్యమాత్మపదం మయా.

9

కమలశేత్రా! అనంతమై, ఆద్యమై, అమృతస్వరూపమైనట్టి యీ ఆత్మపదమును నేను బూర్వమే యేలఁ బొందకుంటిని ?

కుమ్భుడివాచః—

మనస్సుపశమం యాతే త్వత్కభోగైషణే స్థితే

కషాయపాకే నివృత్తే సర్వేంద్రియ గణస్య చ.

10

యాన్తి చేతసి విశ్రాన్తి విమలా దేశికోక్తయః

యథా సితాంశుకే శుద్ధే భిన్నవః కుంభుమామృతః.

11

కుంభుఁడు:—ఓ రాజా! మనస్సు శమింప, భోగములఁగూర్చిన యీషణుత్పజింపఁబడ, సర్వేంద్రియసమాహముయొక్కయు, మనస్సుయొక్కయు కషాయములు నివృత్తముకాఁగా, తెల్లని శుద్ధపత్రముపై కుంకుమజలబిందువులవలె, చిత్తమున నిర్మల గురూపదేశ వాక్యములు విశ్రమించును.

కషాయాణామనన్తానాం సంభృతానాం శరీరకైః

స్వవాసనా స్వరూపాణామద్యపాక స్తవోదితః.

12

అనేకజన్మలందు సంచితమొనర్పఁబడినవై, స్వవాసనాస్వరూపములై, అనంతములైనట్టి నీయొక్క కషాయముల పరిపాకము నేఁడుదయించినది.

దేహాన్మలాని సర్వాణి కాలేన కమలేక్షణ

సాధో వృక్షాత్ఫలానీవ పాకేన విగలన్న్యధః.

13

కమలశేత్రుఁడవగు నోసాధూ! పరిపక్వతాకారణమున వృక్షమునుండి ఫలములు క్రిందకు రాలినట్లు, లింగదేహమునుండి రాగద్వేషాదిక షాయములు, పాపములుమున్నగు సమస్త మలములు తపస్సుమున్నగువానిచే, గాలక్రమమునఁ బకిపోవుచున్నవి.

వాసనాత్మసు యాతేషు మలేషు విమలం సఖే
యద్వక్తి గురుర స్త సద్విశేషిషుర్యథా బినే.

14

సఖుడా! వాసనాదిరూపములము లెపుడు తొలగినో ఆపుడు గురువు వచించు వాక్యములు, కమలనాళమను లక్ష్మ్యమున బాణమువలె, నిర్మలాంశః కరణమున బ్రవేశించును.

కషాయపాకే సంపన్నే త్వం మయాద్య విబోధితః
తేనాద్యైవ తవాజ్ఞానక్షయో జాతో మహామతే.

15

ఓ మహామత్రి! తపస్సుచే నీయొక్క కషాయములు పరిపక్వములైనందున యిపుడు నేను నీకు బోధించితిని. కాన నీయజ్ఞానమిపుడే నశించినది.

అద్య పక్వకషాయ స్త్వమద్యైవ జ్ఞానసంకథామ్
అద్యేహ సోపదేశ స్త్వ మద్యైవాసి ప్రబుద్ధవాన్.

16

ఇపుడే నీయొక్క కషాయములు పరిపక్వములైనవి. కాన నీపుడే జ్ఞాన ప్రసంగము నీకు రుచించినది. కనుకనే యుపదేశింపఁబడిన యర్థముల నీపుడే నీవు హృదయమున ధరించితివి మఱియు నీపుడే ఆత్మసాక్షాత్కారరూపజ్ఞానముచే నీవు యుక్తుడవైతివి.

శుభాశుభానాం సర్వేషాం కర్మాణామద్య సంక్షయః
సత్సజ్జవ్యపదేశేన తవ నిష్ప్రతిమాగతః.

17

సత్సంగమను, మిషచే నేడు నీయొక్క సమస్త శుభాశుభకర్మలయొక్క క్షయము సిద్ధించినది.

యావదన్య దినస్యైవ పూర్యభాగో మహిపతే
తావచ్ఛ్రేతోహం మమేతి తవాజ్ఞానం బభూవ హ.

18

ఓ రాజా! నేటి మధ్యాహ్నమువఱకు నీయందు చిత్తము, అహంకారము, మమకారము మున్నగు వానితోఁగూడిన యజ్ఞానసత్త యుండియుండెను.

ఇదానీం మద్వచోబోధాచ్ఛ్రేతసి క్షయమాగతే
హృదయాత్మగపరిత్యక్తే సంప్రబుద్ధోఽసి భూపతే.

19

ఓ నృపాలా! మధ్యాహ్న సంతరమిపుడు నావాక్యముల బోధచే ఆయజ్ఞానసత్త హృదయమునుండి త్యజింపఁబడినదికాఁగా చిత్తము క్షయము నొంద నీవు ప్రబుద్ధుడవైతివి. (ఆత్మజ్ఞానసంయుక్తుడవైతివి.)

హృది యావన్మనః సతా తావదజ్ఞాన సంస్థితిః
చిత్తే చిత్తతయా త్వక్తే జ్ఞానస్యాభ్యుదయో భవేత్.

20

హృదయమున నెంతవఱకు మనస్సుయొక్క సత్త యుండునో, అంతవఱ కజ్ఞానముయొక్క స్థితియునుండి యేయుండును, చిత్తమెపుడు చిత్తరూపమునఁ ద్యజింపఁబడునో, అపుడు జ్ఞానోదయ మగును.

ద్విత్యైకత్వదృశౌ చిత్తం తదేవాజ్ఞానముచ్యతే

ఏతయోర్యో లయోద్భవేనజ్ఞానం సా పరా గతిః.

21

ద్విత్వ, ఏకత్వముల దృష్టియే చిత్తము. దాని నే అజ్ఞానమందురు. పరమాత్మసాక్షాత్కారముచే నీరెంటియొక్క నాశమే జ్ఞానము. అనియే పరాగతి.

ప్రబుద్ధోఽసి విముక్తోఽసి త్వక్తం చిత్తం త్వయా నృప
సదసత్తామయత్వం హి త్వయా త్వక్తమసత్పదమ్.

22

ఓరాజా! నీవు ప్రబుద్ధుడవు, విముక్తుడవు. ఏలయనిన, అసత్పదమై, సదసస్మయమగు జగత్తుయొక్క ల్పనకు సానభూతమైనట్టి చిత్తమును నీవు త్యజించితివి.

ఏతశోకో నిరాయాసో నిఃసంశ్లోఽనన్య ఆత్మవాన్
మహోదయో మునిర్మానీ స్వరూపే తిష్ఠ నిర్మలే.

23

ఇతః నీవుడు దుఃఖరహితుడవై, ఆయాసపరితుడవై, నిస్సంగివై, అద్వైతాత్మజ్ఞాన సంపన్నుడవై, మహోదయయుక్తుడవై, మునివై, మానివై, నిర్మలమగు అత్మస్వరూపమున శ్లిథిగర్హియుండుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

ఏవం హి భగవన్ జనోర్మూర్తస్యైవాస్తి చిత్తభూః
ప్రబుద్ధస్య న తజ్జస్య చిత్తం నామ కిల ప్రభో.

24

జీవన్ముక్తాస్తదేతే హి విహరన్తి కథం వద
అవిద్యమానమనసో యష్మదాద్యాస్తథా నరాః.

25

ఇతి మే కథయాశేషమన్వైః స్వవచనాంశుభిః
హార్దం తమో మే నిపుణమేవప్రాప్యైః ప్రమూర్తయ.

26

శిఖిధ్వజుడు.- మహాత్మా తాము వచించినట్లు చిత్తభూమి మూర్తుని కొఱకే యగును అయితే, ఓప్రభూ! ప్రబుద్ధుడవు, ఆత్మజ్ఞానియునగువానికి చిత్తము లేనిచో, అమనస్కులై, జీవన్ముక్తులైనట్టి తమవంటి మహాత్ము లీప్రపంచమున నెట్లు విహించుచున్నారో తెలియజేయుడు? ఇవ్విషయమును దాము సంపూర్ణముగ వచింపవేడెద, మఱియు నన్యులచే దుర్వ్యవములగు దమ వచనరూపకరణములచే నా హృదయమందలి యజ్ఞానాంధకారమును తెన్నగ దూరీకరింపుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:—

యథా వదసి తత్త్వజ్ఞ తత్తత్తైవ హి నాన్యథా

చిత్తం హి జీవన్ముక్తానాం నాన్త్యమ్కూర ఇవాశ్మనామ్.

27

కుంభుడు.- తత్త్వజ్ఞుడవగు నోరాజా! నీవు వచించినది సత్యమే శిలలకు అంజరము లేనట్లు, జీవన్ముక్తులకు చిత్తము లేదు.

పునర్జననయోగ్యా యా వాసనాః ఘనవాసనా
సా ప్రోక్తా చిత్తశబ్దేన న సా తజ్జస్య విద్యతే. 28

మరల మరల యుత్పన్నమగునట్టి ఘనీభూతమగు వాసన యేదిగలదో, అదియే చిత్తశబ్దముచే జెప్పబడినది. అయ్యది జ్ఞానికి లేదు.

యయా వాసనయా తజ్జా విహరన్తిహ కర్మసు
తాం త్వనత్వాభిధాం విద్ధి పునర్జనన వర్జితామ్. 29

ఏవాసనతోఁగూడి త త్వజ్ఞాను లీశ్రవంచమున గార్యములందు విహరించుచున్నారో, దానిని (వేయించిన విత్తనమునలె) మరల సంకురింపనిదానినిగన, సత్వమును బేరుగలదిగను నెఱుంగుము.

జీవన్ముక్తా మహాత్మానః సత్వస్థాః సంయతేబ్రియాః
విహరన్తి గతానన్ధం న చిత్తస్థాః కదాచన. 30

జీవన్ముక్తులును, సత్వమందున్న వారును, జితేంద్రియులునగు మహాత్ములు సంగరహితులై విహరింతురుగాని, చిత్తమందెప్పుడును నుండరు.

మూఢం చిత్తం చిత్తమాహుః ప్రబుద్ధం సత్వముచ్యతే
అప్రబుద్ధా హి చిత్తస్థాః సత్వస్థాసు మహాధియః. 31

మూఢచిత్తమునే చిత్తమందురు. జ్ఞానము క్త చిత్తమును సత్వమందురు. అజ్ఞానులే చిత్తమందుదురు. జ్ఞానయుక్తులగు మహాబుద్ధిమంతులు సత్వమందుందురు.

భూయః ప్రజాయతే చిత్తం సత్త్వం భూయో న జాయతే
అప్రబుద్ధస్య బద్ధోస్తి న ప్రబుద్ధస్య భూపతే. 32

ఓ రాజా! చిత్తము మరల మరల యుత్పన్నమగును. సత్వ మట్లుత్పన్నముకాదు. అజ్ఞానికి బంధము కలదు. జ్ఞానికి లేదు.

సత్వవాససి సంజాతో మహాత్మాగీ స్థితో భవా
అశేషేణ త్వయా చిత్తం త్యక్తమద్యేతి వేద్యమామ్. 33

ఓ రాజా! నీవున్న సత్వయుతుడవై మహాత్మాగివై యుండియున్నావు. ఏలయనిన. నీవి పుడు చిత్తమును బిచ్చూర్ణముగఁ ద్యజించివైచితివని నేనెఱుంగుదును.

సమస్తవాసనోన్ముక్తో రాజన్న ద్వైవ రాజనే
ఆకాశసామ్యమాయాతం మన్యే తవ మునే మనః. 34

ఓ రాజా! నీవిపుడు వాసనల నన్నింటిని ద్యజించినవాడవై శోభించుచున్నావు. మతీయు ఓమునీ! నీమనస్సిపు డాకాశముతోటి సామ్యమును బొందెనదని నేను నమ్ముచున్నాను.

శమం ప్రాప్తోఽపి పరమం సిద్ధః సమనమస్థితిః
అయం హి స మహాత్మాగః సర్వం యత్తత్సముజ్జితమ్. 35

నీవిపుడు సమసితిని, ఉత్తమశమమును బ్రాప్తి నొందితివి. ఏది సర్వరూపమైయున్నదో యట్టి చిత్తమును నీవు పరిత్యజించితివి, ఇదియే నీయొక్క మహాత్మాగము.

స్వర్గాపవర్గవిత్తాది. తపోదానఫలాద్యపి

ప్రబుద్ధమేధయా సాధో దియా పరమబోధయా.

36

ఓ సాధూ! స్వర్గ మోక్షములను, భనాదులను, తపోదానాదుల ఫలాదులను, ప్రబుద్ధమైన మేధాశక్తితోడను. పరమజ్ఞానయుక్తమగు బుద్ధితోడను నీవు త్యజించివైచితివి.

తపో నామ కియన్మాత్రదుఃఖక్షయకరం భవేత్

క్షయాతిశయనిర్ముక్తం యత్సుఖం సమతామయమ్.

37

తపోదానాదు లేమాత్రము దుఃఖమును త్తయింపజేయగలవు? మనస్త్వైగరూప సమత్వముచేఁ బ్రత్యక్షముగ లభించిన జ్ఞానఫలమగు ఆత్మసుఖము క్షయాతిశయ పరిత్యమైయున్నది.

తత్సత్తద్వస్తు తత్కించిన్న తు స్వర్గాది భగ్గరం

భావాభావై రుపారూఢం స్థితాధిగత వేదనమ్

38

జ్ఞానముచే నుత్పన్నమగు పలము సత్యవస్తువైయున్నది. స్వర్గాదిరూపఫలము క్షణభంగురమై, ఉత్పత్తివాశములచే గ్రస్తమై, స్వప్న పదార్థమువలె కేవలము వర్తమానకాలమందే యనుభూతమగునదై యున్నది.

స్వర్గో నామ కిమానన్దః సోపి సందేహాసంస్థితః

అప్రాప్త స్వాత్మసంసిద్ధేః క్రియాకాణ్డః శుభో భవేత్.

39

స్వర్గసుఖ మతితృప్తమైనది. అదియు, ఎనేక ఆపరాధములచే నశ్యమానమగుటచేఁబట్టి సందేహగ్రస్తమే యగును. ఎవని కాత్మజ్ఞానసిద్ధి లభింపలేదో, అట్టివానికే క్రియాకాండ శుభప్రదమగును.

యేన నానాదితం హేమ రీతిం కిం స పరిత్యజేత్

చూడాలాది సమానజ్ఞాబ్ధివేజత్వం సుఖేన తే.

40

తత్కిమర్థమనర్థేనస్మిన్నిమగ్నస్త్వం తపోమయే

అశ్రమాది వికల్పాంశసాధ్యస్యాద్య కుకర్మణః.

41

బంగారమెవనికి లభింపలేదో యట్టివాఁడిత్తడి నేల పరిత్యజింపవలెను? చూడాలాదుల యుత్తమసాంగత్యముచే నీకు జ్ఞానము సులభముగ లభించియుండెడిది. అట్టివో, వానప్రస్థాశ్రమాదులకు సంబంధించినవై చింతాది అనేక వికల్పవిక్షేపములతోఁ గూడినట్టి తపఃక్షేపములను యాయనర్థమున నింతవఱకేల నిమగ్నుడవై యుంటివి?

ఆద్యన్తావస్య సుమతే మధ్య ఏవ సుఖం స్మ భోః

యతస్తే సమయో జాతో యస్మిన్పరిణమన్తి చ.

42

తపోరూపా వికల్పాంశాస్తత్ర బద్ధవదో భవ.

ఓ సుమతీ ! ఈ తపస్సుయొక్క యాద్యంతములందు (ఆచరణకాలమున, ఫలక్షయకాలమున) సుఖములేదు. కేవలము మధ్య (భోగానుభవకాలమందు) మాత్రమే గలదు. తపస్సుచే నీయొక్క చిత్తకషాయములు పరిపక్వములై యిపుడు తత్త్వబోధసమయము జనించినదిగాన, తపోరూపవికల్పాంశములన్నియు నేతత్త్వజ్ఞానమునఁ బరిణమించుచున్నవో, మఱియు నేతత్త్వజ్ఞానఫలముచే ఫలవంతములగుచున్నవో, అట్టియాత్మజ్ఞానమున స్థితుఁడవుకమ్ము.

చిద్బోధ్యమ్నా నభశోత్యచ్ఛాత్సర్వే భావాః సముత్థితాః. 43

తథైవ పరిదృశ్యంతే తత్త్వేవ విలయం గతాః

సమస్త పదార్థములు నట్టి యతిస్వచ్ఛమగు చిదాకాశమునుండియు యావిర్భవించినవై కాను పించుచున్నవి. మఱియు నద్దానియందే తిరిగి లీనమగుచున్నవి. ఆ చిదాకాశమునే నీ వెఱుంగము.

ఇదం కార్యమిదం నేతి సంకల్పా బ్రహ్మబిద్వహః. 44

వన్ధ్యం శిఖిధ్వజ త్యక్త్వా పూర్ణమేవ సమాశ్రయ

ఓ శిఖిధ్వజా ! 'ఇది చేయఁదగినది, ఇది చేయఁదగనిది,' అను నీమున్నగు (ఇష్టానిష్టాది రూప) సంకల్పములు బ్రహ్మసముద్రముయొక్క నీళ్ళు బిందువులై యున్నవి. కాన, వానిని దృఢించి నీవు పూర్ణ సముద్రమునే యాశ్రయింపుము.

ఇష్టం మే ప్రార్థయస్వేతి యథైవ ప్రార్థ్యతే సఖే. 45

స్త్రియా తథైవ స కథం దయితః ప్రార్థ్యతే స్వయమ్

ప్రియఁడు లభింపని స్త్రీ, తత్త్రియుని 'నాయిష్టవస్తువును లభింపఁజేయుమ'ని ప్రార్థించుచున్నది. అట్టి యాపె స్వయముగ నా ఆప్రియునికొఱకే యేల ప్రార్థింపరాదు ? అపుడు సమస్తమనోరథములును నాతని ద్వారా సిద్ధించునుగాదా ! [ఇతర ఇష్టపదార్థములను బ్రార్థించుటకంటె నిరతి శయానందరూపమగు ఆత్మలాభమును బ్రార్థించుట శ్రేష్ఠమని భావము]

సంకల్ప రచితానేతాన్భావానాపత భాసురాన్. 46

గృహ్లాని న మహాత్మానః ప్రాజ్ఞా జలరవీనవ

ఓ రాజా ! ప్రజ్ఞావంతులు ప్రతిబింబించిన సూర్యుని గ్రహింపనట్లు, సంకల్పరచితములును విపత్తులై అరమణీయములు నగు ఈ ప్రాంపంచిక పదార్థములను మహాత్ములు గ్రహింపరు.

స్వర్గమోక్షాధిఫలదం యత్కించిత్సర్వమేవ తత్. 47

త్యక్త్వా సమసమభాసో యోఽస్యసాక్షేవ వై భవ

కాన, (జ్ఞానలాభాంతరము) స్వర్గ మోక్షాధిఫలదాయకములగు కర్మలన్నింటిని దృఢించి, అంతట సమరూపముగ భాసింపు ఆత్మయొక్క రూపముకలవాడవుకమ్ము.

సత్త్వం సత్త్వేన నాశేన నాశ్యం హి విగతస్పృహః. 48

పదార్థాఘమిమం గృహ్లాం స్థిషాస్పందిత చి త్తభూః

సర్వపదార్థములందును సదంశమును సత్వరూపముగను, అసంశయమును నాశరూపముగను గ్రహింపవలెను. కాన నీ విచ్ఛారిహితుడవై యీ సమస్తపదార్థ సమూహమును అచంచల చిత్తముతో గ్రహించుచు నుండుము.

అపరిస్పన్న చిత్తస్య సంస్కృతిర్నేహ భావతి.

49

పౌరుష ప్రభవా సాఘో విపత్తిర్హి మతౌ యథా

ఓ సాధూ ! వివేకజ్ఞాన ముదయింప, స్వాభావికప్రవృత్తియను పురుషారాధముచే నుత్పన్నమగు విపత్తి మనుజుని చెంతకుఁ బరువిడువట్లు, చిత్త చాంచల్యములేని వాని సమీపమున కీ సంసారమున్ను బరువిడదు.

యాని యాసీహ దుఃఖాని ప్రస్ఫుర ని జగత్త్రయే.

50

చేతశ్చాపలజాన్యేవ తాని తాని మహీపతే

సిరం శాంతం గతస్పందం యస్య చిత్తమచాపలం

నదైవ స మహానదీ సామ్రాజ్యస్య స భాజనమ్.

51

ఓ నృపాలా ! ఏయేదుఃఖము లీమల్లోకములందును గానపించుచున్నవో, అవియన్నియును చిత్తచాంచల్యముచేతనేయుత్పన్నమైనవగును. కాన, ఎవని చిత్తము స్థిరమై, శాంతమై, చేష్టారహితమై, అచంచలమై యుండునో, ఆతఁడే సదా మహానదసామ్రాజ్యమునకుఁ బాత్రుడగును.

అథ చేతసి తత్త్వజ్ఞ స్పందాస్పందౌ త్వమేకతాం

సీత్యా తిష్ఠ యథాకామమైక్యమాగత్య శాశ్వతమ్.

52

తత్త్వజ్ఞుడవగు నో రాజా ! ఇక నీవు స్పందాస్పందములను (చేష్టను, చేష్టయొక్క అభావమును), తత్సాక్షిమాత్రుఁడుగానుండుట ద్వారా యొక్కవలచి, సాక్షినిగూడ బ్రహ్మత్వైక్యమును జూపించి భూమానందభావముతో గూడి పూర్ణకాముడవై యుండుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

కథమైక్యం విభో యాతః స్పందాస్పందావిమావుభౌ

సర్వసంశయ విచ్ఛేదకారిన్నేతద్వదాశు మే.

43

శిఖిధ్వజుడు:—సర్వసంశయముల భేదించునట్టి యో ప్రభూ ! చేష్టయు, చేష్టయొక్క అభావమున్ను నెట్లైకత్వమొందునో శిష్యుముగ నాకుఁ దెలియఁజేయ ప్రార్థన.

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఏకం వస్తు జగత్సర్వం చిన్మాత్రం వారివామ్భుధిః

తదేవ స్పన్ద తే ధీభిః శుద్ధవారివ వీచిభిః.

54

కుంభుడు:—ఓ రాజా ! తరంగదులరూపమున భేదమున్నను, జలమాత్రముచే నముద్ర మెట్లభిన్నమైయున్నదో, అట్లే యధిష్ఠానముగు చిన్మాత్రముచే నమస్త మొకేవస్తువై యున్నది. ఆ చిన్మాత్రమే, తరంగములచే నముద్రమందలి నిశ్చలజలమువలె, బుద్ధివృత్తులచే చేష్టించుచున్నది.

బ్రహ్మ చిన్మాత్రమమలం సత్వమిత్యా దినామకం
యక్షీతం తదిదం మూఢాః పశ్యన్త్యజ్జ జగత్తయా.

55

ఏది సత్య, జ్ఞాన, అనంతాది నామములచే వేదములందు పరిపఠ్యమైనది అట్టి నిర్మలమైన చిన్మాత్రమగు బ్రహ్మమే అంతయునైయున్నది. అద్దానినే మూఢులు జగద్రూపముగఁ గాంచుచున్నారు.

చిత్స్వస్థ ఏవ సర్వస్వం సర్గే తస్మాద్ధి సంస్థతి.
పరిస్పన్దో హి విన్ధ్యాది శబ్దస్వస్థసమం పరమ్.

56

చైతన్యముయొక్క స్వంధమే (చేష్ట, లేక స్ఫురణమే) స్పృష్టియొక్క సర్వస్వమైయున్నది. కనుకనే వింధ్యాచలాది రూపపరిస్పందముతోను, రెండవదగు నామపరిస్పందముతోను గూడినదై చైతన్యమే యీ ప్రపంచరూపముగ భాసించుచున్నది.

చిత్తః స ఏవ చేత్స్వస్థస్తథాస్వస్థౌ భావితః
ఏకరూపతయా నామ తత్రేదమమలం శివమ్.

57

సాక్షియగు ఆత్మనే చైతన్యముయొక్క స్వంధాస్పందముల యేకరూపత్వముగా భావించినచో, ఆత్మరూపముగు నిర్మలమైన శివబ్రహ్మమే శేషించును.

సర్గశ్చిత్స్వస్థమాత్రాత్మా సమ్యగ్దృష్టౌ విలీయతే
ఉదేత్య సమ్యగ్దృష్టీనాం రజ్జ్వాం సర్పభ్రమో యథా.

58

చిత్తుయొక్క స్వందమాత్రమే సృష్టియను సమ్యగ్దృష్టి కలవారి కాసృష్టి లయించిపోవుచున్నది. కాని యట్టి సమ్యగ్దృష్టి లేనివారి కయ్యది రజ్జువునందు సర్పభ్రమవలె నుదయించుచున్నది.

సస్పందా చిత్తదభిధా నిఃస్పందా త్వియమాతతా
తుర్యాతీతపదారూడా వాచా వక్తుం స పార్శ్వతే.

59

స్పందనహితమగు చిత్తు (చైతన్యము) సృష్టియను బేరుచే జెప్పబడుచున్నది. అట్టి చిత్ స్వందముచేతనే యీ జగత్తు వ్యాపింపబడియున్నది. స్పందనహితమగు చిత్తు తురీయాతీతపదమున నారూఢమైయున్నది. అది వాక్కుచే వచింపబడుట కలవికానిది.

శాస్త్రసజ్జనసంపర్క సంతతాభ్యాస యోగతః
కాలేనామలతాం యా తే చేతనీన్ద్రావిరోదితా.

60

నేత్రముయొక్క తిమిరాదిరోషములు తొలగఁగాఁ జంద్రునియొక్క యేకత్వ ముదయించునట్లు, శాస్త్ర సజ్జనసహవాసములను నిరంతర మభ్యసించుచురాఁగా కాలక్రమమున చిత్తము నిర్మలమై సాక్షియగు ఆత్మతోఁటి జగత్తంతటియొక్క యైక్యముదయించును.

ఏతత్కేవల మాభాతం స్వానుభూతిభిరాతతం
కథ్యతే స్వానుభూతేషు స్వయం స్వం రూపమాత్మనా.

61

సాక్షియగు చైతన్యముతోటి సమస్తముయొక్క ఐక్యము కేవలము అనుభవమాత్రముగనే భాసించును. ఎవరు తమ స్వరూపము ననుభవముగావించు కొనియున్నారో, అట్టివారి చేతనే తమ స్వరూపము స్వయముగ, జెప్పబడుచున్నది (లోకదృష్టి.)

ప్రాప్తోఽసి సారం స్వమనాదిమధ్య
మత్రైవ తిష్ఠ స్వపదే నివిష్ఠః
నో రూపనిర్భేద మహా చిదాత్మా
జాతోఽసి సాధో ఖలు వీతశోకః.

62

ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూ || శిఖిధ్వజబోధనం
నామైకాదిక శతతమః సర్గః || 101 ||

ఓ సాధూ! నీవివుడు సమస్తమునకు సారభూతమైనట్టి, ఆదిమధ్యరహితమగు స్వస్వరూప మును బొందితివి. అట్టి స్వాత్మపదముననే నీవు స్థిరముగ నెలకొనియుండుము. శరీరాదులభేదమును మిథ్యయని యెఱుంగుచు నీవు (తత్త్వబోధచే) మహాచిత్స్వరూపుడవై ప్రాదుర్భవించితివి. కాఁబట్టి శోక మహావిరహితుడవై యుండుము (తత్త్వోపాహాః కఃశోక ఏకత్వమను పశ్యతః—శ్రుతి)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజ బోధనమును నూటాకటవ సర్గము || 101 ||

ద్వ్యధిక శతతమః సర్గః.

[అమన్త్యాస్తర్మితే కుమ్భే విస్మితస్య మహీపతేః
చిరం వివృత్య విశ్రాంతిః సమాధావిహ షణ్మతే.

తాను వెడల పలసియున్నదని చెప్పి కుంభమున విస్మితుడగు రాజు పిదప చిరకాలము విచారించుట, సమాధియందు విశ్రాంతిని బొందుట మున్నగు సంగతులచట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఇతి తే కథితం సర్వం శిఖిధ్వజ మహీపతే
యథేదముత్థితం సర్వం యథా చ ప్రవిలీయతే. 1
ఏతచ్ఛ్రుత్వా చ బుద్ధ్వా చ మత్వా చ మునినాయక
యథేచ్ఛసి తథా తిష్ఠ దృష్టే స్పృష్టే పరే పదే, 2
స్వర్గం గచ్ఛామ్యహం షర్వకాలేఽస్మిన్నారదో మునిః
బ్రహ్మలోకాత్స మాయాతో భవత్యమరసంసది. 3

న మాం పశ్యతిచేత్తత్ర తత్తోపముపగచ్ఛతి
సోద్వేజసీయా భవ్యేన గురవో హి కదాచన.

4

కుంభుడు. — ఓ శిఖిధ్వజ రాజా ! ఈ ప్రకారముగ, బ్రహ్మచర్యమును మగుచున్నది. (అధ్యారోపము), ఎట్లు లయించుచున్నది (అపవాదము) అను విషయమునంతయు నీకు వచించితిని. ఓ మునినాయకా ! దీనిని విని, ఎఱిగి, మననము గావించి, స్పృహముగఁ గాంచబడిన పరమపదమున నీయిష్టమువచ్చినట్లు సిద్ధిగల్గియుండుము. నేనిపుడు స్వర్గమునకుఁ బోవుచున్నాను. విలయఁగా, ఈ పర్వకాలమున బ్రహ్మలోకమునుండి నారదముని యింద్రసభకు వచ్చియుండును. నన్నచటఁ గాంచ నిచో నాతఁడు కోపమునుబొందును. ఉత్తముఁడగువాఁడు గురువుల నెన్నఁడును ఉద్విగ్నులఁ గావించరాదు.

త్యక్త సంకల్ప లేఖేన న కించిదభివాఙ్మతా
త్వయా సదైవ వస్తవ్యం దృష్టిరేషైవ పావనీ.

5

నీవు సంకల్పమును, యిచ్చను, సదా పరిత్యజించి నాచేఁ జెప్పబడిన యీ పవిత్రముగు ఆత్మదృష్టియందు సిద్ధిగల్గియుండుము.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ: —

ఇతి యావత్ప్రతివచః పుష్పహస్తః శిఖిధ్వజః
ప్రణామయా దదాత్మేష తావదన్తరిమాయయా

6

శ్రీవసిష్ఠుడు. — ఓ రామచంద్రా ! ప్రతివచనసహితముగాఁ బ్రణామ మాచరించుటకై శిఖిధ్వజుఁడు పుష్పాంజలిని గ్రహించుచుండ నింతలోఁ గుంభరూపిణియగు చూడామణియంతర్థాన మయ్యెను.

ప్రతిభానగతం వస్తు యథైవాస్తే న దృశ్యతే
న దృష్టవాన్తథా కుమ్భమగ్రే రాజా శిఖిధ్వజః.

7

స్వప్నాదులందుఁ బ్రాప్తించిన ధనాదులు అంతమునఁ గాన్పించనట్లు, శిఖిధ్వజరాజు తన యెదుటఁ గుంభునిఁ గాంచకుండె.

గతే కుమ్భే మహీపాలః పరం విస్తయమాయయా
తమేవ చిన్తయంశ్చిత్రం చిత్రార్పిత ఇవాభవత్.

8

కుంభుడు వెడలినమీఁదట రాజా మిగుల యాశ్చర్యమువొందెను. అతనినే ధ్యానించుచు చాతఁడు లిఖిత చిత్రమువలె కదలక మెదలక నుండెను.

ఇదం సచిన్తయామాన చిత్రం విలసితం విధేః
యత్కుమ్భవ్యవదేకేన బోధితోఽస్తి చిరోదయమ్.
క్వ నారదసుతః కుమ్భః క్వాహం నామ శిఖిధ్వజః
కేవలం కాలయుక్తైవ సోఽహం సంపరిబోధితః.

9

10

అహోను సమ్యక్కథితం దేవపుత్రేణ యుక్తిమత్

అహోను సంప్రబుద్ధోఽస్మి మోహనిద్రాకులశ్చిరాత్. 11

అప్పుడు విధియొక్క విచిత్రవిలాసముఁ గూర్చి యాతఁడిట్లు చింతించెను—‘ఆహా! కులభుని మిషచే నాకు సదా ప్రకాశరూపమైన బ్రహ్మముయొక్క యుపదేశము గావింపబడినది. నారద పుత్రుఁడగు కుంభుఁడెచట, శిఖిధ్వజుఁడగు నేనెచట! కేవలము భాగ్యోదయకాలముయొక్క సంయోగముచేతనే నాకిట్టిబోధ లభించినది. ఆహా! దేవపుత్రుఁడెట్టి యుత్తమ యుక్తియుక్తమగు యుపదేశము గావించెను ! ఆహా ! మోహనిద్రయందుఁ జిరకాలము వ్యాకులుడనైన నేనిపుడు ప్రబుద్ధుఁడనైతి.

క్వాహమాసం వినిర్మగ్నం క్రియాజాల కుకర్షమే

ఇదం కార్యమిదం నేతి మిథ్యావిభ్రమచక్రకే. 12

అహో ను శీతలూ శుద్ధా శాన్తేయం పదవీ నిజా

రసాయనోద్భవాకారా నత్యం శీతయతీహ మే. 13

‘ఇది చేయవలెను, ఇది చేయఁగూడదు’— ఇత్యాది మిథ్యాభ్రమమయ చక్రయుక్తమగు క్రియాజాలమును దుష్టపంకమున (బురదయందు) నేను జిక్కువడియుండుట యెచట; ఈ అమృతోత్పన్నమగు ఆకృతిని ధరించినదై, శీతలమై, శుద్ధమై, వాసనారహితముగ నామనస్సును శీతలమొనర్చునదై, సాక్షాత్కరింపబడినదై నట్టి ఈ స్వాత్మసామ్రాజ్యపదవి యెచట !

శామ్యామి పరినిర్వామి సుఖమాసే చ కేవలమ్

తృణాగ్రమపి నేచ్ఛామి సంస్థితోఽస్మి యథాస్థితమ్. 14

ఆహా ! నేను శాంతుఁడను, తృప్తుఁడను; సుఖపూర్వకముగ నుండియున్నాను. తృణలేశము నైన నేనిపుడు కోరను. యథాస్థితముగ నాస్వరూపమున స్థిగ్గల్గియున్నాను.’

ఏవం సంచిస్తయన్రాజా నూనం నిర్వాసనాశయః

శైలాదివ సముత్క్లిర్ణో మానమేవావతస్థివాన్. 14

వాసనారహితమగు యంతఃకరణముగల యారాజిట్లు చింతనజేయుచు, శిలముందుఁ జెక్కఁబడిన విగ్రహమువలె మానము ధరించి సమాధిస్థుఁడయ్యెను.

తస్మిన్నేవ తతో మానేనిఃసంకల్పే నిరాశ్రయే

ప్రతిష్ఠాం నిశ్చలాం ప్రాప్య స తస్థా గిరిశృంగవత్. 16

సంకల్పవర్జితమై, ఆశ్రయరహితమైనట్టి యా మానసమాధియందే స్థిరప్రతిష్ఠను బొందిన వాడై, పర్వతశిఖరమువలె నాతఁడపుడు నిశ్చలముగ నుండెను.

స తత్ర సంశాస్తభయోఽచిరేణ

చిరేణ విశ్రాంతమతిః సమాత్మా

చిరేణ సంప్రాప్త నిజామలాత్మా

యోగేన సుష్వాప తతోఽదితాత్మా. 17

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూడా॥ శిఖిధ్వజసమాధానం నామ

ద్వధికశతతమః సర్గః॥ 102 ॥

ఆ సమాధియందాతఁడు సమరసమైన తన యాత్మస్వరూపమును బొందుటచే జీరకాలము
నకు విశ్రాంతచిత్తుడై, శీఘ్రముగ నిర్భయుడై, చిరకాలప్రవృత్తయగు యోగముచే నఖండ (పూర్ణ)
స్వభావమొంది సుషుప్తియందుపలె విశ్రమించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యామున శిఖిధ్వజసమాధానమను
నూటఁడెడవ సర్గము ॥102॥

త్రైధికశతతమః సర్గః

[చూడాలోయాః పరం గత్వా త్ర్యహేణ పునరాగమః

యత్నాద్యుత్థాపనం రాజ్ఞస్తత్సాలాపశ్చ వ్యతీతే.

చూడాల స్వస్థానమునకేగి మూఁడుదినములైన పిదప మరల భర్తవద్దకు వచ్చుట, ప్రయత్న
పూర్వకముగ నాతనిని సమాధినుండి లేపుట యను విషయము లిటు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

నిర్వికల్పసమాధానాత్కాష్ఠకుఢ్యోపమస్థితిః

ఏవం శిఖిధ్వజో రాజా చూడాలోమధునా శృణు.

1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు: — ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు నిర్వికల్పసమాధియందుండుటచే శిఖిధ్వజరాజా
కాష్ఠమువలెను, శిలవలెను నుండియుండెను. ఇంక చూడాలఁ గూర్చిన వృత్తాంతము నిపుడు వినుము.

శిఖిధ్వజం తం భర్తారం కుమ్భచేషేణ తేన సా

ప్రబోధ్యాన్ధిమాగత్య తతార తరసా సఖః.

2

దేవపుత్రాకృతిం వ్యోమ్ని జపశా మాయావినిర్మితామ్

విదగ్ధముగ్ధమాకారం స్త్రీణం జగ్రాహ సుందరమ్.

3

సఖసా స్వపురం ప్రాప వివేశాంతపురం క్షణాత్

దృశ్యా బభూవ లోకస్య సృవకర్మ చకార చ,

4

కుంభముషి వేషము ధరించిన యా చూడాల యట్లు తన భర్తయగు శిఖిధ్వజున కుపదేశము
గావించి, అంతర్ధాన్యమై వేగముగ నాకాశమార్గమున నెగి నెఱు. అట్లాకాశమునఁజని మాయారచితమగు
దేవపుత్రుని యాకారమును దృఢించి సుందరస్త్రీరూపమును ధరించెను. పిదప, అకాశమార్గముగుండా

తన నగరమును బొంది తుణకాలములో సంతఃపురమును బ్రవేశించి, తదుపరి ప్రజాపాలనమును రాజకార్యము నొనర్చెను.

వాసరత్రితయేనాథ పునరమృతమేత్య సా

బభావ కుమ్భా యోగేన శిఃస్వజవనం యయా. 5

తథా తత్రైవ తం భూపమపశ్యద్వనఘామిగా

నిర్వికల్పసమాధిసం సముత్క్లిష్టమివ ద్రుమమ్. 6

మూడు దినములైనపిమ్మట మరల యాకాశమును బ్రవేశించి తన యోగశక్తిచే కుంభబుద్ధి రూపమును ధరించి శిఖిస్వజాడున్నట్టి వనమునకేగెను. అచటి వనప్రదేశమును బొంది, చిత్రమందలి వృక్షమువలె స్థిరముగ నిర్వికల్పసమాధియందట్లే యుండియున్నట్టి తన పతిని గాంచెను.

అహోను ఖలు భో దిప్త్యా విశ్రాంతోఽయమిహాత్మని

స్థితః స్వస్థః సమః శాంత ఇత్యువాచ పునః పునః. 7

తదేనం తావదేతస్మాద్భోధయామి పరాత్పదాత్

ఇదానీమేవ కిం దేహాత్మ్యాగమేష కరోతి నై. 8

కించిత్కాలం స్ఫురత్స్వేష రాజ్యేన విపినేన వా

సమమేవ గమిష్యావస్త్వ కదేహోవిహా సమా. 9

తస్యోప దేశోవిషమః పరిణామం న గచ్ఛతి

అనేనాభ్యాసయోగేన తావదాబోధయామ్యహమ్. 10

‘అహా! సౌభాగ్యవశమున నీతఁడు స్వస్థుడై, శాంతుడై, సమదృష్టిగల్గి ఆశ్చర్యమందు విశ్రమించుచున్నాఁడు’ అని యాచె మరలమరలఁ పలికెను. మఱియు నిట్లుచింతించెను—‘ఈతని నిపుడీ యరమపదమునుండి మేలుకొలిపెదను. ఏలయునఁగా, ఇప్పుడే దేహాత్మ్యాగము నీతఁడేల చేయవలె? కొంతకాలమువఱకు రాజ్యమునగాని ఆరణ్యమునగాని కర్మయాచరించుగాక! ఆపిమ్మట దేహమును దృఢించి యిరువురమును విశేషము క్రిని బంధించు. నేను బుద్ధమీతనికిఁ గావించిన యుపదేశ మిపుడే సప్తమభూమికాస్థితి పర్యంతము పరిణామమును బొందవలయుగాక! కావున నిపుడీతనిని సమాధియొక్క యభ్యాసమునుండి మేలుకొలిపెదను’—

ఇతి సంచిస్త్య చూడాలా సింహనాదం చక్రార సా

భూయోభూయః ప్రభోరగ్రే వనేచర భయప్రదమ్. 11

న చచాల శిలేవాద్రా యదా నాదేన తేన సః

భూయోభూయః కృతేనాపి తదా సా తం వ్యచాలయత్. 12

చాలితః పాతితోఽప్యేష యదా న బుబుధే నృపః

తదా సంచిస్తయామాన చూడాలా కుమ్భరూపిణీ. 13

ఇవ్విధమున నిశ్చయించి చూడాల వనచరులకుఁగూడ భయమును గొట్టునట్టి సింహనాదమును దన భర్తయెదుట మరలమరల గావించెను. అట్లు గావించినను నాతఁడు పర్యవశేషవలె జరిగెను.

కయే యుండెను. అప్పుడామె యాతనిని దనహస్తముతో గదలించెను. అట్లు కదలించినను, తుదకు బహుద్రోచినచు గూడ రాజు సమాధియిండి లేవకయుండు నంత కుంభహానిని చూడఁబట్టి విచారించెను.

అహో పరిణతః సాధుః స్వపదే భగవానయమ్
తదేనం హి కయా యుక్త్యా సాం ప్రతం బోధయామ్యహమ్. 14

అథవైనం మహాత్మానం కిమర్థం బోధయామ్యహం
విదేహం బోధమాసాద్య తిష్ఠశ్చేష యథా సుఖమ్. 15

అహమప్యజ్ఞనాదేహమిమం త్యక్త్వా పరం పదం
అపునర్జననాయైవ గచ్ఛామిహ హి కిం సమమ్. 16

అహో! ఈ సాధుమహాత్ముఁడు తన యాత్మజ్ఞానపదమున సప్తమభూమికా ప్రవేశమునఁజేరి బరిణాతుఁడాయెను. అట్టి యాతని నే యుక్తిచే మేలుకొలుపును? అథవా ఈ మహాత్ముని సమాధి నుండి లేపుటయెందుకు? విదేహము క్రింద ని సుఖపూర్వకముగ నటించుదుగాక! నేనున్న ఈ ప్రాంతమును వదిలి, మరల జన్మలేనిదాననై, నాపతితోఁగూడఁ బరమపదమును బొందుదును.

ఇతి సంచిన్త్య దేహం స్వం త్యక్తుమభ్యుద్యతా సతీ
పునః సంచిన్తయామాస చూడాలా సా మహామతిః 17

ఆలోక్య యామి చైతావదేనం దేహం మహిపతేః
యద్యస్య సత్త్వశ్చేహోఽస్తి బోధభీషం హృదన్తరే. 18

తత్కాలేనైవ భగవాన్సంప్రభోధము పైష్యతి
మూలకోశరసాలీనం పుష్పజాలమివ ద్రుమే. 19

తదేవం విరహజ్ఞేవన్ముక్తవ భవత్యలం
ముక్తో భవత్యథ యది మన్యే గచ్ఛామి తత్సమమ్. 20

ఇట్లు విచారించి దేహమును ద్యజించుట కెఱుఁగఁద్యమించెనో, అప్పుడు మహాబుద్ధిమతియగు, చూడాల యాత్మపాలుని గూర్చి మరల యిట్లు చింతించెను — ఈ రాజయొక్క దేహమున నంతోకర, ణములోపల జాగ్రత్తునకు జీవభూతమైన మనస్సుయొక్క శేషమేమైన యుండునోమో మొదలు చూచెద. మనస్సుయొక్క శేషముండినచో, వృక్షముయొక్క మూలభాగమున రసరూపమున లీనమై యుండు పుష్పమునామవలె నీతఁడు మరల జాగ్రత్తుఁడగును. కాన నట్లు జాగ్రత్తుఁడై విహరించుచు బూర్ణరీతి జీవన్ముక్తుఁడై మెలంగుగాక! ఒకవేళ విదేహముఁడగుచో, నేనున్న నీతనితోటి సమముగ నేగెదను.

ఇతి సంచిన్త్య చూడాలా స్పర్శనేన నయేన చ
పతిమాలోక్య సాశక్యమువాచ వరవర్ణి నీ 21

అన్యేవ సత్త్వశ్చేహోఽస్య హృది సంబోధకారణం
సంబోధహేతుదయేన సత్త్వశేషం వ్యబుధ్యత. 22

ఇట్లు విచారించి, శ్రేష్ఠవర్ణముగల యాచూడాల సంశయముతో గూడుకొనినదై స్పృహ తను. నీతిచేతను బలి నవలోకించి యిట్లు పలికెను — ఈతనిదేహమున జాగ్రత్తునకుఁ గారణభూత మగు మనస్సుయొక్క శేషము గలదు అని యిట్లు యష్టత్వాది చిహ్నములచే నామె మనఃశేషము నెఱిగెను.

శ్రీరామ ఉవాచ—:

భృశం సంశాంతచిత్తస్య కాష్టలోషసమస్థితేః
సత్వశేషః కథం బ్రహ్మనాయతే ధ్యానశాలినః.

23

శ్రీరామఁడు.- మహాత్మా! పూర్ణముగ శమించిన చిత్తముగలవాఁడును, కాష్టమువలెను, లోషము (మట్టిగడ్డ) వలెను అచంచలమైన స్థితి గలవాఁడును నగు ధ్యానశీలుని మనస్సుయొక్క శేష మెట్లెఱుంగబడును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ప్రబోధకారణం యస్య దుర్లభ్యోణువపుర్హృది
విద్యతే సత్వశేషోఽస్తర్భిజే పుష్పఫలం యథా.

24

శ్రీ వసిష్ఠఁడు.- ఓ రామచంద్రా! సూక్ష్మదృష్టిచేతను, జ్ఞానదృష్టిచేతను లక్షింపబడు నట్టి హృదయమున ప్రబోధకారణముగ మనఃశేషము బీజమునందు పుష్పఫలములవలె నుండుచున్నది.

చిత్తస్పద్ధవియు క్తస్య తస్యాస్పద్ధితసచ్చితః

ద్వితైవైకత్వ విహీనస్య సమస్యాచలసంస్థితేః

25

కాయః సమసమాభోగో న గ్లాయతి న హృష్యతి

నాస్తమేతి న చోదేతి సమమేవావతిష్ఠతే.

26

చిత్తముయొక్క చేష్టలవలెనాచుండును, ద్విత్య ఏకత్వరహితుండును సచ్చిదాత్మస్వరూప మున నిశ్చలముగ నున్నవాఁడును, నిర్వికల్పసమాధియందు సమరూపమున అచంచలముగ స్థితి నొంది యున్నవాఁడును నగు మనుజునిదేహము గ్లానిని బొందదు, ప్రసన్నముగాదు, అస్తమింపదు, ఉదయిం పదు, సమరూపముననే స్థితిగల్గియుండును.

ద్వితైవైకత్వాదియు క్తస్య యస్య ప్రస్పద్ధతే మనః

తస్య దేహోఽన్యతామీతి నాస్పద్ధస్య కదాచన.

27

ద్వైతజ్ఞానయంత్రుడై, చేష్టలనొనర్చుచున్న మనంబు గలిగియున్నవాని దేహమే వృద్ధి తుయాది అన్యభావముల నొందునుగాని సమాధియందున్నవాని దేహమెన్నడును గాదు.

చిత్తస్పద్ధో హి సర్వేషాం కారణం జగతః స్థితేః

రామ భావవికారాణాం కుసుమానాం యథా మధుః.

28

ఓ రామచంద్రా! పుష్పములకు వసంతర్తువు కారణమైనట్లు, సమస్త భావవికారములలోఁ గూడిన జగత్తుయొక్క స్థితికి చిత్తముయొక్క చేష్టయే కారణమైయున్నది.

అస్మిన్నయాస్యతో దేహే చేతసో హి ముహుర్ముహుః
హర్షః కోపో న సంమోహో వశమేతి రఘూద్వహ. 29

రఘువులో త్తముడవగు రామచంద్రా! ఇక్కారణమున పునర్జన్మమునకు బీజభూతమగు చిత్తముయొక్క శేషముండగా, ఒకదేహమునుండి మఱియొక దేహమునకు చిత్తము పోవుచుండ మరలమరల నిగ్రహింపబడినను హర్ష కోప సంమోహములు నిగ్రహింపబడజాలవు.

చిత్తే ప్రశమమాయాతే కాయో యః సత్త్వవర్జితః
బాధతే నామృతస్యైవ తస్య భావవికారభూః. 30

చిత్తము ప్రశాంతినిందగా, అట్టి నిర్వాసనచిత్తముచే దృఢింపబడిన భావవికారస్థానమగు దేహమున్ను ఆకాశమునువలె మనుజుని బాధింపనేరదు.

ఏచ్ఛాది న యథోదేతి సమాయా జలసంతతేః
తథా న దృశ్యతే దోషః సమాయాః సత్త్వసంతతేః. 31

జలముయొక్క సమస్థితియందుఁ దరంగములు లేవనట్లు, చిత్తముయొక్క సమస్థితియందును వృద్ధిక్షయాది వికారములుగాని, రాగాది దోషములుగాని గానుపించవు.

స త్వస్యాసుపలమ్బోఽస్తి న తస్యోపశమాదృతే
యావద్భాతి సమం తత్త్వం కాలాచ్ఛామ్యతి కేవలమ్. 32

ప్రారబ్ధకర్మము సంపూర్ణముగా త్తయించునంతవఱకు సత్త్వము (జీవస్మృతుల పునఃశేషము) యొక్క అభావ మెన్నఁటికిని కానేరదు. ప్రారబ్ధకర్మము నివృత్తముకాగా నయ్యది పూర్ణముగ శమించుచున్నది.

దేహే యస్మిన్తు నో చిత్తం నాపి సత్త్వం చ విద్యతే
స తాపే హిమవద్రామ పశ్చాత్త్వేన విలీయతే. 33

ఓ రామచంద్రా! ఏదేహమున చిత్తముగాని, సత్త్వముగాని యుండవో, అది యెండ యందు మంచు విలీనమగునట్లు మృత్యువుచే విలీనమైపోవును.

శిఖిధ్వజస్య దేహోఽసౌ నిశ్చిత్త సేజసోర్జితః
సత్త్వాంశేన చ సంయుక్త సేన న గ్లానిభాజనమ్, 34

ఈ శిఖిధ్వజుని దేహము చిత్తరహితమైయున్నను, తేజముతోను, సత్త్వాంశముతోనుగూడి యున్నదిగాన గ్లానిని బొందదు.

తం తథాభూతమాలోక్య భర్తృదేహం వరాజ్ఞనా
అనుజ్ఞితవతీ దేహం చిన్తయామాస సత్త్వరమ్. 35

చిత్తత్వం సర్వగం శుద్ధం ప్రవిశ్యాబోధయామ్యహమ్
భవిష్యద్బోధనం కాన్తమథ తత్ర హి సంస్థితా. 36

న బోధయామి యద్యేన చిరాత్తద్భుత్యతే స్వయమ్

కిమేకేవావతిష్ఠేహమిత్యేవం బోధయామ్యహమ్.

37

ఉత్తమస్త్రీయగు ఆచూడాల యట్లు తన భర్తృదేహముఁగాంచి తన దేహమును దృఢింపక, శీఘ్రముగ నిట్లు విచారించెను. సర్వవ్యాపకమై, శుద్ధమైనట్టి యీతని చిత్తమునఁ బ్రవేశించి, అచటనేయుండి, దీర్ఘకాలమునకు సమాధినుండి లేచునట్టి యీ నాపతిని యిపుడే మేలుకొలిపెదను. ఒక వేళ నేనీతని నిపుడు మేలుకొలపనిచో గాలక్రమమున నీతఁడే స్వయముగ జాగృతుఁడగును. కాని యెంతరిగ నేనేలయుండవలెను? కావున సమాధినుండి యీతనిని మేలుకొలిపెదను.

ఇతినంచిస్త్య చూడాలా దేహం కరణవజ్జరమ్

సంత్యజ్య ప్రాప చిత్త త్వే సితిమాద్యస్తవర్జితే.

38

ఇట్లు విచారించి చూడాల యింద్రియపంజరరూపమైనట్టి నిజదేహంబును వీడి, భర్తృదేహంబునఁ బ్రవేశించి, ఆతనియొక్క యాద్యంతరహితమైనట్టి శుద్ధ చిత్త - తత్త్వమున స్థితిఁబొందెను.

తత్ర సా చేతనాస్పృహం కృత్వా సత్త్వవతః ప్రభోః

స్వం వివేక పునర్దేహం స్వం నీడమివ పక్షిణీ.

39

అచట, సత్త్వయుక్తుఁడగు తనపతియొక్క నిర్వికల్పసమాధియందు, జలక్ష్మీరములవలె చైతన్యముతోడ ఏకరసభూతమైయున్న యీతని బుద్ధిని వేఱుపఱచునట్టి స్పృహక్రియను గావించి, పక్షి తన గూటియందుఁ బ్రవేశించునట్లు, తిరిగి తన దేహమునఁ బ్రవేశించెను.

కుమ్భాకృతిరథోత్థాయ నివిష్టా కుసుమస్థితే

సామగాతుం ప్రవృత్తా సా భ్రమరీవృన్దనీఃస్వనా.

40

మఱియూ, నామె కుంభముపిరూపమాను ధరించినదై పుష్పమయమై యుష్పచున్న స్థలముపైఁ గూర్చుండి, తుమ్మెదల సమాహమును శబ్దరహితమొనర్చునట్టి సామగానమునఁ బ్రవృత్తయాయెను.

తం సామన్వసమాకర్ణ్య చిత్తృత్వ గుణశాలిని

బుబుధే భూపతేర్దేహే వసన్త ఇవ పద్మినీ.

41

ఆ సామగానశబ్దమును విసగనే, వసంతకాలమునఁ దామరకొలఁచువలె నారాజదేహమున సత్త్వగుణముచే శోభితమగు చిత్తు (చిదాభాసవ్యాప్తమగు ఆకెని బుద్ధి) ప్రబుద్ధమయ్యెను.

దృశం వికాసయామాస తాం తదార్క ఇవాబ్జినీమ్

గృహీతన త్వసంపత్తిః శిఖిధ్వజమహీపతిః.

42

సూర్యుఁడు కవలఁకరోశరమును వికసింపఁజేయునట్లు సత్త్వసంపత్తిని గ్రహించునట్టి యశిఖిధ్వజమహారాజపుడు (సమాధియందు మానుకొనియున్నట్టి) తన దృష్టిని వికసింపఁజేసెను.

అవశ్యత్కుమ్భమగ్రస్థం సామగాయనతత్పరమ్

ఫరేణ వపుషా య కం సామవేదమివాపరమ్,

43

అత్తటి, దివ్యశరీరధారియై, అన్యమగు మూర్తిభవించిన సామవేదమువలె నొప్పుచు దన యెదుట నున్నట్టి కుంభబుడిని జూచెను.

అహోబలత వయం ధన్యాః పునః ప్రాప్తో మునిః స్వతః
ఇత్యేవోదాహరణా జా కుమ్భాయ కుసుమం దదౌ.

44

‘అహా! మేము ధన్యులము! ఈ ముని స్వయముగనే మరల యిటుకేతెంచెను’ అని వచించుచు రాజు కుంభునకుఁ బుష్పప్రదానము గావించెను.

దిప్త్యోదితాః స్మృ భగవంస్తవ చేతసి పావనే
కే నామ వా మహాసత్త్వాః ప్రసాదేష్వజ్ఞ నో స్థితాః.

45

మహాత్మా తమ పవిత్రచిత్తమున మేము మరల యుదయించితిమిగాన నిది మా సౌభాగ్య మైయున్నది. అథవా, నాభాగ్యముచే మహాత్ము లితరల ననుగ్రహించుట కొఱకై స్వయముగనే యుద్యతులై యుండవచ్చును.

అస్మత్పవిత్రీ కరణమేవాగమనకారణం

న చేత్కిం చాగమే బ్రూహి ద్విత్తియం కారణంభవేత్.

46

మహాశయా! మమ్ములఁ బవిత్రమొనర్చుటకొఱకే తమయొక్క యాగమనమైయున్నది. అట్లుకానిచో దమయాగమనమునకు మఱియొక కారణమేమి యున్నదో నచింపుడు?

కుమ్భ ఉవాచ:—

యతః ప్రభృతి యాతోఽస్మి త్వత్సకాశాదన్దితః

తతః ప్రభృతి చేతో మే త్వయైవేవా నమం స్థితమ్.

47

కుంభః— ఓ రాజా! అనిందితుండవగు నీయొక్క సమీపమునకు నేనెపుడేతెంచితిని, అప్పటినుండియు నాచి త్తము నీతోడ నిచటనే స్థితి నొందియున్నది.

రమ్యే స్వర్గే న తిష్ఠామి సమీపే తవ సాంప్రతం

అభీష్ట ముద్యదేవాజ్ఞ రమ్యాణాం తత్పురః స్థితమ్.

48

ప్రియః— రమణీయరగు స్వర్గమునఁగూడ నేనుండజాలకపోతిని. ఇపుడు నీచెంత సుఖ ముగనున్నాను. ఏలయనఁగా, రవ్యములగు అనేకపస్త్రులపధ్య చిత్తమున కేది యిష్టమైయుండునో, అది ప్రయత్నముచేతనే సమ్ముఖమునఁ బ్రాప్తించును. (నిన్ను జూచుటకొఱకే నారాక అనిభావము)

త్వాదృశో బద్ధురాప్తశ్చ సుహృన్మిత్రం తథా సఖా

విశ్వాస్యావాపి శిష్యశ్చ మన్యే జగతి నాస్తి మే.

49

ఓ సాధూ! నీతోటి సమానమున బంధువు, అప్రుడు, సుహృదుండు, మిత్రుండు, సఖుండు, విశ్వాసపాత్రుండు, అథవా శిష్యుండు, ఈజగంబున నాకు మఱియొకఁడు లేడని నేను నమ్ముచున్నాను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అహో ను శలితం పుణ్యపాదపైర్నుః కులాచలే

యస్మాద్భవానసంజ్ఞోఽపి వాఙ్మత్యస్మత్సమాగమమ్.

50

శిఖిధ్వజాడు:- మహాత్మా! ఆహా! ఈ(మందర) పర్వతముపైఁ గల పవిత్రవృక్షములచే నాశ్రుజ్యము ఫలించినది. వీలయఁగా, తామసంగులైనను నాయొక్కసమాగమమును వాంఛించుచున్నారు.

ఇదం వనవిమేవుతా భృతోఽయమహమాదృతః

రోచతే తేన చేత్స్వర్గ సదిహ స్థీయతాం ప్రభో.

51

ప్రభూ! ఇదిగో యుత్తమవనము; ఇదిగో రమణీయములగు వృక్షములు; తమ్ముల సత్కరించు వీడు తమ భృత్యుఁడు, కానస్వర్గము తమకు రుచింపనిచో నిచటనే నివాసముచేయుఁడు.

భవద్విత్తీర్ణయా యోగయుక్త్యా విశ్రాంతవానహం

యథా సాధో తథా మన్యే స్వర్గే నిశ్రమణం కుతః.

52

ఓ సాధూ! తాము పవించినట్టి యోగయుక్తిచే నేనెట్లు విశ్రాంతిబడసితిని, అట్టివిశ్రాంతి స్వర్గమందుగూడ లేదని నేను విశ్వసించుచున్నాను

తామేవ సంస్థితం స్వచ్ఛామవలమబ్య ప్రకాశినీం

విహారేహ యథాకామం స్వర్గే భూమితలే తథా.

53

అట్టి స్వచ్ఛమై, ప్రకాశయుక్తమైనట్టి స్థితి నాశ్రయించి యిటు స్వర్గమునఁగాని, భూమిపైగాని యధేచ్ఛగ సంచరింపుఁడు.

కుమ్భ ఉవాచ:-

పరే పదే మహానదే కచ్చి ద్విశ్రాంతవానసి

ఇదం భేదమయం దుఃఖం కచ్చిత్సంత్యక్తవానసి.

54

కుంభుఁడు:- ఓరాజా! మహాతరమైన పరమపదమున నీవు విశ్రాంతి నొందితివా? దుఃఖపూర్ణమై, భేదమయమైనట్టి యాసంసారమును నీవేమైన త్యజించితివా?

కచ్చిదాపాతరమ్యేభ్యః సంకల్పేభ్యోరతిర్భృశం

నిర్మూలతాం గతా రాజన్యోగనీరసమేవ తే.

55

విచారించని కారణముచే రమణీయముగఁదోచు సంకల్పముల యందును, నీరసములగు భోగములందును నీయొక్క అత్యంతప్రీతి నిర్మూలమయినదా?

హేయాదేయదశాతీతం శానం శమసమస్థితి

యథా ప్రాప్తేష్యనుద్వేగం కచ్చిత్తవ మనః స్థితమ్.

56

హేయోపాదేయ (త్యజించుట గ్రహించుటయును) దశకంటె సతీతమై, శాంతమై, సమస్థితిగల్గియున్నట్టి నీయొక్క చిత్తము యథాప్రాప్తములగు పస్తువులగుద్వేగములేక స్థిరముగనున్నదా శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

త్వత్ప్రసాదేన భగవన్ప్రప్తా దృశ్యాతిగా గతిః

ప్రాప్తః సంసార నీమానో లబ్ధో లబ్ధవ్యనిశ్చయః.

57

శిఖిర్వజాడు:— మహాత్మా! తమ యనుగ్రహముచే నేను దృశ్యమునకుఁ బరమైయున్న గతిని గాంచితిని. సంసారముయొక్క సీమాంతము (హద్దు) నుబొందితిని. పడమఁదగిన నిశ్చిత పదార్థమును బడసితిని.

చిరాదతి చిరేనై వ విశ్రాంతోఽస్మి నిరామయః
లబ్ధం లబ్ధవ్యమఖిలం తృప్తః సంశ్చిరసంస్థితః.

58

ఽహుకాలమైన పిదపనిపుడు మూఁడుదినములవఱకు నిర్విఘ్నముగ విశ్రాంతినిొందితిని. పొందఁదగినదంతయుఁ బొందితిని ఇప్పుడు శాశ్వతమగు తృప్తిని బడసియున్నాను.

నోపదేష్టవ్యమస్తాకం కించిదప్యసయజ్జ్యేతే
సర్వత్రైవాతిత్వప్రోఽస్మి సంస్థితోఽస్మి గతజ్వరః.

59

నాకింక నుపదేశముయొక్క యుపయోగ మొకింతైనను లేదు అంతట సర్వథా తృప్తుఁడనై దుఃఖిరహితుఁడనై యున్నాను.

జ్ఞాతమ జ్ఞాతమప్రాప్తం త్యక్తం త్యక్తవ్యమాశ్రితమ్
తత్త్వం పరత్వం సత్త్వం మే స్వస్యైవాస్తి న కించన.

60

తెలిసికొననిదానిని తెలిసికొంటిని, పొందనిదానిని బొందితిని, త్యజింపఁదగినదానిని ద్యజించితిని; నాయొక్క వాసనారహితమగు మనస్సు ఆత్మయును పరత్వమునే యాశ్రయించినది. నాకు నాయాత్మకంబై భిన్నముగ నేదియు భాసిండుటలేదు.

నిఃసంస్పృతిర్విగతమోహభయో విరాగో
నిత్యోదితః సమసమాశయసర్వసౌమ్యః
సర్వాత్మకః సకలసంకలనావియు క
ఆకాశకోశవిశదః సమమాస్థితోఽస్మి.

61

ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాత్యోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్ధే చూ॥ కుమ్భపునరాగమనం నామ
త్ర్యధికశతతమః సర్గః ॥ 103 ॥

నేనిపుడు సంసార, మోహ, భయ, రాగాదిదోషములు లేనివాఁడనై, నిత్యోదయరూపుఁడనై, సముఁడనై, సమముగు శంతఃకరణముగలవాఁడనై, సర్వథా సౌమ్యుఁడనై, సర్వరూపుఁడనై. సర్వకల్పనావినిర్మత్తుఁడనై, ఆకాశకోశమువలె నిర్మలుఁడనై, సర్వత్రయేకరూపుఁడనై యున్నాను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలో పాఖ్యానమున కుంభపునరాగమనము
నూటమూఁడవ సర్గము ॥103॥

చతురధికశతతమః సర్గః

[కుంభస్య రమతో రాజ్ఞా సంభోగేచ్ఛాత్ర వర్ణ్యతే
స్వరాషడేశాత్పూర్వ్యసం విష్ణుపునరాగమః.

రాజాతో కుంభునియొక్క సంభోగమునుగూర్చిన యిచ్చ, స్వర్గముయొక్క సేవమున నగరమునకేగుట, భిక్షుడై తిరిగి వచ్చుట, మున్నగు విషయము లిచట పర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యధ్యాత్మ విచిత్రాభిః కథాభిస్తా పరస్పరమ్

ఆసాతే వేద్యవేత్తారా ముహూర్తత్రితయం వనే. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు విచిత్రమైన యాధ్యాత్మికకథను బరస్పరము వచించుకొనుచు ఆజ్ఞానులిరువురును నవ్వనమున నాటుగడియలవఱకు నుండిరి.

తత ఉత్తాయ కస్మింశ్చిత్సానా సరససారనే

సరోవరే వనే చైవ విమృతౌ నన్దనే వనే. 2

అటుపిమ్మట, అటునుండి లేచి, స్నిగ్ధములగు సారసపక్షిద్వయములచే శోభితమును, తటాకయుక్తమును, నందనవనములచే నానందదాయకముగను ఒకానొక పర్యతభిఖరముపై విహరింపసాగిరి.

తేనాచారేణ తాభిశ్చ కథాభిస్తా వనే తతః

నీతవన్తా దినాన్యస్తే తాసు కాననవీధిషు. 3

అట్టి జీవన్ముక్తుల యాచారముతోఁ గూడినవారై, ఆయా విచిత్రకథలఁ జెప్పుకొనుచు వారిరువురున్న నవ్వనమార్గములం దెనిమిదిదినములు గడపిరి.

అథ కుమ్భ ఉవాచాన్యద్వసం యావో గిరావతి

తదోమితి నృపో మత్వా తావుభౌ ప్రవిచేరతుః. 4

తదుపరి కుంభుడు 'మఱియొక పద్వతీవనమున కేగుదను'ని వచింప, రాజు పల్లెయన నంత నిరువురును వచ్చోటు వీడి చనిరి.

వనాన్యనేకరూపాణి జగ్జలాని తటాని చ

సరాంసి గుల్మజాలాని శృంఖలాని గహనాని చ. 5

నదీ డేశాన్స్తథా గ్రామాన్నగరాణి వనాని చ

మజ్జుఘోషాన్గిరీన్ముజ్జాన్స్తీర్థాన్యాయతనాని చ. 6

అప్పుడు వారు పలువిధములగు వన, తట, తటాక, కుంజ, శిఖర, అరణ్యములందు విహరించిరి. మఱియు నదులు, డేశములు, గ్రామములు, నగరములు, వనములు, మధురధ్వనితోఁగూడిన పర్వతములు, కుంజములు, తీర్థములు, ఆశ్రమములు మున్నగు చోట్ల సంచరించిరి.

సమమేవ సమస్నేహా సమవేత్తో స్థితాపుభౌ
సమసత్వో సమోత్సాహా శంసంతో తపతః సదా.

7

వారిద్దఱును సమానమైన స్నేహముగలవారై, సమానదైర్యోత్సాహములతోఁ గూడుకొనిన వారై, పరస్పరము ప్రశంసించుకొనుచు నదా కూడియేయుండుచుండిరి.

ఆనర్చతుః పితౄన్దేవాన్సుభుజాతే చ రాఘవ
సమం తప్తే చ సిక్తే చ సమబుద్ధీ బభౌవతుః.

8

ఓ రామా ! వారిరువురును గతినియే భేషతలను, పితరులను బూజించుచుండిరి. కలిసియే భుజించుచుండిరి. మఱియు, శిక్తోష్ణప్రదేశములయెడల సమబుద్ధి గలిగియుండిరి.

తమాలవనఖండేషు మందారగహనేషు చ
దంపతీ స్నిగ్ధహృదయా సుహృదౌ తౌ విరేజతుః.

9

స్నేహయు క్షులగు ఆదంపతులిరువురును. తమాలవనఖండములందును, మందార కుంజము లందును మిత్రరూపమున విహరింపసాగిరి.

ఇదం గేహమిదం నేతి వికల్పకలనా మనః
న జహార తయో రామ వాత్సేవ విబుధాచలమ్.

10

ఓ రామచంద్రా ! గొప్పవాయువు సుమేరుపర్వతమును జలింపఁజేయనట్లు, 'ఇది గృహము, ఇది గృహము కాదను నీమున్నగు వికల్పనలువారి మనంబును హరింపఁజాలకుండె.

విచేరతుస్తౌ సహృదౌ క్వచిద్ధూలివిధూసరా
క్వచిచ్ఛన్దనదిగ్ధాక్నౌ క్వచిద్భస్మానురజ్జితౌ.

11

క్వచిద్దివ్యామృరధరా చిత్రామృరధరా క్వచిత్
క్వచిత్ప్లవనంఛన్నౌ క్వచిత్కుసుమకుణ్డితౌ.

12

ఆ మిత్రులిరువురును నొకపుడు ధూళిచే లిప్తమైన శరీరములుగల్గియు, ఒకపుడు చందన ముచే భూషితమైన అవయవములు గల్గియు, ఒకపుడు భస్మముచే నలంకృతులైయు, చరింపఁదొడఁ గిరి. అట్లే యొకపుడు దివ్యవస్త్రముల ధరించుచు, ఒకపుడు చిత్రవిచిత్రములైన వస్త్రములఁ గట్టు కొనుచు ఒకపుడాకులచే శరీరమును గప్పకొనుచు, ఒకపుడు పుష్పములచే భూషితులగుచు విహరించు చుండిరి.

దిన్తైః కతిపయైరేవ సమచిత్తతయా తయా
సత్తోదాత్తతయా చైవ రాజా కుమ్భవదాబభౌ.

13

కొలది దినములలోనే, సమానమైన చిత్తము గలిగియుండుటచేతను, నానవారహితముగు చిత్తముయొక్క యాత్మకృష్ట్యముచేతను నారాజా కుంభునితోటి సమానముగ శోభించెను.

అథ తం సురగర్భాభం చూడాలా సా శిఖిధ్వజమ్
దృష్ట్వా శోభాముపగతం చిన్తయామాస మానినీ.

14

- అయం పతిరదీనాత్మా రమ్యాశ్చ వసభూమయః
ఇయం స్థితిరనాయాసా యా న కామేన వభ్యతా. 15
- జీవన్ముక్తధియాం భోగం యథాప్రాప్తమతిష్ఠతామ్
ఏకాగ్రహాత్మికా తుచ్ఛా మూఢతైవోదితా భవేత్. 16
- నిజః పతిరుదారాత్మా నిరాధిశ్చ నవం వయః
గృహాణి పుష్పజాలాని సా హతా యా న కామినీ. 17
- వసపుష్పలతాగేహే స్వామ్యతే భర్తరి ప్రియా
రమతే యా న నిర్దయా సా హతైవ దురజ్ఞనా. 18
- రమ్యం వివాహితం కాంతం పతిమాసాద్య నిర్జనే
స్త్రీ సతీ యా న రమతే తాం ధిగస్తు దురజ్ఞనామ్. 19
- సముజ్జితా యథాప్రాప్తమపి వేద్యవిదా సదా
అనిన్ద్యం సముదారార్థం కిం తజ్జేన కృతం భవేత్. 20
- తత్కించిద్రచయామ్యాశు ప్రపజ్ఞ్యం ప్రేక్షయా వనే
యేనాయం భూపతిర్భర్తా రమతే మయి మానదః. 21
- ఇతి సంచిన్ద్య చూడాలా కుమ్భవేషధరా పతిమ్
ప్రాహ కాననగుల్ఫస్థా కోకిలం కోకిలా యథా. 22

అటుపిదప దేవపుత్రునితోటి సమానముగ శోభను బొందిన శిఖిధ్వజనృపాలుని, మానినియగు చూడాల గాంచి తన మనంబున నిట్లు విచారించుకొనెను. ఈతఁడుదారచిత్తుండగు నాపతి, ఇవి రమణీయమైన వసభూములు—రాగముచే మంచితముకాని యిట్టి సీతి పరిశ్రమలేకయే ప్రాప్తించినది. యథాప్రాప్తములగు భోగములయెడల అనివృత్తదశగల జీవన్ముక్తులొక భోగనివృత్తియందే పట్టుదల వహించియుండుట మూఢత్వ ముదయించుటయేయగును. ఉదారాత్ముండగు యానాపతి వ్యాధినిహితుండై, నవవయస్కుండై యున్నాఁడు. మఱియు పుష్పజాల సమన్వితములైన లతాగృహములిట విరాజిల్లుచున్నవి. ఇట్టి స్థితియందేస్త్రీ కామపతి గావండునో ఆపె హతప్రాయయే యగును. వసపుష్పలతా గృహములందుఁ దనయధీశుండైన ప్రియుండగు పతితోడ సుఖముగ రమింపని దుష్టవనిత నశించినదే యగును. మనోహరమైన నిర్జనప్రదేశమునఁ దన వివాహితుండగు పతిని బొందియు నెవతె రమించుకుండునో యిట్టి దుష్టస్త్రీకి ధిక్కారముగత ! సదా యనింద్యమై, ఉదారార్థయుక్తమైనట్టి యథాప్రాప్తముగు భోగమును దృఢించు వేద్యవిరుండగు జ్ఞాని యట్లు చేయుటచే నేమి యధికఫలమును బొందినట్లుగను ? కావున నా స్వబుద్ధిచే నివృత్తమున నేనిపుడొక తంత్రమును బన్నెదను. దానిచే మానప్రదుండగు ఈ నాపతి నాతోటి రమింపఁగలఁడు—అని యిట్లు చింతించి కుంభవేషధారిణియు, ఆరణ్యకుంజములందున్నట్టిదియునగు చూడాల ఆఁడు కోకిల మగకోకిలతో వచించునట్లుగఁ దనపతితో నిటనియె—

కుమ్భ ఉవాచ:—

చైత్రమాసస్య శుక్లోఽయం ప్రతిపద్దివసో మహాన్
అద్యాస్థానం మహారమ్భం స్వర్గే భవతి వైహరేః. 23

సంనిధానం మయా తత్ర కర్తవ్యం పితరగ్రతః
యథాస్థితా హి నియతిర్న సంత్యాజ్యా కదాచన. 24

ప్రతిపాలయితవ్యం మే త్వయేహ చ వనావనా
క్రీడతా నవ పుష్పాయాం సముద్వేగమగచ్ఛతా. 25

ఆగచ్ఛామి దినాస్తేఽద్య నిర్వికల్పం నభస్తలాత్
సర్గాదతితరామేవ త్వత్పజ్గోమమ తుష్టయే. 26

ఇత్యుక్త్వా మజ్జరీం కుమ్భా దదా విత్రాయ కాసుమీమ్
ప్రీతయే స్వామివ ప్రీతిం కాంతాం నన్దన వృక్షజామ్. 27

ఆగస్తవ్యం త్వయా శీఘ్రమేవం వదతి భూపతే
పుష్లవేఽథ వనాద్యోమ శరన్ముఖపయోదవత్. 28

పుష్పాజ్జలిం జహా వ్యోమ ప్రజన్ముసుమదామజం
విసారి వనవాతేన హిమం హైమ ఇవామ్బుదః. 29

శిఖిధ్వజో వ్రజంతం తం దదర్శాదర్శనం తదా
ఉన్నిద్రోఽబ్ధం యథా బర్హీ ధీమత్ప్రీతిర్ని దుస్త్యజా. 30

శిఖిధ్వజ దృశామస్తే వ్యోమ్ని కుమ్భవపుర్జహా
శాంతావరేవ వారిశ్రీర్ముగ్ధా స్వం రూపమాయయా. 31

కుంభుఁడు:- ఓ రాజా! నేఁడుచైత్రమౌషధ పాద్యమి గనుక చాలగొప్పదివసమైయున్నది. నేఁడు సర్గమున నింద్రుని మహాసభ జరుగును. అటపెక్కురు దేవతలు, ఋషులు సమావేశమగుదురు. అచట మజ్జనకుని సమ్మృఖమునకు నేనగత్త్య మేగవలసియున్నది. ఏలయనగా, యథాస్థితమగు మర్యాద నెఱుఁడును ద్యజించఁగూడదు. మఱతన పుష్పయుక్తమగు ఇవ్వన భూమియందు విహరించుచు సుద్వేగ రహితుఁడవై నీవు నాకొఱకై ప్రతీక్షించుచుండుము. నేఁటి సాయంతాలమున నాకాశమునుండి నీవ ద్దక్ష నేను తప్పక తిరిగివచ్చెదను. ఎందుకనగా, స్వర్గముకంటెను నధికప్రసన్నత నీసాంగత్యముచే నాకుఁ గలుగుచున్నది-ఇట్లు వచించి కుంభుఁడు రాజును బ్రసన్న మొనర్చుటకుఁ గాను, తన ప్రీతివలె కల్పవృక్షముయొక్క పూగుత్తుల నాతనికొసంగెను. మరల శీఘ్రముగఁ దిరిగిరావలెనని రాజు వచించుచుండగా కుంభరూపిణి యగు చూడాల శరదృతువు నందలి నిర్జలమేఘమువలె నవ్వనమునుండి యాక సమున కెగిరిపోయెను అట్లాకాశమందు, జనుచు, మంచుతోఁగూడిన మేఘము మంచుబిందువుల వర్షించునట్లు. వనవాయువుచే నలువైపుల విస్తరించు పుష్పమాలలతోఁగూడిన పుష్పంజలినామె క్రేదకు విడిచెను. కుంభుఁడేగుచుండ శిఖిధ్వజుఁడాతనిని, తనదృష్టి చనునంతవఱకుఁ గంఠముపైకెత్తి, మయూరము మేఘమును గాంచునట్లు గాంచెను. బుద్ధిమంతుల ప్రీతిదస్త్రాభ్యుముగదా! రాజుయొక్క దృష్టిని

మీటి యెపుడు పోయెనో, అపుడు చూడాల, ఆవర్తము శమింప జలము తన పూర్వశోభను బొందు నట్లు, తన కుంభరూపమును వదిలి చూడాలరూపమును ధరించెను.

ప్రాప మజ్జరితాకామి కల్పవృక్షోపమం పురమ్
స్ఫురత్పతాకమాత్మీయం స్వర్గరమ్యం దివః పథా. 32

అస్తఃపురమద్యైవ వివేశ లలనాకులం
మధుమాస మహాలక్ష్మీర్ల సల్లతమివ ద్రుమమ్. 33

రాజకార్యాణి సర్వాణి తత్ర సంపాద్య సత్వరం
శిఖిధ్వజస్య పురతః పపాత ఫలపుష్పవత్. 34

అట్లు చూడాల యాకాశమున నేగుచు, లతలచే జుట్టుబడిన కల్పవృక్షమువలె శోభించు చున్నదియు, ఎగురుచున్న పతాకములతోఁగూడినదియు, స్వర్గమువలె రమణీయమై యొప్పుచున్నది యునగు తన నగ్రమును బొందెను. వసంతలక్ష్మి లతావేష్టితమగు వృక్షమునఁ బ్రవేశించునట్లు, స్త్రీజనంబుచే వ్యాప్తమైయున్నట్టి యఃతఃపురమున నపుడొక యదృశ్యరూపమునఁ బ్రవేశించెను. అచట రాజకార్యములన్నింటిని శీఘ్రముగ నెరవేర్చి, వృక్షమునుండి ఫల పుష్పములు పడునట్లు, మరల శిఖిధ్వజునియెదుటపచ్చి వ్రాలెను.

తత్ర కాలద్యుతిముఖం చకారాఖిన్నమానసా
ఇన్ద్రం సనీహారిమివ శ్యామా ఖిన్నమివామ్బుజమ్. 35

తం దృష్ట్వా తాదృశాకారం సముత్తస్థా శిఖిధ్వజః
బభూవ ఖిన్నచేతాశ్చ సమువాచేదమాదృతః 36

మంచుతోఁగూడిన చంద్రుడు ఖిన్నమగు కమలమును నలుపువర్ణముగఁ జేయునట్లు, యావ నవభృశమును నొందినదియు, ఖిన్నచిత్తయునగు చూడాల యెపుడు తనముఖ చంద్రుని కాంతిని కృష్ణ వర్ణముగా నొనర్చెను. ఆమెయొక్క యట్టి యాకృతిఁగాంచి శిఖిధ్వజుఁడు వెంటనే తేచి విషాద చిత్తముతో నాదరముగ నిట్లు పల్కెను —

దేవపుత్ర నమస్తేస్తు విమనా ఇవ లక్ష్మ్యసే
కుమ్భస్త్యం త్యజ సంరమ్భమిదమాసనమాస్యతామ్. 37

సనో విదితవేద్యా యే తే హి హర్షవిషాదజామ్
నాశ్రయన్తి సిన్ధిం స్వస్థాః పద్మా ఇవ జలార్ద్రాతామ్. 38

దేవపుత్రా! రాము చింతాగ్రస్తులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. తాము కుంభులుకాన మనస్సం తాపమును ద్యజించి ఇయ్యసనముపైఁ గూరుచుండుడు మహాత్మా! కమఃము జలముయొక్క యార్ద్రత (చెమ్మ)ను స్వీకరింపనట్లు, తమవంటి తత్త్వవేత్తలు సుఖదుఃఖములచే నుత్పన్నమగు స్థితి నాశ్రయింపదు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ: —

తేన త్మోపతినేత్యుక్తే కుమ్భ ఆహాసనే విశన

గిర్వా విషణ్ణయా శీర్ణ వంశస్వన సమానయా.

39

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! రాజిట్లు పలుక నంత మంభుఁడైనముపై గూర్చి నును పాత్రవెదురుయొక్క శబ్దమునుబోలిన విచారయొక్కమగు భవనితో (గడ్గదస్వరముతో) నిట్లు వచించెను—

యావద్దేహమవస్థాసు సమచిత్తయైవ యే
కర్మేంద్రియైశ్చ తిష్ఠన్తి న తే తత్త్వవిదః శతాః. 40

ఎంతవఱకుఁ బ్రాచీనకర్మముండునో, అంతవఱకు దేహావస్థలయందు సమచిత్తులై, కర్మేంద్రియములచే యథాప్రాప్తములగు భోగముల నెవరనుభవించునో వారు శతలేగాని తత్త్వవేత్తలుకారు.

యే హ్యతత్త్వవిదో మూఢా రాజన్బాలతయైవ తే
అవస్థాభ్యః పలాయన్తే గృహీతాభ్యః స్వభావతః. 41

ఓరాజా !తత్త్వవేత్తలుగాని మూఢులు శరీరమునకు స్వభావముగ సంప్రాప్తించు అవస్థల నుండి తమమూర్ఖత్వకారణముననే పరువిడుచున్నారు.

యావత్తలం యథా తైలం యావద్దేహం తథా దశా
యో న దేహదశామేతి స చ్ఛినత్త్యసి నామ్బరమ్. 42

నువ్వు లెంతవఱకుండునో, అంతవఱకు నూనెయు నుండునట్లు, ఎంతవఱ కీశరీరముండునో అంతవఱకు కర్మేంద్రియముల హర్షశోకాద్యవస్థలన్ను నుండును. కర్మేంద్రియముల యవస్థనెవఁడు తెంచునో, ఆతఁడు ఖడ్గముచే నాకాశమును ఛేదించువాఁడే యగును.

ఏష దేహదశాదుఃఖ పరిత్యాగో హ్యనుత్తమః
యత్సామ్యం చేతనో యోగాన్న తు కర్మేంద్రియస్థితీః. 43

ఈ దేహదశలందే దుఃఖము కలుగునో, అద్దానిని సమాధిమున్నగువాని బలమున గాంచుట డుటయే తత్పరిత్యాగమగును. అదియే యుత్తమమైనదిగాని కర్మేంద్రియములను హతముగ నిగ్రహించి తద్దుఃఖమును నెహించుటకాదు.

యావద్దేహం యథాచారం దశాస్వజ్గ విజానతౌ
కర్మేంద్రియై హి స్థాతవ్యం నతు బుద్ధీంద్రియైః క్వచిత్. 44

దేహదశ లెంతవఱకుండునో, అంతవఱకు జ్ఞానియున్న కర్మేంద్రియములచే యథాప్రాప్తములగు నాచారములఁ గావించుచుండవలెను. కాని, మఱస్సమున్నగు జ్ఞానేంద్రియములచే సదా సమముగనే యుండవలెను.

పరమేష్ఠిప్రభృతయః సర్వ ఏవోదితాశయాః
దేహావస్థాసు తిష్ఠన్తి నియతేరేష నిశ్చయః. 45

బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలుగాఁగల మహనీయులందఱున్న దేహావస్థలందు (సమముగ) నిశ్చయముగలియున్నారు. ఇది ఈశ్వరుని నియతియొక్క నిశ్చయమైయున్నది.

అజత త్వజ భూతాని దృశ్యజాతమిదం హి యత్
తత్సర్వమేవ నియతిం ధావత్వమ్బు యథామ్బుధిమ్. 46

జలము సముద్రమువై పునకుఁ బరువిడువట్లు అజానియైనను, జ్ఞానియైనను సరే జగత్తునందలి
పాణిమాత్రులందఱును, ఈశ్వరనియతినీగూర్చియే పరుగిడుచున్నారు.

తజ్జా బుద్ధ్యాదిసామ్యేన పాణ్యాదిచలనేన చ
నియతిం యావయ స్తీమాం యావద్దేహమఖణ్డితామ్. 47

జ్ఞానులగువారు బుద్ధ్యుల సామ్యత్వముగలిగి, హస్తపాదాది కర్మేంద్రియములచే కార్యము
లాచరించుచు దేహాస్థిపర్యంత మీశ్వరనియతినీ బూర్ణముగఁ బాలించుచున్నారు.

అజ్ఞాను సర్వక్షోభేణ సుఖదుఃఖ దళాహతాః
నియతిం యావయన్త్యజ దేహాలక్షైర్విఖణ్డితామ్. 48

ప్రియుఁడా! అజ్ఞానులైతే మిగుల క్షోభతో గూడుకొనినవారై, సుఖదుఃఖదళలచే
పాతులై, లక్షలకొలది దేహములను ధరించుచు; దేహాస్థి పర్యంత మపూర్ణముగనే యీశ్వరనియతినీ
బాలించుచున్నారు

ఇతం సుఖేషు నను దుఃఖదళాసు చేతం
స్థాతవ్యమిత్యధిగతం యదిహాన్త జీవైః
అజ జభూత నివహస్ఫురిత సదేవం
దుర్లభ్య ఏష నియతో నియతేర్విలాసః. 49

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రణే పూర్వార్థే చూ॥ జీవన్ముక్త వ్యవహార ప్రతిపాదనం నామ
చతురధికశతతమః సర్గః ! 104 ॥

ఓ రాజా! ఈ ప్రాణి యీ జన్మయందిటు సుఖస్థితులందుండవలెను, ఈ ప్రాణి యిట్లు
దుఃఖస్థితులందుండవలెను నీ ప్రకారముగ జీవులందఱును దమ ప్రార్థకర్మ సారము లలాటలిఖితా
క్షరములఁ బొందియుండిరి. కాన జ్ఞానికైనను అజ్ఞానికైనను నియతియొక్క ప్రార్థకర్మ విలాసము
నుల్లంఘించుట కష్టతరమే యగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున జీవన్ముక్తవ్యవహార ప్రతిపాదనమున
నూటనాలుగవ సర్గము ॥ 104 ॥

పక్షాధికశతతమః సర్గః

[కుష్మేన నిశి దుర్వాసః శాపాత్స్త్రి త్వాపిరుచ్యతే
పరస్పరం సమాధానైః ప్రీతయోశ్చ తథా స్థితిః

దుర్వాసముషి శాపముచే కుంభునకు స్త్రీయాపప్రాప్తి, పరస్పరసమాధానములచే నట్టి
దశయందుఁ బ్రీతిపూర్వకముగు వారిస్థితి యిటు వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

ఏవం స్థితే మహాభాగ కథముద్వేగమీదృశమ్
లబ్ధవాససి దేవోఽపి వద వేద్యవిదాంవర.

1

శిఖిధ్వజుడు:— మహాభాగా! వేదవిదృశా! ఈ ప్రకారముగ నియతి ననుసరించియే నమస్త
ప్రాణులును వర్తించుచుండు, తాము దేవపుత్రులైయు నిట్టి ఖోభ నెట్లు పొందితిరి?

కుమ్భ ఉవాచ:—

శ్రృణు కార్యమిదం చిత్తం మదీయం వసుధాధిప
కథయామి తవాశేషం సర్గే యద్వృత్తమద్య మే.

2

కుంభుడు:— ఓ రాజా! సామాధానచిత్తుడవై నాస్థితినిగూర్చి వినుము. నేడు స్వర్గమున
నేపుత్రాంతము జరిగినదో దానిసంతయు నీకుఁజెప్పెదను.

సుహృద్యావేదితం దుఃఖం పరమాయాతి తానవమ్
ఘనం జడం కృష్ణమపి ముక్తవృష్టిరివామ్బుదః.

3

ఏలయనఁగా, నల్లని మేఘమైనను పక్షించిపడవ తెల్లనిరూపముబొందునట్లు, తనదుఃఖము
నుగూర్చి మిత్రున కెఱిగించినవో నయ్యది చాలపఱుకు యిహాపును,

సుహృదా పృచ్ఛతా సాధు చేతో యాతి ప్రసన్నతామ్
స్వచ్ఛతోపగతేనాశు కతకేన జలం యథా.

4

ఓ సాధు! చిల్లగింజచే జలము వెంటనే స్వచ్ఛమగునట్లు, నిష్కపటియగు మిత్రుడడు
గఁగా చిత్తము ప్రసన్నత్వము నొందును.

అహం తావదితో యాతో భవతే పుష్పమఞ్జరీమ్
దత్త్వా గగనములజ్జ్య సంప్రాప్తశ్చ త్రివిప్లవమ్.

5

తతః పిత్రా మహేష్ఠస్య సభాస్థానే యథా క్రమం
స్థితోఽస్థితాయ తథోతానకాలే పిత్రా వివర్జితః.

6

ఇహాగస్తమహం త్యక్త్వా స్వర్గం సంప్రాప్తవాన్నభః
దివాకరహయైః సార్థం వహామ్యులినవర్తని.

7

అథైకత్ర గతో భాసురేకేనాన్యేన వర్తనా.

- ఆగచ్ఛామ్యహమాకాశం సాగరాపతితాకృతిః. 8
- అథాగ్రే వారిపూర్ణానాం మేఘానాం మధ్యవర్తనా
అపశ్యం మునిమాయాన్తమహం దుర్వాససం జవాత్. 9
- పయోధరపటచ్ఛన్నం విద్యుద్వలయ భూషితం
అభిసారికయా తుల్యం ధారాధౌతాజ్ఞ చంద్రమ్. 10
- స్థితాం సుతరుసుచ్ఛాయామాపగాం వసుధాతలే
వేగేనాభినరన్తం తాం తపోలక్ష్మీమివ ప్రియామ్. 11
- తస్య కృత్వా నమస్కారముక్తం ఖే వహతా మయా
మునే నీలాభ్రవస్త్రస్తవభిసారికయా సమః. 12
- ఇత్యాకర్ణ్య ముమోచాసౌ మయి మానద శాపకమ్
సనకేశవతీ కాన్తా హవభావవిలాసినీ. 13
- గచ్ఛానేన దురుక్తేన రాత్రౌ యోషా భవిష్యసి
ఇతి శ్రుత్వాఽశుభం వాక్యముత్థితం జర్జరద్విజాత్. 14
- విమృశామి మనాగ్యావత్తావదన్త్రో మునిః

ఓ రాజా! నేను నీకుఁ బుష్పగుచ్ఛ మొసంగి యిటనుండి వెడలి, ఆకాశమునుదాటి స్వర్గమును జేరితిని. తదుపరి మహేంద్రుని సభాసాసమున, దండ్రితోఁ గూడఁ గూరుచుంటిని సభాకార్యమైనపిదప లేచి తండ్రుడైన సెలవు గైకొంటిని. ఇచటికి వచ్చుటకై స్వర్గమును వదిలి, యాకాశమార్గమును బొంది నూర్చుని గుఱ్ఱములతో బాటు వాయుమార్గమునఁ బోయితిని. తదనంతరము నూర్చుఁడనమార్గమునఁ బోవ, నేనున్న సముద్రమున నీదుచున్నట్లుగా నాకాశమున మఱియొకమార్గమున వచ్చుచుంటిని. పిమ్మట, జలపూరితములగు మేఘముల మధ్యమార్గముగఁగూడ దుర్వాసమహర్షి వేగముగ నేగుచెంచుటను గాంచితిని. అతఁడు మేఘసమాహుమచే గప్పఁబడిన మెఱపుయను గంకణముచే భూషితుఁడును, అభిసారిక (నీలమేఘముచే గప్పఁబడుటచే వృథిచారిణి (స్త్రీ) వలె జూపట్టుచున్నవాఁడును, జలధారలచే సర్వాంగములందును దుడిచివేయఁబడిన చందనము గలవాఁడునై యొప్పుచుండెను. తన తపోలక్ష్మీయను బ్రియురాలివద్దకా యనునట్లాతఁడు తమ వృక్షముల దట్టమైన నీడతోఁగూడిన పృథివీతలముననున్న గంగానదినీగూర్చి వేగముగాఁ బోవుచుండెను. ఆకాశమార్గమున నేగుచున్న నేనాతనికి నమస్కరించి యిట్లంటి - 'ఓ మునీ! నీలమేఘమును వస్త్రము ధరించుటచే మీ రభిసారిక (వృథిచారిణి) స్త్రీ వలె గన్నట్లుచున్నారు.' - మానప్రదుఁడవగు నో రాజా! ఆ వాక్యముల విని యాతఁడు నన్నిట్లు శపించెను. - 'ఇట్టి దుర్వాక్యములఁ బల్కుటఁబట్టి నీవు ప్రతిరాత్రియు స్తనకేశాదులతోఁగూడి హవభావములచే విలాసపతియైన స్త్రీ వగుదువుగాక!' - ఈ ప్రకారమగు అశుభశాప మాపుధ దుర్వాసబ్రాహ్మణుని ముఖమునుండి వెడలఁగా నేను వింటిని. పిమ్మట నేనొకింత విచారింప లోపలనే యమ్ముని యంతర్ధాసమయ్యెను.

- ఇత్యుద్వేగమహాః సాధో సంప్రాప్తోఽహం నభ స్సలాత్. 15
- ఏతత్తే కథితం సర్వం సంపన్నోఽస్మి నిశాజనా

అతివాహ్యం దినాన్తేషు స్త్రీత్వమేతస్మయా కథమ్. 16

యోషిత్సనవతీ రాత్రౌ వక్తవ్యం కిం మయా పితుః
సంస్మృతౌ భవితవ్యానామహో ను విషమా గతిః. 17

అహమప్యద్య యద్దైవాద్యా నామామిషతాం గతః
కష్టం మదపహారేణ కలహో జాయతే ధునా. 18

దివి దేవకుమారాణాం కామాకుల ధియామిహ
గురుదేవద్విజాతీనాం లజ్జాపరవశాత్మనా. 19

కథమగ్నే మయా సమ్యగ్వస్తవ్యం యామినీస్త్రీయా

ఓ సాధు! ఇక్కారణమున ఇన్నమానసుండైనై యాకసమునుండి యిటుకు నేనేతెంచితిని.
ఓ రాజా! ఇట్లు నా పుత్రాంతమంతయు నేను నీకు చెప్పితిని. ఇక రాత్రులందు నేను స్త్రీరూప
మును బొందుదును. కాన, దినాంతములందట్టి స్త్రీరూపత్వదశను నేనెట్లు గడపగలను? రాత్రియందు
స్తన కేశాదులతోఁగూడిన స్త్రీరూపమును ధరించి నేను నా తండ్రియెదుట యేమి వచించుదును?
అహ! సంసారమున నుండునట్టి ప్రాణుల గతి చాలభయంకరముగా నున్నది. ఇక నేనున్న (గృధ్ర
మాంసస్వాయమువలె) యువకుల కలహమునకు విషయమైతిని. అయ్యో! నన్న పహరించుటకొఱకై యిపు
డిక యువకులందుఁ గలహము జనించునుగాదా! స్వర్ణమునందు దేవగురువుయెదుటను దేవతుల యెదుటను,
ద్విజులయెదుటను లజ్జాపరవశుండైనై రాత్రులందు స్త్రీరూపమున నేనెట్లు వసించగలను!

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇత్యుక్త్వా క్షణమేకం సా తూష్ణీం స్థిత్యా మునిశితౌ. 20

ధైర్యమాశ్రిత్య కుమ్భాఽత్ర పునరాహ రఘూద్వహ

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించి కుంభరూపధారిణియగు యా చూడాల
క్షణకాలమువఱకు మానము వహించియుండెను. పిదప మరల ధైర్యము చెప్పుకొని యివ్వధమున
నుడివెను.

కిమజ్ఞ ఇవ శోచామి కిం మమ క్షతమాత్మనః. 21

యథాగతమయం దేహో మత్తోఽన్యోఽను భవిష్యతి

అజ్ఞానివలె నేనేల దుఃఖించుచున్నాను! స్త్రీరూపమైనదో నా యాత్మకేమి హనిగలు
గును? యథాప్రాప్తమగు కర్మను నాకంటె నన్యమగు యీదేహమే యనుభవించునుగాని నేనుగాదు.

శిఖిర్ద్వజ ఉవాచ:-

పరిదేవనయా కోఽర్థో దేవపుత్ర తథైతయా. 22

శిఖిర్ద్వజుఁడు:- ఓ దేవపుత్రా! ఈ తమ విలాపముచే నేమి ప్రయోజనము!

యదాయాతి తదాయాతు దేహస్యాత్మా న లిప్యతే

కానిచిద్వాని దుఃఖాని సుఖాని విహితాని చ. 23.

తాని సర్వాణి దేహస్య దేహీనో నతు కానిచిత్

దేహమున కేమి వచ్చిన నది రానిండు ఆత్మకు దానిచే నేసంబంధమున్ను లేదు. (అది నల్లప మైనది.) సుఖములుగాని, దుఃఖములుగాని యేవి నియతించే విధింపఁబడినవో, ఆవియన్నియు దేహముకొఱకేగాని, దేహి (ఆత్మ) కొఱకుగాదు.

యది త్వమపి కార్యాణామభేదాహ్వాంఽపి ఖద్యసే.

24

తదన్యేషాముపాయః స్యాత్క ఇవాగమభూషణః

భేదే భేదోచితం వాచ్యమితి కించిత్త్వముక్తవాన్.

25

ఇదానీం సమతామేత్య తిహాఖిన్నో యథాసితమ్

ప్రపంచకార్యములందు భేదింపఁదగని తామే భేదమొందినచో నిక నితరులకు దుఃఖచికి త్సయందు తమవంటి శాస్త్ర తత్త్వానుభవకులగు చికిత్సకులు మఱువరు శరణ్యులగుదురు? కాన నిది తమ భేదముకాదు. భేదమందు తత్త్వోచితముగ వచింపఁదగిన వాక్యమును మాత్రము చెప్పినవారైతిరి. ఇప్పుడు సమత్వమొంది, దుఃఖరహితులై, యథారీతి స్థితిగల్గియుండుఁడు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

తావేవమాదిభిర్వాక్యై రన్యోన్యైశ్చాసనం స్వయమ్.

26

కృత్వా స్థితౌ వసన్నిర్ధా సుహృదా భేదినా మిథః

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామవంద్రా! ఈ మున్నగు వాక్యములచే వారిరువురు పరస్పరము సమాధానపడచుకొని మిగుల స్నేహయుక్తులై, పరస్పరము ఖిన్నచిత్తులై యావనమందుండిరి.

అథారోఽప్యస్య కుమ్భస్య స్త్రీత్వముత్పాదయన్నివ.

27

జగామాస్తం జగద్దీపో దీపః స్నేహక్షయాదివ

వ్యవహారభరైః సార్థం పద్మాః సంకోచమాయయుః.

28

మార్గాశ్చ పథైః సార్థం పాన్థస్త్రీ హృదయాని చ

దాశవద్విహగాన్సర్వాన్కర్వదేకత్ర సంచితాన్.

29

తారకారత్నజాలాఢ్యం భువనం సామ్యతాం యయా

ఖం హసదివ తారాఢ్యం వికాసికుముదాకరమ్.

30

యయాపున్నాద చక్రాహ్వభ్రమద్భిమరపేటకమ్

తైలము నశించినచో దీప మవ్యవస్థమగునట్లు, అనంతరము జగద్దీపకుఁడగు సూర్యభగవానుఁ డున్న కుంభునకు స్త్రీత్వధర్మము గలుగఁజేయుటకాయననట్లన్నాది గ్రంథము. అత్తత్రీ సర్వవ్యవహారము లతోఁబాటు కమలగణంబును సంకుచితమయ్యె. బాటసారుల మార్గముల స్ఫుటములుకాఁజొచ్చెను. వారియొక్కయు వారీస్త్రీలయొక్కయు హృదయములను (వియోగదుఃఖముచే) సంకోచ మొంద సాగెను. భువనమండలము పక్షులన్నింటి నొకచోట సంచయమొనర్చుచు, నక్షత్రములను రత్నసమా సూములచేఁ బూర్ణమై, సముద్రద్వీపములందు పక్షులను, రత్నములను సంగ్రహమొనర్చునట్టి పల్లెవారి తోటి సామ్యత్వము నందజొచ్చెను. గొప్పశబ్దముచేయు చక్రవాకపక్షులున్న పరిభ్రమించు తుమ్మె

దల సమూహమున్ను, వికసించిన కలువలఁజూచి నవ్వుచున్నట్లున్నట్టి సత్తత్వములతోఁగూడిన యాకాశమును గూర్చి యెగురసాగెను.

సుహృదా తావశోఽథాయ సంధ్యాముద్యన్ని శాకరామ్. 31

వద్దయిత్వా తథా కృత్వా జప్యం గుల్మాన్తశ్చ సితే
తతః కుమ్భః శన్తైస్తత స్త్రీణమభ్యాహరన్వపుః. 32

శిఖిధ్వజం పురః సంస్థం ప్రోవాచ గలదక్షరమ్

పిమ్మట వారిరువురు మిత్రులున్నతేచి, ఉదయించుచున్న చంద్రునితోఁగూడిన సంధ్యకు నమస్కరించి, సాయంకాల జపమాచరించినవారై, లతాగుల్మములమధ్య నుండిరి. తదుపరి గుంభుఁడచట తన స్త్రీరూపమును మెల్లమెల్లగఁ బ్రకటమొనర్చుచు, గద్దదన్వరముతోఁగూడి యెదుటనున్న శిఖిధ్వజునితో నిట్లనియె—

పతామీవ స్ఫురామీవ ద్రవామీవాఙ్మయప్తిభిః. 33

తజ్జయేవ చ తేరాజన్మన్యే స్త్రీత్వం వ్రజామ్యహమ్
పశ్యేమే పరివర్ధన్తే రాజన్మమ శిరోరుహః. 34

ప్రస్ఫురత్తారకామాలా దినాన్తతిమిరా ఇవ
పశ్యేమా మమ జాయేతే ప్రోన్మఖాపురసిస్తనా. 35

కోరకావివ పద్మిన్యా వసన్తే గగనోన్మథా
అగుల్భమేవ లమ్బాని సంవద్యన్తేఽమ్బరాణి మే. 36

దేహోద్దేవ సఖే పశ్య స్త్రియా ఇవ శన్తః శన్తః
భూషణాన్యత రత్నాని మాల్యాని వివిధాని చ. 37

పశ్యేమాన్యజ్జ జాయన్తే స్వాజ్ఞేభ్యో వృక్షపుష్పవత్
పశ్యాయం స్వయమేవాద్య చన్ద్రాంశుకరశోభనః. 38

మూర్ధ్ని పట్టాంశుకో జాతో నీహరోద్రావివాజ్జ మే
సర్వాణి కాన్తాలిక్తాని జాతాని మమ మానద. 39

హా ధిక్కప్తం విషాదో మే కింకరోమ్యఙ్గానాన్మృహమ్
హా ధిక్కప్తమహో సాధో స్థిత ఏవాహమజ్జనా. 40

సంవిదానుభవామ్యన్తర్నితమ్బజఘనే త్వీమే

ఓ రాజా! లజ్జచే నేను క్రుంగుచు, చలించుచును, అపయవములను చేతికట్టలతోఁగూడి చనునట్టుగఁడోచు చున్నాను. నీయెదుటనే నేనివుడు స్త్రీరూపమును బొందుచున్నాను. చూడుము— ది నాంతోమున స్ఫురించు నత్తత్రసమూహమును మాలతోఁగూడిన యంధకారమునలె నాకేశములెట్లు వృద్ధి నొందుచున్నవో! వసంతర్తువు నందాకాశముపైపునకు ముఖము గల్గియున్న తామరకొలనుయొక్క రెండుమొగ్గలవలె నావక్షఃస్థలమున స్తనద్వయ మెట్లు ప్రోన్మఖమై వృద్ధి నొందుచున్నదో చూడుము! నావస్త్రములు చీలమండవఱకుఁ బెరుఁగుచున్నవి. సఖుఁడా! స్త్రీకి యోగ్యములైన సమస్త ఆభరణములు

ములు, రత్నములు, పలువిధములగు మాలలు నాదేహమునుండియే వెలువడుచున్నవి చూడుము! వృక్షముయొక్క కాళిలనుండి పుష్పములు బుద్ధులనుండి వస్త్రాది పదార్థము లావిర్భవించుచున్నవి. పర్యతమమైన మంచు జనించునట్లు, చంద్రకిరణములవలె శోభాయమానమగు పట్టునస్త్రము నాశిరస్సుపై జనించుచున్నది. గాంచము! మానవ్రదుండవగు రాజా! వేయేల! స్త్రీయొక్క చిహ్నము లన్నియు నాకిపుడు గలిగినవి. అయ్యో! ధిక్కారము! అయ్యో! సాధూ! చాల కష్టతరమైన విషయము! నేనిపుడు స్త్రీనే అయితని; ఇవి నాపిఱుడలనియు, ఇవి నాజఘనము (మొల)లనియు నేను నాయంతరికరణమున నిపుడనుభవమును బొందుచున్నాను.

వివినే కుమ్భ ఇత్యుక్త్వా తూష్ణిం ఖిన్నో బభూవ హ. 41

రాజాపి చ తమాలోక్య తథైవాసీద్విషణ్ణధీః

ముహూర్తమార్తేణోవాచ శిఖిర్వశ ఇదం వచః. 42

ఇట్లు వచించి యావనమున కుంభుండ ఖిన్నుచిత్తుడై యూరకుండెను. రాజున్న నాతనిని జూచి యట్లనే దుఃఖితమనస్కుడాయెను. రెండు గడియలకాలమైనపిదప శిఖిర్వజుడాయితనితో నీవాక్యములఁ బలికెను—

కష్టం సోయం మహాసత్వః సంపన్నా వరవర్ణినీ

సాధో విదితవేద్యస్యం జానాసి నియతేర్గతిం. 43

అహా! కష్టతరమగు విషయము! ఈ మహాసత్వసంపన్నుండగు త్తమ స్త్రీ యాయెను. సాధూ! తామత్మవేత్తలు కావున నియతయొక్కగతి నెఱిగియున్నారు.

అవశ్యభావిన్యరేఽస్మిన్మా ఖిన్నహృదయో భవ

అపతన్తి దశాస్తాస్తాః సుధియాం దేహమాత్రకే. 44

న చేతస్యధియాం త్వేతాశ్చిత్తం యాన్తి న దేహకమ్

అవశ్యము జరుగునట్టి భావికాల వస్తువునుగూర్చి తాము ఖిన్నుచిత్తులు కావలదు. ఆ యానుభవభేదశల బుద్ధిమంతుల శరీరమాత్రమునకే వచ్చి పడునుగాని; చిత్తమునకుఁ గాదు. కాని, అజ్ఞానుల చిత్తమందును నవి ప్రవేశించును. దేహమాత్రముననే కాదు.

కుమ్భ ఉవాచ: —

ఏవమ స్త్వనుతిష్ఠామి యామిసి స్త్రీత్వమాత్మనః. 45

న భేదమనుగచ్ఛామి నియతిః కేన లబ్ధ్యతే

ఇతి నిర్ణీయ తే భేదం తం నీత్వా తనుతామివ. 46

ఏకతత్వే నిశాం తూష్ణిం నీతవన్తా చిరేణతామ్

అథ వ్రథాతే తత్తత్త్రిణం వపురుత్సుజ్య యావనమ్. 47

బభూవ కుమ్భః కుమ్భాభః కుచప్రోజితమూర్తిమాన్

కుంభుండు:— ‘ఓ రాజా! అట్లే యగుఁగాక! రాత్రులందు అనాస్త్రీత్వమునే ధరించెదను. ఇంక దుఃఖమును భొందెను. ఏలయనఁగా, ఈశ్వరనియతి నెవఁడులొంఘించఁగలఁడు?’— ఇట్లు నిర్ణ

యించి వారరువురును దమభేదమును సన్నగిల్లజేసిరి. ఒకే శయ్యపై మెదలక వారారాత్రి చాలకాలము గడపిరి. మరల ప్రాతఃకాలముకాగా యౌవనయుక్తమై స్తనాది సహితమైనట్టి యాస్త్రీశరీరమును ద్యజించి కుంభుడు కుంభరూపుడాయెను.

ఇతి సా రాజమహిషీ చూడాలా వరవర్ణినీ.

48

కుమ్భత్వమాస్థితా భర్తుః పశ్చాత్త్రీనిత్యముపాగతా
విజహర వనాస్తేషు కుమారీధర్మిణీ నిశి

కుమ్భరూపధరా చాహ్ని భర్త్రా మిత్రేణ సంయుతా.

49

క్తైలాసమన్దరమహేంద్రా సుమేరుసహ్య

సానుష్ఠవిస్థలితయోగగమాగమా సా

సాకం ప్రియేణ సుహృదా భవతా యథేచ్ఛం

స్రద్ధామహారవలితా విజహర నారీ.

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూ || కుమ్భస్యస్త్రీత్వలాభోనామ
పశ్చాద్ధిక శతతమః సర్గః || 105 ||

ఓ రామచంద్రా! ఇవ్వధమున ఆ రాజయొక్క పట్టపుడేవియైన శ్రేష్ఠవర్ణయుక్తయగు చూడాల మొదట కుంభరూపము ధరించి; పిమ్మట తనపతితోఁజుక్తై స్త్రీరూపమును దాల్చెను. ఆపె సదా రాత్రియగదవివాహితయగు కన్యయొక్క ధర్మమును బాలించుచు, చగటించుచు కుంభరూపమును ధరించుచు, తనపతికి మిత్రురాలై యొప్పుచు నవ్వనమున సంచరించుచుండెను. కైలాస, మందరాచల, మహేంద్ర, సుమేరు, సహ్యాది పర్వతముల శిఖరములపై అనిష్ఠుడగు గమనాగమనములు గలిగినదై, వివిధపుష్పహారములచేఁ బరివేష్టితయై యాస్త్రీ తనప్రియపతితోటి యిచ్చాపూర్వకముగ విహరించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

చూడాలోపాఖ్యామున కుంభుని స్త్రీత్వలాభమను

నూటయొదవ సర్గము || 105 ||

షడుత్తరశతతమః సర్గః

[పర్వతేంద్ర మహేంద్రాదౌ వివాహోఽగ్ని పురస్కృతః

తయోర్గుహాయాం సౌవర్ణ్యం పుష్పతప్తే చ సంగమః.

మహేంద్ర పర్వతముపై నగ్నిసాక్షిగ వారి వివాహము, సువర్ణగుహాయందు బుష్పశయ్యపై వారి సంగమము యిట పరింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

తతః కతిపయేష్వేవ దివసేషు గతేషు సా

ఇదం ప్రోవాచ భర్తారం కుమ్భరూపధరా సతీ. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! కొన్నిదినములు గడువగానే కుంభరూపధారిణియైన సతి యగు చూడాం తన భర్తతో నిట్లనియె.

రాజనాజీవ పత్రాక్ష మమేదం వచనం శృణు

నిశాయాం ప్రత్యహం తావత్స్థిత ఏవాహమజ్ఞనా. 2

తదిచ్ఛామ్యజ్ఞనాధర్మం నిపుణీకర్తుమిదృశం

భర్రే కస్త్యచిదాత్మానం వివాహేన దదామ్యహమ్. 3

తద్భవానేవ మే భర్తా రోచతే భువనత్రయే

గృహాణ మాం వివాహేన భార్యాత్వే నిశి సర్వదా. 4

ఆయతోఽపసతం సాధో ప్రియేణ సుహృదా సహ

స్త్రీ సుఖం భోక్తుమిచ్ఛామి మా మే విఘ్నకరో భవ. 5

క్రమప్రవృత్తమాస్మప్యే: సుఖం సాధ్యం మనోరమమ్

ప్రకృతం కుర్వతః కార్యం దోషః క ఇవ జాయతే. 6

ఇచ్ఛానిచ్ఛే ఫలే త్యక్త్వా సమన్తాత్సర్వవస్తుమం

వయం న సేచ్ఛా నానిచ్ఛాః కుర్మస్తేనేదమిప్సితమ్. 7

కవలపత్రములవంటి సేత్రములుగల యోరాజా! నా యీ వాక్యమును వినుము. నేను బ్రతిరాత్రియందును స్త్రీ రూపమును ధరించుచున్నాను. కాన నట్టిస్త్రీరూపమును సఫలమొనర్పదలంచి యొకానొక పతికి వివాహమున నన్వర్తించేయ నిచ్చగించితిని. మఱియు ముల్లోకములందును నీవొకఁడవే భర్తగా నాకిష్టపడవగుచున్నావు. కావున నన్ను వివాహమాడి రాత్రికాలమందు సదా నన్ను భార్యగా స్వీకరింపుమా. సాధూ! పరిశ్రమలేకయే ప్రాప్తించిన ప్రియమిత్రునితోటి నేను స్త్రీ సుఖ మనుభవించదలంచుచున్నాను. అందుచే నీ వివ్విషయమున అనంగీకారముచే విఘ్నము గలిగింపకుము ఓ రాజా! సృష్ట్యారంభమునుండి నేటివఱకుఁ గ్రమముగ ప్రాప్తించినదియు, సులభసాధ్యమును, మనోరమమునగు వివాహమును ఈ ప్రస్తుతకార్యము, జేసినచో నేమి దోషము జనించును? మఱియు మన మిద్దరమును సర్వత్ర సమస్తవస్తువులందు ఇచ్ఛానిచ్ఛలను, తత్ఫలములను దృఢించియుంటిమిగాన మన మిచ్ఛానిచ్ఛారహితులమై యున్నాము. కావున ఈ యభీష్టకార్యము జేయుదము.

శిఖిర్ద్వజ ఉవాచ:—

కృతేనానేన కార్యేణ న శుభం నాశుభం నఖే

పశ్యామి తన్మహాబుద్ధే యథేచ్ఛసి తథా కురు. 8

శిఖిర్ద్వజుడు:— మహాబుద్ధుండుడగు మిత్రమా! ఇక్కార్యము నాచరించుటచే నేను శుభమునుగాని, అశుభమునుగాని గాంచుటలేదు. కాన తమకెట్లు సమ్మతమో యట్లు చేయుఁడు.

సమతాం సంప్రయాతేన చేతనేదం జగత్త్రయం
స్వరూపమేవ పశ్యామి యథేచ్ఛసి తదాచర.

9

చిత్తమందు సమత్వ మేతెంచుటచే ముల్లోకములను నేను స్వాత్మరూపముగనే గాంచుచున్నాను. కావున తమ కెట్టిష్టమో యట్లాచరింపుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:-

యద్యేవం తస్మహీపాల లగ్నమద్యైవ శోభనమ్
రాకేయం శ్రావణస్యాస్య హ్యః సర్వం గణితం మయా.

10

రాత్రావద్యోదితే చంద్రే పరిపూర్ణకలామలే
జన్యత్రో నా మహాబాహో ద్వయోరేవ భవిష్యతి.

11

మహేంద్రాద్రి శిరఃశృంగసానావద్య మనోరమే
రత్నదీప్రకాశాశ్చే మణికన్దర మద్దిరే.

12

పుష్పభారానతోత్తుల్ల వృక్షరాజవిరాజితే
వనపుష్పలతాలాస్య నారీనృత్యమనోహరే.

13

నిశి వ్యోమగతాస్తారాః భర్తాపూర్ణేనునా సహ
ఆవయోః పరిపశ్యన్తు కర్ణాన్తాయతలోచన.

14

ఉత్తిష్ఠాత్మ వివాహార్థం కుర్వః కాననోటరాత్
రాజంశ్చంద్రసపుష్పాదిసంభారం రత్నసంయుతం.

15

కుంభుఁడు:- ఓ రాజా! అట్లైనచో నేడే కుభలగ్నము. ఈదినము శ్రావణపూర్ణిమ యైయున్నది. నిన్ననే నేను వివాహలగ్నమును గణించి శుద్ధపక్షవియించితిని. నేటి రాత్రి నిర్మల పరిపూర్ణచంద్రుఁడుదయింప, మన యిరువురయొక్క గాంధర్వవివాహము జరుగును. విశాలనేత్రా! మనోరమమైన మహేంద్రపర్వతశిఖరముపై, రత్నములను దీపముల ప్రకాశముచే బూర్ణమైన మణిమయముగ కందరాగ్రహమున, పుష్పభారముచే వంగినట్టి యెత్తైన వృక్షముల సమూహముచే శోభితమైన వనపుష్పలతలను స్త్రీలయొక్క నృత్యముచే మనోహరమైనట్టి ప్రదేశమున, మనయిరువురి వివాహమున్ను ఆకాశమందలి నక్షత్రములను స్త్రీజనము పూర్ణచంద్రుఁడను దమ భర్తతోఁగూడ పీఠిండుగాక? కాననోరాజా! లెమ్ము; ఆమన వివాహముకొఱకై యివ్వనమునుండి రత్న, చందన, పుష్పాది సామగ్రిని బ్రోగుచేసేదము.

ఇత్యుక్త్వా కుమ్భ ఉత్థాయ సహ తేన మహీభృతా
కుసుమావచయం చక్రే తథా రత్నాది సంచయం.

16

తతో ముహూర్తమాత్రేణ రత్నసానౌ సమే శుభే
సమాలన్భున పుష్పాణాం తాభ్యాం వై రాశయః కృతాః
హారామ్బర మణీన్ద్రాది రాశయ స్త్వపరేఽజరే

17

- సాభాగ్యస్యేవ కామేన కోశాఃకాలేన సంభృతాః. 18
 తథా జన్యత్ర సంభారం కృత్వా కాఞ్చనకన్దరే
 యయతుస్తా మహామిత్రే సన్నతుం మన్దాకినిం నదీం. 19
 తత్రైవం సన్నపయామాస మహారాజం మహాదరాత్
 గజకుమ్భోపమస్కంధం కుమ్భో మగ్గలపూర్వకం. 20
 భవిష్యద్దయితారూపాం భవిష్యద్దయితోఽజ్ఞనామ్
 చూడాలాం సన్నపయామాస కుమ్భరూపధరాం ప్రియామ్. 21

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించి కుంభుండా రాజుతోఁగూడ లేచి పుష్పరత్నాది పదార్థములఁ బ్రోవుచేయ నారంభించెను. పిమ్మట రెండుగడియల కాలములోనే వారు, సమమై, సుందరమైనట్టి భూప్రదేశముగల రత్న శిఖరరూప ప్రాంగణమున దేవతాదుల పూజనమునకై య నేకపుష్పరాశుల సమకూర్చియుంచిరి. మఱియుఁ అనుభవించఁజేయుటకుగాను సుకృతపరిపాకకాలము సాభాగ్యకోశముల నొకచోఁ జేర్చునట్లు, రత్నహార, మణి, కస్తూరుల రాశులను వారు మఱియొక శిఖరముపైఁ జేర్చియుంచిరి. అట్లు సువర్ణకందరమున వివాహసామగ్రిసంతయు సమకూర్చి యీ మహామిత్రు లిరువురును మందాకినీ (ఆకాశగంగా)నది యందు స్నానమొనర్చుటకై వెడలిరి. అచటికిగెన పిదప ఏనుగుయొక్క కుంభస్థలము వంటి స్కంధములుగల యీ మహారాజును కుంభుండత్యాదరముతో మంగళపూర్వకముగ స్నానమాచరింపఁజేసెను. పిమ్మట భావికాలమునఁ బ్రియురాలగు పత్నిరూపమును ధరింపఁబోవు కుంభరూపిణియగు చూడాలనున్న రాజుస్నాన మొనర్పఁజేసెను,

- పూజయామాసతుః సన్నతౌ తత్ర దేవపితౄన్మునీన్
 యథా క్రియాఫలేఽనిచ్ఛా క్రియాత్యాగే తత్తైవ తౌ. 22
 నిత్యజ్ఞానరసాత్మస్తౌ వ్యవస్థాయాం జగత్స్థితేః
 చక్రా తే భోజనం భవ్యం తావన్యోస్యనమిహితం. 23
 కల్పవృక్షదుకూలాని పఞ్చదాయ సితాని తౌ
 ఫలాని ధుక్త్వా జన్యత్రస్థానమాయయతుః క్రమాత్. 24

స్నానమాచరించిన పిదప వారిరువురు నచట దేవతలను, పితరులను, ఋషులను బూజించిరి. వీలయినచో వారు క్రియా ఫలమున నెట్లిచ్ఛారహితులో, అట్లు క్రియాత్యాగమునను నిచ్ఛారహితులైయుండిరి. నిత్యము జ్ఞానావృతముచేఁ నృపులైనట్టి వారు జగత్తుయొక్క మర్యాదకొఱకై చరస్థల సిద్ధిబలములచేఁ గల్పించఁబడిన యుత్తమభోజనమును భుజించిరి. కల్పవృక్షమునుండి లభించిన స్వచ్ఛమైన వస్త్రముల ధరించి, ఫలముల భుజించి, శాస్త్రాక్రీడిగా వారిరువురును వివాహవేదికవద్దకు వచ్చిరి.

- ఏతావతాథ కాలేన తయోర్జన్యత్రసోత్కయోః
 ప్రియం కన్తుమివాస్తాదిం ద్రాగిత్యేవావిశద్రవిః. 25
 అథ సంధ్యాక్రమే వృత్తే కృతే జప్యాఘమరణే
 వివాహదర్శనా యైవ తారాజాలే ఖమాగతే. 26

మిథునై కసఖియామా కుముదోక్తరహసిని

ప్రాలేయజాలప్రకరం వికిరన్తీ సమామయా.

27

ఇంతలో, వివాహమునకై మిగుల యభిలాషగల్గియున్న వారిద్దఱికిని బ్రయము గలుగఁజేయుట కాయనునట్లు సూర్యభగవానుఁడున్న శీఘ్రముగ నప్తాద్రు గ్రుంకెను. పిమ్మట సంధ్యావందన విధి, అభిషేకములను సమాప్తముకాఁగా వివాహకాతుకమును వీక్షించుట కాయనునట్లు నక్షత్రసముహ మాకాశమునఁ బ్రకటమయ్యె. మఱియు, దంపతులకుఁ బ్రధానసఖియగు రాత్రి కలువపువ్వుల సముహముతోఁగూడి నవ్వమన్నట్లున్నదై మంచుబిందువుల పర్షించుచు నేతెంచెను.

రత్నదీపాన్బహూనానౌ కుమ్భః సమ్యగయోజయత్

జ్యోతీంపీద్వర్కయుక్తాని పద్మోద్భవ ఇవామ్భరే.

28

భూషయామాస రాజానం స్త్రీత్వం గచ్ఛన్ని శాగమే

చన్దనాగునుకర్పూరపూర్ణైర్మృగజ కుమ్భమైః.

29

హార కేయూరకటకై స్తథా కల్పలతాంశుకైః

స్రగుద్దామావతంసైశ్చ మాలైశ్చ వివిధోచితైః.

30

తథా కల్పలతాగుచ్ఛైర్మృన్దారైః పారిజాతకైః

సంతానైర్బహురత్నైశ్చ మాలినా చేన్ద్రరూపిణా.

31

ఏతావతాథ కాలేన వధూత్వం కుమ్భ ఆయయా

ఘనస్తనభరాక్రాంతౌ బభూవాశు విలాసవాన్.

32

ఇదం సంచిస్తయామాస సంపన్నోఽయమహం వఘాః

కామాయాత్మా మయా జేయః కార్యం కాలోచితం కిల.

33

ఇయమస్మి వధూః కాన్తా భర్తా త్వం మే పురఃస్థితః

గృహాణ కామ మామేహి కాలోఽయం తవ హృచ్చయః.

34

ఇతి సంచిస్త్య భర్తారమగ్రస్థి గహనస్థితమ్

ఉదయస్తమివాదిత్యం రతిః కామమివాభ్యగాత్.

35

బ్రహ్మజేవుఁ డాకాశమున సూర్యచంద్ర నక్షత్రముల నియోగించి నట్లు, అత్తఱి చూడాల యనేకవిధములగు ప్రకాశసంతములైన రత్నదీపములను బద్వతశిఖరముపై బాగుగ నమర్చెను. రాత్రి యందు స్త్రీరూపమును ధరించుచు కుంభుఁడు చందనాగరు కర్పూరదులలోను, హార, కేయూర, కటకాద్యాభరణములతోను, కల్పవృక్షమునుండి లభించిన యనేక వస్త్రములతోను, పుష్పములతోను, శర్భభూషణములతోను, ఉత్తమమాలలచేతను, కల్పలతాగుచ్ఛంబులతోను, మందార, పారిజాత, సంతానములను గల్పవృక్షపుష్పములచేతను, అనేక రత్నములతోడను, చంద్ర సదృశముగు ముకుటముతోను రాజు నలంకరించెను. ఇంతలో, ఘనస్తనభారిణియై, స్త్రీలకు యోగ్యములైన వివిధవిలాసములతోఁ గూడి కుంభుఁడు స్త్రీరూపమును శీఘ్రముగ ధరించి యిట్లు విచారించెను = నేనిపుడు సంపూర్ణముగ స్త్రీరూపిణియైతిని. కాన, కామరూపవరము నాకీయఁదగినది. హృదయనివాసియగు నోస్వామీ! ఈ

యుత్తమవనితనగు నేను నీదానను. నాపతియగు నీవు నాయెదుట నున్నావు. కానరమ్ము. ఇచ్చాపూర్వకముగ నన్ను బాణిగ్రహణము చేయుము, ఇది నీయొక్క సమయము— ఇట్లు చింతించి యామె, కామదేవుని వద్దకు రతి యేతెంచునట్లు, ఎదుట వనమండన వేదికాస్థానమునద్ద, ఉదయించు నూర్యుని వలెఁ బ్రకాశమానుడై యున్నట్టి తనపతియొక్క సమీపమున కేగి యిట్లు నుడివెను.

అహం మదనికా నామ భార్యాస్మి తవ మాసద
పాదయోస్తే ప్రణామోఽయం సన్నేహం క్రియతే మయా. 36

ఇత్యుక్త్వా సానవద్యాజీ లజ్జావనమితాననా
లోలాలకేన శిరసా ప్రణామాయ లనత్పతిమ్. 37

ఉవాచేదం చ హే నాథ త్వం మాం భూషయ భూషణైః
క్రమేణాగ్నిం చ సం జ్వాల్య వత్పాణిగ్రహణం కరు. 38

రాజసేఽతితరాం రాజన్మాం కరోషి సృరాతురామ్
రతేర్వివాహే మదనమభిభూయాధితత్త్వసి. 39

ఇన్దోరివాంశుజాలాని రాజన్మాల్యాని తాని తే
మేరుగక్ష్తాప్రవాహాభాం ధత్తే హరిస్తవోరసి. 40

మందారకుసుమప్రోతైః కున్దైర్నైపు రాజసే
కనకాబ్జమివోల్లోలైర్భృజైః ఖచితకేసరైః. 41

రత్నాంశుజాలైః కుసుమైః శ్రియా స్థైర్యేణ తేజసా
రత్నస్థానం విభో మేరుమ భిభూయావతిష్ఠనే. 42

మానప్రదుండవగు స్వామి! మదనికయను బేరుగల నేను నీభార్యను. నీచరణములకుఁ బ్రీతి పూర్వకముగ నమస్కరించు చున్నాను— ఉత్తమ శరీరము గలదియు, లజ్జచే విసమయైయున్నదియు నగు ఆచూడాల యిట్లు వచించి, చంచలకేశపాశములుగల శిరంబుతో శోభాయమానుడైయున్న తనపతికిఁబ్రణమిల్లి మరల యిట్లు పలికెను—నాథా! ఇపు డలంకారములచే నీవునన్ను భూషితగనొనర్చి, క్రమముగ అగ్నిని జ్వల్వించి నాయొక్క పాణిగ్రహణముఁ జేయుము. ఓ రాజా! నీవు మిగుల శోభాయమానుడవై కన్నట్టుచున్నావు. మతియు నన్ను గామముచేఁ బీడితగఁ జేయిచున్నావు. రతియొక్క వివాహమునఁ గామదేవుని గూడఁ బరాజయమొనర్చి నీవు వెలయుచున్నావు. నీ కంఠమున నున్న యీ మాలలు చంద్రకిరణములవలె నొప్పుచున్నవి. నీవత్సఃస్థలమున నున్న హారము నుమేరు పర్వతముపైఁ గల ప్రసిద్ధగంగా ప్రవాహముయొక్క శోభనువహించుచున్నది. ఓ రాజా! పుష్పకేసరములతోఁ గూడిన చంచలభ్రమరములచే నువర్ణకములను శోభించునట్లు, మందారపుష్పములు గ్రుచ్చబడినట్టి కేశములతో గూడి నీవు శోభించుచున్నావు. ప్రభూ! రత్నకిరణ సమూహములచేతను, పుష్పములచేతను, స్వశోభచేతను, స్థిరతేజముచేతను, రత్నస్థానమగు నుమేరుపర్వతమునుగూడఁ బరాజయమొనర్చి నీవు వెలయుచున్నావు.

- ఏవమాది వదాంతౌ తౌ భవిష్యన్నవదమ్మతీ
ప్రచ్ఛన్న పూర్వదామ్మత్యౌ మిథస్సుష్టే బభూవతుః. 43
- మహారాజ్ఞీం మదనికాం మహారాజః శిఖిధ్వజః
కాఞ్చినోపలపర్యజ్ఞే నివిష్టో భూషయత్స్వయం. 44
- అవతంసే స్తథా మాల్యైర్మణిరత్నవిభూషణైః
వస్త్రైర్విలేపనైః పుష్పై రుచిరస్థానకార్పితైః. 45
- సా బభౌ భూషితా తస్మై మదనీ మదదాయినీ
గిరిజేవ వివాహోత్సాహం కామకాంతేవ కామినీ. 46
- మహారాజో మహారాజ్ఞీం భూషయిత్వేదమాహ తాం
రాజనే మృగశావాక్షీ లక్ష్మీరివ ననోదితా. 47
- శక్రేణ సహ యచ్ఛచ్యా యల్లత్యౌ హరిణా సహ
యద్ధార్యాః శంభునా సార్థం తత్తే భవతు మద్గళమ్. 48
- పద్మకోశాఙ్కురహృదా లోలనీలోత్ప లేక్షణా
ఆమోదశుభఝాంకార స్వాస్థితా పద్మినీవ సా. 49
- సురక్తపల్లవకరా స్తనస్తబకధారిణీ
త్వమనేకఫలా మన్యే కామకల్పతరోల్లాతా. 50
- హిమశీతావదాతాక్షీ జ్యోతాన్విప్రసర హాసినీ
పూర్ణేన్దుశ్రీవిద్యుక్తా హృష్టేవాహ్లాదయస్యలమ్. 51
- తదుత్తిష్ఠ వరారోహే వేదీం వైవాహికీం స్వయమ్

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పూర్వకాల దాంపత్యభావమును గప్పిపుచ్చి ఆ భవిష్య ద్దంపతు లిరువురు నొకరిశోభ నొకరు వర్తించుకొనుచు, పరస్పరము సంతుష్టులై యుండిరి. పిదప మహారాజి యగు మదనికను మహారాజగు శిఖిధ్వజుడు సువర్ణ పీఠముపై గూర్చుచుండి స్వయముగ నలంకరించెను. శిరోభూషణములచేతను, మాలలచేతను, రత్న విభూషణలచేతను, వస్త్రములచేతను, లేపనద్రవ్యములచేతను ఆయాభూషణోచితస్థానములం దుంచబడిన పుష్పములచేతను నలంకరించబడినదై మదమునొసంగ ఆనూత్మాంగి వివాహోత్సాహంతయును పార్వతివలెను, కామదేవుని పత్నియగు రతివలెను శోభించెను. ఇట్లు మహారాజగు శిఖిధ్వజుడొక మె నలంకరించి నిట్లనెను. - మృగశాబక (శిశు)నేత్రీ! నూతనముగ నావిర్భవించిన లక్ష్మీవతి నీవు ప్రకాశించుచున్నావు. ఇంద్రుని తోటి శచీదేవికిని విష్ణుప్రత్యోటి లక్ష్మీ కిని, ఈశ్వరునితోటి పార్వతికిని యే మంగళమాయనో, నాతోటి నీకును నట్టి మంగళమగుగాత! ఓ రామచంద్రా! అత్తటి పద్మకోశముయొక్క యంకురమువంటి స్తనముల పక్షిసలయన ధరించి, చంచల నీలకమలమువంటి నేత్రములుగల్గి సుగంధముచే నుత్తమమైనదియు, తుమ్మెదల ఝంకారశబ్ద ముతోఁగూడి స్వర్ణముగ నున్నదియునగు పద్మినివలె నామె శోభించుచుండెను. అపుడు శిఖిధ్వజుడు ఘరల యిట్లనియె-ఉత్తమరక్తపల్లవములవంటి హస్తములుగల్గి పుష్పగుచ్ఛంబులవంటి స్తనములచే శోభిం

చుచు, అనేకఫలముల నొసంగుచు నున్న దానపగు నిన్ను గల్పవృక్షముయొక్క అతగానే దలంచుచు న్నాను. ప్రియా! మంచువలె శీతలములై శుభములైనట్టి అపయనముల ధరించి, వెన్నెలవంటి వ్యాపించిన హాస్యములతోఁ గూడుకొనినదానవై నీవు శేవలము నీచిర్చనమాత్రముచేతనే నా కాహ్లాదమును గొల్పుచున్నావు. ఓ యుత్తమాంగీ! తెమ్ము! వివాహవేదికను స్వయముగ నలంకరింపుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

తత్ర పుష్పలతాజాలైః కాణ్డంప్రతి శిలాజ్జితైః 52

ముక్తా కుసుమజాలానాం ప్రకరైః స్తబకోపమైః 53

చతుర్దిక్కుం చతుర్భిశ్చ నాలికేరమహాఫలైః.

పూర్ణకుమ్భైస్తథా గజ్జావారిపూర్ణైః ప్రకల్పితైః 54

బా్వలయామానతుస్తస్య మధ్యే చందనదారుభిః.

జ్వలనం బా్వలితజ్వాలం దక్షిణస్థం ప్రదక్షిణం 55

పూర్వాభిముఖమేవాగ్నేరగ్రే పల్లవవిప్లవే.

నియోజ్య దంపతీ కాంతా తయోర్వివిజతుః స్వయం 56

స హుత్వా తిలలాజాని పావకాయ శిఖిధ్వజః.

ఉత్థాయోత్థాయ కాంతాం స పాణిభ్యాం స్వయమాదదే 57

అన్యోన్యం శోభమానా తౌ భవావివ వనే శివౌ.

చక్రతుర్దంపతీతస్య పావకస్య ప్రదక్షిణం 58

స్వదాయం జ్ఞానసర్వస్వం హృదయం ప్రేమచాపలమ్.

దదతు స్తా మిథోన్యోన్యస్మితకాంతముఖశ్రియా 59

ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా లాజాం స్వక్వాభ వహ్నయే.

భార్యావరా సమం తుష్టే కరా తత్వజతుః క్రమాత్

శ్రీవసిష్ఠుఁడు;— ఓ రామచంద్రా! ఆచట పుష్పలతాసముహములతోడను, ప్రతికాండయందును ఫలగుచ్ఛాకారముగల నవరత్నశిలలచే చిహ్నితములైన పదార్థములతోడను, ముత్యముల సముహములతోడను, నాల్గుచైత్రుల సంచలబడిన నాల్గు నారికేళ ఫలములతోడను, గంగాజలముచే బూరితములగు కల్పిత కలశములతోడను, ఆ వేదకను వారిరువురు నలంకరించిరి. పిమ్మట నా వేదికామధ్యమునఁ జందనపుకొయ్యలచే వారగ్నిని బ్రజ్వలింపఁజేసిరి. ఆ యగ్నికి బ్రదక్షిణమాచరించి పూర్వాభిముఖులై యగ్నిదేవుని సమ్ముఖమున పల్లవాసముపై నాచంపతులిరువురును గూర్చుండిరి. పిదప శిఖిధ్వజాడగ్నియందు దిలలను, లాజలను (పేలాలను) హోమమొనర్చి, లేచి తన రెండుహస్తములతో బ్రియురాలిని గ్రహించెను. అవ్వనమందుఁ బార్వతీపరమేశ్వరులవలె శోభాయమానులై, మంగళరూపులైనట్టి యాస్త్రీపురుషులిరువురు పిమ్మటనగ్నికి బ్రదక్షిణముగావించి, సంపూర్ణజ్ఞానయుక్తులై, ప్రేమచే చంచలములగు తమహృదయములను వివాహమున బరస్పరము దానమొసంగిరి. తదుపరి మందఁ హాసయుక్తుమగు సుందరముఖముయొక్క శోభను ధరించిన యాభార్యాభర్తలిరువురు మరల అగ్నికి

బ్రహ్మణమైనన్ని వంగళలాజల నన్నియందు విడచి, సహముగ సంతృప్తులై యొకరిహస్తమును మఱియొకరు క్రమముగ విడిచిపెట్టిరి.

స్మయమానముఖా కాంతా చంద్రావివ ననోదితా. 60

పూర్వోపరచితే పుష్పతల్పే వివిశ తుర్నవే
ఏతస్మిన్నంతరే చంద్రశ్చతుర్భాగం సభస్తలాత్. 61

శనై రాక్రమయామాస శోభాం ద్రవ్యమివానయోః
తస్మింశ్చ లలనాభిద్రం ద్రవ్యం దృష్టిరివాభితః. 62

లోలః సంచరయామాస కరానిద్దులతాగృహే
తైస్త్వైర్నవకథాలాపై రిద్దా వభ్యుదితే త్వథ. 63

తావాసాంచక్రతుః కాంతా దంపతీ సుముహూ రకమ్
అథోత్థాయ జ్వలద్రత్నదీపాం కాశ్చాన కన్దరామ్. 64

స్వయం పూర్వోపరచితాం గుప్తాం వివిశతుః ప్రియా
దదర్శతుర్నవం తత్ర తల్పం కుసుమకల్పితమ్. 65

పరితో వ్యాపముత్కిరైర్దేమపజ్కజరాశిభిః
మందారాదిభిర్నైశ్చ పుష్పైర్గాని వివర్జితైః. 66

ఉచ్ఛక్తైః సుద్రమాణేన నిర్మితైః కుసుమైఃసమైః
దీర్ఘేస్తుబిమ్బప్రతిమై స్తుషారస్థలశీతలైః. 67

క్షీరోద జలధారాభం జ్యోత్సానసంపిణ్ణ సుస్థరమ్
ప్రతిబిమ్బమనజ్గన్య నతం భిత్తావివ స్థితం. 68

సుగన్ధమున్నతం కాన్తం చిరాదన్యతయోత్థితమ్
మిథునం పుష్పరాశౌ తస్మ్యశీదత్పరితోమలే

తస్మిన్నమసమాభోగే క్షీరోదే మన్దరో యథా. 69

నూతనముగ నుదయించిన చంద్రునివలె మందహాసయుక్తముగు ముఖముగల్గిన యతినుండరులగు వారివ్రతును బూర్వమే రచింపఁబడినట్టి నూతన పుష్పకన్యపైఁ బ్రవేశించిరి. వారివివాహకాతుకమును తాచుటకా యనునట్లింతలో చంద్రుఁడాకాశముయొక్క నాలుగవభాగము నాక్రమించెను. మఱియు, అలలనాభిద్రము (స్త్రీదౌర్బల్యమును) గాంచుటకై ఆలతాగృహమందలి శయ్యపై చంచల చంద్రుఁడు తన దృష్టిరూపకరణములను నలువైపుల బ్రసరించెను. పిదప నూతన నూతన కథావాగ్దాలాపముల గావించుకొనుచువారు చంద్రుఁడు పూర్ణముగ నుదయించినమీదట సంగమముయొక్క యంత్రమముహూర్తముకొఱకై ప్రతీక్షించుమఁ గొంతకాలముండి, తదనంతరము లేచి ప్రదీప్తమై, రత్నమయమై, దీపసంయుక్తమై, సువర్ణమయమై, పూర్వమే పూర్వ పరిచితమైనట్టి యొకానొక గుహాయందు బ్రవేశించిరి. అచట నూతనపుష్పములచే నిర్మితమై, అంతటను సువర్ణకమలరాశులచే వ్యాపింపఁబడినదై, వికసిత మందారపుష్పములతోను తదితర పుష్పములతో గూడుకొనియున్నదై, శయ్యాప్రమాణమున

నెత్తుగ సమానములైన పుష్పములచే నిర్మింపఁబడినదై, దీగ్గుచంద్రుని ప్రతిబింబమువలె నొప్పుచున్నదై. మంచువలె శీతలములైనట్టి పుష్పములచే వ్యాప్తమై, సంకల్పకల్పితమైనట్టి కయ్యను వారు గాంచిరి క్షీరసాగరమునందలి జలధారవలెనున్నదియు, వెన్నలవలె సుందరమైనదియు, విశాల నిర్మలపుష్పరాశి యునగు యాశయ్యపై, మన్మథుని ప్రతిబింబమువలెనున్నవాఁడు, ఉత్తమ సుగంధయుతులును, మనో హరరూపులును, చిరకాలము అన్యస్త్రీపురుషులవలె నున్నవారును నగు యాదంపతు లిరువురును, క్షీర సముద్రమున మందరపర్వతమువలె వెలయుచుండిరి.

తైస్త్వైర్మథః ప్రణయపేళలవాగ్విలాసైః
స్తత్కాలకార్యసుభగైః ప్రణయోపచారైః
స్తత్కాంతయోర్నవనవేన తయోః సుఖేన
దీర్ఘముహూర్త ఇవ సారజసీ జగము.

70

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థే చూ॥ లీలావివాహోనామ
షడుత్తరశతతమః సర్గః ॥ 106 ॥

ఓ రామచంద్రా! ఆయా యుత్తమ కోమల ప్రణయవాగ్విలాసములచేతను, తత్కాలోచితములగు యోగ్యప్రణయోపచారములచేతను, సూతన సూతన సుఖములచేతను ఆశ్రేష్ఠదంపతులిరువు రకును నాటిరాత్రి యొక్క ముహూర్త కాలమువలెనే గడచిపోయెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున లీలావివాహమును నూటయాఱవ సర్గము ॥ 106 ॥

సప్తాధికశతతమః సర్గః

నానాగిరివిహారాది తథా మామేంద్రియదర్శనమ్
అసంసక్తి పరీక్షార్థం స్వర్గాహ్వనాది వర్ణితే.

[పలువిధములగు గిరివిహారములు, మాయావియైన యింద్రుని దర్శనము, అసంసక్తి యొక్క పరీక్షాకొఱకై స్వర్గమున కాహ్వానము మున్నగు సంగతులిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అథసూర్యాఖ్యరక్షణ రజ్జితే భువనోదరే
శిఖిధ్వజాల్లనా ప్రాతర్మదనీ కుమ్భతాం యయా.
ఏవం మహేంద్రియదర్శనా తాపుభౌ కుమ్భశిఖిధ్వజౌ
స్వయం వినాహితావిష్టౌ సంపన్నౌ దేవదంపతీ.

1

2

శ్రీనసింహుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఆరాత్రిగడవినమీదట ప్రాతఃకాలమున సూర్యుడై పుడు బ్రహ్మాండోదరమును బ్రకాశింపజేసెనో, అపుడు శిఖిధ్వజుని భార్యయగు మదనిక కుంభరూపమును బొందెను. ఇట్లామహేంద్ర పృథ్వీగుహయందు స్వయముగ వివాహితులై, అతిప్రేమయుక్తులై యున్న యా శిఖిధ్వజ, కుంభు లిర్వురును దేవసమాన భోగములను భవించుటచే దేవదంపతులై యైరి.

- విలేసతుర్విచిత్రాసు ప్రత్యహం వనరాజము
ప్రపక్వఫలభారాసు పుష్పపల్లవినీషు చ. 3
దివా ప్రీతతరౌ మిత్రే యామిన్యామిష్టదంపతీ
ప్రభాదీపావివల్గ్లౌ న వియుక్తౌ బభౌవతుః. 4
రేమాతే వనకుశ్లేషు గుహాసు చ మహీభృతామ్
తమాలజాలభిజ్ఞేషు మందారగహనేషు చ. 5
సహ్యాదర్దుర కైలాసమహేంద్ర మలయేషు చ
గన్ధమాదన విన్ధ్యాద్రి లోకాలోకతలేషు చ. 6

పరిపక్వఫలములచే బూర్ణమై, పుష్పపల్లవాదులచే శోభితమైనట్టి విచిత్ర వనప్రదేశములందు వారు ప్రతిదినము విహరించుచుండిరి. వారిద్దఱు పగటియందు బ్రయమిత్తులై, రాత్రియందు బ్రయదంపతులై యుండుచుండిరి. మఱియు, దీపక ప్రకాశములనలె సదా కూడియేయుండిరిగాని, వియోగమెన్నడును బొందలేదు. వనసంజములందును, పర్వతగుహలందును, తమాల పృక్షప్రదేశములందును, మందార వనములందును, సహ్యా, దర్దుర, కైలాస, మహేంద్ర, మలయ, గంధమాదన, విన్ధ్యాచల, లోకాలోకాది పర్వతములపైనను వారు శ్రీడాపూర్వకముగ విహరించుచుండిరి.

- దినై స్త్రిభిస్త్రిభిర్నత్వా నిద్రాం గతవతి ప్రియే
చూడాలా రాజకార్యాణి కృత్వా స్వభ్యాయయా పునః. 7
తౌ దివా సుహృదౌ మిత్రే దంపతీ కుమ్భభూమిపౌ
నానాకుసుమ సంవీతౌ తస్మతుర్ముదితౌమిథః. 8
మాసమేకం మహేంద్రాద్రా రమ్యే సరలసంకుతే
రత్నకుడ్యే గుహాగేహే పూజితౌ సురకింసరైః. 9

ప్రియుండు నిదురించినమీదట మూడుమూడు దినముల కొకపర్యాయము చూడాల తన నగరమునకుఁ బోయి రాజ్యకార్యముల నిర్వహించి మరల తనపతి చెంత కేతెంచుచుండెను. మిక్కిలి ప్రియ మిత్రులగు యా కుంభశిఖిధ్వజు లిరువురును పగటియందు వివిధపుష్పములచే నలంకృతులై, అతి ప్రసన్నచిత్తులై యుండుచుండిరి.

- హస్తలభ్యోదితామేషు మందారవనమాలితే
ఏవం శుక్తిమతః పృష్ఠే పక్షం కల్పలతాగృహే. 10
మాసద్వయం పక్షవతో గిరేర్దక్షిణ దిక్తు
పారిజాతవనే దేవ పుష్పసంబకమణ్డవే. 11

బమ్బూఖిణ్ణతలే మేరోః పాదే జమ్బూనదీతలే

జమ్బూనదమయే మాసం జమ్బూఫలరసానవైః.

12

దశోత్తరకురూణాం చ మణ్డలే దివసాని తౌ

కోసలేషూత్తరస్థేషు సప్తవింశతి వాసరాన్.

13

ఏవమస్యేషు దేశేషు విచిత్రేషు మహిభృతామ్

స్థితవన్తౌ మహాభాగా సుహృదౌ నిశి దంపతీ.

14

సరళవృక్షములచే వ్యాప్తమై, రత్నమయములగు గోడలతోఁ గూడుకొనిన గుహాపగ్న
బాములచేఁ బూర్ణమై, మిగులరమణీయమైనట్టి మహేంద్రపర్వతముపై వారొకమాసమువఱకు నుండిరి.
చేతుల కందునట్టి యమోఘములైన ఫలపుష్పములు గల్గినట్టి మందారవనములు గలదియు, కల్పవృక్షము
లచేఁ బరివేష్టితమైనదియు, లతాగృహములచే శోభితముచగు శుక్తిమాన్ పర్వతముపై వారొకపక్షము
వఱకుండిరి. పారిజాతవనములచే వ్యాప్తమై దేవతలనుభవించుటకు యోగ్యమైన పుష్పమండపములతోఁ
గూడుకొనినట్టి మైనాకపర్వతముయొక్క దక్షిణతటమున వారిరువురును రెండమాసముల కాలమువఱ
కుండిరి. మేరుపర్వతముయొక్క దక్షిణభాగమున జంబూవృక్షవనమున, సువర్ణమయమగు జంబూనదీత
టమున, జంబూ(నేరేడు)ఘోరనమను మదిరను బాసముచేయుదు నొకమాసమువఱకు వారుండిరి. అట్లే
యుత్తరకురుదేశమునఁ బరివసించుచు, ఉత్తరకోసలదేశమున నిరుపనియేను దినములును వారు వసించిరి.
ఇంకను ననేక రాజులయొక్క విచిత్ర విచిత్ర దేశములములందును వారు పగటియందు మిత్రులుగను,
రాత్రియందు దంపతులుగను నివాసముచేసిరి.

తతో యాతేషు మాసేషు శనైః కతివయేషు సా

చూడాలా చిన్తయామాస దేవపుత్రకరూపిణీ.

15

సురూపభోగభారేణ పరీక్షేహం శిఖిధ్వజమ్

మా కదాచన చేతోఽస్య భోగేషు రతిమేష్యతి.

16

ఇతి సంచిన్త్య చూడాలా మాయయా విపినావసౌ

అగతం దర్శయామాస ససురాష్పరసం హరిమ్.

17

తదుపరి కొన్నిమాసములు గడచినపిమ్మట దేవపుత్రరూపధారిణియగు చూడాల యిట్లు చిన్తించెను. ఈతని చిత్తము భోగములపైపుడైన ఆకెత్తిని బొందుకుండుటకై నేనీతని ననేక భోగజాల
ములచే బ్రీక్షించెదను. ఇట్లు విచారించి చూడాల యావనమందుఁ దనమాయచే దేవతాఽష్పరగణంబు
తోఁగూడి యేతెంచిన యింద్రుని దర్శనమాతనికిఁ గావించుజేసెను.

ఇన్ద్రిమభ్యాగతం దృష్ట్వా పరివారసమన్వితం

యథావత్పూజయామాస వనసంస్థః శిఖిధ్వజః.

18

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

ఆత్మనా కిం కృతా దూరాదభ్యాగమకదర్శనా

దేవరాజ యథా తస్మేప్రసాదాద్వక్తుమర్హసి.

19

అట్లు పరివార సహితముగ నేతెంచిన యింద్రుని జూచి వనమందున్న యాశిఖిధ్వజాఁడు విధిపూర్వకముగ నాతనిఁ బూజించి యిట్లనెను — దేవరాజేంద్రా! తాముస్వయముగ నింతదూర మేతెంచునట్టి పరిశ్రమ యేల గావించితి? తమ యాగమన కారణం బెదియో దయచేసి వాకుఁడెలియఁజేయుఁడు.

ఇంద్ర) ఉవాచ:—

ఇమే వరుమిహాయాతా స్వద్గుణాతిశయేన భాత్
హృది లగ్నేన సూత్రేణ ఖగా వనగతా ఇవ. 20

ఉత్తిష్ట స్వర్గమాగచ్ఛ తత్ర సర్వే త్వదున్ముఖాః
త్వద్గుణ శ్రవణాశ్చర్యాః స్థితా దేవాజనాగణాః.
పాదుకాగుటికాఖడ్గరసాదీదమథాపి చ 21

గృహీత్వా సిద్ధమార్గేణ స్వీకురు స్వర్గమణ్డలమ్.
ఆగత్య వివిధా భోగా స్త్వయా విబుధసదృని 22

జీవన్ముక్తేన భోక్తవ్యాస్తేన త్వమహమాగతః.
విమానయన్తి సంప్రాప్తాం న తిరస్కరంతైః శ్రియం 23

నాభివాఞ్ఞన్తి న ప్రాప్తాం త్వదృశాః సాధు సాధవః.
అవిష్ణుమాగతేనాద్య సుఖం విహరతా త్వయా 24

స్వర్గః పవిత్రతాం యాతు హరిణేవ జగత్త్రయమ్.
ఇంద్రుఁడు. — ఓ రాజా! హృదయమందుఁ దగుల్కొనిన దారముచే వనమందలి పక్షు

లీడ్వలకునట్లు, మీయొక్క గుణాధిక్యతచే మేమందఱమును స్వర్గమునుండియిటుకు రప్పించఁబడితిమి. లెండు! స్వర్గమునకుఁ బోవుదము. అచట నందఱు మీకొఱకై యుత్సంఠితులై యున్నారు. మఱియు మీగుణాతిశయమును విని యాశ్చర్యయుతులైనట్టి దేవతులు, దేవతాస్త్రీలు మీరాకకై యెదురుచూచుచున్నారు. సిద్ధపాదుక, గుటిక, ఖడ్గరసాదుల గ్రహించి సిద్ధమార్గమున స్వర్గమండలమున కేగుట కంగీకరింపుడు. అచటికేగి, కేవల నివాసమందనేక దివ్యభోగములను జీవన్ముక్తరూపమున ననభవింపుడు. అందులకై మిమ్ముల నాహ్వానించుటకొఱకు నేనిచటి కేతెంచితిని. మీవంటి సాధువులగు మహాత్ములు స్వయముగ సంప్రాప్తించినట్టి యైశ్వర్యమును దిరస్కరించుటద్వారా నిరాదరణగావింపరు. మఱియు ప్రాప్తింపని యైశ్వర్యమును వాంఛింపరు. విష్ణువుచే ముల్లోకములున్న బవిత్రమగునట్లు, నిర్విఘ్నముగ నేడు మీరిటునుండి యేగి సుఖపూర్వకముగ నటు విహరించుటచే స్వర్గము పవిత్రము కాఁగలదు.

శిఖి ధ్వజ ఉవాచ:—

సర్వం స్వర్గసమాచారం వేద్మి దేవాధినాయక
కింతు సర్వత్రమే స్వర్గే నియతో నతు కుత్రచిత్, 26

సర్వత్రైవ హి తుష్యామి సర్వత్రైవ రమేవ్రభో
అవాఞ్ఞన త్వస్మనసః సర్వత్రానన్దవాసహమ్. 27

నియతం కించిదేకత్ర స్థితం స్వర్గకమిదృశం

శక్రగన్తం న జానామి త్వదాజ్ఞాం న కరోమ్యహమ్.

28

శిఖిధ్వజుఁడు:— దేవేంద్రా! నేనన్నిస్థానములను స్వర్గములుగ నే నెఱుంగుచున్నాను. మఱియు మా స్వర్గము (చిదాత్మ) అంతటను నుండియున్న దేగాని పరిచ్ఛిన్నము (ఏకదేశస్థము) కాదు. కాన నోప్రభూ! నేనెల్లెడల సంతృప్తుడనైయున్నాను. సర్వత్ర క్రీడించుచున్నాను. మఱియు నామ నస్సు ఇచ్చాగహితమైయుండుటచే పుత్ర యానందవంతుడనైయున్నాను. నియతమై, ఏకదేశస్థమై తుచ్ఛమైనట్టి స్వర్గమునకు నేఁబోఁదలంచలేదుగాన ఈ తమ యాజ్ఞను నేను నెరవేర్చుజాలను.

శక్ర ఉవాచ:—

సాధో విదితవేద్యానాం పరిపూర్ణధియాం సమం

సజ్జనాచరితం యుక్తం మన్యే భోగోపసేవనమ్.

29

ఇంద్రుడు:— సాధూ! మిఁపంటి విదితవేద్యులును, పూర్ణబుద్ధియుతులును నగు మహాత్ము లకు భోగములను నేవించుట, నేవింపకపోవుట రెండును సమానమే అయినను, సజ్జనులకు బ్రాహ్మకర్మ క్షయముకొఱకు భోగములసేవనమే యోగ్యమైనదని నేను నమ్ముచున్నాను.

దేవేశే ప్రోక్తవత్సేవం తూష్ణీమేవ సి తేనృపే

కిమిత్తో నాపయాస్యేష త్వమితి ప్రోక్తవాన్ హరిః.

30

నాహమద్వైవ కాలేన వదతీతి శిఖిధ్వజే

కల్యాణం తేస్తు కుమ్భేతి వదన్నస్తధిమాయయా-

31

దేవేంద్రుఁడిట్లు పలికిన పిదప రాజా మానముపహింప మరల యాతఁడు స్వర్గముయొడలు మీరు నిరపేక్షులగుచో, ఇక నేనిటునుండి వెడలుటయే యుక్తమని వచింప నంత శిఖిధ్వజుఁడు ఇపుడు కాదు, మరల యేతెంచెదనని చెప్పుచుండగానే యింతలో కుంభుఁడా! తమకు మంగళముగఁ గాత? అని పల్కుచు నింద్రుఁ డంతరానమయ్యెను.

తద్దేవవృన్దమఖిలం త్రిదశేశయుక్తం

తత్ర త్తూణాదలమదృశ్యమభూద్వీతీయం

కల్లోలరాశిరివ వారినిధౌ ప్రశాన్తే

వాతే స్ఫురన్మృగేశనఫణీన్ద్రీవృన్దమ్.

32

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాధ్యక్షుః

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూ॥ శక్రగమనం నామ

సప్తోత్తరశతతమః పర్వః॥ 107 ॥

వాయువు శమింప, సముద్రమున చంచలమకర శేన (సురుగు) సర్పాదినహితమగు తరంగ రాశియంతయును శమింపనట్లు, ఇంద్రుఁడంతరానము కాగానే తక్కినదేవతా సమూహమంతయును విలు పడుయ్యెను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శక్రగమనమును నూటయేడవ సర్గము ||107||

అష్టోత్తరశతతమః సర్గః

[ఇహ శ్రోధపరీక్షార్థం పిజ్జసజ్జశ్చ మాయయా
రాజ్యా ప్రదక్ష్యతే రాజ్ఞే నిజరూపం చ పాకతః.

[శ్రోధమును పరీక్షించుటకొఱకై మహారాణియొక్క వ్యభిచారి పురుషునితోటి సంగమము,
పరిపాకమువలన తన నిజరూపమును రాజునకు జూపుట యనువిషయము లిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ: —

తాం మాయాం శమమానీయ చూడాలా సమచిన్తయత్
దిప్త్యా భోగేచ్ఛయా నాయం హ్రీయతే వసుధాధిప. 1

శాస్త్రః సమసమాభోగ ఏవం శక్రసమాగమే
అసంరమ్భమహేలం చ కృతవాన్వ్యావహారికమ్. 2

భూయ ఏవ ప్రపశ్యేన్ విమృశామ్యేవ సాదరిమ్
రాగద్వేషప్రధానేన కేనచిద్బుద్ధిహరిణా. 3

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! చూడాల యాయుండ్రునిమాయ నుపసంహరించి
యిట్లు విచారించెను— రాజుయొక్క మనస్సు భోగేచ్ఛచే పశీభూతము గాకయుండటం సౌభాగ్య
కరమైన విషయము. ఇంద్రుని యాగమనమున నాతఁడాకాశమువలె ప్రశాంతుఁడై యుండెను.
మఱియు ఖోభరహితుడై శిష్టలవలెనే యింద్రుని పూజించుట మున్నగు వ్యావహారిక కర్మనుగూడఁ
జేసెను. ఇతనిపుడు రాగద్వేషప్రధానమై, ఖోభకారకమైనట్టి యొకానొక తంత్రమును మరల పన్ని
యాదరపూర్వకముగ నీతనిఁ బరీక్షించెదను—

ఇతి సంచిన్త్య సా రాత్రావిద్వావభ్యుదితే వనే
గృహీతమజ్జనారూపం కాంతా మగనికా సతీ. 4

వాతే వహతి పుల్లాఢ్యే మధురామోదమాంసలే
సంధ్యాజప్యవరే నద్యాస్తీర సంస్థే శిఖర్షజే. 5

సంతానకలతాగేహం నీరన్ధ్రైః పుష్పగుచ్ఛకైః
శుద్ధాన్తం వనదేవీనాం ప్రవివేశ మదాన్వితా. 6

తత్రసంకల్పితే పుష్పశయనే ఘాల్మమాళితా
కణ్ఠే సంకల్పితం కాన్తం ఖిజ్జమాధాయ సంసీతా. 7

ఆగత్యాన్విష్య కుష్మాత్స ప్రదదర్శ శిఖిధ్వజః

లతాగోహే మదనీకా కణ్ఠే ఖిజం మనోహరమ్.

8

ఇట్లు చింతనజేసి యారాత్రి చంద్రుడు దియించినమీదట, చూడాల మదనీకా ప్రియసతీ రూపంబును దాల్చి, శీతలమందనుగంధవాయువు వీచుచుండ, నదీతీరమున శిఖిధ్వజుడు సంధ్యాజప తత్పరుడైయుండ నపుడు పూంగుత్తులతోటి దట్టమై, కల్పవృక్షలతారూపగృహసంయుతమైనట్టి వనదేవ. తాస్త్రీల శుద్ధాంతఃపురమున మదనహితయై ప్రవేశించి, ఆచట సంకల్పరచితమగు పుష్పశయ్యపై, సంకల్పరచితుడగు వ్యభిచారిపురుషుని కంతమున గ్రహించి పుష్పమాలలచే బరివేష్టితయై పరుండెను. ఇంతలో శిఖిధ్వజుడు తనప్రియను కుంజములందు వెదకుచు వచ్చి లతాగృహమున ఆమదనీకను, ఆపె కంతమందు సంలగ్నడైయున్న యొక వ్యభిచారిపురుషుని గాంచెను.

కుస్తలావలితస్కంధం సమాలబ్ధం చ చంద్రైః

శయనావృతినిశ్చేపపర్యాకులిత శేఖరమ్.

9

హేమాభే ద్విగుణాకార బాలా బాహూపధానకే

సంసక్తశ్రవణాపాద కపాలతల కుస్తలమ్.

10

మిథునం తద్దదర్శాథ మితిః ప్రహసితాననమ్

అన్యోన్యవదనాసక్తం ఛన్నం కల్పలతాంశుకైః.

11

ఆలోలమాల్యశయనం మదనాతురమాకులమ్

అజలగ్నచ్చలేనాత్మరాగమన్యోన్యమర్చయత్.

12

అభ్యన్ముఖం సమానస్తముద్దామమదమస్థరమ్

పరస్పరాహతం పుష్పైర్వత్సోభ్యం వీడితస్తనమ్.

13

మదనీకయొక్కయు తనయొక్కయు, శేఖములచే బరివేష్టించబడిన స్కంధము కలవాఁ డును, చందనములచే లేపనముగావింపబడిన దేహము గల్గియున్న వాఁడును, శయ్యపై నిటు నటు పొరలుటచే చెదిరినట్టి శిరోభూషణములు గలవాఁడును, బంగారమువలె శోభాయమానమైయున్న మదనీకయొక్క ద్విగుణాకారమగు బాహువు తలగడగాఁ గల్గియున్న వాఁడును, తనశ్రవణ, కపాలతల ములం దాసక్తమైయున్న మదనీకాకేపాకముచే శోభితుఁడును నగు యాచిటపురుషుని శిఖిధ్వజుఁ డవలోకించెను. మఱియు, పరస్పరహాస్యయుక్తమగు ముఖములుగలవారును, వకరు మఱియొకరి ముఖ మున సంలగ్నడైయున్నవారును, కల్పలతయొక్క సూక్ష్మవస్త్రములచే గప్పబడినవారును, చంచల మాలాయుక్తమగు శయ్యపై నున్నవారును, మస్మధునిచే వ్యాకలముగావింపఁ బడినవారును, సంలగ్న తచే నొకరినొకరు ప్రేమ నర్పించుకొనుచున్నవారును, ఒకరు మఱియొకరివై పునకుఁ దిరిగియున్న వారును, ఆనందయుక్తులును, ప్రబలమస్మధావేశముతోఁగూడియున్నవారును, పుష్పములచే నొకరినొకరు కొట్టుకొనుచున్నవారును, భుజద్వయముచే బీడితమైన స్తనభాగములు గలవారునగు యాస్త్రీపురుషు లను రాజు గాంచెను.

తదాలోక్యావికారేణ చేతసాలం తుతోష నః

అహో సుఖం సితౌ ఖిజావిత్యాహ న శిఖిధ్వజః.

14

తీవ్రతాజ యథాకామం సుఖంఖజ్ఞా యథాస్థితమ్
విఘ్నం మాకరవం భీతావిత్కుక్త్వా నిర్జగము సః.

15

అట్టి స్త్రీపురుషులగాంచి రాజు వికారమునొందని చిత్తముతో గూడినవాడై, అతిప్రసన్నుడై యిట్లు పలికెను. ఆహా! ఈవ్యభిచారిస్త్రీపురుషు లెంత సుఖవంతము గానున్నారు! ప్రియులారా! మీరిరువురు సుఖముగా నుండుడు. నన్నజూచి భీతిలకుడు. నేను మీకు విఘ్నమును గలిగించను — అని చెప్పియటనుండి వెడలిపోయెను.

తతో ముహూర్తమాత్రేణ ప్రపజ్ఞుః తముచేత్త్వసా
నిర్యయా దర్శయన్తీ స్వం రతిపుల్లాకులం వపుః.

16

తదుపరి యామాయాప్రపంచము నొక్కముహూర్తమాత్రకాలములో నుపేక్షించివైచి, విటపురుషుని సంగమముచేఁ బ్రసన్నుఁడై, వ్యాకులము నైనముఖమును దర్శించఁజేయుచు ఆమదనిక రాజు చెంతకుఁ బోయెను.

ఉపవిష్టం దదర్శైవం నృపం హేమశిలాతలే
సమాధిసంస్థమేకాన్తే మనాగ్వికసి తేక్షణమ్.

17

తం ప్రదేశముపాగమ్య లజ్జావనమితాననా
తూష్ణీమాసీత ణం ఖన్నా మ్లూనా మదనికాజ్ఞనా.

18

క్షణాచ్ఛిఖిధ్వజో ధ్యానాద్విరతస్తామవాచసా
అత్యంతమధురం వాక్యమిదమక్షుబ్ధయా ధియా.

19

ఏకాంతమున నొక బంగారుశిలపైఁ గూర్చుండి సమాధియందుఁ దత్పరుడై, కొంచెము వికసించిన నేత్రములు గలవాడైయున్న రాజును గాంచి లజ్జచే వంగినశిరంబుగలదై, ఖిన్నయై మ్లూనముఖముగల్గియున్నట్టి మదనిక యాస్థానమున కేతెంచి మెదలకనుండెను. క్షణకాలమైన పిదప శిశిధ్వజుడగు సమాధినుండి లేచి త్కోభరహితముగు బుద్ధిచే నత్యంతమధురముగ నీ వాక్యములఁ బల్కెను —

తన్ని కిం శీఘ్రమేవ త్వం విఘ్నై తానన్దమాగతా
ఆనందాయైవ భూతాని యతన్తే యాని కానిచిత్.

20

భూయస్తోషయ తం గచ్ఛ కాన్తం ప్రణయవృత్తిభిః
పరస్పరేష్పితస్నేహో దుర్లభో హి జగత్త్రయే.

21

అహమేతే న చాక్లిం నోద్వేగం యామి మానిని
యద్యదిష్టతమం లోకే తత్తదేవం విజానతా.

22

అహం కుచ్ఛశ్చ తన్వజ్ఞీ వీతరాగావిహేతరా
దుర్వాసః శాపజా బాలా త్వం యదిచ్ఛసితత్కురు.

23

ఓ మాత్స్యంగీ! ఇంత త్వరలో నే మీకార్యమున కెవరు విఘ్నమును గలిగించిరి? నీ వానంధము నొందితివా! విలయనాగా, సమస్తప్రాణులును ఆనందముకొఱకే ప్రయత్నించుచున్నవి. పోయి

ప్రణయవృత్తులచే మరల నీప్రియుని సంతుష్టిపఱచుము. ఎందుకనిన, ముల్లోకములందును బరస్పర స్వాభావికప్రేమ అతిద్దుర్లభమైచది. మానినీ! ఈనీకృత్యముచే నేను గృద్ధుడనుగాని, క్షోభితుడనుగాని కాలేదు. ఏలయునఁగా, ప్రపంచమున ప్రియవస్తువేకేకంబునో, అయ్యది సర్వులయుపభోగముకొఱకే యగునని విజ్ఞానఁజేయుచున్నాను. సూక్ష్మింగీ! నేనును, మంభుఁడును పితృరాగులగు మిత్రులము. నీవైతే, దుర్వాసుని శాపమువలన నేర్పడినట్టి పతియొకదానవు. కావున నేది చేయుడలంచుదువో యదినిస్సం దేహముగ నాచరింపుము

మదనికోవాచ: —

ఏవమేష మహాభాగ స్త్రీస్వభావో హి చక్షులః
కామోహ్యుష్మగుణః స్త్రీణాం న కోపం కర్తుమర్హసి 24
అబలాహమనేనాస్మి రాత్రౌ గహనకాననే
త్వయి సంధ్యాజవవరే కిం కరోమి వరాకికా. 25
అబలా వా కుమారీ వా జారం న రతిరోధనం
కరోతి పరిఖిణ్ణేన నాజ్ఞే స్వే వినివేశితమ్. 26
స్త్రీయః సుందరతాం యాతాః పురఃపుంసామసజ్జమే
మన్యుర్నిషేధ అక్రన్తః సతీ త్వం కిం కరిష్యసి. 27
అబలా స్త్రీ తథా బాలా మూఢాహమపరాధినీ
క్షున్తు మర్హసి నాథ త్వం క్షమవన్తో హి సాధవః. 28

మదనిక:— మహాత్మా! తాము పవించినది సత్యమే. స్త్రీస్వభావమతి చంచలమైనది. మఱియు స్త్రీలకుఁ బురుషులకంటె నెనిమిదిరెట్లు ధికముగ గాముంచుదును. కాన తాము కోపగింపఁ జనదు; తాము సంధ్యాకాల జవతత్పరులైయున్న సమయంబున నీదట్టమైనయడవియందీ కాముకుఁడు నన్నుఁ బ్రార్థింప దీడయై, అబలయైనట్టి నేనేమి చేయుదును? వివాహితస్త్రీయైనను, కుమారియైననునరే ఏకాంతమున జారుని పొందినట్లైన రతినిరోధము చేయఁజాలదు. స్త్రీలకు సౌందర్యము లేకపోవుటయే పురుషుల అసంగమమునకు హేతువుగాని యన్యముకాదు. అట్టి సౌందర్యమును బొందినచో, మఱియు నేకాంతమున సమ్యక్కుమున పురుషుఁడు సంప్రాప్తించినచో నపుడు క్రోధ, నిషేధ, (జనాశువాదరూప) అక్రందములుగాని, పాతివత్యభావముగాని వారి సమాగమమును నిరోధించుట కసమర్థములైయుండును. నాథా! నే నబలను, చిన్నదానను మూఢురాలను, అపరాధిని, కావున, క్షమింపుడు. సాధుజనులు క్షమాశీలురుగదా!

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

మన్యుర్మమ న బాలేఽన్తర్విద్యతే ఖి ఇవ ద్రుమః
కేవలం సాధుని న్యత్వాన్నేచ్ఛామి త్వమహం వధూమ్. 29
సుహృత్తేన్ద్రసవనాస్తేషు పూర్వవత్సుఖమజ్గనే
వీతరాగతయా నిత్యం సమమేవ రమావహే. 30

శిఖిర్వజుడు:— బాలా! ఆకాశమున వృక్షము లేని చందమున నాయంతోకరణమునఁ గ్రోధమున్న లేదు కేవలము సాధుజననింద్యవగుటచే నిన్నిక భార్యగా మాత్రము స్వీకరింపఁదలంచుట లేదు. పూర్వమువలె వీతరాగులగు మిత్రులమై సుఖముగ వసమిరుపురము నిత్యము వసములందుఁ గలిసి యే క్రీడించెదము.

శ్రీనివాస ఉవాచ:—

ఏవం సమతయా తత్ర స్థితే తస్మిచ్ఛిఖిర్వజే

చూడాలా చింతయామాన తత్సత్వేనోదితాశయా.

31

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు శిఖిర్వజుడు సమత్వము గల్గియుండ, మఱియు పరీక్షించివుడు రాగ ద్వేషాదివాసనలులేనివాఁడై యున్న, అట్టియాతని సత్త్వ స్వభావమును గాంచి బ్రసన్న చిత్తయైన చూడాల యిట్లు విచారించెను -

అహో బత పరం సామ్యం భగవానయమాగతః

వీతరాగతయాఽక్రోధో జీవన్ముక్తోఽవతిష్ఠతే.

32

నైవం హరన్తి తే భోగా న మహత్యోఽపి సిద్ధయః

న సుఖాని న దుఃఖాని నాపదో నచ సంపదః.

33

చిన్తితాః సకలా ఏకం ప్రయాన్త్యే నమనిన్దితా

మన్యే మహర్థయః కాన్తా నారాయణమివాపరమ్.

34

ఆత్మవృత్తానమఖిలం తమేనం స్మరయామ్యహమ్

కుమ్భరూపమిదం త్యక్త్వా చూడాలైవ భవామ్యహమ్ .

35

అహ! ఈనాభర్తయగు మహాత్ముడు పూర్ణ సమత్వమును బొందెను. వీతరాగుడగుటచే నీతఁడు క్రోధరహితుఁడై, జీవన్ముక్తుడై స్థితిహందియున్నాడు. ఆ గొప్పభోగములుగాని, భవాత్తర సిద్ధులుగాని, సుఖదుఃఖములుగాని, సంపద్విపత్తులుగాని యీతని చిత్తమును హరింపఁజాలవు. నేను దలంచినట్టి శాంతి, ధైర్యము, క్షమ, శృప్తిమున్నగు సమస్త జీవన్ముక్తలక్షణములగు యుత్తమగుణము లున్న, నారాయణునియందువలె నీతనియొక్కనియందే వచ్చి చేరుచున్నవి. కావున నీతనికిపుడు నావృత్తాంతమంతయు స్మరింపఁజేసెదను. మఱియు నేనిపుడు కుంభరూపమును ద్యజించి చూడాలరూపమునే ధరించెదను—

ఇతి సంచిన్త్య చూడాలా చూడాలావపురక్షతా

దర్శయామాన తత్రాశు త్యక్త్వా మదనికావపుః

36

తస్మాన్మదనికాదేహాచ్ఛూడాలా నిర్గతేవ సా

బభావస్య పురో యుక్తా నిర్గతేవ సముద్గతాత్

37

తాం దదర్శానవద్యాక్షీం పునః ప్రణయపేతేలామ్

కాన్తా మదనికామేవ చూడాలాం దయితాం స్థితామ్.

38

ఇట్లు విచారించి చూడాలి శ్రీఘముగఁ దన ముదనికారూపమును ద్యజించి పూర్ణముగు తన చూడాలరూపమును నాతనికిఁజూపెను. అపుడు యోగధాకణాయుక్తముగు పేటికనుండివలె ముదనికా దేహమునుండి బయల్పడలినట్లున్నదై యా చూడాల రాజెగట శోభించెను. ఉత్తము శరీరముగలదియు, పతియొక్క చిత్తమును బ్రసన్నమొనర్చుటయందు చతురయు నగు యా ముదనికనే తన ప్రియయగు చూడాలరూపమున నున్నట్లు రాజపుడు గాంచెను.

సముది తామివ మాధవపద్మినీ
మువగతామివ భూమితలాచ్ఛ్రియం
ప్రకటితామివ రత్నసముద్గతా
త్పరిదదర్శనిజాం దయితాం నృపః.

39

ఇత్యాన్నే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణేవాల్మీకియే దేవమాతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యక్షమా॥ చూడాలా స్వరూపదర్శనం నామ
అష్టోత్తరశతతమః సర్గః ॥ 108 ॥

వసంతకాలమున నుదయించిన ఉష్ణచరంబువలెను, భూతలమునుండి బయల్పడలిన సీతారూపిణియగు లక్ష్మీవలెను, రత్నపేటికనుండి బయల్పడలిన దానివలెను నున్నట్టి ప్రియయగు చూడాల నపుడు రాజు వీక్షించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున చూడాలస్వరూపదర్శనమును
సూటయెనిమిదవ సర్గము ॥ 108 ॥

నవాధిక శతతమః సర్గః

[దృష్ట్వా శృష్ట్వా సృష్టో ధ్యానాదృష్ట్వా సర్వం సుకస్మితః
తుష్టః ప్రశస్య చూడాలామాలిక్యో త్రానయన్ని కామ్.

చూచి, అడిగి, ధ్యానముచే సంతుష్టు నెఱిగి శిఖిస్వజుఁడు పరమాత్పర్యము నొందెను. మఱియు, ప్రసన్నుడై చూడాలను మిగుల ప్రశంసించి కాంక్షించుకొని, ఆ రాత్రి యుచటనే గడపె నను విషయమిటు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అథ తాం దయితాం దృష్ట్వా విస్మయోత్ఫుల్లలోచనః

శిఖిధ్వజ ఉవాచేదమాశ్చర్యాకులయా గిరా

1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! అటుతరువాత తనప్రియనుగాంచి వికసిత సేత్రుండగు శిఖిధ్వజుఁడాశ్చర్యపూర్ణమును వాక్కుతోఁనిట్లు పలికెను.

కా త్వముత్పలపత్రాక్షి కుతః ప్రాప్తాసి సుస్థిరి
కిమిహంసి కియత్కాలం కిమర్థమిహ తివసి. 2

అజ్ఞేన వ్యవహారేణ స్మితేనానునయేన చ
మమ జాయా విలాసేన తత్కలేనోపలక్ష్యసే. 3

ఓ సుందరీ! కమలపత్రాక్షి! నీవెవతెవు? ఎటునుండి యిటుకేతెంచివి? ఎంతకాలము నుండి యేకారణమున నిటు వసించుచుంటివి? శరీరశోభచేతను, వ్యవహారము చేతను, చిరునగవుచేతను, నమ్రత చేతను నీవు నాప్రియరాశివలె జూపట్టుచున్నావు.

చూడాలోవాచ: —

ఏవమేవ ప్రభో విద్ధి చూడాలాస్మి న సంశయః.
అకృత్రమేణ దేహేన లబ్ధోఽస్యద్య మయాస్వయమ్. 4

కుమ్భాదిదేహనిర్మాణైస్త్వాం బోధయితుమేవ మే
ప్రపంచః శతశాఖత్వమిహ యతో వనాన్తరే, 5

యదా రాజ్యం పరిత్యజ్య మోహేన తపసే వనమ్
త్వమాగాస్తప్రభృత్యేవ త్వద్బోధాయాహముద్యతా. 6

అనేన కుమ్భదేహేన మయైవ త్వం విబోధితః
కుమ్భాదిదేహనిర్మాణం త్వాం బోధయితుమేవ మే. 7

మాయయా నతు కుమ్భాది కించిత్సత్యం మహిపతే
అథో విదితవేద్యస్త్వం ధ్యానేనైతదఖడ్జితం. 8

సర్వం పశ్యసి తత్త్వజ్ఞాధ్యానేనాశ్వలలోకయ

చూడాల. — ప్రభూ! అట్లే యగును, నేను నిస్సందేహముగ చూడాలనే. నేడు నాస్వాభావికదేహముచే నిన్ను నేనుస్వయముగఁ బొందితిని. నీకు బోధించుటకొకట కుంభాది శరీరముల ధరించుటద్వారా నాతంత్ర మివ్వనమున వందలకొలదిశాఖలు గలవామెను. రాజ్యమును వదలి మోహవశమున తపంబొనరించుటకై నీవే తెంచినదిమొదలు నీకు బోధనలుట్టబడుచుండు నేను బ్రయత్నేశీలనై యుంటిని. ఈకుంభశరీరముచే నేను నీకు బోధించితిని. నాయాకుంభాదిదేహముల నిర్మాణము నీయొక్క బోధకొకటేయగును. ఓ రాజా? ఈకుంభాదిదేహముల రచన మాయామత్రమేగాని యొకింతైనను సత్యముకాదు, తత్త్వజ్ఞ! ఇచ్చడునీవు విదితవేద్యుడ (జ్ఞాని) వైతివిగాన ఈసమస్త వృత్తాంతమును బూర్ణముగ ధ్యానముచే నవలోకింపుము.

అథ చూడాలయేత్యుక్తో బద్ధావ పరికరం స్థపః.
ఆత్మోదంతం విశేషేణ ధ్యానేనామలమైశ్చత 9

అభిరాజ్యపరిత్యాగాచ్చూడాలాదర్శనావధి.
సర్వం ముహూర్తధ్యానేన చాత్మోదంతం దదర్శ సః 10

ఆరాజ్యసంపరిత్యాగాద్వర్తమానక్షణక్రమమ్. 11

సర్వమాలోక్య భూపాలో విరరామ సమాధితః,

సమాధివిరతా హ్నివికాసి నయనామ్బుజః.

12

విసార్థ తరసా బాహూ పులకోజ్వలతాం గతౌ

గలదగ్గం ఘనస్నేహం ముఖ్యద్బాప్సం స్ఫురస్ఫుహమ్.

13

ఆలిలిజ్జ చిరం కాంతాం నకులో నకులీమివ

చూడాల యిట్లు వచింప నంత రాజు తద్ధారణాయోగ్యమగు నాసనమువైచికొని రాజ్య త్యాగమునుండి మొదలుకొని చూడాలాదగ్గనమువలన గల తన వృత్తాంతమంతయు ధ్యానముద్వారా సంపూర్ణముగ నవలోకించెను. తేవల మొకముహూర్తకాల ధ్యానముచేతనే తనరాజ్యత్యాగసమయము మొదలుకొని వర్తమానక్షణభర్త్యంతముగల సమస్తవృత్తాంతమును గాంచిరాజు సమాధినుండి మేల్కొంచి హఠాత్విషయముచే వికసిత సేత్రములుగలవాడై, గగుర్పాటు నొందుటచే నుజ్వలత్వము నొందిన తన భుజద్వయమును శీఘ్రముగఁ జూచి, అతిస్నేహముతుండై, మిగుల యభిలాషతోఁగూడు కొనినవాడై ఆనందబాష్పముల వదలుచు, ముంగిస యొండు ముంగిసను గొంగలింపుకొనునట్లు చిరకాలమునకుఁ దన ప్రിയను గొంగలింపుకొనెను.

తయోరాలిజ్జనే తస్మిన్స్తత్ర భావో బభూవ యః.

14

న స వాసుకి బిహ్వభర్వక్తుం హర్షేణ శక్యతే

దివిస్థావివ పక్షేన కృతావివ మిలత్తనూ.

15

తైలావివ సముత్క్లిష్టా శ్లిషావాస్తాం చిరం ప్రియా

ముహూర్తేన గలద్ధర్మ జతౌ పులకపీఠౌ

16

బాహూ విశ్లేభితామీషన్నిస్యతుస్తౌ శన్తైః ప్రియా

అమృతాపూర్ణహృదయా సంశూన్యహృదయోపమా.

17

ఉన్మృక్తభుజమాస్తాం తావలక్షస్థితలోచనమ్

ఘనానన్దక్షణం స్థిత్యా తూష్ణీం ప్రణయపేశలమ్.

18

కాంతాం చిబుకసంలగ్నకరః ప్రోవాచ భూపతిః

అత్యస్తమధురస్నిగ్ధః కాంతః స్వకులయోషితామ్.

19

అచట వారిరువురి యాలింగనమును మనఁ బరస్పరమును రాగరూప స్థాయీభావమేది యుత్పన్నమయెనో, అద్దానిని శేషభగవానుండు తనవేయి నాలుకలచేనైనను పరింపఁజాలఁడు. అమా వాన్యనాఁ డాకాశమున సమృద్ధితశరీరులగు సూర్యచంద్రులవలె యెప్పుడు వారి దేహములపుడు స్వేద రోమాంచములచేఁ దడిసినవాయును. అట్లు పులికె శరీరులై యాప్రియులిరువురును శిలపైఁ జెక్కఁబడిన విగ్రహములవలె చాలకాల మట్లుకూడియేయుండిరి. పిమ్మట, అమృతముచేఁ బూర్ణమైన హృదయము లుగలవారును, ఆనందాధిక్యతచే మనస్సు జడయుకాఁగా శూన్యచిత్తులవలెఁ దోచుచున్నవారును నగు యాప్రియులిర్వురును మెల్లమెల్లగాఁ దమభుజములను వేటుచేసిరి. అట్లు గావించినపిదప త్నాకాలము గాఢప్రేమాన్నితులై, ప్రణయకౌశలములతోఁగూడుకొని, అసిరసేత్రములుగలవారై యొకింతసేపు

మానముగా నుండిరి. తదుపరి రాజు, స్వకలస్త్రీలలో నుత్తమురాలును, అతిసుధురభాషిణియునగు తన ప్రియారాలి ముఖము (చిబుకము) కై జేతనుంచి యిట్లు పలికెను—

పుణ్యశ్చరతి నిష్పన్నః స్వాదుర్నామ్యామృతాదపి
కియత్ప్రమాణస్తస్యజ్ఞాన్ త్వయా బాలేన్దుముగ్ధయా. 20

అనుభూతిశ్చిరం క్లేశో భర్తురథేన దారుణః
ఏవం దురుత్తరా తస్మాత్సంసారకుహరా దహం. 21

ఉత్తారితో యయా బుధ్యా సా హి కేనోపమీయతే
అరుస్థతీ శచీ గౌరీ గాయత్రీ శ్రీః సరస్వతీ. 22

సమస్తాః పేలవాయస్తే తవ తన్వాన్య గుణశ్రియా
ధీః శ్రీః కాన్తిః క్షమా మైత్రీ కరుణాద్యాస్తు సుస్థరి. 23

కాంతా స్వాకారకాంతాసు ప్రథమేవాభిలష్యసే
పరేణా ధ్యవసాయేన త్వయాహమవబోధితః. 24

కేన ప్రత్యుపకారేణ పరిశుష్యతి తే మనః

(ప్రియా! పవిత్రమై, అమృతముకంటె సతిస్వాదిప్తమైనట్టి యీయనురాగప్రవాహమును ముగ్ధబాలవగు నీవెంత విస్తరింపజేసితివి! పతికొఱకై చాలకాలము నీవెన్నియో దారుణక్షేమము లనుభవించితివి. దుస్తరమగు యీ సంసారమును గర్తమునుండి యేబుద్ధిచే నీవు నన్నుద్ధరించితివో, అత్యుదిదేనిచే బోల్పనగును! ఆరుంధతి, శచి, గౌరీ, గాయత్రీ, లక్ష్మీ, సరస్వతి, పీఠదఱున్ను నీగుణశోభచే నల్పముగఁదోచుచున్నారు. ఓ నుండరీ! బుద్ధి, విశ్వధర్మము, కాంతి, క్షమ, మైత్రీ, కరుణ మన్నగు గుణములన్నియు స్త్రీలయందుఁ బ్రసిద్ధమైయున్నవి. కాని యట్టిస్త్రీలయందు నీవే సర్వప్రథమురాలుగ భాసించుచున్నావు. ఎట్టి మహాయత్నుముచే నీవు నాకు జ్ఞానమొసంగితివి? ఏ ప్రత్యుపకారముచే నీ మనస్సివుడు సంతుష్టిని బొందఁగలడు!

మోహాదినాదిగహనాదనన్త గహనాదపి. 25

పతితం వ్యవసాయిన్యస్తారమున్తి కులస్త్రీయః

అనాదియై, అనంతమైనట్టి మోహసాగరమునఁ బడియున్న తమపతిని ప్రయత్నశీలగు కులస్త్రీలు తరింపజేయుదురు.

శాస్త్రార్థగురుమన్త్రాది తథా నోత్తరణక్షమమ్. 26

యథైతాః స్నేహశాలిన్యో భర్తృణాం కులయోషితః

స్నేహపరిపూర్ణగు కులస్త్రీలు తమభర్తలను మోహసముద్రమునుండి దాటించుటయందెట్లు సమర్థులగుదురో, అట్లు శాస్త్రార్థ, గురుమంత్రాదులున్న సమగ్రములు కాసేరవు.

సఖా భ్రాతా సుహృద్భృత్యో గురుర్మిత్రం ధనం సుఖమ్. 27

శాస్త్రమాయతనం దానః సర్వం భర్తుః కులాజ్ఞనాః

సర్వదా సర్వయత్నేన పూజనీయాః కులాజ్ఞనాః. 28

లోకద్వయసుఖం సమ్యక్స్వర్గం యాతు ప్రతిష్ఠితమ్

కలశ్రీయే తన పతికి సఖుఁడును, సోదరుఁడును, సుహృదుఁడును, భృత్యువును, మిత్రుఁడును, ధనమును, సుఖమును, కాస్త్రమును, గృహమును, దాసుఁడును, సమస్తమున్ను నగును. కావున నదాసర్వవిధముల ప్రయత్నముచే కలశ్రీలను బూజింపవలెను. మఱియు సత్ప్రీతియందు రెండులో కములయొక్క సుఖమున్న విశేషముగ నాధారపడియుండునుగాన వారి నన్ని విధముల సత్కరింపవలెను.

నిరిచ్ఛాయాః ప్రయాతాయాః పారం సంసారవారిధేః. 29

కథమస్యోపకారస్య కరిష్యే తవ ప్రతిక్రియాః

మన్యే కులాజ్ఞానం లోకే లోకే సర్వాస్త్యయాధునా. 30

నారీసౌజన్యచర్చాను వ్యవదేశ్యా భవిష్యసి

త్వాం నిర్మితవతో ధాతృర్గుణజాలాతిశాయినిమ్. 31

మన్యే ప్రకుపితా నూనమనుర్దత్యాదికాః స్త్రియః

సతీ త్వం రూపసౌజన్యగుణరత్న సముద్గికే. 32

ఏహి మే త్వద్గుణోత్కస్య పునరాల్లింగనం కురు

ఇచ్ఛాఽహితవు, సంసారసముద్రమును దాటినదానవునగు నియాయుపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారము నేనెట్లు చేయఁగలను? నేనీప్రపంచమున నిన్ను బలవ్రతఁగ నే నమ్ముచున్నాను. మఱియు ప్రపంచమున నున్న పతివ్రతలందఱిని నీవు జయించితివి. ఇంకమిద, స్త్రీల సౌజన్యాదిగుణములయొక్క చర్చలందు నీనామమే ప్రథమమున గైకొనఁబడును. సమస్తగూనమూహముచే శోభాయమానమగు నిన్ను సృజించిన బ్రహ్మదేవునియొడ, ఆరుంధతిమున్నగు కలశ్రీలు నిక్కముగఁ గుపిత లైయేయుండురని తలంచుచున్నాను. రూపసౌజన్యాది గుణరత్నముల పేటికయగునో ప్రియా! నీవే సతివి (పతివ్రతవు.) నీ గుణములయొడల నేనుత్కండితుడ నగుచున్నాను. రమ్మ! మరల నన్నాల్లింగపమొనర్చుకొనుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా మృగశాబాషీం చూడాలాం తాం శిఖిధ్వజః. 33

ఆలిలిజ పునర్గ్రాధం నకులో నకులీమివ

శ్రీ వసిష్ఠఁఁ:—ఓ రామచంద్రా! శిఖిధ్వజుఁడెట్లు పలికి, ముంగిస యాడుముంగిసను గాగలించుకొనునట్లు మృగ సేత్రయగ చూడాలను మరల గట్టిగాఁ గాఁగలించుకొ నెను.

చూడాలోవాచ:—

దేవ శుష్కక్రియాజాలపరే త్వయ్యైకులాత్మని. 34

భూయోభూయో భృశమహం త్వదర్థం దుఃఖితాభవం

తేన త్వదవబోధాత్మా స్వార్థ ఏవోపపాదితః. 35

మయా తదత్ర కిం దేవ కరోషి మమ గౌరవం

చూడాల:—దేవా! నీవువ్యాకలుడవై, శుష్క క్రియాజాలమునఁ దత్పరుడవైయుండ, నిన్నుఁగూర్చి నేను మరలమరల దుఃఖిత నైతిని. కావున నీవు బోధించుటద్వారా నేను నా స్వార్థము నే నిడింపఁజేసికొంటిని. కాన నిర్విషయమున నన్నేల గౌరవించెదవు?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:

త్వయా యథా వరారోహే స్వార్థః సంపాద్యతే శుభః

36

తమిదానీం తథా సర్వాః సాధయన్తు కులాజ్ఞనాః

శిఖిధ్వజుః—శ్రేష్ఠురాలవగు నో ప్రియా! అజ్ఞానచో నీచే శుభమగు నీస్వార్థ మెట్లు సిద్ధింపఁబడెనో, అట్లే యితర కులస్త్రీలందరును నిట్టిస్వార్థమునే సిద్ధింపఁజేసెదరుగాక!

చూడాలోవాచ:—

బుధ్యసే కాంత విశ్రాంతో జగజ్జలతఠే విభో.

37

అద్య తం ప్రాక్తనం కించిన్మోహం సమనువశ్యసి

ఇదం కరోమి నేదం తు ప్రాప్నోమిదమితి సిత్తిమ్.

38

అన్తర్వాససి తాం కచ్చిద్దశాపేలవతాం ధియః

తాస్తుచ్చత్వస్థాకలనాస్తాః సంకల్ప కుకల్పనాః.

39

త్వయి నాద్యానలోక్యస్తే దేవ వ్యోమ్నివ పర్వతాః

కిం త్వమద్యాజ్ఞ సంపన్నః కింనిష్ఠోసి కిమీహనే.

40

కథం పశ్యసి పాశ్చాత్యం దేహచేష్టాక్రమం విభో

చూడాల:—ఉత్తముఁడవగు ప్రభూ! ఈ జగజ్జలముయొక్క యావలితటమున విశ్రాంతి నొందినవాఁడవై, తత్త్వపదార్థము నెఱింగితివా? ఇపుడేకఁ బూర్వకాలపు అజ్ఞానము నేమైన గాంచుచుంటివా? దీనిని జేయుదును, దీనిని జేయును, దీనిని బొందుదునను నీప్రకారముగు నీ పూర్వ కాలస్థితి ఎయ్యదిగలవో, అట్టి యపకృబుదిజనితముగు తుచ్చస్థితిని గూర్చి లోలోన నెపుడైన నవ్వు చుంటివా? ఆకాశమునఁ బర్వతములు లేనట్లు ఆ నీ పూర్వపు తుచ్చత్వస్థయో, సంకల్పములున, కుకల్పములును నిపుడేమియు నీయందు లేవుగాదా? ఇపుడు నీవెట్లుంటివి? దేనియందు నిష్కలగి యున్నావు? దేనిని గోరుచున్నావు? పూర్వకాలపు దేహక్రియాక్రమము నిపుడెట్లు గాంచుచున్నావు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

సుమనఃపూర్ణసీలాబ్రమాలాసారవిలోచనే.

41

త్వమేవ యస్య యస్మాత్తన తస్మాహముపాస్థితః

నిరీహోఽస్మి నిరంశోఽస్మి నభఃస్వచ్ఛోఽస్మి నిస్పృహః.

42

శిఖిధ్వజుః—పుష్పములచే బూర్ణముగు నీలకమలమాలాసదృశముగు నేత్రములుగల ఓప్రియా! ఏ వివేకమందు, (తత్త్వదర్శనమందు) అంతః ప్రకాశకరూపముచే నీవు స్థితిగల్గియున్నావో, నేనున్న నట్టి వివేకమందే, ప్రకాశకసాక్షిరూపమున (తత్త్వగాత్మరూపమున) స్థితిగల్గియున్నాను. మఱియు, స్వానుభవముచే నీవెట్లు గాంచుచున్నావో నేనున్న నట్లనే గాంచుచున్నాను. ఇపుడు నేనిచ్చారహితుఁడను, అంశవశితుఁడను, నిస్పృహఁడనునై యాకాశమువలె స్వచ్ఛముగా నున్నాను.

శాన్తోఽహమర్థరూపోఽస్మి చిరాయాహమహం సితః

తాం దశాముపయోతోఽస్మి యతశ్చిత్తైక వర్తనః.

43

ప్రతిషేధన్ని సహసా న యాం హరిహరాదయః.

న కించిన్నాత్ర చిన్నాత్రనిష్ఠోఽస్మి స్వస్థ ఆస్థితః.

44

నేను శాంతుడను, పరమార్థ సమ్రాపుడను, చిరకాలమున కిపుడు అహంభావభ్రమను దృఢించి చిదాత్మనై, తద్రూపముననే స్థితిగల్గియున్నాను. ఎద్దానిని హరిహరార్థులైనను శీఘ్రముగ నిషేధింపజాలరో, అట్టి చిత్తముయొక్క యేకమార్గమందగిష్ఠితమైయున్న నిరతిశయానందదశను నేను బొందితిని. అన్యమెద్దానియందును గాక కేవలము చిన్నాత్రమందే నిష్కల్గి స్వస్వరూపమున సుఖముగ నెలకొనియున్నాను.

భ్రమేణాహం విముక్తోఽస్మి సంసారేణాలిలోచనే

న తుష్టోఽస్మి న ఖిన్నోఽస్మి నాయమస్మి న చేతరత్.

45

కృష్ణశ్రీ! నేనీసంసారభ్రమనుండి విముక్తుడనైతి. నేను సంతృప్తుడనుగాను. ఖిన్నుడనుగాను; నేను కార్యవర్గముగ దృశ్యమునుగాను, కారణమున్ను గాను.

న స్థూలోఽస్మి న సూక్ష్మోఽస్మి సత్యమస్మి చ సుద్ధరి

తేజోబిమ్బాత్ప్రయాతేన భిత్తావపతితేన చ.

46

క్షయాలిశయము కేన ప్రకాశేనాస్మి వై సమః

శాన్తోఽస్మి సామ్యనేతాస్మి స్వస్థాస్మి విగతాశయః.

47

ఓ సుందరీ! నేను స్థూలరూపుడనుగాను, సూక్ష్మరూపుడనుగాను. సత్య(అబాధిత)రూపుడనేయగుదును. సూర్యాదిమండలములనుండి వినిర్గతమై, భిత్తిపై ఆపతితమై, క్షయాలిశయ వరితమైనట్టి ప్రకాశమువలె నేను సమరూపుడను, శాంతుడను, ప్రపంచముయొక్క విషమత్వమును, దృఢించి సామ్యభావమును బొందినవాడను. మనోరహితుడను నైయున్నాను.

పరినిర్వాణ ఏవాస్మి సదృశోఽస్మి పతివ్రతే

యత్తదస్మి తదేవాస్మి వస్తు శక్నోమి నేతరత్.

48

ఓ పతివ్రతా! సదా నిర్వాణరూపుడనై నేనిపుడు నీవలెను స్థితినిొందియున్నాను. నేనేది (ప్రకృమ్) ఆయియున్నానో, అదియే ఆయియున్నాను. ఇంతకంటె వేరేమియుఁజెప్పజాలను.

తరఙ్గతరలాపాణ్ణే గురుస్త్వం మే నమోస్తు తే

ప్రసాదేన విశాలాక్ష్యాస్తీర్నోఽస్మి భవసాగరాత్.

49

తరంగమువలె చంచలమైన అహంగము (కడకన్న)గల యోగ్రియా! విశాలాక్షీ! నీవు నాగుడువు. నీకు నమస్కారము. నీయొక్క యనుగ్రహముచే నేను సంసారసాగరమును దాటితిని.

పునర్మలం న గృహ్ణామి శతధాత సువర్ణవత్

శాస్త్రః స్వస్థామృదుర్యత్తో ఏతరాగో నిరంశ ధీః.

50

సర్వాతీతః సర్వగత్తు ఖమివాయమహం స్థితః

అగ్నియందు నూలుపర్యామలు పుటమొనర్పబడిన బంగారువలె నేరిక మలిన్యమును గలిగియుండను. ఇపుడు నేను జాంతుండనై, స్వస్థుండనై, కోమలుండనై, జితేంద్రియుండనై, వీరరాగుండనై, నాననాగహితమగు బుద్ధిగలవాండనై, సర్వాతీతుండనై, సర్వవ్యాప్తి నై, ఆకాశమువలె నంతట నీతినిందియున్నాను.

చూడాలోవాచ: —

ఏవం సి తే మహాసత్త్వ ప్రాణేశ హృదయప్రియ. 51
కిమిదానీం ప్రభో బ్రూహి రోచతే తే మహామతే

చూడాల: — ఓమహాసత్త్వ! ప్రాణేశ! హృదయప్రియ! మహామతీ! ప్రభూ! అట్టైనచో నిపుడేమి నీకు రుచించుచున్నది?

శిభిధ్వజ ఉవాచ: —

ప్రతిషేధం నజానామి న జానామ్యభివాఞ్ఞితం. 52
యదాచరసి తన్వి త్వం కదాచిద్వేద్మి తత్తథా
యద్యన్మతం తే సకలం తథా స్వవికలం ప్రియే. 53

శిభిధ్వజుడు — ఓనూత్మాంగీ! ప్రియా! నేను ప్రతిషేధమును గాని, వాంఛితమును గాని యెఱుంగను. నీవేది యాచరించుచున్నావో, దానిని సమాధియొక్క వృత్తాంతకాలముడే యట్లుగ నెఱుగుచున్నాను, నీ కెయ్యది యభిమతమో, అదియే పూర్ణరూపముగ నగుచు గాత!

న కించిదనుసంధాతుం జానామ్యురసున్దర: 54
యదేవ కించిజ్జానాసి తదేవ కరు సున్దరి.

ఓ సుందరీ; నేను సుందరములైన నిర్లభత్వమును గాని, ఉదాసీనత్వమును గాని కొంచెమైనను అనుసంధించుట నెఱుంగను. నీవేది యెఱుంగుచున్నావో, అదియే గావించుము.

తదేవ ధారయిష్యామి ప్రతిబిమ్బం యథా మణి: 55
చేతసా గలితేష్టేన యథాస్తాప్తమనినితమ్.
న స్తామి న చ నిన్దామి యదిచ్ఛసి తదాచర

మణి ప్రతిబింబమును గ్రహించునట్లు, ఇచ్చారహితమగు చిత్తముచే, అనిందితమగు యథా ప్రాప్తవస్తువును నేనుధరించెదను. నేనెవరిని స్తుతించుటలేదు నిందించుటలేదు. కాన, నేనెట్లు తలంతువో యట్లుచరింపుము.

చూడాలోవాచ: —

యద్యేవం తస్మమహాబాహో సమాకర్ణయ మన్మతమ్. 56
ఆకర్ణ్య జీవన్ముక్తాత్మం న దేవాహర్తమర్హసి
సర్వత్రైక్యవబోధేన మార్భక్షయ భువాన్వితా: 57
నిరిచ్ఛాస్తావదాకాశవిశదా: సంస్థితా వయమ్

యాద్యగేషణమస్మాకం తాదృశం తదనేషణమ్. 58

యత్ప్రాణానైషణే కోఽత్ర చిన్మాత్రోఽభ్యసతే హి కః
తస్మాదాద్యస్తమధ్యేషు యే వయం పురుషోత్తమ. 59

శేషమేకం పరిత్యజ్య త ఏవేమే స్థితా వయమ్
రాజ్యేన సాంప్రతేనేమం కాలం నీత్వా క్రమేణ వై. 60
విదేహతాం ప్రయాస్యామః ప్రభో కాలేన కేనచిత్

చూడాల:— మహాబాహూ! జీవన్ముక్తత్వా ! అట్టైనచో నాయభిమతమును వినుము. వినియారీతిగనే ఆచరింపుము, సర్వత్ర యేకత్వజ్ఞానము గలిగియుండుటచే మనము అజ్ఞానరహితులమై యున్నాము. మఱియు, ఇచ్చారహితులమై యాకాశమువలె స్వచ్ఛముగ వెలయుచున్నాము. అట్టిమనకు రాజ్యాది భోగముల అపేక్షయు, అనపేక్షయు లెండును సమానములైయున్నవి. ఏలమనగా నేత్రా ద్రింద్రియములు తమకు తమకు యోగ్యములైన విషయముల నేవించుటచే చిన్మాత్రమగు ఆత్మయందేమి విశేషత్వము గలుగును? మఱియు, ఆసక్తిపూర్వకముగనే తత్త్వజ్ఞాని విషయముల నేవన మధ్యసించును కాన నోపురుషోత్తమా! ఆద్యంతపథ్యములందు మనమే స్వభావముతో గూడియున్నామో, అట్టి స్వభావముచే, శేషించిన ప్రారబ్ధకర్మను ననుభవముద్వారా నశింపజేసి వెలయుదము. మఱియు నిపుడు మనకుఁ బ్రాప్తించిన రాజ్యముచే, శేషించి నాయువును గడపి యొకానొకసమయమున నిరువురము విదేహము క్షింబొందెదము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

వయమాద్యస్తమధ్యేషు కీదృశాస్తరలే వద. 61

శేషమేకం పరిత్యజ్య త్ప్రాణామః కథమేవ వా

శిఖిధ్వజుడు:— పియా! ఆద్యంతపథ్యములందు మన మెట్టి స్వభావముతోఁ గూడియున్నాము? మఱియు, శేషించిన ప్రారబ్ధము ననుభవించి మనమెట్లుందుము! వచింపఁగోరెద.

చూడాలోవాచ:—

వయమాద్యస్తమధ్యేషు రాజానో రాజసత్తమ. 62

మోహమేకం పరిత్యజ్య భవామః పునరేవ తే
స్వ ఏవ నగరే రాజా భవత్వం స్వాసనే స్థితః. 63

లలామో నను కాంతానాం మహిషీ తే భవామ్యహమ్
స నృపా మత్తవాస్తవ్యా నృత్యన్న వనవాణ్ణనా. 64

సపతాకాధ్వనత్తూర్యా పుష్పప్రకరిణీ పురీ
లసద్వల్ల్యా సమశ్లర్యా రణత్పష్పాలిమాలమా
మధుమాసలతాలత్యో చిరాదృవతమ సా సమా. 65

చూడాలి:— రాజశ్రేష్ఠా! ఆద్యంతమధ్యమలందు మనము రాజులము. మోహమొకదానిని ద్యబించి మరల యారాజులమే యగుదము. స్వనగరముననే స్వరాజ్యసనముపై వెలసి నీవు రాజువు కము. నేనో, అంతఃపురస్త్రీలందఱిలోను భూషణరూపమై నీయొక్క రాజమహిషి నగుదును. అత్తటి ప్రభుసహితమగుటచే నగరమతిద్రవస్థమగు ప్రజాక్షణముతోఁ గూడుకొనినదై, సృత్యముచేయు నూతన యుత్తమస్త్రీహితమై, పతాకములచే శోభితమై, తూర్వనాదములచే ఘోషితమై, పుష్పస మూహములచేతన, లతామంజరలచేతన బరివేష్టితమై, పుష్పములందలి భ్రమరగణముయొక్క శబ్దము ముచే వ్యాప్తమై, ఇట్లు వసంతకాలముయొక్క శోభతోఁ గూడుకొనినదై చిరకాలమునకు మరల తన పూర్వశోభను బొందఁగలదు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇతి చూడాలయా ప్రోక్తో విహస్య స శిఖిధ్వజః

ప్రోవాచ మధురం వాక్యమక్షుబ్ధం విగతజ్వరః.

66

ఏవం చేత్తద్విశాలాక్షీ స్వాయాత్తా నస్త్రీవిప్లవే

సిద్ధభోగశ్రియస్తాను నివసామి న కిం ప్రియే.

67

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! చూడాల యిట్లు వచింప సంతాపరహితుఁడగు యా శిఖిధ్వజుఁడు నవ్వి, ఊభత్యాగపూర్వకముగ నీమధురవాక్యములఁ బల్కెను— ఓ విశాలనేత్రీ! ప్రియా! అట్లైనచో మనమిరువురము స్వర్గమందు నివసించుటకుఁగూడ స్వతంత్రులముగదా! ఎచట సిద్ధు లగు దేవతల భోగైశ్వర్యములు గలవో, అచటనే వానియందేల వసించఁగూడదు!

చూడాలోవాచ:—

స రాజన్మమ భోగేషు వాఙ్మా నాపి విభూతిమం

స్వభావస్య వశాదేవ యథాప్రాప్తేన మే స్థితిః.

68

చూడాలి:— ఓ రాజా! నాకు భోగములందుగాని, ప్రాపంచికవిభూతులందుగాని కోర్కె లేదు. స్వభావవశమున యథాప్రాప్తమగు వస్తువునందే నాయొక్క స్థితిగలదు.

స సుఖాయ మమ స్వర్గే న రాజ్యం నాపి చ క్రియా

యథాస్థితమవిక్షుబ్ధం తిష్ఠామి స్వస్థచేష్టయా.

69

స్వర్గముగాని, రాజ్యముగాని క్రియగాని నాకు సుఖమును గలిగింపఁజాలవు. కాన ఊభ లేనిదాననై, స్వస్థచిత్తముతో యథాస్థితి స్థితిగల్గియున్నాను.

ఇదం సుఖమిదం నేతి మిథునే తీయమాగతే

సమమేవ పదే శాన్తే తిష్ఠామిహ యథాసుఖమ్.

70

‘ఇది సుఖము, ఇది సుఖముకాదు’ను ఈ ద్వంద్వము నాకు నశించిపోయినది. ఇప్పుడు సమ రూపముతోటి శాంతపదమున సుఖముగ వసించుచున్నాను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

యు క్షము క్తం విశాలాక్షీ త్వయైశ్చ మయా ధియా

కోవార్థః కిల రాజ్యస్య గ్రహే త్యాగేఽపి వా భవేత్, 71

శిఖిధ్వజాః—వికాలనేత్రవగు ప్రియా! నీవు సమబుద్ధితోటి యోగ్యముగ వచించితివి. మనకు రాజ్యమును గ్రహించుటచేగాని, త్యజించుటచేగాని యేమి ప్రయోజనము?

సుఖదుఃఖదశాచింతాం త్యక్త్వా విగతమత్సరమ్
యథా సంసానమేవేమా తిష్ఠావః స్వస్థతాం గతౌ. 72

సుఖదుఃఖదశలః గూర్చిన చింతనను వదిలి, మాత్సర్య రహితులమై, స్వస్థతనుబొంది, యథా రీతి సితిగల్గియుండెదము.

ఇతి తత్ర కథాలాపకథనేన తయోర్ద్వయోః
కాంతయో శ్చిరదంపత్యోర్వాసరస్తనుతాం యయా. 73

ఓ రామచంద్రా! ఇట్టి వార్తాలాపముచే నా ప్రియదంపతు లిర్వూరికిని నా పగలంతయు గడచిపోయెను.

అథోత్థాయ దినాచారం యథాప్రాప్తమనిన్దితౌ
సోత్కృణ్ణావప్యనుత్కృణ్ణా చక్రతుః కార్యకోవిదౌ. 74

తదుపరి, కార్యకుశలరును, భోగములందు మిగుల యుక్తమంత గలవారైనను వాసనా రహితులగుటచే నుత్కృంతారహితులనగు వారివలెను లేచి సాయంసంధ్య నాచరించిరి.

స్వర్గసిద్ధమనాదృత్య తస్థతుః పూర్ణచేతసౌ
ఏకస్మిన్నేవ శయనే తైస్సైః ప్రణయచ్ఛేష్టితైః
సా వ్యతీయాయ రజనీ తయోర్జీవద్విముక్తయోః. 75

స్వర్గసిద్ధిని నిరాదరించి, పూర్ణ చిత్తులై, ఒకేయ్యపై ఆయా ప్రణయచ్ఛేష్టలతోఁ గూడుకొని యున్నవారైన జీవన్ముక్తులగు వారిర్వూరికిని నాఁరేయి గడచిపోయెను.

తద్భోగమోక్షసుఖము తమయోః స్వయం స
మాశంసతోః ప్రణయ వాక్యవిలాసగర్భమ్
ఉత్కృణ్ణతాం ప్రణయినోర్ధీయమానయనీ
దీర్ఘ ముహూర్తవదసౌ రజనీ జగామ. 76

ఇత్యావై శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రణే పూర్వార్థే చూ॥ చూడాలాప్రకటికరణం నామ

నవాధికశతతమః సర్గః ॥ 109 ॥

ప్రణయవాక్య విలాసముచేఁ బూర్ణులై, అనుభూతమైన భోగ, మోక్షసుఖమును వర్ణించు కొనుచున్నట్టి వారియొక్క బుద్ధిని ఉత్కృంతాయుతముగఁ గావించుచు, దీర్ఘమైనను నాఁటి ర్వాత్తి యొకముహూర్తమువలెనే గడచిపోయెను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున చూడాలా ప్రకటికరణమున
నూటతొమ్మిదవ సర్గము || 109 ||

దశాధికశతతమః సర్గః

[సూ సకల్ప పై శ్యేన గజేన స్వపురం గతౌ
తౌ కృత్వా సునిరం రాజ్యం విముక్తాః తి వర్జ్యతే.

సంకల్పనేనతోను, ఏనుఁగులతోను ఇరువురును స్వనగరమునకుఁ బోవుట, చిరకాలము
రాజ్యముచేసి విదేహముక్తులగుట యిచట వర్జింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

తతః సముదితే సూర్యే వితమస్యమ్భురే స్థితే
సముద్గతాదీవ జగన్మౌనౌ తస్మిన్నిర్గతే. 1
వికసత్యరుణో పాస్తే చక్షుషీవామ్బుజాకరే
ఆచరేష్వివ లోకేషు ప్రసృతేష్వర్కరశ్మిషు. 2
దంపతీ తౌ సముత్థాయ కృతసంధ్యాక్రమా స్థితౌ
పత్రాసనే మృదుస్నిగ్ధే కాన్తౌ కాఞ్చనకన్దరే. 3

శ్రీ వశిష్ఠఁడు:—ఓ రామచంద్రా! ఆ రాత్రి గడచినమీఁదట, శీటికనుండి మణివలె
జగన్మణియగు సూర్యభగవానుడు వినిర్గతుడుకాఁగా నాకప మంధకారరహితమయ్యెను. మఱియు,
గర్జన వర్ష సేత్రములవలె కమలవనము వికసించెను. అత్తటి జగత్తునందలి ప్రాణికోట్లు, కర్మములందెట్లు
ప్రవృత్తులైరో, అట్లు సూర్యకిరణములున్న నంతటఁ బ్రసరింప నపుడాదంపతులిరువురును లేచి ప్రాతః
కాల సంధ్యాక్రమమును నిర్వర్తించి, సువర్ణ గుహాయందుఁ బత్రములచే నిర్మితమైన కోమల స్నిగ్ధ
యాసనముపైఁ గూర్చుండిరి.

అథోత్థాయాత్ర చూడాలా రత్నకుమ్భం పురఃస్థితమ్
కాన్తౌ సంకల్పయామాన పూర్ణం సప్తాభివారిభిః. 4
తేన మజ్జలకుమ్భేన తం పూర్వాభిముఖం నితమ్
భార్యా భర్తారమేకాస్తే స్వరాజ్యేఽభిషిషేచ సా. 5
సంకల్పోపగతే హైమే స్వభిషిక్తం స్వవిష్టరే
స్థితం ప్రోవాచ తస్మి సా చూడాలా దేవరూపిణీ. 6
కేవలం మానముత్సృజ్య తేజః శాస్తమిదం ప్రభో
అష్టానాం లోకపాలానాం తేజస్త్వం భర్తమర్హసి. 7

చూడాలయేతి సంప్రోక్తో వనే రాజా శిఖిధ్వజః
వదన్నేవం కరోమితి మహారాజత్వమాయయా.

8

పిదప రాజయొక్క ప్రియపత్నియగు చూడాల తనయెదుటనున్న రత్నకుంభము సప్త సముద్రముల జలముచేఁ బూర్ణమగునట్లు సంకల్పించెను. అట్లాజలపూరిత ఘటముచే నామె పూర్వాభి ముఖుడైయున్న తనభర్తను, ప్రియమగు స్వరాజ్యమున నభిషేకమొనర్చెను. అంత, సంకల్పముచే బ్రాప్తించిన నువర్ణ సింహాసనముపైఁ గూర్చుండిన పూర్వాభిషిక్తుడగు రాజుతోటి నూత్నాంగియ, దేవరూపిణియనగు చూడాల యిట్లు పలికెను - 'ప్రభూ! మునులకు యోగ్యమగు శాంతతేజమును పదలి, శాసించుటకు యోగ్యమైన యింద్రాద్యుష్టలోకపాలకుల తేజమును నీవిపుడు ధరింపవలసియున్నది' - ఆ వాక్యములవిని పనమందున్న రాజగు శిఖిధ్వజుడు 'అట్లే గావించెదన'ని వచించి యమృతహారాజ పదవినిదాక్షెను.

అథ ప్రతీహారపదే తిష్ఠనీమాహ మానిసీమ్
అద్య దేవీపదే రాజ్యం త్వాం కరోమ్యభిషేకినీమ్.

9

ఇత్యుక్త్వా సరసి స్నాప్య మహాదేవీపదే తథా
అభిషిక్తాం నృపః కృత్వా స తామాహ నిజాం ప్రియాం.

10

ప్రియే కమలపత్రాక్షీ క్షణాత్సంకల్పసంభవమ్
మహావిభవముద్దామ సైన్యమాహర్తమర్హసి.

11

ఇతి కాన్తవచః శ్రుత్వా చూడాలా వరవర్ణినీ
సైన్యం సంకల్పయోమాస ప్రావృడ్ఘనమిహోద్భటమ్.

12

పిమ్మట ద్వారపాలుని స్థానమున వినయముగ నున్నట్టి మానినియగు తనప్రియతోటి రాజిట్లు పలికెను - 'ప్రియా! నేడు నిన్ను రాజ్యమందభిషిక్తమొనర్చి మహారాణిపదమున స్థాపించెదను - అనిచెప్పి తటాకమున స్నానమాచరించి మహాదేవీపదమున తన ప్రియనభిషిక్తగజేనీ యిట్లు పలికెను - 'కమలపత్రములవంటి నేత్రములుగల యో ప్రియా! క్షణకాలములో నీ సత్యసంకల్పముల వైభవయుతమగు గొప్పసేన సుతృన్నముగావించవలసినది' - ఉత్తమవర్ణముగల చూడాల పతియొక్క యావాక్యములవిని, వర్షర్తువు గొప్పమేఘమును సంకల్పించునట్లు, గొప్పసేననుగూర్చిన సంకల్పము గావించెను.

సైన్యం దదృశతుస్తత్ వాజివారణ సంకులమ్
పతాకాపూరితా కాశం నీరస్థిక్వతకాననం.

13

తూర్వారవధ్వనచ్చైలగుహగహన కోటరమ్
మూలిరత్నమహోద్యోతవిచ్ఛార్జిత తమఃపటం.

14

తత్ర గన్ధద్విపవరే కృతపారివమణ్ణవే
రక్షితే హృష్టసామన్లైరాయాథా నృపధంపతీ.

15

తతః శిఖిధ్వజో రాజా మహిష్యా సమమిష్టయా
వదాతిరథసంబాధం కర్షన్నతిబలోబలమ్.

16

చచాలాచలచాలిన్యా సేనయా స తతో వనాత్
భిన్నన్నివ రసాశైలం వాత్యయేవాశు భామయా.

17

తదనంతరము, ఏనుఁగులచేతను, గుఱ్ఱములచేతను వ్యాప్తమై, పతాకములచే నాకాశమును
బూర్జ మొనర్చునదై వనమును అవకాశరహితముగాఁ గావించునదై, తూర్వాదల ప్రతిధ్వనులచేఁ
బర్వతములయొక్కయు, గుహలయొక్కయు గహనకోటరములను శబ్దితములుగనొనర్చునదై, ముకుటము
లందలి రత్నప్రకాశముచే అంధకారమును నశింపఁజేయునదై నట్టి గొప్పసేనను వారిరువురును గాంచిరి.
రాజసమూహము గల్గియున్న యాసేనయందు, ప్రసన్నసామంతులచేఁ బరిరక్షింపఁబడియున్న మద
గంధయుక్తమగు శ్రేష్ఠగజము నాదుఁపతు లపుడధిరోహించిరి. తదుపరి మహాబలకాలియుగు శిఖిధ్వజ
నృపాలుఁడు తన ప్రియురాలగు రాణితోఁగూడ, కాల్యులము రథాదులతోఁగూడిన గొప్పసేన పెంట
వచ్చుచుండ, పర్వతమువలె సేనుచున్న యా సేనతో పోవుచు భూమినుండి బయల్పెడలిన్ వాయువు
వలె పర్వతముల భేదించుకొని చనుచు శీఘ్రముగ నవ్వనమునుండి పయనమైసోయెను.

తస్మాన్మహేన్ద్రా శైలేన్ద్రా చ్చలితః స మహీపతిః

పథి పశ్యన్గిరీదేశాన్మదీర్ఘామాన్సజ్జలాన్.

18

దర్శయన్స్వప్రియాయాస్తమాత్మవృత్తాస్తసంచయమ్

ప్రాగల్భేనైవ కాలేన స్వాం పురీం సర్గశోభనాం.

19

తత్ర తే తస్య సామనా సదాగమనమాదృతాః

వివిదుర్యశశ్చ బేన నిర్జగ్ముశోచ్చిదితాశయాః.

20

ఏకతాం సంప్రయాతేన తారతూర్యనినాదినా

బలద్వయేన తేనాసా వివేక నగరం నృపః.

21

లాజపుష్పాఞ్జలివ్రాతైరావృప్తః పారయోషితాం

వణిక్పార్శ్వమసౌ పశ్యన్పరం పరమను తమమ్.

22

పతాకాధ్వజ సంబాధం ముక్తాజాలమనోరమం

నృత్యగేయ పరస్త్రికం స్వభూమావచలస్థితమ్.

23

ప్రవిశ్యాథ గృహం తైస్త్వైః సంయుతం నృపమజ్గలైః

సమ్యక్సమ్మానయామాస ప్రణతం ప్రకృతివ్రజమ్.

24

అట్లారాజు మహేంద్రపర్వతమునుండి యేగుచు మార్గమున పర్వతములను, దేశములను,
నదులను, వనసహితములగు గ్రామములను జూచుచుఁబోయెను. రాజ్యమునుండి బయలుదేలునాటి
తన పూర్వవృత్తాంతముల నటు రాజు తనప్రియురాలికిఁ జూపుచు, స్వర్గమువలె శోభాయమానమైనట్టి
తనపురమును అల్పకాలముననే చేరెను. జయజయ ధ్వనులవలన రాజయొక్క యాగమమును దూరమున
నుండియే యెఱిగి, అతని మంత్రులున్న, సామంతులున్న బ్రసన్నులై, ఉత్కంఠతోఁగూడినవారై

యాతనిని సన్మానించుటకై పురమునుండి బయలుదేరిరి. తూర్వాదుల యున్నతశబ్దములచే నేకత్వమును బొందిన యాయుససేనలతోఁగూడ రాజపుడు నగరమును బ్రశేషించెను. పురస్త్రిలచే జల్లించిన లాజుల(పేలాల)తోటిన్ని, పుష్పంజలులతోటిన్ని గప్పబడిన యారాజు ఉత్తరోత్తరమున నత్యుత్తమమగు వ్యాపారుల మార్గము నవలోకించుచు, బోయెను. పిదప అతఁడు పతాకములచేతను, ధ్వజములచేతను వ్యాప్తమై, ముత్యముల సమూహములచే మనోహరమై, ఉత్తమస్త్రిలనృత్యగానములచే బూర్ణమై, స్వభూమిపైఁ గైలాసమువలె నున్నతముగనున్నదై, ఆ యారాజయోగ్యములగు మంగళములతోఁగూడియున్నదైన తన రాజభవనమును బ్రవేశించి, సములై యున్న మంత్రాధిప్రధానగణంబును బాగుగ సన్మానించెను.

పురోత్సవం భృశం కృత్వా దినసప్తకము త్తమం
అకరోద్రాజ్య కార్యాణి స్వాని స్వాంతఃపురే నృపః. 25

దశవర్ష సహస్రాణి రాజ్యం కృత్వా మహీతలే
సహచూడాలయా రామ విరతో దేహధారణాత్. 26

దేహముత్సృజ్య నిర్వాణమన్నేహ ఇవ దీపకః
అపునర్జన్మనే రామ జగమేతి మహామతిః. 27

దశవర్ష సహస్రాణి సమస్తృప్తే తయాతయా
రాజ్యం తయా రమయాపి నిర్వాణం పదమాప్తవాన్. 28

ఓ రామచంద్రా! ఏడు దినములవఱకు నగరమున గొప్పయుత్సవము గావించి యారాజరాజకార్యములను, అంతఃపురమునందు స్వాభివృద్ధిములగు కార్యములను జేసెను. పిమ్మట, పదివేల సంవత్సరములు భూమండలముపై రాజ్యమేలి, చూడాలతో సహాతనదేహధారణమున విరక్తుడయ్యెను. అపుడు దేహమును దృఢించి యామహామతి మరల జన్మించకుండుటకొఱకై, తైలములేని దీపమువలె, నిర్వాణప్రాప్తినిొందెను. అట్లు పదివేల సంవత్సరములవఱకు సమస్తృప్తిచే రాజ్యమును బాలించి, చూడాలతో సహాక్రిడించియాతఁడు నిర్వాణపదమును బొందెను.

విగత భయవిషాదో మానమాత్సర్యము క్తః
ప్రకృతసహజకర్మా ముక్తిసీరాగబుద్ధిః
ఇతి సమసమదృష్టిర్మృత్యుమార్మోఽథ జిత్యా
దశశిశిర సహస్రాణ్యేకరాజ్యం చకార. 29

ఓ రామచంద్రా! భయ, విషాద, అభిమాన, మాత్సర్యరహితుడై ప్రాప్తించిన సహజకర్మల జేయుచు, రాగవర్జితమగు బుద్ధిగలవాడై, సములకంబెను నధికసమబుద్ధితోఁగూడియుండి, ఆర్యుడగు యాశిభిద్వజరాజు మృత్యువును జయించి జంబూద్వీపమునఁ బదివేలవత్సరములు రాజ్యముచేసెను.

భుక్త్వా భోగాననేకాన్భువి సకలమహీపాల చూడామణిత్యై
స్థిత్యా వై దీర్ఘ కాలం పరమమృతపదం ప్రాప్తవాన్సత్యశేషః
ఏవం రామాగతం త్వం ప్రకృతమనుసరన్మార్గజాతం విశోక
స్తితోత్తిష్ఠ స్వయం వా ప్రసభమనుభవన్సోగ మోక్షాదిలక్ష్మిః. 30

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజనిర్వాణం నామ
దశోత్తరశతతమః సర్గః 110 ॥

శిఖిధ్వజస్వపాలుండు దీర్ఘకాలమువఱకు వహిపాలురయొక్క చూడఁమణిపదమునఁ బ్రతి
ష్ఠితుడై, అనేక భోగముల ననుభవించి, సన్మాత్రమే శేషించియున్నవాడై, పరమమగు అమృతపద
మును బొందెను. ఓ రామచంద్రా! నీవున్ను అదే ప్రకారము యథాప్రాప్తమగు కార్యసమూహము
నాచరించుచు, సమాధియందు స్థిరపడవై యుండుము. లేక స్వయముగ భోగమోక్షజ్ఞానాద్యైశ్వర్యమును
బాగుగ ననుభవించుచు వ్యవహరమందైన నుండుము. (సమాధివృత్తాంతములందు నీకు ఫలభేదము లేదని
భావము)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజనిర్వాణమును నూటపదియవ సర్గము 110॥
చూడాలోపాఖ్యానము సమాప్తము.

ఏకాదశాధిక శతతమః సర్గః

[రాజ్య రాజేషు పితృత్ర సర్వస్వం త్యాజితః కచః
అస్తేఽహంకారసంత్యాగాత్పూర్ణోఽభూదితి వర్ణ్యతే.]

చూడాల రాజుచే ననుస్తము త్యాగము చేయించజేసినట్లు, కచుని తండ్రి కచునిచే సమ
స్తము త్యాగమొనర్పజేయుటయు, తుదకు అహంకారమునుగూడఁ ద్యజించి కచుండు పూర్ణరూపుండ
గుటయు నిచట వర్ణించఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

ఏతత్తే సర్వమౌఖ్యాతం శిఖిధ్వజకథానకం

అనేన గచ్ఛన్మాగ్నేన కదాచన ఖద్యనే.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇవిధమున శిఖిధ్వజుని కథయంతయు సంపూర్ణముగ
నీకు వచించితిని. ఇట్టిమార్గమునఁ బోయినచో నీవెపుడును ఖిన్నుడవుకానేరవు.

ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య రాగద్వేష నినాశినీం

నిత్యం నీరాగయా బుద్ధ్యా తిష్ఠావప్తభ్యతత్పరః.

2

రాగద్వేషవినాశినియగు యిట్టి దృష్టి నవలంబించి, రాగరహితబుద్ధిచే నీవు నిత్యము పూర్ణ
నందపదమున దృఢముగ నెలకొనియుండుము.

యథా శిఖిధ్వజో రాజ్యం కృతవానేవమీదృశమ్

రామ వ్యవహరనాజ్ఞ్య భోగమోక్షమయో భవ.

3

ఓరామచంద్రా! శిఖిర్వజ్జుండఁడు రాజ్యమెట్లు చేసెనో, అట్లే నీవున్న వ్యవహారమాచరించుచు భోగ మోక్షములచేఁ బూర్ణుడవు కమ్ము.

శిఖిర్వజ్జక్రమేనైన యథా బోధనువాప్తవాన్
క చో బృహస్పతేః పుత్రస్తథా బుధ్యస్వ రాఘవ.

4

ఓ రాఘవా! శిఖిర్వజ్జునివలెనే బృహస్పతికొమరుడగు కచుఁడెట్లు జ్ఞానమును బొందెనో, అట్లే నీవున్న జ్ఞానయుక్తుడవు కమ్ము.

శ్రీరామః ఉవాచ—:

బృహన్నతేర్భగవతః పుత్రోఽసౌ భగవాన్మచః
యథా ప్రబుద్ధో భగవన్సమానేన తథా వద.

5

శ్రీరామఁడు:— ఓ మునీంద్రా! భగవంతుడగు బృహస్పతియొక్క పుత్రుఁడెట్లు జ్ఞానము నొందెనో, అవిషయము నాకు సంక్షేపముగఁ దెలియజేయవేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

శృణు రాఘనృథాం శ్రీమాశ్చిఖిర్వజవదేవ సః
ప్రబోధం పరమం యతో దేవదేశికజః కచః.

6

శ్రీవసిష్ఠఁడు:— ఓ రామచంద్రా! శిఖిర్వజ్జునివలెనే దేవగురుపుత్రుడగు శ్రీమంతుఁడైన కచుఁడెట్లు పరమ జ్ఞానయుక్తుడాయెనో, ఆ కథను నీవు వినుము.

బాలభావాత్సము తీర్ణః సంసారోత్తరణోన్ముఖః
కచః పదపదార్థజ్ఞో బృహస్పతిమభాషత.

7

బాల్యావస్థను దాటి యావనమున, బ్రవేశించిన వెంటనే సర్వవిద్యాప్రవీణుడగు కచుఁడు సంసారమును దరింప న ద్వేష్యముతో (తన తండ్రియగు) బృహస్పతినికూర్చి యిట్లుపలికెను—

కచ ఉవాచ:—

భగవన్సర్వధర్మజ్ఞ కథం సంస్మృతిపఞ్చరాత్
అస్మాన్నిర్గమ్యతే బ్రూహి జన్తునా జీవతన్తునా.

8

సర్వధర్మజ్ఞుడవగు మహాత్మా! జీవితమును తంతువుచే బంధింపఁబడినట్టి జీవుఁడే సంసార పంజరమునుండి యెట్లు పినిర్గతుఁడగునో వచింపుఁడు?

బృహస్పతి రువాచ:—

అనర్థమకరాగారాదస్మాత్సంసారసాగరాత్
ఉడ్డియతే నిరుద్వేగం సర్వత్యాగేన పుత్రక.

9

బృహస్పతి:— కుమారా! అనర్థములను మొసళ్లకు ఆటపట్టైన యీ సంసారసాగరము సర్వ త్యాగముచే నిర్భయముగ దాటఁబడెను.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ: —

ఇత్యాకర్ణ్య కచో వాక్యం పితృః పరమపావనమ్

సర్వమేవ పరిత్యజ్య జగ్మైకాంతకాననమ్.

10

శ్రీ వసిష్ఠః:- ఓ రామచంద్రా! తన తండ్రి నుండి యా పరమపవిత్రమును వాక్యమును విని కడుండు సమస్తమును బరిత్యజించి యేకాంతవనమునకు, బోయెను.

బృహస్పతే స్తద్గమనం నోద్వేగాయ బభూవ హ

సంయోగే చ వియోగే చ మహానోహి మహాశయాః.

11

పుత్రుండట్లేనుట చే బృహస్పతికి దాఖిము కలుగజేడు. ఏయనగా. సంయోగ, వియోగ ములందు మహాత్ములు మేరువునలె స్థిరబుద్ధి గలియుందురు.

అథ వర్షేషు జాతేషు త్రిషు పశ్చిమ సోఽనఘ

పునః ప్రావ మహారణ్యే కస్మింశ్చిత్పితరం కచః.

12

పాపరహితుండనగు రామచంద్రా! అటుపిమ్మట నెనిమిదివత్సరములు గడచిన తరువాత యొకానొక మహారణ్యమునఁ గడుండు తన తండ్రిని గలిసికొనెను.

పరిపూజ్యాభివాద్యైనం సమాలింగిత పుత్రకమ్

అపుచ్ఛద్వాక్పతిం భూయః స కచః కాంతయా గిరా.

13

కడుండాతనికిఁ బూజాప్రణామాదులఁ గావించినపిదప తండ్రి యా తన పుత్రునిఁ గొగిలించుకొనెను, తిరిగి మనోహరమైన వాక్కుతోఁగడుండు బృహస్పతి నిట్లడిగెను —

కచ ఉవాచ:-

అద్యే దమప్తమం వర్షం సర్వత్యాగః కృతోమయా

తథాపి తాత విశ్రాంతి నాధిగచ్ఛామ్యనిన్దితాం.

14

కడుండు:- పూజ్యుండవగు తండ్రి! నేను సర్వత్యాగ మాచరించి నేటికి నెనిమిది వత్సరములు గడచినవి. కాని అనిందితమును విశ్రాంతిని నేనింకను బడయవన్నాను.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏవమార్తవచ స్తస్మిన్మచే వదతి కాననే

సర్వమేవ త్యజేత్సుక్వా వాక్పతిర్దివముద్యయా.

15

శ్రీ వసిష్ఠః:- ఓ రామచంద్రా! పుత్రుండిట్టి దీనవచనములఁ బట్టి సమస్తము త్యజింపు మని చెప్పి బృహస్పతి స్వర్గమునకు వెడలిపోయెను.

గతే తస్మిన్మచో దేహాద్వల్కులాద్యవ్యభాత్యజత్

గతేన్ద్రభారతారేణ శరద్యోమ్నా సమోఽభవత్.

16

బృహస్పతి వెడలినమీఁదట, కచుఁడు చీరవల్కులాడుఁగూడ ద్యజించి, సూర్యోదయము
యమున చంద్ర సక్షత్రగణరహితమై వెలయు శరత్కాలాకాశమువలె నాయెను.

పునర్వర్షత్రయేణైష కస్మింశ్చిత్కాననాన్తరే
తత్యజామ్బుదవర్షాది శరదీవ నభస్తమ్.

17

మరల మూఁడు సంవత్సరముల వఱకుఁ గచుఁడు మఱియొకవసమున యొకానొక కొండ
సూనాశ్రయించి, శరత్కాలాకాశమువలె మేఘవర్షాదులఁ ద్యజించెను.

ఉపాసైకో దిగ నేషు శాన్తశూన్యవపుః శ్వసన్
దూయమానమనాః ప్రాప తమేవ పితరం గురుమ్.

18

అట్లేకాంతమున దిగంతములందు దిగంబరుడై వసించుచు ఖిన్నచిత్తుడై యుండ నఖి
డవట మరల ఆతఁడుతన తండ్రియగు గురువును బొందెను.

కృతపూజాక్రమా భక్త్యా సమాలిङ్గితపుత్రకమ్
అప్యచత్స్య కచో భూయః ఖేదగదయా గిరా.

19

భక్తిపూర్వకముగఁ బూజాక్రమమును గావించిన పుత్రునిఁ దండ్రి కాంగలించుకొన నంత
కచుఁడు ఖేదయుక్తుడై గదదస్వరముతో మరల ఆతని నిట్లుడిగెను.

కచ ఉవాచ:—

తాత సర్వం పరిత్యక్తం కన్ధాం వేషులతాద్యపి
తథాపి నాస్తి విశ్రాంతిః స్వపదే కింకరోమ్యహం.

20

కచుఁడు:—తండ్రి! నేను నాబొంత, దండము, మున్నగువానితో సహాసమస్తమును బరిత్యజిం
చితిని. అయినను, ఆత్మపదమున నాకింకను విశ్రాంతి కలుగలేదు. ఏమి చేయుదును.

బృహస్పతిరువాచ:—

చిత్తంసర్వమితిప్రాహుస్తత్యక్త్యా పుత్ర రాజనే
చిత్తత్యాగం విదుః సర్వత్యాగం సర్వవిదో జనాః.

21

బృహస్పతి:— కుమారా! చిత్తమే సమస్తమని వచించుచున్నార. అద్దానిని ద్యజించి శోభి
తుఁడవగుము. ఏలయనఁగా, చిత్తత్యాగమునే సర్వవేత్తలగు జనులు సర్వత్యాగమని యెఱుంగుదురు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్సుక్త్యా హక్వతిః పుత్రం పుష్టువే తరపా నభః
అన్వియేష కచశ్చిత్తం పరిత్యక్తుమఖన్నధీః.

22

శ్రీవసిష్ఠుఁడు— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వలికి బృహస్పతి వేగముగ నాకాశమున నెగిరి
పోయెను. పిమ్మట, కచుఁడు ఖేదరహితమగు బుద్ధిగలవాడై చిత్తత్యాగమునకై యుపాయమును వెతుక్
కొనెను.

చింతయన్నప్యసౌ చిత్తం న యదా వేద కాననే
తదా సంచి న్తయా మాస ధియైవ పితరం యయా.

23

అవ్వనమున చిత్తమునుగూర్చి చింతనచేయుచు నెపుడద్దాని నెఱుంగజాలకుండెనో, అపుడా తఁడు తనబుద్ధిచే దండ్రునిగూర్చి చింతించెను.

పదార్థవృన్దం దేహాది న చిత్తమితి కథ్యతే
తదేతత్కిం క్వవా వ్యర్థం నిరాగన్గం త్యజామ్యహమ్.

24

పదార్థసమూహముగ యీదేహదులను చిత్తమని చెప్పరు. అట్లైన వ్యర్థముగ ఈరాగరహిత మగు దేహదుల నేల త్యజింతును?

పితుః సకాశం గచ్ఛామి జ్ఞాతుం చిత్తం మహారిపుమ్
జ్ఞాత్వా తత్సంత్యజామ్యాశు తత స్తిహామి విజ్వరః.

25

మహాశత్రువగు చిత్తమునుగూర్చి యెఱుంగుటకొఱకై నేను దండ్రువద్దకుఁ బోవుదును. దాని నెఱిగి శీఘ్రముగ నద్దానిని ద్యజించివైచి సంతాపరహితుడనైయుండెదను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇతినంచిన్త్య స కచ ఉజ్జగామ త్రివిప్తపమ్
వాక్పతిం ప్రాప్య సన్నేహం వవన్తే ప్రణనామ చ.

26

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు విచారించి కమఁడు స్వర్గమునకుఁజని స్నేహ పూర్వకముగ తనతండ్రుకి వందన మాచరించెను.

అపృచ్ఛచ్ఛైనమేకాన్తే కిం చిత్తం భగవన్వద
స్వరూపం బ్రూహి చిత్తస్య యేన తత్సంత్యజామ్యహమ్.

27

మఱియు నేకాంతమునఁ దండ్రు నిట్లడిగెను—మహాత్మా! చిత్తముయొక్క స్వరూపమే నియో వచింపుడు? దానిదెలిసికొని నేనద్దానిని ద్యజింతును.

బృహస్పతిరువాచ:—

చిత్తం నిజమహంకారం విదుశ్చిత్తవిదో జనాః.
అన్తర్మోఽయమహం భావో జన్తోస్తచ్చిత్తముచ్యతే.

28

బృహస్పతి:— పుత్రకా! మనుజునకు తన అహంకారమే చిత్తమని చిత్తజ్ఞులు పలుకుదురు. జీవుని అంతరమున నే యహంభావముగలదో, అదియే చిత్తమని హేగ్నినఁబడును.

కచఉవాచ:—

త్రయ సింశన్మహాకోటిప్రమాణస్య మహామతే
గురో గీర్వాణవృన్దస్య కథమేతద్వదేతి మే.

29

కమఁడు:- ముప్పదిమూఁడు కోట్ల దేవతలసమూహమునకు గురవగు నో మహామతీ! ఈ యహంభావము చిత్తమెట్లుగనో వదంపవేడెద.

మన్యేఽస్య దుష్కరత్యాగో న సిద్ధిమువగచ్ఛతి

కథమేష కిల త్యక్తుం శక్యతే యోగినాం వర.

30

యోగిపర్యా! నాదృష్టియం దిద్దానిత్యాగము దుష్కరముగనే కన్పట్టుచున్నది. అట్టిత్యాగము సిద్ధిపఁబడఁజాలకున్నది. కాన నీహంకార మెట్లు త్యజింపఁబడునో తెలుపఁపరగ్గన.

బృహస్పతి రువాచ:-

అపి పుష్పావదలనాదపి లోచనమీలనాత్

సుకరోఽహంకృతేస్త్యాగో న క్లేశోఽత్ర మనాగషి.

31

బృహస్పతి.- కుమారా! (నిజమే దాని సాక్షి నెఱుంగనిచో నద్దానిఁ ద్యజించుట కష్టతరమే. కాని, సాక్షి నెఱింగినచో) పూవును నలుపుటకంటెను. కనుమూయుటకంటెను అహంకారమును ద్యజించుట చాల సులభమేయగును ఇంద్రాకింతైనను కష్టములేదు.

యథైతదేవం తనయ తథా శృణు వదామి తే

అజ్ఞానమాత్రసంసిద్ధం వస్తు జ్ఞానేన నశ్యతి.

32

పుత్రా! అది యెట్లుగనో చెప్పెద వినుము. సాక్షియగు ఆత్మనుగూర్చిన అజ్ఞానమాత్రముచే నేవస్తువు (అహంకారాదులు) సిద్ధించుచున్నదో, అది తదాత్మజ్ఞానమాత్రముచే నశించుచున్నది.

వస్తుతో నాస్త్యహంకారః పుత్ర మిథ్యా భ్రమో యథా

అసన్మన్నివ సంపన్నో బాలవేతాలవత్స్నితః.

33

కుమారా! మిథ్యయగు భ్రమవలె, అహంకారము యథార్థముగ లేనిదేయగును. బాలుని బుద్ధి యందు బేతాళమువలె నిది అసత్తైనను సత్తువలె సంపన్నమై వెలయుచున్నది.

యథా రజ్జ్వం భుజంగత్వం మరావమ్బుమతిర్యథా

మిథ్యవభాసః స్ఫురతి తథా మిథ్యావ్యహంకృతిః

34

రజ్జవునందు సర్పత్వమున్ను, మరుఘామియందు జలబుద్ధియు, మిథ్యాభాసమైనను నెఱుంగుచుచున్నచో, అట్లే అహంకారమున్ను మిథ్యయైనను స్ఫురించుచున్నది.

అసదేవ యథా ద్విత్యం మోహాదిన్ద్రా విలోక్యతే

తథా స్ఫురత్యహంకారో న సత్యో వాప్యసన్నః చ.

35

చంద్రునియందు ద్విత్యమనన్యమైనను నజ్ఞానముచే నెఱుంగు గాంచబడుచున్నదో, అట్లే సత్తుగాని అసత్తుగానికాని అహంకారమున్ను గాంచబడుచున్నది.

ఏకమాద్యంతరహితం చిన్మాత్రమమలానరం

ఖాదవ్యతితరామచ్చం విద్యతే సర్వవేదసమ్.

36

ఏకమై, ఆద్యంతరహితమై, ఆకాశముకంటె సతీ స్వచ్ఛమై, సర్వల కనుభవరూపమై అత్యంతనిర్మలమైనట్టి చిన్మాత్రమగు ఆత్మయొకటియే సత్యమై వెలయుచున్నది.

సర్వత్ర సర్వదా సర్వప్రకాశం సర్వజన్త్రము
తద్దేవైకం కచత్యమ్బు విలోలాస్వబ్ధి వీచిషు.

37

సర్వత్ర, సర్వదా, సర్వజీవులందును బ్రకాశరూపమై, ఆ యాత్మయొకటియే చంచల సముద్రతరంగములందు జలమునలె - స్ఫురించుచున్నది.

అత్ర కోఽయమహంభావః కుతో వా కథముత్థితః

క్వాప్సు జాతో రజోరాశిః క్వానలాదుత్థితం జలమ్.

38

ఇట్టి యాత్మయం దహంభావ మెట్లెట్లనుండి యే రూపమున నుద్భవమైనది? జలమందు ధూళిసమాహమెచట నెట్లుత్పన్నమైనది? అగ్నినుండి జలమెట నేరూతమున నుద్భవించినది?

అయం సోఽహమితి వ్యర్థం ప్రత్యయం త్యజ వుత్రక
తుచ్ఛం పరిమితాకారం దిక్కాలవివశీ కృతమ్.

39

పుత్రకా! దేశకాలపస్త్రపులచే బరిచ్చిన్నమై, తుచ్ఛమై, పరిమితమగు యాకారము గలదైన 'పీడు, వాడు, నేన'ను వ్యర్థమగు విశ్వాసమును బారద్రోలుము.

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నం స్వచ్ఛం నిత్యోదితం తతమ్

సర్వాఽరమయమేకార్థ చిన్మాత్రమమలం భవాన్.

40

దేశకాలాదుల పరిచ్ఛేదములేనిదై, స్వచ్ఛమై, నిత్యోదితరూపమై, సర్వవ్యాపకమై, సమస్తమునకధిపానమై, సర్వపదార్థమయమై, అద్వయమై, చిన్మాత్రమైనట్టి నిర్మలమగు ఆత్మయే నీవు.

ఫలకుసుమదళానాం సర్వదిక్పంస్థితానాం

రస ఇవ జగతాం త్వం సంస్థితః సర్వదైవ

విమలతరచిదాత్మా నిత్యమేవానన్యనస్తః

క ఇవ కచ తవాహం నిశ్చయో భావమూర్తేః.

41

ఇత్యాక్షే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే కచోపాఖ్యానే కచప్రబోధో నామైకాద

శ్లో త్రైశతతమః సర్గః ॥ 111 ॥

ఓ కచుడా! గలువైపుల విస్తరించియున్న పుష్ప, ఫల, పత్రాదులయొక్క సారము వృక్ష మందలి రసమైయున్నట్లు, సమస్తబ్రహ్మాండముల కాధారము. (సారము) సదా నీవేయైయున్నావు. కావున, అతినిర్మలమై, నిత్యమై, అనంతమై, నిత్యనందరూపమైనట్టి చిదాత్మయే నీవు. అఖండమై, అద్వయమై, సన్మాత్రరూపమైనట్టి నీకు పరిచ్చిన్నమైన 'అహం' నిశ్చయము లేనేలేదు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
కచోపాఖ్యానమున కచప్రబోధమును నూటపడునొకండవ సర్గము || 111 ||

ద్వాదశాధికశతతమః సర్గః

[కచాఖ్యానప్రబుద్ధస్య రామస్యప్రశ్నతోఽత్ర హి
మిథ్యాపురుషకాఖ్యానం ఖరక్షణముదీర్యతే.

కచాఖ్యానముచే ప్రబుద్ధుడైనట్టి శ్రీరామచంద్రుని ప్రశ్నను పురస్కరించుకొని, శ్రీవసిష్ఠుడు మిథ్యాపురుషుని ఆఖ్యానమును వచించుట, ఆతని యాకాశ రక్షణమునుగూర్చి వర్ణించుట ఇటుఁగాననగును.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇతి ప్రాప్య పరం యోగముపదేశ మను తత్తమ్

జీవన్ముక్తో బభూవాసౌ తతో దేవగురోః సుతః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ, ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మల యొక్క మను బరమయోగమునుదెల్పు సర్వోత్తమమైన యుపదేశమును బొంది యటుపిమ్మట దేవగురు పుత్రుడైన కచుడు జీవన్ముక్తుడాయెను.

నిర్మమో నిరహంకారశ్చిన్నగ్రన్థిః ప్రశాన్తధీః

కచో యథా సితోరామ తథా తిష్ఠాఽవికారవాన్.

2

ఓ రాఘవా! అహంకారమమకార రహితుడై. హృదయగ్రంథుల ఛిన్నమొనర్చి, ప్రశాంత బుద్ధిగలవాడై, ఏ వికారములులేక కచుడెట్లుండునో అట్లే నీవున్న నుండుము.

అహంకారమనద్విద్ధిమైనమాశ్రయ మా త్యజ

అసతః శశశ్శృణ్వస్య కిల త్యాగగ్రహణా కుతః.

3

అహంకారమును ఆసత్తుగ నే నీవెఱుంగుము. దాని నాశ్రయించుటగాని, త్యజించుటగాని, గావించకుము. విషయగు కుండేటికొమ్ముయొక్క గ్రహణముగాని, త్యాగముగాని యెచట?

అసంభవత్యహంకారే క్వ తే మరణజన్మనీ

సభఃక్షేత్రే తథా వ్యుప్తం కేన సంగృహ్యతే ఫలమ్.

4

అహంకారము అసంభవము కాఁగా నిక జననమరణము లెచట? ఆకాశమున విత్తనము నాటిన యెవనికి ఫలము లభించుచున్నది?

నిరంశం శాస్త్రసంకల్పం సర్వభావాత్మకం తతమ్

పరమాదప్యణోః సూక్ష్మం చిన్మాత్రం త్వమనోమయమ్.

5

అంశరహితమై, సంకల్పవర్జితమై, సమస్త పదార్థరూపమై, వ్యాపకమై, పరమాణువు కంటెను సూక్ష్మమై, మనోరహితమైనట్టి చిన్మాత్రమే నీవు.

యథామృతస్మిన్ సర్వజ్ఞాది యథా హేమోఽపి జ్గదాది చ
తదేనాతదివాభాసం తథాహంభావభావితః.

6

జలము తరంగాల రూపమునను, సువర్ణము అంగదాద్యాభరణరూపమునను భాసించునట్లు, నీవు చిన్మాత్రుఁడవైనను అహంభావరూపముచే భావించబడు చున్నావు.

అబోధేన జగత్సర్వం మాయామయమివ సిత్తమ్
బోధేన సకలం బ్రహ్మరూపం సంపద్యతేనఘః.

7

పాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! అజ్ఞానముచే ఈమాయామయమగు జగత్తంతయు సిత్తిఁ బొందుచున్నది. జ్ఞానముచే నిదియంతయు బ్రహ్మరూపమే యగుచున్నది.

ద్విత్యైకత్వమతీ త్వక్వా శేషస్థః సుఖితో భవ
మాదుఃఖితో భవ వ్యర్థం త్వం మిథ్యాపురుషో యథా.

8

ఓ రాఘవా! ద్వైత, ఏకత్వబుద్ధిని దృఢించి శేషించినదానియందు సిత్తిగల్గి సుఖముగ నుండుము. మిథ్యాపురుషునివలె వ్యర్థముగ దుఃఖితుఁడవు గాకుము.

మాయేయమతినుష్ఠారా సాంసారీ గాఢతాం గతా
శరదా మిహికే వాశు బోధేనాయాతి తానవమ్.

9

దాటుటకుఁ గప్పతరమైనట్టి యీ సాంసారికమాయ దృఢత్వమును బొందియున్నది. శరదృతు వుచే మంచ నశించునట్లు అయ్యది జ్ఞానముచే శీఘ్రముగ వినాశమును బొందుచున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచ: --

పరమామాగతోఽస్మిన్ స్తస్మిన్ జ్ఞానామృతేన తే
అవగ్రహ భయాక్రాంతః స్వాసారేణేవ చాతకః.

10

శ్రీరాముడు; - మునంద్రా! వర్షప్రతిబంధభయముతో గూడిన చాతకము, దైవశమున వర్షము కురియ, ఎట్లు తృప్తిఁ బొందునో, అట్లే తమ జ్ఞానామృతముచే నే నాభ్యంతరమునఁ దృప్తి పొందితిని.

అమృతేనేవ సిక్తోఽహమన్తర్లచ్ఛామి శీతతామ్
ఉపర్యపి సమస్తానాం తిష్ఠామ్యతులపంపదామ్.

11

మహాత్మా! అమృతముచేఁ దడుపఁబడినట్లుగ నేను నాయంతఃకరణమున శీతలత్వమును బొందుచున్నాను. సమస్త అసమానసంపదలకు పైననే నేనిపుడు సిత్తిగల్గియున్నాను.

న తృప్తిమనుగచ్ఛామి వచాంసి వదతస్తవ
విస్తవీనాం మరీచీనాం చకోరస్తృప్తితో యథా.

12

కాని, దప్పించి న్ను చకోరము చంద్రకిరణములచే దృష్టి బొందనట్లు, తపఃపఠనములచే నేనింకను దృష్టి బడయకున్నాను.

తృప్తోఽపి భూయః పృచ్ఛామి త్వం ప్రశ్నమిమమిశ్వర

కో నామ తృప్తోఽప్యగ్రస్తం న పిబత్యమృతానవమ్.

13

ఓ మనీశ్వరా! తృప్తుడనయినను తమ్ముల మరల యీ ప్రశ్న గావించుచున్నాను. తృప్తుడైనను అమృతపానము గావించనివాఁ డెవఁడుండును?

కిముచ్యతే మునిశ్రేష్ఠ మిథ్యాపురుషనామకమ్

వస్త్రవస్త్రకృతం జగద్వస్తుజాతం వదాశు మే.

14

మునిశ్రేష్ఠా! వస్త్రపును ఆవస్త్రపుగను, అవస్త్రునగు జగత్తును వస్త్రరూపముగను, గావించిన యా మిథ్యా పురుషుడెవఁడో శీఘ్రముగ వనింపవేడెద.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

మిథ్యాపురుషబోధాయ శృణు రాఘవ శోభనాం

ఇమామాఖ్యాయికాం హాసజననీం మదుదీరితామ్.

15

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- ఓ రాఘవా! మిథ్యాపురుషునిగూర్చి బోధించుటకై నాచే హరింజఁబడుచున్న, హాస్యజనకమై, శోభాసంతమైనట్టి యీ ఆఖ్యాయికను వినుము

అస్తి కశ్చిన్మహాబాహో మాయాయస్త్రమయః పుమాన్

బాల పేలవక్షిమూఢో గూఢో మౌఖ్యేణ కేవలమ్.

16

మహాబాహుఁడనగు రామచంద్రా! మాయాయస్త్రమయఁడును, బాలునివలె నల్పబుద్ధిగల వాఁడును, మూఢుఁడును, మౌఖ్యముచే నావృతుఁడునగు యొకానొకపురుషుడు గలఁడు.

స ఏకానే క్వచిజ్జాతం శూన్యే తత్రైవ తిష్ఠతి

కేశోఽస్తిమి వవ్యోమ్ని మృగతృష్ణేవ వా మరా.

17

ఆకాశమున, కేశసముహమువలెను. మరుఘమియందు జలమువలెను, అతఁ డొకానొక యేకాంతప్రదేశమున జన్మించినవాడై, అట్టి యేకాంతముననే యుండుననియుండెను,

తన్నాదన్యన్న తత్రాస్తి యదస్తి చ స ఏవ తత్

యచ్ఛాన్య త్ర తదాభాసం న చ వశ్యతి దుర్మతిః.

18

అచోట అమిథ్యాపురుషుడొకప్పుడు జన్మించుననియు, ఏదియుండెనో అదియంతఁడొకఁడే యగును. అన్యమగు దేనిని నాతఁడుచూచుచుండునో, అది యాతనియొక్కయే ఆ భాసమైయుండును. కాని యాదుర్బుద్ధి యట్లెఱుంగకుండెను,

సంకల్పస్తన్య సంజాతస్తత్ర వృద్ధిముపేయుషః

ఖస్యాహం ఖమహం ఖం మే ఖం రక్షామితి నిశ్చలః.

19

ఆతడచట వృద్ధి నొందిన పిమ్మట - 'నే నాకాశమునకుఁ జెందినవాఁడను; నేనాకాశమునే, ఆకాశము నాది; కావున నిశ్చలుండనై యాకాశమునే రక్షించెదనను' సంకల్పమువానికిఁ బొడమెను.

ఖం స్థాపయిత్వా రక్షామి వస్త్రీప్తం స్వయమాదరాత్

ఇతి సంచిస్తయన్వోమరక్షార్థం శోకరోద్ధహమ్.

20

'ఆకాశము నేడైన యుపాధియందుంచి యాదరముతో నద్దానిని రక్షించెదనని తలంచి యాతఁ డాకాశరక్షణార్థ మొక గృహమును నిర్మించెను.

తస్య కోశే బభన్ధాసాం రక్షితం ఖం మయేత్యసా

గృహాకాశేన సంతృప్త సతః స రఘునద్దన.

21

ఓ రఘునందనా! ఆగృహముయొక్క యంతర్భాగమునందలి యాకాశమునం దాతఁడు నేనాకాశమును రక్షించితి నను విశ్వాసము గలిగియుండెను. మఱియు నాతఁడా గృహాకాశముచే సంతృప్తుడాయెను.

అథ కాలేన తత్తస్య గృహం నాశముపాయయా

ఋత్వంతరేణాబ్ద ఇవ వాతేనేవ తరణ్ణకః.

22

తదనంతరము, శరదృతువుచే, బూర్వకాలిక వర్షమున్ను, వాయువుచే దరంగమున్ను, నశించునట్లు, వాని యాగృహమున్ను గాలికమును నశించిపోయెను.

హా గృహాకాశ నష్టం త్వం హా క్వ యాతమసి త్షణాత్

హా హా భగ్నమసిస్వచ్ఛమిత్వేనైతచ్చుశోచ సః.

23

అపుడాతఁడు అయ్యో! గృహాకాశమా! నీవు నశించిపోతివే! అయ్యో! త్షణకాలములో నీవెచటికిఁ బోతివి? అయ్యో! ఇట్టి స్వచ్ఛమైన నీవు నశించిపోయితివే! అని యివ్వధమున శోకింప సాగెను.

ఇతి శోకశతం కృత్వా పునస్తత్రైవ దుర్మతిః

కూపం చక్రే ఖరక్షార్థం కూపాకాశపరోభవత్.

24

ఇట్లు పలువిధముల శోకించి, యాదుర్మతి మఱల యాకాశరక్షణము కొఱకై యచ్ఛోటనే యొక కూపమును నిర్మించి, ఆకూపాకాశరక్షణమునఁ దత్పరుడై యుండెను.

తతో నాశం స కాలేన నీతః కూపోఽపి తస్యైవ

కూపాకాశే గతే శోకనిమగ్నోఽసౌ తతోభవత్.

25

కాలక్రమమున ధూళి, మృత్తికాదులచే నాకూపము నింపబడి నశించిపోయెను. అట్లా కూపాకాశము నశించినమీదట మరల యాదుర్మతి శోకసాగరమున మునిగినవాడాయెను.

కూపాకాశప్రలాపాస్తే కుమ్భం శీఘ్రమథాకరోత్

కుమ్భాకాశపరో భూత్వా స్వయం నిర్వృతిమాయయా.

26

కూపాకాశమును గూర్చి దుఃఖించిన పిదప, యాతఁడు శీఘ్రముగ నొక ఘటమును నిర్మించి, తద్ఘటాకాశరక్షణమునఁ దత్పరుఁడై, దానియందలి యభిమానముచే స్వయముగ నే నుఖమును బొందెను.

కుమ్భాపి తస్య కాలేన నాశం నీతో రఘూద్వహః
యామేవ దిశమాదత్తే దుర్భగః సా హి నశ్యతి.

27

రఘుకుల శ్రేష్ఠుడవగు రామచంద్రా! కొంతకాలమునకాఘటమున్న నశించిపోయెను. ఇట్లా భాగ్యహీనుడే యే పద్ధతి నవలంబించు చుండెనో, అదియది నశించి పోవుచుండెను.

కుమ్భాకాశప్రలాపాన్తే ఖరతౌర్థం చకార సః
కుణ్డం తథైవ తేనాసౌ కుణ్డాకాశపరోభవత్.

28

ఘటాకాశనాశమును గూర్చి విలపించిన తదుపరి యాతఁడాకాశరక్షణమునకై యొక కుండమును నిర్మించి, అదేరీతి యాకుండాకాశమును రక్షించుట యందుఁ దత్పరుఁడై యుండెను.

కుణ్డమప్యస్య కాలేన కేనచిన్నాశమాయయౌకా
తేజసేవ తమస్తేన కుణ్డాకాశం శుశోచ సః.

29

ప్రకాశముచే నంధకారమువలె నదియుఁ గాలక్రమమున నశించిపోవ, ఆతఁడు దానికొఱ కును విలపించెను.

కుణ్డాకాశస్య శోకాన్తే ఖరతౌర్థం చకార సః
చతుఃశాలం మహాశాలం తదాకాశమయోభవత్.

30

కుండాకాశ నాశమునుగూర్చి దుఃఖించిన యనంతరమాత్ర డాకాశరక్షణముకొఱకై నాలుగు కాలలతోఁగూడిన గొప్పకాల నొకదానిని నిర్మించి ఆ శాలాకాశమున నానక్తిలవాఁడై తస్మయ్యుండై యుండెను.

తదప్యస్య జహారాశు కాలః కవలితప్రజః

జీర్ణవరం యథా వాతస్తతః శోకపరోభవత్.

31

సమస్తప్రజలు గబళించునట్టి కాల మా మహాశాలనున్న, ఎండిన యాకునువలె శీఘ్రముగ నశింపఁజేసెను. అప్పుడాతఁడు మరల దుఃఖాకులితుడయ్యెను.

స చతుఃశాలశోకాన్తే ఖరతౌర్థం చకార హ
కుసులమమ్బుదాకారం తదాకాశపరః సితః.

32

ఆ చతుఃశాలాయుక్తమగు మహాశాలను గూర్చి శోకించిన పిదప, అతఁడాకాశరక్షణము కొఱకై మేఘాకారముగ నొక కుసులము (ధాన్యముంచెడు కొట్టు)ను నిర్మించి, తత్కుసులాకాశ పరఁడై యుండెను.

తదప్యస్య జహారాశు కాలో వాత ఇవామ్బుజం
కుసులనాశశోకేన తేనాసౌ పర్యతప్యత.

33

కాని. వాయువు మేఘమును హరించునట్లు, ఆ కుసులమునున్న కాలము శీఘ్రముగ హరించినైచెను. ఆ కుసులనాశముచేతను నాతఁడు మిగుల శోకగ్రస్తుడయ్యెను.

ఏవం గృహచతుఃశాలకుమ్మకుణ్ణకుసులకైః
తస్మాపర్యవసానాత్మా కాలోఽయ మతివర్తతే.

24

ఓ రామచంద్రా! ఇద్విధమున గృహ, కూప, ఘట, కుండ, చతుఃశాల, కుసులాద్యా కాశముల రక్షించుచు నున్నట్టి యా మిథ్యాపురుషునకు అనంతకాలము గడచిపోవుచున్నది.

ఏవం సితః స. వివశో గగనం గుహాయాం
గృహస్థహేణ గహనేన కిలాత్మబుద్ధ్యా
దుఃఖాస్తరాద్ధ సతరాద్ధ సదుఃఖజాలే
మాయాతి యాతి చ గతాగతినన్దమూఢః.

35

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే మిథ్యాపురుషో పాఖ్యానే ఆకాశరక్షణం నామ
ద్వాదశోత్తరశతతమః సర్గః || 112 ||

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లామిథ్యాపురుషుఁడు గృహ, కూపాదులయందలి యాకాశమును తానుగా గ్రహించుచు, వానియందలి యభిమానముచే వాని నిర్వాణ, క్షయములందు అత్యంత మహద్దుఃఖమును బొందుచు, ఒకపుడు దానినుండి విడిపడుచును నుండెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
మిథ్యాపురుషాఖ్యానమున ఆకాశరక్షణమును నూటపందెండవ సర్గము ||112||

త్రయోదశోత్తరశతతమః సర్గః

[మిథ్యాపురుషశబ్దాదేర్థోఽత్ర స్ఫుటమీర్యతే
యథై వాఖ్యాయికాయాశ్చ తాత్పర్యం సామ్యవర్ణనాత్.

పైకథయొక్క తాత్పర్యమును పరించుటద్వారా మిథ్యాపురుష శబ్దాదుల యర్థము స్పష్టముగ నిట వివరింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

మిథ్యాసరప్రసక్తేన కిం మాయాపురుషః ప్రభో
కథితోఽయం త్వయా వ్యోమరక్షణం చ కిరుచ్ఛతే.

i

శ్రీరాముఁడు:- ప్రభూ! ఈ మిథ్యాపురుషప్రసంగముచే దాము పఠించిన మాయాపురుషుఁడెవఁడు? మఱియు నాకాశరక్షణము యొక్క తాత్పర్యమేమి?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

శృణు రామ యథాభూతమేతత్ప్రకటయామి తే
మిథ్యాపురుషవృత్తాంతం కథా యా కథితాభూనా.

2

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇప్పుడు నీకు వచించినట్టి మిథ్యాపురుషాభ్యాసము
యొక్క యథార్థవృత్తాంతమును బ్రకటింపఁబోవుచున్నాను, వినుము

మాయాయ స్తమయః ప్రోక్తో యః పుమాన్రఘునందన
ఏనం త్వం తమహంకారం విద్ధి శూన్యామ్భరోత్థితమ్.

3

రఘునందనా! మాయాయః తమయఁడగు ఏపురుషునిగూర్చి చెప్పియుంటిని, ఆతఁడు శూన్యా
కాశమునుండి యావిర్భవించిన అహంకారమని నీ వెఱుఁగుము

యస్మిన్నాకాశకోశేఽస్మిన్నాథో జగదిదం స్థితమ్
తదనన్తమసచ్ఛాన్యం సర్గాదా భవతి స్వయమ్.

4

సాధూ! ఏయాకాశకోశమున ఈజగత్తు స్థితిగల్గియున్నదో, అది యనంతమై భాసించు
చున్నది. కాని సృష్టికి బూర్వమది స్వయముగ నే అనన్తై, శూన్యమైయున్నది.

అన్తః స్థిత సుదర్లక్ష్య బ్రహ్మవోమ్నోఽప శబ్దవత్
తస్మాదుదేత్యహంకారః పూర్వం స్పన్ద ఇవానిలాత్.

5

ఏమయాకాశమునుండి యీ అహంకారముత్పన్నమగుచున్నదో, అద్దానిలా న సతిదుర్లక్ష్యమై
అధిష్టానరూపముచే బ్రహ్మముండియున్నది. ఆ చిదాకాశమందు అస్పృశమైన మాయాకాశమునుండియే
నాయువుచే జలనమువలె ఈయహంకారముదయించుచున్నది.

వృద్ధిం యాతః స గగనే కల్పయత్యాత్మతాం గతః
అనాత్మాత్మాభీధానేన తేనాసౌ యతతే తతః.

6

అనాత్మయైనను ఆత్మత్వమువొందిన యీ అహంకారమా మాయాకాశముననే వృద్ధిని బొంది
ఇది యిష్టము, యిది యనిష్టము - మున్నగు అనేకకల్పనలఁ గావించుచున్నది. మఱియు, కల్పితమగుయా
అహంకారమును బేరుచే నది యిష్టప్రాప్తి కైయు, అనిష్టపరిహారమునకైయు, బ్రహ్మత్వించుచున్నది.

అనాత్మాత్మైకరత్నార్థం దేహాన్నానావిధానసౌ

భూయోభూయో వినాశేఽపి సృజత్యాకులతాం గతః.

7

అనాత్మయగు భూతదేహమును ఆత్మయని నమ్మి, దానిని రక్షించుటకొఱకుఁబ్రవృత్తమై
వ్యాకులత్వము నొంది, పూర్వపూర్వ దేహములు నశించుచుండ నుత్తరోత్తరముగ ననేకవిధములగు
దేహముల నది సృజించుచున్నది.

స ఏవ మాయాపురుషో మిథ్యాపురుష ఏవ సః

అసదేవోదితో వ్యరోఽవ్యహంకారో హి మాయయా.

8

ఆ యహంకారమే మాతా పుర ఘండు. అదియే మిథ్యాపుర ఘండు అసత్త్వ నను మాయచే నది వ్యర్థముగ నుదయించుచున్నది.

కూపకుణ్డచతుఃశాలకుమ్భాద్దేహకానసా
కృత్వా రక్షిత ఆత్మేతి యాతి తదోవ్యమ్ని భావనమ్. 9

కూప, కుండ, చతుఃశాలా గృహ, ఘటాదిరూప దేహములను నిర్మించి, తచ్చరీరావచ్చిన్న మైన యాకాశమును మాయచే ఆత్మయని నమ్మి దానినే యది (అహంకారము) రక్షించుచున్నది.

అహంకారస్య తస్యైస్య నామానీమాని రాఘవ
శృణు యైర్జగదాకార విభ్రమైర్లోహయత్వసా. 10

ఓ రాఘవా! ఏ యే క్రియోపాధికములను జగదాకార విభ్రమములచే ఈ యహంకార మాత్మను మోహితమొనర్చుచున్నదో వానిపేర్లను వినుము —

జీవో బుద్ధిర్మనశ్చిత్తం మాయా ప్రకృతిరిత్యపి
సంకల్పః కలనా కాలః కలా చేత్యపి విశ్రుతైః. 11

ఏవమాద్యైస్తథానైశ్చ నామభిర్బహుతాం గతైః
సహస్రరూపోఽహంకార కల్పితార్థైర్విజృమ్భితే. 12

జీవుఁడు, బుద్ధి, మనస్సు, చిత్తము, మాయ, ప్రకృతి, సంకల్పము, కల్పన, కాలము, కళ మున్నగు ప్రసిద్ధనామముల చేతను, తదితరములగు (కామసంకల్పాని) నామములచేతను, అనేకత్వముఁ బొంది, వేలకొలది రూపముల ధరించి, తనచేఁగ్గుతముగు పదార్థములచే నది విజృంభించుచున్నది.

ఘాతాకాశే తతే శూన్యే జగన్నిర్భిత్తి నిశ్చితమ్
సుఖదుఃఖాన్యనుభవన్మిత్యైవ పురుషః సితః. 13

పూర్వబ్రహ్మమున ఈ యహంకారమును మిథ్యాపుర ఘండు ఘాతాకాశముయొక్క కల్పన గావించి, ఆ శూన్య, విస్తృతాకాశమున భిత్త్యాదులు లేకయే (వాయుగ్నాన్యది భూతముతోఁ గూడిన) యీ జగత్తుయొక్క రచనను నిశ్చయించి, అనేకవిధములగు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచు నున్నది.

యథైవ మిథ్యాపురుషో రక్షన్వోమాత్మశబ్దయా
ఘటాకాశాదిషు క్లిప్త ఏవం మా కేశవాన్భవ. 14

ఓ రామచంద్రా! మిథ్యాపుర ఘండు ఘటాకాశాదుల దాత్మశబ్దచే నాయాకాశాదులను రక్షించుచుఁ గ్లేశముల నెట్లునుభవించెనో, అట్లు నీవనుభవించుము.

అకాశోదపి విస్తీర్ణః శుద్ధః సూక్ష్మః శివః శుభః
య ఆత్మా సకథం కేన గృహ్యతే రక్ష్యతేఽథవా. 15

ఆకాశముకంటెను విస్తృతమై, శుద్ధమై, సూక్ష్మమై, శివమై, శుభమైనట్టి ఆత్మయొక్క గూఢముగాని, రక్షణముగాని, యెట్లావనిచే నొనర్పబడగలదు?

హృదయాకాశమాత్రస్య శరీరక్షయ సంక్షయే
వ్యర్థం భూతాని శోచన్తి నష్ట ఆత్మేతి శబ్దయా.

16

హృదయాకాశమాత్రమును శరీరమును నివాసస్థానము నశింప, ఆత్మయే నశించినదను శంకచే
జనులు వ్యర్థముగ దుఃఖించుచున్నారు.

ఘటాదిషు ప్రణవేషు యథాకాశాద్యఖణ్డతీతం
తథా దేహేషు నష్టేషు దేహీ నిత్యమలేపకః.

17

ఘటాదులు నశించినను, ఆకాశ మఖండితముగనే యుండునట్లు దేహములు నశించినను
దేహి (ఆత్మ) నిత్యమై, నిర్లేపమై, అవిశాశియై యుండును.

శుద్ధశ్చిన్మాత్ర ఆత్మాయమాకాశాదప్య ణోరణుః
స్వానుభూత్యంశమాత్రం హి ఖవద్రామ న నశ్యతి.

18

ఓ రామచంద్రా! శుద్ధ చిన్మాత్రమై, ఆకాశముకంటెను నూత్నమై, స్వానుభవమాత్ర
మైనట్టి యే ఆత్మగలదో, అది యాకాశముభంగి నశింపకయే యుండును.

న జాయతే న మ్రియతే క్వచిత్కించిత్కదాచన
జగద్వివర్తరూపేణ కేవలం బ్రహ్మ జృమ్భతే.

19

ఆత్మ యేపునః న సతతు నుత్పన్నముకాదు, నశింపదు. జగత్తుయొక్క వివర్తరూపముచే
కేవలమదియే (ఆత్మ, లేక, బ్రహ్మము) విజృంభించుచున్నది.

సత్యమేకం పదం శాస్తమాదిమద్యాస్త వర్జితం
భావాభావవినిర్మక్తమితి మత్వా సుఖి భవ.

20

ఓ రామచంద్రా! ఆయాత్మపదము సత్యమై, ఏకమై, శాంతమై, అదిమధ్యాంతరహిమై,
భావాభావవినిర్మక్తమై యున్నదని తెలిసికొని సుఖవంతుడవు గమ్ము.

సర్వాపదాం నిలయమధ్రువమన్వతస్త
మానన్నపాతమవివేక మనార్యమజ్ఞం
బోధాదహం కృతిపదం సకలం విముచ్య
శేషే సుబద్ధపదము తమతాం ప్రయాసి.

21

ఇత్యాక్షరే శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్ష
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే మిథ్యాపురుషాఖ్యానం
నామ త్రయోదశోత్తర శతతమః సర్గః || 113 ||

ఓ రాఘవా! సమస్త అషటకు స్థానమై, ధ్రువము కానిదై, అస్వాతంత్రజనకమై, వివేక
మునకు వైరియై, నింద్యమై, అజ్ఞానసహితమై, అభిమానవిషయములగు దేహేంద్రియాదిరూప సమస్త
కళలతోఁ గూడుకొనినదైనట్టి అహంకారమును జ్ఞానముచేఁ ద్యజించి, శేషించిన ఆత్మపదమున దృఢ
ముగ నిత్యగియుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
మిథ్యాపురుషోపాఖ్యానమను నూటపదిమూడవ సర్గము || 113 ||

చతుర్దశాధిక శతతమః సర్గః

[వివిచ్య సదసద్రూపే దృష్టాన్తైరిహ భూరిశః

అసద్రూపనిరాసేన సద్రూపే శైర్యమిర్యతే.

అనేక దృష్టాంతములచే సదసద్రూపము విచారించుట, అసద్రూపమును నిరాకరించుటద్వారా
సద్రూపమున స్థితివచ్చించుట యిటు గాననగును.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ: —

పరస్మాద్భ్రహ్మణః పూర్వం మనః ప్రథమముత్థితం

మననాత్మకమాభోగీ తత్సమేవ స్థితిం గతమ్. 1

శ్రీ వసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! సృష్ట్యాదికాలమున మననాత్మకమై, వికాలమైన రచ
నకు! కారణమైనట్టి మనస్సే మొమ్మొదట పరమాత్మనుండి యుత్పన్నమయ్యెను. అది యాపరమాత్మ
యందుండియే యితరకల్పనలకు హేతువై నేటివఱకును నుండియున్నది.

పుష్పకోశ ఇవామోదో మహోర్మివ సాగరే

రశ్మిజాలమివాదిత్యే మనో బ్రహ్మణి రాఘవ. 2

ఓ రాఘవా! పుష్పకోశమున సుగంధమువలెను, సముద్రమున మహాతరంగమువలెను, నూర్మ్య
నియందుఁ గిరణసమూహమువలెను ఈమనస్సు బ్రహ్మమున నర్థించుచున్నది.

తస్యాదృశ్యాత్మతత్త్వస్య విస్మృత్యైవ గతం స్థితిమ్

నాన్యస్మాదాగతం రామ జగద్రజ్జభుజ్జనత్. 3

ఓ రామచంద్రా! అదృశ్యమగు ఆత్మతత్త్వమును మఱచి యీమనస్సు జగత్తుయొక్క కల్ప
నకు మూలమై స్థితినిొందియున్నది. మఱియు, రజ్జునర్జమువలెనిది మఱియొకచోటనుండి వచ్చినదికాదు.

అదిత్యవ్యతిరేకేణ యో భావయతి రాఘవ

రశ్మిజాలమిదం హ్యేతత్తస్యాన్యదివ భాస్వతః. 4

ఓ రాఘవా! ఎవడను సూర్యకిరణములను సూర్యునికంటె వేఱుగ భావించునో, వానికవి
సూర్యునికంటె నన్యముగ నే భాసించును.

కనకవ్యతిరేకేణ కేయూరం యేన భావితం

కేయూరమేవ తత్తస్య స తస్య కనకం హి తత్. 5

సువర్ణముకంటె వేఱుగ కేయూరాది యాభరణములను భావించువానికి ఆయాకేయూ
రాదులే భాసించునుగాని సువర్ణముకాదు.

అదిత్యావ్యతిరేకేణ రశ్మయో యేన భావితాః

అదిత్య ఏవ తే తస్య నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

6

సూర్యకిరణములను సూర్యునికంటె వేఱుకానివిగ భావించువాని కయ్యవి నిక్కముగ సూర్యరూపమేయగును. అట్టివాఁడు (కిరణభేద) వికల్పరహితుఁడని చెప్పబడును.

సలిలావ్యతిరేకేణ తరజ్ఞో యేన భావితః

తరజ్ఞ బుద్ధిరేవై కా స్థితా తస్య న వారిధీః.

7

తరంగమును జలముకంటె నస్యముగ భావించువానికిఁ దరంగబుద్ధియే యుండునుగాని జలబుద్ధికాదు.

సలిలావ్యతిరేకేణ తరజ్ఞో యేన భావ్యతే

అమ్బుసామాన్యతాబుద్ధిర్నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

8

తరంగమును జలముకంటె వేఱుకానిదిగ భావించువానికి జలబుద్ధియే యుండును గాని తరంగబుద్ధికాదు. అట్టివాఁడు (తరంగభేద) వికల్పరహితుఁడని చెప్పబడును.

కనకా వ్యతిరేకేణ కేయూరం యేన భావ్యతే

కనకై క మహాబుద్ధిర్నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

9

అట్లే, కేయూరాద్యాభరణములను సువర్ణముకంటె వేఱుకానివిగ భావించువాఁడు 'సువర్ణవికారములందు సువర్ణమే గలదను' ప మాబుద్ధియుఁడు యుండును. అతఁడే నిర్వికల్పుఁడని చెప్పబడును.

పావక వ్యతిరేకేణ జ్వాలాలీ యేన భావితాః

తస్యాగ్ని బుద్ధిర్గతి జ్వాలాధీరేవ త్ప్రతి.

10

అగ్నిజ్వాలను అగ్నికంటె వేఱుగ (జ్వాల) భావించువానియందు అగ్నిబుద్ధినశించి జ్వాలబుద్ధియే యుండును.

జ్వాలా జాలాభ్రలేఖేవ రజ్జితా సా తథా స్థితిః

తామేవాసాం సమాదృష్టే తద్గతాన్యాయకలా మతిః

11

అగ్నిజ్వాలలందు మేఘునంక్తివిగూర్చిన కల్పన యెవఁడు గావించునో వానికయ్యవి యా విభముగ నే గోచరించును. మఱియు నాతఁడు వ్యాకూలబుద్ధిగలవాఁడై, జ్వాలలందలి యూర్ధ్వవక్రగమ నాదులను మేఘములందలివిగనే గ్రహించును.

పావకావ్యతిరేకేణ జ్వాలాలీ యేన భావ్యతే

తస్యాగ్నిబుద్ధిరేకా స్థి నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

12

అగ్నిజ్వాల నగ్నికంటె వేఱుకానిదిగ భావించువానికి జ్వాలాగ్నులయందగ్ని బుద్ధి యొకటి మాత్రమే యుండును. అట్టివాఁడు వికల్పరహితుఁడని చెప్పబడును.

యో నిర్వికల్పః స మహాస్సో-సంక్షీణ మహామతిః

ప్రాప్తవ్యం యేన సంప్రాప్తం నాసౌ వస్తుము మజ్జతి. 13

వికల్పరహితఁడగువాఁడే మహాపురుషుడు. అట్టి మహామతియే సంశయముక్షయించినవాఁడు. అట్టివానిచేరిక పొందఁదగిన పదార్థము పొందఁబడినదగును. మఱియు నట్టివాఁడు వైకల్పిక వస్తువులందు సత్యబుద్ధిచే మగ్నఁడుకాఁడు.

నానాతామఘలాం త్యక్త్వా శుద్ధచిన్మాత్ర కోటరే

సంవేద్యేన వినిర్ముక్తే సంవి త్తవ్యే స్థితో భవ. 14

ఓ రామచంద్రా! మనస్సు మొదలగు వానియొక్క యనేకత్వమంతయుఁ ద్యజించి. సంవేద్యరహితమై. శుద్ధచిన్మాత్రమై, సాక్షిరూపమై, ఆభ్యంతరవస్తువైనట్టి ఆత్మత్వమున స్థితిగల్గి యుండుము.

స్వయమే వాత్మనై వాత్మా శక్తిం సంకల్పనామికామ్

యదా కరోతి స్ఫురతా స్పృశక్తిమివానిలః. 15

తదా పృథగివా భాసం సంకల్పకలనామయమ్

మనో భవతి విశ్వాత్తా భావయన్స్వాకృతిం స్వయమ్. 16

వాయువు తనయందుఁ జలనశక్తిని బ్రకటించునట్లు, ఆత్మయు నెపుడు స్వయముగ తన ప్రకాశముచే సంకల్పాత్మకమగు శక్తియొక్క కల్పనగావించుచున్నదో, అపుడు వేఱుగనున్నట్లు భాసించునదై, సంకల్ప కల్పనామయమై ప్రపంచరూపమైనట్టి మనస్సు తన యాకృతిని భావన చేయుచు, స్వయముగ నుత్పన్నమగుచున్నది.

తత్సంకల్పాత్మకం చేతో యథేదమఘలం జగత్

సంకల్పయతి సంకల్పైస్తథైవ భవతి క్షణాత్. 17

ఈ జగదాకారమగు, సంకల్పాత్మకమైన (హిరణ్యగర్భరూప) సమష్టి చిత్తమీ సమస్త ప్రపంచమును గూర్చి యెట్లు సంకల్పించున్నదో, అట్లే తన సంకల్పముల ననుసరించి క్షణకాలములూ నగుచున్నది.

కీటత్వమబ్జజత్వం చ మేరుత్వం మరుతాం తథా

మనో జీవమహంకారబుద్ధి చిత్రాదినామకమ్. 18

అదియే కీటత్వము, బ్రహ్మదేవత్వము, మేరుత్వము, మనస్సు, జీవుఁడు, అహంకారము, చిత్తము మున్నగు నామములను స్వసంకల్పముచే ధరించుచున్నది.

సంకల్పతో ద్వితై కత్వమేత్య చేతో జగత్స్థితిమ్

తనోతి తస్యాం తదను నానాతాం గచ్ఛతి స్వయమ్. 19

సంకల్పముచే ఈచిత్త మేకత్వ, ద్వైతరూపముగ జగత్స్థితిని బొంది, తదనంతర మద్దాని యందు స్థయముగ ననేకత్వము నొందుచున్నది.

సంకల్పమయమేవేదం జగదాభోగి దృశ్యతే
న సత్యం న చ మిత్యైవ స్వప్నజాలమివోత్థితమ్.

20

సంకల్పముచేతనే యీ విశాలమగు జగత్తు కాన్పించుచున్నది. ఇది సత్యముకాదు, మిథ్యయున్న గాదు. స్వప్నజాలమువలె అనిర్వచనీయరూపము చే నావిర్భవించినదగును.

జనోర్యథా మనోరాజ్యం వివిధారమ్భభాసురమ్
బ్రాహ్మం తథేదం వితతం మనోరాజ్యం విరాజతే.

21

జీవుని మనోరాజ్యము వివిధకార్య కలాపముచే నెట్లు భాసించుచున్నదో, అట్లే బ్రహ్మజీవుని విశాలమగు మనోరాజ్యమున్ను భాసించుచున్నది.

యథా భూతార్థభావిత్యాత్తదేతత్ప్రీతి లీలియతే
పరమార్థేన దృష్టం చేతదిదం నైవ కించన.

22

యథార్థరూపముతో భావించుటచే దీని మాయారూపము లయించిపోవుచున్నది. ఏల యనఁగా, బ్రహ్మరూపముగఁ గాంచుటచే నిది (మాయారూపము) యేమియు నుండఁజాలదు.

దృశ్యం త్వపరమార్థేన ప్రయాతి శతశాఖతామ్
జలమూర్ఛితరజ్గాదికలనార్హం పరిస్ఫురన్.

23

సముద్రము జలమాత్రమేయైనను, ఊర్మితరంగాది వివిధకల్పనారూపములతోటి స్ఫురించునట్లు, అపరమార్థదృష్టిచే నీదృశ్య మనేక శాఖిత్యమును బొందుచున్నది.

యథామృధిర్వపుర్ధత్తే స్వభావేన తథా చిత్తః
కుర్వన్కర్మ సహస్రాణి హ్యణుచిత్స్పన్దనాదృతే.

24

నాపూర్వం కురుతే కించిత్కించిద్భేదమత స్త్యజన్
గచ్ఛన్ శృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్ వదస్వ్యవహరస్వవన్.

25

నాపూర్వం విద్యతే కించితస్త్వ మిత్యేవ భావయన్
యద్యత్కరోషి తద్విద్ధి చిన్మాత్రమమలం తతమ్.

26

ఓ రామచంద్రా! సముద్రము తరంగాదికల్పనా రూపమున స్ఫురించినను, జలమాత్రమే యగుచు, సముద్రరూపము నెట్లు ధరించుచున్నదో, అట్లే జీవుడున్న పేలకొలది కర్మల నాచరించుచున్నను, చిదాభాసయుక్తమగు మనస్సయొక్క చలనముగావించుట తప్ప కూటస్థుడై తస్యమునందు అపూర్వమగు వికార మొకింటేని కలుగఁజేయుటలేదు. అందుచే నీవున్న తుచ్ఛమగు భేదమును ద్యజించి, సదుచుచున్నను, వినుచున్నను, తాకుచున్నను, మూర్ఛించుచున్నను, మాట్లాడుచున్నను, వ్యవహరించుచున్నను, నిద్రించుచున్నను, అపుడు నీయాత్మస్వరూపమున అపూర్వత్వ మేమియు నుండదు. మఱియు, సత్యమునుగూర్చి భావనచేయదు నీ వేదేది చేయుదువో, లేక గాంచుదువో, అధి ణంతయు నిర్మలమై, వ్యాపకమైనట్టి చిన్మాత్రమనియే యెఱుంగుము.

బ్రహ్మ ప్రబృంహితాకారం తస్మాదన్యన్నవిద్యతే
పదార్థజాతే సర్వస్మిన్సం విత్సారమయే స్థితే.

27

సమస్తమునకు సారభూతమగు సచ్చిత్స్వరూపమే సర్వపదార్థరూపమునను స్థితిగల్గియున్నది. దానికంటె సస్య మెదియు లేదు. విశాలరూపమున భాసించు నిదియంతయు బ్రహ్మముమాత్రమే యగును.

సంవిదే వేదమఖిలం జగన్నాన్యస్తి కల్పనా
సంవిత్సురణమాత్రేఽ స్మిజ్జగజ్జాలకనామని.

28

ఇదమన్యదిదం చాన్యదితి మిథ్యాగ్రహః కుతః
సంభవాదఖిలాకారేష్వేకస్యా ఏవ సంవిదః
సంవేద్యమపి నాస్త్యేవ బద్ధమోక్షావతః కథమ్.

29

ఈ జగత్తంతయు సంవిన్మాత్రమే యైయున్నది. ఇందు మఱియొక కల్పన లేనేలేదు. జగజ్జాలమను బేరుగల యీ సంవిత్ - స్ఫురణమాత్రమున 'ఇది వేఱు, ఇది వేఱు'ను మిథ్యాగ్రహణ మెట్లుండగలదు? మఱియు నంతటను నొకే సంవిత్తు (చైతన్యము) యుండియున్నందున యిక సంవేద్యమున్ను (తెలిసికొనఁబడఁదగియు) లేకయే యున్నది. కావున, బంధమోక్షములున్ను, నిక యెట్లుండగలవు?

మోక్షోఽ యమేష ఖలు బద్ధ ఇతి ప్రసహ్య
చింతాం నిరస్య సకలాం విఫలాభిమానాం
మహానీ వశీ విగతమానసుదో మహాత్మా
కుర్వన్స్వకార్యమనహం కృతిలేవ తిష్ఠ.

30

ఇత్యాప్తే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమార్థోపదేశో నామ
చతుర్థశాధిక శతతమః సర్గః || 114 ||

ఓ రామచంద్రా! 'ఇది బంధము, ఇది మోక్షమను వ్యర్థాభిమానముఁగూర్చిన చింతను సర్వయత్నుచే విడనాడి, వాగాది సమస్తేంద్రియములను జయించి, యథాప్రాప్తములగు రాజ్యాది స్వకార్యములఁజేయుచు, మానవియు, సంయమియు, అభిమాన, మదాదిరహితుఁడవును, అహంకార వర్జితుఁడవును, మహాత్ముఁడవునై వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
పరమార్థోపదేశమను నూటపదు నాలువ సర్గము ||114||

పశ్చిదశాధిక శతతమః సర్గః

[మహాకర్తాదిశబ్దానాం వ్యాఖ్యానీరిహ శంభునా
లక్ష్యాణి జీవన్ముక్తానాం వర్ణ్యంతే భృగోజ్జేఽర్థినే

మహాకర్త మున్నగుశబ్దముల వ్యాఖ్యలద్వారా యాశ్వరుడు జిజ్ఞాసువగు భృంగికి జీవన్ముక్తుల లక్షణములను దెలుపుట యిటు వర్ణించబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

మహాకర్తా మహాభోక్తా మహాత్మాగీ భవానఘ

సర్వాః శక్ష్మాః పరిత్యజ్య ధైర్యమాలమ్బ్య శాశ్వతమ్. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— పాపరిహితుడవగు రామచంద్రా! సంశయములన్నిటిని బారద్రోలి, నిర్భయమై, శాశ్వతమైనట్టి కూటస్థాత్మభావము నవలంబించి, నీవు మహాకర్తవు, మహాభోక్తవు, మహాత్మాగివి కమ్ము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

కిముచ్యతే మహాకర్తా మహాత్మాగీ కిముచ్యతే

కిముచ్యతే మహాభోక్తా సమ్యక్-ధయమే ప్రభో. 2

శ్రీరాముడు:— ప్రభూ! మహాకర్తయన నేమియో, మహాభోక్తయన నేమియో, మహాత్మాగియన నేమియో నాకు బాగుగఁ దెలియఁజేయుడు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతద్వ్రతత్రయం రామ పురా చద్వైర్ధమానినా

భృగీశాయ తు సంప్రోక్తం యేనాసా విజ్వరః స్థితః. 3

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఈ (మహాకర్తాది) మూడువ్రతములను బూర్వము విన్నాడు భృంగీశునకుఁ జెప్పెను. వానిచే నాతఁడు దుఃఖిరహితుడై యుండెను.

సుమేరావుత్తరే శృజే పూర్వం శశికలాధరః

అతిష్ఠదగ్నిసంకాశే సమగ్రపరివారవాన్. 4

అగ్నివలె దేదీప్యమానముగు సుమేరువర్వతముయొక్క యుత్తరశిఖరమున సమస్తపరివార సమేతముగ చంద్రకళాధరుడగు పరమేశ్వరుడు పూర్వముండియుండెను.

తమపుచ్చన్మహాతేజాస్తను విజ్ఞానవాన్స్థితః

భృగీశఃప్రణతో రామ బద్ధాజ్జలిరుమాపతిమ్. 5

ఓ రామచంద్రా! మలదాత్మజ్ఞానము గలవాఁడును, మహాతేజస్వియునగు భృంగీశుఁడు చేతుల జోడించుకొని వందనమాచరించుచు, పార్శ్వతీనాథుడగు యమృహదేవుని నిట్లడిగెను.

భృజ్జీశ ఉవాచ:-

భగవద్దేవదేవేశ సర్వజ్ఞ పరమేశ్వర
యదహం పరిపృచ్ఛామి కృపయా తద్వదాశు మే. 6

భృంగీశుడు:- భగవంతుడా! దేవదేవేశా! సర్వజ్ఞా! పరమేశ్వరా! దయచేసి నేనడుగు దానిని తాము శీఘ్రముగ నెలవిండు.

సంసారరచనాం నాథ తరజతరలామిమామ్
అవలోక్య విముహ్యేమి తత్త్వవిశ్రాంతివజ్జితః. 7

మహాత్మా! తరంగమువలె జంచలమైనట్టి యీ సంసారరచనను గాంచి, ఆత్మతత్త్వమున విశ్రాంతిలేని నేను విమోహితుడ నగుచుంటిని.

కమన్తర్నిశ్చయం కాన్తమురరీ కృత్య సుస్థితమ్
అస్మిన్జగజ్జీరగృహే తిష్ఠామి విగతస్వరమ్. 8

దేవా! ఎద్దానిని నేను నాయంతఃకరణమున నిశ్చయించి యీ జగద్రూపమును జీర్ణగృహమున దుఃఖిరహితుడనై యుండగలనో, అట్టి యుత్తమ, ప్రియవస్తువెది?

ఈశ్వర ఉవాచ:-

సర్వాః శక్జాః పరిత్యజ్య ధైర్యమాలమ్బ్యశాశ్వతమ్
మహా భోక్తా మహాకర్తా మహాత్మాగీ భవానఘ. 9

ఈశ్వరుడు:- పాపరహితుడవగు భృంగీశా! సంశయములన్నిటిని విడనాడి నిర్భయమై శాశ్వతమైనట్టి కూటస్థాత్మభావమునవలంబించి, మహాభోక్తయు, మహాకర్తయు, మహాత్మాగియుకమ్ము.

భృజ్జీశ ఉవాచ:-

కిముచ్యతే మహాకర్తా మహాభోక్తా కిముచ్యతే
కిముచ్యతే మహాత్మాగీ సమ్యక్కథయ మే ప్రభో. 10

భృంగీశుడు:- దేవా! మహాకర్తయన నేమియో మహాభోక్తన నేమియో, మహాత్మాగియన నేమియో నాకుఁ బూర్ణముగ వచింపుడు!

ఈశ్వర ఉవాచ:-

ధర్మాధర్మా మహాభాగ శక్జావిరహితాక్షయః
యః కరోతి యథాప్రాప్తౌ మహాకర్తా స ఉచ్యతే. 11

ఈశ్వరుడు:- మహాభాగా! 'ఆత్మయందు కర్తృత్వాది ధర్మములు లేవను నిశ్చయము గలవాడై, యథాప్రాప్తములగు ధర్మాధర్మములను సంశయరహితుడై యెవఁడాచరించునో ఆతఁడు మహాకర్త యనఁబడును.

రాగద్వేషా సుఖం దుఃఖం ధర్మాధర్మా ఫలాఫలే
యః కరోత్యనపేక్షేణ మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

12

రాగద్వేష, సుఖదుఃఖ, ధర్మాధర్మ, ఇష్టానిష్టకర్మములను నిష్కామమనంబుచే, గేవలము
లోకోపకారముకొఱకే యెవఁడొనరించునునో, అతఁడు మహాకర్తయనఁబడును.

మానవన్నిరహంభావో నిర్మలో ముక్తమత్సరః
యః కరోతి గతోద్వేగం మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

13

మునుల కర్మయగు మననయోగాదులఁ గావించువాఁడును, అహంకారరహితుఁడును, నిర్మలఁ
డును, మాత్సర్యాదులు లేనివాఁడును, ఉద్వేగరహితుఁడై కర్మల నొనరించువాఁడును, మహాకర్తయనఁ
బడును.

శుభాశుభేషు కార్యేషు ధర్మాధర్మైః కుశజ్జయా
మతిర్నలిప్యతే యస్య మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

14

శుభాశుభకార్యములందు ధర్మాధర్మములనుగూర్చిన కుశంకచే నెవని బుద్ధి లిప్తముగాకుం
డునో, యితఁడు మహాకర్తయని చెప్పఁబడును.

సర్వత్ర విగతస్నేహో యః సాక్షివదవస్థితః
నిరిచ్ఛం వర్తతే కార్యే మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

15

సర్వత్ర గాగరహితుఁడును, సాక్షివలె నుండువాఁడును, ఇచ్ఛారహితుఁడై కార్యములందు
బ్రవర్తించువాఁడును మహాకర్తయనఁబడును.

ఉద్వేగానస్తరహితః సమయా స్వచ్ఛయా ధియా
న శోచతే యో నోదేతి మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

16

ఎవఁడు సమయై, స్వచ్ఛమైనట్టి బుద్ధితోఁగూడి, ఉద్వేగ, ఆనందరహితుఁడై ఇష్టానిష్టము
లందు సుఖదుఃఖముల నొందకుండునో, అతఁడు మహాకర్తయనఁబడును.

యథార్థకాలే మతిమానసంసక్త మనా మునిః
కార్యానురూపవృత్తస్థో మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

17

ఆ యా కాలములందుఁ జక్కఁగాఁ జింతించిన కర్మములందు యథోచితముగఁ బ్రవర్తించు
వాఁడును, సంసక్తముగాని మనంబుగలవాఁడును. మనశీలుఁడును, బుద్ధిమంతుఁడును నగువాడు మహా
కర్తయనఁబడును.

ఉదాసీనః కర్మతాం చ కర్తాకర్మాచరంశ్చ యః
సమం యాత్యస్తరత్యస్తం మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

18

ఉదాసీనుఁడును, దైవీకముగ సంప్రాప్తించు విహిత అవిహితకర్మలఁ జేయుచు కర్మత్వము
లేనివాఁడును, తత్కర్మత్వమును అన్యప్రేరితమని యెరిగి అంతరంగమున అత్యంత సమభావమునొందు
వాఁడును మహాకర్తయనఁబడును.

స్వభావేనైవ యః శాన్తః సమతాం న జహత్తివై
శుభాశుభం హ్యచరన్యో మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

19

స్వభావముగ నే శాంతుఁడును, ప్రాప్తించిన శుభాశుభకర్మలఁ జేయుమఁ తన సమత్వమును ద్యజింపనివాఁడును మహాకర్తయని చెప్పఁబడును.

జన్మస్థితివినాశేషు సోదయా స్తమయేషు చ
సమమేవ మనో యస్య మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

20

జన్మ, స్థితి, వృద్ధి, త్రియ, వినాశములను పంపికార మయములగు శరీరాది పదార్థములందు (నిర్వికార సన్యాత్రాత్మదర్శనముచే) యెవనిమనస్సు సమముగ నుండునో, ఆతఁడు మహాకర్త యనఁబడును.

న కించన ద్వేష్టి తథా న కించిదభికాంక్షతి
భక్త్యై చ ప్రకృతంసర్వం మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

21

ఎవనిని ద్వేషించనివాఁడును, దేనిని గోరనివాఁడును, యథాప్రాప్తముగ సమస్తము ననుభవింపువాఁడును మహాభోక్తయని చెప్పఁబడును.

నాదత్తే హ్యదదానశ్చ నాచరత్యాచరన్నపి
భుజ్జానోఽపి స యో భుక్త్యై మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

22

ఇంద్రియములచే గ్రహించుచున్నను, అసంగముగ ఆత్మనుగూర్చిన బుద్ధిచే నేమియు గ్రహించనివాఁడును, హస్తపాదాదులతో నాచరించుచున్నను, నిష్క్రియముగ ఆత్మనుగూర్చిన బుద్ధిగల్గియుండుటచే నేమియు నాచరింపనివాఁడును, అట్లే సమస్తము ననుభవించు చున్నను, నిత్యతృప్తముగ ఆత్మనుగూర్చిన బుద్ధిచే నేమియు ననుభవించనివాఁడును మహాభోక్త యనఁబడును.

సాక్షివత్సకలం లోకన్యవహారమఖిన్నధీః
పశ్యత్సవగతేచ్ఛం యో మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

23

సాక్షివలె ఇచ్చాగహితుడై అఖిన్నబుద్ధిలోటి సకలలోకన్యవహారముల నెవఁడు గాంచునో, ఆతఁడు మహాభోక్త యనఁబడును.

సుఖైర్దుఃఖైః క్రియాయోగైర్భావాభావైర్భిష ప్రదైః
యస్య నోక్త్రామతి మతిర్మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

24

సుఖదుఃఖదాయకములగు జయాపజగూడి క్రియాయోగములచేతను, భ్రమదాయకములగు లాభవ్యయాది కార్యములచేతను నెఱచిబుద్ధి విక్షేపము నొందింపకునో యాతఁడు మహాభోక్తయని చెప్పఁబడును.

జరా మరణ మాపచ్ఛ ర్భ్యాం దారిద్ర్యమేవ చ
రమ్యమిత్యేన యో వేత్తి మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

25

వార్ధక్యము, మరణము, ఆపద, రాజ్యము, దారిద్ర్యము - వీనినన్నింటినిగూడ బ్రహ్మాదృష్టిచే నెవఁడు రహితీయముగ నే యెఱుఁగునో, ఆతఁడు మహాభోక్త యనఁబడును.

మహాన్తి సుఖదుఃఖాని యః పయాంసీవ సాగరః

సమం సమువగృహ్ణాతి మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

26

సమద్రము సర్వవిధములగు జలములను దనయందు గ్రహించునట్లు, మహాత్ముః, మహద్దుఃఖముల నెవడు సమబుద్ధిచే గ్రహించునో, ఆతఁడు మహాభోక్తయని చెప్పబడును.

అహింసా సమతా తుష్టిశ్చస్త్రీభిర్మాదివాంశవః

నోప యస్మాచ్ఛోపయాత మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

27

చంద్రబింబమునుండి స్వభావముగ నే కిరణములు బయలుదేలునట్లు, ఎవనినుండి అహింస, సమత్వము, సంతృప్తి మున్నగు యుత్తముగుణములు నహజముగ నే బయలుపెడలునో, కాని, బయలుపెడలనట్లే యెవడను భవమునొందునో, అట్టివాఁడు మహాభోక్త యనబడును.

కల్పమలవణం తిక్తమమృష్టం మృష్టిముత్తమన్

అథమం యోఽత్తి సామ్యేన మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

28

కారముగ గాని, ఫలుపుగ గాని, ఉప్పుగ గాని, చేదుగ గాని, తీపిగ గాని, శుద్ధముగ గాని, అశుద్ధముగ గాని, ఉత్తమముగ గాని, నికృష్టముగ గాని, యున్న యన్నము నెవడు సమబుద్ధిలో భోజించునో యాతఁడు మహాభోక్తయనబడును.

సరసం నీరసం చైవ సురతం విరతం తథా

యః పశ్యతి సమం సామ్యా మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

29

రసవంతమైనదానినిగాని, లేక నీరసమైనదానినిగాని, సురతమునుగాని, రతివిఘాతమునుగాని యే సామ్యుడను మహాత్ముఁడు సమదృష్టిలోటి వీక్షించునో యాతఁడు మహాభోక్త యనబడును.

క్షౌరే ఖడ్గాప్రకారే చ శుభే హాప్యశుభే తథా

సమతా సుస్థిరా యస్య మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

30

కారపువస్తువునందుగాని, లేక చెక్కెరమున్న గువానితోఁగూడిన స్వాస్థి పదార్థమునందుగాని, శుభమందుగాని, అశుభమందుగాని యెవనియొక్క సమత్వము సుదృఢమైయుండునో, ఆతఁడు మహాభోక్తయని చెప్పబడును.

ఇదం భోజ్యమభోజ్యం చేత్యేవం త్యక్త్వా వికల్పితమ్

గతాభిలాషం యో భుక్తే మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

31

ఇది తినదగినది, ఇది తినదగినదివలన, ఈవికల్పమును దృఢించి, అభిలాషారహితుడై యెవడు భుజించునో యాతఁడు మహాభోక్తయనబడును.

ఆపదం సంపదం మోహమానస్తమపరం పరమ్

యో భుక్తే సమయా బుద్ధ్యా మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

32

ఆపదను, సంపదను, మోహమును, ఆనందమును, నికృష్టమైనవియు, ఉత్కృష్టమైనవియు నగు అన్నాదులను నెవడు సమబుద్ధిలోటి యనుభవించునో, ఆతఁడు మహాభోక్తయనబడును.

ధర్మాధర్మా సుఖం దుఃఖం తథా మరణాన్మనీ
ధియా యేనేతి సంత్యక్తం మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే. 33

ధర్మాధర్మములను, సుఖదుఃఖములను, జన్మమరణములను, నిరతీతయానంద పరిపూర్ణాద్వయాయత్మబుద్ధిచే నెవఁడు మిథ్యయని యెఱింగి త్యజించునో, ఆతఁడు మహాత్మాగియని చెప్పబడును.

సర్వేచ్ఛాః సకలాః శజ్కాః సర్వేహః సర్వనిశ్చయాః
ధియా యేన పరిత్యక్తా మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే. 34

విషయములు బాధించబడునని యెఱుఁగుట చే నెవనిచే సమస్తమైన కోర్కెలున్ను, సర్వ సంశయములున్ను, సమస్త శారీరిక, వాచిక, మానసిక చేష్టలున్ను, సమస్త నిశ్చయములున్ను బుద్ధిమృగఁ ద్యజింపఁబడునో యాతఁడు మహాత్మాగి యనఁబడును.

దేహస్య మనసో దుఃఖైరిద్రియాణాం మనఃస్థితేః
నూనం యేనోజ్ఞితా సత్తా మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే. 35

దేహేంద్రియమనఃబల సత్తను వానివానిదుఃఖములతో నహాయెవఁడు నిక్కముగఁ బరిత్యజించునో, ఆతఁడు మహాత్మాగియని చెప్పబడును.

న మే దేహో న జన్మాపి యుక్తాయుక్తే న కర్మణి
ఇతి నిశ్చయవాన స్తర్మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే. 36

నాకు దేహములేదు, విహితనిష్ఠిద్ధకర్మలుగాని, ఇష్టానిష్ఠకర్మలుగాని లేవని యిట్లెవఁడెంతోకరణమున నిశ్చయించునో, ఆతఁడు మహాత్మాగి యనఁబడును.

యేన ధర్మమధర్మం చ మనోమననమిహితమ్
సర్వమస్తః పరిత్యక్తం మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే. 37

ఎవఁడు శారీరిక ధర్మాధర్మములను, మననాది మానసికచేష్టలను, వాగాదుల క్రియలను, సమస్తము సంతోకరణముచే, పరిత్యజించునో యాతఁడు మహాత్మాగి యనఁబడును.

యావతీ దృశ్యకలనా సకలేయం విలోక్యతే
సా యేన సుప్త సంత్యక్తా మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే. 38

ఈ కాన్పించు దృశ్యకల్పన సంతటిని యెవఁడు సమ్యక్ సర్వనముచే మిథ్యయని యెఱింగి త్యజించివైచునో, ఆతఁడు మహాత్మాగి యనఁబడును.

ఇత్యుక్తం దేవ దేవేన భృగీశాయ పురానఘ
ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య తిష్ఠ రామ గతజ్వరః. 39

పాపరహితుడవగు రామచంద్రా! ఇట్లు పూర్వకాలమున క్రీపరమశివుఁడు భృంగీకునకు జెప్పెను. ఇట్టి దృష్టి నవలంబించి నీవు సంతాపరహితుడవై యుండుము.

నిత్యోదిశం విమలరూపమన నమాద్యం
బ్రహ్మాసి నేతరకలాకలనం హి కించిత్

ఇత్యేవ భావయ నిరజ్జనతామువేతో

నిర్వాణమేహి సకలామలశాస్తవృత్తిః.

40

ఓ రామచంద్రా! పంచకోశభేదస్థితమును, అవస్థాత్రయరహితమునగు నిరంజనరూపమును నీవు బొంది, నిత్యోదితమై, విమలరూపమై అనంతమై, ఆద్యమైనట్టి బ్రహ్మమే సమస్తమునైయున్నది. అన్యమును కల్పన యొద్దయును లేదనిభావించుచు సమస్తకల్పనారూపములము శబ్దించినవాడవై నిర్వాణ పదమును బొందుము.

అనామయం బ్రహ్మ సమస్తకల్ప
కార్యైకబీజం పరమాత్మరూపమ్
బృహచ్చ తద్బృహితసర్వభావం
ఖమస్తి భాతీహ యదజ్జ కించిత్.

41

ప్రియఃపదగు రామచంద్రా! ఈ కాన్పించున దంతాము, సమస్తకల్పములందును బ్రసిద్ధములైన కార్యములయొక్క బీజభూతమైనట్టి నిరామయమైన పరమాత్మరూపముగు బ్రహ్మమేయగును. మఱియు, విశాల సృష్టిభేదములతోటి వృద్ధినింది భాసించునట్టి యీ పదార్థసమూహమంతయు చిదాకాశమేయైయున్నది.

అన్యత్క్వచిత్కించిదవం కదాచి
న్న సంభవత్యేవ సదపసచ్చ
ఇత్యేవ సాధో దృఢనిశ్చయోఽస్తి
స్థిత్యా గతాశక్యవిలాసమాస్వ.

42

ఓ సాధూ! బ్రహ్మముకంటె ఖిన్నముగ నత్తుగాని, అనత్తుగాని యెచటను గొంచెమైనను సంభవించదని యంతఃకరణమున దృఢముగ నిశ్చయించి, సంశయముల విడనాడి సుఖముగ నుండుము.

అస్తర్మఖః సస్సతతం సమస్తం కుర్వన్నహిషం ఖలు కార్యజాతమ్

స భేదమాయాసి కదాచిదేవనిరాకృతాహంకృతితాముపైషి.

43

ఇత్యాక్షే శ్రీవాసిష్ఠిమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే వ్రతత్రయనిరూపణం నామ
సజ్జుదశాధికశతతమః సర్గః || 115 ||

ఓ రామచంద్రా! నీవంతర్మఖుడవై నిరహంకృతిని బొందినచో. బహిర్మఖములగు సమస్త కార్యము లావరించుచున్నను భేదము నెన్నటికిఁ బొందకుండువు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
వ్రతత్రయనిరూపణమును నూటపదునై దవ సర్గము ||115||

పోడశాధికశతతమః సర్గః

[చిత్తస్య గలతో నిత్యం చతుర్థాదిషు భూమిషు
గతిస్య చ లక్ష్యాణి వర్ణ్యస్తేఽత్ర పుమాశ్రయాత్.

చతుర్థాది భూమికలయందు శమించునట్టియు, మఱియు శమించినట్టియు చిత్తముయొక్క
లక్షణము లీట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

భగవన్సర్వధర్మజ్ఞ చిత్తేహంకారనామని
గలితే వా గలస్రూపే లిజం సత్వస్య కిం భవేత్.

1

శ్రీరాముడు:- సర్వధర్మజ్ఞుడవగు పమాత్మా! అహంకారమును బేరుగల చిత్తమెపుడు
శమించునో, లేక, శమించదొడగునో, అపుడా వాసనాగహితముగు చిత్తమునకేయే లక్షణములుండునో
వచింపవేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

బలాదపి హి సంజాత న లిమ్పత్వాశయం సితమ్
లోభమోహాదయో దోషాః పయాంసీవ సరోరుహమ్.

2

ముదితాద్యాః శ్రయోవక్త్రం న ముచ్చస్తి కదాచన
గలత్యహంకారమయే చిత్తే గలతి యుక్మతే.

3

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! అహంకార మయముగు చిత్తమెపుడు శమించదొడ
గునో, మఱియు, జ్ఞానాగ్నిచేద బాపమెపుడు సశింపదొడగునో, అపుడు పరీక్షార్థము బలాత్కార
ముగ సంప్రాప్తించినను లోభమోహాది దోషములు, కమలమును జలముంటుంటు, శుద్ధచిత్తమును స్పృశిం
పనేరవు. మఱియు, ప్రసన్నత్వము, మైత్రి, కరుణ మున్నగు సంపదలు యట్టి శుద్ధచిత్తుని ముఖము
నెన్నఁచికిని వీడకుండును.

వాసనాగ్రస్థయచ్చిన్నా ఇవత్రుట్యన్యలం శనైః

కోపస్తానవమాయాతి మోహో మాన్యం హి గచ్ఛతి.

4

చిత్తము శమించునప్పుడు వాసనాగ్రంథులు చిన్నాభిన్నములై నవివలె మెల్లమెల్లగ తగ్గి
పోవుచుండును. మఱియు, కోపము నన్నగిలును. మోహము మందగించును.

కామః క్రమం గచ్ఛతి చ లోభః క్వాపి పలాయతే

నోల్లసన్దీప్తియాణ్యుచ్చైః ఖేదః స్ఫురతి నోచ్చకైః.

5

కామము శిథిలత నొందును, లోభమెచటికో పారిపోవును. ఇంద్రియములు ప్రబలములు
గాకయు, దుఃఖమును గల్గింపకయు నుండును. ఖేదమున్ను నధికముగాకయుండును.

న దుఃఖాన్యపబృంహన్తి న వల్లన్తి సుఖాని చ

సర్వత్ర సమతోదేతి హృది శైత్యప్రదాయినీ.

6

దుఃఖములు వృద్ధినిొందవు. సుఖములు అభిమానమును గల్గింపకుండును. తాపత్రయనివారకముగు సమత్వమే హృదయమున సర్వత్ర యుదయించును.

సుఖదుఃఖాదయస్తేషే దృశ్యస్తే యది వాముఖే
దృశ్యస్త ఏవ తుచ్ఛత్వాన్నానులిమ్పన్తి తే మనః.

7

ఒకవేళ సుఖదుఃఖాదుల చిహ్నము లెప్పుడైన ముఖముపై గనుపించినను నవి యల్పకాలము పఱకే యుండును. అనంతరము వానియందు మిథ్యాత్వబుద్ధి గలుగుటచే నవి మనంబును స్పృశింపకుండును.

చిత్తే గలతి గీర్వాణగణస్య స్పృహణీయతా
సాధుర్దచ్చత్వ దేత్యస్య సమతా శీతచన్ద్రికా.

8

చిత్తము శమించునపుడు సాధుశీలుడగు నహ్మనుజుడు దేవతాగణంబుచేతను వాంఛనీ యుండగును. మఱియు నత్తటి సమత్వమును శీతల చంద్రిక వానియందుదయించును.

ఉపశాంతం చ కాంతం చ నేవ్యమప్రతిరోధి చ
నిభృతం చోర్జితం స్వచ్ఛం మహతీతం మహద్వపుః.

9

శాంతమై, ప్రియమై, నేవనీయమై, అవిరోధియై, సమమై, తేజోయుక్తమై, స్వచ్ఛమైనట్టి, మహత్తరదేహమును, చిత్తము శమించిన యాతడు స్వభావముగనే ధరించును.

భావాభావా విరుద్ధోఽపి విచిత్రేఽపి మహానపి
నానన్దాయ న భేదాయ నతాం సంస్మృతివిభ్రమః.

10

విభవ, దారిద్ర్యములచే భయంకరమై, విచిత్రమై, గొప్పదైయన్నప్పటికిని ఈ సంసార భ్రమ అహంకారరహితులగు మహాత్ముల కానందముగాని, దుఃఖముగాని గల్గింపకుండును.

బుద్ధ్యాలోకేన సాధ్యేఽస్థిన్యస్తున్యస్త మితావది
ప్రవర్తతే న యో మోహాంతం ధిగస్తు నరాధమమ్.

11

సమస్త అపదలను నశింపజేయునదియు, బుద్ధియుక్త ప్రకాశమాత్రముచే సాధ్యమైనదియు నగు ఈయాత్మజ్ఞానమున నెవడు మోహావశమునఁ బ్రవర్తింపకుండునో, అట్టి యధమమచుజానకు ధిక్కారమగుచుండుత!

విశ్రాన్తిమాప్తముచితాం చిరమజదుఃఖ
రత్నాకరం జననసాగరముత్తి తీర్ణః
కోఽహం కథం జగదిదం చ పరం చ కిం స్యా
త్కిం భోగకై రితి మతిః పరమోఽభ్యుపాయః

12

ఇత్యార్హే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే గలితచిత్త లక్షణకథనం నామ
షోడశాధిక శతతమః సర్గః || 116 ||

ప్రియుడవగు రామచంద్రా! దుఃఖములను గత్తుములకు నెలవై, జననమరణ రూపమైనట్టి సంసారసముద్రమును దాట నిచ్చగించు పునీషునకు, నిరతిశయానందరూపమాగు ఆత్మయందు జరకా లోచితమగు విశ్రాంతినొందుటకొఱకై, 'నే నెవరు? ఈ ప్రపంచమేమి? ఆత్మతత్త్వమెట్టిది? తుచ్ఛ భోగములచే నేమి ప్రయోజనము? అని యివ్వీధముగ నిరంతర మభ్యసించబడిన విచారవైరాగ్యాత్మికమగు బుద్ధియే యన్నిటికంటె నుత్తమమైన ప్రథమోపాయము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున గలిగియున్న లక్షణ కథనమును నూటపదునాఱవ సర్గము ||116||

సప్తదశాధిక శతతమః సర్గః

[కోఽహం కథం జగదితి విచారేఽత్ర నిదర్శనమ్
ఇత్వాకోర్మసునా ప్రోక్తో వివేకః సప్తశతైశ్చే.

'నే నెవరు? ఈ ప్రపంచమేమి? - అను నీ విచారమున నిదర్శనపూర్వకముగా, మనువుచే వచింపబడిన యిత్వాకుయొక్క వివేక మిచటఁ దెలుపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:-

భవతామాది పురుష ఇత్వాకుర్నామ భూపతిః

ఇత్వాకువంశ ప్రభవ యథా ముక్తస్తథా శృణు.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:- ఇత్వాకువంశమున జన్మించిన యో రామచంద్రా! మీయొక్క ఆదిపురుషుడైన ఇత్వాకువను భూపాలుడెట్లు ముక్తుడయ్యెనో యావృత్తాంతమును వినుము.

ఇత్వాకుర్నామ భూపాలః స్వరాజ్యం పరిపాలయన్

కదాచిదేకాన్తగతో మనసా సమచిన్తయత్.

2

ఇత్వాకువను రాజు తనరాజ్యమును బరిపాలించుచు నొకపుడేకాంతమునకుఁజని తన మనంబుచే నిట్లు చింతనగావించెను -

జరామరణ సంక్షోభసుఖదుఃఖ భ్రమస్థితేః

అస్య దృశ్య ప్రపంచస్య కో హేతుః స్వాదితి స్వయమ్.

3

వార్ధక్యము, మరణము, సంక్షోభము, సుఖము, దుఃఖము మున్నగు భ్రమలకు స్థానభూతమైనట్టి యీ దృశ్యప్రపంచమునకుఁ గారణమెయ్యది? యని యీతడు స్వయముగ విచారించెను.

జగతో న వివేదాసా కారణం చిన్తయన్నపి

అథైకదా పృచ్ఛదసా బ్రహ్మలోకాగతం మనుమ్.

4

పూజితం స్వసభాసంస్థం భగవన్తం ప్రజాపతిమ్

అట్లు విచారించినను జగత్కారణమును నెఱుంగమి, అంత నొకపుడు బ్రహ్మలోకమునుండి యేతెంచినవాఁడును, పూజితుఁడును, తన సభయందున్నవాఁడును, భగవంతుఁడునగు తన తండ్రియైన మనుప్రభాపతినిగూర్చి యాతఁడెట్లుడిగెను.

ఇట్వోకురువాచ:—

మాం యోజయతి ధాన్వేన భగవన్కరుణానిధే. 5

భవత్ప్రసాద ఏవాయం భవంతం ప్రప్తమజ్ఞానా
కృతః స్తోత్రయమాయాతః స్వరూపం చాస్య కీదృశమ్. 6

కియదేతజ్జగత్కస్య కదా కేనేతి కథ్యతే
అహం కథం చ విషమాదస్మాత్సంసృతి విభ్రమాత్. 7

విముచ్యేయ ఘనాస్తీర్ణా జ్వాలాదివ విహంగమః

ఇట్వోకువు:—కరుణానిధియగు నో దేవా! నీ కృపయే తమ్ముల నివ్యధముగ దృష్టత్వముచే శీఘ్రముగ ప్రశ్నించుటకు నన్ను నియోజించుచున్నది—మహాత్మా! ఈ సృష్టి యెచటనుండి యేతెంచి నది? దీని స్వరూపమేమి? దీని సంఖ్యయెంత? పరిమాణమెంత? ఎపు డేవఁడు దీనినినిర్మించెను? మట్టియొ, విశాలమైన పలనుండి పక్షివలె నే నీ భయంకరమైన సంసారవిభ్రమమునుండి యెట్లు విముక్తి నొందగలను!

మనురువాచ:—

అహో ను చిరాకాలేన వివేకే సువికాసిని. 8

వితథానర్థ విచ్ఛేత్తా సారః ప్రశ్నస్త్వయా కృతః

మనువు:—అహా! గొప్ప అనర్థములను ఛేదించుటకుంటి సారభూతమైన ప్రశ్నను చిర కాలమునకు - మహా ప్రకాశవంతముగు వివేకమున నీవు గావించితివి.

యదిదం దృశ్యతే కించిత్తన్నాస్తి నృప కించన. 9

యథా గన్ధర్వనగరం యథా వారి మరుస్థలే
యత్త నో దృశ్యతే కించిత్తన్న కించిదవ స్థితమ్. 10

ఓ రాజా! ఈ కనుపించునదంతయు యథార్థముగ లేనిదేయగును. గంధర్వనగరమువలెను. మృగతృష్ణాజలమువలెను, నిది విశ్వయేయై యున్నది. విచారించిచూచిన ఏమి కానుపించదో, అది వాస్తవముగ నొకింతైనను లేనిదేయగును.

మనః షష్ఠేన్ద్రియాశ్రీతం యత్యాదపి న కించన

అవినాశం తదస్తేహ తత్సదాత్మేతి కథ్యతే. 11

ఏది మనస్సుకంటెను, తక్కిన పంచేంద్రియములకంటెను సతీతమైయున్నదో, దేనిగూర్చి సంభావనయున్న లేకయున్నదో, ఏది నాశరహితమైనదో, అదిమాత్రమే యిది కలదు. అదియే సద్రూప మగు ఆత్మయని చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇదం తు సర్వ దృశ్యాభ్యా రాజస్సర్గపరంపరా
తస్మిన్నేవ మహాదర్శే ప్రతిబిమ్బముపాగతా.

12

ఓ రాజా! దృశ్యములన్నింటిచే బూర్ణముగ యీ సృష్టిపరంపర, ఆ చిదాత్మయను గొప్ప
యద్దమునఁ బ్రతిబింబితమాయెను.

భాః స్వభావసముత్పన్నా బ్రహ్మస్ఫురణశక్తయః

కాశ్చిద్బ్రహ్మాణ్డతాం యాన్తి కాశ్చిద్దచ్చన్తి భూతతామ్.

13

అన్యాస్తస్యస్వత్వమాయాన్తి భవత్వేవం జగత్స్థితిః

ఆపరమాత్మనుండి స్వభావముగనే యుత్పన్నమైన కొన్ని స్ఫురణశక్తులు (చిదాభాసములు)
బ్రహ్మాండరూపమును బొందినవి; మఱికొన్ని పృథివ్యాది భూతరూపత్వము నొందినవి. తక్కినవి తక్కిన
చతుర్విధ ప్రాణీనమూహరూపముఁ బొందినవి, ఇదియే జగత్తుయొక్క స్థితి.

న బద్ధోఽస్తి న మోక్షోఽస్తి బ్రహ్మైవాస్తి నిరామయమ్

నైక్యమస్తి న చ ద్విత్వం సంవిత్సారం విజృమ్భతే.

14

ఇట బంధముగాని, మోక్షముగాని లేదు. నిర్వికారముగ బ్రహ్మమే గలదు. ఇందేకత్వము
గాని, ద్విత్వముగాని లేదు. సారభూతముగ చిదాత్మయే యీ జగద్రూపముగ విజృంభించుచున్నది.

ఏకం యథా స్ఫురతి వారితరణ భజై

రేవం పరిస్ఫురతి చిన్న చ కించిదేవ

త్వం బన్ధమోక్షకలనే ప్రవిముచ్య దూరే

స్వస్థో భవాభవభయోఽభవసార ఏవ.

15

ఇత్యార్హే శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ఇత్యైకుమను సంవాదో నామ

సప్తదశాధిక శతతమః సర్గః || 117 ||

ఓ యిత్యైకు రాజా! ఒకే జబ మనేకతరంగ భేదములచే నెట్లు స్ఫురించుచున్నదో, అట్లే
యొకే బ్రహ్మ మనేక జగద్రూపభేదములచే స్ఫురించుచున్నది. మాయామాత్రముగుటచే నీ భేదములు
లేనివేయగును. కావున నీవు బంధమోక్షములఁగూర్చిన భ్రమను దూరముగఁ బరిత్యజించి, సంసారభయ
రహితుఁడవై, అభయ సారభూత బ్రహ్మరూపుఁడవే కమ్ము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

ఇత్యైకుమను సంవాదమును నూటపదునేడవ సర్గము || 117 ||

అష్టాదశాధిక శతతమః సర్గః

[కుతః సర్గః కదా కస్య కేనేత్యేషామిహోత్తరమ్,
తథాత్మదర్శనోపాయా మనునాత్ర ప్రక్షీర్తితాః

సృష్టి యోగునండి యెపుడు ఎవనిచే రచించబడినది మున్నగు ప్రశ్నలకు త్తరమున్ను, ఆత్మ దర్శనోపాయమున్ను మనువుచే నిట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

మనురువాచః—

సంకల్పోన్ముఖతాం యాతాః సత్యశ్చిన్మాత్రసంవిదః

ఆపస్తరజ్జత్వమివ యాన్తి భూమివ జీవతామ్.

1

మనువు:- ఓ రాజా! ఆయా సంస్కారములచే విచిత్రమైయున్నట్టి అవిద్యయందు ప్రతిబింబించిన చిన్మాత్రసంవిత్తు సంకల్పమువైపున కున్ముఖమై, జలము తరంగరూపతను బొందునట్లు, జీవ భావమును బొందుచున్నది.

తే జీవాః సంసరన్తీహ సంసారే పూర్వముత్థితే

సుఖదుఃఖదశామోహో మనస్వేవాస్తి నాత్మని.

2

ఆ జీవులు, పూర్వమే యావిర్బూతమైయున్న యీ సంసారమునఁ దిరుగాడుచున్నారు. వాస్తవముగఁ జీవుల సుఖదుఃఖదశలనుగూర్చిన మోహము మనస్సునందే కలదుగాని ఆత్మయందు లేదు.

అదృశ్యో దృశ్యతే రాహు ర్భూతేన యథేన్ద్రనా

తథానుభవమాత్రాత్మా దృశ్యేనాత్మా వలోక్యతే.

3

రాహువు అదృశ్యరూపుఁడైనను నాతనిచే గ్రహింపఁబడిన చంద్రుని మూలమున నాతఁడు గానపించునట్లు, ఆత్మ యదృశ్యరూపమై ఆనుభవమాత్రమైయున్నను, తత్సాక్షాత్కార మొనర్చుట యం దభిముఖమైన యంతఃకరణముచే నది కానుపించును.

న శాస్త్రైర్నాపి గురుణా దృశ్యతే పరమేశ్వరః

దృశ్యతే స్వాత్మనైవాత్మా స్వయా సత్వస్వయా ధియా.

4

ఈ పరమేశ్వరుఁడు (ఆత్మ) శాస్త్రములచే గాని, గురువుచే గాని కానుపించఁడు. ఆహంకారమహాకారరహితమగు బుద్ధిచే దనచేతనే తాను కానుపించుచున్నాఁడు.

పథికాః పథి దృశ్యన్తే రాగద్వేషవిముక్తయా

యథా ధియా తథైవై తే ద్రవ్యవ్యాః స్వేన్ద్రియాదయః.

5

మార్గమందు బాటసారులు రాగద్వేషరహితమగు బుద్ధితోటి చూడఁబడునట్లు, ఆహంకారహితమగు బుద్ధితోటి తన యింద్రియములున్న నట్లే చూడఁబడవలయును.

ఏతేషు నాదరః కార్యః సతా నై వావధీరణమ్

పదార్థమాత్రతావిష్టాన్తస్వేతే యథాసుఖమ్.

6

బుద్ధిమంతుడగువాడే దేహేంద్రియాదుల నాదరింపఁగూడదు, (ఉపవాసాదులచే) అనాదరింపఁగూడదు. ప్రాప్తించిన పదార్థమాత్రముతోఁగూడినవై యవి మఖిపూర్వకముగ నుండుగాక!

పదార్థమాత్రం దేహాది ధియా సంతృప్త్య దూరతః

ఆశీతలాన్తకరణో నిత్యమాత్మమయో భవ.

7

ఓ రాజా! పదార్థమాత్రమగు దేహాదులను బుద్ధిచే దూరముగఁ దృఙ్గించి, పూర్ణశీతలాంతఃకరణుడవై, నిత్యము ఆత్మమయుఁడవు కమ్ము.

దేహోఽహమితి యా బుద్ధిః సా సంసారనిబన్ధనీ

న కదాచిదియం బుద్ధిరాదేయా హి ముముక్షుభిః.

8

నేను దేహమునను ఈబుద్ధి సంసారమున బంధింపనదైయున్నది. కావున ముముక్షువులెన్నటికి నట్టిబుద్ధిని గ్రహింపఁగూడదు.

న కించిన్మాత్ర చిన్మాత్రరూపోఽస్మి గగనాదణుః

ఇతి యా శాశ్వతీ బుద్ధిః సా న సంపారబన్ధనీ.

9

నేనుఁగిన్మాత్రమెదియుఁగాను, ఆకాశముకంటెను సూక్ష్మమైన చిన్మాత్రుడను, అను నిరంతరబుద్ధి సంసారమున బంధింపనిదై ముక్తిదాయకమైయున్నది.

యథా విమలతోయానాం బహిరస్తశ్చ భావనం

తేజస్వీతి సర్వత్ర తథాత్మా సర్వవస్తుషు.

10

నిర్మలాదకముయొక్క బాహ్యభ్యంతరములం దంతట నూర్జ్వలితేజ ముండునట్లు, ఆత్మ సర్వవస్తువులయొక్క బాహ్యభ్యంతరములందును నుండియున్నది.

సంనివేశాంశవై చిత్ర్యం యథా హేమోఽజ్గదాదితా

ఆత్మన స్తదతద్రూపా తథైవ జగదాదితా.

11

అంగద, కేయూరాద్యాభరణములం దంతట సువర్ణముమాత్రమే యెట్లు కలదో, కేవలము వాని యాకారములందు మాత్రమెట్లు వైచిత్ర్యమున్నదో, అట్లే జగదాదులం దంతటను ఆత్మయే గలదు, కేవలము మాయారచితమగు వాని యాకారమాత్రముననే భేదముకలదు.

వివాశవాడవాక్రాంతం భీమం కామమహారవం

జగ జ్జాలతరజ్జిగ్గోయాన్తి భూతతరజికాః.

12

వివాశమును బడబాగ్నిచే నాక్రమింపఁబడినట్టి భయంకరమైన కామమును మహాసముద్రమునుగూర్చి ప్రాణికోట్లను దరింగిములతోఁగూడియున్న జగత్సమూహమును నదులు బ్రహ్మించుచున్నవి.

తథా పృథ్యాపృథ్వార్ణ్యయః పాతా కాలవారిధేః

తమాత్మానం మహాగస్త్యం రాజన్భావయ సర్వదా.

13

ఓ రాజా! అపైనను, నేటివఱకు నట్టి జగత్సమూహభక్షణముచేఁ దృప్తిబొందని యాకాలసముద్రమునకు, ఆత్మ మహాఅగస్త్యరూపమని నిరంతరము భావింపుము,

అనాత్మన్యాత్మతావస్థి దేహాదౌ దృశ్యజాలకే

త్యక్త్వా సత్వముపరూఢో గూఢస్త్వ యథా సుఖమ్.

14

అనాత్మరూపముగ దేహాది దృశ్యసమాహమున ఆత్మబుద్ధిని వదలి, నిర్వాసనాభావమున నారూఢుండవై, గూఢరూపమున సుఖపూర్వకముగ నుండుము.

కుచకోటరసంనుప్తం విస్మృత్య జననీ సుతం

యథా రోదితి పుత్రార్థం తథాత్మార్థమయం జనః.

15

పైటక్రింద నిదురించుచున్న బాలకుని వఱచి పుత్రునికొఱకుఁ దల్లి యేడ్చునట్లు, అంతఃకరణముననే నిత్యములబ్ధమై యున్నట్టి ఆత్మను భ్రాంతిచే మఱచి యద్దానికై జీవుఁడు విలపించుచున్నాడు.

అజరామరమాత్మానమబుద్ధ్యా పరిరోదితి

హా హతోఽహమనాథోఽహం సప్టోఽస్మితి వపుర్యయే.

16

జరామరణరహితమైనట్టి ఆత్మ నెఱుంగక, దేహము నశింప, అయ్యో నేజన్మితి, నేననాథుండను, నేను నశించితి నని జీవుఁడెఱుచున్నాఁడు.

యథా వారిపరిస్పందాన్నానాకారం విలోక్యతే

తథా సంకల్పవశతశ్చిద్భహ్మ పరిబంధాతి.

17

జలముయొక్క చలనమువలన తరం గాది అనేకరూపములుగనది కానుమించునట్లు, సంకల్ప వశమువలన చిద్భహ్మయే వివిధకార్యపరంపరగ వృద్ధి నొందుచున్నది.

సంస్థాప్య సంకల్పకలङ్కముక్తం

చిత్తం త్వమాత్మన్యపశాన్తకల్ప

స్పృశేఽప్యసంస్పృశ్చమివేహ తిష

స్వస్థః సుఖీ రాజ్యమిదం ప్రశాధి.

18

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ఇత్యౌకుమనుసంవాదే

అపాదశాధికశతతమః సర్గః || 118 ||

పుత్రకా! నీవు శమించిన సంకల్పముగలవాఁడవై సంకల్పమున కళంకములేని చిత్తమున ఆత్మయందు సంస్థాపన మొనర్చి, వ్యవహారార్థము శరీరాదులచే గ్రియలాచరించినను, అవి యాభాసమాశ్రములే యగుటచే అసంగముగ ఆత్మచే నేమియు నాచరింపనివాఁడవై, స్వస్థుండవై, సుఖివై, ప్రాప్తిం చిన రాజ్యము నిలఁ బాలనయొనర్చుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

ఇత్యౌకుమను సంవాదమును నూటపదు నెనిమిదవ సర్గము || 118 ||

ఏకోనవింశాధికశతతమః సర్గః.

[వర్ణితే పురుషస్యాత్ర స్వాతంత్ర్యం మోక్షబంధయోః
విద్యావిద్యాత్మక క్తిభ్యాం సత్యాసత్యాత్మనిశ్చయాత్.

విద్య, అవిద్యయును ఆత్మయొక్క గెండుశక్తులఁబట్టి సత్యాసత్యములు నిశ్చితముకాఁగా,
బంధమోక్షముల విషయమున నిఁక మనుజుని స్వతంత్రత యిటు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

మనురువాచః—

సర్గాత్మభిర్విభుః స్వస్థః క్రీడతే బాలవత్స్వయం

సంహారాత్మకశక్త్యాథ సంహృత్యాత్మని తిష్ఠతి.

1

మనువు:—పుత్రకా! పరమాత్మ, సృష్టిరూపముగు తన అవిద్యా శక్తిచే తత్తత్సృష్టిరూప
క్రియలఁగావించుచు, అజ్ఞాదృష్టితోఁగూడి బాలకునివలె స్వయముగఁ గ్రీడించుచున్నాడు. మఱియు
జ్ఞానదృష్టితోడ విద్యయును సంహరశక్తిచే నద్దానినంతయు సంహరించి నదాస్వాత్మయై, దే సీతిగల్గి
యుండుచున్నాడు.

స్వయమస్య తథా శక్తిరుదేత్యాం బధ్యతే యయా

స్వయమస్య తథా శక్తిరుదేత్యున్మృచ్యతే యయా.

2

దేనిచే నాతఁడు బంధింపఁబడునో, అట్టిశక్తి వానియందు స్వయముగ నుదయించుచున్నది.
మఱియు, దేనిచే నాతఁడు ముక్తఁడగునో, అట్టిశక్తియు వానియందు స్వయముగ నావిర్భవించు
చున్నది.

చంద్రాగ్రవహ్నితప్తాయోరత్నాదీనాం యథార్చిషః

యథా పత్రాదివృక్షాణాం నిర్ఘరాణాం యథా కణాః.

3

తథేదం బ్రహ్మణి స్ఫారే జగద్బుద్ధ్యాదికల్పితం

దుఃఖప్రదమతజ్ఞానాం తదేవా తదివ సితమ్.

4

చంద్ర, సూర్య, అగ్ని రత్న తప్తాయము (కాల్పిన యిరుము)లనుండి వానిప్రకాశమున్ను,
వృక్షములనుండి పత్రాలును, నెలయేళ్లనుండి జలకణములును నెట్లు వేటుగ, గల్పింపఁబడినవో,
అట్లనే విశాలమగు బ్రహ్మమున జగత్తు, బుద్ధి మున్నగునవి వేటుగఁ గల్పింపఁబడినవి. ఇదంతయు
బ్రహ్మమేయైయున్నను, బ్రహ్మముకంటె వేటుగనున్నట్లు తోచుచు అజ్ఞానులకు దుఃఖప్రదమై
యొప్పుచున్నది.

అహో ను చిత్రా మాయేయం తాత విశ్వవిమోహినీ

సర్వాజ్ఞప్రోతమప్యత్మా యదాత్మానం న పశ్యతి.

5

పుత్రా! ఆహా! జగత్తును మోహింపఁజేయునట్టి యీ మాయ యెంతవిచిత్రమైనది. సర్వాంగ
ఘటించును వ్యాపించియున్నను యీ యాత్మను జీవుఁడు గాఁచుటలేదే!

చిదాదర్శమయం సర్వం జగదిత్యేవ భావయన్
యస్తిప్తత్యపశాన్తేచ్ఛం న బ్రహ్మ కవచః సుఖీ.

6

ఈ జగత్తంతయుఁ చిదాదర్శ * మనుమని భావించుచు నెవఁడు కోర్కెలు నఁచిన వాఁడై యుండునో, అట్టివాఁడు అజ్ఞానబాణములచే భేదింపఁబడి గాని బ్రహ్మమే కవచముగఁ గలిగి యుండును గాన నాతఁడే సుఖపంతుడగును.

అహమర్థవిముక్తేన భావేనాభావరూపిణా
సర్వం శూన్యం నిరాలమ్బం చిద్రూపమితి భావయేత్.

7

అహంకారరహితుడై, సమస్తవస్తువుల అభావరూప భావనచే, అంతయు శూన్యమై నిరాలంబమైనట్టి చిద్రూపబ్రహ్మమే యని భావించవలెను.

ఇదం రమ్యమిదం నేతి బీజం తే దుఃఖసంతతేః
తస్మిన్నామ్యాగ్నినా దధే దుఃఖస్యావసరః కుతః.

8

‘ఇది రమ్యమైనది, ఇది రమ్యమైనదికాదా’ను నీ ప్రకారముగ వైషమ్యకల్పనయే నీ యొక్క దుఃఖసమాహమునకు బీజమైయున్నది. సమత్వము నగ్నిచే ఆ బీజము దహింపఁబడ నీరక న్దుఃఖ మునకు చోటెచట?

రాజన్నభావనాస్త్రేణ రమ్యారమ్యవిభాగితా
పారుషాతిశయేనాశు స్వేనైవానర్విలూయతామ్.

9

ఓ రాజా! సమాధియొక్క యభ్యాసమువలన సర్వదృశ్య విస్మృతియను అస్త్రముచే మహాపురుషప్రయుత్నముద్వారా రమ్యారమ్యవిభాగకల్పనను శీఘ్రముగ నీయంతఃకరణమున ఛేదించి వేయుము.

అభావనేన భావనం విలూయ కర్మకాననం
సరం సమేత్య తానవం విశోక ఏవ తిష్ఠ భోః.

10

పుత్రకా! అభావన (సర్వదృశ్యవిస్మృతి)చే భావన (దృశ్యపృథాగ)ను, కర్మయను సరణ్య మును ఛేదించి, ఆకాశముకంటెను నతిసూక్ష్మమగు బ్రహ్మమును బొంది దుఃఖరహితుడవై యుండుము.

భరితభవనాభోగో భూత్వా విభాగబహిష్కృతో
గలితకలనాభాసోల్లాసో వివేకవిలాసవాన్
అధిగతవరమానందస్పృహశ్చిరాయ నిరామయః
శమసమసిత స్వచ్ఛాభోగో భవాభయచిద్యపుః.

11

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ఇత్యోక్తుమనుసంవాదే
ఏకోనవింశాధిక శతతమః సర్గః 119 ।

* చిదాదర్శము:—వైతన్యమును అద్వయము అందు జగత్తు మిథ్యాభూతమున ప్రతిబింబించినది.

పుత్రా! నీవు మొమ్మెదట వివేకమును విహసముతోఁ గూడియుండి, పిమ్మట సమాధిచే నశించిన బాహ్యకల్పనాభాసము గలవాడవై, పూర్ణాత్మచే జగంబంతట వ్యాపించిన శరీరముగలి విభాగరహితుడవై పరమానందమును బొంది శాశ్వతముగ సంసారోగవర్జితుడవై, శాంతమై, సమమై, ఏకరసమై, స్వచ్ఛమైనట్టి చిన్మాత్రదేహంబు గలవాడవై, సంసార భయరహితుడవై యుండుము

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
ఇత్యోక్తుమను సంవాదమును నూటపందొమ్మిదవ సర్గము || 119 ||

వింశాధిక శతతమః సర్గః

[ముముక్షుభూమికా స్త్రీస్తో ముచ్యమాన్య తూ త్తరాః.

ముక్తస్య పరత స్త్రీస్తో భూమికాః సప్త దర్శితాః.

ముముక్షువునకు మొదటి మూడుభూమికలు, ముక్తఁడగుచున్నవానికి నాల్గవభూమిక, ముక్త నకుఁ దక్కిన మూడుభూమికలు — ఇట్లు సప్తభూమికల వర్ణనమిటఁ గావించబడుచున్నది]
మనురువాచః—

శాస్త్రసజ్జనసంపర్కైః ప్రజ్ఞామాదౌ వివర్ధయేత్

ప్రథమా భూమికైః షోక్తా యోగస్వైవ చ యోగినః.

1

మనువు. — పుత్రా! శాస్త్రాభ్యాస, సజ్జనసహవాసములచే మొదటిప్రజ్ఞను వృద్ధిపఱచవలెను.

ఇది యోగముయొక్క ను, యోగియొక్కయు మొదటిభూమికయని చెప్పఁబడినది.

విచారణా ద్వితీయా స్యాత్ప్రతియా2 సజ్జభావనా

విలాపనీ చతుర్థీ స్యాద్వాసనా విలయాత్మికా.

2

ఇక రెండవభూమిక 'విచారణ' మూడవది 'అసంగభావన' (అసంగాత్మను గూర్చిన భావన) నాల్గవది. వాసనల కాశ్రయ భూతమగు అవిద్యలయించునట్టి 'విలాపనీ' అవధి.

శుద్ధసంవిన్మయానందరూపా భవతి పశ్చాత్త

అర్థసుప్తప్రబుద్ధాభో జీవన్ముక్తో2 త్ర తివృత్తి

3

శుద్ధి చిన్మాత్ర సంవిత్తుచేఁ బూర్ణమై, ఆనందరూపమైన యైదవ భూమిక, జీవన్ముక్తఁడగు యోగి యీభూమికయందర్థనిదితునివలెను, అర్థజాగృతునివలెను నుండును.

స్వసంవేదనరూపా చ వ్యస్తీ భవతి భూమికా

ఆనందైకఘనాకారా సుషుప్తసదృశస్థితిః.

4

స్వభావముగనే నిరతిశయానందముచుమై, బ్రహ్మికారానుభవస్ఫుర్తి రూపమై, సుషుప్తవలె నున్నట్టి స్థితి యీ యాఠవ భూమిక.

తుర్యావస్థాపశాంతాథ ముక్తిరేవేహ కేవలమ్

సమతా స్వచ్ఛతా స్యామ్యా సప్తమీ భూమికా భవేత్. 5

అట్టి వృత్తియున్న త్నయించి, శమించిన తురీయావస్థ గలదై, కేవలము ముక్తిరూపమై సమమై, స్వచ్ఛమై, సౌమ్యమైనట్టి స్థితి యేడవభూమిక (తురీయాతీతావస్థ) యగును.

తుర్యాతీతా తు యావస్థా పరా నిర్వాణరూపిణీ

సప్తమీ సా పరిప్రాథా విషయః స్యాన్న జీవతామ్. 6

ఇట్టి తురీయాతీతావస్థ పరానిర్వాణరూపమైయున్నది. ఈ సప్తమభూమికయే మిగుల పాథమైనచో విదేహముక్తి సంభవించును. అది జీవించియుండు యోగులకు విషయముకాదు.

పూర్వావస్థాత్రయం త్వత్ర జాగ్రదిత్యేవ సంస్థితమ్

చతుర్థీ స్వప్న ఇత్యుక్తా స్వప్నాభం యత్ర వై జగత్. 7

ఇందు మొదటి మూడవస్థలున్న జాగ్రద్రూపములై యుండును. నాల్గవది స్వప్నరూపమని శేర్కొనఁబడినది. అందీ జగత్తు స్వప్న తుల్యముగ భాసించును.

ఆనందైశ్వరీభావాత్సుమప్తాఖ్యా తు పశ్చమీ

అసంవేదనరూపాథ వష్టి తుర్యపదాభిధా. 8

ఆనందభవమును ఆత్మతో ఏకీభావమునొందుటచే నైదవభూమిక సుఖప్తిరూపమని చెప్పఁబడినది. ఇతరపదార్థముల జ్ఞానములేక కేవలము స్వరూపమాత్రమందలి స్థితియే గల్గియున్నచగుటచే ఆఱవది తురీయపదమని వచింపఁబడినది.

తుర్యాతీతపదావస్థా సప్తమీ భూమికోత్తమా

మనోవచోభిరగ్రాహ్య స్వప్రకాశపదాత్మికా. 9

తురీయాతీత పదావస్థ యుత్తమమైన యేడవ భూమికయగును. ఇది స్వప్రకాశరూపమగుటచే మనోవాక్కుల కగ్రాహ్యమై పఱగుచున్నది.

అస్తః ప్రత్యాహృతివశాచ్చేత్యం చేన్న విభావితమ్

ముక్త ఏవాస్య సందేహో మహాసమతయోతయా. 10

అంతరంగమున సమస్తము లయించుటచే విషయమేమియు భాసింపకుండునట్టి యా సప్తమ భూమికారూపమహాసమత్వముచే యోగి ముక్తఁడయగును. ఇందు సందేహమేమియులేదు.

యద్యోగ సుఖదుఃఖాం శైరపరావృష్టపూర్ణద్వి

సశరీరోఽశరీరో వా భవత్యేవంమతిః పుమాన్. 11

అత్తేటి భోగజనితములగు సుఖములచేగాని, దుఃఖములచేగాని యోగియొక్క పరిపూర్ణబుద్ధి కొంచమైనను స్పృశింపఁబడదు. మఱియు నపుడాతఁడు 'ఈ శరీరముండుగాక! లేకపోవుగాక!' అను భావము గలిగియుండును.

న మ్రియేన చ జీవామి నాహం సన్నాప్యసన్నయమ్
ఆత్మరామో నరస్తిష్ఠేత్తన్మృత్యుముదాహృతమ్.

12

‘నేను మరణించుటలేదు, జీవించుటలేదు, నేను సత్తుగాను, అసత్తుగానీను నీప్రకారముగ ఆత్మరాముడై యే మనుజుఁడుండునో, ఆతడే జీవన్ముక్తుడని చెప్పబడును.

వ్యవహార్యపశాన్తో వా గృహసోవాథవై కకః
అహం న కించిచ్ఛిదితి మత్వా జీవో న శోచతి.

13

‘వ్యవహారము గలవాడనైనను, లేక వ్యవహారము లేనివాడనైనను, గృహస్థుడనైనను, సన్న్యాసి నైనను, సేనస్య మెద్దియుఁగాను, చిన్మాత్రుఁడనీ’ అని విశ్వసించి యోగియగు మనుజుఁడు దుఃఖమునొందకుండును.

అలేపకోఽహమజరో నీరాగః శాన్తవాసనః
నిర్మలోఽస్మి చిదాకాశ ఇతి మత్వా న శోచతి.

14

‘నేను సంసారముచే లిప్తుఁడనుగాను, అజరుఁడ (వార్ధక్యవర్జితుఁడను,) రాగ ద్వేషరహితుఁడను, వాసనాశూన్యుఁడను, నిర్మల చిదాకాశమాత్రుఁడనని యెఱింగి యోగి దుఃఖింపకుండును.

అహమన్తాదిరహితః శుద్ధో బుద్ధోఽజరామరః
శాన్తః సమసమాభాస ఇతి మత్వా న శోచతి.

15

‘నే నాద్యంతరహితుఁడను, శుద్ధుఁడను, బుద్ధుఁడను, అజరుఁడను, అమరుఁడను, శాంతుఁడను, సర్వత్ర సమముగ భాసిల్లుచున్నాఁడనని యెఱింగి యోగి శోకమును బొందకుండును.

తృణాగ్రేష్వమృరే భానో నరనాగామరేషుచ
యత్తదస్తి తదేవేతి మత్వా భూయో న శోచతి.

16

‘తృణాగ్రములందును, ఆకాశమందును, సూర్యునియందును, మనుజులందును, నాగములందును, దేవతలందును ఏ సన్మాత్రముగలదో, ఆప్రత్యేక్ - చిన్మాత్రమే నేనని యివ్వధమున అఖండ వాక్యార్థము నెఱింగి యోగి దుఃఖింపకుండును.

తిర్యగూర్ధ్వమధస్తాన్మే వ్యాపకో మహిమాచితః
తస్యానన్తవిలాసస్య జ్ఞాత్వేతి క ఇవక్షుయీ.

17

‘చిద్రూపుఁడనగు నాయొక్క మహిమ తిర్యగూర్ధ్వఘోదిశల నంతట వ్యాపించియున్నదని యిట్లునంతవిలాసయుక్తుఁడగు పరమాత్ముని మహిమ నెఱింగి యెవఁడెఱిగ మరణాది దుఃఖముల నొంద గల్గును.

బద్ధవాసనమగ్ధో యః సేవ్యతే సుఖయత్నసా
యత్సుఖాయ తదేవాశు వస్తు దుఃఖాయ నాశతః.

18

ఏ వస్తువు వాసనాహితముగ నేవింపబడునో, అదియే (ఆ నేవింపుజ్ఞానికి) సుఖమును గలుగఁజేయుచున్నది. వాసనాయతుండగు అజ్ఞానికియే పదార్థము సుఖమును గలుగఁజేయుచున్నదో, అది నశించుటచే తిరిగి యది వానికి శీఘ్రముగ దుఃఖమునే కలుగఁజేయుచున్నది.

అవినాభావ నిష్ఠత్వం ప్రసిద్ధం సుఖదుఃఖయోః
తనువాసన మర్థో యః సేవ్యతే వా వివాసనమ్.
నాసౌ సుఖాయతే నాసౌ నాశకాలే న దుఃఖదః

19

సుఖదుఃఖములకు అవినాభావస్థితి గలదు. (దేనిచే సుఖము గల్గుచున్నదో, దాని, అపభాము నందు దుఃఖమున్ను గల్గుచున్నది.) సూక్ష్మవాచనచేగాని, వాసనారహితముగగాని యే పదార్థమును భవింపబడుచున్నదో, అది సుఖమును గలిగింపదు. నశించుటచే దుఃఖమున్ను గలుగఁజేయుదు.

క్షీణవాసనయా బుద్ధ్యా యత్కర్మ క్రియతేనఘ
తద్గర్భజవమ్భాయో నాఙ్మరం ప్రతిముఞ్చతి
దేహేంద్రియాదినా కర్మ కరణౌఘేన కల్ప్యతే.

20

21

పాపరహితమగు పుత్రా! ఏలయనఁగా క్షీణవాసనాయుక్తముగు బుద్ధిచే నొనర్పబడు కర్మ దగ్ధజమువలె మరల అంకురింపకుండును. మఱియు, దేహేంద్రియాది కరణసమూహముచేతనే కర్మ కల్పింపబడుచున్నది.

ఏకః కర్తా చ భోక్తా చ క ఇవాజ్ఞోపపద్యతే
భావనాం సర్వభావేభ్యః సముత్సృజ్య సముత్థితః.

22

ప్రియపుత్రా! ఆ యింద్రియాది సమూహమున నేకమైన శుద్ధచైతన్యము కర్త, భోక్త యెట్లుగను? ఆ చైతన్యము సర్వపదార్థములనుండియు అహంత్యాభ్యాసమును దృఢించి వేరుగనున్నది.

శశాంశుశీతలః పూర్ణో భాతి భానేన భాస్కరః

ఆ చైతన్యము పూర్ణ, శీతల చంద్రునివలెనున్నదై, సూర్యునివలె దన చిహ్నయ దీప్తిచే స్వయముగఁ బ్రకాశించుచున్నది.

క్రియమాణా కృతా కర్మతూలశ్రద్ధేహశాల్మలేః.
జ్ఞానానిలసముద్భూతా ప్రోడ్డియ క్వాపి గచ్ఛతి

23

దేహము బూరగచట్టుయొక్క, చేయబడుచున్నట్టియు, మఱియు, చేయబడినట్టియు కర్మయను దూదిరాశియంతయు జ్ఞానమున వాయువుచే నెగురగొట్టబడి యెచటికో కొట్టుకొని పోవు చున్నది.

సర్వైవ హి కలా జన్తోరనభ్యాసేన నశ్యతి.

24

ఏషా జ్ఞానకలాత్వంతః సకృజ్ఞాతా దినేదినే
వృద్ధిమేతి బలాదేవ సుఖేత్రవ్యప్తశాలివత్.

25

మరల మరల అభ్యసించమి జీవుల సర్వవిధములగు కళామతలశ్యమంతయు కాలక్రమమున నశించుచున్నది. కాని, ఈ జ్ఞానకళ యంతఃకరణమున నొక్కపర్యాయము ముదయించినచో నిఁక నది యుత్తమక్షేత్రమున నాటబడిన ధాన్యమువలె దినదినము వృద్ధి నొందుచు నేయుండును.

ఏకః స్ఫురత్కృణ్వత్తుష్టు విశ్వరూప
ఆత్మా సరస్సు జలధిష్ఠివ తోయవచ్చమ్
సంశ్లాన్తసంకలన భూరికలాపమేకం
సత్తాంశమాత్రమఖిలం జగదజ్ఞ విద్ధి.

26

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాంతే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే సప్తభూమికా విభాగో నామ
వింశత్యధిక శతతమః సర్గః 120 ||

ప్రియపుత్రా! సమస్త తటాక, సముద్రములందును నొకే స్వచ్ఛమైన జలము స్ఫురించు నట్లు, సమస్త పదార్థములందును నొకే విశ్వరూపియగు సన్మాత్రమైన ఆత్మయే స్ఫురించుచున్నది. కావున, ఈ జగత్తంతటిని సమస్త విచిత్రకల్పనాకలాపరహితమై, ఏకమైన సత్తాంశమాత్రము (సన్మాత్రము) గనే యెఱుంగుము.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
సప్త భూమికావిభాగమను నూట యిరువదవ సర్గము ||120||

ఏకవింశత్యధిక శతతమః సర్గః

[యయా ప్రకృత్యతే జీవో యయా చోత్కృత్య ముచ్యతే
అత్రతే భావనే సమ్యగ్విభజ్య మను నేరితే.

జీనిచే నీప్యబడి జీవుఁడు సంసారమునఁ దగుల్కొనుచున్నాఁడో, జీనిచే నందుండి వెడలి ముక్తుఁ డగుచున్నాఁడో, ఆ రెండుభావనలు మనువుచే నిట వచింపఁబడుచున్నవి.]

మనురువాచః—

యావద్విషయభోగాశా జీవాఘ్నా తావదాత్మనః
అవివేకేన సంపన్నా సాప్యాశా హి న వస్తుతః.

1

మనువుః—పుత్రా! ఎంతవఱకు విషయభోగములఁ గూర్చిన యాశయుండునో, అంతవఱకు ఆత్మకు జీవదశయుండును. మఱియు, ఆ విషయ భోగాశయున్న అవివేకముచే సంప్రాప్తించినదేగాని వాస్తవముగఁ గాదు.

వివేకవశతో యాతా క్షయమాశా యదా తదా
ఆత్మా జీవత్వముత్సృజ్య బ్రహ్మాతామేత్యనామయః.

2

వివేకముచే నెపుడు భోగాశ త్తయించునో, అపుడాత్మ తన జీవదశను ద్యజించి, అనామ
యమగు బ్రహ్మరూపత్వమును బొందుచున్నది.

ఊర్ధ్వాదధస్తథాధస్తాత్పనరూర్ధ్వం ప్రజంశ్చిరం
మా సంసారారఘట్టస్య చిన్తారజ్జ్వం ఘటీ భవ.

3

పుత్రా! పైనుండి క్రిందకు, మరల క్రిందనుండి పైకి, ఇట్లు మరలమరల చిరకాలము తిరుగు
చున్నట్టి సంసార (భోగ) మను ఆరఘట్టము (వీతము) యొక్క చింతయును రజ్జువునందు ఘటమువలె
నీవు బంధించబడకుము.

ఇదం మమాహమస్యేతి వ్యవహార ఘనభ్రమమ్
యే మోహాత్పరినేవ నై అధస్తాద్యాన్త్యధః శతాః.

4

‘ఇది నాది, నేను వీనికి జెందితిని’ అనునట్టి ఘనీభూతమగు వ్యవహారభ్రమ నెవరు మోహ
వశమున నేవించునో. అట్టి మూర్ఖులు క్రిందనుండి యింకను క్రిందికి పడిపోవుదురు.

అస్యాహమేష మే సోఽయమహమేవం తు యైః కిల
మోహాః బుద్ధ్యా పరిత్యక్త ఊర్ధ్వాదూర్ధ్వం ప్రయాన్తి తే.

5

‘నేను వీనికి జెందితిని, వీడు నావాఁడు, ఈ దేహము నేనను ఈ ప్రకారమగు మోహము
నెవరు జ్ఞానముచే బరిత్యజింతునో, అట్టి మహాత్ములు పైనుండి యింకను పైకి పోవుదురు.

స్వప్రకాశం స్వమాత్మానమవలమ్భ్యా విలమ్బితమ్
అస్వస్వ సంపూరితాకాశం జగన్తి నృప పశ్య హే.

6

ఓ రాజా! స్వప్రకాశరూపమగు నీయొక్క ఆత్మ నవలంబించి జగంబులన్నింటిని బూర్ణ
మొనర్చి వ్యాపించియున్నట్టి చిదాకాశమునే గాంచుము.

యదైవైవం చిత్రో రూపం తతం బుద్ధమఖణ్డతమ్
తదైవ తీర్ణః సంసారః పరమేశ్వరతాం గతః.

7

ఎపుడెవ్విధమున వ్యాప్తమై, అఖండితమైనట్టి చిద్రూపము కాంచబడెనో, అపుడే జీవుఁడు
సంసారసాగరమును దాటి పరమేశ్వరత్వమును బొందుచున్నాఁడు.

బ్రహ్మోన్మీనిష్ఠవరుణా యద్యత్కర్తుం సముద్యతాః
తదహం చిద్వపుః సర్వం కరోమిత్యేవ భావయేత్.

8

‘బ్రహ్మ, యింద్రుఁడు, విష్ణువు, వరుణుఁడు, ఈశ్వరుఁడు మున్నగు వారందరి చేయుటకు
ద్యమించుచున్నారో, అది యది యంతయు చిత్ — శరీరమును నేనేచేయుచున్నానని భావించవలెను.

యేషు యేషు యదా యద్యద్దర్శనేషు నిగద్యతే
సర్వమేవాజ్ఞ తత్పత్యం చిద్విలాసోహ్యసంకృతః.

9

ప్రియపుత్రా! ఏయే శాస్త్రములం దెప్పుడెప్పు డేదేదీ వచించబడెనో, అదియది యంతయు
సత్యమేయును. ఏలయునగా! చిద్విలాసము అంకుశరహితమైనది.

చిన్మాత్రత్వం ప్రయాతస్య తీర్ణమృత్యోరచేతనః
యో భవేత్పరమానందః కేనాసాప్రపమియతే.

10

చిన్మాత్రత్వమును బొంది, మృత్యువును దాటి, శమించిన చిత్తముగలవానికి ఏపరమానందము అభించుచున్నదో, అది దేనితోటి పోల్చబడగలదు?

నాప్యశూన్యం న శూన్యం చ నాచిద్రూపం న చిన్మయం
నాత్మరూపం నాన్యరూపం భవనం భావయన్మవ.

11

ఓ రాజా! ఈజగత్తు శూన్యముకాదు, అశూన్యముకాదు, చిద్రూపముకాదు, అచిద్రూపముకాదు, ఆత్మరూపముకాదు, అనాత్మరూపముకాదని (అనిర్వచనీయరూపమని) భావించుచు బ్రహ్మస్వరూపుడవు కమ్ము.

ఏతత్స్వరూపమాసాద్య ప్రకృతిః పరిశ్రామ్యతి
న దేశో మోక్షనామాస్తి న కాలో నేతరా స్థితిః.

12

ఇట్లు మనుజునకు తన ఆత్మియొక్క సాక్షాత్ పారమార్థికస్వరూపము ప్రాప్తించుటచే ప్రకృతి శమించుచున్నది. ఇదియే మోక్షము. మోక్ష మేదేశముయొక్కగాని, ఏ కాలముయొక్కగాని పేరుకాదు. లేక, దానికి (ఆత్మరూపప్రాప్తితప్ప) మఱియే యితరస్థితియున్న లేదు.

అహంకృత్యేర్విమోహస్య క్షయేణేయం విలీయతే
ప్రకృతిర్భావనానామ్నో మోక్షః స్యాదేష ఏవ సః

13

అహంకారమను మోహము నశించుటచే ప్రకృతియున్న నశించుచున్నది. ఆత్మస్వరూపము యొక్క సాక్షాత్కార భావనయే మోక్షమని చెప్పబడుచున్నది.

ప్రశాంతశాస్త్రాస్థావిచారచాపలో నివృత్తనానారసకావ్యకాతుకః
నిరస్తనిః శేషవికల్పవిప్లవః సమః సుఖం తిష్ఠతి శాశ్వతాత్మకః.

14

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ఇత్యాదుకుమనుసంవాదో నామ
ఏకవింశాధిక శతతమః సర్గః || 121 ||

వివిధశాస్త్రములఁ గూర్చిన జిజ్ఞాసయను చపలత్వము శమించినవాఁడును, నానాప్రకారములైన కావ్యనాటకాదుల కాతుకములేనివాఁడును, సమస్త వికల్పోద్రవములు తొలఁగినవాఁడును, సమరూపుడైనగు జీవన్ముక్తుడైన మనుజుఁడు శాశ్వతమైన సచ్చిదానందరూపముతోటి సుఖపూర్వకముగ ఈప్రపంచమున వెలయుచుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశియుండు నిర్వాణప్రకరణమున
ఇత్యాదుకుమనుసంవాదమను నూటయిరువదియొకటవ సర్గము || 121 ||

ద్వావింశత్యధికశతతమః సర్గః.

[నిరూఢస్యాత్మ బోధస్య తుర్యాతీత పదస్థితేః
ముక్తస్యేహ యతేశ్వర్యా లక్షణైర్మనుశేన్యతే.

సుపృథ్వమైన ఆత్మబోధగలవాఁడును, తురీయాతీత పదమందున్నవాఁడునగు యతియొక్క
దినచర్య లక్షణములతోసహా మనువుచే నిట వర్ణింపబడుచున్నది.]

మనురువాచః—

యేన కేనచిదాచ్ఛన్నో యేన కేనచిదాశ్రితః

యత్రక్వచనశాఝా చ స సమాడివ రాజతే.

1.

మనవు; పుత్రా! ఎవరిచేతనో, వస్త్రములచే గిప్పుబడినవాఁడై, ఎవరిచేతనో భుజింపఁ
జేయబడినవాఁడై, తన యిచ్ఛానుసార మెచటనో పరుండుచు (తురీయాతీతపదస్థిత) జీవన్ముక్తుఁడు
చుక్రవర్తివలె శోభించును,

వర్ణధర్మాశ్రమాచార శాస్త్రయన్ప్రణయోజ్ఞితః

నిర్గుచ్ఛతి జగజ్జాలాత్పజ్జరాదివ కేనరీ.

2

వర్ణాశ్రమాచార, శాస్త్రరూపయంత్రములచే విధవబడినవాఁడై, అట్టి జీవన్ముక్తుఁడైన
యతి, బోనునుండి సింహమువలె ఈ జగజ్జాలమునుంచి బయటకు వెడలుచున్నాఁడు.

వాచామతీతవిషయో విషయాశాదశోజ్ఞితః

కామపుష్పగతః శోభాం శరదీవ నభస్తలమ్.

3

వాక్కునకుఁ బరమైనట్టి నిరతిశయానందమును బొందినవాఁడును, కనుకనే విషయదేశల
నుండి విడువబడినవాఁడునగు యా యతివర్మ్యుఁడు శరత్కాలాకాశమువలె నొకానొక యనిర్వచనీ
యమైనట్టి నిర్మల శోభను బడయుచున్నాఁడు.

గమీభరశ్చ ప్రసన్నశ్చ గిరావివ మహాప్రదః

పరానందరసాత్సుభో రమతే స్వాత్మనాత్మని.

4

పర్యతముపైని గొప్పహృదము (హృదు) వలె గంభీరమై, నిర్మలమై యొప్పువాఁడును,
ఆత్మానంద రసాస్వాదమునుండి యెన్నఁడును చ్యుతుఁడుకానివాఁడునునై యాతఁడు తనయాత్మ
యందే సదా క్షీణించుచుండును.

సర్వకర్మఫలత్యాగీ నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః

న పుణ్యేన న పాపేన లిప్యతే నేతరేణ చ.

5

సమస్త కర్మలయొక్క ఫలములను ద్యుజించినవాఁడై, నిత్యతృప్తుఁడై, నిరాశ్రయుఁడై,
యన్మహాత్ముఁడు పుణ్యపాపములచేగాని, తదితరములగు హర్షశోకాదులచేగాని యంటుబడక యుండును.

స్ఫటికః ప్రతిబిమ్బేన యథా యాతి న రజ్జనమ్

తజ్జః కర్మఫలేనాన్త సత్తా నాయాతి రజ్జనమ్.

6

ప్రతిబింబముచే స్పటిక యెట్లు రూపాంతరమును బొందకుండునో, అట్లే ప్రారబ్ధకర్మ ఫల రూపముగఁ బ్రాప్తించిన సుఖదుఃఖాదులచే జ్ఞాని తన యాత్మస్వభావమునుండి యెన్నటికిని చ్యుతుఁడు గాకయుండును.

విహరజ్ఞానతావృద్ధే దేహకర్తనపూజనైః

భేదాహ్లాదా న జానాతి ప్రతివివృగతైరివ.

7

జననమూహమున విహరించుచు నాతఁడు తనదేహము ఖండింపఁబడినను, పూజింపఁబడినను తద్దేహ ప్రతిబింబమువలె భేదమును గాని, అహ్లాదమును గాని పొందకుండును.

నిఃస్రోత్రో నిర్వికారశ్చ పూజ్యపూజావివర్జితః

సంయుక్తశ్చ వియుక్తశ్చ సర్వాచారనయక్రమైః.

8

పూజితుఁడైనను స్తుతిహస్యఁడును, పూజితుఁడుగాకున్నను వికారరహితుఁడునునై, జ్ఞాని సమస్త ఆచారసీతిక్రమములతోఁ గూడియు, ఒకపుడు కూడకయునుండును.

తస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ సః

రాగద్వేషభయానందైస్త్వజ్యతేఽపి చ యుజ్యతే.

9

ఆతనిచే లోకము భయము నొందదు, లోకముచే నాతఁడును భయభీతుఁడుకాదు. మఱియు రాగద్వేషభయానందములచే నొకపుడు త్యజింపఁబడును, ఒకపుడు వానితో (లీలామాత్రముగ) గూడి యుండును.

ప్రమేయే కస్యచిదపి న రోహతి మహాశయః

ప్రమేయీక్రియతే చాపి బాలేనాప్యదురాశయః.

10

గొప్పధీశాలిగూడ, తత్త్వజ్ఞానమున వాని యంతయు కనుగొనఁజాలడు. వ్యవచారమున, శుద్ధ చిత్తుఁడైన బాలునిచేఁగూడ నాతఁడు వశీకృతుఁడగును.

తనుం త్యజతు వా తీర్థే శ్వపచస్య గృహేఽపి వా

మా కదాచన వా రాజన్వరమానేఽపి వా తుణే.

11

ఓరాజా! అతిదేదేని తీర్థమందు దన శరీరత్యాగముచేసినను, లేక చండాలునిగృహమందుఁ దనదేహము వీడినను, లేక తన శరీరము నెన్నడును వీడకనే యున్నను, లేక వర్తమానక్షణముననే వీడి నను, అందే విశేషమున్న లేదు. (దేహత్యాగమును గూర్చిన చింతయే యాతనికి లేదని భావము)

జ్ఞానసంప్రాప్తినమయే ముక్తోఽసౌ చిగతాశయః

అహంభానిరిబద్ధాయ మోక్షో జ్ఞానేన తత్రయః.

12

ఏకోక్తెలులేని యాతఁడు జ్ఞానప్రాప్తినమయముననే ముక్తుఁడైయుండును. ఏలయనఁగా, అహంకారభ్రాంతియే బంధమును గలిగించుచున్నది. జ్ఞానముచే నది నశింప, మోక్షము సంప్రాప్తించు చున్నది.

స పూజనీయః స స్తుత్యో నమస్కార్యః స యత్నతః
స నిరీక్ష్యోఽభివాద్యశ్చ విభూతివిభవైషిణా.

13

విశ్వరూపమును గోరు మనుజుఁడు ప్రయత్నముచే నట్టి జీవన్ముక్తుని బూజింపవలెను, స్తుతింప
వలెను, నమస్కరింపవలెను, దర్శింపవలెను, వందనమాచరింపవలెను.

స యజ్ఞతీర్థైర్న తపఃప్రదానై

రాసాద్యతే తత్పరమం పవిత్రమ్

ఆసాద్యతే క్షీణభవామయానామ్

భక్త్యా సతామాత్మవిదాం యదజ్ఞ.

14

ప్రియపుత్రా! సంసారరోగము శమించినవారును, ఆత్మవేత్తలునగు మహాత్ములయెడల భక్తి
గల్గియుండుటచే, నే పరమ పవిత్రఫలము లభించుచున్నదో, అయ్యని యజ్ఞ, తీర్థ, తపోదానాదుల
చేతను లభింపఁజాలదు.

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏవముక్త్వా స భగవాన్మనుర్భ్రహ్మగృహం యయా

ఇత్వాకరసి తాం దృష్టిమవప్తభ్య స్థిరోఽభవత్.

15

ఇత్యాచారే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధి ఇత్వాకుమనుసంవాదే ఇత్వాకుప్రబోధనం

నామ ద్వావింశత్యధిక శతతమః సర్గః || 122 ||

శ్రీవాసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! భగవంతుఁడగు మను. పిల్లు వచించి బ్రహ్మదేవుని సదన
మునకుఁ జనెను. ఇత్వాకువును దత్తోపక్తమగు ఆత్మదృష్టిని దృఢముగ నవలంబించి, స్థిర చిత్తుడై
యుండెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

ఇత్వాకుప్రబోధనమును నూటయిరువదిరెండవ సర్గము || 122 ||

త్రయో వింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[జ్ఞ స్యాజ్ఞేభ్యోఽన్యసిద్ధేభ్యః ఖేచరత్వాణిమాదిషు

అనిచ్చైవ హి పూర్ణత్వాద్విశేషోఽత్రాభిధీయతే.

అజ్ఞులగు సిద్ధులకంటె జ్ఞుని యన్నివిధముల పూర్ణుఁడగుటచే, ఆకాశగమనము, అణిమాది
సిద్ధులు, మున్నగువానియొక్క కోర్కె వానికి యుండదు. ఇదియే వానియందలి విశేషత్వమని యట
కోర్కెనవలదుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

ఏవం స్థితే హి భగవజ్జీవన్ముక్తస్య సన్మతేః
అపూర్వోఽతిశయః కోఽసౌ భవత్యాత్మవిదాంవరః.

1

శ్రీరాముడు:—ఆత్మవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడవగు నో మహాత్మా! ఇట్లుండుటచే సన్మతయగు జీవన్ముక్తునకు (అకాశగమనాది సిద్ధిరూపమగు) అపూర్వమైన అతిశయమేదేని యుండునా?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

జస్య కస్మింశ్చిదేవాంశే భవత్యతిశయేన ధీః
నిత్యతృప్తః ప్రశాంతాత్మా స ఆత్మన్యేవ తిష్ఠతి.

2

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! జ్ఞానికి సాంసారికసిద్ధుల విషయమున నొకింతైనను అతిశయమైన పట్టుకలయుండదు. ఆతడు నిత్యతృప్తుడై, శాంతచిత్తుడై ఆత్మయందే నెలకొని యుండును.

మన్తసిద్ధిస్తపః సిద్ధస్తస్తసిద్ధేశ్చ భూరిశః

కృతమాకాశయానాది కా తత్ర స్వాదపూర్వతా.

3

అణిమాద్యపి సంప్రాప్తం తాన్మృతేదేవ భూరిశః

యత్నేన సాధిత్యాత్మైర్నేతరేణాత్మ దర్శినా.

4

అనేకములైన మంత్రములచేతను, తపస్సులచేతను తంత్రములచేతను జనులొకాళగమనాది సిద్ధులనుబడయుదురు. కాని, వాని యన్నింటియందును దనరూపమునే గాంచుటచే ఆత్మజ్ఞానికి వాని ప్రాప్తియందపూర్వత్వమేమి యుండును? ఆ విధముగనే యనేకములైన మంత్రాతాద్యులచే అణి మాదిసిద్ధులున్న జీవులచే స్వయత్నముచేతనే సాధింపబడుచున్నవి. కావున నవియన్నియు సప్రార్థము లేగాని అపూర్వములుగాకేరవు. మరియు, ఆత్మజ్ఞాని పర్వాత్మ భూతుడగుటబట్టి, ఇతరులచేఁ బ్రయత్నమువలన సాధింపబడు ఆ యా సాంసారికసిద్ధులున్న దనచేతనే సాధింపబడిన వగునుగాన మరల తాను వానిని సాధించుటవలసిన బ్రయోజనమేమియును లేదు.

ఏవ ఏవ విశేషోఽస్య న సమో మూఢబుద్ధిభిః

సర్వత్రా స్థాపరిత్యాగాన్నీ రాగమమలం మనః.

భవేత్తస్య మహాబుద్ధేర్నాసౌ వస్తుషు మజ్జతి.

5

ఆత్మజ్ఞాని మూఢబుద్ధులతోటి సమానముగ నుండడు. ఇదియే వానియందలి విశేషము. అంత టను సమరాగమును దృఢించినందువలన నట్టి రాగరహితుడైన మూఢబుద్ధిమంతుని చిత్తము సదా నిర్మలముగా నుండును. అట్టివాఁడు పదార్థములందు నిమగ్నుఁడు కానేరడు.

ఏతావదేవ ఖలు లిజమలిజ్జమూర్తేః

సంశాస్త సంస్మృతి చిరభ్రమనిర్వృతస్య

తజ్జస్య యన్మదనకోపవిషాదమోహ

లోభాపదామనుదినం నిఘ్నణం తనుత్వమ్.

6

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే నాల్కీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే అజ్ఞాదేర్జస్య విశేషకథనం

నామ త్రయోపింశత్స్య త్తర శతతమః సర్గః॥ 123 ॥

ఓ రామచంద్రా! చిహ్నరహితుఁడును, శాంత చిత్తుఁడును, చిరకాల సంసారభ్రమతోలఁగి
నవాఁడునునగు జ్ఞానియొక్క చిహ్న మేమనఁగా — కామ, క్రోధ, లోభ, మోహ, శోకాదులవలనఁ
గలుగు యాపదలు ప్రతిదిన మాతనికి లెస్సగ త్తయించుచుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
అజ్ఞాదేర్జస్య విశేషకథనమును నూటయిరువదిమూడవ సర్గము ॥123॥

చతుర్వింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

నిష్కారణత్వం జీవానాం గ్రాహ్యరాగేణ బద్ధతా

రూపాణ్యవస్థాన్త్యం చ మృగవ్యాధీయమిద్యతే.

[జీవుల నిష్కారణత్వము, గ్రాహ్యవిషయములగుర్చిన రాగముచే బంధనము, జీవుల స్వరూ
పావస్థ, తుర్యావస్థ, మృగవ్యాధిని కథ మున్నగు విషయములిట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:-

యథా సత్త్వముపేక్ష్య స్వం శనై ర్విప్రో దురీహయా

అక్షీకరోతి శూద్రత్వం తథా జీవత్వమీశ్వరః.

1

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఒకానొక బ్రాహ్మణుఁడు దుష్టకోరికచే శూద్రశ్రీ
యందాసక్తుడై, తన సాత్త్విక బ్రాహ్మణభర్తృమును మెల్లగఁద్యజించి, తుదకు శూద్రత్వమంగీకరించునట్లు,
ఈశ్వరుఁడున్న బుద్ధ్యాదులతోఁగూడి తన నిత్యశుద్ధపూర్ణానందస్వభావమును ద్యజించి జీవత్వ మంగీక
రించుచున్నాఁడు.

భూతాని ద్వివిధాన్యేవ ప్రతినర్గం స్ఫురన్తి వై

ఆద్యవిస్పన్దజాతాని తాని నిష్కారణాని వై.

2

హిరణ్యగర్భాత్మకమగు ప్రథమస్పందముచే జనించిన భోక్తృ, భోగ్యములను రెండు విధము
లగు భూతములు ప్రతిస్పృష్టియందును గంధర్వసగరమువలె, గారణములేకయే స్ఫురించుచున్నవి.

ఈశ్వరాత్మముపాకత్య పునర్జన్మాన్త రాణి చ

భూతాన్యనుభవత్స్యజ స్మక్తుతై రేవ కర్మభిః.

3

ప్రియఁడవగు రామచంద్రా! ప్రథమమున, ఈశ్వరనినుండి యేతెంచినవారై సమస్తజీవులును మరల వారివారిచేఁగావించఁబడిని కర్మలచేతనే యనేక శుభాశుభములగు జన్మాంతరముల ననుభవించుచున్నార.

కార్యకారణ భావోఽయమీదృశో జన్మకర్మణోః
అకారణముపాయాన్తి సత్వే జీవాః సరాత్పదాత్.

4

ప్రథమమున సమస్తజీవులును, పరమపదమునుండి నిష్కారణముగనే యేతెంచుచున్నారు, జీవుల జన్మకర్మలగుర్చిన కార్యకారణభావ మివ్విధముగ నే యుండును.

పశ్చాత్తే హం స్వకర్మాణి కారణం సుఖదుఃఖయోః
అత్యజ్ఞానాత్పముత్పన్నః సంకల్పః కర్మకారణమ్.

5

తదుపరి జీవుల కర్మములు వారివారి సుఖదుఃఖములకుఁ గారణములగుచున్నవి. దేవత్వజ్ఞానముచే నుత్పన్నమగు సంకల్పమే కర్మకుఁ గారణమైయున్నది.

సంకల్పిత్వం హి బద్ధస్య కారణం తత్పరిత్యజ
మోక్షస్తు నిఃసంకల్పిత్వం తదభ్యాసవసో భవ.

6

ఓ రామచంద్రా! సంకల్పముతోఁ గూడియుండుటయే బంధమునకుఁ గారణము. కావున నట్టి సంకల్పమును నీవుద్యజింపుము. సంకల్పములేకయుండుటయే మోక్షముగాన నీవట్టి యభ్యాసము ననే తత్పరుఁడవైయుండుము.

సావధానో భవత్వం చ గ్రాహ్యగ్రాహకసంభ్రమే
అజస్రమేవ సంకల్పదశాః పరిహరన్భవైః.

7

సంకల్పదశలను నిరంతరము మెల్లమెల్లగఁ ద్యజించుచు, గ్రాహ్యగ్రాహకములగుర్చిన భ్రమయందు బడక నీవు సావధానుఁడవై యుండుము.

మా భవ గ్రాహ్యభావాత్మా గ్రాహకాత్మా చ మా భవ
భావనామఖిలాం త్యక్త్వా యచ్ఛిష్టం తస్మయో భవ.

8

నీవు గ్రాహ్య(విషయ)భావుడవుగావుము, గ్రాహకభావుడవు గావుము. సమస్తభావనలను ద్యజించి శేషించిన (సాక్షియగు) ఆత్మరూపమున తస్మయఁడవగుము.

అజస్రం యం యమేవార్థం పతత్యక్షగఃకోఽనఘ
బధ్యతే తత్ర రాగేణ తత్రారాగేణ ముచ్యతే.

9

పాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! ఏ యే పదార్థములం దింద్రియసమాహము నిరంతరము జడుచుండునో, వానివానియందు రాగము గల్గియుండుటచే జీవుడు బంధింపఁబడుచున్నాడు. రాగరహితుఁడగుటచే ముక్తఁడగుచున్నాఁడు.

కించిద్యద్రోచతే తుభ్యం తద్భద్రోఽసి భవసితౌ
న కించిద్రోచతే చిత్తే తన్ముక్తోఽసి భవసితౌ.

10

ఓ రాఘవా! ఏ వస్తువైననీ కరుచించుచో (దానియందలి) రాగముచే ఈ సంసారస్థితియందు నీవు బంధింపబడినవాడవే యగుదువు. ఏవస్తువున్న చిత్తమందు రుచింపనిచో నిక ఈ సంసారస్థితియందు నీవు ముక్తుడవేయగుదువు.

తస్మాత్పదార్థనిచయాత్సహ స్థావరజంగమాత్
తృణాదేర్దేవకాయాంతాన్మాకించిత్రవ రోచతామ్ .

11

కావున, తృణము మొదలుకొని బ్రహ్మదేవుని శరీరమువలెనుగల స్థావరజంగమాత్మకమైన సమస్తపదార్థ సమూహమందును నీ కొకింతైనను రుచింపకుండుగాక!

యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్ఞహోషి దదాసి యత్
న కర్తాసి న భోక్తాసి తత్ర ముక్తమతిః శమి.

12

నీ వేడి చేయుచున్నను, తినుచున్నను, హోమమాచరించుచున్నను, దానమొనర్చుచున్నను, ఆ యా క్రియలన్నింటియందును నీవు కర్తవు గావు, భోక్తవు గావు. అభిమానగహితమైన ఆత్మనిష్ఠుడవే యగుదువు.

సన్తోఽతీతం న శోచన్తి భవిష్యచ్చిన్తయన్తీ
వర్తమానం చ గృహ్లాన్తి కర్మ ప్రాప్తమఖిల్లేత్మ్.

13

జ్ఞానులగు మహాత్ములు గడచినదానినిగూర్చి శోకింపరు, భవిష్యత్తునుగూర్చి చింతింపరు. పారభక్తకర్మచే సంప్రాప్తించిన వర్తమానమును మాత్రము పూర్ణముగ గ్రహింతురు.

మనసి గ్రథితా భావాన్ స్పృహమోహమదాదయః
మనసైవ మనోరామ చ్ఛేదనీయం విజానతా.

14

ఓ రామచంద్రా! తృష్ణ, మోహము, మదము మున్నగు వికారములు మనస్సునందే కూర్చుంటియున్నవి. కాన, విజ్ఞానైవవాడు మనస్సుచేతనే మనస్సును (తద్గతవికారములను) ఛేదింపవలయును.

వివేకేనాతితీక్ష్ణేన బలాదయ ఇవాయసా
మనసైవ మనిశ్చిన్ధి సర్వభ్రమస్య శాన్తయే.

15

ఓ రామచంద్రా! ఇనుముచే నెనుమును ఛేదించునట్లు, సమస్తభ్రమయు నశిండుటకొఱకై తీవ్రవివేకయుక్తమగు మనస్సుచేతనే మనస్సును బలవంతముగ ఛేదించివేయుము.

తౌలయన్తి మలేనైవ మలం తౌలనకోవిదాః
వారయన్త్యస్త్రమస్త్రేణ విషం ప్రతివిషేణచ.

16

కడుగుటయందు నేర్పరులైనజనులు తౌర, మలాదులచేతనే మలమును గడుగుదురు. అట్లే అస్త్రముచేతనే అస్త్రమును, విషముచేతనే విషమును నివారించుదురు.

జీవస్య త్రేణి రూపాణి సూలసూక్ష్మపరాణి చ
తత్రాస్య యత్సరం రూపం తద్భజ ద్భే పరిత్యజ

17

నూల, నూత్న, పరమలను మూడు రూపముల జీవునకుగలవు. అందు నూల, నూత్నముల రెంటిని బరిత్యజించి పర (చైతన్య) రూపమునే నేపింపుము.

పాణిపాదమయో యో-యం దేహో భోగాయ వల్గతి

భోగార్థమేతజ్జీవస్య రూపం స్థూలమిహాస్థితమ్.

18

హస్తపాదాదిమయమై, భోగముకొఱకుఁ బరువెడుదు భోగార్థమైనట్టి యీ దేహమిట్ల జీవునియొక్క స్థూలరూపమై పఱుగుచున్నది.

స్వసంకల్పమయాకారం యానత్సంసారభావి యత్

చిత్తం తద్విద్ధి జీవస్య రూపం రామాతివాహికమ్.

19

ఓ రామచంద్రా! దేనియొక్క స్వసంకల్పము సారము ప్రపంచములన్నియు గలుగు చున్నవో, అదియే చిత్తము. అట్టిచిత్తమునే జీవుని నూత్నరూపముగ నీచెఱుఁగుము.

ఆద్యంతరహితం సత్యం చిన్మాత్రం నిర్వికల్పకం

యత్తద్విద్ధి పరం రూపంతృతీయం విశ్వరూపకమ్.

20

ఆద్యంతరహితమై, సత్యమై, చిన్మాత్రమై, నిర్వికల్పమై, ప్రపంచమునకు సత్తను గలుగఁ జేయునదైనదానిని మూడవదగు - జీవుని పరరూపముగ నెఱుఁగుము.

ఏతత్తుర్యపదం శుద్ధమత్రైకైకవదో భవ

సంపరిత్యజ్య పూర్వే ద్వే మా తత్రాత్మమతిర్భవ.

21

ఓ రామచంద్రా! మొదటి రెంటిని వదలి మూడవదగు యీ తురీయ (చిత్) పదముననే దృఢముగ ఆత్మబుద్ధిగల్గియుండుము. మొదటిరెంటియందును ఆత్మబుద్ధి గావింపకుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తేషు స్థితం త్రివ్యవస్థలక్షితం

తుర్యం బ్రూహి విశేషేణ వివిచ్య మునినాయక.

22

శ్రీరాముడు:- ఓ మునిశ్వరా! జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తల మూటియందునుగూడ అలక్షిత రూపముచేసున్న తురీయరూపమును వివేచించి విశేషముగా వర్ణింప ప్రార్థన.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

అహంభావానహంభావా త్యక్త్వా సదసతీ తథా

యదనన్తం సమం స్వచ్ఛం స్థితం తత్తుర్యముచ్యతే.

23

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! అహంభావ, అనహంభావములను, సత్, అసత్తులనువదలి, దేనియందును సత్తముగాక, స్వచ్ఛమై, సమరూపమున నుండునదియే (శుద్ధచైతన్యమే) తుర్య (తురీయ) మనఁబడును.

యాస్వచ్ఛా సమతా శాన్తా జీవన్ముక్తవ్యవస్థితః

సాక్ష్యవస్థా వ్యవహృతౌ సా తుర్యకలనోచ్యతే.

24

స్వచ్ఛమై, సమమై, శాంతమైనట్టి, జీవన్ముక్తులయొక్క వ్యవహారమందలి సాత్త్వికవర్ణన ఎయ్యది గలదో అదియే తుదగ్గపడును చెప్పబడును.

నైతజ్ఞాగ్రన్న చ స్వప్నం సంకల్పనామసంభవాత్
సుషుప్తభావో నాప్యేతదభావాజ్జడతా సితేః.

25

సంకల్పములు సంభవింపమి, ఈతురీయావస్థ జాగ్రత్తుకాదు, స్వప్నముకాదు మితీయు జడ త్వములేనందుచే నిది సుషుప్తియన్నగాదు.

శాంతం సమ్యక్ప్రబుద్ధానాం యథాస్థితమిదం జగత్
విలీనం తుర్యమేవాహురబుద్ధానాం సిరం సితమ్.

26

జానులకు శాంత శాంతి, విలీనమైనట్టి యీ జగత్స్థితియే తురీయమనబడును. అజ్ఞానుల కీజగత్తు సిరముగ నుండును.

అహంకారకలాత్యాగే సమతాయాః సముద్భవే
విశరాతా కృతే చిత్తే తుర్యావస్థోపతిష్ఠతే.

27

అహంకారకల్పన త్యజింపబడ, సమత్వ ముద్భవముకాగా, చిత్తము ప్రశమనమొంది, తురీయావస్థ చేకూరుచున్నది.

అథేమం శృణు దృష్టాంతం కథ్యమానం మయాధునా
ప్రబుద్ధోఽపి యథా బోధముపైషి విబుధోపమ.

28

దేవతుల్యుడవగు రామచంద్రా! ఇప్పుడు నేను తెప్పించోవుచున్న యీ దృష్టాంతమును వినుము. దానిచే, ప్రబుద్ధుడవైనను నీవధికబోధను బొందగలవు.

కస్మింశ్చిత్కాననాభోగే మహామానం వ్యవస్థితం
దృష్ట్యాదృశ్యతమిదం కించిన్మునిం ప్రప్రచ్ఛ లుబ్ధకః.

29

పశ్చాదుపగతో బాణభిన్నం మృగమభిద్రుతం

మునే మదీయభాణేన విద్ధో మృగ ఇహగతః

30

క్వప్రయాతో మృగ ఇతి ప్రత్యువాచ స తం మునిః

ఒకానొక యరణ్యమున మహామానమును ధరించి యాదృశ్యముగ నున్నట్టి యొక మునిని, బాణముచే గొట్టబడిన మృగమును వెన్నంటుమఁ బరుచిమిమన్న యొక బోయవాణ్ణిట్లడిగెను — ఓ మునీ! నాబాణముచేగొట్టబడిన మృగమిదటను వచ్చినదా! అది యెట్లు క్షేపింపదీ — ఆవాక్యముల విని యమ్మునివానితో నిట్లనెను —

సమశీలా వయం సాధో మునయో వనవాసిన్.

31

నాస్మాకమస్త్యహంకారో వ్యవహారేషు యః క్షమః

ఓ సాధూ! వనవాసులైన మునులమగు మేము సహశీలురమై యుండుము. వ్యవహారములందు సమర్థమగు అహంకారము మాదుండులేదు.

సర్వాణీద్రియకార్యాణి కరోతి హి సభే మనః. 32

అహంకారమయం తస్మే నూనం ప్రగలితమ్ చిరం

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాఖ్యా దశా వేద్మి న కాశ్చన. 33

తుర్య ఏవ హి తిష్ఠేఽహం తత్ర దృశ్యం న విద్యతే

సఖుఁడా! ఇంద్రియములయొక్క కార్యములన్నింటిని మనస్సు చేయుచున్నది. అట్టి అహంకారమయముగు నామనస్సు నిక్కముగ నెల్లప్పుడు ప్రళయనమొందియే యున్నది. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తలనంబడు మేదశలను నే నెఱుంగను, ఎద్దానియందు దృశ్యమే లేక యుండునో, అట్టి తురీయావస్థ యందు, నేను స్థితిగల్గియున్నాను.

ఇతి తస్య వచః శ్రుత్వా మునినాథస్య రాఘవ. 34

లుభ్యకోర్థి మవిజ్ఞాయ జగమాభిమతాం దిశమ్

ఓ రామచంద్రా! మనీష్యురని యా వాక్యముల విని యా బోయవాఁడు వానియర్థము నెఱుంగజాలక తనదారి నేగెను.

అతో వచ్చి మహాబాహూః నాస్తి తుర్యేతరా దశా. 35

మహాబాహుఁడవగు రామచంద్రా! కావుననే తురీయదశయందు మఱియొకదశ యెద్దియు లేదని నేను వచించుచున్నాను.

నిర్వికల్పా హి చిత్తుర్యం తదేవాస్తీహ నేతరత్

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాఖ్యం తత్రరూపం హిచేతనః. 36

వికల్పరహితమగు శుద్ధచైతన్యమే తురీయము. వాస్తవముగ నిట్టి ఆచైతన్యమేగలదుకాని అన్యమేమియునులేదు. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తలనంబడు మూఁడునోచిత్తమయొక్క రూపములేయై యున్నవి. (అవివిధ్యయేయగును)

ఘోరం శాంతం చ మూఢం చ ఆత్మచిత్తమిహాస్థితమ్

ఘోరం జాగ్రన్మయం చిత్తం శాంతం స్వప్నమయం స్థితమ్. 37

మూఢం సుషుప్తభావ స్థగ్ త్రిభిర్హీనం మృతం భవేత్

యచ్చ చిత్తం మృతం తత్ర సత్త్వమేకం స్థితం సమమ్

తదేవ యోగినః సర్వే యత్నాత్సంపాదయన్తి హి. 38

ఘోరము, శాంతము, మూఢము మూఁడురూపములతోటి చిత్తము స్థితిగల్గియున్నది. అందు ఘోరము జాగ్రన్మయము, శాంతము స్వప్నమయము, మూఢము సుషుప్తిమయము నైయున్నవి. ఈ మూఁడురూపములును లేనిది మృతచిత్తమనఁబడును. అట్టి మృతచిత్తముననే యేకమై, సమమైనట్టి సత్త్వము నెలకొని యుండును. దానినే యోగులందుఱును బ్రయత్నము చే సంపాదించుచున్నారు.

సమస్తసంకల్పవిలాసము కం

తుర్యే పదే తిష్ఠ నిరామయాతాః

యత్రస్థితాః సాధు సదైవ ముక్తాః

ప్రశాంతభేదా మునయో మహాన్తః.

39

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేతదూతోక్తేమాత్తో

సాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే మృగవ్యాధీయం నామ

చతుర్వింశత్యధిక శతతమః సర్గః || 124 ||

ఓ రామచంద్రా! నమస్త సంకల్పవిలాసములచే రహితమగు తురీయపదమున నిరామయమగు అత్మవైశిష్ట్య స్థితుఁడవగును. అచ్చట నెలకొనియే, సాధువులును, భేదముపశమించినవారను, మహాత్ములునగు మునులు సదా ముక్తులై వెలసిరి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున

మృగవ్యాధీయమను నూటయిరువదినాల్గవ సర్గము || 124 ||

పంచవింశత్యధికశతతమః సర్గః.

[సర్వాపన్నాపసిద్ధాన్తే వాదనాం యత్ర విభ్రమాః

తుర్యే తథావిధే స్థైర్యం సోపాయ ముపదిశ్యతే.

సిద్ధానిఁగూర్చి వాదులకు భ్రమ గలుగునో, అట్టి సర్వదృశ్య రహితమగు తురీయపదమున స్థిరత్వమొందుట కుపాయమిచ్చట పరిపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

సిద్ధాన్తోఽధ్యాత్మశాస్త్రాణాం సర్వాపన్నాప ఏవ హి

నావిద్యాస్తీహ నో మాయా శాన్తం బ్రహ్మేదమక్రమం.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! నమస్త (దృశ్య)ముయొక్క అపలాపమే (లేదనుటయే)

అధ్యాత్మ శాస్త్రములయొక్క సిద్ధాంతమైయున్నది. ఇట, అవిద్యలేదు, మాయయున్న లేదు. వాక్కు మున్నగువానిచే నగోచరమైనట్టి శాంతమగు బ్రహ్మమేగలదు.

శాన్త ఏవ చిదాభాసే స్వచ్ఛే సమసమాత్మని

సమగ్రశక్తిఖచితే బ్రహ్మాతి కలితాభిధే.

2

నిర్ణీయ కేచిచ్ఛూన్యత్వం కేచిద్విజ్ఞానమాత్రతామ్

కేచిదీశ్వరరూపత్వం వివదన్తే పరస్పరం.

3

కాంతమై, చిదాభాసరూపమై, స్వచ్ఛమై, సర్వాత్మరూపమై, సమమై సర్వశక్తులచేఁ బరిపూర్ణమైనట్టి బ్రహ్మమను జేరుగల వస్తువునందే జనులు వారివారిబుద్ధి ననుసరించి సిద్ధాంతములఁ గల్గించుకొని, కొందఱు శూన్యమని, కొందఱు విజ్ఞానమాత్రమని, కొందఱీశ్వరరూపమని వచించుచుఁ బరస్పరము వివాదమొనర్చుకొను చున్నారు.

సర్వమేవ పరిత్యజ్య మహామానీభవానఘ
నిర్వాణవాన్నిర్మనసః క్షీణచిత్తఃప్రశాంతధీః.

4

పాపరహితృడవగు రామచంద్రా! నీవు సమస్త వాదములను ఒరిత్యజించి (లేక, దృశ్యమంతటినీ బాహ్యబ్రోలి) మనోవర్జితృడవై, శాంతచిత్తృడవై, నిర్వాణయుక్తృడవై, ప్రశాంతబుద్ధిగల్గి, మహామానీవై, ఆత్మయందే సీతిగల్గియుండుము.

ఆత్మనేయవాన్స్వ శాంతాత్మా మూకాన్ధబధిరోపమః
నిత్యమస్తర్మభో భూత్వా స్వాత్మనాన్తః ప్రపూర్ణధీః.

5

మూఁగవానిబోలియు, గుడ్డివానిబోలియు, చెవిటివానిబోలియు నున్నవాడవై (దృశ్యసంపర్కములేకయుండి) నిత్య మంతర్ముఖృడవై, శాంతస్వభావుఁడవై, పూర్ణబుద్ధిగల్గి, ఆత్మయందే నెలకొనియుండుము.

జాగ్రత్తేవ సుషుప్తసః కురు కర్తాణి రాఘవ
అన్తః సర్వపరిత్యాగీ బహిః కురు యథాగతం.

6

ఓ రాఘవా! జాగ్రదవస్థయందు సుషుప్తియందుకల నుండి నీవు కర్మలంజేయుము. అనఁగా సంతరంగమున సమస్తమును ద్యజించుదు, బాహ్యమున యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుదు నుండుము.

చిత్తనత్తా పరం దుఃఖం చిత్తానత్తా పరం సుఖమ్
అతశ్చిత్తం చ దేకాత్మా నయ క్షయమవేదనాత్.

7

చిత్తముయొక్క యనికియే పరమదుఃఖము. చిత్తముయొక్క లేమియే పరమసుఖము. కావున, చిదేకాత్మస్వరూపుఁడవై, ప్రియ, అప్రియములఁ జింతింపక, చిత్తమును క్షయమొనర్చుము.

దృష్ట్వారమ్యమరమ్యం వా నేయం పాపాణవత్సమమ్
ఏతావతాత్మయత్నేన జితా భవతి సంసృతిః.

8

రమ్యమైనదియు రమ్యముగానిదియునగు పస్తువుఁ జూచియు, శిలవలె సమముగానుండవలెను. ఇంతమాత్రమగు స్వప్రయత్నముచేతనే యీ సంసారము జయింపఁబడినదగు చున్నది.

సవేదనీయం న సుఖం నాసుఖం న చమధ్యమం
ఏతావతాత్మయత్నేన దుఃఖాంతోఽనన్త ఆవ్యతే.

9

సుఖదుఃఖములను, తత్సాగ్రహములను జింకింపఁగూడదు. ఇంతమాత్రమగు స్వప్రయత్నము చేతనే అనంతానందము సంప్రాప్తిచుచున్నది.

ఆ పీన మణ్డలశశాఙ్కవదన్తలేవ
శ్రీమద్రసాయనమయః సుఖమేతి తజ్జః

విజ్ఞాత సర్వభవనత్రయ వస్తుసారః
కుర్వన్న నామ కురు తే పరమభ్యుపేతః.

10

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠ రామాయణే వాక్యీకీయే దేవసూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే తుర్యై స్థైర్యోపాయ కథనం నామ

పంచవింశత్యుత్తర శతతమః సర్గః || 125 ||

ముల్లోకములందలి సమస్తవస్తువులయొక్క సారము నెఱిగినవాఁడును, సర్వత్రప్రకాశముచే
శోభాయమానమగు నిరతిశయ బ్రహ్మానందావృతముచే బరిపూర్ణుఁడును, పరిపూర్ణమైన మండలముగల్గిన
పూర్ణచంద్రుని బోలినట్టి పరమాత్మను బొందినవాఁడునగు జ్ఞాని జీవన్ముక్తినుఖము నొందుచున్నాఁడు.
అతఁడు బాహ్యమున సమస్తకర్మలు చేయుచున్నను, ఆభ్యంతరమున నేమియుఁ చేయనివాఁడేయగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
'తుర్యై స్థైర్యోపాయ కథన'మను నూటయిరువదియైదవ సర్గము ||125||

షడ్వింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[ఉచ్చ్యేతే యోగభూమినామ భ్యాసక్రమ లక్షణే,
అన్తరాతే మృతౌ భోగాస్తతో జన్మాస్తరే జయః.

యోగభూమికల యభ్యాస క్రమముల లక్షణములు, మధ్య, మృతినొందినచో నైభవములు
సంప్రాప్తింపటం. పిదప జన్మాంతరమున జయముచేకూరట, మున్నగు విషయములగుర్చి యిట వర్ణిం
పఁబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

సప్తానాం యోగభూమినా మభ్యాసః క్రియతే కథమ్
కీదృశాని చ చిహ్నాని భూమికాం ప్రతి యోగినః.

1

శ్రీరాముఁడు:— మునీంద్రా! సప్తభూమికల యభ్యాస మెటుల గావించఁబడును? మఱియు
నాదాభూమికలందు యోగుల కేయే చిహ్నములుండును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ప్రవృత్తశ్చ నివృత్తశ్చ భవతి ద్వివిధః పుమాన్
సగ్గావనగ్గోన్ముఖయోః శృణు లక్షణమేతయోః.

2

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— పీ రామచంద్రా! ప్రవృత్తుఁడు, నివృత్తుఁడని వేదమార్గానుమాయయగు
మనుజుఁడు రెండువిధములుగ నుండును. క్రమముగ స్థైర్య, మోక్షముల సఖిలక్షించువారై నట్టి వారిరు
వురియొక్క లక్షణములనుగూర్చి వినుము.

కీయత్తన్నామ నిర్వాణం వరం సంస్మృతిరేవ మే
ఇతి కర్తవ్యకర్తా యః స ప్రవృత్త ఇతి స్మృతః.

3

‘జీవయవంతమును నిర్వాణమేమి? అనేకవిధములగు భోగములతోగూడిన సంసారమే నా కుత్తమమైనది.’ అని యిట్లు తలంచి వేదవిహితములగు యజ్ఞాదికర్మలఁ జేయువాఁడు ప్రవృత్తుఁ డనఁబడును.

చలారణవయుగ చ్ఛిద్రకూర్త గ్రీవా ప్రవేపత్
అనేకజన్తనామస్తే వివేకి జాయతే పుమాన్.

4

యఁ గాంతమందు సంక్షోభమొందు సముద్రమందలి, కూర్మము తరంగచలనాదుల భయముచేఁ దన కంశమును ద్వారతముగ లోనిసిగి బ్రవేశింపఁజేయును, మరల బయటకు రానిచ్చుచు నిట్లనేక పర్యాయములు గావించినట్లు, మనుజుఁడున్న పృథ్వీయుఖమునఁ బ్రవేశించుట, మరల వినిర్గతమగుట లక్షణముగాఁగల యనేకజన్మములయొక్క యంతమునఁ దుదకు వివేకపంతుఁడై, జనించును.

అసారా బత సంసారవృషసాలం మమైతయా
కిం కర్మభిః పర్యష్టైర్దినం తైరేవ నీయతే.

5

అపుడాతనికి ‘ఈ సంసారముయొక్క వృషవృక్ష అసారమైనది. దీనిచే నా కినుమఁతైనను బ్రయోజనములేదు. అనుచిత పరిణామముగల కర్మలచే మనమేల దినములను గడుపుచున్నామాను వివేకము కలుగును.

క్రియాతిశయనిర్దుక్తం కిం స్యాద్విశ్రమణం పరం
ఇతి నిశ్చయవాన్యోన్తః స నివృత్త ఇతి స్మృతః.

6

‘(ఉత్పత్తి, ప్రాప్త్యాది) క్రియాధిక్యరహితమును పరమ విశ్రాంతిసానమేదై యుండును? అని యిట్లైనఁడు లోన నిశ్చయము గలిగి యుండునో, ఆతఁడు నివృత్తుఁడని చెప్పఁబడును.

కథం విరాగవాన్భూత్వా సంసారరాభిం తరామ్యహం
ఏవం విచారణపరో యథా భవతి సన్తతిః.
విరాగము పయాత్మ్యన్తరాభవ నాన్వనవాసరం
క్రియాసూదారరూపాను క్రమతే మోదతేన్వహమ్.

7

8

వైరాగ్యపంతుఁడైన సంసారసముద్రము నెట్లు తరింపగలనను ఈ విచారమున సమ్మర్శియగు జీవుఁడైపుడు తత్పరుఁడగునో, అపుడు భోగములందును, తత్సాధనములఁగూర్చిన చింతలందును ప్రతిదిన మాతనికి వైరాగ్యముఁబయించును. మఱియు చిత్తశుద్ధికి హేతుభూతములైన జప, ఈశ్వరారాధనా దిక్రియలందును నాతఁడు తత్పరుఁడగును. వానిచే తృప్త్యుత్పయింప, అనుదినము ప్రసన్నుఁడగుచుండును.

గ్రామ్యాను జడచేష్టాను సతతం విచికిత్సతి
నోదాహరతి మర్త్యాని పుణ్యకర్మాని సేవతే.

9

గ్రామ్యములైన జడక్రియలం దెపుడును వాతఁడు రోతగిగియుండును. ఇతరుల మగ్నముల బ్రకటింపకుండును. పుణ్యకార్యముల నేపించును.

మనోనుద్వేగకారీణి మృదుకర్తాణి సేవతే
‘పాపాద్భిభేతి సతతం న చ భోగమపేక్షతే.

10

ఇతరుల మనస్సునకుగాని, తన మనస్సునకుగాని తోభను గలుగజేయు కార్యములను జేయకుండును. పాపముయెడల నెల్లప్పుడు భయము గలిగియుండును. భోగముల వాంఛింపకుండును.

న్నేహప్రణయగర్భాణి వేశలాన్యచితాని చ

దేశకాలోపపన్నాని వచనాన్యభిభాషతే.

11

న్నేహ, ప్రీతియుక్తములై, కోమలములై, ఉచితములై, దేశకాలయోగ్యములైనట్టి వచనముల నాతఁడు పలుకుచుండును.

తదాసా ప్రథామామేకాం ప్రాప్తో భవతి భూమికామ్

మనసా కర్మణా వాచా సజ్జనానుపసేవతే.

12

అపుడాతఁడు (శుభేచ్ఛయును) ప్రథమభూమికను బొందినవాఁడగును. మఱియు మనోవాక్కర్మలచే సజ్జనులను సేవించును.

యతః కుతశ్చిదాసీయ జ్ఞానశాస్త్రాణ్యవేక్షతే

ఏవం విచారవాన్యః స్యాత్సంసారోత్తారణం ప్రతి.

13

స భూమికావానిత్వృక్తః శేషః స్వార్థ ఇతి స్మృతః

జ్ఞానవర్తకములైన శాస్త్రముల నెఱచినుండియో తీసికొనివచ్చి చూచుచుండును. — ఇవి ధర్మన సంసారమును దాటుటయందు విచారకీలుఁడైయుండువాఁడే భూమికయందున్నవాఁడని చెప్పఁబడును. తక్కినవారు స్వార్థసాధకులనియే యెన్నఁబడుదురు.

విచారనామ్నిమితరామాగతో యోగభూమికాం.

14

శ్రుతిస్మృతినదాచారధారణాధ్యాన కర్మణామ్

ముఖ్యయా వ్యాఖ్యయా ఖ్యాతాఽప్రాయతే శ్రేష్ఠపణ్డితాన్.

15

తదుపరి 'విచారణ' యను రెండవ యోగభూమికను మనుజుఁడు పొందును. అతఁడీ శ్రుతి, స్మృతి, సదాచార, ధారణా, ధ్యానకర్మముల అనుష్ఠాన, అనుష్ఠాపనములందు మిగుల ప్రసిద్ధులైనట్టి (అత్యుత్తముయొక్క) అనుభవ, ఉపదేశములందు గుఱలులైనట్టి శ్రేష్ఠులగు పండితుల (గురువుల) నాశ్రయించును.

పదార్థప్రవిభాగజ్ఞః కార్యాకార్య వినియమ్

జానాత్మధితశ్రవో గృహం గృహపతిర్వధా.

16

స్వయముగ వ్యాకరణాది శాస్త్రముల పఠనముచే పున, పదార్థముల విభాగము నెఱిగిన వాఁడై యాతఁడు గురుముఖ్యత, శ్రవణముగావించి, గృహపతి తనగృహమును జక్కగ నెఱుంగునట్లు, కార్యాకార్యముల నిర్ణయమును స్పష్టముగ నెఱుంగును.

మదాభిమానమాత్సర్యమోహలో భాతిశాయితామ్

భహీరప్యాశ్రితామీషత్త్యజత్యహిరివ త్వచమ్.

17

లోకముర్యాద ననుసరించి బాహ్యమున అభిమానాదులను స్వల్పముగ వాశ్రయించినను, సర్వముకుబుసమును విడచునట్లు, ఆ మద, అభిమాన, మాత్సర్య, లోభ, మోహాదుల నాతఁడంతరంగమున త్యజించియేచును.

ఇతంభూతమతిః శాస్త్రగురుసజ్జనసేవనాత్
సరహస్యమశేషేణ యథావదధిగచ్ఛతి.

18

ఇట్టి బుద్ధిగలవాఁడును శాస్త్రగురు, సజ్జనుల సేవనముచే తచ్చాస్త్రముల రహస్యమును యథార్థముగ సంపూర్ణముగ నెఱుంగును.

అనంసక్తాభిధామన్యాం తృతీయాం యోగ భూమికాం
తతః పతత్యసౌ కాంతః పుష్పశయ్యామివామలాం.

19

కాంతుఁడు తన ప్రിയయొక్క నిర్మల పుష్పశయ్యాను బ్రవేశించునట్లు, ఆపిమ్మట సాధకుఁడు అసంగమను మూఁడవయోగ భూమికయందు, బ్రవేశించును.

యథావచ్చాస్త్రవాక్యార్థం మతిమాధాయ నిశ్చలమ్
తాపసాశ్రమవిశ్రామైరధ్యాత్మ కథనక్రమైః.

20

సంసారనిన్ద్రకై నద్వద్యైరాగ్య కరణక్రమైః

శిఖాశయ్యాసమాసీనో జరయత్యాయురాతతమ్.

21

అపుడాతఁడు (తత్త్వమసి, అహంబ్రహ్మస్మిమున్నగు) వేదాంతవాక్యార్థములందు నిశ్చలముగఁ దనబుద్ధిని స్థాపించి, భూ (శిలా) శయ్యపై నాసీనుడై, తాపనుల యాశ్రమములందు విశ్రాంతి నొందుటద్వారా, మతీయు, అధ్యాత్మశాస్త్రముల కథనాది శ్రమములద్వారా, సంసారమును నిందించుటద్వారా, వైరాగ్యసాధనక్రమముల నవలంబించుటద్వారా తన జీవితవిస్తారమును గడుపును.

వనవాస విహారేణ చిత్తోపశమశోభినా

అనజ్గ సుఖసామ్యేన కాలం నయతి నీతిమాన్.

22

చిత్తమయొక్క యుపశమముచే శోభితమై, అసంగత్వసుఖముచే సామ్యమైనట్టి వనవాస విహారముచే ఆ నీతిమంతుఁడు తన కాలమును గడుపును.

అభ్యాసాత్సాధుశాస్త్రాణాం కరణాత్పూర్ణకర్మణామ్

జన్తోర్యథావదేవేయం వస్తుదృష్టిః ప్రసీదతి.

23

ఇవిధమున సచ్చాస్త్రముల అభ్యాసముచేతను, పూర్ణకార్యముల యాచరణముచేతను జీవునకు ఆత్మదృష్టి ప్రసన్నమగుచున్నది.

తృతీయాం భూమికాం ప్రాప్య బుద్ధోఽనుభవతి స్వయమ్

ద్విఃప్రకారమనంసజ్గం తస్య భేదమిమం శృణు.

24

ఓ రామచంద్రా! మూఁడవభూమికను బొంది బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు, రెండువిధములగు శిసంగమును స్వయముగ ననుభవించును. వానిభేదమును నీవిపుడు వినుము.

ద్వీవిధోఽయమసంసజ్ఞః సామాన్యః శ్రేష్ఠ ఏవ చ

సామాన్యమని, శ్రేష్ఠమని యీ యుగము రెండుఁగములైనది.

నాహం కర్తా నభోక్తా చ న బాద్యో న చ బాధకః.

25

ఇత్యసంజనమర్థము సామాన్యసజ్ఞనామకమ్

‘నేను కర్తనుగాను, భోక్తనుగాను, బాధ్యుఁడనుగాను, బాధకుఁడనుగాను’ని శబ్దముచేబడార్థములందు సంసక్తముగాకుండుటయే సామాన్యసంజనమని చెప్పబడును.

ప్రాకృర్మనిర్మితం సర్వమీశ్వరాధీనమేవ చ.

26

సుఖం వా యది వా దుఃఖం కైవాత్త్ర మమ కర్తృతా

భోగాభోగా మహరోగాః సంపదః పరమాపదః.

27

వియోగాయైవ సంయోగా ఆధయో వ్యాధయో ధియః

కాలః కవలనోద్యుక్తః సర్వభావాననారతమ్.

28

అనాసయేతి భావానాం యదభావనమానరం

వాక్యార్థలగ్నమననః సామాన్యోఽసావసంగమః.

29

‘అంతయు పూర్వకర్మనిర్మితమున్ను, ఈశ్వరాధీనము నై యున్నది. సుఖమందుగాని, దుఃఖమందుగాని నాకు కర్తృకత్వములేదు. భోగములు మహరోగములు. సంపదలు పరమాపదలు. సంయోగములన్నియు వియోగముకొఱకే. మానసిక చింతలన్నియు బుద్ధియొక్క వ్యాధియాపములేయై యున్నవి. కాలమెల్లపుడు సమస్తపదార్థములను గ్రసించుటకు ఉద్యుక్తమైయున్నది’ - ఇట్లు, వాక్యార్థమున సంగమైన మనస్సుగల మనుజునియొక్క (విషయ) అనాసక్తిచే నాతనియందు జనించు పదార్థముల అభావనయే సామాన్యసంగమనబడును.

అనేకక్రమయోగేన సంయోగేన మహాత్మనాం

వియోగేనాసతామంతః ప్రయోగేణ త్మసంవిదామ్.

30

పౌరుషేణ ప్రయత్నేన సంతతాభ్యాస యోగతః

కరామలకవద్వస్తున్యగతే స్ఫుటతాం దృఢమ్.

31

సంసారామ్బునిధేః పారే సారే పరమకారణే

నాహం కర్తేశ్వరః కర్తా కర్మ వా ప్రాకృతం మమ.

32

కృత్వా దూరతరే నూనమితి శబ్దార్థభావనం

యన్మోసమాసనం శాంతం తచ్ఛ్రేష్ఠాసజ్ఞ ఉచ్యతే.

33

ఈ రీతిగా మహాత్ముల నాంగత్యముచేతను, దుష్టుల త్యాగముచేతను, శ్రవణమున నాదుల ప్రయోగముచేతను, నిరంతరాభ్యాసముతోఁగూడిన పురుషప్రయత్నముచేతను, సంసారసముద్రము యొక్క నూనవలీతీరమును, సమస్తమునకు సారమును, పరమకారణమునగు ఆత్మవస్తువు అరచేతీయందలి యుసిరికపండువలె బ్రత్యక్షముకాఁగా, ‘నేను కర్తనుగాను; ఈశ్వరుఁడే కర్త; నాకు బూర్వ

కర్మగాని, వర్తమానకర్మగాని లేవని నీ శబ్దార్థభావన నుగూడ దూరీకరించి శాంతముగను, మానము గను నుండటం యేదిగలదో, అది శ్రేష్ఠానంగమని చెప్పబడును.

యన్నా నర్న బహిర్నాథో నోర్ధ్వం నాశాసు నామ్భురే
స పదార్థే నాపదార్థే న జడే న చ చేతనే.

34

ఆసితం భాసనం శాస్త్రమభాసం నభనా సమం

అనాద్యస్తమజం కాంతం తచ్ఛ్రేష్ఠానజ్ఞ ఉచ్యతే.

35

ఏది లోనగాని, వెలుపలగాని, పైనగాని, క్రిందగాని, దిక్కులందుగాని, ఆకాశమునగాని, పదార్థమందుగాని, అపదార్థమందుగాని, జడమందుగాని, చిదాభాసునియందుగాని సీతిగల్గియుండదో, ఏది స్వప్రకాశచిద్రూపమై, శాంతమై, వేటొక ప్రకాశములేనిదై, ఆశత్యమై, ఆద్యంతరహితమై, అజమై, నుందరమై యొప్పునో తద్వహ్యమయమైయుండుటయే శ్రేష్ఠానంగమని పేర్కొనబడును.

సంతోషామోదమధురః సత్కార్యమలపల్లవః

చిత్తనాలాగ్రసంలీనో విఘ్నకణ్ణక సంకటః.

36

వివేకపద్మ రూఢోఽస్తర్వి చారార్కవికాసితః

ఫలం ఫలత్యసంసక్తాం తృతీయాం భూమికామిమామ్.

37

సంతోషమును సుగంధము చేరమణియమై, నిష్కామకర్మములను నిర్మలపల్లవములతోఁ గూడి నదై, చిత్తమును మృణాళము (తామరతూడు) యొక్క చివర సంలీనమై యున్నదై, విఘ్నరూప కంటకములచే నిబిడమై అంతర్విచారమును సూర్యునిచే వికసితమైనట్టి వివేకమును కమల మెఘదంతః కరణమున రూఢియొందునో, అపుడు 'అసంసంగమ'ను జేరుగల యీ తృతీయ భూమికారూప ఫలము ఫలించుచున్నది.

సమవాయాద్విశుద్ధానాం సంచయాత్పుణ్య కర్మణాం

కాకతాలీయయోగేన ప్రథమోదేతి భూమికా.

38

శుద్ధాంతఃకరణయుక్తులగు మహాత్ముల సాంగభ్యముచేతను, అనేకజన్మార్జితమగు పుణ్యముల సంచయముచేతను, కాకతాలీయయోగముచే శుభేచ్ఛయను బ్రథమభూమిక యుదయించుచున్నది.

భూమిః ప్రోదితమాత్రా తైరమృతాఙ్కురికేవ సా

వివేకేనామ్బుసేకేన రత్యో పాల్యా ప్రయత్నతః.

39

భూమియందంకుర ముచ్ఛవించగనే, అయ్యది వాడిపోకుండుటకొఱకై యాభూమిపై జలనించనాదు లెట్లు గావించబడునో, అట్లే యీ ప్రథమభూమిక యుదయించగనే వివేకముచేఁ బ్రయత్నపూర్వకముగ నద్దాని రక్షింపవలెను, పాలింపవలెను.

యేనాం కేనోల్లస శ్యేషా విచారేణోదయం నయేత్

తమేవానుదినం యత్సాత్కృషీవల ఇవాఙ్కురమ్.

40

సాధనచతుష్టయమందలి వైరాగ్యాది యే అంశముచే ఈశుభేచ్ఛ ప్రథమమున సంకురించి యుల్లాసమునొందునో, ఆ యంశమునే విచారణచే నభివృద్ధిపఱచవలెను. దానినే, కర్షకుఁడు ధాన్య ముయొక్క యంకురమును రక్షించునట్లు, ప్రతిదినము రక్షించు చుండవలయును.

ఏషా హి పరిమృష్టా నరన్యాసాం ప్రసవైకభూః

ద్వితీయాం భూమికాం యత్నోత్తమీయాం ప్రాప్నుయాత్తతః 41

ఇది (శుభేచ్ఛ) అంతఃకరణమున రూఢిపడినచో నితరభూమికలయొక్కయు నుత్పత్తిస్థానము కాగలదు, దీనినుండియే ద్వితీయ తృతీయభూమికలను సాధకుఁడు ప్రయత్నముచే నొందగలడు.

శ్రేష్ఠానంసజ్గతా హ్యేషా తృతీయా భూమికాత్ర హి

భవతి ప్రోజ్ఞతాశేష సంకల్పకలనః పుమాన్. 42

ఓ రామచంద్రా! ఇట్టి అసంసంగమును శ్రేష్ఠమైన మూఁడవభూమికను నీకువర్ణించి చెప్పి తిని. దీనియందు స్థితిగల్గియుండు మనుజుఁడు సమస్త సంకల్ప కల్పనలను బారద్రోలినవాఁడగును.

శ్రీరామ ఉవాచః —

మూఢస్యాసత్కులోత్థస్య ప్రవృత్తస్యాధమస్య చ

అప్రాప్తయోగిసజ్గస్య కథము తరణం భవేత్. 43

శ్రీరాముఁడు:—చుసీంద్రా! మూఢుడును నీచకులమందు జన్మించినవాఁడును, భోగరాగాదులందుఁ బ్రవృత్తుఁడును, అధముఁడును, యోగుల సాంగత్యము లభింపనివాఁడు నగువాని యుద్ధార మెట్లు సంభవించును?

ఏకామథ ద్వితీయాం వా తృతీయాం చేతరాం చ వా

ఆరూఢస్య మృతస్యాథ కీదృశీ భగవన్గతిః. 44

మఱియు, మహాత్మా! మొదటి భూమికనుగాని, లేక రెండవభూమికనుగాని, లేక మూఁడవభూమికనుగాని, లేక మఱియే యితర భూమికనుగాని పొంది మృతినొందువాని కెట్టిగతి లభించును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః —

మూఢస్యారూఢదోషస్య తావత్సంస్మృతిరాతతా

యావజ్జన్మా నరశతైః కాకతాలీయయోగతః. 45

అథవా సాధుసంగత్యా వై రాగ్యం నాభ్యుదేతి హి

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! మూఢుఁడును, దోషారూఢుఁడు నగువానికి అనేక జన్మములందు కాకతాలీయయోగముచే (స్వవిచారముచే) గాని, లేక సాధుసాంగత్యముచేగాని వైరాగ్య మెంతవఱకు పుడయింపకుండునో, అంతవఱకు విశాలమైన సంసారముండియే యుండును.

వైరాగ్యైభ్యదితే జన్తరవశ్యం భూమికోదయః

తతో నశ్యతి సంసార ఇతి శాస్తార్థసంగ్రహః. 46

వైరాగ్యముదయింపగనే మనుజునకు భూమికోదయము తప్పక యగును. తద్వారా సంసారము నశించును. ఇదియే శాస్త్రసిద్ధాంతము.

యోగభూమి కయోత్కృష్టజీవితస్య శరీరణః. 47

భూమికాంశానుసారేణ క్షీయతే పూర్వదుష్కృతమ్
తతః సురనిమానేషు లోకపాలపురేషు చ. 48

మేరూపవనకుష్టోఽను రమతే రమణీసఖః

ప్రథమభూమికయందుగాని, లేక ద్వితీయభూమికయందుగాని లేక తృతీయభూమికయందుగాని, లేక తదితరభూమికలందుగాని ఆయాధుఁడైనవాని దేహము పతనమగుచో అయా భూమిక ననుసరించి వాని పూర్వకాలిక పాపము నశించును. తదుపరి యాదుష్కృతక్షయము సార మాత్రుఁడు దేవతల వీమానములందును, లోకపాలుర నగరములందును, మేరుపర్వత వనకుంజములందును, అప్పరసలతోఁ గూడ క్రీడించును.

తతః సుకృతసంభారే దుష్కృతే చ పురా కృతే 49

భోగజాలే పరిక్షీణే జాయంతే యోగినో భవి
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే గుప్తే గుణవతాం సతామ్. 50

జనిత్వా యోగమేవై తే సేవంతే యోగవాసితాః
తత్ర ప్రాగ్భావనాభ్యస్తయోగభూమిక్రమం బుధాః
స్మృత్వా పరివతన్తుచ్చైరుత్తరం భూమికాక్రమమ్. 51

ఆపిన్ముట్ట ఆ పూర్వకాల కృతపుణ్యసమూహమున్ను, దుష్కృతమున్ను త్రియింప భోగ జాలమనుభవింపఁబడవారు తిరిగి భూలోకమందు యోగులై జన్మింతురు. శుద్ధులును, శ్రీమంతులును, గుణవంతులును, సజ్జనులునగువారి గృహమున జనించి, పూర్వకాలిక యోగవాసనచే మరల వారు యోగమునే నేపింతురు. మఱియు, పూర్వాభ్యాసముచే నాబుద్ధిమంతులు యోగభూమికా క్రమమును స్మరించి, ఉత్తరోత్తర భూమికల నదిరోహించుదుర జనుచుందురు.

భూమికాత్రితయం త్వేతద్రామ జాగ్రదితి స్మృతం
యథావద్భేదబుద్ధ్యేదం తజ్జాగ్రదితి దృశ్యతే. 52

ఓ రామచంద్రా! ఈ మూఁడు భూమికలును జాగ్రత్తని చెప్పబడినవి. వీలయినగా, యథా ప్రకారము భేదబుద్ధిచే జాగ్రత్తువలెనే సమస్తస్వప్నవహనమందుఁ గానుపించును.

ఉదేతి యోగయుక్తానామత్ర కేవలమార్గతా
యాం దృష్ట్వా మాఘబుద్ధీనామభ్యుదేతి ముముక్షుతా. 53

యోగయుక్తుల కిట్టి యవస్థయందుఁ గేవలము ఆర్యత్వము (పూజ్యత్వప్రయోజక సద్గుణాధిక్యత) ఉదయించును. దానిఁగాంచి మాఘబుద్ధులకున్న మోక్షమునుగూర్చిన యపేక్ష జనించును.

సత్తావశేష ఏవాస్తే పఞ్చమిం భూమికాం గతః
పఞ్చమిం భూమికామేత్త్య సుఖుప్త పదనామికాం.

62

మొదటిమాఁడు భూమికలు బాగ్రత్తని చెప్పబడును. నాల్గవది స్వప్నమనబడును. శరత్కాల విచ్చిన్న మేఘమువలె సమస్తవ్యాపారములు లయించునట్టి సుఖుప్తపదమును బేరుగల యొడవ భూమికను బొంది యోగి శేవలము సత్తామాత్రము శేషించినవాఁడై యుండును.

శాన్తాశేషవిశేషాంత స్త్విత్త్యద్వైతమాత్రశే
గలితద్వైతనిర్వాణసముదితోఽంతః ప్రబుద్ధవాన్.

63

ద్వైతభావము నశించుటచే నతిప్రసన్నుఁడగును, జ్ఞానయుక్తుఁడగునగు యోగి సమస్త విశేషములు శమించుటబట్టి అద్వైతబ్రహ్మమున నే సదా స్థితిగల్గియుండును.

సుముప్తఘన ఏవాస్తే పఞ్చమిం భూమికామితః
అన్తర్మఖతయా తిష్ఠన్మహిర్వృత్తివరోఽపి నన్.

64

ఈ యొడవభూమికను బొందిన యోగి బాహ్యవ్యాపారతత్పరుఁడై యున్నను, సుఖుప్తఘనఁడు (ఆనందమయుఁడు)ను, అంతర్మఖుఁడునై యుండును.

పరిశాన్తయా నిర్భ్యం నిద్రాలురివ లక్ష్యతే
కుర్వన్నభ్యాసమేతస్యాం భూమికాయాం వివాసనః.

65

ఈ పగచమభూమికయం దభ్యాసమొనర్చును, వాసనారహితుఁడగు యోగి పూర్ణకాంతత్వకారణమున నితరులకు నిద్రాభువునలెఁ గన్పట్టును.

షష్ఠీ తుర్యాభిధామన్యాం క్రమాత్క్రమతి భూమికామ్
యత్ర నానన్న సద్రూపో నాహం నావ్యసహంకృతిః.

66

ఉక్త ప్రకారముగ, గ్రమముగ తురీయమును నాణవభూమికను యోగిపొందును. ఆహంకారము, అనత్తుగాని, అసత్తుగాని, అహంకారముగాని, అనహంకారముగాని భాసింపదు.

శేవలం షీణమననమాస్తే ద్వైతైక్యనిర్గతః
నిర్గిన్ధిశాన్తసందేహో శీవన్ముక్తో విభావనః.

67

అటయోగి మననవర్జితుఁడై ద్వైతాద్వైత వితర్కిరహితుడై, గ్రంథిహాన్యుఁడై, సర్వసందేహవివర్జితుడై, భావనారహితుఁడై, శేవలము శీవన్ముక్తుఁడై నలయును.

అనిర్వాణోఽపి నిర్వాణశ్చిత్రదీప ఇవ స్థితః
అన్తఃశూన్యో బహిఃశూన్యః శూన్యః కమ్య ఇవాచ్యురే.

68

శరీరమును భరించియున్నను ముక్తమాఁడగును, చిత్రమందలి దీపమువలె నిశ్చలముగనుండువాఁడును, జడజగత్స్వభావరహితుఁడగుటచే నాకాశమందలి శూన్యభుటమువలె బాహ్యభ్యంతరములు (పదార్థ) శూన్యత్వము గలవాఁడునై యోగి యహంకారభాసిలును.

అనః పూర్వోఽహిఃపూర్వః పూర్వ కేమన్మ ఇవార్చనే
కంచితేవైష సమన్తైః స్వస్థైః సమన కేననః.

60

నిత్య, నిరతివేదనానందరూపిణుడగుటచేత అతనికి మనఃపరిమితియు ప్రమాదమునకు బాహ్యస్థంతరపరిపూర్ణుడగుటచేత మనఃశాంత్యనుభవమును బోలినవనంబునను, సమ, సామ్యముగ నిత్య నిద్రుడగుటచే నొకంతైనను జేసిని బొందుననంబుననుభవము.

వస్త్వాం భూమ్యామసౌ స్థిత్యై స స్థమీం భూమిమాస్మి యాత్
విదహము స్థితౌ తూక్ష్ణా సప్తమీ యోగి భూమికా.

70

ఇట్లాతవ భూమిక యంతస్థు పాండవ క్రమముగ అతనికి యంతభూమిని బొందును. ఈ యేడవభూమిక విదహము స్థిత్యుభయ చేత స్థిరమగును.

అగమ్యా వచసాం శాస్త్ర సాగ్రేమా భవభూమిషు
క్షేచ్ఛి త్సా శివమిన్ద్ర్యైశ్చ క్షేచ్ఛిన్ద్ర్యైః సౌమ్యైశ్చ సాహృతౌ.
క్షేచ్ఛిన్ద్ర్యైశ్చ త్రిభుంభావ సితేన ఇహ భావితౌ
అన్యైరన్యస్యథా నానాభేద రూప్యైశ్చ క్షేచ్ఛిన్ద్ర్యైః.

72

ప్రాపంబిని భూమిని లక్షణ దర్శనమునకు ప్రవేశించుచు అతఁడు పంచభూమిని బానిష్ట్యము విషయముకానిదై యున్నది. కొందఱు దానిని భేదించుచు దివి, మఱి కొందఱు ప్రకృతిని దివి అనెను. ఇంక కొందఱు ప్రకృతిభువనముల ప్రకృతిని దివి అనెను. భేదించుచు, అట్టి తిక్కవ వారును నిజకల్పితములగు భేదభేదములచే (స్వరూప, వాచకభేదము, మహేష్వరూపము) విలుక భముల దానిని జేకొనుచున్నారట.

నిత్యమవ్యవద్యేభ్యపి కథం చిదుపదిశ్యతే
స్థైర్య తాభూమికాః ప్రోక్తా మయా తివ రఘూర్జవహ.

73

అది సదా నడిచుచు కలగనిది యన్నను, ఏకాగ్రము (భేద త్యగిలక్షణాద్యసాయ ముచే) నుపదేశంబుననున్నది. రఘూర్జోత్తిమంబునను నాది కల్పిత భేదము సర్వభూమికల గూర్చియు నేను నీపదజెప్పెను.

ఆసామభ్యాసయోగేన స దుఃఖమనుభూయతే

ఏని యభ్యాసముచే నీవుపదించు భావానుభవము కలుగ నును.

అన్యత్య సమదోష్లతౌ మృదుమనుభూరిణీ.

74

కరిణీవిగ్రహవ్యక్తా మహాదాసాంసిని

సా చేన్నిహస్యతే నూనమచన్తాస్థాకారిణీ

75

త దేతాసు సమగ్రాసు భూమికాసు సరో జయీ

కరిణీ మనమత్తా సా యావన్న పిబతే సా.

76

కో నామ సుభటస్తావత్సంపత్సమరభూమిషు

కాని, మందగమనము గలదియు, మదోన్మత్తయు, యుద్ధతత్పరయు, గొప్పదంతములచే
ఘీంకారము సల్పునదియు, అనంతములైన యనర్థములఁ గావించునదియునగు యొక కరిణి (ఆడేనుఁగు)
గలదు. అది చుంపఁబడినచో మనుజుఁడు నిక్కముగ నీ యేడుభూమికలందును విజయమునొందఁగలడు.
సాక్షాత్కమముచే ఆమదోన్మత్తయుగ గజమెంతివరకు జయింపఁబడకుండునో, అంతవఱకేవీరుఁడు
సాంసారిక సంప్రదూపములైన యుద్ధభూములందైనను బ్రవేశింప సమర్థుఁడగును? (ఎవఁడును సమ
ర్థుఁడుకాడని భావము)

శ్రీరామ ఉవాచ:—

కాసా ప్రమత్తా కరిణీ కాశ్చ తారణభూమయః.

77

కథం నిహన్యతే చైషా క్వచైషా రమతే చిరమ్

శ్రీరాముఁడు:— మునీశ్వరా! ఆ మదించిన యేనుఁగెయ్యది? ఆ యుద్ధభూమిలెవ్వది? అది యెట్లు చుంపఁబడును? చిరకాలముది యెచట క్రీడించును? దముచేసి తెలుపవేడెద.

శ్రీవసిష ఉవాచ:—

రామేచ్ఛా నామ కరిణీ ఇదం మేన్ద్వితీయాశిణీ.

78

శరీరకాననే మత్తా వివిధోల్లాసకారిణీ

మత్తేన్ద్రియోగ్రకలభా రసనాకలభాషిణీ,

79

మనోగహనసంలీనా కర్మదస్తద్వయోన్వితా

మదోన్మత్తా వాసనావ్యూహాః సర్వతః ప్రసరద్వపుః.

80

సంసారదృష్టయో రామ తస్యా సమరభూమయః

భూయో యత్రాను భవతి సరో జయిపరాజయకా.

81

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! 'ఇది నాకలభించుగాక' అను నిట్టిరూపముగల కోరికయే యా గజము. దేహమును సరణ్యమును నది యనేకవిధముల యుల్లాసము గావించుచున్నది. మదిం
చిన యింద్రియములే దాని భయంకర శిశువులు. జిహ్వాచేనది మధురముగ భాషించుచును. మనస్సును
కాననమున నది లీనమైయుండును. శుభాశుభకర్మములను రెండు దంతములది గలిగియున్నది. నలువై
పుల విస్తరించినట్టి వాసనాసమూహమే దాని మదము. ఎచోట్టల మనుజుఁడు జయాపజయంబుల
మరలమరల అనుభవించునో, అట్టి సాంసారికదృష్టులే దాని యుద్ధభూములు.

ఇచ్ఛానాగీ నిహన్త్రేషా కృపణాశ్చ వసంచయాన్

వాసనేహా మనశ్చిత్తం సంకల్పభావనం స్పృహ.

82

ఇత్యాదినివహో నామ్నామస్యాస్తాశయకోశగః

ఇచ్ఛయను ఈ యేనుఁగు కృపణులుగ జీవసమూహములను వధించుచున్నది. వాసన, చేష్ట,
మనస్సు, చిత్తము, సంకల్పము. భావన, స్పృహ మున్నగునవియు, చిత్తకోశమున నున్నట్టి దీని
యొక్క వివిధనాములు.

ధైర్యనామ్నా వరాస్త్రేణ ప్రసృతామవహేలయా. 83

నాగీం సర్వాత్మికామేతామిచ్ఛాం సర్వాత్మనా జయేత్

వ్యాపించియున్నదియు, సర్వ (భోగ్య) పదార్థదూషమై యొప్పునదియునగు ఇచ్ఛయను ఈ యేనుఁగును శ్రేష్ఠమైన అస్త్రముచే నిరాచరపూర్వకముగ సర్వవిధముల జయించవలెను.

యావద్వస్త్విదమిత్యేవమియమన్తర్విజృమ్భతే. 84

తావదుగ్రా కుసంసారమహా విషవిషూచికా

ప్రపంచమందలి నమస్తవస్తూపమున నంతఃకరణమున నిది యెంతవఱకు విజృంభించుచుండునో, అంతవఱకు మహాభయంకరమైన, దుష్టసంసారమును విషవిషూచిక యుండియే యుండును.

ఏతావానేవ సంసార ఇదమస్త్వితీ యన్మనః. 85

అన్య తూపశమో మోక్ష ఇత్యేవం జ్ఞానసంగ్రహః

‘ఇది నాకు లభించుగాక’ అనునట్టి రూపముగల మనస్సేది గలనో, అదియే సంసారము. అది శమించుటయే మోక్షము—నమస్త జ్ఞానసారమిదియే.

ప్రసాదకారిణీ స్వచ్ఛా నిరీచ్ఛే విమలాకృతౌ. 86

తై లబ్ధిస్తురివాదకే విశ్రామ్యత్యు పదేశవాన్

ఇచ్ఛారహితుఁడును, నిర్మలాకారయై క్షుఁడు నగు మనుజునియందు—అద్భుతముపై తై లబ్ధిం దువునలె ప్రసన్నత్వమును గలుగఁజేయునదియు, స్వచ్ఛమైనదియునగు ఉపదేశవాణి విశ్రమించును. (సఫలమగును).

అసంవేదనమాత్రేణ నోదేతీచ్ఛాభవాఙ్మరః. 87

విషయములను స్మరింపకున్నంతమాత్రముచే సంసారముయొక్క యంతరమైనట్టి యీ యిచ్ఛ యుదయింపకుండును.

మనాగభ్యుదితైవేచ్ఛాఛేతవ్యానర్థకారిణీ

అసంవేదనశస్త్రేణ విషస్యేవాఙ్మరౌరావలీ. 88

కొంచెమైన నుదయించినచెంటనే, అనర్థకారిణియగు యీ యిచ్ఛను, విషయ విస్మరణ రూపమగు శస్త్రముచే, విషయం క్తమైన అంతరసమూహమును వలె భేదించివేయవలయును.

ఇచ్ఛావిచ్ఛురితో జీవో విజహాతి స దీనతాం

స్వసంవేదనయత్నస్తు తూష్ణీమేవాన్తరా సనమ్. 89

ఇచ్ఛచే వ్యాపింపఁబడిన జీవుఁడు జీవత్వమును వదలకుండును, విషయేచ్ఛావిస్మరణ (ప్రత్యాహార) రూపమగు యత్నమునఁ దత్పరుఁడగు వాఁడు తూష్ణీభూతుఁడై ఆత్మయందే స్థితిగల్గి యుండును.

అవధానవినిర్మూలం సుపం శవశతం యథా

తాం ప్రత్యాహారబడి శేనేచ్ఛామత్సీం నియచ్ఛత. 90

ఈ ప్రత్యాహార మభ్యాసదశయందు సావధానత్వముచే గలుగుచున్నది. కాని, పరిపక్వ దశయందు అవధాన లేముకయే సుషుప్తిమరణావస్థలందువలె స్వతః సుభవింతుచున్నది. ఓ రామచంద్రా! ఇట్టి ప్రత్యాహారమును గాలముచే ఇచ్ఛయను చేపను నిగ్రహించును.

ఇదం మే ౭ స్వీతి సంవేగమాహుః కల్పనము తమాః

అర్థస్యాభావనం యత్తత్కల్పనాత్మాగ ఉచ్యతే.

91

‘ఇది నాకు గలుగుగాక’ అను తీవ్రేచ్ఛనే విజ్ఞులు కల్పనయని పేర్కొనిరి. మఱియు, పదార్థముల విస్మరణమేదిగలదో, అదియే కల్పనాత్మాగమని చెప్పబడుచున్నది.

స్మరణం విద్ధి సంకల్పం శివమస్మరణం విదుః

తత్ర ప్రాగనుభూతం చ నానుభూతం చ భావ్యతే.

92

ఓ రామచంద్రా! (విషయముల) స్మరణమునే సంకల్పమని యెఱుంగుము. అట్టి స్మరణము లేకుండుటయే శివరూపమని యెంచబడినది. సంకల్పమున, పూర్వమునుభవించినదియు, అనుభవించ ననియుఁగూడ భావింపబడును.

అనుభూతాం నానుభూతాం స్మృతిం విస్మృత్య కాష్టవత్

సర్వమేవాశు విస్మృత్య గూఢస్తి మహామతిః.

93

ఓ రాఘవా! అనుభవించినదియు, అనుభవించునదియునగు రెండింటియొక్క స్మృతిని కాష్టమువలె శీఘ్రముగ విస్మరించి గూఢరూపుఁడనై సీతినొంది యుండుము.

ఊర్ధ్వబాహుర్ద్విరామ్యేష న చ కశ్చిచ్ఛృణోతి తత్

అసంకల్పః పరం శ్రేయం స కిమన్తర్న భావ్యతే.

94

ఓ రామచంద్రా! నేను రెండుచేతులు పైకెత్తి అసంకల్పమే సంకల్పము లేకుండుటయే) పరమశ్రేయమని ఎఱుంగెత్తి మరల మరల పలుకుచున్నాను. కాని యానావాక్యముల నెవరను వినుట లేదు. అట్టి అసంకల్పసిత్థిని జనులేల తమయంతఃకరణమున భావించుటలేదు.

కిల తూష్ణీం సిత్తేనై వ తత్పదం ప్రాప్యతే పరమ్

పరమం యత్ర సామ్రాజ్యమపి రామ తృణాయతే.

95

ఓ రామచంద్రా! నను స్తేంద్రియ, మనోవ్యాపారరహితుఁడై కేవలము తూష్ణీంసిత్థియందుం డుట మాత్రముచేతనే, బ్రహ్మదేవుని మహాసామ్రాజ్య సుఖమున్ను నెచట తృణమువలె దుచ్చముగ భాసించునో; అట్టి పరమానందపదము (భూమానందస్థితి) సంప్రాప్తించుచున్నది.

గమ్యదేశై కనిష్ఠస్య యథా పాఠస్య పాదయోః

స్పష్టో విగతసంకల్పస్తథా స్పష్టః స్వకర్మసు.

96

గమ్యప్రదేశమునఁగూర్చి యే కైకనిష్ఠగఁ జనుచుండు పథికుని పాదములు సంకల్పములేకయే చలించుచుండు విధమున, యోగియొక్క స్వభావమున్న సంకల్పములేకయే స్వకర్మములందుఁ బ్రవ ర్తించుచుండును.

బహునాత్ర కిముక్తేన సంక్షేపాదిదముచ్యతే
సంకల్పనం పరో ఒన్మన్తదభావో విముక్తతా.

97

ఇద్విషయమున నధికముగఁ జెప్పినేల! సంక్షేపముగ నీకిది చెప్పుచున్నాను. వినుము -
సంకల్పమే పరమబంధనము. సంకల్పములేకుండుటయే మోక్షము.

సర్వమేవమజం శాంతమనంతం ద్రువమవ్యయం
పశ్యన్భూతార్తచిద్రూపం శాంతమాస్వయథాసుఖమ్.

98

ఓ రామచంద్రా! ఈ సత్ప్రపంచమును, అజమై, శాంతమై, అనంతమై, ద్రువమై, అవ్యయమై, నిత్యసిద్ధమైనట్టి పరమార్థచిద్రూపముగ నవలూకించుచు, శాంతముగను, యథాసుఖముగను నుండుము.

అవేదనం విదుర్యోగం శాంతమాసీనమక్షయం
యోగస్థః కురు కర్మాణి నిర్వాసనోఽథమా కురు.

99

ఓ రామచంద్రా! నమస్తద్యశ్యమును మఱిచి, అక్షయమైన, శాంతరూపమున నుండుటయే యోగమని చెప్పఁబడినది. కావున నీవు వాసనారహితుఁడవై, యోగమున స్థితిగల్గి యథాప్రాప్తములగు కర్మలఁ జేయుము. లేక సమాధిపరుఁడవైనచో, జేయకను నుండుము.

అవేదనం విదుర్యోగం చిత్తక్షయమకృత్రిమం
అత్యంతం తన్మయో భూత్వా తథా తిష్ఠ యథాసి భో.

100

ఓ రాఘవా! 'అహం, మమ' (నేను, నాది) అను అధ్యాసముయొక్క, లేక, సమస్తద్యశ్యము యొక్క విస్మృతియే స్వాభావికమగు చిత్తక్షయమనియు, జీవజ్ఞానముల యోగమనియుఁ జెప్పుదురు. కాన నీ వాత్మయందు అత్యంతతన్మయుఁడవై యెట్లుంటివో, అట్లే యుండుము (ఆత్మరూపమున వెలయుము.)

శివం సర్వగతం శాంతం బోధాత్మకమజం శుభమ్
తదేకభావనం రామ సర్వత్యాగ ఇతి స్మృతః
భావయచ్ఛశ్వదన్తః స్వం కార్యం కర్మ సమాచర.

101

ఓ రామచంద్రా! శివమై, సర్వవ్యాపకమై, శాంతమై, బోధరూపమై, అజమై, శుభమైనట్టి పరమాత్మతోటి యేకత్వభావనయే సర్వత్యాగమని చెప్పఁబడినది. అట్టి భావనను నిరంతరము నీ యంతఃకరణమునఁ గావించుచు, కర్తవ్యములైన కార్యములను బాగుగ నాచరించుము.

అహంమమేతి సంవిదన్న దుఃఖతో విముచ్యతే
అసంవిదన్విముచ్యతే యదీప్సితం సమాచర.

102

ఇత్యాహ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమార్థస్వరూపవర్ణనం నామ
షష్ఠ్యంశత్పుత్ర శతతమః సర్గః || 126 ||

ఓ రాఘవా! 'అహం, మమ' (నేను, నాది) మున్నగు భావనలచే జీవుడెన్నటికి దుఃఖమునుండి విముక్తుడగు కానేరడు. అట్టి భావనలను దృఢించుటచేతనే విముక్తుడగును. ఇట్లాచేరి ఇంక సిపుడు నీ కయ్యది యిప్తమో దాని నాచరింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున పరమార్థస్వరూప వర్ణనమును నూటయిరువదియాఱవ సర్గము ||126||

సప్తవింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[ఇహ రామస్య విశ్రాంతిర్భరద్వాజోత్సాహోక్తయః
లక్షణం జాగ్రదాదీనాం తురీయం చోపవర్ణ్యతే.

శ్రీరామచంద్రుని విశ్రాంతి, ఉత్క్లంఠతోఁగూడిన భరద్వాజుని వచనములు, జాగ్రదాదుల లక్షణములు, తురీయావస్థయొక్క వర్ణనము, ఇచట వివరింపబడుచున్నవి.]

భరద్వాజ ఉవాచ:—

ఇతి వరమునినోక్తం జ్ఞానసారం పురాణం
సకల మనునిశమ్య శ్రీరఘూణాం కులార్ద్రః
విమలమతి రపృచ్ఛత్ప్రించితస్యత్స్వయం వా
సమసుఖపరిపూర్ణః పూర్ణ బోధసితోఽసా.

1

శ్రీ భరద్వాజుడు (వాల్మీకి మూర్తితో నిట్లనెను):— మహాత్మా! రఘుకులతిలకుడును, విమలవతియునగు శ్రీరామచంద్రుడు మునిశ్రేష్ఠుడైన వసిష్ఠునిచే జెప్పబడిన యీ పురాతన (మహర్షి సంప్రదాయగతమగు) జ్ఞానసారమును విని యింకేమైన యడిగెనా? లేక, ఆ యుపదేశమాత్రముచే సంకేహరహితుడై, పరమసుఖముతోఁగూడుకొని, పూర్ణ బోధమయ్యెడై యుండెనా? నాకుఁ దెలియఁ జేయుడు.

స ఖిలు పరమయోగీ విశ్వవంద్యః సుశేశో
జననమరణహీనః శుద్ధబోధస్వభావః
సకలగుణనిధానం సంనిధానం రమాయా
స్త్రై జగదుదయ రక్షానుగ్రహాణామధీశః.

2

మనీశ్వరా! శ్రీరామచంద్రుడు మహాయోగియు, జగద్వంద్యుడును, దేవేశుడును, జనన మరణరహితుడును, శుద్ధబోధస్వరూపుడును, సకలగుణనిధియు, అష్టీపతియు, ముల్లోకములయొక్క యుత్పత్తి, రక్షణ, అనుగ్రహముల కధీశుడునై యున్నాడు.

వాల్మీకిరువాచ:—

ఇతి శ్రుత్వా వసిష్ఠస్య వాక్యం వేదాస్తసంగ్రహమ్
విదితాఖిలవిజ్ఞానో రామః కమలలోచనః.

3

శక్తిపాతవశోన్మేష ప్రకటామల చిద్ధనః

మహూర్తమాసీదుద్బుధశ్చైతన్యానందసాగరః.

4

శ్రీవాల్మీకిః—ఓ భరద్వాజా! వేదాంతసంగ్రహరూపముగు వసిష్టమునింద్రుని యీ వాక్యముల విని నమస్తజ్ఞానము నెఱిగినవాడైన కమలనేత్రుడగు శ్రీరామచంద్రుడు, చిత్తవృత్తియందు ఆఖండాకారవాక్యముచే జనించిన నిరతిశయానందమునకు వశిభూతుడై, వికసితనేత్రములచేఁ బ్రకటితమైన నిర్మలచిద్బుధముయొక్కయు, ఆనందముయొక్కయు చిహ్నములు గలవాడై, ఒక మహూర్తకాలమువఱకు చైతన్యానందసాగరమగు స్వచ్ఛరూపమున జాగృతుడైయుండెను.

ప్రశోషితరవిభాగాద్రి పరిపాటీవివృతః

ఆనందామృతపూర్ణానూ రోమకణ్ఠకితాబ్జకః.

5

అపుడాతఁడు ప్రశోషితవర్ణుడై, ఉక్తానుక్రమివేచనాది రహితుడై, మనోబుద్ధింద్రియ వ్యాపారశూన్యుడై, ఆత్మానందమును నమృతముచేఁ బూర్ణుడగుటచేఁ బులకితశరీరుడైయుండెను.

మహాసామాన్యరూపత్వాచ్చిద్వాప్యవకతయాస్థితః

నిత్యమప్యగుణైశ్శర్యతృణప్రాయమనోరథః.

6

మఱియు నాతఁడు మహాసామాన్య (సర్వాధిష్ఠాన సన్మాత్ర) రూపమున నుండుటచే, చిద్వాప్యవకత్యముచే నంతట స్థితినిండియున్నవాడైయుండెను. మఱియు, అప్యగుణైశ్శర్యములతోఁ గూడియుండుటచే నతఁడు సమస్త మనోరథము లాతనికేద్యుణమువలె దుచ్ఛముగ గోచరించుచుండెను.

నకించిదూచే నంపన్నః శివే పరిణతః పదే

నిరతిశయానందమగు బ్రహ్మముతోటి యేకత్వము నొందుటచే శ్రీరామచంద్రుడపుడేమియుఁ దెప్పుఁజాలకుండెను.

భరద్వాజ ఉవాచః—

అహో ఖలు మహాశ్చర్యం రామః ప్రాప్తో మహత్పదమ్.

7

శ్రీభరద్వాజుఁడు—ఆహా! మహాత్మా! నాకాశ్చర్యము గలుగుచున్నది! శ్రీరామచంద్రుడు మహాశ్చర్యమును బొందెనుగాదా!

కథమేతాదృశీ ప్రాప్తిరస్మాకం మునినాయక

మూర్ఖాః స్థభాశ్చ కించిజ్ఞా మాదృశాః క్వచ పావినః

క్వచ బ్రహ్మాదిభిః ప్రార్థ్యా దుర్లభా రామసంస్థితిః.

8

అహో మునీశ్వరగురో కథం విశ్రామ్యతే మయా

దుష్పూరస్య భవామ్భోధేస్తీర్యతే తద్వదాశు మే.

9

మునిశ్రేష్ఠా! అట్టి ఆశ్చర్యము మాకెట్లు సంప్రాప్తించగలదు? మావంటి మూర్ఖులు, స్థభులు, కించిజ్ఞులు, పాపులెవరు! బ్రహ్మసిద్ధేవతలచేతను బ్రార్థనీయమును, దుర్లభమునగు శ్రీరామచంద్రుని యుత్తమస్థితి యెచట; ఆహా! గురువర్యా! మునీశ్వరా! నాకు విశ్రాంతి యెటుల లభించును? ఈ దుస్తరముగు సంసారసముద్రమును నేనెట్లు దాటగలనో శీఘ్రముగఁ దెలియఁజేయుడు?

శ్రీవాల్మీకిరువాచ:—

శ్రీరామ వృత్తాంతమ శేషమాదితో వసిష్ఠవాక్యానుగతం నిరూపితమ్
ధియా విచార్యాను పరామృత ప్రభో మయాపి తాదృక్కృశ్నియమత్రతే. 10

శ్రీ వాల్మీకి.- ఓ భరద్వాజా! వసిష్ఠునిండి ద్రుని వాక్యముల ననుసరించి శ్రీ రామచంద్రుని వృత్తాంతమంతయు మొదటినుండి నేను నీకుఁదెలియఁజేసితిని. దీనిని నీ స్వబుద్ధిచే విచారించి, పరామర్శచేసి, అనుభవమున నారూఢమొనర్చుకొనుము. నేనుగూడ నీయనుభవమునకు వచ్చువిధమున, అవస్థాత్రయాదులఁగూర్చి చెప్పెను, వినుము.

అవిద్యాయాః ప్రపఞ్చోఽయం నాస్తి సత్యమిహాణ్వసి
వివేచయన్తి విబుధా వివదన్త్యవివేకినః. 11

ఈ జగత్తంతయు అవిద్యచే గల్పితమైయున్నది. ఇందుఁ గొంచెమైనను సత్యములేదు. ఇట్లు దీనిఁగూర్చి విజ్ఞులు వివేచనమొనర్చుచున్నారు, కాని అవివేకులు వివాదమొనర్చుకొనుచున్నారు.

నాస్తి భిన్నం చిత్తః కించిత్కిం ప్రపఞ్చేన రుధ్యసే
అభ్యాసేన రహస్యానాం వయస్య విశేదో భవ. 12

షియుఁడా! చైతన్యముకంటె భిన్నముగ నొకింతైనను లేదు. అట్టిచో ఈ ప్రపంచముచే నీవేల నిరోధింపఁబడుచున్నావు! నీవు ప్రణవ మహావాక్యాది రహస్యముల యభ్యాసముచే శుద్ధచిత్తుఁడవు గమ్ము.

ప్రపఞ్చ విషయా వృత్తర్జాగ్రన్నిదేహి కిర్తితా
సంప్రబుద్ధస్తు యస్యానశ్చిత్ప్రదీపో నిరజ్ఞానః. 13

ప్రపంచవిషయముల యావృత్తి జాగ్రత్తునందును నిజారూపముగఁజెప్పఁబడినది. దాని యంతరమున నిరంజనమైనట్టి చైతన్యప్రదీపము జాగృతమైయున్నది. (సాక్షియై మేలుకొనియున్నది.)

శూన్యమూలః ప్రపఞ్చోఽయం శూన్యతాశిఖరః సఖే
సారశూన్యతయా మధ్యేఽవ్యనాస్థా సన్మనీషిణామ్. 14

సఖుఁడా! ఈ ప్రపంచ మాదిమధ్యాంతములందును శూన్యమైన అజ్ఞానమే కారణముగా, గలిగియున్నది. కావుననే సజ్జనులగు బుద్ధిమంతులకు దీనియం దపేక్షలేదు.

అనాదివాసనాదోషారసన్నే వాయమిత్వ్యతే
గన్ధర్వనగరాకారః సంసారో బహువిభ్రమః. 15

అనేక భ్రమలు గలుగఁజేయునట్టి యీ ప్రపంచ మనజ్ఞైవను, అనాదియగు వాసనాదోషముచే గంధర్వనగరాకారమువలె, సత్తుగనున్నట్లు గోచరించుచున్నది.

త్వమనభ్యస్య కల్యాణీం చైతన్యామృతకన్దలీమ్
సంముహ్యాసి కిమభ్యాస్య వాసనావిషవీరుధః. 16

ఓ భరద్వాజా! శుభప్రదమైన చైతన్యమును అమృతకదళివృక్షము నాశ్రయింపక, వాసన
యనుపలత నాశ్రయించి యేల విమోహితుడై, వగుచుంటివి?

జాగ్రదేతన్న పతితం జ్ఞానాలమ్బ గ్రహాదధః
న సన్దుపరి సర్వేషాం యే నిరాలమ్బసంవిదః.

17

తత్త్వదగ్ధనముచే నిరాలంబమైన జ్ఞానాలంబమును పరిగ్రహించుటచే, పూర్వకాలిక అజ్ఞా
నావస్థయందలి జాగ్రత్త్వపంచమిక సంభవింపదు. అట్టి జాగ్రత్తునకు ఉపరిసితినొందియున్న తురీయా
వస్థను బొందినట్టి నిరాలంబజ్ఞానులగు యోగులందఱికిని ఈజాగ్రదాది మూడవస్థలు నుండవు.

తావద్రూఢా సుధాకారరసా సంవిన్మహానదీ
న యావదాత్మరూపేణ నిపుణైరవగాహ్యతే.

18

అమృతమువంటి రసప్రవాహముతోఁగూడిన యీ చైతన్యమహానదిని నెంతవఱకు బుద్ధిమం
తులు ఆత్మరూపముగఁ జెలిసికొనరో, అంతవఱకు దీనియందు జగద్రూపతరంగములు గానుపించుచు నే
యందును. (అజ్ఞానకాలముననే జగత్తుభాసించునని యర్థము)

ప్రాజ్ఞాస్తి చరమే నాస్తి వస్తు సర్వమిదం సఖే
విద్ధి మధ్యేఽపి తన్నాస్తి స్వప్నవృత్తమిదం జగత్.

19

సఖుడా! ఈ జగత్తునందలి పదార్థము లన్నియును ఆద్యంతములందు లేవు. కావున మధ్య
యందును లేనిచేయుదును. అందుచే ఈ ప్రపంచమును స్వప్నవృత్తులముగ నే యెఱుఁగుము.

అవిద్యాయానయో భేదాః సర్వేఽమీ బుద్బుదా ఇవ
క్షణముద్బూయ గచ్ఛన్తి జ్ఞానైకజలధౌ లయమ్.

20

అవిద్యచే సత్త్వగుణరూపబట్టి యీ సమస్త పదార్థభేదములును బుద్బుదములవలె క్షణకా
లముపైకిలేచి తిరిగి యేకమైనట్టి జ్ఞానసముద్రమున విలీనమగుచున్నవి.

సుశీతలోదకనదీం విదిత్వాథ విగాహ్య తాం
ఽహిర్రాస్తినిదాఘాస్తే నిర్వాన్తు కలితానుఖమ్.

21

విగుల శీతలమైనట్టి జలముఁగిరిన ఆత్మయును నది నెఱిగి అద్దానియందు స్నానముచేయుము.
అట్టివోఁగి తేజదాయకమైన బాహ్యభ్రాంతియును ఈ ముష్ణత్వమంతయును వీడిపోవును.

ఏకశ్చాజ్ఞాన జలధిర్జగదాప్లావ్య తివ్రతి
జ్యేష్ఠోఽయమహమిత్యూర్మిరవిద్యావాతసంభవః

22

అజ్ఞానమున నొక గొప్ప (తూర) సముద్రము జగత్తుసంతయు వ్యాపించియున్నది. అందు
అవిద్య (అనాదివాసన) యను వాయువుచే సుత్పన్నమైన అహంకారము ప్రభవతరంగమై యున్నది.

చిత్తసలన భేదాలీ రాగాద్యాశ్చ ప్రకల్పితాః
మమతోత్కలితావర్తః స్ఫుటః స్వైర్వర ప్రవర్తతే.

23

చిత్తముయొక్క యనేకవిషయములందలి ప్రవృత్తికి హేతువులైన రాగాదులీసముద్రమున నల్పతరంగములై యున్నవి. మమత్వమును ఆ వర్తము (నుడి) ఇట సంఘటను స్వయముగ యభేచ్ఛగఁ బ్రవర్తించుచున్నది.

రాగద్వేషావత్రిగ్రాహణా గృహీతసమనస్తరః
తతశ్చానర్థపాతాలప్రవేశః కేన వార్యతే.

24

రాగద్వేషములను మహాబలముగల మొసళ్లిందుగలవు. అవి నిన్ను బట్టుకొనినచో నిక అసర్థ దాహకముగు పాతాళరూపమైన మృత్యుముఖమునందలి నీయొక్క ప్రవేశము నెవఁడు వారింపఁగలఁడు?

ప్రశాంతా మృతకల్లోలే కేవలామృతవారిధౌ
మజ్జ మజ్జసి కిం ద్వైతగ్రహతూరాబ్ధివీచిషు.

25

ఒకచో, సముద్రమున మునుంగుటకే నీకిచ్చయున్నచోఁ బ్రశాంతమై, అమృతమయ తరంగ ములచే శోభితమైనట్టి, అద్వైతరూప, ఆత్మానందామృత సముద్రముననే మునుంగుము. ద్వైతరూప తూరసముద్రతరంగములందేల మునుక లిడుచున్నావు?

కస్తిష్ఠతి గతః కో వాకస్య కేన కిమాగతం
కిం ను మజ్జసి మాయాయాం పత మా త్వమత్స్నితః.

26

ఓ భరద్వాజా! శ్రీరామచంద్రుని ప్రపంచము జ్ఞానముచేఁ దొలఁగిపోయినది, నాప్రపంచ మింకను దొలఁగలేదని నీవనుచుంటివి. ఉన్నదేది? పోయినదేది? ఎవని కేది దేనిచే వచ్చినది? ఇట్లు నాయయందేల నిమగ్నఁడవగుచుంటివి? నీవు జాగరూకుఁడవై, వివేకివై మాయయందుఁ బడక యుండుము.

తత్త్వమేకం యదాత్మేతి జగదేతత్ప్ర చక్షత్
తతోఽన్యః కస్తవాతీతో యస్తాత విషయః శుచామ్.

27

వేదాంతశాస్త్రములన్నియును ఏకమతముగ 'ఈ జగత్తంతయు ఆత్మయే' యని వాక్రుచ్చు చుండ, నిక దాని కన్యముగ నేదిగలదు? ఇకపోయినదేది? మఱియు నిక శోకింపఁదగిన విషయమెద్ది?

బాలాన్రతి వివరోఽయం బ్రహ్మణః సకలం జగత్
అవివర్తితమానన్దమాస్థితాః కృతినః సదా.

28

బ్రహ్మముయొక్క జగదాకార వివర్తము అవివేకులగు బాలురకొఱకేయగును. వివేకులగు జ్ఞానులైనచో, సదా అపవిత్రమగు ఆనందము (బ్రహ్మము)ననే స్థితినింది యుందురు.

అవివిక్తో జనః శోచత్యకస్మాచ్చ ప్రహృష్యతి
తత్త్వవిత్తు హసన్నాస్తే తస్య మోహో విడమ్యునమ్.

29

అవివేకియగు మనుజుఁడొకపుడు శోకించును, ఒకపు డగస్మాత్తుగఁబ్రసన్నుఁడగును. కాని తత్త్వవేత్త సదా ప్రసన్నుఁడుగనే యుండును. ఆతని శోకాధిమోహము కించిత్కాలము, అజ్ఞాని యొక్క యనుకరణమాత్రమే యగును.

తచ్చ సూక్ష్మమిదం తత్త్వం తిరోహితమవిద్యయా
యథా సలేషు లోకానాం జలేష్వాత్మసు సంశయః.

30

అజ్ఞానమైన జనులకు జలమందు స్థలభ్రాంతి, మరుస్థలమందు జలభ్రాంతికలుగునట్లు, ఈ సూక్ష్మమగు ఆత్మతత్త్వము అవిద్యచే గప్పబడియున్నందున సట్టి అవిద్యాచ్ఛాదితులకు అనాత్మయం దాత్మత్వభ్రాంతి కలుగుచున్నది.

వృథివ్యాదిమహా భూతపరమాణుమయం జగత్
స్థితం యదా తదాపీహ శోగతో యోనుశోచ్యతే.

31

వృథివ్యాది మహాభూతములతోఁగూడి పరమాణుమయమై యీ జగత్తు వెలయుచున్నదను పరమాణువాదుల మతమందును దేహదులకంబై ఆత్మభిన్నమగుటచే నితర అనాత్మరూపములగు తిద్దేహదుల నాశముచే శోకింపఁదగినట్టి యే పదార్థము పోవును.

అసతః సంభవో నాస్తి నాస్త్వ భావః సతః సఖే
ఆవిర్భావతేరో భావాః సంస్థానానామమీ పరమ్.

32

సఖుఁడా! అసత్పదార్థమునకు ఉత్పత్తియులేదు, సత్పదార్థమునకు నాశమున్న లేదు. శేష లము మాయారూపములగు యీదేహాది సమస్తపదార్థముల యొక్కయే ఆవిర్భావ, తిరోభావములు సంభవించుచున్నవి.

కింత్వనేకే పురోత్సాహా ద్విషతాముపగచ్ఛతి
భజ సంభరితాభోగం పరమేశం జగద్గురుమ్.

33

పూర్వసంచితములగు అనేక పుణ్యపాపములను హేతువుచే మాయారూపములగు యీ దేహము విషతుల్యములగు మరణాద్యనేక అనర్థములను బొందుచున్నవి. వాని నాశముకొఱకై, భక్తానుగ్రహార్థము అర్థనాశిష్టరాదిరూపముల ధరించిన జగద్గురువగు శ్రీశంకరుని (సగుణబ్రహ్మమును) ఉపాసింపుము.

దురితాని సమస్తాని పచ్యంతేద్యాపి న ద్రువం
కృతమేవాస్య దేనస్య పాశా విశ్రవతాం గతాః.

34

ఓ భరద్వాజా! ఇంతవఱకు నీపుణ్యపాపములన్నియు నిక్కముగ త్తయింపక నేయున్నవి. ప్రాణులచే నొనర్పబడు కుభాసభకర్మలే యీ పశుపతిదేవునకు, ప్రాణుల బంధనార్థము శ్రుతివ్రసిద్ధ మైన పాశరూపత్వము నొందుచున్నవి.

సాకారం భజ తావత్త్వం యావత్సత్త్వం ప్రసీదతి
నిరాకారే సరే తత్త్వే తతః స్థితిరకృత్రిమా.

35

నీ చిత్తము శుద్ధమగునంతవఱకు నీవు సాకారమగు శ్రీశంకరుని రూపమును ధ్యానింపుము, వీలయినఁగా ఆతని సాకారరూపమును భజించుటచేతను, ధ్యానించుటచేతను, నిరాకారమగు బ్రహ్మమున స్వాభావికమగు స్థితినికొని లభించును.

ఇమాముద్దామతమసో జిత్వా సత్వబలాద్భ్రంశం
యమస్యానుసరాధ్యానం విశ్వస్తేనా నరాత్మానా.

36

సగుణేశ్వరోపాసనచే గల్లు శుద్ధసత్వముయొక్క బలముచే బ్రచండముగు యీ యజ్ఞానవ్యా
మోహశక్తిని జయించి గురు, శాస్త్రోపదేశములందు విశ్వాసముగల్గినట్టి మనస్సుచే నింద్రియసహితముగు
మనస్సును నిగ్రహించుటయును యమముయొక్క మార్గమును నీ మనుసరింపుము.

సమాధాయ త్తణం పశ్య ప్రత్యగాత్మానమాత్మనా
ఇయం విభాతు సా వ్యక్త ప్రాగ్బుద్ధిరజసీ తవ.

37

తదుపరి త్తణకాలమైనను మనస్సును సమాధాన పఱచి (సమాధి నాశ్రయించి) ప్రత్యగా
త్మను (సాక్షిచైతన్యమును) అవలోకింపుము. దానిచే, తమగుణాచ్ఛాదితమగు నీయొక్కరాత్రి
(తమో)రూపముగుబుద్ధి ప్రాతఃకాల (ప్రకాశ)రూపత్వము నొందుగాక!

కృతం పురుషకారేణ కేవలేన చ కర్మణా
మహేశానుగ్రహోదేవ ప్రాప్తవ్యం ప్రాప్య తే నరైః.

38

భక్తిరహితముగు కేవల పురుషప్రయత్నముచేగాని, కర్మానుష్ఠానముచేగాని, ప్రయోజనము
లేదు. మహేశ్వరుని అనుగ్రహముచేతనే మనుజులకు పొందఁబడిన వాంఛిత ఫలములు లభించుచున్నవి.

నాభిజాత్యం న చారిత్ర్యం న నయో న చ విక్రమః
బలవన్తి పురాణాని సభే కర్మాణి కేవలమ్.

39

ప్రియఃడా! ఈశ్వరానుగ్రహములేనిచో, కులీనత్వము, సదాచారము, తపము, పరాక్ర
మము మున్నగునవేమయుం జేయఁజాలవు. ఏలయనగా, పూర్వోపాధి౦త కర్మము లనంతములు. వానిని
ఃయించుటకొఱకై, తపస్సదాచారాదుల ప్రాబల్య మీశ్వరభక్తియొక్క సహాయములేమి సంభవింపదు.

అప్రతర్కాన్యత్రతీకారాత్కి మేవమవసీదసి
స లుమ్ప తి లలాటస్థామీశ్వరోఽ పృక్షరావలిమ్.

40

సమూలాజాననాశకమగు జ్ఞానము లేకుండిన, కేవల ముపాసనారూపముగు పురుషప్రయత్న
రాత్రముచే నీశ్వరుఁడున్న నొనట ప్రాయఁబడిన యక్షరములఁ దొలగింపనేరఁడు. కావున, ఉపాసన
లోఁ బాటు యమనియమాదులద్వారా జ్ఞానమునున్న సంపాదించవలయును.

క్వ చిద్యక్తా క్వ నై దగ్ధ్యం క్వ చేయం మోహవల్లరీ
అచిన్తనీయా నియతిర్యదియం ద్వన్తవమాహితా.

41

మనోవాక్కులకు ఆగమ్యమగు చిద్రూపము బోధింపగరుచెచట! దాని నెఱుంగునట్టి
శ్మని నివృణత్వ మెచట! శమదమాదుల క్రమముచే స్వవినాశముకొఱకుఁ బరిణాశముగు యీ మోహ
యొచట! ఎద్దానిచే ఈసామగ్రియంతయుఁ బరస్పరము కలియునో, అట్టి యీశ్వరేచ్ఛారూపముగు
మతి అచింత నీయందైనది.

హి భరద్వాజ మోహం త్వం వివేకేన జహి స్ఫుటం
అసామాన్యమిదానీం త్వం జ్ఞానం ప్రాప్యస్యసంశయమ్.

42

ఓ భరద్వాజుడా! నీవు వివేకముచే నీమోహమును . స్పష్టరూపమున వధింపుము. అట్టిచో
అసాధారణజ్ఞానమును నిస్సంశయముగ నీవిపుడే పొందఁగలవు.

దూరముత్సహతే రాజా మహాసత్త్వో మహాపది
అల్పసత్త్వో జనః శోచత్యల్పైః పి హి పరిత్యజే.

43

మహాశయ్యుడును, ధన, సేనాది సామగ్రియుతుడునగు రాజు యుద్ధము మొదలగు గొప్ప
యాపదలు తటస్థించినపుడు, ఇతరుల మశోరధములకు దూరుడైనను, ప్రజాపాలన, దుష్టనిగ్రహాది
కార్యములందు సమర్థుడగును. అల్పసామగ్రియుతుడగు రాజు ధనాదినాశరూపముగు స్వల్పపద
లందును శోకమొందును. (మహాత్కార్యమందైనను సర్వసామగ్రిసంపన్నుడవగు నీవు శోకింపఁదగ
దని భావము)

బోధః పుణ్యపరాధీనః ప్రథతే బహుజన్మభిః
అనుమీయేత ధీరేషు జీవన్ముక్తేషు కార్యతః.

44

బోధ (అత్మజ్ఞానము) ఈశ్వరోపాసనాది పుణ్యకార్యముల కధీనమైయున్నదై యనేక
జన్మలకుఁ బ్రకటమగును. పుణ్యవంతులగు ధీరులందు భవిష్యత్కాలమున నుదయించునట్టి యా బోధ
యొక్క యనుమానము గావింపఁబడుచున్నది. జీవన్ముక్తులందు వారి కార్యములచే నద్దాని యను
మానము గావింపఁబడుచున్నది.

ద్విషద్యాభిజేన యేనైవ కర్మణా బద్ధ ఈదృశః
సుహృద్భాతేన తేనైవ మోక్షమాప్స్యసి పుత్రక.

45

పుత్రకా! రాగమున్నచో పుణ్యకర్మము శత్రురూపమై బంధనము గల్గించును. రాగము
లేనిచో నదియే మిత్రరూపము కాఁగా, దానిచే మోక్షమును బొందఁగలవు.

సతాం సత్కర్మసంవేగః పురాణం ప్రణదన్నయం
వర్షోఽథ ధివ భూతానాం దవానలమనేచయత్.

46

సజ్జనుల రాగరహితముగు సత్కర్మము పూర్వసంచితములైన పాపములను నశింపఁజేయుచు,
వర్షాసమూహము దావానలమును జల్లార్చునట్లు, జీవుల త్రివిధతాపములను జల్లార్చుచున్నది.

సఖే సంన్యస్య కర్మాణి బ్రహ్మణః ప్రణయీ భవ
నేవ్యసే యది సంసార చక్రావర్తభ్రమః శమమ్.

47

ప్రియుడా! సంసార చక్రమును ఆపర్తముయొక్క భ్రమయందలి స్థితిని నీవు కోరనిచో
నిక సమస్తకర్మములను వదిలి బ్రహ్మమున నాసక్తుడవగుము.

తావదేతద్వికల్పోత్థమిదం యావద్భుగ్గిహః
ప్రతికూలోఽభిరుల్లోలే కేవలం నిశ్చలే జితే.

48

సముద్రము సంక్షోభముతోఁ గూడియున్నంతవఱకు దానియందుఁ జంచలత్వమెట్లుండునో, నిశ్చల జలమందుఁ గేవలము శాంతముగ జలముమాత్రమే యెవ్విధమున నుండునో, అట్లే బాహ్యవిషయములందు చిత్తము చంచలముగానున్నంతవఱకు ఈ వికల్పజాలము లేదుమనెయుండును.

అయం కిమస్థకరణస్త్వయా శోశోఽవలమ్యుతే
నిర్వాహయతు సైవ త్వం ప్రజ్ఞా యప్తిరభజ్గురా.

49

వివేకదృష్టి నాచ్ఛాదించునట్టి యాశోకమును నీవేల యవలంబించుదుంటివి? ఇట్టి శోకాంశ దశయందు అపరిత ప్రజ్ఞ యను యష్ట (చేతికట్టు)యే నీయొక్క నిర్వాహము గావించుగాక!

న జాతు తే విగణ్యానే గణనాసు గరీయసాం
యే తరజ్ఞై స్తృణానీవ హ్రీయన్తే హర్షశోకయోః.

50

హర్షశోకములయొక్క శుభాశుభతరంగములచే తృణమువలె ఈ సంసారమునఁ గొట్టుకొని పోవువారు మహాత్ముల గణన (లెక్క)యందెన్నఁటికిని రాఁజాలరు.

సమారూఢం దశాదోలామహోరాత్రమిదం జగత్
క్రీడ్యతే వడ్విదైః ప్రేక్షైః సఖే కిమితి భిద్యతే.

51

సఖుడా! సమస్తజీవులను హర్ష శోకాదిదశారూపముగ యూయలపై నెక్కి మహారృతున, (లేక పడ్యతువులను, లేక కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గములను) ఆఱువిధములగు పోలఁబ్రములతోఁగూడి కాలముతోఁ గ్రీడించుచున్నారు.

సూతే సంహరతి క్షీప్రం పునః సృజతి హ ని చ
జగ ని బహుపర్యాయైః కాల ఏవ కుక్షూహలీ.

52

క్షీడాకుతూహలయగు ఈ కాలమనేకరూపములచే ననేకపర్యాయము లనేక జగంబులను సృజించుచు, పాలించుచు, సంహరించుచుఁ గ్రీశించుచున్నది.

న విశేషగ్రహః కశ్చిన్న చ కశ్చిన్న కశ్చన
జన్మవ్యభవహార్యేషు ప్రాక్రమ్య కాలభోగినః,

53

జీవుల నాక్రమించియున్న యీ కాలస్థమనమందన భిక్ష్యములగు యీ జీవులందైన విశేషదృష్టిగాని, విశేషధర్మముగాని విశేషధర్మిగాని లేదు. సర్వులను సమానరూపముగనే యది క్షక్షించుచున్నది.

కా కథా మర్త్యపిష్టానాం నిమేషా నరవాసినాం
అపి దేవసకాయా యే తేఽపి దుష్కాలగోచరాః.

54

అబ్బకాలస్థములగు మనుజు శరీరములఁగూర్చి చెప్పనేల, దీర్ఘ కాలస్థములగు దేవతల కిదియిటున్న ఈదుష్టకాలమునకు అన్నరూపములగు చున్నవి.

స్వయం నృత్యసి కింప్రీతో విపత్తౌ వికలేద్రియః
క్షణం నిశ్చలమాసీనః పశ్య సంసారనాటకమ్.

55

విపత్తియందు వ్యాకలములైన యింద్రియములుగలవాడవై, ఈకాలమందు నీవేల ప్రీతిగల్గి
స్వయముగ (సంసారనాటకమున) నృత్య మొనర్చుచున్నావు? త్షణికాలము సాక్షిరూపమున (ఆత్మ
యందు) నిశ్చలముగ నున్నవాడవై యీ సంసారనాటకమును జూచుము.

అస్యానేక తరజ్జస్య జగతః త్షణభజీనః
న విషీదతి మనస్వీ భరద్వాజ మనాగపి.

56

ఓ భరద్వాజుడా! త్షణభంగరమైన యనేక తరంగములతోఁగూడిన యీ జగత్తునుగూర్చి
వివేకియగు జీవుఁడు కొంచెమైనను దుఃఖించుఁడు.

త్యజ శోకమమజ్జల్యం మజ్జలాని విచిన్తయ
చిదానందఘనం స్వచ్ఛమాత్మానం చ విభావయ.

57

అమంగళమోగ్యమైనట్టి శోకమును నీవు త్యజింపుము. ఆత్మదర్శన సాధనములగు మంగళ
ములనే బాగుగఁ జింతింపుము. చిదానందఘనమై, స్వచ్ఛమైనట్టి ఆత్మస్వరూపమునుగూర్చి లెస్సగ
విచారించుము.

దేవ ద్విజ గురుశ్రద్ధాభవబద్ధురచేతసాం
సదాగమప్రమాణానాం మహేశానుగ్రహో భవేత్.

58

దేవ, బ్రాహ్మణ, గురువులందలి శ్రద్ధచేఁ బరిపూర్ణమైన చిత్తముగలవారును, సదా వేదములే
ప్రమాణముగఁ గలవారునగు మనుజులకు మహేశ్వరుని యనుగ్రహము కలుగును.

భరద్వాజ ఉవాచ: -

జ్ఞాతం తవ ప్రసాదేన స్వమేతదశేషతః
న వై రాగ్యాత్పరో బద్ధుర్న సంసారాత్పరో రిపుః.

59

భరద్వాజుడా! మహాత్మా! శేషముగ్రహించే శేషజ్ఞానమంతయు నిశ్చేషముగ నెఱి
గిరిని— వైరాగ్యమునకు మించిన బంధువులేకు, సంసారమునకు మించిన శత్రువులేకు.

ఇదానీం క్రోతుమిచ్ఛామి వసిష్ఠేనోపనాదితం
జ్ఞానసారమశేషేణ గ్రథేనోక్తం పదాత్థనా.

60

గురువర్యా! ఇక నిపుడు వసిష్ఠమునీం ద్రుఁడు తన సంపూర్ణ గ్రంథముచే వచించిన జ్ఞానసార
మును సంక్షేపముగ వివరింపనున్నాను.

శ్రీ వాల్మీకిరువాచ:-

భరద్వాజ శృణుష్వేదం మహాజ్ఞానం విముక్తిదం
యస్య త్రవణమాత్రేణ భవాజ్ఞాన నిమజ్జసి.

61

శ్రీవాల్మీకి:- ఓ భరద్వాజా! ముక్తిదాయకమగు యీ మహాజ్ఞానమునుగూర్చి నీవు
వినుము, దానిని వివసంతరూతముననే నీదిక సంతోష పుండ్రమున మునుగ నేరవు.

సంహృతిస్థితి సంభూతిభేదైర్వ్యోనేకధా స్థితః
ఏకోఽపి సన్నమ్ స్తస్మై సచ్చిదానందమూర్తయే.

62

ఏ పరమాత్మ యొక్కఁడేయైనను, స్పృష్టి స్థితి సంహారభేదములచే ననేకరూపములుగ నుండి యున్నాడో, అట్టి సచ్చిదానందమూర్తికి నమస్కారము.

కృతే ప్రసన్నవిలయే యథా తత్త్వం ప్రకాశతే
తవోపాయం ప్రవక్ష్యామి సంక్షేపాచ్చుత్తిశాసనాత్.

63

ప్రపంచమును దన కారణమందు లయ మొనర్చుటచే నెవ్విధమున ఆత్మతత్త్వము ప్రకాశించుకో, ఆయుపాయమును శ్రుతిప్రమాణముచే సంక్షేపముగ నీకవచించుచున్నాను, వినుము.

పూర్వాపరవిచారార్హా కథం నష్టా తవస్మృతిః
తయైవ జ్ఞాయతే సర్వం కరామలకవత్స్వయమ్.

64

ఓ భరద్వాజా! పూర్వాపరవిచారయోగ్యమును నీస్మృతి యెట్లు నశించినది? ఆస్మృతిచేతనే ననుస్తమింప న్నయముగ కరతలామలకమువలె స్పష్టముగఁ గోచరించును.

స్వయం విచార్యం స్వయమేవ చేతసా
తత్త్వాప్యతే యేన న శోచతే పునః
సత్సజ్జ సచ్చాస్త్రవివేకతః పున
ర్వైరాగ్యయుక్తేన విభావ్యమేతత్

65

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాలోకే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే భరద్వాజాను శాసనం నామ
సప్తవింశత్యధిక శతతమః సర్గః || 127 ||

దేనిని బొందుటచే జీవుఁడు మరల శోకింపఁడో, అట్టి పస్తువు స్వచిత్తముచే స్వయముగ విచారించుటచే సంప్రాప్తించుచున్నది. వైరాగ్యయుతుఁడగు మనుజుఁడు సత్సంగ, సచ్చాస్త్ర, వివేకముల ద్వారా ఆయాత్మతత్త్వమును విచారింపవలసియున్నది.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భరద్వాజాను శాసనము నూటయిరువదియేడవ సర్గము || 127 ||

అష్టావింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[ప్రతిలాపనయంత్రాత్ భరద్వాజకృతార్థతా
వర్ణనై జ్ఞానికర్తవ్యరామవ్యత్యాపనక్రమా.

[ప్రతిలాపనమును యుక్తిచే భరద్వాజుని కృతార్థత్యము, జ్ఞానుల కర్తవ్యము, శ్రీరామ చంద్రుని వ్యత్యాపనక్రమము, ఇటు వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాల్మీకి రువాచః - .

శాన్తోదానశ్చోపరతో నిషిద్ధాకామ్యకర్మణః
విషయేంద్రియసంక్లేష సుఖాచ్చ శ్రద్ధయాన్వితః. 1

మృద్వాసనే సమాసీనో జితచిత్తేంద్రియక్రియః
ఓమిత్సుచ్చారయేత్తావన్మనో యావత్ప్రసీదతి. 2

శ్రీ వాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజా! శాంతుడై, దాంతుడై, ఉపరతిగలవాడై (శమదమాద్యుతోఁ గూడుకొని), నిషిద్ధ, కామ్యకర్మలనుండియు, విషయేంద్రియ సంయోగముచేఁగలుగు నఖియునుండియు విరతుడై, శ్రద్ధాయుతుడై మృదువైన యాసనముపైఁ గూరుచుండి, ఇంద్రియక్రియలను జయించి, మనస్సు ప్రసన్నమగునంతవఱకు 'ఓంకారము' నుచ్చరింపవలయును.

ప్రాణాయామం తతః కుర్యాదన్తః కరణశుద్ధయే

ఇంద్రియాణ్యాహరేత్పశ్చాద్విషయేభ్యః శన్తైః శన్తైః 3

అటుపిమ్మట, అంతఃకరణశుద్ధికొఱకై ప్రాణాయామ మచరింపవలెను. తదుపరి ఇంద్రియములను విషయములనుండి మెల్ల మెల్లగ, దొలగింపవలెను.

దేహేంద్రియమనోబుద్ధిక్షేత్రజ్ఞానాం చ సంభవః

యస్మాద్భవతి తజ్జాత్వా తేషు వశ్చాద్విలాపయేత్. 4

దేహము, ఇంద్రియములూ, మనస్సు, బుద్ధి, జీవుఁడు-వీని యన్నింటియొక్క యుత్పత్తి జేసినుండి గలుగుచున్నదో యద్దాని (అత్మ) నెఱిగి, పినప దానియందే యా సమస్తమును లయమొనర్చవలయును.

విరాజి ప్రథమం స్థిత్యా తత్రాత్మని తతః పరం

అవ్యాకృతే స్థితః పశ్చాత్స్థితః పరమకారణే. 5

మొమ్మొదట అకారవాచ్యమగు స్థూలభూతసమష్టిరూపమైన విరాట్టునందు అహంభావన యొనర్చియుండవలెను. పిమ్మట ఉకారవాచ్యమగు సూక్ష్మభూత సమష్టిరూపమైన హిరణ్యగర్భనియందా విరాట్టును లయమొనర్చి జ్ఞానియందహంభావన గావించి యుండవలయును. తదుపరి తత్కారణమగు 'మ'కారవాచ్యమైన అవ్యాకృతమున నా హిరణ్యగర్భుని లయింపఁజేసి దాని యందహంభావన యొనర్చి యుండవలెను. అనంతర మాయవ్యాకృతమునుగూడ అర్థమాత్ర వాచ్యమగు పరమకారణమైన శుద్ధబ్రహ్మమున లయమొనర్చి అద్దానియందు స్థితిగల్గి యుండవలెను.

మాంసాదిపార్థివం భాగం పృథివ్యాం ప్రవిలాపయేత్

ఆప్యం రక్తాదికం చాప్పుతైజసం తేజసి క్షిపేత్. 6

వాయవ్యం చ మహావాయూ నాభసం నభసి క్షిపేత్

పృథివ్యాదిము విన్యస్య చేంద్రియాణ్యాత్మయోనిము. 7

దేహముయొక్క మాంసాది పృథివీ సంబంధ భాగమును పృథివియందును, జల సంబంధ మైన రక్తాదులను జలమందును, శీఘ్రసంబంధ భాగమును దేజమందును, వాయు సంబంధ భాగమును వాయువునందును, ఆకాశ సంబంధ భాగము నాకాశమందును లయము చేయవలెను. అట్లే ప్రాణా ద్రింద్రియములను తమతమ కారణములగు దేవతోపాధి భూత నూత్న పృథివ్యాది భూతములందు లయ మొనర్పవలెను.

శ్రోతాద్రి లక్షణోపేతాం కర్తుర్లోగప్రసిద్ధయే
దిక్షు న్యస్యాత్మనః శ్రోత్రం త్వచం విద్యుతి నిక్షిపేత్. 8

చక్షురాదిత్యబిమ్బే చ జిహ్వమపు వినిక్షిపేత్
ప్రాణం వాయుకా వాచమగ్నా పాణిమిద్యే వినిక్షిపేత్. 9

విష్ణో తథాత్మనః పాదౌ పాయుం మిశ్రే తథైవ చ
ఉపస్థం కశ్యపే న్యస్య మనశ్శన్దే సవేశయేత్. 10

బుద్ధిం బ్రహ్మణి సంయచ్ఛేదేతాః కరణదేవతాః
ఇన్ద్రియవ్యవదేశేన వ్యాదిశ్యంతే చ దేవతాః. 11

శ్రుతివాక్యమునుస్మృత్య న స్వతః ప్రకటికృతాః

పిమ్మట, కర్తయుగ జీవునియొక్క శబ్దాదిభోగప్రసిద్ధికొఱకై శ్రోతాదిగోళములందుఁ బ్రవేశించి, ఆ యొంద్రియభావములలోఁ గూడుకొనియున్నట్టి దిగాదిదేవతలను గ్రమముగ వాయు దేవతలందే లయింపఁజేయవలయును. ఎట్లనఁగా, శ్రోత్రేంద్రియమును దిక్కులందును, త్వగింద్రియమును విద్యుత్తునందును, శ్నేహేంద్రియమును సూర్యబింబమునందును, జిహ్వేంద్రియమును వరుణుని యందును, ప్రాణమును వాయువందును, వాక్కు నగ్నియందును, హస్తేంద్రియము నింద్రునియందును, పాదేంద్రియమును విష్ణువందును, గుదేంద్రియమును మిత్రునియందును, ఉపస్థేంద్రియమును కశ్యపుని యందును, మనస్సును చంద్రునియందును, బుద్ధిని బ్రహ్మదేవునియందును? లయింపఁజేయవలెను. ఓ భరద్వాజా! ఇంద్రియములను వేఱువస్తువులులేవు. ఈ దేవతలే యింద్రియముల మివ చేసితినినొందియున్నార. ఇత్యాది ఈ విషయములన్నిటిని నేను శ్రుతివాక్యముల ననుసరించియే వచించుచున్నాను, గాని స్వక పోలకల్పనచేఁగారు.

ఏవం న్యస్యాత్మనో దేహం విరాడస్తీతి చిన్తయేత్. 12

ఈ ప్రకారముగ మనుజుడు తన దేహమును నద్దానికారణమున లయింపఁజేసి 'నేను విరాట్టు' నని చింతింపవలెను.

బ్రహ్మణాన్తః స్థితో యోఽసావర్ధనారీశ్వరః ప్రభుః
ఆధారః సర్వభూతానాం కారణం తదుదాహృతమ్. 13

స యజ్ఞస్మప్తిరూపోఽసౌ జగద్వృత్తై వ్యవస్థితః

బ్రహ్మాండమునందు ప్రభువైయున్నవాఁడును, అర్థసారూపమును ధరించియున్న వాఁడు నగు, ఈశ్వరుఁడే నను స్థభూతములకు నాధారమని, కారణమని చెప్పబడెను. ఆతఁడు యజ్ఞ, స్మప్తి రూపములతోటి జగద్వ్యవహారమందు స్థితిగల్గియున్నాఁడు.

ద్విగుణాణ్ణాద్భూతః పృథ్వీ పృథివ్యా ద్విగుణం జలమ్. 14

సలిలాద్విగుణం తేజస్తేజో ద్విగుణోఽనిలః

వాయోద్విగుణమాకాశ మార్ధ్వమేకై కశః క్రమాత్. 15

ఈ బ్రహ్మాండమునకు బాహ్యమునదీనికి రెండింతలు పృథివియు, పృథివికి రెండింతలు జలమును, జలమునకు రెండింతలు తేజమున్ను, తేజమునకు రెండింతలు వాయువున్ను, వాయువునకు రెండింత లాకాశమున్ను గలదు. ఈ ప్రకారముగ నుత్తరోత్తరక్రమముచే నొకటి మఱియొకదానికంటె ద్విగుణమైయున్నది.

వ్యస్తేన చ సమస్తేన వ్యాపినా గ్రథితం జగత్

క్షీతిం చాపు సమావేశ్య సలిలం చానలే క్షిపేత్. 16

అగ్నిం వాయుకా సమావేశ్య వాయుం చ నభసి క్షిపేత్.

నభశ్చ మహదాకాశే సమస్తోత్పత్తికారణే. 17

అపంచీకృతములును, పంచీకృతములునగు ఈ భూతములచే ఈ ప్రపంచమంతయు వ్యాపించి యున్నది. కావున, పృథివిని దానికారణమున జలమందును, జలము నగ్నియందును, అగ్నిని వాయుమందును, వాయువు నాకాశమందును, ఆకాశమును సమస్తోత్పత్తికారణమున హిరణ్య గర్భాకాశముననులయ మొనర్పవలయును.

స్థిత్యాం తస్మిన్మణం యోగీ లిజ్జమాత్రశరీరధృక్

ఆ హిరణ్యగర్భాకాశమున లింగశరీరసూత్రదాద్యై యోగి క్షణకాలముండవలెను.

వాసనా భూతసూక్ష్మాశ్చ కర్మావిద్యే తథైవ చ. 18

దశేంద్రియమనోబుద్ధిరేతల్లిజ్జం విదుర్బుధాః

వాసనలు, సూక్ష్మభూతములు, కర్మ, అవిద్య, దశేంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి - ఇవి యన్నియుఁ జేరినదానిని పండితులు లింగశరీరమందురు.

తతోఽర్థోణ్ణా ద్భూహిర్యాతస్తత్రాత్మాస్తీతి చిన్తయేత్. 19

చతుర్ముఖోగ్ర కే చాయం భూతసూక్ష్మవ్యవస్థితః

ఇట్లు స్థూలార్థాయుక్త విలయముచే అర్థరూపమును బొందినవానివలెనుండి, తదుపరి బ్రహ్మాండాభిమానత్యోగముచే నద్వానికి ఒహిర్భూతుడై, సూక్ష్మభూతాత్మక సమష్టి లింగజేహమున నే నధిపతయగు హిరణ్యగర్భుడనై అని చింతింపవలయును. ఈ సమష్టిసూక్ష్మభూతాభిమానియే ప్రథమమున చతుర్ముఖరూపముగ వ్యవస్థితుడైయుండెను.

లిజ్జమవ్యాకృతే సూక్ష్మే న్యస్యావ్యక్తే చ బుద్ధిమాన్. 20

అట్లే లింగశరీరమునున్న దానికంటె సూక్ష్మమై దానికిఁ గారణభూతమైనట్టి అవ్యాకృతమున బుద్ధిమంతుఁడు లీనము చేయవలెను.

నామరూపవినిర్మూక్తం యస్మిన్సంతిషతే జగత్

తమాహుః ప్రకృతిం కేచిన్తాయామేకే షరే త్వణాన్. 21

అవిద్యామవశే ప్రాహు స్తర్క విభ్రాన్తచేతనః

దేనియం దీనమస్త్యుగత్తున్న గలదో, అట్టి అవ్యాకృతము, లేక, అవ్యక్తము నామరూప రహితమైనది, దానినే కొందఱు ప్రకృతీయనియు, కొందఱు మాయయనియు మఱికొందఱు పరమాణు వనియుఁ జెప్పుచున్నారు. అట్లే యింకకొందఱు (బౌద్ధులు) తర్కముచే ప్రమించిన చిత్తముగల వారై దానిని సంపృతిరూపమగు అవిద్యయనుచున్నారు.

త్రత సర్వే లయం గత్వా తిష్ఠన్యవ్యక్తరూపిణః. 22

నిః సంబంధా నిరాస్వాదాః సంభవన్తి తతః పునః
తత్స్వరూపా హి తిష్ఠన్తి యావత్సృష్టిః ప్రవర్తతే. 23

ప్రళయకాలమున సమస్త పదార్థములను దానియందు లయించి అవ్యక్తరూపమున నుండును. మరల సృష్టియగువరకు వి ఆ ఆ వ్యక్తముచే పరస్పర సంబంధ రహితములై, చిత్ భోగ్యత్వరూప ఆ స్వాదవర్జితములై, తద్రూపముగనే యుండి తదుపరి మరల యందుండి యుత్పన్నమగును.

అనులోమ్యాత్మతృతా సృష్టిః ప్రాతిలోమేన సంహృతిః

అనులోమ (అధ్యారోప) క్రమముచే సృష్టియగుచున్నది. ప్రతిలోమ (అపవాద) క్రమముచే సమస్తము దానియందు లయించుచున్నది.

అతః స్థానత్రయం త్యక్త్యా తురీయం పదమవ్యయమ్. 24

ధ్యాయేత్తత్ప్రాప్తయే లిజ్గం ప్రవిలాప్య పరం విశేత్

కావున స్థానత్రయమును (విరాట్, హిరణ్యగర్భ, ఆవ్యాకృతములను లేక, స్థూల సూక్ష్మ, కారణములను, లేక, జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులను) దృఢించి నాశరహితమగు తురీయపదమును ధ్యానింపవలెను. మఱియు తత్ప్రాప్తికొఱకై చరమ సాక్షాత్కారవృత్తిచే ధ్యాన కర్తృకరణ రూప మగు లింగదేహమును గూడ మూలాజ్ఞాన బాధచే శుద్ధబ్రహ్మమున విలయమొనర్చి, ఘట భంగముచే ఘటాకాశము మహాకాశమున బ్రవేశించుటలు, నిరతిశయానందరూపమగు ఆ పరబ్రహ్మమున, బ్రవేశింపవలెను.

భూ తేన్ద్రియమనోబుద్ధిర్వాసనా కర్మవాయవః. 25

అజ్ఞానం చ ప్రతిష్ఠాః స్మృతిర్జ్ఞమవ్యాకృతే సతి

పంచభూతములు, ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి, వాసన, కర్మ, ప్రాణవాయువు వీని యన్నింటియుక్త ప్రతిష్ఠ అజ్ఞానమే యైయున్నది. ఏలననగా, శుద్ధ బ్రహ్మమున అజ్ఞానరూపా పరణ యందుటచేతనే అవ్యాకృతమేర్పడ, సూక్ష్మభూతములద్వారా లింగశరీరము జనించుచున్నది. కావున నజ్ఞానమే లింగశరీరమునకు మూలబొత్తిప్తయైయున్నది. తన్నిసృష్టిచే, లింగశరీరమున శృంఖల విచ్చిన్నమగుచున్నది.

భరద్వాజ ఉవాచః—

ఇదానీం లిజ్గనిగడాన్మర్తోఽహం సర్వభా యతః. 26

చిదంశత్వాత్ప్రవిష్టోహం చైతన్యానందసాగరే

అభేదాత్పరమాత్మాస్మి సర్వోపాధివివర్జితః

భరద్వాజుడు:— మహాత్మా! నేనిపుడు లింగశరీరమును శృంఖలనుండి సర్వథా విముక్తుడనైతి. ఏలయనగా, నేను చిదంశమగుటచే, చిద్రూపసాగరమున, బ్రవేశించితిని. మఱియు, దానితోటి అభేదమునొందుటచే సర్వోపాధి వర్జితుడఁగు పరమాత్మనే యైయున్నాను.

కూటస్థః కేవలో వ్యాపీ చిదచిచ్ఛక్తిమానహమ్
ఘటాభావే ఘటాకాశ కలశాకాశయోర్యథా.

28

ఒకటేయగు ఘటము నశింప ఘటాకాశమున్ను, కలశాకాశమున్ను చెందున్న (ఒకే ఘటమునకు ఘటమని, కలశమని నామభేదము కల్పింపఁబడినందున) మహాకాశరూపమగునట్లు, ఒకే అజ్ఞానము నశింప, (జీవ, ఈశ్వర, దేవ, నరాది) సర్వనామాది భేదకల్పన నివృత్తముకాఁగా నేనిపుడు సర్వవ్యాపకుడనై, చిత్, అచిత్ శక్తివంతుడనై, కేవలము కూటస్థరూపుడనైయున్నాను.

తమాహుః శ్రుతయో బహ్వ్య ఏవమేవై క్యమాదరాత్

ఇష్టిధముననే ఐక్యమునుద్దేశించి యాకూటస్థాత్మను గూర్చి యనేక శ్రుతు లాదరమున, బల్కినవి.

యథాగ్నిరగ్నా సంక్షిప్తః సమానత్వ మనువ్రజేత్.

29

తదాఖ్యస్తస్త్వయో భూత్వా గృహ్యతే న విశేషతః

అగ్నియందు, ద్రోయఁబడిన యగ్ని యాగ్నితోటి యైక్యమునొంది, తన్మయమగుటచే ఆ యగ్నియను బేషచేతనే చెప్పఁబడుచున్నది. గాని మఱియేవిశేష రూపముచేతను గ్రహింపఁబడుటలేదు,

యథా తృణాదికం క్షిప్తం రుమాయాఽలవణం భవేత్.

30

అచేతనం జగన్మృతం చైతన్యే చేతనీభవేత్

లవణసముద్రమున, బడవేయఁబడిన తృణ, కొమ్మలు లవణరూపమే యగునట్లు, అచేతనమగు జగత్తును చైతన్యమున లయమొనర్పఁబడినచో, చైతన్యమే యగుచున్నది.

యథా వై లవణగ్రణిః సముద్రే సైన్ధవో యథా.

31

నామరూపాద్వినిర్ముక్తః ప్రవిశ్యేత్తి సముద్రతాం

యథా జలే జలం న్యస్తం క్షీరే క్షీరం ఘృణే ఘృతమ్.

32

అవినష్టా భవన్త్యేతే గృహ్యన్తే న విశేషతః

తథాహం సర్వభావేన ప్రవిష్టశ్చేతనే సతి,

33

నైంధవము (ఉప్పుగడ్డ) సముద్రమునఁ బ్రవేశించి తన నామరూపములఁ గోల్పోయి సముద్రరూపమే యగునట్లును, జలమందుఁ గలుపఁబడిన జలము జలరూపమే యగునట్లును, క్షీరమందుఁ గలుపఁబడిన క్షీరము క్షీరరూపమే యగును, నేతియందు గలుపఁబడిన నేయి నేతిరూపమే యగునట్లును. మఱియు ఈ జలాదులయుపాధులు నశించి తద్రూపములేయై, మఱియే విశేషరూపముచేతను గ్రహింపఁబడనట్లును, నేనున్న సర్వవిధముల స్వరూపమగు చైతన్యమునఁ బ్రవేశించి, తద్రూపుడనై వెలయుచున్నాను.

నిత్యానందే సమస్తజ్ఞే పరే పరమకారణే
నిత్యం సర్వగతం శాంతం నిరవద్యం నిరజ్జనమ్.

34

నిత్యానందరూపమై, సర్వజ్ఞమై (సర్వసాక్షియై) పరమకారణమైనట్టి పరబ్రహ్మమున నేనున్న నిత్యమై, సర్వవ్యాపకమై, శాంతమై, దోషరహితమై, నిరంజనమైనట్టి బ్రహ్మరూపుడనే యైయున్నాను.

నిష్కలం నిష్క్రియం శుద్ధం తద్బ్రహ్మస్మి పరం పరమ్
హేయోపాదేయనిర్ముక్తం సత్యరూపం నిర్ద్వియం.

35

నిష్కళమై, నిష్క్రియమై, హేయోపాదేయరహితమై, సత్యరూపమై, ఇంద్రియరహితమైనట్టి శుద్ధబ్రహ్మమే నేను.

కేవలం సత్యసంకల్పం శుద్ధం బ్రహ్మస్మ్యహం పరమ్
పుణ్యపాపవినిర్ముక్తం కారణం జగతః పరం.

36

కేవలము సత్యసంకల్పయుతమై, పుణ్యపాపవర్జితమై, జగత్తుయొక్క పరమకారణమై, శుద్ధమైనట్టి పరబ్రహ్మమే నేను.

అద్వితీయం పరం జ్యోతిర్బ్రహ్మస్యానన్ద మవ్యయం
ఏవమాదిగుణై ర్యుక్తం సత్వాదిగుణవర్జితం.

37

ప్రవిప్లవం సకలం బ్రహ్మ సదా ధ్యాయేత్సకర్మకృత్

అద్వితీయమై, నాశరహితమై, పరమప్రకాశమై, ఆనందరూపమైనట్టి బ్రహ్మమునే నేను! పూర్వోక్తములగు సత్యసంకల్పమున గుణములతోఁ గూడుకొనినదై మాయీకములగు సత్వాదిగుణములు లేనిదై, సర్వరూపమై, సర్వవ్యాపకమైనట్టి బ్రహ్మమును శ్రవణమననాది స్వకర్మముల నాచరించు సాధకుఁడు ధ్యానింపవలెను.

ఏవమభ్యసతః పుంసో మనోఽస్తం యాతి తత్ర వై.

38

మనస్త్యస్తంగతే తస్య స్వయమాత్మా ప్రకాశతే

ప్రకాశే సర్వదుఃఖానాం హానిఃస్యాత్సుఖమాత్మని.

39

స్వయమేవాత్మనాత్మానమానన్దం ప్రతిపద్యతే

ఇవిధమున బ్రహ్మమును ధ్యానించుట నన్యసిండు మనుజుని మనస్సు ఆబ్రహ్మముననే లయమొందుచున్నది. అట్లు మనస్సు లయంప నాతనికి ఆత్మ స్వయముగఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఆనందరూపముగు ఆత్మ ప్రకాశింప సమస్తదుఃఖములయొక్క నాశము సంభవించుచున్నది. ఆపుడాత్మ స్వయముగఁతన యానందరూపమును బొందుచున్నది.

సమత్తోస్యపరః కశ్చిచ్చిదానన్దమయః ప్రభుః.

40

అహమేకః పరం బ్రహ్మ ఇత్యాత్మాన్తః ప్రకాశతే

గురవర్యా! నాకంటె వేరైన సచ్చిదానందమయుండగు ప్రభువింకోకడెవఁడును లేఁడు నేనొకఁడనే పరబ్రహ్మనని అట్టి ఆత్మ లోలోన ననుభవించుచున్నది.

శ్రీవాల్మీకిరువాచః—

సఖే సంస్యస్య కర్మాణి బ్రహ్మణః ప్రణయీ భవ. 41

నేవ్యసే యది సంసార చక్రావర్తభ్రమః శమమ్

శ్రీ వాల్మీకిః— సఖుఁడా! ఈ సంసారచక్రమను ఆవర్తముయొక్క భ్రమయందలి నుఖమును గోరకయున్నచోనిక సర్వకర్మములద్యజించి బ్రహ్మప్రాప్తికై ప్రయత్నము సల్పుము.

భరద్వాజ ఉవాచః—

త్వయోక్తం సర్వమేవేదం జ్ఞానం బుద్ధం మయా గురో. 42

బుద్ధిశ్చ నిర్మలా జాతా సంసారో న విలమ్యతే

ఇదానీం జ్ఞాతుమిచ్ఛామి జ్ఞానినఃకర్మ కీదృశం. 43

ప్రవృత్తం వా నివృత్తం వా కర్తవ్యం చ న వా ప్రభో

భరద్వాజుఁడు;— గురుదేవా! తాము వచించినట్టి యీజ్ఞానము సంతయునే నెఱిగితిని. తమ యనుగ్రహముచే నాబుద్ధి నిర్మలమైనది. మఱియు, సంసారభ్రమ నెఱుంగుటయందెవఁడెవఁడు విలంబము (ఆలస్యము) లేదు. అయినను, జ్ఞానియొక్క కర్మమెట్టిదో యిప్పుడు తెలిసికొనఁగోరుచున్నాను. ప్రభూ! ఆతనికర్మ ప్రవృత్తిరూపముగానుండునా! లేక నివృత్తిరూపముగానుండునా! లేక ఆతనికి కర్తవ్యమే యేదియునులేదా! తెలుపవేడెద.

శ్రీవాల్మీకిరువాచః—

తస్మాద్యన్న కృతే దోష స్తత్కర్తవ్యం మముక్షుభిః. 44

కామ్యం కర్మ సిద్ధిం చ న కర్తవ్యం విశేషతః

శ్రీ వాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజుఁడా! (నమస్తమను ద్యజించి బ్రహ్మమునుగూర్చిన యభ్యాసమొనర్చుటయే సంసారభ్రమనివర్తకమై యున్నది) కావున నేకర్మమొనఁగించుటచే దోషమేదియు నుండవో, అదియే ముముక్షువు లాచరింపఁదగినది. కాని కామ్య, సిద్ధి కర్మములు ముముక్షువులు విశేషముగ నాచరింపఁదగదు.

యదా బ్రహ్మగుణైర్జీవో యక్తస్యక్త్వా మనోగుణాన్. 45

సంశాస్తకరణగ్రామస్తదాస్యాత్సర్వగః ప్రభుః

జీవుఁడెవఁడు, మనస్సుయొక్క గుణములను వదలి బ్రహ్మగుణంబులతో, గూడియుండునో, అప్పుడు సమస్తేంద్రియములు లెస్సగ శమించుటచే నాతడు సర్వవ్యాపి యగు ప్రభువగును.

దేహేంద్రియమనోబుద్ధేః పరస్తస్మాచ్చ యః పరః. 46

సోఽహమస్మి యదా ధ్యాయేత్తదా జీవో విముచ్యతే

దేహేంద్రియ మనోబుద్ధులకంటె (అన్నమయాది నాల్గుకోశములకంటె) పరమగు యే యానందమయ కోశముగలదో, దానికంటెను పరమగు బ్రహ్మమే నేనని యెఱుఁగు ధ్యానించునో, అపుడు జీవుడు విముక్తి నొందును.

కర్మభోక్తాదినిర్ముక్తః సర్వోపాధివివర్జితః. 47
సుఖదుఃఖవినిర్ముక్తస్తదానీం విప్రముచ్యతే

మఱియు నెఱుఁగదగినది కర్మత్వ భోక్తృత్వరహితుఁడను, సర్వోపాధి వర్జితుఁడను, సుఖదుఃఖ వినిర్ముక్తుఁడు నగునో, అపుడు పూర్ణరూపముగ ముక్తుఁడగును.

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మనిః. 48
యదా పశ్యత్యభేదేన తథా జీవో విముచ్యతే

ఎఱుఁగు సమస్త భూతములందును దన్నును, తనయందు సమస్త భూతములను అభేదరూపముగ, గాంచునో, అపుడు జీవుఁడు విముక్తుఁడగును.

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాఖ్యం హీత్వా స్థానత్రయం యదా. 49
విశేతురీయమానన్తం తదా జీవో విముచ్యతే

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులను మూఁడవస్థలను వదిలి యెఱుఁగానందరూపమును తురీయమునఁ బ్రవేశించునో, అపుడు జీవుఁడు విముక్తి నొందును.

జీవస్య చ తురీయాఖ్యా సిద్ధిర్యా పరమాత్మని. 50
అవస్థాబీజనిద్రాది నిర్ముక్తా చిత్సుఖాత్మికా
యోగస్య సేయం వా నిష్ఠా సుఖం సంవేదనం మహత్. 51

తురీయమున బేరుగల, జీవుని పరమాత్మయందలి సిద్ధియేదిగలదో, అది జాగ్రత్స్వప్నములకు బీజభూతముగు వాసనలు లేనిదై, నిద్రాదివిరహితమై (కర్మ, అజ్ఞానాది వర్జితమై,) సుషుప్తి కంటెను పరమైనట్టి చైతన్యము సుఖరూపమైయున్నది. ఈ మహత్తరమైన సుఖానుభవమే యోగము యొక్కయు, లేక, విచారమాత్రజన్యముగు సాక్షాత్కార జ్ఞానముయొక్కయు, పరాకాష్ఠయై పఱుగును.

మనస్యస్తంగతే పుంసాం తదన్యన్నీపలభ్యతే
ప్రశాంతామృత కల్లోలే కేవలామృతవారిధౌ, 52

శమించిన తరంగములుగల ఆత్మామృత సముద్రమున మనస్సు లయింప, మనుజులు క్రింద ఆత్మరూపు మఱియెద్దియు లభింపనేరదు.

మజ్జ మజ్జసి కిం ద్వైతగ్రహక్షారాబ్ధివీచిషు
భజ సంభరితాభోగం పరమేశం జగద్గురుమ్. 53

ఓ భరద్వాజుడా! అట్టి ఆత్మరూపముగు అమృత సముద్రముననే నీవు గ్రుంకుము. ఏల ద్వైతరూపముగు షారసముద్ర తరంగములందు మునుకలిడుచున్నావు? అట్టి జ్ఞానసిద్ధి కొఱివై నీవు భక్తానుగ్రహార్థ మర్థనారీశ్వరాది రూపముల ధరించిన జగద్గురువుగు పరమేశ్వరుని భజింపుము.

ఇతి తే వర్ణితం సర్వం వసిష్ఠస్యోపదేశనం

అనేన జ్ఞానమార్గేణ యోగమార్గేణ పుత్రక.

54

భరద్వాజ మహాప్రాజ్ఞ సర్వం జ్ఞాన్యసి నిశ్చింతమ్

పుత్రకా! భరద్వాజా! ఇట్లు వసిష్ఠమునీంద్రుని యుపదేశమంతయు నేను నీకు వర్ణించి చెప్పితిని. మహాప్రాజ్ఞ! ఈ జ్ఞానమార్గముచేతను, యోగమార్గముచేతను నీవంతయు నిశ్చయరూపముగ నెఱుంగుఁగలవు.

పరామర్శేన శాస్త్రస్య గురువాక్యార్థ బోధనాత్.

55

అభ్యాసాత్సర్వసిద్ధిః స్యాదితి వేదానుశాసనం

ఏలయనఁగా శాస్త్రవిచారముచేతను, గురువాక్యముల యర్థము నెఱుఁగుటచేతను, అభ్యాసముచేతను సమస్త కార్యములయొక్క సిద్ధి యగునని వేదముయొక్క అనుశాసనమై (అజయి) యున్నది.

తస్మాత్త్వం సర్వముత్పత్త్య కుర్వభ్యాసే స్థిరం మనః.

56

కావున నీవు సర్వము త్యజించి యభ్యాసముననే మనస్సును స్థిర మొనర్చుము.

భరద్వాజ ఉవాచ:—

రామః ప్రాప్తః పరం యోగం స్యాత్మనాత్మని హే మునే

కథం వసిష్ఠదేవేన వ్యవహారః పరః కృతః.

57

ఇతి జ్ఞాత్వాహమప్యేవమభ్యాసార్థం యతే యథా

తథైవ వ్యవహరోఽపి వ్యుత్థానే మే భవిష్యతి:

58

భరద్వాజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! శ్రీరామచంద్రుఁడు బ్రహ్మమందు స్వయముగ పరమ యోగమును (సమాధిద్వారా ఉపాధిధ్యాయముచే బ్రహ్మముతో ఏకత్వమును) బొందెను. అట్టియంతఁడు మరల వసిష్ఠమునీంద్రునిచే వ్యవహారపరచుటగ నెట్లు గావించఁబడెను? దీని నెఱిగి నేనున్న వానియ భ్యాసముకొఱకై ప్రయత్నించెదను. మఱియు సమాధియొక్క వ్యుత్థానకాలమున నేనును నట్లే వ్యవహార మాచరించెదను.

శ్రీ వాల్మీకిరువాచ: —

యదా పరిణతః సాధుః స్వస్వరూపే మహామనా:

విశ్వామిత్రస్తదోవాచ వసిష్ఠమృషీన త్తమమ్.

59

శ్రీవాల్మీకి:- ఓ భరద్వాజా! మహామనస్వియు (అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మకారచిత్తుఁడును) కుభాచరణశీలుఁడునగు శ్రీరామచంద్రుఁడు స్వస్వరూపమున నెపుడు పరిణతుఁడాయెనో, అపుడు ఋషి సత్తమఁడగు వసిష్ఠమునీంద్రుని గూర్చి విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనెను—

విశ్వామిత్ర ఉవాచ: —

హే వసిష్ఠ మహాభాగ బ్రహ్మపుత్ర మహానసి

గురుత్వం శక్తిపాతేన తత్తణాదేవ దర్శితమ్.

60

ఓ వసిష్ఠమునీంద్రా! బ్రహ్మపుత్రా! మహాభాగా! అనుగ్రహదృష్టి మాత్రముచే మీరు శిష్యునియందు బ్రహ్మజ్ఞానశక్తిని గలుగఁజేసి మీగురుత్వమును తత్త ణముననే మాకు దర్శింపఁచేసితిరి.

దన్వనాత్పుర్యనాచ్ఛబ్దైత్సృపయా శిష్యదేహకే

జనయేద్యః సమావేశం శాంభవం సహి దేశికః.

61

ఎవఁడు తన దన్వనముచేతను, స్పర్శనముచేతను, శబ్దప్రయోగముచేతను కృపచే శిష్యుని దేహమందు శివరూపమగు పరమాత్మయొక్క సమావేశమును గలుగఁజేయనో, ఆతఁడే గురువు.

రామోప్యయం విశుద్ధాతా విరక్తః స్వాత్మనైవ హి

విశ్రాంతిమాత్రాకాక్షీ చ సంవాదాత్ప్రవహన్దమ్.

62

మీ శిష్యుఁడగు శ్రీరామచంద్రుఁడున్న స్వయమగ విశుద్ధాత్మఁడున్న, విరక్తుఁడునై యున్నాడు. కేవల మాత్మయందు విశ్రాంతినిశూత్రము శోధనవాఁడై, మీసంవాదముచే నట్టి యుత్తమపదమును (ఆత్మస్థితిని) బొందినవాఁడాయెను.

శిష్యప్రజ్ఞైవ బోధస్య కారణం గురువాక్యతః

మలత్రయమపక్వం చేత్కథంబుద్ధ్యతి పక్వవత్.

63

గురువాక్యముచే (శిష్యునియందు) బోధకలు గట్టకు శిష్యునిప్రజ్ఞయే ముఖ్యకారణమైయున్నది. త్రివిధమలములు (శారీరిక, వాచిక, మానసిక దోషములు), లేక, దేహ, మనో, బుద్ధుల మానిస్యములు, లేక, కామ, కర్మ, (వాసనలు) నశింపనిచో, నశించినవానిచందమున శిష్యుఁడు గురుబోధ నెట్లు గ్రహింపఁగలఁడు?

జ్ఞాన ప్రత్యక్షమేవేదం గురుశిష్యప్రయోజనమ్

ఉభావసి యతో యోగ్యో సర్వేషామిదృశామపి.

64

మీచే బోధింపఁబడిన యీ ప్రత్యక్షజ్ఞానమే గురుశిష్యుల ప్రయోజనమైయున్నది. గురు శిష్యులితవురున్న యోగ్యులగుచో నిటువంటి కైవల్యలక్షణముగల పురుషార్థము లన్నింటికిని వారు పాత్రులగుదురు.

ఇదానీం కృపయా రామవృత్తానం కర్తవ్యమస్మి

పదే పరిణత స్త్వం హి కార్యావిష్టా వయం యతః.

65

ఇప్పుడు మాపై దయయుంచి శ్రీరామచంద్రుని, సమాధినుండి మీరు మేలుకొలుపవలసి యున్నది. మీరైతే పరమపదమునఁ బరిణతులై, కృతకృత్యులైయున్నారు. మేమింకను లోక కార్యములందు బ్రవేశించియున్నాము.

స్మరన్కార్యం మమ విభో యదుద్దిశ్యాహమాగతః

ప్రార్థితశ్చాత్మిక మేన రాజా దశరథః స్వయమ్.

66

ప్రభూ! ఏ కార్యము నుద్దేశించి నేనిచటి కేతెంచితిని, దేరికొఱకై రాజగు దశరథుని సేనతికష్టముతో స్వయముగఁ బ్రార్థించియుంటిని, దానిని స్మరించి శ్రీరామచంద్రుని సమాధినుండి మీరు లేవవలసియున్నది.

తద్వృథా మా కృథాః సర్వం శుద్ధేన మనసా మునే
దేవకార్యం చ రామాన్యదవతారప్రయోజనమ్.

67

కావున నోముసింద్రా! అక్కార్యము నంతయు మీరు మీశుద్ధమనఁబుచే విచారించుడు.
పృథాచేయకుడు. మఱియు శ్రీరామచంద్రుడు సమాధినుండి లేచిన పిమ్మట, అన్యమగు అవతార
ప్రయోజనమైనట్టి దేవకార్యమును మనము సంపాదనమొనర్చెదము.

సిద్ధాశ్రమం మయా నీతో రామో రాక్షసమర్దనమ్
కరిష్యతి తతోఽహల్యముక్తిం చ జనకాత్మజాం.

68

పరిణేష్యతి కోదణ్డభక్తేన కృతనిశ్చయః
రామస్య జామదగ్న్యస్య కర్తా నష్టాం గతిం ద్రువం.

69

పితృపైతామహం రాజ్యం విగతోభయనిష్ప్రహః
వనవాసచ్ఛలేనేహ దణ్డకారణ్యవాసినః.

70

ఉద్ధరిష్యతి తీరాని ప్రాణినో వివిధాని హి
సీతాహరణదౌర్గత్యచ్ఛలేన భువి శోచ్యతాం.

71

దర్శయిష్యతి సర్వేషాం రావణాదివధా దపి
స్త్రీ సక్తినామథాన్వస్యం వాసరాదేః పరావృతిం.

72

సీతా విశుద్ధిమన్విచ్ఛల్లోకానుమతిమాత్మనః

శ్రీరామచంద్రుని నేనెపుడు సిద్ధాశ్రమమునకు గొంపోవుదునో, ఆపుడతఁడచట దుష్టరాక్ష
సుల పధించును. తదుపరి ఆహల్యకు మోక్షమిచ్చును. పిదప కృతనిశ్చయముడై శివధనస్సును విఠించి
సీతాదేవిని పరిణయమొనర్చుకొనును. అనంతరము నిక్కముగ జమదగ్ని పుత్రుఁడగు వరశురాముని గతిని
భంగమొనర్చును. పిదప భయరహితుఁడై, నిస్ప్రహుఁడై పితృపైతామహిక రాజ్యమున కధికారి
యగును. ఆ పిమ్మట వనవాసమును మిషచే దండకారణ్యవాసులను, అనేక తీర్థములను, వివిధప్రాణు
లను నుద్ధరించును. తదుపరి సీతాదేవియొక్క హరణముచే జనించిన శోకకూహాదివిడంబనమును మిష
చేతను, రావణాదుల పథచేతను, ప్రపంచమున స్త్రీలంగులగు జనులయొక్క శోచ్యత్వము (దీనత్వము)ను,
అస్వస్థతను సర్వులకు దర్శింపఁజేయును. అనంతరమింద్రుని వరదానముచే, యుద్ధమందు మృతి
కొందెన వానరలఁ బునరుజ్జీవించఁజేయును. పిదప అగ్నిప్రవేశముద్వారా సీతాదేవియొక్క విశుద్ధిని
గోచనవాడై శిష్టజనులందుఁ దన యుత్తమచరిత్రయొక్క మానసియత్వమును బ్రకటించును.

జీవన్ముక్తో నిస్ప్రహలోపి క్రియకాణ్డాపరాయణః.

73

భవిష్యతి గతిం ద్రష్టుం జ్ఞాన కర్మసముచ్చయా

తదనంతరము రాజ్యముం దభిషిక్తుఁడై, జీవన్ముక్తుఁడును, నిస్ప్రహుఁడునైయున్నను, క్రియా
కాండ పరాయణుడై, జ్ఞాన కర్మ రంజియొక్క సముచ్చయరూపమును గతిని దర్శింపఁజేయును.

యైర్దోష్టో యైః స్పృతో వాపి యైః శ్రుతో బోధితస్సు యైః. 74
సర్వావస్థాగతానాం తు జీవన్ముక్తిం ప్రదాస్యతి

ఎవరీ శ్రీరామచంద్రుని గాంతురో, ఎవరీతని చరిత్రను స్మరింతురో, విండురో, లేక నితడు లకు బోధింతురో, అట్టి భక్తులందఱికిని సర్వావసరంబు నీతఁడు జీవన్ముక్తి నొసంగును.

ఇతి కార్యమశేషేణ త్రైలోక్యస్య మమాపి హి.

75

అనేన రామచంద్రేణ పురుషేణమహాత్మనా

ఇవిధమున మల్లోకములయొక్కయు, నాయొక్కయుఁ గార్యమి మహాత్ముడగు శ్రీరామచంద్రునిద్వారా సంపూర్ణముగ నెరవేరఁగలదు.

నమోఽస్మై జితమేవై తే కోఽప్యేవం చిరమేథతాం.

76

ఓ సభ్యులారా! ఈ మిరందమున్న శ్రీరామచంద్రునకు నమస్కరింపుఁడు. ఈతనికి నమ స్కరించినంతమాత్రముననే మీరు సమస్తమును జయించినవారగుదురు. (పురుషార్థములన్నియు సిద్ధిం చును.) మఱియు మీయందెవరైనను శ్రేష్టుడగు మనుజుఁడే శ్రీరామచంద్రునివలెనే జీవన్ముక్తుఁడై చిరకాలము నిర్వికల్పసమాధి విశ్రాంతినిబొంది యధికసుఖమును బడయుఁగలఁడు! కావున మీరట్లుఁ మోక్షసుఖమును బడయుదురుగాక!

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇతి శ్రుత్వా చ తే సర్వే విశ్వామిత్రేణ భాషితమ్

సిద్ధాశ్చ వరయోగీంద్రా వసిష్ఠప్రముఖాః పునః.

77

రామాజ్ఞిపద్మరజసా మాదర స్తరణస్థితాః

దూరశ్రుతోత్తరకథాః కథయా మైథివీవతేః.

78

న సంతతోష భగవాన్వసిష్ఠోఽన్యే మహర్షయః

గుణాన్తణనిధేస్తస్య బ్రువన్నాకర్ణయన్ప్రభుతం.

79

విశ్వామిత్రమునిం ప్రాహ వసిష్ఠో భగవాన్మమిః

శ్రీ వాల్మీకిః—ఓ భరద్వాజాఁడా! విశ్వామిత్రుని యా వాక్యములను విని యా సిద్ధులున్న, వసిష్ఠుడి శ్రేష్ఠయోగీంద్రులందఱున్న మరల శ్రీరామచంద్రుని చరణకమలముల ధూళిని యాదరమున స్మరించుచునుండిరి. మఱియు, వసిష్ఠమునీంద్రులున్న, అన్య ఋషిగణంబును జానకీనాథుఁడను, గుణ నిధియునగు శ్రీరామచంద్రుని యా దుర్లభమైనకథను, అతని గుణములనువిని తృప్తిబొందకుండిరి. అప్పుడు భగవంతుడగు వసిష్ఠముని విశ్వామిత్రునితో నిట్లు పలికెను —

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

బ్రూహి విశ్వామిత్ర మునే రామో రాజీవలోచనః

కోఽయమభూద్భుధః కిం వా మనుష్యోఽవాధ రాఘవః.

80

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు—ఓ విశ్వామిత్రమనీశ్వరా! కమలశేతుఁడగు శ్రీరామచంద్రుఁ డీజన్మ మనకుఁబూర్వము జేపుఁడా, మనుజుఁడా యక్షవిషయము శ్రోతలందఱుఁగునిమిత్తము పఠింపుఁడు?

విశ్వామిత్ర ఉవాచ:-

అత్రైవ కరు విశ్వాసమయం స పురుషః పఠః

విశ్వాధిమథితామృతాధిర్గమిర్భూరాగమగోచరః.

81

విశ్వామిత్రుడు:- సభ్యులారా! మీరీ శ్రీరామచంద్రుని యందు సాక్షాత్పరమంతుడేయను విశ్వాసముగలిగియుండుడు. ఎవడు విశ్వముకొఱకై సముద్రమును ముఖించెనో, ఎవనిని శ్రుతులన్నియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నవో. అట్టి పరమపురుషుడగు సాక్షాద్వాసుదేవుఁడీతడే!

పరిపూర్ణపరానందః సమః శ్రీవత్సలాఞ్ఘనః

సశ్వేషాం ప్రాణినాం రామః ప్రదాతా సుప్రసాదితః.

82

పరిపూర్ణ పరానందస్వరూపుఁడును, సర్వసముఁడును, శ్రీవత్సనుజీ మొదలుగు చిహ్నుములచే శోభితుఁడునునగు ఈ శ్రీరామచంద్రుడు భక్తిచే బూర్ణముగఁ బ్రసన్న మొనర్పఁబడి సమస్తప్రాణుల కును పుష్కరములన్నింటి నొసంగుచున్నాఁడు.

అయం నిహన్తి కుపితః సృజత్యయమనత్సకాన్

విశ్వాదిర్విశ్వజనకో ధాతా భర్తా మహాసఖః.

83

కృద్ధుడై యీ శ్రీరామచంద్రుడే సమస్తమును సంహరించుచున్నాఁడు. మిథ్యాపదార్థముల నీతడే సృజించుచున్నాఁడు. విశ్వముయొక్క ఆదియు, జనకుఁడును, ధాతయు (ధరించువాఁడును), పాఠకుఁడును, మహాసఖుఁడును నీతడే.

అయం వ్యత్రాన్తనిఃసారమృదుసంసారశూర్తకైః

అనన్త సిన్ధుర్వితతో వీతరాగైర్విగాహ్యతే.

84

నిస్సారములును, అల్పములునగు సంసారముయొక్క కార్యకారణబంధము లెవరియొక్క ఆత్మాశాస్త్రవిచారణచే బాధితములగునో, అట్టి, సంసారమును జయించు వీతరాగులగు మహాత్ములు వికాలానందసముద్రుడగు యీతనియందే ప్రవేశించుచున్నారు.

క్వచిన్ముక్త ఇవాత్మస్థః క్వచిత్తుర్యపదాభిదః

క్వచిత్ప్రణీతప్రకృతిః క్వచిత్తస్యః పుమానయమ్.

85

ఈతడే యొకచోట జ్ఞానముచే (ఆత్మస్థితిచే) ముక్తుడయ్యు, ఒకచోట కుఠీయపద సితుడై నిత్యము క్తుడయ్యు, వేటొకచోట మాయయొక్క నియంతయైయు, ఇంకొకచోట మాయయందు బద్ధుడైయున్న వానిచందమునను గోచరించున్నాఁడు.

అయం త్రయీమయో దేవస్త్రిగుణ్యగహనాతిగః

జయత్యక్తైరయం షడ్భిర్ద్వేదాత్మా పురుషోఽద్భుతః.

86

తేజమయమగు శరీరముగల దేవుడీతడే త్రిగుణములను నరణ్యమున కావలపొందఁబడు నదియు నీతడే. శివ, కల్పాది షడంగములచే శోభితుడై, వేదములకాత్మయై బలగుచు, పారమార్థిక స్వరూపభూతుడై జెలుగు యద్భుతపురుషుండీతడే.

అయం చతుర్భూహురయం విశ్వస్థా చతుర్ముఖః

అయమేవ మహాదేవః సహార్తా చ త్రిలోచనః.

87

ప్రపంచమును బాలించునట్టి చతుర్ముఖుడగు విష్ణుపీతఁడే ప్రపంచమును సృజించునట్టి చతుర్ముఖుడగు బ్రహ్మ యీతఁడే. మఱియు, ప్రపంచమును సంహారమునకునట్టి త్రినేత్రుడగు మహేశ్వరుడగునీతఁడే.

అజోఽయం జాయతే యోగాజ్ఞాగరూః సదా మహాన్

విభర్తి భగవానేతద్విరూపాః విశ్వరూపవాన్.

88

ఈతఁడు జన్మలేనివాడైనను మాయాశక్తిసంబంధముచే జన్మించు (అవతరించు)చున్నాఁడు. ఘోషానిద్రావరణ లేనందుచే మహాత్ముడు సదా జాగరూపఁడై యుండును. రూపరహితుడైనను ఈ భగవంతుడు విశ్వరూపుడై సమస్తమును భరించుచున్నాఁడు.

విజయో విక్రమేణేవ ప్రకాశ ఇవ తేజసా

ప్రజ్ఞోత్కర్షః శ్రుతేనేవ సుపర్ణేనాయముహ్యతే.

89

చరాక్రమముచే విజయమున్ను, తేజముచే ప్రకాశమున్ను, కాత్త్రముల పతనాదులచే ప్రజ్ఞాతీతయమున్ను మూహింపఁబడునట్లు, గరుత్మంతునివలె సజ్జన్తవిషయములందలి యుత్తమత్వముచే నీతఁడు శ్రేష్ఠపురుషుడగునని యూహింపఁబడుచున్నది.

అయం దశరథో ధన్యః సుతో యన్య పరః పుమాన్

ధన్యః స దశకణ్ఠోఽసి చిన్త్యశ్చిత్రేన యోమునా.

90

ఎవని పుత్రుడు సాక్షాత్ పరమపురుషుడాయెనో, అట్టి యీ దశరథుడు ధన్యుడు. ఎవని నీశ్రీరామచంద్రుడు తనచిత్తమున శత్రురూపమునఁ జింతించునో, అట్టి దశకంఠుడగు రావణుడున్న ధన్యుడు.

హా స్వర్గమునా శూన్యం హా పాతాలాదిహాగతః

తస్యైగమాదయం లోకో మధ్యమః శ్రేష్ఠతాం గతః.

91

అహా ! స్వర్గ, పాతాళము లీమూర్తిధారియగు విష్ణువు గల్గియుండమి శోచనీయములై యున్నవి. ఈతఁ డవతరించుటకై మధ్యధగ యీభూలోకము శ్రేష్ఠత్వమును బొందినది.

రామ ఇత్యవత్ప్రేయమర్హవాన్తిశయః పుమాన్

చిదానందఘనో రామః పరమాత్మాయమవ్యయః.

92

క్షీరసముద్రశాయియగు విష్ణుభగవంతుడే రాముడను ఈ బురుషుడుగ నవంతరించె. ఈ శ్రీరామచంద్రుడే చిదానందఘనుడను, నాశరహితుడనగు పరమాత్మయైయున్నాఁడు.

నిగృహీతేద్రియగామా రామం జానన్తి యోగినః

వయం త్వవరమేవాస్య రూపం రూపయితుం తమూః.

93

ఓ మునీంద్రా! ఇంద్రియసమూహమును జయించిన యోగులే శ్రీరామచంద్రుని యథార్థముగ నెఱుంగుదురు. మన మీతని పూర్వపురూపమును గాంచుటకును, నిరూపించుటకును సమర్థులమై యున్నాము.

రఘోరఘోచ్ఛేదకారో భగవానితి శుశ్రుమ
వసిష్ఠ కృపయా త్వం హి వ్యవహరపరం కురు.

94

రఘువు (రఘువంశము)యొక్క పాపనాశకుడే భగవంతుడే యని పెద్దలవలనను మనము వినియున్నాము. కావున నోవసిష్ఠమునీంద్రా! దయచేసి యీతనిని వ్యవహరపరునిగఁజేయుడు.

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యుక్త్వావస్థితసూక్ష్మీం విశ్వామిత్రో మహామునిః
వసిష్ఠస్త మహాతేజా రామచంద్రమభాషత.

95

శ్రీవాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజా! మహామునియగు విశ్వామిత్రుఁడెట్లు పల్కియుారకుండెను. అప్పుడు మహాతేజస్వియగు వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు శ్రీరామచంద్రునితో నిట్లు నెను—

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

రామరామ మహాబాహూ మహాపురుష చిన్మయ
నాయం విశ్రాంతికాలో హి లోకానందకరో భవ.

96

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు.— ఓ రామచంద్రా! ఓ రామచంద్రా! మహాబాహూ! చిన్మయుడవగు మహాపురుష! ఇది ఆత్మయందు విశ్రాంతినిొందునట్టి సమయముకాదు. స్వర్గమునకు (దేవతలకు) లేక, ఈ ప్రపంచమునకు అనందకారకుండవు కమ్ము.

యావత్లోకపరామర్శో నిరూఢో నాస్తి యోగినః
తావద్రూఢ సమాధిత్వం న భవత్వేవ నిర్మలమ్.

97

అధికార సాధనరూపముగు లోకముల పరామర్శ యోగికి నెంతవఱకు బాగుగ రూఢిపడకుండునో, అంతవఱకు కాతనికి నిర్మలమగు స్థిర సమాధిత్వము యుక్తముకానేరదు.

తస్మాద్రాజ్యాదివిషయాన్పర్యాలోక్య వినశ్వరాన్
దేవకార్యాదిభారాంశ్చ భజ పుత్ర సుఖ భవ.

98

పుత్రకా! ఇక్కారణమున నశ్వరములగు రాజ్యాదివిషయములను గొంతకాల మనుభవించి, దేవకార్యాది అధికారభారములను బాగుగ నిర్వహించినవాడవై, పిమ్మట సమాధిద్వారా సుఖవికమ్ము.

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యుక్తోఽపి యదా రామః కించిన్నోచే లయం గతః
తదా సుమమ్నయా సోఽపి వివేశ హృదయం శనైః.

99

శ్రీ వాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజా! వసిష్ఠమునీంద్రుఁడెట్లునుడవ, నిర్వికల్పసమాధియందు బ్రహ్మముతోటి యేకత్వమును బొందిన శ్రీరామచంద్రుఁడేమియుఁ బ్రక్కకుండ, అప్పుడు యోగాభ్యాసముచే సుమమ్న సాడిద్వారా వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు శ్రీరామచంద్రుని హృదయమున మెల్లగఁ బ్రవేశించెను.

శక్తిః ప్రాణమనః ప్రసక్తికరణో జీవః ప్రకాశాత్మకో
నాడీరస్థిగుపుష్టసర్వకరణః ప్రోస్మిల్యసేత్రే శన్తః
దృష్ట్యా త్కృష్టవసిష్టముఖ్యవిదుషో నిర్మలసర్వైషణః
కృత్యాకృత్య విచారణాదిరహితః సర్వాప్రతీక్ష్య స్థితః. 100

అర్థః, మొమ్మదటఁ బ్రాణాదుల బీజరూపముగ యాధారశక్తియందు, గ్రహముగఁ
బ్రాణ, మనంబుల యావిర్భావమయ్యెను. పిమ్మట, ప్రకాశరూపుడగు జీవుఁడు ప్రాణముద్వారా
సమస్తనాడీరంధ్రములందును బ్రవేశించి, జ్ఞాన, కర్మేంద్రియములన్నింటిని బరిపోషించెను. తదుపరి
యా శ్రీ రామచంద్రుఁడు మెల్లగ నేత్రములఁ దెఱచి శ్రేష్ఠులగు శ్రీ వసిష్ఠాది ముఖ్యవిద్వాంసులంద
ఱిని గాంచి సర్వాభిలాషావర్జితుఁడై, కృత్యాకృత్యములఁగూర్చిన విచారణాదులు తేనివాఁడై, వారం
దటి వాక్యముల వినుటకై ప్రతీక్షించుచునుండెను.

శ్రుత్వా వసిష్ఠవచనం గురువాక్యమితి స్వయం
శ్రుత్వా ప్రోవాచ భగవాన్రామచంద్రః సమాహితః. 101

పిదప పూర్వోక్తములగు 'రామచంద్రా! రామచంద్రా! మహాబాహూ!' మున్నగు వచనము
లను వసిష్ఠ మునీంద్రునిద్వారా మరల విని, గురువాక్యము అనుల్లంఘ్యమని స్వయముగ నెంచి, పిశ్య,
భ్రాతృబాంధవాదుల ప్రార్థననుగూడ నాలకించి భగవంతుడగు శ్రీ రామచంద్రుఁడపు డేకాగ్రచిత్త
ముతో నిట్లుపలికెను.

శ్రీరామఉవాచ:-

న విధేర్ష నిషేధస్య త్వత్ప్రసాదాదయం ప్రభుః
తథాపి తవ వాక్యం తు కరణీయం హి సర్వదా 102

శ్రీరాముడు: — మహాత్మా! తమ యనుగ్రహముచే ఈజీవుఁడు విధినిషేధములకుఁ
బాత్తుఁడు కానివాఁడై స్వయముగ సాక్షాత్ ప్రభు (బ్రహ్మ) రూపుఁడాయెను. అయినను తమవాక్యము
సదా కరణీయమై యున్నది.

వేదాగమపురాణేషు స్మృతిష్యపి మహామునే
గురువాక్యం విధిః ప్రోక్తో నిషేధస్తద్విపర్యయః. 103

ఓ మహామునీ! వేదశాస్త్రస్మృతి, పురాణములందును, గురువాక్యము విధియనియు, తదతి
క్రమణము నిషేధమనియుఁ జెప్పబడినది.

ఇత్యుక్త్వా చరణౌ తస్య వసిష్ఠస్య మహాత్మనః
శిరసా ధార్య సర్వాత్మా సర్వాన్రాహ ఘృణానిధిః. 104

ఇట్లు వచించి సర్వాత్ముఁడును, కృపానిధియునగు శ్రీ రామచంద్రుఁడు మహాత్ముఁడగు
వసిష్ఠమునీంద్రుని చరణములను దన శిరస్సుచే ధరించి, పిదప సభ్యులందఱిని గూర్చి యిట్లు పలికెను.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

సర్వే శృణుత భద్రం వో నిశ్చయం సః సువిశ్చితం
ఆత్మజ్ఞానాత్పరం నాస్తి గురోఃపి చ తద్విదః.

105

శ్రీరామడు:— ఓ సభ్యులారా! మీకు శుభమగుగాత! నిశ్చయముకంటె సువిశ్చితమగు ఈవాక్యమును మీరుచదును వినుడు ఆత్మజ్ఞానముకంటెను, దాని నెఱిగిన గురువుకంటెను, నుత్తమమైన దీప్రపంచమున పుటియెద్దియును లేదు.

సిద్ధాదయ ఊచుః:—

రామైవమేవ సర్వేషాం మనసి స్థితిమాగతం
త్వత్ప్రసాదాచ్చ సకలం సంవాదేన దృఢీకృతమ్.

106

సిద్ధాదులు:— శ్రీరామచంద్రా! తమ యసుగ్రహముచే తామువచించినట్లుగనే యందఱి మనస్సులందును ఆత్మభావము స్థితిగల్గినదాయెను. పుటియు, నమ సంవాదముచే నదియంతయు బాగుగ దృఢపడినది.

సుఖీ భవ మహారాజ రామచన్ద్ర! నమోస్తు తే
వసిష్ఠేనాప్యనుజ్ఞాతా గచ్ఛామోఽద్య యథాగతమ్.

107

ఓ మహారాజా! శ్రీరామచంద్రా! నీవు సుఖివి కమ్ము, నీకు నమస్కారము. వసిష్ఠమునీతి ద్రుని నుండియు ననుజ్ఞ గైకొని మేమెటనుండి యేతెంచితిమో యటకీపు డేగుచున్నాము.

శ్రీవాల్మీకిరువాచ:—

ఏవముక్త్వా గతాః సర్వే రామసంస్తవనే తతాః
రామచన్ద్రస్య శిరసి పాష్పీ వృష్టిః పపాత హ.

108

శ్రీ వాల్మీకి:ఓ భరద్వాజా! ఇట్లు పలికి యాసిద్ధాదులు శ్రీరామచంద్రుని సుతీయ్యనప్పుమాఁ దమతమ స్థానముల కరిగిరి. అత్తఱి శ్రీరామచంద్రుని శిరంబుపైఁ బుష్పవృష్టి కురిసెను.

ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం రామచన్ద్రోక్తథానకం
అనేన క్రమయోగేన భరద్వాజ సుఖీ భవ.

109

ఓ భరద్వాజా! ఇవిధమున శ్రీరామచంద్రుని యాఖ్యానమంతయు నీకుఁబలికితి. జేసితిని? ఇట్టి క్రమము చేతనే నీవున్న సుఖవంతుడవుగమ్ము.

ఇతి రఘుపతిసిద్ధః ప్రోదితా యా మయా తే

వర మునివచనాలీ రత్నమాలా విచిత్రా

నిఖిల కవికులానాం యోగినాం సేవ్యరూపా

పరమగురుకటాక్షా న్ముక్తిమార్గం దదాతి.

110

ఈ సీకు వచించినట్టి శ్రీరామచంద్రుని సిద్ధిమనిశ్రేష్ఠుడగు వసిష్ఠమునీంద్రుని వచనసముహారూపముగు రత్నముల విచిత్రమాలయైయున్నది. ఇయ్యది సమస్త కవికులములకును, యోగులకును సేవ్యమై యలరుచున్నది. మఱియు పరమగురువుయొక్క కటాక్షముచే నిది మోక్షమార్గము నొసంగు నదియునగుచున్నది.

య ఇమం శృణుయాన్నిత్యం విధిం రామవసిష్ఠయోః

సర్వావస్థోఽపి శ్రవణాన్ముచ్యతే బ్రహ్మ గచ్ఛతి

111

ఇత్యాద్యై శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాత్సీకీయే దేవమాత్యోక్తే ద్వాత్రిం

శతసహస్రాయాం సంహితాయాం బాలకాణ్డే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే రామవ్యుత్థానం నామ

అష్టావింశత్యుత్తర శతతమః సర్గః || 128 ||

నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థం సంపూర్ణమ్.

ఓమ్ తత్ సత్.

ఎవఁడీ వసిష్ఠ శ్రీరామచంద్రుల సంవాదమును ప్రతినమనము శ్రవణముచేయునో, ఆతఁడు రాగాది పర్వదోషపన్థాయుతుఁడైనను తత్ప్రపణమాశ్రమచేతనే సర్వదోషములనుండి విడిపడి, కాన్త్యాదిగుణ ప్రాప్తిక్రమముచే బ్రహ్మమును బొందును. (ఇక అధికారిని గూర్చి వేఱుచెప్ప నేల యనిభాషము)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్థమున

రామవ్యుత్థానమును నూటయిరువదియెనిమిదవ సర్గము, 128 ||

నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్థము

స మాప్త ము.

ఓమ్

శ్రీ వాణ్యై నమః.

‘ఓం నమోస్తు మిత్రావరుణయో దుర్వశ్యాత్మజాయ శతయాతవే వసిష్ఠాయ’

శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణము.

నిర్వాణ ప్రకరణము

(ఉత్తరార్థము)

ప్రథమః సర్గః.

[నిర్మలా నిరహంకారా నిస్సంకల్పవికల్పనాః

యథా జీవన్తి చేష్టన్తే ముక్తా యుక్తిస్తథోచ్యతే.

అహంకార, మమకారరహితులును, సంకల్పవికల్పవర్జితులునగు జీవన్ముక్తులెట్లు జీవించుదురు, ఆచరింతురను విషయమిటు వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

నైష్కర్మ్యాత్మకల్పనాత్మాగ్రాతనుః పతతి దేహినః

కథమేతదతో బ్రహ్మస్యం భవత్కాశు జీవతః.

1

శ్రీరామఁడు:—మహాత్మా! నైష్కర్మ్యముచేతను, దేహదులందలి అహంకారాదుల కల్పనను ద్యజించుటచేతను జీవుని శరీరము శీఘ్రముగఁ బడిపోవుచున్నది. అట్టిచోదాము వచించినట్టి యాతని జీవిత వ్యవహార మెట్లు సంభవించును?

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

జీవతః కల్పనాత్మాగో యుజ్యతే న త్వజీవతః

రూపమన్య యథాతత్త్వం శృణు శ్రవణభూషణం.

2

శ్రీవాసిష్ఠఁడు:—ఓ రామచంద్రా! జీవించువానికే కల్పనాత్మాగమ తగునుగాని, జీవించని వానికి గాదు. ఈ కల్పనాత్మాగమయొక్క స్వరూపమెట్లు జీవన విరుద్ధముకాదో యాక్రమమును యథార్థముగ వచింపఁబోవుచున్నాను. గాన అట్టిశ్రవణభూషణమైన ఈ విషయమును నీవాలకింపుము.

అహంభావన మేవాహుః కల్పనం కల్పనావిదః

నభోగభావనం తస్య సంకల్పాత్మాగ ఉచ్యతే.

3

పరిచ్ఛిన్నమైన దేహదులందు అహంభావనయొనర్చుటయే కల్పనయని కల్పనావేత్తలు పలుకుచున్నారు. అపరిచ్ఛిన్నమైన బ్రహ్మకాశ (చిదాకాశ) భావన వానియందుఁ గావించుటయే కల్పనాత్మాగమనఁబడును.

పదార్థరస మేవాహుః కల్పనం కల్పనావిదః
సభోగభావనం తస్య సంకల్పత్యాగ ఉచ్యతే.

4

మత్తీర్థము, పరిచ్ఛిన్నమైన పదార్థముల పుష్కలభావనయే కల్పనయనియు కల్పనావేత్తలు నుడువుచున్నారు. అంతట సేవ మైనట్టి బ్రహ్మకాశముయొక్క సత్త్వ భావములతో కల్పనా త్యాగమనబడును.

ఇదం వస్త్వీతి సంవేగమాహుః కల్పనము తమాః
సభోగభావనం తస్య సంకల్పత్యాగ ఉచ్యతే.

5

దేహాది పరిచ్ఛిన్నమైన కల్పనస్తువులు కరమార్థముగ సత్త్వములను గోచరించుచున్నవిగాని విద్వాంసులు సంకల్పమందురు. ఆనస్తువులు పంచభూతముల విదోగహస్తములేగాని సత్త్వములని యెఱుంగుటయు, నమస్తమును బ్రహ్మకాశమౌక్త్యముగ భావించుటయు సంకల్పత్యాగమని చెప్పబడును.

స్మరణం విద్ధి సంకల్పం శివమస్మరణం విదన్.

తచ్చ ప్రాగనుభూతం చ నానుభూతం చ భావ్యతే.

6

పదార్థముల (అనుభూగర్హ్యైకానాను) స్మరణమే సంకల్పమనియు, అట్టిస్మరణము శివం డుటయే మోక్షమనియు చెప్పబడినది. ఆస్మరణము (శివయదంతి) భూగర్హ్యమనుభవించిన విషయములగుర్చియు, అనుభవించని విషయములగుర్చియుఁగూడ (భూత, భవిష్యత్కర్మముల రెండిం గుర్చియు) నుండును.

అనుభూతం నానుభూతం స్మృతిం విస్తృత్య కాష్టనత్

సర్వమేవాశు విస్తృత్య గూఢ సిష్ట మహామతే.

7

మహామతివగు రామచంద్రా! అనుభవించినవియు, అనుభవించనివియునగు రెండుకథములగు పదార్థములయొక్కయు స్మరణమును మాజించి, బ్రహ్మముకింటి ఆస్థానము నను స్మృతులను శ్రీకృష్ణముగ విస్తరించి, బ్రహ్మకారపృథ్వియందు నీనుండజేసి, కాష్టముధిగి నిర్మలముగ నుండుము.

సర్వాస్మరణమాత్రాత్మా తిష్ఠాయాశేషం కర్మషు

అర్థసుష్ట శిశుస్పృహ ఇవాభ్యస్తానపత్తిషు.

8

నమస్తపదార్థముల విస్తరణమాత్రమనే యథాప్రాప్తములగు అభ్యస్తవ్యవహరములందు, సగ మునిద్రించిన బాలకునివలె, చేష్టయొనర్చుచునుండుము.

నిఃసంకల్పప్రవాహేణ చక్రం ప్రస్పృశ్యతే యథా

స్పృశ్యన్వకర్మస్వన ఘ్రాశాక్సం స్కారవశా త్తథా.

9

పాపరహితుండవగు రామచంద్రా! నిస్సంకల్పప్రవాహముచే, కుప్పరివాని చక్రమువలె, భూర్వకాతిక సంస్కారవశముచే న్వకర్మలందు చేష్టయొనర్చుము.

అవిద్యమాన చిత్తస్త్వం సత్త్వసంస్కారమాగతే

ప్రవాహపతితేష్వేవ స్పృశ్యన్వ స్వేషు కర్మసు

10

ఓ రాఘవా, చిత్తరహితుడవై. నిర్వాసనారూపముగ సంస్కారమును బొంది ప్రవాహ పతితములగు స్వకర్మలందు చేష్టనల్పుము.

ఉర్ధ్వబాహు విరామ్యేష న చ కశ్చిచ్ఛ్రణోతి మే
అసంకల్పః పరం శ్రేయః స కిమస్తర్ష భావ్యతే.

11

భుజముల రెంటిని వైకత్తి అసంకల్పమే (సంకల్పములేకుండుటయే) పరమశ్రేయముని బిగ్గ అగా వచించుచున్నను, నాయావాక్యము నెవరును వినుటలేదు. దాని సంతఃకరణమున నేల భావించుట లేదు?

అహో మోహస్య మాహాత్మ్యం యదయం సర్వదుఃఖహ
చింతామణిర్విచారాభ్యా హృత్తోస్థిపి త్యజ్యతే జనైః.

12

ఆహా! మోహముయొక్క మహిమ యెట్టిది! సర్వదుఃఖముల నశింపజేయునదగు విచార మను (ఆత్మ చింతనయను) చింతామణి హృదయమందున్నను దానిని జనులు విడిచిపెట్టుచున్నాఁలే!

అవేదనమసంకల్ప స్తస్మయేనై వ భూయతామ్
ఏతావత్పరమం శ్రేయః స్వయమేవానుభూయతాం.

13

దృశ్య, దర్శనరహితముగ ఆత్మతత్త్వమే అసంకల్పము. అద్దానితోటి తస్మయైడై యుండ పరెను. ఇంతమాత్రమే పరమశ్రేయము. దానిని స్వయముగ నే యనుభవించవలయును.

కిల తూష్ణీం స్థితేనై వ తత్త్వదం ప్రాప్యతే పరం
పరమం యత్ర సామ్రాజ్యమపి రామ తృణాయ శ్చే.

14

ఓ రామచంద్రా! ఏచట సమస్తబ్రహ్మాండ సామ్రాజ్యమున్ను తృణమువలె గోచరించునో అట్టి పరమ పదము సంకల్పచేష్టలేని తూష్ణీంస్థితి మాత్రముచేత నే లభించును.

గమ్యదేశై కనిష్ఠస్య యథా పాస్థస్య పాదయోః
స్పద్ధో విగతసంకల్పస్తథా స్పద్ధస్య పాదయో.

15

గమ్యప్రదేశమును గూర్చి యేకైకనిష్ఠగఁ జనుచుండు పథికుని పాదములు సంకల్పములేకయే చలించుచుండునట్లు నీవున్న సంకల్పరహితుడవై యథాప్రాప్తములగు స్వకర్మలందు చేష్టనల్పుము

సర్వకర్మఫలాభోగమలం విస్మృత్య సప్రవర్త
ప్రవాహపతితే కాఠ్యే స్పద్ధస్య గతవేదనమ్.

16

ఓ రామచంద్రా! సర్వకర్మఫలానుభవమును నిద్రింపవానివలె బూర్ణముగ మఱచి ప్రవాహపతితములగు కార్యములందు సంకల్పరహితుడవై చేష్టనల్పుము.

స్పద్ధస్యాకృత సంకల్పం సుఖదుఃఖాన్యభావయన్
ప్రవాహపతితే కాఠ్యే చేష్టితోన్ముక్తశిష్పవత్.

17

స్వతః యేచేష్టయులేనట్టి తృణము వాయువు మున్నగువాని ప్రవాహమువలన నితర తృణాదులతో సంయోగ విషయోగరూప చేష్ట సర్బునట్లు, నీవున్న సంకల్పరహితుడవై, సుఖదుఃఖములను భావించక, ప్రవాహపతితములగు కార్యములందుఁ జేష్టయొనర్చుము.

రసభావనమస్తే మాలం భవతు కర్మసు
దారుయస్తమయస్యేవ పదారమివ కుర్వతః

18

ఇతరుల కౌతుకముకొఱకై నృత్యాదుల నల్పు కొయ్యబొమ్మవలె కర్మములందు శృంగారాది రసభావన నీకు లేకయుండుగాక!

నీరసా ఏవ తే సన్తు సమ సేన్ద్రియ సంవిదః
ఆకారమాత్రసంలక్ష్యా హేమన్తరా లతా ఇవ.

19

ఓ కామచంద్రా! సమస్తేంద్రియములయొక్క విషయానుభవములున్న నీకు నీరసముగనే తోచుగాక! మఱియు, హేమంతములువందలి లతవలె నవియన్నియు ఆకారమాత్రముగనే నీకుఁ గన్పట్టుగాక!

బోధార్కపీతరసయా స్పష్టషడ్వర్గ సత్తయా
యస్తస్పన్దోపమస్త్వి వల్లభవ శిశిరే ద్రుమః

20

జ్ఞానసూర్యుని రసమును బాసముచేయుచు, షడ్వర్గముల (పంచకోశసంపలితుడగు చిదా భాసుఁడు, మనస్సహిత ప్రాణవర్గము, జ్ఞానేంద్రియవర్గము, కర్మేంద్రియవర్గము, జ్ఞానకర్మేంద్రియ సహితముగు అంతఃకరణచతుష్టయము, శరీరవర్గము - పీరిత్యచేయంత్రముయొక్క చలనముభంగిచేప్త నల్పును శిశిరముతువందు లతచే జుట్టుబడిన పుష్పమువలె నీరసముగ (విషయాస్వాదనరహితముగ) స్థితిగల్గి యుండును.

చిదానరరసాన్యేవ ప్రవృత్తాన్యపి ధారయ
స్వయత్తే నేన్ద్రియాణ్యశు హేమన్తరు సరూనివ

21

బాహ్యజలములేకున్న హేమంతర్తువు, ఆఘంతకరసము చేతనే పుష్పములను జీవింపజేయునట్లు, స్వభావముగ బాహ్యరసాస్వాదనమునఁ బ్రవృత్తములైనను ఇంద్రియములను స్వయత్తముచే నబనుండి శీఘ్రముగ నివారించి వానిని ఆఘంతకమునగల జీవనపుష్కాది హేతువైనట్టి భూమానంద రూపమైన చైతన్యరసములుగనే యొనర్చి ధరింపుము.

సరసేన్ద్రియవృత్తే నే కుర్వతోఽకుర్వతస్తథా
సంసారానరసార్థోఽయం న కదాచన శామ్యతి.

22

ఇంద్రియవృత్తును విషయరసమందు నీసృష్టి అనురాగముగల్గియుండుచో నికనీవు విషయ భోగము చేసినను, చేయకున్నను సంసారముయొక్క అన్యస్థమూహ మెన్నటికిని శమింపకయే యుండును.

నిఃసంకల్పమరుజ్జ్వాలా యన్త్రామ్బుస్పష్టవద్యది
స్పష్టసే తదనన్తాయ క్రేయసే పరికల్పసే

23

సంకల్పరహితుడవై, వాయువు, అగ్నిజ్వాల, యంత్రము, జలము - వీనివలె నీవు చేప్త నల్పుచో నభ్రదు అనంతక్రేయమును భోంధగలుగుదువు.

ఏతదేవ పరం ధైర్యం జన్మజ్వర నివారణమ్
యదవాసనమభ్యస్తా నిజకర్మసు కర్మతా.

24

నిజకర్మలందు అభ్యస్తమైనట్టి కర్మత్వవాసన లేకయుండుటయే జన్మయను జ్వరముయొక్క-
నివారణమునకుఁ బరమోపాయ మైయున్నది.

అవాసన మసంకల్పం యథాప్రాప్తానువృత్తిమాన్
శనై శ్చక్రభ్రమాభాగ ఇవ స్పన్దస్వ కర్మసు.

25

వాసనారహితుఁడవై. సంకల్పవర్జితుఁడవై, చక్రభ్రమణమువలె యథాప్రాప్తములగు నిజ
కర్మలందు చేష్టనల్పుడు మెల్లమెల్లగ నుపశమింతుఁడవు కమ్ము.

మా కర్మఫలబుద్ధిర్భూర్తా తే నజ్ఞో స్వకర్మణి
ఉభయం వా త్యజై తత్త్వముభయం వా సమాశ్రయ.

26

కర్మఫలమందు నీ కానక్తి వలదు, కర్మత్యాగ ఫలమందును నీకానక్తి యుండరాదు, ఈ
రెంటిని దృఢింపుము, లేక, రెంటిని నాశ్రయింపుము. (ఫలానక్తి లేనపుడు కర్మనాచరించుటయందూ
గాని, త్యజించుటయందుగాని విశేషమేమియు లేదని భావము)

బహునాత్ర కిముక్తేన సంక్షేపాదిదముచ్యతే
సంకల్పసం మనోబంధస్తదభావో విముక్తతా.

27

ఇవిషయమున సధికముగ జెప్పునే! సంక్షేపముగ నిత్యుది వచించుచున్నాను — సంక-
ల్పమే మనస్సుయొక్క బంధనము. అట్టి సంకల్పము లేకుండుటయేముక్తి.

నేహ కార్యం న వా కార్యమస్తి కించిన్న కుత్రచిత్
సర్వం శివమజం శాంతమనంతం ప్రాగ్వాదాన్యతామ్.

28

ఈ ప్రపంచమున నెచటను జేయదగినదిగాని, చేయదగనిదిగాని యొకింతైనను లేదు, సమ-
స్తము శివమై, అజమై, శాంతమై, అనంతమైనట్టి బ్రహ్మరూపమేయైయున్నది. కావున, పూర్వమే
యాత్మస్వరూపముతో నుంటివో, అట్టిరూపముతోనే యువుడును సర్వత్ర స్థితిగలిగియుండును.

వశ్యస్కర్మణ్యకర్మత్వమ కర్మణి చ కర్మతాం
యథా భూతార్థచిద్రూపః శాంతమాస్వ యథానుఖమ్.

29

సమస్తకర్మలందును నిష్క్రియముగు బ్రహ్మరూపత్వమును, నిష్క్రియ బ్రహ్మరూపత్వస్థితి
యందు అవశ్యక ర్మకర్మత్వమును గాంచుచు, యథార్థ చిద్రూపుఁడవై శాంతముగను, సుఖపూర్వకము
గను నుండుము.

అవేదనం విదుర్యోగం చిత్తక్షయమకృత్రిమం

అత్యంత తన్మయో భూత్వా తథా తిష్ఠ యథాసి భోః

30

దృశ్యదర్శనరహితముగు ఆత్మతత్త్వమును అనుసంధానమొనర్చుటయే యోగమనఁబడును.

అదియే స్వాభావికమగు చిత్తక్షయమై యున్నది. కావున నో రామచంద్రా! అట్టి ఆత్మయందు మిగుల తేన్మయుండవై, ఎట్లుంటివో యట్లుండుము. (ఆత్మరూపుండవై వెలయుము)

సమే శాస్తే శివే సూక్ష్మే చైవైతై క్యపరివర్జితే
తతేన స్తే పరే శుద్ధే కిం కేన కిల ఖద్యతే.

81

సమమై, శాంతమై, శివమై, సూక్ష్మమై, చైవైతై క్యపర్జితమై, సర్వవ్యాపకమై, అనంతమై సమస్తమునకుఁ బరమై, శుద్ధమైనట్టి ఆత్మరూపమున నెనఁడెందులకు ఖేదమొందును?

నోదేతు త్వయి సంకల్పో మరుభూమావివాఙ్మూరః

ఇచ్ఛా నోదేతు భవతి లలికోపహోదరే.

82

ఓ రామచంద్రా! మరుభూమియందు అంకురములై నీయంగు సంకల్పముదయింపకుండు గాక! మఱియు శిలయందు లతవలె నీయందిచ్చయు సుత్పన్నముకాకుండుగాక!

అవేదనస్య శాస్తస్య జీవతో వాప్యజీవతః

నేహ కించి త్కుతేనాథో నాకృతేనాపి కశ్చన.

83

సంకల్పరహితుడగు శాంతపురుషునకు! జీవించియున్నను, లేక జీవింపకయున్నను ఈ ప్రపంచమున నేదేని కార్య మొనగుటచేగాని, ఒనర్పకుండుటచేగాని ప్రయోజనమేమియును లేదు.

యత్కర్మాకర్మ శాస్తేఽన్తః శాశ్వతాభేదరూపిణి

న కర్మాణి చ కర్మాణి న కర్తర్యపి కర్తృతా.

84

కర్మయు, అకర్మయు రెండును అంతఃకరణమున శమించినవాడవై, ఆయుభయసీతులందును నిరంతరము అభేదరూపముననుండు నీయందిక, (ప్రాతిభాసిక కర్మరూపముచే వర్తించినను) కర్మకాని (ప్రాతిభాసిక కర్మరూపముచే వర్తించినను) కర్తృత్వముగాని యుండనేరవు.

అహంమమేతి సంవిదన్న దుఃఖితో విముచ్యతే

అసంవిదన్విముచ్యతే యదీప్సితం తదాచర.

85

ఓ రామచంద్రా! దేహదులందు 'అహం, మమ' (నేను, నాది) యను ఆభిమానమున్నచో దుఃఖములనుండి యెన్నడును విడివడ నేరవు, అట్లు దేహదులం దాత్మాభిమానము లేకున్నచో విముక్తుడగుదువు. ఇఁక సీరెంటిలో నీకేది యిష్టమో దాని నాచరింపుము.

అహంమమేతి నాస్త్వలం యదస్తి తచ్చివం పరమ్

పరాత్పరం త్విదం శివాదశబ్దమర్థరూపకమ్.

86

ఈ 'అహం, మమ' యనునవి యెన్నడును లేనివైయున్నవి. ఏది కలదో, అదికేవలము పరమశివరూపమేయైయున్నది. ఏలయునగా, అసందఘనమైనట్టి శివరూపము పరమాత్మకంటె భిన్నముగఁ ఈభృశ్యజగత్తు, అనిర్వచనీయమై, అవస్తువై యొప్పుచున్నది.

యద్భృశ్యతే జగదిదం ఖలు కించిదేత

ద్దేహ్నాఽన్తదత్వమివ భాతి న విద్యమానమ్

అస్య ఉయం విదుర వేదనమేవ పశ్యా
త్సత్యం తదేవ పరమార్థమథావశిష్టం.

37

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మాక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే ఇచ్ఛాది చికిత్సాయోగోపదేశో
నామ ప్రథమ సర్గః || 1 ||

సువర్ణముకంటె వేలుగ కటక అంగదాద్యాభరణములు లేనిచందమున, ఈకాన్పించు జగ
త్తున్న ఆత్మకంటె భిన్నముగ లేనిదేయెయ్యును. ఆత్మకంటె భిన్నముగ దీని యనుభవమును బొంద
కుండుటయే దీనియొక్క నాశమని వచింపబడుచున్నది. అట్టి దీనిబాధచేఁబడవయధిష్ఠానము శేషించు
చున్నదో, అదియే పరమార్థమగు సత్యరూపమైయున్నది.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
నుత్తరార్థమున, ఇచ్ఛాదిచికిత్సాయోగోపదేశమును నొకటవ సర్గము || 1 ||

ద్వితీయః సర్గః.

[నిరూప్య శేఽత్ర ప్రథమం సర్వం శివమయం జగత్
కర్మబీజం తథాన్విష్య సమూలం వినివార్యతే.

ఈ జగత్తంతయు శివమయమని మొదట నిరూపించి, పిమ్మట కర్మబీజము నన్వేషించి,
దానిని (కర్మబీజమును) సమూలముగ నివారించుట యిట, గాననగును.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అద్వైతైక్యం విమననం శాస్తమాత్మస్యవస్థితమ్

యథా పజ్జ-మయం సైస్యం తథా శివమయం జగత్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు: ఓరామచంద్రా! ద్వైత, ఏకత్వరహితమై, మనన వర్జితమై శాంతమైనట్టి
ఆత్మయే ఆత్మయందెట్లు జగద్రూపముగ నెలకొనియున్నదగును. మృత్తికచే నిర్మింపబడిన నేన మృత్తి
కామయ మైయుండునట్లు ఈ జగత్తంతయు శివమయమైయున్నది.

మనోహంకారబుద్ధ్యాదిచిత్తమేవ చ తన్మయమ్

కాలాకారక్రియాశబ్ద శక్తి సందర్భసంయుతమ్.

2

కాల, ఆకార, క్రియా, శబ్దశక్తి సందర్భసహితమగు మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములన్నియు
(చిద్వివర్తత్యముచే) చిన్మయములైయున్నవి.

శివపజ్జ-మయో ఏవ రూపాలోకమనః క్రమాః

తన్మయత్వాదనన్తత్వాదతః కిం కేన చేత్యతే.

3

బాహ్యరూప, రస, గంధాదులున్న, బాహ్యసవికల్పక గ్రహణ, త్యాగాది బుద్ధులున్న, తద్విషయములున్న శివపంకమయము లేదై యున్నవి. సమస్తము శివమయమై, అనంతచిద్రూపమై యుండుటచే నీక నేనిచ్చే, బ్రకాశింపఁబడుచున్నది.

మాతృమేయ ప్రమాణాదిదేశకాలాదిగాది చ

భావాభావవివర్తాదిశివపజ్జమయాత్మకమ్.

4

ప్రమాతృ, ప్రమేయ, ప్రమాణాదులున్న, దేశకాలములున్న, దిక్కులు మొదలైనవియు, భావాభావ వివర్తాదులున్న సమస్తము శివపంకమయాత్మకమై యున్నవి.

అహంమమేత్యతః సారాన్నేతరత్పరమేశ్వరాత్

అనంసక్తమతిస్తిహ శిలోదరమానవత్.

5

ఓ రామచంద్రా! ఇక్కారణమున సారభూతుడగు పరమేశ్వరునికన్న భిన్నముగ అహం, మమ మొదలు గాఁగల వివర్తము లెవ్వియును లేవు, కావున అనంసక్తమగు బుద్ధిగల్గి శిలయొక్క యుదరమువలె మానముగ నుండుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

అహంమమేత్యసదూపం జ్ఞస్యాభావయతః ప్రభో

అశుభం కర్మణం త్యాగాదనుష్ఠానాచ్చ కిం శుభమ్.

6

శ్రీ రాముఁడు:— ప్రభూ! 'అహం, మమ' మొదలు గాఁగల దృశ్యసమాహమును అసద్రూపముగ భావించు జ్ఞానికే గర్తత్యాగముచే నే శుభము, కర్మానుష్ఠానముచే నే శుభము గలుగును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

పృచ్ఛామి యదహం తత్త్వం కథయాశు మమానఘ

యది జానాసి తత్త్వేన కర్మ తావత్కిముచ్యతే.

7

విస్తారః కర్మణః కీదృజ్జూలం తస్య చ కిం భవేత్

నాశనీయం చ నిపుణం కథం కథయ నాశ్యతే.

8

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— పాపరహితుడవగు నో రామచంద్రా! నేను నిన్నుఁబఁగబోవు దానిని యథార్థముగ నీ వెఱిగినచో దానిని శీఘ్రముగ వదింపుము - కర్మయననేమి? కర్మయొక్క విస్తార మెట్టిది! దానిమూలమెద్ది? అందు నిపుణులుగ నశింపఁజేయఁదగిన యంశమేది? అట్లు నశింపఁజేయుట కుపాయమేమి?

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యన్నాశనీయం నిపుణం తన్నూనం చ వినాశ్యతే

మూలకాపేణ భగవన్న శాఖాది వికర్తనైః.

9

శ్రీ రాముఁడు:— మహాత్మా! ఏని నిపుణులుగ నశింపఁజేయఁదగినదై యున్నదో, దానిని నిక్కముగ మూలచ్ఛేదముచేతనే నశింపఁజేయవలెనుగాని, శాఖాదుల ఛేదనములచేఁగదు.

శుభాశుభం నాశనీయం స్వకర్మ ఖలు ధీమతా
మూలకావనినాశేన తచ్చ సప్తం భవత్సలమ్.

10

బుద్ధిమంతుడగువాడు తన శుభాశుభకర్మల రెంటిని నశింపజేయవలెను. వాని మూలమును ఛేదించుటచే నవి సంపూర్ణముగ నశించును.

కర్మ వృక్షస్య వత్స్యామి బ్రహ్మన్మూలాని మే శృణు
యన్నికాషేణ నిర్మూలో న స భూయః ప్రరోహతి.

11

మహాత్మా! వేని ఛేదనముచే కర్మవృక్షము నిర్మూలమై మూల యంతురింపవో, అట్టి యా వృక్షములయొక్క మూలములను వచించుచున్నాను. వినుడు.

దేహస్తావదయం బ్రహ్మస్కర్మవృక్షః సముత్పతః
రూఢసంసారవిధిసే విచిత్రాజ్గలతాఞ్చితః.

12

మహాశయ! ఈ దేహమే కర్మవృక్షముగాఁ బ్రకటమైయున్నది. హస్తాద్యంగములను విచిత్ర లకలచే శోభించుచు నియున్న సంసారారణ్యమున రూఢిబొందియున్నది.

కర్మబీజం తరోరన్య సుఖదుఃఖఫలావలేః
క్షణతారుణ్యకాంతస్య జరాకుసుమహాసినః.

13

సుఖదుఃఖఫలసమూహము నొసంగు యీ వృక్షమునకు కర్మయే బీజము. క్షణికమగు యావ నముచే నిదిరమణీయముగ భాసించుచున్నది. మఱియు వార్ధక్యమును బుష్పములచే హాస్యమొనర్చు చున్నదై యున్నది.

ముహూర్తం ప్రతికాలోగ్రమర్కట ధ్వంసితాకృతేః
నిద్రా హేమస్తజతరలీన స్వప్నదలోద్గతేః.

14

మిగుల భయంకరమగు 'కాల'రూప మర్కటము ప్రతిముహూర్తము దీని యాకృతిని ధ్వంసముచేయుచున్నది. నిద్రయును హేమంతముతువుయొక్క గర్భమందు స్వప్నరూపములైన దీని పత్రములు లీనమై (సంకుచితములై) యున్నవి.

స్వవార్ధకశరచ్ఛాస్త శీరేహాపర సంతతేః
జగజ్జగలజాతస్య కలత్రోపతృణావలేః.

15

జగత్తన అరణ్యమున జన్మించినదై స్త్రీపుత్రాదులను తృణసమూహముతోఁ గూడుకొని యున్నట్టి యీ శీరీరమను వృక్షమునకు వార్ధక్యమును శిశిరముతువునందు చేట్టలను పత్రసమూహము శమించిపోవుచున్నది.

పల్లవావయవా హస్తపాదపృష్ఠాదయోఽరుణా
పత్రాణి తనువృత్తాని సురేఖాణి చలాని చ.

16

హస్తపాదపృష్ఠాద్యవయవము లీ వృక్షముయొక్క యెఱ్ఱని మృదుపల్లవములు, కొంచెము కఠిన మైనట్టి హస్తపాదాదుల యుత్తమరేఖాసహితములగు తలప్రదేశములు దీని పత్రములు.

అరుణాః పవనాలోలా మృద్వ్యో మస్మణమూర్తయః

స్నాయ్యస్థిద్ధిగ్ధసరసా అఙ్గుల్యో బాలపల్లవాః.

17

లోన నాడులతోను, ఎముకలతోనుగూడి రమ్మములై, కోమలములై, రక్తవర్ణయుతములై నట్టి వేళ్లు వాయుకంపితములగు దీని లేతచిగుళ్ళు.

మృద్వ్యో మస్మణతీక్ష్ణా గ్రావృత్తా రూఢాః పునఃపునః

ద్వితీయేన్ద్ర కలాకారాః కలికానఖవజ్జ్కయః.

18

కోమలములై నునుపుగానున్నవై తీక్ష్ణమైనట్టి యగ్రభాగముగలవై, కోసినను మరలమరల పెరుగునవై, రెండవచంద్రకలవంటి యాకృతిగలవైనట్టి నఖపంక్తులు (గోళ్లు) దీని మొగ్గలు.

కర్మణః పరిపుల్లస్య దేహరూపతయేతి హి

కర్మేన్ద్రియాణి మూలాని దుష్టాని గ్రన్థిమన్తి చ.

19

దేహరూపమున వికసితమై, ప్రరూఢమైనట్టి యీ కర్మ - వృక్షయూనకు దుష్టములై, గ్రంథి సహితములైనట్టి కర్మేంద్రియములే మూలములు.

సిరాస్థిగ్రన్థినిద్ధాని పఙ్కుమగ్నాత్మకాని చ

వాసనారసవీతాని నిజరక్తరసాని చ.

20

గుల్ఫవన్తి దృఢాఙ్గాని సుత్వజ్ఞాని మస్మణాని చ

తేహమతి చ మూలాని విద్ధి బుద్ధీన్ద్రియాణి హి.

21

దృఢమైన అస్థులయొక్క గ్రంథులచే బద్ధములై, నాడులందు బరిపూర్ణమైయున్న అన్న రసమున మగ్నములై, వాసనయను రసమును బాసమొనర్చు తమరక్తమును రసముచే సరసములై, గుల్ఫ (పాదగ్రంథి) సహితములై, దృఢాంగములై, ఉత్తమ చర్మముతోగూడినవై, నునుపుగానున్న వైనట్టి యాకర్మేంద్రియములకు మూలములు జ్ఞానేంద్రియములైయున్నవి.

సుదూరమపి జాతాని పఞ్చస్తమ్బాని తాని తు

వాసనాపఙ్కుమగ్నాని రసవన్తి మహాన్తి చ.

22

ఆ జ్ఞానేంద్రియములు నిజవిషయరూపముగు దూరప్రదేశమునకు జనునవైయున్నను, నేత్ర, వాసికా, కర్ణాది పంచస్థానముల నాశ్రయించియున్నవి. మఱియు నవి తమతమ విషయరూప పంకమున మగ్నములై, రాగసహితములై, నిగ్రహించుటకు గతిమములై యొప్పుచున్నవి.

తేహం మూల బృహత్సమ్భం మనో వ్యాప్తజగత్త్రయం

పఞ్చప్రోతః శిరాశ్చక్షుముక్తానన్తరస ద్రవమ్.

23

పంచేంద్రియపవాహరూపములగు నాడులచే నాకర్షింపఁబడునదియు, భోగానంతరము విడిచి పెట్టఁబడు అనంతములైన రూపాది రసద్రవములు గలదియు, ముల్లోకములందును వ్యాపించి యున్నదియు, గొప్ప సంభమువంటిదియునగు మనస్సు ఆ జ్ఞానేంద్రియములకు మూలమై యున్నది.

తస్య మూలం విదుర్జీవం చేత్తోన్ముఖ చిదాత్మకం
చేత్తస్య చేతనం మూలం సర్వమూలై కకారణమ్.

24

చితేస్తు బ్రహ్మ మూలం యత్తస్య మూలం న విద్యతే
అనాఖ్యత్వాదనన్తత్వా చ్ఛుద్ధత్వాత్సత్యరూపిణః.

25

చేత్తము (విషయముల) వైపునకు ఉన్నట్లుండగు చిదాభాసరూపుడగు జీవుడే యా మనస్సునకు మూలమగును. అట్లు, చేత్త్యాంశమునకు మూలము మాయాశబలితమగు చైతన్యమైయున్నది. చిదాభాసాంశమునకు మూలము సర్వమూలముల కేకైకకారణంబగు బింబభూతమైన బ్రహ్మమే (చైతన్యమే) యగును. మనోవాక్కులకు అవిషయమై, అనంతమై, శుద్ధమై, సత్యమైనట్టి యా బ్రహ్మమునకు మూలము మఱుదియునులేదు.

సర్వేషాం కరణామేవం వేదనం బీజము తమం
స్వరూపం చేతయిత్వాన్తస్తతః స్పందః ప్రవర్తతే.

26

విషయోన్ముఖముగ చైతన్యమే సమస్తకర్మములకును మూలమైయున్నది. అ చైతన్యము అహంకారముతోటి తాదాత్మ్యమును బొందినదై క్రియారూపముగ స్పందమై, తత్ఫలముకొఱకుఁ బ్రవర్తించుచున్నది.

మునే చేతనమే వాద్యం కర్మణాం బీజముచ్యతే
తస్మిన్నతి మహాశాఖో జాయతే దేహశాల్మలిః.

27

ఓ మునీంద్రా! జీవచైతన్యమే సమస్తకర్మములకును ఆదియగు బీజమని వచింపఁబడుచున్నది. ఏలయనగానది యుండుటవలననే గొప్పశాఖలతోఁగూడిన యీ దేహమును శాల్మలీ (బూరుగు) వృక్షము జనించుచున్నది.

ఏతచ్చేతన శబ్దార్థభావనావలితం యది
తత్కర్మ బీజతామేతి నో చేత్తత్పరమం పదమ్.

28

ఈ జీవచైతన్యము అహంకారాదులతోఁగూడి 'నేను కర్తయగు చైతన్య'మను ఈ భావముతోఁగూడియున్నచో కర్మములకు బీజమగును. అట్లుకానిచో పరమపదరూపముగ న్నతేయగును.

చితిచ్చేతనశబ్దార్థ భావనావలితా యది
తత్కర్మ బీజతామేతి నోచేదాద్యం పరం పదమ్.

29

అనఁగా ఈ జీవచైతన్యమే అహంకారాది భావనలతోఁగూడియున్నచో కర్మములకు బీజత్వమొందును. అట్లుగాక, ఆ అహంకారాదులకు భిన్నమగు శుద్ధచిద్రూపభావన గల్గియున్నచో ఆదియగు పరమపదరూపమే (బ్రహ్మమే) యగును.

తస్మాద్వేదనమేవేహ కర్మ కారణమాకృతేః
యదేతత్కర్మణాం ప్రోక్తం త్వయ్యోక్తం మునీశ్వర.

30

కావున, దేహదులను గూర్చిన అహంభావముయొక్క భావనయే కర్మములకు గారణమై యున్నది. ఓ మునీశ్వరా! నేను వచించినట్టి యీ కర్మలయొక్క మూలమును దామె యిదివఱకు సెలవిచ్చియున్నాడు. (దాని ననుసరించియే యిప్పుడు నేను జెప్పితినిని భావము).

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

అస్య రాఘవ సూక్ష్మస్య కర్మణో వేదనాత్మనః
కస్త్యాగః కిమనుష్ఠానం యావద్దేహమితి సిత్తమ్.

31

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రాఘవా! ఎంతవఱకీ ఉపాధియుండునో, అంతవఱకు జీవచైతన్యము యొక్క అహంకారముతోటి అభేదభావనారూపముగు సూక్ష్మమైన కర్మముయొక్క త్యాగ మేమి? అనుష్ఠానమేమి?

యచ్చేత్యతే ను తేనాశు బహిరంతశ్చ భూయతే
సత్యాకారమసత్యం వా భవత్వాహితపిభ్రమమ్.

32

సత్యమైనను, భ్రమయు కలమై, అసత్యమైనను, బాహ్యమైనను, అభ్యంతరమైనను నగు ఏ దృశ్యమునైపునకు ఈ జీవచైతన్యము ఉన్ముఖముగుచున్నదో, దానినే యది కీఘ్రముగ బొందుచున్నది. ననుభవించుచున్నది.

న చేత్యతే చేతదలం భ్రమాదస్తాద్వియుచ్యతే
భ్రమః సత్తోస్త్వసత్తో వా కిం విచారణయానయా.

33

దృశ్యమునైపునకు ఉన్ముఖముకానిచో నది ఈ సంసారభ్రమముండి విడివడియే పోవుచున్నది. ఇంక ఆ భ్రమ సత్యమా, అసత్యమాయను నీ పిచారణచే నేమి ప్రయోజనము?

ఏత చ్చేతనమేవాన్తర్వికన త్యుద్భవభ్రమైః
వాసనేచ్ఛామనః కర్మసంకల్పాద్యభిధాత్మభిః.

34

ఈ జీవచైతన్యమే, వాసన, ఇచ్ఛ, మనస్సు, కర్మము, సంకల్పము మున్నగు కేర్లుగలియుత్పన్నముగు భ్రమలతోఁబాడినదై, సంసారరూపముచే దనయందు వికసించుచున్నది.

ప్రబుద్ధస్యాప్రబుద్ధస్య దేహినో దేహగేహకే
ఆదేహం విద్యతే చిత్తం త్యాగస్తస్య న విద్యతే.

35

జ్ఞానియైనను, ఎంతవఱకే దేహముండునో, అంతవఱకు జీవునకీ దేహగృహమున చిత్తత్యాగము సంభవింపనేరదు.

జీవతాం తస్య సంత్యాగః కథం నామోపపద్యతే
కేవలం కర్మశబ్దార్థ భావనా భావనే సతి.

36

కర్తా కర్మత్వముత్సృజ్య స్వయమేవ భవత్వజం

ఏలయనగా, జీవించియుండువారికి చిత్తముయొక్క త్యాగ మెట్లు సంభవింపును? కాని, యథాప్రాప్తముగు వ్యవహారకార్యముండును 'నేనెవ్వరిగ మై, అద్వితీయ మై, కూటస్థమైనట్టి చిత్తాత్మకుడు;

శుద్ధ చిద్రూపుండనగు నేనేమియుఁ జేయఁటలేదను నీపకారమును నిష్క్రియమైన ఆత్మస్వభావవలన కర్మశబ్దార్థముల భావన జనియింపకయుండ, కర్మ, ఆకర్మల వికల్పమును దృఢించి జీవచైతన్యము స్వయముగనే అజమైనట్టి బ్రహ్మరూపమునున్నది.

అసంభవతి సంత్యాగే కర్మణో యః కరోతి హి.

37

ఇదం కర్తవ్యతా త్యాగం న కించిత్తేన తత్కృతం

కర్మాకర్మల వికల్పమును దృఢింపక, శరీరమాత్రముచే విహితకర్మల దృఢింపఁవాఁడు కర్మ త్యాగ మొకింటేని గావించినవాఁడు కాఁడు.

బోధాదిదస్తాసంవిత్తేః స్వయం విలయనాత్మ యత్.

38

జగత్తస్య విదుస్త్యాగమసజ్జం మోక్షమేవ చ

జ్ఞానముచే దృశ్య ప్రతిభాసము స్వయముగనే లయింప, జగత్తుయొక్క ఆత్మంతాభావము సంభవించుటయేనిగలదో, అదియే త్యాగమనియు, అసంగమనియు, మోక్షమనియుఁ జెప్పఁబడును.

వేదనం సతి సంవేద్యే సర్గాదావేవ వేద్యదృక్.

39

నోత్పన్నా విద్యతే నైవ తస్మాత్కిం క్వేవ వేదనం

వేదన (చిదాభాస రూపచైతన్య)మున్నపుడే వేద్య (విషయ)ముండును. కాని వేద్యదృష్టి యథార్థముగ (తత్త్వదృష్టిచే) నుత్పన్నముగాకయేయున్నది. గాన లేనిదేయగును. అట్టివోనిక నెఱుఁగ నేమి వేదనము?

వేదోన్ముఖత్వం సంత్యజ్య రూపం యద్యేదనస్య వై.

40

న వేదనం తన్నో కర్మ తచ్ఛాంతం బ్రహ్మ కథ్యతే

వేదో (విషయో)న్ముఖత్వమును దృఢింపిన శుద్ధముగు వేదనము (చిదాభాసరూప చైతన్యము) యొక్క స్వరూపమేదిగలదో, అది వేదనముగాదు, కర్మ (క్రియరూపము) గాదు; శాంతముగు బ్రహ్మమే యగును.

చేతనం ప్రోచ్యతే కర్మ సంస్కర్త్యాభ్రవికానితం.

41

అచేతనం విదుర్మోక్షం జ్ఞం ప్రత్యేవోపదేశగీః

జూచులందుఁ బ్రతిబింబించు మేఘమువలె బుద్ధ్యావ్యపాసుల వ్యాపారముచే వికసించుచు నగుటఁబట్టి చిదాభాసరూపముగు చైతన్యము క్రియారూపమనియే చెప్పఁబడుచున్నది. కావున, అనుభవజ్ఞులు చిదాభాసశూన్యమునే మోక్షమని పలుకుదురు. అట్టివారియొక్క యుపదేశవాణి వివేకవంతుడగు శిష్యునిగూర్చియే యగును.

త్యాగో హి కర్మణాం తన్నాదాదేహం నోపపద్యతే.

42

కావున నో రామచంద్రా! దేహ మంతపటకుండునో, అంతపటకు గర్మలయొక్క త్యాగము సంభవింపదు.

యైస్తు సంపూజ్యతే కర్మ తన్మూలం తైర్న ముచ్యతే
మూలం స్వకర్మణా సంవిత్తనో వాసనాత్మకః.

43

కర్మ నెవరు పూజింతురో, వారు దాని మూలమును దృఢింపక యుండుదురు. మఱియు, మనుజునకుఁ దన కర్మయొక్క మూలము వాసనామయమై, మనస్సంబంధమైనట్టి చిదాభాసరూపమును సంవిత్తయిస్తుది.

సా చాదేహం సముచ్ఛేత్తు మృతే బోధాన్న శక్యతే
రామ కేవలమేషాన్తః కర్మమూలకరా పరా.

44

అట్టి చిదాభాసరూపమును సంవిత్తుయొక్క యుచ్ఛేదనము, దేహముండునంతవఱకు జానముచేఁ దప్ప మఱిదేనిచేతను సాధ్యముకాదు. ఓ రామచంద్రా! కేవలమీ చిదాభాసరూపమును సంవిత్తే అంతఃకరణమునందలి యితర కర్మమూలములగు కామవాసనాదులను గలుగఁజేయునదై, కర్మత్వకారులందు శ్రేష్ఠమై యుత్పన్నునుది.

సూక్ష్మ సంవిదసంవిత్త్యా స్వయత్నేన నికృన్యతే
యేన సంవిదసంవిత్త్యా స్వయత్నేన విచార్యతే.

45

కావున నెవఁడు చిదాభాసరూపమును సంవిత్తును మూలాజ్ఞానముతోనహి స్వయత్నుముచే (అత్మవిచారముచే) యథార్థముగ నెఱింగి, దానిస్వరూపమును దొలగఁగఁదోసి శుద్ధ చిద్రూపము నెఱుంగుచున్నాఁడో, ఆతఁడట్టి సూక్ష్మ చిదాభాస సంవిత్తుయొక్క అను సంధానము గావించు కుండులయను స్వయత్నుముచేతనే దానిని ఛేదించి వైచుచున్నాఁడు.

తేన సంస్మృతివృక్షస్య మూలకాఘో వితన్యతే.

46

ఆతఁడే సంసారవృక్షముయొక్క మూలచ్ఛేదనమును గావించినవాఁడగును.

అచేతనాకాశమ నన్యదేశం

తదేవమస్తి త్విదమర్థహీనమ్

తద్యోమరూపం యత ఏతదేవం

నిరామయం చేతనసారమాహుః.

47

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాకోకే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే కర్మబీజదాహయోగోపదేశో
నామ ద్వితీయః సర్గః ॥ 2 ॥

చిదాభాస వర్జిత ఆకాశరూపమై, సజాతీయ, విజాతీయ, స్వగత భేదశూన్యమై. ఏకమై, తృత్యపదార్థరహితమైనట్టి బ్రహ్మముమాత్రమే గలదు. చిదాకాశరూపమై, నిరామయమైనట్టి యా బ్రహ్మమే నమస్త చేతనములయొక్క సారమని బ్రహ్మవేత్తలు పలుకుదురు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున
కర్మబీజదాహయోగోపదేశమును రెండవ సర్గము ॥ 2 ॥

తృతీయః సర్గః.

[అత్యంతం మార్జితే వేద్యే యథా తత్త్వమవేదనమ్
నిష్క్రియం చాపి విదుషం తథోపాయ ఇహోద్యతే.]

వేద్యము (విషయము) సంపూర్ణముగఁ దొలగింపఁబడ, చిదాభాసరహితమై, నిష్క్రియమైనట్టి బ్రహ్మ మెట్లు విజ్ఞుల కగుభూతమగునో, ఆ యపాయమిట్ల పరింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

అవేదం వేదనస్య మునీన్ద్రా క్రియతే కథమ్
నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః.

1

శ్రీరామఁడు:—ఓ మునింద్రా! అవేదనమని (జ్ఞానరహితమైనదని) * వేదనము (జ్ఞానము) నెట్లు చెప్పుచున్నాడు? అసత్తునకు ఉనికిగాని, సత్తునకు లేమిగాని లేదుగదా!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః
యదా తదైవ సుకరం వేదనా వేదనం స్వయమ్.

2

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:—ఓ రామచంద్రా! ఎప్పుడు అసత్తున కునికిగాని, సత్తునకు లేమిగాని లేద నుట సిద్ధాంతమైయున్నదో, అప్పుడే స్వయముగ వేదనము అవేదనమగుట సులభమైయున్నది.

ఏతా వేదన శబ్దార్థౌ రజ్జుసర్పభ్రమౌపమా
అసత్త్వాప్రదితౌ పీఠి మృగత్వస్థామృశా సమా.

3

ఈ 'వేదనము' యొక్క శబ్దార్థముల రెంటిని రజ్జువుననలి సర్పమువలెను, ఎండమావు నందలి నీటివలెను భ్రమయుక్తములుగను, అసత్యముగనే యుదయించినవిగను నెఱుంగుము.

అబోధ స్త్వనయోః శ్రేయాన్బోధో దుఃఖాయచేతయోః
తస్మాత్సదేవ బుద్ధ్యస్వ మానసద్బుద్ధ్యస్వ రాఘవ.

4

ఓ రాఘవా! ఈరెంటియొక్క విస్మరణమే పరమశ్రేయమైయున్నది. వాని జ్ఞానము దుఃఖమును గలుగఁజేయుచుండును. (వాస్తవముగ విషయములు బాధింపఁబడుటఁజేటి వేత్త్యము, లేక, వేద్యమే లేకయుండ నికచేతనము, లేక, వేదనము—అనగావానిజ్ఞాన మెట్లుండఁగలదు?) కావున, నీవు సద్రూపమగు ఆత్మనే యెఱుంగుము. అసద్రూపమగు చిదాభాసుని నెఱుంగకుము.

జన్తోద్వేదన శబ్దార్థబోధో దుఃఖకరః పరః
నిమగ్నత్వ జ్ఞాపిశబ్దార్థబోధం తిష్ఠ యథాస్థితమ్.

5

* గత సర్గ (1) 42 ప శ్లోకమున 'అవేదనం విదుక్యతే' అని వసిష్ఠులు చెప్పిరి. 'అవేదనం' అనుపదమునకు జ్ఞానరహితమగునది యనునర్థము గైకొని శ్రీరామఁలెట్లఁ బ్రశ్నించుచున్నాఁడు. అవేదనమునకు చిదాభాసరహితమగు చైతన్యమని వసిష్ఠులు తాత్పర్యము.

‘వేదనము’యొక్క శబ్దార్థములయొక్క జ్ఞానము జీవునకు గొప్పదుఃఖము నేకలుగఁజేయును. కాబట్టి, యాజ్ఞప్రియొక్క శబ్దార్థముల బోధను సమూలముగ ఛేదించినై చినుఖ పూర్వకముగ నుండుము.

సర్వావబోధావసరే జ్ఞప్తి శబ్దార్థయోరిహ

నిర్వాణోదయ ఇత్యేవ పరమోమితి శామ్యతామ్.

6

ఓ రామచంద్రా! స్వర్తవిధ త్రిపుటిబోధలక్షణముగు వ్యవహారకాలమందును, వ్యావహారిక జ్ఞప్తి శబ్దార్థములందు సర్వార్థ పరమగు కూటస్థ చిన్మాత్రమును సర్వశబ్దపరమగు ఓంకారముచే లక్షించి ఈ శుద్ధాత్మయే నిర్వాణోదయ మని నిశ్చయించి, ఏ విశ్లేషమున్ను లేక వ్యవహరింపుము.

శుభాశుభాత్మకర్మ స్వం నాశనీయం వివేకినా

తన్నా నీత్యవబోధేన తత్త్వజ్ఞానేన సిద్ధ్యతి.

7

వివేకియగువాడు తన శుభాశుభకర్మల రెంటిని రూప సత్యంపఁజేయవలెను. అవి వాస్తవముగ లేవను ఈబోధచేతను, తత్త్వజ్ఞానముచేతను, ఆనాశము సిద్ధించును.

కర్మమూలని కాషేణ సంసారః పరిశామ్యతి

సువిచారితమన్విష్టం యావత్కర్మ న విద్యతే.

8

కర్మయొక్క మూలమును (విదాభాసరూపసంవిత్తును) ఛేదించుటచేతనే సంసారము శమించుచున్నది. మూల, ఫల, పుష్ప, శాఖోపశాఖాసహితముగు కర్మవృక్షమంతయు లేదనియే పూర్ణవిచారముచేఁ గాంచఁబడినది, మఱియు శాస్త్రాన్వేషణముచే నెఱుంగబడినది.

చిద్రూపో బిల్వమజ్ఞానశ్చిత్తసంజ్ఞాం యదాత్మని

కరోతి తద్యథా బిల్వాన్న స్వల్పమపి భిద్యతే.

9

బిల్వమజ్ఞ తనయందే బీజాదులను గలుగఁజేయునో, అయ్యవి యాబిల్వముకంటె గొంచెమైనను వేఱుగానట్లు, చిద్రూపమును బిల్వమున్ను దనయందే చిత్తమును బేరుగల క్రియాకారకాది త్రిపుటిని రచించుచున్నదో, అదియూ చిద్రూపముకంటె లేశమైనను భిన్నముకాదు.

న యథా సంనివేశానః సంనివేశస్తతః పృథక్

తథా నభోర్థాది పృథజ్ఞ పరస్పాన్మనాగపి.

10

భూలోకాంతర్గతములగు జంబూద్వీపాదులూ భూలోకమునకంటె వేఱుగానట్లు, ఆకాశము, తదంతర్గతములగు భూత, భువనాదులున్ను, సన్మాత్రముగు పరమాత్మకంటె వేఱుగావు

యదేవామృతదేవాన్తర్గతత్వమపృథగ్యథా

చిత్త్వమేవం తథా చిత్తం తద్రూపత్వాత్తదర్థయోః.

11

జలమందలి ద్రవత్వము జలముకంటె వేఱుగానట్లు, చిత్తమున్ను చిద్రూపముగటచేతను, చిన్మాత్రార్థకమగు చిత్తిభాత్వార్థము గలిగియుండుటచేతను, చిత్తు(చైతన్యము)కంటె వేఱుగాదు.

యథా ద్రవత్వం పయసి యథా ౨౨లోకశ్చ తేజసి

తథా బ్రహ్మణ్యతద్భావం చిత్త్వం చిత్తం చ విద్యతే.

12

జలమందు ద్రవత్వమున్ను, అగ్నియందుఁ బ్రకాశమున్ను యెట్లు కలవో, అట్లే బ్రహ్మము నందును గ్రాహకత్వ, స్మర్తృత్వాది ధర్మకూన్యచుగు చిత్తమున్ను గలదు.

చేతనం కర్మతత్వాన్తర్నిర్మలం భ్రమయక్షవత్
ఉదేత్యహేతుకం తచ్చేన్నోదితం తన్న విద్యతే.

13

పదార్థములను బ్రకాశమొనర్చునది అను 'చేతన' శబ్దముయొక్క యర్థము క్రియాత్మక మగుటఁబట్టి నిష్క్రియ, కూటస్థ, చైతన్యమందు, భ్రమసిద్ధుఁడగు యక్షునివలె మిథ్యయైయున్నది. కారణములేకయే యేమిథ్యానూప ముచియించునో, అది యుండుచుండేయై, లేనిదగుచున్నది.

చేతనం కర్మతచ్చైతదాభివి స్పన్ద ఇవానిలః
అహేతుకం యదాత్తైతద్భహిరస్తస్య సార్థభిః.

14

ఏపుడు చేతనము, దాని ప్రకాశనరూపక్రియ, వాయువు, అద్దానిచలనములవలె అభిన్నమై యున్నవో, అపుడు బాహ్యభ్యంతరము లందలి — అనగా జాత్రత్వస్థ సుషుప్తులందలి పదార్థ బుద్ధియు ఆత్మరూపమేకాని వేఱుకానిదేయగును.

విస్తారః కర్మణాం దేహః సోహంతాతా ససంస్మృతిః
అచేతనానహస్తేన శామ్యత్యస్పన్దవాతవత్.

15

కర్మలయొక్క విస్తారమే యీ దేహము. అదియే అహంకారము అదియే సంసారము. చిదాభాసత్యాగ పూర్వకమగు అనహంభావనయను మూలఁజేదనముచే నయ్యది నిశ్చలవాయువువలె శమించుచున్నది.

అచేతనాదనన్తాత్తా భూత్వా జ్ఞోఽపుష్పలోపమః
సంసారమూలకషణం కురు క్రోడముఖాగ్రవత్.

16

ఓ రామచంద్రా! ఇవ్విధమున చిదాభాసుని ద్యజించి, అనంతాత్మఁడవై, చిద్రూపుఁడవై, శిలవలె నిశ్చలముగనుండి, వరాహముఖాగ్రమువలె (వరాహము తుంగగడ్డలు మొవలగువానిని ఛేదించు నట్లు) సంసారమూలము నుచ్ఛేదనమొనర్చుము.

కర్మబీజకలాత్యాగ ఏవం కృతో భవేత్
నాన్యథా రాఘవాన్తనే శాన్తమస్తు సదాశితమ్.

17

ఓ రాఘవా! ఈరీతిగనే కర్మబీజకళయొక్క కోశము త్యజించఁబడును గాని మఱియొక విధముగఁగాదు. కావున నీయంతఃకరణము చిదాభాసుని ఉచ్ఛేదనమొనర్చి సదాశాంతముగనుండుగాక!

కర్మబీజకలాత్యాగే త్వేతస్మాదిత రాత్మని
అవిద్యమానే జీవస్య తజ్జైర్విదితవస్తుభిః.

18

శాన్తైర్న గృహ్యతే కించిన్న చ సంత్యజ్యతేఽపి చ
త్యాగాదానేన జానన్తి తతస్యైః శాన్తమాన సమ్.

19

అకాశశూన్యహృదయైర్జైర్యథా స్థితమాస్యతే

క్రియతే చ యథాప్రాప్తం నాప్యేతైః క్రియకేపి చ. 20

ఈ ప్రకారముగ కర్మబీజకళ త్యజింపఁబడ. బ్రహ్మముకంటె భిన్నములైన చిదాభాసుఁడు దృశ్యప్రపంచము జీవునకు మిథ్యకాఁగా, వేద్యముగు పరబ్రహ్మము నెఱిగినట్టి తత్త్వజ్ఞులగు శాంతులైన మహాత్ములు దేనిని గ్రహింపకయు, త్యజింపకయు నుండురు. ఏలయనఁగా, వారు గ్రహణత్యాగముల యనుభవమును బొందనివారై శాంతచిత్తులై, అకాశమువలె విడిమై, దృశ్యరహితమైనట్టి తమ యాత్మస్వరూపమునే స్థితిగల్గియుండురు. మఱియు, ప్రవాహపతితములగు కార్యములఁ జేయుచున్నను వారేమియుఁ జేయనివారే యగుదురు.

ప్రవాహపతితం సర్వం స్పృశ్యతే శాంతమానసమ్

తేషాం కర్మేద్వియాణ్యేవమర్థ సన్తు ప్తబాలవత్. 21

నదీప్రవాహమందుఁబడిన తృణ, కాస్తాది సమస్తమున్ను చలించునట్లు, అట్టి తత్త్వజ్ఞుల కర్మేంద్రియములు మనోవికారములేక నే, నగము నిద్రించిన బాలునివలె, చేష్టల నల్పుచుండును.

రసే నిర్వాసనే లభ్యే రసా అవ్యతినీరసాః

నాన్తస్మిన్ని న బహిరజ్ఞాననిపుణా ఇవ. 22

నిర్విషయముగు నిరతిశయానందము (బ్రహ్మము) లభింప, భోగానకములగు కరణవృత్తులు రాగరహితములై, తమతమ విషయప్రకాశమున నమనముగ ములైనవివలెనయి, అంతరమునగాని, బాహ్యమునగాని స్థితిన్బాంధకయుండును.

కర్మణో వేదనం త్యాగః స చ సిద్ధః ప్రబోధతః

అవస్తు నేతరేణార్థః కిం కృతేనాకృతేన వా. 23

పూర్వోక్తముగు జ్ఞానమే కర్మత్యాగమైయున్నది. అట్టిజ్ఞానము అత్మప్రబోధముచే సిద్ధించును. మిథ్యారూపమైన తదిరములగు జీవితముయొక్క అదృష్టముచేఁ బ్రాప్తముగు దేహేంద్రియదుల చేష్టలు ఒనర్చుటచేగాని, ఒనర్చుకుండుటచేగాని ప్రయోజనమేమియునులేదు.

అవేదనమసంవేద్యం యదవాసన మాసితం

శాన్తం సమమనుల్లేఖం స కర్మత్యాగ ఉచ్యతే 24

చిదాభానవరితమై, విషయజ్ఞానరహితమై, శాంతమై, సమమై, కృత, అకృత ప్రతినంధానశూన్యమై, వాసనారహితమైనట్టి శుద్ధమైన అత్మస్థితియే కర్మత్యాగమనఁబడును.

అపునఃస్మరణం సమ్యక్ చిరవిస్మృతకర్మ తత్

స్థితం స్తమ్భాదరసమం స కర్మత్యాగ ఉచ్యతే. 25

చిరకాలముక్రిందట నాచరించిన కర్మను మఱచునట్లు, సాంసారిక దృశ్యపదార్థములను పూర్ణముగ విస్మరించునట్టి, స్తంభమృత్యుభాగమువలె నిశ్చలమైన అత్మస్థితి యేదిగలదో, అదియే కర్మత్యాగమనఁబడును.

అత్యాగం త్యాగమితి యే కుర్వతే వ్యర్థబోధినః
సా భుజ్జే తాన్పశూనజాన్కుర్మ త్యాగపిశాచికా.

26

మూలమును (చిదాభాసుని) ద్యజింపక, కేవలము కర్మేంద్రియ సంయమమాత్ర దూషక మైనట్టి త్యాగము నెవరాచరింతురో, అట్టివ్యర్థబోధతోఁగూడిన పశుతుల్యులగు అజ్ఞులను కర్మత్యాగ రూపిణియగు పిశాచి తినివేయుచున్నది.

సమూలకర్మసంత్యాగేనైవ యే శాన్తిమాస్థితాః
నైవ తేషాం కృతేనార్థో నాకృతేనేహ కశ్చన.

27

సమూల కర్మత్యాగ మొనర్చి యెవరు ప్రశాంతముగ నుండురో, అట్టివారికి ప్రపంచమున కర్మ నాచరిండుటచేగాని, ఆచరింపకపోవుటచేగాని ప్రయోజనమేమియును లేదు.

సమూలమలముద్ధృత్య కర్మ బీజకలామితి
నిత్యమేవసమాధానాస్త జ్ఞాన్తిష్ఠన్యతః సుఖమ్.

28

వివేకులగు జనులు కర్మబీజకళను సమూలముగఁ ద్యజించి, యేకమైనట్టి ఆత్మయందే నిత్యము సమాహితులై సుఖముగ వెలయుచుండురు.

ప్రవాహపతితే కార్యే ఈషత్పుద్గా అతన్మయాః
ఘోర్ణమానా ఇవ క్షీణా యన్త్రసంచారితా ఇవ.

29

మోక్షలక్ష్యాన్య విలాసీన్యా వ్యసనోపహతా ఇవ
అర్ధసుప్తప్రబుద్ధాభాః కామప్యవనిమాగతాః.

30

వివేకులగువారు అనాన్తలై, అభిమానాదివికారశూన్యులై ప్రవాహపతీతములగు కార్యముల నొకింత యాచరించుచు, మదిరోన్మత్తునివలెను, యన్త్రసంచారితులగు కాష్ఠాదిప్రతిమలవలెను నిస్పృహముగఁ దిరుగుచు, మోక్షలక్ష్యాయను విలాసినీ యందలి అత్యాసక్తిచే స్వదేహముల ఆసు సంధానము లేనివారివలె నొప్పచు, సగము నిద్రించిన బాలునివలె చేష్టనల్పుచు పంచమాది భూమి కలను బొందినవారై యుండురు.

యత్సమూలా పరిత్యక్తం తత్త్యక్తమితి కథ్యతే
అమూలకావస్త్యాగో యః స శాఖాలవనోపమః.

31

సమూల త్యాగమే త్యాగమనఁబడును. అట్లుకానిది (మూలమును ద్యజింపక చేయు త్యాగము) శాఖాచ్ఛేదనమునంటిదే యగును.

అకృష్టమూలశాఖాగ్రలవనః కర్మపాదపః
పునః శాఖాసహస్రేణ దుంఖాయ పరివర్ధతే.

32

మూలము ఛేదించఁబడక, శాఖలయొక్క యగ్రభాగము మాత్రము ఛేదించఁబడినచో ఈ కర్మవృక్షము మరల వేలకొలది శాఖలతోఁగూడి పరిభ్రమింపఁగలదు. నే కలుగఁజేయును.

అవేదనాత్మనా తేన కర్మత్యాగోఽజ్ఞ సిద్ధ్యతి
క్రమేణ నేతరేణాత ఏతదేవాహరస్యవ.

33

ప్రియుడవగు నో రామచంద్రా! చిదాభాసుని యుచ్చేదనముచే కర్మత్యాగము సిద్ధించుచున్నది. కావున, పూర్వోక్తక్రమము ననుసరించియే నీవభ్యాసమొనర్చుచునుండుము. ఇతర క్రమము ననుసరింపవలదు.

యే త్వేవ కర్మసంత్యాగ మకృత్యాన్యత్రపుర్యతే
అత్యాగం త్యాగరూపాత్మ గగనం మారయన్తి తే.

34

ఎవరిట్టి కర్మత్యాగమాచరింపక, అన్యవిధములగు హతాదులచే కర్మేంద్రియాదుల సంయమము మాత్రము గావించుకో, వారు అత్యాగమునే త్యాగమని యెంచి, ఆకాశమును బాదుచున్నవారగుదురు. (వ్యర్థక్రియ నాచరించుచున్నారని భావము)

బోధాత్మకతయా కర్మత్యాగః సంపద్యతే స్వయం
దగ్ధబీజా నిరిచ్ఛోచ్చైచ్చరక్రియేవ భవేత్క్రియా.

35

అత్యజ్ఞానము గలుగుటచే కర్మత్యాగము స్వయముగ సిద్ధించుచున్నది. ఏలయనగా, దగ్ధబీజమువంటిదియు (వాసనావర్జితమును), ఇచ్ఛార్హితమునునగు జీవన్ముక్తుల గొప్పయారంభముగల క్రియయు అక్రియయేయగును.

బుద్ధిస్థియేహితం కర్మ సఫలం రసభావనాత్
వేప్తేతవ్యం కుదామ్నేవ స్పందానోన్య నిష్ఫలోఽజ్ఞజః.

36

రజ్జువుచే జుట్టుబడిన కూపకాష్ఠముయొక్క క్రియచే జలమకూపమునుండి యీడ్వలబడ ధాన్యాదిసంపద ఫలించునట్లును, కేవలము కూపకాష్ఠముయొక్క వ్యర్థక్రియచే ఫలించనట్లును, బుద్ధిసహితమగు యింద్రియములచే భోగాన క్రిరసభావనతోఁగూడి యొనర్పఁబడుకర్మయే ఫలించునుగాని, అన్యముగు శరీరాదుల చేష్టామాత్రముచే నొనర్పఁబడు (వాసనారహితమగు) కర్మ ఫలించదు.

కర్మత్యాగే స్థితే బోధాజ్ఞవన్ముక్తో వివాసనః
గృహే తిష్ఠత్వరణ్యే వా శామ్యత్వభ్యేతు వోదయమ్.

37

జ్ఞానముచే కర్మత్యాగము గావించఁబడ నిక వాసనారహితుండగు జీవన్ముక్తుడు గృహమందుండినను, లేక, వనమందుండినను, ధనాదిసంపదలతోఁగూడియుండినను, లేక, కూడకయుండినను సమానమే.

గేహమేవోపశాన్తస్య విజనం దూరకాననం
అశాన్తస్యాప్యరణ్యాని విజనా సజనా పురీ.

38

జ్ఞానముచే బ్రహ్మాంశానందిన మనుజునకు గృహమే నిర్జనముగు దూరారణ్యమైయున్నది. అశాన్తునకు జనశూన్యమగు మహారణ్యమున్ను అనేకజనసంయుక్తమగు పట్టణమైయున్నది.

పరిశాన్తమతే రజ్జస్య స్పష్టేఽప్యప్రాప్తమానవా
నిర్మలా వితతా హృద్యా హృద్యేవ వనభూమికా.

39

ప్రకాంతబుద్ధియగు జ్ఞానికి, స్వప్నమందైనను మనుజునందము లేనిదై, నిర్మలమై, విశాలమై, మిగుల రమణీయమైనట్టి వసభూమి హృదయముననే విరాజిల్లుచున్నది.

జ్ఞస్య నిర్వాణదృశ్యస్య నిస్పందార్థా నభోమయీ
శాంతాశేష విశేషార్థా జగదేవ మహాటవీ.

40

జ్ఞానాన్నిచే శమించిన దృశ్యముగల జ్ఞానికి యీ జగత్తే, పదార్థముల చలనములేనియు, ఆకాశ (చిదాకాశ) మయమున, ననుస్థితేశేషపదార్థములు శమించినదియునగు మహారణ్యమైయున్నది.

అనన్త సంకల్పవతో హృదయస్థగత్స్థితేః
హృద్యేవావర్తతే భూమిరజ్జన్యాఖిలసాగరా.

41

అనేకసంకల్పములతో, గూడియుండువాఁడును, హృదయమున జగత్తుయొక్క స్థితిని ధరించు వాఁడునగు యజ్ఞానికి హృదయముననే సర్వ సముద్రములతో, గూడిన పృథివి విద్యమానమైయున్నది.

జయత్యజ్జస్య దీనస్య వివిధద్వంద్వసంకటా
సారమ్భా వివిధాకారా హృద్యేవ గౌమమణ్డలీ.

42

అజ్ఞానియగు దీనమనుజునకు, నానావిధ సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను సంకటములచే వ్యాప్తమై, అనేకకార్యారంభనహితమై, పలువిధ ఆకారముతోఁగూడినదైనట్టి గ్రామసముఛ్ఛాము హృదయమందే గలదు.

వివిధకార్యవికారదశామయీ
సపురపత్తన మణ్డలపర్వతా
ముకురకోశ ఇవ ప్రతిబిమ్బితా
హృది భవత్యమలా మలినే మహీ.

43

ఇత్యాశ్చే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే దృశ్యోపశమయోగోపదేశో
నామ తృతీయఃసర్గః ॥ 31 ॥

అద్వమందువలె మలినహృదయమున, ధనార్జన, వ్యయాది వివిధకార్యములచే సదాలోభమోహ శోకభయాది వికారదశలచే బుర్ర మై యుప్పునదియు, నగర, మహానగర, దేశ దేశాంతర, పర్వత, సహితమునగు యీ నిర్మల పృథివి ప్రతిబింబించుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్థమున
దృశ్యోపశమయోగోపదేశమను మూఁడవసర్గము ॥ 31 ॥

చతుర్థః సర్గః.

[ఈహాహుతైవ సంసారమాలమిత్యుప వర్ణ్యతే
తత్త్వాగశ్చానహంభావ భావనాదాత్మబోధతః.

అహంత్యమే సంసారమునకు మూలమనియు, ఆత్మజ్ఞానముచే అనహంభావన యైనర్చుటచే నది త్యజింపఁబడుచున్నదనియు, నిట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

సాహస్రాదిజగచ్ఛాన్తా బోధే సంవిత్కలాత్మని
సంశాన్త దీపసంకాశస్త్వాగః సిద్ధ్యతి నాన్యథా.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! తైలము త్వయింప దీపమున్ను త్వయించునట్లు, ఆత్మజ్ఞానరూపమగు చైతన్యకళ యుదయించుటచే 'అహంత్యా'ది సహితమగు జగత్తు సిద్ధించును. మఱియొక విధముగఁగాదు. (దృక్పక్షము సర్వదృశ్యత్యాగమే మోక్షము.)

న త్యాగః కర్మసంత్యాగో బోధస్త్వాగ ఇతి స్మృతః
అజగత్ప్రతిభైకాత్మా యేనహస్రాదిరవ్యయః.

2

కర్మత్యాగము త్యాగముకాదు. బోధయే (సర్వదృశ్యత్యాగరూపమగు ఆత్మస్థితియే) త్యాగమని చెప్పఁబడినది. జగత్ప్రతిభలేనిచై, శేషించునట్టి - ఏకమై, నాశరహితమై, అహంత్యవర్జితమై ఆత్మయే సర్వ త్యాగరూపమగు మోక్షమగును.

అయం సోహమిదం తస్మ ఇతి నిఃస్నేహదీపవత్
శాన్తే పరమనిర్వాణే ప్రబోధాత్మేతి శివ్యతే.

3

'ఈ దేహమే నేను, ఈ శరీరసంబంధములగు గృహధనాదులు నావి'—ఇట్టి రూపమున జగత్తు తైలములేని దీపమువలె శమింప, బోధ(చైతన్య)రూపమగు ఆత్మయే శేషించును. అదియే పరమనిర్వాణమగుమోక్షము.

అయం సోహమిదం తస్మే శాన్తమిత్యేవ యస్య నో
న జ్ఞానం తస్య నో శాన్తిర్న త్యాగో న చ నిర్వృతిః.

4

'ఈ దేహమే నేను, ఈగృహాదులు నావి — ఇవిధమగు దృశ్యతాదాత్మ్యభావనయొనక శమింపకుండునో, ఆతనికి జ్ఞానముగాని, శాంతిగాని, త్యాగముగాని, మోక్షరూప సుఖముగాని యుండనేరవు.

మమేదమయ మేవాహమిత్యేతావతి యః క్షయః
బోధాత్మా శివమాశాన్తం తస్మాదవ్యన్న విద్యతే.

5

'ఈ ధనాదులు నావి, ఈ శరీరేంద్రియాదులు నేను—ఇట్టి రూపమగు జగత్తు యంతయు శమింప, బోధరూపమై, శివమై, సర్వథా శాంతమైనట్టి ఆత్మయే శేషించును. దాని కన్యముగ నెదియును లేదు.

అహమంశే విదా క్షీణే సర్వమేవ త్తయం గతమ్

న కించిచ్చ క్వచిత్తీణం నిర్వాణై కథునం సితమ్.

6

తత్త్వబోధచే 'అహం' (దేహభిమాన) అంశము త్తయింప, మమత్వాంశముగ జగత్తంతయునుగూడ త్తయించిపోవును. కాని, యథార్థముగ నేదియు త్తయించుటలేదు. ఏలయనగా సర్వత్ర నిర్వాణభువమై, ఏకమైనట్టి ఆత్మయే సిద్ధిగల్గియున్నది.

అహం విదనహంవిత్వాదేవ శామ్యత్యవిఘ్నతః

ఏతావన్నాత్రసాధ్యేయం కిమివేయం కదరనా.

7

అహంభావన యొనర్చు జీవుఁడు 'అనహం'భావనామాత్రముచే నిర్విఘ్నముగ శాంతి నొందును. ఇంతమాత్రముగ సాధనచేతనే ముక్తి సిద్ధించుచుండ నిక అన్యసాధనములగూర్చిన క్లేశ మేల?

అహంనాహమితి భ్రాన్తిర్నచ చిత్త్వాదృతేఽస్తి సా

చిత్త్వం చాకాశవిశదమతః కైవహ భ్రమస్థితి.

8

'నేను దేహదులుకాను, శుద్ధచిన్మాత్రుఁడను అను ఈ అనహంబుద్ధియు ద్వైతకారణమున అహంబుద్ధివలెనే అధ్యాసముని (భ్రమయని) వచించుచో పంకముతోగూడ కతకరేణువు (చిల్లగింజ)వలె అది అహంబుద్ధితోసహా చైతన్యమున విలీనమగుచున్నది. కావున నది చైతన్యముకంటె భిన్నముకాదు. వాస్తవముగ చిత్స్వరూపము ఆకాశమువలె స్వచ్ఛమై, నిర్లేపమైయున్నది. అందీజగద్భాగింతి యెట్లుండగలదు?

న భ్రమో భ్రమణం నైవ న భ్రాన్తిర్భ్రామకోస్తి వా

అనాలోకనమే వేదమాలోకాన్నేదమస్తి తే.

9

యథార్థముగ భ్రమగాని, భ్రమణముగాని, భ్రాంతిగాని, భ్రామకముగానిలేవు, ఇవన్నియు అజ్ఞానముచేతనే సిద్ధించినవి. జ్ఞానముచే నవి నివర్తింప, లేనివేయును.

విద్ధి చిన్మాత్రమే వేదమసద్రూపోపమం తతం

తేనాలం మానమాస్సైవం సర్వం నిర్వాణమాత్రకమ్.

10

ఓ రామచంద్రా! అసద్రూపమునుబోలి వ్యాపించినట్టి చిన్మాత్రముగనే నీవీనమస్తమును నెఱుంగుము. అట్లు సర్వము నిర్వాణరూపముగ ఆత్మమాత్రముగనే యెఱిగిన వాడెవై మానముగ నుండుము.

యే నైవాశు నిమేషేణ త్వహమిత్యేవ చేతతి

తేనైవ నాహమిత్యేవ చేతిత్వాశు న శోచ్యతే.

11

ఏ యేక్షణమందు జీవునకు శరీరాదులందు 'అహం'బుద్ధి యుదయించునో, శీఘ్రముగ నాయాక్షణముననే ఈ శరీరాదులు నేనుగానను 'అనహం'భావన యొనర్చినచో మరల యాతఁడు దుఃఖము నొందకుండును.

అహం భావనభోరేన నిర్వాచ్యారూఢభాణవత్

అజస్రమాశు వా క్షీణం తిహవప్తభతత్పదః.

12

ఓ రామచంద్రా! నిరంతరము 'అనహం'భావనయొక్క అభ్యాసముచే 'అహం'భావనను ఆకాశపుష్పమువలె సర్వథా మిథ్యగానొనర్చి, ధనుస్సున నారూఢమొనర్పబడిన బాణమువలె సదా ఆపరాజ్యఖండై, దృఢముగ బ్రహ్మపదమును శీఘ్రపవలంబించి శాశ్వతముగ వెలయుము.

సనభోర్థామహస్తాం త్వం చేతన్నేవమనారతం
సర్వభావై రనారూఢో భవ తీర్థభవార్ణవః.

13

అహంభావనను నిరంతరము ఆకాశపుష్పమువలె మిథ్యగ నెఱుంగుచు, సర్వభావములచేతను అప్రాప్యమైనట్టి ఆత్మపదమునుబొంది సంసారసముద్రమును దాటినవాడవుకమ్ము.

స్వభావమాత్ర విజయే స్వయం యస్య న వీరతా
తస్యోత్తమపదప్రాప్తౌ పశోర్బ్రూహీ కథైవ కా.

14

స్వాభావికముగు (అజ్ఞానజనితమైన) అహంకారమాత్రమును జయించుటయందెవనికి వీరత్వము లేదో, అట్టి పశువునకు ఉత్తమ బ్రహ్మపదప్రాప్తియం దేమి ప్రసంగముండునో చెప్పము!

షడ్వర్గో నిర్జితః పూర్వం యేనోత్తమవిదా స్వతః
భాజనం స మహార్థానాం నేతరో నరగర్దభః.

15

ఏ యుత్తమజ్ఞాని స్వయముగ కామక్రోధాదులను దన యరిషడ్వర్గమును (అర్గురు శత్రువులను) ముందుగ నే జయించునో, ఆతడే ముక్త్యాది మహత్పదార్థములకుఁ బాత్రుఁడగును. గాని యితర మనుజురూప గర్దభములు కాదు.

యస్య స్వాన్తర్మనో వృత్తి ర్జీయమానా జితాథవా
విషయః స నివేకానాం స పుమానితి కథ్యతే.

16

ఎవని యంతఃకరణమున మనోవృత్తి జయింపఁబడుచున్నదో, లేక, జయింపఁబడినదో, ఆతడే వివేకాదులకుఁ బాత్రుఁడగును మఱియు నాతడే మనుజుఁడనదగును.

అథో దృషదివామ్నో ధౌ యో య ఆపతతి త్వయి
తస్మాదేవ పలాయస్వ నాహమిత్యేవ భావయన్.

17

ఓ రామచంద్రా! సముద్రమున బడవేయఁబడిన శిలాపి పదార్థములు సముద్రముతో అసంగముగ నుండునట్లు నీవున్న నీకు సంప్రాప్తించిన క్రియాయలందు 'అనహం'భావన ('ఈదేహీదులు నేనుగాను. అసంగమగు ఆత్మనే నేనను భావన) యొనర్చుచు నిర్లేపముగ నుండుము.

నాహమ నీతి బుద్ధ్యాపి సోపపత్తి కమవ్యలం
జానానో జ్ఞాపిమాత్రం చ కిమజ్ఞ ఇవ ముహ్యసి.

18

ఓ రామచంద్రా! 'ఈ శరీరాలు నేనుగాను'అను 'అనహం'భావన నెఱిగియు, ఉత్తమ చిద్రూపసుఖమును లెస్సగ ననుభవించుచును అజ్ఞానివలె నేల మోహమొందుచుంటివి?

న జ్ఞేయమర్థతోఽస్తీహ హేమిర్నివ కటకాదితా
బ్రాహ్మిత్యాదృతే నా చ శామ్యత్యస్మరణేన తే.

19

నువర్ణము నెఱిగినచో కటకాగులన్ని నెఱుంగఁబడినవేయగును. గాన సర్వకారణకారణ మగు అత్మ నెఱిగిన నీకు తదన్యముగు వి పదార్థమున్ను నిక కారణతః నెఱుంగనదిలేదు. నామయా పాత్యకమగు ఈసమస్తమున్ను గేవలము భ్రాంతిమాత్రమైయున్నది. అద్దాని విస్మరణముచే, లేక, అత్మ జ్ఞానముచే నది శమించును.

యోయో భావ ఉదేత్య న స్వయి స్పృహ ఇవానిలే.

నాహమస్మీతి చిద్వృత్త్యా తమనాధారతాం నయ.

20

ఓ రామచంద్రా! వాయువండు చలనమువలె నేయే వృత్తి నీయంతఃకరణమున నుదయించునో, చిదాకారవృత్తితోఁ గూడినవాఁడవై, ఆయావృత్తి నేను గానను ఈభావనచే నద్దానిని నిరాధారముగ నొనర్చివేయును.

లోభో లజ్జా మదో మోహో యేనాదావితి నో జితాః

నిరర్థకమనరోఽస్మిన్న కిమర్థం ప్రవర్తతే.

21

ఇట్లు, అనహంభావనచేలోభము, లజ్జ, మదము, మోహము మున్నగువానిని మొదటనే జయింపనివాని కీయధ్యాత్మజ్ఞానమున మనోరథము నిష్ఫలమగును. యథేష్టాచరణాదుల నిందించు ఈయధ్యాత్మశాస్త్రమున అనధికారియగు యాతఁడెల్లప్రవర్తించుచున్నాఁడు!

అహం త్వం పవనే స్పృహ ఇవ య త్వయి సంస్థితమ్

పరమాత్మని తన్నాన్యదేతత్స్పృహ ఇవానిలే.

22

వాయువునందు చలనమువలె నీయందే 'అహం' త్వము గలవో, అది, బోధచే నీవు పరమాత్మరూపుఁడవు కాఁగా, వాయువుకంటె చలనము భిన్నముకానట్లు, నీకంటె వేఱుగాకుండును.

అసర్గసంవిదా సర్గః పరేఽసోఽతివిరాజతే

సంనివేశవిశేషేణ దురగోఽపి హి శోభతే.

23

కంతమునందు ధరింపఁబడిన పుష్పమలయందుఁ గల్పింపఁబడిన సర్పాదులబోధచే తన్మాత్ర యందు విలీనమై తిరిగి పుష్పమాలగ నే శోభించునట్లు, కూటస్థాద్వయ చిన్మాత్రజ్ఞానముచే పరమాత్మ యందు విలీనమై, తద్రూపమునేహింది శోభించును.

పరమాత్మా తు నోదేతి నాస్తం యాతి కదాచన

న చాస్తాదన్యదస్తీతి కో భావోఽభావ ఏవ వా.

24

యథార్థముగ పరమాత్మ యుదయించుటలేదు, అస్తమించుటలేదు. నిత్యసిద్ధమైయున్నది. (కల్పితఃస్తవప్రయోక్తబాధచే అధిష్ఠానము బాధింపఁబడదుగాన,) మఱియు ఈ పరమాత్మకంటె నన్యముగ నెదియులేకయుండ నిక భావాభావములఁగూర్చి వేఱు చెప్పవలె?

పరం పరే పూర్ణం పూర్ణే శాస్తం శాస్తే శివం శివే

ఇత్యేవమాత్రం వితతం నాహం న చ జగన్న ధీ.

25

పరమై, పూర్ణమై, శాంతమై, శివమై పరమాత్మ. పరమై, పూర్ణమై, శాంతమై, శివమై.

నట్టి పరమాత్మయందు స్థితిగల్గియున్నది. ఇంతమాత్రమగు స్థితియే తత్త్వబోధచే విస్తారముగఁ జెప్పఁబడినది. కావున నిక అహంకారముగాని, బుద్ధిగాని, జగత్తుగాని యెఱుఁట!

అనిర్వాణే వినిర్వాణం శాస్తం శాస్తే శివే శివమ్

నిర్వాణమప్య నిర్వాణం సనభోర్థం న వాపి తత్.

26

నాశరహితమై, శాంతమై, శివమైనట్టి బ్రహ్మమందు, నాశరహితమై, శాంతమై శివమైనట్టి బ్రహ్మముస్థితినిొందియున్నది. రజ్జువునందు కల్పితమగు సర్పముయొక్క శమనమువలె, నామరూపాత్మకమైన కల్పితజగత్తుయొక్క శమనము (నిర్వాణము) అశమనమేయగును. వాస్తవముగ బ్రహ్మము ఆకాశాది పదార్థసహితమై యెన్నడునులేదు.

శాస్త్రాఘాతాః ప్రసహ్యంతే సహ్యంతే వ్యాధివేదనాః

నాహమిత్యేవమాత్రస్య సహనే కా కదర్థనా.

27

మనుజుఁడు శస్త్రప్రహారములను సహించుచున్నాడు. వ్యాధిబాధలనుడగూడ నోర్చుకొనుచున్నాడు. అట్టిచో నాతనికి 'ఈ శరీరేంద్రియములు నేనుగాన'ను ఈ 'అనహం' భావనామాత్రమును సహించుటయందేమి కష్టముగలదు?

జగత్పదార్థ సాగ్ధానామహమిత్యక్షయోఽబ్దురః

తస్మిన్నిర్మూలతాం యాతే జగన్నిర్మూలతాం గతం.

28

జగత్తునందలి సమస్తపదార్థసమూహములకును దేహదులందలి అహంభావనయే అక్షయముగు అంకురమైయున్నది. బోధచే నయ్యది నిర్మూలింపఁబడ ఈ జగత్తును నిర్మూలమును చున్నది.

బాష్పేణేవాహమధేన నిఃసారేణాపి సారవత్

వ్యామలః పరమాదర్శస్తచ్చాన్తా సంప్రసీదతి.

29

పరమాత్మయను స్వచ్ఛమైన యద్దము అహంకారమును ముఖబాష్పముచే మాలిన్యసహితముగఁ గోచరించుచున్నది. ఆ యహంకారమును నిస్సారబాష్పము శమింప ఆత్మ నిర్మలత్వము నొందుచున్నది.

అహమర్థః పరే వాయశా స్పన్దస్తత్ప్రశమే తు తత్

అనిర్దేశ్యమనాభాసమనస్తమజమవ్యయం.

30

పరమాత్మయను వాయువందు అహంకారమును స్పందము (చలనము) గలదు. అయ్యది శమింప, అనిర్దేశ్యమై, చిదాభాసరహితమై, అనంతమై, అజమై, అవ్యయమైనట్టి చిదాకాశమాత్రము శేషించును.

అహమర్థః పురో ద్రవ్యప్రతిబిమ్బప్రదశ్చిత్తి

తచ్చాన్తా సా నిరాభాసమనస్తమజమవ్యయం.

31

అహంకారము యెఱుఁటనుండు పదార్థములయొక్క ప్రతిబింబమును చైతన్యమునఁ గలుగఁజేయుచున్నది. ఆ యహంకారము శమింప చైతన్య మాభాసరహితమై, అనంతమై, అజమై, అవ్యయమైనట్టి పరమాత్మరూపమే యగును.

అహమర్థామ్బుదేక్షితే పరమార్థశరన్నభః

పరయానస్తయా లక్ష్మ్య స్వచ్ఛయాచ్ఛం విరాజతే. 32

అహంకారమును హేళుము శమించు, ఆత్మయును శరత్కాలాకాశము, పరమై, అనంతమై, స్వచ్ఛమైనట్టి (మోక్ష) లక్ష్మితోడ నిశ్చలమై విరాజిల్లును.

అహమర్థమలోను కమవ్యక్తం తామ్ర మజ్గ చేత్

తత్పరం పరమాభాసం సంపన్నం హేమ కాన్తిమత్. 33

ప్రియఃడపగు రామచంద్రా! అహంకారమును తామ్రమలముతోటి చిరకాల సంపర్కముచే జీవత్వము (తామ్రత్వము) నొందిన, అవ్యక్తమైన బ్రహ్మమును సువర్ణము శ్రవణాద్యుపాయములచే తదహంకారమలమునుండి ఓడివడినచో, తిరిగి పరమప్రకాశమానమై కాంతివంతమైనట్టి సువర్ణము (బ్రహ్మ) నే చెన్నొందును.

యథా నిరభిధార్థశ్రీర్భజత్వవ్యవదేశ్యతామ్

తథా సహంతా హస్తేయం బ్రహ్మత్వ మధిగచ్ఛతి. 34

సముద్రమందు లీనమైన నైంధవాది పదార్థముల శోభ, నైంధవాది నామములనుపీడి అని ర్యచనీయమై, సముద్రరూపత్వము నొందునట్లు, బ్రహ్మమందు లీనమైన అహంత్యమున్ను అనహంత్యమున్ను, బ్రహ్మరూపత్వమునే పొందుచున్నవి.

అస్త్వహస్తే స్థితం బ్రహ్మ సనామేవ పదార్థవత్

శాస్తవత్పదివాభాసం తద్వత్వవ్యవదేశవాన్. 35

సద్రూపమై, శాంతమై, ప్రకాశమయమైనట్టి బ్రహ్మము, అవ్యవదేశ్యము (నిర్దేశింపదగనిది) అయినను అహంత్యము మున్నగు అల్పపదార్థములకంటె అతిక్రవణమును జూపుటకొరకై, ప్రవృత్తి నిమిత్తము బృహత్సలక్షణాదులఁజెల్పు (బ్రహ్మ) మున్నగు నామములచేఁ గల్పింపబడి నామయుక్త పదార్థములవలెనే వ్యవహరింపబడుచు అహంత్యమందు సితిగల్గియున్నది.

అహమర్థో జగద్భీషం యది దగ్ధమభావనాత్

తదహస్తన్వం జగద్భన్ధ ఇత్యాదేః కలనైవ కా. 36

అభావనచే(భావనామూలమగు ఆజ్ఞాననాశముచే) జగత్తుయొక్క, జీవమగు అహంపదార్థము నశించు, ఇక అహంత్యము, జగత్తు, బంధము, మున్నగువాని కల్పనయే యెఱుఁగు?

సద్రూప్య శివమాత్మేతి పరే నామ కలజ్జితా

ఉదేత్యహంతా కుమ్భ త్యాదివ మృద్ధాతువిస్మృతిః. 37

పరిచ్ఛిన్నమగు ఘటాకారముచే మృత్తికయొక్క విస్మృతియొందింపచునట్లు, సత్తు (క్రికాలా బాధ్యము) బ్రహ్మము (అపరిచ్ఛిన్నము) శివము (నిరతిశయానందమయము) ఆత్మ (ఆపరోక్షబుడే కరణము) ఈ మొదలగు స్వభావములతోఁగూడిన ఆత్మయందు, ఆజ్ఞానమువలన, అస్వభావముల సంకోచ

రూపముగ నామముచే కళంకితమైనదియు, తస్వభావచతుష్టయ రహితమైనదియునగు, 'అహంత్యము' ఉదయించుచున్నది.

అహమగ్ధాదియం బీజాత్పత్తా బిమ్బులతోఽట్టితా

యస్యాం జగన్త్యనంతాని ఫలాన్యాయాన్తి యాన్తి చ.

38

ఈ 'అహం' పదార్థమును బీజమునుండి యాభ్యుత్థన త్తయను ప్రతిబింబితలతో యావిర్భవించినది. దానియందనంతములైన జగద్రూపఫలము లుత్పన్నములై నశించుచున్నవి.

సాద్ర్యబ్యుర్వీ నదీ సేయం రూపాలోకే వణాదికా

అహమర్థస్య ముచిబీజస్యాన్తశ్చ మత్కృతిః.

39

ఈ అహంకారమును మరిచిబీజ (మిరియ) వుండు సర్వత సముద్ర పృథివీ నదీసహితమున్ను, రూపాదిబాహ్యేంద్రియ విషయము క్తమున్ను, మనస్సహితమున్ను తస్మిన్లోగోచరములగు కామసంకల్పాది వృత్తియుతమున్ను నగు జమత్కృతి యుదయించుచున్నది.

ద్యాః క్షమా వాయురాకాశం పర్వతాః సరితో దిశః

ఇత్యామోదోఽహమర్థోగ్రకుసుమస్య వికాసినః.

40

అంతరిక్షము, పృథివి, వాయువు, ఆకాశము, పర్వతములు, నదులు, దిక్కులు, ఇవి యన్నియు అహంకారమును వికసిత పుష్పము యొక్క సుగంధములు.

అహమర్థః ప్రవిసృతః ప్రకటితీ కరుతే జగత్

సద్రూపాలోకమననం ప్రవృత్త ఇవ వాసరః.

41

దివసము (పగలు) ప్రారంభముగటతోడనే రూపాదల ప్రకాశమును, మనఃమును గావించునట్లు, ఆత్మయందు ఆహంకార ముదయించుటతోడనే జగత్తును ప్రకటమొనర్చుచున్నది.

ప్రవృత్తేన దినేనార్థః ప్రకటిక్రియతే యథా

అనజగదహన్తేన క్షణాన్నిర్మీయతే తథా.

42

దివసము ప్రారంభముగటతోడనే పదార్థములఁ బ్రకటింపఁనట్లు, అహంకారము భావనా మాత్రముచే క్షణకాలములో ఈయన త్తగు జగత్తును నిర్మించుచున్నది.

అహమిత్స్యర్థదుస్తైలలనో బ్రహ్మణి వారిణి

ప్రసృతో య త్తదాశ్చేతత్త్రిజగచ్ఛక్రకం స్థితం.

43

బ్రహ్మమును బలవండు, అహంకారమును దుష్టతైల లిండువు పడుటతోడనే అది వెంటనే విస్తరించి మల్లోకములకు శ్చేతఃకాకారముగ స్థితి నొందుచున్నది.

ఉన్నేషమాత్రేణాహన్తా జగన్త్యనుభవత్యహో

న నిమేషేణ ద్భివ సత్యానీత్యప్యనన్తయః.

44

అహ! తెఱచియుండు దోషయుక్తముగ నేత్రము, అనత్యములైనను జగత్తులను సత్యములుగ ననుభవించునట్లు, యెప్పపాటుకాలములో ఈ అహంశ్చము అనేకజగంబుల ననుభవించుచున్నది.

అహమర్థే ప్రవిస్మృతే సంసారో హ్యనుభూయతే
నాస్తర్భూయ పరిక్షీణే లోచనస్యేవ తారకే.

45

మూయఁబడకయు, తీయింపకయునుండు (తైఱచియుండు) కనుగ్రుడ్లు పదార్థములఁ గాందునట్లు అహంకారము విస్తరింప జగత్తు ననుభవించుచున్నది.

అహమంశే నిరంశత్వం సీతే శాశ్వతసంవిదా
శామ్యతీయమశేషేణ సంసారమృగత్వస్థికా.

46

నిరంతరపరమాత్మజ్ఞానముచే అహంకారము నిశ్శేషముగ నశింప, ఈసంసారము మృత్యుత్వ (ఎండమావులు) పూర్ణముగ శమించిపోవుచున్నది.

స్వసంవిద్భావనా మాత్రసాధ్యేఽస్మి న్వరవస్తుని
సిద్ధమాత్రోత్తని సైవరం మా భేదం గచ్ఛ మాభ్రమిమ్.

47

ఓ రామచంద్రా! స్వప్రకాశమును చిన్మాత్రముయొక్క భావనామాత్రముచే సాధ్యమై, స్వతస్సిద్ధమైనట్టి ఆత్మయును శ్రేష్ఠవస్తువుయొక్క ప్రాప్తియందు భేదమునుకాని, (అహంభావనాది) భ్రమను గాని పొందకుము.

స్వయత్నమాత్ర సంసాధ్యాదసహాయాది సాధనాత్
అనహంవేదనాన్నాన్యచ్ఛ్రేయః పశ్యామి తేనఘ

48

పాపరహితుఁడవగు నో రామచంద్రా! ఇతర సహాయములగు సాధనలులేకనే, స్వయత్న మాత్రముచే సులభసాధ్యమగు ఈ 'అనహం' (బ్రహ్మ)భావనకంటె అన్యముగ నీకు శ్రేయఃప్రదమైనదగు మఱిదేనినిగూడ నేను గాంచుటలేను.

విస్మృత్యాహంత్యమాస్వప్రవిస్మృతవిభవః పూరితాశేషవిశ్నో
విష్వక్తైలాన్తరిక్షక్షితిజలధిమరున్తార్గరూపోఽమలాత్మా
స్వసః శాన్తో విశోకః కరణమలకలావర్జితో నిష్ప్రపఞ్కోఽ
నిః సంచారశ్చరాత్మా సకలమసకిలం చేతి సిద్ధానసారః.

49

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతౌక్తి మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే అహంతానిరాసో నామ
చతుర్థః సర్గః :: 4 ::

ఓ రామచంద్రా! నీవు ప్రథమమున స్వప్రవహంభావమును మఱచి, నలువైపుల విస్తరించి యున్న పర్వత, అంతరిక్ష, పృథివీ, సముద్ర, వాయువులస్వరూపమును, వానిమార్గమును ఆకాశము యొక్క స్వరూపమునుబొంది ఇవిధమున విశ్వమంతటినీ పరిపూరితమొనర్చి, వ్యాపించిన విభవముగల వాడవై, సమష్టిభావముతోటియుండుము. పిదప, 'చరాచరజగంబంతయు నిష్ప్రపంచరూపముగ బ్రహ్మమే' అని యిట్లు ప్రపంచమును నిషేధముగావించి, స్వస్థుండవై, శాంతుండవై, దుఃఖరహితుండవై, కరణమల (ఇంద్రియ, మానసాదుల) మలములుగాని, కళలుగాని లేనివాడవై, నిర్మలాత్ముండవై వెల

యును. ఏలవానగా, అధ్యాగోష, అపవాదములచేతేషిందు నిష్ప్రపంచమైనట్టి శుద్ధాత్మయే సర్వ
వేదాంత సిద్ధాంతసారమై యున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్థమున
అహంతానిరాసమును నాల్గవ సర్గము || 4 ||

పఞ్చమః సర్గః

[శాస్త్రం జితేంద్రియేష్వేన సఫలం నేతకేష్వీతి
వసీష్ఠేన భుశున్దోక్తా విద్యాధరకథోచ్యతే.

జితేంద్రియులయందే వేదాంతాదిశాస్త్రముల యభ్యయనము సఫలమగునుగాని అజితేంద్రియు
లందుగాదను నిష్పిషయముమగూర్చి భుశుండునిచే వచించబడిన విద్యాధరకథను వసిష్ఠమునీంద్రుడు
శ్రీరామచంద్రునకు వర్ణించి చెప్పట యిటఁగానగును.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: ---

స్వభావం స్వం విజిత్యాదావిద్వీయాణాం సచేతసాం
ప్రవర్తతే వివేకే యః సర్వం తస్మాశు సిద్ధ్యతి. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! విషయములవైపుకు బరువిడునట్టి తనయొక్క మన
స్సహితమగు సమస్తేంద్రియముల స్వభావమును మొమ్మొదట జయించి, ఆపిమ్మట వివేకాదిసాధనము
లందు బ్రర్తించువానికి సర్వమున్న శీఘ్రముగ సిద్ధించుచున్నది.

స్వభావమాత్రం యేనా నర్నజితం దగ్ధబుద్ధినా
తస్యోత్తమ పదప్రాప్తిః సకతాతైలదుర్లభా. 2

నష్టబుద్ధియగు యేవఁడు మొదటతనస్వభావమాత్రమును అంతఃకరణమున జయింపకుండునో,
అతనికి నిశుకయందుఁ దైలమువలె సుత్తమమగు ఆత్మపదప్రాప్తి దుర్లభమేయగును.

శుద్ధేల్వోఽప్యవదేశో హి నిర్మలే తైల బిన్దువత్
లగత్సుతానచి తేషు నాదర్శ ఇవ మాక్తికమ్. 3

శుద్ధ చిత్తునియందు అల్పవదేశమైనను, నిర్మలవస్త్రాగులందు తైలబిందువువలె శీఘ్రముగఁ
బ్రవేశించును. త్రిప్పిపెట్టిన యద్దమందు ముశ్యములు ప్రతిబింబించనట్లు, సాధనచతుష్టయములేని
చిత్తముగలవారియం దాయుపదేశము ప్రవేశింపదు.

అత్రైవోదాహర నీమమితిహాసం పురాతనం
మమ పూర్వం భుశున్దేన కథితం మేరుమూర్ధని. 4

ఇవిషయమున, పూర్వము మేరుపర్వతశిఖరముపై భుశుండునిచే నాకుఁజెప్పఁబడిన యొక
పురాతనమైన కథ నుదాహరింపుదున్నాను, వినుము,

పురా భుశుణ్ణః కస్మింశ్చిత్పృష్ట ఆసీత్-థానరే
మయా కదాచిదీకానే షేరోః శిఖరకోటరే.

5

పూర్వము మేడపర్వత శిఖరముయొక్క యొకానొక గూహయందేకాంతస్థానమున విరాజ
మానుండై యున్న భుశుండుని, అధ్యాత్మికభావసంగమున నే నిట్లడిగితిని —

ముగ్ధబుద్ధిమనాత్మజ్ఞం కం త్వం సుచిరజీవితం
స్మరసీతి మయా పృష్టేనోక్తం తేనేదమజ్ఞ మే.

6

‘ప్రియుండా! ముగ్ధబుద్ధియు (ఇంద్రియజయములేనివాడును), ఆత్మజ్ఞానరహితుడును, దీర్ఘ
కాలము జీవించినవాడునగు యే ప్రాణిని నీవు స్మరించుచున్నావు? నే నిట్లుగ నంతనాతడిట్లు
వచించె.

భుశుణ్ణ ఉవాచ:—

ఆసీద్విద్యాధరః పూర్వమనాత్మజ్ఞః సుభేదితః
లోకాలోకాంతరశృణ్ణే శుష్క ఆరోగ్య విచారవాన్.

7

భుశుండుడు:—మహాత్మా! పూర్వము లోకాలోకాంతర పర్వత శిఖరముపై, ఆత్మ
జ్ఞానములేనివాడును, జయింపబడని యింద్రియములచే మిగుల భేద మొందువాడును, తపస్సు మున్నగు
వానిచే శుష్కించినవాడును, సదాచారసంపన్నుడును. విచారవంతుడునగు విద్యాధరుడొకడు
గలడు.

తపసా బహురూపేణ యమేన నియమేన చ
అక్షీణాయురతిష్ఠత్స పురా కల్పచతుష్టయమ్.

8

ఆనేకవిధములగు తపస్సుచేతను, యమ, నియమములచేతను త్రియంపని యాయువుగల
వాడై పూర్వము నాలుగుకల్పములపరి కాలేడుండియుండిన.

తతశ్చతుర్థే కల్పాన్తే వివేకస్తస్య చోదభూత్
విదూరస్యేవ వై దూర్య నశాచిత్త్యాజలదోదయాత్.

9

తదుపరి నాలుగవకల్పముయొక్క చివర, మేఘావయముచే విదూరమును భూమియందు
వై దూర్యమణి యుద్భవించునట్లు, 4 రకాలతపస్సుచే నాతనికి వివేకము జనించెను.

పునర్న్మతిః పునర్జన్మ జరా మేతి విభావయన్
లజ్జేహం తత్కిమేకం స్యాత్స్మిరమిత్యవమృత్య సః.

10

‘మతిలమరల జన్మము, మరలమరల మృత్యువు, మరలమరల వార్ధక్యము జీవునకుఁ గలుగు
చున్నవి. దీనిని విచారించుచు నేను లజ్జితుడనగుచున్నాను. కావున నెచటనివియుండువో, అటువంటి
స్థిరవస్తువొకటి యేదియైయుండును? — అని యిట్లాతడు విచారణయొచ్చెను,

మామాజగము సంప్రప్తమప్తాదశమయీం పురీం
స్వాముపోహ్య విరక్తాత్స సంసారారసతాం గతః.

11

పంచప్రాణ, దశేంద్రియ, మనో, బుద్ధి, నూలదేహంబులను బదునెనిమిది అవయవములతో గూడిన తిసపురమును (ఉపాధిని) చిరకాలమునరకు ధరించుటచే మిగుల శ్రాంతుడై, సంసారము మోడల విరక్తిగల్గి, (తారణోపాయమునుగూర్చి) నన్నడుగుటకై యాతఁడు నాచెంతకు వచ్చెను.

స మత్సమీపమాగత్య కృతోదారనమస్కృతిః

మత్పుజితోఽవసరత ఉవాచేదమనిన్దిత్రమ్.

12

అట్లు నావద్దకువచ్చి, ఆదరముతోటి నమస్కరించెను. నేనున్న నాతని నుచితరీతి సత్కరింప నంత ప్రశ్నావసరమును బొంది యాతఁడీయుత్తరవాక్యములఁ బల్కినను —

విద్యాధర ఉవాచః—

మృదూని పరితాపీని దృష్వద్భృథబలాని చ

ఛేదే భేదే చ దక్షాణి స్వశస్త్రాణీన్ద్రియాణి చ.

13

విద్యాధరుఁడు:—నుహాత్మా! విషయములందు శీఘ్రముగఁ బ్రవేశించుటచేఁ గోమలములును తదుపరి సంతాపమును గలుగఁజేయునవియు, తమవిషయములనుండి తొలఁగఁగందుచే నతిదృఢములును, ఛేదన, భేదనములందు నిపుణులునునగు నిజేంద్రియములకును, శస్త్రములకును భేదమేమియునులేదు.

పర్యాకులాని మలినాని విపత్రుదాని

దుఃఖోర్మిమన్తి గుణకానన పావకత్వాత్

హార్ద్యాన్ధకారగహనాని తమోమయాని

జితేన్ద్రియాణి సుఖమేతి చ కిం మమార్హైః.

14

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే విద్యాధరోపాఖ్యానే విద్యా

ధరప్రశ్నో నామ పంచమః సర్గః ॥ 5 ॥

మహాశయా! ఈ యింద్రియములు హృదయమందు రూఢియొందిన అంధకారయంతములైన యరణ్యములవంటివై, తమోమయములై, కామాదిమర్కటములచే వ్యాకులములై, విపత్తినిగలుగఁజేయునవై, పదూర్ములను దుఃఖరూపతరంగములచేఁ బూర్ణములై, మలినములై, గుణములను పనమును దగ్ధమొనర్చునవగుటచే దాహప్రదములైయున్నవి. వీనిని జయించుటచేతనే మనుజుఁడు సుఖవంతుఁడు కాఁగలడు. కావున, ఈవిద్యాధరభోగములచే నాకేమి ప్రయోజనము! (అనగా, వానియెడల విరక్తుఁడైన యుపదేశముతోఁజూడ దమ్యుల శరణుబొందుటకై యేతెంచితి నని భావము)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశకయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున

విద్యాధరోపాఖ్యానమున విద్యాధరప్రశ్నయను నైదవ సర్గము ॥ 5 ॥

షష్ఠః సర్గః.

[వివృతభోగప్రసక్తేన చిరం స్వేన పవిత్రతాః

ఇహ విద్యాధరేశోక్తా విషయేన్ద్రియదుర్నయాః.

వివృతభోగములం దాన క్తములును, చిరకాలమువఱకుఁ బరిక్షింపఁబడినవియైనగు ఇంద్రియ ములయొక్కయు, విషయములయొక్కయు దుష్టత్వమును విద్యాధరుఁడు వర్ణించుట యిట్లఁ గాననగును]

విద్యాధర ఉవాచ:—

యదుదారమనాయాసం త్తయాతిశయ వర్జితమ్.

షదం పావననూద్య నరహితం తద్వదాశు మే.

1

విద్యాధరుఁడు:— మహాత్మా! సత్వదుఃఖరహితమై, సహజానందరూపమై, త్తయాతిశయ వర్జితమై, ఆద్యంతరహితమైనట్టి పరమపావనమైన పదమేదిగలదో, అద్దానిని నాకు శీఘ్రముగవచింపుడు.

ఏతావంతమహం కాలం సుప్త ఆసం జడాత్మకః

ఇదానీం సంప్రబుద్ధోఽస్మి ప్రసాదాదాత్మనో మునే.

2

ఓ మునీంద్రా! ఇంతకాలమువఱకు నేను జడాత్మకుఁడనై నిద్రించుచుంటిని. ఇప్పుడు మనస్సు యొక్క తీవ్రవైరాగ్యమును ప్రసన్నత్వముచే జాగృతుఁడనైతి.

మనో మహామయోత్తమం తుభ్యమజ్ఞానవృత్తిషు

మాముద్ధర దురక్తేహం మోహాదహమితి సితాత్.

3

మహాత్మా! మనస్సుయొక్క మహాగోరూపమైన కామముచే సంతృప్తుఁడనై, అజ్ఞానవృత్తు లందు మోఘనోందుచు, దుశ్చేద్యమైన కర్మతోఁ గూడుకొనియున్నట్టి నన్ను, అనాత్మయం దాత్మాభి నానము కలుగజేయునదైన మోహము (అజ్ఞానము) నుండి యుద్ధరింపనేడెద.

శ్రీమత్యపి పదన్త్యాశు శాతనాః కాలరాదయః

గుణవత్ప్రగ్రపత్రేఽపి తుహి నానీవ పజ్కుజే.

4

లక్ష్మికి ఆధారమున్ను, గుణవతి (కమలనూత్రముతోఁ గూడియున్నది)యు, గొప్పకత్రములు గలదియునైనను కమలముపై పంచుబిందవులు పడునట్లు, అనేక విశ్వర్యములతోఁ గూడియున్నవా డాను, గుణవంతులునైయున్నను, అజితేంద్రి యత్వకారణమునను, ఆత్మజ్ఞాన రాహిత్యమువలనను, విద్యా ధరులపై కామ, క్రోధాది దుఃఖపాదలున్ను, భయ, కార్పణ్యాది దోషములున్ను వచ్చిపడుచున్నవి.

జాయంతే చ మ్రియంతే చ కేవలం జీర్ణజన్తవః

న ధర్మాయ న మోక్షాయ మశకా ఇవ పజ్కుజే.

5

జ్ఞానాభావముచే, కేవలము శిథిలీభూతులైన విద్యాధరాది దేవయోనులున్ను కమలమునందలి దోమలవలె బుట్టుచు చచ్చుచునున్నారు. మఱియో, విషయలంఘలులగుటచే వారు ధర్మముకొఱకుగాని మోక్షముకొఱకుగాని ప్రయత్నించుటలేదు.

భావైస్తైరేవ తైరేవ తుచ్ఛాలమ్భు విడమ్భునైః
చిరేణపరిభిన్నాః స్థో విప్రలమ్భాః పునః పునః.

6

తుచ్ఛమైన యల్పసుఖము నొసంగునవియు, పూర్వమనేక పర్యాయములను భవింపఁబడిన వియునగు ఆయాశబ్దాది విషయములచే, విషయేంద్రియ స్పర్శములను పంచనోపాయములద్వారా మరల మరల పంచించఁబడినవారమై చిరకాలము పేము మిగుల భిన్నులమైయున్నాము.

నానోస్త్వస్య న చ స్థైర్యావస్థాఽ విశ్రాంతమానసమ్

భ్రమన్తో భోగభజ్జేషు మరు భూమిష్వివాధ్వనః.

7

మనస్సునకు విశ్రాంతి లేక, మరుభూములందువలె త్తూణభంగురమైన భోగములందుఁ జరించుచున్న, నాకీ సంసారమార్గముయొక్క అంతముగాని, స్థిరత్వముగాని లేకయున్నది.

ఆపాతమధురారమ్భా భజ్గురా భవహేతవః

అచిరేణ వికారిశోభీషణా భోగభూమయః.

8

సంసార దుఃఖమునకు హేతువులైన యీ భోగస్థితు లారంభమున త్తూణకాలము మాత్రమే రమణీయముగఁ దోచునవియు, త్తూణభంగురములను, శీఘ్రముగ నే వికారయై క్షములగునవియు, భయంకరముల నైయున్నవి.

మానావమానపరయా దురహంకారకానయా

నరేమే వామయా తాత హతవిద్యాధరశ్రియా.

9

ఓ మునిగదా! మానావమానతత్పరయు, దుష్టముగు అహంకారముగలవారికి ప్రియమైనదియు విషమములఁ బ్రతికూలమైనదియునగు విద్యాధరసంపదయను కాంతతోటిసేను రమింపడు.

దృష్టాశ్చైచిత్రరఖోద్యాన భవః కుసుమకోమలాః

కల్పవృక్షలతా దత్తసమస్త విభవశ్రియః

10

పుష్పములచేఁ గోమలమైనట్టి సంపదనభూములను నేను గాంచితిని. కల్పవృక్షలతలచే నొసంగఁబడిన దైవశ్రవ్యము లన్నింటిని బొందితిని.

విహృతం మేరుకుఞ్జేషు విద్యాధరపురేషు చ

విమానవరమాలాసు వాతస్కన్ధససలీషు చ.

11

మహాత్మా! మేరుపర్వత కుంజములందును, విద్యాధరల నగరములందును, శ్రేష్ఠములైన విమానములయొక్క మాలలందును, ఉత్తమవాయువుతోఁగూడిన స్థలములందును, నేను బాగుగ విహరించియుంటిని.

విశ్రాంతం సురసేనాసు కాన్తాభుజలతాసు చ

హారిహారివిలాసాసు లోకపాలపురీషు చ

12

దేవతల సైన్యములందును, విలాసముచే మనస్సును హరించునట్టి శ్రీల భుజారూపలతలందును, లోకపాలర పురములందును నేను జీరకాలము విశ్రమించితిని.

న కించిదుచితం సాధు సర్వమాది విషోష్ణణా
దగ్ధం భస్మాయతే తాత విజాతమధునా మయా.

13

మహాశయా! కాని, ఇంకేదియు యోగ్యమైనదియు, సుఖదాయకమైనదియు లేదని యిప్పుడు నే నెఱిగితిని. హఠీయు నవియన్నియు మానసిక పృథలను విషముయొక్క యుష్ణత్వముచే దగ్ధమై భస్మమువలె నిప్పుడు నాకుఁగానుపించుచున్నవి.

రూపాలోకనలోలేన వనితానన గృధ్మునా
నావభాసేన దోషాయ దుఃఖం నీతోస్మి చక్షుషా.

14

రూపగ్రహణమునఁ జంచలములైనవియు, స్త్రీల ముఖముల గాంతుటయందు మిగుల యభిలాషగలవియు, ప్రకాశముక్తములు నగు యీ నేత్రములచే (స్వవిషయసంగ కారణమున) దుఃఖమునే పొందితిని.

ఇదం గుణావహం నేదమితీ ముక్త్యా వికల్పనమ్
రూపమాత్రాను సారిత్యాదవస్తుస్యపి ధావతి.

15

వనితాదులందు వస్త్రాభరణములే శోభాదాయకములుగాని రక్తమాంసాదులు కావు—అను నివ్విధముగ వస్తువులందుఁబడి గుణావహమైనది, ఇది కాదను' ఈవివేకము లేకయే కేవలము రూపమాత్రమువెంట తుచ్ఛవస్తువునుగూర్చి యీ నేత్రము బరువిడుచుచున్నది.

తావదాయాతి విరతిం న వశం యావదాపదామ్
నానా బద్ధపరం చేతః పరానరేహేతోన్ముఖమ్.

16

నానావిధములగు బంధనాదుల గలుగఁజేయు కర్మలందుఁ దత్పరమై, మరణాని మహా అనర్థము గలిగించు దుర్వ్యసములం దానక్తమై చిత్తమొత్తపఱు నరకాద్యాపదల వశముచు బొందుచుండునో, అంతవఱకు విరతి (ఉపరతి) ని బొందనేరదు.

ఘ్రాణమేతదనర్థాయ ధావచ్ఛైవాభితః స్ఫుటమ్
న నివారయితుం తాత శికోమీహ హయం యథా.

17

ఓ మనీంద్రా! నలువైపుల ప్రత్యక్షమగు అనర్థముల కొఱకుఁ బరువిడుచుచు యీ ఘ్రాణేంద్రియముచు, దుష్టత్వమువలె నేనిటు నివారింపజాలకున్నాను.

గర్ధోదక ప్రణాలేన ముఖశ్వాసానుపాతినా
వై రిణేవాతిదోషేణ ఘ్రాణేనాస్మి నియోజితః.

18

ఒకానొకఁడు గొప్పవోష కారణమున శత్రువుచే బలవంతముగ వశీకరింపఁ బడినవాఁడై దుర్గంధయుతమైన స్నానమున నియోగింపఁబడువిధమున, నేనున్న శ్లేష్మాది దుర్గంధోదకముతోఁ గూడినదై, ముఖశ్వాసాది యుక్తమైనట్టి ప్రణాళికాయావమైన ఘ్రాణేంద్రియముచే నద్దానిబలమున నియోగింపఁబడుచున్నాను.

చిరం రసనయా చాహమనయా నయహీనయా

గజగోమాయుగుప్తేషు దుఃఖాద్విష్వలమాహతః.

19

భక్త్యా భక్త్యుల గూర్చిన విచారణలేనట్టి యీ జీహ్వేంద్రియముచేతను, గజ, శృగాలము (సక్క) లచే రక్షింపబడునవై, క్రిమికీటకపశ్వాదియోనిరూపములైనట్టి దుఃఖరూప చర్వతములపై నేను విసరివేయఁబడుచున్నాను.

నిరోద్ధం న చ శక్నోమి స్పర్శలమ్బుటతాం త్వచః

గ్రీష్మకాలసమిద్ధస్య తాపమంశుమతో యథా.

20

గ్రీష్మకాలమందలి ప్రదీప్తఁడగు సూర్యునితాపమును నిరోధింపఁజాలనట్లు, త్వగింద్రియము యొక్క స్పర్శలోతప్తమును నేను నిరోధింపఁజాలకున్నాను.

శుభశబ్ధరసార్థినో మనేః శ్రవణశక్తయః

మాం యోజయన్తి విషమే తృణేచ్ఛా హరిణం యథా.

21

సఖదాయకమైన శబ్దరసము యొక్క యాస్వాదనమున ననురాగము గలిగియున్న శ్రవణ శక్తులు, తోమలత్పథము నభిలషించు హరిణమునలె నన్ను భయంకర స్థానమున నియోగించుచున్నవి.

ప్రణతాః ప్రియకారిణ్యః ప్రహ్వభృత్యసమీరితాః

వాద్యకేయరవోన్మిత్రాః శుభశబ్దశ్రేయః శ్రుతాః.

22

ప్రియమైనద్యువారును వందనమాచరించు వారును, విసమ్రులునగు భృత్యాదులచే నుచ్చరింపఁ బడిన వాద్య, గానకబ్దులచే మిథితములైన యనేకశుభశబ్దముల వైభవమును నేను వినియున్నాను.

శ్రీయః స్త్రీయో దిశశ్చైవ తటాశ్చామ్నోధి భూభృతామ్

దృష్టా విభవహారిణ్యః ప్రకృణన్మణి భూషణాః.

23

శబ్దవంతములైన మణులయొక్క యాకరణములను ధరించువారును, తమ దైశ్వర్యములచే మనస్సును హరించువారునగు అనేక స్త్రీలను, విభవములను, దిక్కులను, సముద్ర, పర్వతాదుల తీరములను నేను గాంచితిని.

చిరమాస్వాదితాః స్వాదు చమత్కారమనోరమాః

ప్రహ్వకాంతా జనానీతాః షడ్రసగుణ శాలినః

24

తమరుచియొక్క చమత్కారముచే మనోరమమైనవియు, షడ్రసులగు స్త్రీలచే గంగిరాఁ బడినవియు, షడ్రసములమేళన, పాకచాతుర్యరూప గుణములచే శోభాయమానములు నగు పదార్థము లను జిరకాలము నేనాస్వాదించితిని.

కౌశేయకామినీ హరకుసుమా సరణానిలాః

నిర్విఘ్నమభితః స్పృష్టా భృశమాభోగభూమిషు.

25

పట్టువస్త్రములను, స్త్రీలను, హారములను, పుష్ప శయ్యలను, నుగంధ శీతలమంద వాయువులను, భోగస్థితులందు నేను బూర్ణముగ నిర్విఘ్నతా పూర్వకముగ స్పృశించితిని.

వధూముఖౌషధీపుష్పసమాలమ్భన భూమయః

అనుభూతా మునే గన్ధా మద్దానిలసమీరితాః.

26

ఓ మనీంద్రా ! ఉత్తపశ్చిమ ముఖములను, చందనాద్యౌషధులను, పుష్పములను, కస్తూరి కర్పూరాదుల లేపనస్థితులను, మందవాయువుచే గొనిరాబడిన యనేక సుగంధములను నే ననుభవించితిని.

శ్రుతం స్మృష్టం తథా దృష్టం భుక్తం ఘాతం పునః పునః

సంశుష్కవిరసౌ భూయః కీం భజామి వదాశు మే.

27

మహాత్మా ! శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములను విషయములను నేను మరల మరల వింటిని, స్మృశించితిని, కాంచితిని, భుజించితిని, మూర్ఛింపితిని. కాని యవియన్నియు నిపుడుమిగుల శుష్క ప్రాయములుగను, రసహీనములుగను గనపట్టుచున్నవి. కావున తిరిగి నేనిపుడు చేనిని నేవింపవలెనో శీఘ్రముగ వచింపవలెద.

భుక్త్వా వర్షసహస్రాణి దుర్భోగపటలీమిమామ్

ఆబ్రహ్మస్తమ్భపర్యంతం న తృప్తిరుపజాయతే.

28

బ్రహ్మదిస్తంబ (తృణ) పర్యంతముగల యీ దుష్టమైన భోగసమాహమంతటిని వేలకొలది ఎత్సరము లనుభవించినను తృప్తిగలుగదు.

సామ్రాజ్యం సుచిరం కృత్వా తథా భుక్త్వా వధూగణమ్

భుక్త్వా పరబలాన్యచ్చైః కిమపూర్వమవాప్యతే.

29

మహాత్మా ! ఉత్తమ చక్రవర్తియొక్క రాజ్యమును చిరకాలమే, అనేక లలనాగణంబుల ననుభవించి, శత్రుబలంబుల బూర్ణముగఁ దనుమాడినను ఈ జీవుఁ డపూర్వముగ పదార్థమును చేనిని బొందుచున్నాఁడు?

యేషాం వినాశనం నానీద్యైర్భుక్తం భవనత్రయమ్

తేఽపి శేఽవ్యచిరేణైవ సమం భస్మపదం గతాః.

30

ఎవరికి (హిరణ్యకశిపుఁడు మున్నగువారికి) వినాశములేదో, మట్లొకముల నెవ రనుభవించిరో అట్టివారుకూడ శీఘ్రముగనే భస్మపదమును బొందిరి.

ప్రాప్తేన యేన నో భూయః ప్రాప్తవ్యమవశిష్యతే

తత్రాప్తౌ యత్నమాత్మిషేత్కృష్టయాపి హి చేష్టయా.

31

చేనిని బొందినచో మరలంపొందఁదగిన దేదియు మిగిలియుండదో, అద్దానిప్రాప్తికొఱకే కష్టాచరణముచేసె నను బ్రయత్నింపవలెను.

యేన కాన్తాశ్చిరం భుక్తా భోగాస్తస్యేహ జన్తుభిః

దృష్టో న కస్యచిన్మూర్ఛి తరుర్యోమప్లవశ్చ వా.

32

ఎవడు చిరకాలము పనితాగణంబును, తదితరములగు అనేక విషయభోగములను ననుభవించెనో, అట్టివాని శిరస్సుపై కల్పవృక్షమును గాని విమానమును గాని యెవరును గాంచలేదు.

చిరమాశు దురన్తాసు విషయారణ్యరాజిను

ఇన్ద్రియైర్విషలభోఽస్మి ధూర్తభావై రివార్భకః.

33

దురంతములైన విషయములను మహారణ్యమువాములందు, ధూర్తబాలకులచే సాధుబాలకునివలె నేనుజరకాలము పంచించబడితిని.

అద్య త్వేతే పరిజ్ఞాతా మయా స్వవిషయారయః

కష్టా ఇన్ద్రియనామానో వశ్చయిత్వా తు మాం పునః.

34

సంసారజజ్జలే శూన్యే దగ్ధం నరమృగం శతాః

అశ్వాస్యాశ్వాస్య నిఘ్నన్తి విషయేన్ద్రియలుబ్ధకాః.

35

శబ్దాదివిషయరూపములగు పంచభూతములనే మనస్సునండి బయటకు లాగి తమతమ భోగార్థము శ్రోత్రాదీంద్రియరూపములచే స్థితినిందియున్నవియు, కష్టప్రసములునగు నా విషయములను శత్రువులను నేడునే నెఱిగెతిని. ఈ విషయములను శత్రులగు బోయవారు శూన్యమైన యీ సంసారారణ్యమున హినుడైన న మనుజరూపమృగమును నన్ను మోసగించి మోసగించి చంపుచున్నారు.

విషమాశీవిపై రేభిర్విషయేన్ద్రియపన్నగైః

యేనదగ్ధా న దృష్టాస్తే ద్విత్తా ఏవ జగత్కృషి.

36

ఈ భయంకరమైన విషయేంద్రియ సర్పముల దృష్టివిషయములచే గాంచబడనివారును, దగ్ధముకానివారునునగు జనులు ఈ ప్రపంచమందంతట నేయిద్దఱో, ముగ్ధులొ యుందురు.

భోగభూమేభివలితాం తృష్ణాతరలవాగురామ్

లోభోగ్రకరవాలాఘ్యాం కోపకర్తకులాశ్కితామ్.

37

ద్వంద్వజాలరథవ్యాపామహం కారానుపాలితామ్

చేష్టాతురంగమాక్కిరాం కామోకోలాహలాకులామ్.

38

శరీరసీమానగతాం దుర్బ్రియపతాకినీమ్

యే జేతుముత్తితాస్తాత త ఏవేహ హి నద్భటాః.

39

ఓ మునింద్రా! భోగములను భయంకరములైన యేనుగులచే జుట్టబడినదియు, తృష్ణయను జంచలమైన పాశముగలదియు, లోభమును తీక్షణుడగుచే బూర్ణమును, క్రోధమును నీచైల సమూహముచే జిహ్నితమైనదియు, శీతోష్ణాది ద్వంద్వంజాలమును రథములచే వ్యాప్తమును, అహంకారమును సేనాపతిచే బాలితమును, చేష్టలను జంచలములైన యశ్వములచే బూర్ణమును, కామమును కోలాహలముతో గూడినదియు, శరీరమును నగరముయొక్కయెల్ల నాక్రమించినదియు, దుష్టములైన యింద్రియములను పతాకములచే నొప్పవదియునగు నేనను జయించుటకెవఁడు సన్నద్ధుడగునో, ఆతఁడే యీ ప్రపంచమున నుత్తమవీరుడగును.

సుసాధ్యః కరటోద్భేదో మత్తైరావణదస్తిసః

నోత్పన్నప్రతిపన్నానాం స్వేచ్ఛియాణాం వినిగ్రహః.

40

మదిం చిన 'విరావతి' మను నేనుఁగుయొక్క గండస్థలమును జీల్చుటయు సులభమేకాని, కుమార్తమునఁబ్రవృత్తములగు శివయింద్రియములను నిగ్రహించుట మాత్రము సులభముకాదు.

పౌరుషస్య మహత్త్వస్య సత్యస్య మహతః శ్రియః

ఇన్ద్రియాకృమణం సాధో సీమాంతో మహతామపి.

41

ఓ సాధూ! తత్త్వవేత్తలగుఁడ, పౌరుషముయొక్కయు, మహత్త్వముయొక్కయు, మహాదైర్యముయొక్కయు, విశ్రాంతిఁగడయొక్కయు సీమాంతము (మేర) యింద్రియనిగ్రహమే యై యున్నది.

తావదుత్తమతామేతి పుమానపి దివౌకసామ్

కృపణై రిన్ద్రియైర్యావత్ప్రణవన్నాపకృష్యతే.

42

మత్స్థితములైన యింద్రియములచే దృఢమువలె నీదృఢబడనంతవఱకు మనుజుఁడు దేవతలకును మాన్యుఁడగును.

జితేన్ద్రియా మహాసత్త్వా యే త ఏవ నరా భువి

శేషానహమిమాన్మన్యే మాంసయన్త్రగణాంశ్చలాన్.

43

జితేంద్రియలగు మహాత్ములే యీ ప్రపంచమున మనుష్యులనఁ దగుదురు. తక్కిన వారిని (అజితేంద్రియులను) చలించుచున్న మాంసయంత్రములుగనే నేనుదలంచుచున్నాను.

మనః సేనాపతేః సేనామిమామిన్ద్రియ పఞ్చకమ్

జేతుం చేదస్తి మే యతోన్ జయామి తదలం మునే.

44

ఓ మునీశ్వరా! పంచేంద్రియములను చైతన్యమునకు సేనాపతియైనట్టి మనస్సును జయించుట కేదేని యుపాయమున్నచో నిక ఆ సైన్యమును యుద్ధముగ జయింపగలను.

ఇన్ద్రియోత్తమరోగాణాం భోగాశావరజ్జనాదృతే

నౌషధాని న తీర్థాని న చ మన్తాశ్చ శాస్త్రయే.

45

ఇంద్రియములను భయంకరరోగములయొక్క శమనమునకై భోగములఁగూర్చినయాశను దృఢించుటతప్ప వేఱు ఔషధములుగాని, తీర్థములుగాని, మంత్రములుగాని లేవని నేను నిశ్చయించితిని.

నీతోఽస్మి పరమం ఖేదమభిధావద్ధిర్నిన్ద్రియైః

ఏక ఏవ మహారణ్యే తస్కరైః పథికో యథా.

46

మహారణ్యమున నొంటిరిగానున్న బాటసారి చోరులవలన ఖేదమొందునట్లు నలువైపులఁ బరుగుచున్న యీ యింద్రియములచే నేను మిగుల ఖేదమొందుచున్నాను.

పజ్కు-వస్త్రప్రసన్నాని మహాదౌర్భాగ్యవన్తి చ

గన్ధిశై వలతుచ్చాని పల్వలానీన్ద్రియాణి చ.

47

బురదతోగూడి మలినములై, మహాదౌర్భాగ్యయుతములై, దుర్గంధముతోను నాచుతోను గూడి తుచ్ఛములైనట్టి ఆల్పజలాశయము (చుడుగు)లున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

దురతి క్రమణీయాని నీహార గహనాని చ

జనితౌతజ్కు-జాలాని జజ్జలానీన్ద్రియాణి చ.

48

దాటుటకు పట్టసాధ్యములును, మంచుచే దట్టమైనవియు, భయమును గొల్పునవియునగు యరణ్యములున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

పజ్కు-జాని సరస్థాణి సుదుర్లక్ష్యగుణాని చ

(గన్ధిమన్తి జడాజ్గాని మృణాలానీన్ద్రియాణి చ.

49

బురదయందుఁ బుట్టునవియు, రంధ్రముతోఁగూడినవియు, మిగుల దుర్లక్ష్యమగు తంతువులు (వాసనలు) గలదియు, గ్రంథియుక్తములును, జడమైన అవయవములతోఁ గూడి నవియునగు తామర తూండ్లును, ఇంద్రియములును సమానములు.

రూక్షాణి రత్నలుభాని కల్లోలవలితాని చ

దుర్గ్రహగ్రాహఘోరాణి ఔరామ్బూనీన్ద్రియాణి చ.

50

నిమ్రతములును, రత్నలూఢులును, తరంగ (వహూర్మి)యుక్తములును, గ్రహించుటకుఁ గష్ట సాధ్యమైనట్టి మొసళ్లతోఁగూడి భయంకరమైనవియునగు సముద్రపు ఔరోదకములున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

బాన్ధవోద్వేగదాయాని దేహస్తర కరాణి చ

కరుణాక్రన్దకారీణి మరణానీన్ద్రియాణి చ.

51

బంధువులకు భయమును గొల్పునదియు, మఱియొక దేహమును బొందించునదియు, కరణచే రోదనము గల్పించజేయునదియునగు మరణమున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అవివేకివ్యమిత్రాణి మిత్రాణి చ వివేకిమ

గహనాస్తరశూన్యాని కాననానీన్ద్రియాణి చ.

52

అవివేకకు శత్రువులున్న, వివేకలకు మిత్రులున్న నైనవియు, దట్టములును, అనంతములును, జనశూన్యములునగు యరణ్యములున్న ఇంద్రియములున్న సమానములు.

ఘనాస్ఫోటాన్యసారాణి మలినాని జడాని చ

విద్యుత్ప్రకాశాన్యేతాని భీమాభ్రాణీన్ద్రియాణి చ.

53

గొప్పశబ్దముతోఁగూడినవియు, అసారములును, మలినములును, జడములును మెఱపు యొక్క ప్రకాశమువలె తుణకాలము సుఖముగను గలిగించునవియు, భయంకరములునగు మేఘములున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

క్షుద్రప్రాణి గృహీతాని వర్జితాని కృత్యాభిః
రజస్తమోభూతాని స్వేన్ద్రియాణ్యవటాని చ.

54

తుచ్ఛసుఖమం దాసక్తిగల ప్రాణులచే గ్రహింపఁబడునవియు, మహాత్ములచే వర్జింపఁబడునవియు, రజస్తమోగుణంబులచే వ్యాప్తములునగు ఇంద్రియములున్న, మురికిగుంటలున్న సమానములు.

పాతస్తే కాస్తదక్షాణి దోషాశీవిషవన్తి చ
రాక్షకణ్డకలతాణి శ్వభ్రాగ్రాణీన్ద్రియాణి చ.

55

క్రిందఁబడఁద్రోయుటయం దశినిపుణములును, దోషయుక్తములును, సర్వములతోఁగూడి విషయతమలై యుండునవియు, అనేకములగు కఠినములైన ముండ్లతోఁగూడియున్నవియు, శిథిలమైన ముఖములు గలివియునగు గోతులున్న ఇంద్రియములున్న సమములు.

ఆత్మం భరీణ్యనార్యాణి సాహస్రైకరతాని చ
అన్ధకారవిహారిణి రక్షాంసి స్వేన్ద్రియాణి చ

56

తమ యందరపోషణమున మాత్రము ప్రవీణులును, అసాద్యులును, సీచసాహసమందు నిరతులును, అంధకారమున విహరించువారునగు రాక్షసులున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అస్తః శూన్యాన్యసారాణి వక్రాణి గ్రన్థిమన్తి చ
దహన్తై కార్థయోగ్యాని దుర్దారాణీన్ద్రియాణి చ.

57

లోన శూన్యముగనుండునవియు, సారరహితములైనవియు, వక్రములును, గ్రంథియుక్తములును కాల్చుటకు మాత్రము తగినవియు నగు శిథిలములైన చెడుగు బొంగులున్న, ఇంద్రియములున్న సమములు.

ఘనమోహప్రబంధిని దుష్కూపగహనాని చ
మహావకరతుచ్ఛాని కుపురాణీన్ద్రియాణి చ.

58

చోరత్వము, జూదము, కలహము మున్నగు దుర్వ్యసనములతోఁ గూడియుండుటచే ఘనమోహసంయుక్తములును, శిథిలమైన కూపములచేఁ బరిపూర్ణములును, గొప్పధూళిచేఁ గప్పఁబడి నిందితములై యొప్పునవియునగు దుర్జననివాసములైన కుపురములున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అనన్తేషు పదార్థేషుకారణాని ఘటాదిషు
సంభ్రమాణి సవజ్కాని చక్రకాణీన్ద్రియాణి చ.

59

అనంతములైన ఘటాదిపదార్థములకుఁ గారణములును, భ్రమయుక్తములును పంకసహితమునగు కుటలుని (కుమ్మరివాని) చక్రములున్న, ఇంద్రియములున్న సమములు.

ఆపన్నిమగ్నమిమ మేవమక్రించనత్వం
మాముద్ధరోద్ధరణశీల దయోదయేన
యే నామ కేచన జగత్సు జయన్తి సన్త
స్తత్సంగమం పరమ శోకహరం వదన్తి.

60